כן אנכי אנחמכם (וירושלים) [ובירושלים] תנוחמו, בא״י מנחם ציון ובונה ירושלים, אל אמת דיין אמת שופט בצדק שליט במעשיו שאנחנו עמו ועבדיו ובכל זאת אנו חייבים להודות לו ולברכו גודר פרצות הוא יגדור הפרץ הזה לחיים ולשלום עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל אמן: ויהיב ההוא כסא לאבילי ומזוגין כסא אחרינא ומברכין עליו בפה״ג ושתאו. (עו) וכל שלשה ימים הראשונים אסור לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד ובאגדות, משום שנא׳ פקודי ה׳ ישרים משמחי לב (תהלים יט ט). ואם היו רבים צריכים לו אינו נמנע כל עיקר:

(עז) כה תאמר ליוסף אנא שא נא ועתה שא נא. (עח) זש״ה אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים (ש״א ב כה), היינו מוכיחין, ואם לה׳ יחטא איש מי יתפלל לו (שם), תשובה ומעשים טובים, (עח) והמוחל שהוא אכזר בידוע שאינו (פ) מתרבותו של אברהם אבינו, שנא׳ והגבעונים לא מבני ישראל המה (ש״ב כא ב), וכתיב אין לנו כסף וזהב עם שאול (פא) ועם (בניו) [ביתו] (שם שם ד), (פב) לי כתיב, (פג) מלמד שהיו משתטחין לפני כל אחד מהן כדי שימחלו לשבעת בני שאול ונתאכזרו עליהם ולא מחלו, לכך נאמר והגבעונים לא מבני ישראל המה, שאם היו מבני ישראל היו מרחמים וחומלין: והעליתם את עצמותי מזה. (פד) למה נקרא יוסף עצמות בחייו, לפי שהיו אחיו קוראין את אביו עבדו ושותק: פקד יפקד. (פה) היינו דאמרינן מנצפ״ך צופים אמרום. (פו) כ״ף גאולה לאברהם, דכתיב לך לך (בראשית יב א). מ׳ גאולה ליצחק, דכתיב לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד (שם כו טז). נו״ן גאולה ליעקב, דכתיב הצילני נא (שם לב יב). פ׳ גאולה לישראל במצרים, דכתיב כי פקד פקדתי אתכם (שמות ג טז). צד״יק גאולה לנו בימות המשיח, דכתיב והקימותי לדוד צמח צדיק ומלך מלך והשכיל (ירמיה כג ה):

סליק:

הערות ותקונים

עו) וכל שלשים יום הראשונים אסור לקרות בתורה כו׳. מ״ק ט״ו ע״ב: עז) כה תאמר. מכאן החל לפרש הכתובים: עח) זש״ה אם יחטא איש. יומא פ״ז ע״א והובא בלק״ט: עט) והמוחל שהוא אכזר. ביצה ל״ב ע״ב והובא בלק״ט: פ) מתרבותו של אברהם אבינו. בגמרא שם מזרעו של אברהם אבינו וע״ש ברש״י: פא) ועם בניו. וכן הובא בלק״ט ובקרא כתיב ועם ביתו: פב) לי כתיב. הכתיב אין לי, והקרי אין לנו: פג) מלמד שהיו משתטחין לפני כל אחד מהן. ורש״י הביא וז״ל בקש לפייסם בממון ולא רצו, אמר שמא הם מתביישין זה מזה, הלך ופייס כל אחד ואחד לעצמו, ולא נתפייסו לכך כתיב אין לי כסף וזהב, לשון יחיד, זו ראיתי בירושלמי עכ״ל. וכוונתו לירושלמי קדושין פ״ד ה״א (דף ס״ה ע״ג) אמר לון זה הנייה לכון ואינון מקטלין סבו לכון כסף וזהב והוון אמרין אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם ביתו, אמר דילמא דאינון בהתין פלגון מן פלג, נסב כל חד מנהון והוה מפייס ליה קומי גרמיה והוה א״ל מה הנייה אית לך דאינון מתקטלין סב לך דהב וכסף, והוא אמר אין לנו כסף עם שאול ועם ביתו, אין לי כתיב. וכן נשנה המאמר הזה במדרש שמואל סוף פכ״ח ובמדרש במ״ר פ״ח ע״ש: פד) למה נקרא יוסף עצמות בחייו. סוטה י״ג ע״ב והובא בלק״ט: פה) היינו דאמרינן מנ[illegible] צופים אמרום. שבת ק״ד ע״א, מגילה ב׳ ע״ב ב״ר פ״א אות י״א: פו) כ״ף גאולה לאברהם. לפי שכל האותיות הכפולות סימני גאולה הם. עי׳ בלק״ט שם ופדר״א פמ״ח ובמ״ר סוף קרח פי״ח, ותנחומא הנדפס מכבר קרח אות י״ב וע״ש איזה שינויים:

למנין עשר ולתפלה ולברכת המזון: (ע) ת"ר אל תבכו למת (ירמיה כב י), אל תבכו למת יותר מדאי: ואל תנודו לו (שם שם). יותר מכשיעור. הא כיצד, שלשה לבכי, שבעה להספר שלשים לגיהוץ ולתספורת, מכאן ואילך אמר הקב"ה אין אתם מרחמין יותר ממני: ומי שמתו מוטל לפניו כו', כבר פסקנו הלכותיו דרך קצרה בפרשת ויהיו חיי שרה, והלכות ביטול רגלים לאבל והפסקתן, נפסק בהלכות מועד קטן, בפרשת אמור אל הכהנים: (עא) ואסור למנהג אבילות בשבת דלא לכסייא רישיה ולישנייא ללבושין, ואי לית ליה לבושא אחרינא מהדר קורעיה לאוחרא וליתרצא לפוריא ולכסיא, אבל נעילת הסנדל ותשמיש המטה ורחיצת ידים ורגלים בחמין אסור אפי' בשבת. (עב) והלכך שבת עולה למנין שבעת ימי האבל, ואינה מפסקת ימי האבל, אבל הרגלים וראש השנה ויום כיפור מפסיקין ימי האבל, ואין עולין למנין ז', אבל לענין שלשים עולין ואינן מפסיקין, ואי קברו למת שבעת ימים קודם לרגל בטלו הימנו גזירת שלשים קברו לפני הרגל, אפילו מקצת היום בטלו ממנו גזירת שבעה, קברו ביו"ט הראשון אינו עולה למנין, אלא מונה שבעה ושלשים לאחר הרגל, אבל קברו ביו"ט אחר של גליות מיסלק סליק ונהוג ביה אבילות, מאי טעמא כיון דעיקר מדרא יום ראשון הוא, דכתיב ואחריתה כיום מר (עמוס ח י), כיון דיו"ט שני מדרבנן הוא סליק ליה למניין שבעה: ואע"ג דבשבת מתפללין בבית האבל, מיהו אין מברכין ברכת אבלים לא בשבת ולא בראשי חדשים, אלא האבל מברך על הלחם ועל היין כדרכו כדכתיב ברכת ה' היא תעשיר (משלי י כב), היינו שבת, דכתיב ויברך אלהים את יום השביעי (בראשית ב ג), ולא יוסיף עצב עמה (משלי שם), זו אבילות שאינה נוהגת בשבת. (עג) ונהני רבנן למיכל בבית האבל ביעי וטלופחי אגב סעודתא דיעקב דאזיל לנחומי ליצחק אבוהי יום שמת אברהם דכתיב ויזד יעקב נזיד (בראשית כה כט), היני ביעי בשולי ונזיד עדשים כמשמעו. (עד) דכי היכי דלית לטלופחי פה כשאר תבואות וקטניות, וכן נמי ביעותא לית לה פה, אף אבל נמי לית ליה פתחון פה לומר דבר לפני בוראו, אלא להצדיק עליו את הדין. ולא משקין לאבל אלא חמרא ושיכרא, דכתיב תנו שכר לאובד ויין למרי נפש ישתה וישכח רישו ועמלו (ולא) [לא] יזכור עוד (משלי לא ו ז). (עה) ובתר דאכלין מברכין ברכת אבלים הכי, ברוך מנחם אבלים שאכלנו משלו, והן עונין ברוך מנחם אבלים שאכלנו משלו ונומר ברכת הזן וברכת הארץ, ואומר נחם ה' אלהינו את אבילי ציון ואת אבילי ירושלים, והאבלים המתאבלים באבל הזה נחמם מאבלם ושמחם מיגונם. ככתוב (ישעיה סו יג) כאיש אשר אמו תנחמנו.

הערות ותקונים

גיאות ה' אבל דף ס"ה: ע) ת"ר אל תבכו למת. מ"ק כ"ז ע"ב: עא) ואסור למינהג אבילות בשבת דלא לכסייא רישי' כו'. הוא מבה"ג וכך הוא הנוסחא שם: ואסור למנהג אבילות בשבת, והכי אמור רבנן לא לכסי ראשיה ואי אית ליה לבושא אחרינא לישניוה ללבושי, ואית לית ליה להדריה לקרעיה לאחוריה וליתרציה לפורייה ולמכאביה. וכן הרי"ץ גיאות דף ס"ו הביא ובהלכות (כוונתו לבה"ג) ובהני ז' יומי מיבעי ליה להפוכי לפוריא ולמכאביה ולא ליתרציה: עב) והלכך שבת עולה למנין שבעת ימי האבל אבל הרגלים ור"ה ויו"כ מפסיקין ימי האבל כו'. עי' כל זה בשבלי הלקט השלם ח' שמחות סי' כ"ב ובתניא רבתי סוף ה' אבל סי' ע"א: עג) ונהגו רבנן למיכל בבית האבל ביעי וטלופחי אגב סעודתא דיעקב כו'. עי' ב"ב ט"ז ע"ב, וב"ר פס"ג אות י"ד וירושלמי ברכות פ"ג ה"א. ובשבלי הלקט השלם ה' שמחות סי' כ"ג הביא וז"ל: ומנהגנו לנחם בביצים לפי שהן עגולין ואין להם פה דומיא הראשונים שהיו מנחמין בעדשים, כדאשכחן ביעקב אבינו דכתיב ויזד יעקב נזיד וגו', ותנא אותו היום נפטר אברהם אבינו ובישל יעקב עדשים לנחם את יצחק אביו, ולמה עדשים, מפורש הטעם בב"ר מה עדשה אין לה פה אף אבל אין לו פה, פי' להרבות דברים אסור, כמו שמצינו באהרן וידם אהרן, וכשם שהעדשה מגולגלת אף המיתה גלגל בעולם ע"כ: עד) דכי היכי דלית לטלופוחי פה. ב"ר שם: עה) ובתר דאכלין מברכין ברכת אבלים הכי כו'. ברכת המזון לאבל הובא בסדר רב עמרם גאון דף נ"ה, וכן בשבלי הלקט ה' שמחות סוף סי' כ"ג:

(נט) וכל ג׳ ימים הראשונים מותר להלוך לבית אבל, אחר מכאן ואילך הולך ואינו יושב במקום המנחמין, אלא במקום המתנחמין. (ס) ומת שאין לו מנחמין באין עשרה בני אדם כל שבעת הימים ויושבין במקומו. (סא) וכל שלשים יום אבל אסיר בתספורת כל שיער שבו. (סב) אבל שפה המעכבת לו ונטילת צפרנים כל שבעה אסור, מכאן ואילך מותר. ונהוג רבנן כי אמרי פסוקים של צידוק הדין והספידות על הקבר, וכי הדרי אפייהו אמרי קדיש הכי. (סג) יתגדל ויתקדש שמיה רבא. בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא ולאחאה מיתיא, ולאסקא לחיי עלמא, ולמבני קרתא דירושלים, ולשכלולי היכליה בגוויה, ולמעקר פולחנא נוכראה מארענא, ולאתבא פולחנא דשמיא לאתרה, וימליך קודשא בריך הוא במלכותיה ויקריה בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלה ובזמן קריב ואמרו אמן. יתברך וכו׳ יהא שלמא רבא וכו׳. (סד) ובתר הכי שקלו עפרי ומנקין ידייהו ואומרין ועתה ה׳ אבינו אתה אנחנו החומר ואתה יוצרינו ומעשה ידיך כולנו כי היכי דנתמלא קודשא בריך הוא רחמי ומיעצר מותנא: (סה) ומקמין דעיילי לבית האבל משאן ידייהו תרתי זימני כי היכי דליבטל רוגזא מינן כמיא דמשתפכן. ועיילין לבית האבל ומוזגין ליה כסא דחמרא ומברכין כוס תנחומין דהיינו ברכת רחבה הכי. (סו) ברוך דיין הרחמים שופט אמונות, שדננו בדין אמיתו, ככתוב (דברים לב ד) הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא, ברוך אתה ה׳ מנחם אבלים. ולא שתו אינהו אלא יהבין לאבל ומברך בורא פרי הגפן ושותה: ונהוג רבנן כל שבעה לצלויי בבית האבל צפרא ופניא, אבל למקרי בספר תורה התם לאו אורח ארעא. ולא אמרינן בבית האבל שירת הים, אבל אם הוא ראש חודש ואיכא עשרה אמרינן הלל ואי לא לא. (סז) ת״ר ברכת חתנים בעשרה וחתנים מן המנין ברכת אבלים בעשרה ואין אבלים מן המנין, בד״א בברכת רחבה, אבל בתפלה ובברכת המזון אלו ואלו מן המנין: (סט) גירסת ירושלמי בד״א דהווי מן המנין באבילי מת אחר, אבל באבילי אותו המת ליתניהו מן המנין. ודוקא כוס ראשון ולא יותר, דכתיב ואחריתו כיום מר (עמוס ח י), אבל מכאן ואילך מונין אותו

הערות ותקונים

ימים הראשונים. גמרא שם והובא בבה״ג: נט) וכל ג׳ ימים הראשונים מותר להלך לבית אבל. גמרא שם והובא בבה״ג וצ״ל אינו הולך לבית האבל: ס) ומת שאין לו מתנחמין. שבת קנ״ב סוף ע״א והובא בבה״ג: סא) וכל שלשים יום אבל אסור בתספורת. שם י״ז ע״א והובא בבה״ג: סב) אבל שפה המעכבת. גמרא שם והובא בבה״ג: סג) יתגדל ויתקדש. וכן הובא בסדר רב עמרם גאון (דף נ״ב ע״א): סד) ובתר הכי שקלי עפרי ומנקין ידייהו. בתשובת שערי צדק להגאונים שער ד׳ סי׳ י״ט בשם רב שר שלום וז״ל: וזה ששאלתם שעושין שמקנחין ידיהם בעפר לאחר שקוברין את המת, דבר זה אין עושין כאן כו׳. והרי״ץ גיאות (דף מ״ב) הביא בשם רב האי גאון וז״ל: ובתר דשכיב שכבא לא נהגו מעולם בבבל לקנות ידיהם בעפר, וכן אנו רואים דמאן דעביד הכי אין בו כלום אלא שרי למיעבד, וכן הביא הרמב״ן בתורת האדם, וכן הובא בשבלי הלקט השלם ה׳ אבל סי׳ י״ד והביא ובתשובות הגאונים מצאתי בתר דקברי שכבא כו׳: סה) ומקמין דעיילי לבית האבל משאן ידייהו תרת׳ זימני כי היכי דליבטל רוגזא מינן כמיא דמשתפכין. זה לא מצאתי. ובתשובת הגאונים שערי צדק שער ד׳ סי׳ כ׳ מיוחסת לרב שר שלום ובהרי״ץ גיאות דף מ״ב הביאה בשם רב פלטואי וז״ל: נוהגין אצלנו בשעה שחוזרין מבית הקברות רוחצין ידיהם קודם כניסתן לבתיהם ויושבין על הדרך מה טעם יש, והשיב אין צריכין לרחוץ ואם נהגו ורחצו אין בכך כלום ועי׳ בשבלי הלקט השלם ה׳ אבל סי׳ י״ד: סו) ברוך דיין הרחמים כו׳ ברכת אבלים הובא בסדר רב עמרם גאון דף נ״ה והובא ג״כ בהרי״ץ גיאות דף ס״ה בשם רב נטרונאי, והובא שם הברכה בשם ומלכות ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם דיין הרחמים, והסיום שם ברוך אתה ה׳ מנחם לב אבלים. במקום שהביא המחבר ברוך אתה ה׳ מנחם אבלים: סז) ת״ר ברכת חתנים בעשרה. כתובות ח׳ ע״ב: סח) אבל בתפלה ובברכת המזון אלו ואלו מן המנין. עי׳ ברמב״ן בשער הבראה במ״ק תקס״ח: סט) גירסת הירושלמי. הוא במגילה פ״ד ה״ד (דף ע״ה ריש ע״ב) והירושלמי הובא ג״כ בהרי״ץ

אשתו ויש לו בנים אסור לישא אשה עד שיעברו עליו ג׳ רגלים, ואם אין לו בנים נושא לאלתר, משום ביטול פריה ורביה, יש לו בנים קטנים נושא לאלתר, כדי שתהא זאת מפרנסן וכונסה לאחר ל׳ יום: (מ) תכפוהו אבלות בזה אחר זה והכביד שערו עליו מיקל בתער, ובמספרים לא, ומכבס כסותו במים אבל לא בנתר ולא בחול הדק: (מא) על כל המתים שהוא חייב להתאבל עליהם, אם מטתו דוחה הרי זה משובח, לאביו ולאמו הרי זה מגונה. (מב) היה ערב שבת או ערב יו״ט או שהיו גשמים מזלפין על מטתו הרי זה משובח, שאינו עושה אלא לכבוד אביו ואמו. (מג) על כל המתים רצה חולץ תפילין, רצה אינו חולץ, רצה ממעט בעסקו, רצה אינו ממעט, על אביו ואמו חולץ וממעט. (מד) על כל המתים כולן מספר לאחר ל׳ יום, ונכנס לבית המשתה לאחר ל׳ יום, על אביו ואמו מגדל פרע עד שיגערו בו חבריו, ואינו נכנס למשתה עד לאחר י״ב חודש. (מה) על כל המתים כולם קורע טפח, (מו) היינו כדי אחיזה, על אביו ואמו עד שיגלה את לבו. (מז) על כל המתים כולם אפילו לבוש עשר לבושין, אינו קורע אלא עליון, על אביו ואמו קורע כולן. על כל המתים מפשיט בגד קרוע לאחר שבעה ומאחה אחר שלשים, על אביו ואמו מפשיט לאחר שלשים ואינו מאחה לעולם. על כל המתים כולן קורע בין ביד בין בכלי וקורע מבפנים, על אביו ואמו קורע ביד ומבחוץ: (מח) חכם שמת בית מדרשו בטל, דלא פסקין סידרא ביה, (מט) ולא שיצאו תלמידיו ויטיילו בשוק, אלא יושבין ומעיינין בדבר הלכה. (נ) וכלים חדשים לבנים אסורין על האבל לניהוין שלשים יום, (נא) אבל שלא פרע ראשו ולא פירם את בגדיו ולא קרע או שחתך מצפרניו בימי אבלו חייב מיתה בידי שמים. (נב) שמש מטתו חייב מלקות, לא לקה חיה שולטת בנבלתו. (נג) אבל אסור בתפילין דאמר הקב״ה ליחזקאל פארך חבוש עליך (יחזקאל כד יז), מכלל דלכולי עלמא אסורי. (נד) ואסור לאכול ביום ראשון משלו, דאמר הקב״ה ליחזקאל ולחם אנשים לא תאכל (שם שם), מכלל דכולי עלמא אכלי. (נה) ואסור בנעילת הסנדל, דכתיב ונעליך תשים ברגליך (שם שם), מכלל דכולי עלמא אסורי. (נו) וחייב בעטיפת הראש, דכתיב ולא תעטה על שפם (שם שם), מכלל דכולי עלמא מחייבי: (נז) ואסור במלאכה כל שלשה ימים הראשונים, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה, מכאן ואילך עושה מלאכה בצנעה בתוך ביתו, ואשה טווה בפלך בתוך ביתה. (נח) ושלשה ימים הראשונים אבל אסור בשאילת שלום, משלשה ועד שבע משיב ואינו שואל, מכאן ואילך שואל כדרכו.

הערות ותקונים

זה מספרי הגאונים: לט) כל שלשים יום אסור לנשואין כו׳. מ״ק כ״ג ע״א: מ) תכפוהו אבלות בזה אחר זה. מ״ק ט״ו ע״ב: מא) על כל המתים שהוא חייב להתאבל עליהם. מ״ק כ״ב ע״א: מב) הי׳ ע״ש או עי״ט או שהיו גשמים מזלפין. גמרא שם והובא בבה״ג: מג) על כל המתים רצה חולץ תפיליו כו׳. גמרא שם והובא בבה״ג: מד) על כל המתים כולן מספר לאחר ל׳. גמרא שם והובא בבה״ג: מה) על כל המתים כולן קורע טפח. מ״ק כ״ב ע״ב והובא בבה״ג: מו) היינו כדי אחיזה דכתיב ויחזק דוד בבגדו ויקרעם (ש״ב א׳ י״א) ואין אחיזה פחותה מטפח: מז) על כל המתים כולם אפילו לבוש עשר לבושין. מ״ק שם והובא בבה״ג: מח) חכם שמת בית מדרשו בטל. גמרא שם והובא בבה״ג, וכתב חכם שמת בית מדרש בטל פירוש מלפסק סדרא. וזהו שהביא המחבר דלא פסקין סידרא ביה: מט) ולא שיצאו תלמידיו ויטיילו בשוק. גמרא שם כ״ג ע״א והובא בבה״ג שם, ובגמרא שם גם בבה״ג אלא יושבין ודווין, והמחבר הביא אלא יושבין ומעיינין בדבר הלכה: נ) וכלים חדשים לבנים. מ״ק כ״ג ע״א והובא בבה״ג שם: נא) אבל שלא פרע ראשו כו׳. שם כ״ד ע״א והובא בבה״ג: נב) שמש מטתו. גמרא והובא בבה״ג: נג) אבל אסור בתפילין. גמרא שם ט״ו ע״א והובא בבה״ג: נד) ואסור לאכול ביום ראשון משלו. גמרא שם כ״ז ע״ב והובא בבה״ג: נה) ואסור בנעילת הסנדל. שם ט״ו ע״ב והובא בבה״ג: נו) וחייב בעטיפת הראש. שם ט״ו ע״א. והובא בבה״ג: נז) ואסור במלאכה כל ג׳ ימים הראשונים. שם כ״א ע״ב והובא בבה״ג: נח) ושלשה

היינו שתא אלפי גברא ושתא אלפי שיפורא. אבל יש לו כל צרכו אין מבטלין, (כז) והני מילי דמבטלין בשאין לו כל צרכו למאן דקרי ותני. אבל לא קרי ולא תני. אי איכא אפילו תרי דמיעסקי ביה לא מבטלין ת״ת. ואי ליכא דמיעסקין ביה הוי מת מצוה: (כח) מת מצוה היינו מת שאין לו קוברין כולי עלמא חייבין בו ואפילו כהן. (כט) א״ר יהודה אמר רב מת בעיר כל בני העיר אסורין בעשיית מלאכה. (ל) והנ״מ דלא מיפלג ממתא בציבורי ובחבוראתא. ולא ידיעי הני דעלייהו מת מוטל לאיעסוקי ביה. אבל מיפלג ממתא בציבורי ובחבורתא הנך דרמו עלייהו אסורין בעשיית מלאכה דלא ליתו לירושלי ביה. אבל הנך דאתו לכבוד בעלמא הוא דאתו ולא אסירן. (לא) וכולהו אסורין בשאילת שלום. (לב) וקיי״ל דמכבדין ומרביצין בבית האבל. אבל אין מניחין בו את המונמר. (לג) ומי ששמע על מתו בתוך שלשים יום הויא לה שמועה קרובה ונוהגת ז׳ ימים. ואם שמע לאחר שלשים זו היא שמועה רחוקה שאינה נוהגת אלא יום אחד. (לד) ויום שלשים כבתוך שלשים. והני מילי בחול אבל בשבת כלאחר שלשים דמי. (לה) ואם בא אחד מן הקרובין ממקום קרוב מהלך יום אחד. ואפילו אין גדול שבבית בבית. הרי זה מונה עמהם. (לו) א״ר חייא אפילו הלך גדול שבבית לבית הקברות ובא אחד מן הקרובים בתוך שלשה ימי האבל הראשונים. אפילו ממקום רחוק יותר ממהלך יום אחד. הרי זה מונה עמהם וסומך עליהם. אבל בא לאחר ג׳ ימים. אפילו ממקום קרוב מונה עמהם. ממקום רחוק מונה בפני עצמו. (לז) והיכא דנפיק שיכבא מקמי פניא אי נמי ממתא למתא ולא איסתתם הגולל אלא בלילה הנך דאיתנהו בבית מונין משעה דאיכסא מנייהו הנך דבהדי שיכבא מנו משעה דאיסתתים הגולל. (לח) ת״ר אבל שבת ראשונה אינו יוצא מפתח ביתו. שנייה (אינו יוצא ויושב) [יוצא ואינו יושב] במקומו. שלישית יושב במקומו ואינו מדבר עם כל אדם. רביעי הרי הוא ככל אדם: (לט) כל שלשים יום אסור לנשואין, מתה

הערות ותקונים

ויחי סי׳ ל״ד ובבה״ג ה׳ אבל. והרי״ץ גיאות בספרו מאה שערים ה׳ אבל דף ל״ז: כז) וה״מ דמבטלין בשאין לו כל צרכו למאן דקרי ותני כו׳. בשאילתות שם ובבה״ג שם איתא כך וה״מ לכבוד מאן דקארי ותאני אבל לא קארי כד איכא מאן דמיעסק ביה לא מבטלין, ואי ליכא מאן דמיעסק ביה מבטלין, והובא כן בהרי״ף גיאות שם, ועי׳ בהאשכול ח״ב דף קנ״ט: כח) מת מצוה היינו מת שאין לו קוברין. שאילתות שם בהתחלתו ובה״ג שם: כט) א״ר יהודה אמר רב. מ״ק כ״ז ע״ב והובא בשאילתות ובבה״ג שם: ל) והנ״מ דלא מיפלג ממתא בציבורי ובחבוראתא. בשאילתות שם הני מילי היכא דלא מיפלג מתא בחברותא. ועי׳ העמק שאלה שם אות ב׳ וכן הוא בבה״ג וגם הרי״ץ גיאות (שם דף ל״ו ע״א) הביא וז״ל וה״מ דלא מיפלג מתא מחבורתא ובציבורתא. אבל מיפלגא הנך דרמו עלייה. ואיעסקו ביה הוא דאסיר. אבל הנך דאתו לכבוד בעלמא לא אסיר. וסיים הכי פסיק רב אחא בשאילתות ובפסוקות ובגדולות ע״כ. והכוונה בהלכות פסוקות. וכן בהלכות גדולות והוא הבה״ג שם ה׳ אבל, ועי׳ טור יו״ד סי׳ שמ״ג ובמרן ב״י שם: לא) וכולהו אסירין בשאילת שלום. שאילתות שם סי׳ ל״ה והוא בגמרא מ״ק ט״ו ע״א: לב) וקיי״ל דמכבדין ומרביצין בבית האבל. בה״ג שם. והובא בהרי״ץ גיאות דף ס״ג בשם בה״ג: לג) ומי ששמע על מתו בתוך שלשים יום כו׳. מ״ק כ׳ ע״א, ושאילתות שם סי׳ ל״ה, ועי׳ בה״ג שם: לד) ויום שלשים כבתוך שלשים. וה״מ בחול אבל בשבת כשאר שלשים דמי. עי׳ בבה״ג שם באתה לו שמועה ביום שלשים הרי היא כשמועה קרובה ונוהגת שבעה ושלשים. וה״מ בחול אבל בשבת כו׳, ועי׳ בהרי״ץ גיאות הביא בשם גדולות (הוא הבה״ג) באה לו שמועה יום ל׳ כקרובה דמיא ונוהגת לז׳, וה״מ בחול אבל בשבת נעשית למחר רחוקה ואינה נוהגת אלא יום אחד וע״ש ביצחק ירנן סי׳ תקמ״א: לה) ואם בא אחד מן הקרובין ממקום קרוב מהלך יום אחד. בה״ג שם והוא מגמרא מ״ק כ״א ע״ב: לו) א״ר חייא. בגמרא שם ר׳ חייא בר אבא א״ר יוחנן: לז) והיכי דנפיק שיכבא מקמי פניא. בה״ג שם וזה הביא מהרי״ץ גיאות דף מ״ד בשם גדולות ופסוקות: לח) ת״ר אבל שבת ראשונה. הוא בירושלמי מ״ק פ״ג ה״ד (דף פ״ב סוף ע״ב) ושם איתא כך: אבל בשבת הראשונה אינו הולך לבית הכנסת, בשנייה הולך לבית הכנסת ואינו יושב במקומו, בשלישית יושב במקומו ואינו מדבר, ברביעית שווה לכל אדם. והמחבר שאב

עשר נרות. (יט) ועוד שהרי קודם שבאתם היו אומרים שרי פרעה שאני עבד, כיון שבאתם כאן נתכבדתי בכם, שידעו שאני בן חורין, ועכשו אם אני הורג אתכם, מביא אני עלי בושה, כיון שאמר להם דברים הנכנסים בלבם, מיד נתנחמו:

כב) וישב יוסף במצרים הוא ובית אביו. עשה שם יישוב בתים ובניינים: ויחי יוסף מאה ועשר שנים. (כ) אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה. שהרי יוסף קטן שבשבטים חוץ מבנימין היה, ומת קודם כולן:

כג) וירא יוסף לאפרים בני שלשים. דהוויין רביעי ליוסף: גם בני מכיר בן מנשה יולדו על ברכי יוסף. שהיה להם אב לברית שנימולו על ברכיו, זהו שאמר הכתוב ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו (בראשית מח יט) שהיו קודם להתגדל בני שלשים לאפרים בחיי יוסף, ולמנשה לא היו אלא בני שניים:

כד) ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת. מלמד שקיבצם כולם בשעת פטירתו, והיה מצוה אותם כאב המצוה את בניו, אמר להם הריני מת עכשיו: ואלהים פקד יפקד אתכם. כלומר תלה הגאולה ברבים, לפי שידע ברוח הקודש שעתיד הקב"ה לדלג על הקץ ולקצרו בשביל צעקתן של רבים, לכך אמר פקד יפקוד אלהים אתכם. (כא) ולמה אמר להם בלשון פקידה, אלא כך אמר להם, כל מושיע שיעמוד לכם ולא יאמר לכם דברי הישועה בלשון זה אל תאמינו בו, ואם יאמר לכם המושיע בלשון זה, ובלשון כפול תאמינו בו, וכה"א במשה פקד פקדתי אתכם (שמות ג טז), וכתיב ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' (שם ד לא) למה האמינו על ששמעו דברי ישועתם בלשון פקידה: והעלה אתכם מן הארץ הזאת. בישרם שגם הם בנופתם עולים ממצרים, וכן היה כשעלו ממצרים כל אחד העלה ראש שבטו: אל הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב. דהיינו ארץ כנען:

כה) וישבע יוסף את בני ישראל לאמר. מהו לאמר. אלא אמר להם כמו שהשביע אבינו אותי וקיימתי שבועתו, כך תקבלו עליכם שבועתי ותקיימוה: פקד יפקוד אלהים אתכם, אמר להם כשהקב"ה פקוד יפקוד אתכם: והעליתם את עצמותי מזה. כלו' ממקום זה, ודומה לו לך עלה מזה (שמות לג א), והעלתם חסר י', רמז שלא יתעסקו בו שאר שבטים אלא משה לבדו. (כב) עצמתי חסר ו', כך אמר להם אינו דומה קולטתו מחיים, לקולטתו לאחר מיתה, ולפי שלא היה יוסף רוצה לקבל עליו צער מחילות, לפיכך ביקש מאחיו שלא יניחוהו בארץ מצרים, כדרך שביקש יעקב אבינו:

כו) וימת יוסף בן מאה ועשר שנה ויחנטו אותו. הרופאים חנטוהו כדרך שחנטו את אביו: (כג) ויישם בארון. בשני יודי"ן כתיב, מלמד שהוא עצמו סייעו להנתן בארון, ומעשה נס היה, שדרך החי לסייע את עצמו ולא המת: במצרים. עשו לו ארון של מתכות ושקעוהו בנהר נילוס, כדי שלא ידעו בו המצרים ויעשוהו לאלוה:

ורבותינו דרשו כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. (כד) לא פחות ולא יותר כדרך שהיו כתובין על אבני האפוד ועל אבני השהם: ויעש לאביו אבל שבעת ימים.

(כה) למה נהגו ז' ימים אבל, כנגד ז' ימי בראשית שבטילין מן האדם כשנפטר מן העולם.

(כו) מבטלין תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה לחופה, בד"א בשאין לו כל צרכו.

הערות ותקונים

ומדרש אגדה: יט) ועוד שהרי קודם שבאתם כו'. לק"ט: כ) אוי לרבנות. משנה אבות והובא בלק"ט: כא) ולמה אמר להם בלשון פקידה. עי' לק"ט ובהערה ל"ג: כב) עצמתי חסר וי"ו, כך אמר להם אינו דומה קולטתו מחיים. זה הובא בלק"ט על והעלתם חסר י' והמאמר אינו דומה קולטתו מחיים הוא בגמרא כתובות קי"א ע"א: כג) ויישם בשני יודין כתיב. עיין מנחת שי: כד) לא פחות ולא יותר כו'. לק"ט מ"ט כ"ח: כה) למה נהגו שבעת ימים אבל כנגד ז' ימי בראשית. לק"ט נ' י'. כו) מבטלין ת"ת להוצאת המת. מגילה כ"ט ע"א והובא כל זה בשאילתות פ'

לדותן, נטה יוסף מעל מרכבתו והציץ בבור שהשליכו בו אחיו ונתאנח. כשראו אחיו את זאת, אמרו עדיין השטמה בלבו: והשב ישיב. כפל הדיבור, כלומר והשיב לזרענו, וישיב לעצמינו: את כל (הרעות) [הרעה]. שהשלכנוהו בבור, ושמכרנוהו לעבד: אשר גמלנו אותו. על דברי החלומות. ויש דורשין ויראו אחי יוסף, שכל זמן שהיה יעקב בחיים היה יוסף מיסב בראש, ומשמת יעקב לא רצה יוסף להיות מיסב בראש, שלא להחליש דעת אחיו, והם דימו בדעתם שבשטמה הוא עושה:

טז) ויצוו. (יג) צוו לבלהה אומנותו לאמר ליוסף: לאמר. מה לאמר. (יד) לומר שינוי דברים מפני דרכי שלום: אביך צוה לפני מותו לאמר. לומר משמו לך:

יז) כה תאמרו ליוסף אנא. זהו לשון בקשה, ולשון מטו ממש: שא. כמו נושא עון (שמות לד ז): נא. לשון בקשה: פשע אחיך. שהשליכוך בבור: וחטאתם. שמכרוך: כי רעה גמלוך. על דברי החלומות: ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אחיך. כלומר ועתה שאין אביך בחיים ואין אתה נושא לו פנים, עשה בשביל אלהי אביך שאחיך עבדיו הם: ויבך יוסף בדברם אליו. מלמד שנטפלו לבלהה בני השבטים ובאו למלאות דבריה, ומדכתיב אנא שא נא, ועתה שא נא, דהיינו ג' לשונות דבקשה, (טו) למדנו שהמבקש מטו מחבירו, אינו צריך לבקש ממנו יותר מג' פעמים, וכן באיוב נאמר [ישור] על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי (איוב לג כז), ואין המוחל רשאי להיות אכזרי, דכתיב ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך (בראשית כ יז):

יח) וילכו גם אחיו ויפלו לפניו. (טז) מלמד שאע"פ שאדם מוחל עלבונו ע"י אחר, צריך להראות לו פנים: ויאמרו הננו לך לעבדים. תחת שמכרנוך לעבד:

יט) ויאמר אליהם יוסף אל תראו כי התחת אלהים אני. יעקב אמר לרחל בלשון תימה, [התחת אלהים אנכי (בראשית ל ב)], אבל יוסף אמר לאחיו בלשון ודאי, כי התחת, כלומר מעין דרכיו של הקב"ה יש בי, כשם שהקב"ה עובר על פשע, כך אני עובר על פשע:

כ) ואתם חשבתם עלי רעה. שמכרתוני בידי אכזרים כדי לאבדי: אלהים חשבה. את רעתכם עלי: לטובה. למשוך אתכם למצרים בשלום: למען עשה. כלומר הקב"ה עשה ולא אתם: כיום הזה. שאתם חיים וקיימים, כך: להחיות עם רב. האב והבנים ובני בנים ותולדותיהם:

כא) ועתה אל תיראו. שאני גומל לכם רעה אלא טובה: אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם. ולא היה ראוי לומר כך, שהרי הקב"ה מכלכל כל חיים ובאי העולם, ולכך מת קודם לכל אחיו: וינחם אותם. (יז) שאמר להם יעקב אבינו כלל כולנו איש בברכת חבירו, ואם אחד מכם בטל הרי הברכות כולן בטלות: וידבר על לבם: (יח) אמר להם אתם הייתם עשר נרות ולא הייתם יכולים לכבות נרי, ואני נר אחד, האיך אני יכול לכבות

הערות ותקונים

במדרש אגדה: יג) צוו לבלהה אומנותו לאמר ליוסף. וכן הוא בלק"ט וכ"ה בילקוט שם בשם ב"ר וצ"ל תנחומא והוא בתנחומא שמות אות ב' ע"ש הערה י"ד וכן בת"י עה"ת ופקידו שבטיא ית בלהה אמתא דרחל למימר אבוך פקיד כו', ורש"י עה"ת הביא ואת מי צוו, את בני בלהה שהי' רגילין אצלו, שנ' והוא נער את בני בלהה: יד) לומר שינוי דברים מפני דרכי שלום. בלק"ט הביא מותר לשנות מפני דרכי שלום, והוא בגמרא יבמות ס"ה ע"ב וב"ר פ"ט ויקרא רבה פ"ט וילקוט רמז קס"ב וירושלמי פ"ק דפאה ורש"י עה"ת: טו) למדנו שהמבקש מטו מחבירו כו'. יומא פ"ז ע"א והובא בלק"ט: טז) מלמד שאע"פ שאדם מוחל. הובא בלק"ט: יז) שאמר להם יעקב אבינו כו'. ב"ר פ"ק ורש"י עה"ת ולק"ט: יח) אמר להם. מגילה ט"ז ע"ב וילקוט סוף ויחי ולק"ט

אלא בכלל, דכתיב וכל העולים אתו לקבור את אביו (פסוק יד): זקני ביתו. של פרעה: וכל זקני ארץ מצרים. לפי שהיה יעקב זקן נאה, לפיכך באו הזקנים לנהג בו כבוד:

ח) וכל בית יוסף ואחיו ובית אביו. כלומר כל בני ביתם שהלא מן המצריים לא עלו אלו הזקנים, אבל מבית יוסף ומבית אחיו עלו הזקנים והנערים: רק טפם. רק לשון מועט, לומר לך טפים מועטין שאינם יכולין להלוך הם הנשארים במצרים: וצאנם ובקרם עזבו בארץ גושן. כשמועו:

ט) ויעל עמו גם רכב. דהיינו רכב ברזל: ויהי המחנה כבד מאד. יותר ממה שהיה בקבורת יצחק ואברהם:

י) ויבאו עד גורן האטד. (ח) וכי יש גורן לאטד, אלא מלמד שבאו עליהם בני ישמעאל ובני קטורה ועשו ובניו וז' עממין למלחמה כיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארון, מיד ירדו ממרכבותיהם, ותלו כתריהם בארונו של יעקב, והקיפוהו כתרים כגורן שמוקפת בעומרים, (ט) ודומה לו בדברי רבותינו תנורו של עכנאי שהקיפוהו הלכות כעכנאי, ועיקר מלת אטד היינו דרדר (בראשית ג יח), דמתרגמינן ואטדין, (י) ר' אליעזר אומר כיון שראו ארונו של יעקב מיד התירו אזורי מתניהם. ואותו המקום היה בעבר הירדן בין הירדן ובין מצרים: ויספדו שם מספד גדול וכבד מאוד. יותר ממה שנעשה עד כאן לכל אדם: ויעש לאביו אבל שבעת ימים. (יא) מפני מה נהגו לעשות אבל ז' ימים, כנגד ז' ימי המשתה, וכה"א ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה גם את זה לעומת זה עשה האלהים (קהלת ז יד):

יא) וירא יושב הארץ הכנעני את האבל בגורן האטד. שאר יושבי הערים ראו גירוליהן שם סובבים: ויאמרו אבל כבד זה למצרים. מלמד שהיו ארונו של יעקב מראין באצבע: על כן קרא שמה. של גורן: אבל מצרים. כלומר אבל מתאבל היה מצרים בגורן זו והמקום בעבר הירדן:

יב) ויעשו בניו לו. לשאת מטתו ג' מכל צד: כאשר צוום. לשאת מטתו הם עצמם ולא בני בניו:

יג) וישאו אותו בניו ארצה כנען ויקברו וגו':

יד) וישב יוסף מצרים הוא ואחיו וכל העולים אתו לקבור את (אביהם) [אביו]. אלו מצרים כדרשינן לעיל: אחרי קברו את אביו. מלמד שלא שב אחד מהם עד שקברוהו:

טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. כלומר שניטלה אימתו מעל יוסף: ויאמרו לו ישטמנו יוסף. (יב) מה ראו לומר כך, אלא בחזירתן מחברון היו עוברין דרך שכם

הערות ותקונים

כריתי: ז) בעלייה מזכיר עבדי פרעה כו'. סוטה י"ג ע"א ורש"י עה"ת ולק"ט: ח) וכי יש גורן לאטד. גמרא סוטה שם ושיטה חדשה ולק"ט ומדרש אגדה: ט) ודומה לו בדברי רבותינו תנורו של עכנאי שהקיפו הלכות כעכנאי. ב"מ נ"ט ע"ב: . י) ר' אליעזר אומר. ב"ר פ"ק אות ו' שיטה חדשה, ותנחומא הנדפס מכבר ויחי אות י"ז ותנחומא הקדום אות י"ח, וירושלמי סוטה פ"א ה"י (י"ז ע"ב) וילקוט רמז קס"א ולק"ט ועי' מה שהעירותי שם הערה ה', ובתנחומא הערה ק' ק"א ק"ב: יא) מפני מה נהגו לעשות אבל ז' ימים כנגד ז' ימי המשתה. ב"ר סוף ויחי פ"ק אות י"ג ושיטה חדשה ותנחומא הנדפס מכבר ויחי אות י"ז ותנחומא הקדום אות י"ח ולק"ט ועיין מ"ק כ' ע"א מנין לאבילות שבעה, מה חג שבעה אף אבילות שבעה, וע"ש בתוס' ד"ה מה חג, ורש"י נזיר ט"ו ע"ב ד"ה אלא באבילות דרבנן הביא רבנן תקנו אבילות שבעה ואסמכורו אקרא ויעש לאביו אבל שבעת ימים עכ"ל: יב) מה ראו לומר כך כו'. ויש דורשין כו'. כן הובא בלק"ט, וכן הובא בילקוט רמז קס"ב ומצוין ב"ר וצ"ל תנחומא והוא בתנחומא הקדום שמות אות ב'. וע"ש הערה י"ג וכן רש"י עה"ת הביא שהיו רגילין לסעוד על שלחנו כו' וכן בִיב"עְ ואתםְ תשְבתוןְ עְלי בִישיןְ דמא דלאְ הויגְא מסְתחר עְמכוןְ למיכְל. ועי' גם

תמות ובמשרפות אבותיך המלכים הראשונים ישרפו לך (ירמיה לד ה), אלא שבישול חנטת המתים ע״י אור, ובשול חנטת הפירות על ידי האש: ויחנטו הרופאים את ישראל. כדי שלא ישלוט רימה בבשרו:

ג) וימלאו לו ארבעים יום. שהיו חונטין אותו בכל יום ויום עד משלם מ׳ יום: כי כן ימלאו ימי החנוטים. כדי שיבלעו הסממנין בגוף: ויבכו אותו מצרים שבעים יום. מ׳ של חנטה, ול׳ אחר חנטה, (ג) ואלו ע׳ יום לכבוד ע׳ נפש שבאו למצרים, מלמד שעכשיו היו כולם בעלי בתים והיו הולכין וקושרין מספד בית איש יומו:

ד) ויעברו ימי בכיתו. ע׳ יום: וידבר יוסף אל בית פרעה. כלומר לאנשי פרעה: לאמר. לומר לו: אם נא מצאתי חן בעיניכם דברו נא. לשון בקשה: באזני פרעה. שיכנסו הדברים באזניו: לאמר. מה לאמר, אלא כך אמר להם אתם ראויין לומר לו, שאין אני ראוי לבוא לפלטין של מלך בבגדי אבל, וכה״א כי אין לבא אל שער המלך בלבוש שק (אסתר ד ב):

ה) אבי השביעני לאמר. מה לאמר, (ד) מלמד שהיו שם דברים אחרים שלח לומר לו, תדע לך כשאמרת לי רק הכסא אגדל ממך (בראשית מא מ), אמרו עבדיך ושריך עבד שקנהו רבו בעשרים כסף אתה ממליכו עלינו, אמר להם (ה) גווני מלכות אני רואה בו, אמרו לו א״כ יהא יודע בשבעים לשון ומשיב לנו, אותו הלילה בא גבריאל והוסיף לו אות אחד משמו של הקב״ה וקראו יהוסף, שנא׳ עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פא ו), שילמדו שבעים לשון, שלא היה יודע בתחלה, בבקר קראו פרעה ושאלו בשבעים לשון, והיה משיב לו בכולן, אחר כך שאל יוסף לפרעה בלשון הקדש ולא היה יודע להשיב לו, אמר לו פרעה השבע לי שלא תגלה סוד זה, שלא יאמרו יוסף גדול מפרעה. ונשבע לו ועכשיו שלח לו כל הדברים הללו, תדע לך שהשבעתני בדבר הזה והשביעני אבא לקוברו בארץ כנען, אם אתה מניחני לקוברו בארץ כנען מוטב, ואם לאו כשם שאתה מביאני לעבור על שבועת אבא, כך אני עובר על שבועתך, לכך נאמר לאמר: הנה אנכי מת. שסמוך למיתתו ציווני על כך: בקברי אשר כריתי [לי] בארץ כנען שמה תקברני. (ו) ומאי משמע דכריתי לישנא דמכירה הוא, אבל אין הדברים נתאמץ על אופן הפשט, אלא מפני שדרך הראשונים לחצוב להם קבר בחייהם שלח לאמר לפרעה שכך אמר לי אבא בקברי אשר כריתי לי שחצבתי לי, ודומה להם (איש) כי יכרה [איש] בור (שמות כא לג), ויכרו שם עבדי יצחק באר (בראשית כו כה), כרוה נדיבי עם (במדבר כא יח): ועתה אעלה נא. לשון בקשה: ואקברה. לשון ענוה: ואקבור את אבי. לצאת ידי שבועתו: ואשובה. ואתיישב בארצך כבתחלה:

ו) ויאמר פרעה. כיון ששמע פרעה כך, אמר לבני ביתו אמרו לו עלה וקבור את אביך כאשר השביעך. ולא תעבור על שבועתו:

ז) ויעל יוסף לקבור את אביו ויעלו אתו כל עבדי פרעה. (ז) בעלייה מזכיר עבדי פרעה, ובחזירה אינו מזכירן, לפי שבעלייה לא הכירו כחן וגבורתן של שבטים, לפיכך היו נזכרים בפני עצמן, ובחזירתן היו מכירין כחן וגבורתן, לפיכך אינן נזכרין בפני עצמן,

הערות ותקונים

בתר חנטה. גמרא שם י״ג ע״ב: ג) ואלו ע׳ יום לכבוד ע׳ נפש. לק״ט: ד) מלמד כו׳ תדע לך כו׳. סוטה ל״ו ע״ב והובא בלק״ט ועיין במדרש אגדה: ה) גווני מלכות. בגמרא שם גנוני מלכות, וכתב רש״י גנוני מלכות גווני מלכות בחכמת גבורה ויופי, והערוך גורס גניסי מלכות, וגם בלק״ט הובא גווני מלכות: ו) ומאי משמע דכריתי לישנא דמכירה הוא. חסר דכתיב בקברי אשר כריתי. ובגמרא ר״ה כ״ו סע״א איתא כך כשהלכתי לכרכי הים קורין למכירה כירה למאי נפקא מיניה לפרושי בקברי אשר

ל) במערה אשר בשדה המכפלה. למה הוצרך לפרש ולדקדק כל כך. (צב) לפי שהיתה מערה לפנים ממערה, דלכך נקראת מערת המכפלה, שהיתה מוכפלת בבנין מערות שתים: אשר על פני ממרא. כנגד אלוני ממרא שבארץ כנען, דכתיב וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת ואת היבוסי (בראשית י טו טז), וזכה כנען להקרות את הארץ על שמו, לפי שעמד ופינה מארצו מפני ישראל: אשר קנה אברהם את השדה מאת עפרון החתי לאחוזת קבר. הודיעם שירושת אבותיו הוא:

לא) שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו. אע״פ שמתה שרה תחלה מפני כבודו של אברהם הזכיר אברהם תחלה, וה״ה ליצחק ורבקה, ואיידי דכתב רישא שמה קברו, כתב מציעתא שמה קברו, דהוה למכתב שמה קברנו את יצחק אני ועשו. ועוד מפני שיעקב לא נמצא על קבורת רבקה אמו, לפיכך לא כתיב שמה קברנו: ושמה קברתי את לאה. לכך ראוי לי ליקבר אצלה:

לב) מקנה השדה והמערה אשר בו. לימד שלשון שדה לשון זכר: מאת בני חת. הודיעם שמקנה הם בידו שאם יבואו אומות העולם ויערערו על השדה או על המערה, יהא לכם דבר להשיב:

לג) ויכל יעקב לצוות את בניו. ומה היא צוואה זו אשר צוה להם בסוף, אלא מלמד שצוה לשמור דרכי הקב״ה ותורת הדעת, וכן הוא אומר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט), וכן מצינו ביצחק שצוה ליעקב לשמור דרכי הקב״ה ותורת הדעת, דכתיב ויברך אותו ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען ויתן לך את ברכת אברהם (שם כח א ד), שתהא חסיד כמותו: ויאסוף רגליו אל המטה. מלמד שכשהיה מברך ומצוה אותם היה יושב ומדבר כאדם שרוצה לצאת בדרך, וכשראה שאין לו בעולם אלא שעה אחת, אסף רגליו אל המטה ופשטן: (צג) ויגוע מלמד שמת בחולי מעיים: ויאסף אל עמיו. ליצחק ולאברהם ולעבר ולשם ולנשיהון הצדקניות, ולכך נאמר אל עמיו, ולא אל עמו, מלמד שהנשים עם בפני עצמן:

[נ] א) ויפול יוסף על פני אביו. וה״ה לכל בני יעקב, אלא למה נאמר ויפול יוסף, אלא לומר לך זה היא ההבטחה שהבטיח הקב״ה לאותו הצדיק, דכתיב ויוסף ישית ידו על עיניך (שם מו ד): ויבך עליו וישק לו. מלמד שמותר לאדם לנשק את המת עד שלא נקבר, וזו היא נשיקה של פירוד גמור:

ב) ויצו יוסף את עבדיו את הרופאים. מלמד שמכל בעלי אומניות היו עבדים ליוסף: לחנוט את אביו. עיקר מלת חנט אין לה דמיון במקרא, ולבי רחש לדמות לה חנטה האמורה בדברי רבותינו, דאמרו (א) אתרוג שחנטו פירותיו, (ב) ואמרו אילן בתר חנטה בין למעשר בין לשביעית, וחנטה זו היינו תחלת בישול הפירות ומעין תחלת בישול חנטה זו הוי חנטה האמורה ביעקב, שהיו הרופאים מבשלים עצי סממנין, ושרף עצי הקטף, דהיינו צרי, וסכין אותו, וזו הוא שריפה ששורפין למלכים, דכתיב בשלום

הערות ותקונים

אות ח׳, ובתנחומא הנדפס מכבר במדבר אות י״ב ובמדרש במ״ר פ״ב אות ח׳ ומדרש אגדה ויחי, וילקוט רמז קס״א, ועיין רש״י הוריות ו׳ ע״ב ד״ה בנחלתם מה שהביא בשם התנחומא ועי׳ רש״י עה״ת ולק״ט: צב) לפי שהיתה מערה לפנים ממערה. עירובין נ״ג ע״א לדעת רב: צג) מלמד שמת בחולי מעיים. כי נאמר ויגוע. עי׳ ב״ר פס״ב אות ב׳ ר״י אומר כל מי שנאמר בו גויעה מת בחולי מעיים, ועי׳ רש״י שבת קי״ח ע״ב ובתוס׳ שם:

[נ] א) דאמרו אתרוג שחנטו פירותיו. בגמרא ר״ה ט״ו ע״ב אילן שחנטו פירותיו: ב) ואמרו אילן

מן היין, לא שתו לא הוא ולא הם, עד שסעדו יחדיו: בנימין זאב יטרף. (פח) מה זאב חוטף, אף שבט בנימין חוטפין, שנא' וחטפתם לכם איש וגו' (שופטים כא כא) : (פט) בבקר יאכל. האש את העולה הקרב עד ד' שעות, ולערב יחלק היום משבע שעות ולמעלה להיות שוחט ושולל ומפשיט ומקריב תמיד של בין הערבים: ד"א בבקר יאכל עד. אלו כהנים המשרתים בבית הבחירה שנחלקו את התרומה ואת הקדשים הנאכלים לשני ימים: ולערב יחלק. זה עם זה קדשים הנאכלים ליום ולילה, וכן משה רבינו חותם, ידיד ה' ישכון לבטח חופף עליו כל היום ובין כתפיו שכן (דברים לג יב):

ירויחו דורשי הפרשה מהתוכחות והברכות וישכילו, וסמוך לה פרשת הצוואות:

כח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. כולן שוין ואע"פ שהעמיד אפרים ומנשה כראובן ושמעון, אינם אלא י"ב שבטים, כדרך שהיו חקוקין על אבני האפוד ועל אבני השהם: וזאת אשר דבר להם אביהם. מה טענה אחרת דבר להם זולתי הברכות, (צ) אלא כך דיבר להם הריני ברכתי אתכם, אבל אין הברכות מגיעות לכם עד שיעמוד לכם פרנס שמחבב אתכם כמוני ויחחום בברכותיו ויתחיל לומר וזאת ממקום שפסקתי ויהיו ברכותיו לכם מעין ברכותי: ויברך אותם. אותם מלא ו', מלמד שברך את כולם, שאע"פ שנראין דבריו על ראובן בתוכחות כעס ברכה הן להן שדימה ראובן שיהא נדחה מכל וכל על מעשה בלהה, כיון שאמר לו אל תותר, נמצא שלא נדחה אלא הרי הוא כיתר אחיו, וכן שמעון ולוי על מעשה יוסף, ויהודה על מעשה תמר, כמפורש בפרשה: איש אשר כברכתו. כראוי לו, כמו שזימן הקב"ה בפיו שגילה לו סודו מה שעתיד להיות בם, כך בירך אותם, בירך את יהודה בגבורתו של אריה, להיות דניאל וחנניה מישאל ועזריה בניו עומדים כנגד נבוכדנצר, דכתיב ביה עלה אריה מסבכו (ירמיה ד ז). בירך יששכר בכחו של חמור, להיות עומד תחת עול תורה כחמור תחת משאו, בירך זבולון בעסק סוחרין להיות עוסק ומביא ומפרנס לומדי תורה. בירך את דן בהיכש כנחש, להיות עומד כנגד הפלשתים שמכישין את ישראל כנחש. בירך את גד בחליצותו של גבור, להיות עובר לפני עם ה' למלחמה. בירך נפתלי בקלילות כאיילה, לעמוד ברק ואחיו בני נפתלי הולכין בקלילות ומושכין בהר תבור לעמוד כנגד יבין וסיסרא. בירך בנימין בתוקף הזאב, להיות מרדכי בנו עומד כנגד מלכות מדי, דכתיב בה זאב ערבות ישדדם (שם ה ו), וכתיב וארו [חיוה] אחרי (תניינא דמיא) [תנינה דמיה] לדוב (דניאל ז ה). לדיב כתיב, דהיינו זאב. יכול זה יורש ברכתו לבד וזה לבד, ת"ל איש כברכתו בירך אותם, אע"פ שבירך לכל איש ואיש כברכתו בירך את כולם, כלומר איש כברכת אחיו:

כט) ויצו אותם. (צא) מה צוואה ציוום, אמר להם שאו מטתי ג' מכל צד. יהודה יששכר זבולון מצד מזרח, ראובן שמעון גד מצד דרום, יוסף לוי ובנימין מצד מערב, דן אשר ונפתלי מצד צפון, וכך היו עומדים בדגלים, אלא שמתחלף לוי ברגל שלישי, ותחתיו אפרים, שהרי לוי נעשה משרת למקום, ונעשה בדגל שלישי אפרים ומנשה ובנימין: ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי. אם זכיתם תהיו כמותי ותהיו במחיצתי: קברו אותי אל אבותי. אצל אבותי. במערה אשר בשדה עפרון החתי:

הערות ותקונים

ולק"ט ומדרש אגדה: פח) מה זאב חוטף. שיטה חדשה ותנחומא הנדפס מכבר ויחי אות י"ד ותנחומא הקדום אות י"ג וילקוט רמז קס"א ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: פט) בבקר יאכל האש את העולה כו'. ב"ר פצ"ט אות ג' ושיטה חדשה, ותנחומא הנדפס מכבר אות י"ד ותנחומא שלנו אות מ"ו, וילקוט רמז קס"א ות"י ויב"ע ולק"ט: צ) אלא כך דיבר. לק"ט שיטה חדשה ותנחומא שם: צא) מה צוואה ציוום, אמר להם שאו מטתי ג' מכל צד. עיין ב"ר פ"ק אות ב' ושם המאמר בקיצור שאו אותי שלשה מן המערב, ומבואר שמותם בפרטות, בתנחומא במדבר

ובני יעקב קברו אביהם במערה וסתמוה, ועוד לא נקבר בה בן אדם: בן פורת. (עו) אל תקרי בן פורת, אלא בן פרות, אמר לו שמא בין פרות הטובות והרעות שנראה לפרעה במצרים בחלום היית, או שמא בין השבלים הרקות והמלאות שנראה לפרעה: עלי עין. כלומר על יד היאור היית שכוונתה ברוח הקודש ופתרת את החלום כראוי, ולכך בנות של מצרים צעדה עלי שור, להסתכל בכבודך: (עז) ד"א בן פורת יוסף. לשון פריה ורביה: עלי עין. (עח) אל תקרי עלי עין, אלא עולי עין, והיו בני יוסף פרין ורבין כמעיין הנובע, כדכתיב וידברו בני יוסף (אל) [את] יהושע לאמר מדוע נתת לי (חבל אחד וגורל אחד) [נחלה גורל אחד וחבל אחד] ואני עם רב אשר עד כה ברכני ה' (יהושע יז יד), אמר להם יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה (שם שם טו), אמר להם לכו והחביאו עצמיכם ביערים כדי שלא ישלוט בכם עין רעה, אמרו לו אין עין הרע שולטת בנו, שנא' בן פורת יוסף עלי עין: בנות צעדה עלי שור. בנות צלפחד נטלו חלק מכאן ומכאן לשור של ירדן, כלומר לאפיקי הירדן: וימררוהו ורבו. אלו בני זלפה ובלהה: וישטמוהו בעלי חצים. (עט) אלו שמעון ולוי, שנא' ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא ועתה לכו ונהרגהו ((בראשית לז יט כ): ותשב באיתן קשתו. זש"ה ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות מלאכתו (שם לט יא). ממש: ואין איש מאנשי הבית שם בבית (שם שם), (פ) באותה שעה נתגבר יצרו עליו, ונראית לו דמות יעקב אביו, כאילו בחלום, ואמר לו יוסף בני עתידין אחיך שיחקקו על אבני השוהם להיות לזכרון לפני הקב"ה ואתה עמהם, רצונך שתמחה משם, מיד: ותשב באיתן קשתו. מלמד שנתיישבה קשתו, דהיינו אבר שלו לאיתנה: ויפוזו זרועי ידיו. מלשון מפוז ומכרכר (ש"ב ו טז), (פא) מלמד שזרועי ידיו היו מפוזזות ורועדות ומנקשות, ונתפזר זרעו מבין צפרניו, ונעץ צפרניו בקרקע עד שמת יצרו: מידי אביר יעקב. כל זה היתה לו מידי תוקפו של יעקב: משם. מאותו הזכות זכה להיות רועה ומכלכל את אביו ואת אחיו ולהחקק באבן השוהם עם שאר שבטי ישראל, כדכתיב ששה משמותם על האבן האחת (שמות כח י): (פב) ד"א משם רועה אבן ישראל. משם זכה להיות רועה אב ובנים של ישראל, אבן אב ובן: מאל אביך. (פג) אל אביך היה בעזרך ויעזרך מעתה: ואת שדי. (פד) שאמר לצרותי די, שדי לעולם אלהותו יאמר לצרותיך די: ויברכך ברכות שמים מעל. אלו טללי שמים: ברכות תהום רובצת תחת, אלו משמני הארץ: ברכות שדים. אלו מזונות: ורחם. אלו בנים: (פה) ד"א שדים, אלו זכיות של אבות, כדכתיב ושדי כמגדלות (שה"ש ח י): ורחם. זו זכות אמהות: ברכות אביך גברו. (פו) זה יעקב: על ברכות הורי. זה יצחק: עד תאות גבעות עולם. עד ברכה שנתאווה לברך אברהם את יצחק בנו שעשה גבעה של ערלות בתוך אהלו, ביום שנימול הוא ואנשי ביתו, שזכותו עומדת עד עולם: ד"א עד תאות גבעת עולם. אלו ישמעאל ועשו שנתאוו לברכות אבותיהן, ודומה למדרש זה שחו גבעות עולם (חבקוק ג ו): תהיינה לראש יוסף ולקדקד. (פז) שמשעה שמכרוהו אחיו הזיר עצמו מן היין גם הם הזירו עצמן

הערות ותקונים

וברמב"ן בראשית נ' ל"א, ובלק"ט הערה צ"ג: עו) אל תקרי בן פורת אלא בן פרות. עי' ב"ר פצ"ח אות י"ח וסוף פצ"ט: עז) ד"א לשון פריה ורביה. בעל לקח טוב הביא ד"א שהיה שבטו פרה ורבה כמעיין הנובע כו' וכן הביא המחבר במאמר שלאחריו: עח) אל תקרי עלי עין. אלא עולי עין. ברכות נ"ה ע"ב סוטה ל"ו ע"ב ולק"ט ומדרש אגדה: עט) אלו שמעון ולוי. עי' לק"ט ל"ז י"ט ובהערה נ"ה: פ) באותה שעה נתגבר יצרו עליו. סוטה ל"ו ע"ב והובא בלק"ט וע"ש הערה צ"ט: פא) מלמד שזרועי ידיו היו מפוזזות כו' ונתפזר זרעו. ב"ר פצ"ח אות כ' וירושלמי הוריות פ"ב ה"ה ועי' גמרא בבלי סוטה שם וברש"י שם ולק"ט: פב) ד"א משם זכה. לק"ט: פג) אל אביך היה בעזרך לק"ט: פד) שאמר לצרותי די. לק"ט: פה) ד"א שדים אלו זכיות של אבות. לק"ט: פו) זה יעקב כו'. לק"ט: פז) שמשעה שמכרוהו אחיו. שבת קל"ט ע"א וב"ר סוף פצ"ח

אמר שמשון לפני הקב"ה רבש"ע (עא) זכור לי שזה עשרים שנה שדנתי את ישראל, ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל זה למקום זה: גד גדוד יגודנו. (עב) אלו שעברו את הירדן בימי יהושע, (עג) דכתיב כארבעים אלף חלוצי צבא עברו את הירדן (יהושע ד יג): והוא יגד עקב. שחזרו גדודיו לאחר שכבשו ושחלקו את הארץ שנאמר (ויברכם יהושע ביום ההוא) [ויברכם יהושע וגו' ויאמר אליהם] לאמר בנכסים רבים שובו (לאהליכם) [אל אהליכם] ובמקנה רב מאוד בכסף ובזהב ובנחושת (ובדיל) [ובברזל] (ובשמלות) [ובשלמות] הרבה [מאד] חלקו שלל אויביכם עם אחיכם (יהושע כב ו ח): מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך. (עד) שהיו מספקין למשחה ולמנורה: נפתלי אילה שלוחה. בישר על נפתלי בנו שהוא קל כאיל, (עה) וכן מצינו כשבאו בני יעקב לקבור את יעקב אביהם במערת המכפלה, בא עשו ועמד ועיכב והיה טוען ואומר מכיון שקבר יעקב את לאה במערה, מעתה אין לו חלק בה, ולא נותר בה זולתי חלקי. אמרו לו בני יעקב והלא צוונו אבינו שאין לך עליו במערה ובשדה כלום, שהרי קנה את חלקך ממך, שנא' בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען (בראשית נ ה), ואין כירה אלא מכירה, והיה עשו מעכב והולך עד שקפץ נפתלי להביא שטר מכירה ממצרים. והביאו לשעה קלה, הראוהו לעשו, ולא היה מתפייס, והיה חושים בן דן חרש, כיון שראה עשו מעכב לקבור זקינו דקרו בצוארו והתיז ראשו. ונפלו שתי עיניו על מטתו של יעקב, ופקח יעקב עיניו וראה, ועל זה נאמר ישמח צדיק כי חזה נקם (תהלים נח יא), אותה שעה נתקיימה נבואת רבקה שאמרה למה אשכל גם שניכם יום אחד (בראשית כז מה), ואע"פ שלא מתו ביום אחד נקברו ביום אחד, נטלוהו בני עשו והוליכו אותו וקברוהו בארץ שעיר,

הערות ותקונים

אמרינן. סוטה י' ע"א וכן מובא בלק"ט, והובא בילקוט שופטים רמז ע"א: עא) זכור לי שזה עשרים שנה. וכן הוא בלק"ט, ובגמרא סוטה שם הגי' זכור לי עשרים ושתים שנה, והסגירו שם מלת „שתים" והגאון הרי"ב העיר וז"ל וכך העיד הרשב"א בתשובה סי' פ"ח שבגמרא שלפניו ליתא מלת ושתים עכ"ל. ובתשובת הגאונים (ליק תרכ"ד) בסוף תשובה מ"ה נמצא תשובה מרב יהודאי גאון וז"ל שאלו מן קמאי מר יהודאי גאון ריש מתיבתא ז"ל הא דאמר רב יהודה אמר רב (סוטה י' ע"א) אמר שמשון לפני הקב"ה רבש"ע זכור לי כ"ב שנה, והא כתיב והוא שופט את ישראל עשרים שנה, ולא פשט, ובסד"ע גמי עשרים תנא עכ"ל. והעירותי בהערות ותקונים לתשובת הגאונים (ליק תרכ"ה) בתשובת הרשב"א הובא שנשאל מחכם אחד מה טיבו של שתי שנים הללו, והשיב שלפניו בגמרא כתיב עשרים שנה, ועיין עוד שם שהעירותי על דברי התוס' שבת נ"ה ע"ב שהביאו מירושלמי פ"י דסוטה (צ"ל פ"א והוא ה"ח דף י"ז ע"ב) והוא שפט את ישראל ארבעים שנה, ובכל הספרים שלנו כתיב עשרים שנה. עכ"ל, ויש לתקן בתוס' כמו שהוא בירושלמי שם כתוב אחד אומר וישפוט את ישראל ארבעים שנה וכתוב אחד אומר והוא שפט את ישראל עשרים שנה אולם דברי הירושלמי משובשים וכצ"ל כתוב אחד אומר וישפוט את ישראל עשרים שנה כו' (שופטים ט"ו כ') וכתוב אחד אומר והוא שפט את ישראל עשרים שנה (שם ט"ז ל"א). ר"ל ב' פעמים כתיב עשרים שנה ועל זה אמר רב אחא מלמד שהיו הפלשתים יראים ממנו עשרים שנה לאחר מותו כדרך שהיו יראים פלשתים ממנו עשרים שנה בחייו. ומצאתי סעד לדברי במדרש במ"ר פי"ד אות ט' ד"א כנגד שני פעמים שכתוב עליו שהוא שפט את ישראל עשרים שנה, ואלו הן: וישפוט את ישראל בימי פלשתים עשרים שנה. והוא שפט את ישראל עשרים שנה, ללמדך שעשרים שנה שפט את ישראל בחייו ועשרים שנה אחר מיתתו היה מוראו של שמשון על פלשתים וישבו בהשקט. ע"כ: עב) אלו שעברו את הירדן בימי יהושע. לק"ט ועי' רש"י ולזה כוון ת"א עי' בלק"ט הערה פ"ז: עג) דכתיב כארבעים אלף וגו'. וכן הביא הלק"ט, אולם בקרא כתיב כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו לפני ה' למלחמה את ערבות יריחו: עד) שהיו מספקין שמן למשחה. לק"ט ושיטה חדשה וילקוט רמז קס"א: עה) וכן מצינו כשבאו בני יעקב לקבור את יעקב. סוכה י"ג ע"א, וב"ר פצ"ח אות י"ז ושיטה חדשה ובעל לקח טוב ומדרש אגדה הביאו כמו שהוא בשיטה חדשה, וכן הביא המחבר. ועי' במדרש אגדה הערה נ"ח ונ"ט, ועיין פדר"א פל"ט, ובת"י ויב"ע בראשית מ"ט כ"א וביב"ע שם נ' י"ג

דהיינו שער הביאה: כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותו. יהא דמיון כלפי הגבורה בהיפרע מארום בימי משיח בן יהודה, כמכבס ביין לבושו, וביין אדום כסותו, דכתיב מדוע אדום ללבושיך ובגדיך כדורך בגת (ישעי' סג ב): חכלילי עינים. תורתו דשבט יהודה יהא ברורה (נח) מפני שיהיו מקפידין על לשונם, לפיכך תלמודם מתקיים בידם, (נט) וכל חיך הטועם דברי טעם מהם אומר לי לי, כלומר עוד הורה לי, עוד למד לי, מפני שמראין בה כמה עינים, כלומר כמה פנים: מיין. מיין התורה, כדכתיב כי טובים דודיך מיין (שה"ש א ב): ולבן שינים. ויהא מלובן שיניו מחלב, מתלמוד תורה שהוא צח יותר מחלב, כדכתיב ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב (ישעי' נה א) ואומר דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד יא): זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות וירכתו על צידן. (ס) ומה ת"ל על צידון, שיהא צד המזונות ונותן לתוך פיו של יששכר: יששכר חמור גרם. (סא) כשם שהחמור שובר את העצם, כך שבט יששכר עוסק בתורה ומשבר כל ישראל בהלכה, (סב) כדאמרינן בר' מאיר שהיה כעוקר הרים וטוחנן זה בזה, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים (דה"א יב לג), (סג) שהעמיד מאתים ראשי סנהדראות משבטו: רובץ בין המשפתים. (סד) שמרביצין תורה בישראל, שכתיב בהן אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים סח יד): וירא מנוחה. (סה) זו תורה ורוח הקודש, כדכתיב בברוך בן נריה יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי (ירמי' מה ג), ותירגם יונתן לאיתי בתוכחתי ונבואה לא אשכחית, כי טוב. לקבל עליה שכר: ואת הארץ. שלו כי משובחת: כי נעמה. עליו ברכה על כל מין ומין שנהנה מפירותיה. כדתיב זמרו לשמו כי נעים (תהלים קלה ג), ואומר כי נעים נאוה תהלה (תהלים קמז א): ויט שכמו לסבול. עול מצות ועול תלמוד תורה, כדכתיב אלופינו מסובלים (תהלים קמד יד), במצות. (סו) ואיכא דאמרי אלופינו בתורה ובמצות, מסובלים בייסורים: ויהי למס עובד. (סז) מניינו של למס כמניינו של סיני, וכך אמר ויהי למס עובד שנהיה לתורה שניתנה בסיני עובד ומשתעבד, כדכתיב מתוקה שנת העובד (קהלת ה יא): דן ידין עמו. (סח) זה שמשון ששפט את ישראל והושיעם מיד פלשתים: כאחד. (סט) כעין משפט הקב"ה שנקרא אחד, כשם שהקב"ה אינו מטריח את ישראל, שנא' שדי לא מצאנוהו שגיא כח (איוב לז כג), ואומר עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך (מיכה ו ג), כך שמשון שפט את ישראל ולא הטריח עליהם כלום, (ע) דהכי אמרינן מאי דכתיב ה' אלהים זכרני נא (ופוקדינו) [וחזקני] נא (שופטים טז כח),

הערות ותקונים

בשם ת"א ע"ש ועי' לק"ט בהערה ס"ח: נח) מפני שיהיו מקפידין על לשונם לפיכך תלמודם מתקיים בידם. עירובין נ"ג ע"א: נט) וכל חיך הטועם דברי טעם מהם אומר לי לי, בב"ר פצ"ט אות ח' נדרש ג"כ מלת חכלילי נוטריקון אבל בענין יין כאדם שאומר לחבירו מזוג לי שחיכי ערב לי חיך לי לי, וכן נדרש בגמרא כתובות קי"א ע"ב: ס) ומה ת"ל על צידון שיהא צד המזונות. לק"ט: סא) כשם שהחמור שובר את העצם. לק"ט ושיטה חדשה: סב) כדאמרינן בר' מאיר כו'. סנהדרין כ"ד ע"א: סג) שהעמיד מאתים ראשי סנהדריות משבטו. לק"ט והוא נובע מב"ר פע"ב אות ה': סד) שמרביצין תורה בישראל. לק"ט והוא מב"ר פצ"ט אות ט' אלו התלמידים שיושבין בארץ לפני חכמים, שנאמר אם תשכבון בין שפתים, ויותר נכון שצ"ל שנאמר למה ישבת בין המשפתים לשמוע שריקות עדרים (שופטים ה' ט"ז): סה) זו תורה כדכתיב ומנוחה לא מצאתי. ובב"ר פצ"ח אות י"ב ופצ"ט אות ט' נדרש זה על כי טוב והובא ראי' כי לקח טוב נתתי לכם, וכן הוא במדרש אגדה וכן בברכות ה' ע"ב מובא ג"כ הכתוב כי לקח טוב, ובלק"ט מובא הכתוב כי טוב סחרה: סו) ואיכא דאמרי. כן מובא בלק"ט: סז) מניני של למס כו'. לק"ט: סח) זה שמשון כו'. לק"ט ונובע מן ב"ר פצ"ח אות י"ג ופצ"ט אות י"א ותנחומא הנדפס מכבר אות י"ב ורש"י עה"ת ועי' בת"א ויב"ע והרשב"ם כתב וז"ל המפרש על שמשון לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל כו', ונעלם ממנו במח"כ כי כן דרשו במדרש: סט) כעין משפט הקב"ה שנקרא אחד. לק"ט ועי' ב"ר שם: ע) דהכי

מאותו עון, אע״פ שאמרתי טרוף טורף יוסף (בראשית לז לג): כרע. אע״פ שכרע בעולם: רביץ. (מז) בעולם הבא: ארי׳ וכלביא מי יקימנו. שנאמר הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא (במדבר כג כד), והיינו בימי מלך המשיח, (מח) דכתיב וישתחוו לו כל גוים [בהם] ואומר והי׳ הנכשל ביום ההוא כדוד (ודוד) [ובית דוד] כאלהים כמלאך ה׳ לפניהם (זכרי׳ יב ח): לא יסור שבט מיהודה. (מט) אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט: ומחוקק מבין רגליו. אלו נשיאים שבארץ ישראל: ד״א לא יסור שבט מיהודה. (נ) אלו סופרין שביהודה ודומה לדבר מושכים בשבט ספר (שופטים ה יד): ומחוקק מבין רגליו. (נא) אלו יושבי יעבץ וכיוצא בו תלמידי חכמים שמורין הוראות בישראל: עד כי יבא שילה. (נב) שעתידין אומות העולם להביא שי לו למלך המשיח, שנא׳ מלכי תרשיש ואיים [מנחה ישיבו מלכי שבא וסבא] אשכר יקריבו (תהלים עב י), וכתיב בעת ההיא יובל שי לה׳ צבאות (ישעי׳ יח ז): ולו יקהת. כלומר ולו יקוו הגוים, לשון קיבוץ, ודומה לו ונקוו אליה כל הגוים (ירמי׳ ג יז): (נג) ד״א עד כי יבא שילה. עד כי יבא בנו יוצא יריכו, כמו ובשליתה (דברים כח נז), (נד) מתרגמינן ובזעיר בנהא: ד״א עד כי יבא שילה. זש״ה אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (דניאל יב יב), (נה) וכתיב ואנכי הסתר אסתיר פני (דברים לא יח), טול אל״ף מן אסתיר שמניינו אלף, שה״א טפילה לתיבה וסתי״ר יסוד התיבה של״ה מניינו שלש ושלשים וחמשה, ויצרף אלף של אסתיר עם של״ה, הרי לך קצב השנים שאמר גבריאל לדניאל אלף שלש מאות שלשים וחמשה והן עידן עידנין ופלג עידן, דהיינו מועד מועדים וחצי, מועד שנה, מועדים ב׳ שנה, וחצי חצי שנה, אלו ג׳ שנים ומחצה יהיו ימי הצרה שאמר גבריאל, דכתיב (והי׳) [והיתה] עת צרה (דניאל יב א), וכתיב ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמי׳ ל ז), אבל התחלתם היו בימי השופטים, ואיני יודע מאימתי ועל זה נאמר פתאום יבא אל היכלו (מלאכי ג א): ולו יקהת. (נו) כלומר ולו יקהל עמים, כמו להקת הנביאים (ש״א יט כ): אסרי לגפן. (נז) דימה הכתוב כנסת ישראל לגפן, כדתיב גפן ממצרים תסיע (תהלים פ ט), ודימה בחורי ישראל לגפן שורקה, שעדיין אין בה פרח, שנאמר ואנכי נטעתיך שורק כולו זרע אמת (ירמי׳ ב כא) וכך אמר יהא אסור ומקבץ כמו מלך אסור ברהטים (שה״ש ז ו), לכנסת ישראל המשולה לגפן. לעירו. לעיר דוד היא ציון, ויאסר לבחורי ישראל הדומין לנטיעת שורק לבנות שער האיתן,

הערות ותקונים

שם שם: מז) בעולם הבא. בב״ר פצ״ח ולק״ט מובא לעתיד לבא: מח) דכתיב וישתחוו לו כל גוים. אין זה לשון הכתוב, ובלק״ט הגי׳ בימי מלך המשיח ישתחוו לו גוים, ואולי צ״ל דכתיב וישתחוו לו כל מלכים כל גוים יעבדוהו (תהלים ע״ב י״א): מט) אלו ראשי גליות שבבבל. שיטה חדשה: נ) ד״א אלו סופרין שביהודה. לק״ט ועי׳ סנהדרין ה׳ ע״א הוריות י״א ע״ב ורש״י עה״ת: נא) אלו יושבי יעבץ שמורין הוראות בישראל. בלק״ט שמורין הלכות לישראל, ובשיטה חדשה אלו יושבי יעבץ שמורים הלכות בא״י בסנהדרי גדולה שהיא יושבת בלשכת הגזית בחלקו של יהודה: נב) שעתידין או״ה להביא שי לו למלך המשיח. לק״ט, וכן מובא בילקוט רמז ק״ס, וכן רש״י עה״ת כתב ובמדרש אגדה שילו שי לו שנאמר יובילו שי למורא: נג) ד״א עד כי יבא בנו יוצאי יריכו כמו ובשליתה. לק״ט והעירותי שם בהערה ס״ג שגם הראב״ע הביא וי״א שהוא מגזרת ובשליתה וכן הביא גם רבינו בחיי: נד) מתרגמינן ובזעיר בנהא. כוון לת״א וזה הוסיף המחבר: נה) וכתיב ואנכי הסתר אסתיר פני, טול אל״ף מן אסתיר. ויהי מספרו אלף של״ה. ובלק״ט הערה ס״ה הבאתי כי רבינו טוביה בפ׳ וילך הביא ואנכי הסתר אסתיר הרי אלף ושלש מאות שלשים ושלש [יש לתקן וששׁ], מנין הסתר אסתיר, שנה למעלה ממה שאמר דניאל אשרי המחכה ויגיע לימות אלף ושש (יש לתקן ושלש) מאות שלשים וחמשה עכ״ל, אולם אין כאן שנה למעלה ר״ל יותר רק אות א׳ מן אסתיר טפל כמו שהביא בפ׳ ויחי מ״ט י׳: נו) כלומר ולו יקהל עמים. לק״ט ועי׳ רש״י ורמב״ן עה״ת: נז) דימה הכתוב כנסת ישראל לגפן. לק״ט וכן הוא בתנחומא ות״א ורש״י עה״ת

שמעון ולוי אחים כלי חמס מכורותיהם. כלומר סכינים שלהם, (לח) שכן בלשון יון קורין לסכינים מַכִירִין: (לט) ד״א מכורותיהם כמו מגורותיהם, (מ) כמו וכנה וגנה, כלומר בארץ מגוריהם עשו חמס, שאם שכם וחמור חטאו, העיר ושאר יושביה מה חטאו: בסודם. שעשו לשכם ולחמור אביו שימולו, ואחר כך להורגם: אל תבא נפשי. לא נתיעצו בי: בקהלם. להרוג כל זכר ולמחר כשנקהלו לפשוט את החללים: אל תחד כבודי כי באפם הרגו איש. זה שכם ואביו ואנשי עירו: ברצונם עקרו שור. (מא) כמו שור, דהיינו חומה, שברצונם השחיתו חומת העיר: ארור אפם. (מב) מלשון וארוה כל עוברי דרך (תהלים פ יג), כלומר תיבצר ותתמעט אפם כי עז: ועברתם. כמו כן כי קשתה. אחלקם ביעקב. (מג) שיהא משבט שמעון ולוי מלמדים ומשננין תורה בבתי כנסיות ובבתי מדרשיות אולי יתכבשון: יהודה אתה יודוך אחיך. (מד) שתהא מלך עליהם והצא ממך נשיאים ומלכים שלשים כמנין יהודה, מאברהם שנקרא נשיא אלהים ועד שלמה ט״ו, אברהם יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה הרי ט״ו, ומשלמה עד גלות יכניה ט״ו, רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם [אחזיהו] יואש אמציה עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מגשה אמון יאשי׳ יכניה הרי ט״ו, לכך נמשלה מלכות יהודה לירח, שנא׳ כירח יכון עולם (תהלים פט לח), כשם שהירח עולה ומתגבר עד ט״ו ימים ועוד חוזר ומתכסה מעט מעט עד ט״ו ימים, כך מאברהם עד שלמה ט״ו פרנסין, ושלמה גדול בממשלה על כולם, ומרחבעם ועד יכני׳ ט״ו, ויכניה קטן בממשלה מכולן, וכשם שיהודה רביעי לבנים, כך הירח נברא ברביעי, וכשם שנמשלה לירח, כך נמשלה לשמש, שנא׳ וכסאו כשמש נגדי (שם שם לו), לומר לך כשם שאי אפשר לעולם בלא מאורות, כך איפשר בלא זרע דוד, שנאמר כי ברית עולם שם לו ערוכה בכל ושמורה (ש״ב כג ה), ואומר לעולם אשמור לו חסדי ובריתי נאמנת לו (תהלים פט כט), ואומר אחת נשבעתי [בקדשי אם] לדוד [אכזב] (שם שם לו) לכך נאמר יהודה אתה יודוך אחיך, שכל אחיו מודים שהקב״ה בחר במלכות בית יהודה, וכן בחנוכת המזבח הקריב נחשון בן עמינדב למטה יהודה בראשונה, וכן אחרי מות יהושע כתיב וישאלו בני ישראל בה׳ מי יעלה לנו (בתחלה) אל הכנעני [בתחלה] להלחם [בו] ויאמר ה׳ יהודה יעלה (שופטים א ב), וכן לא בחר הקב״ה באיש שיבנה לו בית אלא מבית יהודה, שהרי בית ראשון דוד יסדו, ושלמה שכללו, ובבית שני כתוב ידי זרבבל יסדו (את) הבית הזה וידיו תבצענה (זכרי׳ ד ט), ולעתיד אין הקב״ה מושיע את ישראל אלא ע״י גואל מבני יהודה, שנאמר ויצא חוטר מגזע ישי (ישעי׳ יא א), ואומר ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ (שם שם יב), ואומר ודוד עבדי נשיא להם (בתוכם) לעולם (יחזקאל לז כה), ואומר ועבדו את ה׳ אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם (ירמי׳ ל ט), זה מלך המשיח העומד מבית דוד שמזרע יהודה: גור אריה יהודה. (מה) זה מלך המשיח: מטרף בני עלית. (מו) מסולק אתה

הערות ותקונים

בראשית פפ״ב ולק״ט ומדרש אגדה ותמצא דרשות שונות עפ״י נוטריקון: לח) שכן בל״י קורין לסכינים מכירין. ב״ר פצ״א אות ו׳ ותנחומא הנדפס מכבר אות ט׳ ותנחומא שלנו אות י״ב ועי״ש הערה ס״ב, ופדר״א פל״ח ורש״י עה״ת בשם תנחומא ולק״ט ומדרש אגדה: לט) ד״א מכורותיהם כמו מגורותיהם. לק״ט: מ) כמו וכנה וגנה. ר״ל וכנה אשר נטתה ימינך (תהלים פ׳ ט״ז) פי׳ וגנה, וכן הובא בלק״ט: מא) כמו שור דהיינו חומה. וכן ת״א ועי׳ ברמב״ן ובלק״ט הערה ל׳: מב) מלשון וארוה כו׳. לק״ט: מג) שיהא משבט שמעון ולוי מלמדים. לק״ט והוא בשיטה חדשה ובילקוט רמז קנ״ח ובת״י ורש״י עה״ת ועי׳ לק״ט הערה ל״ד: מד) שתהא מלך עליהם והצא ממך נשיאים ומלכים שלשים כמנין יהודה. לק״ט וכן איתא בשיטה חדשה ועי׳ לק״ט הערה ל״ח: מה) זה מלך המשיח העומד מבית דוד. שיטה חדשה, וילקוט רמז ק״ס ולק״ט: מו) מסולק אתה מאותו עון.

ושמעו בני יעקב. (כח) זו ברכת יעקב ושמעו אל ישראל אביכם זו ברכת משה רבינו, שהרי ברכות משה חותמין של ברכותיו של יעקב אבינו: ראובן בכורי אתה. (כט) לנחלה ולכהונה: כחי וראשית אוני יתר שאת. (ל) זו כהונה, דכתיב ואותה נתן לכם לשאת את עון העדה (ויקרא י יז): ויתר עז. זו מלכות, ונתנה בכורתו ליוסף, דכתי' ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו (ליוסף) [לבני יוסף] בן ישראל ולא להתייחס (בבכורה) [לבכורה] (דה"א ה א), והכהונה נתנה ללוי, דכתיב הבדיל ה' את שבט הלוי (דברים י ח), וניתנה המלכות ליהודה, שנא' כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה ב): (לא) פחז כמים. כלומר חָפַז מלשון חפזון, כמו כשב כבש, כלומר נחפזתה כמים הניגרין מהר: אל תותר. (לב) שהיין והשמן והחלב והדבש יורדין בנחת ונשאר מהן בכליין בעת שהן נשפכין, אבל המים יורדין ונשפכין מהר ואין מהם נותר בכליין, כך אתה לא הותרתה ולא היה לך מעצור ברוחך: כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה. (לב*) עלית לא נאמר אלא עלה, אמר אין לך רפואה עד שיבא משה, שכתוב בו ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג), ויבקש עליך רחמים, שנ' יחי ראובן ואל ימות (דברים לג ו), (לג) והוא שהודיע את ישראל שלא שימש עמה חס ושלום, שכתוב אלה יעמדו על הקללה בהר עיבל ראובן גד (דברים כז יג), וכתיב ארור שוכב עם אשת אביו (שם שם כ), אפשר שאביהם שימש עם אשת אביו, ובניו עומדין ומקללין את העושה כך, אלא האי דכתיב וישכב את בלהה פלגש אביו (בראשית לה כב), לא ששכב עמה, אלא שבלבל מצעה, והעלה עליו הכתוב כאילו שימש עמה, כיוצא בו אתה אומר בבני עלי, אשר ישכבון הנשים (ש"א ב א), (לד) אפשר חפני ופנחס שוכבין עם נשי ישראל והן שותקין, אלא מתוך שהיו משהין קרבנות הוולדות, מעלה עליהם הכתוב כאילו שכבום, וכתיב וילך ראובן וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל (בראשית לה כב), (לה) עשה בו כעין הפסקה, ולא גמר את הפסוק בנקודות, כמו שאר הפסוקים, אלא צירף את הענין עם ויהיו בני יעקב שנים עשר (שם שם), לומר שכולן י"ב תמימים וכשרין, ללמדך שאותו צדיק מוצל היה מאותו עון של תשמיש, (לו) להודיעך שהתורה לא לטיפשין ניתנה, אלא לחכמים, לדרוש ולחקור לאזן ולתקן מדרשות נאות דברים דבורים על אופניהם, לקיים מה שנא' משפטי ה' אמת צדקו יחדו (תהלים יט ו), מהו צדקו יחדו, שמקרא זה מצדיק את מקרא זה, ואין מקרא עוקר מקרא, ואומר כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לב מז): ד"א פחז כמים. (לז) פחז נטריקון היא, פחדת חטאת זנות. ד"א פחדת מן החטא, ואע"פ שעלית משכבי אביך וחיללת יצועי עלה, שבחך בהצלת יוסף אחיך, שנאמר וישמע ראובן ויצילהו מידם (בראשית לז כא):

הערות ותקונים

הקדום אות י"א וכן בתרגום יוב"ע תרגם אדכו מסואבונא, ר"ל הטהרו מטומאתכם: כח) זו ברכת יעקב. לק"ט: כט) לנחלה ולכהונה. לק"ט והבאתי שם בהערה ו', בילקוט רמז קנ"ז הביא בשם מדרש אבכיר בכור אתה לנחלה, בכור אתה ליוחסין, בכור לתשובה: ל) זו כהונה כו' זו מלכות. לק"ט, ונובע מב"ר פצ"ט אות ו' ותנחומא הנדפס מכבר ויחי אות ט', ותנחומא הקדום אות י"א, ורש"י עה"ת, ומדרש אגדה: לא) פחז כמו חפז מלשון חפזון. לק"ט: לב) שהיין והשמן. לק"ט: לב*) עלית לא נאמר. ב"ר פצ"ח וצ"ט ושיטה חדשה והובא בלק"ט: לג) והוא שהודיע את ישראל שלא שימש עמה. לק"ט והוא מב"ר פצ"ח, ועי' שיטה חדשה שם. ועי' ספרי וזאת הברכה פיסקא שמ"ז: לד) אפשר חפני ופנחס כו'. לק"ט שם, וב"ר פפ"ה אות י"ב, ירושלמי סוטה פ"א ה"ד, ועי' שבת נ"ה ע"ב: לה) עשה בו כעין הפסקא ולא גמר את הפסוק בנקודות. לק"ט והכוונה כי בפסוק, זה וישמע ישראל ויהי בני יעקב שנים עשר (בראשית ל"ה כ"ב), הוא פסקא באמצע פסוק והוא פסוק אחד ולא נפסק בנתיים כשאר פסוקים לכן הוא כפסוק אחד: לו) להודיעך לא לטיפשין ניתנה אלא לחכמים כו'. הוא לשון הלק"ט: לז) פחז נוטריקון הוא. שבת נ"ה ע"ב ב"ר פצ"ח אות ד' וצ"ט אות י' ושיטה חדשה ותנחומא הנדפס מכבר אות ט' ותנחומא שלנו אות י"ב ובאגדת

(בראשית מח טז): ברכות שמים מעל. יחולו עליך. ברכות שמים דהיינו גשמי ברכה מעל ספירות מים העליונים התלוים במאמר: ברכות תהום. יחולו עליך ברכות שנזר הקב״ה בתהומות, כדכתיב עיינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר (דברים ח ז) ויהיו מצטרפות אלו לאלו להיות ארצך מרובצת, דהיינו מטושטשת ומלוחלחת מתחת לעיקרי הזרעים והאילנות, (כה) ודומה למלת רבצת, בדברי רבותינו אשה חכמה מרבצת ביתה, דהיינו שמנטפת על פני הקרקע מים או יין כדי שלא יעלה האבק, ובכך קרקע הבית מתרבצת: ברכות שדים ורחם. כשם שהרשעים מתקללין בשדים ורחם, כדכתיב תן להם רחם משכיל ושדים צומקים (הושע ט יד), כך הצדיקים מתברכין בשדים ורחם, אמרו לו יחולו עליך הברכות שנזר הקב״ה ברחם להיות הרחם של בנותיך ונשותיך קולט הריון ומשמרו עד עתו:

כו) ברכות אביך גברו על ברכות הורי. הורי כלומר מולידיי, ודומה לו האנכי הריתי (במדבר יא יב), הורו והגו (ישעיה נט יג). אמר לו ברכות שאביך מברכך גברו על ברכות הורי, יתירות הם לך מברכות שברכוני מולידיי אבא ואמא: עד תאות. עיקר מלת תאות מדוברת על אופן תאיית גבול, דהיינו כיוון גבול עיקרי, ודומה לו והתאויתם לכם (במדבר לד י), תתאו לכם (שם שם ז), אמר לו יתגברו הברכות שברכתיך בברכת שמים וברכות תהום, וברכות שברכוני הורי בטל שמים ומשמני הארץ: גבעות עולם. דהיינו גבעות שנעבדות ומצליחות לעולם בכל שנה ושנה ואין שדותיהן צריכות לביירן אחת לג׳ או לד׳ שנה ועושות לעולם: תהיינה. כל הברכות כולן לראש יוסף, כשראש מתברך כל הגוף מתברך, אלא משום כבודן של מנשה ואפרים, לפיכך הזכיר בברכת אביהם הראש והקדקד, הראש כנגד מנשה שקיבל חלק בראש, והקדקד כנגד אפרים שנבר ממנו: נזיר אחיו. שהנזרוהו אחיו מעליהן, ודומה לו וינזרו מקדשי בני ישראל (ויקרא כב ב), נזורו אחור (ישעיה א ד), (וינזרו) [וינזר] מאחרי (יחזקאל יד ז), וכל דומיהן מדוברין על אופן הפרשה וריחוק, וכן משה רבינו חותם, תבואתה לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו (דברים לג טז):

כז) בנימין זאב יטרף. שבט בנימין יהא חזק ותקיף כזאב שהוא טורף וחוטף ואוכל משל אחרים: בבקר יאכל עד. דימה מלכות שאול לבוקר מפני שהיא תחלת מלכי ישראל, ומלת עד מדוברת על אופן שלל ממש, ודומה לו אז חולק עד שלל מרבה (ישעיה לג כג), וכן שלל מתרגמינן עראה, ודומין לדברים (כי יש) [הנה] בשמים עדי ושהדי במרומים (איוב טז יט). היינו עד היינו סהד, אלא דרך המקרא לכפול הדברים בפרשות מיוחדות, וכן עד ושלל אחד הן, ודימה את מרדכי לערב, מפני שהוא סוף מושיעים ושופטים שעמדו מבנימין, וכך אמר כשם שהזאב טורף ואוכל, כך יטרוף שאול בן קיש העומד מבנימין את עמלק, ומרדכי שלל ביתו של המן, (כו) אלו דברי רבותינו, ואני אומר בנימין זאב יטרוף, כשם שהזאב טורף בבקר ויאכל מיד, כך שאול בבקרו, וכמה שזירזו הקב״ה היה לו לטרוף מאיש ועד אשה את עמלק ולאכול שאר הביזה כגון זהב וכסף ובגדים ושאר מטלטלין, אלא שמרה את פי אלהיו, ולערב שלל, כלומר ובהעריב שמשו חמל עליהם וחלק שלל הבקר והצאן ונכשל:

(כז) ורבותינו דרשו ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו. כלומר הטהרו, כמו דכתיב במרים ואחר תאסף (במדבר יב יד), ואומר ואסף המצורע (מ״ב ה יא): הקבצו

הערות ותקונים

פדר״א פל״ה, ות״י ויב״ע ועי׳ ב״ר פצ״ח אות י״ח ושיטה חדשה ורש״י עה״ת: כה) ודומה למלת רובצת בדברי רבותינו אשה חכמה מרבצת ביתה. שבת צ״ה ע״א: כו) אלא דברי רבותינו. כן הובא בלק״ט וכ״ה בילקוט רמז קס״א ועי׳ בלק״ט הערת ק״ח: כז) ורבותינו דרשו כלומר הטהרו. ב״ר פצ״ח אות ב׳ ושיטה חדשה וילקוט רמז קנ״ז, ותנחומא, הנדפס מכבר ויחי אות ח׳ ותנחומא

כב) בן פורת יוסף. בן שראוי לַפְּרִיָּה יוסף. ודומה לו פורה ראש ולענה (דברים כט יז), אלא שמלת פורה לשון פועל, ומלת פורת לשון מפעל, כלומר בעל פארות וסעיפים הוא יוסף: בן פורת עלי עין. פירש ראוי לפריה כעץ שתול על עין המים: בנות צעדה. תיבה נקודה בשני חוטרין, ומושכים טעם קריאתה להשמיע המלה בלשון רבות, (כד) כלומר בנות שרי מצרים היו צועדות עלי שור, כלומר על החומות כשהרכיבוהו במרכבת המשנה לראות את כבודו ויופיו ולא נתן עיניו באחת מהן להשביע עיניו בראיית זנות: ד״א בנות. הן הן פארותיו תהו צועדות ומשתרגות על שור העיר כגפן הסמוכה לחומת העיר הנטועה על העין ותארכנה פארותיו עולות ומשתרגות על חומות העיר והבנות הן פארות, כך בני יוסף נחלתן הולכת ומתרחבת:

כג) וימררוהו ורבו. עיקר מלת ורבו מדוברת על אופן יריית חצים, ודומה לדבר (והוא) [ויהי] רובה קשת (בראשית כא כ), יסבו עלי רביו (איוב טז יג): וישטמוהו בעלי חצים. והדברים נאמרו במשל שהרי דברים הרעים ולשון הרע שהאדם מדמה ואומר על חבירו דומין לחצים, כשם שהאדם אוחז הקשת בידו ויורה החצים למרחוק, ואין אדם יודע ומכיר בהן עד שבאין בגופו, שנא׳ לירות במו אפל (תהלים יא ב), ואומר עד יפלח חץ כבדו כמהר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא (משלי ז כג), כך דברי לשון הרע במי שנאמרין עליו, שנאמר כמתלהלה היורה (חצים זקים) [זקים חצים] ומות, כן איש רימה את רעהו (משלי כו יח), ומליצתן וימררוהו אחיו כל זמן שהיו אצלו, שנא׳ ולא יכלו דברו לשלום (בראשית לז ד), ורבו, היו רובים לו דברי מות כחצים לאחר שבא לידם, שנא׳ ועתה לכו ונהרגהו (שם שם כ): וישטמהו בעלי חצים. אלו חרטומי מצרים וחכמיה שהיו מתקנאים בו ואומרים עליו דברי רכילות ולשון הרע לפני פרעה כדי להורידו מגדולתו:

כד) ותשב באיתן קשתו. לפי שדימה את שכנגדו לרובה קשת ולבעלי חצים, לפיכך דימה את כחו לקשת, כלומר נתיישבה בתוקף, ודומה לו איתן מושביך (במדבר כד כא), אמר קשתו דיוסף היה תקיף ויושב בתוקף במקום איתן יותר מקשתות בעלי חצים הללו שזה גבר על אלה כולם: ויפוזו זרועי ידיו. ונתעטרו פז זרועי ידיו, דכתיב ויסר פרעה [את] טבעתו מעל ידו ויתן אותה על יד יוסף (בראשית מא מב), וכתיב וישם רביד הזהב על צוארו (שם שם), והוא הדין לאצעדה שעל זרועיו, ודומה לו מזהב ומפז רב (תהלים קיט קכז), ראשו כתם פז (שה״ש ה יא): מידי אביר יעקב. מסייועת ידי הקב״ה שהיא תקפו של יעקב, ודומה לדבר נאם האדון ה׳ צבאות אביר ישראל (ישעיה א כד), אביר הרועים (ש״א כא ח), ועיקר המלה מיוסדת על עודף אבר, כלומר ישאהו על אברתו (דברים לב יא), יאבר נץ (איוב לט כו), מי יתן לי אבר כיונה (תהלים נה ז), משם נסתייע להיות רועה אבן ישראל ומכלכל את יעקב שהוא ראש כל תולדות ישראל, שכן ראש בית אב קרוי אבן, כדכתיב אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה (שם קיח כב), דהיינו דוד, ואומר כי אבני נזר מתנוססות (זכריה ט טז), תשתפכנה אבני קדש (איכה ד א), היינו גדולי ישראל:

כה) מאל אביך ויעזרך. זו היא הברכה שבירכו תחלה, שנאמר המלאך הגואל אותי (בראשית מח טז), ועכשיו בא לקיימה, ואמר מאל אביך ישלח מלאך ויעזרך: ואל שדי. זהו מיכאל השר הגדול שעומד מימין הגבורה, שנא׳ המשל ופחד עמו (איוב כה ב): ויברכך. כמו שאמר לעיל המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים

הערות ותקונים

בכנישתא דיעקב לישניה חלי כדובשא: כד) כלומר בנות שרי מצרים היו צועדות עלי שור. לק״ט,

ג ו), ומפיל בהן ארס ונופלין, רגלי סוס מתעקמות ועגבותיו טחות בקרקע וידיו עומדות פשוטות ורובץ ככלב, ולפיכך ויפל רכבו אחור, אף כך היה שמשון יוצא ומכה בפלשתים הפרשים והרגלים, שנא׳ ויך אותם שוק על ירך מכה רבה (שופטים טו ח), וכך משה רבינו חותם יזנק מן הבשן (דברים לג כב):

יח) לישועתך. כיון שנסתכל יעקב אבינו שישועתו של זה ישועה עוברת היא, ושהוא נופל בידי פלשתים, בעון שהיה בועל את בנותיהן, ושחילל את נזרו, אמר לא לישועתו של זה אני מקוה, אלא לישעתך ה׳ קויתי, שתקים לבני מושיע הגון שיושיעם מיד אויביהם מסביב ויושיבם בטח:

יט) גד גדוד יגודנו. גד לגדוד אויביו יגוד ויחבל אותו, עיקר מלת יגודנו ומלת יגוד, מדוברות על אופן חבלה והשחתה, ודומה להן ויתגודדו כמשפטם (מ״א יח כח), גודו אילנא (דניאל ד יא), לא תתגודדו (דברים יד א), וכן לעלות לעם יגודנו (חבקוק ג טז), וכן תרגם יונתן בן עוזיאל בלשון שברון: והוא יגוד עקב. כשם שהיה מגייד ומחבל גדודי בני כנען בכבישת הארץ כך הוא מגייד בני מזרח ומערב ומבריחם בעקב, והיה מרחיב גבול ארץ ישראל בסוף זמן כבישת הארץ, שנא׳ ומן הגדי נבדלו אל (תוך למצרי) [דויד למצד] מדברה גבורי (חיל) [החיל] אנשי צבא למלחמה (דורכי קשת) [עורכי] צנה ורומח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר, אלה מבני [גד] ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף, אלה [הם] אשר עברו את הירדן בחודש הראשון [והוא] ממלא על כל גדותיו ויבריחו את כל העמקים למזרח ולמערב (דה״א יב ח טו טז):

כ) מאשר. ולא כל אשר, (כא) אלא בישר שהר הכרמל בא בחלקו של אשר, שהוא מקום משובח ביותר, שנא׳ ואביא אתכם אל ארץ הכרמל לאכול פריה וטובה (ירמיה ב ז), וכתיב ויצא הגורל החמישי למטה בני אשר (יהושע יט כד), וכתיב ואלמלך וגו׳ (שם שם כו), והיה לחם תבואתו שמן, כדכתיב עם חלב כליות חטה (דברים לב יד), ואומר חלב חטים ישביעך (תהלים קמז יד): והוא יתן מעדני מלך. (כב) שהיה מספיק לאחיו שמן אנפוקינון, דהיינו שמן זית שלא הביא שליש, שבו מתעדנין מלכים:

כא) נפתלי אילה שלוחה. מה אילה זו כשהיא במרעה טוב היא משולחת ועורגת על אפיקי מים, וכשהיא על אפיקי מים כחה ניחש עד שמגיעה למקום מרעה, כך שבט נפתלי היה יושב בדרום וכים שנטל חלק בים, ומלא חבל בחלק דרום, כדכתיב ים ודרום ירשה (דברים לג כג), ואומר ונפתלי על מרומי שדה (שופטים ה יח), כשהיה על שדותיו שבדרום היה מתאוה לעלות על מרומי שדותיו, ולפי שהיה מתברך בכל טובות הללו, היה נותן אמרי שפר להקב״ה, (כג) ולמדונו רבותינו שבני נפתלי היו קלים לרוץ כאילים, והיה לשונם מתוק בתורה כדבש, ולכך נאמר הנותן אמרי שפר:

הערות ותקונים

כ׳ מה נחש נוקם ונוטר. לק״ט ועי׳ ב״ר פצ״ט ובשיטה חדשה והובא בלק״ט הערה פ״ג: כא) אלא בישר שהר הכרמל בא בחלקו של אשר. לק״ט והבאתי שם בהערה צ׳ עי׳ תבואות הארץ צד ק״ט שהביא בשם היוסיפון תכונת אשר עמק הר הכרמל לצד צידון, ועע״ש שהביא שהיתה לאשר בליטה א׳ דרומה עד סמוך לעמק יזרעאל במחוז הר הכרמל הפונה דרומית מזרחית לחוץ: כב) שהיה מספיק לאחיו שמן אנפוקינון דהיינו שמן זית. פסחים מ״ז ע״א תניא ר׳ יהודה אומר אנפיקנין שמן זית שלא הביא שליש ובשיטה חדשה וילקוט ולק״ט שהי׳ מספקין שמן המשחה. וכן הובא במדרש אגדה: כג) ולמדונו רבותינו שבני נפתלי היו קלים כאילים והיה לשונם מתוק בתורה כדבש. כן הובא בלק״ט ובמדרש אגדה, ובגמרא סוטה י״ג ע״א ניזיל נפתלי דקליל כאילתא, ובשיטה חדשה שהיה לשונם של שבט נפתלי בתורה מתוקים מדבש, וכן בת״י על התורה וכשהוא פתח פומיה

וירכתו על צידון. עיקר מלת וירכתו מלשון ירך המשכן (שמות מ כב), דהיינו זויות, כלומר וזויות גבולו על צידון, דהיינו סמוך לצידון, וכך משה רבינו חותם שמח זבולון בצאתך, ויששכר באהליך (דברים לג יד), ואומר כי שפע ימים ינקו וספוני טמוני חול (שם שם יט), ושם נפרש הדבר כהלכה. ולמה הקדים את זבולון לישככר, והלא יששכר גדול בלידה מזבולון, ועוד ששבט יששכר בעלי תורה יותר מזבולון, אלא לפי שזבולון הולך ועוסק ומביא ונותן לחוך פיו של יששכר, לפיכך יששכר יושב ועוסק בתורה, שאם אין קמח אין תורה, ולפיכך הקדימו גם משה רבינו בברכותיו, שנא' שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך (דברים לג יד), זה שאמר שלמה כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז יב), ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (משלי ג יח):

יד) יששכר חמור גרם. גרם היינו עצם, ודומה לו, לשון רכה תשבר גרם (שם כה טו), תיבש גרם (שם יז כב), גרמיו כמטיל ברזל (איוב מ יח), כלומר שבט יששכר יהא אמיץ כחמור בעל גרם, כשם שהחמור שהוא בעל עצם נושא משאו ונושא את בעליו הרוכב עליו, ואינו רובץ בדרך, אלא בהגיעו לאבוס שלו, כך שבט יששכר תקיף סובל עבוד קרקע ועול תורה, ואין לו עסק לא לפרש בים ולא לצאת בשיירה, אלא רובץ בין המשפתיים, מסלסלי התורה אמרו, כי יסוד מלת משפתים שפת שלשתן בלבד, ועיקר המלה היינו קרקע מזובלת, ודומה לה אם תשכבון בין שפתים (תהלים סח יד), חבקו אשפתות (איכה ד ה):

טו) וירא מנוחה כי טוב. כיון שראה מנוחת ריבוצו במקומו כי טוב לו יותר מלצאת בשיירות ומלפרש בים: ואת הארץ. שלו: כי נעמה. לפירות: ויט שכמו לסבול. להיות נושא סבל להכנים פירותיו ולקייצותיו: ויהי למס עובד. מקצתם עוסקין בתורה, ומקצתם יוצאין לעבוד את האדמה כאנשי מס כדכתיב ויעל המלך שלמה מס (על כל) [מכל] ישראל ויהי המס שלשים אלף איש (מ״א ה כז), כך היו גובין אנשים מס לעבוד את אדמתם, והשאר יושבין ועוסקין בתורה, וכן משה רבינו חותם, ויששכר באהליך (דברים לג יד):

טז) דן ידין עמו. לפי שהתחיל בו לדבר בבני השפחות לכך אמר: כאחד שבטי ישראל. כלומר כמיוחד שבשבטים כאחד מבני הגבירות:

יז) יהי דן נחש עלי דרך. (כ) ברכה זו חלה על שמשון, שהיה משבט דן, והוא שפט את ישראל, והוא החל להושיע ישראל מיד פלשתים [שנא' והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים] (שופטים יג ה), מה נחש נוקם ונוטר, שכך אמר לו בוראו, ואיבה אשית בינך ובין האשה בין זרעך ובין זרעה הוא ישופך ראש (בראשית ג ו), אף שמשון היה נוקם ונוטר לפלשתים, כשם שהנחש עומד על הדרכים לשוף ולהכיש עוברי דרכים, כך היה שמשון עושה: שפיפון. למה נקרא שפיפון, על שם ואתה תשופנו עקב (שם שם), ויש אומרים על שהוא שף בטנו בקרקע, והיינו פתן: שפיפון עלי ארח. מה שפיפון זה מלא אף וכעס, כדכתיב חמת תנינים יינם וראש פתנים אכזר (דברים לב לג), אף שמשון היה מלא אף וכעס על פלשתים מכל שבטי ישראל, ומה שפיפון עושה הורין וסדקין בפרשת דרכים, ואורב שם להכיש עוברי ארחות, דכתיב ושעשע יונק על חור פתן (ישעיה יא ח), אף שמשון היה נחבא בשיני הסלעים ובנקרת צורים להכות פלשתים כשעובר בארחות: הנשך עקבי סוס ויפל רכבו אחור. מה שפיפון יוצא מחורו ונושך עקבי סוסים, שכך גזר עליו בוראו לישך בעקב, שנא' ואתה תשופנו עקב (בראשית

הערות ותקונים

באניות. לק״ט והוא מב״ר פע״ב ופצ״ט ושיטה חדשה ווי״ר פכ״ה: כ) ברכה זו חלה על שמשון

עליה עוד כאריה תקיף: וכלביא מי יקימנו. כך לא היה יצר הרע יכול להסיתו לחטוא בה עוד:

י) **לא** יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו. יהי רצון שלא יסור שבט ונשיאים מיהודה, ולא יסור מחוקק, דהיינו סופר, כדכתיב כי שם חלקת מחוקק (דברים לג כא), מני מכיר ירדו מחוקקים (שופטים ה יד): מבין רגליו. כלומר מיוצאי ירכו, ודומה לדבר, ובשליתה היוצאת מבין רגליה (דברים כח נז), עד מתי יהיה ממנו שבט ומחוקק זולתי מלך: עד כי יבא שילה. עד כי יבא ויתכסה כבוד שילו, כמו ובא השמש (ויקרא כב ז), דהיינו לשון שקיעה, וכן הוא אומר ויטוש משכן שילו אהל שכן באדם (תהלים עח ס), וסמוך ליה ויבחר ברוד עבדו (שם שם ע), ולאחר שינטש משכן שילה מיד: לו יקהת. למלך שיהודה מעמיד יקהת ויחלש כבוד העמים, ועיקר מלת יקהת לשון קהיות שיניים, ודומה לו, האוכל הבוסר תקהינה שיניו (ירמיה לא ל):

יא) **אסרי.** אז כשיקהה ויחליש כבוד אומות העולם ע״י מלך יהודה, יהא מלך זה אוסרי, כמו אוסר, ויו״ד שבסוף התיבה יפוי מלה היא, ודומה לדבר שכני סנה (דברים לג טז), שיו״ד יפוי המלה הוא, וה״ה למלת בני אתונו, כלומר בן אתונו, לפי שעובדי עבודה זרה קרויין חמורים, כדכתיב אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), ואומר שבו לכם פה עם החמור (בראשית כא ה), עם הדומה לחמור, לפיכך דימה אומות העולם לעייר בן אתון, וכך אומר יהי מלך העומד מיהודה אוסר וכובש לעבודת הגפן, עירו בנו של גוי, שהוא כובש ולנטיעת שרוקיו בני אתונו, כלומר בן הנכריות שיכבוש בני הגוים לכורמים ויוגבים: ד״א תהא ארץ יהודה מצלחת בפירות שיאסור אדם עירו לגפן אחת ויטעיננו מיינו ולשורקה אחת בן אתונו ויטעיננו מפירותיה: כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותו. מדוברת על אופן מסוה, דהיינו מלבוש, ויסוד המלה סו בלבד, וכך אמר תהא ארצו משובחת וכרמיו עושין יין הרבה, וכשאדם הולך בין הגפנים כבס ביין, שמשפיע ונוטף מעצמו את לבושו, וביין אדום הדומה לדם יכבס סותו שלו סודר שעליו. גפן סתם בין טעונה ובין שאינה טעונה, שורקה היינו גפן שאין בה ענבים, שנא׳ ואנכי (נטעתי) [נטעתיך] שורק (ירמיה ב כא), שכן דרך העולם שאין נוטעין נטיעה כשהיא טעונה אלא כשהיא שרוקה:

יב) **חכלילי.** חֲכַל היא דמות הקרוב לאדום, וכן אונקלוס אמר יסמקון טורוהי, וכתיב למי חכלילות עינים (משלי כג כט), ומתרגם למאן סמקות עיינין. וקשה בעיני לומר שיהיו עיניו מתאדמות משתיית היין, שהרי דברי גנאי הם, כדכתיב למי אוי למי אבוי, וסיפיה דקרא למי חכלילות עינים, למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך (משלי כג כט ל), אלא עינים מעיינות, שהרי מעיין אחד קרוי עין, והמעיינות קרוין עיניים, וכך אמר חכלילי עינים יתאדמו מעיינות היוצאים בבקעות ובהרי יהודה מיין אדום המשפיע ונוטף מכרמים של יהודה: ולבן שינים. ולובן שיני הסלעים יהא מחלב הניגר ומשפיע מדדי צאנו, כדדרשינן בזבת חלב ודבש, ודומה למלת שיניים, על שן סלע ומצודה (איוב לט כח), שן הסלע מהעבר מזה (ש״א יד ד), וכל דומיהן:

יג) **זבולון** לחוף ימים ישכון. (יח) שחלקו ימים ומצולה שצריכות לו ע״י חלזון, (יט) שיהא זבולון תגר ויורד באניות ומביא סחורות ממדינות הים: והוא לחוף אניות. תדיר יהא מצוי שבטו של זבולון בשפת האניות בירידתו בהן וביציאתו מהן:

הערות ותקונים

יח) שחלקו ימים ומצולה שצריכות לו ע״י חלזון. מגילה ו׳ ע״א וע״ש בפירש״י שכתב ע״י חלזון חלזון עולה מן הים להרים וצובעין בדמו תכלת ונמכר בדמים יקרים: יט) שיהא זבולון תגר ויורד

רוח עברה לעקור את יוסף מן העולם תתארר עברתם כי קשתה שהיתה קשה ביותר: אחלקם ביעקב. אמר יעקב אבינו אם יהיו שבט שמעון ולוי יושבין יחד, אין אחיהם מתקיימין בשלום, אחלקם בני שמעון ביעקב, כלומר בתוך שבטי יעקב שיהיו בני שמעון נוטלין חלק נחלתן מחצה עם בני יהודה, ומחצה עם שאר השבטים. ולפיכך הוציא תוכחות שמעון בלשון חלוקה, שהיו להם חלקים מפוזרים בארץ ישראל. ואפיצם לבני לוי בישראל, שיהיו להם ערים מנופצות בכל ערי ישראל, ולפיכך הוציא תוכחות לוי בלשון הפצה, שלא היה להם חלק נחלה אלא כחיילות הנפוצים לכאן ולכאן, ואע״פ שהדברים הם דברי תוכחה, ברכה הם לשמעון ולוי, שבתחלה דימו בדעתם שיהיו נטרדין מכל וכל, כיון ששמעו אחלקם ביעקב שמחו אמרו הלואי שנהיה בכלל אחינו, וכן משה רבינו חותם ברכתו של שמעון בכלל יהודה, שנא׳ שמע ה׳ קול יהודה (דברים לג ז), ולוי שהכשיר מעשיו חתם ברכתו ואמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל (שם שם י):

ח) יהודה אתה. מה ת״ל אתה, אלא כיון שראה יהודה שיעקב אבינו מוכיח ראובן על מעשה בלהה, ושמעון ולוי על מעשה שכם ומכירת יוסף, נתכרכמו פניו, כיון שראה יעקב שנתכרכמו פניו, התחיל לפייסו, אמר לו יהודה אתה, (יב) אתה הוא המודה, שמך גרם לך להיות מודה על חטאתך, שמיום שנברא העולם לא בא אדם שנתן הודאה לפני המקום, עד שבאתך אמך, ונתנה הודאה, שנ׳ הפעם אודה [את] ה׳ (בראשית כט לה), לפיכך הודית על מעשה תמר, והצלת אותה ואת יולדיה מדין שריפה: יודוך אחיך. (יג) אמר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעל ידיך ניצול יוסף מיד אחיו שלא הרגוהו, ועל ידיך ניצולו אחיך מידי שפיכות דמים, ולא נטרדו לגיהנם, לכך יהיו מודים לך, (יד) וכשהמליכו את דוד נתקיים פסוק זה: ידך בעורף אויביך. יהי רצון שתהא ידך נוצחת במלחמה, (טו) שהיא [יד] כנגד העורף, דהיינו מלחמות קשת, וכה״א בדוד ויאמר ללמד (לבני) [בני] יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר (ש״ב א יח), ספר הישר (טז) זה ס׳ (מעשה) בראשית, שכתוב בו מעשה הישרים, אברהם יצחק ויעקב, שנקראו ישרים, שכן אמר בלעם תמות נפשי מות ישרים (במדבר כג י), (יז) ובעי רבנן התם היכא רמיזא, דכתיב ידך בעורף אויביך, איזו היא מלחמה שהיא כנגד העורף, הוי אומר זו מלחמת קשת, וכן משה רבינו חותם ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה (דברים לג ז):

ט) גור אריה. בתחלה יהא יהודה כגור אריות, שאינו תקיף כל כך, שיהא מעמיד נשיאים, ואע״פ שיהודה גביר אחיו הוא מעתה אין לנשיאים ממשלת כל כך, ולבסוף יהא יהודה תקיף כאריה, שיעמיד מלכים תקיפים, מה אריה מלך על כל חיות השדה, אף מלכי בית יהודה אינם מתייראין מכל עם ולשון, ומה אריה הכל מתייראין ממנו, דכתיב אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג ח), אף מלכי בית יהודה הכל מתייראין לפניהם כשהם עושים רצון בוראם, כל כך למה אני ממנה גביר ושליט, בשביל שמטרף בני יוסף שרצו אחיו לטרפו, אתה יהודה עלית וסילקתה את עצמך מאותו העון, וניקר מטרף בתביר, לחלקו אמלת בני: כרע רבץ. אף על פי שכרע במעשה תמר, רבץ על עצמו ולא בא

הערות ותקונים

אות ז׳: יב) אתה הוא המודה שמך גרם לך. עי׳ לק״ט: יג) אמר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם. לק״ט והוא בשיטה חדשה: יד) וכשהמליכו את דוד נתקיים פסוק זה. עי׳ בלק״ט: טו) שהוא יד כנגד העורף דהיינו קשת. ע״ז כ״ד ע״א והובא בלק״ט: טז) זה ספר (מעשה) בראשית שכתוב בו מעשה הישרים. מלת „מעשה״ הסגרתי וכ״ה לנכון בלק״ט ובגמרא שם מאי ספר הישר א״ר חייא בר אבא א״ר יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, דכתיב בהו תמות נפשי מות ישרים: יז) ובעי רבנן התם. גמרא ע״ז שם;

זכרתיך על יצועי (תהלים סג ז), ובדברי רבותינו קוראין להכנת המטה הצעת המטה. ואע״פ שהדברים דברי תוכחה ברכה לראובן הם, שבתחלה דימה ראובן שהוא נטרד מכל וכל כיון ששמע אל תותר שמח ואמר הלואי שאהא כשאר שבטים. וכן משה רבינו חותם ויהי מתיו מספר (דברים לג ו):

ה) שמעון ולוי אחים. (י) אחים הם בכל העצות, אחים בכעס, אחים בגבורה, שנא׳ ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה (בראשית לד כה), ובמכירת יוסף, שנא׳ ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא (שם לז יט), ואומר ויאמר איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו (שם מב כא), מלמד ששניהם אחים הם בעצה ובכעס, שנא׳ ארור אפם. ובגבורה, דכתיב ויבאו על העיר בטח ויהרגו כל זכר (שם לד כה), לכך נאמר שמעון ולוי אחים: כלי חמס. היינו חרבות: מכרותיהם. לשון היכר, ודומה לו מכורותיך ומולדותיך (יחזקאל טז ג), על ארץ מכורתם (שם כט יד), איש מאת מכרו (מ״ב יב ו), אמר לא אַחים ולא מחרישות הם מכירים לעבוד את האדמה ולשבוע לחם, אלא כלי חמס היכר שלהם, שלא די להם שהרגו את שכם שטימא את אחותם, אלא הרגו כל זכר, ולקחו בחמס כל מה שבתוכה ע״י כלי זיין:

ו) בסודם אל תבא נפשי. לשון עתיד, כך אמר יודע אני כשם ששמעון ולוי לא נתיעצו בי על מעשה שכם, כן יהי רצון מלפני הקב״ה שבסודם של בנים אל תבא נפשי. בזכר ייחוסם זה סוד עצה רעה שהעמיק זמרי בן סלוא להרבק בבעל פעור ולבעול את הגויה ונתייעץ עם כ״ד אלף בני שמעון, וכתיב ושם איש ישראל המוכה אשר הוכה את המדינית זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני (במדבר כה יד), ולא בא שמו של יעקב לומר בן יעקב בספר זכרון חטאתם: ובקהלם אל תחד כבודי. בקהלם של בני לוי, דהיינו קרח וסייעתו, דכתיב ויקהלו על משה ועל אהרן (שם כ ב): אל תחד כבודי. לשון ייחוד, ודומה לו (אל) [לא] תחד (אותם) [אתם] בקבורה (ישעיה כ יד), אל יחד בימי שנה (איוב ג ו), שהרי כתיב ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי, ולא כתיב בן יעקב, ומה ת״ל כבודי, יכול היה לומר שמי, אלא אמר אבינו יעקב אפילו בשביל כבודי לא ירחם עליהם הקב״ה, כל כך למה בשביל חטא אבותיהם שעשו שלא כהוגן: כי באפם הרגו איש. הרגו ממש כל איש בעיר שכם, שמאחר שמלו כל זכר אע״פ שמלו שלא לשם שמים לא היה בדין להורגם, אלא לקחת אחותם ולצאת, אלא באפם עשו כך, ועכרוני וגרמו חילול השם בדבר, כדכתיב להבאישני (בראשית לד ל), ואם אינן נתפשין על מה שעשו באַפם ביושב הארץ הנה ברצונם עקרו שור, רצונם היה לעקור את יוסף בני מן העולם שדומה לבכור שור, דכתיב ורב תבואות בכח שור (משלי יד ד), וכן יוסף שרוב תבואות שנמצאו במצרים בכח חכמתו היה, וכן משה רבינו קראו שור, שנא׳ בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), והם ברצונם עקרוהו מן העולם אלא שלא עלתה מחשבתם בידם:

ז) ארור אפם. לפי שהרצון בא מעצת הכליות וריחוש הלב ומבינת המוח לפיכך לא קילל את רצונם, אע״פ שאמר למעלה וברצונם עקרו שור, שהרי לא עשו מה שברצונם על יוסף, אלא קילל את אפם ועברתם שדברים טפילין הן להגוף, שאפו של אדם הוא רוח זעם שקולט מן האויר כשמרגיש בדבר שקשה עליו, ואותו רוח זעם עומד באפיו ומכעיס את האדם שמשתרבב לכבד ומכעיסו וממלא את הגוף עברה כאשה מעוברת, וכך אמר ארור רוח זעם שקלטו לאפם מן האויר להרוג כל זכר בעיר שכם וכשנתמלאו

הערות ותקונים

ט) שכיון שמתה רָחל כו׳. ב״ר פצ״ח ושיטה חדשה ולק״ט: י) אחים הם בכל העצות, אחים בכעס. לק״ט ועי׳ רש״י שכתב שמעון ולוי אחים בעצה אחת על שכם ועל יוסף כו׳, ונובע מב״ר פצ״ח

ב) **הקבצו.** מלמד שאחר שהסכימו האב והבנים יחד ביחוד השם לא חשבו בדעתם שבדעתו לדבר אליהם דברים אחרים והתחילו לילך מעליו, לכך חזר ואמר להם הקבצו ושמעו בני יעקב, להקנטות אביכן ולדברי תוכחותיו: ושמעו אל ישראל אביכם. שמעו לברכותיו:

ג) **ראובן** בכורי אתה. שהיית פטר רחם, יכול בכור לאם ולא בכור לאב, ת״ל כחי וראשית אוני. (ג) כחי מתשמיש, וראשית אוני אפילו מטקרה לילה, אלא ראשית און חלציי, ודומה לו הנה נא כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו (איוב מ טז). (ד) דאמר ר׳ לוי בר שלום פן פזי (ה) פ״ז שנה היה יעקב אבינו כשכנס את לאה, ועדיין לא ראה קרי, ללמדך שבחן של אבות שלא על חנם בחר הקב״ה בהם. (ו) פ״א וראשית אוני. מפרש במס׳ נדה, מי שלבו דוה עליו, אם ימות הרי זה בכור, יצא המפלת כמין חיה בהמה ועוף שאין לבו דוה עליו אם ימות שאינו בכור: יתר שאת. יתרון מתנה היית ראוי לקבל, עיקר מלת שאת לשון מתנה, ודומה לו וישא משאת (בראשית מג לד), ותרב משאת (שם שם), והיינו מתנות כהונה: ויתר עז. אמר לו יתר על כל אחיך היית ראוי להיות עז ותקיף, ועיקר מלת עז, מדוברת על אופן מלכות, ודומה לדבר ויתן עז למלכו (ש״א לב י), כך אמר לו כיון שהיית בכור מן האם, וכתיב וראשית אוני, ראוי היית ליטול פי שנים בנחלה וליטול יתר משאת לצאת ממך כהני ה׳ נושאים משאת מאת שלחנו, ולהיות ממך מלכים על ישראל להיות המלך היוצא ממך יתר עז על כל ישראל:

ד) **פחז.** תיבת פחז כולה נפתחת ונחטרת למעלה, לפי שהוא מפעל, ועיקר המלה לשון הפקר, דהיינו הבקר בלשון תרגום, ודומה לו וכמו (כהנים) [נביאה] פוחזים אנשי בוגדות (צפניה ג ד), בשקריהם ובפחזותם (ירמיה כג לב), אנשים רקים ופוחזים (שופטים ט ד), (ז) תרגם יונתן בן עוזיאל גוברין סריקין ובקרין. (ח) ובדברי רבותינו דומה לו נסתכלתי בביאה שלי ופחז עלי יצרי, כלומר מפני שראיתי דמותי נאה הופקר יצרי לזנות וקפץ עלי, אמר לו על שהיה בך פחז כמים שהפקרת עצמך כמים הנינרים ושוטפים, לפיכך אל תותר לך, לא פי שנים בבכורה, ולא יתר משאת ולא יתר עז, כל כך למה: כי עלית משכבי אביך. (ט) שכיון שמתה רחל הביא יעקב את בלהה באוהל רחל, ואמר ראובן לא די שרחל אחות אמי היתה צרה לאמי, אלא שפחתה תהא צרה לאמי, לכך נאמר כי עלית משכבי אביך, שעלית בעקיפין על עסק משכבי אביך כשהייתי רוצה להזקק לבלהה: אז חללת. שלשת כתריך בכורה וכהונה ומלכות בעת שיצועי עלה עמדת ובלבלתו. ועיקר מלת יצועי לשון היציע, דהיינו תקון ומפרס, ודומה לו, אם

הערות ותקונים

כחדא ואמרין שמע ישראל ועני יעקב ואמר יהא שמיה רבא: ג) כחי מתשמיש וראשית אוני אפילו ממקרה לילה. לק״ט, ועי׳ יבמות ע״ו ע״א. וכן תרגם יב״ע ועי׳ מדרש אגדה ובהערה ג׳: ד) דאמר ר׳ לוי בר שלום בן פזי. וכן בשטה חדשה לב״ר, מובא זה בשם ר׳ לוי בר שלום ובב״ר פצ״ח אות ד׳ לא נמצא שם האומר: ה) פ״ז שנה היה יעקב. ובלקח טוב הובא דאמר ר׳ לוי בן שלום בן שבעים שנה ושבע שנים היה יעקב אבינו. יש לתקן בדבריו בן שמונים שנה וארבע שנים וכן בב״ר שם אני בן פ״ד שנה לא ראיתי טפת קרי ובב״ר פצ״ט אות ו׳ ותנחומא הנדפס מכבר אות ט׳ כתוב עשיתי פ׳ שנה ואפילו טיפת קרי לא ראיתי יש לתקן שצ״ל פ״ד שנה, כי היה פ״ד שנה כשנשא את לאה עי׳ ב״ר פס״ח אות ה׳ בן ס״ג שנה היה יעקב בעת שנטל את הברכות, וי״ד שנה נטמן בבית עבר וז׳ שנים עבד ברחל נמצא נושא בן פ״ד שנים ועי׳ מגילה י״ז ע״א ורש״י עה״ת לכן גם בדברי המחבר לפנינו צ״ל פ״ד במקום פ״ז: ו) פ״א וראשית אוני מפרש במס׳ נדה. הוא דף כ״ג ע״ב אולם בגמרא שם הובא זה על ראשית אונו (דברים כ״א י״ז) ואין לו שייכות כלל לכאן: ז) תרג׳ יוב״ע גוברין סריקין ובקרין. לפנינו בתרגום בסירין, אבל הערוך ערך בקר הביא ג״כ גברין סריקין וכן הביא המתורגמן בערך סרק א׳: ח) ובדברי רבותינו דומה לו. נדרים ט׳ ע״ב:

סבור שבטל הדבר מן העולם אינו מתפלל עליו, מפני שהיא תפלת שוא, וכן אמר סבור הייתי שאבדתה מן העולם ואמרתי אך טרף טרף יוסף (בראשית לז לג), לפיכך לא הייתי מתפלל לראות פניך: האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו: האלהים הרועה אותי: המלאך הגואל אותי, (כ) מכאן אמרו רבותינו גדולה היא הפרנסה יותר מן הגאולה, שהגאולה ע"י מלאך, והפרנסה ע"י הקב"ה, וכן הוא אומר פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמה טז), וכן אתה דורש בפסוק יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב): וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי. (כא) כשם שידעתי במכירתך, אע"פ שלא הגדת לי, כך יודע אני שמנשה הבכור. וזרעו יהיה מלא הגוים. וזרעו יהיה מל את הגוים, לשון מלילה, ודומה לו כי אמילם (תהלים קיח יא), אמללה יולדת השבעה (ירמיה טו ט), ופרח לבנון אמלל (נחום א ט), (כב) וזה יהושע שהכה ל"א מלכים: (כג) ד"א וזרעו יהיה מלא הגוים. גם שזרעו עישה יהא נשמע בכל הגוים, דהיינו דמימת השמש, והעמדת הירח ליהושע: והשיב אתכם. לא נאמר וישיב, אלא והשיב, לפי שהבטחות של הקב"ה קיימות כאילו נעשות:

ירויהו דורשי פרשת גדולת יוסף וברכת בניו וישבילו. וסמוך לה קריאת שבטים כולם שהיתה תכופה לה:

[מט] א) ויקרא יעקב אל בניו. לאחר שבירך יוסף ובניו ראה שהזמן קצר לו בעולם מיד קרא לבניו כולם: ויאמר האספו. כולכם אלי: ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם. (א) כדכתיב וקראת אתכם הרעב, וקרהו אסון (בראשית מב לב), וכל דומיהן, מדוברין על אופן מקרה: באחרית הימים. אילו נאמר באחרית ימים הייתי אומר בסוף הדורות, אבל כשהוא אומר באחרית הימים, זו אחרית הימים האמורים לאברהם אבינו בין הבתרים, ת' שנה, כדכתיב ודור רביעי ישובו הנה (שם טו טז). (ב) ד"א באחרית הימים. בסוף הדורות, מלמד שביקש להודיעם גלות ארבע מלכיות, וזמן גלותם, וקץ הישועה האחרונה שעל ידי מלך המשיח. מיד נגלה עליו כבוד השכינה, ונבהל ונסתתמו הדברים ונעלמו ממנו, מיד הרהר בלבו על בניו, ואמר שמא יש פסולת בבני חס ושלום, ובשביל כך נעלמו דברי קץ גלותם, וקץ ישועתם ממנו, שלא להודיעם, התחיל להזהירם על יחוד השם, אמר בני שמא יש בלב אחד מכם דבר שאינו הגון לשוב אחרי מותי מאחרי הקב"ה, ולהפסיד חיי עולם, כדרך שעשה עשו אחי אחרי מות אברהם זקנינו, וחזר ועבד ע"ז וכפר בבוראו, אמרו לו כולם כאחד שמע אבינו ישראל כשם שאין בלבך דבר מרד על הקב"ה, כך אין בלבנו, ואי אתה צריך לחשוד אותנו על כפירת השם, אמרו באותה שעה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), ובישראל דהיינו יעקב אבינו הכתוב מדבר, מיד ענה הוא ואמר, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, הם אמרו שש תיבות, והוא ענה שש תיבות:

הערות ותקונים

שכל דבר כו'. לק"ט: כ) מכאן אמרו רבותינו. ב"ר פצ"ז אות ב' וילקוט רמז קנ"ז והובא בלק"ט, ועי' פסחים קי"ח ע"א, וע"ש בלק"ט הערה י"א: כא) כשם שידעתי במכירתך. לק"ט: כב) וזה יהושע. לק"ט: כג) ד"א. לק"ט וב"ר פצ"ז אות ד', ע"ז כ"ה ע"ב ורש"י עה"ת ועי' רש"י בגמרא שם ד"ה והיכא רמיזא:

[מט] א) כדתכיב וקראת אתכם הרעב. יש לתקן הרעה, פסוק הוא דברים ל"א כ"ט: ב) ד"א באחרית הימים. עי' כל זה בלק"ט ועי' פסחים נ"ו ע"א וב"ר פצ"ח אות ב' ושיטה חדשה ותנחומא הקדום ויחי אות ט' ובהערה מ"ד ובמדרש אגדה ובהערה א' ודברים רבה פ"ב וכן בתרגום ירושלמי עה"ת ענין

כאפרים וכמנשה. (יב) והיכן מצינו שישראל מברכין בניהן כענין זה ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, אלא ביום המילה כשמברכין את הילד ואומרים פלוני הקטן גדול יהיה יהא אח לשבעה וגם לשמונה, כלומר יהא שוה ושקול לאפרים שהקריב ביום השביעי לנשיאים בחנוכת המזבח [שנא' ביום השביעי נשיא לבני אפרים (במדבר ז מד)], ולמנשה שהקריב ביום שמיני [שנא' וביום השמיני נשיא לבני מנשה (שם שם נד)]: וישם את אפרים לפני מנשה. מינהו להיות גדול וקודם לו בכל ענין של גדולה:

כא) ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם. זש"ה מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז): והשיב. כלומר וישיב. ודומה לו והשיב בך את כל מדוי מצרים (דברים כח ס), ו' שבראש התיבה משמעת המלה לשון עתיד, וה"ה למלת והשיבך, והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. מובטחין אתם בכך שהקב"ה נשבע לאבותיכם ליתנה לזרעם:

כב) ואני נתתי לך שכם. (יג) עיר שכם ממש: אחד על אחיך. שכבר עשיתיך בכור לנחלה, וצריך אתה ליטול פי שנים, חלק אחד תקח עם אחיך: אשר לקחתי. עיר שכם: מיד האמורי בחרבי ובקשתי. (יד) כשבאו בני יעקב על החללים ובזזו בה עיר שכם אשר טמאו את אחותם, אמר יעקב אביהם מה אני מניח את בני ליפול בחרב ביד האמורי, נטל חרבו וקשתו ועמד על פתחה של עיר אמר אם יבואו האמוריים להלחם כנגדם אני נלחם להם, וכה"א כשבאו שמעון ולוי, דכתיב ויבאו על העיר בטח (בראשית לד כה), (טו) שמואל שאל ללוי בן איסי מהו בטח, שהיו בטוחין על כחו של זקן, (טז) ולמה נתן את שכם ליוסף בבכורתו, לפי שבשכם גנבוהו, ובשכם מכרוהו, וכה"א וישלחהו מעמק חברון ויבא שכמה (שם לז יד). ולפיכך ההזירוהו לשכם, שנ' ואת עצמות יוסף וגו' קברוהו בשכם (יהושע כד לב):

ורבותינו דרשו וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה. (יז) ראה ברוח הקודש שעתיד לצאת ממנו ירבעם בן נבט, שמעמיד שני עגלי זהב, אחד בבית אל, ואחד בדן, ומחטיא את ישראל אחריהם, ואמר להם אלה אלהיך ישראל, לכך שאל את יוסף ואמר לו מי הוא שעתיד להדיח את ישראל מאחרי הקב"ה, ולומר אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), ויאמר יוסף אל אביו בני הם, מה שהם בני הם, אשר נתן לי אלהים בזה המקום מיד בירכם: ועיני ישראל כבדו מזוקן. (יח) מלמד שצרות מכהות את העינים: ויאמר ישראל אל יוסף ראה פניך לא פללתי. (יט) לא נתפללתי, שכל דבר שאדם סבור שישנו בעולם והוא מתאוה לו מתפלל עליו לפני הקב"ה שיזכהו לראותו, אבל דבר שאדם

הערות ותקונים

יב) והיכן מצינו כו'. הוא לשון הלק"ט וע"ש הערה ט"ז, וגם בלק"ט חיי כ"ה א' ובהערה י"א והבאתי שם בשם התניא רבתי סי' צ"ה שהביא וז"ל יהא לשבעה אב וגם לשמונה יש מפרשים יהא אח לשבעה זה אפרים, דכתיב ביום השביעי נשיא לבני אפרים, וגם לשמונה זה מנשה, דכתיב ביום השמיני נשיא לבני מנשה, וכה"א ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, ואימתי מברך ישראל ברכה זו בברכת המילה. והוא נובע מן שבלי הלקט השלם ה' מילה סי' ד' ולזה כוון גם תיב"ע (בראשית מ"ח כ') בך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כאפרים וכמנשה בך יוסף ברי יברכון בית ישראל ית ינוקא ביומא דמהולתא למימר ישוינך ה' כאפרים וכמנשה ע"כ. ועי' עוד שם בהערה י"א מה שהעירותי עוד בזה: יג) עיר שכם ממש. וכן בב"ר שם זו שכם ודאי, ר"ל עיר שכם, וכן הביא רש"י בפי' התורה ולק"ט: יד) כשבאו בני יעקב על החללים כו' אמר יעקב כו'. לק"ט והוא נובע מב"ר פ"פ אות י', ובב"ר סוף פצ"ז נתקצר המאמר ע"י המעתיק או המדפיס ויצא במלת וכו' ידי חובתו. והובא ברש"י: טו) שמואל שאל ללוי בן איסי. ב"ר שם ושם הגי' ללוי בן סיסי: טז) ולמה נתן את שכם ליוסף. לק"ט: יז) ראה ברוח הקודש. לק"ט מ"ז ח', ונובע מפסיקתא רבתי פ"ג והובא גם ברש"י עה"ת: יח) מלמד שצרות מכהות את העינים. לק"ט: יט) לא נתפללתי

טז) המלאך הגואל אותי מכל רע. אמר רבש"ע שהתהלכו אבותי לפניו, ושהיה רועה אותי, יהי רצון מלפניו שהמלאך שהיה בא במלאכותיך מן השמים ללוותי, והיה גואל אותי מכל רע מרעת לבן ומרעת עשו, דכתיב ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב (בראשית לא יא), וכתיב ויפגעו בו מלאכי אלהים (שם לב ב), הוא מיכאל השר הגדול, שהיה משמר אותי ואת אבי ואת זקני, והוא עתיד לעמוד ולשרת על כל זרעי, וכה"א אין אחד מתחזק (אתי) [עמי על אלה] כי אם מיכאל שרכם (דניאל י כא), ואומר יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמיך (שם יב א), ומכיוון שאני רואה ברוח הקודש שהקב"ה מינהו עלי ועל זרעי לשר וגואל, אבקש אני מלפני הקב"ה שיתן לו רשות ויברך את בני אפרים ומנשה: ויקרא בהם שמי. שם טוב שיש בי ושם אבותי שם טוב שיצא באבותי, ומאן נינהו אברהם ויצחק, שיהיו נקראים בני אברהם ויצחק ויעקב: וידגו לרוב. למה הוציא הברכה בלשון דג, כדי להצילם מעין הרע, כעין דג שאינו חושש מעין רעה, לפי שאינן נסקרין לבני אדם כשרצי ארץ, וכך אמר וידגו לרוב, ויהיו כדגים הללו שפרין ורבין בים, כך יהיו אלו לרוב בקרב הארץ, (יא) ומה דגים שבים אין עין הרע שולטת בהם מפני שהמים מכסים עליהם ואינן נסקרין לבני אדם כשרצי הארץ, אף זרעו של יוסף ברכת מיכאל השר הגדול תהא מגנת עליהם ולא תהא עין רעה שולטת בהם:

יז) וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו על ראש אפרים וירע בעיניו. מפני שהיה הדבר לעז על בניו ופגם את בכורתו: ויתמוך יד אביו. הימנית שם ידו למטה הימנה וסועדה להסיר אותה מעל ראש אפרים להשיתה על ראש מנשה:

יח) ויאמר יוסף אל אביו. וכדי שלא יחרד אביו על הסרת ידו, לכך אמר לו: לא כן אבי. כמו ששיכלת ידיך: כי זה הבכור. שמא דימיתה שזה שעומד בצד שמאלך הוא הבכור, לא כי אלא אותו שעומד בצד ימינך הוא הבכור: שים ימינך על ראשו. שכן דרך ארץ לברך את הבכור ביד ימין, כדי שהברכה מיומנת לו:

יט) וימאן אביו. להסיר ימינו מעל ראש מנשה: ויאמר ידעתי בני ידעתי. ידעתי עכשיו שהגדת לי בני, וידעתי משבאתי למצרים, כי מנשה הבכור, ואם תאמר שאני מוציא לעז עליו ופוגם בבכורתו, חס ושלום, אלא רואה אני ברוח הקודש: גם הוא יהיה לעם. לשבט חשוב: וגם הוא יגדל. כאחד מן השבטים: ואולם אחיו הקטן. ממני בלידה: יגדל ממנו: וזרעו יהיה מלא הגוים. מלא כלומר ממלא שני גוים שיהיו כנגד מנשה בן יוסף וכנגד שבט בנימין, כדכתיב גוי וקהל גוים יהיו ממך (בראשית לה א), ודומה למלת מלא הגוים, מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג), כשם שנא' כלפי כבוד המקום שממלא כל הארץ, כך נאמר כלפי זרע אפרים, שממלאין גבורה ונצח כנגד שני שבטים, וכה"א והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה (דברים לג יז):

כ) ויברכם ביום ההוא. מה ת"ל ביום ההוא, אלא לפי שבירכם תחלה המלאך הגואל אותי, לכך נאמר ביום ההוא, כלומר ביום שבירכם שאר הברכות, וביום שקירבם אביהם אליו בו ביום ברכם: לאמור. מלא ו', כלומר בפה מלא ברכה שלמה: בך יברך ישראל. אע"פ שבירך את שניהם כיון שהתחלת הברכה באפרים לכך נאמר בך יברך ישראל שיקחו ממך ברכה לברך את זרעם: לאמר. לומר לדורות: ישימך אלהים

הערות ותקונים

י) יוסף היה עומד פניו כלפי אביו כו'. לק"ט: יא) ומה דגים שבים אין עין הרע שולטת בהם, מפני שהמים מכסים עליהם. עי' ב"ר פצ"ז אות ג', וברכות כ' ע"א ומדרש אגדה:

שם ג), וקיי״ל עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית, מצרי דכתיב ביה לא תתעב מצרי, אינו דין שתהא מצרית כשרה לבא בקהל, וכך אנו דורשין לכבודו של יוסף, ואעפ״כ עיקר הדין כך הוא, שהרי לכך נאמר אשר נתן לי אלהים, שבהיתר נולדו לו מאסנת בת פוטיפרע: בזה. במקום זה, ודומה לו עלה מזה (שמות לג א). מזה המקום כיון ששמע יעקב כך שמח שנתן גדולה לראוין לה: ויאמר קחם. נהגם: נא. לשון בקשה: אלי. אצלי: ואברכם. כדרך שהאב מברך את בניו, שכך אמרתי לך כבר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית מח ה):

י) ועיני ישראל כבדו. שלא היה יכול להגביה את עיניו להסתכל: מזוקן. מן הזקנה שקפצה עליו: לא יוכל לראות. שקיבל עליו ייסורין להתמרק מה שנתבטל מכיבוד אביו: ויגש אותם אליו. הנישם יוסף אצל אביו: וישק להם ויחבק להם. ישראל לאפרים ומנשה:

יא) ויאמר ישראל אל יוסף ראה פניך. כלומר לראות פניך: לא פללתי. לא דנתי בעצמי שאזכה לראות פניך שהייתי אומר נסתרה דרכי מה׳ ומאלהי משפטי יעבור (ישעיה מ כז), ודומה לדבר ונתן בפלילים (שמות כא כב), ופללו אלהים (ש״א ב כה), עשי פליליה (ישעיה טז ג), וכל דומיהן: והנה הראה אותי אלהים גם את זרעך. הראה אותי ברוח הקודש זרעך ממלאין מקומך כל אחד בפני עצמו:

יב) ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו. של אביו שהרי כבר הגישם אצל אביו ועמדו שניהם בין ברכי יעקב, והיה מחבקם ומנשקם, וכיון ששמע מאביו שרוצה לברכם, הוציאם מעם ברכיו, שלא להטריח אותו, כדי להעמידם כפופים לפניו: וישתחו לאפיו ארצה. נשתחוה לאביו משהיה מחבב שיברך את בניו:

יג) ויקח יוסף את שניהם את אפרים בימינו. (י) יוסף היה עומד פניו כלפי אביו, ולקח את אפרים בימינו, כדי להביאו משמאל ישראל: ואת מנשה בשמאלו. כדי להביאו מימין ישראל: ויגש אליו. את אפרים תחלה לשמאל אביו, כדי שלא ידחה מנשה מימין ישראל:

יד) וישלח ישראל את ימינו וישת. ודומה לו וישת לו עדרים (בראשית ל מ), שיתי אותותי (שמות י א), וכל דומיהן, מדוברין על אופן הנחה: וישת על ראש אפרים והוא הצעיר. כלומר שאין דרך ארץ לעשות כך, אלא לפי שהבכור מובחר שבבנים צריך האב המברך אותו בין הבנים לשית ימינו על ראשו ולברכו בה, שהימין מובחרת לעבודה ולהזאה ולברכת המזון, ואת שמאלו שהיא גרועה על ראש מנשה: שכל. כל מלת שכל שהיא בשי״ן הרי היא לשון שכל טוב ודעת ובינה, וכל שהיא בסמ״ך הרי היא לשון סכלות והוללות: שכל את ידיו. כלומר השכיל שכל טוב ובינה את ידיו כמתכוונות ברוח הקודש: כי מנשה הבכור. ועליו ראוי לסמוך יד ימינו, ועוד שהוא מכוון ועומד כנגד יד ימינו, וזה חילוף הענין:

טו) ויברך את יוסף. מה ת״ל והלא לא ברך אלא את בני יוסף, אלא מלמד שאמר לו יוסף כל ברכות שאתה עתיד לברכני ברך את בני אלא שלא קיבל עליו יעקב לעשות כך: ויאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו. שהיו מקפצין ורצים כסוסים לעשות רצונו, כענין שנא׳ את האלהים התהלך נח (בראשית ו ט), התהלך לפני והיה תמים (שם יז א), ומאן נינהו אבותי אברהם ויצחק: האלהים הרועה אותי. כלומר הוא האלהים הרועה אותי, ולפי שלא רצה לשבח את עצמו ולומר שגם הוא התהלך לפני הקב״ה, לפיכך אמר האלהים הרועה אותי מעודי, כלומר הקב״ה שפירנסני בחסדיו מעודי. משהייתי באויר העולם: עד היום הזה:

ארץ) [כצל ימינו על הארץ] (שם שם), הלואי כצילו של אילן או כצילו של כותל, אלא כצל עוף הפורח, שהוא צל עובר, דכתיב (כי צל ימי עלי ארץ) [כצל ימינו על הארץ], ואין מקוה (שם שם), אין מי יקוה לחיות לעולם, אלא הכל מקוין למות, ואומרים בפיהן שהן מתים, וכן מצינו באברהם שאמר ואנכי הולך ערירי (בראשית טו ב), שהולך אני לבית עולמי ערירי, יצחק אמר למען תברכך נפשי בטרם אמות (שם כז כה), יעקב אמר אלכה ואראנו בטרם אמות (שם מה כח), חזר ואמר ושכבתי עם אבותי, מפני שאין אדם יכול לעכב את שעת מיתתו, וכה"א אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח (קהלת ח ח): ועשית עמדי חסד ואמת. (יח) אמרו רבותינו ז"ל גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, שצדקה לעניים, וגמילות חסדים לעניים ולעשירים, צדקה לחיים, וגמילות חסדים לחיים ולמתים, (יט) צדקה בממונו, וגמילות חסדים בגופו ובממונו: אל נא תקברני במצרים. נא לשון בקשה, (כ) ולמה ביקש שלא להקבר במצרים, שנתכוין ברוח הקדש וראה שארץ מצרים עתיד ללקות בכנים, שלא יהיו הכנים מרחשות בגופו: ושכבתי עם אבותי. (כא) כל מי שנאמר בו שכיבה הניח בן כמותו, דכתיב והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא (מ"א יא כא), למה נאמר שכיבה בדוד, ומיתה ביואב, אלא דוד שהניח בן כמותו ראוי למלוכה נאמרה בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו ראוי להיות שר צבא נאמר בו מיתה, וכן ביעקב לפי שהניח שנים עשר שבטים כולם צדיקים והגונים נאמר בו ושכבתי עם אבותי, וכן במשה אע"פ שנאמרה בו מיתה, נאמר בו שכיבה, דכתיב הנך שוכב עם אבותיך (דברים לא טז), לפי שהניח בנים צדיקים ותמימים וברכם הקב"ה ברכה יתירה, דכתיב (ובני) [בני] משה גרשם ואליעזר, (ובני) [בני] גרשום [שבואל הראש ויהיו בני אליעזר] רחביה הראש, ובני רחביה רבו למעלה (דה"א כג טו טז יז), (כב) שרבו למעלה מששים רבוא, אבל שמואל נאמר בו מיתה, ולא נאמר בו שכיבה דכתיב ושמואל מת (ש"א כח ג), לפי שלא הניח בן כמותו, שנא' ולא הלכו בניו בדרכיו (ש"א ח ג): ד"א ושכבתי עם אבותי. (כג) לפי שאין ראוי לקבור צדיק אצל רשע, ולא רשע אצל צדיק, צדיק אצל רשע מצינו שיעקב צוה לבניו שלא יקברו אותו במצרים אצל הרשעים, ורשע אצל צדיק, דכתיב ויהי הם קוברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו [את] האיש בקבר אלישע [וגו'] ויחי ויקם (לרגליו) [על רגליו] (מ"ב יג כא), (כד) ואמרו רבנן על רגליו קם, כדי שלא ישאר אצל עצמות אלישע, אבל לא הלך לביתו שלא זכה לכך:

ירניהו דורשי הפרשה, וסמוך לו פרשת חוליו של יעקב, שכיון שידע יעקב שקרבו ימיו למות, צוה את יוסף שלא יקברהו בארץ טמאה, חזר וביקש רחמים מלפני הקב"ה, שיתן עליו חולי, כדי שיהא מרגיש שעת מיתתו, ויצוה את בניו, (כה) מעולם לא חלה אדם, עד שבא יעקב וביקש רחמים שיחלה, אמר לפניו רבש"ע אדם מת בלא חולה,

הערות ותקונים

וכל הפרשה זו הועתקה מתנחומא אל הב"ר ואינו מן מסדר הב"ר כאשר ניכר לכל מעיין: יח) אמרו רבותינו. לק"ט מ"ז כ"ט, ונובע מירושלמי פאה פ"א ה"א (ט"ו סוף ע"ב): יט) צדקה בממונו וג"ח בגופו ובממונו, זה נשמט בלק"ט ונמצא לנכון גם בירושלמי שם והי' לפני המחבר בכ"י מן הלק"ט שהי' לפניו: כ) ולמה ביקש יעקב. ב"ר פצ"ג אות ה', וילקוט רמז קנ"ו ותנחומא הנדפס מכבר ויחי אות ג' ותנחומא הקדום אות ה' ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: כא) כל מי שנאמר בו שכיבה. ב"ב קט"ז ע"א והובא בלק"ט: כב) שרבו למעלה מששים רבוא. ברכות ז' ע"א: כג) ד"א לפי שאין ראוי לקבור צדיק אצל רשע. סנהדרין מ"ז ע"א והובא בלק"ט כד) ואמרו רבנן. סנהדרין שם: כה) מעולם לא חלה אדם. לק"ט מ"ח א':

של אברהם לא בוש לשום ידו תחת ירכו, דכתיב וישם העבד את ידו תחת ירך אברהם אדוניו (בראשית כד ט). אבל יוסף שהיה בנו של יעקב יוצא ירכו לא שת ידו תחת ירך אביו, אלא נשבע לו על פה: ועשית עמדי. מלת עמדי מדוברת על אופן עמי, ואין יכול להרבירה על אופן אחר, כגון עִמָּדֶן. עִמָּדָם. עִמָּדוֹ. עִמָּדָהּ, זולתי כלפי בעל הדיבור: חסד ואמת. צדקה בממונו, גמילות חסדים בגופו ובממונו: חסד ואמת. (ה) וכי יש חסד של שקר, (ו) אלא כל חסד שהוא שלא בפני הנגמל, זה חסד של אמת, וחסד שבפני הנגמל הוא חסד של חנופה. (ז) אמרי אינשי מית בר חברך טעון, מית חברך פרוק, ולפי שהיה יעקב אבינו הולך לבית עולמו והוא עושה עמו חסד שלא בפניו, לפיכך אמר לו חסד ואמת: אל נא תקברני במצרים. (ח) בקש ממנו שלא יקברהו במצרים שלא יעשוהו מצרים להם לאלוה, שהיה יודע ומתבוין ברוח הקודש שהקב״ה עתיד להפרע מהן ומאלהיהן, שנא׳ ובאלהיהם עשה ה׳ שפטים (במדבר לג ד):

ל) ושכבתי. כשאשכב במצרים: עם אבותי. אז תשאני ממצרים את אבותי אברהם ושרה יצחק ורבקה, ולא עם עובדי פסילים וגילולים: וקברתני בקבורתם. במערת המכפלה בארץ הקדושה, כדכתיב אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים (תהלים קטז ט), (ט) ארץ שמתיה חיים תחלה: (י) אמר קרנא דברים בגו אם היה יעקב אבינו יודע שמתים שבהוצה לארץ חיים, למה הטריח את בניו אמרו לו (יא) שלא היה רוצה לקבל עליו צער מחילות, (יב) שמתים שבארץ ישראל הקברים שלהם נפתחין, והן יוצאין חיין ורואין מיד פני השכינה, שנא׳ וידעתם כי אני ה׳ בפתחי את קברותיכם (יחזקאל לז יג), אבל מתים שבחוץ לארץ הקרקע מתבקעת מתחתיה ויוצאין והולכין דרך הקרקע דרך מחילות כתולעת זו מן הקבר עד ארץ ישראל, ומתוך ארץ ישראל עולין ויוצאין ורואין פני שכינה שנאמר ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי (שם שם): ויאמר אנכי אעשה כדבריך. מפני שהיה יוצא ירכו לא רצה לינע במילתו:

לא) ויאמר השבעה לי. אמר מכיון שאינך רוצה לינע במילתי השבע לי בדיבור: וישבע לו. בדיבור: וישתחו ישראל על ראש המטה. (יג) לקיים מה שנא׳ הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה (בראשית לז י). (יד) והיינו דאמרי אינשי תעלא בעידניה סגיד ליה:

(טו) ורבותינו דרשו ויחי יעקב. למה פרשה זו סתומה, שכיון שנפטר יעקב התחיל השיעבוד: (טז) ד״א למה פרשה זו סתומה, לפי שביקש יעקב אבינו לגלות את הקץ ונסתם ממנו: ויקרבו ימי ישראל למות. (יז) זש״ה (כי גרים אתם בארץ) [כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו] (דה״א כט טו). ואומר (כי צל ימינו עלי

הערות ותקונים

הנדפס מכבר אות ג׳ ותנחומא הקדום אות ח׳ וע״ש בהערה י״ג, וכן הובא במדרש אגדה: ה) וכי יש חסד של שקר. ב״ר שם וילקוט ולק״ט: ו) אלא כל חסד שהוא שלא בפניו. הוא דברי בעל לקח טוב: ז) אמרי אינשי. ב״ר וילקוט ולק״ט ותנחומא: ח) בקש ממנו כו׳ שלא יעשוהו מצרים להם לאלוה. ב״ר וילקוט ותנחומא ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: ט) ארץ שמתיה חיין תחלה. בב״ר שם אמרו רבותינו למה האבות מחבבין קבורת א״י שמתי א״י חיים תחלה בימות המשיח: י) אמר קרנא דברים בגו. כתובות קי״א ע״א: יא) שלא הי׳ רוצה לקבל עליו צער מחילות. עי׳ בגמרא שם: יב) שמתים בארץ ישראל הקברים שלהם נפתחין. עי׳ ב״ר שם בשם ר׳ סימון: יג) לקיים מה שנאמר. לק״ט: יד) והיינו דאמרי אינשי. מגילה ט״ז ע״ב, והובא בלק״ט שם: טו) ורבותינו דרשו למה פרשה זו סתומה. ב״ר ויחי פצ״ו אות א׳ וילקוט רמז קנ״ו ומדרש אגדה ורש״י עה״ת בשם ב״ר ולק״ט ותנחומא ריש ויחי וע״ש בהערה א׳: טז) ד״א לפי שביקש לגלות את הקץ. שם שם: יז) זש״ה כי גרים. ב״ר שם אות ב׳ וילקוט רמז קנ״ה ולק״ט ותנחומא הנדפס מכבר ויחי,

מדברי תורה, (ס) ששנים שמהלכין ברדך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף, שנא' ויהי (הם) [המה] הולכים הלוך ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם (מ"ב ב יא). (סא) ותכנסו בחמה לעיר, (סב) כדי שתדעו מקום לינתכם בטוב: ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. (סג) א"ר יהושע חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום שיאמרו לי מקרא זו מפני מה נאמר לאלהי אביו יצחק, ולא לאלהי אברהם, עד שבאתי אצל ר' יהודה בן פדייה, [בן אחותו של בן הקפר] ואמר לי הרב ותלמידו שהיו מהלכין בדרך, בתחלה שואלין בשלום התלמיד, ואח"כ שואלין בשלום הרב, (סד) לפי שהתלמיד הולך לפני רבו, ובמי שפוגעין בו תחלה שואלין תחלה לשלום. (סה) אמר רב הונא כשאתא ר' יהושע לטבריא שאליה לר' יוחנן ולריש לקיש, ר' יוחנן אמר לפי שאדם חייב בכבוד אביו יותר מבכבוד זקינו, לפיכך אמר לאלהי אביו יצחק ולא לאלהי אברהם, בר קפרא אמר כך אמר יעקב, יצחק .אבי להוט אחר גרונו היה, שנא' ויקרא את עשו בנו הגדול (בראשית כז א), וכל הענין, אף אני להוט אחר גרוני, שנא' שבו שברו לנו מעט אוכל (שם מג ב), ולכך אני יורד למצרים, כדכתיב וכלכלתי אותך שם (שם מה יא): (סו) ד"א לאלהי אביו יצחק. כך אמר יעקב יצחק ברכני ברכות מובחרות, שנאמר יעבדוך עמים (שם כז כט), סבור אני שהקב"ה מברכני מאותן הברכות. (סז) ר' ברכיה אמר לפי שאין הקב"ה מייחד שמו על אדם חי אלא על בעלי ייסורין, ויצחק אבא היה בעל יסורין, שנ' ותכהין עיניו מראות (שם כז א). (סח) ור' טוביה כתב בלקחו הטוב לפי שהיה יצחק אביו מצטער במכירתו של יוסף, שנא' ויבך אותו אביו (שם לז לה), [זה יצחק] לפיכך אמר לאלהי אביו יצחק, ומניין שחיה יצחק במכירתו של יוסף, וחיה אחר שנמכר יוסף י"ב שנה, שהרי אמר יעקב לפרעה כשבא למצרים ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (שם מז ט), צא מהן למפרע ב' שני רעבון, ז' שני השבע, ל' שהיה יוסף בעמדו לפני פרעה, נשארו ליעקב כשנולד ליוסף צ"א שנה, הוסיף על צ"א י"ז, דכתיב בן שבע עשרה שנה (שם לז ב), נמצא יעקב בן ק"ח שנה כשנמכר יוסף, וכל ימי יצחק היו ק"פ שנה, טול ס' ליצחק קודם שנולד יעקב, דכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם, הרי ליצחק קס"ח שנה כשנמכר יוסף, וכל ימי יצחק היו ק"פ שנה הרי למדנו שי"ב שנה חיה יצחק אחר מכירתו של יוסף: ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות. (סט) כמו לאורות, אורו"ת בנימט' תרי"ג, כנגד תרי"ג מצות, (ע) מלמד שהיה ליוסף בית הוראה בארץ גושן ששם היו אבותינו עסוקים בחכמת תורת הדעת, עד שלא ניתנה תורה, (עא) והיינו דאמרי רבנן

הערות ותקונים

עה"ת הביא כמו שהוא בגמרא, ובמדרש אגדה אל תעמידו עצמכם על דברי תורה: ס) ששנים שמהלכין בדרך. תענית שם וע"ש בתוס': סא) ותכניסו בחמה לעיר. תענית שם ובב"ר וילקוט ולק"ט: סב) כדי שתדעו מקום לינתכם בטוב. הוא דברי הלק"ט, ובגמרא תענית שם פירש"י כשאתם לנין ושוכבין בדרך בעיירות הכניסו לעיר בעוד שהחמה זורחת: סג) א"ר יהושע. ב"ר פצ"ד אות ה' ושם הגי' א"ר יהושע בן לוי: סד) לפי שהתלמיד הולך לפני רבו ובמי שפוגעין בו תחלה שואלין תחלה לשלום. הוא דברי המחבר: סה) אמר רב הונא כו'. שם: סו) ד"א לאלהי אביו יצחק כך אמר יעקב. כ"ה גם בלק"ט אבל בב"ר וילקוט הם דברי ר' יודן: סז) ר' ברכי' אמר. שם: סח) ור' טוביה כתב בלקחו הטוב. הוא בלק"ט מ"ו א': סט) כמו לאורות בגמטריא תרי"ג כו' מלמד כו'. הוא בלק"ט מ"ו כ"ח: ע) מלמד שהיה ליוסף בית הוראה כו'. לק"ט, ובב"ר פצ"ה אות ג' להתקין לו בית ועד שיהא מורה בו דברי תורה, ודרש להורות לשון הוראה ולמוד, ובילקוט הגי' בית תלמוד, וכן בתנחומא הנדפס מכבר ויגש אות י"א להתקין לו בית תלמוד שיהא מורה שם הוראה, וכן רש"י עה"ת הביא ומדרש אגדה להורות לפניו לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה. ובתנחומא הקדום ויגש אות י"ב להתקין לו בית תלמוד שיהא שם מורה תורה: עא) והיינו דאמרי רבנן שבפרק עגלה ערופה הי' עסוק יעקב. ב"ר שם ותנחומא הנדפס מכבר שם ותנחומא הקדום

לעמוד בתוכחתו, [שנאמר ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו]. כשיבא הקב״ה להוכיחנו כל אחד ואחד לפי מעשיו. על אחת כמה וכמה, כענין שנא׳ אוכיחך ואערכה (לנגדך) [לעיניכם] (תהלים נ כא), ואומר וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר וגו׳ (מלאכי ג ה). (מד) ר׳ יוחנן כי הוי מטי להחוא קרא בכי. אמר עבד שרבו מעיד בו כלום יש לו תקנה, ובן אדם שהקב״ה הוא בעל דינו, והוא מעיד עליו, והוא שופטו על אחת כמה וכמה שצריך שידאג מן החטא, שנא׳ ואנכי היודע ועד נאם ה׳ (ירמיה כט כג). (מה) ועל כך שנו רבותינו ושוב יום אחד לפני מיתתך, וכתיב כי את כל מעשה אלהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע (קהלת יב יד). אם על הנעלמות מביאו במשפט מה יעשה על הגלויות. (מו) אלא מאי על כל נעלם, זהו המתכוין להרוג כינה בפני חבירו כדי שיהא נמאס בה, ובשביל שחבירו נמאס בה הוא נידון, קל וחומר על בושת גמור, או על היזק גמור, וכן הוא אומר לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו (תהלים טו ג), ומאי אם טוב אם רע, אם טוב, (מז) כלומר אפי׳ על הטוב שלא עשאו כשורה הוא נידון, זה העושה צדקה לחבירו ולא עשה בצנעה ומתבייש בה חבירו. וע״ז נאמר הצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו ח). (מח) בוא וראה כמה תורה אתה למד משיחתן של ראשונים. (מט) כ״ש תורה עצמה שכולה מדרשות והוראות. זש״ה קווצותיו תלתלים (שה״ש ה יא). (נ) היינו תגי האותיות. א מפני מה כתיבתה כך, ב מפני מה כתיבתה כך, וכן כולן, ומפני מה זו בצד זו, ומפני מה שמם כך, ומפני מה מנינם כך, ומפני מה זו קודמת לזו, זש״ה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט): כי פי המדבר אליכם. (נא) כי לשוני לשון הקודש שאני מדבר אליכם: ויפל על צוארי בנימין אחיו. (נב) וכי כמה צווארים היו לו לבנימין, אלא אמר ר׳ אלעזר בן פדת (נג) ראה ברוח הקודש ששני פעמים עתיד בית המקדש ליחרב, שהיה בחלקו של בנימין: ובנימין בכה (נד) על צוארו. זהו חסר יו״ד. (נה) שראה שעתיד ליחרב משכן שילה שהיה בחלקו של יוסף ובכה עליו: וישלח את את אחיו. ניהג עמהם מנהג אחוה, ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך. (נו) אמר להם אל תפסיעו פסיעה גסה, דהיינו כדי אמה, (נז) שפסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, (נח) ומהדרי בקידושא דבי שימשי. (נט) ואל תעמידו עצמיכם

הערות ותקונים

תהלים רמז תשס״ב מובא בשם מדרש ב״ר כמו שהוא בלק״ט וכמו שהביא המחבר: מד) ר׳ יוחנן כי הוי מטי להחוא קרא בכי. הובא בלק״ט וציינתי שם בהערה ג׳ חגיגה ד׳ ע״א וע״ש דף ג׳ ע״ב ר׳ אלעזר כי מטי להאי קרא בכי ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, ומה תוכחה של ב״ו כך, תוכחה של הקב״ה עאכ״ו: מה) ועל כך שנו רבותינו אבות פ״ב מט״ו, שבת קנ״ג ע״א והובא בלק״ט שם: מו) אלא מה על כל נעלם, זהו המתכוין להרוג כינה. חגיגה שם והובא בלק״ט ועי׳ עוד מדרש קה״ר בסופו: מז) כלומר אפילו על הטוב שלא עשאו כשורה. לק״ט: מח) בוא וראה כו׳ לק״ט: מט) כ״ש תורה עצמה שכולה מדרשות והוראות. בלק״ט איתא כך „כ״ש תורה עצמה כמה מדרשות וכמה הוכחיות אתה למד״: נ) היינו תגי האותיות. בלק״ט על כל קוץ שבתורה אתה למד תילי תילים, ומה הן קווצי האותיות: נא) כי לשוני לשון הקודש. ת״א וב״ר שם אות י׳ וילקוט שם ורש״י עה״ת ולק״ט: נב) וכי כמה צוארים הי׳ לו לבנימין. מגילה ט״ז ע״ב וע״ש בפי׳ רש״י, וב״ר פצ״ג אות י״ב וילקוט שם ולק״ט: נג) ראה ברוח הקודש. מגילה שם ב״ר וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט: נד) צוארו חסר יו״ד. עיין לעיל מ״ה י״ד ובהערה כ״ב: נה) שראה שעתיד ליחרב משכן שילה. לק״ט: נו) אמר להם אל תפסיעו פסיעה גסה. ב״ר פצ״ד אות ב׳ ותענית י׳ ע״ב, והובא בלק״ט ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: נז) שפסיעה גסה. תענית שם וברכות מ״ג ע״ב והובא בלק״ט: נח) ומהדרי בקידושא דבי שמשי. ברכות שם, ופירש״י ששותה כוס של קידוש בלילה: נט) ואל תעמידו עצמיכם מדברי תורה. ב״ר שם וילקוט שם ולק״ט, ובגמרא תענית שם אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו עליכם הדרך, ובתוס׳ שם כתבו ויש מדרש אל תפסיקו מדברי הלכה, ורש״י

(בראשית כז כז). ר' נחמיה אומר] ויגש לשון קרבן, שנא' ויגש את פר החטאת אשר לו (ויקרא ח לד), ר' יוסי אומר ויגש לשון נזיפה, שנא' ויאמרו גש הלאה (בראשית יט ט), ר' נתן אומר ויגש לשון מישוש, שנא' גשה נא ואמושך בני (שם כז כא): (לב) דרשה (לג) ויגש אליו יהודה, אמר רב יהודה בשעה שתפס יוסף את בנימין ואמר האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד, (לד) אמר יהודה מאחר שבנימין נתפס כלום יש שלום בבית אבא, מיד כעס יהודה ושאג בקול גדול על יוסף, ונתמלא חמה עליו, כיון שראה יוסף את סימניו שהיו בו, (לה) שהיה יהודה לבוש ה' בגדים, ונימא היתה בלבו, שבשעת כעסו קורעת כל בגדים שעליו, כיון שראה יוסף כך, בעט באבן של שיש, שהיה יושב עליה, ועשאה לגל של צרורות, מיד תמה יהודה ואמר זה גבור כמותי, (לו) שמא מקירצא של בית אבא, רמז יוסף למנשה ללכת מאחורי של יהודה, ולשום ידו כנגד אותו נימא שכנגד לבו של יהודה, שבכך כעסו נצוח, וכן עשה, בא יהודה לשלוף חרבו ולא נשלפה, אמר בלבו ודאי זה צדיק גמור הוא, מיד התחיל לפייס: ויאמר בי אדוני, (לז) לשון יווני בי לשון אונס, (לח) אמר יהודה והלא אמרת הורידו אלי ואשימה עיני עליו, כלומר איני מאמין לכם שהוא בחיים עד שאשימה עיני עליו ואראנו, ועתה אתה הוא אומר והוא יהיה לי עבד, ועכשיו זו היא שומת עין: בי אדני. (לט) אם עבד אתה צריך מוטב אני לעובדך יותר מבנימין, ואם איש חיל אתה צריך מוטב אני ממנו: ידבר נא עבדך דבר באזני אדני. (מ) יכנסו דברי באזניך. זקינתו של זה, בשביל שמשכה [פרעה] לילה אחת לקה הוא וביתו נגעים גדולים, הזהר שלא ילקה אותו איש בצרעת, אמו של זה לא מתה אלא מקללתו של אבא, הזהר שלא יקללך ותמות, בשביל נקבה אחת שהיתה בבית אבא נכנסו שנים ממנו והחריבו כרך גדול, בשביל בנימין על אחת כמה וכמה: כי כמוך כפרעה. (מא) מה פרעה מלך ואתה שני לו, אף אבא מלך בארץ כנען, ואני שני לו: ד"א כי כמוך כפרעה. (מב) אם אני שולף חרבי אין אני מחזירה עד שאהרוג כל יושבי מצרים, ממך אני מתחיל, ובפרעה אני מסיים, מיד רמז יוסף למנשה ובעט בקרקע ונזדעזע כל הפלטין, אמר יהודה בעיטה זו משל בית אבא היא, מיד התחיל לדבר רכות, שנא' אדני שאל את עבדיו: ויותר הוא לבדו לאמו. שכל הרואה את בנימין כאילו רואה את רחל: ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף. (מג) ר' שמעון בן אלעזר משום ר' אלעזר בן עזריה שהיה אומר משום אבא כהן ברדלא אוי לנו מיום תוכחה, בלעם חכם שבאומות ולא יכול לעמוד בתוכחתו של אתונו, שנא' ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא (במדבר כב ל), וכן יוסף קטן של שבטים היה ולא היו אחיו יכולים

הערות ותקונים

תנחומין, במקום אין ויגש אלא לשון אהבה שהביא הלק"ט: לב) „דרשה" וכ"ה בלק"ט: לג) אמר רב יהודה. בלק"ט א"ר יוחנן, וכ"ה בב"ר שם אות ז' ובילקוט שם בשם ר' יוחנן: לד) אמר יהודה מאחר שבנימין נתפס כלום יש שלום בבית אבא. וכ"ה בלק"ט, אבל בב"ר אמר לו יהודה את תפוס ושלום בבית אבא, וכתב היפ"ת קרוב בעיני דגרסינן בנימין אחי תפוס, ואם יוסף מדבר ולפי שאמר ואתם עלו לשלום אמר מה זה שלום אם בנימין תפוס, וכאשר הביא הלק"ט והמחבר הוא נכון מאד: לה) שהיה לבוש ה' בגדים. ב"ר שם סוף אות ז': לו) „שמא מקירצא של בית אבא, רמז יוסף למנשה ללכת מאחורי של יהודה ולשום ידו כנגד אותו נימא שכנגד לבו של יהודה שבכך כעסו נצוח". זה ליתא בב"ר וילקוט ולק"ט: לז) לשון יוני בי לשון אונס, כן הביא הלק"ט, אבל באמת אין זה הוראת המלה ביוני עי' ערוך ערך ביאה: לח) אמר יהודה. לק"ט: לט) אם עבד. לק"ט: מ) יכנסו דברי. ב"ר שם והובא בלק"ט וילקוט ורש"י עה"ת: מא) כה פרעה מלך. ב"ר וילקוט ולק"ט: מב) אם אני שולף חרבי. שם שם: מג) ר' שמעון בן אלעזר משום ר' אלעזר בן עזרי' שהיה אומר משום אבא כהן ברדלא. כ"ה בלק"ט. ובב"ר פצ"ג אות י' איתא אבא כהן ברדלא אמר. וחסר רשב"א משום ראב"ע, ובילקוט רמז קנ"ב מובא רק אמר ר' שמעון בן אלעזר, אולם בילקוט

כד) **והיה** בתבואות. בזמן שהתבואות נאספות: ונתתם חמישית לפרעה וארבע הידות יהיה לכם לזרע השדה. חלק אחד: ולאכלכם. בשעת שאתם עובדים את האדמה חלק שני: ולאשר בבתיכם. היינו למה שאתם צריכין לאכול בבתיכם בשעת סעודה שלא בזמן עבודת קרקע חלק שלישי: ולאכול לטפכם. שלא בשעת סעודה חלק רביעי, ולפיכך פסק עמהם להיות נוטלין בכלל ד׳ הידות והחמשית לפרעה:

כה) **ויאמרו** החייתנו. שנתת לנו לחם להתפרנס ברעב וזרע לזרוע את האדמה לחיות מכאן ואילך: נמצא חן בעיני אדוני שפסק עלינו הדבר ברחמים: והיינו עבדים לפרעה. כמו שנזרת עלינו:

כו) **וישם** אותה יוסף. כלומר אותה הגזרה: עד היום הזה. אלו דברי הסדרן: על אדמת מצרים לפרעה לחמש. כך היתה גדולתו של יוסף לעשות מעשיו בחימוש, פרעה עשה לו ה׳ מיני גדולות, שנא׳ וילבש אותו בגדי שש, וישם רביד הזהב על צוארו, וירכב אותו במרכבת המשנה, ויקראו לפניו אברך, ונתון אותו על כל ארץ מצרים (בראשית מא מב מג), וכן בשבע שני השבע היה מלקט החומש, וכן לבנימין נתן חמש ידות משלחנו, וכן גזר על מצרים להיותם נותנים החומש: רק אדמת הכהנים לבדם לא היתה לפרעה. מוחלטת ולא גובה ממנה כלום, כדכתיב לעיל:

כז) **וישב** ישראל בארץ מצרים, ומפרש באיזה מקום בארץ גושן: ויאחזו בה. לקחו בה אחוזת קרקע ובתים: ויפרו. בבנים ובבנות: וירבו. בנכסים: מאד. יותר מן המצרים, שהם היו נותנין חומש, וישראל לא היו נותנין חומש, ועוד יותר ויותר על כל זאת שהקב״ה היה בעזרם לפרותם ולרבותם, כמו שהבטיח ליעקב אביהם, שנא׳ אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם (שם מו ג):

(כד) **ורבותינו** דרשו ויגש אליו יהודה. ר׳ יהודה אומר הגשה למלחמה, שנא׳ ויגש יואב וכל העם אשר (אתו) [עמו] למלחמה (ש״ב י יב), ר׳ נחמיה אומר הגשה לפיוס, כדכתיב ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע יד ו), שננשו לפייסו. רבנן אמרי הגשה לתפלה, (כה) שנא׳ ויהי (כעלות) [בעלות] המנחה ויגש אליהו הנביא (מ״א יח לו), (כו) כיון שראה יהודה שדעתו של יוסף לכבוש אצלו בנימין, אמר אין הדבר תלוי אלא בי, שאני ערבתי אותו מאבי, (כז) לכך אמר ר׳ חנינא בר נחמן לעולם הדבק בשלש, והתרחק משלש, התרחק מן הפקדונות (כח) ומן המאונין, (כט) ושלא לעשות שליש בין אדם לחבירו, והדבק בשלש, בחליצה, ובהתרת נדרים, ובהבאת שלום בין אדם לחבירו: (ל) ד״א ויגש לשון שלום כענין שנא׳ ויגש דוד (אל) [את] העם וישאל להם לשלום (ש״א ל כא): ר׳ יודא אומר (לא) [ויגש לשון אהבה, שנאמר ויגש וישק לו

הערות ותקונים

(סנהדרין ק״ד ע״ב): כד) ורבותינו דרשו ר׳ יהודה ור׳ נחמיה כו׳. ב״ר פצ״ג אות ו׳, וילקוט רמז ק״נ ולק״ט: כה) ויהי בעלות. תקנתי בעלות כמו שהוא בקרא, וגם הלק״ט הביא בעלות: כו) כיון שראה יהודה. לק״ט: כז) לכך אמר ר׳ חנינא בר נחמן לעולם הדבק בשלש. בב״ר ריש ויגש ובילקוט ריש ויגש איתא א״ר חנינא ברח מן שלש והדבק בשלש, והמלות „בר נחמן" חסרים שם, אולם בלק״ט הוא כמו שהביא המחבר, ובגמרא יבמות ק״ט ע״א הוא בשם בר קפרא: כח) ומן המאונין. עי׳ בתוס׳ יבמות שם ד״ה ויתרחק מן המיאונים: כט) ושלא לעשות שליש בין אדם לחבירו. במקומות שרשמתי נוסף ומלעשות ערבות בין אדם לחבירו: ל) ד״א ויגש לשון שלום כו׳ ר׳ יודא כו׳ ר׳ יוסי כו׳ ר׳ נתן כו׳. זה ליתא לפנינו בב״ר שם, ונמצא בלק״ט, וכן בילקוט רמז ק״נ והי׳ גם לפניו בב״ר ולפנינו נשמט זה, והמחבר הביא ויגש לשון שלום ובילקוט הוא בשם ר׳ מאיר וכן היה חסר בלק״ט והוספתי שם בפנים: לא) ויגש לשון אהבה. הוספתי כמו שהוא בלק״ט ובילקוט, והמאמר נשמט מן אומר לאומר, ובילקוט שם הגי׳ ר׳ יהודה אומר אין ויגש אלא לשון

כ) ויקן יוסף את כל אדמת מצרים. שלא היו שמין הקרקע בדמים, ולא התבואה בדמים, אלא כל אדם היה מחליט קרקעו ליוסף בדמי פרנסתו ופרנסת בני ביתו כל אותה שנה וזרע כדי לזרוע איש איש אדמתו באותה שנה מכאן ואילך להיותן כאריסין שיורדין לשדה בעל הבית ועובדין אותה, אלא בשביל שכולם עבדיו הם, והוא צריך לפרנסם, התנה עמהם לעבוד הקרקע וליטול הם ד' חלקים והוא נוטל את החמישית לפרעה, ואעפ"כ לא קנה אותם לצרכו כי אם לפרעה: כי מכרו מצרים איש שדהו. כשפרשנו: כי חזק עליהם הרעב. לפי שהיה רואה כי חזק עליהם הרעב לא היו שמין את הקרקע אלא בין שהיה למצרי עשר שדות. בין שהיה לו שדה אחת, היה נותן את כל קרקעותיו לפרנסתו בשנת הרעב ולזרע השדה: ותהי הארץ לפרעה. מעתה ועד עולם היו כל השדות מוחלטות לפרעה:

כא) ואת העם העביר אותו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו. בני צוען העביר לחנס, בני חנס לצוען, בני נוף לתחפנחס, ובני תחפנחס לנוף, וכן בכל גבול ערי מצרים, (כ) שכיון שסילקם ממקום מושבם ומעל אחוזתם שוב אין להם חזקה ולכפור במה שמכרוה ברעב ולומר לא מכרנו לצמיתות אלא משכנוה וכבר פדאינוה וגאלנוה, (כא) ועוד שלא יחרפו את אחיו של יוסף לומר להם גולים ומטולטלים אתם ואנחנו אזרחים, ועליו אמר שלמה בחכמתו מזרה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן (משלי כ כו), מזרה רשעים זה יוסף שזירה את המצרים איש מעל אחוזתו, [מלך חכם] כדכתיב אין נבון וחכם כמוך (בראשית מא לג), וכתיב וישימני לאב לפרעה (שם מה ח), וישב עליהם אופן, שהשיב עליהם גלגל הדברים, שהיו מחרפין את אחיו לקראתם גרים וגולים, גם הוא הגלם מעיר לעיר, ועליו ועל כיוצא בו נאמר, שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר (משלי כה ג):

כב) רק אדמת הכהנים לא קנה. (כב) אלו כומרי פרעה, ודומה לדבר (כהני) [כהן] הבעל (מ"ב יא יח), כהני במות (מ"א יג לג), כהני דגון (ש"א ה ה): כי חק לכהנים מאת פרעה. חק קבל על עצמו לפרנסם: ואכלו. כלומר והיו אוכלים: את חקם. המזונות שנתן להם פרעה להתפרנס בו, ודומה לדבר הטריפני לחם חקי (משלי ל ח), (כג) והכי אמרי רבנן דהוי לישנא דמזוני, ולדבריהם דומה לו, כי חק לישראל הוא (תהלים פא ה), וכן כי חקך וחק בניך נתנו מזבחי שלמי בני ישראל (ויקרא י יד): על כן לא מכרו את אדמתם, שלא נצטרכו למכרה בלחם:

כג) ויאמר יוסף אל העם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה. להיותכם עבדים לפרעה ואדמתכם מוחלטת לו: הא לכם זרע וזרעתם את האדמה. כתורת האריסין. עיקר מלת הא מדוברת על אופן מתן מזומן, כגון דבר שאדם מזמן לחבירו ואומר לו הא לך קבל דבר זה, ודומה לו הא דרכך בראש נתתי (יחזקאל טז מג), ובדברי רבותינו יש כיוצא בו הרבה, אבל הא כדי פרזלא שנא' בדניאל (דניאל ב מג), אינו מדובר על אופניהם, אלה דברי רבותי, ואני אומר כולן מדוברין על אופן הנה, והוא לשון תרגום, כלומר הא ודומה לו הא כדי פרזלא האמור בדניאל (שם שם):

הערות ותקונים

כ) שכיון שסילקם ממקום למקום. עי' בלק"ט, וכן רש"י עה"ת הביא כן: כא) ועוד שלא יחרפו את אחיו. לק"ט ורש"י עה"ת ומדרש אגדה ועי' חולין ס' ע"ב, ולזה כוון ת"י, ועיין לק"ט הערה י"ב: כב) אלו כומרי פרעה. וכן ת"א ויב"ע, וכן הביא רש"י ולק"ט: כג) והכי אמרו רבנן דהוי לישנא דמזוני. בגמרא אמרי מאי משמע דהאי טרף לישנא דמזוני הוא, דכתיב הטרפני לחם חוקי

הפסוק ותשתנע ארץ מצרים מפני הרעב, וכן הוא אומר כמתלהלה היורה [זקים] חצים [וגו'] (ויאמר) [ואמר] הלא משחק אני (משלי כו יח יט):

יד) וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען. כדי להתיש כחם של מצרים ושל כנענים: בשבר אשר הם שוברים. שלא היה משביר להם בר לא בנחשת ולא בברזל ולא בכלי פשתן וכלי צמר זולתי בכלי כסף והי"ה בכלי זהב: ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה. מלמד שהיה נאמן לו ולא היה גוזל כלים:

טו) (ותתם) [ויתום]. הכסף מארץ מצרים ומארץ כנען. והוא הדין הזהב: ויבואו כל מצרים. לרבות ארץ כנען: אל יוסף לאמר: לומר הבה לנו לחם. מיני תבואה: ולמה נמות נגדך. מה הנאה יש לך ולמלכות אם העם מתים ברעב והלחם נשאר באוצרות, ואם תמצא לומר בואו וקחו בדמים. ת"ל כי אפס כסף. עיקר מלת אפס לשון שילום וגמירא, ודומה לו כי אפס (המוץ) [המץ] (ישעיה טז ד), ויסוד התיבה פס לבד:

טז) ויאמר יוסף הבו מקניכם. כלומר תנו מקניכם בדמי הלחם: ואתנה לכם. לחם: במקניכם אם אפס כסף:

יז) ויביאו את מקניהם אל יוסף ויתן להם יוסף לחם בסוסים. כלומר בדמי הסוסים: ובמקנה הצאן ובמקנה הבקר. מלמד שהצאן והבקר קרויין מקנה, אבל לא חמורים וסוסים: וינהלם. לשון נהיגת פרנס את קהילתו, ודומה לו על מי מנוחות ינהלני (תהלים כג ב), אין מנהל לה (ישעי' נא יח), וכל דומיהן: בשנה ההיא. זו שנה ראשונה לרעב:

יח) ותתם השנה ההוא ויבאו אליו בשנה השנית. (טו) שהיא שני' לרעב, בשנה שבא יעקב למצרים, שבתחלת שנה שני' לרעב אמר יוסף לאחיו כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ (בראשית מה ו), ומה שנאמר ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (שם), אותן חמש שנים נתבטלו בזכותו של יעקב, שכן בירכו לפרעה ואמר יהי רצון שיעלה נילום לרגלו, וכן הי' שבתחלת שנה שלישית נתמלא נילום ועלה והשקה את כל פני האדמה וחרשו וזרעו והתחילו לתת חמישית לפרעה: ויאמרו לא נכחד מאדני כי אם תם הכסף ומקנה הבהמה אל אדוני. כלומר הכל תם ושלם ובא אליך: לא נשאר לפני אדוני. לא נשאר לנו דבר שנוכל להביאו לפני אדוני כלומר שאין לנו מטלטלין: בלתי אם גויתינו. דהיינו גוף שלנו ואדמתינו:

יט) למה נמות לעיניך. כלומר מה הנאה יש לך שאנו מתים ואתה רואה: לעיניך. נקוד ברביע ששם גבול המחוה וחזרו אמרו: גם אנחנו גם אדמתנו קנה. ואיננו מבקשים כסף וזהב אלא קנה אותנו ואת אדמתינו בלחם, זה הי' בשנה השנית לרעב, כמפורש בתחלת הפסוק, ולפי שראו שעלה נילוס תיכף לביאת יעקב וזרעו, לפיכך היו מבקשים זרע לזרוע: קנה אותנו ואת אדמתנו בלחם. כלומר בלחם שאתה מפרנסנו בנו: ותן זרע. כלומר ובלבד שתתן זרע: ונחיה. עד שנזרע ותצמח ונאסוף: והאדמה לא תשם. כלומר לא תהא שממה שהאדמה שאינה נעבדת דומה לאשה אלמנה או גלמודה, כדכתיב ותשב תמר ושוממה (ש"ב יג כ), (טז) וכדברי המתרגם דאמר לא תבור, (יז) ודומה לו בדברי רבותינו שדה הבור, היינו שדה שאינה נזרעת, כדכתיב אל (יח) נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע (דברים כא ד), ומתרגמינן לנחל בייר:

הערות ותקונים

טו) שהיא שניה לרעב. לק"ט ועי' רש"י עה"ת וברמב"ן: טז) וכדברי התרגום דאמר לא תבור. כ"ה בת"א וכן רש"י הביא התרגום: יז) ודומה לו בדברי רבותינו שדה הבור. עי' ערוך ערך בר ג': יח) נחל איתן ומתרגמינן לנחל בייר. המתורגמן הביא בערך בייר וכתב פי' שדה שיש בו בורות כך פי' הערוך ונראה לי שהוא מלשון שדה בור עכ"ל:

ואלים, לכך נאמר ימי שני מגורי: מעט ורעים היו ימי שני חיי. מעט שעדיין לא יש לי אלא ק״ל שנה, ורעים שעברו בתלאות, ברחתי מפני עשו אחי, נשכרתי ללבן חמי, וביום אכלני חרב וקרח בלילה, נצטערתי על פרידת יוסף בני כ״ב שנה: ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי שהרי זקני אברהם חיה קע״ה שנה, ויצחק אבי חיה ק״פ שנה: בימי מגוריהם: כענין שדרשנו ימי שני מגורי, ופשטיה דקרא בימי מגוריהם, בימי חייהם שנגרו על האדמה:

י) ויברך יעקב את פרעה. (ט) אמר יהי רצון שיעלה נילוס לרגליך, ויכלה הרעב מארצך בקרוב, (י) ומה שבירכו תחלה וסוף לא נכתב, אלא ללמדך דרך ארץ האיך יכנוס אדם לפני השלטון, והאיך ייפטר מלפניו:

יא) ויושב יוסף את אביו ואת אחיו. בארץ גושן: ויתן להם אחזה בארץ מצרים. שדות וכרמים: במיטב הארץ. בארץ שמנה והיכן הוא: בארץ רעמסס כאשר צוה פרעה:

יב) ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו. נתן להם מזונות, ודומה לו השמים לא יכלכלוך (מ״א ח כז). ויסוד המלה כל בלבד, והמלה כפולה מורה שהיו ניזונין מאת המלכות חנם, (יא) וכל זמן שהיו ישראל פרין ורבין היו שמותיהן נכתבים בבית המלכות, כדי שישתלח להם פרס מבית המלך כפי שיש לו נפשות וזה שמצרים אומרים הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו (שמות א ט), שהמצרים היו נמכרים לעבדים בשביל מזונותיהם, ובני ישראל ניזונין חנם: לחם לפי הטף. (יב) שיותר ממה שהתינוק אוכל הוא מפרפר:

יג) ולחם אין בכל הארץ כי כבד הרעב מאד. שלא היתה הארץ מוציאה פירות חדשים, והישינים לא היו נמצאים בארץ כלל: ותלה ארץ מצרים וארץ כנען מפני הרעב. (יג) עיקר מלת ותלה לשון ליאות ויגיעה, ודומה לו (וילאו) [ונלאו] מצרים (שמות ז יח), התלאה (שם יח ח) גלאתי כלכל (ירמיה כ ט), ויסוד המלה למ״ד לבדה והמסלסל ימצא כמו כן, מלמד שהיו בני מצרים ובני כנען נלאין ומתיגעין לסבול הרעב ב׳ או ג׳ ימים, ואח״כ מבקשין לחם מיוסף אלו דברי רבותי. (יד) ואני אומר ותלה לשון שגעון, ודומה לו כמתלהלה (משלי כו יח), ומלת מתלהלה הוא מן התיבות הנכפלות, כמו אדמדם, אכלכל, ועיקר מלת ותלה לה בלבד והן יסוד התיבה ולפיכך הה׳ קמוצה, אלא אם אתה מדבירו על אופן תלאה, הי׳ לו לומר ותתלה להיות ת׳ אחת מן היסוד, והאחת למשרת, כמו ותתם (פסוק יח), ותתש בחמה, (יחזקאל יט יב) ועוד שלא תמצא מלה במקרא שהוא לשון נקוב משני צדדי׳, לפיכך אי אתה יכול להרפות את הה׳ ולעשותה למשרת, וכך אמר

הערות ותקונים

שבת ל״א ע״ב, וכתב רש״י שם חרדין ועצבין נוטריקון בחרצובות: ט) יהי רצון שיעלה נילוס לרגליך. לק״ט, וגם רש״י עה״ת הביא וז״ל: ומה ברכה ברכו? שיעלה נילוס לרגליו, לפי שאין מצרים שותה מי גשמים, אלא נילוס עולה ומשקה, ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא על נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ תנחומא עכ״ל, והוא בתנחומא נשא אות כ״ו ע״ש בהערה קל״ו: י) ומה שברכו תחלה וסוף. לק״ט: יא) כל זמן שהיו ישראל פרין ורבין. לק״ט: יב) שיותר ממה שהתינוק אוכל הוא מפרפר. כ״ה בלק״ט ונכון יותר לגרוס מפרר עי׳ פסחים י׳ ע״ב שדרכו של תינוק לפרר: יג) עיקר מלת ותלה לשון ליאות ויגיעה. עיין ברש״י ועי׳ במחברת מנחם שרש גבה (צד 51) שכתב אנשי פתרון פתרו ותלה ארץ מצרים יגיעה ועיפה ונלאתה ארץ מצרים מפני כובד רעבון ע״ש. וגם הרד״ק שרש להה הביא בשם רבינו סעדיה גאון ז״ל שפי׳ ותלה כמו ותלא כלומר כאדם הנלאה לא ידע מה לעשות, וכן כמתלהלה (משלי כ״ו י״ח), המראה עצמו באילו לא ידע מה לעשות: יד) ואני אומר ותלה לשון שגעון. כן כתב גם מנחם שם:

למילתיה הוא דאיכפל, (ג) דאיצטריך משה למיבעי רחמי עליו דלישתריה ליה נידוייה: ויצינם לפני פרעה. אמר להם היו עומדין כפופין בדרך ענוה, שלא תעשו דבר של גבורה, כדי שלא יטריחכם פרעה להיות בחיילותיו:

ג) ויאמר פרעה אל אחיו. של יוסף: מה מעשיכם. שאתם רגילים בה: ויאמרו אל פרעה רעה צאן עבדיך גם אנחנו גם אבותינו. ומנהג אבותינו הוא שבידינו, ראוהו מהסס כנגדם, (ד) ורצה לומר מה הנאה יש לי מכם, הלא תועבת מצרים כל רועי צאן (בראשית מו לד), ומה הועלה יש לי שבאתם לארצי, מיד הקדימו ואמרו לו לגור בארץ באנו:

ד) ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו. ולא ירדנו פה להשתקע אלא לגור בגירות בעלמא: כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך. שאם היו להם מרעה בארצנו לא ירדנו לכאן, ושמא תאמר לא הי' שם רעב, ת"ל כי כבד הרעב בארץ כנען, תדע שלא ירדנו כאן אלא אנוסים: ועתה שאתם מתעבים כל רועי צאן, לא נשב בעיר הממלכה עמך אלא: ישבו נא עבדיך בארץ גושן:

ה) ויאמר פרעה אל יוסף לאמר. לומר בלשון עצה: אביך ואחיך באו אליך. עליך הדבר לעשות ולעסוק בצרכיהם:

ו) ארץ מצרים לפניך היא. כבושה, כענין שנאמר בלעדיך לא ירים איש את ידו וגו' (בראשית מא מד), ואומר ונתון אותו על כל כל ארץ מצרים (שם שם יג): במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך. אבל בעצתי אין להם טובה לישיבתם אלא בארץ גושן: ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם. כלומר ושמתי אותם: שרי מקנה על אשר לי. כלומר על הבקר ועל החמורים ועל הגמלים שלי, ולא פירש הכתוב אם קיבלו עליהם דבר זה אם לאו, ומסתברא שלא קבלו עליהם שמתוך שידולם שהיו משתדלין להשפיל עצמן ניראין הדברים שלא קבלו עליהם שררותו:

ז) ויבא יוסף את יעקב אביו. כדי להתכבד בנוי זקנותו: ויעמידהו לפני פרעה. והיה יופיו מגנה כל שרי המלוכה: ויברך יעקב את פרעה. ברכה זו אינה אלא כשאילת שלום:

ח) ויאמר פרעה אל יעקב כמה ימי שני חייך. (ה) לפי שהי' איקונין שלו דומה לאברהם זקנו, דומה פרעה בדעתו שהוא אברהם, והיה הדבר תימה בעיניו איך חיה כל כך שראה זקנותו נאה ביותר, ולכך שאלו כמה ימי שני חייו:

ט) ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה. (ו) מהו מגורי, אלא לפי שהצדיקים הם גרים בעולם הזה, כדכתיב כי גרים ותושבים אתם עמדי (ויקרא כה כג), וכן אמר דוד כי גר אנכי עמך (תהלים לט יג), כשם שהגר מצפה בכל יום לצאת ממקום גירותו, כך הצדיקים חושבים כל יום את יום המיתה, (ז) כמו שאמרו ושוב יום אחד לפני מיתתך, כלומר הוי מחשב בכל יום כאילו למחר אתה מת, ונמצאו כל ימיך בתשובה. אבל הרשעים אין חושבין יום המיתה, שנאמר כי אין חרצובות למותם ובריא אולם (תהלים עג ד), (ח) כלומר אין חרידין ועציבין ליום המיתה, לפי שלבם בריא

הערות ותקונים

שם חושב ראובן לוי בנימין שמעון יששכר, ועי' שם בחדושי הרש"ש, ועי' ברש"י עה"ת ויגש מ"ז א' ועי' בלק"ט מ"ז ב' ושם בהערה ב' הארכתי ואין להכפיל הדברים: ג) „דאיצטריך משה למיבעי רחמי עליו דלישתריה ליה נידוייה". זה ליתא בגמרא: ד) ורצה לומר מה הנאה יש לי מכם כו' עד אלא אנוסים. הוא בלק"ט: ה) לפי שהיו איקונין שלו דומה לאברהם. לק"ט: ו) מהו מגורי. לק"ט: ז) כמו שאמר ושוב יום אחד לפני מיתתך. אבות פ"ב: ח) כלומר אין חרידין ועציבין ליום המיתה.

כט) ויאסור יוסף מרכבתו. היא מרכבת המשנה אשר נתן לו פרעה, והלא כמה עבדים היו לו שיכולין לאסור מרכבתו. אלא מרוב האהבה אסרה בעצמו. שהאהבה מקלקלת שורת גדולה, והשנאה מקלקלת שורת גדולה, אהבה מקלקלת שורת הגדולה, כדכתיב וישכם אברהם בבקר (שם כב ג), מאהבתו את בוראו, ויחבוש את חמורו (שם שם), וכתיב ויאסור יוסף את מרכבתו (שם מו כט), מאהבתו להקביל פני אביו. שנאה מקלקלת השורה, כדכתיב בפרעה ויאסור את רכבו (שמות יד ו), משנאתו את ישראל. וכתיב ויקם בלעם בבקר ויחבוש את אתונו (במדבר כב כא). משנאתו את ישראל: ויעל לקראת ישראל אביו גושנה. שכבר בא ישראל לשם: וירא אליו. פנים בפנים: ויפול על צואריו. משני צדדי צואר, ונפל על צוארי אחיו וחזר על צואר אביו: ויבך על צואריו עוד. דהיינו פעם שנית:

ל) ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם. הזאת ואיני חושש ואע"פ שאיני מגיע לימי שני חיי אבותי: אחרי ראותי את פניך כי עודך חי. שעכשיו אני מובטח שחלקי שלם לעולם הבא:

לא) ויאמר יוסף אל אחיו ואל בית אביו. אלו בני אחיו, שהרי לא רצה (כא) למקמק הזקן בדברים הללו: אעלה. לפלטון של מלך: ואגידה לפרעה. כיצד באתם על משלחתו: ואומרה אליו. על מה שאתם צריכין: אחי ובית אבי. אשר היו בארץ כנען ארץ זבת חלב ודבש: באו אלי. לחסות בכנפי:

לב) והאנשים רועי צאן כי אנשי מקנה היו. לא שקפחנין ולסטים ובעלי גייסות הם, כך אומר לו שלא יפיל עליכם טורח חיילותיו. וזה שאמר שלמה בחכמתו אל תתהדר (פני) [לפני] מלך ובמקום גדולים אל תעמוד (משלי כה כו): וצאנם ובקרם וכל אשר להם הביאו. שלא תאמר לא באו לגור בארצי אלא ליזון עצמם בשני רעבון ואחר כך ילכו להם, אלא לכך הביאו את כל אשר להם כדי להתיישב בארצך:

לג) והיה כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם. כלומר מה מלאכתכם שאתם רגילין בה:

לד) ואמרתם אנשי מקנה. בעלי מקנה ורועי מקנה: היו עבדיך מנעורינו ועד עתה גם אנחנו גם אבותינו. כלומר שמנהג אבותינו בידינו ואין לנו לשנותו, כל כך למה: בעבור תשבו בארץ גושן. לבדכם ולא תשבו בעיר המלוכה ושאין בגושן בני עע"ז שמקפידין על גנאי ע"ז שלהם. אבל יושבי מצרים מקפידין: כי תועבת מצרים. כלומר מתעבים יושבי מצרים: כל רועי צאן. מפני שרודין אותן בשבט וגוזזין וחולבין אותם, אבל מצרים עושין היכל לכבשים ומבריאין אותם ומשתחווים להם:

[מז] א) ויבא יוסף ויגד לפרעה. איך קיים מה שציווהו להביא את אביו ואת אחיו ויאמר מה שצריך להם וכן אמר לו: אבי ואחי וצאנם ובקרם וכל אשר להם באו מארץ כנען. שהיא זבת חלב ודבש: והנם בארץ גושן כאשר צויתים:

ב) ומקצה אחיו. (א) אמר ליה רבה לר' מרי כתיב ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים. מאן נינהו, א"ל הכי אמר ר' יוחנן אותן הנכפלין בשמות בוזאת הברכה, (ב) דהיינו זבולון וגד דן ונפתלי ואשר, א"ל והאיכא נמי יהודה דאיכפל בשם, א"ל יהודה

הערות ותקונים

כא) למקמק הזקן. תר' וגבר ימות ויחלש (איוב י"ד י') וגברא ימות ויתמקמק, ובגמרא תענית כ"ה ע"ב עד שיתמקמק ויצטער: הובא בלק"ט והוא מגמרא פסחים קי"ב ע"א ועי' מס' ד"א פ"ח:

[מז] א) אמר ליה רבה לר' מרי. ב"ק צ"ב ע"א ושם הגי' אמר ליה רבא לרבה בר מרי ועי' ב"ר פצ"ה אות ד': ב) דהיינו זבולון וגד דן נפתלי ואשר. וכן הוא ברש"י בגמרא שם ועי' ב"ר

האומות. (גרה) [גרא], שנתגורר בארץ נכריה. ונעמן, שהיה נעים ביותר. אחי, שהיה אחיו מאביו ומאמו. וראש, שהיה ראש לבני אביו, שנא' בני יעקב ויוסף סלה (תהלים עז טז), ואומר אלה תולדות יעקב יוסף (בראשית לז ב). מפים וחפים. שנמכר ואני לא ראיתי בחופתו והוא לא ראה בחופתי: ד״א וחפים. שנפרד ממך, לזכרון מה שאמרו חכמינו בן שמונה עשר לחופה: וארד. שירד מארץ כנען למצרים:

כב) [אלה] בני רחל אשר ילד ליעקב כל נפש ארבעה עשר:

כג) ובני דן חשים. מלמד שלא היה לו אלא בן אחד ושמו חשים, וכיוצא בזה מצינו דכתיב ובני איתן עזריה (דה״א ב ח), וזהו שוחם שבחומש הפקודים, (טו) ולמה נקרא חשים שהיו בניו כחושים של קנה:

כד) ובני נפתלי יחצאל. רבותינו (טז) אנשי עיר הקודש דרשו כך, יחצאל, שחצו אלהות בידים: וגוני. שמגנין ביצרם: ויצר ושלם. משלימין ליצרם, (יז) והיא נפלאת בעיני למה כינום במדרשי גנאי, מה מצאו בהם יותר משאר בני השבטים, ורבותינו בתר הוראה דרשו הכי, יחצאל שנתמוכנו במחיצת אל, וגוני שגנן הקב״ה עליהן, ויצר שיצרן הטוב שופטן, ושלם שמשלימין:

כה) אלה בני בלהה אשר נתן לבן לרחל בתו. לשפחה ושחררה אותה: ותלד את אלה ליעקב. בטהרה ובכשרות: כל נפש שבעה. בין בנים ובני בנים:

כו) כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה. לפי שהיו בהם זכרים ונקבות, לכך נאמר כל הנפש הבאה, להכליל את כולם בלשון אחד: יוצאי ירכו. כלומר זרועי מילתו: מלבד נשי בני יעקב. שלא היו מזרעו אלא מגויי הארצות שגיירו אותנה, שהביאו אותנה תחת כנפי השכינה, לקחום להם לנשים בטהרה ובכשרות: כל נפש ששים ושש. ל״ב של לאה, בנימין וי׳ בניו הרי מ״ג, ט״ז של זלפה הרי לך נ״ט, ז׳ של בלהה הרי לך ס״ו לבד מיעקב:

כז) ובני יוסף אשר יולד לו במצרים נפש שנים. דהיינו אפרים ומנשה והוא עצמו הרי שלשה נמצא: כל (נפש) [הנפש] לבית יעקב הבאה מצרימה. בגזירת כי גר יהיה זרעך (בראשית טו יג), בין לכתחלה בין לבסוף: שבעים. ויעקב בכלל שהרי בתולדות לאה כלל את יעקב בכלל ל״ג. (יח) ויש מוציאין יעקב מן החשבון של שבעים, ומביאין את יוכבד בת לוי בחשבון שבעים, שנולדה בין החומות בכניסתם למצרים, ואלו דברי אחרונים דברי מדרש:

כח) ואת יהודה שלח. לפי שיהודה היה גביר באחיו, ולכך שלחו להקביל פני יוסף שהוא אדוני הארץ להורות את יוסף שיזהר בכבוד אביו ואל יכווה בגחלתו: לפניו. קודם שיבא אביו: גשנה. לומר לו שאביו בא לגושן, (יט) שכן דרך העולם כשאדם חשוב בא לעיר צריך לאושפיזו להודיע הרי פלוני בא אליך, (כ) מכאן אמרו רבותינו לעולם אל יכנס אדם לתוך ביתו פתאום, כל שכן לתוך בית חבירו:

הערות ותקונים

המדפיס ממנטובה מן א״ל יש לך בנים עד שהי׳ פניה דומה לורד: טו) ולמה נקרא חשים שהיו בניו כחושים של קנה. ב״ב קמ״ג ע״ב וע״ש בפי׳ הרשב״ם: טז) אנשי עיר הקודש דרשו. הוא בב״ר פצ״ד אות ה׳ בקצת שינויים: יז) והיא נפלאת בעיני למה כינום במדרשי גנאי. עי׳ ביפ״ת מה שהביא בשם האב״א ששמותם נדרשים לשבח. וע״ש ביפ״ת מה שהביא בשם צרור המור נוסחא אחרת ג״כ לשבח: יח) ויש מוציאין יעקב מן החשבון של שבעים ומביאין את יוכבד בת לוי בחשבון שבעים, ב״ב קכ״ג ע״א ב״ר שם אות ט׳ ורש״י עה״ת ולק״ט, ועי׳ פסיקתא דר״כ פסקא ויהי בשלח (פ״ו ע״ב) ובהערה קכ״ג: יט) שכן דרך העולם. לק״ט: כ) מכאן אמרו רבותינו.

חכמים ותלמיד חכם קרוי שריד. דכתיב (ולשרידים) [ובשרידים] אשר ה׳ קורא (יואל ג ה): ואלון. מיושר באורחותיו. שכן אלון (בראשית לה ח). מתרגמינן מישר: ויחלאל. מיחל לה׳ ולישועתו:

טו) אלה בני לאה אשר ילדה (לו) ליעקב בפדן ארם. הבנים נולדו בפדן ארם ובני בנים בארץ כנען: ואת דינה בתו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש. (יב) ובפרטן אינן אלא ל״ב אותן שנולדו מלאה, אבל הכתוב כולל את יעקב עמהן למניין ל״ג:

טז) ובני גד צפיון. לפי שבני גד עתידין להיות עורכי מלחמה, כדכתיב גד גדוד יגודנו (שם מט יט), וכתיב וטרף זרוע אף קדקוד (דברים לג כ), לפיכך נקרא על שם מלחמותיו: צפיון. על שם שכל מי שעורך מלחמה אתו צפוי הוא אל החרב: וחגי. שמפחיד כל הנלחמים כנגדו, ודומה לדבר למצרים לחגא (ישעיה יט יז): שוני. שמשונה הכאתו, כדכתיב וטרף זרוע אף קדקד (דברים לג כ): ואצבן. ראיתי רבותינו שדרשו מעין מקצת התיבה אצבן מלשון אצית, והוא אזני שכחומש הפקודים, וכן האוזן מציתה, ואין לשנות אחר דבריהם: ערי. שמתערה כאזרח רענן, ודומה לו כאיש מלחמות יעיר קנאה (ישעיה מב יג): וארודי. מתאכזר על צרו כערוד שנושך ומשבר עצם: ואראלי שהיו קלין במרוצתן, כדכתיב בהן וכצבאים על ההרים למהר (דה״א יב ח), ודומה לדבר, הן הן אראלם צעקו חוצה (ישעיה לג ז):

יז) ובני אשר ימנה. כדכתיב מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך (בראשית מט כ), מיומנת עליו, ולפי שהיה בכורו של אביו, חלה עליו עיקר הברכה: וישוה וישוי. שניהן דעתן נוחה עם אחיהם ומשווין דעתן עמהם, והיינו דכתיב ברוך מבנים אשר יהי רצוי אחיו (דברים לג כד): ובריעה שנוהג בריעות ובשלום עם אחיו: ושרח אחותם. ששרחו ונתרבו ימיה, שחייתה משירדו ישראל למצרים ועד קרוב לתכלית מלכות בית דוד קרוב לתר״ך שנה, ועלי׳ נאמר אנכי שלומי אמוני ישראל (ש״ב כ יט), (יג) והיא היתה אשה חכמה (שם כ טז), שקראה ליואב בן צרויה מתוך העיר כשרדף אחר שבע בן בכרי: ובני בריעה חבר. כדכתיב חבר אני לכל אשר יראוך (תהלים קיט סג), ומלכיאל. יועץ נדיב, כדכתיב (יג*) כי נעצך (ש״א כ לד), ומתרגם ארי ימליכנך:

יח) אלה בני זלפה אשר נתן לבן ללאה בתו. לשפחה ושחררה אותה: ותלד את אלה ליעקב. בטהרה ובכשרות: שש עשרה נפש. בין בנים ובני בנים:

יט) בני רחל אשת יעקב יוסף ובנימין. מפורשים בכתוב בהדיא:

כ) ויולד ליוסף בארץ מצרים אשר ילדה לו אסנת בת פוטיפרע כהן און את מנשה ואת אפרים. גם הם מפורשים במקרא:

כא) ובני בנימין. מלא יו״ד שהיו לו י׳ בנים: בלע. כל בניו קרא על חיבת יוסף אחיו. (יד) בלע. שנבלע בין האומות. ובכר. שהיה בכור לאמו. ואשבל, שנשבה לבין

הערות ותקונים

שנולדו מלאה, אלא הכתוב כולל את יעקב עמהן למנין ל״ג. כן הוא בלק״ט והבאתי שם בהערה י״ד עיין הראב״ע פסוק כ״ג שכתב כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש והם שלשים ושתים כו׳ והנכון בעיני שיעקב בחשבון וממנו יחל כאילו אמר כל נפש בניו ובנותיו עם נפשו שלשים ושלש ע״כ: יג) והיא היתה אשה חכמה שקראה ליואב בן צרויה כו׳. במדרש קה״ר פ״ט פסוק טובה חכמה מכלי קרב, טובה חכמה זו חכמתה של סרח בת אשר מכלי קרבו של יואב, שנאמר ותקרא אשה חכמה, ועי׳ גם בב״ר פצ״ד אות ט׳ ופסיקתא דר״כ פסקא ויהי בשלח (פ״ז ע״א) ובהערה קכ״ה, ובמדרש שמואל פל״ב אות ג׳, והיא הוספה מן מדרש ב״ר ע״ש הערה ט׳: יג*), אולי צ״ל וכי איעצך (ירמיה ל״ח ט״ו) יד) בלע שנבלע בין האומות. המחבר הביא כמו שהוא בגמרא סוטה ל״ו ע״ב, ועי׳ ב״ר פצ״ד אות ח׳ ושם הוא בסגנון אחר קצת, ועי׳ תנחומא הנדפס מכבר ויגש אות ד׳ והיא שם הוספת

אלא שֵׁמות. מלמד ששמו של מקום, או שם אדם גורם למעשיו, וכן מהן מצינו מפורשין במקרא, כגון חוה נח אברהם יצחק ויעקב, וכל השבטים, פרץ וזרח, וכולן נקראין על שם הענין, ויש מהן מפורשין בתלמוד, ושאריתם קבלת רבותינו האחרונים:

ח) ואלה שמות. בא להוסיף בני בנים ובני בני בנים יעקב בראש ובניו אחריו ממלאי מקומו כולם מטות שלימות: בכור יעקב ראובן. יחס ראובן תחלה שהוא בכור לתולדות, ובכתוב בכר חסר ו׳, (ט) לפי שלא היה בכור לנחלה:

ט) ובני ראובן חנוך. שנתחנך בו בבנים, ונקרא על שם חנוך הצדיק: ופלוא. לשון הבערה, כדכתיב ובערת הרע מקרבך (דברים יג ו), ומתרגם ותפלי עביד ביש, שרוב בניו נתפלו מן העולם, שלא הוליד אלא את אליאב בלבד, ואליאב הוליד את נמואל דתן ואבירם, ונתפלו דתן ואבירם מן העולם, ונותר נמואל בלבד: חצרון. על שם חסרון מלכות וכהונה ובכורת נחלה, כי לפני מעשה בלהה הוליד את חנוך ואת פלוא, ולאחר מעשה בלהה הוליד את חצרון ואת כרמי, ומתחלף צד״י של חצרון עם סמ״ך, ואין דרך הפשט להקפיד בתמורת האותיות במדרש השמות. כמדרש אברהם אב המון, וכיוצא בו: וכרמי. על שם שכרמו פניו על אותו מעשה, ודומה לו כרום זלות לבני אדם (תהלים יב ט):

י) ובני שמעון ימואל. הוא נמואל שבחומש הפקודים, כלומר ימול את לבבו ליראתו: וימין. מיומן למלחמה, כדכתיב כלי חמס מכרותיהם (בראשית מט ה): ואהד. איני הוד: ויכין. מוכן למלחמה: וצחר. מצהיר כצהרים, והוא זרח שבחומש הפקודים, והיינו זריחה והיינו צהירה, ודומה לו צהר תעשה לתבה (שם ו טז): ושאול בן הכנענית. (ו) א״ר יוחנן זה זמרי בן סלוא, ולמה נקרא שמו שאול, שנשאל לע״ז, כדכתיב ותקראן לעם לזבחי אלהיהן (במדבר כה א): (יא) בן הכנענית. בנה של דינה, שנבעלה לשכם הכנעני:

יא) ובני לוי גרשון. מתגורר זרעו בעבודת בית אלהיו ושינה בהלכותיהן: קהת. הנקווה ומצוי לעבודת הקודש, ודומה לו ולו יקהת עמים (בראשית מט י): ומררי. על שם מרות וגדולה:

יב) ובני יהודה ער. שמת ערירי: ואונן. שהיה אביו אונן עליו: ושלה ופרץ וזרח. כמפורש בענין לידתן: וימת ער ואונן בארץ כנען. בלא בנים: ויהיו בני פרץ. קודם שירדו למצרים: חצרון. כשנולד חצרון אמר יהודה זקינו זה יקרא על חסרון בני ער ואונן: וחמול. כשנולד חמול אמר יהודה זקינו הרי חמל עלי המקום ושילם לי את אלו תחת ער ואונן בני:

יג) ובני יששכר תולע. שמתעדן כתולע בתלמוד תורה, ודומה למדרש זה מה שכתוב והוא עדינו העצני: ופוה. שמרחיב פה ומאיר פנים בהלכה: ויוב. שקולו כיבוב בדברי תורה, והוא ישוב שבחומש הפקודים, לומר לך הוא שיבה הוא ביאה, ולמה נקרא ישוב שהרבה בנין ישיבת במצרים: ושמרון. ששמרו את התורה כהלכותיה, שנא׳ ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל (דה״א יב לג):

יד) ובני זבולון סרד. שהיו משמשין את אחיהם בני יששכר, ודומה לדבר בגדי שרד (שמות לט א), מתרגמינן לבושי שימושי. ויש לפרש שגם הם היו תלמידי

הערות ותקונים

שמות אלא שמות. ברכות ז׳ ע״ב: ט) לפי שלא היה בכור לנחלה. בב״ר פפ״ב אות י״א, וילקוט רמז קל״ז, ולק״ט ל״ה כ״ג אמר יודן בש״ר אתא ראובן בכור לעיבור, בכור ללידה, בכור לבכורה, בכור לנחלה, והר״ז כתב בכור לנחלה פי׳ שכך הי׳ ראוי לו אם לא בלבל יצוע אביו: י) א״ר יוחנן. סנהדרין פ״ב ע״ב: יא) בן הכנענית כו׳. עי׳ בגמרא שם: יג) ובפרטן אינן אלא ל״ב אותן

[מו] א) ויסע ישראל וכל אשר לו. שכל ביתו היה ברשותו: ויבא בארה שבע ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. (א) אמר אבי יצחק ביקש לרדת למצרים ועכבו הקב״ה, והיאך אני יורד בלי דברו, לכך נאמר לאלהי אביו יצחק, שיודיעני אם ירד אם לאו, ונראין הדברים שהרי ענה דבר הקודש מעין מחשבתו זאת:

ב) ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה. במחזה מתוך מראות, כמו שדרשנו בנביאי ישראל: ויאמר יעקב יעקב. כבר דרשנו למה קרא בכפל בפרשת עקידת יצחק: ויאמר הנני. (ב) לשון חיבה ולשון זירוז:

ג) ויאמר אנכי האל אלהי אביך. שנגליתי לו בבקשו לרדת למצרים ועכבתיו. אבל אתה אל תירא מרדה. כלומר אל תירא שלא לרדת שהיה יעקב אבינו דואג על גזירה שנגזרה בין הבתרים שמא ישתעבד הוא עצמו שם, לכן אמר: כי לגוי גדול אשימך שם. שלא ישתעבדו בניך בימיך:

ד) אנכי ארד עמך מצרימה. דבר קדשי ושכינתי יסייעוך לרדת למצרים, ושם אני נגלה לך, כמו שאני נגלה לך בשאר ארצות: ואנכי אעלך. דבר קדשי יסייע את בניך להעלות עצמותיך ממצרים, ומכאן סמך יעקב לצוות את בניו להעלותו לקברו בקבורת אבותיו: גם עלה. את בניך ממצרים. (ג) עלה כתיב, כלומר גם עלה כח זכותך לפני: ויוסף ישית ידו על עיניך. בשעת פטירתך, (ד) דהיינו עצימת העין, (ה) כדמפורש בשבת:

ה) ויקם יעקב מבאר שבע. קימה היתה להם. וישאו בני ישראל את יעקב אביהם. מפני הכבוד חיבבוהו לשאת תחלה, ואח״כ טפם, ואחר כך את נשיהם, כדרך שעשה יעקב אביהם, דכתיב ויקם יעקב וישא את בניו ואת נשיו על הגמלים (בראשית לא יז), בתחלה בניו ואח״כ את נשיו, ולא כדרך שעשה עשו שנתכווין לזנות, דכתיב ויקח עשו את נשיו ואת בניו (שם לו ו), אבל אלו מתוך שהיו צנועין, תחלה נשאו את אביהם, משום מצות כיבוד, ואחריו נשאו את טפם, שחביבין עליהם ביותר, ואחר כך נשאו את נשיהן: בעגלות אשר שלח פרעה לשאת אותו. אותו עיקר והשאר טפילין לו:

ו) ויקחו את מקניהם ואת (כל) רכושם. דהיינו כל מהלכי רגל: אשר רכשו בארץ כנען. ומה שהביא יעקב מפדן ארם מכר, לפי שהיו יודעין שנכסי חוץ לארץ אין בהם ברכה: ויבואו מצרימה. כלומר למצרים: יעקב וכל זרעו אתו. כל זרעו בזכותו ירדו למצרים בהשקט:

ז) בניו ובני בניו אתו בנותיו ובנות בניו. (ו) א״ר יהודה ב״ר אלעאי (ז) בנות בנים כבנים לירושה, אבל בני בנות אין כבנות לירושה, דכתיב בנות בניו, ולא כתיב בני בנותיו: וכל זרעו. להביא נכדים, דהיינו בני בני בנים, כגון חצרון וחמול בני פרץ בן יהודה: הביא אתו. בזכותו באו מצרימה. ועכשיו אנו נזקקין לדרוש שמות אבותינו, שהרי ניתנה רשות לבעלי תורה לדרשם כפי קבלתם, שהרי מצינו שהיו הראשונים מליאי חכמה ותבונה, ומתנבאין ואינם יודעין מה מתנבאין, אלא מתכוונין ברוח הקודש על מה שעתיד להיות, וכן הוא אומר אשר שם שמות בארץ (תהלים מו ט), (ח) אל תקרי שמות

הערות ותקונים

[מו] א) אמר אבי יצחק ביקש לרדת למצרים כו׳. לק״ט: ב) לשון חיבה ולשון זירוז. לק״ט והוא מספרא ריש ויקרא סוף פ״א משה משה, אברהם אברהם, יעקב יעקב, שמואל שמואל, לשון חבה לשון זירוז: ג) עלה כתיב. ר״ל בה״א כאשר הוא במסורה: ד) דהיינו עצימת העין. עי׳ לק״ט ובהערה י״א: ה) כדמפורש בשבת. דף ע״ז ע״ב: ו) א״ר יהודה בר אלעאי. ב״ר פצ״ד אות ו׳: ז) בנות בנים כבנים לירושה אבל בני בנות אין כבנות לירושה. בב״ר שם בני בנות אינן כבנים וכן הובא בלק״ט, ובילקוט שם הגי׳ אינם כבנות, ועי׳ ביפ״ת, ועי׳ יבמות ס״ב ע״ב: ח) אל תקרי

במקרא שהלמ״ד נדגשת, והן לשון לוויה, כגון ואברם הולך עמם לשלחם (בראשית יח טז), וישלחו אותו ואת אשתו (שם יב כ), וישלחם יצחק (שם כו לא), וישלח את אחיו (שם מה כד), וישלח משה את חותנו (שמות יח כז), כולן מדוברים על אופן לוויה: ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך. אל תביאו אליכם דברי מחלוקת בדרך, שמא ירגזו עליכם עוברי דרך:

כה) ויעלו ממצרים ויבואו ארץ כנען. שהיא גבוהה, לכך נאמר ויעלו ממצרים: אל יעקב אביהם. לבשרו תיכף לביאתם:

כו) ויגדו לו. חסר יו״ד, לפי שהן בעצמם לא הגידו לו: לאמר. לומר ע״י סרח בת אשר: עוד יוסף חי וכי הוא. מה ת״ל וכי הוא, היה לו לומר הוא מושל בכל ארץ, אלא וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים, לכך הוריד את בנימין אצלו, ונתעכבו אחיו על ידו: ויפג לבו. דרכו של לב כששומע בשורה והוא חושש לה אינו נח אלא עולה ומקפץ בתוך נדנו אצל הכליות כדי להתיעץ בו, אבל יעקב בשביל שלא חש לאותה בשורה לא עלה ולא קפץ לבו, אלא נח, ודומה לדבר אל תתני פוגת לך (איכה ב יח), מאין הפוגות (שם ג מט), (לט) ורבותינו הדבירו מלת ויפג על אופן שינוי, כלומר נשתנה לבו שלא היתה הבשורה מוטעמת בדעתו. (מ) וראייתו מדברי רבותינו תבשיל שהפיג טעמו, (מא) ואני מוסיף על דבריהם, וריחו לא נמר (ירמיה מח יא), תרגום יונתן וריחו לא פג: כי לא האמין להם. כבר הראו לו כתונת יוסף מעונגעת בדם, ואמרו טרף טרף יוסף, ועכשיו מבשרין שהוא מלך. (מב) תני ר׳ חייא כך ענשו של בדאי אפילו בשעה שאומר אמת אין מאמינין לו:

כז) וידברו אליו. כשראו שאינו מאמין אותם דיברו לו: את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם. כל מה שנאמר בענין, ועדיין היה מחשבן לדברי בדויין עד וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אותו. אז אמר בדעתו ודאי כן הוא שיוסף בני מושל במצרים, (מג) שהרי אין עגלה יוצאת ממצרים אלא על פי מלכות: ותחי רוח יעקב אביהם. זה מוכיח על מה שדרשנו ויפג לבו, שבתחלה היה נח ועומד כמת לא עלה ולא מקפץ ולא חושש, ועכשו חיה והיה עולה ורוחש כאדם חי, (מד) והיינו דאמרי רבנן אין רוח הקודש שורה על האדם לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך דבר שמחה, (מה) שנא׳ והיה כמנגן המנגן ותהי עליו (רוח אלהים) [יד ה׳] (מ״ב ג טו):

כח) ויאמר ישראל רב. דבר גדול הוא זה עלי ודי לי בו, שעוד יוסף בני חי, ודומה לדבר ויאמר עשו יש לי רב (בראשית לג ט): אלכה ואראנו בטרם אמות. (מו) ובכך אני יודע שחלקי שלם לעולם הבא:

הערות ותקונים

ה״א: לט) ורבותינו הדבירו מלת ויפג. כן הוא בלק״ט וכוון לדבריו: מ) וראייתו מדברי רבותינו תבשיל שהפיג טעמו. עי׳ ערוך ערך פג א׳: מא) ואני מוסיף על דבריהם וריחו לא נמר תרגום יונתן וריחו לא פג. וגם רש״י כתב ויפג לבו. נחלף לבו והלך מלהאמין לא הי׳ לבו פונה אל הדברים לשון מפיגין טעמן בלשון משנה (ביצה י״ד ע״א), וכמו מאין הפוגות, וריחו לא נמר מתרגמינן לא פג עכ״ל: מב) תני ר׳ חייא. ב״ר פצ״ד אות ג׳, ילקוט רמז קנ״ב, סנהדרין פ״ט ע״א אדר״נ פ״ל ולק״ט ומדרש אגדה: מג) שהרי אין עגלה יוצאת ממצרים אלא על פי מלכות. לק״ט ועי׳ לעיל הערה כ״ט: מד) והיינו דאמרו רבנן. שבת ל׳ ע״ב, ועי׳ פדר״א פל״ח: מה) שנאמר והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח אלהים. תקנתי יד ה׳, וגם בעל לק״ט הביא ותהי עליו רוח אלהים, ובש״א ט״ז ט״ז נאמר בהיות עליך רוח אלהים רעה ונגן בידו וטוב לך: מו) ובכך אני יודע שחלקי שלם לעולם הבא. בב״ר פצ״ד אות ג׳ בטוח אני שיש לי במה רב טובך, ובלק״ט רב עוד יוסף בני חי, בטוח אני שיש לי חלק במה רב טובך. ועי׳ במ״ב שם וברש״י עה״ת:

מבית לבית חלוק ממקום למקום נפש: כי טוב כל ארץ מצרים לכם היא. (לב) בשורה נפלה בפיו, שעתידין בני בניהם לקחת את הכל, שנ׳ וישאילום וינצלו את מצרים (שמות יב לו):

כא) ויעשו כן בני ישראל. בזכות ישראל אביהן: ויתן להם יוסף עגלות על פי פרעה. כדדרשינן לעיל: ויתן להם צדה לדרך. צדה לשון מזון, וכבר דרשינן ליה בפרשת עשו הרשע:

כב) לכלם נתן לאיש. כלומר לכל אחד: חליפות שמלות. (לג) אלו אפיקרסיות ואורסקין, היינו חלוק שעל הבשר ומכנסים שדרכן של בני אדם להחליף, ורומה לדבר הוא שמלתו לעורו (שמות כב כו), זו חלוק הטפל לעורו. (לד) ולהכי חלפת שמלת כתבן חסירין, והיינו ערך בגדים (שופטים יז י), האמור בנער הלוי, ותרגם יונתן בן עוזיאל לבושין: ולבנימין נתן שלש מאות כסף. (לה) כתב ר׳ טוביה בלקחו הטוב לפי שצפה ברוח הקודש שעתיד לצאת מבנימין מרדכי שעולה מניינו רע״ד, הוסיף שמו עליו, הרי רע״ה, הוסיף עליהן אותיות אבותיו, בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני (אסתר ב ה), שהן ק״ה, הרי שלש מאות. חמש חליפות שמלות כנגד ה׳ בגדי מלכות שלבש מרדכי, שנא׳ ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכל״ת וחו״ר ועטר״ת זהב גדולה ותכריי״ך בו״ץ וארגמ״ן (שם ח טו), ודברי מדרש הן, אלא דרך הפשט כך הוא, שלש מאות כסף בשביל עשרת בניו שקראם על שם חיבתו, שלשים לכל אחד מהם, וחמש חליפות שמלות שכך היה בדעתו של יוסף לעשות מעשיו בחימוש, שנא׳ וחמש את ארץ מצרים (בראשית מא לד), ונתתם חמישית לפרעה (שם מז כד), וכן המנות שנשאו לבנימין מאת פניו חמש ידות היתה מרובה:

כג) ולאביו שלח כזאת. כזאת שנתן לבנימין, ולא ככל זאת, מלמד ששלח לאביו חמש חליפות שמלות, אבל כסף לא שלח לו: עשרה חמורים. (לו) של עשרת השבטים, חוץ מבנימין, מכאן למדנו שלא חזר בנימין אל יעקב אביו לארץ כנען עם אחיו, אלא נשאר עם יוסף במצרים, שאלמלא כן היה נותן ביד בנימין משא חמור ומשא אתון: נושאים מטוב מצרים. (לז) זהו יין מובחר שבמצרים, ואע״פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, וחכך כיין הטוב (שה״ש ז י), כי טובים דודיך מיין (שם א ב): ועשר אתונות נושאות בר. תבואה: ולחם. כשמועו: (לח) ומזון. כל מיני מאכל שמלפתין בו את הפת נקרא מזון: לאביו לדרך. כלומר צדה לדרך, והוה לו לשלוח חמש אתונות טעונות כמנהגו לעשות מעשיו בחימוש, אלא שלח חמש לכבוד אביו, וחמש לכבוד בלהה אומנתו, שהרי שאר הגבירות מתו, שנא׳ מתה עלי רחל (בראשית מח ז), וכתיב שמה קברתי את לאה (שם מט לא), וכן אתה דורש בפסוק ויצוו אל יוסף (שם נ טז), ציוו לבלהה אומנותו לאמר ליוסף:

כד) וישלח את אחיו וילכו. אע״פ שדרשנו שכל שילוח הלמ״ד נדגשת, הרי הוא ע״מ שלא לחזור, והכא הלמ״ד נרפית, הרי היא לשון שליחות, עוד יש שלוחין

הערות ותקונים

ב״ר פל״ט אות י״א, וילקוט רמז ס״ד והובא בלק״ט: לב) בשורה נפלה בפיו. לק״ט: לג) אלו אפיקרסיות ואורסקין כו׳. לא מצאתי המקור, ויש לתקן ואורקסין, ועיין ערוך ערך אפיקרסין ובמוספי ערך אברקין וערך ברקין, והיא מלת יונית ורומית פי׳ מכנסים: לד) ולהכי חלפת שמלת כתבן חסירין, ר״ל חלפת שמלות תניינא, והראשון כתוב חלפות מלא וי״ו וחסר יו״ד, והשני חלפת חסר דחסר, עיין מנחת שי: לה) כתב ר׳ טוביה בלקחו הטוב. הוא בלקח טוב מ״ה כ״ב: לו) של עשרת השבטים חוץ מבנימין, מכאן למדנו. לק״ט ועיין רש״י ורמב״ן: לז) זהו יין מובחר שבמצרים. עי׳ גמרא מגילה ט״ז ע״ב מלמד ששיגר לו יין שדעת זקנים נוחה הימנו: לח) כל מיני מאכל. כן הביא הלק״ט, ובב״ר כל הדברים קרויים מזון, וכ״ה בירושלמי נדרים פ״ו

כשר לשחיטה, והצואר היינו כנגד העורף ויש לו ב׳ צדדין, אחד מימין, ואחד משמאל, ושיעור מקום הצואר מחוט אחר למטה מטבעת הגדולה ולמטה משיפוי הכובע ועד כנפי הריאה, דהיינו עד ראשי כתפיים, לכך נאמר על צוארי, דהוו להו ב׳ צדדים של צואר, ודרא דטבעת הוויין ביני ביני מלפנים, והעורף כנגדן של טבעת מאחור, כדכתיב ממול ערפו (ויקרא ה ח), כדמפורש בעולת העוף: (כב) ובנימין בכה על צואריו. חסר יו״ד לדרשה כדלקמן:

טו) וינשק לכל אחיו ויבך עליהם. (כג) כדי לפייסם שראה אותן מתביישין הימנו ולא היו מתפייסין בדברי ניחומין עד שבכה עליהם: ואחרי כן דברו אחיו אתו. בנשיאות ראש, אבל לכתחלה לא, ולהכי נקרא צדיק מכל אחיו, שנא׳ על מכרם בכסף צדיק (עמוס ב ו):

טז) והקול נשמע בית פרעה לאמר. לומר למלך: באו אחי יוסף וייטב בעיני פרעה. (כד) שהיו סבור שאינו מיוחס, כיון שידע שבאו לו אחים הגונים ושמע שמע אביו שמאברהם בא, שנא׳ לו נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ו), וכבר נודע לו לפרעה גדולתו של אברהם אבינו, מיד וייטב בעיני פרעה, שהעמיד פרנס הגון על ביתו ועל עמו: ובעיני עבדיו. (כה) שלא מלך עליהם אלא בן גדולים ולא עבד:

יז) ויאמר פרעה אל יוסף אמור אל אחיך זאת עשו טענו את בעירכם. כלומר טענו את בעירכם בר. (כו) בעיר לשון מצרי הוא: ולכו. מכאן: [באו] ארצה כנען. (כז) שתהא הליכתכם מכאן וביאתכם לשם בזו אחר זו שלא תתעכבו:

יח) וקחו את אביכם. שתתייחסו בו בזקן: ואת בתיכם. שתתיישבו כאן עם נשיכם: ובואו אלי. ודורו אצלי: ואתנה לכם. לשון ענוה: את טוב ארץ מצרים. מקום מובחר לישיבתכם אני נותן לכם מתנה: ואכלו את חלב הארץ. אבוז לכם מזונות המיבחרין שבארץ, וכן עשיתי לזקניכם, שנא׳ ולאברהם הטיב בעבורה (שם יב טז):

יט) ואתה צויתה זאת עשו. חזר על מאמר ראשון, כלומר ואתה יוסף כבר צויתה מפי, אמור אל אחיך זאת עשו טענו (פסוק יז), ומה שאמרתי שתאמר להם וקחו את אביכם ואת בתיכם, הוסיף ואמר להם קחו לכם מרשות המלך: עגלות לטפכם ולנשיכם ונשאתם את אביכם ובאתם. וכל כך למה, (כח) שלא היה רשות להוציא עגלה ממצרים אלא על פי פרעה, (כט) וכן אמרו רבותינו שאין פרה וחזירה יוצאה ממצרים שלא נחתכו האם שלה שלא תלד:

כ) ועינכם. כלומר ועיניכם אל תחוס. ודומה לדבר ותחס עיני עליהם משחתם (יחזקאל כ יז), ואשימה עיני (בראשית מד כא), ולהכי אמרו עין יפה עין רעה: ועינכם אל תחוס. (ל) מכאן שהטלטול קשה על האדם ביותר, (לא) והיינו דאמרי אינשי

הערות ותקונים

כב) ובנימין בכה על צואריו חסר יו״ד לפנינו מלא יו״ד, ועיין מנחת שי שהביא מפי׳ המזרחי נראה שכתוב צוארו חסר יו״ד ולא נמצא כן בשום מקום ע״ש: כג) כדי לפייסם כו׳. לק״ט: כד) שהיה סבור שאינו מיוחס. לק״ט: כה) שלא מלך עליהם אלא בן גדולים. בלק״ט אלא בן גנוסים, פי׳ ביוני מיוחס: כו) בעיר לשון מצרי הוא. לק״ט וע״ש הערה כ״ד מה שהעירותי בשם הרד״ק: כז) שתהא הליכתם. לק״ט: כח) שלא היה רשות. לק״ט: כט) וכן אמרו רבותינו. משנה בכורות כ״ח ע״ב סנהדרין ל״ג ע״א והובא בלק״ט וכן הרשב״ם בפירושו כתב וז״ל: כי לא הי׳ אדם יכול להוציא מן המלכות עגלה כי אם על פי פרעה ודוגמא זו בתלמוד אין פרה וחזירה יוצאה ממצרים אלא א״כ נטלה האם שלה עכ״ל, וזה שאב מהלק״ט: ל) מכאן. לק״ט: לא) והיינו דאמרי אינשי.

ז) וישלחני אלהים לפניכם. ודומה לדבר ויעבר מלכם לפניהם (מיכה ב יג), ולא להנאתי בלבד שלחני. אלא: לשום לכם שארית בארץ. שלא תורשו ברעב: ולהחיות לכם לפליטה גדולה. שאין זכותי גדול מזכותכם. והיינו דדרשינן לעיל, (יב) עתיד היה יעקב לירד למצרים בשלשלאות של ברזל, אלא זכותו גרמה לו, וכן הוא אומר בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה (הושע יא ד):

ח) ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי (אלהים) [האלהים] (יג) זש"ה לב אדם יחשב דרכו וה' יכון צעדו (משלי טז ח). אמר להם יוסף שלש הגרמות גרמו לי לבא למצרים, כתונת פסים, וחלום של אלומות, וחלום של שמש והירח, ולפיכך אמר להם ג' שליחות, כי למחיה שלחני אלהים (פסוק ו), ולא אתם שלחתם אותי (פסוק ח), וישלחני אלהים (פסוק ז), (יד) ושלשתן הלמ"ד נירפית, שעתידין עצמותיו לחזור ולהקבר בשכם, מקום שנשתלח משם: כי האלהים. הוכיחם על חלומות שחלמו להם, כלומר לא מלבי בדיתים, אלא מדבר הקודש נהיו, (טו) והיינו דאמרי רבנן, לעולם יצפה אדם לחלום טוב עד כ"ב שנה, שהרי יוסף בן י"ז שנה כשראה החלומות, ועד שהיה בן ל"ט שנה לא באו אחיו להשתחוות לו: וישימני לאב לפרעה. (טז) פטרון בסיליום: ולאדון לכל ביתו שכל בני ביתו קורין אותי ריבון: ומושל בכל ארץ מצרים. שאני גוזר והן עושין:

ט) מהרו ועלו אל אבי. שלא ידאג עליכם לא על שמעון ובנימין: ואמרתם אליו כה אמר. (יז) לשון נבואה: בנך יוסף. (יח) שהיה חביב לך מכל בניך: שמני אלהים לאדון לכל מצרים. ואפי' על בית המלך: רדה. לשון ענוה: רדה אלי אל תעמוד. (יט) כלומר אל תעמוד השעה, (כ) מכיון שהשעה הוצלחה לך בוא:

י) וישבת בארץ גושן. ואיני מושיבך בעיר הממלכה מפני טורח מלכות, וכן מצינו שאמר דוד לאכיש למה ישב עבדך בעיר הממלכה עמך (ש"א כז ה): והיית קרוב אלי. שאוכל להנותך: אתה ובניך ובני בניך וצאנך ובקרך וכל אשר לך:

יא) וכלכלתי אותך שם. וכן לבני ביתיך: כי עוד חמש שנים רעב פן תורש אתה [וביתך] וכל אשר לך. לא אמר פן תמות, אלא פן תורש, לשון קשות ועוני, מלמד שהיו עשירים:

יב) והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין. אחי חביבי מן האב ומן האם: כי פי המדבר אליכם. כפי כן לבי, כשם שאין בלבי על בנימין אחי שלא במכירתי היה, כך אין בלבי דבר תרעומת עליכם:

יג) והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים, ואת כל אשר ראיתם. כללותיה (כ*) דתורה מרובות מפרטותיה, לכך נאמר את כל ואת כל: ומהרתם. שלא תעכבו השעה: והורדתם את אבי הנה. כבר דרשנו כי יש הנה שהוא לשון רבות, כגון הן הנה היו לבני ישראל (במדבר לא טז), ויש הנה שהוא כמו כאן, כגון זה והורדתם את אבי הנה, עד הנה דברי ירמיהו (ירמיה נא סד):

יד) ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. (כא) זו בכיה של רחמנות, כגון וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו (על) [אל] אחיו ויבקש לבכות (בראשית מג ל): על צוארי בנימין אחיו. משני צדדי הצואר, כדתנן השוחט מן הצדדין שחיטתו כשירה, וכל הצואר

הערות ותקונים

ולק"ט: יג) זש"ה לב אדם אמר להם יוסף כו'. לק"ט: יד) ושלשתן הלמ"ד נירפית שעתידין כו'. הוספת המחבר: טו) והיינו דאמרי רבנן. ברכות נ"ה ע"ב והובא בלק"ט: טז) פטרון בסיליום. צ"ל בסיליוס בב"ר שם והובא בלק"ט ופטרון פי' ברומי פרקליט, ובסיליוס פי' ביוני שליט המדינה: יז) לשון נבואה. לק"ט: יח) שהיה חביב. לק"ט: יט) כלומר אל תעמוד השעה. ב"ר שם ולק"ט: כ) כיון שהשעה הוצלחה לך בוא. לק"ט: כ*) כללותיה דתורה. לק"ט: כא) זו בכיה של רחמנות. שם:

אחיך שהשליכוך לבור ואח״כ מכרוך לעבד, והיו מסתכלין בארבע פינות הבית, ולבשו גבורה וחימה, כדי להוציאו בחזקה, אמר להם מה אתם מסתכלין, מיד פייסם מתוך בכיה:

ב) ויתן את קולו בבכי וישמעו מצרים. אנשי העיר: וישמע בית פרעה. השרים המשרתים את פני המלך:

ג) ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף העוד אבי חי. בתחלה שאל שלום אביו: ולא יכלו לענות אותו. אפילו על שלום אביו, למה: כי נבהלו מפניו. (ד) א״ר אליעזר בן עזריה אוי לנו מיום הדין, אוי לנו מיום התוכחה, ומה יוסף שהוא בשר ודם כשהוכיח את אחיו לא יכלו לעמוד בתוכחתו, בתוכחותיו של הקב״ה מלך מלכי המלכים שהוא עד ודיין ובעל דין, ויושב על כסא רם ונשא בדין, ודן את כל אדם לפי מעשיו על אחת כמה וכמה שאין בריה יכולה לעמוד לפניו, (ה) שנא׳ אם תוכיח ה׳ מי יעמוד, וכתיב כי לא יצדק לפניך כל חי (תהלים קמג ב): מאי כי נבהלו מפניו. (ו) אלא מפני שכבר אמרו ונראה מה יהיו חלומותיו (בראשית לז כ), ורוח הקודש אומר נראה מחשבות מי יעמדו, וכן הוא אומר כי לא מחשבותי מחשבותיכם (ישעיה נה ח), ואומר לא איש אל ויכזב (במדבר כג יט), וכיון שראו שקמו חלומותיו לטובה, נבהלו מפניו:

ד) ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי ויגשו. (ז) הראה להם חתימת מילתו: ויאמר אני יוסף אחיכם. אמר להם דרך אחוה אנהוג בכם: אשר מכרתם אותי מצרימה. אע״פ שמכרתם אותי מצרימה:

ה) ועתה אל תעצבו. אל תביאו עצבון בלבבכם על שנמצאתם חטאים עלי: ואל יחר בעיניכם. שאני מלך בשביל שמכרתם אותי הנה: כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. אמר להם גזירתו של הקב״ה הוא עלינו לרדת מצרימה בשלשלאות של ברזל, שנא׳ כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם (בראשית טו יג), אלא שהקדים הקב״ה רפואה למכתינו, ושלחני על ידי גלגול לפניכם, כלומר קודם מכם, ודומה לו ויעבר מלכם לפניהם (מיכה ב יג), לפנים הארץ יסדת (תהלים קב כו), לפני בא יום ה׳ (יואל ג ד), וכל דומיהן, (ח) כי פעמים יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות (משלי יד יב), וזו הדרך היתה למחיה להחיות ולכלכל את כל בית אבי, כענין שנא׳ בכל עצב יהיה מותר (משלי יד כג):

ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ. (ט) מגיד שעד שנה שנייה לא ירדו שבטים למצרים, לפי שהיה להם לחם, והוא שיעקב אומר לבניו למה תתראו (בראשית מב א), למה מראים עצמיכם שביעים לפני בני ישמעאל ובני קטורה: ועוד חמש שנים. יהיה רעב (י) הודיעם סוד הרעב שנתגלה לו: אשר אין חריש וקציר. (יא) אם אין חריש קציר מהיכן, אלא אמר להם אפילו ספיחים לא יעלו:

הערות ותקונים

לפניכם. ב״ר שם אות ח׳: ד) א״ר אלעזר בן עזריה אוי לנו מיום הדין. ב״ר שם אות י׳ איתא אבא כהן ברדלא אמר אוי לנו ובלק״ט הובא ר״ש בן אלעזר משום ר׳ אלעזר בן עזריה שהיה אומר דבר משום אבא כהן ברדלא. ובילקוט רמז קנ״ב מובא רק אמר ר״ש בן עזרי׳, אולם בילקוט תהלים רמז תשס״ב מובא בשם מדרש ב״ר כמו שהוא בלק״ט, והמחבר הביא ר׳ אלעזר בן עזריה לבד: ה) שנאמר אם תוכיח ה׳ מי יעמוד. אין זה לשון הכתוב, ובב״ר הובא הכתוב אוכיחך ואערכה לעיניך, וכן הובא כן בלק״ט והביא עוד וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר וגו׳ (מלאכי ג׳ ה׳): ו) אלא מפני שכבר אמרו. לק״ט ועי׳ לק״ט ל״ז כ׳ ובהערה נ״ז: ז) הראה להם חתימת מילתו. ב״ר שם וילקוט רמז קנ״א ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: ח) כי פעמים יש דרך ישר. הובא בלק״ט, ד״א כי למחיה יש דרך ישר לפני איש: ט) מגיד שעד שנה שנייה. לק״ט: י) הודיעם סוד הרעב. לק״ט: יא) אם אין חריש. לק״ט: יב) עתיד הי׳ יעקב. שבת פ״ט ע״ב ב״ר פפ״ו אות ב׳

הרי חבירו אחריו נמשך, כך כשיראה הנער נפרד ממנו, הרי נשמתו יוצאת מן הגוף והולכת:

לא) והיה כראותו כי אין הנער. עולה עמנו: ומת. באנחה: והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו בינון שאולה. אמר לו יוסף אם כן מה לך יותר בו מכל אחיך, אמר לו שאני ערב בו:

לב) כי עבדך ערב את הנער מעם אבי לאמר. לומר בשבועה אחר שאני בן הגדול שבבניו, ואמר לי אם ערב אתה אתן עמכם, ונעשיתי ערב. (ח) אמר יוסף אם ערב אתה אני נותן לך כדי ערבותך ופרע לאביך והסתלק, א"ל יהודה אני ערבתי לא בכסף ולא בזהב אלא בנידוי ואמרתי לו: אם לא אביאנו אליך. כלומר אם לא אביאנו אל אבי כדרך שאני מביאו אליך: וחטאתי לאבי כל הימים. היה לו לומר וחטאתי לך, או לומר וחטאתי לאבי אם לא אביאנו עמי, אלא נצנצה ביהודה רוח הקודש, וכך אמר אם לא אביאנו לפני אבי אליך, כלומר אצלך יבא אבא ויראהו:

לג) ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני. שהרי אינך מבקש אותו אלא לשרתך, (ט) ועכשיו לגדולה אני גדול ממנו, לגבורה אני גבור ממנו, מוטב לך שאהא עבד תחתיו: והנער יעל עם אחיו. ואל אראה בצער של אבא:

לד) כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי. כלומר שמא אראה הרעה אשר ימצא את אבי ח"ו שמא יאבד עצמו מדעת על צערו, ונמצא שאנו מונעין ממנו שלא לכבדו, ולא לספדו, ולא לחלוץ, ולא לקרוע עליו, לכך הוא אומר שאולה, שכל המאבד עצמו לדעת יורד לגיהנם, כל כך היה סודר את דבריו, כדי להודיע אהבתו שעל בנימין ויראתו את השבועה אשר נשבע לאביו, וחיבת אבא על בניו מרחל, (י) דא"ר חייא רבא כל הדברים שאתה קורא שדיבר יהודה ליוסף בפני אחיו עד שאתה מגיע ולא יכול יוסף להתאפק, לא היו בהן אלא פיוס, פיוס ליוסף לומר היאך נותן אבא נפשו על בניו של רחל, פיוס לאחיו, לומר היאך נותן אני נפשי על אחי, פיוס לבנימין, לומר ראה כשם שאני נותן נפשי על אחיך כך אני נותן נפשי עליך:

[מה] א) ולא יכול יוסף להתאפק. להתחזק ולעמוד מכיון שהזכיר צערו של אבא. (א) א"ר חמא בר חנינא לא עשה יוסף כשורה שהקניט את אחיו כל כך, שאלו בעט בו אחד מהן מיד היה מת, והיה לו להתיירא ממעשה עיר שכם, (ב) ר' שמואל בר נחמן אמר כהוגן וכשורה עשה שציערם, להיות כפרה להם על שציערוהו, ולא היה לו להתיירא, שיודע היה שאהיו צדיקים אמר ח"ו שאחי חשודין על שפיכות דמים ועל אנשי שכם כדין באו עליהם: ויקרא. לבנו, מקרא זה מסורס, הוציאו כל איש מצרי מעלי, שלא יסתכלו במילתו: ולא עמד איש. כלומר שם נכרי: בהתוודע יוסף אל אחיו: זו ידיעת דברים, ודומה לו הודיעני נא את דרכיך (שמות לג יג), הודיעני ה' קצי (תהלים לט ה), וכל דומיהן, אמר להם האחד אחיכם מת הוא ודאי, אמרו לו אין אנו יודעין מה היה לו, אמר להם מפני מה אתם מספרים שקר לפני, והלא אני לקחתיו מאתכם בעשרים כסף, (ג) אקרא אותו ויבא לפניכם, התחיל קורא יוסף בן יעקב יוסף בן יעקב בא לפני

הערות ותקונים

זה בב"ר: ח) אמר יוסף אם ערב עתה. עי' בילקוט שם ובמדרש אגדה שם ועי"ש בהערות שלי: ט) ועכשיו לגדולה אני גדול הימנו. גם זה הובא בלק"ט שם: י) דא"ר חייא רבא. ב"ר פצ"ג אות ט' ושם הגי' א"ר חייא בר אבא:

[מה] א) א"ר חמא בר חנינא. ב"ר שם: ב) ר' שמואל בר נחמן אמר. שם: ג) אקרא אותו ויבא

כו) **ונאמר לא נוכל לרדת.** שם לפי שהאיש שליט על הארץ. אבל אם יש אחינו הקטן אתנו וירדנו. כלומר ונרד ו' שבראש התיבה משמעת המלה לשון עתיד, וכן כל תיבה שכמותה: **כי לא נוכל לראות פני האיש ואחינו.** כלומר אם אין אחינו הקטן אתנו:

כז) **ויאמר עבדך אבי אלינו.** (ו) לפי שהיה שומע שהיה קורין לאביו עבדו ואינו מוחה, לפיכך מת קודם לאחיו. שנאמר וימת יוסף וכל אחיו (שמות א ו): **אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי.** אמו של זה:

כח) **ויצא האחד מאתי.** מיוחד שבשנים: **ואומר אך טרף טרף.** אך לשון מיעוט, כלומר שנסתרה דרכי. ואין רוח הקודש עמי. ואיני יודע הבירור. אלא שלא ראיתיו **עד הנה.** עד עכשיו:

כט) **ולקחתם גם את זה מעם פני.** גם לרבות. את לרבות. (ז) אמר לו כך אמר לנו יעקב אבינו כשהיה בנימין אצלי היתה מתיישבת דעתי על אמו ועל אחיו. ועכשו דומה עלי כאילו שלשתם לקחתם מעם פני בבת אחת. ולמה אבינו דומה לנר שיש לה ג' פיות. כיון שכבתה אחת מהן. כבתה כל הנר: **וקרהו אסון.** לשון ארעין ומקרה. ודומה לו אשר קרך בדרך (דברים כה יח). כי הקרה ה' אלהיך (בראשית כז כ). וכל דומיהן. אסון כשדרשנו. אמר יעקב אבינו אוי לי שמא נגזרה גזירה על רחל שתכלה היא וזרעה בדרך. היא מתה בדרך. יוסף מת בדרך. ועכשיו אם זה יוצא לדרך מיד ימות: **והורדתם.** על כך: **את שיבתי ברעה שאולה.** שאף אני מת מיד באנחה: **שאולה.** כל זמן שהיו לי י"ב שבטים שהבטיחני המקום יודע אני שחלקי שלם ומשולם ומקויים לעולם הבא. אבל עכשיו שחסרו מתיירא אני שמא חלילה ארד שאולה. אמר לו יוסף מפני מה אתה יהודה דברן כל כך וכל אחיך שותקין. וכי אתה הוא יותר מאחיך. אמר יהודה אעפ"כ כולן חוץ לזיקה הן עומדין. אבל אני מעיי קומטין עלי כחבל. בשביל צרתן של אבא שמתקשות עלי:

ל) **ועתה כבואי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו.** כשיראה אביו כך. מיד ונפשו קשורה בנפשו. כשתי תרנגולים שקשורים זה בזה כיון ששומט השועל אחד מהם

הערות ותקונים

שהיו קורין לאביו עבדו ואינו מוחה כו'. עי' ב"ר פ"ק אות ג' ועי' פדר"א פל"ט וסוטה י"ג ע"ב ולק"ט מ"ד כ"ז וע"ש בהערה מ"ט: ז) אמר לו כך אמר לנו יעקב אבינו כשהיה בנימין אצלו כו'. ולמה אבינו דומה כו', עד אמר יהודה אעפ"כ כולן חוץ לזיקה הן עומדין, אבל אני מעיי קומטין עלי כחבל בשביל צרתן של אבא שמתקשות עלי. זה המאמר הובא גם בילקוט ויגש רמז קנ"א ד"ה ולקחתם גם את זה וחסר הציון, והובא גם במדרש אגדה בשינויים קטנים והעירותי שם בהערה כ"ד המאמר הזה מצאתי בילקוט ויגש רמז קנ"א אחר שהביא המאמר ויאמר עבדך אבי אלינו יו"ד פעמים אמרו כו'. ומצוין פדר"א והוא בפל"ט, ואח"כ מתחיל בילקוט ולקחתם גם את זה א"ל בתחלה כשהיה בנימין אצלי היתה דעתי מיושבת עלי וכו' וחסר הציון גם על מאמר שלאחריו עד א"ל יוסף איני רצה לידע כו' מצוין שם תנחומא והוא בתנחומא הקדום ויגש אות ז' והמאמר הזה אשר נשמט הציון היה לפני בעל הילקוט בב"ר פצ"ג וכן הי' המאמר לפני הרב בעל הערוך בב"ר כי המאמר א"ל אעפ"כ כולן עומדין חוץ לזיקה אבל מעי קומטין עלי כחבל הובא בערוך ערך קמתין וז"ל: בב"ר פצ"ד [הוא בפצ"ג] וקרהו אסון אמר לו אע"פ שכלן עומדים חוץ למקח אבל אני מעיי קמתין עלי כחבל, והמוספי העיר שם בנוסחאות חסרים דברים אלו, ונמצאים בפדר"א והביאם בעל הילקוט [רמז קנ"א] אבל כתוב קמטין וכן תתכן הגי' עי' קמטה שפירושו לכד עכ"ל: והוא המאמר שהביא גם המחבר בעל שכל טוב והי' גם לפניו בב"ר, ומה שהביא המוספי ונמצא בפדר"א והביאו בעל הילקוט, ובאמת לא נמצא שמץ דבר מנהו בפדר"א, רק הילקוט שם במאמר שלפניו הביא מפדר"א על ויאמר עבדך אבי והוא בפדר"א פל"ט אבל המאמר על ולקחתם גם את זה הוא מאמר אחר וליתא בפדר"א רק הי' גם לפני הילקוט בב"ר וחסר הציון. וגם לפני בעל מדרש אגדה הי'

ויגש.

יח) ויגש אליו. בתחלה היה עומד רחוק הימנו כשאמר מה נאמר לאדני, וכשראה שעומד עליו בדין ואמר חלילה לי מעשות זאת אלא האיש אשר נמצא הגביע לבדו הוא יהיה לי עבד, אמר מעתה אין לי אלא לפייסו שיעשה לפנים משורת הדין, לכך ניגש לפייסו, וכן דרך כל מבקשי רחמים לפני השליט לגשת אליו: ויאמר בי אדני. ואע"פ שהמתרגמין הוציאו הדבר לשון בקשה, אינו אלא כמו שדרשנו בפרשת מקץ, וכן אנו דורשין כאן, (א) בי הדבר תלוי, שהרי אני ערבתי אותו מאת אבי: ידבר נא. בבקשה. עבדך דבר באזני אדני. (ב) שיכנסו דברי באזנך: ואל יחר אפך בעבדיך. שאני נידון עמך, שאין דרך ירא שמים לעשות כך, שנאמר אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי (איוב לא יג): כי כמוך כפרעה. שאת אב ומושל בכל הארץ כמותו, ולכך אני ירא שמא יחר אפך בי, (ג) אמר רב ירמיה ב"ר שמעיה היה נותן עששית של ברזל לתוך פיו, ומוציאה כאבק: (ד) כי כמוך כפרעה. מה פרעה גוזר ואינו מקיים, אף אתה גוזר ולא מקיימו:

יט) אדני שאל את עבדיו לאמר. בלשון קשה: היש לכם אב או אח. תדע שבעלילה באת עלינו, שהרי כמה מדינות באו לכאן לשבור אוכל, כלום שאלת אותם ליוחסין כמו ששאלת אותנו. שמא בתך אנו מבקשין, אף על פי כן לא כחדנו ממך דבר:

כ) ונאמר אל אדני יש לנו אב זקן וילד זקונים קטן. כלומר אחרון הוא וקטן שבאחים: ואחיו מת. אפשר אדם כיהודה אומר דבר שאינו ברור לו, אלא כיון שהרחיק נדוד ואיננו, הרי הוא חשוב כמו מת, ודומה לדבר נשכחתי כמת מלב (תהלים לא יג): ויותר הוא לבדו לאמו. לא שאמו היא בחיים אלא אין מאמו בן אחר זולתו, ודומה לדבר אחת היא לאמה (שה"ש ו ט): ואביו אהבו. שזוכר בו מעשה אמו:

כא) ותאמר. יש ותאמר שהוא לשון זכר, כמו זה, ויש שהיא לשון נקבה, כמו ותאמר שרה צחוק עשה לי (בראשית כא ו), ואין להם היכר זולתי הענין מודיע: ותאמר אל עבדיך הורידוהו אלי ואשימה עיני עליו. אינך רוצה לעכבו כאן אלא להביטבו:

כב) ונאמר אל אדני לא יוכל הנער לעזוב את אביו. שיש לו נענועין בו: לעזוב. כלומר אם עזב את אביו ומת, כי לא ניסה בטרחות דרכים:

כג) ותאמר אל עבדיך. בלשון התראה: אם לא ירד אחיכם הקטן אתכם לא תוסיפון לראות פני. תוסיפון בנו"ן לרבות אפילו אחד מכם:

כד) ויהי כי עלינו אל עבדך אבי ונגד לו את דברי אדני. כשמועו: את לרבות אסירות שמעון, ועל הקשות שדבר אתם, וכבר דרשנו עלייה הנאמרת ממצרים לארץ ישראל, וירידה מא"י למצרים, (ה) מפני שא"י גבוה, ומצרים שפלה:

כה) ויאמר (אבי) [אבינו] שובו שברו לנו מעט אוכל. כלומר תדע לך שלא ירדנו בתחלה כאן אלא מרוב דוחק:

הערות ותקונים

[ויגש] א) בי הדבר תלוי. וכן הביא הלק"ט: ב) שיכנסו דברי באזנך. ב"ר פצ"ג אות ו' וילקוט ולק"ט ורש"י עה"ת: ג) א"ר ירמי' ב"ר שמעי'. ב"ר שם וילקוט רמז ק"נ ועי' בתנחומא הנדפס מכבר ותנחומא הקדום ויגש אות ח' וע"ש בהערה ל"א ול"ב ועי' בלק"ט בהערה ל"ט. וכן הובא במדרש אגדה: ד) מה פרעה גוזר. ב"ר שם אות ו': ה) מפני שא"י גבוה. קידושין ס"ט ע"א: ו) לפי שהי' שומע

זה אחד מעשרה קל וחומר האמורין בתורה: ויאמר יהודה מה נאמר לאדני. למלך מלכי המלכים הקב"ה (פ) במעשה תמר: ומה נדבר. במעשה בלהה: ומה נצטדק. בדינה. (פא) ד"א מה נאמר לאדוני. בארץ כנען ביוסף: ומה נדבר. בשמעון: ומה נצטדק. בבנימין. (פב) ראיתי דרשת ר' טוביה בלקחו הטוב, מה נצטדק מלשון ערמומיות, כלומר מה נוכל להערים מעתה שהרי אלהים מצא את עון עבדיך, ודימוהו להא (פג) דאמרינן בב"ק בנזיקין לענין בהמה שקשרה בחמה וברחה, כל טצדקי דיכולה למיעבד עבדא, כלומר כל ערמומיות שיכולה לעשות עושה, ואע"פ שדבר חכמה הוא, אין הדבר נראה לי כפתור ופרח, שאין זה הדרך לפני להתמיר ולהלף ולעקם התורה כדי לדורשה. זולתי במדרש תיבות שאין להקפיד בכך, כגון שמות, וכאן מתחלפות התיבות, שהרי נצטדק הצדי"ק קודם לטי"ת, אבל טצדקי הט' קודם לצ': **האלהים מצא את עון עבדיך.** (פד) אמר ר' לוי כוזה שממצה את יין החביות ומעמידה על שמריה: **מצא.** מלשון (נמצא) [ונמצה] דמו (ויקרא א טו). (פה) ובדברי רבותינו דם התמצית, (פו) מיצוי המדות, וכל דומיהן: **ויאמר חלילה לי מעשות זאת.** מלך שכמותי לעשות שלא כדין: **ואתם עלו לשלום.** עלייה תהא לכם, ורוח הקודש מבשרתן, אחד באחד יגשו (וריב) [ורוח] לא יבא ביניהם (איוב מא ח), שלום רב לאוהבי תורתיך (תהלים קיח קסה), ועליו הכתוב אומר [החכמה] תעוז לחכם מעשרה (שליטין) [שליטים] אשר היו בעיר (קהלת ז יט), וכתיב מקור חיים שכל בעליו (משלי טז כב): **שלמה פרשת מקץ:**

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו. (פז) וסמוך לתפוחי זהב משכיות כסף (משלי כה יא), (פח) תירגום עקילס חיזורין דדהב בגו דסקרין דכסף, **דבר דבור על אופניו** (שם). מה האופן הזה מראה פנים לכל צד, כך היו דבריו של יהודה נראין פנים לכל צד בשעה שדיבר עם יוסף, דכתיב ויגש אליו, (פט) ר' יהודה אומר הגשה למלחמה, שנאמר ויגש יואב והעם אשר (אתו) [עמו] למלחמה (ש"ב י יג). ר' נחמיא אומר הגשה לפיוס, שנ' ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע יד ו) לפייסו. רבנן אמרי הגשה לתפלה, שנא' ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא (מ"א יח לו). לכך נסמכה הגשת יהודה למאמרו שלמעלה: (צ) כתיב מים עמוקים [עצה] בלב איש [ואיש] תבונות ידלנו (משלי כ ה). דומין דברי יוסף לתשובותיו של יהודה לבאר עמוקה מלאה צונן ומימיה יפין ולא היה בריה יכולה לשתות הימנה, ובא אחד וקשר חבל בחבל, נימא בנימא, ודלה ממנה ושתה, התחילו הכל דולין ממנה ושותין, כך לא זז יהודה משיב ליוסף דבר דבור על אופניו, עד שעמד על לבו של יוסף:

הערות ותקונים

ישמעאל. ב"ר שם אות ז' ולק"ט וע"ש הערה ו': פ) במעשה תמר. ב"ר שם אות ט': פא) ד"א. שם שם: פב) ראיתי דרשת ר' טובי' בלקחו הטוב. הוא לפנינו בלקח טוב מ"ד ט"ז: פג) בב"ק בהנזיקין. הוא בב"ק ט"ו סע"א: פד) א"ר לוי. כ"ה גם בלק"ט ובב"ר סוף מקץ בטעות א"ר יצחק והמאמר שלפניו הובא בש"ר יצחק, לכן יש לתקן שצ"ל א"ר לוי, וכן מצאתי בב"ר פפ"ה בפסוק ויהי בעת ההיא מובא לנכון בשם ר' לוי: פה) ובדברי רבותינו דם התמצית. פסחים ט"ז ע"ב: פו) מיצוי המדות. ירושלמי ביצה פ"ג ה"ט (דף ס"ב ע"ב): פז) וסמוך לתפוחי זהב משכיות כסף. ב"ר פצ"ג אות ג' כתיב תפוחי זהב במשכיות כסף: פח) תרגם עקילס כו'. ב"ר שם והובא בערוך בערך דיסקר ובערך חזור בשם ב"ר ע"ש: פט) ר' יהודה אומר. ב"ר שם אות ו' וילקוט רמז ק"נ ולק"ט; צ) כתיב מים עמוקים, דומין דברי יוסף. ב"ר שם אות ד';

קבלנות הן: (סז) והלכתא ערב דבשעת מתן מעות לא בעי קנין ובאמירתו הוא משתעבד, שלא בשעת מתן מעות בעי קנין ובאמירתו לא משתעבד. ערב בבית דין אפילו שלא בשעת מתן מעות לא בעי קנין ומשתעבד דבההיא הנאה דקא מהימניה ליה בי דינא גמר ומשעבד נפשיה. ואע״ג דרב חסדא מייתי לשיעבוד עיבות מבני אם ערבת לריעך וגו׳ (משלי ו א), ואמר דיהודה לגבי אבוה קבלן הוי, אנן סבירא לן כרב הונא, חדא דהא בלשון ערבות משתעי קרא, ועוד דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן, וכל מה דמצי למסמך אדברי תורה טפי עדיף. ודאתן על קנין מיהת כל קנין דמקני איניש לחבריה בכל מידי בעי למהוי בלא אסמכתא ודלא אניס ובלא מידעא ואי איכא למיחש מישום מודעא צרוך לבטולה למודעא בקנין ברישא. ולא מתפסינין לקנין לא במטבע ולא בפירות ולא בגרעיניהן ולא במרוקא ולא באיסורי הנאה ולא בכליו של מקנה דקיימא לן כרב דאמר בכליו של קונה דכתיב וזאת לפנים בישראל (רות ד ז), מאי לפנים מימות משה. על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו (שם), הגואל שלף כליו ונותן למקנה, מנלן דמימות משה קאמר דכתיב על הגאולה, וכתיב בתורה או דודו או בן דודו יגאלנו (ויקרא כה מט): אם לא הביאותיו אליך והצגתיו לפניך וחטאתי לך כל הימים. מהו וחטאתי שאהא משלומך רחוק כנזוף. (סח) מכאן אמר רב הונא נידוהו על תנאי אי נמי נידה עצמו על תנאי צריך הפרה, שכן מצינו ביהודה שנידה עצמו על תנאי ולא שרא לנפשיה איענש ליה, שכל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמותיו מגולגלין עד שבא משה וביקש עליהן רחמים, דכתיב וזאת ליהודה וגו׳ (דברים לג ז). (סט) ומאן דמחייב שמתא ומשמתין ליה בי דינא, מחייב למנהג נזיפותא בנפשיה כאבל, (ע) דתנן מעטפין וכו׳, למימר דמחייב בעיטוף כאבל (עא) ובנעילת הסנדל ותשמיש המטה, (עב) אמר רב נידוהו בפניו אין מתירין לו אלא בפניו. (עג) אמר רב גידל אמר רב השומע הזכרת השם מפי חבירו חייב לנדותו, ואם לא נידהו הוא עצמו הוא בנידוי ואין עניות מצויה אלא מקום שמזכירין שם שמים לבטלה: ואל שדי יתן לכם רחמים. (עד) ר׳ יהושע בן לוי פתר ליה להאי קרא בגליות, ואל שדי (עה) שדי לעולם אלהותו יאמר לייסוריכם די. יתן לכם רחמים. כדכתיב ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם (תהלים קו מו): לפני האיש. (עו) זה הקב״ה שנקרא איש מלחמה, שתמצאו חן בעיניו: (וישלח) [ושלח] לכם את אחיכם אחר. (עז) אלו עשרת שבטים: ואת בנימין. (עז״) אלו שבט יהודה ובנימין: ואני כאשר שכלתי. (עח) בחורבן ראשון: שכלתי. בחורבן אחרון, כאשר שכלתי בחורבן אחר לא אשכל עוד: הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו. (עט) תני ר׳ ישמעאל

הערות ותקונים

י״א: סז) והלכתא ערב דבשעת מתן מעות. זה ליתא בשאילתות לפנינו. ובוודאי היה זה לפני המחבר או שאב טמקור אחר: סח) מכאן אמר רב הונא. צ״ל אמר יהודה אמר רב, מכות י״א ע״ב והמחבר הביא כמו שהוא בשאילתות מקץ סי׳ ל׳ ד״ה ברם צריך וכן מה שהביא אי נמי נידה עצמו על תנאי, הוא כמו שהוא בשאלתות ובגמרא ליתא: סט) ומאן דמחייב שמתא ומשמתין לי׳. הוא בשאילהות בהתחלת סי׳ ל׳ ד״ה שאילתא: ע) דתנן מעטפין. צ״ל כדתניא: עא) ובנעילת הסנדל ותשמיש המטה. בשאילתות ואסור בתשמיש המטה ובנעילת הסנדל, וע״ש בשאילת שלום סי׳ ל״ם ובהעמק שאלה סי׳ ג׳: עב) אמר רב. צ״ל א״ר אלעאי אמר רב, והוא בשאילתות שם: עג) אמר רב גידל אמר רב. שם: עד) ר׳ יהושע בן לוי פתר. ב״ר פצ״ב אות ג׳ ושם הגי׳ ר׳ יאשיה בן לוי, ובילקוט רמז קמ״ט ר׳ יהושע פתר: עה) שדי לעולם אלוהותו. בב״ר שם במאמר שלפניו סוף אות ב׳ מי שעתיד לומר ליסורים די הוא יאמר ליסורי די, ועי׳ תנחומא מקץ הנדפס מכבר אות ט׳ מי שאמר לשמים וארץ די יאמר ליסורי די. ועי׳ רש״י עה״ת ולק״ט מ״ג י״ד ובהערה י׳: עו) זה הקב״ה. ב״ר שם אות ג׳ ומדרש אגדה וילקוט ועי׳ סוטה מ״ב ע״ב: עז) אלו עשרת השבטים שם שם: עז*) אלו שבט יהודה ובנימין. שם שם: עח) בחורבן ראשון. שם שם: עט) תני ר׳

אומר דבר של הבטלה, היה אומר, לא ירד בני עמכם, כלומר לא תצטרף בינתי עמכם: אנכי אערבנו מידי תבקשנו. (נז) מכאן אמר רב הונא שערב משתעבד לבעל חוב, ואלו מאן דאוזיף לחבריה על ידי ערבא לא מבעיא ליה למתבע לערבא ברישא אלא תבע ליה ליזופא ברישא, דתנן המלוה את חבירו ע״י ערב לא יפרע מן הערב תחלה, אמר רב נחמן מאי לא יפרע מן הערב תחלה שלא יתבע את הערב תחלה, תניא נמי הכי המלוה את חבירו ע״י ערב לא יתבע את הערב תחלה, ואם אמר בשעת מתן מעות על מנת שאפרע ממי שארצה יתבע את הערב תחלה, ומה טעם משתעבד ערב, (נח) אמר רב אשי בההיא הנאה דקא סמוך ארבוריה וקא מוזיף ליה גמר ומשעבד נפשיה, שהרי ראובן אמר את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך, אפ״ה לא האמין ליה אבוה וקא חזי ביה דאי מעכב ביה יוסף בבנימין, הוה מסר נפשיה עליו ולא הימניה אלא ליהודה, ובההיא הנאה דקא האמין ליה שעבד נפשיה בנידוי כל הימים: (נט) ואע״ג דלביתא דיזופא אסור ליה למוזפנא למיעל ולמשקל משכונא, דכתיב לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו (דברים כד י), לביתו אי אתה נכנס לעבוט, אבל אתה נכנס לביתו של ערב, דכתיב לקח בגדו כי ערב זר (משלי כ טז), (ס) ד״א לביתו אי אתה נכנס אבל אתה נכנס על שכר חמור, ועל שכר כתף, ועל שכר פונדק, ועל שכר דיוקנאות, יכול אפילו זקפן עליו במלוה, ת״ל משאת מאומה, (סא) וערב דבשעת מתן מעות הוא דלא בעי קנין כדפרישית טעמא, אבל היכא דאוזפי ולבסוף קא תבעי ואמר ליה הב לי ערבא ואתי האי ויהיב ליה ערבא צריך קנין דלישתעבד, דכיון דלאו אהימנותיה סמוך הוי ליה אסמכתא בעלמא אי קני מיניה משתעבד אי לא לא, (סב) ותנן ערב היוצא לאחר חיתום שטרות גובה מנכסים בני חורין, (סג) אמר רב יהודה אמר שמואל תנוק שקנו מידו לא משתעבד תנוק הוא דקא אנים ליה מלוה ואתא האי והוה ליה ערב ואמר הנה איתו ואני אתן פטור שלא על אמונתו הלוהו, ומשום הכי בעיא קנין, אבל ערב בעלמא היכא דתבע כי דרכא לא בעי קנין, ורב נחמן אמר אחד זה ואחד זה צריכין קנין, (סד) והלכתא כרב נחמן וכר׳ ישמעאל. (סה) והיכא דתבעיה ליזופא ולא קא פרע ליה, ואית ליה נכסי למפרע אפילו הכי דינא היא דתבע ליה לקבלן דמצי מוזפנא למימר ליה לקבלן אי לא מניכסך לא בעיתך קבלן, דאמר רבה בב״ח א״ר יוחנן לא שנו אלא שאין נכסין ללוה, אבל יש נכסין ללוה לא יפרע מן הערב, ומוקמינן לה למתניתין דפליג ר׳ שמעון בן גמליאל אפי׳ במקום קבלן ערבותא דניכסי עדיפא, ורבנן סברי קבלנות עדיפא וקיימא לן כרבנן, אבל ערב דכולי עלמא ערבותא דניכסי עדיפא דמצי אמר ליה ערב האי דעבדי לך ערבותא דאי משתדפין נכסי הוא אבל כי איתנין נכסי נכסוהי דבר נש אינון מערבין ביה וערבותא דנכסי עדיפא מערבותא דילי והיכא דאמר ליה נמי ממי שארצה אטול כי קבלן דמי. והיכי דמי ערב והיכי דמי קבלן, (סו) אמר רב הונא הלויהו ואני פורע הלויהו ואני חייב הלויהו ואני נותן כולן לשון ערבות הן. תן לו ואני קבלן תן לו ואני פורע תן לו ואני חייב תן לו ואני נותן כולן לשון

הערות ותקונים

שלאחריו הם דברי המחבר: נז) מכאן אמר רב הונא שערב משתעבד לבעל חוב. ב״ב קע״ג ע״ב וכל המאמר הוא משאילתות מקץ סי׳ ל״א המתחיל ואילו מאן דאוזיף לחבריה ע״ש: נח) אמר רב אשי. שאילתות שם בסוף המאמר: נט) ואע״ד דלביתא דיזופא. הוא בשאילהות שם באמצע המאמר: ס) ד״א לביתו אי אתה נכנס. שאילתות שם, ועי׳ בהעמק שאלה אות ה׳: סא) וערב דבשעת מתן מעות. הוא בשאילתות שם המתחיל ברם צריך: סב) ותנן ערב היוצא לאחר חיתום. שאילתות שם: סג) אמר רב יהודה אמר שמואל. שאילתות שם בסוף המאמר: סד) והלכתא כר׳ נחמן וכר ישמעאל. בשאילתות שם איתא והלכה כרב נחמן, וע״ש בהעמק שאלה אות ט׳: סה) והיכא דתבעי׳. שאילתות שם במאמר המתחיל אי נמי: סו) אמר רב הונא. שאילתות שם ועי׳ העמק שאלה אות׳

אסור לקבולי לה׳, דכתיב לא תשא שמע שוא (שמות כג א), קרי ביה לא תשיא, והנ״מ דאסור לקבולי למעבד ביה מעשה, אבל מבעיא ליה למיחש ליה ולמיטר נפשיה, דהכי כתיב את כל פגרי האנשים אשר הכה ביד גדליהו (ירמיה מא ט), וכי גדליהו הרגן והלא ישמעאל בן נתניא הרגן, אלא מתוך שהיה לו לחוש לעצת יוחנן בן קרח ולא חש מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן. אלמא כי אמרין ליה מהדר בתרך למקטלך ולצערך מחייב למיחש ולמיטר נפשיה. ולא מבעיא מלתא דשקרא דאסור לאשתועי אלא אפילו מלתא בעלמא דאיתיה דלא בכלל דלא תעמוד על דם רעיך הוא אסור למימר. (מד) ר׳ מוסיא בשם ר׳ מוסיא רבא מניין לאומר דבר שהוא בבל יאמר עד שיאמר לו לך ואמור. שנאמר לכן אמור לבני ישראל (שמות ו ו). (מה) אמר רבא בריה דרב הונא כל מלתא דמתאמרי באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא דהוי ליה כפרהסיא (מו) ומצי אזיל למימר למריה:

ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים. (מז) מכאן אמרו חכמים כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה, כדדרשינן בסדר הפ־שה, (מח) וט׳ וארון לתפלה, (מט) ושנים ושבת לזימון, ושני תלמידי חכמים. והילכתא הידודיהו (נ) וקטן פורח לצרפו לזימון שלשה או לעשרה, (נא) ולית הלכתא כבולהו שמעתתא (נב) אלא כי הא דר׳ נחמן דאמר קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו, (נג) ופי׳ רב אחא דמן שבחא והוא שנכנס בי״ג שנה. והני מילי לזימון אבל לתפלה ולשאר מצות ולהוציא רבים ידי חובתן עד שישלים י״ג שנה ויום אחד, דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כב לב), וכתיב ויבואו בני לשבור בתוך הבאים, מה התם עשרה וכולהון גדולים, אף הכא עשרה וכולהון גדולים, ואסיקנא הילכתא לגבי ברכת המזון אם אכל עמהן אפילו גרוגרות אחת, או כיוצא בה, או אפי׳ טבל עמהן בציר מצטרף עמהן בין לשלשה בין לעשרה, אבל להוציא את הרבים ידי חובתם, אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן:

ויאמרו שנים עשר עבדיך אחים וגו׳. (נד) אמר להן והיכן הוא, אמרו ליה זבנינן ליה, אמר בכמה, אמרו ליה בה׳ סלעין, אמר להו ואי אמרית לכון הבו לי חמש סילעין ואנא יהיבנא לכון אתון עבדין, אמרו ליה אין, אמר להו ואי לית אנא יהיבנא לכון אפילו בכמה מה אתון עבדון, אמרו ליה במנת כן נחתינן אי למקטול אי למקטל, אמר להו הוא הדבר אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם: ויאמר לא ירד בני עמכם. (נה) ר׳ חנינא בשם ר׳ נהוראי אמר כשהיה אומר אדם דבר הגון לפני ר׳ טרפון היה אומר כפתור ופרח, (נו) כלומר דבור דבר זה על אפניו ככפתור עם הפרח שלו, וכשהיה

הערות ותקונים

להון לדבית ישראל לאישתעויי לישנא בישא חד על חבריה: מד) ר׳ מוסיא בש״ר מוסיא רבא. בשאילתות ר׳ מנסיא בריה ד״ר מנסיא משמיה דרבי מנסיא רבה, ובגמרא יומא פ׳ ע״ב הובא כמו שהביא המחבר ונרשם בגליון בשאילתות איתא ר׳ מנסיא: מה) אמר רבא בריה דרב הונא. בשאילתות ת״ש דאמר רבא בר רב הונא: מו) ומצי אזיל למימר למריה. ע״כ הוא משאילתות: מז) מכאן אמרו חכמים כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה. ברכות כ״א ע״ב ומגילה כ״ג ע״ב, ועי׳ ירושלמי ברכות פ״ז ה״ג (דף י״א ע״ג), וב״ר פצ״א אות ג׳: מח) וט׳ וארון. ברכות מ״ז ע״ב: מט) ושנים ושבת. שם שם: נ) וקטן פורח. שם שם: נא) ולית הלכתא. שם מ״ח ע״א: נב) אלא כי הא דר׳ נחמן. שם שם, ועי׳ בתוס׳ שם ד״ה ולית הלכתא ועי׳ באלפסי פ״ז דב״ב ובנימוקי יוסף שם ובהרא״ש שם ובב״י טור או״ח סי׳ נ״ה ובשבלי הלקט השלם סי׳ קנ״ג ועי׳ ב״ר פצ״א אות ג׳ וירושלמי ברכות פ״ז ה״ב (דף י״א ע״ב) ועי׳ במפרשים בב״ר שם: נג) ופי׳ רב אחא דמן שבחא. כוונתו להשאילתות ולא מצאתי זה בשאילתות, ועי׳ בב״י שם: נד) אמר להן היכן הוא כו׳. ב״ר פצ״א אות ז׳: נה) ר׳ חנינא בש״ר נהוראי. ב״ר שם אות ט׳, ושם הגי׳ רבי חנינא ורבי מרגיוס תרויהון אמרין בשם אבא נהוראי: נו) כלומר דבור דבר זה על אופניו. גם כלומר

(ויקרא יט יז), יכול לא יכנו (לח) ולא יקללנו (לט) ולא יסטמנו, ת״ל בלבבך, **בשנאה שבלב הכתוב מדבר**, לימרא דשנאה בעלמא קאסר רחמנא אע״ג דלא עביד מדעם. **ועונשה** דשנאת חנם שקולה כנגד שלשה עבירות, ע״ז גילוי עריות ושפיכות דמים, שהרי שילה לא חרבה אלא בשביל גילוי עריות ובזיון קדשים, גילוי עריות דכתיב אשר ישכבון את הנשים (ש״א ב כב), ובזיון קדשים דכתיב בטרם (יקטורין) [יקטרון] את החלב וגו׳ (שם ב טו), ומקדש ראשון מפני מה חרב מפני שהיו בו ג׳ עבירות, ע״ז דכתיב כי קצר המצע מהשתרע (ישעיה כח כ), גילוי עריות דכתיב יען כי גבהו בנות ציון (מאוד) (שם ג טז), **שפיכות דמים** דכתיב וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד (מ״ב כא טז), מקדש שני שהיו עסוקין בתורה ובמצות לא חרב אלא מפני שנאת חנם שהי׳ ביניהם. (מ) **ודאסיר למשנייא** היכא דקא נהיג כשורה, אבל לא נהיג כשורה למשנייא ולמלטיה שרי, ולמעביד ביה מעשה, דכתיב ונשיא בעמך לא תאור (שמות כב כז), בעושה מעשה עמך. (מא) **והיכא דידע** ביה איהו לחודא דלא נהיג כשורה מחייב לאוכוחי, ואי לא קביל עלייהו שרי למשנייא, וכן נמי אי אמר ליה עד אחד דקים ליה בגויה סמוך עליו וסניא ליה דכמו דידע איהו דמי ממעשה דבת ר׳ חסדא דסמיך עליה רבא בעלה כדאמרה ליה ההיא איתתא חשודה אשבועת שוא, ואפיק שבועתא אשכנגדה, אמר כיון דקים ליה בגויה דלא משקרא כמאן דסמיכנא אנפשאי דמיא. ובעינן על פי עד אחד דלא קים ליה בגויה שרי למסנייא ומדמינן ליה לשבועה, דתניא לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת (דברים יט טו), לכל עון ולכל חטאת הוא דאינו קם, אבל קם הוא לשבועה, הכא נמי בעד אחד סניא: ות״ר כי תראה חמור שונאך (שמות כג ה), שונא ישראל ולא שונא נוי, ואי דכי נהיג כשורה לא שרי למסנייא, דכתיב לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא יט יז), ואי דאית ביה שני עדים צריכא למימר השתא מעשה עבדי ביה שנאה מבעיא אלא לאו כהאי גוונא, או דילמא שנאה נמי כעון וחטאת דמי ובעינן שני עדים (מב) **ושני ליה רב אשי** לרב אחי בריה דרבא דאפילו תלמיד לא מהימן על רביה כבי תרי לא לימא ליה לרביה עביד כן וכן דשם רע הוא דמפיק עלויה, ושמעינן מינה דעל עד אחד לא סמכינן למימר דשנאה כעון וחטאת דמיא ואמר רחמנא לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת (דברים יט טו), וכשם שנענשו אחי יוסף על שנאתם אותו, כך נענש יוסף על שהביא דבתם רעה, (מג) **לכך אסור לבני ברית לספר לשון הרע על חבירו**, דתנא דבי ר׳ ישמעאל כל המספר לשון הרע מגדיל עונות כנגד שלש עבירות גדולות, ע״ז גילוי עריות שפיכות דמים, ע״ז איקרי גדולה, דכתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות לב לא), **ג״ע** דכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת (בראשית לט ט), שפיכות דמים דכתיב גדול עוני מנשוא (שם ד יג). אבל לשון הרע (כתיב) [איקרי] גדולות דכתיב לשון מדברת גדולות (תהלים יב ד), ואי אמרת גדולות תרתי משמע, לא מצי מפקת חדא מנייהו. והכא נמי

הערות ותקונים

וישב סי׳ כ״ז: לח) ולא יקללנו. וכ״ה בשאילתות, ובגמרא שם ולא יקלקלנו והוגה שם בגליון שצ״ל יקללנו: לט) ולא יסטמנו. בגמרא שם ולא יסטרנו, פי׳ הכאה על הלחי, ובשאילתות לפנינו ולא ימרטטנו, אין ספק אצלי שהי׳ כתוב בשאילתות ולא יסטרנו וגם המחבר הביא כן ולא יסטרנו אבל נשתבש בהעתקה ונעשית יסטמנו במקום יסטרנו, וכן הוא לנכון בערוך ערך סטר בשם הילמדנו (והוא בתנחומא הנדפס מכבר משפטים אות ז׳) יכול לא תסטרנו, וכתב פי׳ הכאה ביד על הלחי וכן בספרא קדושים פרשה ב׳ פרק ד׳ ולא תשנא את אחיך יכול לא תקללנו לא תכנו ולא תסטרנו ת״ל בלבבך: מ) ודאסיר למשנייא. שאילתות שם: מא) והיכא דידע ביה. הוא בשאילתות שם במאמר המתחיל ברם צריך היכא דהוא ידע בי׳: מב) ושני לי׳ רב אשי לרב אחי בריה דרבא. צ״ל לרב אחא כמו שהוא בשאילתות וכן בגמרא פסחים קי״ג ע״ב: מג) לכך אסור לבני ברית לספר לשון הרע על חבירו כו׳. עד סוף המאמר הוא ג״כ בשאילתות שם סי׳ כ״ח שאילתא דאסור

כאיגרתא דלא מקרי. א"ר פדת א"ר יוחנן הרואה חלום ונפשו עגומה עליו ייטיבנו בפני שלשה, א"ר ברכיה לעולם יצפה אדם לחלום טוב עד כ"ב שנין (כד) מגלן מיוסף: א"ר לוי חלום טוב אע"פ שכולו אין מתקיים, מקצתו מתקיים, דכתיב הבוא נבוא אני ואמך ואחיך, וההוא יומא אמו לא הוית, (כה) ואע"פ דבעי למבעי רחמי מעשה לא עבדינן על דברי חלומות כגון אפוקי ממונא בדינא וכיוצא בו, (כו) דתניא הרי שהיה מצטער על מעות שהניח לו אביו ובא בעל החלום ואמר לו כך וכך הם ובמקום פלוני הם, ושל פלוני הם, או של מעשר שני הם, (כז) זה היה מעשה ואמרו דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין: ועל פיך ישק כל עמי. (כח) שלא יהא אדם נוטל פרוקופי חוץ ממך: רק הכסא אגדל ממך. (כט) א"ר שמעון בן לקיש שני דברים נתן לנו משה בתורה ואנו למדין אותם מפרשתו של רשע זה, דכתיב (והייתם) [והיית] רק למעלה (דברים כח יג), יכול כמוני, ת"ל רק, גדולתי למעלה מגדולתכם, ונלמד אותה מכאן, דכתיב אתה תהיה על ביתי, יכול כמוני, ת"ל רק הכסא, גדולתי למעלה מגדולתך. דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו (ויקרא יט ב), יכול כמוני, ת"ל כי קדוש אני ה' (שם), קדושתי למעלה מקדושתכם, ונלמוד אותו מכאן, דכתיב ראה נתתיך על כל ארץ מצרים, יכול כמוני, ת"ל אני פרעה, גדולתי למעלה מגדולתך: צפנת פענח. (ל) רבנן אמרו צופה פודה נביא תומך, פותר ערום (לא) נביא חוזה: ותכלינה שבע שני השבע. (לב) יצאו מכוללת ככלה נאה: ותחלינה שבע שני הרעב. נכנסו חליונות עד שישבו על השלחן ביקשו אפי' פת קיבר ולא מצאו, אמרו לא כך אמר יוסף: וירא כי יש שבר. (לג) קרי ביה סבר, (לד) זש"ה האומר לחרס (לא) [ולא] יזרח (איוב ט ז), זה יעקב. ובעד כוכבים יחתם (שם), אלו יו"ד שבטים שרואין את יוסף ואינן מכירין אותו: כי יש שבר. זה הרעב, כי יש סבר זה השובע, כי יש סבר ועבדום וענו אותם (בראשית טו יג ויד). כי יש סבר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (שם): למה תתראו. (לה) אל תצאו ובידכם פרוסה מפני התרעומת, ואל תכנסו כולכם בפתח אחד מפני עין רעה: רדו שמה ושברו לנו משם. (לו) בישרן שירידה היא להם שעתידין להשתעבד שם מאתים ועשר שנים מנין ר"ד"ו' ואמר שאמר הקב"ה לאברהם אבינו, כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם (שם טו יג). לא היו על השבטים לירד למצרים זולתי זרעם, ומי גרם להם לירד הם עצמן. שנאה ששנאו את יוסף אחיהם, בשביל כן נתגלגל הדבר וירדו למצרים: (לז) ותנא רבא לא תשנא את אחיך בלבבך

הערות ותקונים

שם במאמר שלאחריו: כד) מגלן מיוסף. בשאילתות מפורש שם המספר שהוא כ"ב שנה: כה) ואע"פ דבעי למבעי רחמי מעשה לא עבדינן. הוא בשאילתות שם במאמר המתחיל ברם צריך: כו) דתניא הרי שהי' מצטער על מעות. שאילתות שם וע"ש בהעמק שאלה אות ט"ז שהעיר שבגמרא ליתא המלות „מעשר שני", וכן המחבר לפנינו לא הביאם: כז) זה היה מעשה ואמרו דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין. וכן הוא הסיום בשאילתות שם סוף סי' כ"ט: כח) שלא יהא אדם נוטל פרוקופי חוץ ממך. ב"ר פ"צ אות ב' ונשמט שם מלת „נוטל" והובא בערוך ערך פרקופי, והוראת המלה בל"י גדולה וכבוד: כט) א"ר שמעון בן לקיש. ב"ר שם, ושם הגי' אר"ל, ר"ת אמר ריש לקיש והכל אחד: ל) רבנן אמרי. ב"ר פ"צ אות ד': לא) נביא חוזה. במדרש שם ובילקוט נבון חוזה, וגם בלק"ט הביא נביא חוזה. ובמדרש אגדה נבון חכם: לב) יצאו מכוללת ככלה נאה. בב"ר שם אות ו' יצאו מכוללת. והמלות „ככלה נאה" הוסיף המחבר ועי' שם במ"כ ופ"מ ומהרז"ו שפי' מכוללת באופן אחר: לג) קרי ביה סבר. עי' ב"ר ריש פצ"א שדרשו שבר כמו סבר בשי"ן שמאלית: לד) זש"ה האומר לחרס. עי' בב"ר שם והוא מאמר בפני עצמו וע"ש בחדושי הרש"ש והרד"ל: לה) לא תצאו ובידכם פרוסה. ב"ר שם אות ב' ועי' מדרש אגדה הערה ד': לו) בישרן. ב"ר שם בשם ראב"כ: לז) ותנא רבא. צ"ל ותנו רבנן והיה כתוב בר"ת ות"ר והמעתיק הציג ותנא רבא. וכ"ה לנכון בערכין ט"ז ע"ב, וכל המאמר עד סופו לקח המחבר מן השאילתות פ'

לרבות שיקה החמורים והכר. (יב) אמרי הא שלם דכולה נטשי. ורוח הקדש אומרת שלום רב לאוהבי תורתך וגו' (תהלים קיט קסה):

יז) ויאמר חלילה לי. חולין הוא לי: מעשות זאת. ליענש מי שלא פשע בי עם מי שפשע בי: האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד. לבדו: ואתם. שלא פשעתם: עלו לשלום אל אביכם. אפילו בלא עונש ממון:

(יג) ורבותנו דרשו ויהי מקץ שנתים ימים. זש״ה בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור (משלי יד כג). כל עצב שנתעצב יוסף מאדונתו היה לו יתרון ממנה, שלקה את אסנת בהה לאשה. ודבר שפתים אך למחסור, על שדיברו שפתיו לשר המשקים (יד) שתי זכירות נחסרו ישועתו שנתים ימים: ותרענה באחו. (טו) כשהשנים יפות נעשים הבריות ריעים ואחים אלו לאלו, וכן הוא אומר ירעה מקנך ביום ההוא כר נרחב (ישעיה ל כג), וכתיב ישאו הרים שלום לעם וגבעות בצדקה (תהלים עב ג), (טז) בשביל שנושאין הרים יש שלום לעם, וכן גבעות בצדקה, שהקב״ה עושה עמהם ומשימין פירות הרבה מרבית שלום לעם: דקות ושדופות קדים צומחות אחריהן. (יז) כשהשנים רעות גופן של בריות מעלין חטטין: ותפעם רוחו. (יח) רבנן אמרי כאן ליתן גדולה לאחר כתיב ותפעם, בחלומו של נבוכדנצר ליתן גדולה לארבעה כתיב ותתפעם (דניאל ב א), וקל וחומר ומה רשעים שאינם יראים מלפני הקב״ה רואנים מחזיון חלומותם, בני ברית אשר פחד אלהים נגד עיניהם על אחת כמה וכמה, וכתיב והאלהים עשה שיראו מלפניו (קהלת ג יד). (יט) ואלו מאן דחזי בחילמא דמשמתין ליה, (כ) צריך למיטרח עד פרסה ומכניף ביה עשרה דתנו הלכתא דשרו ליה, ואי ליכא ביה עשרה, אפילו בי תלתא, מאי טעמא רחמי הוא דקא בעי עליה, ואפילו חזיין ליה אשה או עבד או קטן ואי ידע מאן שמתי' ליזל לגביה ולישרי ליה, ואפילו אי חזי דשרו ליה צריך הפרה, (כא) דאמר רב אשי מאי דכתיב הנביא אשר אתו (החלום) [חלום] (ידבר) [יספר] חלום ואשר דברי אתו ידבר [דברי] אמת, מה לתבן את הבר נאום ה' (ירמיה כג כח), כשם שאי אפשר לתבן בלא בר, כן אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים. (כב) דלמא מאי דחזא דברים בטלים הוא דחזא. (כג) ואפילו יחיד מומחה שרי לשמתא. א״ר חסדא חילמא דלא מיפשר

הערות ותקונים

יב) אמרי הא שלם דכולה נטשי. בב״ר אמרין ליה השלום דכוליה נשפה, ורש״י במדרש שם הביא אמר ליה הי שלום דכולא נטיפה. והרד״ל הגיה הא שלום דכוליה נצפה ע״ש: יג) ורבותינו דרשו ויהי מקץ שנתים ימים זש״ה בכל עצב וגו'. ב״ר פפ״ט אות ב': יד) שתי זכירות. כי אם זכרתני אתך והזכרתני (בראשית מ' י״ד): טו) כשהשנים יפות נעשים הבריות ריעים ואחים אלו לאלו. ב״ר שם אות ד' וילקוט רמז קמ״ז ות״א, וכן בתנחומא הקדום מקץ אות ג' ודורש אחו מלשון אחוה: טז) בשביל שנושאים הרים יש שלום לעם. בב״ר שם א״ר אחא נשאו הרים נשיאתן שלום לעם, ועי' שו״ט מזמור ע״ב אות ג': יז) כשהשנים רעות גופן של בריות מעלין חטטין. ב״ר שם וילקוט ומדרש אגדה. וחטטין פי' בלשון ערבי אבעבועות והערוך ערך חט ד' הביא דברי הב״ר ועי' בערוך השלם: יח) רבנן אמרי. ב״ר שם אות ה' וילקוט רמז קמ״ז ורש״י ולק״ט ומדרש אגדה ועי' תנחומא מקץ ובהערה כ': יט) ואלו מאן דחזי בחילמא דמשמתין ליה כו'. כל זה הוא לקוח מן השאילתות ריש מקץ סי' כ״ט והמחבר הביא כל המאמר משאילתות, והשמיט איזה דברים וע״ש בשאילת שלום ובהעמק שאלה שהאריכו על השינויים בשאילתות ואשר הוא בגמרא שלפנינו, וכל הרוצה לעמוד על גוף הענין יעי' שם וימצא מבוקשו: כ) צריך למיטרח עד פרסה. הדין הזה הובא ברמב״ם ה' נדוי ועי' בשאילות שלום ובהעמק שאלה: כא) דאמר רב אשי מאי דכתיב הנביא אשר אתו חלום וגו'. נוסחא אחרת בשאילתות, והמחבר הוסיף בתוך דברי השאילתות מגמרא ברכות נ״ה ע״א וא״ר בב״ח א״ר יוחנן זה חלום רע הנביא אשר אתו חלום וגו' ובשאילתות הובא בשם רב אשי אבל לא הובא הכתוב המובא בגמרא שם: כב) דלמא מאי דחזא דברים בטלים הוא דחזא. שאילתות שם בגליון כל זה מספרי גאון: כג) ואפילו יחיד מומחה שרי לשמתא. שאילתות

י) ויאמר גם עתה כדבריכם כן הוא. (ד) כן הוא המנהג שעשרה בני אדם שנמצאו בגניבה אחת, (ה) הרי כולם בסירות, אבל אני עושה לפנים משורת הדין האיש אשר נמצא הגביע בידו אינִי ממיתו. אלא יהיה לי עבד: ואתם. והנותרים בכם שלא פשע בדבר: תהיו נקיים. מכל דבר ומכל עונש:

יא) וימהרו. (ו) זריזים בני זריזים, דכתיב וימהר אברהם האהלה (בראשית יח ו), קנאים בני קנאים, אביהם קינא על גניבת התרפים, דכתיב עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (שם לא לב), ואלה אמרו אשר ימצא אתו מעבדיך ומת, שקינאו על הגניבה: ויורידו איש את אמתחתו ארצה. מעל החמור לארץ: ויפתחו איש (את) אמתחתו. מפני שלא פשעו בדבר, לכך משתדלין לצאת מידו:

יב) ויחפש. חיפש השקים והריק את הבר: בגדול החל. באמתחת ראובן החל לחפש, כמו שהסיבו לפני יוסף: (ז) ובקטן כלה. לחפש כדי שלא יאמרו יודע היה היכן הגביע מונח: וימצא הגביע באמתחת בנימין. כיון שנמצא הגביע באמתחתו התחילו לקנטרו (ח) אמרו הוא גנב בר גנבתא, כך ביישה אמך את אבינו בתרפים, אמר להם יש כאן אחים מוכרין את אחיהם, יש כאן שעיר עזים:

יג) ויקרעו שמלותם. מרוב הבושה: ויעמס. לשון הטענה, ודומה לו יום יום יעמס לנו (תהלים סח כ), ועומסים על החמורים (נחמיה יג טו), (אך) [אבן] מעמסה (זכריה יב ג), וכל דומיהן: איש על חמורו. מלמד שהכעס והפחד מכפילין את הכח לפי שעה, שהרי משוי החמור היא משוי שני בני אדם נוטלו כל אחד בידו ומשליכו על החמור: וישבו העירה. (ט) מלמד שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר של עשרה בני אדם:

יד) ויבא יהודה. שהוא הגביר: ואחיו. אחריו: (בית) [ביתה] יוסף והוא עודנו שם. שהיה עומד וממתינם: ויפלו לפניו ארצה. הרי פעם רביעית כנגד ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (בראשית לז ט):

טו) ויאמר להם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם. מה ת״ל הזה, אלא כך אמר להם המעשה הזה קשה עלי יותר משאתם הייתם לוקחים ממני דבר גדול מזה, כי הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני. כפל הדבר וכבר דרשנו:

טז) ויאמר יהודה. זה אחד משלשה מקומות שדיבר יהודה בראש ומינוהו עליהם לראש: (י) מה נאמר לאדוני. על כסף הראשון: ומה נדבר. לאדוני על הגביע שחטאנו בהם, גלוי וידוע לפני הקב״ה שלא חטאנו בהם: ומה נצטדק. שלא חטאנו בהם: האלהים מצא [את] עון עבדיך. (יא) מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו. נצטדק, כלומר נצדק עצמינו, כי בלי ט׳ יש לומר נצדק בדין מתוך מעשינו, אבל נצטדק אפי׳ שלא כדין משמע, וכן ת׳ המוטפלת בתוך התיבה נדרשת מעין זה המדרש, כגון ויתהלך, תשתכרין, יתברך, ויתגדל, וכל דומיהם: הננו עבדים לארני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו. גם גם

הערות ותקונים

ד) כן הוא המנהג שעשרה בני אדם. ב״ר פצ״ב אות ח׳ וילקוט ולק״ט: ה) חרי כלם בסירות. וכ״ה בלק״ט ובב״ר הגי׳ כולם באסירא, ובילקוט כלם בסירה ונרשם בגליון פי׳ בסגירה ועי׳ רש״י עה״ת: ו) זריזים בני זריזין כו׳. הוא לקוח מן הלק״ט: ז) ובקטן כלה לחפש כדי שלא יאמרו. ב״ר שם וילקוט סוף מקץ ורש״י עה״ת ולק״ט: ח) אמרו הוא גנב בר גנבתא. ב״ר וילקוט ולק״ט ועיין תנחומא מקץ אות י״ג ובתנחומא הנדפס מכבר אות י׳ ומדרש אגדה: ט) מלמד שלא היתה חשובה בעיניהם כו׳. ב״ר וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה וע״ש הערה ה׳: י) מה נאמר על כסף ראשון. ב״ר שם אות ט׳ וילקוט שם ותנחומא הנדפס מכבר מקץ אות י׳ ות״י ולק״ט ומדרש אגדה: יא) מצא בעל חוב. ב״ר שם בשם ר׳ יצחק ובילקוט ובלק״ט הוא בלי שם האומר:

לומר מעט ועושים הרבה: כאשר יוכלון שאת. על חמוריהם: ושים כסף איש. כלומר כסף כל אחד: בפי אמתחתו:

ב) ואת גביעי. לפי שהי' לו גביעי כסף וגביעי זהב, לפיכך חזר ופירש גביעי גביע הכסף, אותו שהוא מנחש בו: תשים בפי אמתחת הקטן. כלומר קטן שבהם: ואת כסף שברו. כמובן: ויעש כדבר יוסף. אמתחותיהם למלאות ואשר דבר על הכסף ועל הגביע:

ג) הבקר אור. כלומר האיר המזרח: והאנשים שלחו המה וחמוריהם. מלמד שלא פטרם עד אור הבקר, (א) מכאן אמרו רבותינו לעולם יצא אדם בכי טוב, ויכנס בכי טוב פי' יצא לדרך לאחר שהאיר היום, ויכנס לעיר עד שלא ישקיע האור, שנאמר וירא את האור כי טוב (בראשית א ד).

ד) הם יצאו את העיר. (ב) כלומר מן העיר, ודומה לו, כצאתי את העיר (בראשית א ד): (ג) לא הרחיקו. ללכת שאם הרחיקו אין יכולין כל בני העיר להחזירן: ויוסף אמר לאשר על ביתו קום רדוף אחרי האנשים. בעיר שאימת העיר עליהם: והשגתם. שאם מרחיקין אין יכולין כל בריה להשיגם: ואמרת אליהם למה שלמתם רעה תחת טובה. אמור להם דברי תוכחה שמשבר לבם ויותש כחם, אדוני זימן אתכם למשתה, והאכיל והשקה אתכם חנם, ואתם גנבתם כלי המשתה:

ה) הלא זה אשר ישתה אדוני בו. כאן הדברים מקצר אלא סוף הדברים מודיעין לחפש: והוא נחש ינחש בו. כפל הדיבור, כלומר כשם שניחש בו והודיע אתכם כל ענייניכם, כך ניחש במחזה כוכבים באיצטרולונין שלו לידע מי גנב את הגביע ואין יכולין לכחש: הרעותם אשר עשיתם. שדור המבול לקו על החמס שבידם, ואחרי כן גדרו עצמן גדולי הדורות על הגזל ועל החמס, ואתם שאמרתם שאתם בני גדולי הדור הרי פרצתם הגדר:

ו) וישיגם וידבר אליהם (כדברים) [את הדברים] האלה. כשמועו:

ז) ויאמרו אליו למה ידבר אדוני כדברים האלה. לא נאמר הדברים; אלא כדברים, כלומר אין ראוי לכל דבר לא הם ולא כמדומה להם, וכן אתה דורש חלילה לך מעשות כדבר הזה (בראשית כח יג), לא הוא ולא כדומה לו: חלילה. חולין הוא לעבדיך מעשות כדבר הזה לא הוא ולא כדומה לו:

ח) הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו. שהרי העדת בעצמך כי מטמון הוא שנתן לנו הקב"ה, וכספנו בא אליך ובא לידינו דרך היתר, ואעפ"כ: השיבונו אליך מארץ כנען. כאלו היא מלוה אצלנו, קל וחומר לדבר האסור: ואיך נגנב מבית אדוניך כסף או זהב:

ט) אשר ימצא אתו. הגביע שאמרת: מעבדך ומת. שכן הדין שהרי בן נח נהרג על שוה פרוטה: וגם אנחנו נהיה לאדוני לעבדים. שהרי כלנו בסירות על ידיו:

הערות ותקונים

[מד] א) מכאן אמרו רבותינו. פסחים ב' ע"א תענית י' ע"ב ועי' לק"ט מ"ד ג' בהערה ב':
ב) כלומר מן העיר. לק"ט: ג) לא הרחיקו ללכת שאם הרחיקו אין יכולין כל בני העיר להחזירן כו' בעוד שאימת העיר עליהם. בתנחומא הנדפס מכבר מקץ אות י' לא הרחיקו אמר יוסף אם ירחיקו אין כל בריה יכולין להן קום רדוף כל זמן שאימת העיר עליהן. וכן בתנחומא הקדום מקץ אות י"ג אמר יוסף אם ירחיקו אין כל בריה יכולה להחזירן כו' כל זמן שאימת כרך עליהן ובילקוט סוף מקץ הביא בשם מדרש וז"ל הם יצאו את העיר לא הרחיקו כמ"ד רחוק יהיה ביניכם ובינו כאלפים אמה, אמר אם יתרחקון מן העיר אפילו מיל אחד אין כל בריה יכולה להחזירן:

לא) וירחץ פניו. שהיו מדומעות: ויצא. אליהם: ויתאפק. נתחסן עצמו שלא לבכות, ודומה לו, ויתאפק המן (אסתר ה י), נתחסן בעצמו שלא להראות חמתו מיד, וכן אתה אומר המון מעיך ורחמיך (אלינו) [אלי] התאפקו (ישעי' סג טו), ועל אופן זה מדובר גאוה אפיקי מגינים (איוב מא ז). ולבי רחש לומר שם טעם וירחץ פניו ויצא ויתאפק, שלא ניגב פניו בשמלה, ושוב לא רחץ ידיו, אלא החזיק עצמו נטול לידים, ובאותה רחיצה אמר שימו לחם. (לג) ודומה לו בדברי רבותינו עוף ובשר נאכל באפיקורין, (לד) ויש גורסים באפיקילין, ופירש במטלית בלא קינוח הפה, ובלא נטילת ידים:

לב) וישימו לו לבדו. בקערה כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי: ולהם לבדם. מפני שהם יהודים: ולמצרים האוכלים אתו. שהן משרתיו: לבדם כי לא יוכלון [המצרים] לאכול (עם) [את] [העברים] לחם. כלומר עם העבריים לאכול מקערה אחת: כי תועבה היא למצרים. לאכול עם העברים שהעברים אוכלין בשר כבשים, ומצריים משתחווים לכבשים ודומה לדבר כי תועבת מצרים כל רועי צאן (בראשית מו לד) וכה״א כי תועבת מצרים נזבח לה׳ אלהינו (שמות ח כב):

לג) וישבו לפניו הבכור כבכורתו. כלומר כמשפט בכורתו, שדרך הבכור להיות מיסב בראש: והצעיר כצעירתו. כמשפט צעירתו, שמידתו צעירה להסב באחרונה, נטל הגביע ועשה עצמו מקוסם, לא היה מכה בגביע, אלא כמנחש וקוסם בדברים, (לה) ראובן בכור יסב שני ליהודה, מפני שיהודה גבר לאחיו, והוא יסב בראש, ואחר ראובן שמעון, וכן כולם, דרך מולדתם, אני אין לי אם, ולזה הנער אין לו אם, כי בלדתה אותו מתה, יבא ויסב אצלי, לפיכך ויתמהו האנשים איש אל רעהו:

לד) וישא משאות מאת פניו אליהם. משאת אלו מנות, ודומה לו יתר שאת (בראשית מט ג), אם נשאת נשא לנו (ש״ב יט מג), תרגם יונתן בן עוזיאל אם מתנן יהב לנא: מאת פניו. מאת השלחן שלפניו: אליהם. שנתנם אליהם: ותרב משאת בנימין ממשאות כולם. כלומר מאחד מכולם: חמש ידות. חמש חלקים שהרי לכל אחד נישאת מנה אחת מלפניו. ולבנימין נישאו ה׳ מנות, (לו) מנה אחת עם אחיו, ומנה אחת נתן לו יוסף עוד, ומנה אחת אסנת, ומנה אחת מנשה, ומנה אחת אפרים. ועל שני דברים נקראו מנות ידות, על שהן מתן יד, ועל שם ידיית גורל עליהם, כדכתיב ידו גורל (יואל ד ג), ידו הדה (ישעי׳ יא ח), וכה״א ונתתם חמישית לפרעה וארבע הידות וגו׳ (בראשית מז כד), וכל דומיהן: וישתו וישכרו עמו. (לז) א״ר לוי כל עשרים ושתים שנה שלא ראה אותם, לא טעם יין, אף הם לא טעמו יין, עד שראו אותו, שנאמר וישתו וישכרו עמו, עמו שתו, בלעדיו לא שתו:

[מד] א) ויצו את אשר על ביתו לאמר. לומר בלשון מצרי: מלא את אמתחת האנשים. האנשים הללו: אוכל. משמע אפי׳ קטניות, אלא כך דרכן של צדיקים

הערות ותקונים

מכבת גחלי חלב. לק״ט: לג) ודומה לו בדברי רבותינו עוף ובשר נאכל באפיקורין. צ״ל עוף וגבינה, והוא בגמרא חולין ק״ד ע״ב: לד) ויש גורסין באפיקילין. גם הערוך ערך אפיקורין הביא ס״א אפיקילים וכ״ה גי׳ הרי״ף והוראת המלות עיין בערוך השלם ערך אפיקורין ומה שסיים המחבר „ופי׳ במטלית בלא קינוח הפה ובלא נטילת ידים״, גם הערוך כתב מטלית בלא קינוח הפה ובלא נטילת ידים. והסיום בלא קינוח הפה מפורש כן בגמרא שם בלא נטילת ידים ובלא קינוח הפה: לה) ראובן בכור יסב שני ליהודה. ב״ר פצ״ב אות ה׳ וילקוט ותנחומא הנדפס מכבר ויגש אות ד׳ ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: לו) מנה אחת עם אחיו כו׳. ב״ר ותנחומא שם ורש״י עה״ת ולק״ט ומ״א: לז) א״ר לוי. ב״ר וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט ומ״א ועי׳ שבת קל״ט ע״א:

כז) **וישאל להם לשלום.** לשלום עצמן: **ויאמר השלום אביכן.** (כד) **זה יעקב:** **הזקן אשר אמרתם.** זה יצחק זקינם: **העודנו חי.** מפני שהניחו בחיים כשנפרד מאביו. לפיכך שואל עליו ומה שכתיב אשר אמרתם, כמנגב דברים מהם לשם שמים, כדי לידע אם זקינו חי אם לאו שהרי בזה הפרק היה יוסף בן ל״ב שנה. ויצחק נפטר בשנת כ״ט ליוסף, י״ב שנים אחר מכירתו. והיו מספרין בשבחו לפני יוסף, ומתוך כך אמר עכשיו **אשר אמרתם:**

כח) **ויאמרו. לו אחיו:** **שלום לעבדך לאבינו עודנו חי.** אבל הזקן נפטר זה ג׳ שנים. (כה) א״ר חייא רבה להוא בבלאה שואלין על החיים לשלום ולא על המתים. אלא יוסף לפי שהניחו בחיים. לפיכך שאל בשלומו. (כו) ולפי שקראו לאביו עבדו בפניו ושותק ואינה מוחה. לפיכך נקטעו חייו: **ויקדו וישתחוו.** הקידה היא כפיפת קדקוד: **וישתחוו.** הרי פעם שלישית. כנגד מלך תמלוך:

כט) **וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו.** שדומה לאמו. ומה הוצרך לומר וירא את בנימין והלא כבר נאמר וירא יוסף (אותם) [אתם] (ואת) [את] בנימין (פסוק טז). אלא שינה בדברים כדי לחדש בהם דבר. שהראה עצמו כמתנכר עליו: **ויאמר הזה.** לשון תימה: **אחיכם הקטן אשר אמרתם אלי ויאמר אלהים יחנך בני.** (כז) אמר ר׳ בנימין בר לוי לפי ששמענו חנינה בי״א שבטים, שנאמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדיך (בראשית לג ה). ובבנימין לא שמענו. כאן שמענו. אלהים יחנך בני. כי לא היית בכלל חנינה שאמר אביך:

ל) **וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו.** עיקר מלת כמר לשון גלגול. ודומה לו (נכמרו יחד) [יחד נכמרו] ניחומי (הושע יא ח). כלומר כל עסקי נחמות שלי נתגלגלו זו על זו לחול עליכם. וחבירו מוכיח נהפך עלי לבי (שם). וכן נכמרו רחמיו כל מדות רחמים שיש בו נתגוללו על אחיו. ודומה לדבר עורנו כתנור נכמרו (איכה ה י). כלומר נצפדו עורם ויקמטו יחד כתנור זו שאבניו כמורות זו על זו בנופלו. (כח) ודומה לו בדברי רבותינו בשלו כימרו. כלומר אחר שבישלו כל צורכה ושהת נתכווצה ויבשה. ואע״פ שיש לשון כמר הרבה בתלמוד שמתפרש בענין אחר. (כט) כגון מיכמר בישרא. (ל) וכגון הא דאמרינן על העביט של ענבים והוא מחוסר מיכמר (לא) ואובילי לבי מעצרתא. קיימא לן דרבנן הוציאו לשונות התלמוד לטעמים הרבה. וגם במקרא כן. ומי שאין לו עדים הרבה. יביא שנים או שלשה וקמו דבריו: **ויבקש לבכות ויבא החדרה.** כלומר לחדר המטות ומעין זה אתה דורש הביתה. לשאולה. השדה: **ויבך שמה.** שלא ירגישו אחיו. (לב) מלמד שהבכיה מכבת נחלי הלב:

הערות ותקונים

אגדה: כד) **זה יעקב.** ב״ר שם אות ה׳ וילקוט רמז ק״י ולק״ט ומ״א: כה) **א״ר חייא רבה.** ב״ר שם: כו) **ולפי שקראו לאביו עבדו בפניו ושותק.** ב״ר פ״ק אות ג׳ למה מת יוסף בפני אחיו, קרוב לה׳ פעמים יהודה אמר עבדך אבי והוא שומע ושותק. ובפדר״א פל״ט איתא ר׳ ישמעאל אומר י׳ פעמים אמרו בני יעקב ליוסף עבדך אבינו ושמע יוסף את הדבר ושתק, לפיכך נתקצרו מחייו י׳ שנים ע״כ ובמקרא מצינו רק ה׳ פעמים ופי׳ הז״ר וי״מ שיוסף היה מדבר עמהם ע״י המליץ ותורגמן שהי׳ חוזר ושונה דבריהן לפניו בלשון מצרי וא״כ הו״ל עשרה פעמים: כז) **א״ר בנימין בר לוי.** בב״ר פצ״ב אות ה׳ איתא א״ר בנימין והמלות „בר לוי" חסרים. וכן בלק״ט הובא א״ר בנימין בן לוי, ובילקוט חסר שם האומר, וראיתי בב״ר פע״ח על הכתוב וישא את עיניו וגו׳ אשר חנן אלהים נאמר לנכון א״ר בנימין בר לוי לפי ששמענו חנינה כו׳, לכן יש לתקן בב״ר פצ״ב א״ר בנימין בר לוי: כח) **ודומה לו בדברי רבותינו בשלו כימרו.** צ״ל בושלי כומרא ברכות מ׳ ע״ב: כט) **כגון מיכמר בשרא.** פסחים נ״ח ע״א וכן הובא ברש״י עה״ת: ל) **וכגון הא דאמרינן על העביט והוא מחוסר מיכמר.** ב״מ ע״ב ע״ב: לא) **ואובילי לבי מעצרתא.** בגמרא ועיולי: לב) **מלמד שהבכיה**

ודומה לו נש הלאה (בראשית יט ט). (כב) מלמד שהוא רחפן לפנים והן דוחפין לחוץ, וכה״א וידברו אליו פתח הבית. שהרי הובאו לתוך הבית, ועכשיו מצאן לפני הפתח מפני יראתם אותו:

כ) **ויאמרו** בי אדוני. יהודה אמר בהסכמת כולם: בי אדוני. בי הסרחון נתלה. וכן נדרש בכל מקום שנאמר בי ארוני כלפי הדיוט, או כלפי גבוה, ובניין אב שלהן (בי אני העון ארוני) [בי אני אדוני העון] (ש״א כה כו), ומעין דיבור זה אומר לכהן גדול הרי אני כפרתך, והוא אומר תתברכו מן השמים, וכן אומר אדם על אביו או על רבו מובהק אחרי פטירתן, הריני כפרת משכבן, אפס כי כל המתרגמים תרגמו בי אדוני בבעו ריבוני, וכן כלפי גבוה בבעו ה׳: ירד ירדנו. כפל הדיבור ירד מופנה לדרשה (כג) לומר ירידה היתה לנו שהרי בארצנו היינו מפרנסין לאחרים, ועכשיו אנו צריכין לפרנסתך: ירדנו. כי מכל מקום ירידה היא מארץ ישראל למצרים, כשדרשנו בתחלה: לשבר אוכל. כמשמעו:

כא) **ויהי** כי באנו אל המלון ונפתחה את אמתחתינו. כאן שינה הדבר וקצרם, כי במלון לא פתח אלא לוי את אמתחתו, וכשבאו אצל אביהם פתחו כולם, ותימה יש בדבר איך לוי פותח לתת מאכל לבהמתו והשאר לא פתחו, אלא מלמד שלהשאר היו שקים קטנים במספוא על המשאוי כשדרשנו, ולוי אקראי בעלמא הושם אותו שק של מספוא בפי האמתחת: והנה כסף איש בפי אמתחתו. כספו של כל אחד: כספנו במשקלו. ששקלנו: ונשב אותו בידנו. שלא תאמרו גנוב הוא בידנו:

כב) **וכסף** אחר הורדנו בידנו לשבור אוכל. לא הודיעוהו על כסף משנה פן יסתרך בדבריהם: לא ידענו מי שם כספנו באמתחותינו. מאחר שנתנוהו בידך לא שמנו דעתנו עליו:

כג) **ויאמר** שלום לכם אל תיראו. שאין אנו מערערין עליכם בכך: אלהיכם. בזכות שאתם יריאיו: ואלהי אביכם. בשביל שהוא ירא אותו: נתן לכם מטמון שמא משאר בני כנען שבאו לשבור נפל מהם לתוך הבר בעוד אצלי וכשבאתי למדוד לכם נטמן בבר ולא ידעתי אבל כספכם בא אלי, ודעתי היה עליו: ויוצא אליהם את שמעון. שלא השההו עד בוא יוסף:

כד) **ויבא** האיש [את] האנשים ביתה יוסף. זה בא להוכיח על שלמדנו מדרשה שהיו דוחפין אותו לחוץ, שהרי כבר כתיב ויבא [האיש] את האנשים (בית) [ביתה] יוסף (פסוק יז), ומה הוצרך לשנות, אלא כמו שדרשנו, כי מפני יראה שיראו שלא יתגולל עליהם ויאסרם דחפו ויצאו, וכשהסביר להם פנים אז הכניסם עוד אל הבית ונכנסו ברצון: ויתן מים וירחצו רגליהם. כמנהג האבות: ויתן מספוא לחמוריהם. חנם:

כה) **ויכינו** את המנחה. בבזיכין נאים, כל מין ומין בבזך שלו: עד בוא יוסף. מלא ו׳, כלומר הוא ומשרתו עמו מפלטין של פרעה: בצהרים. שהיה טרוד על השוברים ולא היה יכול לאכול בד׳ שעות: כי שמעו כי שם יאכלו לחם. הבינו כשאמר הבא את האנשים הבית:

כו) **ויבא** יוסף הביתה. לפלטין שלו: ויביאו לו את המנחה אשר בידם. מוכנת: הביתה. בתוך הבית שאין דרך העולם להקריב דורון בחוץ: וישתחוו לו ארצה. הרי ב׳ פעמים, כנגד ב׳ חלומות:

הערות ותקונים

וע״ע בתוס׳ חולין צ״א ע״א ד״ה כמאן: כב) מלמד שהוא דחפן. ב״ר פצ״ב אות ד׳ וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: כג) לומר ירידה היתה לנו. ב״ר וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש

ואת הכסף המושב בפי אמתחותיכם תשיבו בידכם. לתתו לאיש: אולי משגה הוא. שמא בשוגג הי' רצה להניחו בגנזיו והניחן באמתחותיכם:

יג) ואת אחיכם קחו. אע״פ שנתערב יהודה בו חילק כבוד לכולם כדי שיסייעוהו כולם: וקומו. קימה תהא לכם שתחזרו כולכם לשלום: שובו אל האיש. (יז) כך אמר להם הרי כסף והרי דורון והרי אחיכם ומה אתם צריכין עוד, אמרו לו תפלתך תהא עלינו, אמר להם אם לתפלתי אתם צריכים:

יד) ואל שדי. (יח) שאמר לעולמו די יאמר לצרותי די: יתן לכם רחמים לפני האיש (וישלח) [ושלח] לכם. שלוח גמורה: את אחיכם. זה שמעון: אחר. זה יוסף: ואת בנימין. כמשמעו: ואני כאשר שכלתי. אם לא זכיתי לראות כך מה אוכל לעשות, כאשר שכלתי מיוסף, כך שכלתי משמעון משעה שחזרתם:

טו) ויקחו האנשים את המנחה הזאת ומשנה כסף לקחו בידם. (יט) שמא הוקר השער כ״ש כסף המושב: ויקומו וירדו מצרים ויעמדו לפני יוסף. כפופין כעבד לפני רבו. ויש דורשין לשם גדולה, ויעמדו לפני יוסף בעינים גבוהות, זש״ה מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (משלי יח טז):

טז) וירא יוסף אותם [אתם] את בנימין ויאמר לאשר על ביתו. זה מנשה: הבא את האנשים הביתה. לפלטרין שלי: וטבח טבח. פרע להם בית השחיטה: והכן. (כ) לצורך שבת, מלמד שהיה ערב שבת, (כא) מכאן שהיו האבות והשבטים שומרין מצות שבת עד שלא ניתנה: כי אתי יאכלו האנשים. כלומר האנשים האלה: בצהרים. בששה שעות על היום:

יז) ויעש האיש כאשר אמר יוסף. לטבוח ולהכין: ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף. לבית יוסף:

יח) וייראו האנשים. מלא ב׳ יודי״ן, שהיא לשון יראה, ודומה לו, ויירא ויצר (בראשית לב ח), וייראו האנשים יראה גדולה את ה' (יונה א טז), והכרת אותותם, כי וייראו שהוא לשון יראה מלא ב׳ יודי״ן, או יו״ד אחת והיא נחטרת ומושכת קריאתה, וכל שהיא לשון ראייה אינה אלא ביו״ד אחת, ואינה נחטרת, ונבלעת קריאתה, וכן ויירא שהוא לשון יראה מלא יו״ד הטעם ברי״ש, וכל שהוא לשון ראייה אינה אלא ביו״ד אחת והטעם ביו״ד ונפתחת: ויראו האנשים כי הובאו בית יוסף ויאמרו על דבר הכסף השב באמתחותינו בתחילה. כלומר השב מעצמו שמא נפל לתוך הבר וכשמילא את האמתחת לא הבין בו: אנחנו מובאים לכך: להתגולל עלינו. בנלגול דברי עקיפין: ומעין זה יש לשון גלגול שבועה, ויסוד המלה גלגול ממש, אפס כי בלשון רבותינו קרוי גלגול, ובלשון מקרה קרוי גלל. ודומה לו וגללו את האבן (בראשית כט ג), ולהתנפל עלינו. כלומר להפיל עצמו עלינו. ודומה לו ואתנפל לפני ה' (דברים ט יח), לשון נפילה ממש, ויש מפרשים לשון פלילים, כלומר ולהדין עלינו: ולקחת אותנו. כלומר וליקח אותנו לעבדים: ואת חמורינו. להיות שלו:

יט) ויגשו אל האיש אשר על בית יוסף. כשדרשנו זה מנשה: ויגשו. לשון דחיפה,

הערות ותקונים

סוף פצ״א וילקוט ולק״ט ומדרש אגדה: יח) שאמר לעולמו די יאמר לצרותי די. לק״ט ורש״י עה״ת, ובב״ר פצ״ב אות א׳ מי שעתיד לומר ליסורים די הוא יאמר ליסורי די: יט) שמא הוקר השער. ב״ר סוף פצ״א וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: כ) והכן לצורך שבת. עי׳ ב״ר פצ״ב אות ד׳: כא) מכאן שהיו האבות והשבטים שומרין מצות שבת עד שלא ניתנה. הוא לשון הלק״ט ועיין ב״ר שם, וילקוט רמז קמ״ט ומדרש אגדה ותנחומא הנדפס מכבר נשא ומכילתא ריש בשלח

הכסף: העוד אביכם חי היש לכם אח ונגד לו על פי הדברים האלה. שוודאי אבינו חי ויש לנו אח. הידוע נדע. באותו הפעם כי יאמר הורידו את אחיכם:

ח) ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה הנער. לשון ענוה: הנער אתי. לפי שהוא קטן מכולם קוראו נער וילד: ונקומה ונלכה. הכל בלשון ענוה: ונחיה ולא נמות. ברעב: גם אנחנו גם אתה גם טפינו (ו) שהרי אם בנימין בא עמנו ספק נתפס ספק אינו נתפס ואם אינו הולך עמנו הרי וודאי כלנו מתים ברעב. הנח מיתת הודאי ותפוש מיתת הספק:

ט) אנכי אערבנו. אהא ערב עליו: מידי תבקשנו. בחזירתינו: אם לא הביאותיו. והצגתיו לפניך. חי וקיים. בטח לו ברחמי הקב"ה והאמין באדני הארץ שהוא נאמן בדבריו: וחטאתי (לפניך) [לך]. אהא לפניך כחוטא מרוחק משלומך ומברכתך כל הימים (ז) ואפילו לעולם הבא שכולו יום:

י) כי לולא. כבר דרשנו לולא שהוא באל"ף הרי הוא בלשון אלמלא: התמהמנו. לשון עיכוב ושהות. ודומה לו ויתמהמה (בראשית יט טז). וכל דומיהן: כי עתה שבנו. כבר: זה פעמים. ממצרים לכאן:

יא) ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן איפוא. כבר דרשנו איפה בה"א ואיפא באל"ף. בפסוק ויחרד יצחק חרדה (בראשית כז לג): אם כן איפוא. כלומר אם כן הוא זה הדבר שאתם אומרים להשיבו: זאת עשו קחו מזמרת הארץ. (ח) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אומר דברים שהם מזמרין בעולם. (ט) דברים שבני העיר משבחין אותם: בכליכם. (י) בבזיכין נאין: והורידו לאיש. ארוני הארץ: מנחה. זו דורון: מעט צרי. (יא) זה שרף עצי הקטף יוצא מן האילן כמו זיעה. ועליו הכתוב אומר הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם. מכלל שמובחר למרפא: ומעט דבש. של דבורים. שגם הוא מובחר לבלילות סמנין: (יב) נכאת. זו שעוה: (יג) ולוט זה זיעה של עץ שקורין בלע"ז שטינק"ו ונראה כקטורת ועשוי הוא בולים כבולים של מלח. והוא עצמו (יד) קרוי מסטיני וטוב הוא למרפא ולהעמיד את השיניים. (בוטנים) [בטנים]. זו זיעה של עצי בטנים ובלע"ז קורין העץ לרז"ו והשרף קורין טרגט"ו: ושקדים. זה שומן של לוזים. שמוציאין מהם שמן ומובחר הוא למרפא:

יב) וכסף משנה קחו בידכם. (טו) ר' יצחק אומר שמא הוקר השער ומה שקניתם בתחלה בסלע שמא עמד על שני סלעים. (טז) יש משנה שהוא כפול כגון זה כסף משנה. ודומה לדבר לקטו לחם משנה (שמות טז כב). משנה (אגיד) [אשיב] לך (זכרי' ט יב). ומשנה שברון שברם (ירמי' יז יח). ויש שהוא שני לגדול הימנו. כגון משנה (תורה) [התורה] (דברים יז יח). שנשנית בערבות מואב. במרכבת המשנה (בראשית מא מג). משנה למלך (אסתר י ג). אהי' לך למשנה (ש"א כג יז). וכל דומיהן:

הערות ותקונים

ורש"י עה"ת ולק"ט: ו) שהרי אם בנימין בא עמנו. הוא לשון הלק"ט והוא מתנחומא הנדפס מכבר מקץ אות ח': ז) ואפילו לעולם הבא שכולו טוב. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת ולק"ט: ח) ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי. ב"ר שם אות י"א וילקוט רמז קמ"ט ורש"י עה"ת ולק"ט: ט) דברים שבני העיר משבחין אותם. כמו שת"א מדמשבח בארעא: י) בבזיכין נאין. אולי צ"ל במניכון כמו שת"א: יא) זה שרף עצי הקטף. וכן ת"א זעיר קטף: יב) נכאת זו שעוה. ב"ר שם ורש"י עה"ת: יג) ולוט זה זיעה של עץ שקורין בלע"ז שטינק"ו. ויש לתקן שקורין בלע"ז משטיכ"ו והוא ביוני ורומי ואיטלי' Mastice (מאסטיכע) ולפנינו בב"ר ולוט מוצטבא צ"ל מוצטכא, והובא לנכון בערוך ערך לט א' ובמוספי ערך מסטיכי, וכן בילקוט רמז קמ"ט מצטוכא ונכתב בגליון מין שמן מסטיק: יד) קרוי מסטיני. צ"ל מסטיכי: טו) ר' יצחק אמר שמא הוקר השער. ב"ר שם וילקוט ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: טז) יש משנה כו'. הוא דברי המחבר: יז) כך אמר להם הרי כסף. ב"ר

אותו בערבנות על ידי: ואני אשיבנו (לך) [אליך]. העיד מכלל דבריו כי אדני הארץ איש נאמן בדברו הוא:

לח) **ויאמר לא ירד בני זה עמכם כי אחיו מת.** כדבריכם: **והוא לבדו נשאר. מאמו: וקרהו אסון.** כלומר אם יקראהו אסון ע״י צינים ופחים בדרך אשר תלכו בה. ויש להקשות הא בבית לא אתמהא, (לז) אלא אמר ר׳ אליעזר בן יעקב אסון זה שטן שאינו מקטרג אלא בשעת הסכנה: **והורדתם.** בהגרמתכם: **את שיבתי ביגון שאולה.** כבר דרשנו יגון הוא שברון לב, כמו נוגות (איכה א ד), תוגה (משלי יד יג), וכולן לשון שברון, שכן נוגי ממועד (צפני׳ ג יח), מתרגמי׳ תברא על תברא:

[מג] א) **והרעב כבד בארץ.** מה ת״ל והלא כבר נאמר ויחזק הרעב בכל הארץ (בראשית מא נו), אלא לדרוש בו גיבורי כח שכשאמר יעקב לא ירד בני עמכם, (א) אמר יהודה לאחיו המתינו לו לזקן עד שתכלה פת מן הבית, כיון שכלה לא מצאו לקנות, שהרי הרעב כבד בארץ:

ב) **ויהי כאשר כלו לאכול [את] השבר אשר הביאו ממצרים ויאמר אליהם אביהם שבו שברו לנו מעט אוכל.** שמא על דבר מועט לא ירגיש אדוני הארץ:

ג) **ויאמר אליו יהודה לאמר.** מה לאמר לומר לו (ב) הוא אמר לנו דברים של אמת ואנו האיך הולכים ומשיבין אותו דבר של בטילה: **העד העיד.** כפל הדיבור, כלומר העד כשאסף כלנו אל משמר, העיד כשהוציא אותנו ואסר שמעון: **בנו האיש לאמר.** ע״י מליץ: **לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם.** שכן אמר ויאמנו דבריכם ולא תמותו (בראשית מב כ):

ד) **אם ישך משלח את אחינו אתנו.** הי׳ לו לומר שולח, הלמ״ד רפוי׳ שליחות על מנת לחזור, ומה ת״ל משלח הלמ״ד דגושה, שהי׳ שליחות על דעת שלא לחזור (ג) דרשו אנשי עיר הקודש שכך אמרו לו מוטב תהא נפש אחת בספק ולא כולנו בודאי: **נרדה ונשברה.** לשון ענוה: **לך אוכל** כלומר כל בני הבית נתלין בך ונקראין על שמך:

ה) **ואם אינך משלח לא נרד כי האיש אמר אלינו לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם.** כמשמעו:

ו) **ויאמר ישראל למה הרעותם לי.** (ד) כאן אמר דבר הקודש אני עסוק להמליך את בנו במצרים, והוא אומר למה הרעותם לי: **להגיד לאיש העוד לכם אח.** הוא שהנביא אומר למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה׳ וגו׳ (ישעי׳ מ כז):

ז) **ויאמרו שאול שאל האיש.** כפל הדיבור (ה) אמר רב אבא בר כהנא שאפילו בני עריסתינו גילה לנו. **שאל האיש לנו ולמולדתינו לאמר לנו** ע״י קשקש גביע

הערות ותקונים

רבי אומר. ב״ר פצ״א אות ט׳: לז) אלא אמר ר׳ אליעזר בן יעקב. ב״ר שם הא בבית לא א״ר אליעזר בן יעקב מכאן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה, ונובע מירושלמי שבת פ״ב ה״ג (דף ה׳ ע״ב) ושם הגי׳ א״ר אחאי בר יעקב וקראו אסון בדרך, הא בבית לא, אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה, ועיין שבת ל״ב ע״א:

[מג] א) אמר יהודה לאחיו המתינו לו לזקן עד שתכלה פת מן הבית. לק״ט (מ״ב ל״ז) ונובע מתנחומא הנדפס מכבר מקץ סוף אות ח׳: ב) הוא אמר לנו דברים של אמת. ב״ר פצ״א אות ט׳ ולק״ט: ג) דרשו אנשי עיר הקודש. ב״ר שם אות י׳ ובלק״ט הוא ברחבת לשון אם הולך בנימין ספק נתפס ספק לא נתפס, ואם אינו הולך עמנו כלנו מתים ברעב מוטב שתניח את הספק ותתפוס את הודאי: ד) כאן אמר דבר הקודש אני עסוק להמליך את בנו. ב״ר שם ולק״ט, ועי׳ פסיקתא דר״כ פסקא ותאמר ציון (דף קל״א ע״א): ה) א״ר אבא בר כהנא. ב״ר שם וילקוט

על רוב משפטיו ומדותיו ופורעניות מורדיו: אתנו קשות. תוכחות קשות: ויתן אותנו מבוזין לפני הכל: כמרגלים את הארץ:

לא) ונאמר אליו כנים אנחנו לא היינו מרגלים. ובכך דימינו להנצל מידו ולא יכולנו שהרי הוציא עלינו פיתקין וחזרנו והודינו לו:

לב) שנים עשר אנחנו אחים בני אבינו האחד איננו. אצלנו: והקטן היום את אבינו בארץ כנען. וכשחשבנו לצאת ידינו בהודאתנו זו אז נסרך לה:

לג) ויאמר (לנו) [אלינו] האיש אדני הארץ בזאת אדע כי כנים אתם אחיכם האחד. המיוחד למרדין: הניחו אתי במשמר ואת רעבון. מה שקניתם להיות רוויי' לרעבון בתיכם: קחו ולכו:

לד) והביאו את אחיכם הקטן אלי ואדעה כי לא מרגלים אתם. אלא כנים אתם: את אחיכם. שאתם מניחין: אתן לכם ואת הארץ תסחרו. כשאר סוחרי העיר. (לא) מיכן שיש רשות לגיבורי כח לדרוש ולהוסיף על דברי הגדת העניין בכל מקום לפי כחן, כי דרך הסדרן לקצר הענין ובא במקום אחד ושונה ומוסיף ומחדש, שהרי למעלה לא תמצא שיוסף אמר ואת הארץ תסחרו, ועכשיו בא וחידשו כאן:

לה) ויהי הם מריקים שקיהם. מן הבר: והנה איש צרור כספו. בשקו כמו ששמוהו כל אחד ביד מנשה כן מצאו כל אחד צרור בשקו בכים שלו: וירא את צרורות כספיהם. כל צרורות שהוא פועל, כגון צרורות כספיהם, הרי המלה כולה ננקדת במלאפום, וכל שהוא פעל כגון (תהיין) [ותהיינה] צרורות עד יום מותן (ש"ב כ ג), הרי המלה ננקדת תחת הרי"ש ראשונה שור"ק ואחריתה במלאפום. וכל שהוא מופעל ובלשון יחיד הרי הוא נקוד בשורק, והצ' פתוחה, כגון צרר עון אפרים (הושע יג יב), וכל שהוא פועל כגון צרור הכסף (משלי ז כ), הרי הצדי"ק שבא תחתי' ולמעלה התיבה נקודה מלאפום, ועוד (צרור) [כצרור] אבן (שם כו ח), נקוד כמו כן, דכתיב עד אשר לא נמצא שם גם צרור (ש"ב יז יג), (לב) וכן בדברי רבותינו כדאמרינן צרור וזורקו אגוז ונוטלו, (לג) וכן בלשון רבותינו אמרינן כגון צרורות, וכל שבלשונך אין הכיר אות ונקודה בין צרור כסף, לצרור אבן, וכן בלשון רבותינו, זולתי הענין מודיע: המה ואביהם וייראו. (לד) מלמד שחשדן אביהם:

לו) ויאמר אליהם יעקב אביהם אתי שכלתם. שהרי הבטחני הקב"ה שאעמוד י"ב שבטים וכן הי', וכיון שחסרו הרי דומה כשכול על הכל: יוסף איננו. שהרי שלחתיו אצליכם ואמרתם טרף טרף: ושמעון איננו. שהרי עמכם הי' ואמרתם אדני הארץ אסרו: עלי היו כולנה. כל הצרות שלהם ואתם אינכם חוששין, שאין צרות הבן אלא על האב, ודומה לדבר מתה עלי רחל (בראשית מח ז), (לה) שאין האשה מתה אלא לבעלה:

לז) ויאמר ראובן אל אביו לאמר. לומר דברי שטות, (לו) וכן הי' רבי אומר הרי זה בכור שוטה יכול אביו לומר לו בנייך ולא בניו אתמהא ומה יועיל לי אלא הריני מפסיד: את שני בני תמית. בקללתך: אם לא אביאנו אליך תנה. לשון ענוה תנה

הערות ותקונים

לא) מכאן שיש רשות לגיבורי כח לדרוש ולהוסיף על דברי הגדת הענין. הוא לשון בעל לק"ט בקצת שינויים ועי"ש הערה כ"ד: לב) וכן בדברי רבותינו כדאמרינן צרור וזורקו אגוז ונוטלו. גיטין ס"ה ע"א: לג) וכן בלשון רבותינו אמרינן כגון צרורות. כתובות ו' ע"ב: לד) מלמד שחשדן אביהם. ב"ר וילקוט ולק"ט: לה) שאין האשה מתה אלא לבעלה. סנהדרין כ"ב ע"ב: לו) וכן היה

כו) וישאו את שברם על חמוריהם. ואפי' חמורו של שמעון היו טוען: וילכו משם. מצטערין ודוויין:

כז) ויפתח האחד את שקו. ג' שקים היו לכל אחד. האחד הוא הגדול שבו הבר, (כז) והיא הדיסקיא והיא האמתחת, והשני הוא קטן ממנו על המשאוי ובתוכו מספוא לפני החמור, והשלישי קטן כעין כים ובתוכו כסף: ויפתח האחד. (כח) זה לוי שנשאר יחידי משמעון אחיו, שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי (בראשית לב כה), וכתיב שמעון ולוי אחים (שם מט ה), אחים הם בעצה בכל מקום: לתת מספוא לחמורו במלון. שלנו בו בלילה, ואגב שנפתח שק המספוא נפתחה האמתחת: וירא את כספו. שהי' לו בשקו טביעת עין, לכך הכיר שהוא כספו: והנה הוא בפי אמתחתו. פעמים שתמצא במקרא פי שנתלה על תיבה הבאה, כגון כי פי ה' דיבר (ישעי' א כ), כלומר פיו של הקב"ה, פי הבאר (בראשית כט ב), בפי אמתחתו, פי צדיק (משלי י יא), פי כסיל (שם יח ז), פי האתון (במדבר כב כח), וכל דומיהן, ופעמים שהיא עומדת על עצמה, כגון כי פי הוא צוה (ישעי' לב טז), וינע על פי (ירמי' א ט), כי פי המדבר אליכם (בראשית מב יב), וכל דומיהן, ואין להם היכר זולתי הענין מודיע טעמן:

כח) ויאמר אל אחיו הושב כספי. אצלי: וגם הנה באמתחתי ויצא לבם. בשביל שמנהיגי הגוף למחשבה ולדבור ולמעשה רובם בלב, ולפיכך קורא הלב על שם מדותיו וקוראו רוחש על שם מחשבת דבר טוב חורש על מחשבת און, קראו גנוב על שאינו מכיר דעת חבירו, מצפון על שם יראת שמים שבו מוצפן, וכמה כינויין יש לו במקרא, וכאן קראו יצא, על שיצא המדע ממנו, כי בעת שנתנו שק הכספים ביד מנשה, הי' להם להחזיק בשקים ולפרוע לו דמי הבר, וכשמילא את כליהם היה להם לעיין כדרך הקונים, שמא חיטים נותן בכליהם, שמא זונין, שמא מרגליות, שמא גוש עפר, או צרורות והם לא עיינו, ולא שמו אל לבם: ויחרדו איש אל אחיו לאמר. לאמר טיפול דברים שאינן הגונין כלפי מעלה: מה זאת עשה אלהים לנו. לשוב הכסף אלינו לעולל עלינו, זש"ה אולת אדם תסלף דרכו ונו' (משלי יט ג):

כט) ויבואו אל יעקב אביהם ארצה כנען ויגידו [לו] את כל הקורות אותם. התלאות אשר קראום ודומה לו וקרהו אסון (בראשית מב כט), אשר קרך (דברים כה יח), (כט) אבל רבותינו אמרו שהיו הדברים כבדים עליהם כקורות: לאמר. שאמרו לו תחלה על שאספם אל משמר, ועל שאסר את שמעון:

ל) דיבר האיש. (ל) מכאן דרשו רבותינו שהדיבור לשון קשה: אדני הארץ. כל לשון אדנות הנתלה על אחרים, כגון אדני יוסף (בראשית לט כ), אדני הארץ, וירא אדוניו (שם לט ג), ה' לקח את אדניך (מ"ב ב ג), וכל דומיהן, שהן לגבי הדיוט מלואי יו"ד על רוב מצות שירותו על עבדיו, וכל שהוא כלפי גבוה, כגון ואדוני האדונים (דברים י יז) מלואי ו' על רוב גדולתו על רוב בריותיו, וכן אלוהי אלהים,

הערות ותקונים

האנשים (בראשית מ"ד א') דיסקיי גובריא, וכן מריקין שקיהם (שם מ"ב ל"ה) מריקין דיסקייהון: כז) והיא הדיסקיא והיא האמתחת. עיין בהערה שלפניה: כח) זה לוי שנשאר יחידי משמעון אחיו. ילקוט רמז קנ"ה הביא וכיון שהפריש אותם נעשה לוי יחידי שנ' ויפתח האחד את שקו, וכי אחד היה אלא זה לוי הנשאר יחידי מזוגו, וכן בלק"ט ויפתח האחד זה לוי כיון שנשאר שמעון במצרים לוי נקרא האחד. וכן רש"י עה"ת כתב ג"כ הוא לוי שנשאר יחיד משמעון בן זוגו. וכן במדרש אגדה זה לוי שנשאר יחיד: כט) אבל רבותינו אמרו. ב"ר פצ"א אות ט' ילקוט רמז קמ"ט ולק"ט ומדרש אגדה ודרש הקורות מלשון קורה ותקרה: ל) מכאן דרשו רבותינו שהדיבור לשון קשה. מכות י"א ע"א, והובא בלק"ט ועיין מדרש חזית פ' כמעט שעברתי, וספרי בהעלותך פיסקא צ"ט:

(יח) א״ר אבא בר כהנא לשון דרומאי הוא. (יט) אבל ברור אשר ראינו צרות נפשו. (כ) ר׳ לוי בשם ר׳ יוחנן אמר אפשר יוסף בן י״ז שנה ורואה שאחיו מכרו בשוק ושותק, אלא מלמד שהי׳ מתחבט לפני כל אחד ואחד כדי שירחמו עליו ולא ריחמו: (לכן) [על כן] באה (עלינו) [אלינו] (את) הצרה הזאת. מלמד שביקש להן עון אחר ולא נמצא בהם זולתי זה, וזה גזירת המקום היה לטובה להחיות עם רב (בראשית נ כ).

כב) ויען ראובן אתם לאמר. מלמד שעד עכשיו לא מצא פתח להשיבן ולהוכיחן: הלא אמרתי אליכם. אל תשפכו דם (בראשית לז כב): לאמר. עוד בלשון אחר ויד אל תשלחו בו (שם), וזהו אל תחטאו בילד: ולא שמעתם. לדברי אלא מכרתם אותו ללסטים ולא שמענו לתחינותיו ושמא הרגוהו: וגם דמו הנה נדרש. עכשיו מידינו, כדכתיב מיד איש (את) אחיו אדרוש [את] נפש האדם (שם ט ה) (כא) וגם לרבות דמו של זקן, שהרי כמה שנים נתמעט במאכל ובמשתה:

כג) והם לא ידעו כי שומע יוסף. כלומר שמבין יוסף במה שהם אומרים בלשון הקודש. ודומה לדבר גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כח יט) ושמעת מה (שידברו) [ידברו] (שופטים ז יא), ולא תשמע מה ידבר (ירמי׳ ה טו), וכל דומיהן: כי המליץ בינותם, ודומה לו תהי נא אלה בינותינו (בראשית כו כה), וזה המליץ מנשה הי׳ שמפרש מה שאמר יוסף בלשון עברי, נראה כמפרש ליוסף, ומליץ הוא מפרש, ודומה לדבר להבין משל ומליצה (משלי א ו), משל ופירושו, מלאך מליץ אחד מני אלף (איוב לג כג), המפרש דברי זכיותינו, שנאמר להגיד לאדם ישרו (שם):

כד) ויסב מעליהם. מלהטריחן בדברים: ויבך. כיון שראה שהן מתחרטין על מה שמכרוהו גם הוא נתגלגלו רחמיו עליהם: וישב אליהם. רחמנות: אעפ״כ וידבר אליהם. כדברים הראשונים, כי כל מקום שתמצא וידבר אינו אלא תחלת הענין, וכל שעניינו למעלה הרי הוא במאמר, ומה דיבר אליהם שמעון זה רגיל למרוד שחגר חרבו תחלה להרוג את כל אנשי שכם, מיד: ויקח מאתם את שמעון. לא בשביל דבר זה (כג) אלא הוא השליכו לבור. ויאסור אותו. להתכפר על חטאו: לעיניהם. (כד) א״ר חגי בשם ר׳ יצחק לעיניהם אסרו וכיון שיצא הוציאו והי׳ מאכילו ומשקהו ומריחצו. (כה) שלא יענש על ידו, דכתיב ואתה ה׳ חנני והקימני ואשלמה להם (משלי כ כב), טובות ולא רעות, שהרי נאמר אל תאמר אשלמה רע (תהלים יא יא):

כה) ויצו יוסף. את עבדיו: וימלאו את כליהם. (כו) אלו דסקיית שהם כשני שקים והוא אמתחת: בר. דגן ברור: ולהשיב כספיהם. שנתנו לפני הבר: איש אל שקו. כלומר כל כסף איש לתוך שקו של כסף, שהוא כעין כיס ואותו השק בתוך האמתחת של בר בלי דעתם, ולתת חנם צידה לדרך להם, נראה כמפיס דעתם: ויעש להם כן. זה אמר כנגד מנשה שהשיב להם הכסף:

הערות ותקונים

פנ״ז: יח) א״ר אבב״כ. ב״ר שם אות ח׳: יט) אבל ברור. בב״ר ובלק״ט אבל ברם: כ) ר׳ לוי בש״ר יוחנן אמר. בב״ר ר״ל בש״ר יוחנן בר שאילה: כא) וגם לרבות דמו של זקן. ב״ר שם אות ח׳ וילקוט שם ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: כב) וזה המליץ מנשה היה. ב״ר שם וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: כג) אלא הוא השליכו לביר. ב״ר במאמר שלפניו אות ו׳ המתחיל וירא יעקב כי יש שבר וכן הוא בתנחומא ויגש ורש״י עה״ת ולק״ט ועיין מדרש אגדה בהערה כ״ה: כד) א״ר חגי בש״ר יצחק לעיניהם אסרו. ב״ר שם סוף אות ח׳ וילקוט סוף רמז קמ״ח ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: כה) שלא יענש על ידו כו׳. הוספת המחבר: כו) אלו דסקיות שהם כשני שקים. מלת דיסקא מורגלת בדרז״ל ומרכבת מן די פי׳ שנים ומן סק, וכן הערוך מפרש בערך דיוסק פי׳ שני שקין מחוברין ומונחין על החמור אחד מצד זה ואחד מצד אחר, וכן בת״י אמתחת

כלומר עדיין הוא חי שבח לבורא כל: והאחד איננו. נדד והלך לו ואין אנו יודעין אנה הלך:

יד) ויאמר אליהם יוסף הוא. כלומר הוא הדבר: אשר דברתי אליכם. שמכרתם לערביים: לאמר מרגלים אתם. שהחרבתם כבר כרך גדול:

טו) בזאת תבחנו. אם כנים אתם או מרגלים: חי פרעה. (יד) כשהי׳ רוצה לישבע לשקר הי׳ נשבע חי פרעה. (טו) א״ר יהושע בן לוי דומין דבריו של יוסף לרועה שאבד לו גדי, מצאתו אשה אלמנה שחטתו והפשיטתו ונתנתו במיטה וכיסתו, נכנס הרועה אצלה לבקשו, (טז) אמרה יהי רצון שאוכל בשרו של בני זה המושכב על מטתו זו אם ראיתיהו, דומה הרועה שבנה הוא והאמין לדבריה והלך לו: אם תצאו מזה. כלומר מזה הבית: כי אם בבוא אחיכם הקטן הנה. כאן הנה אחת מן התיבות שאין טעמן נודע בלעדי תיבות הסמוכות להן, כי יש הנה שהוא כאן, כגון הקטן הנה, עד הנה דברי ירמי׳ (ירמי׳ נא סד), וכל דומיהן, ויש הנה שהוא לשון נקבה, כדכתיב הן הנה היו לבני ישראל (במדבר לא טז), (לאחת להנה) [מאחת מהנה] (ויקרא ד ב), עד שיפרוט לך העניין, כגון שני, יש שני כמו שנים, כדכתיב שני אנשים עברים (שמות ב יג). שני בניך (בראשית מח ה), וכל דומיהן, ויש שני שהוא לשון שנה, וכל תיבות הללו אין להם הכרת אות ולא בניקוד, זולת מתוך הענין נודע טעמם ומתוך תיבות הסמוכות לצור׳, ישמע חכם ויוסף לקח:

טז) שלחו מכם אחד. את מי שאתם רוצים: ויקח את אחיכם, ויביאהו אצלי: ואתם האסרו. עד בואם: ויבחנו דבריכם האמת אתכם. ה׳ פתוחה וחטורה היא לשון ספק קרוב לתמיה, כלומר אם אמת אתכם שיש לכם אח עדיין אצל אביכן יודיעני אם כנים אתם לו: ואם לא חי פרעה כי מרגלים אתם:

יז) ויאסף אותם אל משמר. לא שאסרם בכבל אלא הפקיד עליהם שומר ונתנם במסגר: שלשת ימים. (יז) מכאן שאין הקב״ה מניח לצדיק בצרה יותר מג׳ ימים:

יח) ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי. שלא רצה להתאכזר עליהם כל כך להניחם ג׳ ימים שלמים במסגר: זאת עשו וחיו. כלומר ותחיו, ודומה לו עבדו את מלך בבל וחיו (ירמי׳ כז יז): את אלהים אני ירא. דואגני מן החטא, כל בני ביתכם מצפים עליכם להביא להם מה יאכלו, ואם תשהו כאן שמא ימותו ברעב:

יט) אם כנים. בעלי נכונה: אחיכם אחד יאסר. בכבל בבית משמרת שכולכם קשה הי׳ עלי לאסור בכבל אלא זה יחידי יאסר שם שלא יברח ואתם לכו והביאו לבני ביתכם שבר רעבון שבאתם לשבור על רעבון בתיכם קודם שימותו ברעב:

כ) ואת אחיכם הקטן תביאו אלי ויאמנו דבריכם. לפני ולא תמותו על ידי: ויעשו כן. כלומר הסכימו לדבריו לעשות כן:

כא) ויאמרו איש אל אחיו. שמעון אומר ללוי, לפיכך נמחל לו מה שאמר תחלה, דכתיב ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות וגו׳. ועתה לכו ונהרגהו (בראשית לז יט כ), ועכשיו קורא עצמו כמודה ועוזב ומצדיק עליו את הדין: אבל אשמים אנחנו על אחינו וגו׳ בהתחננו אלינו. שלא נמסור אותו בידי אכזרים, ולא שמענו לתחינתו.

הערות ותקונים

מאחר שכולכם אחים אתם. ב״ר שם: יד) כשהיה רוצה לישבע לשקר, ב״ר שם ולק״ט ורש״י ומדרש אגדה: טו) א״ר יהושע בן לוי. בב״ר שם א״ר לוי וכן בלק״ט הובא בש״ר לוי: טז) אמרה יהי רצון כו׳. עיין בב״ר שם ובמ״כ, וכן בלק״ט: יז) מכאן שאין הקב״ה. ב״ר שם וילקוט רמז קמ״ח ולק״ט ושו״ט מזמור כ״ב אות ה׳ ובאסתר רבה פ״ט אות ב׳ ומדרש אגדה ועיין ב״ר ריש

בו. ואמר להם כך אומר הנביע: וידבר אתם קשות. כמפורש בענין: ויאמר אליהם מאין באתם. מאיזה מלכות נשלחתם כאן, ולמה באתם. ויאמרו מארץ כנען. באנו: לשבור אוכל. ולא על ענין אחר:

ח) ויכר יוסף את אחיו. מכיון שנאמר וירא יוסף את אחיו ויכירם. לא הוצרך לשנות ולומר ויכר יוסף אלא לחדש דבר שהם לא הכירוהו: (י) ר' לוי אמר בשעה שנפלו בידו ויכר יוסף את אחיו שריחם עליהם וכשנפל הוא בידם הם לא הכירוהו ולא ריחמו עליו, ודומה לדבר (אין מכיר לי) [ואין לי מכיר] (תהלים קמב ה) אבד מנוס ממני. ורבנן אמרי הכרה ממש היא, הוא הניחם בחתימת זקן, לכך ויכר יוסף את אחיו, והוא הלך בלא חתימת זקן, ובא בחתימת זקן, לפיכך והם לא הכירוהו.

ט) ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם להם. כיון שהשתחוו לו זכר מה שחלם עליהם. והנה תסובנה אלומותיכם ותשתחוינה לאלומתי (בראשית לז ז), ואחד עשר כוכבים משתחווים לי (שם שם ט'): ויאמר (להם) [אליהם] מרגלים אתם. התחיל מקשקש בגביע הכסף, ואמר כך אומר לי הגביע: לראות את ערות הארץ באתם. שהרי נכנסתם בשוק של זונות לראות ערותן, אמרו ליה לא אלא אבידה נאבדה לנו ואנו מבקרין אחריה. (יא) ונראה לי שהוא מדרש. ועיקר הפשט כך הוא מרגלים אתם שנשתלחו ממלכי כנען לראות את ערות הארץ, פרצותיו של עיר מהיכן יכלו השודדים לכנס, לכך באתם. ודומה לדבר ערות (היסוד) [יסוד] עד צואר (חבקוק ג יב), ערו ערו עד היסוד (תהלים קלז ז), ערער תתערער (ירמי' נא נח), וכל דומיהן:

י) ויאמרו אליו לא אדני. כמו שאתה אומר אלא: ועבדיך באו לשבור אוכל. לא אמרו לשבור בר שהוא דגן ברור שראוי לעשירים, אלא מיעטו עצמם ויאמרו לשבור אוכל, כלומר כגון קטניות, או שום אוכל הראוי לעניים:

יא) כולנו בני איש אחד נחנו. לשון ענוה, ולמה שינו בלשון ואמרו כנים אנחנו, (יב) כך אמרו רבותינו אנשי עיר הקודש מלמד שנצנצה בהם רוח הקודש אמרו כולנו אנו ואתה בני איש אחד, ולפי שלא היו יודעים מה הם אומרים, לפיכך אמרו בלשון ענוה, אבל כשאמרו כנים אנחנו, אמרו בלשון חוזק כנים בעלי נכונה, כי תמצא כן במקום נכון. כתיב ותאמר כן באו אלי האנשים (יהושע ב ד): לא היו עבדיך מרגלים. כדדרשנו:

יב) ויאמר אלהם לא. כמו שאמרתם אלא: [כי] ערות הארץ באתם לראות. מה הוצרך לשנות בדברים, אלא להיות מופנה לדרשה, מלמד שהביא מנשה הפיתקין וקרא לפניהם, ראובן בן יעקב בן יצחק, שמעון בן יעקב בן יצחק, וכן כולן, אמר להן (יג) וכי מאחר שכולכם אחים אתם למה לא נכנסתם בשער אחד, אלא כל אחד בשער בפני עצמו, אמרו לו כך ציוונו אבא מפני העין, אמר להם כך אמר לי הגביע ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם במרמה, ואת אחד מכם מכרתם לערביים מפני קנאתכם בו, מיד נזדעזעו:

יג) ויאמרו שנים עשר עבדיך אחים אנחנו. ודאי: בני איש אחד. כמו שכתוב בפתקין שבידך: בארץ כנען. אנחנו יושבין ברשותן: והנה הקטן את אבינו היום.

הערות ותקונים

הנדפס מכבר אות ח' ומדרש אגדה: י) ר' לוי כו' ורבנן אמרי. ב״ר שם אות ז': יא) ונראה לי שהוא מדרש. הוא בב״ר שם אות ז' והובא בלק״ט, והמחבר ראה זה בלק״ט וכתב ונראה שהוא מדרש כי הוא במדרש שם במאמר שלפניו: יב) כך אמרו רבותינו. ב״ר שם: יג) אמר להן וכי

ג) וירדו אחי יוסף עשרה. אותן שהיו במכירתו: לשבור בר (במצרים) [ממצרים].
(ב) א״ר בנימין בר לוי ממשמע שנאמר אחי יוסף, איני יודע שהם עשרה, (ג) אלא עשרה חלקים ואחד לשבור בר:

ד) ואת בנימין אחי יוסף. א׳ של אחי חטופה, מפני שהתיבה ניתלית על חברתה, וכל שעומד על עצמו, כגון אחי הוא (בראשית כ ה), הרי האל״ף נקמצת: לא שלח יעקב את אחיו. עם אחיו: כי אמר פן יקראנו אסון. שמא יארע בו שונא הוא שטן המצוי לקטרג בשעת הסכנה, והוא מלאך המות, ומניין שנקרא שונא, שנאמ׳ אם רעב שונאך האכילהו לחם (משלי כה כא), (ד) משכהו לבית המדרש וכו׳, וכבר דרשנו בכי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח כא), והוא שתרגם אונקלוס דלמא יארעיניה מותא, זה מלאך המות, שאם על מיתה ממש הוא אומר, היה לו לומר פן תקראנה אסון, לשון נקבה כי מיתה לשון נקבה:

ה) ויבאו בני ישראל לשבור. (ה) מכאן סמכו רבותינו לומר כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה, כתיב הכא בני ישראל, וכתיב התם ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כב לב), (ו) א״ל ר׳ יוסי בר אבא אם בתוך הבאים אפי׳ עד כמה אלא בני עדיף למילף לשבור בתוך הבאים בתוך שבניהם בני כנען, לפיכך באין כולן לשבור:

ו) ויוסף הוא השליט על הארץ. מה ת״ל ויוסף הוא השליט, והלא כבר נאמר ראה (נתתיך) [נתתי אותך] על [כל] ארץ מצרים (בראשית מא מא), אלא אותו היום הוסיף על שלטונותו, ידע שאחיו באין לשבור בר, (ז) גזר שלש גזירות בעיר, שלא יכנוס לה עבד, ושלא יכנוס אדם בשני חמורים, ושלא יכנוס שום אדם עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו, (ח) והיה מנשה מקבל הפיתקין: הוא המשביר לכל עם הארץ. באותו היום ולא היה ממנה איש אחר על המוכרין. אלא הוא עצמו היה עומד עליהם כדי שלא יוכלו אחיו לבוא לשבור בר ולא יראו אותם: ויבאו אחי יוסף וישתחוו לו אפים ארצה. ראוי לומר בני ישראל מה ראה לשנות ולומר אחי יוסף שנזכר אהבתו אמרו נכנס בעיר ונראה אם רואין אנו אותו נושא סבל ונוכל לפדותו בממון מוטב, ואם לאו נראה מה נעשה:

ז) וירא יוסף את אחיו ויכרם. ממש: ויתנכר עליהם. (ט) נעשה להם כנכרי שאין מכיר, ודומה לו למה (אתה) [זה את] מתנכרה (מ״א יד ו), נטל הגביע והי׳ מקשקש

הערות ותקונים

ב) א״ר בנימין בר לוי. ב״ר פצ״א אות ב׳ ושם חסרים המלות „בר לוי״: ג) אלא עשרה חלקים. בב״ר שם אלא תשעה חלקים לאחוה, וע״ש במ״כ ובחדושי הרד״ל, ועיין רש״י עה״ת ובמדרש אגדה: ד) משכהו לבית המדרש וכו׳. כוונתו סוכה נ״ב ע״ב תנא דבי ר׳ ישמעאל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש: ה) מכאן סמכו רבותינו. ברכות כ״א ע״ב ועיין בב״ר שם אות ג׳ וירושלמי ברכות פ״ז ה״ג (דף י״א ע״ג) וכן בלק״ט: ו) א״ל ר׳ יוסי בר אבא. בב״ר שם א״ר יוסי בן אבון, ובירושלמי שם בר בון. והוא כמו אבון: ז) גזר שלש גזירות. ב״ר שם אות ד׳, וילקוט רמז קמ״ח ולק״ט ומדרש אגדה. ובלק״ט הביא גזר שלש גזירות שלא יכנסו שני אחים משני פתחים ושלא יכנס אדם אחד בשני חמורים ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שם אביו ושם זקנו. והעירותי שם בהערה ט׳ בכ״י פלארענץ הגי׳ שלש גזירות גזר שלא יכנס לה עבד ושלא יכנס אדם בשני חמורים ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שם אביו ושם זקנו (והוא כמו שהביא המחבר כי לפניו היה כ״י מן הלק״ט השוה לכ״י פלארענץ). ובב״ר הגי׳ שלש גזירות גזר שלא יכנס עבד למצרים ושלא יכנס אדם בשני חמורים ושלא יוליכו חמרים תבואה ממקום למקום, ושלא יכנס אדם עד שלא יכתוב שמו ושם אביו, בפרטם אתה מוצא ד׳ גזירות. ובילקוט רמז קמ״ח בשם המדרש לא הביא ושלא יוליכו חמרים תבואה ממקום למקום, לכן היא הוספה חיצונית במדרש: ח) והי׳ מנשה מקבל הפיתקין. ב״ר ולק״ט וילקוט: ט) נעשה להם כנכרי שאין מכיר נטל הגביע. ב״ר שם אות ו׳ ותנחומא

נד) ותחלינה. התחילו לבא, ודומה לו החל רש (דברים ב כד), ויחל (לבנותו) [לבנות] (דה״ב ג ב), היום החילותי לשאל לו באלהים (ש״א כב טו), וכל דומיהן, לשון התחלה: שבע שני הרעב לבא. תכופות: כאשר אמר יוסף ויהי רעב בכל (הארץ) [הארצות]. שלא אצרו פירות: ובכל ארץ מצרים היה לחם. שהרי אצרו:

נה) ותרעב כל ארץ מצרים. (סט) שהיו יושבין על השלחנות בקשו פת קיבר ולא מצאו, (ע) לפי שהרעב מתמד את התאוה לאכול, אדם שהוא נהוג לאכול ליטרא אחת אוכל ג׳ ליטרות: ויצעק העם אל פרעה ללחם. בשביל לחם: ויאמר פרעה לכל מצרים לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו. (עא) אמר ר׳ אבא בר כהנא כפתן לימול, (עב) א״ר שמואל בר נחמני חייתנו אין כתיב כאן, אלא החייתנו, נתת לנו חיים בעולם הזה ובעולם הבא:

נו) והרעב היה על (פני כל) [כל פני] הארץ. ולמעלה הוא אומר ויהי רעב בכל הארצות, אלא הארצות שהן ארץ אחת, כלומר מלכות אחת, (עג) ואלו אפריקי ערביה ופליסני, וכולן תחת מצרים: ויפתח יוסף [את] כל אשר בהם. כלומר כל האוצרות אשר בהם אוכל: וישבור למצרים. היה מוכר להם במדות קטנות וקטועות, כגון תומן ועשירית שהן שברי ההין, ולא בהין שלם, לכך: ויחזק הרעב בארץ מצרים. שאין להם ראות עינים בהשבע אוכל כדי להשביע עיניהם במראיתם:

נז) וכל הארץ. אותן ג׳ ארצות שכתבנו: לשבור. אוכל באו אל יוסף, לסבור אסימון ולעשות מטבע ולקנות אוכל: כי חזק הרעב בכל הארץ. שאין מוצאין לקנות במקום אחר:

[מב] א) וירא יעקב כי יש שבר. כל מקום שתמצא שבר שהוא קניית תבואה, אינו אלא בזמן רעבון, ולמה נקרא שבר, שהוא שברון ממש, כדכתיב שבר על שבר נקרא (ירמיה ד כ), וכשהשערים בזול והאיפות שלימות הרי יש לבני אדם חיים ממש, ולכך נקרא שבר, ששבר גאון בעלי בתים שקונין בשבר איפה ולא באיפה שלימה: וירא יעקב כי יש שבר במצרים. ראה עוברין ושבין מביאין בר ממצרים: ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. כל מקום שהוא עניין שאדם מראה עצמו לאחרים הרי הוא בלשון זה, שכך אמר להן יעקב (א) למה תראו עצמכם שביעים בפני הכנעניים, ודומה לדבר, (לא) [לכה] נתראה פנים (מ״ב יד ח), ויתראו פנים (שם שם יא), וכל דומיהן:

ב) ויאמר הנה שמעתי. מעוברי דרכים: כי יש שבר במצרים רדו שמה. בכל מקום נאמר ירידה למצרים מארץ ישראל, ועלייה ממצרים לארץ ישראל, שא״י ארץ הרים, ומצרים ארץ מישור: ושברו לנו. בר: ונחיה ולא נמות. ברעב:

הערות ותקונים

סט) שהיו יושבין על השלחנות בקשו פת קיבר ולא מצאו בב״ר שם אות ו׳ ותחלינה וגו׳ נכנסו חולניות עד שהם יושבין על השלחן בקשו אפילו פת קיבר ולא מצאו. וכן הוא בלק״ט: ע) לפי שהרעב מתמד את התאוה לאכול כו׳. לק״ט ושם הובא מגרה את המאכל: עא) א״ר אבא בר כהנא. ב״ר שם: עב) ארשב״נ. שם: עג) ואלו אפריקי ערביא ופליסני. ב״ר שם בכל הארצות בשלש ארצות בפנקיא ובערביא ופלסטינא. והערוך ערך פנקיה וערך פלסטיני הביא מאמר המדרש וגורס בפנוקיא ובערביא ובפלסטיני והיא Phönicien גם Palestina, וכן יש לתקן בדברי המחבר לפנינו:

[מב] א) למה תראו עצמיכם שביעים בפני הכנעניים. לק״ט ועיין תענית י׳ ע״ב ורש״י עה״ת:

רומי מלך ריכו, (סה) וכן שלחו להורדוס אם לא סתרתה אל תסתור, ואם סתרתה אל תבנה, ואם סתרת ובנית עבדא בישא בתר דעבדין מתמלכין, אם זיינך עלך ספרך כאן לא רכא ולא בר רכא. הורדוס קלנית מתעביד, ובעינא מאי משמע דהאי רכא לישנא דמלכותא היא, דכתיב ואני היום רך ומשוח מלך (ש"ב ג לט), ואי בעית אימא מהכא ויקראו לפניו אברך ונתן אותו על [כל] ארץ מצרים. למושל: נשוב לאשורי הפרשה:

מו) ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים. ויצא יוסף מלפני פרעה. ברשות: ויעבר בכל ארץ מצרים. להכנס בחוקת הממשלה, כשדרשנו:

מז) ותעש הארץ. כלומר יושבי הארץ עשו: בשבע שני השבע, כמו שגזר יוסף לחמש את הארץ: לקמצים. תחלה היו מודדין להוציא החומש באיפות ואח"כ בהינין וברביעית ובתומן ובעשירית האפה וההין, ולבסוף מודדין בקומץ מכל ה' קמצים נוטל קומץ אחד, ודומה לדבר וקמץ משם מלא קומצו (ויקרא ב ב):

מח) ויקבוץ את כל אוכל. אוכל התבואה בקשה הבר למאכל אדם והקש והתבן לבהמות. שבע שנים אשר היו בארץ מצרים. מצליחות בפירות: ויתן אוכל. התבואה בקשה: אכל שדה העיר אשר סביבותיה. של עיר: נתן בתוכה. של עיר. (סו) ר' יהודה אומר (סז) נתן של תחום גושן בגושן, ושל תחום נוף בנוף, ושל תחום תחפנחס בתחפנחס, מפני שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה, ולמה גנז האוכל, לפי שהברכה מצויה באוצרות:

מט) ויצבור יוסף בר. באוצרות המלך הדגן לבדו: כחול הים הרבה מאד. יותר מכל מה שמשערים: עד כי חדל. יוסף לספור את המידות: כי אין מספר. שאין אדם יכול לעמוד על מספרם:

נ) וליוסף יולד שני בנים. היה לו לומר ילדו, אלא יולד לשון יחיד, כששניהם בעלי מדה אחת שוין בנוי ובגבורה: בטרם תבא שנת הרעב. (סח) מכאן אמרו רבותינו אסור לו לאדם לשמש מטתו בשנת רעבון: אשר ילדה לו אסנת וגו':

נא) ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה. כלומר משכח, כי אמר כיון שנולד לי זה: נשני אלהים את כל עמלי. הצרות שבאו עלי בשעה שנפרדתי מאבי: ואת כל בית אבי. גם כל אשר הצירוני אנשים של בית אבי:

נב) ואת שם השני קרא אפרים כי הפרני אלהים בארץ עניי. במקום שעינו בכבל רגלי:

נג) ותכלנה. נגמרו שבע שני השובע, ודומה לו ויכלו השמים (בראשית ב א), ותכל כל (עבודתם) [עבודת] (שמות לט לב), ויכל משה (שם לד לג), וכל דומיהן: אשר היו. השבע: בארץ מצרים, כי שבע לשון נקבה, וכן שני לשון נקבה, היה לשון זכר ויחיד ואינו נתאמץ על אופן הפשט, אלא כך הדבירם, ותכלנה שבע, לשון השבע אשר היה, ושובע לשון זכר ויחיד כמו היה: אשר היו בארץ מצרים ולא בשאר מלכיות, כיון ששמעו דברי החלום ושהם גונזין הפירות אז היו למידין ועושין כמו כן:

הערות ותקונים

ריכו. היא המלה הרומית rex, וכן רש"י בפי' התורה כתב רך בלשון רומי מלך ויש נוסחאות ברש"י בלשון ארמי: סה) וכן שלחו להורדוס כו' לא רכא ולא בר רכא. הוא בב"ב ד' ע"א ורש"י בגמרא שם פי' לא מלך ולא בן מלך ותרגומו אבא למלכא: סו) ר' יהודה אומר. כן הובא בשמו בלק"ט וכן בילקוט רמז קמ"ח בשם ב"ר, אבל בב"ר לפנינו פ"צ אות ה' נשמט שם האומר ואח"כ הובא במדרש שם דרש ר' נחמי' ורבנן כדרך המדרשים להביא שלשתן: סז) נתן של תחום גושן בגושן ושל תחום נוף בנוף ושל תחום תחפנחס בתחפנחס. בב"ר וילקוט ולק"ט נוסחא אחרת שבתחום טבריה בטבריא ומה שבתחום ציפורי בציפורי: סח) מכאן אמרו רבותינו. תענית י"א ע"א:

שלא דבק בעבירה] ויתן רביד [הזהב] על צוארו, יד שלא משמש בעבירה ויתן אותה על יד יוסף, גוף שלא דבק בעבירה וילבש אותו בגדי שש. (נד) רגלים שלא פסעו לעבירה יפסעו בקרונין, פי׳ במרכבת המשנה. (נה) מחשבה שלא הרהרה לעבירה תקרא לפניו אברך. (נו) אב בחכמה ורך בשנים:

מד) **ויאמר** פרעה אל יוסף אני פרעה. (נז) אמר רב אחא מן אני של בשר ודם, אתה למד אני של הקב״ה. ומה פרעה שאמר ליוסף אני פרעה, זכה לכל הברכה הזאת, לכשיבא אני של הקב״ה, דכתיב אני עשיתי [ואני] אשא ואני אסבול ואמלט (ישעיה מו ד), וכתיב ראו עתה כי אני אני הוא וגו׳ (דברים לב לט). על אחת כמה וכמה שיהו כל באי עולם מודין לו: (ומבלעדיך) [ובלעדיך]. כלומר בלתי גזירתך: לא ירים איש את ידו. (נח) לחגור כלי זיין לרכוב במרכבת הרכש בכל ארץ מצרים:

מה) **ויקרא** פרעה שם יוסף צפנת פענח. (נט) א״ר יוחנן צפונות מופיע ונוחות לו לאומרן. (ס) ר׳ יודן אומר צפונות מופיע ונוח רוח הבריות בהן. כי פע לבדו יסוד מלת פענח, כי תמצא הופיע תופע פועה, וגם נח לבדו יסוד מלת הנחה, כי תמצא הנחה נחת וינח, ולכך הדבירו ר׳ יוחנן ור׳ יודן תיבת פענח לשני אופנים: ויתן לו את אסנת. (סא) כך כינויה על שם שפי׳, כלומר לאמה תהא זאת לך תחתי׳: בת פוטיפרע כהן און. כך דרשנו כהן הגדול שלטונים, ודומה לו, כהן מדין (שמות ג א), ובני דוד כהנים היו (ש״ב ח יח): לאשה. דרך היתר: ויצא יוסף מלפני פרעה. ברשות: על ארץ מצרים. כדי ליכנס לממשלה, ודומה לדבר, קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה (בראשית יג יז):

מג) **וירכב**. (סב) מפני השכחה כתבתי במדרש מוקדם ומאוחר: וירכב אותו במרכבת המשנה. כי יש למלכים סוס ומרכבת שרוכבין עליהן ביום שניתן כתר מלכות בראשיהם. ועוד יש להם מרכבת וסוס משנים. ועוד יש שלישים שאינם מקפידין עליהם לרכוב, והסגנים והשרים והמשנים אין רוכבין בהם, אלא משנה המלך ביום מולכו, ואין רוכב אדם עליו זולתי המלך לבדו. (סג) וכן שנינו במשנה פרק כהן גדול אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משמשין בשרביטו וכו׳: ויקראו לפניו אברך. כלומר רבו של מלך שכן לרב קורין אב, שנאמר אבי אבי רכב ישראל (מ״ב ב יב), וכתיב אבי יושב אהל (בראשית ד כ), אבי כל תופש כנור (שם שם כא) וכל דומיהן. רך. (סד) בלשון

הערות ותקונים

עד בעבירה: נד) רגלים שלא פסעו בעבירה יפסעו בקרונין, פי׳ במרכבת המשנה. הפי׳ הוסיף המחבר. ובב״ר שם רגליו שלא פסעו בעבירה ייתון וירכבו על קרוכין, וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו. ובילקוט גם בפי׳ רש״י בב״ר שם הי׳ הגי׳ קרונין והכל אחד והוראתה מרכבה: נה) מחשבה שלא הרהרה לעבירה. עי׳ תנחומא שם בראשית אות י״ב גי׳ אחרת ועי׳ מדרש אגדה בהערה כ״ג: נו) אב בחכמה ורך בשנים. ב״ר שם ותיב״ע ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: נז) א״ר אחא. בב״ר פ״צ אות ב׳ מובא זה בשם ר׳ יהושע דסכנין בש״ר לוי, וכן נשנה בוי״ר סוף פכ״ד ושם איתא ר׳ יהושע בש״ר לוי. וגם הילקוט ברמז קמ״ה הביא הגי׳ א״ר אחא כמו שהביא המחבר: נח) לחגור כלי זיין. בב״ר שם לא ירים איש את ידו, כלי ידים, ואת רגלו כלי רגלים, והוא אשר תיקן אחד המדפיסים והגי׳ הנכונה כמו שהביא הערוך בערך כלידר, לא ירים את ידו ואת רגלו כלידרים, שפי׳ ביוני מתג ורסן הסוס, והמחבר חשב על מלת כלידרים שהוראתה כלי זיין, עי׳ ערוך השלם ערך זנר. ובפירש״י במדרש שם גורס לא ירים איש את ידו, כלי ידים את רגלו כלידרים, אין ספק שהמלות „כלי ידים״ נוספו ברש״י וצ״ל לא ירים איש את ידו ואת רגלו כלידרים: נט) א״ר יוחנן. ב״ר שם אות ד׳ וילקוט ולק״ט: ס) ר׳ יודן אמר. בב״ר וילקוט שם ר׳ חזקיה אמר, אולם בלק״ט הובא ר׳ יהודה בר סימון אמר: סא) כך כינויה כו׳. בלתי מובן: סב) מפני השכחה כתבתי במדרש מוקדם ומאוחר. ר״ל כי היה לו להביא הדרשה בפסוק מ״ג והביא כאן אחר הדרשה על פסוק מ״ה שלא במקומו: סג) וכן שנינו במשנה. סנהדרין כ״ב ע״א: סד) בלשון רומי מלך

לה) ויקבצו. פקידים הללו את כל אוכל חמשה שנים הטובות הבאות מקרוב תכופות האלה אשר אמרתי לך: ויצברו. לשון אוסף, ודומה לו, ויצברו אותו חמרים חמרים (שמות ח ו), שני צבורים, וכן לעדה הגאספת קורין ציבור: בר. אלו הגרנרים שנבררו מן הקש ומן התבן, ודומה לו, נשקו בר פן יאנף (תהלים ב יב), כיון שהגורן גזרה קש נפוץ והתבן נסתלק ובאין הכל ומנשקין את הבר, וכתיב מה לתבן את הבר (ירמיה כג כח): תחת יד פרעה. תחת רשותו: אוכל בערים ושמרו. זו הכנסת תבואה בקשה שהיא נשמרת כך אמר לו באוצר המלך יהיו ובאוצרות שבערים תהא התבואה בקשה שיהא הבר נשמר והקש לבהמה:

לו) והיה האוכל לפקדון לארץ. כלומר מופקד לפרנסת יושבי הארץ: לשבע שני הרעב אשר (תהיינה) [תהיין] בארץ מצרים. שאין חריש וקציר: ולא תכרת הארץ. כלומר שלא יכרתו יושביה ברעב כשאין מוצאין שבר:

לז) וייטב הדבר בעיני פרעה. שנזכר מיד פתרון החלום כי כמו שפתר לו כן היה רואה גם הוא אלא ששכחו ועכשיו נזכר: ובעיני כל עבדיו. על שנתן עצה להחיות יושבי הארץ, זש״ה ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז), שאפילו שר הטבחים והחרטומים הודו לדבריו:

לח) ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא. ה׳ פתוחה וחטופה להתמיה המלה, וכך אמר להם (נא) אפילו אם היינו הולכים מסוף העולם ועד סופו לא נמצא: אשר רוח אלהים בו. שמכוין ברוח הקדש ואומר באמת מה שלא ראה ולא שמע, זש״ה פלגי מים לב מלך ביד ה׳ (אל) [על] כל אשר יחפוץ יטנו (משלי כא א):

לט) ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע (ה׳) [אלהים] אותך את כל זאת: הפתרון והעצה: אין נבון וחכם כמוך. לשיתו על ארץ מצרים כשיעצתה אלא אתה תהיה וגו׳:

מ) אתה תהיה על ביתי. ממונה ואפוטרופוס: ועל פיך ישק כל עמי. על דברי פיך יתפרנס כל עמי, ודומה לו וישק יעקב לרחל (בראשית כט יא). ויגש וישק לו (שם כז כז), ובן משק ביתי (שם טו ב), נמצא לפעמים לשון פרנס וממונה, ופעמים לשון נשיקה ממש, וכל דומיהן, אמר לו הכל יהיו משתחוין לך ונושקין על פיך כמו לאלוה, אלא שלא קיבל עליו: רק הכסא אגדל ממך. כלומר גדולתי תהא למעלה מגדולתך:

מא) ויאמר פרעה אל יוסף ראה. הזהר בגדולתך שהרי גזרתי ונתתי אותך על כל ארץ מצרים למושל:

מב) ויסר פרעה את טבעתו. המיוחדת לחותמו: מעל ידו ויתן [אותה] על יד יוסף. כך דרך המלכים לעשות כשממנין את המשנה, וכן אתה מוצא באחשורוש המן ומרדכי. וילבש אותו בגדי שש. כלי פשתן המגוהצים בדים דקים: וישם רביד [הזהב] על צוארו. (נב) ר׳ יוסף אמר הפה שלא נשק בעבירה (נג) [ועל פיך ישק כל עמי. צואר

הערות ותקונים

לק״ט ועי׳ ברכות נ״ה ע״ב: נא) אפילו אם היינו הולכים מסוף העולם. ב״ר פ״צ אות א׳ ומדרש אגדה: נב) ר׳ יוסף אמר הפה שלא נשק בעבירה, צ״ל ר׳ שמעון בן גמליאל אמר יוסף משלו נתנו לו הפה שלא נשק בעבירה, כמו שהוא בב״ר פ״צ אות ג׳ וכן הוא בוי״ר פכ״ג אות ט׳, ובתנחומא הנדפס מכבר סוף פ׳ בראשית אות י״ב מובא בשם ר׳ שמעון סתם, ובמדרש במ״ר פי״ד אות ז׳ גם בילקוט רמז קמ״ח הוא בלי שם האומר, ובתנחומא הנדפס מכבר מקץ סוף אות ג׳ קצר המעתיק וכתב „וכו׳ כדאיתא לעיל״. ובמדרש אגדה הוא ג״כ בלי שם האומר כדרכו תמיד, ובלק״ט חובא א״ר יודן בש״ר בנימין בר לוי: נג) ועל פיך ישק. הוספתי, והמעתיק השמיט מן בעבירה

כה) ויאמר יוסף אל פרעה חלום פרעה אחד הוא. חלום של השבלים פירושו של פרות הוא: את אשר האלהים עושה. לעתיד: הגיד לפרעה. מתחלה כדי להזהיר. בשני דברים האיר הקב"ה את עיני יוסף להבין את החלום הזה, כי בהיותו אצל אביו נראה לו בחלום האלומות בשורת אוצרת הפירות מפני הרעב, כשדרשנו, ועתה מדברי החלום פרעה הבין פתרונו, כשנדרוש לפנינו:

כו) שבע פרות הטובות שבע שנים הנה. שבע זימני חריש בשבע השנים מכשרות כי בעת שזמן החריש יפה שהקרקע נרטבת הרי היא נחרשת בבקרים היטב והיא תחלת עיקר השובע, דכתיב (ורוב) [ורב] תבואות בכח שור (משלי יד ד): ושבע השבלים הטובות. שבע זמנין הצלחת קציר בשבע שנים הנה מכשרות: חלום אחד הוא. כי החריש הכשירו של קציר הוא:

כז) ושבע הפרות הרקות והרעות העולות אחריהן. שבע זימנין חריש רע בשבע שנים הנה מכשרות שיהא הנילוס יבש והקרקע קשה ואינה נוחה ליחרש בבקרים והיא תחלת הרעב: ושבע השבלים (הדקות) [הרקות] שדופות הקדים. יהיו שבע זימנין קציר רע בשבע שנים ויהיו זמנים הללו שבע שני רעב, וכן הוא אומר אשר אין חריש וקציר (בראשית מה ו):

כח) הוא הדבר אשר דברתי אל פרעה. קודם הפתרון: (את) אשר אלהים עושה. לעתיד: הראה את פרעה. תחלה בחלום:

כט) הנה. בקרב זמן: שבע שנים באות שבע גדול בכל ארץ מצרים. כנגד ז' פרות הבריאות וז' שבלים המלאות שבישרוך ז' זימני חריש וקציר יפה:

ל) וקמו. ו' שבראש התיבה משמעתה לשון עתיד: ונשכח כל השבע. שבע שני השובע שהיו בארץ מצרים מכובד הרעב: וכלה הרעב את הארץ, שיהיו יושביה מזי רעב ומושלכין בחוצות:

לא) ולא יודע השבע. שהיה בארץ שפירותיה של שנות השבע יכלו ויאספו: מפני הרעב ההוא. הבא אחריהם תיכף: כי כבד הוא מאוד ובתחלתו יכלו פירות הישנות:

לב) ועל השנות החלום אל פרעה. שהרי מן הפרות לבד או מן השבלים לבד יש ללמוד כל הענין אלא שנעשה בשני פנים: פעמים. זהו שדרשנו ופרעה חולם שחלם ומקיץ חולם ומקיץ, כל כך למה לידע: כי נכון הדבר. מאלהים יצא, (נ) מכאן אמרו רבותינו כל חלום שנשנה ונפתר מזומן הוא: וממהר האלהים לעשותו. ואינו שוהה זמנו לבא:

לג) ועתה ירא פרעה. כמו יראה, ודומה לו, ירא ה' עליכם וישפוט (שמות ה כא), אל ירא בפלגות (איוב כ יז), וכן הרבה: איש נבון. זה המבין דבר מתוך דבר שיודע מה שקיבל מרבו, וכן אתת דורש אנשים חכמים ונבונים (דברים א יג), שהנבון גדול מן החכם: וישיתהו. ישים אותו פקיד, על ארץ מצרים, ודומה לו כי שת לי אלהים (בראשית ד כה), שיתי אותותי (שמות י א), וכל דומיהן, לשון השמה:

לד) יעשה פרעה. מה שאני מיעצהו: ויפקד פקידים. אלו הגיזברין ממונין על אוצרות פירות של ארץ וחמש את ארץ מצרים. יקח אחד מן החמשה בפירות, ודומה לו, לחמש (בראשית מז כו), ויניד עליו ריעו ונתתם המישית לפרעה (שם שם כד), כי בשביל שנתן להם החומש של שבע השבע שאצר, לפיכך צוה לתת לו חומש בתבואות כל השנים:

תערות ותקונים

פי' של עוף ושל כלי נקרא חרטות הובא בערוך ערך חרטום: נ) מכאן אמרו רבותינו כל חלום.

משובחות: (ודקות) [ורקות]. כלומר מעוטות בבשר שהיו רזות: לא ראיתי כהנה. בודאי בכל ארץ מצרים: לרע. אבל כמותן של טובות ראיתי בודאי:

כ) ותאכלנה הפרות הרקות והרעות. כשדרשנו: את שבע הפרות הראשונות (והבריאות) [הבריאות]:

כא) ותבאנה אל קרבנה. שלימות נבלעו בגופן: ולא נודע כי באו אל קרבנה. שלא נראו כריסן עבה כדרך בהמה שבעה: ומראיהן רע. שלא עלה בשרם ולא נמשך צפר עורם אלא, כאשר בתחלה: ואיקץ. משנתי:

כב) וארא בחלומי והנה שבע שבלים עולות בקנה אחד. כי הקש דומה הוא לקנה מלאות גרגרין: וטובות. מבושלים גרגריה:

כג) והנה שבע שבלים צנומות. לא מצאתי למלה זו דמיון במקרא, (מא) זולתי בדברי רבותינו פת צנומה בקערה, כלומר פת פרורה ופתותה כעין צנון דקות, (מב) אבל רבותינו פירשו פת יבשה וקשה, (מג) ודומה לו צונמא, הוא אבן קשה, וכן צנומות מרוח הקדים יבשו ונתקשו ונהיו דקות, שכן דרך דבר רטוב כשמתייבש נעשה דק וקלוש: (ושדופות) [שדופות] קדים. עיקר מלות שדופות לשון הדיפה, שמתוך כובד רוח הקדים מתהדפות זו לזו והוא כעין ספיקות כפיים, ואין לה דמיון במקרא זולתי (מד) בדברי רבותינו שאינו משדפו, כלומר אינו שודפו לדבר אחר אפס כי התרגום מדביר השידפון והגידוף וסיפוק כפיים על אופן אחד, שהרי שדופות קדים (מה) מתרגמינן קל טרפא דשקיף, ויספוק את כפיו (במדבר כד י), מתרגמינן ושקפינן לידוהי, אלמא תלתייהו ענין חד הוא: צומחות (אחריהן) [אחריהם]. (מו) לא תמצא כמות מלה זו במקרא שהיא לשון רבותינו ומ"ם סתומה בסופה זולתי כאן, ויש לומר כי אחרי הצנם ואחרי הקדים צומחים ונהיו עומדות על קינתן:

כד) (ותבלענה) [ותבלען] השבלים הדקות. לשון כיסוי: את שבע השבלים הטובות ואומר אל החרטומים ואין מגיד לי. דבר הנשמע לאוזן בשביל שהיו בעלי פה ופותחין פיהם לפני הכל, לכך נקראו חרטומי, (מז) ודומה לדבר בדברי רבותינו החרטות והצפורן, (מח) וחרטומים כנגד זרועיו, (מט) חתומה דסנדלא, פיו של עוף ושל כלי נקרא חרטות בלשון רבותינו:

הערות ותקונים

שהחזיר יוסף לפרעה, ג' פעמים י"ד הרי מ"ב: מא) זולתי בדברי רבותינו פת צנומה בקערה. ברכות ל"ט ע"א: מב) אבל רבותינו פירשו פת יבשה וקשה. גם הערוך הביא פ"א צנימא יבשה, וכן רש"י בגמרא ברכות שם כתב פת צנומא יבשה שנתנה בקערה לשרות, וכן צגומות דקות ועי' רש"י עה"ת וברמב"ן עה"ת שהביא דברי רש"י ולא יתכן בעיניו הפירוש ומפרש כפי' הראשון מהערוך שפי' פרורה: מג) ודומה לו צונמא, הוא אבן קשה. כוונתו למאמרם ב"ב פ"ט ע"ב של זכוכית ושל צונמא, שפי' אבן קשה: מד) בדברי רבותינו שאינו משדפו. לא מצאתי עוד לשון זה בדרז"ל ועי' ערוך ערך שדף: מה) מתרגמינן קל טרפא דשקיף כו' מתרגמינן ושקפינן לידוהי. כוונתו לת"א: מו) לא תמצא כמות מלת זו במקרא שהוא לשון רבותינו, ומ"ם סתומה בסופה. וז"ל בעל מנחת שי צומחות אחריהם, במסרת כל בראשית אחריהן בנו"ן בר מן חד צמחות אחריהם דוהנה שבע שבלים תניינא דכתיב אחריהם: מז) ודומה לדבר בדברי רבותינו החרטות והצפורן. צ"ל החרטום והצפרנים. משנה טהרות פיא מ"ב: מח) וחרטומים כנגד זרועיו. כוונתו למשנה תמיד פ"ד מ"ג (ל"א ע"ב) ולפנינו וחוטמו כלפי זרועו אבל הערוך הביא וחרטומו כלפי זרועו: מט) חתומה דסנדלא. צ"ל חרטומא דסנדלא. והוא המאמר שהביא הערוך בשם מדרש איכה חרטומא דסנדלא ולפנינו ליתא עי' מבוא למדרש איכה צד 64 ובהערה ט"ו. ואולי ראה בפי' רב האי גאון לטהרות שהביא כל המאמרים אשר מלת חרטם נמצאת בתוכם, ולפנינו בפירוש טהרות הנדפס חסר זה ואולי הי' הפי' יותר שלם, כי את ספר הערוך לא ראה עוד המחבר בעל שכל טוב, וגם הסיום

למי אוי למי אבוי [וגו'] למאחרים על היין (משלי כג כט ל), וכתיב אל תרא יין כי יתאדם (שם שם לא):

יד) וישלח פרעה ויקרא את יוסף ויריצוהו מן הבור ויגלח. מי גלחו שר המשקים גילחו, א"ל פרעה (לה) קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא, וכן אתה אומר בהמן ומרדכי: ויחלף שמלותיו. (לו) כדי לחלוק כבוד למלכות, שלא יבא לפניו מזוהם: ויבא אל פרעה. לחדר הפנימי:

טו) ויאמר פרעה אל יוסף חלום חלמתי ופותר אין אותו. כהוגן שיהיו דבריהם נכנסין לאזני. ואני שמעתי עליך לאמר. בני אדם: תשמע חלום. שאתה רוצה לשמוע חלום כדי: לפתור אותו:

טז) ויען יוסף את פרעה לאמר. דרך בקשה, (לז) מכאן שנו רבותינו הוי מתפלל בשלומו של מלכות: בלעדי אלהים יענה. (לח) תלה הגדולה בבעליה, וכן אמר בלעדי חוץ מפני יש בידו של הקב"ה לענותו לפרעה פתרון חלומו בשלום, כל מקום שתמצא בלעדי שמפיק יו"ד, הרי הדבר כנגד אומר, כגון בלעדי רק אשר (יאכלו) [אכלו] הנערים (בראשית יד כד), היש (אלהים) [אלוה] מבלעדי (ישעיה מד ח), וכל דומיהן, אבל אם אינו מפיק יו"ד, כגון בלעדי [אחזה] אתה (אדוני) [הורני] (איוב לד לב), הוא חוץ סתם כמו לבד, בשביל שראה פרעה שמיעט יוסף את עצמו, אז הכיר בו שהוא נבון דעת:

יז) וידבר פרעה אל יוסף בחלומי. ראיתי בראיית הרוח: הנני עומד על שפת היאור. לא אמר על היאור כשראה, אלא על שפת, כדי להבן ממנו שאינו אלוהו, כשדרשנו:

יח) והנה מן היאור עולות שבע פרות. מה הוצרך הכתוב לשנות ולשלש דברי החלום, אלא לדרוש בהם דברי כח, (לט) כי מ"ב שנים נגזרו על מצרים להיות השובע בזו אחר זו, ואחר כך להיתכף מ"ב שנות רעב, כדי שלא לענן את יעקב עוד על יוסף, מיהר הקב"ה להביא את הרעב ז' שנה, וליה הנותרות החזירה ירידת יעקב ובניו מצרימה, מפני שלא לכלות יעקב ובניו ואת ביתו ברעב, ביטל הקב"ה משנות הרעב ל"ה והעמידן על ז', וכשברך יעקב את פרעה שיעלה נילום ביטל מן השבע חמש, והעמיד על שנתים שכבר עברו, שנאמ' כי זה שנתים הרעב וגו' (בראשית מה ו). ואימתן חזרו אלו שנות הרעב בימי יחזקאל, שנאמר ונתתי את מצרים שממה וגו', (תהינה) [תהיין] שממה ארבעים שנה וגו' (יחזקאל כט יב), (מ) שכן פרעה רואה ז' פרות טובות, וז' שבלים טובות, ומספר ליוסף, ז' פרות טובות, וז' שבלים טובות, הרי מ"ב וכן לרעות: בריאות בשר. ומתוך בריאתן נראין יפות תואר: ותרענה באחו. כשדרשנו:

יט) והנה שבע פרות אחרות. עד שהראשונות רועות באפר הרי האחרות עולות אצלם: דלות. כחושות במראיהן: ורעות תואר מאד. יותר מכל מה שראיתי הראשונות

הערות ותקונים

בב"ר בפי' המיוחס לו הביא תלמיד חכם שותו וטוב לו, דכתיב ושתו ביין מסכתי: לה) קריינא דאיגרתא. סנהדרין פ"ב ע"א: לו) כדי לחלוק כבוד למלכות. ב"ר שם אות ט' וילקוט ורש"י עה"ת ולק"ט, וברכות נ"ו ע"ב: לז) מכאן שנו רבותינו. אבות פ"ג מ"ב: לח) תלה הגדולה בבעליה. ב"ר שם וילקוט רמז קמ"ו ולק"ט ומדרש אגדה ותנחומא הנדפס מכבר מקץ אות י"ג בהוספת המדפיס ממנטובה: לט) כי מ"ב שנים נגזרו על מצרים להיות השובע. עיין לק"ט ובהערה ל"ה: מ) שכן פרעה רואה ז' פרות וז' שבלים טובות. יש לתקן כמו שהובא בלק"ט שבע ושבע של פרות רעות, ושל שבלים חדקות שראה פרעה, שבע ושבע שאמר פרעה ליוסף, ושבע ושבע

מד ל): ויתן אותי במשמר בית שר הטבחים אותי. ב׳ פעמים, (כא) אותי עיקר והוא טפל לי:

יא) ונחלמה חלום בלילה אחד אני והוא. שכבר נגזר עלינו דיננו: איש כפתרון חלומו חלמנו. כל אחד חלם חלומו ופתרון חבירו:

יב) ושם אתנו. בבית הסהר: נער (עבד) עברי. (כג) א״ר שמואל בר נחמני ארורים הם הרשעים שאינן עושין טובה שלימה, (כד) נער שוטה, עברי שונא: עבד לשר הטבחים. (כה) שכן כתיב בסיקרוקין של פרעה שאין עבד מולך, (כו) ואין לובש כלי זיין: ונספר לו ויפתר לנו את חלומותינו איש כחלומו פתר. מעין דברי חלומות פתר:

יג ויהי כאשר פתר לנו כן היה אתי השיב על כני. בשררה: ואותו תלה. (כז) מכאן אמרו רבותינו כל החלומות הולכין אחר הפה, (כח) ובלבד שיהא פותרין מעין החלום, (כט) ובמס׳ ברכות פרק הרואה גרסינן, אמרו עליו על בר הדיא מפשר חילמי וכו׳, (ל) ובברייתא דבראשית רבה תנא הוה עובדא בההיא איתתא דאזלית לגבי ר׳ אליעזר אמרה ליה ההיא איתתא (לא) (חניכה) [תניתה] דביתא פקע, ופתר לה לטיבוי, אמר לה בר דכר את מתעברת, וכן הוי, מי גרם לזה, פתרונו גרם, (לב) זימנא חדא חמית הכין תוב אזלת לבי מדרשא ולא אשכחה לר׳ אליעזר אלא לתלמידיה, אמרה לו חזיתי תניתה דביתא פקעה, אמרו לה ההיא איתתא קבר לבעלה, כיון דאתא ר׳ אליעזר שמע קול צוחה, אמר הוא כדין תנין ליה עובדא, אמר ווי לכו דהמיתו לבעלה, דכתיב כאשר פתר לנו כן היה, מלמד שכל החלומות הולכים אחר הפה, (לג) א״ר יוחנן כל החלומות הולכין אחר הפה חוץ מן היין, יש שותהו וטוב לו, ויש שותהו ורע לו, שאם ת״ח שותהו טוב לו, (לד) כדכתיב לכו לחמו בלחמי ושתו (יין) [ביין] מסכתי (משלי ט ה), וכתיב וחכך כיין הטוב וגו׳ (שה״ש ז י), ואם עם הארץ שותהו רע לו, כדכתיב

הערות ותקונים

כא) אותו עיקר והוא טפל לי. לק״ט: כב) כל אהד חלם חלומו ופתרון חבירו. ב״ר פפ״ח אות ב׳ ורש״י עה״ת ולק״ט וברכות נ״ה ע״ב: כג) ארשב״נ ארורים כו׳. ב״ר פפ״ט אות ז׳ וילקוט רמז קמ״ז ורש״י עה״ח ולק״ט ותנחומא מקץ: כד) נער שוטה עברי שונא. ב״ר וילקוט ורש״י ולק״ט. ובלק״ט הובא עברי שוגה, צ״ל שונא וכן במדרש במ״ר פי״ד במאמר ד״א אני פי מלך שמור הגי׳ עברי שונא. וכן הערוך ערך כלידר הביא עברי שונא: כה) שכן כתיב בסיקרוקין של פרעה. ב״ר פפ״ט אות ז׳ הגי׳ שכך מוכתב בסקרידין. והיא גי׳ נכונה, וכן הובא בערוך ערך סקרדין בשם ב״ר, והמוספי כתב שם פי׳ סקרטין בל״ר כתבי סגולה של מלכים ושרים, ועיין בערוך השלם. ובילקוט בטעות בסיקררין צ״ל בסקרדין וברש״י עה״ת הביא וכתיב בנימוסי מצרים שאין עבד מולך, ובלק״ט הביא שכך היה מוכתב לפני פרעה שאין עבד מולך ועי״ש בהערה כ״ד: כו) ואין לובש כלי זיין. בב״ר שם ואין לובש כלידים והובא שם בפנים הפירוש „פי׳ אצעדה כלי ידים״. אולם בערוך ערך כלידר הביא ולא לובש כלידרין, ופי׳ מין תכשיט ואין ספק שהי׳ כן לפני המחבר במדרש ובטעות נעשית כלי זיין: כז) מכאן אמרו רבותינו. ברכות נ״ה ע״ב: כח) ובלבד. גמרא שם: כט) ובמס׳ ברכות פרק הרואה. ברכות נ״ו ע״א: ל) ובברייתא דבראשית רבא. הוא במדרש ב״ר פפ״ט אות ח׳, ונשנה גם בירושלמי מעשר שני סוף פ״ד ה״ט (דף נ״ה ע״ג) וגם הלק״ט הביא „בברייתא דב״ר״: לא) חניכה דביתא פקע. תקנתי תניתא. וכן הוא לנכון במאמר שלאחריו וכן הביא הלק״ט תנייתא דבייתה פקעה. וכן הי׳ הגי׳ לפני פי׳ המיוחס לרש״י, ובירושלמי שם תניתא דביתא מתברה, ולפנינו בב״ר שם שריתא דביתי תבירא, ובמדרש איכה פ׳ רבתי בגוים שריתא דביתי פקעה, פי׳ אמרה לו ראיתי בחלומי קורה שבביתי נשברה, וכן תנייתא פי׳ קורה עיין ערוך השלם ערך תנייתא. ובלק״ט הערה ל״א הבאתי: ובעל הערוך ערך תנה הביא יום שני תרג׳ יום תנין. כל זה יש למחוק מן הספר, בראשון כי הוא דברי המוספי ואין לו ענין למאמר המדרש ודברי המדרש מובאים בערוך ערך תנייתא: לב) זימנא חדא. יותר נכון שצ״ל זמן אחרא, פי׳ זמן אחר: לג) א״ר יוחנן. ב״ר שם וילקוט רמז קמ״ז: לד) כדכתיב לכו לחמי בלחמי וגו׳. הראיות מהכתובים ליתא במדרש, ורש״י

חרישית (יונה ד ח), ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהלים מח ח). (י) ואמר רבא בשעה שהיא מנשבת משתקת כל רוחות שבעולם. (יא) ואמר רב אשה מפלת בו כו׳. (יב) ואפילו מרגליות שבים מרקבת בו. ור׳ יוחנן אמר אפי׳ שכבת זרע שבמעי אשה תוך ג׳ ימים מסרחת בו. (יג) א״ר יצחק ושלשתן מקרא אחד דרשו, שנאמר יבא קדים רוח ה׳ (ממדי שלה) [ממדבר עולה] ויבוש (מקורה) [מקורו] (הושע יג טו), זו מקורה של אשה. ויחרב מעיינו (שם), זו שכבת זרע, הוא ישסה [אוצר] כל כלי חמדה (שם), זו מרגליות שבים:

ז) ותבלענה השבלים הדקות. לא בליעה ממש, אלא שנראית הדקות מכסות את הבריאות, ודומה לדבר, כבלע את הקודש (במדבר ד כ), הוא מכסין כלי הקודש בבגדי שרד:

ח) ויהי בבקר ותפעם רוחו. היתה רוחו מקשקשת בגרנה, כפעמון המתקשקש בתוך הרימון, ודומה לדבר נפעמתי (תהלים עז ה), לפעמו (שופטים יג כה), וגם הרגל נקרא פעם, כדכתיב פעמי מרכבותיו (שופטים ה כח), מדובר על אופן זה על תיכוי קשקש הליכתו. (יד) א״ר יהודה כאן פתרוני הוא שנעלם ממנו לבד, אבל החלום זכור היה, ולפיכך אין לו אלא הפעמה אחת בתי״ו אחת. (טו) אבל בנבוכדנאצר החלום והפתרון נעלמו ממנו, לפיכך היו לו שתי הפעמות בשתי תוי״ן. (טז) א״ר יוחנן כל חלום שהוא סמוך לבקר מיד בא בקרוב, שכן חלום פרעה סמוך לבוקר היה, ולפיכך בא לבקרו, ושהוא מבערב הוא מתאחר, אפי׳ עד כ״ב שנה, כחלומו של יוסף: וישלח ויקרא את כל חרטומי מצרים. אלו בעלי פה שפותחים פיהם לפני הכל לכל דבר מועצת ודעת: ואת כל חכמיה. כלומר חכמי העיר: ויספר פרעה להם את חלומו ואין פותר אותם לפרעה. פתח ואמר חלומו לשון יחיד, ומסיים ואומר אותם לשון רבים, ועוד אותם מלא ו׳, (יז) א״ר יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי פותרין היו לו אלא שלא היה קולן נכנס באזניו, שבע פרות הטובות שבע בנות אתה מוליד, ז׳ פרות הרעות ז׳ בנות אתה קובר, שבע שבלים הטובות (יח) ז׳ איפרכיות אתה כובש, שבע השבלים הדקות ז׳ איפרכיות מורדות בך, זש״ה בקש ליץ חכמה (לו) ואין (משלי יד ז), אלו חרטומי מצרים, ודעת לנבון נקל (שם), זה יוסף:

ט) וידבר שר המשקים. (יט) כל תחלת ענין הרי הוא בדבור, וכל שענייתו למעלה, הרי היא במאמר: את פרעה לאמר. ע״י שליח: את חטאי. שהיו הכל מרננים עלי, ואמרו חטא משקה מלך מצרים: אני מזכיר היום. מה אירעני על כך:

י) פרעה קצף על עבדיו. לא נאמר המלך קצף, אלא פרעה קצף, (כ) מלמד ששם פרעה הוא גדולתו. לכך הנביא הוא מבזה שמו וקורא פרעה הפרע (ירמיה

הערות ותקונים

לת״א (במדבר כ״ד י׳) על ויספוק את כפיו: י) ואמר רבא. גיטין ל״א ע״ב, ולפנינו הגי׳ רבה: יא) ואמר רב. שם: יב) ואפילו מרגליות שבים. הוא דברי שמואל: יג) א״ר יצחק. בגמרא שם א״ר נחמן בר יצחק: יד) א״ר יהודה. ב״ר שם אות ה׳ וילקוט רמז קמ״ו ולק״ט: טו) אבל בנבוכדנצר. כתיב ותתפעם רוחו (דניאל ב׳ א׳): טז) א״ר יוחנן. ב״ר וילקוט ולק״ט ומדרש אגדה. ובגמרא ברכות נ״ה ע״ב נאמר בשם ר׳ יוחנן שחלום של שחרית מתקיים: יז) ר׳ יהושע דסכנין. ב״ר שם אות ו׳ וילקוט רמז קמ״ז ולק״ט ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: יח) ז׳ אפרכיות אתה כובש. כ״ה בילקוט ובלק״ט ובמדרש אגדה, אולם בב״ר השמיטו המדפיסים המלה הזאת והציגו שבע מלכיות. ופי׳ אפרכייא בל״י מחוז: יט) כל תחלת עניין הרי הוא בדיבור וכל שענייתו למעלה, הרי הוא במאמר. ז״ל בעל לק״ט (מ״א י״ז) וידבר פרעה כל תחילת המעשה הדיבור משמעו, שנאמר וידבר פרעה, אבל אמירה מענהו למעלה עכ״ל: כ) מלמד ששם פרעה הוא גדולתו כו׳. לק״ט וע״ש הערה כ״א והעירותי כי דבריו מובאים בהרשב״ם וסיים ובספר לקח טוב פירש כמותי:

וכן אתה דורש ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם (ישעיה ז ח), (ג) והם תקופות ששים וחמש שנה, כלומר ששים וחמש שנוים, לכך נאמר שנתים ימים שתי שנים מלאים ימים: ופרעה חולם. היה לו לומר ופרעה חלם, אלא היה חולם כל הלילה, חולם ומקיץ, ועוד חולם ומקיץ: והנה עומד על היאור. עומד על אלוהו ומתוך שהיה מהרהר על משכבו ואומר לי יאורי (יחזקאל כט ג), שהוא אלוהי, ואני עשיתיני (שם), ולא בגזירת היוצר, לכך נראה לו בחלום מעין הרהוריו, ראה שאלהיו נכבש תחתיו, (ד) שהצדיקים מקיימין השכינה עליהן, שנא' והנה ה' נצב עליו (בראשית כח יג), וכתיב ויעל מעליו אלהים (שם לה יג), אבל הרשעים הראשונים עומדים על אלהיהם, ומניין שהיאור הוא אלהיו, שנא' הנה יוצא המימה ונצבת לקראתו על שפת היאור (שמות ז טו), שהיה בכל בוקר משמש למימי היאור, (ה) וגם מכאן אמרו רבותינו שאין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, שנא' אנת מלכא רעיונך על משכבך סליקו (דניאל ב כט), תדע דלא חזי איניש פילא דעייל בקופא דמחטא, שהוא דבר שאי אפשר, ואינו מהרהר עליו, לפיכך אין רואהו בחלום:

ב) והנה מן היאור עולות שבע פרות יפות מראה. כלומר נאות לראייה: ובריאות בשר. שמינות, ודומה לו ענלון איש בריא (שופטים ג יז): ותרענה באחו. אחו הוא מקום נידול גומא, (ו) וכן אנשי עיר הקודש מתרגימו (מעין) [רעין] בנו גומייא, וגם נקרא ערק, ודומה לדבר ישגא אחו בלי מים (איוב ח יז), ומתרגמין ישגא ערקא בלי מיא, וגם דומה לו, כי הוא בין אחים יפריא (הושע יג טו):

ג) והנה שבע פרות אחרות עולות אחריהן מן היאור רעות (המראה) [מראה]. מפני כחשות: ודקות בשר. שהן רזות: ותעמודנה. אלו הרעות: אצל הפרות. הטובות: על שפת היאור. ואין ביניהן הפסק:

ד) ותאכלנה הפרות. כן נראה לו שפתחו פיהן ובלעו את הבריאות: רעות המראה ודקות הבשר. שעלו לבסוף: את שבע הפרות יפות המראה והבריאות. שעלו בתחלה: ויקץ פרעה. זה סיפור הסדרן:

ה) ויישן ויחלום שנית. שנית כדומה לחלום ראשון: והנה שבע שבלים. שבולים קרוב להשמע לאוזן שהוא לשון זכר, (ז) אלא ודאי שבולי לשון נקבה הן, ולאחד קורין שבול, ודומה לדבר נשים ולאחד קורין אשה, וכן שנים ולאחד קורין שנה, וכן ערים, וכל שכמותן, לשון נקבה: עולות בקנה אחד. כסדרן של אלו שעולין בו שבעה בדין: בריאות. כלומר עבות: וטובות. מלאי גרגרים:

ו) והנה שבע שבלים דקות. קלושות גרגרתה ודקים מתקשקשות בקליפתן, (ח) וכן התרגום אומר שקיפן קידום, (ט) כמו ושקפינן לידוהי, ולכך נקרא שמו משקוף, שהדלת חובטו תמיד: ושדופות קדים. שלקו במכת שדפון מרוח קדים שהוא קשה מכל הרוחות שהוא חם וחזק, שנא' (רוח) [ברוח] קדים עזה (שמות יד כא), רוח קדים

הערות ותקונים

ב) שלא תאמר. לקח טוב: ג) והם תקופות ששים וחמש שנה. לק"ט ועיין רש"י ורד"ק ישעי' ז' ח' ובסדר עולם פי"ט: ד) שהצדיקים מקיימין השכינה עליהן. ב"ר פפ"ט אות ד': ה) וגם מכאן אמרו רבותינו. ברכות נ"ה ע"ב: ו) וכן אנשי עיר הקודש מתרגימו רעין בגו גומייא. כן תקנתי, וכוון לתרגום ירושלמי: ז) אלא ודאי שבולי לשון נקבה הן, ודומה לדבר נשים כו'. וכן הראב"ע כתב שבלים רבות נקבות ואם הוא במ"ם כמו נשים. וגם הלק"ט כתב שבלים שבולים כלשון שבלת: ח) וכן התרגום אומר שקיפן קידום. כוון לת"א, וגם רש"י עה"ת הביא שקיפן קידום חבוטות, לשון משקוף החבוט תמיד על ידי הדלת המכה עליו: ט) כמו ושקפינן לידוהי. כוונתו

ונאלתי, ולקחתי, וכנגדן תקנו ד' כוסות בליל פסחים, ר' יהושע בן לוי אמר כנגד ד' כוסות של תרעלה שהקב"ה משקה לאומות העולם, שנא' קח את כוס (מיין החמר) [היין החמה] וגו' (ירמיה כה טו), כוס זהב (בכל יד) [בכל ביד ה'] וגו' (שם נא ז). ורוח זלעפות מנת כוסם (תהלים יא ו), וכנגדן הקב"ה משקה את ישראל ד' כוסות ישע לעתיד לבא, שנא' מנת חלקי וכוסי (שם טז ה). דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (שם כג ה), כוס ישועות אשא (שם קטז יג), שתי ישועות אחד לימות המשיח ואחד בימי גוג ומגוג. (כז) א"ל יוסף אתה בשרתני בשורה טובה, אף אני מבשרך בשורה טובה, בעוד שלשה ימים ישא פרעה: אף אני בחלומי. (כח) א"ר חנניא בר חמא ארבע פתחו באף ואבדו באף, נחש אמר אף כי אמר אלהים (בראשית ג א), שר האופים אמר אף אני בחלומי, עדת קרח אמרו אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש (במדבר טז יד), המן אמר אף לא הביאה אסתר וגו' (אסתר ה יב): והנה שלשה סלי חרי. (כט) אלו שלשה מלכיות הראשונות בבל ומדי ויון: ובסל העליון. מכל מאכלים. זו מלכות הרשעה (ל) שהיא מכתבת טרוניא מכל אומות העולם: והעוף איכל אותם. (לא) משאכל את העליון אכל את התחתונים, א"ל יוסף אתה בשרתני בשורה רעה, אף אני מבשרך בשורה רעה, בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך מעליך וגו', (לב) ולפי שאמר שתי זכירות לשר המשקים לפיכך נתוספו לו שתי שנים להיות אסור, וש"ה בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור (משלי יד כג):

ירויהו דורשיה וישכילו: וסמוך לשכחת רהבי סטי כזב פקודת בטחון הבורא שכתוב אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים (ודוברי) [ושטי] כזב (תהלים מ ה) (לג) וכתיב קץ שם לחשך (איוב כח ג), קץ שם הקב"ה ליוסף כמה שנים יהיה בבית הכלא, לא ינרע מצדיק (עינו) [עיניו] ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו (איוב לו ז) אע"פ שתלה יוסף הצדיק בטחונו בשר המשקים לא גרע הקב"ה רחמים ממנו אלא שם עיניו עליו לטובה, וישלח המלך ויתירהו והרכיבו בכסא מרכבת משנהו ויושיבו לאחיו ולאחיו בארץ גושן ויגבהו ויאחזו בה:

מקץ.

[מא] א) ויהי מקץ שנתים ימים. לסוף שתי שנים לישיבת שר המשקים על כנו, (א) ולמה נתאחר ב' שנים כנגד ב' זכירות שאמר לשר המשקים, שנא' כי אם זכרתני אתך והזכרתני אל פרעה (בראשית מ יד), לכך נקנס להתאחר ב' שנים, וכן הוא אומר עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו (תהלים קה יט). מאחר שנאמר שנתים מה ת"ל ימים, (ב) שלא תאמר שנתים שתי שנוים הם קיץ וחורף, אלא שנים ממש,

הערות ותקונים

יוחנן בש"ר בנייה, ועיין בלק"ט וכהערה י"ג: כז) א"ל יוסף. ב"ר שם: כח) א"ר חנינא בר חמא ארבע פתחו באף. בב"ר שם הגי' א"ר אחא גם נתקצר המאמר ולא נתפרש בפרטות ונשנה בב"ר פי"ט אות ב' ושם הגי' אמר ר' חנינא בן סנסן ומפורש כמו שהביא המחבר, ובאסתר רבה פ"ט פסוק ויאמר המן אף לא הביאה מובא זה בלי שם האומר ומפורש ג"כ: כט) אלו שלשה מלכיות. ב"ר ולק"ט שם ומדרש אגדה: ל) שהיא מכתבת טרוניא מכל או"ה. בב"ר שם פרימוסיאה וכאשר הביא המחבר הביא כן הערוך בשם המדרש וכן הובא בילקוט רמז קמ"ז וכ"ה במדרש אגדה ופי' סם: לא) משאכל את העליון. ב"ר שם: לב) ולפי שאמר שתי זכירות לפיכך כו'. ב"ר פפ"ט אות ב' ושו"ט מזמור ק"ה אות ו' ועיין שמ"ר ריש פ"ז: לג) וכתיב קץ שם לחושך. עיין ב"ר ריש מקץ:

[מא] א) ולמה נתאחר ב' שנים. ב"ר פפ"ט אות ב' ושו"ט מזמור ק"ה אות ו' ולק"ט מקץ מ"א א':

מפרשים מנאן, דכתיב כי תשא את ראש בני ישראל (במדבר א ב), שא את ראש [מלקוח] (במדבר לא כו), וכשיטת התרגום: וישב את שר המשקים על משקהו. כמו שדרשנו:

כא) ויתן. הוא בעצמו על כף פרעה: הכוס. מלמד שהמשקה שתחתיו שנאמר בו חטאו משקה מלך מצרים והאופה שתחתיו של שר האופים לא המתין לדנם אלא מיד נהרגו ואלה שריהם נחשבו:

כב) ואת שר האופים תלה. עיקר מלת תלייה זקיפה היא, ופעמים תמצא לה דומה בלשון אחת כגון תל עולם (דברים יג יז), אלף המגן תלוי עליו (שה"ש ד ד), ותלו עליו כל כבוד בית אביו (ישעיה כב כד), וכל דומיהם: כאשר פתר להם יוסף. לזה מה שפתר לו ולזה מה שפתר לו. (כא) וכך דנו הדיינים זבוב הנמצא בפיילין של משקה אנוס היה זה עליו ואין לו משפט מות, כי לא בידו היה. אבל הצרורות הנמצא בגלוסקין של אופה פושע הוא זה, שנתייאש בעבודת המלך ובמוראו ובן מות הוא:

כג) ולא זכר שר המשקים את יוסף. ושמא תאמר מרצונו, ת"ל וישכחהו בעל כורחו, (כב) שבכל יום ויום היה מתנה תנאים לזוכרו לפני פרעה ומלאך בא והופכו, קושר קשרים להשיבו, ומלאך בא ומתירן, אמר הקב"ה אם שוכחתו אני לא שכחתיו, שנ' עד עת בא דברו וגו' שלח מלך ויתירהו וגו' שמו ארון לביתו וגו' (תהלים קה יט כ כא): (כג) ורבותינו דרשו והנה גפן לפני. תלה הגדולה בבעלים. (כד) תניא ר' אליעזר אומר וכו'. אמר ליה ר' יהושע וכי מראין לו לאדם מה שהיה, והלא לא מראין לו אלא מה שעתיד להיות, אלא גפן זה תורה, שלשה שריגים אלו משה אהרן ומרים, והיא כפורחת עלתה נצה זו סנהדרין, הבשילו אשכלותיה ענבים אלו הצדיקים שבכל דור ודור. א"ר גמליאל עדיין אנו צריכין למודעי (כה) שהיה ר' אליעזר המודעי אומר גפן זו ירושלים, שלשה שריגים זו מקדש ומלך וכהן גדול, והיא כפורחת עלתה נצה, אלו פרחי כהונה, הבשילו אשכלותיה ענבים, אלו נסכים. ר' יהושע בן לוי אומר גפן זו תורה, שלשה שריגים זו באר ועמוד ענן ומן, והיא כפורחת עלתה נצה אלו הבכורים, הבשילו אשכלותיה ענבים אלו נסכים. ר' ירמיה בר [אבא] אמר גפן אלו ישראל, וכן הוא אומר גפן ממצרים תסיע תגרש גוים (ותטעם) [ותטעה] (תהלים פ ט), שלשת שריגים אלו שלשה רגלים שישראל עולין בכל שנה, והיא כפורחת הגיע זמנן [של ישראל] לפרות ולרבות, דכתיב ובני ישראל פרו וישרצו (שמות א ז), עלתה נצה [הגיע זמנן של ישראל ליגאל כו', הבשילו אשכלותיה ענבים], דגיע זמנן של מצרים לשתות כוס התרעלה, והיינו דאמר רבא שלשה כוסות האמורים בפסוק למה, אחד ששתה בימי משה, ואחד בימי פרעה נכה, ואחד שעתידה לשתות עם חברותיה. אמר ריש לקיש אומה זו כגפן נמשלה, זמורות שבה אלו בעלי בתים (קנוקות) [קנוקנות] שבה אלו ריקנים שבישראל, אשכולות שבה אלו תלמידי חכמים, עלין שבה אלו עם הארצים, והיינו דשלחו מתם יבעון רחמי אתכלייא על עלייא דאילמא עלייא לא מתקיימת אתכלייא. (כו) ר' בניי' אמר ד' כוסות הן כנגד ד' גאולות שנאמרו במצרים, והוצאתי, והצלתי,

הערות ותקונים

זבוב הנמצא בפיילין של משקה אונס זה היה עליו. לק"ט והעירותי שם בהערה כ"ט זה ליתא במדרש ומובא ג"כ במנחת יהודה עה"ת: כב) שבכל יום ויום היה מתנה. ב"ר שם אות ז' וילקוט רמז קמ"ז ולק"ט: כג) ורבותינו דרשו והנה גפן לפני, תלה הגדולה בבעלים. כוונתו לב"ר פפ"ח אות ד' אבל הדרש נדרש שם על הלא לאלהים פתרונים ועל זה דורש תלה את הגדולה בבעליה, וכן בפפ"ט אות ט' ויאמר בלעדי אלהים מובא ג"כ הדרש תלה הגדולה בבעליה: כד) תניא ר' אלעזר אומר. חולין צ"ב ע"א: כה) שהי' ר' אלעזר המודעי אומר. עיין בגמרא שם: כו) ר' בניי' אמר. ב"ר שם אות ה' א"ר הונא בש"ר בנייה, ובירושלמי פסחים פי' ה"א (דף ל"ז סע"ב) הגי' ר'

כלומר מיד אל יד: מארץ [העברים]. אלו אברהם יצחק ויעקב שהם בני עבר ולשונם לשון עברי: וגם פה לא עשיתי מאומה. רע: כי שמו אותי בבור. בחנם שאם נמצא בי דבר עבירה הריני נתחייב מיתה, וכשנודע לחכמים כי לא נמצא בי דבר הרע ההוא פטרוהו אותי, ועכשיו נמצא שחייבוני עינוי כבל על לא דבר:

טז) וירא שר האופים כי טוב פתר. כי נזכר מה שראה חלומו ופתרון חלום חבירו כדדרשינן: ויאמר אל יוסף. אף אני הייתי מהרהר כמו כן, ומתוך הרהורי מעשי ישנתי וראיתי בחלומי והנה שלשה סלי חורי. סלים של חריות: על ראשי. כאן פתח לו פתח שגדולתו ניטלה הימנו, שאין דרך השרים לשאת הסלים על ראשם זולתי הנחתום: חרי. למפרע יחר (יז) ודומה לו בדבר רבותינו יחור של תאנה, והם סלים של נצרים, (יח) ויש מפרשים סלים של חרראות:

יז) ובסל העליון מכל מאכל פרעה. ולא הכל בכלל אלא מעשה אופה בלבד, כגון עוגת רצפת וגלוסקאות וככרות עגולות, ואין לומר כי מכל מאכל ריבה כל מיני אוכל, שאין לומדין מן הכללות אפי' במקום שנאמר בו חוץ, אמרתי אני בלבי אין אפיה כתובה במקרא אלא בפת, ואין צלייה אלא בשאר מיני אוכלין, כגון בשר דגים וביצה על גבי נחלה, ואין בשול פירות המחוברות לקרקע אלא על ידי שמש: והעוף אוכל אותם. את מיני האוכל: מן הסל מעל ראשי. פתח לו פתח בדברו שהספיקלטור בא ומתיז ראשו ושירותו בטילה הימנה:

יח) ויען יוסף. כאן הוסיף ענייה, כלומר ויען יוסף את הכסיל באוולתו ויאמר מעין חלום זה פתרונו של שלשת הסלים שעל ראשך זה על זה שלשת ימים הן מבשרים שהחלום נתלה להם:

יט) בעוד שלשת ימים. ועוד בכלל: ישא פרעה את ראשך. בסייף ע"י ספיקלטור. מאכל שבסל העליון תמור הראש שהוא עליון לגוף: ותלה אותך על עץ. שאר הגוף, כמו שראית סלי הנצרים ניתלין זה על זה: ואכל העוף את בשרך מעליך. כמו שראית העוף אוכל את מיני המאכל:

כ) ויהי ביום השלישי. לחלומו: יום הולדת [את] פרעה. יש לי לומר יום זה תכלית שנתן ביום שנולד, ודומה לו ביום הולדת (אותם) [אותך] (יחזקאל טז ד), ונראה לי הולדת מהולדת, ורוב בני אדם מחבבים יום שהוא תשלום שנתן, שהוא כנגד אותו היום שנולד ושמחים בו ועושין בו משתה. אפס (יט) כי אנשי עיר הקודש אמרו כי הוא יום גנוסיא של מלכים, שמביאין ספר יחוסי המלכים וקוראין לפני פרעה, ודומה לו, ויתילדו על משפחותם (במדבר א יח): ויעש משתה לכל עבדיו. כי כך מנהגו: וישא את ראש שר המשקים ואת ראש שר האופים בתוך עבדיו. הוציאם מבית הכלא והעמיד רגליהם על הבימה: בתוך עבדיו. המסובים במשתה, ובאו והעידו עליהם ודנום. (כ) ויש

הערות ותקונים

הרמת ראש נתת לי תלוי ראש. ועיין שו"ט מזמור ג' אות ו' ובהערה ע"ו: יז) ודומה לו בדברי רבותינו יחור של תאנה. כלאים פ"א מ"ח: יח) ויש מפרשים סלים של חרראות. חרראות מלשון חררה, וכן ת"א חרירא ובעל לק"ט הביא ויש אומרים חורי כמו חורים. כוונתו שפי' חרי מנוקבים, ועיין ברד"ק שרש חור ובנה"ש: יט) כי אנשי עיר הקודש אמרו יום גנוסיא של מלכים. ב"ר פפ"ח אות ו' וילקוט רמז קמ"ז ולק"ט ותרגום יב"ע והמלה יונית ופי' יום הולדת למלכים, ובגמרא ע"ז י' ע"א מאי יום גינוסיא יום הלידה, וכן רש"י עה"ת כתב יום לידתו וקורין לו יום גינוסיא. ומה שסיים המחבר שמביאים ספר יחוסי המלכות וקורין לפני פרעה, כתב כן כי גנס הוראתה ג"כ יחוס ותולדות בית אב: כ) וי"ס סנאן כו'. וכן הביא בעל לק"ט ורש"י עה"ת: כא) וכך דנו הדיינים

פקודתו: ויאמר לו בחלומי. שהייתי מהרהר על משכבי ושנתי, ונראה לי מעין מלאכתי: והנה גפן לפני. לפי שעה:

י) ובגפן ב׳ פתוחה. כלומר ובגפן ההיא שלש שריגים לא שהיא עדיין גדולה ואדרת, אלא יש בה בה ג׳ שרינים: שריגים. הן כעין חוטין שנמשכים מן הגפן ומתאחין בקנים ובכלונסות, ודומה לו ישתרגו [עלו] על צוארי (איכה א יד), הלבינו שריגיה (יואל א ז), והיא אותה הגפן הקטנה כשהתחילה לפרוח, מיד עלתה נצה ונגמר לה שני אשכולות ואשכלותיה גהיו בה ענבים:

יא) וכוס פרעה בידי. כשהייתי רגיל: ואקח את הענבים ואשחט אותם. לשון עיצור, (טו) ודומה לו בדברי רבותינו, אין שוחטין פירות להוציא מהן משקין, והרבה כמותם, וזו עצירה ביד: אל כוס פרעה. לתוך כוס פרעה: ואתן. ו׳ פתוחה לשון עבר: ואתן [את] הכוס על כף פרעה. כמנהגו:

יב) ויאמר לו יוסף זה פתרונו. ועליו הכתוב אומר תן לחכם ויחכם עוד (משלי ט ט), מפני שזה פתח לו פתח, ובך היו מעשיו להיות שר המשקה גם היה יודע כי ביום השלישי עתיד להיות יום משתה יום גנוסיא של מלכים, לפיכך כיוון ברוח הקדש לפתור לו מעין דברי החלום, וש״ה (יאה) [יהב] חכמתא (לחכימא) [לחכימין] (דניאל ב כא): שלשת השריגים שלשת ימים (הן) [הם]. שהגפן נתלית ונאחזת בהן שלשה ימים מבשרין שהחלום נתלה להם:

יג) בעוד. שלא ימתין אלא שלשה ימים ועוד בכלל, זהו בעוד: ישא פרעה את ראשך. כך דרכן של מלכים כשדנין את האדם משפט מות, באין ודנין אותו בפניו, כיוצא בו דינו לזכות הרי מעליהו על גבי בימה, כדי שידעו הכל שיצא דינו לאור, תמצא זה בגדולי מלכות, וכן אתה מוצא ביהויכין מלך יהודה נשא אויל מרודך [וגו׳] את ראש יהויכין (מ״ב כה כז): ויש מרבותינו אומרים (טז) כל מקום שנאמר נשיאות ראש, אינו אלא גדולה, כלומר תלוי ראש, כמו כבודי ומרים ראשי (תהלים ג ד), שאו את ראש כל עדת בני ישראל (במדבר א ב), כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב), וכל דומיהן, וכן נשא אויל מרודך (מ״ב כה כז). וכן ישא פרעה את ראשך, יעשה לך תלוי ראש, שידעו הכל שלא חטאת לו: והשיבך. ו׳ פתוחה ליסד המלה בלשון ישוב וקיבוע: על כנך. על בסיס שלך, כלומר יושיב אותך על מקום מכונתך כביור המתישב על כנו, אבל והשיבך ה׳ (מצרימה) [מצרים] (דברים כח סח), לשון השבה וחזרה, והכרת אותותם, והשיבך על כנך ו׳ פתוחה, והשיבך ה׳ [מצרים] צירי תחת ו׳: ונתת כוס פרעה בידו. ולא יחשדך עוד: כמשפט הראשון. קודם שנתמנו משקים אחרים תחת ידך: אשר היית משקהו. בעצמו:

יד) כי אם זכרתני אתך. משמש לשון עבר, כאדם שאומר לחבירו אם עשיתי כך לזמן פלוני הרי גמול חסד, כך אמר לו כי אם זכרתני אתך בעת שמחתך: כאשר [ייטב] לך. פתרוני זה: ועשית נא עמדי חסד, לספק לי מזונות בעודני כאן. והזכרתני על ידי גלגול אל פרעה, ואם תזכרני, אז תוכל להוציאני בקש מאליו: מן הבית הזה. של אסור עוני וברזל:

טו) כי גנב. חסר ו׳ שלא היתה גניבה ממש, אלא שנתכסה מאת אביו: גנבתי. חסר ו׳, שלא נגנב ממש מבית אדוניו אלא לוקח משם כך הוא כי גנב גנבתי ב׳ פעמים

הערות ותקונים

שוחטין. משנה שבת קמ״ג ע״ב ולפנינו במשנה סוחטין בסמ״ך: טז) כל מקום שנאמר נשיאות ראש אינו אלא גדולה כלומר תלוי ראש. עיין פסיקתא דר״כ שקלים (י׳ ע״ב) תחת שהייתי חייב לך

על שר המשקים. שלא הזהיר למשקה שתחת ידו שישמרו בשירות המלך, וכן על שר האופים שלא הזהיר לאופה שתחת ידו להשמר בעבודת המלך:

ג) ויתן אותם במשמר בית שר הטבחים אל בית הסהר. (ד) עינה אותם כדי לייסרם ביסורים ולבסוף להמיתם: מקום אשר יוסף אסור שם. (ה) שכל זה לא היה אלא בשביל יוסף:

ד) ויפקד. (ו) הוא עצמו שר הטבחים מינה את יוסף אתם שהוא אדם הגון: וישרת אותם. לפי שהיו חשובין ונכבדים הנהיג בהן דרך כבוד: ויהיו ימים. (ז) י״ב חודש: במשמר. בבית כלא:

ה) ויחלמו חלום שניהם איש חלומו. כל אחד מעין פקודתו מהרהורי לבן שאין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, שנאמר (מנא) [אנת] מלכא רעיונך על משכבך סליקו (דניאל ב כט): בלילה אחד איש כפתרון חלומו. ר׳ חייא בר אבא אמר כל אחד ראה חלומו ופתרון חלום חבירו: המשקה והאופה. לא המשקה ממש, ולא האופה ממש, אלא השרים: אשר למלך מצרים. ולא סריסים אחרים אלא: אשר אסורים בבית הסהר. ולכך קוראם משקה ואופה שנתפסו על ידם:

ו) ויבא אליהם יוסף בבקר. (ח) כמנהגו לתת מים לרחיצה: וירא אותם והנם זועפים. (ט) שהיו פניהם מכורכמות, (י) תרגם אונקלוס נסיסין, שנס ליחם ואור פניהם, וכן מתרגם ויתעצבו (בראשית לד ז), ואתנסיסו, שבזמן שאדם עצב וזועף פניו מוריקות, וכן אתה דורש רוח ה׳ נססה בו (ישעי׳ נט יט), לשון מנוסה, כלומר זעף ויעף, ועיקר מילת זעף לשון נזיפה, וכה״א זעף ה׳ אשא (מיכה ז ט), וכשבן אדם נזוף מרבו הרי אור פניו נס ונופל, כדכתיב ואור פני לא יפילון (איוב כט כד) וכתיב ולמה נפלו פניך (בראשית ד ו):

ז) וישאל את סריסי פרעה אשר אתו במשמר. לא כפותים אלא נסגרים בבית אדוניו: לאמר. (יא) כדרך החכם השואל לאשר עמו, (יב) וכן אתה מוצא ביונדב בן שמעי׳ לאמנון. (יג) וכן (בארתחסשתא) [בארתחשסתא] לנחמיא בן חכליא: מדוע פניכם רעים היום. כלומר שתואר פניכם רע ומוריק היום הזה יותר ממה שאתם נוהגים להיות מיום שנתתם במשמר:

ח) ויאמרו אליו חלום חלמנו. כלומר כל אחד חלומו: ופותר אין אותו. שאין אחד ממנו יודע לפתור לא שלו ולא של חברו: ויאמר אליהם [יוסף] הלא לאלהים (פִתרונו) [פתרונים] (יד) הוא נותן דעת לבני אדם לפתור חלומות והם הולכים אחר הפה, לכך ספרו נא לי:

ט) ויספר שר המשקים את חלומו ליוסף. סיפר לו שחלומו לא בא אלא ע״י הרהורי

הערות ותקונים

גלסק וערך קלסן ופי׳ ג״כ׳ פת בג:״ ד) עינה אותם כו׳. לק״ט והביא שנה את דינם כדי לייסרן ביסורים ואח״כ להמיתם: ה) שכל זה לא הי׳ כו׳. לק״ט: ו) הוא עצמו. לק״ט: ז) י״ב חדש לק״ט ורש״י עה״ת: ח) ר׳ חייא בר אבא אמר. ב״ר שם אות ד׳ ברכות נ״ה ע״ב ורש״י עה״ת ולק״ט: ח) כמנהגו. לק״ט: ט) שהיו פניהם מכורכמות. פי׳ נשתנה פניהם ככרכום מרוב צער: י) תרגם אונקלוס נסיסין, שנס ליחם ואור פניהם. לא כוון יפה כי נסס בארמית הוא תרגום של עצב וזעף, עיין מתורגמן שרש נסס: יא) כדרך החכם השואל לאשר עמו. כן הביא הלק״ט שכן דרך החכם לשאול לאשר עמו מדוע פניו משונות היום משאר הימים: יב) וכן אתה מוצא ביונדב בן שמעיה לאמנון. ששאל מדוע אתה ככה דל בן המלך (ש״ב י״ג ד׳), ויש לתקן בן שמעה במקום בן שמעיה: יג) וכן בארתחשסתא לנחמי׳. הוא בנחמי׳ ב׳ א׳ וב׳ ויאמר המלך מדוע פניך רעים אין זה כי אם רוע לב: יד) הוא נותן דעת לבני אדם. לק״ט: טו) ודומה לו בדברי רבותינו אין

ליש, דא״ר יוחנן פלטי שמו ולמה נקרא פלטיאל שפלטו אל מעבירה שנעץ חרב בינו ובין מיכל בת שאול, אמר כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב זו: ויעזוב בגדו (בידו) [בידה] וינס ויצא החוצה. (עז) ניצל בזכות אברהם, דכתיב ביה באברהם, ויוצא אותו החוצה (בראשית טו ה):

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו. וסמוך לעינוי כבל רגלי צדקה פרשת גדולות עלילות הצלתו, (עח) דא״ר יהודה מאי דכתיב (עט) לכו (חזו) [וראו] מפעלות אלהים נורא (עלילות) [עלילה] על בני אדם (תהלים סו ה), מקציף ארוניהם על עבדיהם ליתן גדולה לצדיק, למה ויקצוף פרעה על שני סריסיו, כדי להוציא יוסף מבית הסהר ליתן לו גדולה, כיוצא בו קצף בגתן ותרש (אסתר ב כא), כדי ליתן גדולה למרדכי. (פ) ר׳ אביתר אומר סמך חטאו לוחטאתי לאלהים. מה וחטאתי לאלהים בתשמיש, אף חטאו משקה מלך מצרים והאופה בתשמיש, מלמד שבקשו להזדווג לבתו של מלך: (פא) ר׳ חמא בשם ר׳ חנינא אומר ראויין דברים הללו לסמוך, זש״ה מכל פשעי הצילני חרפת נבל אל תשימני (תהלים לט ט), לפי שכתוב למעלה מן הענין ותקרא לאנשי ביתה ותאמר להם לאמר, מה לאמר שנתנה אותו בפי כל, לכך סמך חטאן של אלו, אמר הקב״ה מוטב שיפנו אלה באלה, ואל יפנו בצדיק זה:

[מ] א) ויהי אחרי הדברים האלה. (א) רב הונא בשם ר׳ יוסי בר זירא אמר כל מקום שנאמר אחר, הרי הדבר מופלג, וכל מקום שנא׳ אחרי, הרי הדבר סמוך אחר הרהורי דברים שהיתה מדת הרחמים מהרהרת להפליא נס לצדיק: חטאו משקה מלך מצרים. המוסך ממש ולא שר המוסכים: והאופה. ממש ולא שר האופים, שהוא המלצר, למי חטאו, לאדוניהם, ומה ת״ל למלך מצרים, שלא נהגו בו משפט המלך, שהמשקה נמצא זבוב (ב) בתוך פושרין שלו, פי׳ בתוך הכוס ששותה בו המלך, והאופה נמצא צרור (ג) בתוך גלוסקין שלו פי׳ פת בג המלך:

(ב) ויקצוף פרעה אל שני סריסיו. אלו שני משרתיו, ולא בשביל שהן סריסי אדם:

הערות ותקונים

יהודה. בגמרא שם אמר רב: עז) ניצול בזכות אברהם. ב״ר שם אות ח׳: עח) דאמר ר׳ יהודה. ב״ר פפ״ח אות ג׳ ושם הגי׳ ר׳ יודא בר סימון ור׳ חנין בש״ר יוחנן. עיין לק״ט הערה ד׳: עט) לכו חזו. תקנתי לכו וראו: פ) ר׳ אביתר אמר. עיין ב״ר פפ״ח אות ב׳ קצת בסגנון אחר: פא) ר׳ חמא בש״ר חנינא אמר. עיין ב״ר ריש פפ״ח, וילקוט רמז קמ״ו הובא בשמו מאמר אחר והמחבר שם בפיו דרשה אחרת:

[מ] א) רב הונא אמר בש״ר יוסי בר זירא אמר כל מקום שנא׳ אחר הרי הדבר מופלג, וכ״מ שנא׳ אחרי הרי הדבר סמוך. המאמר נשנה בב״ר פמ״ד אות ה׳ ושם הגי׳ ר׳ יודן בש״ר יוסי בן זימרא בכל מקום שנאמר אחרי סמוך, אחר מופלג ובשם ר׳ הונא הובא כל מקום שנאמר אחר סמוך אחרי מופלג: ב) בתוך פושרין שלו, פי׳ בתוך הכוס ששותה בו המלך. הפי׳ הוסיף המחבר, והמאמר הוא בב״ר פע״ח אות ב׳ ולפנינו במדרש שם זבוב נמצא בתוך פיילי פוטירון שלו. וגם הלק״ט הביא נמצא זבוב בתוך פיילי פושרין שלו וכן הביא כן הילקוט רמז קמ״ו וכן הוא במדרש אגדה, והעירותי בלק״ט שם הערה ה׳ שהיא נוסחא מוטעת וצ״ל פיילי פוטירין, והן מלות יונית פייל פי׳ ספל וקערה, ופוטירין פי׳ כוס לשתות בו, וכן בב״ר פ״ו פיילי פוטירון של יין, וכן הוא לנכון ברש״י עה״ת, אולם בנוסחאות ישנות היתה גם ברש״י הגי׳ פושרין וז״ל בעל החזקוני פ׳ וישב והובא במנחת יהודה בלי הזכרת שמו, פירש״י נמצא זבוב בפיילי פושירין שלו, טעות סופרים הוא לכתוב פושירין שהרי כתוב בערוך שכוס נקרא בלשון יון פוטירי ופיילי, אלא פשיטא דפוטירין צ״ל, והכא איתא בב״ר עכ״ל: ג) בתוך גלוסקין שלו פי׳ פת בג המלך. הפי׳ הוסיף המחבר ועיין ערוך ערך

ונטרד מגן עדן, זו היא עבירה חמורה על אחת כמה וכמה: (ס) ד״א הן אדוני, מתיירא אני מאבי מורי שבארץ כנען, ראובן בלבל מצעו ניטלית בכורתו, ואני אם אשמע לך אדחה מברכתו: ד״א הן אדני, אמר לה (סא) אין אתה מבקשת אלא תשמיש וכי בשביל שאני יפה יותר מאדוני מה את נהנית בכך, (סב) חלב עז שחורה, וחלב עז לבנה טעם אחד להם, ולא היא דכתיב טוב מראה [עינים] מהלוך נפש (קהלת ו ט): (סג) ד״א הן אדוני, מתיירא אני מאדוני, כלומר מה׳ אחד, אמרה לו ואיננו, אמר לה גדול ה׳ ומהולל מאוד (תהלים קמה): וחטאתי לאלהים. נשבע שלא לינע בה, אמר אלהים יודע שלא אעשה דבר זה: (סד) ויהי כדברה אל יוסף יום יום. [בניה של רחל נסן שוה וגדולתן שוה, נסן שוה ויהי כדברה אל יוסף יום יום]. ובמרדכי כתיב ויהי באמרם אליו יום יום (אסתר ג ד), וגדולתן שוה, דכתיב ביוסף ויסר [פרעה] את טבעתו מעל ידו (בראשית מא מב), ובמרדכי כתיב ויסר המלך את טבעתו (אסתר ג י), ביוסף כתיב וילבש אותו בגדי שש (בראשית שם), ובמרדכי כתיב (ותנתן) [ונתון] הלבוש והסוס (אסתר ו ט), ביוסף כתיב ויקרא לפניו אברך (בראשית מא מג), במרדכי כתיב ויקרא לפניו ככה יעשה לאיש (אסתר ו יא): ולא שמע אליה לשכב אצלה. (סה) בעולם הזה, שלא להיות עמה לעולם הבא בגיהנם. (סו) מטרונה שאלה את ר׳ יוסי אמרה לו (סז) אפשר יוסף בן י״ח שנה (סח) עומד על פירקו ולא חטא, הוציא לפניה ספר בראשית, התחיל קורא מעשה ראובן ובלהה, ומעשה יהודה ותמר, ואמר לה ומה אלו שהן גדולים וברשות אביהן לא כיסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו איך היה התורה מכסה: ויבא הביתה לעשות מלאכתו. (סט) א״ר שמואל בר נחמני לעשות מלאכתו ודאי, אלא מאי ואין איש, בדק עצמו ולא מצא עצמו איש, (ע) דאמר ר׳ שמואל בר נחמני נמתחה קשתו ושבה לקדמותה, שנא׳ ותשב באיתן קשתו (בראשית מט כד). (עא) ר׳ יצחק אמר נתפזר זרעו ויצא דרך ציפרניו, שנאמר ויפוזו זרועי ידיו (שם). (עב) אל תקרי ויפוזו זרועי אלא ויפוצו זרעו ידיו. (עג) ר׳ חונא בשם ר׳ מתניי אומר איקונין של אביו ראה בחלום וצנן דמו, (עד) אמר עתידין אחיך להיות חקוקין על אבני זכרון, רצונך שלא תמנה עמהם: ותשב באיתן קשתו. מלמד ששבה לאיתנה, כל כך למה, מידי אביר יעקב משם רעה אבן ישראל (שם), משם זכה להימנות רעה ולהתחתם באבני האפוד עם שאר שבטי ישראל. (עה) א״ר יוחנן תקפו של יוסף ענותונותו של בועז, תוקפו של בועז ענותונותו של פלטי בן ליש. תוקפו של יוסף, דכתיב ויבא יוסף הביתה לעשות מלאכתו, תנא ושניהם נתכוונו׳ לדבר עבירה. ענותונותו של בועז, דכתיב ויחרד האיש וילפת (רות ג ח), (עו) א״ר יהודה שנעשה בשרו כראשי לפתות. תוקפו של בועז ענותונותו של פלטי בן

הערות ותקונים

ס) ד״א הן אדוני מתיירא אני מאבי מורי. ב״ר ומדרש אגדה: סא) אמר לה מה אתה מבקשת תשמיש. לק״ט: סב) חלב עז שחורה. ב״ר שם בשם ר׳ יצחק והמחבר הביא כלשון הלק״ט: סג) ד״א הן אדוני מתיירא אני מאדוני כלומר מה׳ אחד. ב״ר שם ומדרש אגדה: סד) ויהי כדברה אל יוסף יום יום בניה של רחל כו׳. כן תקנתי והוא מב״ר שם אות ו׳: סה) בעולם הזה כו׳. ב״ר שם ומדרש אגדה: סו) מטרונה שאלה. ב״ר שם: סז) אפשר יוסף בן י״ח שנה. בב״ר הגי׳ י״ז שנה וע״ש בחדושי הרש״ש: סח) עומד על פרקו ולא חטא. בב״ר שם עומד בכל חוטאו, ונראה מפי׳ המיוחס לרש״י שגם לפניו היתה הגי׳ עומד על פרקו: סט) ארשב״נ לעשות מלאכתו ודאי. ב״ר שם אות ז׳: ע) דאמר רשב״נ. בב״ר הגי׳ ד״א ר״ש אמר ונוסחת המחבר נכונה וכ״ה בב״ר פצ״ח אות כ׳ וכן הוא בירושלמי הוריות פ״ב ה״ה (דף מ״ו ע״ד). וגם לנכון הוא במדרש שמואל פ״ה אות מ״ז ע״ש בהערה ע״ד: עא) ר׳ יצחק אמר. שם שם: עב) אל תקרי. ליתא שם: עג) ר׳ חונא בש״ר מתניי. בב״ר הגי׳ ר׳ הונא והכל אחד. ובירושלמי שם איתא ג״כ ר׳ חונא: עד) אמר עתידין. סוטה ל״ו ע״ב ולק״ט: עה) א״ר יוחנן תקפו כו׳. סנהדרין י״ט ע״ב: עו) א״ר

כופפת אני את קומתך, אמר לה ה' זוקף כפופים (שם), עד היכן (מז) ר' חנינא בשם ר' אחא עד (מח) שנהנה שרתוע, פי' שפוד של ברזל, תחת צוארו כדי שיתלה עיניו ויביט בה, ואעפ"כ לא הי' מביט בה, זש"ה עינו בכבל (רגלו) [רגליו] ברזל באה (על) נפשו (תהלים קה יח), הכל נאמר על מרשעת הזו:

כב) וַיִּתֵּן שר בית הסהר ביד יוסף את כל האסירים אשר בבית הסהר. אם ו' כתיב ויו"ד קרי, או יו"ד כתיב ו' קרי, ענין אחד להם, אפס כי כל מקום שתמצא אסור ביו"ד, אינו כפות בדבר, זולתי סגור במסגר, וכן הוא אומר (ואספה) [ואספו] אספה אסיר [על בור וסגרו על מסגר] (ישעי' כד כב), וכל דומיהן אבל אסור בוי"ו, הוא הדבר, כמו אסור ברהטים (שה"ש ז ו)' אסורים ידיה (קהלת ז כו), וכל דומיהן ומכאן סמכו רבותינו לומר בדבר שאינו רשאי אדם לעשותו שהוא אסור, מפני שהוא כפות בדברי מצות לא תעשה ולא תסיר: את כל אשר עושים שם. אכילה או שתי' כפיתה או התירה יסורין או ניפוש הוא הי' עושה בדברו נעשה ונקרא הדבר על שמו:

כג) אין שר בית הסוהר. כל שר שנתלה על תיבה הסמוכה לפניו הרי השי"ן פתוחה לבד, כגון שר בית הסהר, שר צבא ה' (יהושע ה ד), וכל דומיהן, וכל שר העומד על עצמו כגון אליך השר (מ"ב ט ה), וכל דומיהן, הרי השי"ן קמוצה: רואה את כל מאומה בידו. כלומר שום דבר רע או סרחון: באשר ה' אתו. המשמרו מכל רע. (נ) וכל זה בשעת הצרה, מניין שבשעת הרוחה כך, ת"ל ואשר הוא עושה ה' מצליח:

(נא) ורבותינו דרשו ויהי אחר הדברים, הירהורי דברים שם היו. ומי הרהר, יוסף הרהר, אמר כשהייתי בבית אבא היה אבא רואה מנה יפה ונותנו לי, והיו אחי מכניסין בי עין הרע, ועכשו שאני כאן מודה אני שאני ברוחה, (נב) אמר לו הקב"ה חייך שאני מגרה בך את הדוב: ותשא אשת אדוניו את עיניה. (נג) אין ותשא אלא לשון אוסטרולונין, ודומה לו, ופן תשא עיניך השמימה (דברים ד יט), (נד) ראב"י אמר כך הי' (נה) ווסתן של אומות העולם, כיון שהיה אחד מהם לוקח עבד הי' הולך לו אצל אוסטרולונים ואמר לו (נו) הנה טב נחש טב: וימאן. (נז) אמר לה לימד הוא הקב"ה להיות בוחר מאוהבי בית אבא לעולה, בחר את אברהם למילה, ואת יצחק לעולה, ואם יבחר בי לעולה, ועכשיו אני שומע לך, הריני נפסל מקרבן, לימד הוא הקב"ה להיות נגלה על אוהבי בית אבא בלילה ואם יגלה עלי בחזון הלילה, הרי הוא בא ומצאני טמא: הן ארוני. (נח) אמר לה מתיירא אני (נט) (מן האדם) אדם הראשון עבר על מצוה קלה

הערות ותקונים

אותך בכבלי ברזל: מז) ר' חנינא בש"ר אחא. בב"ר ר' הונא בש"ר ר' אחא: מח) עד שנתנה שרתוע, פי' שפוד של ברזל. הפי' הוסיף המחבר, וכ"ה בערוך, והמוספי הוסיף שבל"י פי' מתג שבו מושכים הבהמה עיין לק"ט הערה נ"ו: מט) אם וי"ו כתיב ויו"ד קרי או יו"ד כתיב וי"ו קרי. עיין מנחת שי. נ) וכל זה בשעת הצרה מניין שבשעת הרוחה כך. ב"ר סוף פפ"ו ובמדרש שו"ט מזמור כ"ד אות י"א אין לי אלא בשעת הרוחה בשעת הצרה מנין, ת"ל אין שר בית הסוהר וגו' באשר ה' אתו, ועיין בשו"ט שם הערה ס' שהבאתי דברי המדרש ב"ר שהוא להיפך: נא) ורבותינו דרשו כו'. ב"ר פפ"ז אות ד' וילקוט רמז קמ"ה ולק"ט: נב) א"ל הקב"ה. בב"ר ובילקוט שם אמר לו הקב"ה הטלים וחסר גם בלק"ט, והובא בערוך בשם המדרש ב"ר ומפרש הטלים יחידי, ור"ל הרי אתה אדם יחידי והמוספי הוסיף פי' בל"י בדה, והמעריך כתב פי' הטלים בועט מרוב טוב: נג) אין ותשא כו'. ב"ר שם: נד) ראב"י אמר. בב"ר ר' מנחמא בש"ר ביבי, ובילקוט השמיט שם האומר: נה) ווסתן. פי' מנהגן: נו) הנה טב נחש טב. הערוך ערך אסטרולוג הביא את המדרש חנא טבא נחשא טבא: נז) אמר לה לימד הוא הקב"ה. ב"ר שם אות ה': נח) אמר לה מתיירא אני. ב"ר שם: נט) „מן האדם" הסגרתי וליתא בב"ר, ובלק"ט מתירא אני מהן האדם (בראשית ג' כ"ב):

בגדו אצלה ומחבקתו ומגפפתו ומנשקתו מפני תאותה. (מ) זהו שדרשו רבותינו שלא יסתכל אדם בבגדי צבעונין של אשה במתכוין, ואפי' שטוחין על גבי יתידות: עד בא אדוניו אל ביתו. (מא) א"ר אייבו בעת התשמיש הגידה לו:

יז) ותדבר אליו כדברים האלה. לא כשאמרה לאנשי ביתה כך אמרה לבעלה: לאמר. שגם הנה בני הבית אומרין לו כך: בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו. ומניתו אפוטרופס על עצמך, ועל עצמי, ועל כל בני ביתי, מתוך כך גבה לבו: לצחק בי. לשאלי לדבר עבירה, ולא שאמרה לו לשכב ממש, כמו שאמרה לאנשי ביתה, וכה"א ותדבר אליו כדברים, ולא הדברים כולו:

יח) ויהי כהרימי קולי ואקרא. לאנשי הבית שיצילוני מידו: ויעזוב בגדו אצלי. שהפשיט מעליו בעת שקפץ לבוא עלי לצחק בי: וינס החוצה:

יט) ויהי כשמוע אדוניו את דברי אשתו אשר דברה אליו. בפיה: לאמר. גם על פי בני הבית: כדברים האלה. שאתה שומע כך עשה לי עבדיך, הראתו לובן של ביצה שהוטלה על הדרגש: ויחר אפו. עליה חרה אפו שהרגילה רבים לספרם בקלונה ובקלון עצמו:

(כ) ויקח אדוני יוסף אותו. בדברים, הביא כומרים ובדקו הדבר, אמרו שימו נחלת של אש על לובן זה אם מפעפע ונימוח, בידוע שהוא שכבת זרע והוא חייב מיתה, ואם היא נצלה בידוע שהוא לובן של ביצה ופטור, בדקו אותו ומצאו שהיא לובן ביצה ופטרוהו. אמר לו אדוניו (מב) יודע אני בך שאין הדבר ממך, אלא לוקחך אני מביתי, שלא ליערב פסולת בבני: ויתנהו אל בית הסוהר. למה סהר, שהוא מנקף סביב (מג) כסהרון אשר עונק את צואר הגמל, ודומה לדבר שררך אגן הסהר (שה"ש ז ג): מקום אשר אסורי המלך אסורים. אותן שעומדין למיתה, ועדיין לא נגמר דינם: ויהי שם בבית הסהר. עומד כפוי מותר ולא כפות:

כא) ויהי ה' את יוסף. עוד היתה כבוד שכינה נגלת עליו בבית הסהר: ויט אליו. היה הכבוד נוטה אליו לעשות עמו חסד: ויתן חנו. כל החן שהיה בו בתחלה נותנו בעיני שר בית הסהר הוא פוטיפר שהוא ממונה על ההורגים והוא ממונה על האסורין. (מד) ר' הונא בשם ר' אחא אומר שימושו היה ערב לרבו, והיה יוצא ומדיח הכוסות ועורך השלחנות ומציע המטות והיא אומרת לו בדבר זה עשקתיך, חייך שאני עושקתך בדברים אחרים, והוא אומר לה הקב"ה עושה משפט לעשוקים (תהלים קמו ז), הותכת אני (מה) אנונה שלך, והוא אומר לה נותן הקב"ה לחם לרעבים (שם שם ח), (מו) מכלתך אני, אמר לה ה' מתיר אסורים (שם), מסמא אני את עיניך, אמר לה ה' פוקח עורים (שם),

הערות ותקונים

ומנשקתו, וכתב המ"כ היתה מנשקת הבגד לאהבת יוסף: מ) זהו שדרשו רבותינו שלא יסתכל אדם כו'. בגמרא ע"ז כ' ע"ב איתא ולא בבגדי צבע של אשה אפי' שטוחין על גבי כותל: מא) א"ר אייבו בעת התשמיש. בב"ר שם אות ט' הובא זה בשם ר' אבהו וכן בלק"ט מובא א"ר אבהו, וברש"י עה"ת ובילקוט ובמדרש אגדה מובא בלי שם האומר: מב) יודע אני בך שאין הדבר ממך. ב"ר שם אות ט', ובגוף המדרש הובא פי' המאמר פנימה ועיין לק"ט ובהערה נ"ג: מג) כסהרון אשר עונק את צואר הגמל. הוא מלשון ואת הזהרונים אשר בצוארי הגמל (שופטים ח' כ"א), ופי' עונק מלשון וענקים לגרגרותיך: מד) ר' הונא בש"ר אחא. ב"ר שם אות י' ולק"ט: מה) אנונה שלך. בב"ר שם הגי' פרנסה שלך. ולפני המחבר וגם לפני הילקוט ובעל לק"ט הי' הגי' בב"ר אנונא שלך והמדפיסים השמיטו המלה הזרה והציגו תחתיה מלת „פרנסה", והוראת אנונא בל"ר מזונות עיין לק"ט הערה נ"ד: מו) מכלתך אני. צ"ל כבלתך אני כמו שהוא בב"ר ובילקוט, פי' אאסור

את לכסות פניה, אבל פני צור עולמים אי אתה יכול לכסות, שנאמר עיני ה' המה (משוטטות) [משוטטים] בכל הארץ (זכריה ד י), לכך כתיב וחטאתי לאלהים:

י) ויהי כדברה אל יוסף יום יום. כלומר בכל יום ויום: ולא שמע אליה. לשמש עמה, (ל) ואפי' לשכב אצלה שכיבה בלא תשמיש, ואפי' להיות ביחוד בלא שכיבה:

יא) ויהי כהיום הזה. (לא) ר' יהודה אומר (לב) גידול נילוס היה, והלכו הכל לראות, והוא לא הלך, (לג) שכן דרך המצריים כשנהר נילוס גדול והולך על גדותיו ומשקה את כל הארץ, הולך המלך ושרים לשמוח בנהר, והוא יום איד שלהם: ויבא הביתה. כלומר לחדר הפנימי: לעשות מלאכתו. (לד) לחשוב חשבונות של רבו. (לה) שכך היתה מלאכתו שהוא אפוטרופס של בית, אונות ושטרות יוצאות על שמו, ומלוה ונותן לסוחרים, וכותב בפנקסאות ונקראת מלאכה, ואסורה היא לבני ברית בשבת ויו"ט לחשב חשבונות שאינם של דבר מצוה, ועוד כי עיקרה מלאכה היא, שהרי בשעת מתן מעות רושם, ובשעת פרעון מוחק: ואין איש מאנשי הבית שם בבית. לימד על הייחוד שאסור לאדם להמציא עצמו לכך, שהרי בכל יום בשביל אנשי הבית הנמצאים לא הציקה כל כך להחזיק בו זולתי היום נתייחד עמה:

יב) ותתפשהו בבגדו. (לו) מלמד שהיה בגדו העליון פתוח מלפניו שהיה לבוש, כמו הרכבים, כמו שאמור על כתונת הפסים, והיא תופשתו מאחוריו והוא התיר הלולאות מן הקרסים: לאמר. בעזות מצחה: שכבה עמי. בלי בושה: ויעזב בגדו בידה וינס. ברח מן העבירה: ויצא החוצה. מת"ל החוצה מלא ב' ההי"ן, מלמד שיצא חוץ לשכונה, והלך לרחוב העיר, ומעין זה אתה דורש לשאולה, הביתה, האהלה, וכל דומיהן, בין לפנים בין לחוץ:

יג) ויהי כראותה כי עזב בגדו (אצלה) [בידה] וינס החוצה. (לז) אז הוסיפה חימה על חימתה:

יד) ותקרא לאנשי ביתה ותאמר להם לאמר. (לח) מה לאמר, שנתנה אותה בפה כי לא ראו הטילו לובן של ביצה תרנגולת על הדרגש, ואמרה ראו שכבת זרעו מכח תאותו לבוא עלי, כך עשה לי אדוניכם: הביא לנו איש עברי. שאינו אוכל עמנו לחם: לצחק בנו. ולהלעיג עלינו, ועכשו בא אלי לשכב עמי ואקרא בקול גדול. כדי שתבואו ותצילוני מידו:

טו) ויהי כשמעו כי הרימותי קולי ואקרא. לבני הבית שיבואו ויסייעוני מידו: ויעזב בגדו אצלי וינס ויצא החוצה:

טז) ותנח בגדו אצלה. נו"ן דגושה, שהוא לשון הנחת חפץ, (לט) א"ר אייבו הניח

הערות ותקונים

לשכב אצלה. ב"ר שם אות ו' וילקוט רמז קמ"ו ולק"ט ורש"י עה"ת ומדרש אגדה: לא) ר' יהודה אומר. ב"ר שם אות ז' וילקוט שם: לב) גידול נילוס היה. בב"ר שם ולק"ט יום נבול של נילוס היה, ובפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה יום זבול נילוס היה צ"ל ניבול נילוס והוא מלשון מבול, ובגמרא סוטה ל"ו איתא יום חגם היה, ובריש מדרש שה"ש ר' יהודה אומר יום נבול וזבול היה, אין ספק שמלת זבול הובא מחוץ פנימה, וכאשר הביא המחבר כ"ה בילקוט שם יום גידול נילוס: לג) שכן דרך המצרים כו'. לק"ט: לד) לחשב חשבונות של רבו. ב"ר וילקוט ולק"ט ומדרש אגדה, וכן תרגם אונקלוס למיבדק בכתבי חושבניה: לה) שכך היתה מלאכתו. דברי המחבר: לו) מלמד שהיה בגדו העליון פתוח מלפניו. לק"ט: לז) אז הוסיפה חימה. לק"ט: לח) מה לאמר שנתנה אותה בפה כי לא ראו. בב"ר שם אות ח' ובילקוט שם נתנה אותו בפיהם של כולם וע"ש ברד"ל, ויש לתקן גם בדברי המחבר נתנו אותו בפה כלם, ובלק"ט הביא נתנו אותו בפניהם להתנפל עליו כולהם: לט) א"ר אייבו. בב"ר שם סוף אות ח' הגי' רבי אמר מחבקתו

פניו כרום זלות: (יט) יפה תואר. הוא הקומה: ויפה מראה. זו צורת הפנים. (כ) א״ר יצחק זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה קאי, שכך כתיב באמו, ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה (בראשית כט יז). (כא) זש״ה לא ינרע מצדיק [עיניו] (איוב לו יז): ירויחו דורשי הפרשה וישכילו. סמוך לסיפור היופי שיסוי הומיה וסוררת (כב) דומה לגבור שהוא עומד בשוק ממשמש בעיניו מתקן בשערו מתלה בעקיבו ואומר כמה אני נאה ויאה, כמה אני גבור, אמרו לו מלאכיו המלוין לו ואם גבור אתה הרי הדוב קופץ לפניך, צא נא עתה והלחם בו:

ז) ויהי אחר הדברים האלה. (כג) הרהורי דברים היו שם, הרהר יוסף ואמר אבא נתנסה, וזקיני נתנסה, ואני איני מתנסה, א״ל דבר הקודש הריני מנסה אותך יותר מהן מיד נתגרית גבירתו ביפיו: ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף. שראתהו יפה תואר ויפה מראה: ותאמר שכבה עמי. (כד) א״ר שמואל בר נחמני ארורין הן הרשעים שכל דבריהם נבלה, ולהלן כתיב ופרשת כנפיך על [אמתך] (רות ג ט) לשון נקי, אבל זו כבהמה שכבה עמי:

ח) וימאן. (כה) טעמו בשלשלת, מיאון אחר מיאון, וכן אתה דורש ויתמהמה (בראשית יט טז). (כו) ר׳ יודא בן אבין אמר (כז) מכאן שממאנין בדבר עבירה, ואין ממאנין בדבר מצוה: ויאמר אל אשת אדוניו הן אדוני. כל מקום שאתה מוצא הן, הרי היא במקום הנה, כמו הן הנה היו לבני ישראל (במדבר לא טז), הן לה׳ אלהיך (דברים י יד), וכל דומיהן, התחיל ואמר הן אדני מנני בביתו: לא ירע אתי מה בבית. שלא בודקני על שום דבר: וכל אשר יש לו נתן בידי. כשמועו:

ט) איננו גדול בבית. כלומר אין הוא גדול בבית הזה יותר ממני: ולא חשך ממני מאומה. לא בגנזיו ולא בעבודת קרקעותיו: כי אם אותך. ולמה: באשר את אשתו ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת. לקחת גם אותך מתחת ידו, ולשלם לו תחת טובה רעה, ולא עוד אלא הריני מוסיף על חטאת פשע: וחטאתי לאלהים. ו׳ שבראש התיבה משמשת לשון עתיד, כלומר והריני חוטא לפני הקב״ה ומתחייב בנפשי, שנאמר הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל (בראשית כ ג). (כח) אמרה לו אהרוג אותך, אמר לה לא די שאמנה עם כת נואפים, כ״ש שאמנה עם כת רוצחנין. (כט) א״ר אבין הכניסתו לחדרי חדרים עד שהעמידתו לפני מטתה, והיתה לה ע״ז חקוקה ע״ג מטתה, נטלה סדין וכסתה פניה אמרה יכול אני לכסות פניה ומי יודיע, אמר לה פני ע״ז זו יכולה

הערות ותקונים

ומדרש אגדה, ועיין בפי׳ הראב״ע והרמב״ן: יט) יפה תואר הוא הקומה ויפה מראה זו צורת הפנים. לק״ט: כ) א״ר יצחק זרוק חוטרא לאוירא. כן הביא הלק״ט וכ״ה בב״ר סוף פפ״ג ובילקוט רמז קמ״ה ובב״ר סוף פפ״ו זרוק חוטרא לארעא ועל עיקרא נפיק, והכוונה כשזורקין עץ כלפי מעלה הוא יורד ונופל על הארץ למקום שרשו אשר לוקח משם: כא) זש״ה לא יגרע מצדיק עיניו. כן הוסיף בעל לקח טוב והעירותי שם בהערה כ״א שכוון על מדרשם מגילה י״ג ע״ב. ועי׳ עוד זבחים ק״ב ע״א ומה שדרשו הם על הגדול ועל המדות, דרש הוא על התואר והתכונה החצונית: כב) דומה לגיבור. ב״ר פפ״ז אות ג׳: כג) הרהורי דברים היו שם כו׳. ב״ר שם אות ד׳ ולק״ט וילקוט רמז קמ״ה ומדרש אגדה: כד) ארשב״נ. ב״ר שם, ורות רבה פ״ו ולקח טוב ומדרש אגדה ובילקוט שם בחסרון שם האומר: כה) טעמו בשלשלת. בלק״ט הביא מיאון אחר מיאון דכתיב בפסיק ובשלשלת דורש הטעמים כי על וימאן הוא שלשלת ואח״כ הוא בפסיק: כו) ר׳ יודא בן אבין אמר. בב״ר שם אות ה׳. יהודה בר׳ אמר, ובילקוט רמז קמ״ה בלי שם האומר: כז) מכאן שממאנין בדבר עבירה. עיין בב״ר ובילקוט שם ובמ״כ: כח) אמרה לו אהרוג אותך. יש לתקן כמו שהוא בב״ר שם ד״א הן אדוני, מתיירא אני מאדוני, אמרה לו הורגתו אני, ועל זה הובא שם אמר לה לא דיי שאמנה באסרטין של נואפים אלא באסרטין של רצחנין: כט) א״ר אבין. ב״ר שם: ל) ואפילו

ערבנו מידי תבקשנו (שם מג ט): אשר הורידהו שמה. אלו אותן שקנאו מן הסוחרים ומכרוהו למדנים הן הן שנתערבו בו:

ב) ויהי ה׳ את יוסף. (ז) סילק הקב״ה שכינתו מאת אחיו שהן גדולים וברשות אביהם, והשרה שכינתו אצל זה שהוא קטן, וברשות עצמו: ויהי איש מצליח. (ח) ר׳ ברכיה אמר גבר קפז, כענין שנא׳ וצלחו (את) הירדן לפני המלך (ש״ב יט יח). (ט) ר׳ חונא אמר לשון הצלחה ממש, שהיתה לחישתו מצלחת, שהיה מלחיש ונכנס, מלחיש ויוצא, ולבסוף שכח, שנאמר נשני אלהים (מכל) [את כל] עמלי (בראשית מא נא), (י) כשהיה רבו אומר לו מזוג רותחין נעשין רותחין, פושרין נעשין פושרין, ואפי׳ חמין לתוך צונן נעשו: ויהי בבית אדוניו המצרי. (יא) כיון שראה שעסקיו מצליחין לא מכרו אלא היה בביתו:

ג) וירא אדוניו. (יב) על רוב עבודה הכתוב קוראו אדוניו בלשון כבוד: כי ה׳ אתו. (יב*) כסבור היה פוטיפר כי יוסף אמגוש הוא, עד שראה שכינה שוכנת למעלה הימנו: וכל אשר הוא עושה ה׳ מצליח בידו. ולא כמעשה חרשיו:

ד) וימצא יוסף חן בעיניו וישרת אותו. (יג) שמינהו למזוג לו הכוס: ויפקדהו על ביתו, מינהו על האוצרות: וכל יש לו. כלומר כל הנמצא לו ובאותו שעה, וכל הבא בידו הכל נתן בידו. (יד) ויש אומרים אלו מפתחות של גנזיו:

ה) ויהי מאז. מאותו זמן שהפקיד אותו בביתו וכל אשר לו. ריבה מטלטלין ועבודת מקרקעי: ויברך ה׳ את בית המצרי. (טו) מקום שהצדיקים הולכים הברכה הולכת עמהם, וכן אתה מוצא ודורש ביצחק אצל אבימלך, וביעקב אצל לבן: ויהי ברכת ה׳. פתח ויהי לשון זכר וסיים ברכת ה׳, שהברכה לשון נקבה, דכתיב ברכת ה׳ היא תעשיר (משלי י כב), (טז) אלא חזר הדבור ליוסף, כלומר ויהי יוסף ברכת ה׳ הוא היה הברכה בכל אשר לו לפוטיפר: בבית ובשדה. לאחר ששהא אצלו בבית ששה חדשים הוציאו למלאכתו השדה ושהה שם ששה חדשים חדשי החמה, וכמו כן נתברכו, (יז) שהרי י״ב חודש עשה שם:

ו) ויעזב כל אשר לו ביד יוסף. מלאכת הבית והשדה: ולא ידע אתו מאומה. שלא היה חושדו ולא היה בודקו בשום דבר: כי אם הלחם אשר הוא אוכל. יש לומר כמשמעו ממש, (יח) אלא אמרו רבותינו לשון נקי הוא, כדכתיב ולחם סתרים ינעם (משלי ט יז), וכן חבירו מוכיח עליו, כי אם אותך באשר את אשתו (פסוק ט), לכך אוכל מלא ו׳ כתיב, לדרוש בו גבורי כח לשון אכילה ולשון ביאה, כשדרשינן: ויהי יוסף יפי תואר. מה ת״ל אלא ללמדך אע״פ שנתבייש מפני שהוא נמכר לעבד לא קיבצו

הערות ותקונים

איש ערום. ב״ר שם והסיום „שהמצרים גנבים והגנבים ערומים הם" לקח מן הלק״ט: ז) סילק הקב״ה כו׳. ב״ר שם אות ד׳: ח) ר׳ ברכי׳ אמר. ב״ר שם: ט) ר׳ חונא אמר לשון הצלחה ממש שהיתה לחישתו מצלחת כו׳. בב״ר שם אות ה׳ הובא בשם ר׳ הונא בסגנון אחר, ובילקוט רמז קמ״ה הובא בשם ב״ר כלשון המחבר שלפנינו, רק בחסרון שם האומר, ועיין במ״כ שהתעורר על גי׳ הילקוט והמלות שהביא המחבר לשון הצלחה ממש שהיתה לחישתו מצלחת, הוסיף מדיליה: י) כשהיה רבו אומר לו מזוג רותחין. ב״ר וילקוט ולק״ט ומדרש אגדה וע״ש הערה ח׳: יא) כיון שראה שעסקיו מצליחין. לק״ט: יב) על רוב עבודה. לק״ט: יב*) כסבור היה פוטיפר כי יוסף אמגוש הוא. לק״ט וע״ש ט״ו ועיין ב״ר שם: יג) שמינהו למזוג לו הכוס כו׳. לק״ט: יד) וי״א אלו מפתחות של גנזיו. לק״ט: טו) מקום שהצדיקים הולכים. ב״ר שם אות ו׳ מגילה כ״ט ע״א ולק״ט: טז) אלא חזר הדיבור ליוסף. לק״ט: יז) שהרי י״ב חודש עשה שם. סד״ע פ״ב וב״ר שם ולק״ט: יח) אלא אמרו רבותינו לשון נקי הוא. ב״ר שם וילקוט ויב״ע ורש״י עה״ת ולק״ט

ומאי אדרת שנער, (קיב) ר' חנניא בר יצחק אומר פורפירא בבלאה, (קיג) ומאי עבדא בכל הדא, אלא כל מלך שלא היה לו שלטון בארץ ישראל לא היה מלכותו כלום, (קיד) ומלך בבל (הוא) אנטוקס שלו יושב ביריחו, (קטו) והיה זה משלח לזה מכתבות וזה משלח לזה דורונות:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו. וסמוך לירידת גור אריה ירידת שור, כלומר יהודה שיעץ את אחיו למכור יוסף, לכן גרם ומתו בניו, ויוסף שהורד מצרימה היה ה' עמו והצליח שהרי זה נענש ע"י זה וזה נענש ע"י זה. זש"ה בחבלי אדם אמשכם וגו' (הושע יא ד), בחבלי אדם אמשכם זה יוסף, דכתיב וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור (בראשית לז כח), בעבותות אהבה (הושע שם), דכתיב וישראל אהב את יוסף (בראשית לז ג). ואהי להם כמרימי עול (הושע שם), זו אשת פוטיפרע, שבקשה להרים ולפרוק עול שמים מעל יוסף. כל כך למה, בשביל דבר דבה שהוציא על אחיו, שנאמר ויבא יוסף את דבתם רעה (בראשית שם ב). ואט אליו אוכיל (הושע שם), ואעפ"כ הטה הקב"ה אליו חסד והשליטו על הארץ כדי לכלכל האב והבנים, שנאמר ויוסף הוא השליט על הארץ (בראשית מב ו):

[לט] א) ויוסף הורד. (א) ו' מוסיף על ענין ראשון, לפי שפסק בענין ירידת יוסף, וסיפר בירידת יהודה, ועכשיו חוזר למקום שפסק, לפיכך התחיל ויוסף, ודומה לדבר את השמים ואת הארץ והארץ היתה תהו (שם א א ב): ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר. (ב) הוא פוטיפרע, פוטיפר שהיה מפטם עגלים לע"ז, פוטיפרע שהיה פורע עצמו לע"ז, (ג) ולא קנאו אלא לתשמישו, ובא מלאך ופרעו: סרים פרעה. (ד) לא שהיה סרים בבצים מתחלה, שהרי אסנת אשת יוסף בתו היתה, אלא כיון שקנה יוסף לדבר עבירה, מיד בא מלאך וסירסו ופרעו: שר הטבחים. (ה) שר של הורגים: (ו) איש מצרי. איש ערום, שהמצריים גנבים, והגנבים ערומים הם, ומה היתה ערמומיתו אמר בכל מקום גרמני, פי' הלבן, מוכר את הכושי, וכאן כושיים מוכרים את גרמני, אין זה עבד אלא הביאו לי ערב, שנאמ' מיד הישמעאלים, אין מיד אלא לשון ערבות, שנאמ' אנכי

הערות ותקונים

אדרת שנער ושתי תתיכות כסף של מאתים שקלים ולשון זהב: קיב) ר' חנניא בר יצחק אומר. בב"ר סוף פפ"ה הגי' ר' הונא אמר. וראיתי בערוך ערך אנטיקסר שהביא המאמר מב"ר והיה לפניו הגי' ר' חיננא בר יצחק: קיג) ומאי עבדא בכל הדא. יש לתקן וכצ"ל ומאי עבדא בבל הכא, כמו שהוא לנכון בב"ר שם והכוונה ומה בבל עביד כאן ביריחו, ועי' תנחומא הקדום משפטים אות י' ובהערה ע"ב וע"ג: קיד) ומלך בבל אנטוקס שלו. צ"ל אנטיקיסר כמו שהוא לפנינו במדרש ב"ר וכן הובא בערוך ערך אנטיקסר, ופי' בל"י ורומי משנה לקיסר: קטו) והיה זה משלח לזה מכתבות וזה משלח לזה דורונות. בב"ר שם זה משלח לזה כותבת וזה משלח לזה דוריות. ובילקוט יהושע רמז י"ח הביא בשם ב"ר זה משלח לזה כותבות וזה משלח לזה דורגות. וגם הגי' דוריות נכונה שפי' בל"י משאת ומנחה, עיין ערוך השלם ערך דריה: קטז) זש"ה בחבלי אדם כו'. ב"ר ריש פרשה פ"ו וילקוט רמז קמ"ה ולק"ט (ל"ט א'):

[לט] א) וי"ו מוסיף על ענין ראשון. לק"ט ועיין רש"י עה"ת: ב) הוא פוטיפרע, פוטיפר שהיה מפטם כו'. ב"ר פפ"ו אות ג': ג) ולא קנאו אלא לתשמישו ובא מלאך ופרעו. בגמרא סוטה י"ג ע"ב אמר רב שקנאו לעצמו ובא גבריאל ופירעו, ובב"ר שם מלמד שלא לקחו אלא לתשמיש וסרסו הקב"ה: ד) לא שהיה סריס בבצים מתחלת. לק"ט, ועיין סוטה שם וברש"י: ה) שר של הורגים. לק"ט וכן ת"א רב קטוליא ובת"י רב ספקלטוריא ועיין ברמב"ן: ו) איש מצרי

ידע שלמה דלמא הא איתתא ארעומי קא מערמא. דשמואל נמי ויאמר עד, ויאמרו מבעיא ליה למימר ובית דינו של שם נמי כי היכי דאזיל איהו אזיל נמי אחריני, אלא בת קול יצאה ואמרה ממני יצאו כבושין. (צח) (א"ר) [אמר רבא] ממאי דלמא יהודה כיון דחשיב יומי וירחי ואיתרמי ליה דחזינן מחזקי דלא חזינן לא מחזקי. דשמואל נמי דכולהו ישראל קרי להו בלשון יחיד, דכתיב ישראל נושע בה' (ישעיה מה יז), שלמה נמי סברה היא מדהא מרחמי והא לא מרחמי אלא נמרא: (צט) באותו שעה גזרו בית דינו של שם שלא תתייחד אשה עם מי שאינו ירא שמים, שנ' ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף. (ק) ואמרינן התם דגזרו בית דינו של שם בגוי הבא על בת ישראל משום דמשכה בתריה, אבל ישראל הבא על הגויה לא גזרו משום דלא ממשך בתרה, אלא הלכה למשה מסיני היא, (קא) דכתיב וירא פנחס בן אלעזר (במדבר כה ז), (קב) ואמר מר הבא על הארמית קנאין פוגעין בו. (קג) והני מילי בצנעה וכמעשה שהיה, אבל בצנעה דגויה ולמחרא ליה גזרו עליו בית דינו של חשמונאי, דכי אתא רבין אמר בית דינו של חשמונאי גזרו הבא על הגויה חייב משום נדה ומשום שפחה משום גויה ומשום זונה, (קד) וסימנך נשג"ז, ובאקראי בעלמא אפילו ביחוד בת ישראל פנויה גזרו בבית דינו של דוד, (קה) דאמר רב יהודה אמר רב באותה שעה גזרו על היחוד בפנויה בת ישראל, ותלמידי הלל ושמאי גזרו על יחוד דגויה פנויה ואפילו באקראי בעלמא, אבל יחוד דאשת איש ושאר עריות מדאורייתא נפקא לן מכי יסיתך אחיך בן אמך (דברים יג ז), (קו) לכן צריכין בני ברית קודש להזהר להתרחק מן העבירה ומן הדומה לה ומדבר המביאו לכך, שלא ימציא אדם עצמו למקום סתר שלא יתיחד עם אשה זולתי עם אשת חיקו פן יסיתנו יצר הרע ויבאיש ריקוח שמנו ולא יכול לכבשו, שכן דרך צפוני המסית להמריא עבד על מלכו, כי יודע האדם כי עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ, והוא רואה כל סתר וכשנזקק אדם לעבירה ויכול הצניע עצמו מבני האדם אינו חושש מפני מלכו, שנ' ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים (איוב כד טו). וכן מצינו בשני גדולי שבטי ישורון, כי לא יכלו לעמוד ביצרם בשעת היחוד, דכתיב ביהודה ויט אליה [אל] הדרך, כיון שנצנע מעוברי דרכים מיד אמר הבה נא אבוא אליך (בראשית לח ו), וביוסף כתיב ויבא הביתה לעשות מלאכתו (שם לט יא), אימתי בשעה שאין איש מאנשי הבית שם בבית, ומאי מלאכה, (קז) אמר מר מלאכתו ודאי, (קח) ותניא שניהם לדבר עבירה נתכוונו, אלא שסייעו אביר יעקב, שנאמר ותשב באיתן קשתו וגו' (שם מט כד): ויהי כמשיב ידו. (קט) ארבע ידים כתובים בענין, (קי) ר' חונא [אמר] (קיא) כנגד ד' דברים שעתיד עכן ליטול מן החרם שנאמר אדרת שנער וגו' (יהשע ז כא).

הערות ותקונים

הקודש אמרה מנא ידע שלמה כו'. הוא מגמרא מכות שם, אבל לא הובא שם בשם ר' ירמי' בש"ר שמואל בר יצחק ע"ש: צח) א"ר. תקנתי אמר רבא, כמו שהוא בגמרא שם: צט) באותו שעה גזרו. עי' סנהדרין כ"א סע"א וע"ב באותה שעה גזרו על הייחוד. וכן ע"ז ל"ו ע"ב, והמחבר הביא כשינוי לשון: ק) ואמרינן התם. ע"ז שם: קא) „דכתיב וירא פנחס בן אלעזר". זה ליתא בגמרא: קב) ואמר מר. בגמרא שם דאמר מר: קג) והני מילי בצנעה וכמעשה שהי'. בגמרא שם אלא דאורייתא בפרהסיא. וכמעשה שהיה: קד) וסימנך נשג"ז. בגמרא שם הציגו במקום „גויה" מלת „כותית" לכן יש שינוי בסימן ונדפס בגמרא נשכ"ז: קה) דאמר רב יהודה אמר רב. המלות „אמר רב" ליתא בגמרא שם רק בסנהדרין כ"א סע"א נאמר לנכון אמר רב יהודה אמר רב: קו) לכן צריכין בני ברית קודש כו'. הוא דברי המחבר: קז) אמר מר מלאכתו ודאי. סוטה ל"ו ע"ב, וב"ר פפ"ז אות ז': קח) ותניא שניהם לדבר עבירה נתכוונו. גמרא שם בשם ר' יוחנן: קט) ארבע ידים כתובים בענין. ב"ר שם אות י"ד וילקוט שם, ותנחומא הנדפס מכבר משפטים ורש"י עה"ת ולק"ט: קי) ר' חונא אמר. בב"ר ר' הונא אמר, וכן הוא בילקוט רמז קמ"ה ושם שמות האומרים מהופכים: קיא) כנגד ד' דברים. עיין ברש"י עה"ת שהביא בשם ב"ר ארבעה דברים

לא הסחורה כלום, והני מילי דאמר כנגדו הוא קונה לקללת מי שפרע במידי דמופלג, (פו) דגרסינן בירושלמי מודה ר' חייא בר' יוסף לר' יוחנן דאמר כנגד כולן הוא זוכה במקח שאין דרכן לקנות לחצאין, (פז) כגון טלית, (פח) אבל במקח שדרכן לקנות חצאין כגון פירות, סבר לה כרב וזה וזה למי שפרע. ר' יעקב בר אידי ור' אבהו (פט) בשם ר' יוסי טבעת אין בה משום ערבון אפי' לקבולי' עלי' מי שפרע ואינו אלא דברים בעלמא, והנושא והנותן אינו קונה אלא לקבולי' עליה החוזר בו קללת מי שפרע אלא שאין רוח חכמים נוחה הימנו, והלכתא ערבון ומעות קאי באבל ואם שמע לדברי חכמים וקיים תנאו פטור מאבל דברים לא קאי באבל ויש בהם משום מחוסרי אמנה, והני מילי בתנאים שיכול לקיימם כגון מתנה מועטת ופירות דלא אייקר, אבל מתנה מרובה קיי"ל כר' יוחנן דיכול לחזור בו משום דלא סמכא דעתיה, וכן נמי פירות דאייקר (צ) כההיא כיתנא דרב כהנא דובר אמת בלבבו הוה ויהביה לי זוזי אכיתנא ואייקר, אתי לקמיה דרב א"ל (צא) במאי דנטלית מנייהו זיל הב להו ואידך הוו להו דברים בעלמא ודברים אין בהן משום מחוסרי אמנה. הן אלה קצות דרכי הערבון על סמך הערבון יהודה ותמר, ויתר דבריו על פרק הזהב ומשכורת האומנין בשנים אוחזין בשמלה, על סדר ישועות:

ויאמר מה הערבון אשר אתן לך ותאמר חותמך ופתילך. (צב) א"ר אמי נצנצה בה רוח הקודש, הותם זו מלכות, וכה"א מלך יהודה חותם על יד ימיני (ירמיה כב כד). ופתילך זהו סנהדרין המתעטפין בציצית, דכתיב ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת (במדבר טו לח). ומטך זה מלך המשיח, דכתיב מטה עוזך ישלח ה' מציון וגו' (תהלים קי ב). נרמז להם שעתידין לצאת ממנה וממנו מלכים וחכמים וגואלים: [ותקם] ותלך. (צג) קימה היה לה שעיברה במלכים ובנביאים: ויכר יהודה. (צד) אמר ר' [יוחנן] אמר הקב"ה ליהודה אתה אמרת לאביך הכר נא, חייך שתמר אומרת לך הכר נא. (צה) ר' אליעזר אומר בשלשה מקומות הופיע רוח הקודש, בב"ד של שם, ובבית דינו של שמואל הרמתי, ובבית דינו של שלמה. בבית דינו של שם, דכתיב צדקה ממני, (צו) ואמר ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק רוח הקודש אמר ממני יצאו הדברים. בבית דינו של שמואל הרמתי, דכתיב עד ה' בכם ועד משיחו היום הזה כי לא מצאתם בידי מאומה ויאמר עד (ש"א יב ה). בבית דינו של שלמה, דכתיב תנו לה את [הילוד] החי והמת לא תמיתוהו היא אמו (מ"א ג כז), (צז) וא"ר ירמיה בשם ר' שמואל ב"ר יצחק רוח הקודש אמרה מנא

הערות ותקונים

בגמרא שם ומחזיר לו את השאר אפילו לאחר כמה שנים: פו) דגרסינן בירושלמי. הוא ב"מ פ"ד ה"ב דף ט' סע"ג: פז) כגון טלית. בירושלמי כגון פרה וטלית: פח) אבל במקח שדרכן לקנות חצאין כגון פירות סבר לה כרב וזה וזה למי שפרע. היא הוספה ואין ספק שהם דברי איזה גאון: פט) בשם ר' יוסי. בירושלמי הגי' בש"ר יוחנן: ל) כהאי כיתנא דרב כהנא. גמרא בבלי ב"מ שם דף מ"ט ע"א: לא) במאי דנטלית מנייהו זיל הב להו. בגמרא שם במאי דנקיטת זוזי הב להו: לב) א"ר אמי נצנצה בה רוח הקודש. ב"ר פפ"ה אות ט' בשם ר' הוניא, וילקוט רמז קמ"ה בחסרון שם האומר, ולק"ט ומדרש אגדה: לג) קימה היה לה. לק"ט: לד) אמר ר' יוחנן. כן תקנתי והוא בב"ר שם אות י"א: לה) ר' אליעזר אומר. בב"ר שם אות י"ב הגי' ר' ירמי' בשם רב שמואל בר רב יצחק, וכן הובא בלק"ט ובילקוט רמז קמ"ה הביא ג"כ הגי' אמר ר' אליעזר, וכן מובא כן בשו"ט מזמור ע"ב אות ב' ובמדרש קה"ר פי' פסוק אי לך ארץ הגי' א"ר שמואל בר נחמני בג' מקומות צווחת מדת הדין, ועי' מכות כ"ג ע"ב וגם שם הגי' א"ר אלעזר: לו) ואמר ר' ירמי' בש"ר שמואל בר יצחק רוח הקודש אמר ממני יצאו הדברים. בב"ר הגי' ר' ירמי' בש"ר יצחק אמר הקב"ה אתם תהיו מעידים מה שבגלוי ואני מעיד עליו מה שבסתר, ובילקוט הגי' כמו שהוא בשו"ט שם, וכאשר הביא המחבר כ"ה בקה"ר שם, ונראה כי כן הי' לפניו גם בב"ר ועיין רש"י עה"ת (ל"ח כ"ו), ובגמרא מכות כ"ג ובפירש"י שם: לז) ואמר ר' ירמי' בש"ר שמואל בר יצחק רוח

יהודה ויחשבה לזונה, (עה) מכאן אמר ר' חייא בר זעירא (עו) צריך אדם לרגל את עצמו להיות מכיר אחות אשתו וקרובותיו וקרובותיה האסורות לו, שלא יכשל באחת מהן, שנאמר ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה בבית חמיה ולא היה יהודה מכירה: אם תתן ערבון עד [שלחך]. (עז) ערב קונה ומקנה פעמים כולו ופעמים כנגדו, וכל החוזר בו לקבל מי שפרע (עח) שהמטלטלין קונין את המטבע כיון שמשך מטלטלין יקנה מטבע בכל מקום שהוא וכל המטלטלין קונין זה את זה, אבל מטבע אינו קונה את המטלטלין. משך הימנו פירות ולא נתן לו מעות אינו יכול לחזור נתן לו מעות ולא משך הימנו פירות יכול לחזור בו, אבל מי שפרע מדור המבול שמלאו הארץ חמס, הוא עתיד ליפרע ממי שאינו עומד בדיבורו. (עט) אמר רבא ומי לייטינן לי' והא כתיב ונשיא בעמך לא תאור (שמות כב כז), בעושה מעשה עמך. איתמר ערבון רבא אמר כנגדו הוא קונה (פ) שאם הסחורה שוה ב' דינרין ונתן לו דינר אחד בתורת ערבון קנה מחצה הסחורה לקבל החוזר בו מי שפרע וה"ה בפחות או ביותר, ור' יוחנן אמר כנגד כולו הוא קונה (פא) לקבולי מי שפרע שאינו קונה מן הסחורה כלל וערבון חוזר לבדו לבעליו והחוזר בו בא לב"ד ומקבל עליו קללת מי שפרע. (פב) ואותבינן לר' יוחנן מהא דתניא הנותן ערבון לחבירו על הבית או על השדה וא"ל אם אני חוזר בך הרי ערבוני מחול לך, והלה אומר אם אני חוזר בך אכפול לך ערבונך נתקיימו התנאים דברי ר' יוסי, ור' יוסי לטעמי' דאמר אסמכתא קניא, ר' יהודה אומר דין שיקנה כנגד ערבונו, אמר רשב"ג במה דברים אמורים דרין בזמן שאמר ערבוני יקון, (פג) כלומר יקנה אולי דעתי' דבההוא ערבון ניחא לי' דליקני' טפי לא, (פד) אבל מכר לו בית או שדה באלף זוז ונתן לו מהן חמש זוז קנה הקרקע כולה, (פה) ופורע לו את השאר לאחר כמה ימים מאי לאו הוא הדין למטלטלין, דבסתמא קנה כולהון, דאי יהיב ערבון סתם ולא אמר ערבוני יקנה קנה הכל ומשלם לו הדמים אפי' לאחר זמן, וקשיא לר' יוחנן ודחינן לא לעולם מטלטלי בסתמא לא קני כלל ואקשינן מאי שנא ושני קרקע דקני לי' בכספא לגמרי, כדתנן נכסים שיש להן אחריות נקנין בכסף וכו', כי יהיב נמי מקצת דמים סתם דלא אמר ערבוני יקון קונה כנגד כולן, אבל מטלטלין דכסף דבכספים לא מקני לגמרי, דתנן ושאין לה אחריות אין ניקנין אלא במשיכה אע"ג דיהיב לי' כולי' זוזי לא קני אלא לקבולי עליה מי שפרע, והלכך מקרקע שנתן ערבון היינו מקצת פירעון בסתם קנה הכל לגמרי ומשלים לו את הדמים אפי' לאחר זמן, אבל אמר ערבוני יקון קנה כנגד ערבונו, ומטלטלין נמי נתן ערבון בהם סתם קנה הכל לקבולי, ועל החוזר בו קללת מי שפרע, אבל לא הסחורה, וכן נמי כנגדו כשאמר ערבוני יקון קנה כנגדו לקבל על החוזר בו קללת מי שפרע אבל

הערות ותקונים

עה) מכאן אמר ר' חייא בר זעירא. בב"ר פפ"ה אות ח' הגי' ר' חייא בר זבדא, ובילקוט רמז קמ"ת השמיט שם האומר. ובלק"ט הגי' רב חמא בר חנינא: עו) צריך אדם לרגל את עצמו. כ"ה גם בלק"ט, ובב"ר וילקוט הגי' צריך אדם לתזהר עצמו באחות אשתו ובקרובותיו שלא יכשל באחת מהם, אכן בפי' המיוחס לרש"י בב"ר שם הביא להרגיל עצמו באחותו ובקרובתו שיכירנה יפה ולא יכשל בה. נראה שהי' לפניו הגי' במדרש כמו שהביא המחבר ובעל לקח טוב: עז) ערב קונה ומקנה. פי' הערבון שנותן אחד לחברו על המקח, ודברי המחבר נובעים מאיזה ספרי הגאונים אבל לא מצאתי עוד המקור: עח) שהמטלטלין קונין את המטבע. עי' במשנה ב"מ ריש פ' הזהב מ"ד ע"א: עט) אמר רבא. גמרא שם מ"ח ע"ב: פ) שאם הסחורה שוה כו'. דברי המחבר, ושאב מדברי הגאונים: פא) לקבולי מי שפרע כו' עד ומקבל עליו קללת מי שפרע. הוא דברי המחבר: פב) ואותבינן לר' יוחנן. גמרא שם: פג) כלומר כו'. דברי המחבר: פד) אבל מכר לו בית. גמרא שם: פה) ופורע לו את השאר לאחר כמה ימים.

שקינא לה ועל שומרת יבם שאין הוולד ממזר. (סד) ושומרת יבם שזינתה מותרת לבעלה, ואע״ג דבעל כהן, ולא תימא כאשת איש דמיא, ואסורה אלא פנויה היא ושריא ליבם. ואמרינן לית הלכתא כר׳ אליעזר דאמר פנוי הבא על הפנויה שלא לשום אישות עשאה זונה. (סה) שומרת יבם שלשה חדשים הראשונים ניזונית משל בעלה, מכאן ואילך לא משל בעל ולא משל יבם. עמד היבם ברדין וברח ניזונית משל יבם, נפלה לפני יבם קטן מיבם וודאי לא אכלה ומשל בעלה נמי לא אכלה, דמן שמיא הוא דקנסוה, (סו) ואפי׳ פירות אין לה, דתנן הניח אחיו מעות ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות וכו׳ ולא מצינו מזונות ליבמה כלל אלא שנכסי בעלה כולן בחזקתן שהן אחראין לכתובתה, ואם מכר בהן היבם או היורשים אחראין אין מכירתן מכירה, ונכסים הנכנסין ויוצאים עמה הרי הן בחזקתה, מתה הרי הן בחזקת האם וכתובתה בחזקת יורשי הבעל, ואם היא צריכה מזונות וביקשה מכתובתה נותנין לה מקצת ע״י שליח עד שיגדול היבם ואם יבם יחזור הממון לידו חולץ יוסף לה עליו תשלום כתובה, ואם רוצה להשביעה משביע אפי׳ על פילכה ועל עיסתה, ואע״פ שהיבם הוא בן י״ג שנה ויום אחד אסור לו לקדשה וליבמה עד משלם שלשה חדשים, שאם תמצא מעוברת נמצא בא על אשת אחיו שלא לבנות ביתו, ומנלן דכי מלו תלתא ירחי מנכרא מלתא, דכתיב ויהי כמשלש חדשים (פסוק כד). הן אלה קצות דרכי שומרת יבם מכח מקרא בפרשת יהודה ותמר, ויתר משפטי במס׳ חמש עשרה על סדר חושן: ותכס בצעיף ותתעלף. (סז) שתי נשי נתכסו בצעיף ושתיהם ילדו תאומים רבקה ותמר. ותשב בפתח עינים. (סח) א״ר אמי חזרנו בכל המקרא ולא מצינו מקום ששמו פתח עינים, אלא מלמד שתלתה עיניה לפתח שכל העינים תולות שם, וזה פתח הרחמים, אמרה יהי רצון שלא אצא מבית זה ריקנית. (סט) מכאן שנו רבותינו כל מעשיך יהיו לשם שמים, (ע) שהרי זמרי זנה באחת מחייבי לאוין, והפיל כ״ד אלף מישראל, תמר זינתה באיסור מיתות בית דין, והעמידה כמה מלכים ונביאים מישראל. (עא) ד״א בפתח עינים, מלמד שפתחה לו עינים ואמרה לו טהורה אני ופנויה אני, (עב) וראיתי שחלק ר׳ טובי׳ על דברי ר׳ אמי ואמר, פתח עינים שם מקום הוא, (עג) כדכתיב ביהושע תפוח והעינים (יהושע טו לד), ולא מסתבר: (עד) ויש אומרים בפתח עינים. עיני בני אדם: ויראה

הערות ותקונים

על הנדה ועל הסוטה. בשאילתות שם ושווין בבא על הנדה ועל השפחה ועל שומרת יבם והגיה הגאון הרי״ב בשאילת שלום במקום ועל השפחה צ״ל ועל הסוטה כמו שהוא ביבמות מ״ט ע״ב והגאון בעל העמק שאלה הביא כי כן הוא בכתב יד מן השאילתות וכן היה לנכון לפני המחבר שלפנינו: סד) ושומרת יבם שזינתה מותרת לבעלה כו׳ ואמרינן לית הלכתא כר׳ אליעזר. הוא לקוח מן בה״ג שם (דפוס בערלין צד רפ״ז ורפ״ח): סה) שומרת יבם שלשה חדשים הראשונים כו׳. בה״ג שם (צד רפ״ז) והוא מגמרא יבמות מ״א ע״ב: סו) ואפילו פירות אין לה דתנן כו׳. מכאן עד סוף המאמר דכתיב ויהי כמשלש חדשים. ליתא בבה״ג והמקור אשר שאב המחבר נעלם ממני: סז) שתי נשים נתכסו בצעיף כו׳. ב״ר פ״ס אות ט״ו ופפ״ה אות ז׳: סח) א״ר אמי. ב״ר פפ״ה אות ז׳ וסוטה י׳ ע״א בש״ר אלכסנדרי ומדרש אגדה עיין מדרש שמואל פ״ז אות ד׳ ובהערה כ״ב: סט) מכאן שנו רבותינו. אבות פ״ב מי״ז: ע) שהרי זמרי זנה. עיין נזיר כ״ג ע״ב אמר עולא תמר זינתה זמרי זינה כו׳ וע״ש בפירש״י: עא) ד״א בפתח עינים מלמד. ב״ר שם וסוטה שם ולק״ט ומדרש אגדה: עב) וראיתי שחלק ר׳ טוביה על דברי ר׳ אמי ואמר פתח עינים שם מקום הוא כדכתיב תפוח והעינים ולא מסתבר. כוונתו ללקח טוב (ל״ח י״ד) שכתב ויש אומרים פתח עינים שם מקום כמו שנאמר תפוח והעינים. והמחבר טעה במח״כ וחשב שבעל לקח טוב הביא כן בשם איזה מפרש אולם ר׳ טובי׳ כוון למאמרם סוטה י׳ ע״א שהובא שם בשם ר׳ חנין. ועיין גם ברשב״ם שכתב והמפרשים שם עיר טועה כו׳, ונעלם גם ממנו שכן הוא דעת ר׳ חנין בגמרא שם כמו שהעירותי בלק״ט שם הערה ל״ז: עג) כדכתיב ביהושע תפוח והעינים. וכן מובא בגמרא שם ובלק״ט ובקרא כתיב והעינם: עד) ויש אומרים בפתח עינים עיני בני אדם. כן הביא בעל לקח טוב וי״א

וחזרה והותרה יכול תחזור להתירה הראשון, [ת"ל] יבמה יבא עליו מצוה. (נג) ר' יוסי בן חלפתא אומר חמש בעילות בעלתי ושניתי. (נד) דרך השדים בעלתי פי' מצניע ושותק כמי שכפאו שד. ונטעתי מיבמתי חמשה ארזים בישראל, ואלו הן: ר' ישמעאל בר' יוסי, ור' אליעזר בר' יוסי, (נה) ור' מנחם בר יוסי דהיינו וורדימוס, ואמאי קרי לי' וורדימוס שפניו דומה לוורד, ור' חלפתא בר' יוסי, ור' אבדימי בר' יוסי, ומשפטי היבום יזכנו בוראי לדורשן בפרשתן, אבל משפטי שומרת יבם אינם רמוזים בתורה זולתי כאן. ויאמר יהודה לתמר כלתו שבי אלמנה בית אביך. (נו) מכאן אומרים שומרת יבם שנישאת בלא חליצה תצא מבעל בגט ומיבם בחליצה ואסורה להם עולמית, נתקדשה ולא נישאת אם היה יבמה ישראל נותן השני גט ומותרת ליבם. (נז) אבל למקדש אסורה, (נח) ואם היה יבמה כהן נותן המקדש גט וליבם אסורה משום גרושה. (נט) נישאת והיו לה בנים משני אם הוא ישראל חולץ להיבם, וישבת תחת בעלה, ואפוקי לא מפקינן מיני' שלא להוציא לעז על בניה (ס) ואם היה בעל כהן ויש לה בנים ממנו אפילו חליצה אינה צריכה שלא להוציא לעז עליו מעתה. (סא) מתו הבנים חזרה לאיסורה הראשון תצא מבעל [בגט] ומיבם בחליצה, (סב) וקיי"ל יבמה תפשי בה קידושין ולא הוי הוולד ממזר, דכי אמר רחמנא לא תהי' אשת המת החוצה (דברים כה ה), ללאו הוא דאתא ולא למיפסל זרעיה דפסקי ליה מהא דתניא אמן שלא סטיתי ארוסה ונשואה שומרת יבם וכנוסה, ואמר רב המנונא שומרת יבם שזינתה אסורה ליבם אלמא כאשת איש דמיא לגבי עלמא ממאי מדקתני שומרת יבם וכנוסה ואי ס"ד שריא ליבם, והתנן זה הכלל כל שתיבעל לאחרים ולא תהא אסורה לו היה מתנה עמה ואמרו במערבא לית הלכתא כר' המנונא אלא שרי' ליבם אלמא כפנויה דמיא ותפשי בה קידושין (וודאי) [ואי אזלא] לעלמא אין הוולד ממזר, ומתניתין דתנן זה הכלל כל שתיבעל וכו' ר' עקיבה היא ואנן סבירא לן כרבנן, דתניא זו דברי ר' עקיבה אֲבל חכמים אומרים אין הוולד ממזר ביבמה, (סג) ותניא אחריתי ושוין על הנדה ועל הסוטה, פי' אשתו נדה ועל אשתו

הערות ותקונים

כל דבר. ב"ר שם וירושלמי יבמות פ"א ה"א (דף ב' ע"ב) ובבלי יבמות דף ל"ט: נג) ר' יוסי בן חלפתא אומר חמש בעילות בעלתי ושניתי. ב"ר שם. ומה שהביא המחבר „ושניתי" הוא עפ"י מאמרם שבת קי"ח ע"ב אלא אימא חמש בעילות בעלתי ושניתי: נד) דרך השדים בעלתי פי' מצניע ושותק כמי שכפאו שד. נוסחא משובשת היתה לפניו, כי במדרש שם כתוב ודרך סדין בעל, וכן הוא כן בירושלמי שם: נה) ור' מנחם בר יוסי דהיינו וורדימוס. בב"ר שם וירושלמי שם כתוב ור' מנחם בר יוסי, ובגמרא בבלי שם אמרו ור' מנחם בר יוסי. והאיכא ורדימוס, היינו ורדימוס היינו מנחם, ואמאי קרי ליה ורדימוס שפניו דומה לורד: נו) מכאן אומרים שומרת יבם שנישאת בלא חליצה כו'. המאמר נובע מן בה"ג הלכות יבום וחליצה (ד' וויניציא דף נ"ט ע"ד) ומובא שם בשם גאון סתם. ובבה"ג אשר יצא לאור עפ"י כתב יד רומי (בערלין תרמ"ח ע"י חברת מקיצי נרדמים) דף רפ"ה הובא זה בשם רב מר יהודאי גאון וכן הוא בתשובת הגאונים שערי צדק סי' י"א, וכמו כן כתובה התשובה בהלכות פסוקות מן הגאונים נדפסו ראשונה בקונסטטינה שנת רע"ו. ונדפסו שנית ע"י הר"ר יואל הכהן מיללער ז"ל (קראקא תרנ"ג) ושם בתשובה סי' ק"ג בשם מר רב יהודאי ומתחלת שומרת יבם שנשאת בלא חליצה וכן באלפסי יבמות פ"ו הביא ואיתמר משמיה דרב יהודאי גאון ז"ל וע"ש בנימוקי יוסף ובשלטי הגבורים ועי' אור זרוע ה' יבום וקידושין סי' תרמ"ז ועיין ס' והזהיר אחרי דף פ' ע"א ובענפי יהודה שם: נז) אבל למקדש אסורה. עי' ספר הישר סי' כ"ג: נח) ואם הי' יבמה כהן כו'. עי' בבה"ג שם: נט) נשאת והי' לה בנים משני. עי' בס' והזהיר שם ועיין מה שהעיר הרה"ג מהר"י הילדעסהיימער ז"ל בבה"ג הערה צ"ז, וחלקו הרי"ף והרא"ש בפ"י דיבמות וגם בגאונים יש חלוקי דעות בזה: ס) ואם היה בעלה כהן. בה"ג שם: סא) מתו הבנים בה"ג שם, ושם איתא מתו בניה בלא זרע: סב) וקיי"ל יבמי תפשי בה קידושין. כל המאמר עד ועל שומרת יבם שאין הולד ממזר לקוח מן השאילתות אחרי סי' צ"ה ד"ה ברם צריך יבמה לשוק מאי וע"ש בשאילות שלום ובהעמק שאלה: סג) ותניא אחריתי ושוין

כו) ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני. כלומר צדקה נפשה יותר ממני, שהרי לדבריה בחזקת היתר נבעלת ולשם שמים, ואני בשוגג בדבר איסור באתי עליה בחזקת זנות, וכל כך לא עשתה אלא: כי על כן לא נתתיה לשלה בני, כלומר כי על אשר לא נתתיה לשלה בני אחר גדלו: ולא יסף עוד לדעתה. בביאה זו עדות הכתוב בדבר הקודש:

כז) ויהי בעת לדתה והנה תאומים בבטנה. (מב) כאן תאומים כולו מלא, לפי ששניהם צדיקים, וברבקה חסר, שאחד היה צדיק, ואחד רשע:

כח) ויהי בלדתה ויתן יד. הילד הוציא את ידו: ותקח המילדת ותקשור על ידו שני, כלומר חוט הצבוע בתולעת השני: לאמר. מהו לאמר לאלתר: זה יצא ראשונה כלומר בראשונה, (מג) דא״ר אבא בשם ר׳ חסדא. שלשה נאמנין לאלתר החיה על הוולד כזה, שיירה על השבויה, והמטהרת חברותיה, אמר רבא המטהרת חברותיה ובלבד מעת לעת:

כט) ויהי כמשיב ידו, הוולד לרחם: והנה יצא אחיו. בלי סיועת המילדת: ותאמר. המילדת: מה פרצת עליך פרץ. לשון פירצה, ודומה לו ופורץ גדר (קהלת י ה), [פרץ] גדרו (ישעי׳ ה ה), ויפרוץ בחומות ירושלים (מ״ב יד יג), וכל דומיהן, כלומר אחיך היה מבקש לצאת ואתה דחקת ופרצת הרחם: עליך. כלומר בשבילך: [ויקרא] שמו פרץ. (מד) רב על כל הפורצים, ממך יעמוד הפורץ באחיו העולה לפניהם זה מלך המשיח:

ל) ואחר יצא אחיו אשר על ידו השני. חוט של זהורית שקשרה לו: ויקרא. יהודה: שמו זרח. כלומר זה זרח תחלה שהוציא ידו בראשונה. (מה) ארבע ידים כתובין בזרח, כנגד עכן בן בנו, שפשט יד בארבע חרמים. חרם עמלק וחרם הכנעני, שנאמר והחרמתי את עריהם (במדבר כא ג), וחרם סיחון ועוג אלא שלא נענשין על הנסתרות, עד שהיו במדבר לאחר שעברו את הירדן עבר על חרם יריחו ונענש, היינו דכתיב [וכזאת] וכזאת עשיתי (יהושע ז כ), (מו) אלו דברי ר׳ יודן, (מז) ור׳ חונא אמר (מח) כנגד ד׳ דברים שלקח מחרם יריחו, שנאמר [ואראה] בשלל אחת וגו׳ (שם שם כא): ורבותינו דרשו ויהי בעת ההיא. באותו הפרק שכבר נמכר יוסף: ויט. (נ) נטה דעתו אצל חירם: ויאמר יהודה [לאונן] בא אל אשת אחיך ויבם אותה. (נא) יהודה התחיל במצות יבום תחילה, (נב) תני כל דבר שהיה בכלל היתר, כגון יבמה ונאסרה

הערות ותקונים

תאומים מלא וברבקה חסר. ב״ר שם אות י״ג וגם בפס״ג אות ח׳ והנה בב״ר פס״ג נאמר כאן מלאים ולהלן חסרים, צ״ל להיפך כאן חסרים ולהלן מלאים. ובפפ״ה נאמר כאן חסרים ולהלן מלאים צ״ל כאן מלאים ולהלן חסרים. וכן הובא ברש״י עה״ת, ובלק״ט ובילקוט: מג) דא״ר אבא בש״ר חסדא. ב״ר פפ״ה אות י״ג ושם תגי׳ רבא בר רב חסדא, ובילקוט חסר שם האומר, ובגמרא קידושין ע״ג ע״ב מובא זה בשם רב חסדא לבד, ובירושלמי קידושין פ״ד ה״ב (דף ס״ה ע״ד) ובב״ב פ״ג ה״א (דף י״ג סע״ד) הגי׳ ר׳ בא בשם רב חסדא לכן הגי׳ שהביא רבינו ר׳ אבא בש״ר חסדא נכונה כי בירושלמי ר׳ בא הוא כמו ר׳ אבא, ואולי גם בב״ר הי׳ הגי׳ אמר ר׳ בא ואח״כ נתחברו האותיות ונעשית אמר רבא, וכן בסיום המאמר אמר רבא ובלבד״ מעת לעת, צ״ל אמר ר׳ בא כמו שהוא בירושלמי, או ר׳ אבא: מד) רב על כל הפורצים. עי׳ ב״ר פפ״ה אות י״ד וילקוט שם ועי׳ במ״כ שם: מה) ארבע ידים כתובין בזרח. ב״ר שם וילקוט שם ורש״י עה״ת ולק״ט: מו) אלו דברי ר׳ יודן. כן מובא בשמו בב״ר שם: מז) ור׳ חונא אמר. בב״ר ר׳ הונא אמר: מח) כנגד ד׳ דברים שלקח מחרם יריחו. וז״ל רש״י בפי׳ התורה ארבע ידות כתובות כאן, כנגד ארבע חרמים שמעל עכן שיצא ממנו, ויש אומרים כנגד ארבעה דברים שלקח אדרת שנער ושתי חתיכות כסף של מאתים שקלים ולשון זהב וסיים „בראשית רבה״ וכן מובא במדרש אגדה: מט) ורבותינו דרשו. ב״ר ריש פ״ה: נ) נטה דעתו אצל חירם. ב״ר שם אות ד׳ רבנן אמרי חירה הוא חירם שהיה בימי דוד: נא) יהודה התחיל במצות יבום תחלה. ב״ר שם אות ה׳: נב) תני

שאם תבקשה עוד, דואג אני פן נהיה לבוז. ואם תאמר אין בהם אמונה, שהרי שלחתי את הגדי הזה בידך, ואתה לא מצאתיה, מה אוכל לעשות בכך נפטרתי באמונתי:

כד) ויהי כמשלש חדשים. (לב) כלומר כמו שלש חדשים. ודומה לו כמבנה עיר (יחזקאל מ ב), כלומר בוני עיר. (לג) סומכוס אומר משום ר' מאיר מניין שאין העובר ניכר עד שלשה חדשים, שנא' ויהי כמשלש חדשים. (לד) ר' הונא בשם ר' יוסי לא שלשה הדשים שלמין, אלא רובו של ראשון, ואמצע כולו, ורובו של שלישי, ומאי כמשלש, כמו שלשה, ולא שלשה שלמין: (לה) ויגד. חסר ו'. שנאמר לו דרך רכילות: ליהודה לאמר. מגיד אחר מגיד: ונתה תמר כלתך, וגם [הנה] הרה לזנונים. (לו) שהיא עצמה מטפחת על כריסה, ואומרת מלכים אני מעוברת, גואלים אני מעוברת: ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף. והלא אין מיתתן של בני נח בשריפה כלל. (לז) אלא אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר בשם ר' מאיר תמר בתו של מלכי צדק היתה, ומתורת הדעת דנה יהודה בשריפה, דכתיב ובת כהן (ויקרא כא ט), כלומר כל מי שאביו כהן, כי תחל לזנות [וגו'] באש תשרף (שם):

כה) היא. (לח) אמר ר' חונא הוא כתיב, שהוא והיא צריכין לצאת לדון: היא מוצאת. (לט) א"ר יודן מלמד שנתעלמו הערבונות סמנה ובקשה מלפני הקב"ה והמציאו לה, ודומה לדבר או מצא אבדה (ויקרא ה כב). (מ) מוצת כתיב מוצאת קרינן כשהיא באה לישרף, ודומה לדבר ויצת אש בציון (איכה ד לו): והיא שלחה אל חמיה. כלומר רחמי לה, וכן אתה דורש בנעמי חמותה, רחמי עמה למידר: לאמר. לומר לדיינים שאינה חייבת מיתה, אמרה מימי לא גמר אדם אחר ביאתו בי. ואם תאמרו שנכנסתי לחופה עם בניו, הרי לבני נח בעולת בעל יש נכנסה לחופה ולא נבעלה אין להם ובניו של זה הי' מערים זרעם לאשפות ועוברים על גזירתו של הקב"ה, אלא: לאיש אשר אלה לו אנכי הרה. עד כאן דברי שליחות, מכאן ואילך באתה ודברה בעצמה: ותאמר הכר נא. (מא) בקש לכפור אמרה לו בבקשה הכר נא את בוראך, ודע והגד למי החותמת והפתילים והמטה האלה:

הערות ותקונים

שלש חדשים. לקח טוב ועי' בהמבאר מה שהביא בשם שרשי הרד"ק וכן כתב כן בפירושו עה"ת: לג) סומכוס אמר בש"ר מאיר. ב"ר פפ"ה אות י' וילקוט רמז קמ"ה ולק"ט. נדה ח' ע"ב ועיין ירושלמי יבמות פ"ד הי"א ובבלי יבמות מ"ג ע"א: לד) ר' הונא בש"ר יוסי. ב"ר שם וילקוט שם ורש"י עה"ת: לה) ויגד חסר וי"ו כו'. וכן הביא כן לעיל פסוק י"ג: לו) שהיתה עצמה מטפחת על כריסה כו'. ב"ר שם וילקוט ולקח טוב: לז) אלא אמר אפרים מקשאה. ב"ר שם וילקוט ולק"ט ורש"י עה"ת ומדרש אגדה, ועי' סוטה ח' ע"א וברש"י עה"ת ד"ה יתומה ועי' ברמב"ן: לח) א"ר חונא הוא כתיב. ב"ר שם אות י"א: לט) א"ר יודן. ב"ר שם אות י"א. ודורש מוצאת לשון מציאה: מ) מוצת כתיב מוצאת קרינן כשהיא באה לישרף, ודומה לדבר ויצת אש בציון. נראה שמלת מוצאת היתה כתובה באל"ף גם בחסרון אל"ף, עי' תוספות כתובות ס"ז ע"ב ד"ה דכתיב היא מוצת שכתבו ר"ח גריס מוצת בלא אל"ף לשון ויצת אש בציון עכ"ל. וגם מנחת יהודה על התורה הביא כן בשם ר"ח וכתב ולא שחסר כי הוא מלא בכל הספרים מדויקים, אך אינה נקראת כו' ועי' במנחת שי שכתב וז"ל כתובות פ' מציאת האשה [דף ס"ז ע"ב], וסוטה פ"ק [דף י' ע"ב] ומציעא פ' הזהב [דף נ"ט ע"א] נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש, ואל ילבין פני חבירו ברבים מנא לן מתמר דכתיב היא מוצאת ור"ח גריס מוצת חסר אל"ף מלשון ויצת אש בציון, וכבר כתב הריטב"א ז"ל שלא מצינו כן בכל הספרים אלא מוצאת לשון יציאה. ובערוך ערך צת נראה דהכי גריס בפרק הזהב בגמרא אל תקרי מוצאת אלא מוצת, וכן רש"י הביא בהדיא בפי' ב"ר המיוחס לו היא מוצאת מוצת קרי לומר שהיתה ראוי לשריפה, ורבינו בחיי עה"ת על הכתוב היא מוצאת הביא דברי חז"ל מכתובות וסיים ואעפ"י שמלת מוצאת כתובה באל"ף יש לפרשו לפי הדרך הזה מלשון ויצת אש בציון. ונראה כי גם דברי המחבר בעל שכל טוב נובעים מן ר"ח ויותר נכון להגיה מוצאת כתיב מוצת קרינן: מא) בקש לכפור. ב"ר שם אות י"א סוטה י' ע"ב ולק"ט: מב) כאן

אחר. (כח) יש דורשין לשבח, יעקב נתברך בגדי עזים, ויהודה העמיד מלכים וגואלים בגדי עזים שנדר, ויש דורשין מדה כנגד מדה: ותאמר אם תתן ערבון עד שלחך. כלומר עד שאתה שולח לי את הגדי. עיקר מלת ערבון, לשון ערבות, שהוא ערב בין הסוחרים לקיים הסחורה, ודומה לו אנכי אערבנו (בראשית מג ט), בני אם ערבת לרעך (משלי ו א), ועתה [התערב] נא (מ״ב יח כג), עורב ערובה (משלי יז יח), וכל דומיהן, מדוברים על אופן משכון ולשון משכון הוא שמושך את האדם לאותו דבר, וסימן לדבר משכני (שה״ש א ד) כל זמן שמשכני בידיך, אחריך נרוצה (שם):

יח) ויאמר מה הערבון אשר אתן לך ותאמר חתמך ופתילך. (כט) זה חותם שהיה חותם בו את הצאן: [פתילך. שהיה קושר בה את הצאן]. ומטך אשר בידך. שהיה אוחז בו את הצאן, שכך עושין הרועים קושרים חבל בראש המטה, והוא ענוב, ומכניסו בראש הכבש, והוא מושך, והעניבה מתקשרת והצאן נאחז, אלו דברי רבותינו מקצתן. (ל) ויש דורשין חותמך ופתילך, שמכניסין רצועה או פתיל עב בפה כיס של מעות, וחותמין בחותם וחותם קשור בפתילים, והפתילים במטה קטן, וכאשר הכיס קשור נשארו החותמות והפתילים והמטה ביד החותם ויש לה שלשלת ליעיד׳: ויבא אליה. למקום צנעה לשם פריה: ותהר לו. (לא) מיד מביאה ראשונה, ואע״פ שאמרו רבותינו אין אשה מתעברת מביאה ראשונה, תמר באצבע מיעכה, והכל לשם שמים, כדי להעמיד בנים מן האבות אברהם יצחק ויעקב, וכיוצא בעיבור זה דרשינן בהגר ובנות לוט: ותהר לו. כלומר ממנו:

יט) ותקם. ממשכבה: ותלך ותסר צעיפה מעליה ותלבש בגדי אלמנותה. שלא יקפצו עליה בני אדם בדרך:

כ) וישלח יהודה את גדי העזים ביד רעהו העדלמי לקחת הערבון [מיד האשה] ולא מצאה. כי לא היתה ישיבתה לשם, רק הולכת למקומה: ולא מצאה. כי איננו מכירה בסימנים שמתחלה היתה מכוסה בצעיף, ועכשיו היתה מלובשת בגדי אלמנותה בגדים שחורים:

כא) וישאל את אנשי מקומה. של אותו מקום שישבה שם בפתח עינים: לאמר. לומר לזה ולזה: איה הקדשה היא בעינים. כלומר שהיא בעינים, במקום שכל בני אדם מסתכלין בו: על הדרך. כמשמעו: ויאמרו לא היתה בזה. במקום הזה קדשה:

כב) וישב אל יהודה. והגדי בידו: ויאמר לא מצאתיה. בטביעת עין: וגם אנשי המקום אמרו. ומעידים: לא היתה בזה קדשה. מעולם לא היתה בזה קדשה, שאנו גדורין מן העריות ומן הזימה. קדשה זו זונה מופקרת, וכן הזהיר הכתוב, לא תהיה קדשה [מבנות] ישראל (דברים כג יח), ולא בשיטת אונקלוס, אלא בשיטת רבותינו נזכה לדורשו במקומו, ומתוך שנשגלת לכל עובר אינה מבחנת ממי נתעברה ואין הולד יודע אחר מי להתייחס, ודומה לדבר פן תקדש המלאה והזרע (דברים כב ט), שמתוך שנזרע כלאים אינו ראוי לביכורים, והוא כתוקד אש. וכן הדין של זו הביאה לתוך אש, שנאמר הוציאוה ותשרף:

כג) ויאמר יהודה תקח לה. התי״ו של תקח לה נחרטת להשמיע המלה לשון נקבה, שכך אמר לו מעתה אל תשנה לבקשה אלא תהא לוקחת לעצמה הערבון,

הערות ותקונים

לו מהורה אני. ב״ר שם אות ז׳ ומדרש אגדה: כח) יש דורשין לשבח. לקח טוב: כט) זה חותם שהיה חותם בו הצאן כו׳. לקח טוב ועיין בהמבאר מה שהביא בשם הרד״ק והרמב״ן: ל) ויש דורשין. מובא בקיצור בלק״ט: לא) מיד מביאה ראשונה. יבמות ל״ד ע״א וע״ב: לב) כלומר כמו

(פסוק א). (כא) כל מקום שנאמר גזיזה עושה רושם, וכבר דרשנו: הוא וחירה רעהו העדלמי. שאין דרכו של אדם חשוב להלוך בדרכים יחידי: תמנתה. כמו לתמנת:

יג) ויגד לתמר. חסר ו', שהוא לשון רכילות: לאמר. מגיד אחר מגיד. הנה חמיך. מה ראה הכתוב לשנות בפרשה זו מלשון מקרא ללשון משנה. שהרי בכל המקרא קורא אדם לאבי אשתו חתן, וכן אשה לאבי בעלה חותן, וכאן שינה לומר חמיך, אלא חמיך דחמי ליך שכן דבר הראוי קוראו חמי בירושלמי: עולה תמנתה לגוז צאנו. א"ר (כב) סימון תמנת אחת היתה, ולמה נאמר ביהודה עלייה, ובשמשון ירידה, דכתיב וירד שמשון תמנתה (שופטים יד א), (כג) אלא שהיתה נבנית באמצע ההר, ההולך לתמנת ממקום שהיה הולך יהודה היה עולה, שמשון היה יורד שהרי תמנת גבוה מאותו המקום. (כד) ר' אבין בר נגרא אמר. (כה) יהודה שנתעלה בה, נאמר בו עלייה, שמשון שנכשל בה בעבירה, נאמר בו ירידה:

יד) ותסר בגדי אלמנותה מעליה. בגדי אלמנותה היו בגדים שחורים: ותתעלף. הראה עצמה חלושה וכך דרך הצנועות: ותשב בפתח עינים. זהו אם הדרך, וזו היא פרישת דרכים בלשון רבותינו, פתח עינים עוברי דרכים פותחים עיניהם אנה יהיו פניהם מועדות לצפון או לדרום למזרח או למערב: אם הדרך. כמו שהאם יולדת, כך זו מולדת דעה לתועים בדרך. פרשת דרכים. שמתפרשת לדרכים הרבה, פתח עינים מכוונת מצד זה של דרך תמנתה ובאותו הצד ישבה לה שלא יהא חמיה יכול לעבור שלא יראה, וכל כך למה, לשם שמים, כדי שלא תצא מבית אבות ריקנית ולהעמיד משם בן:

טו) ויראה יהודה. עומדת על הדרך: ויחשבה לזונה, שכן דרך הזונות לעמוד בדרך, שנא' פעם בחוץ פעם ברחובות (משלי ז יב), אז לא השגיח בה: כי כסתה. כלומר שנסתכל בה כשכסתה פניה: מיד ויט אליה. והרבה כי נדרשים במקרא אמר אלו היתה זונה לא היתה מכסית פניה:

טז) ויט אליה. מה ראה לומר ויט אליה, היה יכול לומר ויבא אליה, (כו) א"ר יוחנן מלמד שבקש לעבור. וזימן לו הקב"ה מלאך הממונה על התאוה, א"ל להיכן אתה הולך ומהיכן מלכים ומהיכן גואלים עומדים, ונטה אליה אל הדרך בעל כרחו: ויאמר הבה נא. אלא בבקשה ממך הבה לי עצה אם אבוא אליך, (כז) א"ל טהורה אני ופנויה אני: כי לא ידע כי כלתו היא. שאם היה יודע לא היה שואלה לכך כיון שראתהו מהפס, מיד ותאמר מה תתן לי כי תבא אלי, כיון שאני מפקרת לך את עצמי הריני רוצה להשתכר:

יז) ויאמר אנכי אשלח (לך) גדי עזים מן הצאן. למה נזדמן בפיו גדי עזים ולא דבר

הערות ותקונים

ויעל על גוזזי צאנו, צאן סגולה של עצמו, כי היה לכל אחד ואחד סגולה, והיו רועים גם את צאן אביהם: כא) כל מקום שנאמר גזיזה עושה רושם. ב"ר שם אות ו' וילקוט רמז קמ"ה ולק"ט ומדרש אגדה: כב) א"ר סימון. ב"ר פפ"ה אות ו': כג) אלא שהיתה נבנית באמצע ההר. ובמדרש ב"ר שם חסר הסיום במאמר דר' סימון ונמצא לנכון בירושלמי סוטה פ"א ה"ח (דף י"ז ע"א) ובגמרא סוטה י' ע"א איתא רב פפא אמר חדא תמנה הוא. דאתי מאי גיסא ירידה ודאתי מהאי גיסא עליה, ופירש"י שהיתה מיושבת באמצע שיפוע ההר הבא לה מראש ההר יורד, הבא לה מרגלי ההר עולה, עיין לקח טוב ובהערה כ"ח: כד) ר' אבין בר נגרא אמר. בב"ר שם ר' אייבו בן אגרי: כה) יהודה שנתעלה בה כו'. בב"ר גי' אחרת וע"ש בפי' רש"י המיוחס לו ובחדושי הרש"ש. והוא דברי ר' אלעזר בגמרא בבלי שם ועי' בלקח טוב אלא יהודה שנתעלה בפרץ וזרח כתיב בו עליה, שמשון שנתגנה נאמר בו ירידה: כו) א"ר יוחנן. ב"ר פפ"ה אות ח' וילקוט שם ולקח טוב: כז) אמרה

ו) ויקח יהודה אשה לער בכורו ושמה תמר. (יב) שתימרה מעשיה כקטורת, שלא רצתה לצאת מבית חמיה:

ז) ויהי ער בכור יהודה רע. כמשמעו: בעיני ה׳, ולא בעיני אדם. (יג) שלא היה אדם יודע רשעו אלא הקב״ה, והוא עושה כמעשה אונן והקב״ה פרסמו בגנות: וימיתהו ה׳. שהרי דינו בדיני שמים:

ח) ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיך ויבם אותה. שהרי בביאה אתה קונה אותה לך: והקם זרע לאחיך. כלומר על אחיך. (יד) למדנו שהיו נוהגין במצות יבום קודם מתן תורה ממצות הדעת. (טו) מכאן תשובה למינים האומרים שאין יבום תלוי אלא בנחלה, שהרי עדיין לא היתה נחלה בישראל, שנאמר וישב יעקב בארץ מגורי אביו (בראשית לז א), ואמר ודור רביעי ישובו הנה (שם טו טז), ותשובה לאומרים כי ישבו אחים יחדיו (דברים כה ה), קרובים ולא אחים ממש, שהרי ער ואונן אחים ממש היו בני אב אחד ואם אחת, ולמדנו יבום מיבום, מה כאן אחיה ממש אף להלן אחיה ממש:

ט) וידע אונן. על פי אביו: כי לא לו יהיה הזרע. שלא יקראו הבנים שיעמיד על שמו שכן אמר לו אביו: והיה אם בא. באקראי בעלמא לא שנוהג בה חיבה אלא לפרקים כשמתאוה ובא אל אשת אחיו: ושחת ארצה. כמו לארץ, (יז) היה חורש בגנות ומערה לאשפות, ופי׳ דש מבפנים וזורה מבחוץ שכבת זרעו שלא תתעבר: לבלתי נתן זרע לאחיו. שיקרא לשם אחיו:

י) וירע בעיני ה׳ אשר עשה. שהיה משחית את זרעו, והקב״ה צוה לאדם ולחוה פרו ורבו (בראשית א כח), וכתיב לא תוהו בראה לשבת יצרה (ישעיה מה יח), וזה ממית את הוולדות שראויות לצאת ממנו, לפיכך: וימת גם אותו. מה ת״ל גם אותו, שדינו כדין אחיו, מה אחיו מיתתו בידי שמים, ומה זה משחית זרעו בשביל שלא תתעבר ותכחש יופיה, והעלה עליהם הקב״ה כאילו הרגו הוולדות וזרעותיהן, (יח) וכן אתה דורש קול דמי אחיך (בראשית ד י), לא דמו בלבד, אלא דמו ודם זרעותיו, וכן אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו (מ״ב ט כו):

יא) ויאמר יהודה לתמר כלתו שבי אלמנה בית אביך. נהגי מנהג אלמנות ושמרי את יבמיך שלא תנשאי לאחר עד יגדל שלה בני, שיהא בן י״ג שנה ויום אחד, שהיה באותו הפרק בן י״ב שנה: כי אמר. כלומר כי אמר אבל לא על מנת להשיאה לשלה שמא המקור גורם ואם יבא עליה פן ימות עליה גם הוא כאחיו, דחיוה מביתו: ותלך תמר ותשב בית אביה. שומרת יבם:

יב) וירבו הימים. (יט) י״ב חודש, ומה ת״ל וירבו שמלאו ימים של שלה י״ג שנה ועוד: ותמת בת שוע אשת יהודה וינחם יהודה. על ידי אחיו שבאו לנחמו: ויעל על גוזזי צאנו. (כ) סגולה של עצמו, שהרי כבר נאמר וירד יהודה מאת אחיו

הערות ותקונים

הם. לקח טוב ועי״ש הערה י״ד: יב) שתימרה מעשיה כקטורת. לק״ט: יג) שלא היה אדם יודע רשעו. לק״ט: יד) למדנו שהיו נוהגין במצות יבום קודם מתן תורה׳ ממצות הדעת.׳ לקח טוב: טו) מכאן תשובה למינים. לק״ט: טז) ותשובה לאומרים כי ישבו אחים יחדיו. לק״ט ועי״ש הערה י״ט מה שהבאתי בשם הראב״ע: יז) הי׳ חורש בגנות ומערה לאשפות פי׳ דש מבפנים וזורה מבחוץ. המאמר הי׳ חורש הוא לשון הב״ר שם אות ד׳. ומה שהביא פי׳ דש מבפנים, הוא לשון חז״ל ביבמות ל״ד ע״ב: יח) וכן אתה דורש קול דמי אחיך לא דמו בלבד. ב״ר פכ״ב ילקוט רמז ל״ח סנהדרין ל״ז ע״א: יט) י״ב חודש. ב״ר פפ״ה אות ו׳, ועיין סד״ע פ״ב ומובא בילקוט רמז קמ״ה ובתוס׳ עה״ת, ועי׳ נזיר ה׳ ע״א ובמכילתא בא סוף פי״ז: כ) סגולה של עצמו. לקח טוב וז״ל

ונבעלה לגוי וילדה לו את חירם, שנאמר וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצר, בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי (מ״א ז יג יד). ועל דעתיה דר׳ [יהודה בר] סימון חי חירם קרוב לת״ק שנה:

ב) וירא שם יהודה. קודם מכירת יוסף במקומו של חירם והוא השיאהו לו. (ז) והיינו דאמרי אינשי בר אתרא בוצינא דאתרא: בת איש כנעני. תגר, ודומה לו, אשר סחריה שרים כנעניה נכבדי הארץ (ישעיה כג ח), כנען בידו מאזני מרמה (הושע יב ח), יחצוהו בין כנענים (איוב מ ל), וכל דומיהן, ויש לומר כנענית ממש, שהרי עדולמי בתוך כנען הוא: ויקחה. דרך אישות: ויבא אליה. (ח) ואילו לקיחת בת שוע היה קודם מכירת יוסף אלא סידר הכתוב בפרשה מסויימת שלא להפסיק בין לקוחיה ולידתה, שהרי ער ואונן נולדו קודם מכירת יוסף, ושלה נולד באותה שעה שהיה עסוקין במכירת יוסף, ונכתב הענין מסויים אחרי מכירת יוסף, להודיע כי לכך קבר אשתו ובניו: ושמו שוע. משם הצדיק, ויש לומר שלכך נקרא שמו שוע, שהיה מגדולי הארץ, ודומה ללשון ולא ניכר שוע לפני דל (איוב לד יט): ויקחה. בדברים לניירה אמר אשריך שאת מתחבר לזרע אברהם ויצחק ויעקב ונכנסת תחת כנפי השכינה, שמעה לו ונתניירה: ויבא אליה לשם אישות:

ג) ותהר ותלד בן ויקרא [את] שמו ער. (ט) שהוער מן העולם, זה שכבר דרשינן שהראשונים משתמשין ברוח הקודש, לכך מכנין שם לבניהן על שם מעשה שעתיד להיות, ומתנבאין ואינן יודעין מה מתנבאין, ומגידים מראשית אחרית, וזש״ה אשר שם שמות בארץ (תהלים מו ט), אל תקרא שַמות, אלא שמות, שמו של אדם הוא על מעשיו, אבל אנו מוציאין שם בנינו על שם אבותינו הראשונים:

ד) ותהר עוד ותלד בן ותקרא [את] שמו אונן. גם היא כיוונה ברוח הקודש, לאחר שנשתרשה ביראת שמים (י) וקראה שמו אונן שהביא אנינה לעולם:

ה) ותוסף עוד. מה ת״ל ותוסף, שהרי ער ואונן נולדו קודם שנמכר יוסף, כי כשלקח יהודה את בת שוע, היה יוסף בן ט״ו שנה, ובאותו שנה נולד ער, ובשנה האחרת נולד אונן ופסקה, ואחר כך נמכר יוסף, בשנת י״ז לו, וירד יהודה ונפרש מאחיו לפרנס את עצמו ואת ביתו, ונזקק בעיר אכזיב לאשתו, והרתה אח״כ בשלה, לכך שינה כתוב בלשון ואמר ותוסף עוד ותלד בן: ותקרא את שמו שלה. לפי ששגג יהודה במכירת יוסף נקרא זה שלה, לשון תרגום, שגגה מתרגם שלה, ולבי רחש להדבירו על על אופן שנאמר והיה בכזיב בלדתה אותו, (יא) כזיב ושלה עניין חד הם, שכן כתיב באלישע לא תשלה אותי (מ״ב ד כח), וכתיב אל תכזב בשפחתך (שם שם טז), וזכר לדבר בתי אכזיב לאכזב (מיכה א יד): והיה בכזיב. יהודה היה בעיר אכזיב: בלדתו אותו. אמו לשלה:

הערות ותקונים

ב״ר שם ושם הגי׳ ר׳ יהודה בר סימון: ו) ועל דעתי׳ דר׳ יהודה בר סימון (כן תקנתי) חי חירם קרוב לת״ק שנה. ב״ר שם וע״ש בפי׳ רש״י המיוחס לו, ובמ״כ ובפי׳ מהרז״ו ובחדושי הרש״ש: ז) והיינו דאמרי׳ אינשי בר אתרא בוצינא דאתרא. אין זה לשון הב״ר כי במדרש שם ושמו שוע בר גברא תגרא בוצינא דאתרא. ורש״י בפי׳ המיוחס שלו הביא הגי׳ אביינס [צ״ל אכגונס] דאתרא ואין ספק במדרש „בר [צ״ל בת] גברא תגרא״ נוסף עפ״י ת״א שתרגם בת גברא תגרא: ח) ואלו לקיחת בת שוע הי׳ קודם מכירת יוסף. עי׳ לקח טוב: ט) שהוער מן העולם. ב״ר שם: י) וקראה שמו אונן שהביא אנינה לעולם. בב״ר שם אונן שהביא אנינה לעצמו: יא) כזיב ושלה עניין חד

ברוח הקודש. (קיא) שאין רוח הקודש שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות וכו׳, אלא כנגד יהודה דבר. אתה חיה רעה שבחיות אכלתהו: ויקרע יעקב שמלותיו. (קיב) ר׳ פנחס אומר שבטים גרמו לאביהם לקרוע נפרע להם במצרים. שנאמר ויקרעו [שמלותם] (בראשית מד יג). יוסף גרם להם לשבטים לקרוע. עמד בן בנו וקרע. שנא׳ ויקרע יהושע שמלותיו (יהושע ז ו). בנימין גרם קריעה לשבטים. עמד בן בנו וקרע. שנא׳ ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד א). מנשה גרם קריעה לשבטים. לפיכך נקרעה נחלתו. חציה בעבר הירדן. וחציה בארץ כנען:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו: וסמוך לה ירידת גור אריה. ולא היה ראוי לסמוך אלא ויוסף הורד מצרימה. אלא כדי לסמוך ירידה לירידה. (קיג) ר׳ יוחנן אמר כדי לסמוך הכר נא להכר נא. (קיד) ר׳ שמעון ב״ר נחמיא אמר כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשת פוטיפרע. מה זו לשם שמים. אף זו לשם שמים. (קטו) דא״ר יהושע בן לוי ראתה באסטרולונין שלה שעתידה להעמיד בן ממנו. הה״ד החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים מאשר יבוא עליך (ישעיה מז יג). א״ר אבא מאשר [ולא כל אשר. ודכוותה ולא יתבששו והנחש היה ערום] (בראשית ב כה, וג א). לא היה ראוי לסמוך אלא ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור. א״ר יהושע בן קרחה להודיע מאיזה חטא קפץ עליהם שלא נצטנעו מן הנחש. ועל שראה אותן עסוקין בדרך ארץ נתאוה להם. (קטז) א״ר יעקב דכפר חנן שלא להפסיק בפרשת נחש. ורבנן אמרי כדי לסרג על הספר. כמו שאמר ברוח הקודש:

[לח] א) ויהי בעת ההיא. שיעץ יהודה את אחיו למכור את יוסף: וירד יהודה מאת אחיו. כיון שראו אביהן עוסק בשקו ותעניתו אמרו ליהודה מלך הייתה עלינו. ואמרת לנו למכרו. ושמענו לך. ואם היית אומר פטרוהו לשלום. היינו שומעין לך כמו כן. ועד עכשו היה אבינו מזוקק לנו להשיאנו נשים. ועכשו שעסוק בשקו ובתעניתו אינו דין להזדקק לנו כל כך. (א) אמר להן באו נפזור עצמינו. שכל זמן שאנו מכונסין השטר מצוי להיגבות. וכן הוא אומר בנביע אלהים מצא את עון עבדיך (בראשית מד טז). לפי שהיו מכונסין. אמרו לו ולא אתה הראש שלנו רד ופרנס את עצמך. מיד וירד יהודה מאת אחיו. ולמה פתח בלשון ירידה. (ב) שהיתה ירידה לו שקבר אשתו ובניו. ולפי שפתח בדברי הצלת אחיו ויאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית לז כו). ולא סיים אלא במכירה. (ג) דת״ר כל המתחיל במצוה ואינו גומרה סוף בא למדה זו: ויט. נטה בגדולתו והלך להגורר: עד איש עדלמי. והוא היה דיינו מתחלה שהכבר השיאו את בת שוע: ושמו חירה. (ד) רבנן אמרו הוא חירם. ולא סבירא לן כוותייהו. (ה) אלא כר׳ יהודה דאמר חירם אחר היה. ואמו מישראל היתה. שנמנית אחר אמונתה

הערות ותקונים

מרבותינו אומרים. לא מצאתי המקור: קיא) שאין רוח הקודש שורה. שבת ל׳ ע״ב: קיב) ר׳ פנחס אומר. ב״ר שם אות כ׳ וילקוט רמז קמ״ג. ושו״ט מזמור י׳ אות ג׳ וע״ש בהערה י״ז: קיג) ר׳ יוחנן אמר כדי לסמוך הכר. נא להכר נא. ב״ר פפ״ה אות ב׳ ולק״ט וילקוט. ור״ל הכר נא דתמר להכר נא דכתונת יוסף. ומה שהביא המחבר כדי לסמוך ירידה לירידה, הוא דברי ר׳ אלעזר בב״ר שם ור״ל ירידה ביהודה לירידה של יוסף: קיד) ר׳ שמעון בר נחמי׳. ב״ר שם. ושם הגי׳ ר׳ שמעון בר נחמן וכן בלק״ט ר׳ שמואל בר נחמני: קטו) דאמר ריב״ל. ב״ר שם: קטז) א״ר יעקב דכפר חנן כו׳, ורבנין אמרי. ב״ר שם וילקוט ולק״ט:

[לח] א) אמר להן באו נפזור עצמינו כו׳. ב״ר פפ״ה אות ב׳: ב) שהיתה ירידה לו שקבר אשתו ובניו. ב״ר שם ולק״ט וילקוט: ג) דת״ר כל המתחיל. ב״ר שם אות ג׳ וילקוט ולק״ט, דב״ר פ״ח, סוטה י״ב ע״ב: ד) רבנן אמרו הוא חירם. ב״ר שם אות ד׳: ה) אלא כר׳ יהודה.

ועלת ליהודה. פסים ד׳ אותיות על שם אדוניו שנתעמרו בו פ׳ פוטיפר ס׳ סוחרים י׳ ישמעאלים מ׳ מדינים: (צו) ריש לקיש בשם ר׳ אליעזר בן עזריה אומר מאי דכתיב לכו [וראו] מפעלות אלהים וגו׳ הפך ים ליבשה וגו׳ (תהלים סו ה ו). ולמה וישנאו בשביל שיקרע הים לפניהם. וש״ה ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו וגו׳ (שם עו יז). וכתיב גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה (שם עז טז). מלמד שלא נקרע הים אלא בזכות יוסף: ויאמר אליהם שמעו נא החלום. אמר להם בלשון הזה יהיה נביאכם מוכיח אתכם. שנא׳ שמעו נא [את] אשר ה׳ אומר קום ריב את ההרים וגו׳ (מיכה ו א): והנה אנחנו מאלמים אלומים. (צז) אני רואה שאתם עתידין לעשות אילמין לפני עגלי ירבעם ולומר אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד). (צח) ר׳ אחא אמר כך אמר יוסף עתידין לעשות אילמין להעלים עלי דברים לפני אבא וגם אני מעלים כמו כן: והנה השמש והירח. כמשמעו: ואחד עשר כוכבים. אלו י״א מטות ישראל חוץ מלוי שנבדל: משתחוים לי. (צט) נגד יהושע בן נון, ועל כן סמך יהושע ואמר שמש בגבעון דום (ולבנה) [וירח] בעמק אילון (יהושע י יב). (ק) אמר עבדי דמרי לאו זבונתייכו בספרא דאבא. דכתיב משתחוים לי. (קא) א״ר ינאי ג׳ מלאכים נזדוונו לו. שנאמר וימצאהו איש (פסוק טו). וישאלהו האיש (שם), ויאמר האיש נסעו מזה (פסוק יז): הנה בעל החלומות. (קב) רבנן אמרי אתי טעין חילמא, (קג) ר׳ לוי אמר אמרו זה שעתיד להשיאנו לבעלים: והבור רק. (קד) א״ר אחא נתרוקן בורו של יעקב ואין בו דברי תורה הנמשלת למים. שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א). כתיב כי ימצא איש גונב נפש מאחיו מבני ישראל והתעמר בו ומכרו וגו׳ (דברים כד ז). והם מוכרים את אחיהם: ויעברו אנשים מדינים וגו׳. (קה) אמר הקב״ה אתם מכרתם בנה של רחל בעשרים כסף. לפיכך יהא כל אחד מכם נותן בקע לגלגולת: וישב ראובן אל הבור. (קו) ר׳ יהושע אמר טרחת הבית מושלכת עליו. וכיון שנפנה הלך והציץ אל הבור. (קז) ר׳ יהודה אומר כל אחד היה משרת את אבא יום אחד. ואותו יום היה יומו של ראובן. ואין הדברים נראין: כתונת בני חיה רעה אכלתהו. (קח) תרגמו אנשי עיר הקודש לא חייתא בישתא אכלתיה אלא חמי אנא (דחיתא) [דאיתתא] בישתא קיימא לקובליה. (קט) ובשיטת רב הונא דאמר נצנצה בו רוח הקודש ואמר חיה רעה זו אשת פוטיפרע, (קי) ויש מרבותינו אומרים שלא דבר

הערות ותקונים

שם אות ח׳ ולק״ט וילקוט ופי׳ שהטילו גורל: צו) ריש לקיש בש״ר אלעזר בן עזרי׳. ב״ר שם ושם הגי׳ ר׳ שמעון בן לקיש והכל אחד. צז) לעשות אלמין לפני עגלי ירבעם. ב״ר שם אות י׳ בשם ר׳ לוי ושם הגי׳ לעשות אלילים אלמים לפני עגלין של ירבעם: צח) ר׳ אחא אמר. ב״ר שם ודורש מאלמים לשון העלמה בחילוף עי״ן באל״ף: צט) נגד יהושע בן נון. עי׳ ב״ר שם אות י״א: ק) אמר עבדי דמרי לאו זבונתייכו בספרא דאבא. בב״ר שם אמר יהושע לשמש עבדא בישא לאו זבינת יתך בכספיה דאבא את. לא כך ראה אבא אותך בחלום והנה השמש והירח אף את דום מלפני. ובב״ר סוף פ״ו עבדא בישא לא זבינא דאבא את, פי׳ עבד רע ומורד וכי אין אתה עבד נמכר לאבי יוסף. ונראה במקום „בספרא״ צ״ל „בכספא״: קא) א״ר ינאי ג׳ מלאכים. ב״ר שם אות י״ד: קב) רבנן אמרי אתי טעון חילמא. בב״ר שם היידי ליה אתי וטעין חלמיה: קג) ר׳ לוי אמר אמרו זה שעתיד להשיאנו לבעלים. ב״ר שם ושם הגי׳ זה עתיד להשיאם לבעלים: קד) א״ר אחא. ב״ר שם אות ט״ז: קה) אמר הקב״ה. ב״ר שם אות י״ח. וילקוט רמז קמ״ב ופסיקתא דר״כ פסקא שקלים (י״ט ע״ב) וע״ש בהערות, ולק״ט (ל״ז כ״ח) ובהערה ע״ב: קו) ר׳ יהושע אמר. בב״ר שם אות י״ט נשמט בשגגה דברי ר׳ יהושע ונמצא לנכון בפסיקתא דר״כ פסקא שובה (קנ״ט ע״ב) וע״ש בהערה נ״ב והעירותי כי מאמר ר׳ יהושע חסר שם ונמצא לנכון בילקוט רמז קנ״ב בשם ב״ר: קז) ר׳ יהודה אומר. ב״ר שם אות ט״ו ושם הגי׳ ר׳ יוסי אומר והמאמר מובא גם ברש״י עה״ת: קח) תירגמו אנשי עיר הקודש. כוונתו לתרגום ירושלמי: קט) ובשיטת רב הונא. ב״ר שם סוף אות י״ט. וכן הביא רש״י עה״ת נצנצה בו רוח הקודש סופו שתתגרה בו אשר פוטיפר: קי) ויש

(פב) ורבותינו דרשו וישב יעקב בארץ מגורי אביו. אין ישיבת מנוח לצדיק בעולם הזה, שכן את מוצא באבות העולם כולם: בארץ מגורי אביו. (פג) באברהם כתיב ואת הנפש אשר עשה בחרן (בראשית יב ה), וכבר דרשנו אלו העבדים שניירו, שנאמר הסירו את אלהי הנכר (בראשית לה ב), ביצחק כתיב לא מצאנו, בא פסוק זה ולימד שגם יצחק מגייר גרים, שנאמר בארץ מגורי אביו. (פד) אל תקרא מגורי אלא מגויירי אביו: בארץ כנען. (פה) תנן הכל מעלין את נשותיהן לארץ ישראל, ואין הכל מוציאין, (פו) אחד נשים, ואחד עבדים, כיצד נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בארץ ישראל נותן לה ממעות ארץ ישראל, נשא אשה בקפוטקיא וגירשה בארץ ישראל נותן ממעות קפוטקיא כדברי רשב״ג: (פז) ת״ר הוא אומר לעלות [והיא אומרת שלא לעלות], כופין אותה לעלות, ואם לאו תצא בלא כתובה, היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות, כופין אותו, ואם לאו יוציא ויתן כתובה, היא אומרת לצאת, והוא אומר שלא לצאת, תצא בלא כתובה, הוא אומר לצאת, והיא אומרת שלא לצאת, יוציא ויתן כתובה, (פח) א״ר אבי מקולי כתובה שנו כאן, וקסבר רשב״ג כתובה דאוריתא:

(פט) ת״ר לעולם ידור אדם בארץ ישראל, ואפי׳ בעיר שרובה גוים, ואל ידור בחוצה לארץ, אפי׳ בעיר שרובה ישראל, (צ) שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שקיבל עליו מלכות שמים, שנא׳ לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים (ולזרעך אחריך) (ויקרא כה לח), וכל הדר בחוץ לארץ, דומה כמי שאין לו אלוה, וכן דוד הוא אומר, כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה׳ לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ש״א כו יט). (צא) א״ר אליעזר כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון, שנאמר העם היושב בה נשא עון (ישעיה לג כד): אלה תולדות יעקב יוסף. (צב) היה צריך לומר אלה תולדות יעקב ראובן, (צג) אלא שענינו של יוסף דומין לשל יעקב, לכך סמכן, מה יעקב נולד מהול, אף יוסף נולד מהול, מה יעקב היתה אמו עקרה, אף יוסף היתה אמו עקרה, זו קשתה אמו בלדתה, אף זה קשתה אמו בלדתו, אמו של זה ילדה שנים, אף אמו של זה ילדה שנים, מה יעקב שנאוהו אחיו, אף יוסף שנאוהו אחיו, יעקב נתברך בעושר, אף יוסף נתברך בעושר, יעקב יצא חוץ לארץ, אף יוסף יצא חוץ לארץ, יעקב נשא אשה בחוץ לארץ, וכן יוסף, יעקב ליווהו מלאכים, וכן יוסף, יעקב נתגדל ע״י חלום, וכן יוסף, יעקב נתברך בית לבן בגללו, וכן יוסף בית אדוניו, יעקב ירד למצרים, וכן יוסף, וזה כלה הרעב, וכן זה, יעקב משביע וכן יוסף משביע, יעקב מצוה על הפקודה, וכן יוסף על עצמותיו, יעקב נחנט, וכן יוסף, יעקב מת במצרים, וכן יוסף, יעקב נאמר בו גנבתי יום וגנבתי לילה (בראשית לא לט), וכן יוסף נאמר בו כי גנב גנבתי וגו׳ (שם מ טו), יעקב נפרד מאביו כ״ב שנה, וכן יוסף: והוא נער. שהיה (צד) ננער על מעשה בני בלהה ועל בני זלפה לאמר עשו כך וכך ולא על כולם, ודומה לדבר ויען הנער [הנצב] על הקוצרים (רות ב ו): ועשה לו כתונת פסים. (צה) שהפיסו עליה מי מהם יוליכנה אל אביהם,

הערות ותקונים

פב) ורבותינו דרשו. ב״ר פפ״ד אות ג׳ ע״ש: פג) באברהם כתיב ואת הנפש. ב״ר שם: פד) אל תקרי מגורי אלא מגויירי אביו. ב״ר בם אות ד׳ ודייק מלשון גירות: פה) תנן הכל מעלין. משנה כתובות ק״י ע״ב: פו) אחד נשים ואחד עבדים. במשנה שם אחד האנשים ואחד הנשים: פז) ת״ר הוא אומר לעלות. גמרא שם: פח) א״ר אבי. בגמרא שם אמר רבת: פט) ת״ר לעולם ידור אדם בא״י. גמרא שם: צ) שכל הדר בא״י דומה כמי שקיבל עליו מלכות שמים, שנאמר לתת לכם וגו׳. בגמרא הגי׳ שכל הדר בא״י דומה כמי שיש לו אלוה: צא) א״ר אלעזר. שם דף קי״א ע״א: צב) היה צריך לומר אלה תולדות יעקב ראובן. ב״ר שם אות ו׳: צג) אלא שענינו של יוסף דומין לשל יעקב. ב״ר שם, ובמ״ר פי״ד ותנחומא וישב וילקוט רמז ק״מ ולק״ט ועיין רש״י עה״ת: צד) שהי׳ ננער. לק״ט ור״ל שיוסף התגשא לשמור על דרכיהם ומעשיהם: צה) שהפיסו עליה. ב״ר

הקב"ה חייך בו בלשון אני גובה ממך. שכן תמר אומרת לך הכר נא למי החותמת וגו' (בראשית לח כה), וכן יעקב לפי שרימה באביו רימו בו בניו:

לג) ויכרה חסר יו"ד שלא היה מכירה במראיתה שהן סימנין מובהקין שכבר היתה לבנה שהיא מצהיר צהיר רך ונקי מילת ועכשיו היא מגועלת בדם ואין לו בה סימנים מובהקין אלא טביעת העין במדותיו: ויאמר כתונת בני (הוא) חיה רעה אכלתהו. זש"ה למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ כז), כך אמר יעקב עד עכשיו בשביל שהייתי שומר בצאן לבן לא היתה חיה רעה מתגרה בהם, ועכשיו נשתלחו בבן זקוני: טרף טרף יוסף. כפל הדבור כלומר דרכו של טריפה להציל הרועה ממנו כרעים או אוזן, וזה נטרף על הכל, אבל שניהם חסרים ו', שלא כיוון את דבריו באמת, (עב) שנסתרה ממנו רוח הקודש:

לד) ויקרע יעקב שמלותיו וישם שק במתניו. (עג) ר' פנחס אומר שבטים גרמו לאביהם לקרוע, והיכן כפר עליהן במצרים, שנאמר ויקרעו שמלותם ויעמוס וגו' (בראשית מד יג). (עד) א"ר אייבו לפי שתפש יעקב השק, לפיכך אינו זז מבניו לדורות, שכן כתיב באחאב וישם שק על בשרו (מ"א כא כז), במרדכי וילבש שק (אסתר ד א), וכן רבים: ויתאבל על בנו ימים רבים. (עה) אלו עשרים ושתים שנה:

לה) ויקומו כל בניו וכל בנותיו. בנותיו אלו כלותיו, (עו) וא"ר נחמיה כנעניות היו מעיר שכם לקחו, שכן אדם קורא לחתנו בנו, ולכלתו בתו: לנחמו. להשקותו כוס של תנחומין להברותו, כדרך שעשה יעקב ביצחק בנזיד: וימאן להתנחם. (עז) מתנחמים על המתים ואין מתנחמין על החי, שהרי ביהודה כתיב, וינחם יהודה (בראשית לח יב), וכתיב אל תבכו למת ואל תנודו לו בכו [בכו] להולך כי לא ישוב עוד וגו' (ירמיה כב י): ויאמר כי ארד אל בני. כלומר בשביל בני, ודומה לו אל אודות הרעה בתמר ואמנון (ש"ב יג טז), כלומר לא בפעם זו לבד אני מסרב להתנחם אלא אפי' כשארד שאולה ארד אבל: אבל שאולה. כלומר לשאול, (עח) כסבור שקצף הקב"ה עליו שחסרו מן י"ב שבטים: (עט) ויבך אותו אביו. של יעקב שהיה י"ב שנה אחרי מכירת יוסף, (פ) דא"ר לוי יצחק היה בוכה אצל יעקב, יוצא מאצלו היה יצחק רוחץ וסך ואוכל ושותה, שהיה יודע ברוח הקדש שיוסף חי, ולמה לא גילה גם ליעקב, שאמר בדעתו, הקב"ה לא גילה לו, והיאך אני מגלה לו:

לו) והמדנים. שקנאו מן הישמעאלים: מכרו אותו אל מצרים. (פא) אל דימוסיא של מדינים, ודימוסיא של מדינים מכרוהו לפוטיפר סרים פרעה שר הטבחים, כשנדרוש לפנינו:

הערות ותקונים

וילקוט שם וסוטה ט' ע"א ולק"ט: עב) שנסתרה ממנו רוח הקודש. עיין שבת ל' ע"ב: עג) ר' פנחס אומר. ב"ר שם אות כ' וילקוט רמז קמ"ג ולק"ט ושו"ט מזמור י': עד) א"ר אייבו. שם שם: עה) אלו כ"ב שנה. ב"ר וילקוט ולק"ט ומדרש אגדה, ועי' רש"י עה"ת מפורש המספר, ועי' מגילה י"ז ע"ב: עו) וא"ר נחמי' כנעניות היו. בב"ר לפנינו פפ"ד אות כ' המאמר נלקה בחסר והיה לנכון לפני הילקוט ברמז קמ"ג וכמו כן לפני המחבר, ועי' תנחומא הקדום וישב אות י' ובהערה ל', וכן רש"י עה"ת הביא כמו שהוא בתנחומא: עז) מתנחמים על המתים. ב"ר וילקוט ולק"ט ומס' סופרים פכ"א ומדרש אגדה: עח) כסבור שקצף הקב"ה עליו. לק"ט: עט) ויבך אותו אביו. של יעקב, שהי י"ב שנה אחר מכירת יוסף. ב"ר שם ויבך אותו אביו זה יצחק. וכן הובא ברש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה וכן הביא הראב"ע וז"ל קדמונינו דרשוהו על יצחק ובאמת כי לא מת יצחק עד שהיה יוסף בן כ"ט שנה עכ"ל. ועי' במנחת יהודה: פ) דא"ר לוי. ב"ר שם וילקוט רמז קמ"ג: פא) אל דימוסיא של מדינים ודימוסיא של מדינים. עי' לעיל הערה ס"ה שצ"ל דימוסיא של מדינה:

שהגיעו הישמעאלים, (סב) ומאי משמע דהאי ויעברו לישנא דאקדומי הוא, דכתיב וירץ אחימעץ דרך הככר ויעבר את הכושי (ש״ב יח כג), ואיבעית אימא מהכא, ויעבור מלכם לפניהם וה׳ בראשם (מיכה ב יג), ולפי שאלו מדינים מבני אברהם הם וקדמו לבא לפני הישמעאלים מכרוהו להם והם עצמם המדינים כתיב וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור. כיון שהעלוהו נתחרטו עליו, אז הגיעו ארחת ישמעאלים ומכרוהו המדינים ההם לפני אחיו לישמעאלים בעשרים כסף במה שנתנו בו, כי זה בעשרים כסף, משמע למדינים, ומשמע לישמעאלים, (סג) דא״ר יודן אנאת ארבע נכתבו עליו אחיו לסוחרים, סוחרים לישמעאלים, ישמעאלים למדינים, מדינים לפוטיפר, (סד) ר׳ הונא אמר חמש, שנאמר והמדנים מכרו אותו אל מצרים (פסוק לו), (סה) לדימוסיא של מדינים, ובא פוטיפר ולקחו מן דימוסיא של מדינים, ואין לומר מדינים הם הן מדנים שכבר נאמר את מדן ואת מדין. עשרים כסף. (סו) הם חמש סלעים, כי סלע ד׳ דינרין, וזה כסף דינר של כסף הוא, (סז) אמר הקב״ה אתם מכרתם בכורה של רחל בחמש סלעים, לפיכך צריכים אתם לפדות פטר רחם שנולד להם בה׳ סלעים:

כט) וישב ראובן אל הבור. כדי להעלותו בחבל שהביא בידו, כי לא נמצא שם בעת מכירתו. (סח) דא״ר אליעזר עסוק היה בשקו ובתעניתו על מעשה בלהה, וכיון שנפנה הלך והציץ בבור: והנה אין יוסף בבור ויקרע את בגדיו. לרצות את אביו. (סט) אמר לו הקב״ה מאדם הראשון עד כאן לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחלה, חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחלה, וזה הושע בן בארי, שאמר שובה ישראל עד ה׳ אלהיך (הושע יד ב):

ל) וישב אל אחיו ויאמר הילד איננו. הישוב לאביו. ואני אנה אני בא. ואיך אראה פני אבי והסירחון נתלה בי:

לא) ויקחו את כתונת יוסף. אותו של פסים ושני הבגדים כבשו: וישחטו שעיר עזים. ואע״פ שצריכין לדם ולא לבשר, לא נהגו בו מנהג הפקר ושחטוהו, זה שדרשינן בויבא יוסף את דבתם (בראשית לז ב): ויטבלו את הכתונת. כלומר הכתונת המיוחדת: בדם. בדמו של שעיר, (ע) ולמה בדם של שעיר, שדומה לדמו של אדם, ולפיכך בכל מקום השעיר לחטאת, יבא דמו ויכפר על דם הדומה לו, וכתיב כי הדם הוא הנפש (ויקרא יז יא):

לב) וישלחו את כתונת הפסים. כשהיא מגולגלת בדם שעיר: ויביאו אל אביהם ויאמרו זאת מצאנו. וישלחו משמע על ידי שליח, ויביאו ויאמרו. הן עצמן, אלא וישלחו ע״י בני השפחות, ויביאו בני השפחות אל אביהם ולא אמרו כלום, אלא זאת מצאנו, בא יהודה ואמר הכר נא הכתונת, ה׳ פתוחה וחטורה והוא לשון שמא, שמא כתונת בנך היא אם לא, עשה עצמו כמתנכר ומתעתע בעיני אביו. (עא) א״ר יוחנן אמר

הערות ותקונים

למדינים ומדינים לפוטיפר הרי כאן ד׳ מכירות כו׳ ע״ש: סב) ומאי משמע דהאי ויעברו לישנא דאקדומי הוא. פסחים ז׳ ע״ב: סג) דא״ר יודן אנאת ארבע. ב״ר שם אות כ״ב וילקוט רמז קמ״ג ויש לתקן בדברי המחבר אוניות, ופי׳ אוניות שטרות: סד) ר׳ הונא אמר חמש. שם: סה) לדימוסיא של מדינים. צ״ל לדימוסיא של מדינה, פי׳ הנהגת כלל המדינה והמלה יונית עי׳ ערוך בערכו: סו) הם חמש סלעים. ב״ר שם אות י״ח ועי״ש בחדושי הרש״ש: סז) אמר הקב״ה. ב״ר שם ופסיקתא דר״כ פסקא ב׳ שקלים (י״ט ע״ב) ועי״ש בהערה קנ״ה ועי׳ לק״ט ובהערה ע״ב: סח) דא״ר אליעזר עסוק בשקו ובתעניתו. ב״ר שם אות י״ט ופסיקתא דר״כ פסקא כ״ה וילקוט רמז קמ״ב ולק״ט ויב״ע עה״ת ורש״י עה״ת, ומובא בתוס׳ ב״ק צ״ב ע״א ד״ה מי בשם המדרש: סט) אמר לו הקב״ה. ב״ר פפ״ד אות י״ט ופסיקתא דר״כ שם: ע) ולמה בדם של שעיר שדומה לדמו של אדם. ב״ר שם וילקוט שם ויב״ע ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: עא) א״ר יוחנן. ב״ר שם

שבבשמים למרפא ולמיני אירס, וכה"א הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם (ירמיה ח כב): (נז) ולוט. זו מסטיני הנעשים בול כבול מלח. (נח) א"ר כהנא והלא אין דרכן של ערביים לטעון אלא עורות ועיטרן שריחו רע, אלא זימן להם הקב"ה סחורה זו בשביל צדיק זה שקים מליאי בשמים שתהא הרוח מנשבת בהם ולא ינזק מריחן של ערביים: הולכים להוריד מצרימה. סחורה זו ששם היא משובחת, וכה"א קחו (לכם) מזמרת הארץ בכליכם וגו' (בראשית מג יא), בכל מקום נאמר ירידה למצרים, ועליה ממצרים, שהיא ארץ שפלה, ועליה לארץ ישראל, וירידה מארץ ישראל, שהיא ארץ הרים ובקעות:

כו) ויאמר יהודה אל אחיו. (נט) בג' מקומות דיבר יהודה לפני אחיו ועשאוהו מלך עליהם, [ויאמר יהודה אל אחיו] ויבא יהודה ואחיו ביתה יוסף והוא עודנו שם (שם מד יד), ויגש אליו יהודה ויאמר (שם שם יח), היינו דכתיב כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה ב): מה בצע כי נהרוג את אחינו. כלומר מה ממון אנו מרויחין בכך, שאנו עוברים על מה שהזהיר הקב"ה שופך דם האדם (בראשית ט ו), ואם בשביל חלומותיו שלא ימשול בנו, הרי כבר נאמר באדם דמו ישפך (שם ט ו), ואם תאמרו וכסינו את דמו, הרי כבר נאמר קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה (שם ד י):

כז) לכו ונמכרנו לישמעאלים. (ס) אמר נלך ונתפוש דרכו של עולם, כנען שחטא לא לעבד נתקלל, אף זה שחטא והוציא דבה רעה לפני אבינו נמכרנו לעבד ונתהנה מדמיו: וידנו. חסר י', דמשמע יד אחד ממנו אל תהי בו בלשון יחידה: כי אחינו בשרנו. כלומר שאר בשרינו בני אב אחד, שעל כך נקנסו קין וזרעו למחות מן העולם: וישמעו אחיו. כלומר קבלו ממנו, אבל מראובן לא קבלו, לכך החזיק לו אביו טובה, שנאמר מטרף בני עלית (שם מט ט):

כח) ויעברו. (סא) כלומר קדמו אנשי מדינים סוחרים והגיעו אצל אחי יוסף קודם

הערות ותקונים

קטף ובמדרש ב"ר שם סוף פצ"א ומעט צרי בלסם קטף: מז) ולוט זו מסטיני. יש לתקן מסטיכי. ובב"ר ש.ז ולוט מוצטבה יש לתקן מוצטכי בכ"ף ופי' בל"י ורומי (Mastiche) מין שרף עי' מוספי ערך מסטיכי. ובילקוט רמז קמ"ט מובא לנבון מצטיכא ובגליון כתוב פי' מין שמן מסטיק בלע"ז (mastix) וברש"י בפי' המיוחס לו בב"ר שם הביא מנטיכי. מסטיגא בלע"ז יש לתקן מצטיכי מן אות צ' נעשית נ': נח) א"ר כהנא. ב"ר פפ"ד אות י"ז ושם הגי' א"ר אבא בר כהנא ובילקוט רמז קמ"ב בלי שם האומר. ומובא שם ברש"י עה"ת. ובתוספתא ברכות פ"ד איתא הלא אין דרכן של ערביים להיות נושאין אלא עורות ריח רע ועיטרן אלא שנתנו את הצדיק ההוא בין דברים החביבים: נט) בג' מקומות. ב"ר פפ"ד אות י"ז וילקוט רמז קמ"ב ולק"ט והסיום היינו דכתיב כי „יהודה גבר באחיו" הוא מלק"ט: ס) אמר נלך ונתפיש דרכו של עולם כנען שחטא. ב"ר וילקוט ולק"ט ומדרש אגדה ועי"ש הערה ל"ב: סא) כלומר קדמו אנשי מדינים סוחרים והגיעו קודם שהגיעו הישמעאלים ומכרוהו להם והמדינים מכרוהו לישמעאלים. המחבר כתב כן ממה שכתוב בב"ר שם אות י"ח עברו אותן המדינים. וחשב שפי' המדינים אנשי מדינים ולפנינו במדרש עברו אותן הדיינין. אבל גי' רש"י בפי' המיוחס לו המדינים ופי' המחלוקת שביניהם ליוסף, מפרש מלשון דינים ומדון. ובתנחומא הקדום וישב אות י"ג נאמר נעשו עליו שלש אוניות. והעירותי שם בהערה מ"ה בב"ר סוף פפ"ד אות כ"ב ומובא בילקוט סוף רמז קמ"ג כמה אוניות נכתבו ר' יודן אמר ארבעה ר"ה אמר חמש ועי"ש בפי' מהרז"ו וכן בלקח טוב (וישב ל"ז ל"ו) ד' פעמים נמכר לישמעאלים וישמעאלים לסוחרים וסוחרים למדינים ומדינים למצרים, ועי' רש"י עה"ת (וישב ל"ז כ"ח) וימכרוהו לישמעאלים והישמעאלים למדינים והמדינים למצרים עכ"ל. ורש"י הביא כמו שהוא בתנחומא שנמכר רק ג' פעמים, ועיין בבעלי התוס' עה"ת בפ' וימכרו את יוסף, וכן במנחת יהודה הנדפס שם שהביא בשם ה"ר אליקים שמצא ראי' לדברי רש"י במדרש תנחומא נעשה עליו ג' אוניות וכוון לדברי התנחומא שהוצאתי לאור, ועי' ברמב"ן. וראיתי בחזקוני וישב הביא ג"כ בטרם הגיעו הישמעאלים אליהם ויעברו אנשי מדינים סוחרים ומכרוהו להם בעודו בבור והמדינים מכרוהו לישמעאלים והישמעאלים מכרוהו

כב) ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם. אפילו בלעדי, שכבר אמר הקב"ה שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו), ואם רוצים אתם לסלקו מאתכם השליכו אותו אל הבור הזה, ואם תאמרו הרי בני אדם באים ומעלים אותו, הרי הוא במדבר מקום שאין בני אדם מצויין לעבור שם, ולמה עצם כל כך: למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו. אולי יסבור לו פנים, (מו) אמר הקב"ה אתה פתחת בהצלת נפשות תחלה, חייך אין מפרישין ערי מקלט תחלה אלא בתחומך, שנאמר את בצר במדבר בארץ המישור לראובני (דברים ד מג):

כג) ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו ויפשיטו את יוסף את כתנתו את כתונת הפסים. כלומר כתנתו המיוחד לו, ואת כתונת הפסים אשר עשה לו אביו, (מז) זה פרגוד מצוייר של מילת: (מח) אשר עליו. לרבות בגד אחר פשוט שלובשין בדרכים שלבש על הכתונת ביציאתו לדרך:

כד) (מט) ויקחהו. חסר ו': וישלכו חסר י', מלמד ששמעון לבדו לקחו והוא השליכו, וגם נדרש אם למקרא, שלקחו והשליכו בעצתם, והשליח הזה הוא כשולחיו, ואע"ג דאמרו רבנן אין שליח לדבר עבירה, הני מילי לדיני אדם, אבל בדיני שמים איכא, (נ) והיכן פרע לשמעון במצרים, דכתיב ויקח את שמעון ויאסור אותו לעיניהם (בראשית מב כד), (נא) לכך אמר יעקב ארור אפם כי עז (שם מט ז), ולכך לא בירכו מחוקק עם אחיו, אלא רמזו בברכת יהודה שהציל את יוסף, כענין שנאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז): הבורה. כלומר לאותו הבור שאמר ראובן: והבור רק. יכול היה לומר והוא ריק, מה תלמוד לומר והבור, (נב) מלמד ששני בורות היו, אחד מלא צרורות, והשני מלא נחשים ועקרבים, וכן דרך המקרא, שנאמר נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים (דברים ח טו):

כה) וישבו לאכול לחם. (נג) א"ר אחא בר זעירא אכילת (נד) עבירתן של שבטים רווחה היא לעולם, שאע"פ שאכלו על דם של יוסף, שדומה כאילו הרגוהו, נתיישבו להאכיל לחם לעוברים ושבים: וישאו עיניהם ויראו והנה ארחת ישמעאלים. עיקר מלת ארחת שיירא המהלכת בדרכים ממקום למקום, ודומה לדבר, דלתי לארח אפתח (איוב לא לב), ארח ברגליו לא יבא (ישעיה מ ג), לארח הבא (ש"ב יב ד), שכן דרך מתרגם ארח, לכך קורין לעובר דרך ארח: באה מגלעד. שמשם לקחו סחורתם זו: וגמליהם נושאים (נה) נכאת. זו שעוה: וצרי. (נו) זה שרף של עצי הקטף, והוא מובחר

הערות ותקונים

ב"ר פפ"ד אות ט"ו וילקוט ולק"ט: מה) ורבנן אמרו. ב"ר שם וילקוט שם ולק"ט והסיום אמרו לו אחיו ליתא שם: מו) אמר הקב"ה אתה פתחת בהצלת נפשות. ב"ר שם, ועי' מכות י' ע"ב ומהרש"א בח"א, ועי' מדרש שמואל פ"ט אות ו': מז) זו פרגוד. ב"ר שם אות ט"ז וילקוט שם, ויב"ע תרגם פרגוד מצויר ומובא בערוך ערך פרגד ופי' ברומי מלבוש מרוקם: מח) אשר עליו לרבות בגד אחר כו'. הלקח טוב הביא את כתנת הפסים זה פרגוד בגד פשוט הוא שלובשים בדרכים: מט) ויקחהו חסר וי"ו וישלכו הסר יו"ד כו'. בב"ר פפ"ד אות ט"ז ויקחוהו ויקחהו כתיב, מי הי' זה שמעון, וכן הביא בעל הטורים ויקחהו כתיב חסר וי"ו שלא לקחו אלא אחד והוא שמעון. ומה שהביא המחבר וישלכו חסר יו"ד עי' מנחת שי שהביא בשם הרמ"ה ז"ל שכתב וישלכו חסר יו"ד בין למ"ד לכ"ף. וכן הוא בכל ספרים מדוייקים חסר כתיב: נ) והיכן פרע לשמעון. ב"ר שם: נא) לכך אמר יעקב כו'. הוספת המחבר: נב) מלמד ששני בורות היו. ב"ר שם: נג) א"ר אחא בר זעירא. ב"ר פפ"ד אות י"ז ושם הגי' א"ר אחוה בר זעירא ובילקוט רמז קמ"ב בלי שם האומר: נד) עבירתן של שבטים רווחה היא לעולם. בב"ר שם ובילקוט שם הגי' זכורה היא לעולם תקוה היא לעולם, ועי' ביפ"ת ובמ"כ ובפי' מהרז"ו: נה) נכאת זו שעוה. ב"ר סוף פצ"א ונכאת שעוה. וכן תרגום אונקלוס שעף: נו) זה שרף של עצי הקטף. כריתות ו' ע"א ירן ת"א שם צרי

יז) **ויאמר האיש נסעו מזה.** כלומר שמעתי בני אדם אומרים, **ושמא הם אחיך שאתה אומר: נלכה דותינה.** כמו לדותן: **וילך יוסף אחר אחיו.** מהו אחר אחיו, וכי היה רואה אותן שילך אחריהם, אלא שהלך בשביל אחר חיקור שרשי רגליהם, ודומה לדבר, ותשמור כל (אורחותי) [ארחותי] על שרשי רגלי תתחקה (איוב יג כז): **וימצאם בדותן:**

יח) **ויראו אותו מרחוק.** (לז) חסר ו', והן שבעה חסר ו' במקרא, וכולם למדרש, וזה היה ברחוק מלא עיניהם: **ובטרם יקרב אליהם.** בתוך ד' אמות: **ויתנכלו אותו להמיתו.** אין בכל המקרא אלא במקום ערמות מות, וכה"א (להורגו) [להרגו] בערמה (שמות כא יד), (לח) תרגום אונקלוס למיקם בנכילה. והיה לו לומר ויתנכלו בו, כענין שנ' והפך לבם לשנוא (אותו) [עמו] להתנכל בעבדיו (תהלים קה כה), או לומר ויתנכלו לו, כלומר הערימו להמיתו אותו, כענין שנאמר בנכליהם אשר נכלו (להם) [לכם], ומה ת"ל אותו, מלמד שלא הערימו להמיתו אותו בידים, אלא להמיתו אותו על יד כלבי הצאן, (לט) לשסות בו הכלבים:

יט) **ויאמרו איש אל אחיו.** (מ) שמעון אומר ללוי תחילה שהיו אחים כלי חמס, וכולם הסכימו להם, לכך כתיב ויאמרו: **הנה בעל החלומות בא.** ודומה לו מי בעל דברים (שמות כד יד): **הלזה בא.** (מא) כלומר מתהדר לפנינו כלוז ומראה גדולה לפנינו, ודומה לו מי האיש הלזה (בראשית כד סה), ודרשינן כבר הדור ונאה כלוז, וכן אתה דורש רץ דבר אל הנער הלז (זכריה ב ח):

כ) **ועתה לכו ונהרגהו.** בידים: **ונשליכהו באחד הבורות.** מפני שצריך קבורה ושלא ירגיש אדם: **ואמרנו.** לאבינו: **חיה רעה אכלתהו ונראה מה יהיו חלומותיו.** והאיך הן מתקיים, (מב) אמר הקב"ה אתם אומרים נראה, ואני אומר אראה, עכשיו נראה דבר מי יקום, מני או מכם:

כא) **וישמע ראובן.** (מג) שהיה עוסק בשקו ותעניתו על מעשה בלהה בא וכלל עצמו עמהם עבור להצילו: **ויאמר לא נכנו נפש.** כלומר הכאה של מיתה, ומה ראה ראובן להקדים בהצלתו, (מד) א"ר נחמיא כך אמר בכור אני ואין הסירחון תלוי אלא בי. ורבנן אמרי כך אמר הוא מונה אותי עם אחי, שנאמר ואחד עשר כוכבים (בראשית לז ט), דין עלי הוא להצילו, אמרו לו אחיו ואם אינך מסכים עמנו הרי אנו הורגין אותו בלעדיך:

הערות ותקונים

וי"ו והן שבעה חסר וי"ו במקרא. היינו בתורה והם בראשית כ"ב ד', ל"ז י"ח שמות ב' ד', כ' י"ח, כ' כ"א, כ"ד א', דברים כ"ח מ"ט: **לח)** ת"א למיקם בנכילה. לפנינו בת"א למקטליה בנכילו: **לט)** לשסות בו הכלבים. בב"ר וילקוט אמרו בואו ונשסה בו את הכלבים והוא עפ"י מאמרם פסחים קי"ח ע"א כל המספר לשון הרע ראוי להשליכו לכלבים, ונשסה הוא מלשון המשנה סנהדרין ע"ו ע"ב שיסה בו את הכלב ופי' רש"י שיסה גירה וכן הביא הלק"ט מיד שיסו בו את הכלבים: **מ)** שמעון אומר ללוי. עיין לק"ט (ל"ז י"ט) ובהערה נ"ה ושם נסמן: **מא)** כלומר מתהדר לפנינו כלוז כו' הדור ונאה כלוז. עיין תנחומא תולדות הערה מ"ו שו"ט מזמור צ' הערה צ"ח לקח טוב חיי כ"ד ס"ה ובהערה קמ"ב. והמחבר הבין הכוונה הדר כמו לוז ר"ל הלוז של שקדים עי' בשו"ט שם בהערה הנ"ל ויותר נכון כמו הלז ר"ל רוץ דבר אל הנער הלז (זכרי' ב' ח') ועי' במקומות הנ"ל ושם הארכתי: **מב)** אמר הקב"ה. ב"ר פפ"ד אות י"ד ולק"ט וע"ש בהערה נ"ז ותנחומא הקדום וישב הערה מ"א ורש"י עה"ת ומדרש אגדה ושם בהערה כ"ג: **מג)** שהיה עוסק בשקו ובתעניתו. ב"ר פפ"ד אות י"ט וילקוט רמז קמ"ב. ופסיקתא דר"כ פסקא שובה (קנ"ט ע"א) וע"ש בהערה נ"ב. וכן הובא במדרש משלי מזמור א' אות י"ב וע"ש בהערה ס"ד: **מד)** א"ר נחמי' כך אמר בכור אני.

היה יעקב רואה את הדברים ממשמשין ובאין, אמר אם נתבקרה פנקסו מה אני יכול לעשות, נטל קולמוס וכתב באיזה יום ובאיזה שעה ובאיזה מקום. (כט) א״ר חייא ראה רוח הקודש אומרת ליעקב, שמור את הדבר, עתידין הדברים להיות:

יב) וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם. (ל) את נקוד עליו. מלמד שלא הלכו לרעות אלא את עצמן בגדיים וטלאים שבצאן אביהם, שהרי כמה עבדים רועים היו ליעקב ולא היה להם ללכת לרעות, וזה שדרשינן רועה את אחיו בצאן (בראשית לז ב): בשכם. כבר דרשנו שמו:

יג) ויאמר ישראל אל יוסף. שנשאר בבית אצלו ועוסק בתורה עמו. (לא) ואותו שעה היו עוסקין בענין עגלה ערופה, וכן אנו עתידין לדרוש ביירא את העגלות אשר שלח יוסף (בראשית מה כז): הלוא. מלא ו׳, כבר דרשנו: הלא אחיך רועים בשכם לכה ואשלחך אליהם ויאמר לו הנני. (לב) ר׳ תנחומא אומר נהג בו כבוד כראוי במורא האב על הבן, (לג) א״ר חמא הדברים הללו היה יעקב אבינו נזכר (לד) ומתחתך עליו, אמר בני היית יודע שאחיך שונאין אותך ואמרת הנני, ולא עכבת ללכת אצלם. כל לכה שהיא לשון הליכה, כתיב בה׳, כגון [לכה] ואשלחך, לכה נא אקחך (במדבר כג כז), וכל דומיהן, והיה לו לומר לך, אלא לפי שהן לשון ענוה נכתבין מלאין ה׳, וכל שהוא במקום אליך חסירין ה׳, כגון לך לך (בראשית יב א), לך ה׳ הצדקה (דניאל ט ז), וכל דומיהן חוץ מארבעתן שהן מלאין ה׳, ולכה איפוא מה אעשה בני (בראשית כז לז), ולכה אין בשורה (ש״ב יח כב), זכיני בוראי להגיע למקומו לכבודו כהנה:

יד) ויאמר לו. בתחלה אמר לו לכה לשון ענוה, אמר שמא לא ילך אצלם שהרי שונאין אותו, כיון שקיבל עליו לילך, א״ל בציווי לך נא, לשון בקשה פייסו לומר שתהא רואה שלום אחיך האיך שרויין: ואת שלום הצאן. שמא ניזוקו. כל מלה שהיא חטופה פ״ה הפועל, כגון שלום דיבר, הרי היא ניתלית על חברתה, ואם היתה נפתחת ונקמצת, כגון שלום רב (תהלים קיט קסו), את בריתי שלום (במדבר כה יב), וכל דומיהן, הלא דבר הוא: והשיבני דבר. הרי עומדת על עצמה, ועוד יש ללשונות הללו דרכים מוחלקין ואין להאריך בהם: וישלחהו מעמק חברון. ליווהו על מנת לחזור: ויבא שכמה. (לה) מקום מזומן לפורענות, וזכר לדבר, דרך ירחצו שכמה (הושע ו ט):

טו) וימצאהו איש. (לו) זה גבריאל, שנאמר והאיש גבריאל אשר ראיתי (בחזיון תחילה) [בחזון בתחלה] מועף ביעף (דניאל ט כא): והנה תועה בשדה. יוסף היה תועה בשדה שאינו יודע לכוין הדרך, ודומה לדבר תעיתי כשה אובד (תהלים קיט קעו), או חמורו תועה (שמות כג ד): וישאלהו האיש לאמר. לו בקול גדול שיכול לשמוע מה תבקש:

טז) ויאמר את אחי אנכי מבקש. כדי לראותם: הגידה. לשון ענוה: נא. לשון בקשה: לי. בפירוש: איפה הם רועים. כבר דרשנו איפא באל״ף, ואיפה בה״א, מה ביניהם:

הערות ותקונים

חייא ראה רוח הקודש כו׳. בב״ר שם א״ר חייא רבה רוח הקודש כו׳ ובילקוט שם בהשמטת שם האומר: ל) את נקוד עליו מלמד. ב״ר שם אות י״ג וילקוט שם במ״ר פ״ג אות י״ג לק״ט, ספרי בהעלותך פיסקא ס״ט, אדר״נ פל״ד ורש״י על התורה ומדרש אגדה: לא) ואותה שעה היו עוסקין בעניין עגלה ערופה. עי׳ ב״ר פצ״ה אות ב׳ ותנחומא הקדום ויגש אות י״ב וברש״י עה״ת (מ״ה ל״ז): לב) ר׳ תנחומא אומר. ב״ר פפ״ד אות י״ג ושם איתא ר׳ תנחומא בש״ר ברכיה: לג) א״ר חמא. ב״ר שם ושם הגי׳ א״ר חמא בר חנינא: לד) ומתחתך עליו. בב״ר וילקוט ומעיו מתחתכין: לה) מקום מזומן לפורענות. תנחומא הנדפס מכבר וישב אות ב׳ ועי׳ סנהדרין ק״ב ע״א ורש״י עה״ת (ל״ז י״ד): לו) זה גבריאל. פדר״א פל״ח ותנחומא שם ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: לז) חסר

עמדו ממנו שני זוגי מושלים, יהושע וגדעון מושלים, ירבעם ויהוא מלכים, (כג) מכאן אמרו רבותינו כל החלומות הולכין אחר הפה, וכן הוא אומר ויהי כאשר פתר לנו כן היה (בראשית מא יג), ולא שכך היה פתרונו אלא חלום הראשון פתר על הפירות כדדרשינן, והשני בישר על הממשלה:

ט) **ויחלום** עוד חלום אחר. מהו אחר דבר אחר זו על הממשלה: **ויספר אותו לאחיו.** (כד) מכאן אמרו חלמא דלא משתעי, כאינגרתא דלא מיקרי: **והנה השמש.** כנגד יעקב אביו. שכך אמרו רבותינו וילן שם כי בא השמש (שם כח יא), (כה) ר׳ פנחס בשם ר׳ חביב אמר שמע יעקב כל מלאכי השרת אומרים בא השמש, ובשעה שאמר יוסף והנה השמש והירח וגו׳, (כו) אמר יעקב מי גילה לזה ששמי שמש, לכך פתר לו הבוא נבוא אני: **והירח.** כנגד בלהה אומנתו, כשם שהירח פעמים חסירה ופעמים נדחית כך האשה פעמים מלאה עצמה בבטנה, פעמים פשוטה, פעמים נדחית בדווה וליבונה: **ואחד עשר כוכבים.** כנגד אחד עשר אחין, וכן בכל מקום נזכרין שבטי ישורון כנגד משטרן של מזלות: **משתחוים לי.** כך ראה שמשתחוים י״א מזלות למזלו שהוא י״ב:

י) **ויספר אל אביו ואל אחיו.** בא הפסוק הזה לומר כי תחלה סיפר לאביו ואח״כ לאחיו: **ויגער בו אביו.** הגערה נחלקה לשני ענינים, האחת שגוער אדם בקטנו ובבנו ובתלמידו, והוא נזיפות של תוכחת מגולה, כגון ויגער בו אביו, טוב לשמוע גערת חכם (קהלת ז ה), למה לא גערת בירמיהו (ירמיה כט כז) וכל דומיהן. השני, גערת מאמר השמר, כמו (נערת) [גער] חית קנה (תהלים סח לא), גערת גוים אבדת רשע (שם ט ה), מגערת פניך יאבדו (שם פ יז), וכל דומיהן: **ויאמרו לו מה החלום הזה אשר חלמת.** מכלל שעל הראשון לא גער בו, שהיה בשורת אצירת הפירות: **הבוא נבוא.** ה׳ חטופה להתמיה המלה: **אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה.** (כז) א״ר חמא בר חנינא אם כך אמר היה סבור יעקב שתחיית המתים יגיע בימיו, שנאמר אני ואמך, ניחא אני אלא אמך רחל כבר מתה ואתה אומר והירח, ולא היה אבינו יודע שהדברים מגיעים לבלהה שגדלתו כאמו:

יא) **ויקנאו בו אחיו.** כל קנאה הסמוכה ללמ״ד לשון חיבה, כגון אשר קינא לאלהיו (במדבר כה יג), קנא קנאתי לה׳ צבאות (מ״א יט י), וכל דומיהן, ואם יאמר לך אדם, ויקנאו למשה במחנה (תהלים קו טז), יש להשיב כי גם אותה קנאה של חיבה שהיו מחבבין את הכהונה, שנא׳ ובקשתם גם כהונה (במדבר טז י), וכל קנאה הסמוכה לבי״ת הרי היא לשון תחרות, כגון כי קנאתי בהוללים (תהלים עג ג), אל תקנא בעושי עולה (שם לז א), ויקנאו בו אחיו, וכל דומיהן: **ואביו שמר את הדבר.** (כח) א״ר לוי

הערות ותקונים

ויהושע היה משבט אפרים (זבחים נ״ד ע״ב) וב״ר פצ״ז אות ה׳ יהושע משל אפרים, וכן תראה בב״ר פמ״ח יהושע בא מיוסף. וגם גדעון היה משל מנשה ב״ר פצ״ז אות ה׳. ומה שהביא המחבר ירבעם ויהוא מלכים, ב״ר שם קדמו במלכים ירבעם משל אפרים ויהוא משל מנשה, וכן בב״ר פפ״ב אות ד׳ ומלכים מחלציך יצאו זה ירבעם ויהוא. ועיין פסיקתא רבתי סוף פסקא ג׳: כג) מכאן אמרו רבותינו. ברכות נ״ה ע״ב: כד) מכאן אמרו חלמא דלא משתעי כאיגרתא דלא מיקרי. בגמרא ברכות נ״ה ע״א וא״ר חסדא חלמא דלא מפשר כאגרתא דלא מקריא, פירש״י דלא מפשר שלא פתרוהו: כה) ר׳ פנחס בש״ר חביב אמר. ב״ר פס״ח אות י׳ וצ״ל ר׳ פנחס בש״ר חנין: כו) אמר יעקב מי גילה לזה. ב״ר שם ופפ״ד אות י״א: כז) א״ר חמא בר חנינא. ב״ר שם פפ״ד אות י״א ולפנינו ר׳ לוי בש״ר חמא בר חנינא והובא בילקוט רמז קמ״א והשמיט שם האומר וכן הובא במדרש אגדה: כח) א״ר לוי. ב״ר שם אות י״ב ולק״ט ובילקוט שם בחסרון שם האומר: כט) א״ר

ואתם חשבתם עלי רעה (בראשית נ כ)], כל שנאה כתיב בשי"ן שהיא משנה את הלב ממדה למדה:

ה) ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו ויוסיפו עוד שנוא אותו. כמו לשנוא, והוא דבור קל:

ו) ויאמר אליהם. (יד) לאחר שנאמר ויגד לאחיו, מה ת"ל ויאמר אליהם, אלא אע"פ שהיה יודע שמוסיפין שנאה לא היה נמנע מלשנות ומלספר להם חלומו. (טו) אליהם מלא י'. מלמד שהיה רואה בשעה שהן כולן מקובצים ומספר להם: שמעו נא. לשון בקשה, מלמד שהיה אומר להן ולא היו מקשיבין, והוא מפייסן שישמעו חלומותיו:

ז) והנה אנחנו מאלמים אלומים. אלו אגודות של שבלים, וכן תרגום אונקלוס מאסרין אסרין, (טז) ואנשי עיר הקודש מתרגמין מפרכין פרוכין, וכן דרשנו תאלמנה שפתי שקר (תהלים לא יט), יתפרכו, (יז) ודומה להן בדברי רבותינו התיה והחלתית והאלום, (יח) תייה קורא בלע"ז דירא, והוא מין עץ, (יט) חלתית בלע"ז לזרו פולאנטו. אלום (כ) ויש שונין והאלים, הוא בושם דם ונכתש עם המלח לתבלין, ולדבריהם עיקר מלת אלימה שבתחלה קוצרין המלח ועושין אותו כרי וערימה מסויימת וכשעושה את הקמה אלומות הוא שמחלקין אותה לחלקים דקים, בדבר שהיה שלם ועכשיו נפרד: והנה קמה אלומתי. מתוך חברותיה: וגם נצבה. על עצמה השבלין דרך גדולין: והנה תסובנה אלומותיכם. שהיו באות ומקיפות לשלי: (ותשתחוינה) [ותשתחוין] לאלומתי. מה ראה שר החלום להראות לו החלום אלומות, אלא מלמד כשם שראה פרעה חלום של רעב, כך ראו יעקב ויוסף, אלא יעקב שמר בלבו, ויוסף סופרו, וזה שדרשינן וגם לא לחכמים לחם (קהלת ט יא). בתחלת הפרשה. אמר להם כינסו פירות מפני הרעב העתיד לבא, וגם אני כונס פירות בפני עצמו, שלכם ושלי עומדין, ואתם צריכים לשלי אפס כי לא נודע להם ולו הדבר בפירוש, כי היה חלום הדיוט ולא בחזיון נבואה, וזה שדרשינן בויהי האדם לנפש חיה (בראשית ב ז). (כא) ה' פעמים כתיב והנה בענין, כנגד ה' פעמים שנשתחוו לו:

ח) ויאמרו לו אחיו המלוך תמלוך עלינו. לשון תימה: (ואם) אם משל תמשול בנו. לשון תימה, (כב) א"ר סימון לפי שענו אותו בשתי לשונות כפולות, לפיכך

הערות ותקונים

שהיה בדעתם כו' כמו שהוא בלק"ט ומובא במנחת שי וז"ל בריש וישב לשלם חסר וי"ו עפ"י המסורת והעתק הללי וספרים מדוייקים ובמדרש לקח טוב לשלם חסר וי"ו שהיה בדעתם לשלם לו רעת כדכתיב ואתם חשבתם עלי רעה וכן כתב בעל הטורים עכ"ל: יד) לאחר שנאמר. לקח טוב: טו) אליהם מלא יו"ד. לק"ט: טז) ואנשי עיר הקודש מתרגמין. הוא תרגום ירושלמי: יז) ודומה להן בדברי רבותינו התיה והחלתית והאלום. הוא במשנה טבול יום פ"א מ"ו: יח) תייה קורא בלע"ז דירא אין למלת זו הבנה ואולי צ"ל תייה נקרא בלע"ז דירא. ופתרון המלה הזרה נעלם ממני. והוראת תיה במשנה שרש עשב שמשימים מהם באוכל עי' ערוך השלם ערך תייה ומה שהביא המחבר והוא מין עץ אינו נכון: יט) חלתית בלע"ז לזרו פולאנטו המלות משובשות. וגם הערוך בערך חלתית הביא בלע"ז לזרו פודוליגטו ויש לתקן לסרפיטיון Laserpitium. עי' ערוך השלם ערך חלתית: כ) ויש שונין והאלים. הוא לשון רב האי גאון בפי' לטהרות שם שכתב והאילום פי' יש שונים והאלים ופי' מלוח. ר"ל בושם נכתש עם המלח, ומה שהביא המחבר הוא בושם דם. מלת „דם" אין לה הבנה: כא) ה' פעמים כתיב והנה. לקח טוב: כב) א"ר סימון לפי שענו אותו בשתי לשונות כפולות לפיכך עמדו ממנו שני זוגי מושלים יהושע וגדעון מושלים ירבעם ויהוא מלכים. הוא דברי המדרש ב"ר פפ"ד אות י' בתוספת דברים כי במדרש נאמר רק ר' סימון אמר מפני שענו אותו בלשון כפול לפיכך הוא מעמיד מלכים. וכן הובא בילקוט רמז קמ"א. ומה שהביא המחבר יהושע וגדעון מושלים כי יהושע וגדעון היו שופטים

אל יצחק אביו בחברון: רועה את אחיו. כלומר עם אחיו: בצאן. (ג) הצאן לא נאמר אלא בצאן, שהיה נאמן לאביו ושומר בצאן מה יעשו אחיו בהם שלא ישחיתם: והוא נער. (ד) מתנענע כנער ועושה מעשה נערות, מתקן שערו, מתלה בעקיבו, ולא שהוא חושד בכל אחיו, אלא: את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו. עמם היה מתגרה כסבור שבני פילגשים הם: ויבא יוסף את דבתם. עיקר מלת דבה לשון סתר, ודומה לדבר, דובב שפתי ישנים (שה"ש ז י): רעה. לשון הרע דרכו ליאמר בסתר, (ה) במרגלים כתיב ויוציאו דבת הארץ (במדבר יג לב), שהוציאו מלבם, וביוסף כתיב ויבא, כי מה שהיה מדבר עליהם לא היה אלא לפני אביהם בלבד, ואעפ"כ נענש: איזה דבה הביא (ו) ר' מאיר אומר כך אמר חשודין בניך על אבר מן החי, אמר הקב"ה חייך אפי' בשעת הקלקלה הן שוחטין, שנ' וישחטו שעיר עזים (בראשית לז לא). (ז) ר' שמעון אומר כך אמר תולין בניך עיניהן בבנות הארץ, אמר הקב"ה חייך שאני מגרה בך את הדוב, שנא' ותשא אשת ארוניו וגו' (שם לט ז). (ח) ר' יודא אומר כך אמר מזלזלין בניך בבני השפחות וקורין להם עבדים, א"ל הקב"ה חייך שאתה נמכר לעבד. ר' יודא ב"ר סימון אומר על שלשתן הוא אומר פלס ומאזני (משקל) [משפט] לה' (משלי טז יא):

ג) וישראל. פעמים קראו הכתוב יעקב, ופעמים ישראל, כדדרשינן: אהב את יוסף מכל בניו. ולמה: כי בן זקונים הוא לו. (ח*) ר' יודא אומר שהי' זיו דיוקנו דומה לו. (ט) ור' נחמיה אומר שהיה זריז וחכם כמותו, שכל הלכות שמסרו לו שם ועבר מסרן ליוסף: ועשה לו כתונת פסים. שהיתה [מגעת עד פס ידו], ויש אומרים שנתן מילת בגד פסי ידיו סביב אף בכל הכתונת שמגעת עד פסי ידיו. ודומה לדבר פס (ידיו) [ידא] דדניאל (דניאל ה ה), (י) אר"ל צריך אדם שלא לשנות בנו בין בניו שבשביל שני סלעים מילת, פי' שנתן יעקב בכתונת יוסף בפסי ידיו ולא בכתונת אחיו, הכנים קנאה ביניהם, אלמא כתונת זו מצמר נקי היתה, והמילת לא היתה אלא כנגד פסי ידיו:

ד) ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו. ואפילו מראובן ושמעון ויהודה: וישנאו אותו. בלב גם בני הגבירות: ולא יכלו דברו לשלום. לכך לא נאמר דבר עמו, אלא דברו, כלומר ולהזכירו ולדבר בשמו לשלום, אלא לאיבה, (יא) דא"ר אחא בר זעירא מגנותן של שבטים אתה למד שבחן, שהרי באבשלום כתיב ולא דבר אבשלום עם אמנון למרע ועד טוב (ש"ב יג כב), שהיה הדבר טמון בלבו אבל כאן לא יכלו דברו לשלום מה שבלבם היה בפיהם, (יב) מכאן שנו רבותינו הקנאה התאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם, (יג) לכך לשלם חסר ו', [שהיה בדעתם לשלם לו רעה שנאמר

הערות ותקונים

אות ה' וילקוט שם ולק"ט: ג) הצאן לא נאמר כו'. לק"ט: ד) מתנענע כנער. לק"ט, עיין ב"ר פפ"ד אות ז' ורש"י עה"ת וילקוט שם, ופי' מתנענע תרגום ואשעה בחוקיך ואגעגע: ה) במרגלים כתיב. הוא לקוח מן הלק"ט: ו) ר' מאיר אומר. ב"ר שם ועי' פדר"א פל"ח: ז) ר' שמעון אומר. ב"ר שם: ח) ר' יודא אמר כו'. ב"ר שם: ח*) ר' יודא אומר שהי' זיו דיוקנו דומה לו. ב"ר שם אות ח' וילקוט רמז קי"מ ר' יהודה אומר שהיה זיו איקונין שלו דומה לו: ט) ור' נחמי' אומר שהיה זריז וחכם כמותו שכל הלכות כו'. ב"ר שם, והמלות „שהיה זריז וחכם כמותו" הוספת המחבר: י) אר"ל צריך אדם שלא לשנות. ב"ר שם וילקוט רמז קמ"א וכן בגמרא שבת י' ע"ב: יא) דא"ר אחא בר זעירא. בב"ר שם אות ט' א"ר אהבא בר זעירא וילקוט שם השמיט שם האומר ובילקוט שמואל רמז קמ"ט הביא המאמר בשם ב"ר וגורס א"ר אחא בר זעירא, כמו שהביא המחבר ובלק"ט א"ר אחוה בר זעירא ובמדרש שו"ט מזמור כ"ח אות ד' איתא א"ר אבא בר זעירא ועי"ש בהערה ט"ו: יב) מכאן שנו רבותינו. אבות פ"ד מכ"ח: יג) לכך לשלם חסר וי"ו. הוספתי

בימי, אני עבדו, מה שכתוב, והקימותי לדוד צמח צדיק (ומלוך) [ומלך] מלך והשכיל (ירמיה כג ה):

שלמה פרשת וישלח. וסמוך לה פרשת ישיבת יעקב בארץ והיתה ראויה לכתוב תיכף לפרשת ויקח עשו את נשיו וגו' (פסוק ו'), במקרא הנדרש עליהם, שנא' נסו ואין רודף [רשע] (משלי כח א), רשע זה עשו, שנא' ביה וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (בראשית לו ו), (וצדיק) [וצדיקים] ככפיר יבטח (משלי שם), זה יעקב, דכתיב ביה וישב יעקב בארץ מגורי אביו (פסוק א') אלא סילק הכתוב את הקש ואת התבן תחלה, ואח"כ סינל את הכר, שנאמר כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו (תהלים קלה ד): שבתי (וראיתי) [וראה] תחת השמש כי לא לקלים המרוץ (קהלת ט יא), זה יעקב שברח בקלות מפני לבן, ואעפ"כ לא נהנה ממרוצתו שהרי דלקו לבן וגרם לו לקלל את רחל ומתה עליו, ולא לגבורים המלחמה (שם שם), אע"פ שנאבק עם המלאך כגבור נמצא כדקר צולע. וגם לא לחכמים לחם (שם שם), אע"פ שיעקב חכם ונביא שנודע לו על הרעב בחלום, חסר לחמו והוריד בניו לשבור בר במצרים, (ולא) [וגם לא] לנבונים עושר (שם שם), אלו בני יעקב שהיו נבונים ועשירים, שנא' כי כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו (בראשית לא טז), ואעפ"כ ירדו מנכסיהון על שמכרו את יוסף שכן אתה מוצא ביהודה, שנא' וירד יהודה (שם לח א), מלמד שירד מנכסיו. וגם לא ליודעים חן (קהלת ט יא), זה יוסף שהיה יודע לכוון ברוח הקודש, ולא היה לו חן אצל אחיו. כי עת ופגע (אחד) יקרה את כולם (שם), שהשטן מצוי לקטרג את הצדיקים, שנ' אם שוט ימית פתאום למסת נקיים ילעג (איוב ט כג), (ס) אמר רב אחא בשעה שהצדיקים מבקשין לישב בשלוה בעולם הזה, השטן מקטרג ואומר לא די מה שמתוקן להן לעתיד, אלא שמבקשין לישב בשלוה בעולם הזה. שכן יעקב שבקש לישב בשלוה בעולם הזה, נזדווג לו שטנו של יוסף:

וישב.

[לז] א) וישב יעקב. (א) מלמד שכל אותן השנים שהיה בחוץ לארץ לא היתה ישיבתו חשובה עד שבא לארץ ישראל, שנאמר קום עלה בית אל ושב שם (בראשית לה א), וכשבא לחברון נתיישב שם ישיבה קבועה: בארץ מגורי אביו כנען. זש"ה בענין אברהם גר ותושב אנכי עמכם (שם כג ד) ובענין יצחק גור בארץ הזאת (שם כו ג), שעדיין לא נכבשה הארץ לפניהם אלא הכנעניים וחוצבים בורות, שנאמר ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת (דברים ו יא):

ב) אלה תולדות יעקב יוסף. פסל את השאר לומר לך (ב) התולדות לא באו אלא בזכות יוסף, כלום הלך יעקב אצל לבן אלא בשביל רחל, והתולדות הללו לא היו ממתינים אלא עד שנולד יוסף, שנא' ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני (בראשית ל כה), וכתיב גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה (תהלים עז טז). יעקב הוליד ויוסף כלכל, לפיכך נקראו על שמו. הניח מעשה כולם ועסוק במעשה יוסף, כדי להתחיל ולסדר ירידת מצרים שננזרה לזרע אברהם בין הבתרים: יוסף בן שבע עשרה שנה היה. באותו הפרק תחלת ירידתו למצרים ט' שנים אחר שבא יעקב

הערות ותקונים

ס) אמר רב אחא. ב"ר פפ"ד אות ג' וילקוט רמז ק"מ:

[לז] א) מלמד. עי' לק"ט ריש וישב: ב) התולדות לא באו אלא בזכות יוסף כו'. ב"ר שם

במקומו יותר משאר בני אדם ובנה לו עיר נאה ושמה פעו. מלשון פועה הופיע: **ושם אשתו מטבאל.** (מח) א״ר סימון שהיו מטיבין אותה אל בעלה: **בת מטרד.** בת שנטרדה מבעלה: **בת מי זהב.** בת צורף היתה שמתיך את הזהב לתוך הכור במים. (מט) זה דרך הפשט בשיטת ההרגום. אבל רבותינו חלקו על מקרא זה. (נ) ר׳ לוי ור׳ סימון אמרו מטיבין אלהותן שהיו יושבי׳ מטיבין את עצמן לעבוד ע״ז. **בת מטרד.** שהיתה [מעמדת] טוריות לע״ז. (נא) וי״א שנטרד מן העולם מהר. (נב) ור׳ סימון אומר מהטבאל מטיבי נשים היו משהיו מטיבין אותה לבעלה טורדין אותה ממנו. **בת מי זהב.** (נג) סררין הוון מה דעתרן אמרון מהן דהבא מהן כספא:

מ) **ואלה** שמות אלופי עשו. מוסיף על האלופים הראשונים שהיו ג׳ בני עשו. וי״א בני בנים בדור אחד הרי י״ד. ואלו היה בזה אחר זה: **למשפחותם.** שנפוצו למשפחותם: **למקומותם.** לאחר שחלקו להם הארץ וישבו איש במקומו: **בשמותם.** שמקצתן קרויין בשם אלופים. הראשונים ורובם בשמות אחרים: **אלוף תמנע.** זה מוכיח על תמנע בן אליפז כשנדרש וזה נקרא בשמו: **אלוף עלוה.** מלשון מלחמה על בני עלוה: **אלוף יתת.** לא שמעתי עליו מדרש:

מא) **אלוף** אהליבמה. על שם ממזר בת ענה: **אלוף אלה.** אלה יהיה כאלה נובלת עליה: **אלוף פינן.** על שם פונין הוא צלמונה מקום ציה וצלמות. וכן אתה דורש ומתרגם ויסעו מפונין:

מב) **אלוף** קנז. על שם קנז בן אליפז: **אלוף תימן.** על שם תימן בן אליפז: **אלוף מבצר.** על שם עירו מבצר:

מג) **אלוף** מגדיאל. (נד) יום שמלך ליטצום נראה לר׳ אמי בחלום היום מלך מגדיאל ועוד מלך אחר מתבקש לאדום: **אלוף עירם.** שעתיד להערים תשבחות למלך המשיח: **אלה אלופי אדום.** מלכים בלי כתר. כדכתיב ומלך אין באדום נציב מלך (מ״א כב מח). נציב מתרגמינן אילהון איסטרטגי מלכא: **למושבותם בארץ אחוזתם.** אחר שהיה להם ישוב ואחוזה מלמד שהאלופים הללו עמדו אחר שמנה מלכים הנזכרים למעלה: **הוא עשו.** הוא ברשעו מתחלתו ועד סופו: **אבי אדום.** (נה) תבשילו אדום. מלכו אדום. ארצו אדומה. גבוריו אדומים. מנן גבוריו אדום. ובגדיהם אדומים. (נו) והקב״ה הנקרא צח ואדום. (נז) יפרע ממנו בלבוש אדום. (נח) ויז דם על בגד אדום. (נט) ע״י אדום. ויקוים

הערות ותקונים

בירושלמי מגילה פ״א (דף ע״א ע״ב) את הצמרי חמץ: מח) א״ר סימון שהיו מטיבין אותה אל בעלה. ב״ר פפ״ג אות ד׳: מט) זה דרך הפשט בשיטת התרגום. אונקלוס תרגם בת מצרף דהבא, וגם הראב״ע הביא והגאון אמר צורף זהב: נ) ר׳ לוי ור׳ סימון אמרו. ב״ר שם: נא) וי״א שנטרד מן העולם מהר. לא מצאתי המקור ובב״ר ליתא ואולי כוון לת״י שמתרגם בת מטרד גברא טרודא דהוו לעולם כי טרידא כל ימי חייו: נב) ור׳ סימון אומר. ב״ר שם: נג) סררין הוון, מה דעתרן אמרון מהן הכא מהן כספא. המלה ״סררין״ אין לה מובן ובב״ר שם טרודים היו, והילקוט סוף וישלח השמיט המלה, גם יש לתקן לפנינו מן דעתרין אמרון מהוא דהבא מהו כספא פי׳ משהעשירו אמרו מהו זהב מהו כסף. וכן בלק״ט בת מי זהב מרוב עשרו היה אומר מה כסף מהו זהב, וכן רש״י הביא בת מי זהב מהו זהב עשיר היה ואין זהב חשוב בעיניו לכלום. ועי׳ בתרגום יב״ע וירושלמי: נד) יום שמלך לוטצום נראה לר׳ אמי בחלום. ב״ר שם ולפנינו לוטיינוס. ויש לתקן גם לפנינו לוטנוס. והוא שר רומי ליציניוס: נה) תבשילו אדום כו׳. ב״ר פס״ג ופע״ה ולק״ט: נו) והקב״ה הנקרא צח ואדום. דכתיב דודי צח ואדום (שה״ש ה׳ י׳): נז) יפרע ממנו בלבוש אדום. דכתיב מדוע אדום ללבושך (ישעי׳ ס״ג ב׳): נח) ויז דם על בגד אדום. דכתיב ויז נצחם על בגדו (ישעי׳ ס״ג ג׳): נט) ע״י אדום. ע״י משיח בן דוד, דכתיב והוא אדמוני (ש״א ט״ז י״ב)

ובאו הכל ומנשקין את הבר, שנאמר תורם ורוח (תנשאם) [תשאם] (ישעיה מא טז), והבר מתנשק להיכשר ללחם הפנים. זה ישראל, שמתייחס אח״כ למלכי כהנים וגוי קדוש, שנאמר ואתה תגל בה׳ בקדוש ישראל תתהלל (שם שם), ואע״פ שהקש והתבן נזרין הרי הן עומדין ליגנב לשריפת האש, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו׳ (עובדיה א יח):

לב) וימלך באדום בלע. זה בלעם הקוסם שרצה לבלע נחלת ה׳ בני בנותיו, שנאמר ארמי אובד אבי ויירד מצרימה (דברים כו ה): בן בעור. בן שנבער אביו מנביאות: ושם עירו דנהבה. כשירד למצרים להיות יועץ לפרעה הוא יועצהו לומר לעצמו הבה נתחכמה לו פן ירבה (שמות א י):

לג) וימת בלע וימלוך תחתיו יובב. אויבו של מקום: בן זרח. שהזריח אורה של מלכות הרשעה שכתבה (מד) שהיתה מלכות עקורה מאדום ובא זה ומלך עליהן ופרנסי מבצרה שעתיד להיבצר דכתיב אם בוצרים באו לך הלא ישאירו עוללות (עובדיה א ה), והקב״ה בוצרן לגת ודורכן, שנאמר פורה דרכתי לבדי (ישעיה סג ג), וכתיב ובגדיך כדורך בגת (שם שם ב), (מה) א״ר אבהו כך אמר הקב״ה כבר היתה מלכות עקורה מאדום ובאתה בצרה וסיפקה לה מלכים מעתה אין לי עסק אלא עם בצרה, שנאמר כי זבח לה׳ בבצרה (ישעיה לד ו), (מו) ואח״כ וטבח גדול בארץ אדום (שם):

לד) וימת יובב וימלוך תחתיו (חשים) [חשם], גם זה חש שם לכבוד מלכות הרשעה אחרי מות יובב בא מבצרה ממקומו של יובב שהרי אינו אומר מארץ תימן סתם, אלא מארץ התימני, מארץ של יובב שהיה מעיר תימן בצרה, ודומה לו אליפז התימני:

לה) וימת חשם וימלוך תחתיו הדד. שהשחית ערי מדין ועוגה עליהם הידד: בן בדד. שהושיב בני העיר בדד: המכה את מדין בשדה מואב. וכי מה ענין מדין אצל מואב, אלא בימי עמלק היתה מלחמה זו נזדוונו יחד מדין ומואב, שנא׳ ויאמר מואב אל זקני מדין וגו׳ (במדבר כב ד), גירה להם הקב״ה את הדד מלך אדום בא מדין לעזור את מואב והכם הדד בגבול מואב: ושם עירו עוית. שהיו מעוותין שם את המשפט:

לו) וימת הדד וימלוך תחתיו שמלה ממשרקה. זה היה מארץ הצמרי מארץ כנען שהיו משרקין את הצמר ועושין שמלות, (מז) דאמר ר׳ יהודה למה נקרא שמלות צמרי, שעושין בצמר:

לז) וימת שמלה וימלוך תחתיו שאול. שהשאיל עצמו לעבירה, וכן אתה דורש בשאול בן הכנענית: מרחובות הנהר. מקום היה על יד נהר פרת וקראו כך:

לח) וימת שאול וימלוך תחתיו בעל חנן. שהיה עושה חינות לבעלים: בן עכבר. בן שקיפח שוקי אביו ועיכבו כביר זמן מרובה:

לט) וימת בעל חנן בן עכבור וימלוך תחתיו הדר. נצטער המחבר שלא שמע על רשע זה מדרש של גנות שראוי להתלוצץ בע״כ ובעבודה, אלא זה הדר הדור היה

הערות ותקונים

והקש. עי׳ ב״ר סוף וישלח: מד) שהיתה מלכות עקורה. עי׳ ב״ר פפ״ג אות ג׳: מה) א״ר אבהו. עי׳ ב״ר שם: מו) ואח״כ וטבח גדול בארץ אדום. במקום ואח״כ צ״ל ואר״ב והוא ר״ת וא״ר ברכיה כמו שהוא בב״ר שם: מז) דאמר ר׳ יהודה למה נקרא שמלות צמרי שעושין בצמר. יש לתקן למה נקרא צמרי שהן עושין בצמר והוא עפ״י מאמרם ב״ר פל״ז אות ו׳ את הצמרי. זו חמץ ולמה הוא קורא אותה צמרי יהודה בר רבי אמר שהן עושין בצמר. וחמץ שם עיר בסוריא, וכן איתא

שהיא תחלת ברייתא. רב הונא אמר [בשם ר׳ יוחנן] אף ביום הכיפורים מברכין עליו, ובאור ששבת כל אותו היום:

כה) **ואלה** בני ענה דשן. חסר יו״ד, וחסר ו׳ כתיב, לפי שחסרה גדולתו: ואהליבמה בת ענה. לפי שנזדווגה לעשו נתייחסה עם האלופים:

כו) **ואלה** בני דישן. פעם קוראו דישון במלאפום ופעמים קוראו דישן השי״ן נפתחת. ועוד יש דישן אחר שאינה משתנה שנאמר ודישון ואצר ודישן (פסוק כא), והכרת אותותם דישן שהוא משתנה כתיב ביה ואלה, ושאינו משתנה כתיב ביה אלה: ואלה בני דישן חמדן ואשבן. שחמדתן נתנה לשבאין: ויתרן וכרן. ויתר אחיו נזכרו ביד בני עשו:

כז) (ואלה) [אלה] בני אצר בלהן. מלשון בלהות היית ואינך (יחזקאל כח יט): (וזעוה) [וזעון] מלשון והיית לזועה (דברים כח כה): ועקן מלשון שמת מועקה במתנינו (תהלים סו יא):

כח) **אלה** בני דישן. שאין שמו משתנה: עוץ. נעשק, (לז) שהרי בירושלמי עושק מתרגמינן עוצייא: וארן. שחזר לשעבודו לתת מס וארנונה שהרי אלו כולן בני אלופין הן יחד בימי עשו ובניו, ונצחום בני עשו והגלום, כדרשינן מן המקרא:

כט) **אלה** אלופי החרי. פסל את בנים מאלופיהם שהרי גלו: אלוף לוטן אלוף שובל אלוף צבעון אלוף ענה. וזה עיקר המדרש למעלה כי בחיי אביו בא צבעון על אמו והוליד ממנה את ענה, ומקצת בני הדור אמרו כי ענה בן שעיר הבעל הוא וחכם אחד אומר כי ענה בן צבעון הבועל הוא, וכן יסוד ההלכה שפסקו רבותינו, וכן דרשנו באהליבמה בת ענה בת צבעון:

ל) **אלוף** דישן. (לח) שקראו הכתוב דישן על שם אחיו הקטן דישן בן חמישי של שעיר דישן בן שביעי של שעיר, ולמה קורא לדישון דישן, מלמד שמת אחיו הקטן לפניו והן קוראין אותו על שמו: אלה אלופי החרי. שבעה: לאלופיהם. כלומר לממשלתן, כמו למלכותן לשולטנותם לאומתם. בארץ שעיר. שם היו אלופיהן לא במקומות אחרים לא בתחלה ולא בסוף:

ירוויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לה פרשת משוטי אלוני בשן וקרשי איי כתים. (לט) דא״ר יצחק למה נמשלו אומות העולם לספינה, מה ספינה זו עושין לה תורן ממקום אחר, והוגנים ממקום אחר, ונס ממקום אחר, כך אומות העולם שמלה ממשרקה שאול מרחובות הנהר וכן כולם, (מ) אבל בישראל כתיב (מא) ממנה פנה ממנה יתד (זכריה י ד), (מב) כרכא דכולא ביה, ממנו כהניו, ממנו נביאיו, ממנו מלכיו, ממנו שריו:

לא) **ואלה** המלכים. הוסיף על האלופים שהמלכים הם באים ממקומות הרבה ומולכין באדום לפני מלוך מלך לבני ישראל משפרצו בני ארם עד שמלך שאול בן קיש בישראל, וכתבם הסדרן יחדו (מג) כדי לסיים ענין התבן והקש לסלקם מעל הבר, שנאמר מה לתבן את הבר נאום ה׳ (ירמיה כג כח). וכשמסלק את הקש הרי הרוח מפזרו

הערות ותקונים

ד׳ וע״ש מה שהעירותי בהערות ושם הארכתי. יע״ש וימצא מבוקשו: לז) שהרי בירושלמי עושק מתרגמינן עוצייא. העושק אשר עשק (ויקרא ה׳ כ״ג) ת״י עציא: לח) שקראו הכתוב דישן על שם אחיו הקטן. עי׳ בלקח טוב ושם יש לתקן הרי ז׳ אלופים לשעיר וי״א אלופים לעשו וה׳ בני עשו: לט) דא״ר יצחק. ב״ר פפ״ג אות א׳ וילקוט רמז ק״מ: מ) אבל בישראל כתיב. לק״ט: מא) ממנה פנת ממנה יתד. בקרא כתיב ממנו. ועי׳ בלק״ט הערה ט״ו: מב) כרכא דכולא ביה. הובא ג״כ בלק״ט והוא בחולין נ״ו ע״ב וספרי האזינו פיסקא ש״ט: מג) כדי לסיים ענין התבן

(פסוק כ), הן בן אשתו של שעיר אמו של צבעון הוא בנו של צבעון ממש. (כד) מלמד שבא צבעון על אמו והוליד ממנה את ענה. (כה) ואקשינן דילמא תרי ענה הוו. ומתרץ רב פפא אנא אימר מילתא דלא אמרה שבור מלכא ומנו רבה. אמר קרא הוא ענה, הוא ענה דמעיקרא. פי' הוא הנזכר בפסוק אלה בני שעיר החורי כדדרשנו. וזה ענה היה אביה של אהליבמה ואשת עשו היתה, שנאמר ואהליבמה בת ענה בת צבעון, וצבעון אבי אביה הוא, וקראה הכתוב בת צבעון, לפי שהיה שטוף בזימה. וכשם שבא על אמו, כך בא על כלתו ולא נתברר לפני הדור אם היא בת הבעל או בת הבועל. ומה שרוב מקומה כתיב בת ענה, לפי שרוב בעילות אחר הבעל: אשר מצא את הימים. אלו בריות רעות של כלאים שאימתן מוטלת על הבריות. ומה עשה ענה, בשביל שהיה ממזר הביא ממזרות לעולם. (כו) והביא סוסיא וזיווג לה חמור ויצאה ממנה פרידה. (כח) אמר הקב"ה אני לא בראתי בריה של היזק ואתה הבאת לעולם, חייך אף אני בורא בריה של היזק. הביא בגזירתו חכינה ונזדווג לה חרדון, ויצא ממנה חכרבר. (כט) מעולם לא אמר אדם שנשכו חכרבר וחי. (ל) ושבעטתו פרדה לבנה וחי. (לא) לקץ ימים ברעותו את החמורים לצבעון אביו, מצא בריות רעות הללו ונכנסה אימתן בלבו וקראן יימים. לשון אימה, ודומה לו איום ונורא הוא (חבקוק א ז): (לב) ויש מפרשים מצא הימים. (לג) כלומר הביא את האומים, מצא לשון תמצא ידך לכל אויביך (תהלים כא ט). יימים כמו ושני לאומים ממעיך וגו' (בראשית כה כג), ואין הדברים נראין כפתור ופרח. (לד) תני האש והכלאים לא נבראו בששת ימי בראשית, אבל עלו במחשבה להבראם. כלאים אימת נבראו, בימי ענה, כדדרשינן. (לה) א"ר יונתן כל שאזניה דקות וקטנות, אמה סוסה ואביה חמור. האש, (לו) ר' לוי אומר שלשים וששה שעות שמשה אורה בלי הפסק, י"ב של ערב שבת, וי"ב של לילי שבת, וי"ב של יום שבת, וכיון ששקעה החמה בלילי שבת בראשית, בקשה האורה להיגנז, וחלק הקב"ה כבוד לשבת, שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי (בראשית ב ג), במה ברכו באורה, המתינה האורה והיתה משמשת והולכת, התחילו הכל מקלסין להקב"ה, זש"ה תחת כל השמים (ישרוהו) [ישרהו] ואורו על כנפות הארץ (איוב לז ג), וכיון ששקעה החמה במוצאי שבת התחיל החשך ממשמש ובא, ונתיירא אדם הראשון ואמר זהו שנאמר לי ואתה תשופנו עקב (בראשית ג טו), שבא להזדווג, שנאמר ואומר אך חשך ישופני (תהלים קלט יא), מה עשה לו הקב"ה זימן לו שני רעפים והקישן זה לזה ויצאת האור, פתח וברך, ברוך בורא מאורי האש, וזש"ה ולילה אור בעדני (שם שם), אתיא כדשמואל דאמר מברכין על האור במוצאי שבת

הערות ותקונים

כד) מלמד שבא צבעון על אמו. ב"ב קט"ו ע"ב: כה) ואקשינון דילמא תרי ענה הוו. גמרא שם: כו) הביא סוסיא וזיווג לה חמור ויצאה ממנה פרידה. בב"ר פפ"ב אות ט"ו הביא חמורה וזיווג לה סוס זכר יצאת ממנו פרדה. וכאשר הביא המחבר כ"ה בלק"ט וכן הביא רש"י עה"ת והרמב"ן, וכאשר הוא בב"ר, כ"ה גם בירושלמי ברכות פ"ח ה"ד (דף י"ב ע"ב). עי' בלק"ט הערה י"ב: כז) אמר הקב"ה. ב"ר שם: כח) הביא חכינה ונזדווג לה חרדון ויצא ממנה חכרבר. ב"ר שם עי' בלק"ט הערה י"ב: כט) מעולם לא אמר אדם. ב"ר שם: ל) ושבעטתו פרדה לבנה וחי. בב"ר שם נשמטה המלה „ושבעטתו" והוא לנכון בירושלמי ברכות שם, והובא בערוך ערך חברבר: לא) לקץ ימים כו'. הוא דברי המחבר: לב) ויש מפרשים. כ"ה בלק"ט: לג) כלומר הביא את האומים. בלק"ט אות א' וי"א מצא את הימים הכה את הימים, ויהי' מצא כמו תמצא ידך לכל אויביך וע"ש בהערה י"ג: לד) תני האש והכלאים. ב"ר שם בהתחלת המאמר, וירושלמי ברכות שם: לה) א"ר יוחנן כל שאזניה דקות וקטנות אמה סוסה ואביה חמור. בב"ר שם וירושלמי כלאים פ"ד ה"ד (דף ל"א ע"ג) א"ר יונה כל שאזניו קטנות אמו סוסה ואביו חמור: לו) ר' לוי אמר. בב"ר שם ר' לוי בשם ר' נזירא, ונשנה בירושלמי ברכות פ"ח ה"ו (דף י"ב ע"ב) ובשו"ט מזמור צ"ב אות

על אמו והוליד את ענה: וענה. שענה עדות שקר במעשה בראשית (יח) שהביא כלאים לעולם:

כא) ודישון. (יט) מלא יו"ד נקרא ונכתב. שהיה מדשן בניו ובנותיו להעבירן למולך ולא ענלים לע"ז לתקרובת ע"ז: ואצר. שהיה אוצר ממון גזל וחמס: ודישן. חסר ו', נקרא ונכתב. שאינו מדשן זרעו להעביר למולך אלא ענלים לע"ז: אלה אלופי החורי בני שעיר. כענין בני ציון הם בני שעיר: בארץ אדום. כי הר שעיר ממוצע בתוך אדום:

כב) ויהיו בני לוטן חרי. על שם חרי אף: והימם. ו' כתיב על שם מהומה: ואחות לוטן. שנתייתמה ונגדלה אצל לוטן אחיה: תמנע. שמנעה עצמה מבני משפחתה: ת"ר והנפש אשר תעשה ביד רמה (במדבר טו ל). (כ) זו מנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש אגדות של דופי אמר וכי לא היה לו למשה רבינו לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע, ותמנע היתה פילגש, וילך ראובן בימי קציר חטים (בראשית ל יד), יצתה בת קול ואמרה לו, רשע באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי אלה עשית והחרשתי וגו' (תהלים נ כ כא). ועליו מפורש בקבלה הוי מושכי העון בחבלי שוא וגו' (ישעיה ה יח), תמנע בת מלכים היתה בעית לאגיורי באתה אצל האבות ולא קבלוה, הלכה והיתה פילגש לאליפז בן עשו, אמרה מוטב להיות שפחה לפסולין של אומה זו, מלהיות גברת לאומה אחרת, נפק מנה עמלק דצערינהו לישראל, דלא מבעיה להו לאברהם יצחק ויעקב לרחקונה:

כג) ואלה בני שובל עלון. מלשון על בני עולה: ומנחת. שהי' מנחתו מנחת לפני ע"ז: ועיבל. על שם עיבל שהיו עובדים אותו על ההרים הרמים והגבעות, וכתיב ונתצתם את מזבחותם (דברים יב ג): שפו. מתחלף בדברי שפי שהיה חיגר ברגלו, (כא) וכן דרשו רבותינו בבלעם דכתיב ביה וילך שפי (במדבר כג ג): ואונם. מלשון וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם (תהלים צד כג):

כד) ואלה בני צבעון. צבעון הוא צבוע ובנו איה עוף טמא, כדכתיב הראה ואת האיה (דברים יד יג). (כב) ו' של ואיה יתירה היא, ואינה נדרשת להוסיף על הענין, כי לא הוזכר הכתוב בן לצבעון לפני איה, ובדברי הימים (דה"א א מ) כתיב איה בלא ו' (כג) ויש מרבותינו אומרים כי ו' של איה מיסוד השם היא כמו ופסי, (במדבר יג יד), ואינה טפילה כשאר ווי"ן, שהן בראשית שמות, כמו ו' ודישן ואצר, וכל שמות שאחרי ריעיהן, אלא מעיקר השם היא, כי לא הזכיר לצבעון בן לפני זה. ואני אומר א"כ היא היתה ראויה הו' להיות נפתחת כווי"ו של ופסי והאל"ף רפויה, אבל השבא שתחתיה היא מטפלת. וענה הוא ענה הנזכר למעלה בפסוק אלה בני שעיר החורי

הערות ותקונים

ב"ר שם אות ט"ו: יח) שהביא כלאים לעולם. ב"ר שם כלאים אימתי נבראו בימי ענה ע"ש: יט) ודישון מלא יו"ד נקרא ונכתב. לפנינו חסר יו"ד עי' במסורה ועי' מנחת שי (ל"ו ל'): כ) ת"ר זו מנשה בן חזקיה. סנהדרין צ"ט ע"ב: כא) וכן דרשו רבותינו בבלעם דכתיב ביה וילך שפי. סוטה י' ע"א: כב) וי"ו של ואיה יתירה היא כו'. כן היא דעת דונש שכתב הווי"ן האלה נוספת בתחלת המלים ללא ענין וכן הוא דעת רש"י בפי' התורה: כג) ויש מרבותינו אומרים כי ו' של איה מיסוד השם הוא כמו ופסי. כן כתב הלק"ט וי"ו של ואיה הוא עיקר בשם כמו ופסי כו'. והעירותי שם בהערה ט' כי דבריו נובעים מדברי מנחם בן סרוק (מחברת מנחם צד ע"ו) שלדעתו אינם נוספת אבל לכלם יש טעם בענין וחושב שם בפסוקים שחשב דונש שהם נוספת ללא ענין ולדעת מנחם הם כלם לענין והביא גם הכתוב ואיה וענה הווי"ו הוא מעיקר השם כמו ופסי וכו':

להנשא לו לאשה אהיה לו פילגש, והלא דברים קל וחומר, ומה אם עשו הרשע שלא היתה בידו מצוה אלא כיבוד אב, רוצין הכל להדבק בו, יעקב שקיים כל התורה כולה על אחת כמה וכמה: ותלד לאליפז את עמלק. שבא ללוק דם עם ה׳: אלה בני עדה אשת עשו. שמנה בנה ובני בנה:

יג) ואלה בני רעואל. שמשתף ריע לאל: נחת וזרח שמה ומזה. נחת לרוח בוראו, וזריחת אורה לישראל, כשיעשה הקב״ה שמה בהם, ויז נצחם על בגדיו: אלה היו. כהווה אחת, כדדרשינן ארבעתן:

יד) ואלה היו בני אהליבמה בת ענה בת צבעון אשת עשו ותלד לעשו את יעוש. כבר דרשתיו: ואת יעלם ואת קרח. כבר דרשתים:

טו) אלה אלופי בני עשו. פסל שאר בני משפחות אמותם: בני אליפז בכור עשו. שבעה: אלוף תימן. על שם מקומן בדרום: אלוף אומר. מורה וסורר: אלוף צפו אלוף קנז. קנאזי זנאי, על שם הקנזי בני כנען:

טז) אלוף קרח. זה תמנע, שבתחלת הפסוק שלמעלה שמופסק בטעם לגרמיה, כשדרשינן כי דבר המקרא הרי היא מתמנע ממקומו, לכך הזכיר את קרח במקום תמנע: אלוף געתם. עת גע יום פקודת עונו מיד תם עונך בת ציון: אלוף עמלק. כבר דרשינן: אלה אלופי אליפז בארץ אדום. אבל קרח האחר בנו של אהליבמה נולד בארץ כנען: אלה בני עדה. שמונה:

יז) ואלה בני רעואל בן עשו אלוף נחת אלוף זרח [אלוף שמה אלוף מזה] אלה אלופי רעואל בארץ אדום אלה בני בשמת אשת עשו:

יח) אלוף יעוש אלוף יעלם אלוף קרח. זה קרח אין לו שם אחר: אלה אלופי אהליבמה בת ענה אשת עשו:

יט) אלה בני עשו. לפסול שאר בני משפחות אחותם: ואלה אלופיהם. הוסיף בני בנים: הוא אדום הוא ברשעו מתחלת ועד סופו, ומה שכתוב וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (פסוק ו), לא לשום דבר, אלא לעניין שדרשנו בו בפסוק:

כ) אלה בני שעיר. פסל שאר בני כנען: החרי. משוחררין, שכן בדברי רבותינו קורין למשוחרר חיור, והן נקראין תרפולי, שהן בני חורין ולא חורי ממש, אלא כשקילל נח את כנען ואמר לו, עבד עבדים יהיה לאחיו (בראשית ט כה), אז היה משתעבד כנען הוא ובניו עד עת נפלגה הארץ, וכאשר בללה שפת כל הארץ ברחו להם. אלה הכתוב בענין זה ותפשו להם את הר שעיר ויחזקוהו ובנוהו. וישב דוד במצודה (ש״ב ה ט), מתרגמינן וישב דוד בחקרא, פקד מצודה עליזה לבעבור לא יכבישם אדם עוד לעבדים, בא עשו ובניו ויירשום וישבו תחתם אז נפוצו ונתפזרו בתוך אחיהם כנען: יושבי הארץ. כלומר מיושבי הארץ, (טו) שהיו יודעים איזה קרקע טובה לחטים ואיזה לשעורים ואיזה לכוסמין ואיזה לדקלין ולגפנים: (טז) לוטן. שלטון, ודומה לו הלוט הלוט (ישעיה כה ז), וכבר דרשתיו בלוט בן הרן (בראשית יא לא) מכח התרגום ונהפך להיות לוט מרור: ושובל. שנחשף ממקומו גולה, כענין חשפי שובל גלי שוק (ישעיה מז ב), שמדוברים הדברים על אופן גולה: וצבעון. שדומה לעיט צבוע, ועיקר שם צבעון היא כעין בגד לבן שמתמלא צבעי כתמין, כך נתפס עונו (יז) שבא

הערות ותקונים

ב״ר פפ״ב אות י״ד: טו) שהיו יודעים איזה קרקע טובה לחטים. שבת פ״ה ע״ב ומובא ברש״י עה״ת וילקוט רמז קל״ט ולק״ט: טז) לוטן שלטון. עי׳ ב״ר פפ״ב אות י״ד: יז) שבא על אמו.

כמשמעו: ואת כל קנינו. אלו המטלטלין: אשר רכש בארץ כנען. אלו עבדים ושפחות. (ט) וביעקב כתיב ויקם יעקב וישא את בניו (בראשית לא יז). תחלה, ואח"כ כתיב את נשיו. אבל בעשו כתיב להפך וזש"ה לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י ב): וילך אל ארץ. תרגם יונתן בן עוזיאל איטלטלי לארעא. ולא פירש כאן שם הארץ. (י) ר' אליעזר אומר מפני שטר חוב, שהרי מכר בכורתו וחלקו בארץ שבא עניין של מטה ופירוש הר שעיר: מפני יעקב אחיו. (יא) ר' יהושע בן לוי אומר מפני הבושה, (יב) שראה את יעקב אחיו מעוטר בבנים הגונים ובנות הגונות וכל טוב. אבל דרך הפשט מדבר הדברים על אופניהם, כי פסוק הסמוך לו מודיע למה הלך:

ז) כי היה רכושם רב. עבדיו ומקנהו. משבת יחדיו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם. שאי אפשר לכנעני יושב הארץ להדחות מפני אלו שהן גרים ולאלה צר המקום להם: מפני מקניהם. כי רב הוא:

ח) וישב עשו בהר שעיר. זש"ה ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו (יהושע כד ד): עשו הוא אדום. זה שכתב על כן קרא שמו אדום, ופירשו להיות בניין אב לכל מקום שנאמר אדום הוא עשו:

ט) ואלה תולדות. לא פסל אלה אלא להוסיף י"ב אלופים בני בניו של עשו: אבי אדום. שכולם נקראים על שמו, ולא כבני יעקב שהן כהנים לוים וישראלים: בהר שעיר. שעיקר ישובם שם:

י) אלה שמות בני עשו אליפז בן עדה אשת עשו. זה מחלת בת ישמעאל:

יא) ויהיו בני אליפז. שבעה, תימן ואומר צפו וגעתם וקנז ותמנע ועמלק. וכה"א בדברי הימים (דה"א א לו), (יג) ואע"פ שהפסיק בתורה בין קנז לבין תמנע, ונשמע כי תמנע היתה פילגש לאליפז, לא סבירא לן הכי בתמנע שאמורה כאן, שהרי בדברי הימים מפרש כי תמנע זה זכר היה, ובנו של אליפז היה, ולפיכך עשו לנו מלכי צדק ציון, כי טעם לגרמיה מפסיק לתת כח לדרשי התורה לדרוש כי תמנע וקנז אחיו בני אליפז היו:

יב) ותמנע היתה פילגש. כך הוא אומר תדע לך שהרי היתה פילגש אחות לאליפז בן עשו ולא שנאמר שמה כאן אלא היא היתה תמנע אחות לוטן. ומפני קרח בן אליפז ששמו תמנע שרינה לייחסו בקרב אחיו, לפיכך לא הזכיר שמה כאן, להודיע בין תמנע שהוא זכר לתמנע שהיא נקבה, וממדרש רבותינו אנו יודעין שתמנע אחות לוטן היא היתה פילגש לאליפז. (יד) דתני ר' שמעון בן יוחאי מה לי לדרוש ותמנע היתה פילגש לאליפז, אלא להודיע שבחו של אברהם, כמה מלכות ושלטונות היו רוצות להדבק בו, לוטן זה היה אחד מהשלטונים, דכתיב אלוף לוטן אלוף שובל (פסוק כט), וכתיב ואחות לוטן תמנע (פסוק כב), והיא היתה פילגש לאליפז אמרה הואיל ואיני כדאי

הערות ותקונים

בארי, כי עיין ובאר אחד היא עכ"ל: ט) ביעקב כתיב. ב"ר פפ"ב אות י"ג בשם ר' יוחנן: י) ר' אליעזר אומר מפני שטר חוב. ב"ר שם פפ"ד אות ב'. ורש"י (ל"ו ז') הביא וז"ל ומדרש אגדה מפני יעקב אחיו מפני שטר חוב של גזירת כי גר יהיה זרעך המוטל על זרעו של יצחק אמר אלך לי מכאן אין לי חלק לא במתנה שנתנה לי הארץ הזאת ולא בפרעון השטר, ומפני הבושה שמכר בכורתו: יא) ר' יהושע בן לוי אומר. ב"ר שם: יב) שראה את יעקב כו'. הוספת המחבר: יג) ואע"פ שהפסיק בתורה בין קנז ובין תמנע כו'. עי' בלק"ט שהביא וז"ל ויש מפרש ותמנע על פירוש לגרמיה, כי הפרידו הכתוב וכתב ותמנע, כי תמנע זכר הוא וכן מפורש בד"ה ותמנע ועמלק (דה"א א' ל"ו), והעירותי שם בהערה ז' כי הפרידו הכתוב, ר"ל בקו המפסיק, וראיתי ברשב"ם עה"ת שכתב וז"ל ראיתי בשוחר טוב ותמנע מחובר גם לפסוק העליון שכן בד"ה ותמנע ועמלק, אין ספק שצ"ל ראיתי בלקח טוב וכוון למאמר שהבאתי מהלקח טוב: יד) דתני רשב"י

בנימין. (עט) וכן דרש ר׳ יהושע אין לך כל שבט ושבט שלא נולד תאומה עמו: ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו. (פ) שלשה מתין כשהן משיחין אלו הן: חיה הדרוקן, וחולי מעיים:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמך לבר תבן, ולמה סמכן, כדי לבוררו מתוכו להתעסק בבר עד שיוכשר ללחם הפנים:

[לו] א) ואלה תולדות עשו. (א) לא פסל את הראשונים שהן כשרין מהן, אלא להוסיף עליהן, ולמה יחסן כדי לגלות פגם פסולתן: הוא אדום, ותבשילו אדום, כדדרשנו כבר:

ב) עשו לקח את נשיו מבנות כנען. המרוחק, שנאמר ויאמר ארור כנען (בראשית ט כה): את עדה בת אלון החתי. עדה על שם עדה אשת למך, וכבר דרשנו שמה:

ואת אהליבמה. שהיתה עושה אוהלה במה טלואה ומזנה שמה: בת ענה בת צבעון [החוי]. למה דקדק כל כך, (ב) מלמד שניטפל עם הממזרים, (ג) שהרי צבעון בא על אמו והוליד את ענה, שנאמר ואלה בני צבעון איה וענה (בראשית לו כד), זש״ה כי אני חשפתי את עשו (ירמיה מט י), (ה) ר׳ סימון אומר קלפתי בצליו, כל כך למה, גליתי את מסתריו (שם שם), בשביל לגלות ממזרין שבו, (ו) ונחבה לא יוכל אע״פ שהוא נזכר בין בני יעקב לא יוכל להחביא פסלותו, שודד זרעו ואחיו ושכניו משלשלת היוחסין, ואיננו מתיחס עם בני יעקב, (ז) וכמה ממזרים העמיד, רב אמר שלשה, ר׳ לוי אמר ארבעה, א״ר בנימין הדין קרח דהכא ממזר הוא: עדה בת אלון. היא בשמת בת אלון, שמתעדן כבושם: אהליבמה, היא יהודית שמתייחדת במה טלואה: (ח) ענה. הוא בארי, פי׳ ר׳ טוביה כי עין ובאר דבר אחד הוא:

ג) ואת בשמת בת ישמעאל. היא מחלת: אחות נביות. וכבר דרשנו:

ד) ותלד עדה לעשו את אליפז. שניבא בימי איוב ריעו: ובשמת ילדה את רעואל. לא זו בשמת בת אלון, אלא בשמת בת ישמעאל:

ה) ואהליבמה. זו בשמת בת אלון: ילדה את יעוש. יבנה כעש ביתו: ואת יעלם. שהעלים עינו מדרכי יוצרו: ואת קרח. שהקריח והפריע עצמו מעול יוצרו, ולא זה קרח בן אליפז ששמו תמנע כשנדרוש לפנינו באלופים: אלה בני עשו. חמשה: אשר ילדו לו בארץ כנען. קודם שחזר יעקב אחיו מפדן ארם:

ו) ויקח עשו את נשיו. לזימה, ואח״כ את בניו ואת בנותיו, לימד שהיו לו בנות ולא הוצרך להזכירן: ואת כל נפשות ביתו. אלו בני בניו: ואת מקנהו ואת כל בהמתו.

הערות ותקונים

קורייה: עט) וכן דרש ר׳ יהושע. ב״ר שם במאמר שלפניו וע״ש בחדושי הרד״ל אות י״ג. וכן הובא ברש״י עה״ת ועי׳ בתוס׳ ב״ב קכ״ג ע״א ובמהרש״א בח״א: פ) שלשה מתין כשהן משיחין. עירובין מ״א ע״ב והובא בלק״ט:

[לו] א) לא פסל את הראשונים. עי׳ ב״ר פי״ב אות ג׳: ב) מלמד שניטפל. לק״ט (ל״ו ב׳): ג) שצבעון בא על אמו. ב״ר פפ״ב אות ט״ו ורש״י עה״ת ולק״ט ועי׳ ב״ב קט״ו ע״ב: ד) זש״ה כי אני חשפתי את עשו. בב״ר פפ״ב אות י״ב בטעות הה״ד איך נחפשו עשו (עובדי׳ א׳) וצ״ל כמו שהביא המחבר אני חשפתי את עשו וכן הביא לנכון הילקוט רמז קל״ח, ובעבור זה הביא סיפא דקרא גליתי את מסתריו (ירמי׳ שם): ה) ר׳ סימון אמר קלפתי בצליו. בב״ר שם ר׳ סימון אמר קליפת בצלים ובפירש״י המיוחס לו פי׳ קליפת בצלים כאדם שקולף בצלים כך גליתי אותו: ו) ונחבה לא יוכל עד ואיננו מתיחס עם בני יעקב. הוספת המחבר: ז) וכמה ממזרים העמיד רב אמר שלשה כו׳. הוא בב״ר שם: ח) ענה הוא בארי פי׳ ר׳ טוביה כי עין ובאר דבר אחד היא. כוונתו ללקח טוב מר׳ טובי׳ (ל״ו ה׳) שכתב ואהליבמה בת ענה, היא אהליבמה בת

בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה (שם מא ו): ממרא. הוא כינוי שם העיר על שם ממרא האמורי אחי אשכול ואחי ענר: קרית [הארבע]. של ענק ושלשה בניו: הוא חברון, (סא) ו' כתיב על שם המקום: אשר גר שם אברהם ויצחק. גר לשון יחיד, כלומר וכן ליצחק, זש"ה כי גר אנכי עמך תושב [ככל אבותי] (תהלים לט יג):

כח) ויהיו ימי יצחק מאת שנה ושמונים שנה. לא שנפטר בפרק אלא שנה אחת קודם שירד יעקב ובניו למצרים, ולמה נכתב כאן, שכך דרך המקרא לפסוק ענין כל הגדולים איש איש בפני עצמו, ומפני שצריך לספר בעניין יעקב, לכך פסק עניין יצחק:

כט) ויגוע יצחק. (סב) כל האבות נאמר בהן גויעה, שמתו בחולי מעיים: וימת ויאסף אל עמיו. מלמד שהנשים עם בפני עצמם הם, לכך כתיב עמיו, לשון רבים, הן אברהם וכל החסידים ראשי הדורות ונשמותיהן: זקן ושבע ימים. ה' שנים יותר מאביו: ויקברו אותו עשו ויעקב בניו. חלק כבוד יעקב לעשו כדי להפיס דעתו:

(סג) ורבותינו דרשו וירא אלהים אל יעקב עוד. א"ר יוסי ב"ר חנינא עוד כבראשונה, ומה ראשונה ע"י מלאך, אף אחרונה על ידי מלאך. (סד) א"ר יודן עוד, עוד פעם אחרת אני מדבר עמך: גוי וקהל גוים. (סה) מה קהל עמים מקריבין (סו) באיסור במה, אף בניך מקריבין באיסור במה: ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת ארץ. (סז) א"ר אליעזר בן יעקב בשעה שהארץ חלולה ככברה (סח) והבר מצוי בתוכה. (סט) רבנן אמרי כבר הבר מצוי ועונת הגשמים עברה ועדיין השרב לא בא: ותקש בלדתה. (ע) שלש נשים נתקשו בשעת לידתן ומתו, רחל כמפורש בענין, אשת פנחס כמפורש בענין, מיכל בת שאול, כדכתיב ולמיכל בת שאול לא היה לה ולד עד יום מותה (ש"ב ו כג), הא לאחר מותה היה לה וולד, זש"ה [הששי] יתרעם לעגלה אשתו (דה"א ג ג), ולמה נקראת עגלה, (עא) א"ר יהושע (עב) שגעת כעגלה ומתה, (עג) מלמד שאין האשה נבדקת אלא בשעת הלידה, (עד) והיינו דתנן על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן, על שאינן זהירות בנדה, בחלה, ובהדלקת הנר, (עה) ואע"פ שלא נענשה רחל בכל אלה, מ"מ לפי שאמר יעקב עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (בראשית לא לב), נענשה בכך ולא נינבה דינה אלא בשעת הלידה, (עו) והיינו דאמרי איינשי נפל תורא חדדי לסכינא, (עז) ושאר בני אדם אין דינם ננבה אלא בשעת סכנה ובמקום סכנה, כגון גשר וקיר נטוי וספינה ודומיהן: כי גם זה לך בן. (עח) א"ר אבהו בן קוריא תאומה יתירה נולדה עם

הערות ותקונים

בדברי ר' טובי'. והרוצה לעמוד על עיקרו של דבר שם עי' שם: סא) וי"ו כתיב על שם המקום. בלק"ט הוא על שם העיר הוא כתוב שנקרא שם המקום בלשון זכר: סב) כל האבות נאמר בהן גויעה שמתו בחולי מעיים. בגמרא שבת קי"ח ע"ב רובן של צדיקים מתים בחולי מעיים, ובב"ר פס"ב אות ב' ויגוע החסידים הראשונים היו מתייסרים בחולי מעיים, ר"י אמר כל מי שנאמר בו גויעה מת בחולי מעיים: סג) ורבותינו דרשו א"ר יוסי בר חנינא. ב"ר פפ"ב אות ג': סד) א"ר יודן. שם והכוונה בירידתו למצרים: סה) מה קהל עמים. שם אות ח': סו) באיסור במה. בב"ר הגי' בשעת איסור במות: סז) א"ר אלעזר בן יעקב. ב"ר שם אות ז': סח) והבר מצוי. כ"ה בב"ר שם ולק"ט, וברש"י עה"ת (ל"ה ט"ז) הביא שהניר מצוי הסתיו עבר והשרב עדיין לא בא, וערב יחד גם דברי רבנן בב"ר שם: סט) רבנן אמרי. ב"ר שם: ע) שלש נשים. ב"ר שם וילקוט רמז קל"ו ומדרש שמואל פי"א אות ג' ומובא בילקוט שמואל רמז ק"ג בשם ב"ר: עא) א"ר יהושע שגעת כעגלה ומתה. בב"ר שם לפנינו א"ר יהודה בר סימון וכן במדרש שמואל שם ר' יודה בר ר' סימון: עב) שגעת כעגלה ומתה. בב"ר שפעת כעגלה ומתה, ובמדרש שמואל שם שפועה ומתה כעגלה ובמדרש במ"ר סוף פ"ד שגעתה כעגלה ומתה: עג) מלמד שאין האשה נבדקת. לק"ט: עד) והיינו דתנן. שבת ל"א ע"ב במשנה: עה) ואע"פ שלא נענשה רחל. הוא לקוח מן לק"ט: עו) והיינו דאמרי אינשי. שבת ל"ב ע"א והובא בלק"ט וע"ש הערה ל"ז: עז) ושאר בני אדם. לק"ט וע"ש הערה ל"ח: עח) א"ר אבהו בן קוריא. ובלק"ט א"ר אבא חלבו בר קרייה, ובב"ר שם אות ח' אבא חלפוי בן

ישראל. שמע מה שעשה ראובן כבש כעסו ולא קיללו, לא לו ולא לזרעו, כמו שעשה נח, ללמד שיש יתרון לחכם מן הכסיל: ויהיו בני יעקב שנים עשר. (מז) הפסוק הוא מופלג לשנים וריוח בתוך, ללמדך שאפי' בשעת קלקולו אין מיחסין תחלה אלא לראובן, שהרי הזכיר חטאו, וסמוך לו ויהיו בני יעקב שנים עשר, שכולם כשרים. (מח) א"ר סימון קשה לפני הקב"ה לעקור שלשלת יוחסין ממקומן, (מט) שנא' [ובני] ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו (נ) ניתנה בכורתו (ליוסף) [לבני יוסף בן ישראל], ולא להתיחס לבכורה (דה"א ה א). (נא) ר' לוי ור' סימון חד אמר לא להתיחס ראובן, וחד אמר לא להתייחס יוסף, וקיימא לן כמאן דאמר לא להתייחס יוסף לבכור. (נב) לומר בכורות ממון ניטלה הימנו להתכפר לו בכך, וזו היא שכם, ולא בכורת יוחסין:

כג) בני לאה בכור יעקב ראובן. (נג) א"ר אחא ראובן בכור לעיבור, בכור ללידה, (נד) בכור ליוחסין, בכור לנחלה, (נה) בכור לעבודה, פי' באבני זכרון, דכתיב כתולדותם (שמות כח י), (נו) בכור לבשורה, (נז) בכור לתשובה, (נח) ר' עזריה אומר אף בכור לנבואה באותו הפרק, (נט) זש"ה תחלת דבר ה' בהושע (הושע א ב):

כד) בני רחל. לפי שהיתה גבירה קדמה לשפחות וסמכה ללאה: יוסף ובנימין. זה כזה, לכך נאמר ולא להתיחס לבכורה (דה"א ה א), ולהקרא יוסף הבכור:

כה) ובני בלהה שפחת רחל. לפי שקדמה בבנים לזלפה קדמה לייחום:

כו) ובני זלפה שפחת לאה. כשם שנתנה באחרונה כך נתייחסה באחרונה: אלה. פסל עשו: אשר יולד לו בפדן ארם. מכאן שרובו ככולו, שהרי בנימין לא נולד אלא בדרך, ולכך חסר ו' ילד, שייחד כולן כילד אחד:

כז) ויבא יעקב אל יצחק אביו. (ס) בן צ"א שנה היה יעקב כשנולד לו יוסף, ועוד עבד שש שנים בצאן, ושנתיים עשה בדרך, נמצא יעקב בן צ"ט בבואו ליצחק אביו, ויצחק היה בן קנ"ט שנה, ויוסף בן ח' שנה, ואח"כ חיה יצחק כ"א שנה, וכשנמכר יוסף היה יוסף בן י"ז, ויעקב אביו בן ק"ח שנה, ויצחק זקנו בן קס"ח שנה, זש"ה ויבך אותו אביו (בראשית לז לה), זה יצחק, ואחר מכירת יוסף חיה יצחק י"ב שנה, שכל ימי יצחק ק"פ שנה, נמצא שנפטר יצחק שנה אחת קודם שיצא יוסף מבית האסורים, שנא' ויוסף

הערות ותקונים

רבותינו. שבת נ"ה ע"ב ועיין רש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: (מז) הפסוק הוא מופלג לשנים וריווח בתוך. ר"ל פסקא באמצע פסוק: (מח) א"ר סימון. כ"ה בלק"ט וכן מובא בילקוט רמז קל"ו, בשם ב"ר, אולם לפנינו במדרש ב"ר פפ"ב אות י"א הגי' א"ר יהודה ב"ר סימון ובירושלמי סוכה סוף פ"ה ה"ז (דף נ"ה ע"ד) ר' סימון בש"ר יהושע בן לוי: (מט) שנאמר ובני ראובן וגו'. וכ"ה בלק"ט וכן בילקוט שם בשם המדרש ולפנינו בב"ר גי' אחרת. ועיין בב"ב קכ"ג ע"א: (נ) ניתנה בכורתו ליוסף. גם הילקוט והלק"ט הביאו כן לשון הכתוב אולם לפנינו בקרא נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל, וכן תקנתי בפנים: (נא) ר' לוי ור' סימון ב"ר שם אות י"ב וילקוט רמז קל"ו: (נב) לומר בכורות ממון כו'. ב"ר שם במאמר שלפניו וילקוט שם ועי' ב"ב קכ"ג ע"א: (נג) א"ר אחא. בב"ר שם ר' יודן בש"ר אחא. והילקוט רמז קל"ז השמיט שם האומר. ובן בלק"ט הובא ר' יודן בשם ר' אחא: (נד) בכור ליוחסין. בב"ר ולק"ט וילקוט הגי' בכור לבכורה וכתב היפ"ת כלומר ליוחסין ועי' במ"כ ובפי' מרז"ו: (נה) בכור לעבודה פי' באבני זכרון דכתיב כתולדותם. הפי' הוסיף המחבר והמ"כ כתב בכור לעבודה להקריב קרבנות שהעבודה היתה בבכורות עד שחטאו בעגל ואולי כל הקרבנות שהקריב יעקב הוא היה מקריב ועי' בפי' מהרז"ו: (נו) בכור לבשורה. זה ליתא בב"ר וילקוט ולק"ט: (נז) בכור לתשובה. ראובן פתח בתשובה עי' ב"ר פפ"ד ובפסיקתא שובה (קנ"ט ע"ב) חייך שבן בנך מחזיר את ישראל לאביהם שבשמים ואיזה זה הושע כו' והושע מראובן הי': (נח) ר' עזרי' אומר. ב"ר שם: (נט) זש"ה תחלת דבר ה' בהושע. הוא היה ראשון לארבעה נביאים שהיו בימיו והושע מראובן היה, עי' ב"ר שם ופסיקתא שם: (ס) בן צ"א שנה הי' יעקב כשנולד לו יוסף כו'. זה לקוח מן לק"ט וע"ש בהערה ס' ושם הארכתי ותקנתי

(דברים כו יד), כלומר שמצטערת עליו ומתה: ואביו קרא לו בנימין. בלשון הקודש, בן שמחזיק בימיני לנהלי, בן ימין שנוטה לימין ולא לשמאל. (לט) ולמדרש זה נכתב מלא ב׳ יודי״ן, והן י״ז במקרא:

יט) ותמת רחל ותקבר בדרך [אפרתה]. (מ) מה ראה יעקב לקברה בדרך, היה יכול להוליכה סמוך לעיר, אלא צפה ברוה״ק שהגליות עתידות לעבור משם, לכך קברה בדרך שתהא נשמתה מבקשת רחמים עליהם, וש״ה קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה וגו׳ (ירמיה לא יד). וכתיב כה אמר ה׳ [מנעי קולך] מבכי וגו׳ (שם שם טו), וכתיב ויש תקוה לאחריתך נאם ה׳ (שם שם טז): היא בית לחם. זה בנין אב לכל המקרא שבית לחם יהודה היא אפרת, וכן הוא אומר ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות וגו׳ (מיכה ה א):

כ) ויצב יעקב מצבה על קבורתה. (מא) מלמד שכל אחד מן השבטים שמו עליה אבן אחד, והם י״א: היא מצבת קבורת רחל. מהו מצבת, (מב) לשון כיפה, ודומה לדבר שש עגלות צב (במדבר ז ג): עד היום. (מג) בכל מקום שנאמר עד היום, הרי הוא סימן זכר לדורות:

כא) ויסע ישראל. אע״פ שאמר לו המלאך לא [יעקב] יאמר עוד שמך (יעקב) כי אם ישראל (בראשית לב כח), לא נמנע הכתוב לקוראו יעקב, ולא קראו ישראל עד שנגלה עליו הקב״ה וקראו ישראל, ואחר כך קראו יעקב, לפיכך קראו הכתוב פעמים יעקב, ופעמים ישראל. ויש מפרשים ויסע [ישראל] על האב ועל הבנים הוא אומר, קראו עם אחד ומיוחד: ויט אהלה. (מד) ה׳ כתיב, לפי שנותרה לאה לבדה גבירה לפיכך נטה אהלה תחלה. (מה) ודומה לו גש הלאה (שם ט יט), זרה הלאה (במדבר יז ב), כולם מדוברים על אופן ריחוק לעבר האחר, וכן בדברי רבותינו קורין לזה האיך ולכשנגדו הלא: למגדל עדר. כך נקרא שמו ברוח הקודש שמשם עתיד הקב״ה לעדור את עדרו הנעדר בין משנאיו. יש לומר עדר לשון עזר, ודומה לו, ולעדור בלא לב ולב בדברי הימים (א׳ יב לג), ויש לומר עדר ממש, ויש לומר לשון חסרון, ודומה לו איש לא נעדר (ישעיה מ כו), לפיכך סנפתים שלשתן במדרשו, וכן הוא אומר [ואתה] מגדל עדר עופל בת ציון עדיך [תאתה ובאה] הממשלה הראשונה (מיכה ד ח). זו זכות יעקב אבינו:

כב) ויהי בשכון ישראל בארץ ההוא וילך ראובן. הלך וראה מצעתה של בלהה מתוקן ובעלה רוצה להזדקק לה: וישכב את בלהה. חלילה לנו ממנו לדרוש הדבר כקריאתה, כי לא נכתב וישכב, אלא להזהיר אדם מן העבירה, ולהרחיק מן הכיעור, ומן הדומה לו. (מו) וכן דרשו רבותינו מנוקה היה אותו הצדיק מאותו העון שאי אפשר שבניו עומדין בהר עבל, ואומר ארור שוכב עם אשת אביו (דברים כז כ), והוא אומר וישכב את בלהה, אלא מלמד שתבע עלבון אמו, [אמר] אם אחות אמי היתה צרה לאמי שפחתה תהא צרה לאמי, עמד ובלבל מצעותיה, וש״ה כי עלית משכבי אביך (בראשית מט ד), והעלה עליו הכתוב כאילו שכבה: פילגש אביו. מהו פילגש פילוג שימוש: וישמע

הערות ותקונים

לט) ולמדרש זה נכתב מלא ב׳ יודי״ן והן י״ז במקרא. במסורה כתוב והן י״ז מלאים ואיתא בגמרא סוטה ל״ו ע״ב כל התורה כולה בנימן כתיב והכא בנימין שלם. ועיין מנחת שי ויגש מ״ה י״ב ברכה ל״ג י״ב: מ) מה ראה יעקב לקברה בדרך. ב״ר שם אות י׳ וילקוט רמז קל״ו ולק״ט ומדרש אגדה: מא) מלמד שכל אחד מן השבטים. לק״ט: מב) לשון כיפה ודומה לדבר שש עגלת צב. הוא לשון הלק״ט: מג) בכל מקום שנאמר עד היום הרי הוא סימן זכר לדורות. בלק״ט כל מקום שנאמר עד היום זוכר לדורות ומרחטן: מד) ה׳ כתיב. וכן הובא בלקח טוב ור״ל כתיב אהלה בה״א ונקודתה כאלו כתוב אהלו: מה) ודומה לו. הוא דברי המחבר: מו) וכן דרשו

יג) ויעל מעליו האלהים. (ל) א״ר שמעון בן לקיש האבות הן המרכבה, (לא) שנ׳ ויעל מעליו אלהים, והנה ה׳ נצב עליו (שם כח יג). אשריהן לצדיקים ששכינה למעלה מן ראשיהן, זהו שדרשנו בתחלת שכל טוב, על דבר הקידש הנגלה לנביאי ישראל כשהוא לאוט במראות הכבוד, כענין שנאמר לשכון כבוד בארצנו (תהלים פה י), (לב) מכאן אמרו רבותינו אסור לאדם להלך בקומה זקופה ששכינה למעלה מ־ראשו, ואסור להלך ארבע אמות בראש פרוע, שנ׳ מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג׳): במקום אשר דבר אתו. שלמעלה מזה הענין כתיב כי שם נגלו אליו האלהים (פסוק ז), וסמוך לו וירא אלהים אל יעקב עוד (פסוק ט):

יד) ויצב יעקב מצבה. הקים אבן אחת: במקום אשר דבר אתו מצבת אבן. אבן אחת היא האבן אשר שם מראשותיו: ויסך עליה נסך ויצוק עליה שמן. (לג) שמן זית כמפי הנוד:

טו) ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו [שם] אלהים בית אל. (לד) ללמדך שהוא המקום הראשון אשר פגע וראה בחלום את הסולם, והיא האבן אשר שם מראשותיו, והוא המקום אשר נאמר לו קום עלה בית אל (פסוק א), שהיה שם העיר בראשונה לוז. (לה) לכך נאמר ג׳ פעמים בענין זה, אשר דבר אתו, כנגד ג׳ פעמים שדיבר עמו באותו מקום:

טז) ויסעו מבית אל. לפי שכבר היו בניו חשובין, לכך נאמר ויסעו לשון רבים: ויהי עוד כברת ארץ. כברת לשון ריבוי, ודומה לו וילך מאתו כברת ארץ (מ״ב ה יט), הן אל כביר [ולא] ימאס (איוב לו ה), וכי כביר מצאה ידי (שם לא כה), ירע כבירים [לא] חקר (שם לד כד), וכל דומיהן, כלומר עדיין היה רוב הארץ להלוך כדי לבוא אפרתה, כמו לאפרת: ותלד רחל ותקש בלדתה. (לו) מלמד שאין אשה נבדקת ליענש אלא בשעת הלידה, לפיכך קשתה בשעת לידתה, לקיים קללת הצדיק שאמר, עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (בראשית לא לב):

יז) ויהי בהקשותה בלדתה. על המשבר: ותאמר לה המילדת. למה נקראת מילדת, שמסייעת ללידה: אל תיראי. (לז) כך ממסמסין נפשה של חיה ומדברין על לבה, וכן אתה מוצא שאמרו לאשת פנחס בן עלי, אל תיראי כי בן ילדת (ש״א ד כ), וכן אמרה לרחל: כי גם זה לך בן. כלומר שמע הקב״ה בקשתך שאמרת, יוסף ה׳ לי בן אחר (בראשית ל כד):

יח) ויהי בצאת נפשה כי מתה. הפסוק נדרש מוקדם ומאוחר, כלומר ויהי כי מתה כשהגיעה למות, ודומה לו והרגה אשר ביאור מתה (שמות ז כא), לשון פועל, דתרווייהו טעמם לעיל במ׳, אבל כל שהטעם לרע בת׳, היינו שכבר מתה, והיינו מפעל: ותקרא שמו בן אוני. (לח) בן צערי, ודומה לו מה יתאונן (איכה ג לט), לא אכלתי באוני

הערות ותקונים

סנהדרין כ׳ ע״א ד״ה ששהא. וכן הובא בלק״ט: ל) א״ר שמעון בן לקיש האבות הן המרכבה. ב״ר שם אות ו׳ ושם הגי׳ אמר ריש לקיש, וכ״ה בלק״ט אמר ריש לקיש. וכן נשנה בב״ר פמ״ז אות ו׳ וגם שם הגי׳ אמר ר״ל ומובא בילקוט רמז קל״ו, ועיין ברמב״ן עה״ת: לא) שנאמר ויעל מעליו אלהים. צ״ל שנאמר ויעל אלהים מעל אברהם (בראשית י״ז כ״ב), כמו שמובא במדרש שם: לב) מכאן אמרו רבותינו אסור לאדם להלך בקומה זקופה. ברכות מ״ג ע״ב והובא בלק״ט שם: לג) שמן זית כמפי הנוד. בב״ר שם אות ו׳ כמלא פי הפך: לד) ללמדך. לקח טוב: לה) לכך נאמר ג׳ פעמים בענין זה אשר דבר אתו. לק״ט: לו) מלמד שאין אשה נבדקת כו׳. לק״ט: לז) כך ממסמסין נפשה של חיה. ב״ר פפ״ב אות ח׳ והמאמר מב״ר הובא בערוך ערך מסמס א׳. והוראתה (בעזענפטיגען): לח) בן צערי. ב״ר שם אות ט׳ וילקוט שם בן אוני בר צערי בלשון ארמי, וכן תרגם אונקלוס וירושלמי ויב״ע וכן הובא בלק״ט וברש״י עה״ת ומדרש אגדה ועי׳ ברמב״ן:

בכות. אחר בכות (כב) דא״ר שמואל בן נחמן שבן בלשון יון קורין לאחר אלון, ובלשון לע״ז אליין, שעד שהיה בוכה על דבורה, באתה לו שמועת אמו:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לאבל ברכת אבלים:

ט) וירא אלהים אל יעקב עוד. כלומר לאחר שנגלה לו ואמר קום עלה בית אל: בבואו מפדן ארם. מת״ל אלא לומר לך (כג) בבואו לבית חמיו טיענו ברכות, שנא׳ ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג) ובחזירתו טיענו ברכות: ויברך אותו. (כד) א״ר אחא ברכת אבלים בירכו:

י) ויאמר לו אלהים שמך יעקב. לפי שאמר לו המלאך, לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל (יהיה שמך) (שם לב כח). (כה) יכול הקורא יעקב עובר בלאו ת״ל שמך יעקב, ועוד חזר הקב״ה בלכתו למצרים וקראו יעקב, ולכך משה רבינו ע״ה קראו יעקב, שנא׳ זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב (דברים ט כז): לא יקרא [שמך עוד] יעקב וגו׳. (כו) זה ששנו רבותינו אין קיום השטר אלא בחותמיו, לפי שאמר לו המלאך שנאבק עמו עתיד הקב״ה להגלות עליך בבית אל ולהחליף את שמך ואני עומד שם, שנא׳ בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע יב ה), לפיכך נגלה עליו הקב״ה ואמר לא יקרא עוד שמך יעקב, כדי לקיים דברי המלאך, ווש״ה מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה מד כו), ואעפ״כ הפה שאסר הוא הפה שהתיר, שנא׳ אנכי אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק ואלהי יעקב (שמות ג ו), מכאן סמכו כל הנביאים לקרותו פעם יעקב ופעם ישראל:

יא) ויאמר לו אלהים אני אל שדי. (כז) שאמרתי לשמים וארץ די, ודי לעולם אלהותי: פרה ורבה. בא להחזיק טובה על שנתעסק בפריה ורביה ובשרו גוים שזרעו פרה ורבה: גוי. זה שבט בנימין: וקהל גוים. שהרי כל שבט ושבט נקרא קהל, (כח) כדברי ר׳ יהודה דאמר במס׳ הוריות, והקריבו הקהל פר בן בקר (ויקרא ד יד), לחייב על כל הקהל, ולהביא פר הוראה: ומלכים מחלציך יצאו. (כט) זה שאול ואיש בושת שעתידין לצאת מבנימין, שעדיין לא נולד, ומדרש זה דרש אבנר והמליך את איש בושת, שאפשר לאבנר שהיה צדיק והיה חולק על מלכות בית דוד, אלא מכאן דרש והמליכו, ומה ראו לרחק ולקרב שבט בנימין במעשה פילגש בגבעה, אלא מקרא קראו ורחקו, רחקו, מדכתיב אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית מח ה), קירבו, מדכתיב גוי וקהל גוים יהיה ממך (שם מח ה), כלומר י״ג שבטים צריכין להיות ליעקב, גוי חד, קהל עשרה, גוים תרי, הרי י״ג:

יב) ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה. שייחדה עשו מפניך: ולזרעך אחריך אתן את הארץ. שלש נתינות כתובות כאן, כנגד שלש ארצות יהודה, ועבר הירדן, והגליל:

הערות ותקונים

שם הגי׳ שלא להרגיל את ההספד: כב) דא״ר שמואל בר נחמן שכן בל״י קורין לאחר אלון. ב״ר פפ״א אות ה׳ ורש״י עה״ת ולק״ט ופסיקתא דר״כ פסקא זכור (כ״ד ע״א) וע״ש בהערה נ״ה ובלק״ט הערה י״ט: כג) בבואו לבית חמיו טענו ברכות. ב״ר פפ״ב אות ב׳: כד) א״ר אחא ברכת אבלים ברכו. ב״ר סוף פפ״א ושם איתא ר׳ אחא בשם ר׳ יונתן וילקוט רמז קל״ה וכן מובא כן בפסיקתא דר״כ שם. ובב״ר פפ״ב סוף אות ג׳ איתא ר׳ אמי בש״ר יונתן יש לתקן ר׳ אחא. וכן הוא ברש״י עה״ת ותרגום ירושלמי: כה) יכול הקורא יעקב עובר בלאו. עיין לק״ט ובהערה כ״ג: כו) זה ששנו רבותינו. עיין ב״מ ז׳ ע״א וכתובות כ׳ ע״ב: כז) שאמרתי לשמים וארץ די. ב״ר פ״ה אות ח׳ ופמ״ו אות ג׳ פדר״א פ״ג, חגיגה י״ב ע״א לק״ט ורש״י עה״ת (בראשית י״ז א׳) וע״ש בפי׳ הרמב״ן: כח) כדברי ר״י דאמר במס׳ הוריות. דף ח׳ ע״ב וע״ש בפירש״י: כט) זה שאול ואיש בושת שעתידין לצאת מבנימין. ב״ר פפ״ב אות ד׳ וילקוט רמז קל״ו ומובא ברש״י עה״ת ובתוס׳

אשר עמו. (יא) מה הוא שלם אף הן שלמים. לימד על השיירות שעוברות ממקום למקום שבאו עמו שלמים בזכותו.

ז) **ויבן** שם מזבח. יסוד המזבח בנה בשאר אבנים וטפלם בחומר. **ועליהם חידש אשר** שם מצבה, שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים (בראשית כח כב), ואימתי היה בית אלהים בבואו מפדן ארם. שנאמר ויקרא למקום אל בית אל, כלומר כאן נגלה אל בית אל: כי שם נגלו אליו האלהים. אלו מלאכי השרת. שנ׳ והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (שם שם יב), שהרי דיין בן אדם קרוי אלהים, שנאמר עד האלהים יבא דבר שניהם (שמות כב ח). וכן צדיקי ישראל קרויין אלהים, שנ׳ אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו). (יב) ועל דעת רבותינו שם נגלו אליו האלהים. זה הקב״ה שהוא יחיד ומיוחד ואין זולתו, ולמה הוציא הדיבור לשון רבים. (יג) ישתבח שמו הוא וסנקלוטין שלו. (יד) וא״ר יוחנן מקום שפקרו המינין תשובתן בצדן, וזה אחד מהן, שנא׳ כי שם נגלו אליו האלהים, ותשובתו בצדו לה׳ העונה בברחו מפני אחיו. כאן לא הוצרך לפרש את עשו ובתחלת הענין פירש לדרשה כדדרשנו:

ח) **ותמת** דבורה מינקת רבקה. (טו) ומהיכן נמצאת דבורה עם יעקב, והכתיב כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית לב י), אלא מלמד ששלחתה רבקה להביא את יעקב, כדכתיב ושלחתי ולקחתיך משם (שם כז מה), ואירעה אסון בדרך ומתה בבית אל, ובא הכתוב ופירש מי היתה דבורה, שעד עכשיו לא נודע לנו שמה, אלא סתם כתיב וישלחו את רבקה אחותם ואת מניקתה (שם כד נט): ותקבר מתחת לבית אל. (טו*) במקום הקדוש, מלמד שזכותה גרמה לה להקבר שם תחת האלון: ויקרא שמו אלון בכות. ממש אלון של בכייה, אלון הוא אילן ממיני ארזים, כדכתיב כאלה וכאלון (ישעיה ו יג), וכתיב תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב [צלה] (הושע ד יג), ונפלא בעיני איך תרגם אונקלוס מישרת, (טז) כי יונתן בן עוזיאל תרגם בכל מקום אלון, בלוט, דהיינו אילן, (יז) וזה אמר בשיפולי מישרא, והדביר האלון בכות, המודגש בל׳ והנפתח באל״ף (יח) על אופן אלון מורה, שננקדת האל״ף בצירי והלמ״ד נירפית, ואמרתי אני בלבי קבלה היא בידו כך. (יט) ורבותינו פירשו ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה. לפי שהיה מתיירא מיושבי הארץ לכך אמר ליה קום עלה: כי שם נגלו אליו. כדדרשנו: ותמת שם דבורה מינקת רבקה ותקבר. (כ) מכאן שנו רבותינו אין מניחין את המטה ברחוב במועד (כא) מפני שמרגילין את ההספד, ולא של נשים לעולם מפני הכבוד, שנא׳ ותמת דבורה ותקבר, וכתיב ותמת שם מרים ותקבר שם (במדבר כ א), סמוך למיתה קבורה: ויקרא שמו אלון

הערות ותקונים

בלק״ט: יא) מה הוא שלם. לק״ט: יב) ועל דעת רבותינו זה הקב״ה. לק״ט וע״ש בהערה: יג) ישתבח שמו הוא וסנקלוטין שלו. לקח טוב ופי׳ סנקלוטין בל״י בית דין עיין שם הערה י״ד: יד) וא״ר יוחנן. סנהדרין ל״ח ע״ב והובא בלק״ט: טו) ומהיכן נמצאת דבורה עם יעקב, אלא מלמד כו׳. לקוח מן לק״ט. ושם בהערה ט״ו הבאתי כי רש״י הביא זה בשם רבי משה הדרשן: טו*) במקום הקדוש. לקח טוב וז״ל ותקבר מתחת לבית אל. במקום קדוש מלמד שזכותה גרמה לה להקבר שם, וכה״א ותמת שם מרים ותקבר שם (במדבר כ׳ א׳) ללמדך שמעשיה גרמו לה: טז) כי יונתן בן עוזיאל תרגם בכל מקום אלון בלוט. כמו תרזה ואלון (ישעי׳ מ״ד י״ד) תרגם תרז ובלוט, וכן אלונים מבשן (יחזקאל כ״ז ו׳) תרג׳ בלוטין ממתנן וכן תחת האלון ת״י תחות בלוטין וכן בגמרא ר״ה כ״ג ע״א אלונים בלוט: יז) וזה אמר בשיפולי משרא. כוונתו לת״א: יח) על אופן אלון מורה. צ״ל אלוני מורה (דברים י״א ל׳): יט) ורבותינו פירשו. כן הוא בלק״ט: כ) מכאן שנו רבותינו. מ״ק כ״ז ע״א במשנה: כא) מפני שמרגילין את ההספד. וכן מובא בלק״ט, אולם במשנה

בית אל קימה היא לך, עלייה היא לך, שתשלם נדרך ולא תיענש עליו עוד: בית אל. למקום שאמרת יהיה בית אלהים: ושב שם. אין ישיבה אלא איחור, (ב) ששהה שם ששה חדשים מקריב עולות ומשלם פרים ומנסך נסכים: ועשה שם מזבח (לה׳) [לאל] הנראה אליך (בבורחך) [בברחך] מפני עשו אחיו. הודיעו שאלהים מיוחדת ואין זולתו, ולמה הזכיר את עשו, לומר לך מה עשו נודר ואינו מקיים, אף אתה נדרת ולא קיימת:

ב) ויאמר יעקב אל ביתו. זו נשיו: ואת כל אשר עמו. אלו בניו ועבדיו: הסרו, חסר י׳ (ג) לימד שלא היו שאר נשיו חשודות בכך, זולתי רחל על תרפי לבן: את אלהי הנכר אשר בתוככם. שלקחו משכם, שנא׳ ואת כל אשר בבית (בראשית לד כט) זו ע״ז: בתככם. חסר ו׳, לימד על הבנים שלא היו חשודין בכך זולתי העבדים: והטהרו. לימד שיש טהרה בע״ז בלא אפר הפרה, (ד) לפי שע״ז מטמאה כנדה, שנא׳ תזרם כמו דוה צא תאמר לו (ישעיה ל כב), (ה) הכנס אל תאמר לו, דכתיב לא תביא תועבה אל תוך ביתיך (דברים ז כו): והחליפו שמלותיכם. א״ר יוחנן כל כסות תשמישי ע״ז בכלל ע״ז הן:

ג) ונקומה ונעלה בית אל. ביתו של אל: ואעשה שם מזבח (לה׳) [לאל] העונה אותי ביום צרתי. כלל כל הצרות צרות שטמת עשו ודליקת לבן ומוראת עשו:

ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי. לימדם שבסיועת הקב״ה נתברך והצליח וניצול:

ד) ויתנו (ליעקב) [אל יעקב] את כל אלהי הנכר אשר בידם. של עבדים שהסתירו מבית שכם, וגם התרפים שביד רחל: ואת הנזמים אשר באזניהם. שהי׳ בהן צורת ע״ז, (ז) מכאן שנו רבותינו המוצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון יוליכם לים המלח, לפי שהן אסורין בהנאה (ח) שנאמר כי חרם הוא (דברים ז כו): ויטמון אותם יעקב. שלא יכשלו בהן אחרים: תחת האלה. אילן היא ממיני ארזים: אשר עם שכם. כלומר שזו האלה בתוך מגרשה של עיר שכם:

ה) ויסעו. משם: ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם. כלומר על יושבי הערים: ולא רדפו אחרי בני יעקב. (ט) א״ר אליעזר בקשו לרדוף ולא הניחן הקב״ה, והיכן נתכנסו בחצור, זש״ה רק כל הערים העומדות על תלם לא שרפם ישראל (כי אם) [זולתי את] חצור לבדה שרף יהושע (יהושע יא יג), מת״ל שרף יהושע, ומה ת״ל על תלם, א״ר אליעזר חצור היתה עומדת במסרת שריפה, רמזה הקב״ה למשה, ומשה ליהושע, ושער הערים עומדות במסרת של קיימא, זש״ה והבוטח בה׳ חסד יסובבנהו (תהלים לב י), אמרו האומות מה שניים מהם הרגו עיר שלמה, כולם על אחת כמה וכמה:

ו) ויבא יעקב לוזה. ללוז (י) ולפי שהוצרך למ״ד בראשה הטיל לה ה׳ בסופה, וכבר דרשנו למה נקראת לוז: היא בית אל. שכך קרא יעקב שמה. הוא וכל העם

הערות ותקונים

שם האומר: ב) ששהה שם ששה חדשים כו׳. מגילה י״ז ע״א עי׳ לקח טוב ל״ג י״ז ובהערה ל״ב: ג) לימד כו׳. לק״ט: ד) לפי שע״ז מטמא כנדה. שבת פ״ב ע״ב ומובא בלק״ט שם: ה) הכנס אל תאמר לו. בלק״ט שם כלומר צא תאמר לו, הכנס לא תאמר לו: ו) א״ר יוחנן כל כסות תשמישי ע״ז בכלל ע״ז הן. ב״ר פפ״א אות ג׳ וע״ש בחידושי הרד״ל אות י׳: ז) מכאן שנו רבותינו. ע״ז מ״ב ע״א במשנה, וב״ר פפ״א אות ג׳ וילקוט רמז קל״ה ולק״ט: ח) שנאמר כי חרם הוא, בלק״ט מובא הכתוב ואבדתם את שמם מן המקום ההוא (דברים י״ב ג׳): ט) א״ר אלעזר בקשו לרדוף ולא הניחו הקב״ה. ב״ר שם אות ד׳ ושם איתא א״ר שמואל ובילקוט יהושע רמז כ״ב בשם ב״ר הגי׳ א״ר שמואל בר נחמני ושם מהופך הסדר והביא בתחלה דברי ר׳ אלעזר אשר הוא במדרש אחר דברי רשב״נ: י) ולפי שהוצרך למ״ד בראשה. יבמות י״ג ע״ב והובא

(נה) ושמא תאמר חנם, ת״ל אשר טימא את דינה אחותם כדין וכשורה עשו: האנשים האלה שלמים הם אתנו. (נו) יש מפרשים כמו ויבא יעקב שלם (בראשית לג יח), ואומרים כי הוא שם מקום, וכן שלמים מאנשי מקומנו והוא דבר של תהו ופירוש של בהו, ולא כתבתי אלא לבטלו: ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. (נז) תנן ר״א בן עזריה אומר מרחיצין את הקטן ביום השלישי של מילה שחל להיות בשבת א״ר יעקב בר אחא כל שעה היו ר׳ יונתן ור׳ יוחנן מספקדא לחייתא ואמרין לה (נח) כל שיקועין דאתון עבדין בחול עבידי בשבתא בשלישי למילה שחל להיות בשבת. שמואל אמר מפני סכנה נעשה חמין בשבת. (נט) תנינא מריחו אדם אלונטה, (ס) פי׳ לבונה, ומניחה על גבי כריסו בשבת, (סא) אבל עריבה מלאה מים חמין לא יטול ויניח על גבי כריסו. (סב) א״ר יהושע בן לוי לית כאן איסור אלא מותר. (סג) כי אתא רבין אמר רב כהון ואמרי לה ר׳ יוחנן אמר הלכה כר׳ אליעזר בן עזריה דאמר סכנה היא לתינוק ומחממין לו חמין בשלישי למילה שחל להיות בשבת, ולא כרבנן בין להרחצת מילה, בין להרחצת כל גופו, בין בחמין שהוחמו בשבת, בין שהוחמו בחול. ויתר צרכי מילה יזכני בוראי במקומו לכבדו כהנה: ויבאו על העיר בטח. (סד) שמואל שאל ללוי בן סיסי מהו בטח, א״ל בטוח על כחו של זקן, שלא היה יעקב רוצה שיעשו בניו כך, אלא כיון שעשו אותו מעשה, אמר מה אני מניח את בניי ליפול בידי אומות העולם, נטל חרבו וקשתו עמד על פתח העיר, אמר אם יבאו אומות העולם להזדווג לבניי, אני נלחם עמהם, שכן אמר ליוסף ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (בראשית מח כב) מכאן למדנו שנטלה יעקב בחרבו ובקשתו:

[לה] א) ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לה לבקרת פנקס תשלום הנדר. (א) א״ר ינאי אם איחר אדם נדרו נתבקרה פינקסו, יעקב על שאיחר נדרו שנה ומחצה, לפיכך נתבקר פנקסו ונצטער במעשה דינה ולפיכך הקב״ה מזהירו קום עלה

הערות ותקונים

ת״א וכן הביא רש״י ולק״ט: נה) ושמא תאמר חנם. צ״ל ושמא תאמר ברמיה, וכן הובא בלק״ט וברש״י עה״ת, ועיין ב״ר פ״פ מה את סבור רמיות דברים יש כאן רוה״ק אומרת אשר טמא את דינה, ועיין ברמב״ן: נו) יש מפרשים כמו ויבא יעקב שלם כו׳. וכן הביא כן הלק״ט כי יש מפרשים כן, וכתב והוא טעות ושבוש, ומפרש ועיקרו שלמים ברצון ואין בלבם חילוק רצון כי אם בלב שלם: נז) תנן ר״א בן עזרי׳ אומר. ב״ר פ״פ אות ט׳, והוא במשנה שבת קל״ד ע״ב. והמחבר הביא כמו שהוא במדרש: נח) כל שיקועין דאתון עבדין בחול. כ״ה בב״ר שם ובירושלמי שבת פ״ט (דף י״ז ע״א) הגי׳ כל שקויין, ופי׳ שקויין רפואות. ויש לתקן כן גם בב״ר, וע״ש בפי׳ המיוחס לרש״י: נט) תנינא מריחו אדם אלונטה. צ״ל מחמין. וכן בב״ר שם דתנן מחמם אדם אלונתות, ובירושלמי שם ר׳ יוסי בר בון בשם רבנין דתמן מחמין לו חמין בשבת ותני כן מחמין הוא אדם אלונטית ונותנה על גבי מעיים בשבת. ובגמרא בבלי שבת מ׳ ע״ב הובא זה בלשון ת״ר: ס) פי׳ לבונה. לא כוון יפה כי אלונטית הוראתה בל״ר ול״י בגד שמסתפגין בו לאחר שרוחצין (לייגטוך) עי׳ ערוך בערכו: סא) אבל עריבה מלאה מים חמין לא יטול ויניח על גבי כריסו. בב״ר סיים אבל חמין לרפואתו מותר וכן ליתא זה בירושלמי שם: סב) אריב״ל לית כאן איסור אלא מותר. ב״ר וירושלמי שם: סג) כי אתא רבין אמר רב כהון. זה הוסיף המחבר מגמרא שבת קל״ד ע״ב וצ״ל כי אתא רבין אמר ר׳ אבהו א״ר אלעזר ואמרי לה א״ר אבהו א״ר יוחנן: סד) שמואל שאל ללוי בן סיסי. ב״ר פ״פ אות י׳ וילקוט שם ורש״י עה״ת ולק״ט:

[לה] א) א״ר ינאי אם איחר נדרו נתבקרה פינקסו. ב״ר ריש פפ״א ושם איתא תרע לך שכן, שהרי אבינו יעקב ע״י שאיחר נדרו נתבקרה פנקסו שנ׳ ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם ועשה שם מזבח א״ל הקב״ה ליעקב שכחת נדרך כו׳, ובתנחומא הנדפס מכבר וישלח אות ח׳ מובא א״ר ינאי הנודר ואינו משלם פנקסו מתבקר לפני הקב״ה, ואולי נשמט בב״ר

ישראל ולקחוה, לא תפסי בה קידושין, ואינה צריכה הימנו גט, עבד מפני שהוא כבהמה טמאה, דכתיב שבו לכם פה עם החמור (בראשית כב ה), כלומר עם הדומה לחמור, גוי דתניא ר' חנינא [אומר] בעולת בעל יש להם לבני נח, נכנסה לחופה ולא נבעלה אין להם, וגבי ישראל אקיש הוויית להדדי כל היכא דקני בכסף ובשטר קני [נמי] בביאה וכל היכא דלא קני בכסף ובשטר, לא קני בביאה, והיכא דאיתעברא וילדה לא שדינן ליה בתריה דהכא אמר רחמנא למשפחותם לבית אבותם. (מח) בדתפסי בה קידושין, אבל היכא דלא תפסי קידושין לא קרינן בה וילדו לו. ובת ישראל דאולידא מגוי לא הוי גוי מעבד לא הוי עבד, וכשר הוא לבא בקהל, דלא הוי ממזר, מאי טעמא כיון דלא שדינן לי' בתר אביו לא מהני פסולתא דאבוה כלל, ואם תמצא לומר הני מילי בפנויה מאי טעמא כיון דאתגייר גוי או משתחרר עבד חזיא ליה ומשום הכי לא הוה ממזר לאפוקי אשת איש שכיון דבהדה לא תפסי קידושין אי מגייר או משתחרר אבל באחרת תפסי בה קידושין לאפוקי שהוא גוי או עבד דלא תפסי קידושין כלל, לא בה ולא באחרת, ולית בה חיים ולא אזיל זרעין בתרי' לא הוי ממזר, וקיי"ל כר' שאין לו קידושין לא בה ולא באחרת כמותה, ואיזה גוי ועבד הבא על בת ישראל, (מט) ואמר רב אשי איקלע ר' יוסי בר זבידא לאתרין, ואכשר בין בפנוי' בין באשת איש רב אשי אכשרי לרב מרי בר רחל (נ) ואוקמי ופירסיה דשוקא דבבל, ואע"ג דאמר מר כל משימות שאתה משים לא יהי' אלא מקרב אחיך, האי כיון דאימיה מישראל מקרב אחיך קרינן ביה, (נא) אמר לי' רב אחא בר רב לרבינא איקלע אמימר לאתרין ודרש הוולד כשר בין בפנויה בין באשת איש, והלכתא גוי ועבד שקידשו בת ישראל בין פנויה בין אשת איש הוולד כשר: (נב) ובר ישראל הבא על הגויה ועל השפחה זנות הוא ולא תפסי בה קידושין, ואי מגייר גויה או משתחררת שפחה לא צריכא גיטא מיני' [גויה מנלן] דכתיב ואחר כן תבא אליה ובעלתה וגו' (דברים כא יג), מכלל דמעיקרא לית הוייה בגויה. שפחה [מנלן] דכתיב שבו לכם פה עם החמור (בראשית כא ה), עם הדומה לחמור, והיכא דמיעברא וילדה [מישראל] בתר דידה שדינן לוולד דגויה הוי גוי דשפחה הוי עבד, דתנן כל מי שאין בה קידושין לא עליו ולא על אחרים הוולד כמוה, ואיזה זה וולד שפחה ונכרית, שפחה מנלן דהוית כעבד, דכתיב האשה וילדיה תהיה לאדוניה (שמות כא ד), דנכרית מנלן דהוה גוי, דכתיב כי תהיין לאיש שתי נשים וגו' (דברים כא טו), כל היכא דקרינן בי' כי תהיין קרינן ביה וילדו לו, וכל היכא דלא קרינן ביה כי תהיין לא קרינן ביה וילדו לו וגו', לית בה הוויה כדדרשנו:

ויענו בני יעקב [וגו'] במרמה. (נג) כשם שלקח יעקב את הברכה במרמה, (נד) בחכמה

הערות ותקונים

תפסי בה קידושין כו'. כל המאמר לקוח מן השאילתות דרב אחאי גאון פ' וישלח סי' כ"ה, ושם איתא כך: וגוי ועבד דקדשו בת ישראל ונסבוה לא תפשי בה קידושי ולא צריכא גיטא מינייהו והמחבר הוסיף רק איזה פירושים: מח) בדתפסי בה קידושין, אבל היכא דלא תפסי קידושין לא קרינן בה וילדו לו. בשאילתות לפנינו הגי' היכא דתפסי בה קידושי האי כיון דלגבי דידיה קרינן ביה כי תהיין לא קרינן ביה וילדו לו בנים: מט) ואמר רב אשי איקלע ר' יוסי בר זבידא לאתרין. עיין בשאילתות שם ואמר רב אשי לדידי אמר לי רב גזא לא ר' יוסי בר אבין הוה אלא רבי יוסי בר זבידא הוה: נ) ואוקמי ופירסיה דשוקא דבבל. בשאילתות הגי' למיקם בפורסי דשוקא דבבל: נא) אמר ליה רב אחא בר רב לרבינא. בשאילתות אמר ליה רב אדא בר אהבה לרבינא, ונרשם שם בראשון לציון ביבמות דף ו' הגי' רב אחא בריא דרבא: נב) ובר ישראל הבא על הגויה ועל השפחה כו'. כל המאמר הוא בשאילתות במאמר שלפניו בהתחלת סי' כ"ה והמחבר היפך הסדר או היה לפניו כן בשאילתות. ובביאור דברי השאילתות עיין בשאילת שלום שם ובהעמק שאלה שהאריכו בזה: נג) כשם שלקח יעקב את הברכה במרמה. לקח טוב: נד) בחכמה. וכן

כח) את צאנם ואת בקרם ואת (חמורם) [חמוריהם] כמשמעו: ואת אשר בעיר. שאר המטלטלין הכל לקחו:

כט) ואת כל חילם. אלו העבדים והשפחות: ואת כל טפם ואת (כל) נשיהם. כמשמעו: שבו. הטעם בב׳ שהוא לשון שביה: ויבזו. שבי וביזה ענין אחד הוא, אלא שהשבי אינו אלא במהלכי ברגל, והביזה בין במהלכי ברגל בין בכל מטלטלין: (וכל) [ואת כל] אשר בבית. אלו אלהי נכר ותשמישן:

ל) ויאמר יעקב אל שמעון (ולוי) [ואל לוי] עכרתם אותי. עיקר מלת עכר כעין בלבול דבר המסכסך את השלום ומחזיר את הקטטה, ודומה לדבר, מה עכרתנו יעכרך (יהושע ז כה), עוכר ישראל (מ״א יח יז), עכר אבי את הארץ (ש״א יד כט), וכל דומיהן: (מא) ורבותינו דרשו ודימוהו ללשון דילוח מים צלולים ומרפס ברגל, אמר יעקב מצוללת היתה חבית שלי ועכרתם אותי, (מב) ודומה לו בדבריהם, מים עכורים: להבאישני. לשון סריחה, כשם שאדם מדמה שהאוכל מתובל ומנודף ריח נעים ונמצא מבואש, כך אדם שדומה לו שחבירו נאמן ונמצא שבגד בו, ודומה לדבר, אשר הבאשתם את ריחנו (שמות ה כא), וגם נבאש ישראל בפלשתים (ש״א יג ד), וכל שכמותן מדוברין על באוש ריח, כדכתיב ותבאש הארץ (שמות ח יד), ויבאש היאור (שמות ז כא) ועלה באשו (יואל ב כ), (ותעל הבאוש) [ואעלה באש] (עמוס ד י) וכל דומיהן: להבאישני ביושב הארץ בכנעני ובפריזי. (מג) מסורת בידם שעתידין ליפול בידי, אלא שהקב״ה אמר עד אשר תפרה ונחלת (שמות כג ל), בשישים ריבוא: ואני מתי מספר. עדיין, ואיני יכול כנגדם: מתי כלומר אנשים ודומה לו [את כל עיר מתים] והאנשים והטף (דברים ב לד), מעיר מתים ינאקו (איוב כד יב), מתי אהלי (שם לא לא), אשר דרכו מתי און (שם כב טו), וכל דומיהן. ולמה נקראו הגברים מתים, שהן שלמים בגוף, ודומה אין בו מתום (ישעי׳ א ו), ותרגם יונתן בן עוזיאל לית בהן דשלים: מספר. כלומר כעשרה אנשים: ונאספו. כלומר אם נאספים עלי: והכוני ונשמדתי, מן העולם: אני וביתי שאין פליט נשאר שכולנו קבוצים כאן, ונמצא שם שמים מחולל בנו:

לא) ויאמרו הכזונה יעשה. לשון תימה, כמו הכמכת מכהו (ישעי׳ כז ז). (מד) האם יחרוש, וכל דומיהן, אמר הכל יודעין שאנס את אחותינו ואם הנחנוהו חי, הרי נתרצית לו כזונה, ומעתה יהיו הכל נוהגין בנו כבני אדם של הפקר, וזו היא תשובה נצחת:

(מה) ורבותינו דרשו לפי שאמר יעקב אבינו וענתה בי צדקתי (בראשית ל לג), לכך הכריזו עליו מן השמים, אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה יולד יום (משלי כז א), למחר בתך יוצאת ומתענה, שנאמר ותצא דינה: (מו) רב הונא אמר למס מרעהו חסד (איוב ו ד), זה יעקב שמנע את בתו מעשו אחיו, לפיכך יראת [שדי] יעזוב (שם שם), שאם השיאה לו היה חוזר למיטב: ויאמר [אליהם] לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת אחותינו לאיש אשר לו ערלה. (מז) מכאן אמרו רבותינו גוי ועבד שקידש בת

הערות ותקונים

אמר יעקב מצוללת היתה חבית שלי ועכרתם אותי. בב״ר סוף פ״ה הגי׳ צלולה היתה החבית ועכרתם אותה וכן הביא רש״י עה״ת ובילקוט הגי׳ אמרו עכורה כו׳ פי׳ בני יעקב אמרו: מב) ודומה לו בדבריהם מים עכורים. ספרי עקב פיסקא מ״ח וברכות כ״ה ע״ב וכן הביא רש״י עה״ת: מג) מסורת בידם. ב״ר שם וילקוט שם ולק״ט ורש״י עה״ת: מד) האם יחרוש. אין זה לשון הכתוב: מה) ורבותינו דרשו ב״ר פ״ל אות ד׳: מו) רב הונא אמר. בב״ר שם ר׳ חנינא בשם ר׳ אבא הכהן ובפע״ו אות ט׳ איתא ר׳ הונא בשם ר׳ אבא הכהן ברדלא. ונראה כי לפני המחבר היה גם בכאן הגי׳ בב״ר ר׳ הונא: מז) מכאן אמרו רבותינו גוי ועבד שקידש בת ישראל ולקחוה לא

(לד) אלא בני יעקב לא נטלו עצה זה מזה: אחי דינה. (לה) והלא אחות כל השבטים היתה, אלא אלו שמסרו נפשם עליה נקראו על שמה, וכן אתה דורש ותקח מרים הנביאה אחות אהרן (שמות טו כ), שמסר נפשו עליה שנאמר אל [נא] תשת עלינו חטאת (במדבר יב יא), לכך נקראת על שמו: איש חרבו. זה בנין אב לכל איש שבמקרא, (לו) דא"ר שמעון בן אליעזר כל מי שנאמר בו איש אינו פחות משלש עשרה שנה, (לז) שהרי לוי בן י"ג שנה ויום אחד, וזה מרוייק מן המניין, שהרי בסוף שבעת שנת העבודה אסף להן את כל אנשי מקומו ועשה משתה, ולערב שהיא שנה שמינית הכנים את לאה לחופה, והרתה בליל יום ט"ו לכניסתה, ח' ימים אחר חופת רחל, ולסוף ז' חדשים ילדה את ראובן, וטבלה בליל ט"ו ונזקקה לערב לבעלה והרתה, ראתה שהחלב נעכר ונתנה את בנה למניקה, וילדה את לוי לסוף ז' חדשים, נמצא נולד לוי במחצית חדש י"א, שנה השנית לכניסתה, ועוד עבד יעקב את לבן ה' שנים ברחל, הרי ללוי השלים שבע ושש שנים בצאנו, הרי ללוי י"א שנה וא' חדש ומחצה, וי"ח חדשים עשה יעקב בסוכות הרי י"ב שנים וז' חדשים ומחצה, ועכשיו טול י' ימים כ"א שעות ר"ד חלקים מכל שנה, שיתירה שנות החמה על שנת הלבנה, שלא היו מינין ללבנה אלא לחמה, עד שאמר הקב"ה למשה החודש הזה לכם (שמות יב ב), ויבא לכל העודף לי"ב שנים ח' חדשים ומחצה קל"ז ימים קרוב לשש שעות פחות, קח מהם קל"ג ימים על חדשי לבנה ומחצה, הרי י"ג שנות הלבנה פשוטות ללידת לוי נותרו ד' ימים להשלמת י"ח חדשים שעשה בסוכות, קח אחד מהן להשלים י"ג שנים ויום אחד, ובאותו היום באו על שכם והרגו כל זכר, וליום השני באו על החללים, ובשלישי נאמר בו קום עלה בית אל (בראשית לה א), ועשה שם ששה חדשים אחרים, כי כ"ב שנה לא ראה יעקב פני אביו, וכן יוסף כ"ב שנה לא ראה את פני יעקב אביו, ולכך נאמר איש חרבו, שהקטן שבשניהם הי' בן י"ג שנה ויום אחד, וזה בניין אב לכולן, ושמעון גדול מלוי ד' חדשים ומחצה: ויבאו על העיר בטח שהיה להם שלום עמם, כדכתיב שלמים הם אתנו (בראשית לא כד), ודומה לו, ויבטחו בו בעלי שכם (שופטים ט כו): ויהרגו כל זכר כי הזכרים קלקלו:

כו) ואת חמור ואת שכם בנו הרגו לפי חרב. שלא תאמר שניצולו בשביל שנתחתנו אתנו בהן, לכך פירשה: ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו. (לח) ר' יהודה אומר גוררין בה ויצאו. (לט) א"ר חמא הנבעלת לגוי קשה לפרוש, היתה אומרת אנה אוליך את חרפתי, עד שנשבע לה שמעון שיקחנה לו לאשה, וש"ה ושאול בן הכנענית (בראשית מו י), שנבעלת לחוי שהוא בן כנען. (מ) ורבותינו אמרו נטלה שמעון וקברה בארץ כנען:

כז) בני יעקב. שאר השבטים: באו על החללים. לפשוט את חללי העיר ומתוך כך עמדו: ויבוזו העיר. וכל כך למה: אשר טימאו אחותם. מלמד שכלם היו באותה עצה לטמאה:

הערות ותקונים

לד) אלא בני יעקב לא נטלו עצה זה מזה. ב"ר שם אות י' וילקוט ולק"ט ומדרש אגדה: לה) והלא אחות כל שבטים היתה אלא שמסרו נפשם עליה. ב"ר שם. ומכילתא בשלח וילקוט רמז קל"ה ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: לו) דא"ו שמעון בן אלעזר. בב"ר שם ר' אלעזר אומר בני י"ג שנה היו ובעל הילקוט השמיט שם האומר: לז) שהרי לוי בן י"ג שנים ויום אחד כו'. הוא דברי המחבר ועיין בלק"ט ובהערות שלי ועיין במדרש שם בפי' מהרז"ו: לח) ר' יהודה אומר. ב"ר שם אות י"א וילקוט ולק"ט ושם הגי' ר' יודן: לט) א"ר חמא. ב"ר שם ושם הגי' א"ר הונא: מ) ורבותינו אמרו נטלה וקברה בארץ כנען. ב"ר שם בשם רבנן, ועיין ברמב"ן: מא) ורבותינו דרשו

יח) וייטבו דבריהם בעיני חמור ובעיני שכם בן חמור. (כז) כשם שלא היה דעת באב להכיר מרמתם שהוא קל דעת, כך לא היה דעת בשכם בנו להכיר:

יט) ולא אחר הנער. הבעירו יצרו ותוקפו כדי לעשות הדבר מהר שאמרו לו למול ולמה כי חפץ בבת יעקב להזדווג לו ולא לשם שמים: והוא נכבד מכל בית אביו. זה שדרשנו בויקן את חלקת השדה (בראשית לג יט):

כ) ויבא חמור ושכם בנו. (כח) בעצה אחת ובכיוון דעת אחת באו. אל שער עירם וידברו אל אנשי עירם. הן עצמן: לאמר. ע״י קרוביהן, רוב פסוקים במקרא מודיעים כי היו לראשונים שער אחד מיוחד לעיר להתקבץ שם, ושם ישיבת גדולי העיר וזקניה למשפט ולדברים גדולים, שנא׳ בצאתי שער עלי קרת (איוב כט ז), וכן בני חת, שנא׳ לכל באי שער (עירם) [עירו] (בראשית כג י), וכן הוא אומר כל יוצאי שער (עירם) [עירו] (פסוק כד) ובישראל הוא אומר אל זקני העיר השערה (דברים כב טו):

כא) האנשים (ההם) [האלה] שלמים הם אתנו. שלמים ברצון ובלב שלם, ושלמים בנכסים שנוכל ליהנות מהם: וישבו בארץ ויסחרו אותה. שהרי ידענו בהן שהן מוכרין בזול: והארץ הנה רחבת ידים לפניהם. ידים לשון מקומות מצויינים ודומה לדבר ויד תהיה לך (דברים כג יג), כל יד נחל יבק (שם ב לז), והנה מציב לו יד (ש״א טו יב): את בנותם נקח לנו לנשים (כט) בכל מקום מקדים בנות ישראל לגויות, (ל) כמו שדרשנו, ואחר כך ואת בנותינו נתן להם:

כב) אך בזאת יאתו לנו האנשים לשבת אתנו להיות לעם אחד. ולהזדווג: בהמול לנו כל זכר כאשר הם נימולים כמשמעו:

כג) מקניהם. אלו הבקר והצאן: וקנינם. השדה שקנו והמטלטלים והעבדים: וכל בהמתם. אלו הגמלים והחמורים ושאר בהמות: הלא לנו הם אך נאותה להם. בערמה שנמול עד שיאותו לנו: וישבו אתנו. ואחר כך נתעולל עליהם ונבוז מעליהם את הכל, (לא) מכאן שלא נמולו לשם שמים, אלא נתנו עיניהם בממונו של יעקב, ולא הרויחו, ומה שבידם נטלו מידם:

כד) וישמעו אל חמור ואל שכם בנו כל יוצאי (השער) [שער]. כשהתיר להם לגזול ממונו של יעקב, שהרי הגזל נאסר לבני נח: וימולו כל זכר. לשום גזל: כל יוצאי שער עירו. כל הענין מדבר בעניין זה: יוצאי שער עירו, מלמד שהיו כולם בעלי שדות וכרמים, והיו כל יום ויום יוצאים לפעלם ולעבודתם עדי ערב, ולערב כשבאין לכנוס הכניסם בשער אחד ואמר שבו והמולו וכן עשו, והיו בהם אחד טוען חבילתו על כתיפו אומרים לו שב ונמול אותך, אמר להן ולמה, א״ל עבור שיקח שכם את בת יעקב (לב) א״ל שכם בועל ומבגאי מוהל בתמיה:

כה) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, מצער המילה, (לג) מכאן שנו רבותינו מרחיצין את המילה ביום השלישי שלה שחל להיות בשבת מפני שיום שלישי קשה למכה: ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי. ממשמע שנאמר שמעון ולוי איני יודע שהן בני יעקב,

הערות ותקונים

כלומר כו׳. לקח טוב וע״ש בהערה י״ד: כז) כשם שלא היה. לק״ט: כח) בעצה אחת. לק״ט: כט) בכל מקום. לק״ט: ל) כמו שדרשנו. לעיל פסוק ט׳: לא) מכאן שלא נמולו לשם שמים. לק״ט: לב) אמר להם שכם בועל ומבגאי מוהל. הוא עפ״י מאמרם, מכות י״א ע״א שכם נסיב ומבגאי גזר, ע״ש בפירש״י וכן בב״ר פ״פ אות ח׳ שכם נסיב ומגבאי [צ״ל ומבגאי] קטע. ועיין לקח טוב ובהערה ט״ז: לג) מכאן שנו רבותינו שבת קל״ד ע״ב במשנה. ובב״ר שם אות ט׳ וילקוט רמז קל״ח ולק״ט:

יב) הרבו עלי מאד. יותר ממה שהייתי צריך תחלה: (יט) מוהר. זו נדן, פי' נדוניא, כדכתיב כמוהר הבתולות (שמות כב טז): ומתן. זו תוספת נדוניא: ואתנה. לשון ענוה: כאשר תאמרו [אלי]. ולא על פי מוכיחים אחרים: ותנו לי את הנערה. מרצונכם דרך כבוד והיתר לאשה:

יג) ויענו בני יעקב. זה שמעון ולוי, אלא כאן סתמו, ובא כתוב אחר ופירשו, ולמה קפצו לדבר לפני אביהן, שהיו יודעין בו שהוא תם וחסיד ביותר, ולא היה מכריע לשכם ולא מרמה בו, כיון שבא והשפיל את עצמו כל כך, לכך קפצו לדבר: במרמה. זש"ה בסדם אל תבא נפשי (בראשית מט ו), וכתיב ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי (בראשית לד ל), וכל כך למה: אשר טמא את דינה אחותם. כדדרשנו:

יד) ויאמר אליהם לא נוכל לעשות (את) הדבר הזה. להתרצות בממון: לתת את אחותינו לאיש אשר לו ערלה. ולא מל: כי חרפה הוא לנו. (כ) א"ר יונתן היכן מצינו שנקרא ערלה חרפה, מהכא, דכתיב כי חרפה הוא לנו, (כא) הוא כתיב היא קרי, אמרו לו הערלה חרפה היא ומאוסה, והברית הוא לנו מאבותינו:

טו) אך בזאת נאות לכם. לשון תאוה ורצון, (כב) ודומה לו, לא תתאוה (דברים ה יח), ויאותו הכהנים (מ"ב יב ט), נפשי אויתיך בלילה (ישעיה כו ט), אוה למושב לו (תהלים קלב יג), ויתאו המלך [יפיך] (שם מה יב), וכל דומיהן, ואונקלוס תרגם נטפס, כלומר נתפיים, אע"פ שאתם בני כנען: אם תהיו כמונו. בגופכם: להמול לכם כל זכר. (כג) לשם שמים ולא לשם חיתונים, מילת קדושה, ולא מילת טומאה, כשם שקבלה אברהם אבינו בקדושה:

טז) ונתנו. היה לו לומר ונתננו, אלא הדגש שבנו"ן פוטר התיבה מנו"ן השנייה וכיוצא בו, ולנו בגבעה (שופטים יט יג), הלמ"ד פתוחה לבד והנו"ן דגושה, כיוצא בו, נתנו יד (איכה ה ו). התי"ו פתוחה והנו"ן דגושה, והרבה כמותם במקרא, שהתיבה צריכה ב' אותיות בתוך, כגון אלו, והדגש אשר באחת מהן פוטרת את האות האחרת חברתה, בין בלשון יחיד, בין בלשון רבים: ונתנו את בנותינו לכם ואת בנותיכם נקח לנו. כדרך ששאלו תחלה, כך השיבו להם: וישבנו אתכם. שאמרו ואתנו תשבו (פסוק י): והיינו לעם אחד. כלומר אם באמת ובתמים אתם נמולים תכשרו להיות עמנו עם אחד. (כד) זה שפסקו רבותינו גוי שקידש את בת ישראל וכן עבד הוולד כשר, שכל מי שהקדושין תופסין בהן הוולד כמוהו, וכן נאמר למשפחותם לבית אבותם (במדבר א ב), וכל מי שאין קדושין תופסין בה הוולד כמוה, כגון בר ישראל הבא על הגויה ועל השפחה, וגוי ועבד הבא על בת ישראל, שאין קידושין תופסין בהן, ולפיכך הוולד כאמו:

יז) ואם לא תשמעו אלינו להמול, (כה) עשו עצמן כמתגברין על אודות הנבלה: ולקחנו את בתנו והלכנו. בחזקה מכאן לארצנו. (כו) בתנו חסר יו"ד, כלומר אע"פ שנפגמה וחסרה מכתובתה, אין אנו חוששין:

הערות ותקונים

(יחזקאל כ"ז ט"ז) או סחרתך וגו' בעזבוניך (שם י"ח י"ט), או סחריך וגו' עזבוניך (שם כ"א כ"ב): יט) מוהר זו נדן, ומתן זו תוס' נדוניא. הוא דברי הלק"ט וע"ש מה שהעירותי בהערה ט': כ) א"ר יונתן היכן מצינו שנקרא ערלה חרפה. בב"ר שם אות ח' הגי' ר' נחמי' אמר: כא) הוא כתיב היא קרי כו'. לקח טוב והעירותי שם בהערה י"ג כתיב בוי"ו ונקודתם כאלו כתוב היא, ועיין מנחת שי פ' לך י"ד ב': כב) ודומה לו לא תתאוה, ויאותו הכהנים. המחבר ערב שרש אוה ושרש יאת: כג) לשם שמים כו'. לקח טוב: כד) זה שפסקו רבותינו גוי שקידש את בת ישראל וכן עבד הוולד כשר כו'. יבמות מ"ה ע"א וע"ב: כה) עשו עצמן כמתגברין. לקח טוב: כו) בתנו חסר יו"ד

וקם, ור׳ תנחומא מוסיף עוד א׳ כשמעם, באו מן השדה כשמעם או כשמעם ויתעצבו האנשים, וכן נפרשין כולן. ויתעצבו לשון צער. ודומה לו [בעצב] תלדי בנים (בראשית ג טז), ויתעצב אל לבו (שם ו ו), נעצב המלך (ש״ב יט ג), כי ילדתי בעצב (דה״א ד ט), וכל דומיהן: ויחר להם מאד. יותר ממה שחרה ליעקב על דברי לבן, שנאמר ויחר ליעקב וירב בלבן (בראשית לא לו), וכאן חרה להם יותר, כל כך למה, לפי שנבלה עשו בישראל, שהכל מנבלין את פיהם ומדברים נגות עליהם: בישראל. אלו הבנים: לשכב את בת [יעקב]. מפני שהוא חשוב ולשכב עלה כהפקר כבת שאין לה תובעין: וכן לא יעשה. (יג) אפי׳ בשאר בנות הדיוטות שהיו גדורין מן הערוה ואסורין ביפת תואר, עד שבא רשע זה ופרץ הגדר, ועליו ועל כיוצא בו נאמר, ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י ח):

ח) וידבר חמור אתם. פה אל פה: לאמר. ע״י שלוחים: שכם בני חשקה נפשו. לשון חיבה, ודומה לו חשק ה׳ לאהבה [אותם] (דברים י טו), (יד) אלו דברי רבותינו, ולבי רחש להדביר מלת חשק על אופן חיבור וכיבוש, כגון שני דברים מתאחין בחיבור זה עם זה, ודומה לו מחושקים כסף (שמ׳ת כו יז), וכן חשקה נפשי לשון איחוי וחיבור וכיבוש יצר הרע, וכל דומיהן נדרשין כך: בבתכם. מלמד שפיים גם לאה, ומפני דרך הכבוד לא הזכירה הכתוב אלא ברמז: תנו נא אותה. נא לשון בקשה: לו לאשה. שהרי תמה על מה שעשה:

ט) והתחתנו אותנו. לא נאמר אִתנו, אלא אותנו, כלומר עשו אותנו חתנים לכם מצד: בנותיכם תתנו לנו. (טו) א״ר אליעזר לעולם אין ישראל נותן אצבעו לתוך פיו של גוי תחלה, אלא א״כ הגוי נותן אצבעו לתוך פיו של ישראל, וכן הקב״ה מזהיר לא תתחתן בם (דברים ז ג), כיצד בתך לא תתן לבנו (שם), כדי שלא תבא לקחת בתו לבניך, וכתיב ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם (עזרא ט יב), כדי שלא תקחו בנותיהם לבניכם, וכן כאן: בנותיכם תתנו לנו. תחלה, ואח״כ ואת בנותינו תקחו לכם:

י) ואתנו תשבו והארץ תהיה לפניכם. (טז) לפי שידעו שהארץ חביבה עליהם לכן היו מרצין אותם בה: שבו וסחרוה. (יז) לפי שראו כעת שעשו שם שווקים והיו מוכרין בזול, אמרו מעתה אינכם זקוקין למכור בזול, ולא לשלוח דורונות לראשי העיר, אלא סחרו זמרת הארץ בשווה, ודומה לדבר עובר לסוחר (בראשית כג טז), (יח) סחרך ועזבונך, [וסוחרי] תרשיש (יחזקאל לח יג), וכל דומיהן, וקרוב בעיני לומר, שבו וסחרוה, הקיפהו באלהיכם, ודומה לו סחרו אל ארץ [ולא] ידעו (ירמיה יד יח), וסופו מוכיח: והאחזו בה. וכה״א סובו ציון והקיפוה (תהלים מח יז):

יא) ויאמר שכם אל אביה ואל אחיה. החציף פניו לדבר הוא עצמו עמהם: אמצא חן בעיניכם. שתמחלו לי מה שעשיתי ואם עונש ממון אני מתחייב: ואשר תאמרו עלי אתן. על שאנסתיה:

הערות ותקונים

יהודה ועיין במכילתא שם מה שהעיר הרה״ג מהראה״ו במדות סופרים ועיין בתוס׳ יומא שם ד״ה שאת שהקשו דלא נקטינהו כסדר כתובין בתורה והכי הוה ליה למימר שאת ארור מחר משוקדים וקם, ולפלא שלא העירו על דברי הירושלמי, וחכמי התוס׳ בעצמם הביאו הירושלמי ע״ז ל״ה ע״א ד״ה מאי, וע״ש בהגהות הרי״ב שהתעורר מתנחומא בשלח: יג) אפילו בשאר בנות הדיוטות שהיו גדורין מן הערוה. ב״ר שם סוף אות ו׳ וילקוט שם ורש״י עה״ת ולק״ט: יד) אלו דברי רבותינו. ב״ר שם אות ז׳: טו) א״ר אלעזר. ב״ר שם. וילקוט ולק״ט: טז) לפי שידעו כו׳. לק״ט ויש לתקן שם חביבה בעיניהם במקום בפניכם: יז) לפי שראו כעת שעשו שם שווקים והיו מוכרין בזול. עיין לעיל ל״ג י״ח ובהערה קי״ח: יח) סחרך ועזבונך. אולי צ״ל ארם סוחרתך וגו׳ נתנו בעזבוניך

את הנערה, וידבר על לב הנערה, חשקה נפשו, כי חפץ בבת יעקב. אמר ריש לקיש בשלשה לשונות הללו חיבב הקב״ה את ישראל. ברביקה, שנאמר ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם (דברים ד ד). בחשיקה, (ז) דכתיב רק [באבותיך] חשק ה׳ (שם י טו). בחפיצה, (ח) שנאמר כי חפץ ה׳ בך (ישעיה סב ד): (ט) ר׳ יוסי מוסיף אף אהבה ודיבור. אהבה דכתיב אהבתי אתכם אמר ה׳ (מלאכי א ב). בדבור דכתיב דברו על לב ירושלים (ישעי׳ מ ב). (י) כל נערה שבמקרא הכתובים חסירים ה׳, בידוע שלא הגיעו לשנות נעורים, וכל שנכתבה מלא ה׳, בידוע שמלאו לה ימי נעוריה, והיא בכלל בוגרות:

ד) ויאמר שכם אל חמור אביו לאמור. מהו לאמור. מלמד שהכיר באביו שהוא קל דעת ולא סמך עליו אלא גם שלח לאמר ליעקב ע״י שלוחים אחרים: קח לי. בפיוסים מקרוביה: את הילדה. לימד שלא הגיעה לימי נערות, וזה בנין לכל נערה שבמקרא הנכתבות חסרות ה׳, שאינה מגעת עדיין לימי נערות, שהרי נולדה דינה בשנת שבע לכניסת לאה, שהיא שנת ארבע עשרה לעבודה, שנת צ״א ליעקב, ואחר כך עבד יעקב שש שנים בצאן, הרי לדינה ז׳ שנים, וזה המעשה היה בסוף שמנה עשר חדש, שעשה יעקב בסוכות, הרי לדינה שמונה שנה וחצי, היא שנת צ״ט ליעקב, וסוף שנה זו הגיע יעקב לקרית ארבע אל יצחק אביו: לאשה. לימד שנתחרט על מה שפריץ גדר ובא אליה בזנות ומעתה אינו רוצה לבוא עליה אלא דרך אישות:

ה) ויעקב שמע. שהכל מרננין על שכם שפריץ גדירן של ראשונים: כי טמא את דינה בתו. לימד על גוי הבא על בת ישראל שטמא אותה, וכה״א וישפכו (את) תזנותם עליה (יחזקאל כג ח), וכתיב ויבואו [אליה] בני [בבל למשכב דודים] ויטמאו אותה בתזנותם ותטמא בם ותקע [נפשה] מהם (שם שם יז). אבל בת ישראל שנקנית לבר ישראל הרי היא קדושה, שהארוסה קורין אותה מקודשת, וכשהיא נמסרת לו לחופה, הרי היא מכובדת על הכל, וזכר לדבר כי על כל כבוד חופה (ישעיה ד ה), וכיון שנבעלת לו בטהרה ובמצוה היא מדבקת עמו, ולשון בעולה שהיא בעילויא, וכן אמרו רבותינו שהאיש תוהא אשתו עולה עמו בחיים ובמות ואינה יורדת: ובניו היו את מקנהו בשדה. בא ללמד כיון שנגדלו בניו נהגו כבוד באביהן והם היו רועין את הצאן והוא יושב בישיבה: והחריש יעקב עד בואם. (יא) חסר ו׳, שתיקה גמורה, כמו שנאמר ואיש תבונות יחריש (משלי יא יב):

ז) ובני יעקב באו מן השדה כשמעם. זה אחד מחמש המקראות שאין להם הכרע, דתנן (יב) חמש מקראות הן שאין להם הכרע, ואלו הן: שאת, ארור, מחר, משוקדים,

הערות ותקונים

של אותו רשע אנו למדין שחמש לשונות של חבה הן. ב״ר שם אות ז׳ וילקוט רמז קל״ד ובילקוט מלאכי רמז תקפ״ז ומדרש שו״ט מזמור כ״ב אות כ״ב ולק״ט: ז) דכתיב רק באבותיך חשק ה׳. בב״ר ושו״ט ולק״ט וילקוט הובא הכתוב חשק ה׳ בכם (דברים ז׳ ז׳): ח) שנאמר כי חפץ ה׳ בך. בב״ר ובילקוט ולק״ט הובא הכתוב כי תהי׳ אתם ארץ חפץ (מלאכי ג׳ י״ב). ובשו״ט הובא כמו שהביא המחבר: ט) ר׳ יוסי מוסיף. בב״ר וילקוט ושו״ט הגי׳ ר׳ אבא בר אלישע מוסיף: י) כל נערה שבמקרא הכתובים חסרים ה״א בידוע שלא הגיעה לשנות נעורים. כך נדרש בכתובות מ׳ ע״ב ומ״ד ע״ב: יא) חסר וי״ו. עיין מנחת שי: יב) דתנן חמש מקראות הן שאין להם הכרע. ב״ר שם אות ו׳. בשם איסי בן יהודה ושם מובא ד׳ מקראות שאין להם הכרע. והמאמר נובע מירושלמי ע״ז פ״ב ה״ח (דף מ״א סע״ג), ונשנה במדרש חזית בפ׳ כי טובים דודיך מיין, ובמדרש ב״ר שם יש לתקן חמשה מקראות במקום ארבע מקראות כמו שהוא בירושלמי וחזית שם. גם צ״ל ואלו הן: שאת ארור מחר משוקדים וקם. כמו שהביא לנכון המחבר שלפנינו. ובירושלמי שם חסר שם האומר, וגם בגמרא בבלי יומא נ״ב ע״א, ובמכילתא סוף בשלח פרשה ויבא עמלק ובתנחומא הנדפס מכבר בשלח אות כ״ז הוא ג״כ בשם איסי בן

לפי שהקב״ה מצרף את יראיו ונתייאש כמעט וקיטרג השטן, ותצא דינה (קלד) אמר רשב״ל אמר יעקב לפני הקב״ה רבש״ע אתה הוא אל בעולמך, ואני קרוי אל בתחתונים, א״ל הקב״ה (קלה) אפי׳ חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו, ואתה נוטל שררה לעצמך, חייך למחר יוצאת בתך ומתענה, וכך היה, ולכך נסמכו שתי הפרשיות זו לזו:

[לד] ירויחו דורשי הפרשה וישכילו: א) ותצא דינא בת לאה. למה פתח הכתוב ותצא, מלמד שחסרונה נתלה באמה, (א) שכשם שיצאת אמה מקושטת לקראת יעקב לדבר מצוה [שנאמר ותצא לאה לקראתו] ותאמר אלי תבא (בראשית ל טז), כך יצאת בתה מקושטת לפריצות וראתה כזונה ולא מיחתה: בת לאה. בת תרבותה, (ב) זש״ה [הנה] כל המושל עליך ימשול [לאמור] כאמה בתה (יחזקאל טז מד): אשר ילדה ליעקב. זו בלבד נולדה בת ליעקב: לראות בבנות הארץ, שהיו משחקות במחול לפני העמים הלכה זו להראות העמים את יופיה שיראו שאין בהם כמותה:

ב) וירא אותה שכם בן חמור. (ג) לא נצנעה ממנו: החוי נשיא הארץ. מלמד שכל פירצה שאינה מן הגדולים אינו פירצה, שמשעה שיצאה מן התיבה גדרו גדר על העבירות ולא היו פרוצין אפי׳ בפנויות ויפות תואר, וכה״א באיוב ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה (איוב לא א), ובכנעניים הוא אומר והכנעני אז בארץ (בראשית יב ו), שעדיין מתבקשת להן זכות שגדורים מן הערוה, וכתיב כי לא שלם עון האמרי עד הנה (שם טו טז), שעדיין גדורין מן הערוה, וכיון שנתפרצה לו ויצאתה לפניו מקושטת כזונה וראה שאין יפת תואר בארץ כמותה, נתפתה לבו אחר ראות עיניו, וכן הקב״ה מזהיר לישראל ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר טו לט): ויקח אותה. אע״פ שלא נצנעה ממנו באונס לקחה, כעוף החוטף ודורס פתאום: (ד) וישכב אותה. כדרכה: ויענה. שלא כדרכה. כל שכיבת ביאה שבמקרא, אפילו תחילתה באונס וסופה ברצון, אבל עינוי ביאה לא בא ללמד אלא שתחלתה וסופה שלא ברצון, או שלא כדרכה, וכן הוא אומר, אם תענה את בנותי (בראשית לא נ), על דבר אשר עינה (דברים כב כד), אל תענני (ש״ב יג יב), ואע״פ שהפועל נפרד מחבירו, יש להדבירו מקצת לשונו על אופן יותר העינויין, דכתיב ויענך וירעיבך (דברים ח ג), וכתיב עינה בדרך כחי (תהלים קב כד):

ג) ותדבק נפשו בדינה בת יעקב. שנקשרה חיבתה בנפשו: ויאהב את הנערה. כדי לקחתה לו לאשה: וידבר על לב הנערה. (ה) מה דיבר על לבה, אמר אביך נתן לי מאה קשיטה בחלקת שדה אחת, ואני נותן לך מתנה כמה שדות וכרמים. (ו) מפרשתו של אותו רשע אנו למדין שחמש לשונות של חיבה הן, ותדבק נפשו, ויאהב

הערות ותקונים

לשון הלק״ט: קלד) אמר רשב״ל אמר יעקב לפני הקב״ה כו׳. ב״ר סוף פע״ט ושם הגי׳ אמר ריש לקיש והמחבר הביא ר׳ שמעון בן לקיש והכל אחד: קלה) אפילו חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו. ב״ר שם. וכתב הרד״ל כלומר שאינו עולה לתורה עד שיקראוהו, כדתני בתוספתא דמגילה [ריש פ״ג] והובא באו״ח סי׳ קל״ט ס״ג וגם י״ל שאינו עובר לפני התיבה עד שימלך בצבור כדאיתא בערכין י״א והראשון עיקר עכ״ל: ועיין ערוך השלם ערך חזן. שמבאר הוראת מלת חזן.

[לד] א) שכשם שיצא אמה מקושטת. ועיין ב״ר פ״ה אות א׳. ותנחומא הקדום אות י״ד וברש״י עה״ת ולק״ט, וע״ש הערה א׳ וכן מובא במדרש אגדה: ב) זש״ה כאמה בתה. ב״ר ריש פ״ה ועיין בתנחומא שם וברש״י עה״ת: ג) לא נצנעה ממנו כו׳ מלמד שכל פירצה שאינה מן הגדולים אינה פירצה. עיין לקח טוב: ד) וישכב אותה כדרכה ויענה שלא כדרכה. ב״ר פ״פ אות ה׳ ילקוט רמז קל״ד ולק״ט ומדרש אגדה ועיין יומא ע״ז ע״ב וברש״י ד״ה מביאות: ה) מה דיבר על לבה כו׳. ב״ר שם אות ז׳ וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט והמחבר הביא כלשון הלק״ט: ו) מפרשתו

(שם לג יט). ומקום בית המקדש, דכתיב ביה ויתן דוד [לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות] (דה"א כא כה): במאה קשיטה. במאה כבשות בכורות, (קכ) וכן תרגם אונקלוס במאה חורפן, (קכא) שכן בחיגרא דערבאי קורין לכבשה קשיטתא. (קכב) ואנשי עיר הקודש תירגמו במאה מרגליין, (קכג) וכן אמר ר' יהושע דסכנין אלו חליות שדרכן להנתן בנזמים. (קכד) ויתר רבותינו אמרו במאה מעה, שכן בכרכי הים קורין למעה קשיטה, (קכה) ומה לשון קשיטה, כלומר קציצה שהמעות קצוצות ועגולות הן כדינר: ולמה קנאה מבני חמור, והלא חמור אביהן היה עדיין בחייו, אלא חמור קל דעת היה, ולבו טפש כחמור, כי כשמו כן הוא, ושכם בנו בקי וחריף, ושמהו אפוטרופוס על ביתו, וכה"א והוא נכבד מכל בית אביו (בראשית לד יט), וכיון שהוזקק ליעקב לקנות משכם, קנה גם מאחי שכם:

כ) ויצב שם מזבח. (קכו) ויבן לא נאמר, אלא ויצב, שהבניין הוא באבנים וחומר או סיד, והצבה בלי בנין וחומר, ודומה לו והנה סולם מוצב ארצה (שם כח יב), הציבי לך ציונים (ירמיה לא כא), ויצב יעקב מצבה על קבורתה (בראשית לה כ), שהקים יעקב האבנים ועשאם מזבח: ויקרא לו אל אלהי ישראל. זה ויקרא אינו קריאת השם, אלא לשון תפלה, כדכתיב קולי אל ה' אקרא (תהלים ג ה), קראתי שמך ה' (איכה ג נה), וכמה כמותם במקרא: (קכז) בנה מזבח לשם הקב"ה, וקרא לו בלשון זה אל, לפי שנתברך באל, כדכתיב ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג): אלהי ישראל. (קכח) לפי שהמלאך קראו ישראל אמר עד כאן לא הייתי רשאי לקרות אלהותו של הקב"ה על שמי, שהרי נאמר לי בבית אל, אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק (שם כח יג) ואני נדרתי ואמרתי, והית ה' לי לאלהים (שם שם כא), שיהא מיחד שמו עלי, לכך נאמר אלהי ישראל:

ורבותינו דרשו ויבא יעקב שלם. (קכט) שלם בתלמודו, אבל יוסף שכח תלמודו, שנאמר כי נשני אלהים את כל עמלי וגו' (שם מא נא): ויחן את פני העיר. (קל) חנן את פינות העיר, התחיל שולח דורונות, פינות העם אלו שרי העיר, שלם לא נאמר על שם העיר, שאין עיר שנקרא שלם, (קלא) אלא ירושלים, דכתיב ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון (תהלים עו ג), אבל שלם על יעקב נאמר, שבא לשכם תמים בלי מום, תמים מתרגמינן שלים, שלא היה צולע אלא בשעת מעשה, ואות היה לבניו על דור השמד, כדדרשנו. ויקרא לו אל אלהי ישראל. (קלב) הזכיר עליו ישועת אלהים,

הערות ותקונים

ב"ר שם אות ז' וילקוט שם: קכ) וכן ת"א במאה חורפן. וכן שבע כבשות (בראשית כ"א כ"ח) תרגם כן. ועיין בחדושי הרש"ש מה שהביא בשם בנו הג"מ מתתי' שטראשון ז"ל: קכא) שכן בחיגרא דערבאי קורין לכבשה קשיטתא. לא מצאתי ומלת „בחיגרא" אין לה מובן: קכב) ואנשי עיר הקודש תירגמו מרגליין. כן הוא בתרגום ירושלמי: קכג) וכן אמר ר' יהושע דסכנין. ב"ר פע"ט אות ז': קכד) ויתר רבותינו אמרו במאה מעה שכן בכרכי הים קורין למעה קשיטה. בגמרא ר"ה כו" ע"א אמר ר"ע כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה. למאי נפקה מיניה לפרושי מאה קשיטה דאורייתא מאה דנקי. וגם רש"י עה"ת (ל"ג י"ט) הביא אמר ר"ע כשהלכתי לכרכי הים קורין למעה קשיטה. וגם הערוך בערך קשיטה הביא בכרכי הים קורין למעה קשיטה: קכה) ומה לשון קשיטה כלומר קציצה כו'. הוא לשון הלקח טוב: קכו) ויבן לא נאמר כו'. הוא דברי הלק"ט וע"ש הערה מ"ג: קכז) בנה מזבח לשם הקב"ה כו'. לק"ט ועיין רש"י וראב"ע, ורמב"ן ועיין מגילה י"ח ע"א: קכח) לפי שהמלאך קראו ישראל. עיין בלק"ט: קכט) שלם בתלמודו אבל יוסף שכח תלמודו. ב"ר פע"ט אות ה' בשם ר' יוחנן ועיין שבת ל"ג ע"ב ואמר רב שלם בתורתו: קל) חנן את פינות העיר. ב"ר פע"ט אות ו' וילקוט ולק"ט חנן את הפנים שבעיר. והסיום פינות העם, אלו שרי העיר הם דברי המחבר: קלא) אלא ירושלים. לק"ט: קלב) אבל שלם על יעקב נאמר. ב"ר שם ולק"ט: קלג) הזכיר עליו ישועת אלהים, לפי שהקב"ה מצרף את יריאיו ונתיאש כמעט וקיטרג השטן. הוא

(קל) להוני להוני אני מהלך, (קז) בנחת, (קח) בפנים כרוכות אני מהלך לפני המלכים לסבול עולם: עד אשר אבא אל אדני שעירה. (קט) לעתיד [לבא], כדכתיב ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדיה א כא), (קי) וכתיב והיה אדום ירשה והיה (אדום) ירשה [שעיר] אויביו (במדבר כד יח): ויאמר עשו אציגה נא עמך. (קיא) ביקש ללותו ולא קיבל: ויעקב נסע סכותה. (קיב) ר׳ פנחס בשם ר׳ סימון כל ימים שעשה יעקב בבית אל, לא נמנע מלנסך. (קיג· א״ר יוחנן כל מי שיודע לחשוב כמה ניסוכים ניסך יעקב בבית אל יודע לחשוב מי טבריא:

ירויהו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לה פרשת שלום והצלה. (קיד) זש״ה רבות רעות צדיק ומכולם יצילנו ה׳ (תהלים לד כ). רבות רעות אלו שטמת ומרמת לבן ודליקתו ופגישת עשו ואלופיו, שנתגששו ביעקב שהיה צדיק, שנאמר ביה וענתה בי צדקתי (בראשית ל לג), ומכולם יצילנו ה׳, דכתיב ויבא יעקב שלם:

יח) ויבא יעקב שלם. משום שכבר נאמר והוא צולע על ירכו (שם לב לב), הוצרך לומר שלם, (קטו) ובא שלם בגופו, שנתרפא מצלעתו, שלם בבניו, שכבר נאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו (שם שם ט), הוצרך לכתוב שלם, שלא ניזק אחד מהם. שלם בממונו, שכבר נאמר מנחה לעשו אחיו (שם שם יב), ושילם לו הקב״ה הכל, וכשבא לשכם לא נמצא חסר כלום: עיר שכם. (קטז) כך שמה שכם על שם בנו שכם, ודומה לדבר ויקרא שם העיר [כשם] בנו חנוך (שם ד יז), וכתיב ויקראו ללשם דן [כשם] דן אביהם (יהושע יט מז), ולמה נקראת שכם, שהוא מקום שיושבין מזומנים לפורעניות, שם עינו את דינה, שם מכרו את יוסף, שם נתחלקה מלכות בית דוד, שם נמצאו רצחנים, דכתיב דרך ירצחו שכמה (הושע ו ט): אשר בארץ כנען. לימד שהכנעניים שטופי זימה, שנאמר כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר [לפניכם] (ויקרא יח כז): בבואו מפדן ארם. (קיז) כלומר מתוך הרשעים יצא ולמקום רשעים נכנס: ויחן את פני העיר. קבע חנייתו חוץ לעיר נגד פני השער, (קיח) התחיל מעמיד איטליסין, פי׳ שווקים, ומוכר בזול, (קיח*) ללמדך שצריך אדם להחזיק טובה למקום שיש לו הנייה ממנו:

יט) ויקן את חלקת השדה. שדה לבן היתה שאין בה אילנות, ודומה לדבר ועל חלקת צואריו (בראשית כז טז), שאין בה שיער, ואנכי איש חלק (שם שם יא): אשר נטה שם אהלו. שנאמר ויחן את פני העיר, חוץ לעיר: מיד בני חמור אבי שכם. (קיט) זה אחד משלשה מקומות שאין אומות העולם יכולין לערער על ישראל לומר שהן גזולין מידם. מערת המכפלה, דכתיב לאברהם למקנה (שם כג יח), וכתיב ויקן את חלקת השדה

הערות ותקונים

ירא כדוכסי. ב״ר שם: קו) להוני להוני. ב״ר שם: קז) בנחת. הוא הפי׳ על להוני וכן בערוך הביא דברי המדרש וכתב פי׳ להוני בנחת ועיין לק״ט ובהערה כ״ה: קח) בפנים כרוכות. ב״ר שם. קט) לעתיד לבא. ב״ר שם: קי) וכתיב והיה אדום ירשה וגו׳. הוספת המחבר: קיא) בקש ללותו ולא קיבל. ב״ר שם אות ט״ו: קיב) ר׳ פנחס בש״ר סימון. בב״ר סוף פע״ח הגי׳ ר׳ פנחס בשם ר׳ אבא ובילקוט רמז קל״ג ר׳ פנחס בש״ר אבין: קיג) א״ר יוחנן. בב״ר שם ובילקוט שם א״ר חנן: קיד) זש״ה רבות רעות צדיק וגו׳. עיין ב״ר פע״ט אות ב׳ וילקוט רמז קל״ג: קטו) ובא שלם בגופו. ב״ר שם אות ה׳ ועיין שבת ל״ג ע״ב וברש״י עה״ת וכן בלק״ט ובמדרש אגדה: קטז) כך שמה שכם על שם בנו שכם. לקח טוב: קיז) כלומר מתוך הרשעים יצא כו׳. לק״ט: קיח) התחיל מעמיד איטליסין ומוכר בזול. ב״ר פע״ט אות ו׳ ובילקוט שם. והמחבר מפרש „פי׳ שווקים" עיין ערוך ערך אטלס ובגמרא שבת ל״ג ע״ב שווקים תיקן להם וכן בפסיקתא דר״כ ויהי בשלח (פ״ט ע״ב) צריכין אנו להחזיק טובה כדרך שעשו אבותינו שעשו אטליסין ומוכרין בזול וע״ש הערה קס״ה ובלק״ט ובהערה מ׳: קיח*) ללמדך. ב״ר וילקוט ולק״ט: קיט) זה אחד מג׳ מקומות,

וכגון דבר שיש לו מתירין דאפילו באלף לא בטיל משום דלבתר הכי שרי. וכגון כל הטומאות ובגיד הנשה שנתבשל עם שאר גידין המותרים ואינו מכירו כולן אסורין דלכל חד וחד אמרינן שמא זהו גיד הנשה, ואם תאמר ליבטל בששים בריה היא ושאני בריה, כלומר הגיד כמין בריה היא שאינה בטילה ברוב. וכן חתיכה של נבילה וחתיכה של דג טמא שנתבשלו עם חתיכות כשרות בזמן שמכירו בששים דהיינו בנותן טעם. כולן אסורות ואם תאמר ליבטל בששים, שאני חתיכה הואיל וראויה להתכבד בה לפני אורחים לפיכך לא בטלה, דקיימא לן כל דבר חשוב לא בטיל. (צד*) ונוהג בטהורה ואינו נוהג בטמאה שהרי בסיני נאמר כשנאסרו בהמות וחיות טמאות, אלא שנכתב במקומו כדי לידע מאיזה טעם נאסר. וזה שכתבנו בענין הפרשה דגיד הנשה נאמר לבני נח ולא נשנית בסיני, ואליבא דר' יהודה היא. (צה) דתנן נוהג בטהורה ואינו נוהג בטמאה, ר' יהודה אומר אף בטמאה, הן אלה קצות דיני גיד הנשה, נשוב למדרש הפרשה:

והוא עבר לפניהם וישתחו ארצה שבע פעמים. (צו) אמר לו הוי רואה את עצמך כאילו את נתון לפנים משבעה קנקולין ויושב ודן ואני נדון לפניך ואתה מתמלא עלי רחמים: ויאמר מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי. (צז) כל אותו [הלילה] נעשו מלאכי השרת כתות כתות והן מגיעות לנדודיו של עשו, והי' מחנה של עשו שואלין של מי אתם, והם אומרים משל עשו. אמר ילכו להם, כת אחרת שואלין אותן של מי אתם והם אומרים משל בנו של יצחק, אמר ילכו להם, כת שלישית שואלין אותם משל מי אתם והן אומרים משל אחיו של יעקב, אמר הניחו כי משלנו הם, בבקר אמר מי לך כל המחנה הזה: כראות פני אלהים. (צח) דומה לאדם שיושב וסועד והיה שם שונאו ובדעתו להרגו אמר הסועד סעודה זו כסעודה שהסעדני המלך אצלו, אמר השונא הואיל וזה קרוב למלכות לא אשלח בו יד, כך אמר יעקב כראות פני אלהים, הודיעו שהמלאך נתאבק עמו ויוכל לו: ויפצר בו ויקח. (צט) חד מן דרונא אמר ליה לר' אושיעיא כל אותו הדורון שנתן אבינו יעקב לעשו עתידין מלכי אומות העולם להחזירן למלך המשיח, שנאמר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו (תהלים עב י), יביאו לא נאמר, אלא ישיבו. א"ל מלה טבא אמרת ומשמך אמינא לה בציבורא: ויאמר נסעה נא ונלכה. (ק) אמר עשו ליעקב נחלק עולם הזה ועולם הבא: ואלכה לנגדך. שנהיה אני ואתה שווין בהן, א"ל יעקב אדוני יודע כי הילדים רכים, כלומר רבונו של עולם יודע שהילדים היינו מנהיגי הדורות של בני רכים הם. (קא) כגון דוד ושלמה, כל שכן שאר פרנסים: והצאן והבקר עלות עלי. (קב) אלו ישראל, כדכתיב [ואתן] צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא), הלואי שיהיו מדברים בזכותי: ודפקום יום אחד. (קג) כגון בימי המן ובימי אנדרינוס קיסר, ואלולי רחמי הקב"ה ומתו כל הצאן: יעבור נא אדוני לפני עבדו. (קד) איני משתתף עמך בעולמך, אלא אתה תירש העולם הזה תחלה, ואני אירש עולם הבא לבד. (קה) אמר עשו ואי אתה ירא מדוכסי ומאיפרכסי, א"ל יעקב: ואני אתנהלה לאטי.

הערות ותקונים

לד*) ונוהג בטהורה. במשנה דף ק' ע"ב: לה) דתנן משנה שם: לו) אמר לו הוי רואה את עצמך. ב"ר פע"ח אות ח': לז) כל אותו הלילה. ב"ר שם אות י"א וילקוט רמז קל"ג ולק"ט, ע"ש הערה ט"ז ובתנחומא הנדפס מכבר נוסף מן המדפיס ממנטובא וכן הובא ברש"י עה"ת: לח) דומה לאדם שיושב וסועד. סוטה מ"א ע"ב בשם ר' לוי והובא בלק"ט וע"ש הערה כ': לט) חד מן דרונא. צ"ל חד עמא דארעא, כמו שהוא בב"ר פע"ח אות י"ב ובילקוט ובלק"ט ופי' עם הארץ: ק) אמר עשו ליעקב נחלק עולם הזה ועולם הבא. בלקח טוב מובא זה בשם מדרש וע"ש בהערה כ"ד: קא) כגון דוד ושלמה. ב"ר שם אות י"ג: קב) אלו ישראל. שם: קג) כגון בימי המן ובימי אנדרינוס. ב"ר שם: קד) איני משתתף עמך. עיין ב"ר שם אות י"ד: קה) אמר עשו ואי אתה

איסורו אלא מדרבנן, וזה שכתבנו לעיל. (פה) תנן ירך שנתבשל בה גיד הנשה אם יש בה בנותן טעם אסירה. (פו) אמר שמואל לא שנו אלא שנתבשל בה, אבל נצלה בה קולף ואוכל עד שמגיע לגיד. (פז) וכתיב הכא דברי שמואל כדי לבטלם דהא מקשינן עליה (פח) והא אמר רב הונא גדי שצלוהו בחלבו אסור לאוכלו אפי' (מריש אוניה) [מראש אזנו] ופריקנא שאני חלב דמפעפע, פי' בהתחממו נובע ומתבלע באבריו שלו. (פט) ומדמקשינין מדברי רב הונא על שמואל ופריק להו ולא דחי לה שמעינן מיניה דהלכתא כרב הונא, ותוב מדאמרינן בחוטי אסירי משום תרבא דלית להו תקנתא עד דשליף להו שמעינן מיניה דהלכתא כוותיה דרב הונא ולא כשמואל. (צ) והא נמי דרבה בר בר חנא דאמר משום דר' יוחנן גדי שצלאו בחלבו קולף ואוכל עד שמגיע לחלבו. נדחו דבריו. (צא) דאמר רבין בר אדא כולכית באילפס הוה, פי' [דג] טמא שנתערבה חתיכה ממנו בקדרה הוה ולא גדי בחלבו, ואתא ושייליה לר' יוחנן ואמר לטעום קפילא נוי, ולדבריהם הא דרב הונא לא נדחית וסוגיין כוותיה ואסור לאכול אפי' מריש אזנו בין שנתבשל בו בין שנצלה בו גיד בין שנתבשל בו חלב בין שנצלה בו, ואפי' שנשתייר בו כזית, וכן אם נשתיירו מאותן קרימיות או מאותן גידין שאסורין משום חלב או משום דם או משומן של גיד הנשה או מקנוקנותיו ונתבשל או נצלה באחד מכל האסורים הללו אסור לאכול אפי' מראש אזנו שהרי מתחמם הדבר האסור ונבלע בכל האברים, אבל ירך שנמלח וגיד הנשה לתוכו נוטל ממנו גיד הנשה וחלבו וקנוקנותיו כראוי והבשר מותר, ולית הלכתא כרבינא דאסור מדשמואל דאמר מלוח הרי היא כרותח דהא לא אמר שמואל כרותח דמבושל בלי טעמא דאסור אלא כרותח לצלי דליטעמיה שרי, אלא קיי"ל כרב אחא דשרי. (צב) א"ר אמנון כשמשערינן משערין בקדירה בחתיכות ובקופות וברוטב, פי' הרוטב זה תבלין כגון מורק והקיפות זה חלא דקריש ומאי דבלעה קדירה. (צג) א"ר יוחנן כל [איסורין] שבתורה רואין אותו כאילו הן בצל וקפליט שיערו חכמים ואין נותן טעם באיסורין יותר מבצל וקפליט, פי' רישא דכרתי. (צד) אמר ר' נחמיא גיד הנשה עולת להיתר בששים, ואין גיד מן המנין, כחל היכא דלא קרעה ובשלה בהדיה בשר משערינן ליה בששים, וכחל מן המנין וכחל עצמו אסור. ביצה שנמצאת בה אפרוח ונתבשלה שלימה עם בצים אחרות שלימות בששים, ואין ביצה מן המנין. אמר ר' אמרי רבנן תלתא שיעורי באיסורין טעמא וקליפה וששים, הא כיצד מין במינו דליכא למיקם אטעמא משערינן ליה בששים והוא דליכא קליפה והוא עצמו אסיר והתבשיל מותר כגון שמנונית של בשר אי נמי חתיכת נבילה בחתיכת כשר כיוצא בהן, מין בשאינו מינו ואסורא כגון בחלב טעים ליה קפילא ארמאי וסמכינן עליו דלא מפסיד אנפשיה דאמר דלא פקיעה, מין ושאינו מינו דהיתר כגון תרומה שנתערבה בחולין וקדירה שבישל בה תרומה ואח"כ בישל בה חולין ליטעמיה כהן ואם אינו מכיר את דבר האיסור בטל בששים, וכל איסורין שבתורה בששים, חוץ מאותן דברים ששנינו ואלו דברים אסורין ואיסורן בכל שהוא וכו', כגון תרומה שהיא באחד ומאה, וכגון דברים שדרכן למנות, וכגון שאר פירות ערלה וכלאי הכרם שמקדשין ועלייתן במאתים, כגון תבלין וכמו ששיערו לפי טעמו,

הערות ותקונים

אומר וע"ש בגמרא בשינויים קצת: פה) תנן ירך שנתבשל בה גיד הנשה. משנה דף צ"ו ע"ב: פו) אמר שמואל. גמרא שם: פז) וכתיב הכא דברי שמואל כדי לבטלם. דברי המחבר: פח) והא אמר רב הונא. גמרא שם: פט) ומדמקשינין מדברי רב הונא על שמואל כו'. הוא דברי המחבר: צ) והא נמי דרבה בר בר חנא דאמר משום ר' יוחנן כו'. גמרא שם צ"ז ע"א: צא) דאמר רבין בר אדא כולכית באילפס הוה. גמרא שם: צב) א"ר אמנון צ"ל א"ר חנינא גמרא שם צ"ז ע"ב: צג) א"ר יוחנן כל איסורין שבתורה. גמרא שם: צד) א"ר נחמי'. בגמרא שם אמר רב נחמן:

דפשיט איסוריה בכל הירך, לאפוקי חיצון דלא אסור מדאורייתא אלא מדרבנן, זהו דאמר רב אשי לשמנו. ואינו נוהג בעוף מפני שאין לו כף עגולה כבהמה וחיה, אבל אי איכא עוף דאית ליה כף ירך עגולה, אי נמי לבהמה וחיה כף ירך דלא עגול סלקא לו שמעתתא בתיקו, וכל תיקו דאיסורא לחומרא, ואסור בתרווייהו באותו עוף ובאותו בהמה וחיה, משום דסתם אמר רחמנא אשר על כף הירך, לא שנא בהמה וחיה, לא שנא עוף והוא דאית ליה כף עגולה. (ע) ונוהג בשליל, הוא העובר שבמעי בהמה וחיה, (עא) ודומה לו שלל של בצים, ובלשון תורה דומה לו ובשליתה היוצאת (דברים כח נז). (עב) וחלבו של גיד לא אסרה תורה וישראל נהגו בו איסור, ושמוהו כגיד לכל דבריו, ומדרבנן אסור, דתנן שמנו של גיד לא אסרה תורה, (עג) וקיי״ל כעולא דאמר עץ הוא ותורה חייבה עליו ולא על קנוקנות שבו, (עד) פי׳ שהן קרימיות ונידין דקין הדומין לקנוקנות הגפן שפושטין לכאן ולכאן, ומסתברא כעולא, דאמר חוטין שבחלב אסורין ואין חייבין עליהן כרת כחלב, אלא חלב אמר רחמנא ולא חוטין, הכא נמי גיד אמר רחמנא ולא קנוקנות, פי׳ גיד דהוא חשוב כעץ, כלומר כסדן של אילן אוסרתו תורה וקנוקנותיו שהן חשובות כקנוקנות העץ לא, ואע״ג דלא חייבה תורה בשמנו ובקנוקנות, צריכין בני ברית קודש לעשות משמרת למשמרת בוראם (עה) דתנן הנוטל גיד הנשה צריך שיטול את כולו, (עו) ואמרינן בר פולי הוי קאי קמיה דשמואל הוי קא מנקר איטמא (עז) חזייה דהוה ניים בגיד הנשה כלומר מניח שמנו וקנוקנות וחותכן ולא היה מדקדק ומחטט אחריו ליטול את כולן. (עח) בדרב אסי בלובן כוליא דהוה גיים ליה (עט) אמר ליה שמואל חותכין טפי, כלומר חטט אחריו הרבה. (פ) אי לאו דחזיתך הוי ספי לן איסורא אירתת בר פולי נעל סכיניה מידיו א״ל [לא תירתת] דאורי לך כר׳ יהודה אורי לך דאמר לקיים מצות נטילה, ולא קיימא לן כר׳ יהודה, אלא כי הא דשמואל. אמר רב ששת מאי דשקיל בר פולי מן הגיד הוא דאסר ר״מ מה״ת דהוא תנא במתניתא ומאי דשייר שייר מה דאסר ר״מ מדרבנן, (פא) דתנן גיד הנשה מחטט אחריו כל מקום שהיא וחותך שמנו מעיקרו, דברי ר״מ, ר׳ יהודא אומר גומעו עם השופי והכא לא קיי״ל כר״י אלא כר״מ דאסרי לעיל. חלבו דגיד הנשה אומר דמותר מדאורייתא. מודה שמואל דאסור מדרבנן, וקיי״ל כשמואל דקיימי רבנן כוותיה (פב) דתנן האוכל גיד הנשה כזית סופג את הארבעים, (פג) אוכלו ואין בו כזית חייב, מאי טעמא דרבנן, דבריה היא והתורה חייבת עליו בכל שהוא, ר׳ יהודה אומר עד שיהא בו כזית, מ״ט אכילה כתיב ביה, על כן לא יאכלו, ואין אכילה פחות מכזית, (פד) ואמרינן ר׳ יהושע אומר הירך דכתיב בכוליה ירך אסור, ורבנן האי דכתיב הירך דפשיט בכוליה ירך דידיה איסור לאפוקי חיצון הסמוך לבשר דאין

הערות ותקונים

ובחו״ל. חולין פ״ט ע״ב במשנה והמחבר הוסיף לבאר דברי חז״ל: ע) ונוהג בשליל. חולין שם: עא) ודומה לו שלל של ביצים. ביצה ז׳ ע״א: עב) וחלבו של גיד. חולין צ״ב ע״ב: עג) וקיי״ל כעולא דאמר עץ הוא. גמרא שם: עד) פי׳ שהן קרי׳יות וגידין דקין כו׳. עיין בפירש״י בגמרא שם ובערוך השלם ערך קנוקנות: עה) דתנן הנוטל גיד הנשה צריך שיטול. חולין צ״ו ע״א במשנה: עו) ואמרינן בר פולי. גמרא שם: עז) חזייה דהוא גיים בגיד הנשה. בגמרא שם הוה קא גאים ליה ע״ש בפירש״י וראיתי בדקדוקי סופרים חולין (דף ל״א) הביא גי׳ קא קיים ליה וכן הוא בבה״ג ב׳ גיד הנשה: עח) בדרב אסי בלובן כוליא דהוה גיים ליה. זה הוא בגמרא דף צ״ב ע״ב עט) א״ל שמואל חותכין טפי. בגמרא דף צ״ו ע״א א״ל חות ביה טפי וכן הוא בבה״ג שם: פ) אי לאו דחזיתך הוי ספי לן איסורא. בגמרא השתא לא חזיתך ספיתא לי איסורא ובבה״ג ג״כ הגי׳ אי לא והביא ג״כ ספת לי: פא) דתנן גיד הנשה מחטט. חולין צ״ב ע״ב: פב) האוכל גיד הנשה כזית. חולין צ״א ע״א, צ״ו ע״א במשנה: פג) אוכלו ואין בו כזית. גמרא שם דף צ״ו ע״א. פד) ואמרינן ר׳ יהושע אומר. צ״ל ר׳ יהודה אומר. והי׳ כתוב ר״י אומר והציג המעתיק ר׳ יהושע

נטל אצבעו ונותנו בארץ, והתחילה (נד) תוספת אש, א״ל יעקב מזה אתה מיראני משלי היא, שנאמר והיה בית יעקב אש (עובדיה א יח). (נה) ר׳ נחמיה ב״ר חנינא אמר שרו של עשו שמתנשש עם ישראל: עד עלות השחר. (נו) עד שיאור שחר של ישראל: וירא כי לא יכול לו. (נז) שאין יכול להוציאו מיחודו של הקב״ה: ויגע בכף ירכו. (נח) אלו בני ברית היוצאים מירכי יעקב, וכן גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא ימולו את בניהם: ותקע כף ירך יעקב. (נט) זחח לבם של מקצת בני דור השמד יוצאי ירך יעקב וניטמאו: בהאבקו עמו. ובהבריחו אותם וניטמאו ברפש אבק פיגול. (ס) זה דרשו רבותינו בפרק גיד הנשה א״ר יהושע בן לוי בהאבקו עמו, כאדם שחובק את חבירו (סא) וידו מגעת לכף יריכו, (סב) ורבנן אמ׳ מאחוריה אתא ונשייה בתרווייהו, ומאי בהאבקו עמו מלמד שהעלו אבק ברגליהם עד כסא הכבוד, כתיב הכא בהאבקו, וכתיב התם וענן אבק [רגליו] (נחום א ג): ויותר יעקב לבדו. (סג) א״ר אליעזר שנשתייר על פכים קטנים, מכאן לצדיקים שממונן חביב עליהן יותר מגופן, לפי שאין פושטין ידיהן בגזל: עד עלות השחר. (סד) מכאן לת״ח שלא יצא יחידי בלילה: כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל. (סה) רמז לו שעתידין שני שרים לצאת ממנו, ראש הגולה שבבבל, ונשיא שבארץ ישראל, מכאן שרמז לו הגליות, כי שרית עם אלהים (סו) שזיו איקונין שלך חקוקה בכסא הכבוד: ועם אנשים ותוכל. שאתה יפה מכל אנשים שבדורך. ותוכל. שגם במעשים טובים אתה גדול מהם: ויבר״ך אותו שם. (סז) שיזכו בניו לעבוד לבוראם בירושלים, שנא׳ שם [יעבדוני] כל בית ישראל [כלה] בא״ץ שם ארצם וגו׳ (יחזקאל כ מ), שם אצמיח קרן לדוד (תהלים קלב יז), וכתיב ושם העיר מיום ה׳ שמה (יחזקאל מח לה): ויזרח לו השמש. (סח) ר׳ חונא בשם ר׳ אחא אמר השמש היתה מרפאה ליעקב ומלהטת לעשו ולאלופיו. גם בניך לעתיד השמש מרפאן, שנא׳ וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא [בכנפיה] (מלאכי ג כ), ומלהטת לאו״ה, שנאמר והיה קול זדים [וכל עשה רשעה] קש ולהט אותו היום הבא אמר ה׳ צבאות (שם ג יט): על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. (סט) תנן גיד הנשה נוהג בארץ ובחוץ לארץ, פי׳ מפני שאינה מצוה שהיא תלויה בארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית, בחולין ובמוקדשין, פירוש במוקדשין הנאכלין ללקות עליו, ושאינן נאכלין להעלות בחיבור, בבהמה ובחיה, בירך של ימין ובירך של שמאל, ומאי דכתיב אשר על כף הירך, היינו

הערות ותקונים

אמרי ב״ר שם אות ב׳: נד) תוספת אש. צ״ל תוספת: נה) ר׳ נחמי׳ בר׳ חנינא אמר. בב״ר שם אות ג׳ ר׳ חמא ב״ר חנינא ורש״י בפי׳ התורה הביא ופירשו רז״ל שהוא שרו של עשו: ובלק״ט שרו של אדום היה: נו) עד שיאיר שחר של ישראל. לק״ט ועי׳ מדרש חזית פ׳ מי זאת הנשקפה, וירושלמי ברכות פ״א ה״א: נז) שאין יכול להוציאו מיחודו של הקב״ה. לק״ט: נח) אלו בני ברית היוצאים מירכי יעקב. עיי׳ ב״ר סוף פע״ז נגע בצדיקים ובצדיקות בנביאים ובנביאות שהן עתידין לעמוד ממנו ואיזה זה זה דורו של שמד. וכן מובא בלק״ט והביא וכן גזרה מלכות הרשעה שמד שלא ימולו את בניהם כמו שהביא המחבר ואח״כ במאמר שלאחריו הביא נגע בצדיקים שעתידין לצאת ממנו: נט) זחח לבם של מקצת בני דור השמד יוצאי ירך יעקב ונטמאו בהאבקו עמו ובהבריחו אותם ונטמאו ברפש אבק פיגול. המאמר בלתי מובן. ובלקח טוב מובא רק ותקע ירך יעקב בהאבקו עמו. אלו שנטמאו בידי השמד: ס) זה דרשו רבותינו בפרק גיד הנשה אריב״ל כו׳. חולין צ״א ע״א: סא) וידו מגעת לכף יריכו. בגמרא וידו מגעת לכף ימינו של חבירו, וע״ש בפירש״י: סב) ורבנן אמרי. גמרא שם וע״ש בפירש״י: סג) א״ר אלעזר. גמרא שם: סד) מכאן לת״ח. גמרא שם בשם ר׳ יצחק: סה) רמז לו. חולין שם צ״ב ע״א: סו) שזיו איקונין שלך חקוקה בכסא הכבוד. ב״ר פע״ח סוף אות ג׳: סז) שיזכו לעבוד לבוראם בירושלים. לקח טוב: סח) ר׳ חונא בש״ר אחא. ב״ר שם אות ד׳ ושם הגי׳ ר׳ הונא בש״ר אחא: סט) תנן גיד הנשה נוהג בארץ

הובטח, שנ׳ כי אהיה עמך (שמות ג יב), ונתיירא דכתיב ויאמר ה׳ אל משה אל תירא אותו (במדבר כא לד), מכלל שנתיירא. (מב) וכן אתה מוצא בבנייהו, דכתיב ויען בניהו בן יהוידע את המלך ויאמר אמן [כן יאמר] ה׳ אלהי אדוני המלך וגו׳ (מ״א א לו), והלא כבר נאמר הנה בן נולד לך וגו׳ (דה״א כב ח), אלא אמר בניהו הרבה קטיגורין עמדו לך מכאן עד גיחון מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה: קטונתי מכל החסדים ומכל האמת. לבסוף החסדים, וכן דורש ורב חסד ואמת (שמות לד ו), ולך ה׳ [חסד] כי אתה תשלם לאיש כמעשהו (תהלים סב יג). (מג) במס׳ ר״ה מלמד שכל מי שהגיסים מתרבים עמו, מנכין לו מזכיותיו: כי במקלי עברתי את הירדן הזה. (מד) א״ר לוי מקום הוא שנקרא כבחלה (מה) נכנס יעקב אבינו לשם ונעל עשו בפניו וחתר לו הקב״ה חתירה ממקום אחר, שנ׳ כי תעבור במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך (ישעיה מג ב): הצילני נא מיד אחי. (מו) שהוא בא עלי מכחו של עשו. זש״ה מסתכל [הוית] בקרניא [ואלו] קרן אחרי [זעירה סלקת] ביניהון (דניאל ז ח), זו מלכות בן נצר, ותלת מן [קרניא קדמיתא] איתעקרו מן [קדמיה] (שם) אלו שלש מלכיות הראשונות, [ואלו עינין כעיני אנשא] בקרנא דא (שם), זו מלכות הרשעה שהיא מכנסת עין הרע בממונן של ישראל: ויצו את הראשון לאמר. דור שבגלות בית ראשון: גם את השני. זה דור מלכות מדי ופרס: גם את השלישי. דור מלכות יון: גם את כל ההולכים אחרי העדרים. זה דורות שבגלות אדום, (מז) שהשביחה מן כל גליות: כדבר הזה תדברון אל עשו. בדברי ענוה ולא בקשיות עורף, (מח) שהרי מלכותו מושכת עד ביאת מלך המשיח: במוצאכם אותו. (מט) א״ר פנחס אותו בגדולתו, וכה״א וייראו מכם ונשמרתם מאד (דברים ב ד), אם בזמן שמתיירא מכם ונשמרתם. כ״ש כשאתם משועבדים תחתם, לכך נאמר אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תהלים לט ב): ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו. (נ) זכותו באה אחרינו, וכן לדורות הבאים, שנא׳ יענך ה׳ ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב סלה (תהלים כ ב): (נא) ד׳ פעמים עדר כתיב בפסוק, כנגד ד׳ מלכיות גליות, וכה״א כי נשבה עדר ה׳ (ירמיה יג יז): ויותר יעקב לבדו. (נב) ר׳ ברכיה בשם ר׳ סימון אמר כתיב אין כאל ישורון (דברים לג כו), ישראל סבא, מה הקב״ה כתיב ביה, ונשגב ה׳ לבדו (ישעיה ב יא), אף יעקב כתיב ביה לבדו: ויאבק איש עמו. (נג) רבנן אמרי כרועה נדמה לו לזה צאן ולזה גמלים ולזה גמלים, א״ל העבר את שלי, ואני מעביר את שלך, העביר מלאך את של יעקב כהרף עין, והיה יעקב מעביר וחוזר ומשכה. מעביר וחוזר ומשכה.

הערות ותקונים

מוצא בבנייהו כו׳. ב״ר שם סוף אות ב׳: מג) במס׳ ר״ה. לא נמצא בגמרא ר״ה רק הוא בשבת ל״ב ע״א ותענית כ׳ ע״ב א״ר ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין לו נס ואם תמצא לומר עושין לו נס, מנכין לו מזכיותיו, א״ר חנן מאי קרא דכתיב קטנתי מכל החסדים ומכל האמת: מד) א״ר לוי מקום הוא שנקרא כבחלה. המלה כבחלה נשתבש. ובב״ר פע״ו אות ה׳ א״ר לוי אתר הוא תמן מצוות ירדן בחמי טבריה וע״ש בחדושי הרש״ש: מה) נכנס יעקב אבינו לשם. ב״ר שם: מו) שהוא בא אלי מכחו של עשו זש״ה מסתכל וגו׳. ב״ר שם אות ו׳: מז) שהשביחה מן כל גליות. בלק״ט (ל״ב כ׳) שהשביחה כל הגליות: מח) שהרי מלכותו מושכת עד ביאת מלך המשיח. לק״ט שם: מט) א״ר פנחס אותו בגדולתו. כ״ה בב״ר שם אות ח׳ ושם וכה״א וייראו מכם ונשמרתם מאד, אם בזמן כו׳ לקוח מן לק״ט: נ) זכותו באה אחרינו כו׳. לק״ט: נא) ד׳ פעמים עדר כתיב בפסוק כנגד ד׳ מלכיות גליות. לא מצאתי הדרשה וצ״ל כנגד ד׳ מלכיות, או צ״ל כנגד ד׳ גליות. וראיתי בבעל הטורים שכתב ויצו את הראשון ד׳ פעמים כנגד ד׳ גליות יש לתקן וכצ״ל ויתן ביד עבדיו עדר עדר לבדו ד׳ פעמים כו׳ הוא בפסוק שלפניו וכוונתו ד׳ פעמים עדר כתיב: נב) ר׳ ברכי׳ בש״ר סימון. ב״ר פע״ז אות א׳: נג) רבנן

ישינים על דף אחר: שדה אדום. (כז) הוא אדום, תבשילו אדום, ארצו אדומה, גבוריו אדומים, לבושיו אדומים, שנא׳ אנשי חיל מתולעים (נחום ב ד), ויפרע ממנו אדום בלבוש אדום: עם לבן גרתי. (כח) שהוא אבי הרמאין נתתי נזיפתי ולאותו האיש על אחת כמה וכמה: כה אמר עבדך יעקב. עתיד עובדיה להתנבאות על עשו בלשון זה, כה אמר ה׳ אלהים לאדום שמועה שמענו (עובדיה א א). (כט) ומאי שנא עובדיה לאדום, (ל) לפי שאמר יעקב כה אמר עבדך יעקב, יבא עובד יה ויפרע מעשו, וזה היא סברא, (לא) אלא אמר ר׳ יצחק אמר הקב״ה יבא עובדיה שדר בין שני רשעים גמורים אחאב ואיזבל, ולא למד ממעשיהם, (לב) ויפרע מן עשו שדר בין שני צדיקים גמורים, ולא למד ממעשיהם, אמר אפרים מקשאה תלמיד דר׳ מאיר משום ר׳ מאיר עובדיה גר אדומי היה, והיינו דאמרי אינשי (לג) מיניה וביה ניזיל בתר נרגא: (לד) עם לבן גרתי. אמר יעקב בבית לבן השלמתי תרי״ג מצות, שהרי כבר הייתי מקיים את כולם וחוץ מפריה ורביה, ובבית לבן השלמתי, שנאמר ויעבד ישראל באשה ובאשה שמר (הושע יב יג), שמר הצאן: ואחר עד עתה. (לה) עד שנולד יוסף שטנו של עשו, (לו) שנא׳ [והיה בית יעקב אש] ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (עובדיה א יח): ויהי לי שור וחמור. (לז) ר׳ יהודה אומר משור אחד יצאו שוורים הרבה, וכן כולן. (לח) רבנן דרשו, שור זה משיח בן יוסף, שנ׳ בכור שורו הדר לו (דברים לג יז). וחמור הוא מלך המשיח, דכתיב עני ורוכב על [חמור] (זכריה ט ט), (לט) ויש אומרים זה יששכר, דכתיב יששכר חמור גרם (בראשית מט יד), (מ) צאן אלו עשרת השבטים, שנא׳ [ואתן] צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא), ועבד ושפחה אלו יראי שמים, שנאמר הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם [כעיני] שפחה וגו׳ (תהלים קכג ב): (מא) ויירא יעקב. אמר אם אהרוג אותו, אני מכריע את אבא ואם יהרגני יתחלל בי שם שמים, יעקב בחיר האבות, דכתיב ביה, כי יעקב בחר לו יה (תהלים קלה ד) הובטח ונתירא, ומשה בחיר הנביאים [שנא׳ לולי משה בחירו] (תהלים קו כג),

הערות ותקונים

ב״ר שם ושם אינו מוסב על אל עשו אחיו ע״ש במ״כ: כז) הוא אדום. ב״ר שם: כח) שהוא אבי הרמאין נתתי נזיפתי כו׳. ב״ר שם אות ה׳ לבן דהוא רבהון דרמאי יהיבתיה בחפתי. וכן הוא בילקוט רמז ק״ל וכן הובא בערוך ערך חפת בשם ב״ר. וע״ש בדברי הערוך ובדברי בעל ערוך השלם שפי׳ שולי ואימרא של בגד. ועי׳ בפי׳ רש״י המיוחס לו ובמ״כ, לכן נראה להגיה בדברי המחבר נתתי בחיפתי: כט) ומ״ש עובדי׳ לאדום כו׳. סנהדרין ל״ט ע״ב. ודבריו נובעים מלקח טוב (ל״ב ה׳): ל) לפי שאמר יעקב כו׳ וזה היא סברא. הוא דברי המחבר: לא) אלא אמר ר׳ יצחק. סנהדרין שם: לב) ויפרע מן עשו. בגמרא וינבא על עשו. ורש״י פי׳ שם שני רשעים אחאב ואיזבל. שני צדיקים יצחק ורבקה וכן הוא בלק״ט וע״ש הערה י׳: לג) מיניה וביה ניזל בתר נרגא. בגמרא שם מיניה וביה אבא ליזיל ביה נרגא, ופי׳ רש״י אבא פי׳ יער מעצמו של יער [צ״ל מעצו של יער] יכנס בתוך הגרזן להיות בית יד ויקצצו בו את היער וכן עובדי׳ לאדום ודוד למואב והוא יצא מרות המואביה ע״כ: לד) עם לבן גרתי. אמר יעקב בבית לבן השלמתי תרי״ג מצות כו׳. זה לקח מן לקח טוב (ל״ב ה׳) עם לבן גרתי. מדרש אמר יעקב אבינו קיימתי כל התורה חוץ מכבוד אב ואם חוץ מפו״ר, עם לבן השלמתי תרי״ג מצות, מנין גרת״י והערותי שם בהערה י״ד זה לא נמצא בב״ר לפנינו, וגם רש״י עה״ת הביא הדרש הזה וזה לשונו ד״א גרתי בגימטריא תרי״ג כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי״ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים ע״כ. ואולי לקח מן הילמדנו הנאבד וכן הובא במדרש אגדה: לה) עד שנולד יוסף שטנו של עשו ב״ר פע״ה אות ה׳ וילקוט רמז ק״ל ולק״ט: לו) שנאמר והי׳ בית יעקב אש וגו׳. עי׳ ב״ב קכ״ג והבאתי בלק״ט הערה י״ג: לז) ר׳ יהודה אומר. ב״ר אות ו׳ וילקוט שם ולק״ט: לח) רבנן דרשו. ב״ר שם וילקוט שם: לט) ויש אומרים זה יששכר. ב״ר שם אות י״ב: מ) צאן אלו עשרת השבטים. במדרש שם צאן אלו ישראל אבל כמו שהביא המחבר אלו עשרת השבטים גם מה שהביא ועבד ושפחה אלו יראי שמים לא נמצא לפנינו. רק הכתוב שהביא הנה כעיני עבדים וגו׳ הובא ג״כ בב״ר פע״ה אות ו׳ ע״ש ובוודאי הי׳ לו מקור אחר: מא) אמר אם אהרוג. עיין ב״ר ריש פע״ו ובלק״ט (ל״ב ח׳): מב) וכן אתה

[על] מי מנוחות ינהלני (תהלים כג ב), וינהלם בלחם (בראשית מז יז): לרגל המלאכה אשר לפני. זו נהילות המניקות והטלאים לשאת ולקבץ בזרוע: ולרגל הילדים. כמו שרגלי אלה ואלה יכולין להלוך, כך אני מתנהל, (יח*) ודומה לדבר כדברי רבותינו במס' שבת, הבהמה והכלים כרגלי הבעלים, כלומר למקום שרגלי הבעלים יכולין להלך על ידי עירוב לשם, בהמה וכלים שלו מותרין להוליכן לשם: עד אשר אבא אל אדני שעירה. כלומר לשעיר, ושם אהיה עמך, (יט) א"ר אבהו חזרנו בכל התורה ולא מצאנו שהלך יעקב מימיו אצל עשו לשעיר, אפשר יעקב אמתי והיה מרמה בו, אלא אימת בא אצלו לעתיד הוא בא, שנא' [ועלו] מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדיה א כא), וזה מדרש, אלא כך דרש הפשט שמפני דרכי שלום הפלינו בדברים, (כ) והיינו דאמרי רבנן נרשאה נשקיך מני ככיך נהר פקודאה [לווייך מגלימא שפירא דחזי עלך פומבודיתאה] לווייך אנשי אושפיזך:

טו) ויאמר עשו אצינה נא עמך. לשון ענוה, ולשון בקשה, כלומר אניח מהם שיעמדו מתון ללוותך: ודומה לו רק צאנכם ובקרכם יוצג (שמות י כד) ויצג את המקלות (בראשית ל לח), וכל דומיהן: מן העם אשר אתי. ללותך: ויאמר למה זה. אתם מציגים אתי איני צריך לכך, ואיני מבקש ממך אלא: אמצא חן בעיני ארוני:

טז) וישב ביום ההוא. שהלך מהלך כמה ימים מבית אל לשעיר, וקפצה לו הדרך, כדי שלא ישוב לבו לחזור להרע ליעקב: לדרכו. לאותו דרך שהלך לפניו קודם משלחת מלאכי יעקב: שעירה. כמו לשעיר. (כא) ואותן ת' אנשים שהלכו לקראת יעקב, כל אחד בפני עצמו אמר נלך שלא תכווה בנחלתו של יעקב, ופרע להן הקב"ה גמול לדורותם, שנא' ולא נמלט מהם [איש] כי אם ארבע מאות איש (ש"א ל יז):

יז) ויעקב נסע סכותה. כמו לסוכות, (כב) כי כל תיבה שצריכה למ"ד בתחילתה הטיל לה ה' בסופה, כגון מצרימה, שעירה, סדומה, גושנה, סכותה, וכל דומיהן, וכבר דרשנו: ויבן לו בית. לחורף לששה חדשים, וכבר שהה ששה חדשים הרי י"ב חודש: ולמקנהו עשה סוכות. באלו חדשי החורף שבנה לו בית: על כן קרא שם המקום סוכות. שחזר ועשה לו סוכות לששה חדשי הקיץ האחר, מכאן (כג) א"ר ברכיה ושמונה עשר חדש עשה יעקב בבית אל:

ורבותינו דרשו וישלח יעקב מלאכים. (כד) א"ר חמא ב"ר חנינא הגר שפחת שרה נזדווגו לה ד' מלאכים, זה שהוא אהוב הבית על אחת כמה וכמה: לפניו. (כה) לזה שהוא עתיד ליטול המלכות לפניו תחלה: אל עשו אחיו. אפי' הוא אחיו (כו) אין שני זרזרין

הערות ותקונים

נראה כמו שאינו רוצה לקבל וידיו פשוטות לקבל, והוא כמו שפי' רש"י שם בפי' המיוחס לו. ובלקח טוב מיתחמי מחזר וידיו פשוטין. יח*) ודומה לדבר בדברי רבותינו במס' שבת הבהמה והכלים כרגל הבעלים. צ"ל במס' ביצה והוא במשנה ל"ז ע"א: יט) א"ר אבהו חזרנו בכל התורה. ב"ר פע"ח אות י"ד וילקוט רמז קל"ג דב"ר פ"א אות כ' תדב"א זוטא פי"ט מדרש אגדה ירושלמי ע"ז פ"ב ה"א (דף מ' ע"א) ותנחומא הקדום תרומה אות ז' ושם הגי' א"ר יעקב, ובד"ר א"ר שמואל בר נחמן ושם הוא בסגנון אחר ובירושלמי שם הגי' א"ר הונא. אבל שם הגי' חזרנו על כל המקרא והמחבר הביא חזרנו בכל התורה: כ) והיינו דאמרי רבנן. חולין קכ"ז ע"א וע"ש בפי' רש"י ושם הוא בשם ר' גידל אמר רב: כא) ואותן ת' אנשים. ב"ר פע"ח אות ט"ו וילקוט רמז קל"ג ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: כב) כי כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה. יבמות י"ג ע"ב: כג) א"ר ברכי'. עיין ב"ר שם אות ט"ז: כד) א"ר חמא בר חנינא הגר שפחת שרה נזדווגו לה ד' מלאכים. ב"ר פע"ה אות ד' ויש לתקן חמשה מלאכים כמו שהוא בב"ר שם ועיין פמ"ה אות ז': כה) לפניו לזה שהוא עתיד ליטול המלכות לפניו תחלה. ב"ר שם לפניו לזה שבא שעתו ליטול המלכות לפניו: כו) אין שני זרזרין ישנים על דף אחד.

ו) ותגשנה השפחות הנה וילדיהן ותשתחוין. להקב"ה שלא יתגרה בהן אותו רשע:

ז) ותגש גם לאה וילדיה וישתחוו. להקב"ה כמו שדרשנו: ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו. בשפחות ובלאה הקדים האמהות לילדים, וכאן הקדים יוסף לרחל. (טו) אמר יעקב רשע זה עינו רעה, שלא יביט ברחל שהיא יפת תואר וינזלנה, לפיכך נתן את יוסף לפני אמו, וכסה אותה בקומתו, שלא יסתכל בה. זש"ה בן פורת יוסף בן פורת עלי עין (בראשית מט כב), לכסות עלי עין של אותו הרשע:

ח) ויאמר מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי. כלומר מה צורך לך ששלחת לפניך: המחנה. הן העדרים ומנהיגים שנראו לו בלילה כמחנה גדול: הזה. מלמד שלא קיבלן עשו וחזרו והמתינו עד שהגיע יעקב אצל עשו, לכך נאמר הזה: ויאמר למצוא חן בעיני ארוני. שלחתיו:

ט) ויאמר עשו יש לי רב אחי. מכאן ראה שלא חסרתי כלום על הברכה אשר נטלת ממני, מעתה איני שוטמך, אלא מחבבך כאח. יהי לך אשר לך. מזה שקנית בעמלך איני נוטל ממך, (טז) א"ר אבהו לפי שהיו הבכורה והברכות מפוקפקות בידו, בא עשו וקיימן בידו, ואמר:

י) יהי לך אשר לך, כלומר מה שנאמר לך, ויתן לך האלהים (בראשית כז כח): ויאמר יעקב אל נא. בבקשה ממך אל תסרב בי: אם נא מצאתי חן בעיניך. וחדלה שטמתך מעלי: ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך. כלומר כי על אשר ראיתי פניך: כראות. חסר ו', שלא ראהו מרצונו: פני אלהים ותרצני. כאדם החוטא מביא קרבן להתכפר, כך שלחתי לך מנחה להסביר פניך:

יא) קח נא. לשון בקשה: את ברכתי. כלומר זה הוא לך תחת הברכה שלקחתי ממך: (יז) אשר הבאת לך. לא נאמר הבאתי, אלא הבאת, חסר י', כך אמר לו כמה צער ויגיעה היה לי עד שהגיע לידי, אבל אתה מאיליה הבאת לך: כי חנני אלהים וכי יש לי כל ויפצר בו ויקח. (יח) נראה מחזר פניו וידו פשוטה הפציר בו, כדדרשינן בפרשת לוט:

יב) ויאמר נסעה. מכאן: ונלכה. לשעיר: ואלכה לנגדך. אע"פ שאני מזויין, ואתה יש לך מקנה והולך במתינות, הרי אני הולך במתינות כמותך, ואיני עובר לפניך:

יג) ויאמר אליו אדני יודע. בראיית עין: כי הילדים רכים. קטנים בשנים ומפונקים הם: והצאן והבקר עלות עלי. עלות הן מניקות שצריכות שאטפל להן, כענין שנ' ובחיקו [ישא] עלות ינהל (ישעיה מ יא), ושתי פרות עלות (ש"א ו ז), מלשון עולל ויונק (איכה ב יא), ועל שם עולליהם קראן עלות: ודפקום יום אחד. כלומר אם יתכתשון בהן אוכלסך יום אחר, כדי ללכת מהר ימותו כל הצאן, שהן כבר חלושות מן טרחות הדרך: ודפקום. ודומה לו מתרפקים על הדלת (שופטים יט כב), קול דודי דופק (שה"ש ה ב):

יד) יעבר נא. בבקשה: אדוני לפני עבדו. שכן דרך ללכת לפני רועי הצאן: ואני אתנהלה לאטי. אנהיג עצמי ואת רכושי, ודומה לו, עלות ינהל (ישעיה מ יא),

הערות ותקונים

טוב וגם בילקוט רמז קל"ג: טו) אמר יעקב. ב"ר שם ולקח טוב ושם יש לתקן לכסותה במקום לכפותה: טז) א"ר אבהו. בב"ר שם אות י"א ובילקוט הגי' א"ר אייבו. וגם בלק"ט הובא א"ר איבו והבאתי שם בהערה י"ז בכ"י פלארענץ הגי' בלק"ט א"ר אבהו: יז) אשר הבאת לך, לא נאמר הבאתי אלא הבאת. בב"ר שם אות י"ב הגי' לפנינו אשר הבאתה אין כתיב אלא אשר הובאת. אולם גם בילקוט רמז קל"ג הביא כמו שהביא המחבר אשר הבאתי אין כתיב כאן אלא אשר הובאת לך: יח) נראה מחזר פניו וידו פשוטה הפציר בו. בב"ר מתחמי חזר וידיה פשטה, וכתב המ"כ היה

עד נשתו עד אחיו. דימה עשו שהוא משתחוה לו, לפיכך נתגלגלו רחמיו. זש"ה כי שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז):

ד) וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול על צואריו. (ז) צוארו כתיב. שלא הטה אלא מצד אחד, אבל גבי נשיקות חיבה שלימה כתיב ויפול על צוארי בנימין אחיו ובנימין בכה על צואריו (בראשית מה יד), מלא יו"ד, וכן וירא אליו ויפול על צואריו (שם מו כט), דיעקב ויוסף מלא ו': ו"י"ש"ק"ה"ו. (ח) א"ר שמעון ב"ר אלעזר כל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה, אתה דורש את הכתב, ואם הנקודה רבה על הכתב, (ח*) שהוא בין אותן תיבות שאינן נכתבות אלא נקראות, ובמקומן חלק ונקודות שם נגד אותיות הכתיבה, אתה דורש את הנקודה, כאן לא כתב רבה על הנקודה, ולא הנקודה רבה על הכתב, שהתיבה ו' אותיות ועליהן ו' נקודות, מלמד שלא נשקו בכל לבו. א"ר ינאי א"כ למה נקוד עליהם, אלא מלמד שלא נשקו (ט) אלא רצה לנשכו, כחמור שנושך ומשבר את העצם: ויבכו. (י) זה בכה על צער צוארו שנתקשה כברזל לפי שעה, וזה בכה על צער שניו ששלח הקב"ה מכה בלחייו לפי שעה. (יא) והיו שיניו מתמזמזין כשעוה, זה שאמר הכתוב כי הכית את כל אויבי לחי [שני] רשעים שברת (תהלים ג ח). (יב) ורבותינו דרשו שרבבת, מלמד שיצאו שיניו לכאן ולכאן ששים אמה. ומעמיקי לשון הפשט דרשו וישקהו ויבכו, אע"פ שהיו שוטמים, נתגלגלו רחמים זה על זה, מפני שהיו בשר אחד:

ה) וישא [את] עיניו וירא את הנשים ואת הילדים ויאמר מי אלה לך. כל הנשים שפחות הן או נשיך, והילדים בניך הן או עבדים, זה התחכם עליו ולא השיבו על הנשים, אלא: ויאמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדיך. (יג) מה ראה יעקב להכנס בלשון חנינה, אלא שנסתכל ברוח הקודש וראה שבניו עתידין להתברך בששים אותיות, שהן חמש עשרה תיבות, שבע מכאן ושבע מכאן, ויחנך באמצע. (יד) א"ר בנימין בר לוי שמענו חנינה בי"א שבטים, ובבנימין לא שמענו, בא יוסף ואמר לו אלהים יחנך בני (בראשית מג כט):

הערות ותקונים

ב"ר שם אות ח' ולק"ט: ז) צוארו כתיב. והקרי צואריו: ח) א"ר שמעון ב"ר אליעזר כל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה. ב"ר שם אות ט' וילקוט רמז קל"ג, מדרש חזית בפ' צוארך כמגדל השן ונמנה בין עשר נקודות בתורה עי' מס' סופרים פ"ו ה"ב, וספרי בהעלותך על הכתוב או בדרך רחוקה, ובדאר"נ פל"ג ובמ"ר פ"ג אות י"ג: ח*) שהוא בין אותן תיבות שאינן נכתבות אלא נקראות ובמקומן חלק ונקודות שם נגד אותיות הכתיבה זה הוסיף המחבר: ט) אלא רצה לנשכו. ובפדר"א פל"ז אל תהי קורא וישקהו אלא וישכהו: י) זה בכה על צער צוארו שנתקשה כברזל כו'. בב"ר בסגנון אחר ונעשה צוארו של אבינו יעקב של שיש וקהו שיניו של אותו רשע: יא) והיו שיניו מתמזמזין כשעוה. גם בלק"ט הביא ושיניו של עשו של שעוה לקיים מה שנאמר שיני רשעים שברת, והעירותי שם בהערה י' זה ליתא בב"ר רק וקהו שניו של אותו רשע אולם במדרש חזית שם סיים ונמסו כדונג, ובפדר"א פל"ז דרש לה מדכתיב שיניו יחרוק ונמס, וכן במדרש אגדה הביא ונעשה שיניו כמו שעוה, ועי' תנחומא הנדפס מכבר וישלח סוף אות ד'. ומה שהביא המחבר והיו שיניו מתמזמזין כשעוה וכן בתיב"ע בראשית ל"ג ד' על צערא דשינוי דאתמזמיזו. ופי' נתמזמז ענין נדנוד: יב) ורבותינו דרשו שרבבת. כוונתו שדרשו על שני רשעים שברת אל תקרי שברת אלא שרבבת, גמרא ברכות נ"ד ע"ב, אבל הסיום שהביא מלמד שיצאו שיניו לכאן ולכאן ששים אמה. נעלם ממני המקור: יג) מה ראה יעקב להכנס בלשון חנינה כו' בששים אותיות שהן חמש עשרה תיבות ז' מכאן וז' מכאן ויחנך באמצע. בלקח טוב הביא וז"ל מה ראה יעקב אבינו לומר בלשון חנינה לפי שחנינה מוצעת בברכת כהנים ט"ו תיבות יש בהן ז' מכאן וז' מכאן וחנינה באמצע. ומה שהביא המחבר עתידין להתברך בששים אותיות. כך איתא במדרש שה"ש רבה פ"ג פסוק ששים גבורים סביב לה, ששים גבורים, אלו ששים אותיות שבברכת כהנים וכן במדרש במ"ר פי"ח אות כ"א ששים גבורים ששים אותיות שבברכת כהנים וכן הוא בהוספת בתנחומא הנדפס מכבר קרח אות י"ב: יד) א"ר בנימין בר לוי. ב"ר פע"ח אות י' והובא בלקח

היו לנשים (ירמיה נא ל), שהנשים כהן תש. ולבי רחש להדביר ונשתו מים [מהים] (ישעיה יט ה), על אופן זה, כלומר ונחלשו מים מן הים, שלא יביעו צינורא, וכן לשונם בצמא נשתה (שם מא יז), מרוב הצמא לשונם נחלשת ודוממת: אשר על כף הירך. (עט) בשל ימין ובשל שמאל. שהמלאך נגע בשתיהן, ובשתיהן נאסרו, דהא קיי״ל כרבנן ולא כרב יהודה, וכן הדעת מכרעת שבשתיהן פשט איסורו: עד היום הזה. לדורות עולם, ולמה: כי נגע בכף ירך יעקב. הימיני והשמאלי: בגיד הנשה. וניצל, זה שכבר דרשנו, כי, שבאמצע הפסוק אינו אלא לפרש מה טעם, כגון זה, וכגון לא יהיה לך אלהים (שמות כ ג), מה טעם כי אנכי ה׳ אלהיך (שם שם ה), וכל שכמותן במקרא:

[לג] א) וישא יעקב עיניו וירא והנה עשו בא. מזויין: [ועמו ארבע] מאות איש. וכל אחד עשוי על ת׳ איש: ויחץ. לשון חילוק, ודומה לו ויחץ את העם (בראשית לב ח), וחצו את כספו (שמות כא לה), יחצון (שם), וחצית (במדבר לא כז), וכל דומיהן. ויחץ את הילדים על לאה ועל רחל ועל שתי השפחות. (א) א״ר סימון כך אמר להם יש בי כח לסדר תפלה. ר׳ לוי אמר יש בי כח לערוך מלחמה, כיון שהגיע אליו (ב) אמר כל אחד זכותו תעמוד לו:

ב) וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה. אמר חס ושלום אם בא לדבר נקימה, מוטב שיפגע באלו, משיפגע בגבירות: ואת לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים. (ג) למדנו שהאחרון אחרון חביב עליו ביותר:

ג) והוא עבר לפניהם. (ד) בשם אש להבה, זהו מדרש, ודרך הפשט כך הוא, והוא עבר לפניהם, כדכתיב כרחם אב על בנים (תהלים קג יג), כרחמן שבאבות. (ה) ר׳ לוי אמר זה יעקב, שנאמר והוא עבר לפניהם, אמר מוטב שיפגעו בי ולא בהם: וישתחו ארצה שבע פעמים. נגד הקב״ה היה משתחוה שיטה לב עשו עליו לטובה, (ו) דא״ר חנינא בר יצחק לא זז משם, משתטח והולך, עד שהכנים מדת הדין למדת הרחמים:

הערות ותקונים

וילקוט רמז קל״ג וכן בגמרא חולין צ״א ע״א א״ר יהושע בן לוי למה נקרא שמו גיד הנשה שנשה ממקומו ועלה ועיין בלק״ט בהערה ס״ז וכן הובא ברש״י עה״ת: עס) זה שדרש ר׳ נחמי׳ ב״ר יצחק שפירש הכף ממקומו. לא מצאתי דבריו במדרש ב״ר: עט) בשל ימין ובשל שמאל שהמלאך נגע בשתיהן ובשתיהן נאסרו דהא קיי״ל כרבנן ולא כרב יהודה וכן הדעת מכרעת שבשתיהן פשט איסורו. במשנה חולין פ״ט ריש ע״ב פ׳ גיד הנשה ונוהג בירך של ימין ובירך של שמאל ובגמרא שם צ׳ ע״ב מתני׳ דלא כר׳ יהודה דתניא רבי יהודה אומר אינו נוהג אלא באחת והדעת מכרעת את של ימין. ומקור המאמר הוא בתוספתא חולין ריש פ״ז גיד הנשה נוהג בשתי יריכות בירך של ימין ובירך של שמאל, ר׳ יהודה אומר אין נוהג אלא באחת ודעת מכרעת שהיא של ימין. ובב״ר פע״ח אות ו׳ איתא בסגנון אחר ר׳ יהודה ור׳ יוסי, ר״י אמר באחת מהן נגע ואחת מהן נאסרה, ר׳ יוסי אמר באחת מהן נגע ושתיהן נאסרו כו׳ כו׳. וע״ש במ״כ ובחידושי הרד״ל. וכאשר הביא המחבר ליתא שם:

[לג] א) א״ר סימון. ב״ר פע״ח אות ז׳ ושם הגי׳ ר׳ יהודה בר סימון והובא בילקוט רמז קל״ג והשמיט שם האומר: ב) אמר כל אחד זכותו תעמוד לו. בב״ר אמר כל איניש ואיניש דכוותא תקום ליה. צ״ל זכוותא תקום ליה. פי׳ זכותו. וכן הובא לנכון בילקוט שם וכן היה לנכון לפני המחבר וכן לפני בעל לקח טוב: ג) ומדרש אגדה למדנו שהאחרון אחרון חביב. ב״ר שם אות ח׳ וילקוט שם ורש״י עה״ת ולק״ט: ד) בשם אש להבה זהו מדרש. ודרך הפשט כך הוא כדכתיב כרחם אב על בנים. מה שהביא זהו מדרש אין מדרש זה לפנינו ומה שהביא ודרך הפשט הוא במדרש ב״ר שם והובא בילקוט ולק״ט: ה) ר׳ לוי אמר. שם ופסיקתא דר״כ פסקא אנכי (קל״ט ע״א) שו״ט מזמור ק״ג אות י״ד ועי׳ בהערות שלי בפסיקתא ושו״ט: ו) דא״ר חנינא בר יצחק.

(עא) א״ר חלבו בכל יום ויום הקב״ה בורא כת מלאכים חדשים, והן אומרים שירה חדשה שאין כת של מעלה מקלסת ושונה. שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג כג), חוץ ממיכאל וגבריאל שרי מעלה שאינם מתחדשים, אלא עומדים בכבודם מששת ימי בראשית, ואין שמותן מתחלפין לעולם. שנאמר והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף (דניאל ט כא), וכתיב [ואין] אחד מתחזק [עמי על אלה] כי אם מיכאל [שרכם] (שם י כא). וכיון שמקלסין הולכין לנהר דינור, מקום בריאתם שהוא מושך כנהר מים, שנאמר נהר [די נור נגד ונפק] מן [קדמוהי] אלף [אלפים] ישמשוניה [וריבו רבון קדמוהי] יקומון (שם ז י), ועיקר נהר דינור אש אוכלת וגידלן מזיעות חיות הקודש שמזיעות מטעינת כסא הכבוד, ומאימת מלך מלכי המלכים הקב״ה, שמגתאה עליהם בשחקים: ויברך אותו שם. שמעתי שיעקב בירך למלאך שם:

לא) ויקרא יעקב שם המקום פניאל. פני המלאך: כי ראיתי אלהים. מלאכים. (עב) וכן התרגום מוכיח [שתרגם] מלאכי דה׳, ודומה לדבר אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו). ראיתי מלאכו של עשו שנתאבק עמי פנים אל פנים, ונתגששתי עמו ותנצל נפשי, כדאי הייתי לחוב בעצמי אלא שהצילני הקב״ה ברחמיו:

לב) ויזרח לו השמש. (עג) א״ר ברכיה לו לרפואה ולכל העולם לאורה. (עד) ואמיתת הדבר אותן שתי שעות שהשקיע לו הקב״ה ביציאתו מבית אביו ואמו החזירתו לו בחזירתו לבית אביו, לכך כתיב ויזרח לו, זרחה לה ב׳ שעות בעבורו קודם זמנה: כאשר עבר [את] פנואל. כלומר פנו אל, הם מלאכי השרת שהלכו למחיצתן: והוא צולע על ירכו. ממה שנגע בו: צולע. לשון צלע ממש, שירכו מתקפל בשר שלמעלה הימנה, וצלע התחתונה משתרבבת על הירך:

לג) על כן לא יאכלו בני ישראל. (עה) זהו סיפורו של משה רבינו ע״ה, שכתב איסור גיד הנשה במקום סיפור המעשה, ולא שנו בסיני, לפי שאין בני נח מוזהרין עליו שלא פשט איסורו אלא בישראל, שהן נהגו בו איסור, שכל מצוה שנאמרה לבני נח ונשנית בסיני, כגון שבת מילה וע״ז וגילוי עריות ושפיכות דמים וגזל ואבר מן החי ופריה ורביה ושבועת שוא ודינין, לזה ולזה נאמרו, פירוש שגם בני נח מוזהרין עליה, ואליבא דר׳ יודא, (עו) וכן פסק ר׳ טוביה בחיבורו: ומהו על כן. זכר להם שנתנוסס אביהם, ודומה זכור את היום הזה אשר [יצאתם] ממצרים וגו׳ ולא יאכל חמץ (שמות יג ג), וכתיב זבח פסח הוא לה׳ (שם יב כז), ולמה על אשר פסח על בתי בני ישראל (שם שם). בסכת תשבו (ויקרא כג מב), למה כי בסכות הושבתי את בני ישראל (שם שם מג). ובנין אב של כולן, זכר עשה לנפלאותיו (תהלים קיא ד): את גיד הנשה. למה נקרא גיד שמתגודד אגודיות, וחוזר ומתפשט לקנוקנות הרבה: הנשה. (עז) א״ר חנינא שנשה את מקומו ועלה, (עח) זה שדרש ר׳ נחמיה ב״ר יצחק שפירש הכף ממקומו. ועיקר מלת הנשה, לשון שכחה, ודומה לו כי נשני אלהים את כל עמלי (בראשית מא נא), נשיתי טובה (איכה ג יז), ובלשון תרגום לא תשכח (דברים כה יט), לא תתנשי, ויש מעמיקים בלשון הפשט לומר כי נישת ונחלש כח יעקב, לפיכך קראו נשה, ודומה לו נשתה גבורתם

הערות ותקונים

בן דוסא. במדרש ב״ר אות ד׳ רב אמר בש״ר יוסי בר דוסתאי. והרד״ל הביא בספרי נשא ובמ״ר סוף פי״א הגי׳ רבי אומר משום אבא יוסי בן דוסתאי: עא) א״ר חלבו. ב״ר ריש פע״ח ושם איתא ר׳ חלבו בשם ר׳ שמואל בר נחמן ועי׳ חגיגה י״ד ע״א: עב) וכן התרגום מוכיח. כוונתו לת״א: עג) א״ר ברכי׳. ב״ר פע״ח אות ה׳: עד) ואמיתת הדבר כו׳. עיין סנהדרין צ״ב ע״ב: עה) זהו סיפורו של משה רבינו ע״ה. עיין כל זה בלקח טוב ל״ב ל״ג ובהערות שלי: עו) וכן פסק ר׳ ר׳ טוביה בחיבורו כוונתו ללקח טוב שם: עז) א״ר חנינא שנשה את מקומו. ב״ר פע״ח אות ו׳

שפירש הכף ממקומה, והומה לו כן תקע נפשי ממך (ירמיה ו ח), והכרת אותותם שהתי"ו שלהם ננקדת בצירי או בסגול והטעם בק': בהאבקו עמו. זה מוכיח על מה שדרשנו תחלה ויאבק לשון דיבוק וסידור מלחמה שלפיכך נקעה הכף. (ס) ר' חמא ב"ר חנינא כל אותו הלילה (סא) היו שניהן שגושין זה לזה, זה כנגד זה (סב), תריסו של זה כנגד תריסו של זה, כיון שעלה השחר הניחו ויאמר שלחני:

כז) ויאמר שלחני. כיון שנשתדלתי עמך אין לי רשות ללכת אלא אם כן פוטרני: כי עלה השחר. כבר פירשנו עליית השחר, (סג) א"ל יעקב וכי גנב אתה או קוביוסטוס אתה, שאתה ירא מן השחר שלא יראוך בני אדם, א"ל לא אלא (סד) שהגיע זמן קלוסי לקלס, א"ל יקלסו חבירך, א"ל איני יכול שלמחר אם אני בא לקלס יאמרו לי כשם שלא קילסת אתמול, כך לא תקלס עכשיו. (סה) א"ל סיימת ולא אשלחך כי אם ברכתני, שאותן המלאכים שבאו אצל זקיני לא פירשו ממנו כי אם בברכה. א"ל הם נשתלחו לכך, אבל אני לא נשתלחתי לכך:

כח) ויאמר [אליו] מה שמך ויאמר יעקב. (סו) א"ר הונא כך אמר מלאכי השרת ע"י שגילו מסטירין של יעקב נדחו ממחיצתן קל"ח שנה, ואני אם אשמע לך אדחה גם אני ממחיצתי, אלא אגלה ברכה שעתיד הקב"ה לברכך, ואם אומר לי למה גלית לו, אני אומר לפניו רבש"ע בניך גוזרין גזירה ואי אתה מבטלן, ואני איך הייתי יכול לבטלן, אמר לו הקב"ה עתיד להגלות עליך בבית אל, ולהחליף את שמך ואני עומד שם, וש"ה בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע יב ה), עמך אין כתיב כאן, אלא עמנו, לכך שאלו מה שמך ויאמר יעקב:

כט) ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך. משעה שהקב"ה נגלה עליך: כי אם ישראל. (סז) ולא שיעקר שם יעקב כלל, כמו שנעקר שם אברם מפני אברהם, אלא ישראל עיקר, ויעקב טפילה. (סח) ר' זכריה אמר מכל מקום יעקב שמך, אלא כי אם ישראל יהיה שמך, (סט) ויעקב מוסיף עליו: כי שרית. נשתוררה ונתגברה, בדמיון בי שרים ישורו (משלי ח טו), שרתי במדינות (איכה א א): עם אלהים. עם המלאך, הוא עצמו, דכתיב וישר אל מלאך ויוכל (הושע יב ה): ועם אנשים. אלו עשו ולבן, שהם אנשים גדולים שבדור: ותוכל. כשם שנתגששתה עמי ונצחת, כך תנצח ויכולת לעשו שלקחת הבכורה והברכה ממנו, ואת לבן שנצלתו ממקנו ובאתה:

ל) וישאל יעקב. למלאך: ויאמר הגידה נא שמך ויאמר למה זה תשאל לשמי. איני יודע לאיזה שם אני מתחלף, שמי של היום אינו כשמי למחר, וכן לעניין מנוח הוא אומר, למה זה תשאל לשמי והוא [פלאי] (שופטים יג יח), מכוסה ממני חילופו, דכתיב כי יפלא ממך דבר (דברים יז ח). (ע) ר' אמי בשם ר' יוסי בן דוסא אומר כתוב אחד אומר המוציא במספר צבאם (ישעיה מ כו), וכתוב אחד אומר היש מספר לגדודיו (איוב כה ג), כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, מלמד שאין שם שינוי.

הערות ותקונים

ס) ר' חמא בר חנינא. בב"ר שם וילקוט שם א"ר חנינא בר יצחק: סא) היו שניהן שגושין. בב"ר וילקוט פוגעין: סב) תריסו של זה כנגד תריסו של זה. בב"ר וילקוט מגיניה דדין לקבל מגיניה דדין: סג) א"ל יעקב וכי גנב אתה. חולין צ"א ע"ב: סד) שהגיע זמן קלוסי לקלס. גמרא שם וב"ר פע"ח. אות ב' וילקוט רמז קל"ג: סה) א"ל סיימת. בב"ר אמר צייצא סייבת. וע"ש במ"כ: סו) א"ר הונא. בב"ר שם מובא זה בשם ר' לוי בשם רשב"נ. ובשם ר' הונא מובא המאמר בסוף אמר אני מגלה לו. והוא המאמר שהביא המחבר אלא אגלה ברכה שעתיד הקב"ה לברכך: סז) ולא שיעקר שם יעקב כלל. ב"ר שם אות ג': סח) ר' זכרי' אמר. בב"ר שם ר' זכרי' בש"ר אחא: סט) ויעקב מוסיף עליו. בב"ר שם יעקב עיקר וישראל מוסיף עליו. ע) ר' אמי בש"ר יוסי

אחד העם (בראשית כו י). וכל שהוא עומד על עצמו. מחצה סגול ומחצה קמץ, כגון ה' אחד (דברים ו ד). איש אחד (בראשית מב יא). יום אחד (שם כז מה):

כד) ויקחם. לאחר שבדק המים שיוכל לעוברם חזר ויקחם על הגמלים: ויעבירם. תחלה לנשים שלא להפרד מהם בעוברם בנחל מפני הכבוד ולאחר כך לילדים:

ויעברם. חסר יו"ד, שמעבירם בקלילות כדבר קל: ויעבר את אשר לו. המקנה והרכוש והמטלטלין. (מז) ור' הונא בשם ר' אידי אמר עשה עצמו כגשר, נשא מעבר זה של נחל, ונתן לעבר זה:

כה) ויותר יעקב לבדו. (מח) לאחר שהעביר כל אשר לו חקר לראות שמא שכח כלום. לימדך תורה דרך ארץ שיחפש אדם מקום שחנה שם קודם שיסע משם:

ויאבק איש עמו. (מט) זה שר של אדום שנידבק להלחם אתו, וכה"א כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים (שם לג י), וכתיב וישר אל מלאך ויוכל (הושע יב ה), ודומה לו (נ) בדברי רבותינו בפרק ארבע מיתות, (נא) אמר רב יהודה אמר רבא יודעין היו ישראל בע"ז שאין בה ממש [ולא עבדו ע"ז] אלא להתיר להם עריות בפרהסיא, ואותבינן כזכר בניהם מזבחותם וגו' (ירמיה יז ב), אלמא דחביבא היא בעיניהם, ומתרצינן בתר דאביקו ביה: (נב) ובפרק ראשון דע"ז תנן ושאר כל הדברים סתמן מותר ופירושן אסור, (נג) ואמרינן סתמא דקאמר חיטי חיוורתא וכו', (נד) ומסקינן כי היכי דאביק ביה איהו הכא נמי אביקי ביה אחרינא. (נה) ורבותינו דימו ויאבק לאבק ועפר, כיון שבא המלאך להזיקו תלה יעקב עינו לשמים, ראה המלאך שכינה עומדת לעזרת יעקב, מיד הרפיש עצמו לפניו, (נו) אמר ר' ברכיה אין אנו יודעין מי ניצח, אם המלאך אם יעקב, מדכתיב ויאבק איש עמו, הוי אומר איש אשר עמו נתמלא אבק, וכתיב וישר אל מלאך ויוכל (הושע יב ה), בכה המלאך ונתחנן לו ליעקב, הוי אומר יעקב ניצח: עד עלות השחר. זמן שבני אלהים מצויין לקלס, שנאמר [ברן] יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלהים (איוב לח ז):

כו) וירא. כל מקום שנאמר וירא יתיר א', על שם ראייה יתירה, ראיית הלב וראיית העין: כי לא יכול לו. לנוצחו, (נז) א"ר חנינא ב"ר יצחק אמר לו דבר הקודש למלאך הרי חמשה קמיע׳ן תלויין ביעקב, זכות עצמו, וזכות אביו, וזכות זקינו, [וזכות זקינתו], וזכות אמו, מדוד עצמך אם אתה יכול לעמוד כנגד זכותו, כיון ששמע כך פירש מלהלחם עמו: ויגע בכף ירכו. הוא ראש העצם שבירך נגע בו כדי לשומטו: ותקע כף ירך יעקב. (נח) ר' ברכיה ור' אליעזר בשם ר' יוסי סרקיה כדג, (נט) ר' נחמיא ב"ר יעקב אומר

הערות ותקונים

וילקוט סוף רמז קל"א, ורש"י עה"ת: מז) ר' הונא בש"ר אידי אמר. ב"ר סוף פע"ו וע"ש במ"כ: מח) לאחר שהעביר כו'. לקח טוב: מט) זה שר של אדום. לקח טוב ובב"ר פע"ז אות ג' שרו של עשו היה, וכן מובא ברש"י: נ) בדברי רבותינו בפרק ארבע מיתות. סנהדרין ס"ג ע"ב: נא) אמר רב יהודה אמר רבא. צ"ל אמר רב: נב) ובפרק ראשון דע"ז תנן. משנה ע"ז י"ג ע"ב: נג) ואמרינן. שם בגמרא י"ד ע"ב: נד) ומסקינן כי היכי דאביק ביה איהו הכי נמי אביקי ביה אחרינא. בגמרא שם כי היכי דההוא גברא אביק ביה כ"ע נמי אביק. וע"ש בפירש"י, וברש"י עה"ת (וישלח ל"ב כ"ה) ויאבק, ולי נראה שהוא לשון ויתקשר ולשון ארמי הוא בתר דאביקי ביה [סנהדרין ס"א ע"א] ואביק ביה מיבק [מנחות מ"ב ע"ב] כו': נה) ורבותינו דימו ויאבק לאבק ועפר. עי' ב"ר פע"ז אות ב' וחולין צ"ב ריש ע"א. ועין רש"י עה"ת בשם מנחם ועיין ברמב"ן: נו) א"ר ברכי' ב"ר שם: נז) א"ר חנינא בר יצחק. ב"ר שם: נח) ר' ברכיה ור' אלעזר בשם ר' יוסי. בב"ר סוף פע"ז ר' ברכי' ור' אליעזר, ר' אליעזר אמר שעייא, ר' ברכי' בשם ר' אסי אמר סידקה כדג ובילקוט רמז קל"ב הביא הגי' ר' ברכי' ור' אליעזר, ר' ברכי' אמר שתייה [צ"ל שעייא] ור' אליעזר בש"ר יוסי סידקה ועי' לק"ט ובהערה נ"ח: נט) ר' נחמי' בר יעקב. בב"ר רב נחמן בר יעקב:

לשון הפרשה זה מזה, ודומה לו, עליות [מרוחים] (ירמיה כב יד), ודרך הפשט כך הוא, לפיכך נתן ריוח ביניהם ולא הכניסן בערבוביא, כדי להתמיהו על הדורון:

יח) ויצו את הראשון לאמר. לאמור לדורות. (מג) לימדך תורה דרך ארץ שאם יפגע אדם בדרך ושואלו מי את יהודי, ומה אומנותך, ולאן אתה הולך לסחור, יאמר לו יש לנו שיירה באה אחרינו, ולפי שהיה יעקב בקי בדרך ארץ הזהיר כך: כי יפגשך עשו אחי. כלומר אם אתם פונעים את אחרים לא תחושו להבין: ושאלך לאמר. אף לדורות בענין זה: למי אתה. כלומר שלוחו של מי אתה: ואנה תלך. עם מקנה זה, ולמי נשלחין אלה הבהמות שלפניך:

יט) ואמרת לעבדך ליעקב. אמר לו בפירוש מנחה היא שלוחה לאדוני לעשו. שאיני נוהג בפניו כגביר, אלא כעבד לפני אדונו: והנה גם הוא אחרינו. בא לפייסך: שלוחה. מלא ו׳, רמז לדורות שיהיו משלחין דורונות לבני עשו:

כ) ויצו גם את השני. מנהיג את הכבשים: גם את השלישי. מנהיג את הגמלים: גם את כל ההולכים אחרי העדרים. עדר הבקר והחמורים: לאמר. לומר לדורות, רמז למנהיגי הדורות בארבע מלכיות: כדבר הזה תדברון אל עשו. מלא ו׳, כלומר בפה מלא: במוצאכם אותו. אבל לאנשיו שעמו אל תחושו להם:

כא) ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו. בא לפייסך: כי אמר אכפרה פניו. נזעמים עליו והוא מרצהו בפיוס הרי הוא מכסה זעם פניו, וכן הוא אומר על כל פשעים תכסה אהבה (משלי י יב), וכל כפרות עון מדוברות על אופניהם, דכתיב ונרצה לו לכפר עליו (ויקרא א ד), וכתיב [כסית כל חטאתם] (תהלים פה ג): במנחה ההולכת לפני. קודם שאגיע אליו: ואחרי כן אראה פניו. בפיוס: אולי ישא פני. בעבור המנחה: (מד) ב׳ פעמים כתיב פניו בעניין, א׳ לפיים על הבכורה, ואחד על הברכה. ב׳ פעמים פני, אחת עתה, ואחת לבני בגליות. וכן ד׳ עדרים כתיב בעניין, כנגד ד׳ מלכיות, שארבעתן תמצא שהיה אדום שותף לאובדן של ישראל, וע״כ אמר משיח צדקנו, זכור ה׳ לבני אדום את יום ירושלים (תהלים קלז ז), במלכות בבל, וכתיב ואל תרא ביום אחיך ביום [נכרו] (עובדיה א יב). רמז באותו ענין ד׳ מלכיות שנשתתף בו אדום:

כב) ותעבור המנחה על פניו, והוא. אף הוא היה בצער: לן בלילה ההוא במחנה. צועק ומתפלל לבוראו:

כג) ויקם בלילה הוא. (מה) כלומר כל מקום שצריך לומר ההוא, ואמר הוא, אינו אלא לדרשה, וזה למה, מלמד שדבר הקודש הוא היה עמו אותו הלילה לעזרתו: ויקח את שתי נשיו. אלו רחל ולאה: ואת שתי שפחותיו. זלפה ובלהה שפחותות לו מן הגבירות: ואת אחד עשר ילדיו. שבנימין לא נולד עתה, (מו) ואת דינה בתו נתן בתיבה ונעל בפניה, אמר יעקב רשע זה עינו רמה היא שמא יתלה עינו בה ויקחה ממני, א״ל הקב״ה מנעת מאחיך שהוא מהול, הרי היא נמסרת לשכם, שהוא ערל, לא רצית להשיאה דרך היתר, הרי היא נישאת דרך איסור: ויעבור את מעבר יבוק. לבדו עבר את מעבר הנחל, לבחון את הנחל כמה הם עמוקים, ולמה קראה יבוק, ששם נאבק עמו מלאך: כל אחד שהוא ניתלה על תיבה הבאה הרי כולן נפתחין, כגון אחד עשר ילדיו,

הערות ותקונים

לקח טוב ובהערה מ׳: מג) לימדך תורה דרך ארץ. לקח טוב וע״ש הערה מ״א: מד) ב׳ פעמים כתיב פניו בעניין כו׳ ב׳ פעמים פני כו׳. לקח טוב: מה) כלומר כל מקום שצריך לומר ההוא כו׳. עי׳ לקח טוב: מו) ואת דינה בתו נתן בתיבה ונעל בפניה. לקח טוב, ועיין ב״ר פע״ו אות מ׳

בטל, (לג) היינו דאמרי אינשי בת דינא בטל דינא. ויקח מן הבא בידו. לא כסף ולא זהב, אלא מן הבא בידו בשכרו מלבן: מנחה לעשו אחיו. עיקר מלת מנחה לשון מנוחה, שמניח כעס וחרון אף מעל שולחה: לעשו אחיו. שׂינהג עצמו באחוה עמו:

טו) עזים מאתים. (לד) כל הפסוק הזה סופן תיבות מ"ם, מלמד שכולן היו בעלי מומין, שלא יקריב מהן עשו לע"ז: עזים מאתים. א"ר אלעזר מכאן לעונה האמורה בתורה, עזים מאתים שהן צריכות תיישים עשרים, וכן רחלים מאתים שהן צריכות אילים עשרים, לפי שאינן בני עבודה נוטל זכר אחד עשרה נקבות, ולפי פשוטו בניהן ממש:

טז) גמלים מניקות. (לה) ר' ברכיה בשם ר' שמעון בן גמליאל אומר לפי שהגמל צנוע בתשמישו, פי' שאינו משמש לפני בני אדם, לא פירסמו הכתוב, (לו) אלא הן ובניהן ובוניהן הזכרים שלהם בין הכל שלשים: פרות ארבעים. שיש בהן כח צריכות פרים עשרה ד' לאחד: אתונות עשרים. שהן צריכות עיירים עשרה. לפי שעבודתן כבידה צריכין שיהיו איש ואשתו, (לז) ושם הבנים והגמלים באמצע, כלומר הוי רואה את עצמך כאילו אתה יושב על בימה גדולה ודן אותי, ואני נידון לפניך, ותתמלא עלי רחמים. (לח) כל אתונות שבמקרא מלאין ו', חוץ מן אתונות שנתן פרעה לאברהם, לפי שהיו עקרות (לט) שהיו המצריות חותכות האם שלהם שלא תלדנה, וכן אתונות ששלח יעקב לעשו של לבן הארמי, גם הוא ברמיות, חתך האם שלהם שלא תלדנה ולא יהנה יעקב ושלחם לעשו, כבר דרשנו למה נקראו עזים ותיישים: רחל. רוח חיל שאין בריה מתחללת מפני חיה רעה כרחל: אילים. על שם איל ותוקף, כמו אילי מואב (שמות טו טו), אילי הארץ (מ"ב כד טו, יחזקאל יז יג), וכן כתיב ואילי צאנך (בראשית לא לח), שמתרגמינן בקרניהן כגבורי חיל: גמלים. שנגמלים גמול הצנוע מכל חיה ובהמה: פרות ופרים. שעבודת הקרקע פרה ורבה על רב כחן, שנא' [ורב] תבואות בכח שור (משלי יד ד): אתונות. על שם איתן שלו, הוא האבוס, וזכר לדבר וחמור אבוס בעליו (ישעיה א ג): עיירות. אלו נקראין נערי בני אתונות:

יז) ויתן ביד עבדיו עדר עדר לבדו. עדר כל בהמה לפני עצמה, (מ) זש"ה כל ערום יעשה בדעת (משלי יג טז), (מא) הפריש העדרים זה מזה להראות הרבה, כדי למלאות עינו של אותו רשע ויתפייס לו: ויאמר אל עבדיו. מנהיגי העדרים: עברו לפני וריוח תשימו בין עדר ובין עדר. (מב) רמז לבניו שלא ישתרגו עליהם המלכיות: ריוח.

הערות ותקונים

ג' ע"ב בתוס' ד"ה אין הבור מתמלא מחוליתו, ובתוס' סנהדרין ט"ז ע"ב: לג) היינו דאמרי אינשי בת דינא בטל דינא. סנהדרין צ"ה ע"א, פי' לן הדין בטל הדין, בת הוא תרגום של לן: לד) כל הפסוק הזה סופן תיבות מ"ם כו'. לקח טוב (ל"ב ט"ז) והעירותי שם בהערה ל"ח גם בעל הטורים הביא הדרשה הזאת וסיים היו בעלי מומים שלא יקריב מחם קרבן: לה) ר' ברכי' בש"ר שמעון בן גמליאל אומר. ב"ר פע"ו אות ז' ולק"ט: לו) אלא הן ובניהן ובוניהן הזכרים שלהם. בלקח טוב אלא אמר גמלים מיניקות ובניהם עם בנאיהם אלו הזכרים הכל היו שלשים, הוסיף לפרש בנאיהם היינו הזכרים שהנקבות נבנות מהם, ופי' בניהם בוניהם, וכן רש"י עה"ת הביא ובניהם עמהם ומדרש אגדה ובניהם בנאיהם זכר כנגד נקבה ולפי שצנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב: לז) ושם הבנים והגמלים באמצע כו'. ב"ר שם ולק"ט וע"ש הערה ל"ז: לח) כל אתונות שבמקרא מלאין וי"ו כו'. וכן אתונות ששלח יעקב לעשו. אתונות ששלח יעקב (ל"ב ט"ז) כתיב אתנת ב' ווי"ן חסרים לפי המסורה: לט) שהיו המצרים חותכות האם שלהם. פי' בל"ע פי הרחם: מ) זש"ה כל ערום יעשה בדעת. וכן הובא בלק"ט: מא) הפריש העדרים זה מזה להראות הרבה כדי למלאות עינו כו'. ב"ר שם אות ח' ולמה לא הכניסן כולן כאחת כדי להשביע עיניו של רשע. וכן הוא בילקוט וכן הביא רש"י בפי' התורה. וכן בלק"ט וכן במדרש אגדה: מב) רמז לבניו שלא ישתרגו עליהם המלכיות. עי'

א כו), וכל דומיהן. (כט) א"ר יהודה ב"ר עלאי ולא היא יראה, ולא היא צרה, אלא וירא שלא יהרוג, ויצר לו שלא יֵהרג. אמר כל השנים הללו הוא יושב בארץ ישראל שמא הוא בא עלי מכח ישיבת ארץ ישראל, כל השנים הללו הוא מכבד את אביו, ושמא יבא עלי בכיבוד אב ואם. ונוסף לזה שאמר יקרבו ימי אבל אבי, ואהרגה את יעקב אחי (בראשית כז מא), שמא מת אותו הזקן: ויחץ. לשון חלוקה, ודומה לדבר, וחצו את כספו (שמות כא לה), וכל דומיהן: את העם אשר אתו. אלו העבדים והשפחות: ואת הצאן ואת הבקר והגמלים. כמשמעו: לשני מחנות. מחצה למחנה אחד לכתובת לאה ומחצה למחנה שנייה לכתובת רחל:

ט) אם יבא עשו אל המחנה. שחיציתי לכתובת האחת רחל או לאה: והכהו. כלומר והכה את היקום אשר במחנה: והיה המחנה הנשאר לפליטה. לכתובת שנייה:

י) ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. (ל) האל עשו לא, אלא הבוחר בדרכיהן והעושה כמעשיהם שמם מתקיימת עליהם. (לא) ר' הונא בשם ר' אחא אמר מי היה קרוב (לחזקיה) [לדוד לא אחז] כה אמר [ה'] אלהי דוד אביך (מ"ב כ ה). והכתוב מניח את אחז ואמר לחזקיה, לפי שבחר בדרכיו ועושה כמעשיו. אבל הפורש מדרכי אבותיו וממעשיהם, אין שמם מתקיים עליו: האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואטיבה עמך. ועל הבטחתו נשענתי לברוח לפני לבן:

יא) קטנתי מכל החסדים. כלומר החסדים והאמת שנמלתני להשיב לי כפעלי הרי הן גדולין ומרובין ואני קטן ואיני כדאי להשתלם חסר כל כך: אשר עשית את עבדך. יותר מזכותי: כי במקלי. ממש: עברתי את הירדן הזה. שלא הוצאתי כלום מבאר שבע: ועתה הייתי. מרובה בנכסים ועבדים ושפחות עד שחלקתי לשני מחנות גדולים:

יב) הצילני נא מיד אחי. מיד ולדורות: כי ירא אנכי אותו פן. כיון שהוא אכזרי פן יבא עלי מכבוד אביו וישיבת ארץ ישראל: והכני אם על בנים. כלומר אותי ואת נשי ואת בני ואתה מרחם את בריותיך, עתידים בני להזהר על לא תקח האם על הבנים (דברים כב ה), ועל אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח):

יג) ואתה אמרת. לי בבית אל: היטיב איטיב עמך. כפל הדבור, היטיב בזכות עצמך, אטיב בזכות אבותיך: ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרוב. והלא לא אמר ליה הקב"ה בבית אל אלא כעפר הארץ (בראשית יג טז), אלא תלה ברכתו על ברכת אביו וזקנו, שאמר לו הקב"ה בהר המוריה, והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים (שם כב יז), אמר יודע אני שזרעו של אברהם על שחוטאים לפניך אתה מביא פורעניות, אבל אתה ברכתם כחול, (לב) מה חול זה אדם עושה גומא מבערב ודורס לתוכו, ולמחר משכים והוא נתמלא ושוה, אף זרעו של אברהם אם חבא עליהם פורעניות על חטאם, אתה ממלא חסרונם ברחמים, למען לא יחסרו מכמות שהיו, ועכשו אם עשו בא והורגני ואת בני, נמצאת הבטחה בטילה, ונמצא שם שמים מתחלל:

יד) וילן שם בלילה ההוא. יש לומר שנתחייב יעקב אבינו אותו היום על שנתיירא כחושד בהבטחת יוצרו, אלא כיון שעבר בלילה ההוא אותו היום בטל וגם דינו

הערות ותקונים

מכס, וזה לא הביא המחבר: כט) א"ר יהודה ב"ר עלאי, פע"ו אות ב' וילקוט ורש"י עה"ת ותנחומא הנדפס מכבר וישלח אות ד' ומדרש אגדה ועי' במזרחי: ל) האל עשו לא אלא הבוחר בדרכיהן. ב"ר שם אות ד' ושם הגי' הא לעשו לא, וכן הובא בילקוט רמז קל"א ובלק"ט וכן יש לתקן לפנינו: לא) ר' הונא בש"ר אחא אמר. ב"ר שם: לב) מה חול זה אדם עושה גומא מבערב. עי' ברכות

מתירא אמר זה לי עשרים שנה ושתי שנים שלא שמשתי את אבא, שמא יוגרם החטא ויעמוד לעשו שעמד לפניו ושרתו. לפיכך שלח מלאכים לפניו לפייסו: מלאכים. אלו שלוחי בשר ודם שלח מעבדיו הפקחים שבהם: לפניו. קודם שיגיע אצלו כדי שיפייסוהו: אל עשו אחיו. כדי שיתפייס לו כאח: ארצה שעיר. שכבר נלחם הוא ובניו עם החרי יושבי הר שעיר והורישו וישבו תחתם. לכך נפלה אימת עשו על יעקב: שדה אדום. כל נחלת גוי שהיא מרווחת ומקשטת. הכתוב קראה שדה פלוני. שדה אדום שדה ארם, שדה מואב, שדה פלשתים:

ה) ויצו אותם לאמר. (כב) לומר לדורות שלא יתקשו כנגד הגל. שכל המתקשה כנגד הגל, הגל שוטפו. וכל הנכנע מלפני הגל. הגל עובר עליו. והוא ניצול. שנאמר [כל] משבריך וגליך עלי עברו (תהלים מב ח): כה תאמרון. (כג) ט׳ מלאין, וכולן משלחת צדיק לרשע או רשע לצדיק: לאדני לעשו. (כד) שמנה אדוני כתובים בפרשה, ולפיכך מלכו שמנה מלכים באדום לפני מלוך מלך לבני ישראל: כה אמר עבדך יעקב. אע״פ שקניתי ממנו הבכורה ואע״פ ששמני אבי גביר איני קורא עצמי כך, אלא עבד כנגדו: עם לבן גרתי. בגירות אכסנאי: ואחר עד עתה. כדי להשתכר בעמלי שלא לשוב בידים ריקנות:

ו) ויהי לי. במשכורתי, ולא בשביל ברכות שברכני אבי, ולא כמו שברכני טל ומשמני ודגן ותירוש, אלא: שור וחמור צאן ועבד ושפחה. דבר בלשון בני אדם המצניע נכסיו מפני הרשות. (כו) ועוד שהבריות אומרים חמרתא גמלתא, כלומר קוראין הרבה בלשון מועט: ואשלחה להגיד לאדוני. שלא נהנתי ממה שברכני אבא: למצא חן בעיניך. שלא תשטימני עוד על הברכה:

ז) וישובו המלאכים אל יעקב לאמר. לומר לו שיזדרז למלחמה: באנו אל אחיך אל עשו. אתה נוהג בו כאח והוא נוהג עמך כעשו צייד ורצחן: וגם הולך לקראתך. מת״ל וגם. מלמד שהיה הולך לדרכו וכיון שבישרוהו הלך כנגדו: וארבע מאות איש עמו. (כז) כל אחד עשוי על ארבע מאות איש. (כח) א״ר לוי אמר אי יכילנא ליה מוטב ואם לאו אני אומר לו הביא מכם ומתוך כך אני קם עליו והורגו:

ח) ויירא יעקב. שמא יגרום החטא. ואע״פ שהבטיחו הקב״ה ירא מאוד יותר ממה שנתיירא קודם ששלחתו אמו לחרן כשהיה עשו מתנחם להרגו. שהרי אותו שעה היה ירא על גופו לבד, ועכשיו על גופו ועל נשיו ועל בניו: ויצר לו. לשון צרה, ודומה לו, ויצר לאמנון (ש״ב יג ב), [וכהצר] לו (דה״ב לג יב). צר לי עליך אחי (ש״ב

הערות ותקונים

הזה לא מצאתי ואולי הוא מילמדנו הנאבד, ועי׳ מגילה ט״ז סוף ע״ב: כב) לומר לדורות שלא יתקשו כנגד הגל. לקח טוב: כג) ט׳ מלאין. במסורה תאמרון חד מן ט׳ וחושב שם את כלם: כד) שמנה אדוני כתובים בפרשה כו׳. לקח טוב. ונובע מב״ר פע״ה אות י״א והובא בילקוט רמז ק״ל באותה שעה שקרא יעקב לעשו אדוני א״ל הקב״ה אתה השפלת עצמך וקראת לעשו אדוני ח׳ פעמים, חייך אני מעמיד מבניו ח׳ מלכים קודם לבניך, שנאמר ואלה המלכים אשר מלכו: כה) ועוד שהבריות אומרים חמרתא גמלתא. ב״ר פע״ה אות ו׳ ר׳ נחמי׳ אמר לישנהון דברייתא היא חמורתא גמלתא. והמחבר מפרש כלומר קוראין הרבה בלשון מועט. ובעבור זה נאמר ויהי לי שור וחמור, וכן בתנחומא הקדום וישלח אות ה׳ דרך ארץ השיח כאדם שהוא אומר על הכל הלך חמור קרא תרנגול, ולמאמר הזה כוון רש״י, עי׳ תנחומא שם הערה י״ד: כו) אתה נוהג בו כאח. ב״ר שם אות ז׳ ורש״י עה״ת, והמלות „צייד ורצחן״ הוסיף המחבר: כז) כל אחד עשוי על ארבע מאות איש. ב״ר שם וילקוט ותנחומא הקדום וישלח אות ו׳ ועי׳ לקח טוב (ל״ב ז׳) בהערה י״ח: כח) א״ר לוי. ב״ר שם. ושם הוא בלשון ארמי והובא שם הלך ונטל אגרומי ממצרים, פי׳

השמר לך מדבר עם יעקב וגו׳: אם אני לא אעבור עליך את הגל הזה. (טז*) בשעה ששלח דוד את יואב לארם נהרים [ולארם צובה] פגע באדומיים ובקש לזנבן (יז) הוציאו לו איצטלאות שלהן. רב לכם סב את ההר הזה וגו׳, ואת העם צו לאמר אתם עוברים וגו׳ (דברים ב ג—ד), שלח יואב והודיע לדוד בא דוד לסנהדרין העביר העט״ה מעל ראשו ונתעטף בטליתו ולימד שאדום פרצו את הגדר תחלה, דכתיב וקסמים בידם (במדבר כב ז) [כמה איגרת כתב], איגרת אחת לבלעם ואיגרת אחת לאדומיים, שהרי בלעם מלך עליהם, דכתיב (יז*) ומלוך בלעם, וגם בלעם פריץ את הגדר והלך לקלל את ישראל, לפיכך מותר להתגרות בם מלחמה, וש״ה בהצותו את ארם נהרים וגו׳ (תהלים ס ב): ויפגעו בו מלאכי אלהים. (יח) ר׳ הונא בשם ר׳ אייבו אמ׳ ששים רבוא מלאכים (יט) היו מלווין לפני אבינו יעקב בכניסתו לארץ, שנאמר מחנה אלהים זה (בראשית לב ג), ואין השכינה שורה בפחות מששים ריבוא, ורבנן אמ״י מאה ועשרין רבוא, וכן נדרש בפסוק ובנחה יאמר שובה ה׳ רבבות [אלפי] ישראל (במדבר י לו): ויקרא שם המקום ההוא מחניים. א״ר יודן נטל מאלו ומאלו ושלח (כ) פרוזבין לפניו, וכבר דרשנו כשבא יעקב לחרן היה בן ע״ז שנה, ויצחק בן קל״ז שנה, ולסוף י״ד שנות עבודת יעקב בנשיו נולד יוסף, ואח״כ עבד שש שנים בצאן, הרי ך׳ נמצא יעקב בן צ״ז שנים בצאתו מחרן, וב׳ שנים עשה בדרך, ובשנת צ״ט ליעקב שב אל א״ץ אביו, ובאותו הפרק היה יצחק בן קנ״ט שנה, ועשה עמו אחרי כן כ״א שנה, לפי ששנות יצחק ק״פ שנה, נמצא כשמת יצחק היה יעקב בן ק״כ שנה, כי יו״ד שנה מת יצחק קודם שירד יעקב למצרים לגור שם, נמצא שמת יצחק בשנת י״ב למכירת יוסף, נמצא יעקב כשיצא מארץ טמאה וחזר לארץ החיים עומד על פרקו של זקינו כשאמר לו הקב״ה התהלך לפני והיה תמים, ועמד ושימש את אביו כ״א שנה, והצליח דרכו והשכיל:

שלמה פרשת ויצא יעקב:

יר ויחו דורשיה וישכילו: וסמוך לפגיעת המלאכים מינוי משלחתם, וזהו שדרש ר׳ יודן נטל מאלו ומאלו ושלח פרוזבין לפניו: ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז), זה אבינו יעקב שנקרא איש תם, שהקב״ה רצה להצליח דרכיו, לפיכך השלים אתו את לבן הארמי שרדף אחריו להזיקו וחזר בפחי נפש ואת עשו שטמו ומתנחם להרגו התיש כנגדו, אלא שדומה יעקב עצמו למעיין התום המתרפש ולמקור נעול שהוא מושחת, ולא היה צריך להכניע עצמו לפני הרשע שהרי עשו היה הולך לדרכו, ויעקב נתעבר על ריב לא לו, והחזיק באזני כלב, ושלח לו מנחה וקרא עצמו עבדו, וגרם לבניו לעשות כן, מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה:

וישלח.

ד) וישלח יעקב מלאכים לפניו. (כא) א״ר יצחק בר נחמן בא וראה כמה הצדיקים מתייראין מן החטא, אחר כל ההבטחות שהבטיח הקב״ה את יעקב היה

הערות ותקונים

השמיט שם האומר: טז*) בשעה ששלח דוד. ב״ר שם אות ט״ו שו״ט מזמור ס׳: יז) הוציאו לו איצטלאות שלהן. לפנינו אפיסטולי שלהן, ובעל הערוך הביא המאמר מהמדרש בערך אסטולי וגורס הוציאו לו אסטליאות שלהו. וכן היה לפני המחבר אצטלאות שלה׳. אבל הגי׳ אפיסטולי היא הגי׳ הנכונה ופי׳ כתבים, עי׳ בערוך שם ועי׳ ערך פסטל: (יז*) צ״ל וימלך באדום בלע בן בעור (בראשית לו לב). יח) ר׳ הונא בש״ר אייבו. ב״ר שם אות י״ז: יט) היו מלווין. בב״ר היו חלים. פי׳ המ״כ לשון מחול וריקוד: כ) פרוזבין. פי׳ שליח בל״י:

[וישלח] כא) א״ר יצחק בר נחמן כו׳. זה לקח מן הלקח טוב והעירותי שם בהערה ה׳ המאמר

כשגגה היוצא מפי השליט: טרפה לא הבאתי לך. זו היא שבורה חיה: אנכי אחטנה. (יא) אנכי הייתי חוטא על החיה שגזר הקב"ה על הארי להיות אוכל שמונה שיין בכל יום מצאנו של לבן, וא"ת אילו היה רועה אחר היה מציל יחידי מיד הארי, ת"ל כי כה אמר ה' [אלי] כאשר יהגה האריה והכפיר על טרפו אשר יקרא עליו מלא רועים מקולם [לא יחת] ומהמונם לא [יענה] (ישעיה לא ד): (יב) תנן זאב אחד אינו אונס, שני זאבים אונס, ר' יהודה אומר בשעת משלחת זאבים אף זאב אחד אונס, יש לו שני כלבים אינו אונס הארי והדוב והנמר והברדלס והנחש הרי אלו אונס, אימתי בזמן שבאו מאליהן, אבל הוליכן [למקום] גדודי חיות ולסטים אינו אונס, עלה לראשי צוקין ונפלה הרי זה אונס. (יג) ותניא אלו הן אונסין ששומר שכר פטור [עליהן], כגון שהוא אומר ותפל שבא ותקחם (איוב א טו). ותניא עד מתי שומר שכר חייב לשמור, עד כדי הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה (בראשית לא מ). ותניא רועה שהיה רועה והניח עדרו ובא לעיר ובא זאב וטרף או ארי ודרס, אין אומרים אילו היה שם היה מציל, אלא אומדין אותו אם היה יכול להציל חייב, ואם לאו פטור, ואע"ג דעאל בעידנא דעיילי אינשא חייב, דמ"מ היה תחילתו פשיעה וסופה באונס חייב, מפני שהיה יכול להציל אילו היה שם. ושומר חנם צריך לקדם ברועים ובמקלות בחנם שלא ישכור מצילין משלו. ושומר שכר חייב לשכור מצילין משלו עד כדי דמיהן ובעל הבית נותן דמים דמהני ליה רועה לבעל הבית לכשרותן ועילויין של בהמתיו שמא כשיקנה אחרות תחתיהן לא יהיה כמותן ועוד שאינו מטריחו לכך, ולא סבירא לן כרבא בהני שמעתתא, אלא ההיא דשריקא ונפל למאי חייב בה. ואי על למתא בעידנא דעיילי אינשי אי נמי גנא פורתא פשיעה הוי וחייב לשלם, דא"ל להכי יהבא לך אגרא לנטורי לי נטירותא יתירתא. והלכתא כל מי שיכול לצעוק ולקבץ מצילין בין שומר שכר בין שומר חנם בחנם ולא עשה פושע הוא וחייב לשלם ולסטין מזויין ורועה מזויין אסיקנא דאונס הוא משום דלסטים מסרי נפשייהו ורועה לא מסר נפשיה: גנבתי יום וגנבתי לילה. (יד) קריה ליה גנבא ביממא ובלילא: ותדד שנתי מעיני. (טו) ומה היה אומר ט"ו שיר המעלות שבספר תהלים, מה טעם דכתיב בהן [לולי] ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל (תהלים קכד א), ישראל סבא: את עניי ואת יגיעי כפי ראה אלהים. (טז) א"ר נחמיא חביבה היא המלאכה יותר מזכות אבות, שזכות אבות הצילה ממון, שנא' לולא אלהי אבי כי אתה ריקם שלחתני, וזכות מלאכה הציל את נפשי, שנאמר את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש, כדכתיב

הערות ותקונים

הדבר כשגגה היוצא מפי השליט. ב"ר שם. ויש לתקן כשגגה שיצא מלפני השליט, והוא לשון הכתוב קהלת י' ה'. ועי' לקח טוב ל"א ל"ב הערה ל"א: יא) אנכי הייתי חוטא על החיה שגזר הקב"ה על הארי להיות אוכל שמונה שיין בכל יום מצאנו של לבן. ב"ר שם אות י"א, ובילקוט רמז ק"ל הגי' אני הייתי חוטא על הארי שכך גזר הקב"ה על צאנו שהיה הארי אוכל ממנו בכל יום חמשה. והמלה „חמשה" חסר לפנינו במדרש, והמחבר הביא שמונה שיין וברור שהיתה הגי' בב"ר שיהי' אוכל מצאנו של לבן ה' בכל יום, הילקוט הציג חמשה והמחבר חשב שהוא ח' והציג שמונה, ושיין שהביא הוא הרבוי מן שה. וראיתי בפי' מהרז"ו בב"ר שם רמז הארי בכאן שמעתי מאיש אמונים מעיר הקודש ירושלים שיש שם שער אחד שנקרא בערבי אבב חטא שפירושו שער ארי על שיש בראשו אריות חצובים באבן, ואבב פי' שער, וחטא פי' ארי ולפ"ז מרומז בתיבת אחטנה על הארי (מלשון חטא בערבי): יב) תנן זאב אחד' אינו אונס כו'. משנה ב"מ צ"ג ע"ב: יג) ותניא אלו הן אונסין ששומר שכר פטור עליהן. גמרא שם במאמר שלפניו על המשנה שלפניה ד' שומרין הן. ועי' בגמרא שם: יד) קרין ליה גנבא ביממא ובלילה. ב"ר שם: טו) ומה היה אומר. ב"ר וילקוט שם: טז) א"ר נחמי' חביבה. בב"ר שם אות י"ב הגי' ר' ירמי' אמר, ובילקוט

לחמו בלחמי (משלי ט ה), ועוד כל מיני מזון קרוי לחם: [וילינו] בהר. שלא פטרם עד הבקר:

[לב] א) וישכם לבן בבקר וינשק לבניו. אלו בני בנותיו ולבנותיו ארבעתן, זו היא נשיקה של פרישה: ויברך [אתהם] (א) א״ר ראובן השכים הוא וקרוביו דוואיין וסחופין ולא היה מברכם אלא בפה ולא בלב שלם: וילך וישב לבן למקומו. (ב) לדוויו, מלמד שנכנסו לסטים לתוך ביתו (ג) והיו מדקדקין בו כל הלילה:

ב) ויעקב הלך לדרכו. בארץ כנען: ויפגעו בו. לשון פגישה, ודומה לו ויפגע במקום (בראשית כח יא), פגעת [את] שש (ישעיה סד ד): מלאכי אלהים. (ד) אלו המלאכים שהניח בבית אל, דכתיב והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב), ועכשו פגעו בו ובאו לקראתו ללותו בשלום:

ג) ויאמר יעקב כאשר ראם. כלומר כאשר ראה אותם: מחנה אלהים זה. (ה) נאמר כאן מחנה אלהים, ונאמר בדברי הימים כשבאו להמליך את דוד, [למחנה] גדול כמחנה אלהים (דה״א יב כג), יליף מחנה אלהים ממחנה אלהים, כנגד אותם היו אלו: ויקרא שם המקום ההוא מחנים. (ו) על שפגעו בו פעמיים מחנה אלהים ללותו בשלום:

(ז) ורבותינו דרשו שוב אל ארץ אבותיך ואהיה עמך (בראשית לא ג). דוד שהיה מפרנס כל ישראל צריך הכתוב לומר ואהיה עמך בכל אשר הלכת (ש״ב ז ט), אבל יעקב שהיה מפרנס את ביתו לבד לא כתיב ביה אלא ואהיה עמך לבד: עשרת מונים. (ח) א״ר חייא בר אבא כל דבר שהיה לבן מתנה עם יעקב היה חוזר בו עשר פעמים למפרע הן ללאו: ותען רחל ולאה. (ט) א״ר יהודה על שדברה לפני אחותה, לפיכך מתה תחילה: עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה. (י) והיה הדבר

הערות ותקונים

[לב] א) א״ר ראובן השכים הוא וקרוביו דוואין וסחופין ולא היו מברכים אלא בפה ולא בלב שלם. בב״ר פע״ד אות ט״ז הגי׳ א״ר אייבו דווים וסגופים היו בעל כרחם ולא היו מפרינים אלא בפה. והמאמר הזה הובא בערוך ערך מפרים וגורס א״ר איבו דויים וכפויים ולא היו מפריסין אלא בפה. אין ספק שנוסחא משובשת היתה לפניו וצ״ל מפרינין. וכן נמצא המאמר מר׳ איבו בב״ר פ״ס אות י״ג ויברכו את רבקה א״ר אייבו דווין ושפופין היו ולא היו מפרינין אלא בפה ולדעת בעל ערוך השלם בערך מפרים הוראת מלת מפרינין בלשון פרסי ברכה ור״ל היו מברכים ועי׳ ערוך ערך פרן והמלות „בעל כרחם" היא הוספה וליתא בערוך וכן בילקוט רמז ק״ל. והמחבר הוסיף בדברי ר׳ אייבו והביא סחופין במקום סגופין. ובמקום מפריזין הביא הוא מברכים, לפי הענין: ב) לדוויו. וכן בערוך ערך קרקר ב׳ ובילקוט סוף ויצא הביא הגי׳ חזר לדיוויו, אבל במדרש ב״ר שם הגי׳ לסורו: ג) והיו מדקדקין בו כל הלילה. בב״ר ובילקוט הגי׳ מקרקרין וכן יש לתקן לפנינו, ובמדרש שם מובא בפנים „נ״א מקרטעים" והערוך ערך קרקר ב׳ הביא המאמר מב״ר וגורס מקרקרין כל הלילה. והביא מלשון מקרקר קיר (ישעי׳ כ״ב ה׳). וכן נשנה המאמר בב״ר פס״ד אות ט׳ מלמד שנכנסו לסטים לתוך ביתו והיו מקרקרים בו כל הלילה. והגי׳ מקרטעים הוראתה דילוג ורקד: ד) אלו המלאכים שהניח בבית אל ועכשיו פגעו בו כו׳. ז״ל בעל לקח טוב אותם מלאכים שהניח ויפגע במקום באותם פגע עוד שמלאכים של ארץ ישראל פגעו בו. וכן כתב רש״י מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללוותו לארץ, ועי׳ תנחומא הקדום וישלח אות ג׳ ועי׳ בתרגום ירושלמי ויב״ע: ה) נאמר כאן מחנה אלהים כו׳. כן הביא הלקח טוב בשם יש אומרים: ו) על שפגעו בו פעמים מחנה אלהים ללותו בשלום. בלק״ט מחנים מחנה המלאכים שבאו עמו מחוץ לארץ, ומחנה המלאכים שפגעו בו בכניסתו לארץ ישראל, וכן רש״י הביא מחנים שתי מחנות של חול שבאו עמו עד כאן, ושל א״י שבאו לקראתו, והוא מתנחומא שם: ז) ורבותינו דרשו. ב״ר פע״ד אות א׳ ומדה״ש שמואל פכ״ו והובא בילקוט רמז ק״ל: ח) א״ר חייא בר אבא. ב״ר שם אות ג׳ וכן ב״ר פע״ג אות ט׳ ושם הגי׳ א״ר חייא רבה: ט) א״ר יהודה. ב״ר שם אות ד׳ ושם הגי׳ ר׳ יודן: י) והיה

וזלפה. (עה) דא״ר ארבעתן בנותיו היו. רחל ולאה מגבירות. ובלהה וזלפה מפלגש: אין איש עמנו. שיבא וימחה בידך. אלא: ראה אלהים [עד] ביני ובינך. ושם הקודש שנדבר עמו בחלום היה מזכיר להדיא בהעראה:

נא) ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה. שעשיתם: והנה המצבה. שהרימותי בידי: ואשר יריתי ביני ובינך. (עו) א״ר יצחק כזה שמורה את החנית. וזה שכבר דרשינן שרוב בריתות אינן נכרתין אלא ע״י דבר מופלג. כמו ברית של בין הבתרים. וברית זה שע״י הגל ומצבה. וברית חורב ע״י החציית הדם. וברית התורה שעל שתי הלוחות. וברית יהוידע ע״י החציית הדם. וברית ירמיה ע״י בתרי העגל: יריתי. תרגם (עקולס) [אונקלוס] דאקימת. להודיע כי לבן הרימה. אפס כי עיקר המלה (עז) כדברי ר׳ יוחנן לשון יריית פינתה. וכל דומיהן. ודומה לו או ירה יירה (שמות יט יג). ירה בים (שם טו ד). ויאמר [אלישע] ירה [ויור] (מ״ב יג יז). או מי ירה אבן פנתה (איוב לח ו). וכל דומיהן:

נב) עד הגל הזה. (עח) ד׳ פעמים קרא עליו עדות. כנגד ד׳ בנותיו נשי יעקב. שלא ינבל לאחת. א׳ יגר שהדותא. ב׳ הגל הזה עד ביני ובינך היום. ג׳ ראה אלהים עד. ד׳ עד הגל הזה ועדה המצבה. מחצה פתח ומחצה קמץ. בעבור להבחין בין עדה שהיא לשון עדות. ובין עדה שהיא עשרה. וכן עתה דורש בעבור תהיה לי לעדה (בראשית כא א): אם אני לא אעבור עליך. כלומר מכאן ואילך שהוא גבולך: את הגל הזה ואם אתה לא תעבור אלי. מכאן והלאה למקום תחומי שלפיכך הצבנו כאן: את הגל הזה ואת המצבה הזאת. שהיא ממוצעת בין הגבולות: לרעה. (עט) לרעה אין לנו רשות לעבור. אבל אנו עוברין לפרקמטיא:

נג) אלהי אברהם. קודש: ואלהי נחור. חול. כך שיתף אותו רשע שם שמים לע״ז להיותם שופטים ביניהם: אלהי אביהם. (פ) משמע קודש ומשמע חול. כל כך היה דוחקו בדברים עד שנשבע לו: וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. במלך מלכי המלכים הקב״ה שמפחדו פרחה נשמת אביו יצחק על גבי המזבח וחזרה לו בטלליו. ולכך שינה לו לשון השבועה שלא יראה עליו כמודה בע״ז. ושלא להזכיר מכל מה שאמר לבן. שלא לשתף שם הקודש עם שם החול. וכן בתחלה אמר לו אלהי אבי אברהם ולא אלהי אביו של אברהם ופחד יצחק כך פירש לו שלא יראה עליו כמודה באלהי אבותיו אשר בעבר הנהר:

נד) ויזבח יעקב זבח בהר. שחט מצאנו ומבקרו כדי להסעידם: ויקרא לאחיו. אלו לבן וקרוביו שהן בני משפחתו ומשפחת נשיו: לאכול לחם. כך דרכן של צדיקים שאומרים מעט ועושין הרבה: ויאכלו לחם. כלומר סעדו. ודומה לדבר לכו

הערות ותקונים

יומא ע״ז רע״ב והסיום כדכתיב וכעסתה צרתה הוא מלק״ט. ועיין רש״י בגמרא שם: עה) דא״ר ארבעתן בנותיו היו. בב״ר פע״ד אות י״ג הגי׳ אמר רבי אבון כולהון בנותיו היו ושם אות י״ד הגי׳ א״ר ראובן וגם רש״י עה״ת כתב בנתי בנתי שני פעמים אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש: עו) א״ר יצחק. בב״ר שם אות ט״ו הגי׳ א״ר יוחנן. ובילקוט רמז ק״ל השמיט שם האומר ובלק״ט הובא ג״כ בשם ר׳ יוחנן. וכן יש לתקן לפנינו והי׳ כתוב אר״י והציג המעתיק א״ר יצחק: עז) כדברי ר׳ יוחנן לשון יריית פינתה. כוון למאמר ר׳ יוחנן שאמר כזה שהוא מורה את החנית. וזה ראי׳ ג״כ שצ״ל בדברי המחבר א״ר יוחנן עי׳ בהערה שלפניה. ואולי יש לתקן לשון יריית חנית: עח) ד׳ פעמים קרא עליו עדות כנגד ד׳ בנותיו. נובע מלקח טוב: עט) לרעה אין לנו רשות לעבור אבל אנו עוברין לפרגמטיא. ב״ר וילקוט ולקח טוב ורש״י עה״ת: פ) משמע קודש ומשמע חול. ב״ר פט״ז וילקוט שם ורש״י עה״ת ומס׳ סופרים פ״ד ה״ה. ועי׳ לק״ט הערה ע״ד:

ראה אלהים. והיתה חביבה עליו מלאכתי על שהיתה באמונה: ויוכח אמש. כמו שאמרנו ואלהי אביכם אמש אמר אלי וגו׳ (בראשית לא כט):

מג) ויען לבן ויאמר אל יעקב. התחיל מוצא את עצמו מן החשד שלא היה בלבו להרע להם, אפס כי דברי מרמה בפיו: (סז) הבנות. שאתה נשואי ארבעתן בנותי, והבנים שיש לך מהם בני הם חשובים, והצאן משל צאני היו, וכל אשר רואה לפניך משלי הוא נסגל, ולבנות הללו מה רעה אעשה להם היום או לבניהם אשר ילדו לך, ובלעדי תוכחת הקב״ה לא היה בלבי להזיקם:

מד) ועתה לכה [נכרתה] ברית אני ואתה והיה לעד. אותו דבר הברית: ביני ובינך. זש״ה ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז):

מה) ויקח יעקב אבן וירימה מצבה. האבן היתה גדולה וארוכה והיתה מוטה, וכיון שהעמידה היתה נראית כהר רם, (סח) דא״ר יוחנן בשן זו טבריה היתה, לכך כתיב וירימה:

מו) ויאמר יעקב לאחיו. (סט) אח אחד היה לו ולוואי שקברו, אלא אלו השבטים שהיה קוראן אחיו בלשון חבה. (ע) וא״ר חונא גיבורים וצדיקים כיוצא בו היו: לקטו אבנים. כלומר אבנים קטנות המתלקטות ביד, כדי שלא להטריחו ביותר: ויקחו אבנים. אבני מסע גדולה ביותר: ויעשו גל. מהם: ויאכלו שם. יעקב ובניו לבדם: על הגל. כדי להודיע כי המקום ההוא בחזקתו הי׳א, לפיכך בנו שם מחיצה גדולה ואכלו עליו, כי שם משלים הגבול בין ארם לכנען:

מז) ויקרא לו לבן. בלשונו: יגר שהדותא. (עא) א״ר נחמיא אל יהי לשון סורסא זה קל בעיניך, שבתורה ובנביאים ובכתובים חלק לו הכתוב כבוד, בתורה כתיב יגר שהדותא, בנביאים כתיב [כדנה] תאמרון [להום] וגו׳ (ירמיה י יא), ובכתובים כתיב וידברו הכשדים למלך ארמית (דניאל ב ד): ויעקב קרא לו גלעד. אע״פ שכתיב תיבה אחת, נדרש לשתי תיבות, גל עד, גל יגר שהדותא עדות:

מח) ויאמר לבן הגל הזה עד ביני ובינך היום. הזה שעשו השבטים מן האבנים שלקחו: על כן קרא יעקב שמו גלעד. על שעשאהו לבן עד ביניהם:

מט) והמצפה. זו האבן שלקח יעקב לכרות עליה כה: אשר אמר יצף ה׳ ביני ובינך. ענין זה מודיע שלבן הרימה מצבה והיא קרוי מצבה אשר לבן יצף ה׳, וזו הי׳א מצפה גלעד האמור בנביאים, ודומה לדבר צופה נתתיך (יחזקאל ג יז), [צפה] דרך (נחום ב ב), שדה צופים (במדבר כג יד), צופה (מהר) אפרים (הושע ט ח): יצף לשון הבטת ראייה: כי נסתר איש מרעהו. (עב) א״ר אבהו כי יסתר אין כתיב כאן, אלא כי נסתר, עד כאן היינו רואים זה את זה, מעתה אין אנו רואין זה את זה:

נ) אם תענה את בנותי. (עג) אלו רחל ולאה הגבירות: ואם תקח נשים. (עד) להכניסן להיות צרות, כדכתיב וכעסתה צרתה (ש״א א ו): על בנותי. אלו האמהות בלהה

הערות ותקונים

שפחד על גבי המזבח כו׳. לקח טוב: סז) הבנות שאתה נשואי ארבעתן בנותי. ב״ר שם אות י״ג וילקוט שם ועיין רש״י ל״א נ׳: סח) דא״ר יוחנן בשן זו טבריא היתה. ב״ר שם וצ״ל כשן הזה של טבריא היתה: סט) אח אחד הי׳ לו כו׳. ב״ר שם ותנחומא וישלח ועיין פ״ר״א סוף פל״ו וכן בתיב״ע ואמר יעקב לבנוי דהוה קרי להום אחוי: ע) וא״ר חונא. ב״ר שם ושם הגי׳ ר׳ הונא: עא) א״ר נחמיא. צ״ל א״ר שמואל בר נחמן. כמו שהוא בב״ר פע״ד אות י״ד וילקוט רמז ק״ל ובירושלמי סוטה פ״ז ה״ב (דף כ״א ע״ג) ובלק״ט. ובמדרש ובילקוט שם צ״ל לשון סורסי במקום לשון פרסי: עב) א״ר אבהו. ב״ר שם: עג) אלו רחל ולאה. לק״ט: עד) להכניסן להיות צרות.

לח) זה עשרים שנה אנכי עמך. בשעבודך: רחלך ועזיך לא שכלו. (נז) שנשתלחה בהם ברכה לרגלי: ואילי צאנך לא אכלתי. (נח) שאר הרועים אוכלים האילים ואומרים הזאבים אכלוהו, (נט) כדאיתא במסכת שבת פרק במה בהמה יוצאה, והזכרים יוצאין לבובין, (ס) ובגמרא מפרשי רבותינו טעמא דמתניתין מאי לבובים, ומסקנא משום דמסני בריש עדרא (ומפקי) [וזקפי] חוטמייהו ואזלי (בו) [כי] דיבי משום הכי נפלי דובי עלייהו:

לט) טרפה לא הבאתי אליך. שבזכותי לא היתה חיה רעה שולטת בהן לטרפן, ואע״פ שדרך הרועים כשמביאין גוף הטרפה לבעליהם אינם משלמין, מ״מ אני לא הבאתי אליך כדי לפטור את עצמי כי לא היתה שם: אנכי אחטנה. כלומר אנכי אהא חוטא עליה והיתה נטרפת או אוכלת: מידי תבקשנה. שאשלמנה לך, (סא) ודומה לדבר קולע באבן אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ טז): גנבתי יום גנבתי לילה. ואם נגנבת בין ביום בין בלילה הגנבה באחריותי היא לשלם, (סב) שהרי (נושא) [שומר] שכר נשבע על השבויה ועל השבורה ועל המתה ופטור ומשלם את הגניבה ואת האבידה (סג) בין ביום בין בלילה, אבל אני היה עלי לשלם את הכל:

מ) הייתי ביום. בזמן של קיץ: אכלני חורב. כלומר החום של שמש, ודומה לו חרבו המים (בראשית ח יג), כחורב [בציון] (ישעיה כה ה), וכן תרגם אונקלום חורב שרבא, ודומה לו שרב ושמש (ישעיה מט יג): וקרח בלילה. בזמן החורף, קרח הוא הכפור, (סד) וכן התרגום מוכיח וקרח מתרגמינן וגלידא, דק ככפור (שמות טז יד), מתרגמינן דעדק כגליד, ודומה לדבר משליך קרחו כפתים לפני קרתו מי יעמוד (תהלים קמז יז): ותדד שנתי מעיני. ודומה לו נדדה שנת המלך (אסתר ו א), שבעת שאדם מעלה חשבונות ללבו בלילה הרי שנתו נדדת, וכן יעקב היה אומר שמא למחר חיה רעה שולטת בצאן ותטרף מהן ואת חייב, לכך ותדד שנתי:

מא) זה לי עשרים שנה. ארבע עשרה שנים עבדתי בשתי בנותיך, ושש שנים בשכר עקודים נקודים וטלאים ושחורים: ותחלף את משכרתי עשרת מונים. כשפרשתי. ותחלף חסר ו׳, שחסר מחשבתו רצה לחלוף ולא החליף, כל כך היה מרצה דבריו לפני קרובו של לבן כדי לזכות עצמו בעיני הבריות:

מב) לולי. (סה) א״ר יהושע בן לוי כל מקום שנא׳ לולי בא בזכות אבות, חוץ מכי לולי התמהמנו (בראשית מג י), שבא על קדושת השם: לולי. כלומר אם לא אלהי אבי שהוא אלהי אברהם, (סו) שאברהם הודיע אלהותו בעולם: ופחד יצחק. שפחד על גבי מזבח ה׳ ופרחה נשמתו והחזירה הקב״ה בטללי תחייה. אותו סיוע היה לי וזכותם שעמדה לי: כי עתה ריקם שלחתני. מנשי ומצאני: את עניי ואת יגיע כפי

הערות ותקונים

ב״ר שם ולק״ט: נז) שנשתלחה בהם ברכה לרגלי. לקח טוב: נח) שאר הרועים כו׳. לקח טוב: נט) כדאי׳ במס׳ שבת. דף נ״ב ע״ב במשנה: ס) ובגמרא מפרשי רבותינו. דף נ״ג ע״ב: סא) ודומה לדבר קולע באבן אל השערה ולא יחטיא. זה מוסב למעלה על אנכי אחטנה, וכן מובא לנכון בלק״ט: סב) שהרי שומר שכר. ב״מ צ״ג ע״א במשנה: (סג) בין ביום ובין בלילה. ע״ש בגמרא עד מתי שומר שכר חייב לשמור עד כדי הייתי ביום אכלני, חורב וקרח בלילה ע״ש וכן הובא המאמר בלק״ט ושם יש לתקן במקום ששומר שכר חייב על השבורה צ״ל שומר שכר נשבע על השבורה: סד) וכן התרגום מוכיח וקרח מתרגמינן וגלידא כו׳, דק ככפור מתרגמינן דעדק כגליד. כוון בזה ג״כ לת״א. ולפנינו בתרגום אונקלוס דעדק כגיר כגלידה על ארעא וע״ש בפירש״י ורמב״ן: סה) א״ר יהושע בן לוי. ב״ר פע״ד אות י״ב ילקוט רמז ק״ל. שו״ט סוף מזמור כ״ז וע״ש הערה ס״ב ובמזמור צד אות ח׳ ובהערה י״ט: סו) שאברהם הודיע אלהותו בעולם כו׳

מצא שם כלום: ויבא באהל רחל. שהוא בצד ימין של אהל יעקב ושם נתעכב כי ראה רחל יושבת על הכר וחשדה עליה:

לד) ורחל לקחה את התרפים. ממקום שהיו שם מוצנעים: ותשמם. חסר י׳, לפי שנחסרו חייה על הגרמת התרפים: בכר הגמל. היא מרדעת כעין כר שעושין לסוס ולפרד ולגמל ולחמור שיגן על גבן מפני האוכף. (נא) ומכאן אמרו רבותינו כרים וכסתות: ותשב עליהן כדי שלא יבין: וימשש וגו׳ ולא מצא. בדק היטב ולא מצא כלום משלו:

לה) ותאמר אל אביה אל יחר בעיני אדוני כי לוא אוכל לקום מפניך. (נב) לוא מלא ו׳, אמרה מחוייבת הייתי לקום ולהדר פניך, אלא בשביל שאתה בא לבקש ע״ז לא אוכל לקום מפניך, וכיוצא בו אם לוא יגיד ונשא עונו (ויקרא ה א), אע״פ שהגיד לאחרים ולא יגיד למשביעו ונשא עונו: כי דרך נשים לי. כי כיזבה לו מפני דרכי שלום, (נג) ויש לומר באותו הפרק נתעברה וילדה לז׳ חדשים: ויחפש. בדק היטב, ודומה לו איך נחפשו עשו (עובדיה א׳ ו׳), אחפש את ירושלים בנרות (צפניה א יב), שאור הנר יפה לבדיקה: ולא מצא את התרפים. (נד) א״ר יוחנן תרפים לא מצא קיתונות מצא, נעשו תרפים קיתונות:

לו) ויחר ליעקב וירב בלבן. (נה) ר׳ חנינא בר יצחק אמר קפדותן של אבות, ולא ענוותנותן של בנים, שהרי כתיב ויחר ליעקב וירב בלבן, ולא היה שם לא מכות ולא פצעים, אלא דבר פיוסים, דכתיב מה פשעי וגו׳. וענותנותן של בנים, דכתיב בדוד ויברח דוד מניות ברמה ויבא ויאמר לפני יהונתן [מה עשיתי מה עוני] ומה חטאתי לפני אביך (ש״א כ א), ומזכיר שפיכות דמים בפיוסיו, דכתיב כי מבקש את נפשי (שם): ויען יעקב ויאמר ללבן. הגיד כעסו ואמר דברי פיוסין: מה פשעי [מה] חטאתי כי דלקת אחרי. כלומר רצת מהר אחרי כאש דלקת המקפצת והולכת, ודומה לדבר בגאות רשע ידלק עני (תהלים י ב):

לז) כי מששת את כל כלי מה מצאת מכל כלי ביתך וגו׳ כלומר מה מצאת משלך אצלי: שים כה. לפני קרובינו ואהיה בוש: נגד אחי ואחיך. אלו בני משפחתם שבאו עם לבן: ויוכיחו בין שנינו. אם אני חייב לו כלום, או אם רדפני חנם. (נו) א״ר סימון כך אמר לו חתן שהוא דר בבית חמיו, אי אפשר שלא יהנה מביתו, אפילו כלי אחד, אבל אתה בדקת ולא מצאת אצלי אפי׳ מחט ואפי׳ צינורא:

הערות ותקונים

כו׳. הוא מלק״ט וע״ש הערה ל״ב: נא) ומכאן אמרו רבותינו כרים וכסתות. כלאים פ״ט מ״ב: נב) לוא מלא וי״ו אמרה מחוייבת הייתי לקום ולהדר פניך כו׳. עיין בלק״ט שכתב וז״ל לפי שמבקש ע״ז, אבל אלמלי לא היית מבקש ע״ז הייתי חייבת לעמוד לפניך לכך כתוב לוא מלא כיוצא בו אם לוא יגיד ונשא עונו כו׳. והעירותי שם בהערה מ״א במסורה קטנה איתא ב׳ מלאים בתורה, כי לא אוכל לקום וחברו אם לא יגיד, ועיין בבעל הטורים שכתב וז״ל לוא מלא כלומר לא אוכל לקום מפניך מפני התרפים, אבל מפני אחר אקום ואין דרך הנשים מעכבת, כי היכי דדרשינן התם אם לוא יגיד, פי׳ לדיינים ונשא עונו אבל לאחר אם לא יגיד בשביל זה לא ישא עונו עכ״ל ועיין שבועות ל״ה ע״א אר״א אם לוא יגיד כתיב (פירש״י כתיב מלא למדרש ביה לו לא) אם לו לוא יגיד (לתובע) ונשא עונו ואם לאחר לא יגיד פטור. ועיין עוד שם בהערה מ״ג מ״ד: נג) ויש לומר באותו הפרק נתעברה וילדה לז׳ חדשים. כן הוא בלק״ט: נד) א״ר יוחנן. ב״ר פע״ד סוף אות ט׳: נה) ר׳ חנינא בר יצחק אמר. ב״ר שם אות י׳ וילקוט רמז ק״ל ופסיקתא דר״כ ריש פסקא י״ד (קט״ז ע״ב) ומדרש שמואל פכ״ב אות ה׳ וע״ש בהערה י״ב וי״ג וכן הובא בלק״ט: נו) א״ר סימון

להרע זרעך, שנאמר אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו (תהלים קה טו), וכתיב לא הניח [לאיש] לעשקם (דה״א טז כא): השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע. גירע ד״ה קונה, שנאמר לו פן וזה אמר מדבר, כלומר השמר לך ממעשה אבל תהא מדבר עמו כרצונך בין טוב ובין רע, ודומה לו וישמע הקול מדבר אליו, וכן ט׳ במקרא:

ל) ועתה הלוך הלכת. כפל הדברים, כלומר בין כהונן בין שלא כהונן: כי נכסף נכספת. כפל הדברים כלומר נכסף לארץ מולדתך נכספת לבית אביך, ועיקר המלה לשון חימור, ודומה לדבר נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג), ועל כן נקרא כסף שהוא נחמד בעיני אדם יותר מזהב, כי הוא עובר לכל סוחר ובכל מקום, דכתיב והכסף יענה את הכל (קהלת י יט): למה גנבת. כלומר מאחר שהלכת מאצלי על שחמדת ללכת אל בית אביך למה גנבת את התרפים שהוא אלהות, (מז) אמרו השבטים בשנו בך אבי אמותינו, שבעת זקנותך אתה אומר שהתרפים הם אלהיך ונגנבו ממך:

לא) ויען יעקב ויאמר ללבן כי יראתי כי אמרתי פן תגזול את בנותיך מעמי. (מח) והוא ששנו רבותינו שבעה דברים בגולם, ושבעה בחכם, חכם אינו מדבר וכו׳, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון וכו׳, וכך השיב יעקב ללבן אמרת מתחלה מה עשית ותגנוב את לבבי ותנהג את בנותי, ויעקב השיב בתחלה כי אמרתי פן תגזול וגו׳ מה שקראו בלשון גנאי שאמר עתה הסכלת, ודבר עתק יש לאל ידי לעשות עמך רעה, לא רצה לענות כסיל כאולתו, כי לא היה לבן חכם בעיניו בדבר זה, שהרי ע״כ הודה לו שהקב״ה מנעו לעשות עמהן רעה, ועל מה שאמר לו באחרונה למה גנבת את אלהי השיבו לו באחרונה:

לב) עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה. שהרי אסור לנו מאבותינו להשהות ע״ז אצלינו: נגד אחינו. אלו קרוביו בני משפחתו וקרובי אשתו שבאו עם לבן: הכר לך. תן סימנין מובהקין, ודומה לו הכר נא הכתונת בנך (בראשית לז לב) הכר נא למי החותמת (שם לח כה), ויכרה ויאמר כתנת בני (שם לז לג), ויכר יהודה (שם לח כו), הכרת פניהם (ישעיה ג ט), ויכר יוסף (בראשית מב ח), וכל דומיהן, כולן מדוברים על טביעת העין בסימנים מובהקים, וכה״א עד דרוש אחיך אותו (דברים כב ב), דרשהו אם הוא רמאי אם לאו ושאלהו על סימנין מובהקין: מה עמדי. ואפי׳ בדברים המותרים בהנייה והן שלך: וקח לך. ואהא מתבייש: ולא ידע יעקב כי רחל גנבתם. לשם שמים שלא יעמוד אביה בקלקולו, לפי׳ החרים ואמר לא יחיה, ואעפ״כ פגעה בו קללתו, (מט) וזה שאמרו רבותינו קללת חכם אפי׳ על חנם היא באה, דכתיב לא יחיה, וכתיב ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה (בראשית לה יט), וכתיב מתה עלי רחל (שם מח ז), על הגרמת קללתו:

לג) ויבא לבן באהל יעקב. (נ) שהיה מיוחד לו לתפלה: ובאהל לאה. שהיה בצד שמאל לאוהל יעקב: ובאהל שתי האמהות. שסמוכין לאהל לאה: ולא מצא. כלום משלו: ויצא מאהל לאה. עד חזר ופשפש שהיה יודע בה שהיא ממששת ולא

הערות ותקונים

מה) כל שכל שהיא בשי״ן לשון חכמה. כן הוא בלקח טוב והעירותי שם בהערה כ״ה הרד״ק בשרשים שרש סכל הביא וז״ל: ואמר במסורה כל לשון טפשותא כתוב בסמ״ך, בר מן חד כתוב בשי״ן ודעת הוללות ושכלות (קהלת א׳). ובעל מנחת שי בקהלת שם הביא ג״כ כן וכתב אבל המתרגם מתרגמו מלשון שכל: מו) עשה ה׳ כתיב וקורין עשו. עיין לעיל הערה מ״ד: מז) אמרו השבטים. בב״ר פע״ד סוף אות ח׳ א״ר אייבו כיון ששמעו השבטים כך אמרו בושנו בך אבי אמנו שלעת זקנותך אתה אומר למה גנבת את אלהי: מח) והוא ששנו רבותינו. אבות פ״ה, וכן הובא בלק״ט: מט) וזה שאמרו רבותינו. ברכות נ״ו ע״א סנהדרין צ׳ ע״ב: נ) שהי׳ מיוחד לו לתפלה

שלא תדבר: עם יעקב מטוב ועד רע. (לט) שאפילו דברים שאתה אומרם לטובתו הוא יחשבם לרעה, לפי שטובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים, וזה רשע לא שמר דבר יוצרו:

כה) וישג לבן את יעקב. כדכתיב וידבק אותו (בראשית לא כג), ועכשיו שינה בדברים כדי לחדש בם דברים הכתובים בפרשה, ולהודיע כי אחרי החלום השינו: ויעקב תקע את אהלו. כלומר תקע ודעץ כפס יתידות אהלו בהר, ודומה ותתקע את היתד ברקתו (שופטים ד כא), (מ) ומתרגמינן וכפסת, ויונתן בן עוזיאל תרגם ודעצת, (מא) ובלשון רבותינו דומה לדבר נפל מן הגג ונתקע: ולבן תקע את אחיו בהר הגלעד. כמו כן נדרש אלא שביעקב כתיב אהל, שהיה עמו מחנה רב, ובלבן לא כתיב אהל, שהיה הוא ואחיו לבד:

כו) ויאמר לבן ליעקב מה עשית. כלומר מה טעם עשית כך, התחיל לערער ולהרהר אחר דבריו: ותגנוב את לבבי. שהסתרת את דבריך ממני שלא הייתי יכול להעלות על לבי שאתה נפרד ממני והולך: ותנהג את בנותי כשביות חרב. שנהגו בשבי בלי רצון קרוביהן:

כז) למה נחבאת. לשון הסתרה, ודומה (ויחבא) [ויתחבא] האדם (בראשית ג ח), ואחבא (שם שם י), חבי כמעט רגע (ישעיה כו כ), וכל דומיהן, וכך אמר ליה למה נחבאת במסתרים כדי לברוח, ותגנוב אותי גנבתני מן העולם כאילו אין לבנותי אב: ולא הגדת לי. כלומר שאם לא עשית כך: ואשלחך בשמחה ובשירים בתוף ובכנור. (מב) ד' מיני שמחה, כנגד ד' חופות שעשה לד' נשים:

כח) ולא נטשתני לנשק לבני ולבנותי. לשון זה נשיקה של פרישות, כגון ותשק ערפה לחמותה (רות א יד), (מג) וכבר דרשנו לג' הנשיקות: לבני. אלו השבטים, כדכתיב הבנים בני (בראשית לא מג): ולבנותי. כמשמעו. (מד) עתה הסכלת עשה. כל (מה) שכל שהוא בשי"ן לשון חכמה, ושהוא בסמ"ך לשון שטות, וכן אמר לו את הסכלת כל מה שעשית מעודך היה בשכל טוב ודעת, אבל עתה לסכלות ולשטות עשית: (מו) עשה. ה' כתיב, וקורין ו', והן ד' במקרא שנכתבין בה"א, ונקראין בוא"ו, עתה הסכלת עשה, [למען] עשה כיום הזה (בראשית נ כ), עשה שטים [תהלים קא ג), עשה [צדקה] ומשפט (משלי כא ג), וכולן נדרשין, לומר לך שאין אותן דברים נעשין אלא ע"י שרגיל בהם ולבן בסכלות שהוא רגיל בו הקדים ואמר ליעקב:

כט) יש לאל ידי. אל לשון תוקף, ונקדת בצירי, ודומה לו אילי מואב (שמות טו טו), ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז יג), כרים ואילים (דברים לב יד), התועבות האל (ויקרא יח כו), כולן מדוברין על אופן תוקף, כלומר יש לתוקף ידי לעשות עמכם רע שהרי הייתי בא בחיל כבד וכלי זיין עליכם אם רציתי: ואלהי אביכם. צירף הנשים והבנים אל זכות של אברהם ובצל ייחוד אלהי אברהם: אמש אמר אלי. בלילה שעבר, ועיקר המלה לשון מישוש, ודומה לדבר ימששו חושך ולא אור (איוב יב כה), כאשר ימשש העור באפלה (דברים כה כט), ימששו בצהרים (איוב ה יד), לומר לדורות בלי

הערות ותקונים

אבימלך בחלום הלילה ועיין בב"ר פנ"ב אות ה' ופע"ד אות ז': לט) שאפילו דברים שאתה אומרם לטובתו. ב"ר פע"ד סוף אות ז' ולק"ט וגמרא יבמות ק"ג ע"ב וילקוט ורש"י עה"ת: מ) ומתרגמינן וכפסת. לפנינו בתרגום שופטים ד' כ"א תרגם ונקישת ית סכתא: מא) ובלשון רבותינו דומה לדבר נפל מן הגג ונתקע. ב"ק כ"ז ע"א נפל בראש הגג ונתקע: מב) ד' מיני שמחה כו'. לקח טוב: מג) וכבר דרשנו לג' הנשיקות. לעיל כ"ט י"א: מד) עתה הסכלת עשה. במקרא כתוב עשו והוא מקור בוי"ו במקום ה"א ועיין מנחת שי ירמי' כ"ב ד' וגם בעל לקח טוב הביא' עשה בה"א:

בפסחים עומדת במקום המוצנע יניחנה במקום התורפה. (לו) ועיקרן מיני קסמניות שמשיחין את הארם בשמן עד שבלה בתוכן ואוחז בשער קדקדו ומושכן ונשמטת מן הראש ושורה עליו רוח הטומאה ומדבר עמו, והוא אחד מן חוברי חבר:

כ) ויגנוב יעקב את לב לבן הארמי. שהצניע דברו ממנו כדי שלא יעלה ללבן שהוא הולך, וסוף הפסוק מפרש, על בלי הגיד לו כי בורח הוא:

כא) ויברח הוא וכל אשר לו. (לז) כל הצדיקים שברחו הצליחו, שנתנו מקום לשעה, ולא עמדו לפני השעה: וכל אשר לו. שלא השאיר משלו אחריו כלום: ויקם. קימה היתה לו: ויעבר את הנהר. זה פרת שהוא בין ארם ובין ארץ ישראל: וישם את פניו הר הגלעד. כלומר כיוון פניו ללכת להר הגלעד, ודומה לדבר בן אדם שים פניך אל ירושלים (יחזקאל כא ז), וכתיב אנה פניך מועדות (שם שם כא), כלומר מועדות ללכת:

כב) ויגד ללבן. חסר ו׳, שהיה דבר רכילות: ביום השלישי כי ברח יעקב. כי היה דרך ג׳ ימים בינו ובין יעקב, והלך השליח באותו היום שנסע יעקב להגיד ללבן, והגיע אצל לבן לסוף ג׳ ימים, ומצאו עם קרוביו מקובצין ועומדין על הגוזזה, כי כן דרך הראשונים לעשות:

כג) ויקח את אחיו עמו. הם קרוביו שמקובצים עמו על המשתה: וירדוף אחריו דרך שבעת ימים וידבק אותו בהר הגלעד. ביום הרביעי לבריחת יעקב הוא יום עצמו שהתחיל לבן לרדפו: וידבק אותו. כלומר קפץ עליו והשיגו, ודומה לו פן תדבקני הרעה ומתי (בראשית יט יט), וכן קפץ הדרך לפרעה וחילו, וכל כך למה כי הגיע יום הנס ואין ראוי להתאחר שמגלגלין זכות ליום זכאי, וחובה ליום חובה:

כד) ויבא אלהים אל לבן הארמי. שמץ דבר נהיה לו בפנים מחשיכות, כדכתיב בסעיפים מחזיונות לילה בנפול תרדמה וגו׳ (איוב ד יג), וכתיב ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו (שם שם יב), ופרשה זו מועדת איך נגלה הקב״ה לנביאי או״ה, (לח) וכבר פרשנו הדבר, מה בין נביאי ישראל לנביאי או״ה: בחלם הלילה. חסר ו׳ שחזיונו חסרה, אבל מה שכתיב בישראל שנאמר ה׳ במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו (במדבר יב ו), מלא ו׳ שחזיונו שלימה: ויאמר לו השמר לך פן תדבר. כלומר

הערות ותקונים

לשון תלמוד כדאיתא בפסחים עומדת במקום המוצנע יניחנה במקום התורפה. הוא בפסחים ט״ו ע״א וצ״ל אם היתה מונחת במקום המוצנע יניחנה במקום התורפה: לו) ועיקרן מיני קסמניות שמשיחין את האדם בשמן כו׳. דבריו נובעים מן לקח טוב (ל״א ל״ד) יש אומרים אלו התרפים הם מיני קוסמניות, וכה״א כי התרפים דברו און (זכרי׳ י׳ ב׳), והאיך דומין התרפין שהם מיני קוסמוניות, היו משימין את האדם בחבית של שמן, והיה בה ימים רבים, עד שבלה בשרו ואוחזין בשער קדקדו, ומושך ונשמטה הריאה עם הראש ודומה כמו שהוא שורה עליה רוח טומאה, וכל מה שהיו שואלין ממנה היתה משיבה להם, ומדברת עמהם והוא אחד מן חוברי חבר. והעירותי שם בהערה ל״ה בפדר״א פל״ו ומובא בילקוט רמז ק״ל ובזכרי׳ רמז תקע״ז בשם פדר״א וכן מובא בערוך ערך תרף בשם פדר״א ונשנה גם בתנחומא הנדפס מכבר ויצא אות י״ב. ונובע מפדר״א ושם איתא רק: מה הן התרפים שוחטין אדם בכור ומולקין את ראשו ומולחין אותו במלח ובשמן וכותבים על ציץ זהב שם רוח טומאה ומניחין אותו תחת לשונו ונותנין אותו בקיר ומדליקין גרות לפניו ומשתחוים לו והוא מדבר עמהם ע״כ. וכן מובא ביב״ע בראשית ל״א י״ט ועיין דמיונו במערכי לשון בהערה לערך ארגל, וראיתי בציוני ויצא דף כ״ג ע״ד הביא זה בשם מגלת סתרים, ובמקום ומולחין אותו במלח ובשמן, הביא הוא במלח ובבשמים הידועים, גם סיים שם וי״א כי תרפים הוא ענין אחד מחוברי חבר לוקחין אדם ומשימין אותו בשמן עד שבלה ואוחז בראש בשער קדקדו ושומט הריאה עם הראש ושורה עליו רוח הטומאה ע״כ: לז) כל הצדיקים שברחו הצליחו. לקח טוב: לח) וכבר פרשנו הדבר מה בין נביאי ישראל לנביאי או״ה. הוא לעיל וירא כ׳ ג׳ ויבא אלהים אל

טו) הלוא. (כח) י״ג מליאי ו׳ במקרא וכולן לדרשה, וזה לשון שבועת תימה, כלומר הלא כי נכריות נחשבנו לו כי מכרנו לו בדמי עבודת י״ד שנה ולא כמשיא בתו לאיש ונותן לה משלו, ולא כאביו שהשיא את רבקה לאביך ושלחה, אלא זה נתעמר בנו ויאכל שכר טרחך י״ד שנה: גם אכל את כספנו. (כט) שאם הוא בא וראה בבתינו כלי נאה הרי הוא לקחה, כסף או כתם טוב שאנחנו מסגלות מגיזי כבשינו ומחריצי חלבן הרי בא ולוקח:

טז) כי כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו. לפי שהיו צדקניות האמינו והודו שגזירת הקב״ה היה ולא מרמה והוא שעושרו של רשע עומד הוא ליאבד ופעמים שהקב״ה מצילו מידו ונותנו לצדיק, כדכתיב אם יצבור [כעפר] כסף וכחמר יכין מלבוש, יכין וצדיק ילבש (איוב כז טז יז): לנו הוא ולבנינו. ראויין אנו ליורשו יותר מבניו שהן עובדי ע״ז: ועתה כל אשר אמר אלהים אליך עשה. הכירו באותו צדיק ששכינה עמו בכל מקום:

יז) ויקם יעקב. נתקיים בעצתו: (ל) וישא [את] בניו. תחלה, ואח״כ נשיו על הגמלים, וש״ה לב חכם לימינו (קהלת י ב), אבל עשו ויקח את נשיו (בראשית לו ו), תחלה לזנות, ואח״כ את בניו, ועליו אמר הכתוב לב כסיל לשמאלו (קהלת י ב):

יח) וינהג את כל מקנהו. זה הצאן שלו: ואת כל רכושו אשר רכש. אלו כל מהלכי רגל, ודומה לו רכבי הרכש (אסתר ח י), וכבר דרשנו: קנינו. זה שאר מטלטלין: אשר רכש. חוזר ועונה על כל מהלכי רגל לומר שלא ניהג פרסה משל לבן בגזל ובמרמה אלא הכל משכר עמלו שעמל: בפדן ארם. אותו מקום קרוב לחרן, והיא ממוצע בין ארם נהרים לארם דמשק, שני ארמים סמוכין זה לזה, ולכך קרוי פדן, כי צמד מתרגמינן פדן: לבא אל יצחק אביו ארצה כנען. לימד שחזרתו לשם שמים לעמוד לשרת לאביו, כמו שאמר לו דבר הקודש שוב אל ארץ אבותיך (בראשית לא ג), שאביך ואמך מטתינין לך:

יט) ולבן הלך לגזוז את צאנו. שהסיר מתחלה, דכתיב הסר משם כל שה נקוד וגו׳ (בראשית ל לב): את. לרבות של לבן שהיה יעקב רועה אותן וכבר שלם הצאן, (לא) כל מקום שנאמר גזיזה עשתה רושם, (לב) באבשלום נהרג אמנון והוא נשרד, (לג) בנבל ניגף, ביהודה בא על כלתו, בלבן ותגנב רחל ונענשה מיתה על קללות הצדיק, (לד) והיא לא נתכוונה אלא לשם שמים, אמרה היאך אני הולכת ומנחת לזקן זה בקלקולו: ותגנוב רחל. שהסתירה עצמה לקחת: את התרפים אשר לאביה. חבר חברים בהם ומשתחוה להם שהן ע״ז, כענין שנאמר ואון ותרפים הפצר (ש״א טו ג), ושם גנאי הוא, (לה) והוא לשון תלמוד מקום התורפה, הוא מקום לכלוך, כדאיתא

הערות ותקונים

כח) י״ג מלאי וי״ו במקרא. כן הוא עפ״י המסורה: כט) שאם היה בא וראה בבתינו כלי נאה הרי הוא לקחה. לקח טוב, ובב״ר שם סוף אות ד׳ הוא בלשון ארמי אפשר כן אלא אם הוה קוקיא טבא הוה נסיב לה. ופי׳ המעריך קוקיא כלי טוב. והובא בערוך ערך קווק ב׳ ופי׳ עדר. ומה שהובא במדרש שם פטיקלין טבי, יש לתקן פטילקון עיין ערוך החדש בערכו: ל) וישא את בניו תחלה כו׳. ב״ר שם אות ה׳ ולקח טוב וע״ש הערה י״ד וט״ו: לא) כל מקום שנאמר גזיזה עשתה רושם. ב״ר שם ובפ״ה אות ו׳ איתא על גוזזי צאנו בכל מקום שנאמר גזיזה עושה רושם וכן מצינו בנבל ולבן ואבשלום: לב) באבשלום נהרג אמנון. כי כתיב ויהי גוזזים לאבשלום (ש״ב י״ג כ״ג) וצוה והרגו את אמנון אחיו: לג) בנבל ניגף. כי כתיב כי גוזזים לך (ש״א כ״ה ז׳) וכתיב ויגף ה׳ את נבל וימת (שם שם ל״ח) וכן הובא כן בלקח טוב: לד) והיא לא נתכוונה אלא לשם שמים כו׳. ב״ר שם אות ה׳ וילקוט ותנחומא ופדר״א פל״ו ורש״י עה״ת ולקח טוב ומדרש אגדה: לה) והוא

טוענין בתוך צאנו של לבן ובאין ונותנין לתוך צאנו של יעקב. (כא) א״ר חונא דבית חורין מלאכי השרת היו:

י) ויהי בעת יחם הצאן. כל כך היה מספר הענין להם כדי שלא יחשדוהו כגנב, מכאן שאדם חייב לצאת מידי הבריות, ואפי׳ מיד אשתו ובניו, ואע״פ שכפופין לו, כדי שלא יתגנה עליהם: ואשא עיני [וארא] בחלום והנה העתודים העולים על הצאן. הנקבות לרבען היו: עקודים נקודים וברודים. כלומר היו בהן כתמי לבן כפיתי ברד, ברדים לבנים בבטניהם, טולאים לבנים במתניהם, (כב) א״ר חונא דבית חורין עולין מאליהם, (כג) והוא שאמרינן שהיו ענני כבוד טוענים העתודים והאילים העקודים והנקודים והטלואים של לבן אותן שנאמר בהן הסר משם כל שה נקוד וטלוא, והיו עולים בגזירת הקב״ה מתוך עדרי בני לבן ורובעים את הצאן שאצל יעקב, כדי להוליד כיוצא בהן, וסוף הענין מוכיח לראשו שלא במרמה פיצל יעקב את המקלות ונתן פני הצאן אל עקד, אלא על פי מלאך שרצה הקב״ה להציל את מקנהו של רשע מידו שהיה עומד לאבד והצילו ונותנו ליעקב עבדו שלא להקפיח שכרו:

יא) ויאמר [אלי מלאך האלהים] בחלום יעקב. (כד) ר׳ אליעזר בן יעקב אומר לו ולדורותיו, שאין דור שאין בו כאברהם, אין דור שאין בו כיעקב: [ואומר] הנני. הודיען שכן דרך הנביא להשיב לגבורה וכן קטן לגדול, כלומר הנני עומד בציוויך:

יב) ויאמר שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן. כלומר העולים מאליהם מעדרי לבן ובאין על הצאן שלך והם עקודים נקודים וברודים: כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך. (כה) ר׳ אבהו ור׳ יודן שעתיד לעשות ראיתי מתחלה וסיעתי להיות הוולדות כמו שהוא מתנה עמך. ללמדך שלא מפני המקלות היו נולדין כך אלא בגזירת עירין פתגמין:

יג) אנכי האל בית אל. עוד הודיען ששכינה נדברה עמו אחרי דברי המלאך, שהרי כבר דרשנו שכך דרך המלך כשרוצה לדבר עם עבדיו מקדים אחד ממשרתיו ומדבר, כדי להסותם אל המלך, כך דיבר תחילה המלאך על עסקי הצאן, אח״כ דבר הקב״ה ממש: אנכי האל בית אל אשר [משחת] שם מצבה. לשמי: ואשר נדרת לי שם נדר. שנאמר עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב): עתה קום צא מן הארץ הזאת. קימה היא שתצא מחוצה לארץ: ושוב אל ארץ מולדתך. שאתה עתיד ליורשה:

יד) ותען רחל ולאה. (כו) כשם שבקריאה רחל תחילה, כך בענייה רחל תחלה, ולמה כתיב ותען לשון יחידה, (כז) א״ר יוסי ראית מימיך אדם קורא לשמעון, וראובן עונה אותו, אלא לרחל קרא ורחל ענתה אותו, אלא שלאה הודית לדברי רחל, שנאמר ותאמרנה לו העוד לנו. ה׳ פתוחה ונחטרת לשון תימה, כלומר וכי יש לנו עוד חלק ונחלה בבית אבינו, שנעמוד כאן ונצפה לירש מנכסיו:

הערות ותקונים

טוביה מבאר כוונת המדרש וכתב כלומר דבר שהוא נאבד מן העולם: כא) א״ר חוניא דבית חורין מלאכי השרת היו. בב״ר פע״ג א״ר הונא דבית חורין מלאכי השרת היו אבל בב״ר פע״ד אות ג׳ נשמט זה: כב) א״ר חונא דבית חורין עולין מאליהם. ב״ר שם: כג) והוא שאמרינן שהיו ענני כבוד טוענים כו׳. צ״ל והוא שאמרו רבנן והוא בב״ר שם רבנן אמרי ענני כבוד: כד) ר׳ אלעזר בן יעקב אומר לו ולדורותיו. ב״ר פע״ד אות ג׳. ולקח טוב וע״ש מה שכתבתי בהערה י״א: כה) ר׳ אבהו ור׳ יודן שעתיד לעשות ראיתי מתחלה. בב״ר פע״ד אות ג׳ נוסחא אחרת ר׳ יודן ור׳ אייבו אמרו כי ראיתי את כל אשר עשה לך לבן אין כתיב כאן אלא את כל אשר לבן עושה לך, וע״ש במ״כ: כו) כשם שבקריאת רחל תחילה. לקח טוב: כז) א״ר יוסי. ב״ר שם אות ד׳:

והיא ארץ ישראל שמתיה חיים תחלה לימות המשיח, א״ל הקב״ה אתה אמרת חלקי בארץ החיים. שוב אל ארץ אבותיך: ויאמר ה׳ אל יעקב. בלשון רחמים היה הדיבור עמו דין הוא שנכנסים של חוצה לארץ אינם בכלל ברכה אלא שאני מרחם עליהם: שוב אל ארץ אבותיך. שאביך מצפה לך אמך מצפה לך: ולמולדתך. שאפי׳ כל בית שכונתך מצפים לך: ואהיה עמך. ותהיה שכינתי מסייעת לך שלא יזיקוך עשו ובני כנען:

ד) וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה. בכל מקום היה מודיע חיבתו לרחל יותר מלאה, וכן את מוצא באלקנה, שנא׳ ולחנה יתן מנה אחת אפים כי את חנה אהב (ש״א א ה): השדה אל צאנו. (יד) זה שאמר ריש לקיש בשלשה דברים אוהב אני את בני מזרח, שאינן נושכין ואוכלין, אלא חותכין ואוכלין, ואין נושקין בפה אלא ביד, ואין יועצין אלא בשדה. (טו) ותניא א״ר עקיבא בשלשה דברים אוהב אני את המדיים כשחותכין בשר אין חותכין אלא על גבי השלחן, ואין נושקין אלא על גבי פיסת היד, ואין יועצין אלא בשדה, לכך כתיב השדה אל צאנו:

ה) ויאמר להן רואה [אנכי] את פני אביכן. לפי שמדבר כנגד נקיבות לכך כתיב כן: כי איננו אלי. כלומר ברוע פניו אני מכיר שאין דעתו קרובה אלי: כתמול שלשום. כי הוא מקנא אותי: ואלהי אבי היה עמדי. וסמכני והצליחני:

ו) ואתנה. לשון רבות, ודומה לו ואתנה צאני (יחזקאל לד יז): ידעתן. שהייתן מכירות בתמימות ששמעתן כי אני פועל נאמן, ועכשיו שראיתן (טז) לא תהא שמיעה גדולה מן הראיה:

ז) ואביכן התל בי. התול זה התולה דברי אמת לשקר, כדי לשחק באנוש, כמו ויהתל בהם אליהו (מלכים א׳ יח כז), שהיה משחק בנביאי הבעל ומתלוצץ לע״ז, ודומה לו אל יוסף פרעה התל (שמות ח כה), חזו מהתלות (ישעיה ל י), אם לא התולים עמדי (איוב יז ג), וכל דומיהן: והחליף את משכורתו עשרת מונים. (יז) ק׳ פעמים כדברי רבותינו: ולא נתנו אלהים. כלומר לא נתנו הקב״ה מושל עלי כדי שיוכל להרע עמדי בשכרי:

ח) [אם] כה יאמר נקודים יהיה שכרך. (יח) צופה היה הקב״ה מה עתיד אביכן לאמר והיה צר הוולדות כיוצא בה: וילדו כל הצאן נקודים ואם כה יאמר עקודים יהיה שכרך וילדו כל הצאן עקודים. וה״ה לשחורין ולטולאין, (יט) דתניא ר׳ ברכיה בשם ר׳ לוי אם כה אמר אין כתיב כאן, אלא אם כה יאמר, צפה הקב״ה מה עתיד לבן לעשות ליעקב, והיה צר צורה כיוצא בה:

ט) ויצל אלהים את מקנה אביכם. (כ) כזה שמצילין מן הניצולות, כך היו ענני כבוד

הערות ותקונים

פע״ד: יד) זה שאמר ריש לקיש ב״ה פע״ד אות ב׳ וילקוט רמז ק״ל הגי׳ אמר ר׳ שמעון בן גמליאל. וכן בפסיקתא דר״כ פסקא פרה (ל״ג ע״ב) הגי׳ ג״כ ארשב״ג וע״ש בהערה ס״ג, וכן בקה״ר פ״ז פסוק כ״ג מובא כן בשם רשב״ג, אבל בלקח טוב הביא אמר ריש לקיש כמו שהוא בדברי המחבר ואולי היה לפניו רשב״ל והציג ריש לקיש: טו) ותניא א״ר עקיבא. ברכות ה׳ ע״ב ובמדרש ב״ר שם „ואין חותכין בשר אלא על גבי השלחן" נוסף מגמרא ברכות שם: טז) לא תהא שמיעה גדולה מן הראיה. וכן הובא בלק״ט ועיין מכילתא דבחדש פ״ב: יז) ק׳ פעמים כדברי רבותינו. כוונתו לדברי רבנן ב״ר פע״ג אות ט׳ ופע״ד אות ג׳: יח) צופה היה הקב״ה. ב״ר פע״ד אות ג׳ בשם ר׳ ברכי׳ בשם ר׳ חנינא ובילקוט רמז ק״ל חסר שם האומר ובלקח טוב ר׳ לוי בש״ר חמא בר חנינא: יט) דתניא ר׳ ברכי׳ בש״ר לוי. ב״ר שם ועיין בהערה שלפניה: כ) כזה שמצילין מן הניצולות. ב״ר שם אות ג׳ כזה שהוא מציל מן הנצולות. וכן הובא בלק״ט והבאתי שם בהערה ט׳ עיין ערוך ערך נצל שכתב וז״ל בב״ר פס״ח [צ״ל פס״ז] הלא אצלת לי ברכה מן הניצולת, בפרשה ע״ה [צ״ל ע״ד] ויצל אלהים את מקנה שמציל מן הנצולות פי׳ החסוכים. ר״ל חסרון ורקות, ורבינו

ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה. כלומר קנה לו. כבד שניים במקרא. ושניהם נדרשו לשון עושר. ושניהם חסר ו׳. כדי להודיע כי אינם כשאר כבוד. כגון שבח ותהלה ותשורה. כדכתיב כבד את אביך (שמות כ יב). כבד את ה׳ מהונך (משלי ג ט). ישימו לה׳ כבוד (ישעי׳ מב יב). וכל דומיהן. אלא כגון כסף וזהב לבד. (ב) וא״ר לוי אין כבוד אלא כסף וזהב לבד. שנאמר בזו כסף בזו זהב ואין קצה (לתבונת) [לתכונה] כבוד מכל כלי חמדה (נחום ב י) לפיכך נכתבו חסר ו׳:

ב) וירא יעקב את פני לבן. (ג) אמר בר סירא לב אדם ישנה פניו בין טוב לרע. כך הביט יעקב בפני לבן והיו רעים וזועפים: והנה איננו עמו. מיד הכיר בו כי איננו מסביר לו פנים כתמול שלשום:

ג) [ויאמר ה׳ אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך] (ד) א״ל יעקב הרי חמיך אינו מסביר לך פנים ואת יושב כאן. שוב לך כמו שהבטיחך. שנאמר והשבותיך אל האדמה הזאת (בראשית כח טו):

ורבותינו דרשו ויזכור אלהים את רחל. זש״ה זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל (תהלים צח ג). מהו לבית ישראל ישראל סבא שרחל היתה עיקר ביתו שבכל השבטים כתיב. בני לאה בכור יעקב ובני בלהה שפחת רחל ובני זלפה שפחת לאה. ובה כתיב ובני רחל אשת יעקב: ותאמר אסף אלהים חרפתי. (ו) א״ר לוי עד שלא תלד האשה הסירחון נתלה בה. ומשתלד הסירחון נתלה בבנה. מאן אכיל הדא מקמתא בריך מאן תבר הדא מקמתא בריך: אסף אלהים את חרפתי (ז) דברה ברוח הקדש מה שעתיד להיות לבניה בימי פילגש בגבעה שהחרימו לאמר ארור נותן אשה לבנימין (שופטים כא יח). ונאספה חרפתם. דכתיב (חונונו) [חנונו] אותם כי לא לקחנו איש אשתו במלחמה (שם שם כב). ועוד בימי ירבעם. דכתיב ולא עצר כח ירבעם (לפני אביו) [עוד בימי אביהו] וינפהו ה׳ וימות (דה״ב יג כ). א״ר שמואל בר נחמני לא ירבעם נינף אלא אביה נינף. (ח) כדדרשי׳ בגמרא באריכות: וענתה בי צדקתי ביום מחר. (ט) אמר ר׳ יהודה אמרה רוח הקודש אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה יולד יום (משלי כז א). מחר בתך יוצאת ומתענה. ואתה אומר וענתה בי צדקתי ביום מחר: ויאמר לבן הן. (י) א״ר חייא כל דבר ודבר שהיה לבן מתנה עם יעקב היה חוזר בו עשר פעמים למפרע מהן ללאו. רבנן אמרי מאה פעמים. שנאמר והחליף את משכורתי עשרת מונים (פסוק ז). כלומר עשרה מניינים ואין מנין פחות מעשרה: ויחמנה בבוא לשתות. (יא) א״ר יהושע נעשה (חומם) [המים] זרע בתוך מעיהן ולא היו חסרות אלא צורת הולד בלבד:

(יב) ירויחו דורשי הפרשה וישכילו. וסמוך לה בטחון חניות ארץ החיים. (יג) זש״ה זעקתי אליך ה׳ אמרתי [אתה] מחסי חלקי בארץ החיים (תהלים קמב ו).

הערות ותקונים

אין כבוד אלא כסף וזהב לבד. ב״ר שם, ושם איתא א״ר יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי. ובילקוט שם השמיט שם האומר: ג) אמר בר סירא. ב״ר שם אות י״ב וילקוט שם: ד) א״ל יעקב הרי חמיך כו׳. לקח טוב: ה) ורבותינו דרשו. ב״ר פע״ג אות ב׳ וילקוט רמז ק״ל: ו) א״ר לוי. ב״ר שם אות ה׳ ולק״ט (ל׳ כ״ג) ושם הגי׳ א״ר לוי בר זכרי׳ והובא בילקוט שם והשמיט שם האומר. וכן הובא ברש״י עה״ת: ז) דברה ברוח הקודש. ב״ר וילקוט שם: ח) ארשב״נ לא ירבעם ניגף. שם שם וגם בב״ר פס״ה אות כ׳ וירושלמי יבמות פי״ו ה״א (דף ט״ו ע״ג). ווי״ר פל״ג אות ד׳, מדרש שמואל פי״ח אות ה׳ ועי״ש בהערה י׳: ח*) כדדרשינן בגמרא באריכות. אין זכר מזה בבבלי: ט) אמר ר׳ יהודה. ב״ר פע״ג אות ט׳ ושם הגי׳ ר׳ יהודה בר סימון: י) א״ר חייא. ב״ר שם ושם הגי׳ א״ר חייא רבה ועיין לקח טוב ל״א ז׳ ובהערה ו׳ וז׳: יא) א״ר יהושע. ב״ר שם אות י׳ ולפנינו א״ר הושעיה. ותקנתי בפנים נעשה המים: יב) ירויחו דורשי הפרשה וישכילו. אין כאן התחלת הפרשה וגם בב״ר מתחיל פה פרשה ע״ד: יג) זש״ה זעקתי אליך ה׳. ב״ר ריש

לי אלהים זרע (בראשית ד כה), וכל דומיהן. עכשיו בא לשנות ולומר מה שאמר למעלה מן המקלות, כי צריך לחדש דברים כי מן הבכירות עושה כך ולא מן הלקישות:

מא) והיה בכל יחם הצאן. בכל זמן שהיו עיבורן של צאן: המקושרות. וזה עדר מתעברות הבכירות כעיקר משנתינו המיוסדות על המקרא, זה דכתיב לבשו כרים הצאן והעמקים יעטפו בר (תהלים סה יד), (קעה) ואימתי עמקים יעטפו בר באדר מתעברות באדר, ויולדות באב, בר״ה שלהם למעשר אלול, ואותן המבכרות המתעברות הן הן הנקראות מקשרות, (קעו) וכדברי רבותינו חרפתי׳, שיש להן כח להתקשר בחורף עם זכריהן ולרוץ אל שקתות המים, לפיכך שם יעקב את המקלות המפוצלות לעיני הצאן המקושרות ההם ברהטים ליחמנה במקלות, כדי שתהיינה נרבעות כנגד המקלות להוליד וולדות מטולאות כמו המקלות. זה ליחמנה נשמע כאילו הוא לשון יחידי והוא לשון רבותינו עיני תראנה בה:

מב) ובהעטיף הצאן. כשהיו מתאחרות הצאן החלושות מן החורף ובאות בניסן ומתעברות הן האפלות היולדות באלול לא ישים יעקב את המקלות לפניהם בעת ייחומם, שלא היה רוצה לקחת את הכל מיד לבן, והיה לשון יחיד, כלומר והיה הענין כך העטופים ללבן וקשורים ליעקב החלושות מן החורף הן הן נקראים העטופים, כלומר שמעטיף ראשו בין ברכיו, ודומה לו העטופים ברעב (איכה ב יט), תפלה לעני כי יעטוף (תהלים קב א), וכל דומיהן, (קעז) ובדברי רבותינו אפלתא, וגם בלשון תורה כמו כן, דכתיב כי אפילות הנה (שמות ט לב), אופל ועיטוף עניין אחד להם:

מג) ויפרוץ האיש. לשון תוקף, ודומה לו ופרצת ימה וקדמה (בראשית כח יד), מה פרצת עליך פרץ (שם לח כט), ומקנהו פרץ בארץ (איוב א י), (על) [עלה] הפורץ (מיכה ב יג), וכל דומיהן, (קעח) ר׳ סימון בשם ר׳ שמעון בר כהנא אמר נפרצה לו פירצה מעין עולם הבא: מאוד. יותר מאביו: מאוד. יותר מלבן: ויהי לו צאן רבות. (קעט) ר׳ אבא בר כהנא אמר מאה ושנים ריבוא ושבעת אלפים ומאתים: ושפחת. חסר ו׳, שהיו מועטות שלא רצה להרבותן מפני הזמה: ועבדים. הרבה לרעות את צאנו: וגמלים וחמורים. בכלל רבות:

[לא] א) וישמע את דברי בני לבן. (א) היינו דאמר חזקיה עד שלא ירד יעקב לשם לא נפקד לבן בבן זכר, דכתיב כי רעה היא (בראשית כט ט), וכבר דרשנו: לאמר. שהיו אומרים מפי אביהם: לקח יעקב. בחכמה: את כל אשר לאבינו

הערות ותקונים

משכוכית ר׳ יעקב אומר עיזא דאזלא בריש עדרא: קעה) ואימתי עמקים יעטפו בר באדר כו׳, ר״ה ח׳ ע״א: קעו) וכדברי רבותינו חרפתיה. בגמרא שם ההוא בחרפייתא: קעז) ובדברי רבותינו אפלתא. הוא בגמרא שם, ועיין בערוך השלם ערך אפל מה שהביא בשם ר׳ יונה בן גנאח: קעח) ר׳ סימון בש״ר שמעון בר כהנא. בב״ר סוף פע״ג אות י״א איתא ר׳ שמעון בר אבא אמר וחסרים המלות „ר׳ סימון בשם״ ובלק״ט ר׳ סימון בש״ר שמעון בר אבא אמר, ובילקוט רמז ק״ל מובא בלי שם האומר: קעט) ר׳ אבא בר כהנא אמר מאה ושנים ריבוא ושבעת אלפים ומאתים. כן הוא בב״ר שם והובא גם בילקוט ותרתין רבוון שבעה אלפים מאתין עדרין הוה ליה לאבינו יעקב. ובעל יפה תואר הביא שהוא לפי הטעם שבתב רש״י כי הוא כפלים מאשר היו בדגלים וצריך לגרוס מאה ועשרין רבוון שבעת אלפים ומאה כי סכום הדגלים היו תר״ג אלף ותק״ן אנשים ע״כ. ובתנחומא הקדום סוף ויצא. איתא כך וכמה צאן הי׳ לו א״ר תנחומא בר אבא ק״כ רבוא הי׳ שנאמר ויפרוץ האיש מאד מאד (בראשית ל׳ מ״ג) ונאמר במצרים מאד, והם ס׳ רבוא וכאן נאמר מאד מאד, הרי ק״כ רבוא. ועיין שם בהערה קע״ב:

[לא] א) היינו דאמר חזקיה. ב״ר פע״ג אות י״א וילקוט רמז ק״ל ולק״ט ל״א א׳: ב) וא״ר לוי

(והלבינו) [הלבינו] שריגיה (יואל א ז). חשפתי את עשו (ירמי' מט י). ויחשוף יערות (תהלים כט ט). חשפי שובל (ישעי' מז ב). כולן מדוברין על אופן גילוי:

לח) ויצג את המקלות אשר פיצל. ודומה לו הצג על הארץ (דברים כח נו). לשון העמדה: ברהטים. במרביות של מים. ולמה נקראו רהטים. שמרהיטין את המשקים. כגון אותן שבארצנו. כעין גת שדורכין שם הענבים. ומשם יורד היין לבור וכן הזיתים: בשקתות המים. ששם משקים את הבהמות. ודומה לו ותער כדה אל השוקת (בראשית כד כ) והיא כעין אננות של אבן: אשר (תבאנה) [תבאן] הצאן: הנקבות: לשתות לנוכח הצאן. הזכרים: ויחמנה בבאן לשתות. וראתה המקלות ונרתעת לאחריה והזכר רובעה לפני המקל ויולדת כיוצא בו:

לט) ויחמו הצאן. כל חמימות שבענין הן לשון תשמיש. דברה תורה לשון נקיה: אל המקלות. לפני המקלות: (ותלדנה) [ותלדן] הצאן עקודים נקודים וטלואים. כעין הפצלות המקלות שלפניהם. (קע) לכך אמרו רבותינו שאם טבלה אשה ועלתה ופגעה בכלב לא תשמש את ביתה עד שתחזור ותטבול. שלא תעמיד בן שפניו דומין לכלב. וכן אם פגעה בחמור שלבו טפש כחמור. וכן אם פגעה בעם הארץ. אבל אם פגעה בסוס תעלה ותשמש. (קעא) וכן היה ר' יוחנן עושה. עומד ועולה בשערי טבילה. שהיה יפה תואר וחכם. כדי שיסתכלו בו בנות ישראל כשעולות מן הטבילה. ותלדנה בנים נאים וחכמים כמוהו. ולא שהיה הדבר מסור ליעקב ומערים כגנב. אלא ע"י מלאך היה. וכן הדברים נוכחים בסוף הענין. ויאמר אלי מלאך האלהים וגו' (בראשית לא יא). וכתיב שא נא עיניך וראה כל העתדים העולים וגו' (שם שם יב). וכן מה שאמרו רבותינו בטובלת הכל מעשה שמים. (קעב) שכן דרך האות שבא ע"י מעשה. השחין בא במצרים. ע"י הפיח שזרק משה. וכן הדם והכנים ובקיעת הים ע"י מטה. וכיוצא בו. אלישע קצב עץ והרק במים ויצף הברזל. מי מרה נמתקו ע"י עץ. מי יריחו ע"י מלח. סיר אלישע ע"י קמח. ללמדך גבורות ה' שניסיו משונים זה מזה. ואם היה הדבר מסור ביד אדם. היה מוליד כרצונו. והוליד את בהמתו בכל גוון שירצה. אלא הכל בגזירת היוצר ובשעת רצונו:

מ) והכשבים הפריד יעקב. לאחר שהתחילו ללדת עקודים וטלואים ושחורים היה מפריד אלו האלנות הלבנות: ויתן פני הצאן אל עקד. (קעג) רבותינו אנשי עיר הקודש מתרגמינון ויהיב בריש ענא משכוכית כל דבר גלוי חיוור. (קעד) והוא שאמרו רבותינו משכוכית דאזלא בריש ענא. הזכרים של צאן הנולדים עקודים הי' נותנן לפני הבהמות. ומהם היו נרבעות כדי שתלדנה עקודות כמותן. וכן היה נותן לפני הבהמות כל חום זכר שנולדו בצאן של לבן. אלא הוא היה נותן לפני הנקיבות כל חום זכר שנולדו בצאנו של לבן לאחר שרבו אלו העקודים והטלואים: וישת לו עדרים לבדו. וקנה לו עבדים והיו רועין אותו: ולא שתם על צאן לבן. אלא הוא הי' רועה צאן לבן לבדו. וישת לשון השמה. ודומה להם למען שיתי אותותי (שמות י א). שיתי כליל (ישעי' טז ג). כי שת

הערות ותקונים

מפצלי לתלת בשחיטת חולין. חולין צ"ג ע"א: קע) ולכך אמרו רבותינו. עיין פסחים קי"א ויו"ד סי' קצ"ח וש"ך שם ובכלבו בסוף הספר בפסקי בעל ספר התרומה: קעא) וכן היה ר' יוחנן עושה עומד ועולה בשערי טבילה. ב"מ פ"ד ע"א: קעב) שכן דרך האות שבא ע"י מעשה כו'. נובע מן לקח טוב ובלק"ט שם וכן ביריחו ששם המלך בתוך המים. יש לתקן ששם המלח: קעג) רבותינו אנשי עיר הקודש מתרגמינן ויהיב ריש ענא משכוכית. כן הוא בתרגום יב"ע עה"ת ולפנינו משכוביתא צ"ל משכוכיתא: קעד) והוא שאמרו רבותינו משכוכית דאזלא בריש ענא. בגמרא ב"ק נ"ב ע"א מא

(בראשית יז יח), לו מתנו (במדבר יד ב), לו גוענו (שם כ ג), לו חכמו (דברים לב כט), ולו הואלנו (יהושע ז ז), וכל דומיהן, ויש לו שהוא אלמלא, כגון לו החייתם (שופטים ח יט), ולו אנכי שוקל על כפי (ש״ב יח יב), והענין מודיע כסבור היה לבן שיהיו הילודים בענין זה, לפיכך נתרצה לו במהרה:

לה) ויסר ביום ההוא [את] התיישים, הם השעירים, ולמה נקראו תיישים, שמתישין כחות של בהמות דקות, (קס) וגם נקרא עז, (קסא) וכך אמרו רבותינו במסכת יו״ט שלשה עזין הן, ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות, (קסב) במתניתא תני אף עז בבהמה דקה, וי״א אף צלף באילנות: (קסג) העקודים והטלואים. העקודים בכלל נקודים הם, לפיכך מזכיר פעמים את אלו, ועקר מלת עקודים שבארבע רגליהם לבנים (קסד) כמו עקידת רגל ויד, ולהכי (קסה) מתרגמינן רגולייא: ואת כל העזים הנקודות והטלואות כל אשר לבן בו. שהיו בו נקודת שיער לבן: וכל חום בכשבים ויתן ביד בניו. של לבן הארמי, (קסו) הוא עצמו הסירם אותו היום ביד ינוס וימדם בניו:

לו) וישם דרך שלשה ימים בינו ובין יעקב. כלומר בין צאן זה שלו שביד יעקב, ובין צאנו של יעקב, כדי שלא יתערבו אלו הנקודים והטלואים שלו, עם הילודים לאחר כך שהתנה יעקב: ויעקב רעה את צאן לבן. חסר ו׳ כתיב מהן רעות, מהן עקרות, ומהן חולות, כל טלאים עקודים נקודים וברודים עמפים קשרים דיעקב, חסירים ו׳, לפי שהיתה לידתם לא כדרך כל הארץ, אלא מעשה נסים מופלאים:

לז) ויקח לו יעקב מקל לבנה. לבנה הוא אילן ואין לו שם אחר במקרא ובלשון הקודש, (קסו*) ומתרגמינן חוטרא דלבן, ודומה לו תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב צילה וגו׳ (הושע ד יג), ותרגם יונתן בן עוזיאל תחות בלוט ולבן ובוטמה ארי מעפאי טולה. והיה לקח יעקב בד כעין מקל של אילן לבנה כשהוא לח ולא יבש, כדי שיחשוף היטב, ולמה לבנה על שם האבן אשר שם מראשותיו, שהיתה לבנונית, ומקל של אילן לוז, (קסז) על שם העיר לוז, שנראתה עליו שכינה בחלום, שנאמר אל שדי נראה [אלי] בלוז (בראשית מח ג), וכתיב ואולם לוז שם העיר בראשונה (שם כח יט). ומקל של ערמון, (קסח) על שם ערמומיות של לבן הארמי שהיה מחליף את משכורתו: ויפצל. לשון קילוף והפשט, ואין לו דמיון במקרא, זולתי פצלות פיצל האמור בענין, (קסט) וכדברי רבותינו תרי מפצלי לתלת, בשחיטת חולין: פצלות לבנות. היו נוטל הקליפות מעל המקלות וחוטבן כאן וכאן במקומות הרבה ונשארין במקום הפיצול לבנים, כן דרך האילנות שקליפתה כעין ירוקה והעץ לבן כשהוא לח, והיו המקלות נראין מנוקדים וטלואים מחשוף הלבן אשר על המקלות כמו שדרה, ודומה לדבר חשוף (חשפתם) [חשפה] והשליך

הערות ותקונים

שהביא הוא כן בת״א: קס) וגם נקרא עז. רש״י כתב התישים עזים זכרים: קסא) וכן אמרו רבותינו במסכת יו״ט. הוא בגמרא ביצה כ״ה ע״ב: קסב) במתניתא תני. בגמרא הגי׳ יש אומרים: קסג) העקודים בכלל נקודים הם. כן הביא בעל לק״ט והבאתי שם בהערה ג״ה את דברי הרד״ק בפירוש התורה שכתב וז״ל: זכר עקודים במקום נקודים כי עקודים הם נקודים אלא שעקודים ר״ל על נקודת היד והרגל לבד כשרוצים לגזוז הצאן קושרים אותו ביד וברגל, ונקודים כולל נקודות כל הגוף כו׳. קסד) כמו עקידת רגל ויד. בלק״ט כמו עקידת יד ורגל. והוא לשון חז״ל שבת נ״ד ע״א עקוד עקידת יד ורגל: קסה) מתרגמינן רגולייא. כן ת״א: קסו) הוא עצמו הסירם אותו היום ביד ינוס וימדם בניו. אין ספק שצ״ל ינוס וימרס. והם שמות פרטים לשני מכשפים וכן הובא בת״י שמות א׳ ט״ו יניס וימברים רישי חרשיא, והוא כמו ינוס וימברס ונעלם ממני אשר המחבר מתייחס אותם לבניו של לבן: קסו*) ומתרגמינן חוטרא דלבן. כן הוא בת״א ולפנינו חוטרין. קסז) על שם העיר לוז כו׳. לקח טוב: קסח) על שם ערמומית של לבן. לקח טוב: קסט) ובדברי רבותינו תרי

שבעים, נאמר כאן מעט, ונאמר להלן וינר שם במתי מעט (דברים כו ה), מה להלן בשבעים, אף כאן שבעים: ויפרוץ. לשון ריבוי, ודומה לו ומקנהו פרץ בארץ (איוב א י): ויברך ה' אותך לרגלי. בשביל רגלי שנכנסו לביתך, (קנה) שכל מקום שהצדיקים הולכים הברכה הולכת עמהם, ירד יצחק לגרר, וכתיב וימצא יצחק בשנה ההיא מאה שערים (בראשית כו יב), וירד יוסף למצרים, וכתיב ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (בראשית לט ה). ועתה מתי אעשה גם אנכי לביתי. מקנה וקנין לצורך ביתי, שהרי ראובן מבקש בית, שמעון מבקש בית.

לא) ויאמר מה אתן לך. בשכרך ותעמוד עמי. ויאמר יעקב לא תתן לי מאומה. כלום ממון ונכסים אחרים, אלא. אם תעשה לי הדבר הזה. מה שאני מתנה עמך עכשיו: אשובה. מדרכי שאני מבקש ללכת: ארעה צאנך אשמור. אותו, (קנו) כי יש רועה ואינו שומר ויש שומר ואינו רועה, אבל אני ארעה ואשמור.

לב) אעבור בכל צאנך היום. כלומר היום הזה יהי' חסדך זו ולא עוד: הסר משם. עכשיו: כל שה נקוד. שהוא מלא נקודות נקודות מלא מגוון אחד, ורחש לבי לומר כי על שם זה נקרא מישע מלך מואב נוקד, (קנז) [דכתיב ומישע מלך מואב היה נוקד] (מ"ב ג ד) דמתרגמינין מרי גיתין, וכן עמוס שנאמר אשר הי' בנוקדים (עמוס א א), ומתרגימינין רב מרי גיתין, כי במקומות הרבה רוב הצאן נקודים: וטלוא. הוא צאן שכולו גוון אחד ובמקום אחד או ב' או ג' כתם מגוון אחר, ונראה כבגד ישן ונקרע וטיפלו לו חתיכות חדש, ונראה הטלאים מרחוק ודומה לו נעלות בלות ומטולאות (יהושע ט ה), וכן בדברי רבותינו קורא טלאי: וכל שה חום בכשבים. חום הוא השחור שלקה, (קנח) ודומה לדבר חם הוא אבי כנען (בראשית ט יח), שהוא מפוחם בעורו, כל הנמצאות עכשיו כך הסירם ויהיו ביד בניך כי כולם שלך ומכאן ואילך וטלוא ונקוד הנולדות בעיזים וה"ה לחום הנולד בכשבים והיה שכרי. ולמה הסירם מתוך הצאן שלא יחשדהו לבן לומר שעירב יעקב הנקודות והטלואות והשחורות של לבן הנמצאות בשעת התנאי עם אותן הנולדות אחר כך שהן של יעקב. (קנט) נקוד מתרגימינן נמור, ודומה לו ונמר חברבורותיו (ירמי' יג כג), שכן עורו מלא כלו נקודות. טלוא מתרגמינן רקוע מלשון רקיעי פחים (במדבר יז ג), והן חתיכות טסין. חום מתרגמינין שחום, וכן הקודרים מני קרח (איוב ו טז), מתרגמינן דשחימן מן צינתא:

לג) וענתה בי צדקתי. שאני עושה עמך בתמימות תהא מעידת עלי: ביום מחר כלומר לאחר זמן כי תבא לראות צאני היולדות מעתה עקודים נקודים וטלואים ושחורין שאני נוטלן על שכרי ויהיו לפניך ותראה כל אשר איננו נקוד וטלוא בעיזים וחום בכשבים אמור כי גנוב הוא אתי שגנבתיהו מעמך:

לד) ויאמר לבן הן. יש מפרשים כמו כן, ואמרו כי מכאן אמרו רבותינו הין במקום כן: לו יהי כדבריך. כלומר הלואי יהי כדבריך, ודומה לדבר לו ישמעאל

הערות ותקונים

ר' סימון בשם ר' חזקיה ובלק"ט ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' חזקיהו. ובילקוט רמז ק"ל השמיט שם האומר: קנה) שכל מקום שהצדיקים הולכים הברכה הולכת עמהם. ב"ר שם. וסנהדרין ל"ט ע"ב ולק"ט: קנו) כי יש רועה ואינו שומר. לקח טוב: קנז) דמתרגימינן מרי גיתין. מקנה צאן ומקנה בקר תר' גיתי ענא וגיתי תורא וכן את כל מקנהו תרג' ית כל גיתוהי ומזה בתרגום נוקד, וכן בנוקדים מרי גיתין. קנח) ודומה לדבר חם הוא אבי כנען שהוא מפוחם בעורו. עיין ב"ר פל"ו אות ז' חם יצא כעור ומפוחם. ובעל לקח טוב הביא רק כמו חם שהוא שחור כך החום שחורים. וע"ש בהערה נ"ג והבאתי דברי הב"ר והעירותי אולי צ"ל כמו שחם וכן ת"א שחום ועיין ערוך ערך שחם ועיין רש"י עה"ת וברמב"ן ועתה נראה כי המחבר הביא ודומה לדבר חם הוא אבי כנען: קנט) נקוד מתרגמינן נמור כו'. כל התרגומים

כד) ותקרא את שמו יוסף לאמר. ברוח הקדש. (קמו) מלמד שהיו האימהות נביאות, לא נאמר יוסף ה' לי בנים אחרים. אלא בן אחר. יודעת היתה שי"ב שבטים עתידים לצאת מיעקב ולא יותר, וכבר נולדו ששה ללאה, וד' לשפחות, ויוסף לה, הרי י"א, אמרה יהי רצון בן אחד הנותר להשלים י"ב, יוסף הקב"ה לי על זה שיהא ממני:

כה) ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף. (קמז) כיון שנולד [נולד] שטנו של עשו: ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה. לשון ענוה דבר לו: אל מקומי. למקום שאני ראוי לדור שם: ולארצי. שהבטיחני הקב"ה לתתה לי אחוזת עולם. (קמח) א"ר פנחס בשם ר' נחמיא מסורת בידינו שאין בני עשו נופלים אלא ביד בני בניה של רחל, שנאמר אם לא (יסחבו) [יסחבום] צעירי הצאן (ירמי' מט כ), שצעירים הם לשבטים, וכתיב בית יעקב (לאש) [אש] ובית יוסף להבה (עובדי' א יח), לכך אמר לו מיד שלחני:

כו) תנה. לשון ענוה: את נשי. את בלהה וזלפה שנתנו לו לנשים: ואת ילדי. אלו הבנים כולן: אשר עבדתי אותך בהן. אלו רחל ולאה: ואלכה. לשון ענוה: כי אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך. כשם ששבע שנים הראשונים קודם שהיו בנותיך ברשותי עבדתיך באמונה, כן בשבע האחרונות לאחר שנמסרו בנותיך לרשותי:

כז) ויאמר אליו לבן אם נא. לשון בקשה: מצאתי חן בעיניך. תודיע שאתה אוהבני: נחשתי ויברכני ה' בגללך. נחש היה בידי, (קמט) ניסיתי ובחנתי שברכני ה' בשבילך, (קנ) שמתחלה לא היה לו בן זכר, שנאמר ורחל באה עם הצאן (בראשית כט ח), אלמלא היה לו בן זכר לא הי' מעמיד בתו להיות רועה ומשבאת אצלי היו לי בנים, שנאמר וישמע את דברי בני לבן (בראשית לא א), (קנא) זה שאמרו רבותינו תיכף לצדיקים ברכה, (קנב) וזה שדרשנו ונברכו בך כל גויי הארץ:

כח) ויאמר נקבה. לשון ענוה, ועיקר המלה (קנג) לשון פירוש, ודומה לו ונוקב שם ה' (ויקרא כד יו) אשר נקבו בשמות (במדבר א יז), ויקב בן האשה (ויקרא כד יא), וכל דומיהם, (קנד) כך אמר פרש שכרך עלי: ואתנה. לשון ענוה, שהי' יכול לומר נקוב ואתן, וכל דומיהן נדרש לשון ענוה:

כט) ויאמר אליו אתה ידעת את אשר (עבדתי) [עבדתיך]. בלי עצלות: ואת אשר היה מקנך אתי. מועטים מתחלה ונתרבו:

ל) כי מעט אשר היה לך לפני. (קנד*) ר' יהודה ב"ר סימון בשם חזקי' אמר מעט

הערות ותקונים

קמו) מלמד שהיו האימהות נביאות כו'. ב"ר סוף פע"ב ילקוט רמז ק"ל ועי"ש בהערות שלי: קמז) כיון שנולד נולד שטנו של עשו. ב"ר פע"ג אות ז' וילקוט שם ולק"ט ורש"י עה"ת ולק"ט: קמח) א"ר פנחס בש"ר נחמי'. בב"ר שם ר' פנחס בש"ר שמואל ועיין רש"י עה"ת ותרגום יב"ע: בר נחמן וכן הוא בפסיקתא דר"כ פסקא זכור (דף כ"ח ע"א) וכן בבבלי ב"ב קכ"ג ע"ב ר' שמואל בר נחמן אמר ראה יעקב אבינו כו' ובלק"ט דא"ר פנחס בש"ר נחמן צ"ל בשם ר' שמואל בר נחמן וגם בדברי המחבר צ"ל כן: קמט) ניסיתי. וכן ת"א וכן בב"ר שם אות ח' נחשתי נסיתי וכן בלק"ט, וכן כתב הראב"ע והרמב"ן: קנ) שמתחלה לא היה לו בן. ב"ר שם אות י"ב ולק"ט (ל' כ"ז): קנא) זה שאמרו רבותינו תיכף לצדיקים ברכה. כן הביא בעל לק"ט תיכף צדיקים ברכה. והעירותי שם בהערה מ"ח עיין ברכות מ"ב ע"א שלש תכיפות הן כו' תיכף לתלמידי חכמים ברכה, שנאמר ויברכני ה' בגללך: קנב) וזה שדרשנו ונברכו בך כל גוי הארץ. בפסוק (בראשית י"ח י"ח) כתיב ונברכו בו כל גוי הארץ אבל שם לא נמצא דרשה על זה ואולי צ"ל ונברכו בך כל משפחת האדמה (בראשית י"ב ג'): קנג) לשון פירוש. וכן ת"א וכן הובא בלק"ט: קנד) כך אמר פרש שכרך עלי. בב"ר שם אות ח' סכום קטע פריש. ואח"כ נוסף במדרש שם לפרש זה „אמור הסכום קצוב ופרש מה שכרך": קנד*) ר' יהודה ב"ר סימון בשם חזקיה אמר. בב"ר שם ר' יהודה בשם

אלמא דמהני רחמים. ואקשינן (קלט) והאמר ר' יצחק מאי דכתיב אשה כי תזריע וילדה זכר (ויקרא יב ב). איש מזריע תחלה יולדת נקבה. אשה מזרעת תחלה יולדת זכר. ואסיקנא כשהזריעו שניהם בבת אחת. והא דתנן במתניתין. (קמ) אסיקי דבי ר' ינאי ביושבת על המשבר. דכתיב הנה כחומר ביד היוצר (ירמיה יח ו). אלמא דאפילו על המשבר יכול להשתנות. איכא למימר דאין למידין ממעשה נסים:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לה ללידת דינה פקידת רחל. כי בשנת שבע לכינוס לאה ורחל. היא שנת י"ד לעבודה. נפקדת רחל לטובה לפני הקב"ה. (קמא) דא"ר אליעזר בראש השנה נפקדו שרה רחל וחנה. ומייתי להו בגזירה שוה. ובפסח נולד יוסף. ובפסח יצא מבית האסורים. ודינה נולדה לסוף אותה שנה. ואע"פ שלידת יוסף היתה קודם לידת דינה. סמך הכתוב ענין זה לזה. שהרי התחיל בבני לאה וסיים ענין של כולם. ואחר מתחיל ומספר מעשה רחל. וזה דרך המקרא. והפריש הכתוב מעשה דודאים מפקידת רחל. שלא יאמרו בני אדם על ידי דודאים נתרווחה. אלא ע"י זכות הרבה. זכות יעקב. וזכות עצמה. וזכות לאה. וזכות האימהות. ותפילותיהן. ומעשה דודאים היתה בסיון של שנת ה' לכנוסן של לאה ורחל. ופקידת רחל היתה ט"ז חדשים אחר כך:

כב) ויזכור אלהים את רחל. (קמב) זכר לה זכות ששתקה בשעה שהכניסו את לאה ליעקב. ולמה כתיב אלהים לשון דין. (קמג) א"ר שמואל בר נחמני אוי להם לרשעים שמהפכין מדת הרחמים למדת הדין. בכל מקום שנאמר ה' מדת רחמים. שנא' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו). וכתיב ברשעים וירא ה' כי רבה רעת האדם וינחם ה' כי עשה את האדם ויאמר ה' אמחה וגו' (בראשית ו ה ו ז). וכתיב וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה. ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר (שם יב יג). ואשריהן לצדיקים שמהפכין מדת הדין למדת הרחמים. שבכל מקום שנאמר אלהים לשון דין. שנאמר אלהים לא תקלל (שמות כב כז). עד האלהים יבא דבר שניהם (שם שם ח). ופללו אלהים (ש"א ב כה). ובמעשה הצדיקים כתיב ויזכור אלהים את נח (בראשית ח א). וישמע אלהים את נאקתם ויזכור [אלהים] את בריתו (שמות ב כד). וכתיב וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' (שמות ו ב). כבר נסתלקתי ממדת הדין למדת רחמים. ישמע חכם ויוסיף לקח: וישמע אליו אלהים (קמד) והדין נותן שישמע הקב"ה לתפילתה. שהרי הכניסה צרתה לביתה. ויפתח את רחמה. (קמה) [שלשה מפתחות ביד הקב"ה] מפתח של קברות שנאמר וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם (יחזקאל לז יג). מפתח של גשמים. שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (מן) [את] השמים לתת מטר (דברים כח יב). [מפתח של רחם. שנאמר ויפתח את רחמה] וי"א אף מפתח של פרנסה. שנאמר פותח את ידך ומשביע וגו' (תהלים קמה טז):

ותהר ותלד בן ותאמר אסף אלהים את חרפתי. עד כאן הייתי כסויית כלימה וחרפה. ועכשו אסף הקב"ה את חרפתי מעלי. כאדם שלבוש בגד צואה. ובא אוהבו ואוספו ומגלהו מעליו. ודומה לדבר היום גליתי את חרפת מצרים מעליכם (יהושע ה ט):

הערות ותקונים

כו'. ברכות ס' ע"א ועיין ב"ר פע"ב אות ו': קלט) והאמר ר' יצחק. בגמרא ר' יצחק בריה דר' אמי: קמ) אסיקו דבי ר' ינאי ביושבת על המשבר. ב"ר שם וילקוט רמז ק"ל. ועיין בירושלמי ברכות פ"ט: קמא) דא"ר אלעזר. ר"ה י' ע"ב עם הוספות המחבר והמאמר א"ר אלעזר בר"ה נפקדה שרה רחל ולאה הובא גם בב"ר ריש פע"ג: קמב) זכר לה זכות ששתקה. ב"ר פע"ג אות ד' וילקוט רמז ק"ל: קמג) א"ר שמואל בר נחמני. ב"ר פע"ג אות ג': קמד) והדין נותן. ב"ר שם אות ד': קמה) שלשה מפתחות. ב"ר שם וכן תקנתי בפנים. ועיין שו"ט מזמור ע"ח אות ה'

מיד נהפך זכר לנקבה, ודבר זה הי׳ בתוך ארבעים יום הראשונים, דמהנה רחמי וכגון שהזריעו שניהם בבת אחת, והכי פסקינן (קכז) בברכות פ׳ הרואה:

(קכח) ורבותינו דרשו וילך ראובן בימי קציר חיטים. זש״ה חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור (ממנו) [ממנה] שנאמר יותן [את] הארץ הזאת לעבדיך (במדבר לב ה): ויבא יעקב מן השדה בערב. (קכט) מכאן שנו רבותינו השוכר פועלים ואמר להם להשכים ולהעריב, מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב, אינו רשאי לכופן. (קל) ואמרי׳ פשיטא, ומתריץ לא צריכא דטפי להן אאגרייהו, מהו דתימא אמר להן מאי דאטפאי לכו אאגרייכון אדעתא דקדמיתו ומחשכיתו בהדאי ספי קמ״ל דאמרי לי׳ האי דאטפת לן אדעתא דעבידנא ליך עבידתא שפירתא: (קלא) אמר ריש לקיש פועל בכניסתו אוכל משלו, שנאמר תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון (תהלים קד כב) וביציאתו אוכל משל בעל הבית שנא׳ יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב (שם שם כג). (קלב) ופירשו אנשי עיר הקודש בתלמודא, א״ר מני כגון מקום שאין בו מנהג אלא דין תורה זהו תנאי בית דין, אבל אם נהגו בענין אחר יעשו כמנהגם, ובלבד שלא יפסיד הפועל, (קלג) וא״ר אמי בשם ריש לקיש הטריחו על בעל הבית שאם היתה ערב שבת שתהא הכנסה משלו, עד היכן עד שיהא כל אחד ממלא לו חבית של מים וצולה לו דגה ומדליק לו את הנר: (קלד) ותאמר אלי תבא. א״ר שמואל בר נחמני א״ר יוחנן כל אשה שתובעת לבעלה לדבר מצוה לסוף הוויין לו בנים שאפי׳ בדורו של משה לא הי׳ כמותן, דאילו התם כתיב הבו לכם אנשים חכמים ונבונים (דברים א יג) וכתיב ואקח את ראשי שבטכם (אנשי חכמה) [אנשים חכמים] וידועים (שם שם טו) ואילו נבונים לא אשכח, ונבי לאה דאמרה אלי תבא כתיב בה, ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל (דה״א י״ב לג). (קלה) ואע״ג דדרשינן והוא ימשול בך (בראשית ג יו), מלמד שהאיש תובע בפה, והאשה בלב, וזו מידה יפה בנשים שאינן תובעת בפה אסיקנא דמרצא ארצוי קמי׳: הפעם יזבלני. (קלו) לשון זבל כלומר מה שדה זו כל זמן שאתה מזבלה ומעדרה היא עושה פירות, (קלז) כך בעלי כיון שנזקק לי ילדתי לו בנים: ואחר ילדה בת. (קלח) תנן הצועק לשעבר הרי היא תפלת שוא, כיצד היתה אשתו מעוברת ואמר יהי רצון שתלד אשתי זכר הרי זו תפלת שוא, אלמא לא מהני רחמים, ואקשינן והא כתיב ואחר ילדה בת ומסקנת דכולא הלכתא אין למידין ממעשה נסים, ואיבעית אימא התם בתוך ארבעים יום הוה, דתניא עד שלשה ימים הראשונים יבקש אדם רחמים שלא יסריח, משלשה עד ארבעים יבקש שיהא זכר,

הערות ותקונים

הגי׳ אמר רב: קכז) בברכות פ׳ הרואה. הוא שם דף ס׳ ע״א: קכח) ורבותינו דרשו. ב״ר ריש פע״ב וילקוט רמז קכ״ט: קכט) מכאן שנו רבותינו. משנה ריש השוכר את הפועלים ב״מ פ״ג ע״א ומשנה במדבר ב״ר שם אות ד׳: קל) ואמרינן פשיטא ומתרץ כו׳. גמרא שם: קלא) אמר ריש לקיש גמרא שם: קלב) ופירשו אנשי עיר הקודש בתלמודא א״ר מני כו׳. בירושלמי ב״מ פ״ז ה״א (י״א ע״ב) לא נמצא זה, רק הסיום עד איכן עד כדי למלאות לו חבית מים ולצלות לו דגה ולהדליק לו נר. ובלי ספק נובעים דברי המחבר מאיזה גאון ואולי מדברי ר״ח שהביא זה בשם ירושלמי, אבל כוונתו היא לדברי הב״ר פע״ב אות ד׳ והגאונים הביאו לפעמים הב״ר בשם ירושלמי. והתוס׳ ב״מ פ״ג ע״א ד״ה פועל הביאו המאמר הזה בשם ב״ר, ועיין בהרא״ש ב״מ שם מה שהביא בשם רב האי גאון ור״ח ועיין בטור ח״מ סי׳ של״א ובב״י שם, ועיין בלקח טוב: קלג) ואמר ר׳ אמי בשם ריש לקיש. גם זה הוא בב״ר שם: קלד) ארשב״י א״ר יונתן. עירובין ק׳ ע״ב ושם איתא א״ר יונתן ונרשם בגליון צ״ל יונתן: קלה) ואע״ג דדרשינן. גמרא שם: קלו) לשון זבל, כלומר מה שדה זו כל זמן שאתה מזבלה כו׳. ב״ר פע״ב אות ו׳ ועיין לעיל הערה קכ״א. ותמצא ראיה למה שהעירותי שם: קלז) כך בעלי כיון שנזקק לי ילדתי לו בנים, הסיום הוסיף המחבר: קלח) תנן הצועק לשעבר

הקב"ה לבעלי תורה, שנאמר כי יש שכר לפעולתך נאום ה' (ירמי' לא טו). (קיט) ולמה שי"ן השנייה נכתבת ואינה נקראת, כי הי' שם שני ענייני שכר, שכר נתינת זלפה ליעקב, ושכר נתינת דודאים לרחל, והיא לא תלתה הדבר אלא בשכר הראשון, להכי אין אנו קורין רק לשי"ן הראשון, והשניה נכתבת לדרוש בה אם למסורה שכר דודאים, וכענין שדרשנו:

יט) ותהר עוד [לאה] ותלד בן ששי ליעקב. מלאה ומתייחס אחריו:

כ) ותאמר לאה זבדני אלהים [אותי] זבד טוב. ראיתי רוב המפורשים שפירשו מלת זבד בלשון חלק, (קכ) ובשיטת אונקלוס פירשו. (קכא) אפס כי ר' טובי' דימהו ללשון זבל, ונראה לי לומר כלשון רבותינו, כלומר זבדני אלהים עשאני הקב"ה אותי ליעקב חלק טוב: הפעם הזה, כלומר מעתה: יזבלני אישי ויעמדני, ודומה לדבר בית זבול לך (מ"א ח יג), מזבול קדשך (ישעי' סג טו) וכל דומיהן, כזבול מעמיד את האשה בבית בניה, כך יזקיקני בעלי לעמוד בבית זבולון כדי שתגלגל עם בני: כי ילדתי לו ששה בנים ותקרא את שמו זבולון:

כא) ואחר ילדה בת. (קכב) עיקר בריאה של דינה זכר היתה, ומתפילתה של רחל שאמרה יוסף ה' לי בן אחר (בראשית ל כד), נעשית נקבה, (קכג) א"ר חנינא בן פזי רחל אמנו נביאה היתה, אמרה עוד בן אחד הוא עתיד להעמיד, יהי רצון שיהא ממני. (קכד) ואמר רב חנינא בן פזי נתכנסו כל האמהות ואמרו דיינו תפקד גם זה, קכה) לכך נאמר ואחר ילדה בת, כלומר לאחר שנתפללה לאה ואמרה יהי רצון שיהא עובר בבטני נקבה, כדי שתלד רחל אחותי זכר שלא תהא פחותה מן השפחות שילדה כל אחת ב' שבטים, מכאן שנתחלפה דינה בבנימין, והיתה תפלה זו אחר שנולד יוסף, אבל מקצת רבותינו דרשו שנחלפה ביוסף: ותקרא את שמה דינה (קכו) א"ר אבהו שדנה לאה דין בעצמה אמרה לפניו רבש"ע י"ב שבטים עתידים לצאת מיעקב, ששה ממני, וארבע משתי שפחות, אם זה עובר שלי זכר לא תהא רחל כאחת מן השפחות,

הערות ותקונים

בב"ר שם ויש אומרים יש שכר באהלי זבולון. ודורש יששכר נוטריקון: קיט) ולמה שי"ן השנייה נכתבת ואינה נקראת כו'. בעל מנחת שי (ויצא ט' י"ח), הביא וז"ל יששכר כל אורייתא תרין שני"ן כתיב, חד קרי בקמ"ץ ודגש וחד לא קרי הרמ"ה ז"ל כו' ובמכלול הביא פעמים יהי' שתי אותיות הדומות סמוכות ויקראו הראשונה ולא השנייה כלל, וכן יששכר לקריאת בן אשר ע"ש והמחבר ר' מנחם לפנינו הביא על זה דרשה: קכ) ובשיטת אונקלוס פירשו. כי תרגם חולק טוב: קכא) אפס כי ר' טוביה דימהו ללשון זבל. כוונתו לר' טובי' בעל לקח טוב. אולם ר' טוביה תביא זבדני אלהים וגו' יזבלני אישי ועל זה הביא לשון יזבלני מענין זבול שכשם שהזבול מחסה ומסתר לבני אדם כן בעלי יזבלני. לכן ר' טובי' לא פי' כלל מלת זבדני רק מפרש מלת יזבלני וכן הראב"ע מפרש יזבלני יזבול עמי יהי' זבולו עמי תמיד כמו בנה בניתי בית זבול. ומזה תראה במדרש ב"ר פע"ב אות ו' זבדני אלהים אותי זבד טוב, השדה הזו כל זמן שאתה מזבלה ומעדרה היא עושה פירות. חסר סיפא דקרא „יזבלני אישי" ועל זה הביא השדה כל זמן שאתה מזבלה והמ"כ טעה בזה ע"ש: קכב) עיקר בריאה של דינה זכר היתה. ב"ר סוף פע"ב ועיין ברכות ס' ע"א מאי ואחר. וכן בתרגום יב"ע ושמיע קדם ה' צלותא דלאה ואתחלפי עובריא במעיהון כו' ועפי"ז יסד הפייטן ביוצר ליום א' דר"ה עובר להמיר בבטן אחות כו'. ועיין בתנחומא ויצא אות י"ט אמרו רבותינו זכר היתה מעוברת כו' והעירותי שם בהערה קכ"ב אמרו רבותינו ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה (דף י"ד סע"א) רבי בשם דבית ינאי עיקר עיבורה של דינה זכר היה מאחר שנתפללה רחל נעשה נקבה הה"ד ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה מאחר שנתפללה רחל נעשה נקבה. ועיין מדרש אגדה (ל' כ"א) ובהערה י"א: קכג) א"ר חנינא בן פזי רחל נביאה היתה. ב"ר שם: קכד) ואמר ר' חנינא בן פזי. ב"ר שם: קכה) לכך נאמר. תוספת המחבר: קכו) א"ר אבהו. ברכות ס' ע"א ושם

עמו לקבורה, שאמרה לכן ישכב עמך, וכן היא שוכבת עמו בקבורה. (קו) א״ר שמואל בר נחמני לאה הפסידה דודאים ונשתכרה שני שבטים וקבורה, ורחל נשתכרה דודאים והפסידה קבורה:

טז) **ויבא** יעקב מן השדה בערב. (קח) זש״ה יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב (תהלים קד כג): ותצא לאה לקראתו. (קח*) כשמעה קול נהק חמור הבינה שבעלה בא, זה שאנו דורשין יששכר חמור גרם (בראשית מט יד), חמור גרם לו. (קט) מלמד שלא הניחתו לרחוץ רגליו: ותאמר אלי תבא. (קי) א״ר אמי צפה הקב״ה שלא היתה כוונתה אלא להעמיד שבטים, לפיכך כתוב הפסוק הזה בתורה להיות לה לשבח. (קיא) מכאן אמרו כל מי שאשתו תובעתו לדבר מצוה מעמיד בן ת״ח וכו׳: כי שכר שכרתיך. כפל הדיבור, (קיב) כלומר לשתי ביאות, כדי שאלד בן זכר, ואין בו משום ואץ ברגלים חוטא (משלי יט ב): (קיג) א״ר לוי בא וראה כמה הי׳ סרסרתן של דודאים שעל ידיהם עמדו שני שבטים גדולים בישראל יששכר וזבולון, יששכר עוסק בתורה, וזבולון מפרש בימים, ובא ונותן לתוך פיו של יששכר, והתורה רבה בישראל, זש״ה הדודאים נתנו ריח (שה״ש ז יד): וישכב עמה בלילה הוא. (קיד) מלמד שנסתייעה מן השמים וקבלה הריון מיד, לכך נאמר הוא:

יז) **וישמע** אלהים אל לאה. זה שדרשינן שלא כיוונה אלא להעמיד שבטים ונסתעייה מן השמים: ותהר. מיד: ותלד [ליעקב] בן חמישי. (קטו) חמישי הוא ליעקב מלאה, אבל תשיעי הוא לשבטים, והוא הקריב שני למלך בנשיאים, דכתיב ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא יששכר (במדבר ז יח). ולמה מפני שהיה בן תורה, שנאמר מבני יששכר יודעי בינה לעתים (דה״א יב לג), (קטז) מהו לעתים לעבורא. (ראשי) [ראשיהם] מאתים וכל אחיהם על פיהם (שם), (קיז) אחיהם ראשי סנהדראות היה יששכר מעמיד וכל אחיהם מסכימין הלכה על פיהם, והוא משיבן הלכה למשה מסיני, וכל השבח הזה ליששכר מזבולון שהי׳ עוסק בפרגמטיא שלו ומאכיל ליששכר, שנאמר זבולון לחוף ימים ישכון (בראשית מט יג), וכתיב שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך (דברים לג יח), בשכר זה הקדים מחוקק זבולון ליששכר לברכה:

יח) **ותאמר** לאה נתן אלהים (את) שכרי. לא רצתה לתלות הדבר בדבר קל בדודאים שנתנה לרחל, אלא: אשר נתתי שפחתי לאישי. והעמדת ממנה ב׳ שבטים: ותקרא שמו יששכר. (קיח) כלומר יש לי שכר על מה שעשיתי, וכו בלשון הבטיח

הערות ותקונים

רמז קכ״ט הגי׳ רשב״י: קו) א״ר שמואל בר נחמני. ב״ר וילקוט שם: קח) זש״ה יצא אדם לפעלו וגו׳. ב״ר שם סוף אות ד׳ וילקוט ולק״ט: קח*) כשמעה קול נהק חמור, הבינה שבעלה בא. ב״ר פצ״ט יששכר חמור גרם אותו, וכי מנין היתה לאה יודעת שבא יעקב אלא נהק החמור ושמעה קולה ויצאת לקראתו ועפ״י הדרש תרגם כן יב״ע שם ועיין ערוך ערך חמר א׳: קט) מלמד שלא הניחתהו לרחוץ רגליו. ב״ר שם אות ה׳ ועי״ש ביפה תואר: קי) א״ר אמי. בב״ר שם אות ה׳ נאמר א״ר אבהו. וגם בלק״ט הגי׳ א״ר אבהו והעירותי שם בהערה ל״ב בכ״י פלארענץ הגי׳ א״ר אמי, ובילקוט שם הוא בלי שם האומר: קיא) מכאן אמרו. עירובין ק׳ ע״ב ולפנינו הויין לה בנים שאפילו בדורו של משה לא הי׳ כמותן: קיב) כלומר לשתי ביאות כדי שאלד בן זכר. עיין בגמרא שם ובפירש״י: קיג) א״ר לוי. ב״ר וילקוט שם ומדרש שה״ש פ״ז פסוק הדודאים ולק״ט: קיד) מלמד שנסתייעה מן השמים וקבלה הריון מיד. כוון למאמרם נדה ל״א ע״א מלמד שהקב״ה סייע באותו מעשה ע״ש בפירש״י: קטו) חמישי הוא ליעקב מלאה אבל תשיעי הוא לשבטים. ב״ר פע״ב אות ה׳ וילקוט שם ולק״ט: קטז) מה לעיתים לעבורא. ב״ר שם מה לעתים ר׳ יוסי בן קיצרי אמר לעבורים. פי׳ שהי׳ יודעים לעבר השנה ולחשוב תקופות ותנועות והילוך כוכבים ומזלות ועיין מה שהעירותי בפסיקתא דר״כ פסקא ויהי ביום כלת משה בהערה קנ״ו וקנ״ז, ועי׳ בערוך השלם ערך קרס: קיז) אחיהם ראשי סנהדראות. שם שם: קיח) כלומר יש לי שכר.

את יששכר וזבולון, ורעבים חרלו (שם), ורחל שהיתה חרלה ורעבה לבניה מלהוליד עד שלאה היתה עיקרה מן הבית ילדה שבעה, ו' בנים א' נקבה: [ורבת בנים אומללה] (שם) ורבת בני רחל שהייתה ראויה להעמיד רובן של בנים, אומללה:

יד) [וילך] ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים. (צט) זה מעשה היה בשנת ה' לכינוס לאה בשעה שניתן זלפה ליעקב, ובאותו הפרק היה ראובן בן ד' שנה: וימצא. בהפקר, שהרי היה בימי קציר חטים, (ק) זמן שכל מיני אפורה ובכורין נמצאים בשדה ובכרמים ולא הביא אלא ממין המופקר, להודיע כמה הן נדורין מן גזל של ארץ, כ״ש משאר גזל: דודאים בשדה. (קא) ר' חייא בר אבא אמר יבריחין, (קב) והן פירות הארץ כעין ראשי לפתות, וכה״א הדודאים נתנו ריח (שה״ש ז יד), אפס כי מצאנו דודאים (קג) שהן כעין (כלים) [סלים], כדכתיב שני דודאי תאנים (ירמיה כד א), והן מיני פירות דמתרגמינן דודאים. וכתיב [כפיו] מדוד תעבורנה (תהלים פא ז), זה שיעבוד מצרים, דכתיב ביה בשבתנו על סיר הבשר (שמות טז ג), וכן הדוד אחד תאנים טובות (ירמיה כד ב), והענין מודיע שאותן דודאים (כלי) [סלים] הם, והללו פירות: ויבא אותם אל לאה אמו. (קד) להודיע כמה היה כבוד אמו עליו, שלא טעמן עד שהביאן לאמו: ותאמר רחל אל לאה תנה נא לי. לשון בקשה: מדודאי בנך. שזכה מן ההפקר, (קה) ולמה נקרא דודאים שמרגילים דודים בריחן, שריחן מביא את התאוה, ומחממת את הטוח, ומוריד את הזרע:

טו) ותאמר לה המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני. מ״מ בעלי היה תחלה, ואת נכנסת ונעשית לי צרה, ונראה הדבר מעט בעיניה, אם היה המ' דגושה וה' פתוחה היתה התיבה נשמעת לשון פועל נקבה ממש, ועכשיו שהיא רפויה וה' פתוחה משמע פועל סתם, בין זכר ובין נקבה, ודומה לדבר ולקחת אותנו לעבדים (בראשית מג יח), ולקחת בגדים (מ״ב ה כו), ולקחת רצון (מלאכי ב יג), ארבעתן נדרשות כמו וילקח. ויש מדייקין ונוקדים ח' בו וזה כשבא ולקחתם והתי״ו רפויה: ולקחת גם [את] דודאי בני. מעט בעיניך: ותאמר רחל לכן ישכב עמך הלילה. כלומר הלילה הזה, וכן אתה דורש היום, כגון היום אתם [יוצאים] (שמות יג ד), וכן השנה, כגון השנה אתה מת (ירמיה כח כו), (קו) תני רשב״י לפי שזלזלה בצדיק לכך לא נכנסה

הערות ותקונים

צט) זה מעשה היה בשנת ה' לכינוס לאה. זה לקח מדברי הלק״ט: ק) זמן שכל מיני אפורה ובכורין נמצאים בשדה ובכרמים. בלק״ט בימים שכל מיני איפורה ובכורים. והעירותי שם בהערה כ״ה בב״ר ובילקוט הגי' שהלך בשעת בכור כל מיני איפוריא, ומובא בערוך ערך אפרייא ב' וכתב המוספי פי בל״י מיני פירות הנשמרים בקליפה רכה כגון חבושים וענבים ותאנים, וכתבתי שם כי בדברי ר' טובי' יש לתקן שצ״ל "בימים שכל מיני איפורה מבוכרים. ועתה יש לתקן גם בדברי המחבר שלפנינו שכל מיני אפורה נמצאים בשדה, ומלת "ובכורין" מיותר: קא) ר' חייא בר אבא אמר יבריחין. ב״ר פע״ב אות ב' וכן ת״א יבריחין וכן ביב״ע והוא דעת רב בגמרא סנהדרין צ״ט ע״ב: קב) והן פירות הארץ. הוא לשון הלק״ט: קג) שהן כמין כלים. תקנתי סלים כמו שהובא בלק״ט: קד) להודיע כמה היה כבוד אמו עליו. ב״ר פע״ב אות ב' וילקוט רמז קכ״ט ולק״ט: קה) ולמה נקרא דודאים שמרגילים דודים בריחן, שריחן מביא את התאוה כו'. הראב״ע כתב וז״ל דודאים אמר המתרגם יברוחין וכך יקראו בלשון ישמעאל ויש להן ריח טוב, וכן כתוב הדודאים נתנו ריח, והן על צורת בן אדם, כי יש להם דמות ראש וידים, וי״א כי יועילו להריון, ואנכי לא ידעתי למה יועילו להריון בעבור שתולדותם קרה, ועיין ברמב״ן עה״ת וברבינו בחיי: קו) תני רשב״י. בב״ר פע״ב תאני ר' שמעון. ובלק״ט מובא כמו שהביא המחבר תני רשב״י. וגם בילקוט

וחובה ע"י חייב, זה שלא עסק בפריה ורביה לשם שמים סופו יעני ומוכר את בתו: וירא ה' כי שנואה לאה. (פה) שעשתה מעשי השנואים שהיתה אמורה לשונא. ורחל עקרה. (פו) אמר רב (אבהו) [אבא] בר כהנא רוב מסובין של לאה היו, לפיכך עושה רחל עיקר, כי היא היתה עיקר הבית. (פז) א"ר שמואל בר נחמני לפי שהדברים אמורים ברחל לכך נקראו על שמה, שנאמר ורחל מבכה על בניה (ירמיה לא טו). ולא לשמה אלא לשם בנה, שנאמר אולי יחנן ה' צבאות שארית יוסף (עמוס ה טו). ולא לשם בנה כל כך, אלא לשם בן בנה, שנאמר הבן יקיר לי אפרים (ירמיה לא כ): הפעם אודה את ה'. (פח) ר' ברכיה בשם ר' לוי לכהן שירד לגורן ובא אחד ונתן לו כור של מעשר ולא החזיק לו טובה, ובא אחד ונתן לו קומץ של חולין והחזיק לו טובה, כך האמהות היו סבורות כל חדא להעמיד שלשה בנים, כיון שילדה לאה בן רביעי, אמרה אודה את ה'. הה"ד וקח מאתם מטה מטה (במדבר יז יז). (פט) ר' לוי אומר עלו מהן שני שבטים, שבט כהונה ושבט מלכות, מה שכתוב בזה כתוב בזה, משיחה בזה ובזה, ברית מלח בזה ובזה, פעם בזה ובזה, נזר, קריבה, שלשלת יוחסין, וציץ, בזה ובזה, (צ) א"ר לוי לא יגרע מצדיק עינו (איוב לו ז). (צא) רגימר דידיה. (צב) לאה תפשה פלך הודאה, ועמדו מבניה בעלי הודאה, יהודה הודה במעשה תמר, דוד אמר הודו לה' כי טוב (תהלים קו א), דניאל אמר [אלה אבהתי מהודא ומשבח אנה] (דניאל ב כג). (צג) רחל תפשה פלך שתיקה, ועמדו מבניה בעלי מסטורין, וסימן לדבר (צד) בנימין ישפה יש פה שיודה במכירתו של יוסף אחיו ושותק. שאול, ואת דבר המלוכה לא הגיד לו (ש"א י טז). אסתר, אין אסתר מגדת מולדתה (אסתר ב כ): ותעמוד מלדת. (צה) א"ר אמי מי מעמיד רגלה של אשה בתוך ביתה, בניה: נפתולי אלהים נפתלתי. (צו) נופיתי פתיתי. תליתי אחותי עלי. (צז) א"ר יוחנן גינפי היה לי לעשות לפני אחותי, שהרי בעלי לא בא אלא בשבילי, ואני מסרתי לאחותי סימנין שמסר לי בעלי כדי שלא לביישה. (צח) בלהה זלפה על מעשי הגבירות הן קרואות, בלהה על שם הבלהות, ודומה לו לעת ערב והנה בלהה (ישעיה יז יד), כי היתה מצטערת ומתבהלת על עקירות גבירתה. זלפה שגם היא עיניה מזלפות דמעות, על שהיתה גבירתה אמורה לעשו: ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לה פרשה שכר שביעה, (צח*) זש"ה שביעים בלחם [נשכרו] (ש"א ב ה), לאה שהיתה שביעה בד' בנים נשכרה עוד וילדה

הערות ותקונים

בילקוט רמז קכ"ה. ורש"י עה"ת ולק"ט ות"י ויב"ע ועיין בגמרא שם: פה) שעשתה מעשי השנואים שהיתה אמורת לשונא. ב"ר פע"א אות ב' וילקוט רמז קכ"ה. ובמדרש שם הובא בפנים נ"א אמודה וכתב המ"כ כך היא גי' רש"י וילקוט: פו) אמר ר' אבא בר כהנא. ב"ר פע"א אות ב' וילקוט שם והשמיט שם האומר: פז) א"ר שמואל בר נחמני. במדרש ב"ר פע"א אות ב' הגי' תני ר' שמעון בן יוחאי. ובילקוט רמז קכ"ה תשמיט שם האומר ובילקוט ירמי' רמז שט"ו ועמוס רמז תקמ"ד הביא זה בשם ר' יצחק וטעות הוא כי במדרש ב"ר שם מובא במאמר שלפניו א"ר יצחק רחל היתה עיקרו של בית, אבל המאמר לפי שכל הדברים תלוין ברחל הובא בשם רשב"י: פח) ר' ברכי' בש"ר לוי. ב"ר פע"א אות ד' וילקוט רמז קכ"ו: פט) ר' לוי אמר עלו מהם ב' שבטים. ב"ר שם אות ה' וילקוט שם: צ) א"ר לוי לא יגרע מצדיק עינו. ב"ר וילקוט שם: צא) רגימר דידיה. צ"ל דוגמה דידיה פי' דוגמא שלו וכ"ה בב"ר שם ובילקוט וכן במדרש שמואל ריש פכ"א ובמדרש דב"ר רפ"ו. ועיין עוד במדרש ב"ר שם שסיים כאינש דאמר עינוי דפוריה וע"ש בפי' המ"כ ובפי' מהרז"ו ועיין במדרש שמואל שם בהערה ג'. ויש לתקן שם במקום „ובוי"ר" צ"ל ובב"ר: צב) לאה תפשה. שם שם: צג) רחל תפשה פלך שתיקה. עיין מדרש שמואל הערה ז': צד) בנימין ישפה יש פה. פי' שהי' קבוע באפוד אבן ישפה ודורש נוטריקון: צה) א"ר אמי. ב"ר שם: צו) נופיתי פתיתי. ב"ר שם אות ח' וע"ש בפי' המ"כ: צז) א"ר יוחנן. ב"ר שם: צח) בלהה זלפה על מעשי הגבירות הן קרואות. דברי המחבר מדנפשיה: צח*) זש"ה שביעים בלחם נשכרו כו'. ב"ר ריש פע"ב:

(עד) שהיא מכתבת טירוניא מכל אומות העולם: וגללו את האבן. שבזזו וגזלו כל ההקדשות הצפונות בלשכות: והשיבו את האבן. לעתיד לבא זכות אבות עומדת:

ה) וירא והנה באר בשדה. (עה) זו סנהדרין: ג׳ עדרי צאן. (עו) אלו ג׳ שורות של עשרים ושלשה שהיו יושבין לפניהם: כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. שמשם היו פוסקין את ההלכה: והאבן גדולה. זו מופלא שבבית דין: ונאספו שמה כל העדרים. אלו תלמידים שבארץ ישראל: וגללו והשקו. שמשם יוצאה תורה לכל ישראל. והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה. (עז) שהיו נושאים ונותנים בדבר ז׳ שבתות, עד שמעמידין אותו על פירקו:

ו) וירא והנה באר בשדה. (עח) זו בית הכנסת: ג׳ עדרי צאן. (עט) אלו קרויין שמשם שומעין ספר קריאת התורה: והאבן גדולה. זה יצר הרע: ונאספו שמה כל העדרים. זו הציבור: וגללו את האבן. (פ) שמסלקין יצר הרע בכח תפלתם: והשקו הצאן. שמשם משמיעים תורה לרבים: והשיבו את האבן. שכיון שהן יוצאין יצר הרע חוזר למקומו:

ז) וירא והנה באר בשדה. (פא) זה סיני: ג׳ עדרי צאן. אלו כהנים לויים וישראלים: כי מן הבאר ההוא ישקו. שמשם שומעין עשרת הדברות: והאבן גדולה. זו גילוי שכינה: ונאספו שמה כל העדרים וגללו את האבן. (פב) ר׳ שמעון אומר אלו היו ישראל חסרים איש אחד לא היו כדאי לקבל את התורה: והשיבו את האבן. אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ כב): וישא את קולו ויבך. (פג) למה בכה שראה שאינה נכנסת עמו לקבורה, שכך היא אמרה ללאה, לכן ישכב עמך (פסוק טו), עמך לעולם ולא עמי: ועיני לאה רכות. (פד) שהיתה בוכה ודומעת עד שנישרו ריסי עיניה ומתפללת שלא תנשא לעשו: ויאמר נקבה שכרך. שכרך אתה ממני שלא עסקת בפריה ורביה לשם שמים, אלא שבדעתך למכור בנותיך לאישות, שכך דרכן של רשעים, וכן הוא אומר וכי ימכור איש את בתו לאמה (שמות כא ז), שמגלגלין זכות ע״י זכאי:

הערות ותקונים

עד) שהיא מכתבת טירוניא. עיין בערוך השלם ערך טרן ב׳ ופי׳ מס: עה) זו סנהדרין. ב״ר וילקוט שם: עו) אלו ג׳ שורות של עשרים ושלשה. עיין סנהדרין דף ל״ו ע״ב ול״ז ע״א: עז) שהיו נושאים ונותנין בדבר ז׳ שבתות עד שהעמידין אותו על פירקו. בב״ר ובילקוט הגי׳ שהיו נושאים ונותנים בהלכה עד שמעמידים אותה על בוריה, והמקור לדברי המחבר נעלם ממני: עח) זו בית הכנסת. ב״ר וילקוט: עט) אלו קרויין שמשם שומעין ספר קריאת התורה. צ״ל שומעין קריאת ספר התורה ובב״ר וילקוט הגי׳ אלו שלשה קרואים. ובלק״ט כ״ט ג׳ בהערה י״ב העירותי המעריך בערך קר הביא וז״ל בב״ר פ״ע אלו ג׳ קרואים, פי׳ בערוך ג׳ ארונים של בית הכנסת, וקשה וכי בכל ב״ה יש ג׳ ארונים, ועוד כי אין קרויים ארונים ונ״ל שפי׳ ג׳ העולים לקרוא בתורה, ומצאתי כדברי בירושלמי ברכות דף י״א אילין ג׳ קרויות וכו׳ ע״ש, ובירושלמי תענית דף ס״ז ע״ג ולא שבעה קרויין אינון. עוד שם דף ס״ח ג׳ קרויות שבתורה עכ״ל. עם כי פירושו עולה יפה שפי׳ שלשה קרואים העולים לקרוא בתורה בשני ובחמישי, עיין ב״ק פ״ב ע״א, אולם נוסחא משובשת היתה לפניו בדברי הערוך כי הערוך כתב ג׳ אדונים של בית הכנסת והביאה בערך קרא שפי׳ ביוני אדון: פ) שמסלקין יצר הרע בכח תפלתם. זה ליתא במדרש ושם הגי׳ וגללו את האבן. שמשם היו שומעין את התורה, ובילקוט הגי׳ וגללו את האבן זה ספר תורה, שגוללין ושומעין ממנו דברי תורה: פא) זה סיני. הוא בב״ר שם אות ט׳ במאמר בפני עצמו ר׳ יוחנן פתר לה בסיני. והמחבר מונה גם את זה יחד בין הדרשות לכן מספרם שבעה: פב) ר׳ שמעון אומר. בב״ר שם ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עכו, ובילקוט שם השמיט שם האומר: פג) למה בכה. ב״ר פ״ע אות י״ב וילקוט רמז קכ״ד ורש״י עה״ת ולק״ט: פד) שהיתה בוכה ודומעת עד שנישרו ריסי עיניה. כן הוא בגמרא ב״ב וכ״ג ע״א והיתה בוכה עד שנשרו ריסי עיניה. ובב״ר פע״א אות ט״ז רכות מבכיה שהיו אומרים כך היו התנאים הגדולה לגדול והקטנה לקטן והיתה בוכה ואומרת יהי רצון שלא אפול בגורלו של רשע, וכן מובא

שנא׳ בדרך הזה, וארבעתן קרויין דרך, ע״ז דכתיב ואמרו חי [אלהיך] דן וחי דרך באר שבע (עמוס ח יד), גילוי עריות דכתיב דרך אשה מנאפת (משלי ל כ), שפיכות דמים דכתיב אל תלך בדרך אתם כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם (שם א טו), לשון הרע דכתיב וידרכו את לשונם קשתם שקר וגו׳ (ירמיה ט ב): ונתן לי לחם לאכול. (סה) זו תורה, דכתיב לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה): ובגד ללבוש. זו טלית, וכשיזכו בני לתורה יזכו למינוי להשיא בנותיהם לכהונה, ובניהם זוכין ללחם הפנים במקדש, וכן לבגדי כהונה, ובגבולין חלה וראשית הגז: והיה ה׳ לי לאלהים. (סו) רבי יהושע דסכנין [בשם ר׳ לוי] אמר נטל הקב״ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולת הבנים, א״ל אתה אמרת והיה ה׳ לי לאלהים, חייך הרבה טובות ונחמות אני נותן לבניך בלשון זה, כדכתיב והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (יואל ד יח), וכל שכמותן: וירא והנה באר בשדה. אע״פ שהמקרא אינו יוצא מידי פשוטו, (סז) דרשו רבותינו ענין זה לז׳ מדרשות, כדי לסמוך קבלתן על דברי תורה:

א) וירא והנה באר בשדה. הראה לו הקב״ה ברוח הקודש מה שעתיד לנוסס לבניו: (סח) באר. זו באר שניתן להם במדבר: ג׳ עדרי צאן. זה משה ואהרן ומרים מנהיגי העדרים: כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. שכל אחד מושך [מים] לשבטו ולמשפחתו: והאבן גדולה. כמלא פי כברה קטנה היה בה, אלא שגדולה במעשיה וניסיה: ונאספו שמה כל העדרים. בשעת החנייה: וגללו והשקו. שמשם כל אחד מושך לדגלו ולמשפחו: והשיבו את האבן. בשעת המסעות:

ב) וירא והנה באר בשדה. (סט) זו ציון: ג׳ עדרי צאן. אלו ג׳ רגלים: כי מן הבאר ההוא ישקו. זה רוח הקודש שהיו שואבין משם: [והאבן גדולה. זו שמחת בית השואבה]: ונאספו שמה כל העדרים. שבאו מלבוא חמת עד נחל מצרים: וגללו והשקו. זה רוח הקודש שהיו שואבין משם: והשיבו את האבן. (ע) לרגל רביעי:

ג) וירא והנה באר בשדה. זו ציון: (עא) ג׳ עדרי צאן. אלו ג׳ בתי דינין שהיו שם, אחד בפתח הר הבית, אחד בפתח העזרה, ואחד בלשכת הגזית: כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. שמשם היו שומעין את הדין: והאבן גדולה. זו ב״ד הגדול שבלשכת הגזית: ונאספו שמה כל העדרים. אלו שאר כל בתי דיינין שבארץ ישראל: וגללו והשקו. שמשם שומעין את דבר הנפלא מהם: והשיבו את האבן. שנושאין ונותנין בדבר עד שמעמידין אותו על בריו:

ד) וירא והנה באר. זו ציון: שלשה עדרי צאן. (עב) אלו ג׳ מלכיות הראשונות: כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. שהן העשירו את ההקדשות הצפונות בלשכות: והאבן גדולה. זו זכות אבות: ונאספו שמה כל העדרים. (עג) זו מלכות הרשעה

הערות ותקונים

ומג״ע כו׳. ב״ר פ״ע אות ד׳ בשם ר׳ אבהו: סה) זו תורה כו׳. ב״ר שם אות ה׳ וילקוט רמז קכ״ג: סו) ר׳ יהושע דסכנין בש״ר לוי. ב״ר שם אות ו׳, וילקוט שם: סז) דרשו רבותינו ענין זה ז׳ מדרשות. בב״ר שם אות ח׳ וילקוט שם רבי חמא בר חנינא פתח ביה שית שיטין. ומה שהביא המחבר ז׳ דרשות וכן הביא בפרטן ז׳ דרשות כי מונה גם דברי ר׳ יוחנן (ב״ר שם אות ט׳) ביניהם: ומספרם שבעה עיין להלן הערה פ״א: סח) באר זו באר שניתן להם במדבר. ב״ר וילקוט שם: סט) זו ציון. ב״ר וילקוט שם: ע) לרגל רביעי. בב״ר הגי׳ מונח לרגל הבא. ובילקוט שמונח עד רגל הבא: עא) ג׳ עדרי צאן אלו ג׳ בתי דינין. ב״ר וילקוט: עב) אלו ג׳ מלכיות. ב״ר וילקוט שם: עג) זו מלכות הרשעה. בב״ר זו מלכות רומי, ובילקוט הביא ג״כ כמו שהביא המחבר:

האבות הן המרכבה. (נא) אבל הרשעים בחזיונם שהן ניצבין על גבי אלהיהן, שנאמר ופרעה חולם והנה עומד על היאור (שם מא א), וכיון שנתייחדה השכינה על יעקב ברחו המלאכים מעליו, שנאמר וה' נצב עליו: [אני] ה' אלהי אברהם אביך. (נב) ר' חנניא בשם ר' פנחס אומר י"ח פעמים הוא מזכיר האבות, (נג) וכנגדם קבעו בתפלה י"ח ברכות: הארץ אשר אתה שוכב עליה. (נד) ריש לקיש אמר משום בר קפרא קיפלה כפנקס ושמה תחת מראשותיו, (נה) כאיניש דאמר לחבריה מה דתחות ריישיך דיליך הוא, (נו) ר' חונא בשם ר' אליעזר אמר ובלבד שתקבר בה: ויקרא ויאמר מה נורא המקום הזה. (נז) א"ר יהודה הסולם היה עומד בבית המקדש ושיפועו [מגיע] עד בית אל, (נח) ארשב"י אין בית המקדש של מעלה גבוה מבית המקדש של מטה י"ח מילין, מנין ו'ז'ה', מלמד שהראה לו הקב"ה בית המקדש בנוי והרב ובנוי, ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, הרי בנוי, שנאמר נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו): אין זה. הרי חרב, שנאמר על זה [היה] דוה לבנו (איכה ה יז): כי אם בית אלהים. זה בנוי: וזה שער השמים. הרי משוכלל לעתיד לבא. שנאמר כי חזק בריחי שעריך ברך בניך בקרבך (תהלים קמז יג): וישכם יעקב בבקר ויקח את האבן. (נט) מצא אותן נעשות אבן אחת: וישם אותה מצבה. בתוך המקום: [ויצוק שמן על ראשה.] הלך ללוז ולקח משם שמן ויצק על ראש האבן. (ס) וראיתי בברייתא של ר"א בן הורקנוס. שירד לו שמן מן השמים ויצק עליו, זש"ה לריח שמניך טובים שמן תורק שמך (שה"ש א ג). (סא) צוה הקב"ה ונתגלגלה האבן מאותו המקום שהוא סמוך עד הר המוריה, והיתה עליו גזירתו ונשתקעה עד עמקי תהומות, ועשה אותו סניף לארץ, כאדם שעושה סניף לכיפה, ולפי' נקראת אבן שתיה, ששם הוא טבור כל הארץ, ועליו היכל ה' עומד, שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים: וידר יעקב נדר. זש"ה אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב (תהלים קלב ב). (סב) תלה את הנדר במי שפתח בו תחלה. (סג) ארבע הן שנדרו, שנים נדרו והפסידו, ושנים נדרו והשכירו, יעקב נדר והפסיד את דינה, לפי שהוציא את הנדר לשם שמים לבטלה, שהרי הבטיח כבר הקב"ה על כל התנאים הללו ולא היה צריך לנדור. יפתח נדר והפסיד את בתו ואת איבריו, לפי שנדר שלא כהוגן, כמו שדרשנו בפסוק והיה הנערה אשר אומר אליה הטי (בראשית כד יד). ישראל בימי הכנעני מלך ערד נדרו ונשכרו, וכן חנה נדרה ונשכרה, הואיל שנדרו כהוגן ונדרו לצורך, ומערכת הנדר והנדבה יזכני הקב"ה לכבודו כהנה לדורשו במקומו: אם יהיה אלהים עמדי. שלא תסתלק שכינה ממני. (סד) ושמרני הקב"ה מע"ז ומג"ע ומשפיכות דמים ומלשון הרע,

הערות ותקונים

נא) אבל הרשעים. אמר ריש לקיש. האבות הן המרכבה. ב"ר פמ"ז אות ו' ובפ"ב אות ו': הוספת המחבר: נב) ר' חנינא בש"ר פנחס. ב"ר פס"ט אות ד' וילקוט רמז ק"כ והובא בלק"ט: נג) וכנגדם קבעו בתפלה י"ח ברכות. ב"ר שם ועיין ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ח' ע"א) למה שמונה עשרה ר' חנינא בש"ר פנחס כנגד י"ח פעמים שאבות כתובים בתורה ע"ש ועיין תנחומא הקדום ריש וארא ובהערות שלי: נד) ריש לקיש אמר משום בר קפרא קיפלה כפינקס. ב"ר שם וילקוט שם רמז ק"כ: נה) כאינש דאמר לחבריה מה דתחות רישך דילך הוא. בב"ר שם מן תחות רישא דידך, ובילקוט שם מאן תחות רישך דידך הוא: נו) ר' חונא בשם ר' אלעזר. ב"ר שם וילקוט שם הגי' ר' הונא והכל אחד: נז) א"ר יהודה. ב"ר פס"ט אות ז' ושם הגי' ר' יהודה בר סימון ובילקוט שם א"ר יוחנן צ"ל ר' יהודה: נח) ארשב"י. ב"ר וילקוט: נט) מצא אותן נעשות אבן אחת. חולין צ"א ע"ב ורש"י עה"ת ויצא כ"ח י"א ומדרש אגדה כ"ה י"ח ועיין פדר"א פל"ה: ס) וראיתי בברייתא של ר"א בן הורקנוס. הוא בפרקי דר"א פל"ה: סא) צוה הקב"ה ונתגלגלה האבן מאותו המקום. פדר"א שם. סב) תלה את הנדר. ב"ר פ"ע אות א' וילקוט רמז קכ"ב: סג) ארבע הן שנדרו. ב"ר שם וילקוט שם, ומדרש שמואל פ"ב ע"ש: סד) ושמרני הקב"ה מע"ז

לו הקב"ה את כל האותיות, והראה לו ארבע מלכיות. הראהו שר מלכות בבל עולה (לט) ע' עוקין ויורד, שר מלכות מדי עולה נ"ב עוקין ויורד, (מ) שר מלכות יון ק"ב עוקין ויורד, שר מלכות אדום עולה עולה ומתגאה, לומר אעלה על במתי עב (ישעיה יד יד), אמר לו הקב"ה אם תגביה כנשר אם בין כוכבים שים קינך משם אורידך נאום ה' (עובדיה א ד): אמרתי אני אע"פ שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, מה שהיו ביד רבותינו הקדושים הראשונים בקבלה, הסמיכו הדברים על דברי תורה, א"ש א"ש לפי קבלתו, ולא שמדרשים סותרים זה את זה, אלא כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת: (מא) תני בר קפרא אין חלום שאין לו פתרון: ויחלום והנה סולם. (מב) [זה הכבש: מוצב ארצה.] זה כבנין המזבח שעתידין בניו לעשות, מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ כד), וראשו מגיע השמימה. זה ריח קרבנות שעולה עד לשמים, שנא' ריח ניחוח לה' (ויקרא א ט): והנה מלאכי אלהים. אלו כהנים גדולים: עולים ויורדים בו. כשם שעולין בכבש כך יורדין בכבש: והנה ה' נצב עליו. ראה בחזון שהקב"ה עומד שם לגזור חורבן על ירושלים, שנאמר ראיתי את ה' ניצב על המזבח ויאמר הך הכפתור וירעשו הספים (עמוס ט א): (מג) רבנן פתרי לי' בסיני: ויחלום והנה סולם. זה סיני (מד) שנתלש ממקומו כסולם: מוצב ארצה. ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט יז): וראשו מגיע השמימה. וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד יא): והנה מלאכי אלהים. זה משה ואהרן: עולים ויורדים. כדכתיב עלה אל ה' (שמות יט ג), וכתיב וירד משה מן ההר (שם שם יד): (מה) ר' חייא רבה ורב ינאי, (מו) חד אמר עולים ויורדים בו בסולם וניחא ליה, וחד אמר עולים ויורדים בו ביעקב, שהיו מלאכי השרת מעלים בו ויורדים בו, (מז) אופזין בו, קופזין בו סוטנים בו, זש"ה ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מט ג), (מח) את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה, עולים למעלה (מט) ורואים חיה רביעית שבכסא הכבוד ששמה כמוהו, דהיינו ישראל, ויורדין למטה ומוצאים אותו ישן, ולכך היה סוטנים בו: והנה ה' נצב עליו. שכינת כבודו נצבת על יעקב שהצדיקים שכינת בוראם נצבת עליהם, כדכתיב ויעל מעליו אלהים (בראשית לה יג), וכתיב הנה ה' נצב עליו, (נ) מכאן אמר ריש לקיש

הערות ותקונים

בשלימות: לט) עוקין. היא בלשון סורי מעלות ועיין בפסיקתא שם בהערות: מ) שר מלכות יון ק"ב עוקין. צ"ל ק"פ כמו שהוא בכל המקומות שרשמתי: מא) תני בר קפרא אין חלום שאין לו פתרון. ב"ר. פס"ח אות י"ב ובספרי פ' קרח פסקא קי"ט מובא בשם ר"א הקפר: מב) זה הכבש כו'. כן תקנתי כמו שהוא בב"ר שם וילקוט רמז קי"ט: מג) רבנן פתרי לה בסיני. שם שם: מד) שנתלש ממקומו כסולם. דברי המחבר: מה) ר' חייא רבה ורב ינאי. ב"ר שם ושם הגי' ר' חייא ורבי ינאי: מו) חד אמר עולים ויורדים בו בסולם וניחא ליה. נוסחא משובשת היתה לפניו. וצ"ל כמו שהוא לנכון לפנינו חד אמר עולים ויורדים בסולם, וחד אמר עולים ויורדים ביעקב. מאן דאמר עולים ויורדים בסולם ניחא, ומאן דאמר עולים ויורדים ביעקב כו' ומלת ניחא ידוע ומורגל בדרז"ל: מז) אופזין בו קופזין בו סוטנים בו. ב"ר שם ופי' אופזין קפיצה ובמקום סוטנים צ"ל סונטים כמו שהוא לפנינו וכן הובא לנכון בערוך ערך אפזים ובערך סנט ופי' מצחקים. ובפירש"י בב"ר שם הביא ג"כ סוטנים, אבל לפי שמפרש מקטרגים אותו כמו אפילו הגהות מאחורי הקוריי' הי' סונטין, נראה שרק ט"ס הוא בפי' ברש"י, והמ"כ כתב שם סנטים גרסינן, נראה ג"כ שהי' לפניו סטנים: מח) את הוא שאיקונין שלך הקוקה למעלה כו'. ב"ר שם: מט) ורואים חיה רביעית שבכסא הכבוד ששמה כמוהו דהיינו ישראל. זה הוספת המחבר. ונובע מפדר"א פל"ה ורואין פניו של יעקב ואומרים זה הפנים כפני החיה שבכסא הכבוד. וכן תראה בפירש"י בגמרא חולין צ"א ע"ב תנא עולין ומסתכלין בדיוקנו של מעלה ויורדין ומסתכלין בדיוקנו של מטה, ופירש"י בדיוקנו של מעלה פרצוף אדם שבארבע חיות בדמות יעקב ע"כ. ולזה כוון יב"ע דאיקונין דיליה קביעה בכורסא יקרא, וכן בלק"ט שדמות דיוקנו מחוקקה בכסא הכבוד וע"ש בהערה נ"ב. וכן הובא במדרש אגדה ויצא ע"ש בהערה ט"ו, וכן תראה בב"ר פפ"ב אות ב' יעקב שאיקונין שלו קבועה בכסאו: נ) מכאן

אברהם מזבח וקרא בשם ה', מיד פגע במקום, כי אין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואתה אל [תתפלל] בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז טז), וכתיב אם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' צבאות (שם כז יח). (כז) מכאן שאבינו יעקב תקן תפלת ערב. (כח) ואע"ג דקיי"ל כרב דאמר הלכה כר' יהודה, דאמר תפלת ערבית רשות, פשט דבר זה בכל ישראל להיות חובה עליהם. ואפי' רב דאמר הלכתא כדברי מי שאמר רשות (כט) אמר שכח ולא הזכיר ר"ח ערבית אין מחזירין אותו, לפי שאין מקדשין את החדש אלא ביום, ש"מ דאי טעי בתפלת ערבית זולתי ר"ח, כגון בשבת ויו"ט מחזירין אותו, כמו בתפלת שחרית ומנחה, (ל) ואפי' ר' יהושע דאמר רשות לא אמר אלא שמנה עשרה, אבל קריאת שמע וברכותיה הוי דאוריתא חובה, דכתיב בשכבך ובקומך (דברים ו ז): (לא) א"ר הונא בא"ר אמי למה מכנין שמו של הקב"ה וקוראו מקום, (לב) לומר הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, שנאמר הנה מקום אתי (שמות לג כא), וכתיב ויפגע במקום, שפגע בשכינה: (לג) א"ר יצחק כתיב מעונה אלהי קדם (דברים לג כז), ואין אנו יודעין אם הקב"ה מעון עולמו, ואם העולם מעונו, כשהוא אומר [אדני] מעון אתה הייתה לנו (תהלים צ א), הוי אומר הקב"ה מעון עולמו, ואין העולם מעונו: וילן שם כי בא השמש. ביקש להזור אחר שהתפלל, (לד) אמר הקב"ה צדיק בא לביתי אין אני פוטרו בלא לינה, (לה) עשה את העולם כותל לפניו והשקיע בעבורו את החמה שתי שעות קודם זמנה, שנאמר ויזרח לו השמש, ונרמז לו ברוח הקודש לומר שאתה סימן לבניך, כשם שאתה ביציאתך השקעתי לך חמה קודם זמנה, ובחזירתך החזרתיה קודם זמנה, כך בניך ביציאתם לגולה השקעתי להם חמה קודם זמנה, ולעתיד אני החזרתיה קודם זמנה: ויקח מאבני המקום. (לו) רבנן אמרי מיעוט אבנים שנים, ר' יודן אמר י"ב אבנים היו לידע אם יצאו ממנו י"ב שבטים, (לז) ר' נחמיא אומר ג' אבנים היו לידע אם יתייחד שמו עליו, כמו שנתייחד על אברהם ויצחק: ויחלום והנה סולם. (לח) ר' יהושע בן לוי אמר אותו הלילה הראה

הערות ותקונים

עברתי כו'. עיין סנהדרין צ"ה ע"ב. וחולין צ"א ע"ב וברש"י עה"ת: כז) מכאן שאבינו יעקב תקן תפלת ערב. ב"ר שם אות ט' וגמרא ברכות כ"ו ע"ב. ועוד בהרבה מקומות: כח) ואע"ג דקיי"ל כרב דאמר הלכה כר' יהודה דאמר תפלת ערבית רשות. ברכות כ"ז ע"ב וע"ש במסורת הש"ס שהביא ס"א ורב אמר הלכה כדברי האומר רשות: כט) אמר שכח ולא הזכיר ר"ח ערבית אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשין את החודש אלא ביום, ש"מ דאי טעי בתפלת ערבית כו' הוא לשון האלפסי ברכות פ"ד סי' צ"ז: ל) ואפילו ר' יהושע דאמר רשות. גמרא שם: לא) א"ר חונה בש"ר אמי, בב"ר פס"ח אות ט' א"ר הונא בש"ר אמי, וכן הוא בשו"ט מזמור צ' אות י' ופסיקתא רבתי פכ"א ולק"ט וע"ש הערה כ"א: לב) לומר הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו. עיין בלק"ט הערה כ"ב: לג) א"ר יצחק. ב"ר ושו"ט ופסיקתא רבתי שם: לד) אמר הקב"ה צדיק בא לביתי אין אני פוטרו בלא לינה. חולין צ"ב ע"ב, ומדרש אגדה: לה) עשה את העולם כותל לפניו. ב"ר פס"ח אות י': לו) רבנן אמרי מיעוט אבנים שנים ר' יודן אמר כו'. ב"ר שם אות י"א וילקוט רמז קי"ז ושו"ט מזמור צ"א ופדר"א פל"ה ולק"ט ומדרש אגדה: לז) ר' נחמיא אמר. עיין ב"ר שם: לח) ר' יהושע בן לוי אמר אותו הלילה הראה לו הקב"ה את כל האותות והראה לו ארבע מלכיות הראהו שר מלכות בבל עולה ע' עוקין ויורד כו'. נראה כי לפני המחבר היה כל המאמר בפדר"א פל"ה ולפנינו נשאר רק התחלת המאמר „ר' לוי אומר (ולפני המחבר הי' הנוסח ר' יהושע בן לוי) באותה הלילה הראה לו הקב"ה את כל האותות" והשאר נשמט. וכעין זה נמצא בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי (קנ"א ע"א) ובוי"ר פכ"ט אות ב' בשם ר' שמואל בר נחמן אבל קצת בסגנון אחר וכן נשנה בשו"ט מזמור ע"ח אות ו' ג"ב באופן אחר וכן נשנה בתנחומא הנדפס מכבר ויצא אות ב' והמחבר הביא המאמר מפדר"א והי' לפניו המאמר

דאמר אליהו מבני גד היה, דכתיב אליהו התשבי (מתוך) [מתושבי] גלעד (מ״א יז א), וכתיב ויהי להם (נבול) [הגבול] יעזר (יהושע יג כה), וכתיב [ובני] גד לנגדם (ישכון) [ישבו] בארץ הבשן עד סלכה (דה״א ה יא), וכתיב (וישכון) [וישבו] בגלעד בבשן ובבנותיה וגו׳ (שם שם טז), אפס כי מיירי בחלוקה, (יז) דא״ר [אליעזר] אליהו מבני בנימין [דכתיב ויערשיה ואליהו וזכרי בני ירוחם] (שם ח כז), וכל אלה בני בנימין הם, כמפורש בדברי הימים, (יח) פעם אחת נחלקו רבותינו אלו אומרים משל גד, ואלו אומרין משל בנימין, בא [אליהו] ועמד לפניהם, אמר [רבותינו] אתם חולקים עלי, אני מבני בניו של רחל. ועוד מצינו חלוקה, (יט) דאשכחי׳ רבה בר אבהו לאליהו דקאי בבית הקברות, וא״ל לאו כהן הוא מר, ומאי טעמא קאי בבית הקברות, אל אין, כהן אנא, ומיהו קברי גוים אינם מטמאין. ואני אומר בא מי שמתגודד לפני אחיו, דכתיב והוא יגד עקב (בראשית מט יט), כי יסוד המלה של גדוד גוד אחת, (כ) וכן בימי דוד כתיב ומן הגדי נבדלו אל דוד [למצד] מדברה גבורי חיל אנשי צבא (דה״א יב ט), וכתיב אלה בני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף (שם שם טו):

יב) ותלד זלפה שפחת לאה בן שני ליעקב. מתייחס אחריו:

יג) ותאמר לאה באשרי. באישור גדול היא לי שיש לי בנים ומסרתי שפחתי לאישי, לפיכך יאשרוני כל בנות צדקניות: ותקרא את שמו אשר. מאושר, (כא) דאמר ר׳ לוי [לא לן] אשר באכסנאי מימיו, ירש אשר (גגי) [גבהי] פלטוראת מה שלא ירש יהודה (ארצו) [ארצות], וזש״ה ובני בריעה [חבר] ומלכיאל הוא אבי ברזית (דה״א ז לא). (כב) א״ר לוי שהיו בנותיהן נאות והיו נשואות לכהנים ולמלכים שנמשחים בשמן זית הוא שמן הקודש:

ורבותינו דרשו ויצא יעקב מבאר שבע. (כג) א״ר אושיעיא בשעה שבקש יעקב לצאת לחרן לחוץ לארץ, [אמר] אבא מבאר שבע הורשה, אף אני הריני הולך לבאר שבע, ואם נותן לי רשות הריני הולך ויוצא, ואם לאו איני יוצא: וילך חרנה. (כד) ר׳ ברכיה בשם ר׳ יצחק דברה תורה בלשון בני אדם כאומר פלוני הולך למקום פלוני ועדיין הוא בביתו, (כה) ורבותינו אמרו בן יומו הלך (כו) ואמר בלבו מקום שהתפללו בו אבותי עברתי עליו ולא התפללתי, חזר ללוז שהוא בית אל, ששם בנה

הערות ותקונים

יז) דא״ר אליעזר. ב״ר וילקוט שם: יח) פעם אחת נחלקו רבותינו. ב״ר וילקוט שם: יט) דאשכחי רבה בר אבהו לאליהו דקאי בבית הקברות כו׳. ב״מ קי״א ע״א ע״ב. המחבר הביא המאמר הזה כי אמר שהוא כהן וא״כ אינו מבני בניו של רחל. וע״ש בתוס׳ ד״ה מהו. שהביאו בשם תשובת גאון שכתב שיש בסדר אליהו רבה שנחלקו עליו (על אליהו) יש אומרים שהיה מבני בני בניה של לאה ואמר להם איני אלא מזרעה של רחל. וא״כ לא היה כהן, וכאן אומר שהיה כהן כו׳ וסיימו וכן בב״ר [פע״א] גבי ותאמר לאה בגד, נחלקו רבי נהוראי אמר דאליהו מגד, ור״א אמר משל בנימין ועמד לפניהם ואמר להם רבותי למה אתם נחלקים עלי אני מבני בניה של רחל ע״כ. ודברי סדר אליהו רבה שהביאו הוא בתדב״א רבא פי״ח ובתדב״א זוטא פט״ו ושם הגי׳ אני איני בא אלא מזרעה של לאה, והילקוט סוף נצבים רמז תתק״ס הביא המאמר בשם תדב״א וגורס ג״כ אין אני אלא מזרעה של לאה, והיא גי׳ מוטעת וצ״ל אלא מזרעה של רחל: כ) וכן בימי דוד כתיב. הוא נובע מלקח טוב: כא) דאמר ר׳ לוי לא לן אשר באכסנאי מימיו. ב״ר שם אות ג׳ ותקנתי כמו שהוא במדרש וע״ש במ״כ וביפה תואר: כב) א״ר לוי. שם: כג) א״ר אושעי׳. ב״ר פס״ח אות ה׳ וילקוט רמז קי״ז וע״ש במדרש בחידושי הרד״ל והרש״ש ובפי׳ מהרז״וו: כד) ר׳ ברכי׳ בש״ר יצחק. ב״ר שם אות ח׳ ושם איתא כלישנהון דברייתא הוא פלן אזיל לקסרין ועד כדון הוא על זוודיא, ופי׳ כלשון הבריות שאומרין פלוני זה הלך למקום קסרין ועדיין יש בידו הצידה שלקח לדרכו ובלקח טוב הוא כמו שהביא המחבר רק בלי שם האומר: כה) ורבותינו אמרו. בב״ר שם רבנן אמרי בן יומי, פי׳ בו ביום שיצא בו ביום בא לחרן: כו) ואמר בלבו מקום שהתפללו בו אבותי

בן, שהוא קרוי על ידי ואני גרמתי לו לבוא לעולם: (ט) על כן מרובה באוכלסין: על כן קראה שמו דן. כל דן שהוא שם אדם. הד׳ קמוצה, ושהוא פועל כנון דן דין (יתום) [עני] (ירמיה כב טז), הד׳ פתוח לבד:

ז) ותהר עוד ותלד [בלהה] שפחת רחל. למה קוראן שפחות אחר שחרורן שהיתה בהן ענוה ושפלות ויהיו משועבדות וכפופות תחת ידי גבירתן כבתחלה: בן שני ליעקב. מתייחס אחריו:

ח) ותאמר רחל נפתולי. יסוד המלה לשון נפתל ועקש (משלי ח ח), וכן אמר בדברו של הקב״ה באתי לידי נפתל ועיקש שמנעני מלהוליד לפי פשוטו וכענין שנאמר מי יוכל לתקן את אשר עותו (קהלת ז יג). נפתול כענין שנאמר פתיתני ה׳ ואפת (ירמיה כ ז). כי נפתלתי עם אחותי. כי בשעה שבאו להכניסי לבעלי פתל את דעתי וכאילו פיתלו דעת העליונה: גם יכולתי. לומר תן דעתך שהן מרמין בך ולא היה פורש ממני אלא אמרתי אם איני כדאי שיבנה העולם ממני יבנה מאחותי ולכך נעקרתי: ותקרא שמו נפתלי. נפת לי דברי תורה, שנאמר בהן ומתוקים מדבש ונופת צופים (תהלים יט יא), יהא נאמרים בחלקו של זה:

ט) ותרא לאה כי עמדה מלדת. (ט*) וכן הוא אומר הנותן אמרי שפר (בראשית מט כא) כיון שנשתנה ווסתה ידעה שפסקה מלדת: ותקח את זלפה שפחתה. לקחה בדברים, כמו שדרשנו בהגר: ותתן אותה ליעקב לאשה. (י) שיחררה ונתנה לו דרך אישות:

י) ותלד זלפה שפחת לאה. (יא) בכולן כתיב ותהר, וכאן כתיב ותלד, אלא בחורה היתה, ולא היתה ניכרת בעיבורה, ופתאום שמעו שילדה: ליעקב בן. מתייחס אחריו:

יא) ותאמר לאה בא גד. (יב) יש אם למסורה שנכתב בלשון אחד ותיבה אחת, (יג) כלומר בגד בי בעלי שנאני, אבל אני לא בגדתי בו, אלא מסרתי לו שפחתי לאשה, ויש אם למקרא בא גד ב׳ תיבות, (יד) כלומר בא מזל של בית, ודומה לו העורכים לגד שלחן (ישעיה סה יא), (טו) ויש דורשין לשון גדוד, ודומה לו גודו אילנא (דניאל ד יא), לא תתגודדו (דברים יד א), ויתגודדו כמשפטם (מ״א יח כח), כלומר בא מי שמגדד נביאי הבעל ונביאי האשרה, (טז) וכדברי ר׳ (נבוריי) [נהוראי],

הערות ותקונים

וחייבני. ב״ר שם: ט) על כן מרובה באוכלסין. עיין לעיל כ״ט הערה נ״ז: ט*) וכן הוא אומר הנותן אמרי שפר. ברור כי נשמטו הדברים משורה שלפניה על שהביא נפתלי נפת לי דברי תורה יהו נאמרים בחלקו של זה, ועל זה הביא וכן הוא אומר נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר וכן מצאתי במ״כ בב״ר פע״א אות ח׳ שהובא דברי המחבר בסגנון אחר קצת וכתב שם המ״כ בחלקו של נפתלי. כמה שנאמר הנותן אמרי שפר: י) שיחררה ונתנו לו דרך אישות. לקח טוב: יא) בכולן כתיב ותהר. ב״ר פע״א אות ט׳ וילקוט רמז קכ״ז ורש״י עה״ת ולק״ט וע״ש הערה י׳: יב) יש אם למסורה ויש אם למקרא. ר״ל הכתיב בגד תיבה אחת והקרי בא גד שתי תיבות: יג) כלומר בגד בי בעלי כו׳. עיין רש״י עה״ת ד״א למה נקראת תיבה אחת בגד כמו בגדת בי כשבאת אל שפחתי כאיש שבגד באשת נעורים וע״ש בזכור לאברהם כי זה הפירוש הזה שייך לר׳ יוסף קרא: יד) כלומר בא מזל של בית. ב״ר שם וילקוט רמז קכ״ח ולק״ט אתיא גדא דביתא פי׳ מזל הבית. ועיין בלק״ט שם בהערה י״ב והבאתי שם דברי הרשב״ם והראב״ע והביא ג״כ ראי׳ מן העורכים לגד שלחן וכן רש״י הביא בא גד בא מזל טוב ודומה לו העורכים לגד שלחן: טו) ויש דורשין לשון גדוד ודומה לו גודו אילנא. בב״ר שם בא מי שעתיד לגדד משתותן של אומות וכן הוא בלק״ט ודורש גד לשון כריתה, וכן ת״י למגדעא משתיתן ופי׳ יסודותיהם וע״ש בלק״ט הערה ט״ו: טז) וכדברי ר׳ נבוריי. תקנתי נהוראי כמו שהוא בב״ר שם וילקוט שם:

מדובר על אופן עכבה, כמו לא תוסיפון לעמוד (שמות ט כח), ואנכי עמדתי בהר (דברים י יא), ואתה פה עמוד עמדי (שם ה כח), והעניין מודיע טעמו:

[ל] א) ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה. כל קנאה הסמוכה לב' הרי היא לשון תחרות, וכל הסמוכה ללמ"ד הרי היא לשון חיבה, ונדרש בפ' פנחס. (א) ורבותינו דרשו ותקנא רחל באחותה, לא שקנאת בה, דכתיב אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום (משלי כג יז), אלא במעשיה הטובים, אמרה אלמלא שהיתה צדקת לא היתה נפקדת: ותאמר אל יעקב הבה לי בנים. (ב) אמרה בקש עלי רחמים שיתנו לי בנים בתפלתך, כדרך שנתנה לאמך בעבור תפלתה: ואם אין מתה אנכי. כלומר כמתה אני חשובה, (ג) דאמר שמואל ד' חשובין כמתים. עני, דכתיב כי מתו כל האנשים המבקשים נפשך (שמות ד יט). סומין, דכתיב במחשכים הושיבני כמתי עולם (איכה ג ו). מצורע, דכתיב אל נא תהי כמת (במדבר יב יב). מי שאין לו בנים דחשיב כמת, דכתיב ואם אין מתה אנכי. מתה שהטעם בת"ו משמע מתה ממש מתה כבר היינו אפעל, אבל בצאת נפשה כי מתה (בראשית לה יח), שהטעם במ' משמע קרובה למות, דהיינו פועל:

ב) ויחר אף יעקב ברחל. (ד) א"ל הקב"ה וכי כך עונין את המעיקות, חייך שבניך עומדים לפני בנה, והוא אומר להן, כי התחת אלהים אני (בראשית נ יט), (ה) ולא עוד שאתה אומר בתימה, ובנה אומר בלשון אמיתית, כי התחת, ופשוטו של דבר כך הוא, התחת כלומר וכי מינני הקב"ה תחתיו, או נתן בידי מפתח של עקרות, אין הדבר מסור אלא בו: (כי) [אשר] מנע ממך פרי בטן. שאי אתה מקבל הריון, (ו) ממך ולא ממני, אמרה לו כך עשה אביך לאמך לא חגר מתניו כנגדה, אמר אבא לא היו לו בנים, ולי יש לי בנים, אמרה לו וזקינך לא היו לו בנים וחגר מתניו כלפי שרי, אמר לה ויכולה את לעשות כזקנתי שהכניסה צרתה תחתיה, אמרה לו ואם הדבר הזה מעכב אני עושה כך:

ג) ותאמר הנה אמתי בלהה בא אליה ותלד על ברכי. שתהא יולדת ואני מגדלת וטוענת בחיקי, ודומה לדבר ילדו על ברכי יוסף (שם נ כג). וכן אתה מוצא בנעמי, שנאמר ותקח נעמי את הילד ותשיתהו בחיקה (רות ד טז): ואבנה גם אנכי ממנה. שיהיו הבנים נקראים בשמי, גם לשון רבותא, כלומר ממה שאני עושה לה אהיה זוכה ונפקדת, כדרך שנפקדה שרה ע"י הגר:

ד) ותתן לו. (ז) שיחררה, ותתן לו את בלהה שהיתה שפחתה, לאשה ולא פלגש: ויבא אליה יעקב. בכדרך אישות:

ה) ותהר בלהה ותלד [ליעקב] בן. מתייחס אחר יעקב כשאר שבטים:

ו) ותאמר רחל דנני אלהים. בין דנני שהוא דגוש, ובין שהוא רפה, אין הפרש ביניהם. (ח) דנני וחייבני, דכתיב ורחל עקרה (בראשית כט לא), דנני וזיכני, ויתן לי

הערות ותקונים

[ל] א) ורבותינו דרשו. ב"ר פע"א אות ו' וילקוט רמז קכ"ז ורש"י עה"ת ולק"ט: ב) אמרה בקש עלי רחמים. לקח טוב (ל' א') ומדרש אגדה, ועיין רש"י עה"ת: ג) דאמר שמואל ד' חשובין כמתים. ב"ר שם אות ו' ושם הגי' ר' שמואל. ובילקוט רמז קכ"ז הביא ר' שמואל בר נחמני ובגמרא נדרים ס"ד ע"ב היא ברייתא ובלק"ט הובא ג"כ אמר שמואל ע"ש הערה ג': ד) א"ל הקב"ה וכי כך עונין את המעיקות. ב"ר פע"א אות ז': ה) ולא עוד. דברי המחבר מדנפשי': ו) ממך מנע ולא ממני אמרה לו כו'. ב"ר שם. וילקוט ולק"ט ורש"י עה"ת ומדרש אגדה: ז) שיחררה ותתן לו את בלהה שהיתה שפחתה לאשה ולא לפלגש. לקח טוב (ל' ט'): ח) דנני

לד) ותהר עוד ותלד בן ותאמר [עתה] הפעם. כלומר הפעם הזאת, וכן אתה דורש היום אתם יוצאים (שמות יג ד). היום אם בקולו תשמעו (תהלים צה ז), וכל דומיהן שיוצאין לברין. ונדרשין כאילו סמוכין להן את השנה הזאת: ילוה אישי אלי. לשון טיפול ותוספת, ודמיון לדבר, וילוו עליך וישרתוך (במדבר יח ב), ונלוה הגר (עלה) [עליהם] (ישעיה יד א), ועל כל הנלוים (על ה׳) [עליהם] (אסתר ט כז): כי ילדתי לו שלשה בנים על כן קרא שמו לוי. (נב) ר׳ יודן אומר זה עתיד ללות הבנים לאביהם שבשמים, (נג) ומי קראו לוי, יעקב אבינו ברוח הקודש, שכולן את מוצא ותקרא, קראה, חוץ מלוי ובנימין:

לה) ותהר עוד ותלד בן ותאמר הפעם אודה את ה׳. (נד) יודעת היתה לאה אמנו ברוח הקודש שיעקב עתיד לישא את ארבעתן ושיעמיד מהן י״ב שבטים, והיתה סבורה שיהיו ג׳ בנים לכל אחת, וכשילדה את יהודה אמרה זה הוסיף לי הקב״ה על חלקי והתחילה להודות. (נה) דאמר ר׳ יוחנן משום רשב״י מיום שברא הקב״ה את עולמו לא בא אדם שנתן הודאה לפניו, עד שבאתה לאה ואמרה הפעם אודה את ה׳, וכדרך שהודית היא, כך הודו בניה. (נו) וכמפורש במדרש רבותינו: על כן קראה שמו יהודה. (נז) כל מקום שנאמר על כן מרובה באוכלוסין: ותעמוד מלדת. יש עמידה שהוא לשון הצבה ממש, כגון (הארץ) [המקום] אשר אתה עומד (עליה) [עליו] (שמות ג ה), ועמד פתח האוהל (שם לג ט), ויעמוד מאחריהם (שם יד יט), וכל דומיהן, ויש שהוא לשון שתיקה, כגון כי עמדו לא ענו עוד (איוב לב טו). (ובפתחו) [וכפתחו] עמדו כל העם (נחמיה ח ה), וכל דומיהן, ויש שהוא לשון מניעה, כגון זה ותעמד מלדת, והוא

הערות ותקונים

קכ״ו ולק״ט: נב) ר׳ יודן אמר. ב״ר וילקוט שם: נג) ומי קראו לו. יעקב אבינו ברוח הקודש שבכולן את מוצא ותקרא קראה חוץ מלוי ובנימין. ז״ל רש״י קרא שמו לוי. בכולם כתוב ותקרא וזה כתב בו קרא, ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה ששלח הקב״ה גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו כ״ד מתנות כהונה, ועל שם שלוהו במתנות קראו לוי ע״כ. ומה שהביא רש״י „ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה" העירותי בפתח דבר צד 5 ללקוטים ממדרש אלה הדברים זוטא כי הי׳ לפני הראשונים מדרש על דברים ונאבד מאתנו ונשאר לפליטה פרשת דברים באוצר הספרים במינכען ואשר הדפסתי בלקוטים שם וכתבתי כי בזה יבין וישכיל הקורא אשר רש״י בפירושו בראשית כ״ט ל״ד הביא בשם אלה הדברים רבה, אין ספק כי הדברים לקוחים ממדרש אלה הדברים רבה הנאבד ורש״י שמע ממנו לכן כתב „ויש מדרש אגדה" ובעבור כי לא היה לפניו לא חביאו בפירוש לספר דברים ואין צורך לדברי הרב בעל תולדות ר״נ שכתב בהוספות שלו שבוודאי כוון רש״י למדרש רבי משה הדרשן, ויפה העיר ידידי הרב החוקר מהר״א ברלינער בזכור לאברהם ברש״י שם, וז״ל המדרש אלה הדברים רבה הוא מדרש אחד אשר נאבד אצלינו והילקוט מעתיק ממנו הרבה דברים, וגם הבחיי הביאו בפירושו לתורה עכ״ל. והאמת כן, רק במה שכתב והילקוט מעתיק ממנו הרבה דברים, לא כוון יפה, כי כל המאמרים שהביא הילקוט מאלה הדברים רבה כולם הם במדרש רבה לפנינו. כמו שיראה הקורא מרשימה אשר עשיתי מכל המקומות בילקוט ואנה הם לפנינו, רק הילקוט הביא מאמרים בשם אלה הדברים זוטא אשר אינם נמצאים לפנינו ואספתים כולם שם בלקוטים: נד) יודעת היתה לאה אמנו ברוח הקודש שיעקב עתיד לינשא את ארבעתן ושיעמוד מהן י״ב שבטים כו׳. בב״ר פע״א אות ד׳ מובא בקצרה לפי שהיו אמהות סבורות שזו מעמדת שלשה וזו מעמדת שלשה, וכיון שילדה לאה בן ד׳ אמרה הפעם אודה את ה׳, ורש״י עה״ת הביא הפעם אודה שנטלתי יותר מחלקי מעתה יש לי להודות. ורש״י בגמרא ברכות ז׳ ע״ב הביא וז״ל לפי שראתה ברוח הקודש שיעקב מעמיד י״ב שבטים ולו ד׳ נשים כיון שילדה בן רביעי הודית על חלקה שעלה יותר מן החשבון המגיע לה. וכעין זה הובא בתנחומא הנדפס מכבר ויצא סוף אות ט׳: נה) דאמר ר׳ משום רשב״י. ברכות ז׳ ע״א: נו) וכמפורש במדרש רבותינו. ב״ר פע״א אות ה׳ וילקוט רמז קכ״ו ולק״ט (כ״ט כ״ה): נז) כל מקום שנאמר על כן מרובה באוכלוסין. ב״ר שם אות ד׳ ורש״י עה״ת ולק״ט וילקוט שם:

ה' ואת (אסוריו) [אסיריו] לא בזה (תהלים סט לד), והיה לו לומר בסוף בלשון ראשון, אלא בתחלה אל אביונים, ולבסוף שינה ואמר אסיריו. אלא כי שומע אל אביונים ה', אלו ישראל, (מד) דא"ר יוחנן כל מקום שנאמר סתם דל עני ואביון, בישראל הכתוב מדבר. ואת אסיריו לא בזה, אלו העקרות, שהן אסורות לפני הקב"ה בתוך בתיהן, וכיון שהן נפקדות בבנים הרי הן ניתרות ונפתחות מבית מסגר, ודומה לו (אסוריו) [אסיריו] לא פתח ביתה (ישעיה יד יח): ורחל עקרה. כי דיי ללאה בכיותה ודמעתה עד כאן (מה) שאלמלא לא נפקדה נירשה, ומעתה הקב"ה מתאוה לשיחתה של רחל, לכך עיקרה, כמו שדרשנו בתחלת תולדות:

לב) ותהר לאה ותלד בן. (מו) לסוף שבע שנים הראשונות נתן לבן את לאה ליעקב, ואחר ז' ימי המשתה נתן לו גם את רחל, בשנה הראשונה של אחר המשתה ילדה לאה את ראובן, בשניה למשתה נתעברה עם שמעון, וכשנתעברה בשמעון ותקנא רחל בה, ומוסרה בלהה ליעקב לאשה, ונתעברה גם בלהה בשנה השניה למשתה, ובאותו שנת ב' נולד שמעון ללאה, ודן לבלהה, שנת ג' ילדה לאה את לוי, ובלהה את נפתלי, שנת ד' ילדה לאה את יהודה, ותעמוד מלדת, כשעמדה מלדת נתנה את זלפה ליעקב לאשה ונתעברה, שנת ה' ילדה זלפה את גד, ונתעברה גם לאה עוד באותה שנת ה', וילדה את יששכר, שנת ו' ילדה לאה את זבולן, וזלפה את אשר, בשנת ז' למשתה ילדה רחל את יוסף, ולאה את דינה, נמצאו י"א שבטים ודינה, שנולדו בז' שנים: ותקרא שמו ראובן. (מז) א"ר יוסי בר חנינא ארבע מדות נאמרו בשמות, יש ששמותן נאין ומעשיהן כעורין, כגון ישמעאל שמו שומע ואינו שומע, עשו שמו עושה ואינו עושה, שמותיהן כעורין ומעשיהן נאים, כגון בני הגולה, בני בקבק, בני חקופה, בני (סרסור) [חרחור] (עזרא ב נא), ועלו ובנו בית המקדש. שמותיהן כעורין ומעשיהן כעורין, (מח) כגון י' מרגלים סתור בר סתור. שמותיהן נאין ומעשיהן נאין, כגון י"ב שבטים: ראובן. (מט) ראו בן בין הבנים: כי אמרה כי ראה ה' בעניי כי אתה יאהבני אישי. שעד עתה היה אומר לגרשני אלמלא שפקדני הבורא בבני זה:

לג) ותהר עוד ותלד בן ותאמר כי שמע ה' כי שנואה אנכי. שהייתי אמורה לשונא: ויתן לי גם את זה. (נ) א"ר [יוסי] ב"ר חנינא מת"ל גם את זה, אלא כך אמרה ברוח הקודש עתיד זה להעמיד שונא, ומי מרפא מכתו, גם את זה העמיד מבן שאני מעמדת אחריו, זה פנחס הבא מלוי: ותקרא (את) שמו שמעון. (נא) שומע בקול אביו שבשמים:

הערות ותקונים

ישראל. ב"ר ריש פע"א. מד) דא"ר יוחנן. ב"ר שם: מה) שאלמלא לא נפקדה גירשה. עיין ב"ר שם אות ב': מו) לסוף שבע שנים הראשונות כו' נמצאו י"א שבטים ודינה שנולדו בז' שנים. דבריו לקוחים מן לקח טוב (כ"ט ל"ב) ובלק"ט שם יש לתקן וכצ"ל בשנה הרביעית ילדה את יהודה ותעמוד מלדת [ובשנה החמישית] ילדה זלפה את גד. ובלק"ט שם בהערה ס"ד העירותי בסדר עולם רבא פ"ב איתא כל השבטים נולדו בז' שנים חוץ מבנימין כל אחד ואחד לז' חדשים ע"כ. וכן ראיתי בפדר"א פל"ו ר"א אומר מז' חדשים ילדה לאה את בניה, ולשבע שנים נולדו ליעקב י"א שבטים ובת אחת ע"כ, ומדברי רבינו טוביה נראה דס"ל שלא נולדו כולם זה אחר זה ועיין במדרש תדשא ושם מפורש כל אחד מהשבטים באיזו חדש נולד ומשמע שנולד כל אחד מהן בשנה אחרת לגמרי והמאמר ממדרש תדשא נמצא בילקוט ריש שמות רמז קס"ב באיזה שינויים מאשר הוא לפנינו שם: מז) א"ר יוסי בר חנינא. ב"ר פע"א אות ג' וילקוט רמז קכ"ו: מח) כגון י' מרגלים סתור בר סתור, במדרש שם סתור בן סתורים, גדי גרדים ומרדין עיין במ"כ, ועיין תנחומא הנדפס מכבר האזינו אות ז' דרוש של רבי משה הדרשן בענין שמות המרגלים: מט) ראו בן בין הבנים. ב"ר שם: נ) א"ר יוסי בר הנינא. ב"ר שם אות ד' אולם שם האומר הוא שם במאמר אחר שלפני זה ע"ש: נא) שומע בקול אביו שבשמים. ב"ר שם אות ג', וילקוט רמז

אנשי סוד, יוסף היה יכול להודיע מכירתו במצרים בכתב או בעל פה, ולא עשה שלא יקלל את אחיו, וכן אתה מוצא בשאול, שנא׳ ואת דבר המלוכה לא הגיד לו (ש״א י טז), וכן באסתר, שנא׳ אין אסתר מגדת מולדתה (אסתר ב כ):

כו) ויאמר לבן לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה. שגנאי הוא בדבר, (לד) מכאן שאין משנין מנהג המקום במקום שאין חילול השם, שהרי משה עלה למרום ולא אכל ולא שתה, והמלאכים באו לבית אברהם ולוט והראו עצמן כאוכלין ושותין:

כז) מלא שבע. חסר ו׳ שלא היו שלימין אלא ברמיות, (לה) שבוע בכל מקום לשון זכר, שנאמר שבעה שבועות (דברים טז ט): ונתנה לך. כלומר ותהא נתינה לך: גם את זאת. מיד, גם לרבות שפחתה עמה. (בעבור) [בעבודה] אשר תעבוד [עמדי] עוד שבע שנים אחרות. ואיני רוצה ממך אלא תנאי בעלמא:

כח) ויעש יעקב כן. לא רצה לשנות מנהג המקום: וימלא שבוע זאת. (לו) כלומר ז׳ ימי המשתה של לאה. (לז) א״ר יעקב [בר אחא] מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה, שמחת חובה בשמחת חובה, (לח) ולפיכך אין נושאין נשים במועד, לפי שאין מערבין שמחת נשואין בשמחת מועד החג, כדכתיב ושמחת בחגך (דברים טז יד), ולא באשתך: ויתן לו [את] רחל בתו [לו] לאשה. שלא תאמר נשואין הללו הן בעבירה, אלא אשה בהיתר ובכושר, שעדיין לא נצטוו על שתי אחיות, ומשנתנה תורה נתחדשה הלכה:

כט) ויתן לבן לרחל בתו את בלהה שפחתו. (לח*) בתו מפילגשו: לה לשפחה. (לט) לשפחת מלוג. וכבר פרשנו הדבר בפרשת חיי שרה:

(ל) ויבא גם אל רחל. גם לרבות שהיה מרבה זקוקו עמה יותר מלאה: ויאהב גם את רחל מלאה. (מ) שמתחלה היה אוהב את לאה משבא אליה וכשמצאה ברמיות וקראה רמאית בת רמאי, והיא לא שתקה אלא התריסה כנגדו, ואמרה גם אתה רמאי כמוני, שהרי אביך היה קוראך עשו ואתה עונה, לכך לא אהבה כל כך: ויעבוד עמו עוד. אחר נישואי רחל שבע שנים אחרות:

לא) וירא ה׳ כי שנואה לאה. כלפי רחל: ויפתח את רחמה. (מא) שאף היא היתה עקרה וגזר הקב״ה ונגלף בה עיקר מיטריא, וש״ה בכל עצב יהיה מותר (משלי יד כג), (מב) שנתעצבה לאה בדברים נתיירתה בבנים, (מג) וכתיב שומע אל אביונים

הערות ותקונים

שרחל בצניעותה מסרה סימניה מיעקב כו׳. עי׳ מגילה י״ב ע״ב, ובלק״ט ובהערה נ״ו: לד) מכאן שאין משנין מנהג המקום. ב״מ פ״ו ע״ב, והובא בלק״ט: לה) שבוע בכל מקום לשון זכר. עיין ברש״י עה״ת: לו) כלומר ז׳ ימי המשתה של לאה. וכן הובא בלק״ט והעירותי שם בהערה נ״ח בפדר״א פט״ז ר׳ יוסי אומר מנין אנו למדין שבעת ימי המשתה מיעקב אבינו כשנשא את לאה עשה שבעת ימי המשתה, שנאמר מלא שבוע זאת והובא בילקוט שופטים רמז ע׳: לז) א״ר יעקב בר אחא מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה. ב״ר שם אות כ׳ ועיין בבלי מ״ק ח׳ ע״ב ועיין מה שהבאתי בלקח טוב בהערה נ״ט ושם הארכתי: לח) ולפיכך אין נושאין נשים במועד כו׳. גמרא שם: לח*) בתו מפלגשו. עיין פדר״א פל״ו וכן רש״י ויצא ל״א ג׳ כתב אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש: לט) לשפחת מלוג. בב״ר פמ״ה על ולה שפחה מצרית אמרו שפחת מלוג היתה והיה חייב במזונותיה ולא היה רשאי למכרה והובא בלק״ט: מ) שמתחלה הי׳ אוהב את לאה כו׳. לקח טוב וע״ש בהערה ס״ב: מא) שאף היא היתה עקרה וגזר הקב״ה ונגלף בה עיקר מיטריא. כן הובא במדרש ב״ר פמ״ז אות ב׳ ופנ״ג אות ה׳ אצל שרה. וכן בפס״ג אות ה׳ אצל רבקה. עיקר מיטרין לא היה לה וגלף לה הקב״ה עיקר מיטרין, ופי׳ מיטריא בל״י ורומי אם של אשה. ופי׳ גלף חקק: מב) שנתעצבה לאה בדברים נתיירתה בבנים. צ״ל נתייתרה בבנים, וכן תראה בלק״ט לפי שנתעלבה לאה נתייתרה בבנים, והוא לשון יתר: מג) וכתיב שומע אל אביונים כו׳ אלא אלו

יט) **ויאמר** לבן טוב תתי. כלומר שאהא נותן לך שאתה קרוב, שכן עשה אבא שנתן בתו לאביך, והרן את בתו לזקנך: מתתי אותה לאיש אחר. שאין כמותך: שבה. לשון ענוה היא: עמדי. ועודני:

כ) **ויעבד** יעקב ברחל. בשביל רחל: שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים. כלומר כשני ימים, ודומה לדבר וקרב אותם אחד אל אחד לך לעץ אחד והיו לאחדים בידיך (יחזקאל לז יז). אלא שנכתב גזירה שוה, כדדרשינן, שהן ז' שנים, אך דרך הפשט מודיע מה שאמרה לו אמו וישבת עמו ימים (בראשית כז מד). הן שנה אחת, וכן כאן כתיב ויהיו בעיניו ז' שנים הללו כשנה אחת, שאמרה לו אמו, כל כך באהבתו אותה שחיבתה קשורה בנפשו:

כא) **ויאמר** יעקב אל לבן הבה (לי) את אשתי כי מלאו ימי. היה לו לומר כי מלאו הימים, כמו שכתוב בדוד מלאו הימים (ש"א יח כו), מה ת"ל ימי, אלא כך א"ל, הקב"ה הבטיחני שאעמיד י"ב שבטים (כח) והריני היום מלא ימים בן פ"ד שנה, ס"ג כשקיבל הברכות, י"ד שנה שהיה בבית עבר, וז' של עבודה, הרי פ"ד, ואם איני מעמידם עכשיו אימתי אעמידם, לכך החציף ואמר ואבואה אליה, למדנו שהקב"ה מקדים לרשעים, שהרי עשו נשא בן מ' שנה, ומשהה לצדיקים, וכן דרשנו בדורות הראשונות: ואבואה אליה. מלא ו', שהוא עתיד להעמיד ממנה ו' שבטים:

כב) **ויאסף** לבן את כל אנשי (העיר) [המקום]. כדי לרמאות ביעקב ולרמות בהן: ויעש משתה. משלהם, ולכך נקרא לבן הארמי, שאפילו באנשי מקומו היה מרמה, אמר להם, (כט) יודעין אנחנו שאנו דחוקין למים, ומיום שבא צדיק זה נתברכו המים ונתרווהנו בהן, אם רצונכם נשמחה במשתה ונרמה בו את לאה, ומאהבתו את רחל הוא שוהה אצלינו עוד ז' שנה, אמרו מה שטוב בעיניך עשה, אמר להן תנו משכנות שלא תפרסמו הדבר, נתנו משכנות, הלך ולקח בהן בשר ולחם ויין והאכילם משלהם, והיו מקלסין לפניו הילייה הילייה, כלומר היא לאה, אפס כי לא מכיר ומבין:

כג) **ויהי** בערב ויקח את לאה בתו. לקחה בדברים מאת אחותה (ל) שמסרה לה כל הסימנים שמסר לה יעקב: ויבא אותה אליו. (לא) מלמד שכיבו הנרות, אמר למה אתם מכבין הנרות, א"ל וכי מבזין אנו נשותינו לשמש לאור הנר, (לב) ועוד שכל המשמש לאור הנר הוויין לו בנים נכפין, הכניסום בחדר אפל, שאל לה הסימנין, והגידה לו ויבא אליה:

כד) **ויתן** לבן [לה] את זלפה (שפחתה) [שפחתו]. בתו מפילגשו: ללאה בתו שפחה. שתהא עומדת לפניה ומשרתת אותה:

כה) **ויהי** בבקר והנה היא לאה. כל מקום שאתה מוצא והנה אינו אלא בלשון ענין הפוך, כענין והנה חלום (בראשית מא ז). וכל כיוצא בו, וכן כאן כל הלילה קראה רחל והיא עונה, בבוקר צפה בה, והנה היא לאה, אמר לה רמאית בת רמאי, למה עשית כך, אמרה לו ולא כך עשית לאביך, שהיה קורא עשו ועשית: ויאמר אל לבן הלא ברחל. בשביל רחל: עבדתי עמך ולמה רמיתני. לחלפה לי. (לג) ובשביל שרחל בצניעותה מסרה סמניה מיעקב לאחותה שלא תתבייש, זכתה ויצאו ממנה בנים צנועים

הערות ותקונים

כלום וע"ש הערה צ"ה: כח) והריני היום בן פ"ד שנה. עיין ב"ר פ"ע אות י"ח. ורש"י עה"ת ולק"ט וע"ש בהערה מ"ז: כט) אמר להם יודעין אנחנו שאנו דחוקין למים. ב"ר שם אות י"ט ולק"ט וילקוט שם: ל) שמסרה לה כל הסמנים שמסר לה יעקב. עיין מגילה י"ג ע"ב ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: לא) מלמד שכבו את הנרות. ב"ר וילקוט שם וטפון בוציניא, פי' וכבו הנרות וכן הוא בלק"ט: לב) ועוד שכל המשמש לאור הנר. פסחים קי"ב ע"ב, והובא בלק"ט: לג) ובשביל

י) ויאמר לו לבן אך. לשון מיעוט. (יז) כלומר סבור הייתי לעשותך מלך עלי ועכשיו שאין עמך כלום: עצמי ובשרי אתה. כמותי אתה: וישב עמו חדש ימים. (יח) א״ר אמי מכאן שצריך אדם לטפל בקרובו חדש ימים:

טו) ויאמר לבן ליעקב הכי. כלומר מכיון שאחי אתה ראוי לך לעבדני חנם ו׳ שבראש התיבה ועבדתני משמעת המלה להבא. (יח*) ולא חנם ממש אלא אם אדם נשכר בעשרה עובדני בחמשה. א״ל איני צריך ממון. א״ל א״כ: הגידה לי מה משכורתך. שכר הוא שפוסק עמו ג׳ או ד׳. או כך ממון ליום. או כך לשבוע או לשנה. אבל משכורת הוא כעין הענקה מנכסין:

טז) וללבן שתי בנות. כלומר בנויות זו כזו כשתי זויות מחוטבות. (יט) זו העמידה אלופים וכן זו. מזו עמדו הורגי אריות [ומזו עמדו הורגי אריות. מזו עמדו] מכבשי הארצות ומזו עמדו מכבשי הארצות. (כ) קרבן בנה של זו ושל זו דוחין את השבת. מלחמות בנה של זו ושל זו דוחין את השבת. לזו. פי׳ ללאה. שתי לילות ניתנו. ליל פרעה וליל סנחריב. וזו לרחל שתי לילות לילו של גדעון ולילו של מרדכי: שם הגדולה לאה. גדולה בלידתה (כא) וגדולה במתנתה. במתנת כהונה ומלכות לעולם: ושם הקטנה רחל. קטנה בלידתה וקטנה במתנתה. מלכות יוסף לשעה. ומלכות שאול לשעה. (כב) ולמה נקראת לאה על שנילאת בבכי ובתחנונים שלא תנשא לעשו. ולמה נקראת רחל. על שם רחילי הצאן כי רועה היא:

יז) ועיני לאה רכות. (כג) מבכיה ולכך לא דיבר יעקב בה. ושכך היו התנאים לאה לעשו ורחל ליעקב. והיו הכל מזילין לעשו ומשבחין ליעקב. והיא שומעת דומעת ובוכה. ואמרה רבש״ע אל אפול בחלקו של רשע. (כד) א״ר חוניא גדולה היא התפלה שמבטלת את הגזירה. ולא עוד אלא שקדמה לאחותה: ורחל היתה (כה) יפת תואר. בקומה: ויפת מראה. בדמות. ועיקר סמניה לא היו אלא אנוי:

יח) ויאהב יעקב את רחל. שמשעה שראה אותה על הבאר נקשרת נפשה בנפשו: ויאמר אעבדך שבע שנים. כנגד ימי השבוע: ברחל בתך הקטנה. א״ל בשביל שאני יודע שאנשי מקומך רמאים הם. לכך אני מפרש עיסקי עמך בפירוש. (כו) ברחל ולא בלאה. בתך ולא שתביא אחרת מן השוק ותקראה רחל. הקטנה שלא תחליף שמה של זו לזו. ואעפ״כ לא הועיל (כז) שאפי׳ את נותן לרשע במסר של חרשים ומנסרו. אין את מועיל ממנו כלום:

הערות ותקונים

אליעזר פסול הבית ב״ר שם ולק״ט ורש״י עה״ת: יז) כלומר סבור הייתי לעשותך מלך. ב״ר שם אות י״ד וילקוט ולק״ט: יח) א״ר אמי שם שם: יח*) ולא חנם ממש אלא אם אדם נשכר בעשרה כו׳. שם שם: יט) זו העמידה אלופים. ב״ר פ״ע אות ט״ו וילקוט רמז קכ״ד ולק״ט: כ) קרבן בנה של זו וזו דוחין את השבת מלחמות בנה של זו וזו דוחין את השבת. עיין שם בחדושי הרד״ל ובחדושי הרש״ש: כא) גדולה במתנתה. ב״ר שם וילקוט שם ולק״ט: כב) ולמה נקראת לאה כו׳ ולמה נקראת רחל. דברי המחבר מדנפשיה: כג) מבכיה ושכך היו התנאים. ב״ר שם אות ט״ז וילקוט רמז קכ״ה ולק״ט ותנחומא ות״י ויב״ע. ב״ב קכ״ג ע״א ורש״י עה״ת: כד) א״ר חוניא. וכ״ה בלק״ט וילקוט. אבל בב״ר שם הגי׳ א״ר הוניא. והכל אחד: כה) יפה תואר בקומה ויפה מראה בדמות. הוא לשון בעל לקח טוב וע״ש בהערה מ״ה: כו) ברחל ולא בלאה כו׳. ב״ר וילקוט ולק״ט ורש״י עה״ת: כז) שאפילו את נותן לרשע במסר של חרשים ומנסרו. בב״ר שם אפילו את נותן את הרשע בחמור של חרשים אין אתה מועיל ממנו כלום. וכן בב״ר פס״ה אות כ״ב מה עשו נתנו לו בחמור של חרשים והיו מנסרים בו. ודברי המדרש הובא בערוך ערך חמר א׳ וע״ש וכן בפסיקתא דר״כ שקלים (ט״ו ע״א) אם תכתוש את האויל במכתש של חרשים אין אתה מועיל ממנו

שואב כדרך אותם רועי העיר. (ז) אלא עלו מימי הבאר לפניו. והיתה הבאר נובעת, ומלאה על כל גדותיה ומימיה נפוצים לכאן ולכאן: ויגל. שנים הם במקרא בב' לשונות ואין להם היכר שינוי נקודה וטעם, זולתי הענין מודיע. כי ויגל את האבן לשון גילגול, ויגל כבודי (תהלים טז ט), לשון גילה ושמחה ממש. (ז*) ארשב"ג בוא וראה כמה יש בין שכינות לשכינות, ולהלן הוא אומר ויבואו הרועים ויגרשום (שמות ב יז), אע"פ שהן שבע שהי' בהן פסולת. אבל רחל שהיא יחידה לא נגע בה בריה משום שהיתה צדקת, וש"ה חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (תהלים לד ח). (ח) א"ר יצחק גלגל יעקב את האבן בנחת כאדם מעביר פקק מעל פי צלוחית:

יא) וישק. אומר אני כי עיקר המלה שק לבד ומדביר אני את הנשיקה קרוב אל אופן תשוקה. (ועלי) [ואל אישך] תשוקתך (בראשית ג טז), ואע"פ שדרשנו בסדר בראשית בענין אחר. (ט) כל נשיקה היא לתפלות חוץ מן ג' ואלו הן של גדולה, ושל פרקים, ושל פרישות, (י) לגדולה דכתיב וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו (שמות ד כז), לפרקים ויקח שמואל את פך (שמן) [השמן] ויצק על ראשו וישקהו (ש"א י א). לפרישות ותשק ערפה לחמותה (רות א יד). (יא) ר' תנחומא מוסיף אף של קריבות, שנא' וישק יעקב לרחל, שהיא בת דודו: וישא את קולו ויבך. (יב) למה בכה שראה בני אדם שם מתלחשים זה עם זה ואומרים בא זה לחדש עלינו את הערוה, שמשעה שלקה העולם גדרו עצמן מן הערוה. (יג) ואנשי מזרח גדורים מן הכל. שהרי ריבה אחת מהלכת עם כמה רועים ולא נגעו בה, ולכך בכה על שחשדוהו חנם על הנשיקה:

יב) ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא. כי אמר לה שרצונו לדור עמו. אמרה ליה רמאי הוא ואי אתה יכול לדור עמו. (יד) אמר לה אם לרמאות אחיו אני בהיתר. כדכתיב עם עקש תתפתל (תהלים יח כז). ואם לתמימות בן רבקה אני, דכתיב עם נבר תתברר (שם): ותרץ ותגד לאביה. (טו) מלמד שאין לה אם, שהרי ברבקה כתיב לבית אמה (בראשית כד כח):

יג) ויהי כשמוע לבן את שמע יעקב בן אחותו. היאך גילגל האבן הגדולה, והאיך עלו המים לפניו: וירץ לקראתו. (טז) אמר אליעזר פסול הבית הביא עשרה גמלים טעונין כלי כסף וכלי זהב ובגדים, וזה שהוא אהוב הבית על אחת כמה וכמה, כיון שראהו ואין עמו כלום: ויחבק לו. אמר שמא זהובים קשורין במתניו מישמש ולא מצא: וינשק לו. אמר שמא מרגליות בפיו משמש ולא מצא: ויביאהו אל ביתו. לשואלו, אמר לו יעקב מה אתה סובר שאני טוען ממון איני טוען אלא דברים, שנאמר ויספר ללבן את כל הדברים האלה. מה שאירע לו:

הערות ותקונים

ויב"ע ריש ויצא: ז) אלא עלו מימי הבאר לפניו. לק"ט וכן איתא בפדר"א פל"ו, ועיין בלק"ט שם הערה כ"ד: ז*) ארשב"ג בוא וראה. ב"ר פ"ע אות י"א ובמדרש שם נשמט שם האומר, ודברי המדרש הובא בילקוט ברמז קכ"ד ותהלים רמז תש"כ וגם שם מובא לנכון ר' שמעון בן גמליאל אומר: ח) א"ר יצחק כאדם מעביר פקק מעל פי צלוחית. ב"ר שם אות י"ב ולפנינו הגי' א"ר יוחנן. ובילקוט רמז קכ"ד וברש"י עה"ת הובא סתמי בלי שם האומר ונשנה המאמר בקה"ר פ"ט פסוק כי לא לקלים ושם וגם בלק"ט הובא בש"ר יוחנן: ט) כל נשיקה היא. ב"ר שם. וילקוט רמז קכ"ד ולק"ט. ומדרש רות פ"ב פסוק ותשק ערפה ומדרש שמואל פי"ד אות ה': י) לגדולה דכתיב וילך ויפגשהו. לפרקים ויקח שמואל. יש לתקן לגדולה ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו לפרקים וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו: יא) ר' תנחומא מוסיף אף של קריבות. שם שם: יב) למה בכה. ב"ר שם סוף אות י"ב וילקוט שם ולק"ט: יג) ואנשי מזרח. שארם לצד מזרח של א"י כמ"ש ארם מקדם: יד) אמר לה אם לרמאות. עיין ב"ר שם אות י"ג וב"ב קכ"ג ורש"י עה"ת ולק"ט: טו) מלמד שאין לה אם. כי מתה אמה, ב"ר שם וילקוט ורש"י עה"ת ולק"ט: טז) אמר

ג) ונאספו. לאחר שאספו: שמה. כמו לשם: העדרים. של בני העיר: וגללו. הרועים: את האבן. לא שמסלקין אותו לגמרי. אלא גוללין אותה על צדה: מעל פי הבאר. ודומה לו וגולל אבן אליו (ישוב) [תשוב] (משלי כו כז). גולו (אבן) [אבנים] גדולות (יהושע י יח). וכל דומיהן: והשקו הצאן. ששואבים את המים ומערים לשקתות הם המורביות כעין אגנות של אבן: והשיבו את האבן. אחר כך: על פי הבאר. למקומו:

ד) ויאמר להם יעקב. לאותן רועי שלשת העדרים: אחי. לשון ענוה: מאין אתם. יש מאין שהוא כמו מאנה. כמו זה מאין אתם. מאין נחזי (מ״ב ה כה). מאין תבא (איוב א ז). ויש מאין שהוא אין. כגון הן אתם מאין (ופעולתכם מאפס) [ופעלכם מאפע] (ישעיה מא כד). ויש אין שהוא לשון מיעוט. כי אין (כי) פקד אפו (איוב לה טו). ויש שהוא כמו לאו. כגון ואם אין מתה אנכי (בראשית ל א). ואם אין מחני (שמות לב לב). היש פה איש ואמרת אין (שופטים ד׳ כ). כולם מתפרשים על פי הענין. איש על דגלו באותותם: ויאמרו מחרן אנחנו. כשמועו:

ו) ויאמר [להם] השלום לו. ולביתו. השלום לו עמכם: ויאמרו שלום. יש לו. ושלום לו עמנו. ואם אתה רוצה לשאול על עניינו: הנה רחל בתו באה עם הצאן. (ג) מכאן שהשיחה בנשים. (ד) כל באה שבמקרא וטעמו באל״ף כולן נדרשין לשון עתיד. או לשום דבר שעדיין לא הגיע ולשון נקבה. כלומר משמשת ובאה. וכן כל שמספר מלכים ויחזקאל שטעמם באל״ף נדרשין כך. ואילו כגון ורחל בתו באה. באה מגלעד (בראשית לז כה). ויתרם מפורשים במסורה. וכל שטעמם בבי״ת כגון והשמועה באה (אל) [עד] יואב (מ״א ב כח). באה הצפירה (יחזקאל ז ז). כולן לשון עבר:

ז) ויאמר הן עוד היום גדול. ואם שלכם אתם רועים עצה טובה משיאכם. כי עדיין לא עת האסף המקנה אל העדרים. אין לכם אלא: השקו הצאן ולכו רעו. (ה) מכאן לאדם הגון שהולך למקום ורואה דבר שאינו הגון שצריך למחות ולמנוע:

ח) ויאמרו לא נוכל. להשקות: עד אשר יאספו כל העדרים. של עיר: וגללו את האבן מעל פי הבאר. כי האבן כבדה וגדולה מאוד וכולן צריכין לגללו: והשקינו הצאן. בבת אחת כי צריכים כולם יחד להשיב את האבן למקומה. כי אין היחידים יכולין לה:

ט) עודנו. כשהנו״ן דגושה לשון יחיד. ושהנו״ן רפויה לשון רבים. ועיקר מלת עודנו כמו עד שהוא מדבר: עמם. עם הרועים: ורחל באה. לשון עבר. לפי שהטעם בבי״ת: עם הצאן אשר לאביה. כלומר צאן מועטת שנותרו לאביה: כי רועה היא. באותו הפעם לפי שהצאן מועטות ולא היה זולתם שבעים. וכה״א כי מעט אשר היה לך לפני (בראשית ל ל). ולפי שהיתה ילדה ואינה ראויה להנשא. לפיכך שלחה עם הצאן:

י) ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו. שהראוהו לו שאמר לו אביו. וקח לך משם אשה מבנות לבן (בראשית כח ב): ואת צאן לבן אחי אמו. מיד חס על ממונו של לבן קרובו: ויגש יעקב. אל הבאר: ויגל את האבן. באחד מזרועותיו (ו) להודיע כח גבורתו: מעל פי הבאר וישק את צאן לבן אחי אמו. כי השקם. לא שהיה

הערות ותקונים

מלק״ט: ג) מכאן שהשיחה בנשים. בב״ר שם אות י״א ואין פטמין את בעי׳. והנה רחל בתו באה עם הצאן. הדא אמרת שהדבור מצוי בנשים. פי׳ אם חפץ את במי שירבה דברים עמך. ועל זה הביא שהדבור מצוי בנשים: ד) כל באה שבמקרא וטעמו באל״ף כו׳. עיין רש״י עה״ת: ה) מכאן לאדם הגון כו׳ זה לקח מן הלק״ט וז״ל: מיכן לאדם חשוב שהולך למקום אחר ורואה דבר שלא כהוגן. שצריך למנעם ואל יאמר שלום עלי נפשי: ו) להודיע כח גבורתו. לק״ט. ועיין ת״י

וש"ה ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראינו נא את מבוא העיר (שופטים א כד): לראשונה. חסר ו', (לא) כי יושביה היו חסרין שאין להם מוצא ומובא כשאר ערים:

כ) וידר יעקב נדר. (לב) עיקר מלת נדר לשון גלגול, כדכתיב ויגל את האבן (בראשית כט י), ומתרגמינן ונדר ית אבנא. וגללו (שם שם ג), ונדרו. זה שמגלגל עליו איסור על דבר המותר לו. (לג) יעקב אבינו פתח תחלה בנדרים, לפיכך כל מי שהוא נודר לא יהא תולה הנדר אלא ביעקב: לאמר. (לד) לאמר לדורות שיהיו נודרים בעת צרתם, וסתמו של נדר הוא על דבר שצריך לו לאדם ואמר אם אזכה לכך וכך, אעשה כך וכך, שכך אמר יעקב אם יהיה אלהים עמדי. שיתקיימו התנאים שהבטיחני על הפרנסה, שנאמר כי לא אעזבך (שם), ודומה לו ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים לז כה):

כא) ושבתי בשלום אל בית אבי. כמו שהבטיחני והשבותיך אל האדמה הזאת (פסוק טו): והיה ה' לי לאלהים. כמו שאמר שהוא אלהי אברהם ואלהי יצחק:

כב) והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים. שתהא שכינה שורה עלי שם בחזירתי: וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. אבן לשון נקבה, יהיה לשון זכר, אלא כך אמר יהי רצון לפניו שתהא בית אלהים: עשר אעשרנו. כפל הדיבור, כלומר עשר הנכסין אעשרנו, אפי' הבנים, והיה מטתו שיעמיד י"ב שבטים, לפיכך נדר לעשרן. (לה) וכן עשה והפריש את לוי, שנאמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית מח ה), והרי י"ד שבטים אז הפריש ד' בכורות לד' אמהות, שהבכור קדוש מרחם, ואין קודש פודה קודש, נותרו עשרה, והפריש מהן את לוי לשרת את ה':

[כט] א) וישא יעקב (את) רגליו. בקלילות, כיון שנתבשר בשורה טובה ניתן בו כח וקלילות, וכן הוא אומר ושמועה טובה תדשן עצם (משלי א ל), וכתיב וקווי ה' יחליפו כח (ישעי' מ לא). סעד ועמד והלך, (א) ומשל הוא לבני אדם כריסא טעין רגליו: וילך ארצה. (ב) כמו לארץ: בני קדם. מקום מולדתו של אברהם לארץ ארם, וכן הוא אומר מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם (במדבר כג ז):

ב) וירא והנה באר בשדה. סמוך לחרן: והנה שם שלשה עדרי צאן. משל אנשי העיר: רובצים עליה. על אותה הבאר, כי כבר רעו עד הצהרים, ועכשיו נאספים שם לשתות: כי מן הבאר [ההוא] ישקו העדרים. של כל בני העיר, ואין להם מעיין ונחל ולא באר אחרת. והאבן גדולה על פי הבאר. כדי שלא יפול שם אדם או בהמה:

הערות ותקונים

לא) כי יושביה היו חסרין כו'. לק"ט: לב) עיקר מלת נדר לשון גלגול כדכתיב ויגל את האבן ומתרגמינן ונדר ית אבנא וגללו ונדרו. נוסחא משובשת היתה לפניו בת"א כי על ויגל תרגם וגנדר, ועל וגללו תרגם ומגנדרין ומורגל הרבה בדרז"ל ופי' גלגל ועיין ערוך ערך גנדר ב' והמוספי הביא שם וגללו את האבן (בראשית כט ח) ויגנדרון ית אבנא: לג) יעקב אבינו פתח תחלה בנדרים כו'. ב"ר פ"ע אות א': לד) לאמר לדורות כו'. ב"ר שם וילקוט רמז קכ"ב ולק"ט: לה) וכן עשה והפריש את לוי כו' והרי י"ד שבטים כו'. ב"ר שם אות ו', ופסיקתא דר"כ פסקא עשר תעשר (צ"ח ע"א) וע"ש בהערות שלי:

[כט] א) ומשל הוא לבני אדם כריסא טעין רגליו. ב"ר פ"ע אות ח' וילקוט רמז קכ"ג: ב) כמו לארץ כו'. מקום מולדתו. הוא לשון הלק"ט וכן מה שהביא המחבר סעד ועמד והלך הוא

טו) והנה אנכי עמך. שיהיו שלוחי מלווין אותך שהשליח הרי הוא כשלוחו: ושמרתיך בכל אשר תלך. ולא תירא מעשו, כמו שאמר לבניו הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך (שמות כג כ): והשיבותיך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך. שיהא דברי עמך: עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך. להשיבך כאן, וכן קיים לו, וכיון שחזר וחנה לפני שכם לא נהיה עמו דבר הקודש, לפיכך נלקחה דינה לשכם בן חמור, כיון שנסעו משם נדבר עמו פעמיים, כיון שנתיישב בארץ מגורי אביו לא נהיה עמו דבר הקודש, לפיכך נמכר יוסף ולא נדבר הקב"ה י"ב שנה:

טז) ויקץ יעקב משנתו. אז ידע שנדבר עמו הקב"ה: ויאמר אכן. כל מקום שנאמר אכן הרי הוא לשון בירור, כמו כן ונכון, כלומר אך כן כך אמר ברור ונכון שיש ה' במקום הזה, (כב) מלמד שהשכינה שרויה בכל מקום בין בנוי בין חרב, ושכינה חנויה כאן: ואנכי לא ידעתי. והייתי חפץ לעבור לולא כי בא השמש ואיחרתי, ואם ידעתי לא נהגתי בו קלות ראש לשכוב עליו:

יז) ויירא ויאמר. לאחר שהעלה הדבר ללבו שהשכינה שורה שם נתיירא, שהרי ראה שיפועו של סולם כנגדו, לכך אמר: מה נורא המקום הזה. כלו' מה ירא לי המקום הזה: אין זה. סולם כשאר סולמות שהן חול שאין דרך העולם להיות סולם בין השמים ובין הארץ: כי אם בית אלהים. מקום שהשכינה שורה בו: וזה שער השמים. (כג) שעתיד להפתח לצדיקים, שנאמר זה השער לה' צדיקים יבואו בו (תהלים קיח כ):

יח) וישכם יעקב בבקר. כל מי שנאמר בו וישכם בבקר, הרי הוא שדרכו להקדים בבקר: ויקח את האבן אשר שם מראשותיו בתחלה הוא אומר ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו (פסוק יא). ומיעוט אבנים שנים, ועכשיו הוא לשון יחידי, (כד) אלא אמרו רבנן אבני כתיב, ומיעוט אבני שתים, אמר יעקב, זקני אברהם יצאו ממנו פסולת ישמעאל ובני קטורה. יצחק אבי יצא ממנו עשו ואלופיו. ואני אם מתאחות שתי אבנים הללו זו לזו אדע שאין פסולת בזרעי, וכיון שהשכים בבקר וראה שנתאחזו שתיהן זה לזה, שמח וידע שאין פסולת יוצא ממנו: וישם אותה מצבה. קידשה זכר לסולם שראה: ויצוק שמן על ראשה. (כה) כמפי הפך, (כו) לימד שעתידין בני בניו להמשח לכהונה ולמלכות:

יט) ויקרא את שם המקום ההוא בית אל. על שם בית אלהים ששרתה שם שכינה: ואולם. לשון בירור זו דברי, ונראה לי כי אולם במקום אלא הוא עומד, כלומר אלא: לוז. שם המקום: לראשונה. קודם חזון זה, ומה שכתוב באברהם בין בית אל ובין העי (בראשית יג ג), הרי הוא מגיד מראשית אחרית, כמו את כל שדה העמלקי (בראשית יד ז), וכמה כמוהם במקרא, ולמה הזכיר הכתוב שם העיר, ללמדך שמשם לקח השמן שיצק על ראש האבן, ולא מקום ששכב שם יעקב בתוך העיר, אלא סמוך הוא לעיר בתוך מגרשה, ולמה נקרא שמה לוז, (כז) א"ר אבא בר כהנא שכל מי שנכנס שם (כח) הטריף מצות ומעשים טובים כלוז, (כט) רבנן אמרי מה לוז אין לה פה, כך אין אדם יכול לעמוד על פתחה של עיר. (ל) א"ר סימון אילן לוז היה עומד על פתחה של עיר, והיה הלוז חלול ועומד על המערה, והיו נכנסין דרך הלוז למערה, ודרך המערה לעיר,

הערות ותקונים

ב"ר שם אות ז': כג) שעתיד להפתח לצדיקים. ב"ר שם בשם ר' אחא: כד) אלא אמרו רבנן. ב"ר פס"ח אות י"א, וילקוט רמז קי"ט: כה) כמפי הפך. בב"ר פס"ט אות ח' ויצק שמן על ראשה שופע לו מן השמים כמלא פי הפך: כו) לימד שעתידין. לקח טוב: כז) א"ר אבא בר כהנא. ב"ר שם: כח) הטריף מצות ומ"ט כלוז. כ"ה בב"ר שם, אבל בב"ר פס"א אות ד' הגי' הרטיב מצות ומע"ט והיא גי' יותר מיושרת: כט) רבנן אמרי. ב"ר שם: ל) א"ר סימון. ב"ר שם:

משהיתים אנהגו את המקום הזה (בראשית יט יג). (יג) שגלו סודו של הקב"ה, עד שהגיע יעקב לכאן, והיה מלוין אותו מבית אביו לכאן, ועכשיו נתנה להם רשות לעלות למהיצתן: ויורדים בו. (יד) אלו מלאכים אחרים שירדו ללותו חוצה לארץ:

יג) והנה ה' נצב עליו. על אותו סולם נראה כבודו: ויאמר אני ה'. אמר לו בזה השם נגלתי להם: אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק. לימד שבני בנים הרי הן כבנים: הארץ אשר אתה שוכב עליה. אע"פ שאינה אלא כדי ארבע אמות, הרי כל הארץ סדן אחד כסדן של שקמה, ובאלו ד' אמות אתה קונה את כל הארץ בחזקה דכתיב לך אתננה ולזרעך (בראשית כח יג). (טו) מכאן אמרו רבותינו מכר לו עשר שדות בעשר מדינות כיון שהחזיק באחת מהן קנה כולן, מאי טעמא כולהו סדנא דארעא חד הוא. פי' (טז) שורש וגוף חדא הוא:

יד) והיה זרעך כעפר הארץ. ואם תאמר מה אני צריך לכולהו, לכך נאמר והיה זרעך כעפר הארץ, (יז) מה עפר אינו מתברך אלא במים, כך בניך אינם מתברכין אלא בתורה, שנמשלת למים שנא' הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א). ומה עפר הארץ (יח) מבלה מיני מתכות והוא קיים, אף בניך מבלין את המלכיות והן קיימין, (יט) ומה עפר הוא יסוד העולם, אף בניך הן יסוד העולם, ומה עפר הארץ עשוי דייש לכל ומצמחת, אף בניך עשויין דייש למלכיות ומצמיחין זש"ה אשר אמרו לנפשיך שחי ונעבורה ותשימי (בארץ) [כארץ] גיוך וכחוץ לעוברים (שם נא כג), והקב"ה מצמיחן ומחליץ עצמותיהן, דכתיב כי כארץ תוציא צמחה וגו' (ישעיה סא יא): ופרצת. לשון ממשלה. ודומה לו עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב יג). כי ימין ושמאל תפרוצי (ישעיה נד ג). ואני אומר עיקר המלה לשון פרצה ממש, כמלך הפורץ לעשות לו דרך ואין מוחה בידו: ופרצת ימה. (כ) א"ר (אבהו) [אבא] בר כהנא אתה שוער (שלים) [של ים], כלומר שיהא שליט במחוזות ובנסים. ודומה לו עלה הפורץ כו' (מיכה ה יג). כי ימין ושמאל תפרוצי (ישעיה נד ג). ומקנהו פרץ בארץ (איוב א י). מה פרצת עליך פרץ (בראשית לח כט). וכל דומיהן נדרשת כך, וזו הבשורה אינה אלא לעתיד, (כא) דא"ר יוסי בר חנינא אף חלוקת יחזקאל נראה לו, והלא לא פירש יחזקאל אלא מן המזרח [למערב], בא ישעי' ופירש כי ימין ושמאל תפרוצי (ישעי' נד ג), זש"ה והאכלתיך נחלת יעקב אביך (שם נח יד), שנאמר לו ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה: ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך. כענין שדרשנוה באברהם:

הערות ותקונים

יב"ע ואימרדו מטחיצהון מן בגלל דגליין מסטירין דמרי עלמא. ובלקח טוב מפורש לפי שקדם לידת יצחק שנה אחת וששים עד יעקב וס"ג עד שיצא יעקב מבית אביו וי"ד בבית עבר הרי קל"ח: יג) שגלו סודו של הקב"ה. במדרש שם שגילו מסטורין של הקב"ה. ופי' מסטורין בל"י ול"ר סוד וסתר: יד) אלו מלאכים אחרים שירדו ללותו חוצה לארץ. ב"ר שם ולק"ט ורש"י עה"ת: טו) מכאן אמרו רבותינו. ב"ק י"ב ע"א, קדושין כ"ז ע"ב: טז) פי' שורש וגוף חדא הוא. הערוך בערך סדן א' כתב פי' גוף הקרקע כמו סדן השקמה ורש"י בקידושין שם כתב סדנא כמו סדן של נפחים, כלומר עשת וחיבור הקרקע חד הוא דהא כולה מחוברת עכ"ל: יז) מה עפר אינו מתברך אלא במים, ב"ר פמ"א אות ט' וילקוט רמז ע"א וב"ר פס"ט אות ה' וילקוט רמז ק"כ: יח) מכלה מיני מתכות, בב"ר שם הגי' מבלה, אבל בילקוט הגי' מכלה: יט) ומה עפר הוא יסוד העולם. זה נשמט בב"ר וילקוט: כ) א"ר אבא בר כהנא אתה שוער של ים, כן תקנתי ובב"ר הגי' א"ר אבא בר כהנא את הוא תרעייא דימה, והוראת המלה תרעייא פרץ ושבירה, וכן תרגום פרץ תרע. ומאמר המדרש מובא בערוך ערך תרע ב' אולם המחבר הביא אתה שוער של ים, כי עוד הוראה אחרת יש למלת תרע שפי' שער, וכן תרג' שער תרע. ומה שסיים המחבר כלומר שיהא שליט במחוזות ובנסים. בלתי מובן: כא) דא"ר יוסי בר חנינא. ב"ר שם, ועיין בפי' המפרשים: כב) מלמד. עיין

יא) ויפגע במקום. הוקרה באותו מקום ששם שכינה שורה: וילן שם. אותו הלילה, כי לא יכול להלוך: כי בא השמש. (ד) מלמד שהשקיע הקב"ה חמה שלא בעונתה כדי לדבר עם יעקב בצנעה, וכבר דרשנום: בא השמש. יצא על הארץ, כי פעמים (ה) המאורות נקראים לשון זכר, ופעמים לשון נקבה: ויקח מאבני המקום. (ו) שתים [עשר] מהם לקח: וישם מראשותיו. שהרי יצא בבריחה שלא היו עמו כר וכסת. כל דבר שמניח אדם תחת ראשו לשכב עליו קורא הכתוב מראשותיו, כלומר מתחת הראש: וישכב במקום ההוא. שכיבה נעימה, (ז) דא"ר יוסי בן זימרא עשאן לאותן האבנים כמרזב ושם אותן תחת ראשו שהיה ירא מן החיות, (ח) ור' ברכיה אמר מי שנגלה עליו הקב"ה אפשר שהיה ירא מן החיות, דכתיב [כי] הנה ה' יוצא ממקומו וירד (דרך) [ודרך] על במתי ארץ, ונמסו הרים תחתיו (והגבעות תמוגגנה), [והעמקים יתבקעו] (מיכה א ג ד), וכיצד רשות לחיות לבא ולהזיק במקום שכינה, אלא אותן האבנים שם תחת ראשו ונעשו תחתיו אחת כר ואחת כסת, ומנעימות שכיבתו עליהן, (ט) שהרי י"ד שנה שהיה משמש בבית עבר לא שכב אלא מתנמנם כסוס:

יב) ויחלום והנה סולם מוצב ארצה. (י) כל החלומות הכתובין במקרא פתרונם בצדם, ולפי דברי ההדיוט זמן הראשון חלומו של יוסף, ופתרונו כדברי אחיו, המלוך תמלוך (בראשית לז ח). זמן שני חלומות של שר המשקים ושר האופים, ופתרונם כאשר אמר להם יוסף, שכל החלומות הולכים אחר הפה, כמו שדרשינן בסדר בראשית, זמן שלישי חלום פרעה ופתרונו כדברי יוסף, זמן רביעי צליל שעורים מתהפך במחנה מדין (שופטים ז יג), ופתרונו חרב גדעון, זמן חמישי חלום נבוכדנצר, ופתרונו ארבע מלכיות, זמן ששי חלום דניאל, ופתרונו כדברי המלאך, וכל חלום הנראה בדבר ה', בין לנביאי אומות העולם, כגון אבימלך, ולבן, ובלעם, ואליפז התמני וחבריו, ואליהו בן ברכאל, ובין לנביאי ישראל, כדכתיב אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו (במדבר יב ו), כולם אין צריכין פותר זולתי מה שמפרש לו דבר הקודש, ואע"פ שנאמר לו במשה (במראה) [ומראה] ולא בחידות (שם שם ח), מכלל דלשאר נביאים מדבר בחידות, מ"מ מודיע הקב"ה להם העניין כדי שיזהירו את בני הדור, . אז יגלה אוזן ה' ומוסרם יחתום, אבל חלום זה של יעקב אע"פ שנדרש כפשוטו פתרוהו רבותינו במדרשם פסוק הראשון מקצר וסותם לומר כי עשה יעקב בציווי אביו ואמו ויצא מבאר שבע שלא להתגרה עם עשו והלך לחרן לישא שם אשה להתרחק מבנות כנען, ומפסוק השני ואילך מתחיל וסודר מה שאירע לו קודם שהלך לחרן: ויחלום. נראית לו שכינת הקב"ה בחזון לילה: והנה סולם. כלומר דמות סולם של אש: מוצב ארצה. במקום בית המקדש: וראשו מגיע השמימה. שפועו מגיע השמימה כנגד בית המקדש: והנה מלאכי אלהים עולים. (יא) אלו גבריאל ורפאל (יב) שנדחו ממקומן קל"ח שנה, מיום שאמרו כי

הערות ותקונים

יבמות פ"א ה"ו דף ג' ע"א), ושו"ט מזמור ט' אות ט"ו וכן בבבלי יבמות י"ג ע"ב: והובא בלק"ט: ד) מלמד שהשקיע. ב"ר שם אות י' וילקוט שם ועיין סנהדרין צ"ה ע"ב ולק"ט: ה) המאורות נקראים לשון זכר ופעמים לשון נקבה. עיין לקח טוב (כ"ח י"א): ו) שתים עשר מהם לקח. כן תקנתי ובב"ר שם אות י"א וילקוט שם ולק"ט ר' יהודה אומר שנים עשר אבנים לקח כנגד י"ב שבטים שעתידין לצאת מחלציו והובא בשו"ט מזמור צ"א ופדר"א פל"ה ומדרש אגדה: ז) דא"ר יוסי בן זימרא. ב"ר שם: ח) ור' ברכי' אמר. ב"ר שם והמחבר הביא בסגנון אחר: ט) שהרי י"ד שנה. ב"ר שם. והמחבר הוסיף אלא „מתנמנם כסוס": י) כל החלומות הכתובין במקרא פתרונם בצידם כו'. עיין לקח טוב (כ"ח י"ב) ודברי המחבר נובעים משם וע"ש שחושב שבעה זמנים, וע"ש בהערה ל"ח וכתבתי כי דבריו נובעים מדברי הגאונים: יא) אלו גבריאל ורפאל. ב"ר פ"נ אות ב' וילקוט רמז פ"ד ב"מ פ"ז ע"ב: יב) שנדחו ממקומן קל"ח שנה. ב"ר פס"ח אות י"ב ולק"ט, וכן תרגם

חרבך תחיה. (ע) א״ר לוי על חרבך ואתחי: ויונד לרבקה. (עא) א״ר חגי אמהות נביאות היתה בהם, ורבקה מן האמהות היא. (עב) ר׳ ברכיה בשם ר׳ יצחק אפילו הדיוט אינו חורש תילים, (ענ) ואומר אל תגעו במשיחי (תהלים קה טו): מתנחם לך להרנך. כמת שהוא תולה עליך. ויש אומרים מתנחם מתיעץ בלבו להורנך: וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מהלת. (עד) א״ר אליעזר אילו הוציא את הראשונות יפה עשה אלא כוב על כוב, כלומר על חטאתו הוסיף פשע. (עה) דרש ר׳ יודן בשם ר׳ אייבו בפשע שפתים מוקש רע ויצא מצרה צדיק (משלי יב יג), ממרד שמרדו עשו וישמעאל באת להן תקלה. ויצא מצרה צדיק זה יעקב, שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע (בראשית כח י), (עו) ושם נתגדל והצליח ששמע לאביו ולאמו, עליו הכתוב אומר אורח חיים למעלה למשכיל: (משלי טו כד):

שלמה פרשת ואלה תולדות יצחק, ירויחו דורשי הפרשה וישכילו. וסמוך לליקותי הרשע זיווני הצדיק זה שלש וזה ארבע, ללמדך שאין זיווגו של אדם אלא מאת הקב״ה, ושלש שעות בכל יום הקב״ה עוסק ומזווג זוגות, יש נושא במקומו, כגון אברהם לשרה, ויש שהאשה הולכת אל האיש, כגון רבקה ליצחק, ויש שהאיש הולך אצל האשה, כגון יעקב לנשיו, שנא׳ אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות (תהלים סח ז), רננו צדיקים בה׳ לישרים נאוה תהלה (שם לג א), אמר דוד משיח ה׳ במה ראוי לצדיקים לרנן ולהתפאר בבוראו, שהרי לא שם חוקות שמים וארץ אלמלא בריתות אשר עמהם, והוא משנה תפקידם, להודיע אהבתו בעבדיו, פעמים מדמים שמש וירח לעיני כל פעמים משקיע השמש לפני תקופתה, כדכתיב וילן שם כי בא השמש (בראשית יח כא), פעמים לפני עתו מוצאו, כדכתיב ויזרח לו השמש (שם לב לב), לפיכך נאה להם להשתבח בתפילתם:

ויצא.

י) ויצא יעקב. (א) ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה בר׳ סימון אומר הצדיק בעיר הוא זיווה הוא שבחה הוא הדרה, פונה משם, פינה זיווה, פינה הדרה, שהרי כמה שיירות יצאו משם באותו היום ואינו מזכירן, ואע״פ שנשאר יצחק אינו דומה זכותו של צדיק אחד, לזכותן של שני צדיקים, לכך נאמר ויצא יעקב מבאר שבע. (ב) ר׳ יודן אמר מבארות של שבועה, שלא יעמוד אבימלך ויאמר שבעה לי כדרך שנשבע לי זקינך, ונמצאתי משהה שמחת בני שבעה דורות: וילך חרנה. כמו לחרן, (ג) דא״ר נחמיא כל תיבה שצריכה ל׳ בתחלתה הטיל לה ה׳ בסופה, וכבר דרשנום:

הערות ותקונים

שם ברם לך פיתך אפויה. פי׳ המ״כ כלומר מזונותיך יהיו מזומנים לך: ע) א״ר לוי על חרבך ואתחי. בב״ר שם אות ז׳ ר׳ לוי אמר עול חרבך ואת חיי, פי׳ הכנס חרבך אל נדנה שלא תרצח ואתה תחיה, כמו שפי׳ רש״י במדרש שם: עא) א״ר חגי אמהות נביאות היתה בהם. בב״ר שם אות ט׳ רבי חגי בש״ר יצחק אמהות נביאות היו: עב) ר׳ ברכי׳ בש״ר יצחק. בב״ר שם הגי׳ רבי יצחק אמר אבל בילקוט רמז קי״ו הובא כמו שהביא המחבר ר׳ ברכי׳ בש״ר יצחק: ענ) ואומר אל תגעו במשיחי. במדרש שם הגי׳ אפילו הדיוט אינו חורש תלם בתוך תלם ונביאים חורשים תלם בתוך תלם ואת אמר אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו, ועיין במ״כ שם: עד) א״ר אלעזר. ב״ר סוף תולדות: עה) דרש ר׳ יודן בש״ר אייבו. ב״ר שם וילקוט שם: עו) ושם נתגדל והצליח. מכאן עד הסיום הוסיף המחבר:

ויצא א) ר׳ עזרי׳ בשר״י בר סימון. ב״ר פס״ח אות ו׳ וילקוט רמז קי״ז ולק״ט ומדרש אגדה: ב) ר׳ יודן אמר. שם שם: ג) דא״ר נחמן שם שם וכן בפ״נ אות ג׳ ופס״ו אות ב׳ וירושלמי

מעלת להם דגים שמנים ביותר: (נה) **ורוב דגן. אלו אבטיחים המסעדים ללב**: **ותירוש.** (נה*) **אלו הבתולות**, שמשמחות בעליהן בחופתן כיין המשמח לבב אנוש, **וכן הוא אומר** ותירוש ינובב בתולות (זכריה ט יז): דבר אחר מטל השמים. (נו) **זה ציון, שנא׳ כטל** חרמון שיורד על הררי ציון (תהלים קלג ג): **ומשמני הארץ. אלו הקרבנות**: **ורוב דגן.** **אלו הביכורים**: **ותירוש. אלו הנסכים**: (נז) **ד״א מטל השמים. זו מקרא**: **ומשמני הארץ.** **זו משנה**: **ורוב דגן. זה תלמוד**: **ותירוש. זהו אגדה**: **אך יצא יצא. בב׳ קפיצות**: **ויעש** **גם הוא מטעמים.** (נח) זה שאמר הכתוב שממית בידים תתפש והיא בהיכלי מלך (משלי ל כח), (נט) סממית היא מלכות הרשעה, שכך רמוזות בדברי אגדה ד׳ מלכיות. (ס) א״ר חמא בן חנינא באיזה כח סממית זו מתפשת ממשלה ושולטת בהיכלי מלך, בזכות אותן הידים שנתעסקו לעשות מטעמים לזקן: **ויחרד יצחק ויאמר מי איפוא.** (סא) אמר מי הוא זה שנעשה סרסור ביני לבין הקב״ה שיטול אחיך הברכות. (סב) א״ר יוחנן מי שיש לו שני בנים, אחד נכנס לשרתו, ואחד יוצא לשירותו איך הוא חרד לכך אלא בשעה שנכנס עשו נכנס הגיהנם עמו. (סג) ר׳ נתן בשם רב אחא אמר התחילו כותלי הבית להיות מרתתין, הוא שיצחק אמר מי איפוא. (סד) א״ר יהושע בן לוי כל אותו היום היה עשו צד צביים וכופתן, ומלאך בא ומתירן, (סה) עופות וקושרן, ומלאך בא ומפרידן, כדי שלא ימהר וימצא את יעקב עומד לפני אביו. ועליו הכתוב אומר לא יחרוך רמיה צידו (משלי יב כז), לא יאחר הק׳ ולא יאריך רוחו לא לרמאי ולא לצידו: **ויצעק** **צעקה גדולה ומרה.** (סו) א״ר חנינא כל האומר הקב״ה וותרן הוא יוותרון מעיו, אלא מאריך חימה. זעקה אחת זעק לאביו, היכן נפרע בשושן דכתיב במרדכי (ויצעק צעקה) [ויזעק זעקה] גדולה ומרה (אסתר ד א): **בא אחיך במרמה.** (סז) ר׳ יוחנן אמר בחכמת תורתו: **ויאמר הכי קרא שמו יעקב.** (סח) רשב״ל אומר התחיל מחכך בגרונו ואמר את בכורתי לקח ושתקתי והנה עתה לקח את ברכתי: **ולך איפוא.** (סט) **ברם לך פיתא**: **ועל**

הערות ותקונים

וילקוט ולק״ט: נה) ורוב דגן אלו אבטיחים המסעדים ללב, זה דברי המחבר, ובמדרש ב״ר שם ומובא בילקוט ורוב דגן אלו הבחורים, דכתיב כי מה טובו ומה יפיו דגן בחורים (זכרי׳ ט יז) ונוסחא משובשת היתה לפני המחבר: נה*) אלו הבתולות. ב״ר וילקוט שם והמלות „שמשמחות בעליהן בחופתן כיין המשמח לבב אנוש״ הוספת המחבר: נו) ד״א זה ציון. ב״ר שם וילקוט שם: נז) ד״א זו מקרא. ב״ר שם וילקוט שם ותנחומא הקדום תולדות אות ט״ז ושם איתא מטל השמים זו תורה ומשמני הארץ אלו הנביאים, ורוב דגן זה תלמוד, ותירוש אלו המדרשים: נח) זה שאמר הכתוב סממית בידים תתפש. ב״ר פס״ו אות ז׳: נט) סממית היא מלכות הרשעה שכך רומזות בדברי אגדה ד׳ מלכיות. זה ליתא במדרש ב״ר לפנינו. ובילקוט משלי תתקס״ד הביא בשם מדרש והוא מדרש משלי פ״ל, אבל לפנינו במדרש נשתנה המאמר ע״ש בהערות הערה ל׳ ל״א. וז״ל הילקוט שם ארבעה הם קטני ארץ הם ארבעה מלכיות כו׳ שממית בידים תתפש זה מלכות הרביעית שאין בכל השרצים שנואה כשממית, וכתיב ואת עשו שנאתי והיא בהיכלי מלך (מלאכי א׳ ג׳) שהחריבה מקדשו של מלך מלכי המלכים: ס) אמר ר׳ חמא בר חנינא. ב״ר שם, ובמדרש ב״ר שם באיזה זכות השממית מתפשת בזכות אותן הידים, ופי׳ רש״י בפי׳ המיוחס לו באיזו זכות השממית מתפשה. באיזו זכות עשו תופש מלכות בזכות אותן הידים שברכו אביו ועל חרבך תהיה: סא) אמר מי הוא זה שנעשה סרסור. ב״ר פס״ז אות ב׳: סב) א״ר יוחנן. ב״ר שם בסגנון אחר: סג) ר׳ נתן בשם ר׳ אחא אמר. ב״ר שם ולפנינו הגי׳ רבי אחא אמר, והמלות „ר׳ נתן בשם״ חסרים ומובא לנכון גם בילקוט רמז קט״ו: סד) אמר ר׳ יהושע בן לוי. ב״ר שם וילקוט שם: סה) עופות וקושרן ומלאך בא ומפרידן. במדרש שם ועופות ומסכסכן ומלאך בא ומפריחן. ובתנחומא הנדפס מכבר תולדות אות י״א עשו היה רץ וצד צבי וקושרו ומניחו ורץ ותופס אחר וקושרו ומניחו והשטן מתירן ומבריחן: סו) אמר רב חנינא. ב״ר פס״ז אות ד׳ וילקוט רמז קט״ו: סז) ר׳ יוחנן אמר. ב״ר וילקוט שם: סח) רשב״ל אומר. ב״ר שם, ושם הגי׳ ריש לקיש אמר, והמחבר הביא ר׳ שמעון בן לקיש והכל אחד, וגם בלק״ט הביא ר׳ שמעון בן לקיש: סט) ברם לך פיתא. במדרש ב״ר

נתברך בן ע"ה שנה, שנא' ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא). אברהם היה בן קע"ה שנה, טול ק' עד שלא נולד יצחק נותרו ליצחק ע"ה שנה בעת מות אברהם, ובאותו הפרק יצחק. ויעקב נתברך בן ס"ג שנה, כדדרשינן באלה שני חיי ישמעאל (בראשית כה יז): ויאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני. (לט) אמר ריש לקיש אם לזיווגו כך המציא, דכתיב וישא עיניו והנה גמלים באים (בראשית כד סג), למאכל לא כ"ש: (מ) א"ר אחא כעורבא דמייתי נורא לקינה, כך כשהזכיר יעקב את השם אמר יעקב הוא זה, שהרי עשו אינו מזכיר את השם, לכך אמר גשה ואמשך בני: הקול קול יעקב. (מא) אין יעקב שליט אלא בקול, ואין עשו שליט אלא בידים. (מב) ר' פנחס אמר קולו של יעקב מכנים, והידים ידי עשו (מג) מבדרי ליה. (מד) א"ר ברכיה כשיעקב מכריז בקולו, הידים ידי עשו שולטות, וכשמצפצף בקולו ידי עשו רפות. (מה) ר' יהודה בר אלעאי בשם ר' היה דורש קולו של יעקב צוח ממה שעשו לו הידים ידי עשו, שהרג את חסידיו, והחריב את מקדשו: ולא הכירו כי היו ידיו כידי עשו שעירות. כמשמעו: גשה נא ושקה לי בני. (מו) אתה נושקני בקבורה ואין עשו ישקני בקבורה: וירח את ריח בגדיו. (מז) אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו. (מח) כגון יוסי בן מסית (מט) ויקים אש צרורות, וכן הוא אומר כפלח הרמון רקתך (שה"ש ד ג), אפילו רקנין שבך מלאים מצות כרימון: ויתן לך. (נ) לא אמר יתן אלא ויתן, (נא) כלומר יתן לך שלך, ויתן לך של אחיך. (נב) ר' אחא אומר ויתן לך אלהים יתן לך אלהותך, שתגזור אומר ויקם לך: מטל השמים. (נג) זה המן: ומשמני הארץ. (נד) זה הבאר שהיתה

הערות ותקונים

נתברך בן ע"ה שנה. ב"ר פס"ה אות י"ט וילקוט רמז קט"ו, ומבואר היטב בלק"ט כ"ז כ' וע"ש בהערות פ"ג פ"ד פ"ה פ"ו: לט) אמר ריש לקיש. ב"ר וילקוט שם והובא שם ב' דרשות בשם ר' יוחנן ובשם ריש לקיש והמחבר הביא רק את דרשת ריש לקיש: מ) א"ר אחא כעורבא דמייתי נורא לקינה. ב"ר שם ושם הגי' ר' יוחנן אמר לעורבא דאייתי נורא על קניה, ופי' המ"כ לעורב שהביא אור על קנו כדי להתחמם בו, וקנו נשרף בו כן יעקב אבינו הזכיר שם שמים מפני יראת שמים ונכוה בו שבעבור זאת חשב יצחק כי איננו עשו. והילקוט רמז קט"ו השמיט שם האומר: מא) אין יעקב שליט אלא בקול. ב"ר שם אות ה' וילקוט שם ולק"ט ועיין מכילתא דבשלח פ"ב: מב) ר' פנחס אמר. ב"ר וילקוט שם וע"ש בפי' המ"כ: מג) מבדרי ליה. נוסחא אחרת בב"ר שם ופי' מבדרי מפזר, ומשם הפיצם (בראשית יא ט) תרג' ומתמן בדרינון: מד) א"ר ברכי' כשיעקב מכריז בקולו. ב"ר שם, ושם הגי' מכרין בקולו. ויותר נכון כמו שהוא בפסיקתא דר"כ פסקא איכה (קכ"א ע"א) הקול קול יעקב כל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשו וכל זמן שאינו קולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הידים ידי עשו, וכן הוא בפתיחתא באיכה סי' ב': מה) ר' יהודה בר אלעאי בשם רבי הי' דורש כו'. זה מובא בלקח טוב (כ"ז כ"ב) ר' יהודה בר' אלעאי היה דורש הקול קול יעקב, אלו ישראל שצועקים בגלות ע"י עשו שהחריב מקדשם והרג את חסידיהם ואבד את טובם, והעירותי שם בהערה צ"ה במדרש ב"ר השמיטו כל זאת והציגו קולו של יעקב מצוותת ממה שעשו לו הידים ידי עשו, ואין ספק שהמדפיסים השמיטו במדרש מפני אימת הבקורת (צענזור) שבימיהם, וכוונו אל הרומים שהצירו והציקו עד מאד. ובירושלמי תענית פ"ד ה"ו (דף ס"ח ע"ב) איתא תני א"ר יהודה בר אלעאי רבי היה דורש הקול קול יעקב והידים ידי עשו קולו של יעקב צווח ממה שעשו לו ידי עשו בביתר, ועיין בבלי גיטין נ"ז ע"ב הקול קול יעקב זה אספסיאנוס קיסר שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא, והידים ידי עשו זו המלכות שהחריבה ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו: מו) אתה נושקני בקבורה. ב"ר שם אות כ"ב, וע"ש בפי' המפרשים: מז) אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו. סנהדרין ל"ז ע"א. ונראה כי הי' כן לפני המחבר במדרש ב"ר, וכן הובא בילקוט רמז קט"ו בשם ב"ר וירח את ריח בגדיו ריח בוגדיו כגון יוסי משיחא: מח) כגון יוסי בן מסית. בב"ר שם יוסי משיחא: מט) ויקים איש צרורות. ב"ר שם ומדרש שו"ט סוף מזמור י"א. וע"ש בהערות שלי: נ) לא אמר יתן אלא ויתן. הוא לשון רבינו טוביה: נא) כלומר יתן לך שלך. ב"ר פס"ו אות ג': נב) ר' אחא אמר. ב"ר שם: נג) זה המן. ב"ר שם וילקוט ולק"ט: נד) זה הבאר. ב"ר שם

גבור שנונים (תהלים קכ ד), ואני המחבר אומר השאה ממש, לשון השחזה, (כז) כדאמרי' אין משחיזין את הסכין במשחזות של אבן, אבל משיאין אותו על גבי חברתה, א"ל בבקשה ממך השחז כליך ואל תאכילני נבילות: וצודה לי צידה. (כח) רבותינו דרשו אם למסרת, ה"א יתירה, רמז לו בה' על ה' הלכות שחיטה, (כט) שלא יתמהמה בין תחילת שחיטה לסופה, כדי שהיטת בריה אחרת כיוצא בה, ושלא יכרות הסימנים בבת אחת בסכין קטן בלא הולכה והובאה כחיה הדורסת, ושלא יחליד המאכלת בין עור לבשר או בין בשר לסימנין, או בין סימן לסימן כחולדה המסתתר בעקרי הבתים, ושלא ישחוט משיפוי כובע ולמעלה כלפי הראש, ושלא יעקר הסימנים ביד או בדחיפת רגל הבהמה בקיר, וכאן זכרתים, והקב"ה יזכני לכבדו כהמה לדורשו במקומו ורמוזות בפסוק (ל) וזבחת כאשר צויתיך: (לא) ד"א שא נא כליך. רמז לו שעתיד להתחבר עם מלכות בבל להוציא כלי בית אלהים לבית אוצר אלהיו, [שנאמר ואת הכלים הביא בית אוצר אלהיו (דניאל א ב)]: תליך. רמז לו שיגדל כבודו במלכות מדי ופרס ועתיד לתלותו, שנאמר ויתלו את המן (אסתר ז י): וקשתך. רמז לו שעתיד להתחבר עם מלכות יון, שנאמר קשת גבורים חתים (ש"א ב ד) וכתיב כי דרכתי לי יהודה קשתי מלאתי אפרים עוררתי בניך ציון על בניך יון (ושמתים) [ושמתיך] כחרב גבור (זכריה ט יג): וצא השדה. רמז לו שעתיד להיות מלכות רביעית שלו, שנאמר ארצה שעיר שדה אדום (בראשית לב ד): וצודה לי צידה. בנים המתייחסים אתה עתיד לצודם אבל לבסוף אתה מצוד אמן בימיני: לך נא אל הצאן. (לב) א"ר לוי לך וקרים את האומה [שמשולה לצאן], כענין שנאמר (ואתה) [ואתן] צאני (וצאן) [צאן] מרעיתי (יחזקאל לד לא): וקח לי משם שני גדיי עזים טובים. (לג) ר' ברכיה בשם ר' אליעזר טובים לך וטובים לבניך, טובים לך שתקבל הברכות על ידיהן, וטובים לבניך שעל ידיהן מתכפר להן ביום הכפורים: איש שעיר. (לד) איש שידן, כדכתיב ושעירים ירקדו שם (ישעיה יג כא): ואנכי איש חלק. כדכתיב כי חלק ה' עמו (דברים לב ט): כמתעתע. (לה) כמת תועה ועובד ע"ז, כדכתיב הבל המה מעשה תעתועים (ירמיה י טו): אנכי עשו בכורך. (לו) עשו הפסיק הענין. ד"א (לז) אנכי עתיד לקבל עשרת הדברות, אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב): מה זה מהרת למצוא בני. מה זה קראתה לאביך למצוא הברכות י"ב שנה לשנותיו, (לח) אביך

הערות ותקונים

מן הגזל. ב"ר שם סב מאני זינך שלא תאכילני גזילות וחמסים ועיין במ"כ: כז) כדאמרינן אין משחיזין את הסכין במשחזות של אבן. ביצה כ"א ע"ב, וכן הביא רש"י עה"ת שא נא מלשון השחזה כאותה ששנינו אין משחיזין כו': כח) רבותינו דרשו אם למסרה ה' יתירה רמז על ה' הלכות שחיטה. זה שאב מן לקח טוב, ציד קרינן וצידה כתיב מיכן רמז להלכות שחיטה חמשה שהיה דרסה חלדה הגרמה ועיקור, כנגד ה' של צידה, והעירותי שם בהערה כ"ד שכן הביא החזקוני ורבינו בחיי ובעל הטורים וכן ראיתי בפי' הרד"ק על התורה וז"ל צידה כתיב בה"א וקרי ציד בלא ה"א והדרש ידוע ע"כ, כוון לדברי ר' טוביה, ועיין מנחת שי שהביא ג"כ במסורת כתב יד מסור עליו ציד קרי והביא ג"כ דברי רבינו טוביה ז"ל וכעת ראיתי כי הובא זה ג"כ במדרש אגדה צידה כתיב וקרינן ציד ואני אומר לך בני שתזהר בהלכות שחיטה והם חמשה דברים המפסידים את השחיטה שהיה דרסה חלדה הגרמה ועיקור ע"ש: כט) שלא יתמהמה בין תחילת שחיטה כו'. המחבר מבאר החמשה הלכות שחיטה ועיין בלקח טוב שהביא לבאר החמשה הלכות וע"ש בהערה כ"ו העירותי שדבריו נובעים מבה"ג ה' שחיטת חולין ע"ש: ל) וזבחת כאשר צויתיך, כוונתו לקרא דברים י"ב כ"א וזבחת מבקרך ומצאנך אשר נתן לך כאשר צויתיך: לא) ד"א שא נא כליך רמז לו כו'. ב"ר פס"ה אות י"ג וילקוט שם ולק"ט: לב) א"ר לוי. ב"ר שם אות י"ד: לג) ר' ברכי' בש"ר אליעזר. ב"ר שם והובא זה בשם ר' הלבו ילקוט רמז קי"ד פסיקתא דר"כ אחרי (קע"ז ע"ב), וי"ר סוף פכ"א ותנחומא אמור: לד) איש שידן. ב"ר שם אות ט"ו גבר שידין ודרש שעיר מלשון שעירים: לה) כמת תועה. ב"ר שם וילקוט רמז קט"ו ולק"ט: לו) עשו הפסיק הענין. עיין לעיל כ"ז י"ט: לז) ד"א אנכי עתיד לקבל עשרת הדברות. ב"ר וילקוט ולק"ט: לח) אביך

(יז) א״ר אליעזר בן עזריה מראות ברעתו של אותו רשע אמר הקב״ה יהא צדיק זה יוצא לשוק והבריות יאמרו זה אביו של אותו רשע, הריני מכהה עיניו ויושב, וש״ה בקום רשעים (יתר) [יסתר] אדם ובאבדם ירבו צדיקים (משלי כח כח). (יח) מכאן אמרו כל המעמיד בן רשע או תלמיד רשע עיניו כהות, בן רשע מיצחק, תלמיד רשע מאחיה השלוני, שהעמיד את ירבעם, ולכך כהו עיניו, שנא׳ (ואחיה) [ואחיהו] לא יכול לראות כי קמו עיניו משיבו (מ״א יד ד): ד״א מראות, מי גרם לו, קללה שקילל אבימלך, שנא׳ הנה [הוא] לך כסות עינים (בראשית כ טז). כמו שדרשנו: ד״א מראות, מכח הראייה (יט) בשעה שנעקד על גבי המזבח בכו מלאכי השרת, שנאמר הן אראלים צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון (ישעיה לג ז), ונזלו דמעות מעיניהם לתוך עיניו, והיה רשומות בתוך עיניו, וכיון שהזקין כהו עיניו, (כ) ועוד שהציץ ותלה עיניו וראה שכינה, אמר הקב״ה אם אני הורגו מכריע את אברהם אוהבי, אלא הריני גוזר שיכהו עיניו לעת זקנה: (כא) ד״א כשהיה הולך כנגד בתי ע״ז של עשו ראה מקטיר לע״ז ונשא לו פנים ולא דנו למיתה, ויצא עשנה של קטורת תועבה לעיניו וכהה מאורו: ויקרא את עשו בנו הגדול. (כב) ערב פסח היה א״ל בני הלילה הזה הקב״ה דן את העולם על תבואות שבשדות, ואוצרות טללי ברכה מתפתחין, והוא מועד שמור לנסים לדורות וטוב הוא לקבל ברכה: בנו הגדול. (כג) אם בעיניכם גדול, בעיני הוא קטן, שנא׳ הנה קטן נתתיך בגוים (ירמיה מט טו), ואם גדול הוא, (כד) לקבל תורא טבחא, וש״ה כי זבח לו בבצרה וטבח גדול בארץ אדום (ישעיה לד ו): ויאמר אליו הנני. (כד*) עליו הכתוב אומר גם כי יחנן קולו אל תאמין [בו] כי שבע תועבות בלבו (משלי כו כה), חזקיה תרגמינא אמר על שבע תועבות בלבו אתה מוצא תועבה אחת בתורה, היא הכשפניות, וכתיב בה עשר תועבות, שנא׳ ימצא בך מעביר בנו ובתו באש וגו׳ (דברים יח י), וכתיב וחובר חבר ושואל אוב [וידעוני] ודורש אל המתים (שם שם יא), וכאן שכתוב שבע תועבות, עשר על כל אחת הרי ע׳: לא ידעתי יום מותי. (כה) תני ז׳ דברים מכוסים מבני אדם, עת המיתה, שנא׳ [כי גם] לא ידע האדם את עתו וגו׳ (קהלת ט יב), ומה שבלב חבירו, שנאמ׳ כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז), ואיזה דרך הרוח לנוף, הוולד במעי אמו, [שנאמ׳] כאשר אינך יודע (איזה) [מה] דרך הרוח (בעצמים) [כעצמים] בבטן המלאה (קהלת יא ה), ובמה אתה משתכר, [שנאמר] (זו) [זה] מתת אלהים היא (שם ה יח), ומתי שיכלה מלכות הרשעה, שנ׳ יום נקם בלבי (ישעיה סג ד), ומתי גאולה באה שנ׳ בעתה אחישנה (שם ס כב): ועתה שא נא כליך. כלומר נשא נא כליך (כו) לא תאכילני מן הגזל: ד״א שא נא כליך, מלשון (חרב שנונה) [וחרב וחץ שנון] (משלי כה יח), חיצי

הערות ותקונים

וסנהדרין ק״ז ע״ב: יז) א״ר אלעזר בן עזריה. ב״ר שם אות י׳, וילקוט רמז קי״ד ועיין פסיקתא דר״כ פסקא זכור ובהערה מ״א: יח) מכאן אמרו. ב״ר שם, ופסיקתא דר״כ שם, ואגדת שמואל פ״ח: יט) בשעה שנעקד על גבי המזבח בכו מלאכי השרת. ב״ר שם ורש״י עה״ת: כ) ועוד שהציץ ותלה עיניו וראה שכינה. ב״ר שם ולק״ט ומדרש אגדה: כא) ד״א כשהי׳ הולך כנגד בתי ע״ז כו׳ ויצא עשנה של קטרת. עיין תנחומא הנדפס מכבר תולדות אות ח׳, ורש״י עה״ת כ״ז א׳ והילקוט רמז קי״ד הביא בשם מדרש אבכיר נשי עשו עובדין ע״ז ויצחק רואה ומצר מיד כהו עיניו: כב) ערב פסח היה כו׳. פרקי דר׳ אלעזר פל״ב וע״ש בשינוי לשון: כג) אם בעיניכם גדול בעיני הוא קטן. ב״ר פס״ה אות י״א: כד) לקבל תורא טבחא. ב״ר שם בשם ר׳ ברכי׳. וכן הובא בלק״ט ופי׳ כנגד גודל השור צריך טבח גדול ועיין פסיקתא דר״כ סוף פסקא החודש (נ״ו ע״ב) ובהערה רמ״ד ורמ״ה. ופסקא פרה (מ״א ע״ב) ובהערה ר״ט: כד*) עליו הכתוב אומר כו׳ חזקיה תרגמינא אמר. ב״ר שם וילקוט רמז קט״ו ועיין בלק״ט בהערה י״ג: כה) תני ז׳ דברים. ב״ר שם אות י״ב, וילקוט שם וקה״ר פי״א, ומכילתא דויסע פ״ה ופסחים נ״ד ע״ב ולק״ט: כו) לא תאכילני

(חותם) [חותר] לאביו ליטרא זהב. אמר לו אבא ולמה במטמוניות, בא וטול בפרהסיא, כך זה עד כדין דמיתי שלא ברכו אבא מדעתו, ועכשיו הוסיף לו ברכות כהנה, גילה דעתו שנגמר בלבו לברכו בראשון: ושלח אותו פדנה ארם. אפילו על מנת שלא לחזור מוטב לו שיקח אשה, משיחזור ויתחתן בבנות כנען, שכן הדברים מוכיחים בברכו אותו: ויצו עליו לאמר. כמו כן לזרעו העומדים אחריו: לא תקח אשה מבנות כנען:

ז) וישמע יעקב. כלומר ראה עשו שציוהו אביו ליעקב וששמע יעקב אל אביו ואל אמו ושהלך לו לפדנה ארם. על עשו נאמר רשע יראה וכעס וגו׳ (תהלים קיב י), ועל יעקב נאמר שומע לעצה חכם (משלי יב טו):

ח) וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו. שהגלה את יעקב לארץ אחרת כדי שלא יתחתן לכנען:

ט) וילך עשו אל ישמעאל. (ז) א״ר יהושע בן לוי נתן דעת להתגייר: ויקח את מחלת. זו בשמת, (ח) ולמה קוראה מחלת, שמחל לו הקב״ה. בשמת שנתבסמה דעתו עליה: בת ישמעאל בן אברהם. שנתייחס אחר אברהם, (ט) לומר שעשה תשובה בימי אברהם כמו שדרשנו: אחות נביות. (י) שקידש ישמעאל לעשו ומת ישמעאל עכשו כשיצא יעקב מבאר שבע ובאותו פרק הלך עשו אצל נביות אחיה והשיאה לו: על נשיו. (יא) שלא הוציא את הראשונות אלא כוב על כוב תוספת על בית מלא: לו לאשה. (יב) מין במינו שראוי לרשע להתחתן ברשע, ולהצדיק עם הצדיקים, ווכר לדבר כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו (בן סירא יג): (יג) בימי ר׳ חייא בא זרזיר בארץ ישראל שאלו אותו תלמידים ר׳ טמא הוא או טהור, אמר להם שאוהו על הגג ואתם מבחינים על הגג, בא עורב המצרי ושכן עליו, אמר להו לא הלך העורב אצל הזרזיר אלא מפני שהוא מינו, וכתיב ואת כל עורב למינו (דברים יד יד):

(יד) ורבותינו דרשו לא פסקה ישיבה מאבותינו, אברהם זקן יושב בישיבה היה, שנא׳ ואברהם זקן (בראשית כד א), וכן יצחק, [שנאמר ויהי כי זקן יצחק (שם כז א)], וכן יעקב, דכתיב ועיני ישראל כבדו מזוקן (שם מח י), וכן אבותינו במצרים, שנא׳ לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז), (טו) וכן במדבר, שנאמר ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה (שם כד יד): ולמה כהו עיני יצחק, (טז) א״ר יהודה בר סימון אברהם תבע את הזקנה והותחלה ממנו, יצחק תבע את היסורין, אמר רבש״ע אם אדם מת בלא יסורין מדת הדין מתוחה כנגדו, א״ל הקב״ה חייך יפה תבעת, וממך אני מתחיל, לכך נאמר ויהי כי זקן יצחק וגו׳. יעקב תבע את החולי אמר לפניו רבש״ע אדם מת בלא חולי ואינו מישב בין בניו, ומתוך שהוא חולה ב׳ או ג׳ ימים מיישב בין בניו, א״ל הקב״ה חייך יפה תבעת, וממך אני מתחיל, לכך נאמר הנה אביך חולה: ותכהינה עיניו מראות.

הערות ותקונים

ברכיה: ז) אמר יהושע בן לוי. ב״ר שם אות י״ג ומדרש שמואל פי״ז ולק״ט: ח) ולמה קראה מחלת שמחל לו הקב״ה. ב״ר שם, ומדרש שמואל שם ולק״ט: ט) לומר שעשה תשובה בימי אברהם. ב״ב ט״ז ע״ב ולק״ט: י) שקידש ישמעאל לעשו ומת כו׳. סדר עולם פ״ב ומגילה י״ז ע״א שאין ת״ל אחות נביות ומה ת״ל אחות נביות מלמד שקדשה ישמעאל ומת והשיאה לעשו נביות אחיה, ועיין רש״י עה״ת וברש״י בגמרא שם ובלק״ט: יא) שלא הוציא את הראשונות אלא כוב על כוב. ב״ר סוף תולדות: יב) מין במינו. לקח טוב ועיין ב״ק צ״ב ע״ב: יג) בימי ר׳ חייא בא זרזיר בארץ ישראל: הוא בב״ר פס״ה אות ב׳ ושם הוא בלשון ארמי והמחבר הביא בלשון עברי: יד) ורבותינו דרשו לא פסקה ישיבה מאבותינו. יומא כ״ה ע״ב בשם ר׳ חמא ב״ר חנינא: טו) וכן במדבר שנ׳ ואל הזקנים אמר וגו׳. בגמרא שם מובא הכתוב אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא): טז) אמר יהודה בר סימון. ב״ר פס״ה אות ט׳, וילקוט רמז ק״ה, ולק״ט כ״ז א׳. ועיין ב״מ פ״ז ע״א

מה) עד שוב אף אחיך ממך ושכח את אשר עשית לו. (פו) רבקה בצדקתה דברה כך עד אשר תשוב חמת אחיך, על הברכה, עד שוב אף אחיך, על הבכורה, אבל עשו לא עשה כך, אלא ויטרוף לעד אפו ועברתו שמרה נצח (עמוס א יא): ושלחתי. (פז) את דבורה מניקתי: ולקחתיך משם. מחרן: למה אשכל גם שניכם יום אחד. שאתה נהרג והוא נטרד, אלא כשמועו כן היה שהרגו חושים בן דן יום שנקבר יעקב. (פח) כמו שנדרש במס' סוטה:

מו) ותאמר רבקה אל יצחק קצתי בחיי. כמו ואקוץ בם (ויקרא כ כג), ויקץ מואב (במדבר כב ג), (פט) א"ר חונא התחילה גורפת מחוטמה ומשלכת: מפני בנות חת. נשי עשו: אם לוקח יעקב אשה מבנות חת כאלה. אהליבמה ועדה: מבנות הארץ. מבנות ענר אשכול וממרא: למה לי חיים. (צ) הרני מקופחת מזו ומזו:

[כח] א) ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו. (א) א"ר אבהו לפי שהיו הברכות מפוקפקות בידו היכן נתאוששו בידו כאן ויברך אותו (ב) כדאמר ר' אליעזר אין קיום הגט אלא בחותמיו: ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען. ואפי' מבנות ענר אשכול וממרא שהן צדקניות:

ב) קום. (ג) קימה הוא לך להפרד מרשע זה: לך פדנה. כמו לפדן: (ביתו) [ביתה]. כמו בית בתואל אבי אמך: וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך. כמו שהתחתן אבא למשפחת אבא:

ג) ואל שדי. (ד) שאמר לעולמו די ודי לעולם אלהותו, הוא יאמר די לגלותך ולטרחותך: יברך אותך בנכסים: [ויפרך] ויברך. בבנים: והיית לקהל עמים. ג' עמים בקהל אחד, כהנים לוים וישראלים:

ד) ויתן לך. (ה) הראשון כבר דרשנוהו למה התחיל ויתן, אבל זה ויתן לך אינו נדרש כך שבא להוסיף על ענין ראשון, שכבר נאמר יברך אותך, ועכשו מתנבא: את ברכת אברהם. זו נחלת הארץ: לך (ולזרעתך) [ולזרעך] אתך. בחייך ונחלו זרעך וכן היה שקנה את שכם ולקחה מיד האמורי: לרשתך את ארץ מגוריך. שאת מתגורר בה עכשיו ויתנהו לך ירושת עולם: אשר נתן אלהים לאברהם. בברית כרותה ודברו מעשה הוא:

ה) וישלח יצחק את יעקב. בברכות מקוימות: וילך פדנה ארם (אל בתואל הארמי ואל לבן בנו) [אל לבן בן בתואל הארמי]. מגיד עליו שהוא רמאי: אחי רבקה אם יעקב ועשו. בא ליחסו על הרן שלא יאמר אדם לבן אחר היה:

ו) וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב. אמר דומה הוא יעקב אחי (ו) כבן מלך שהוא

הערות ותקונים

טוב: פז) את דבורה מניקתי. כן הביא הלק"ט היא דבורה, דכתיב ותמת דבורה מינקת רבקה. והעירותי שם בהערה קמ"ח זה לקח רבינו טוביה ממדרש רבי משה הדרשן, כמו שתראה ברש"י וישלח ל"ה ח' ותמת דבורה, מה ענין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם, שלחה דבורה אצלו לפדן אדם לצאת משם ומתה בדרך, מדברי רבי משה הדרשן למדתיה עכ"ל: פח) כמו שנדרש במס' סוטה. דף י"ג ע"א וכ"ה במדרש אגדה וכן הביא הלק"ט: פט) א"ר חונא. ב"ר פס"ז אות י"א ושם הגי' א"ר הונא: צ) הרני מקופחת מזו ומזו. בב"ר שם קופחות זו לזו וזו לזו. פי' ענין טפיחה מכה והרג על ראש במטה:

[כח] א) א"ר אבהו. ב"ר פס"ז אות י"ב: ב) כדאמר ר' אלעזר. ב"ר שם וגיטין כ"ב ע"ב ולק"ט: ג) קימה הוא לך להפרד מרשע זה. לקח טוב: ד) שאמר לעולמו די. עיין ב"ר פמ"ו אות ג'. ותנחומא לך אות כ"ה וילקוט רמז פ"א ורש"י עה"ת (י"ז א'): ה) הראשון כבר דרשנוהו. לעיל כ"ז כ"ח: ו) כבן מלך שהוא חותר לאביו ליטרא של זהב. ב"ר פס"ז אות י"ב בשם ר'

מחווניתא, פי' עבד בקי בהסגרת העיר ותשמישיה וכל מוצאה ומובאה. (עא) ותניא ישראל שנעשה לגוי אפוטרופוס או סנטר. (עב) ועוד תניא הביילין והחופרין והסנטר והאונקלמוס, באין ונוטלין מן האמצע. ועכשיו כשאני מרמה שוטם לסנטר. כדאמרי רבנן שונא נוקם ונוטר, נמצא שהיה מספר ברעתו כבר מחווניתא, שמספר ענין כל בני העיר למושל: ויאמר עשו בלבו. (עג) הרשעים ברשות לבם, כדכתיב אמר נבל בלבו (תהלים יד א). (עד) וכבר דרשנום: יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי. (עה) שאם אני הורגו עכשיו הריני מכריע את אבי, וגורם קללה לעצמי, אלא הריני ממתין עד שימות אבי, בתוך כך ימותו שם ועבר ולא יבואו עלי בדין, לומר למה הרגת את אחיך, ואלך ואתחתן לישמעאל, והוא בא ומתעורר על הבכורה עם שלו שנתנה אברהם ליצחק ושלחו מעליו, ועכשיו הרי היא ביד יעקב, ולכך בא והורגו ואני עומד עליו כגואל הדם, ואהרוג את ישמעאל, ואירש את שניהם, (עו) וש"ה יען אמרך את שני הגוים ואת שני (המשפחות) [הארצות] לי תהיינה וירשנוה וה' שם היה (יחזקאל לה י), כדכתיב אני ה' חוקר לב (ירמיה יז י):

מב) ויוגד לרבקה. (עז) ע"י מלאך, (עח) רא"ר חגי אמנו רבקה נביאה היתה: את דברי עשו בנה הגדול. חסר ו', (עט) כענין שדרשנו בו: ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן. (פ) כבר דרשינן, (פא) ומהיכן קראה ממדרשו של עבר שברח שם זה י"ד שנה: ותאמר אליו הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך. (פב) אמר בעיניו להורגך ולהנחם ממך כמת, וכבר הוא שותה עליך כוס תנחומין:

מג) ועתה בני שמע בקולי וקום. קימה יהיה לך: ברח לך אל לבן אחי. (פג) כל הצדיקים נתנו פנאי לשעה, ויברח יעקב (הושע יב יג), ויברח משה (שמות ב טו), ויברח דוד (ש"א כ א), יעקב לימד לבריחת ובו לבסוף כתיב ויברח הוא וכל אשר לו (בראשית לא כא), (פד) מכאן שכל הדוחק את השעה השעה דוחקתו, וכל הנדחה מפני השעה שעה נרחה מפניו: חרנה. לחרן לפי שהוצרך ה' הרי הוא כמו ל' בראשה:

מד) וישבת עמו ימים אחדים. (פה) א"ר חנינא בן פזי נאמר כאן ימים אחדים, ונאמר להלן ויהיו בעיניו כימים אחדים (בראשית כט כ), מה להלן ז' שנים, אף כאן ז' שנים, ולפי פשוטו ימי שנה אחת: עד אשר תשוב. הענין מודיע כי תשוב זה לשון נקבה שהוא סמוך לו חמת אחיך וחמה היא לשון נקבה:

הערות ותקונים

עא) ותניא ישראל שנעשה לגוי אפוטרפוס או סנטר. תוספתא ב"מ פ"ה, וירושלמי ב"מ פ"ה ה"ז (דף י' ע"ג): עב) ועוד תניא הביילין והחופרין והסנטר והאונקלמוס באין ונוטלין מן האמצע. תוספתא ב"מ פ"ט ה"ה. ויש לתקן הכיילין ופי' מודד שדות (פעלדמעססער) וכן תראה בירושלמי ב"מ פ"ט ה"א החופר והכייל והסנטר שומרי העיר והאיקונומוס נוטלין שכרן מן האמצע. נאמר הכייל במקום הבייל. ולדעתי המלות „שומרי העיר" היא הוספה לפרש מלת סנטר ולעומת זה נמצא לנכון בירושלמי והאוקונמוס במקום אינקלמוס והיא המלה היונית והרומית (Oekonom): עג) הרשעים ברשות לבם. ב"ר פל"ד ופס"ז אות ח' וילקוט רמז קט"ו ולק"ט: עד) וכבר דרשנום. לעיל י"ז י"ז: עה) שאם אני הורגו עכשיו הריני מכריע את אבי. עיין ב"ר וילקוט שם ולק"ט וע"ש בהערות: עו) זש"ה יען אמרך. עיין לק"ט הערה קמ"ב: עז) ע"י מלאך. כן הביא הלק"ט ועיין ב"ר שם אמהות נביאות היו ועי' רש"י עה"ת ברוה"ק הוגד לה, וכ"ה בשו"ט מזמור ק"ה אות ד' וכן הוא בתרגם יב"ע: עח) דאמר ר' חגי. ב"ר שם ר' חגי בשם ר' יצחק אמהות נביאות היו ורבקה מן האמהות: עט) כענין שדרשנו בו. לעיל פסוק א' ופסוק ט"ו: פ) כבר דרשינן לעיל פסוק ט"ו: פא) ומהיכן קראו ממדרשו של עבר. עיין לעיל פסוק ל': פב) אמר בעיניו להורגך ולהנחם ממך כמת. עיין ב"ר שם סוף אות ט': פג) כל הצדיקים נתנו פנאי לשעה. לקח טוב והביא כל הצדיקים נותנין מקום לשעה: פד) מכאן שכל הדוחק את השעה. לקח טוב ועיין ברכות ס"ד ע"א: פה) א"ר חנינא בן פזי. ב"ר פס"ז אות י' וילקוט רמז קט"ז: פו) רבקה בצדקתה דברה כך. לקח

מ) ועל חרבך תחיה. לא בזכות תורה ומצות אתה מתפרנס, אלא בלסטיות: **ואת אחיך תעבד.** חסר ו׳, (סג) אם זכה תעבוד, ואם לא זכה תֵעבד: **והיה כאשר תריד.** כלומר תרד, תגיל תדין תעיף תכין, וכל שכמותן, (סד) א״ל אתה יש לך ירידים, והוא יש לו ירידים, (סה) אתה יש לך נימוסית, והוא יש לו נימוסית, (סו) א״ר יוסי בן חלפתא כך אמר לו אם ראית יעקב אחיך פורק עולו של תורה גזור עליו שמדות להתכיפו לאבות: **ופרקת עולו מעל צוארך.** ואתה שולט עליו ולדברי ר׳ יוסי מסתבר תריד כמו תוריד, הה״ד כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו (ישעיה סג טז), ויצחק היכן הוא, אלא מי שאמר לעשו גזור שמדות על יעקב שלא תעבוד אותו, ופרקת לשון שברון ודומה לו פרקו (שמות לב ב), מפרק הרים (מ״א יט יא), התפרקו (שמות לב כד), (והתפרקו) [ויתפרקו] (שם שם ג), וכל דומיהן:

מא) וישטום עשו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו. עיקר מלת שטם לשון שמירת דבר איבה, כדכתיב ואביו שמר את הדבר (בראשית לז יא), וכן תרגם אונקלוס וישטום עשו ונטר עשו דבבו, ודומה לו ישטמנו יוסף (שם נ טו), והרבה כמותו, וכולן לשון נטירת איבה ותחרות, וגם יש להביא ראיה (סז) מהא דאמרינן סיטומתא לא קניא, פי׳ חותם שחותמין בו העסק אם נותנין אותו ערבון אינו קונה, והחותם הוא דבר הנעשה לשמירה ולזכרון, וכה״א שמני כחותם על לבך כחותם על (זרועותיך) [זרועך] כי עזה כמות אהבה (שה״ש ח ו), שלא תשתכח וכן הפסוק מדובר העלה עשו קנאה ואיבה על לבו ועל זרועותיו כחותם שחותמין בו שלא ישתכח שביעת העין ממנו, כך קבע האיבה בלבו עליו ועל זרועיו, כדי להרגו על הברכה אשר ברכו אביו, (סח) ועוד יש לדמותו לסנטר, דא״ר אליעזר בר׳ יוסי עד כדון קריין סנטרוי (דחמי) [דרומי], ותנן (סט) רשב״ג אומר המוכר את העיר מכר את הסנטר, (ע) ואמרינן מאי סנטר, ומותבינן הכי תרגימו [בר]

הערות ותקונים

שם אות ו׳, וילקוט רמז קט״ז: סג) אם זכה תעבוד ואם לא זכה תעבד. וכן בב״ר פס״ז אות ז׳ א״ר הונא אם זכה תעבוד ואם לאו תעבד. וכן בב״ר פס״ג אות ז׳ ורב יעבד צעיר א״ר הונא אם זכה יעבד ואם לאו ייעבד, והכוונה אם זכה יעקב תעבוד אותו ואם לאו תעבד ממנו, ועיין לקח טוב כ״ה כ״ג ובהערה ג״ב: סד) א״ל אתה יש לך ירידים והוא יש לו ירידים. ב״ר פס״ז אות ז׳. ובב״ר שם את יש לך ירידים שווקים והוא יש לו שווקים. אין ספק שמלת שווקים נוסף בפנים לפרש מלת ירידים ואח״כ הציג המדפיס והוא יש לו שווקים במקום והוא יש לו ירידים והי׳ לנכון לפני המחבר וכן תראה בילקוט סוף רמז קכ״ו הביא בשם ב״ר את יש לך ירידין והוא יש לו ירידים ובגליון הובא „פי׳ שווקים״: סה) אתה יש לך נימוסית. פי׳ חוק ומשפט והיינו ספר החקים: סו) א״ר יוסי בן חלפתא. ב״ר שם וילקוט שם: סז) מהא דאמרינן סיטומתא לא קניא. תרגום ירושלמי החותמת (בראשית לח יח) סיטומתא: סח) ועוד יש לדמותו לסנטר, דא״ר אליעזר בר׳ יוסי עד כדון קריין סנטרוי דרומי. המחבר שאב זה מן ב״ר פס״ז אות ח׳ וישטום עשו א״ר אלעזר ב״ר יוסי סנטירו נעשה לו שונא ונוקם ונוטר עד כדון קריין סנטריה דרומי. אבל זה שכתב יש לדמותו לסנטר הוא לא נכון כי במדרש שם המלה „סנטירו״ הוא בטעות והמדרש תביא רק הדרשה נעשה לו שונא נוקם ונוטר שהוא נוטריקון ומייתי סמך עד כדון כו׳ שקורין גם היום לאויב הרומי סנטרו שהוא ג״כ לשון נוטריקון וכ״כ היפה תואר ויותר נכון להגיה במדרש כמו שהוא בירושלמי ע״ז פ״א (דף ל״ט ע״ג) וישטם עשו את יעקב א״ר יצחק בי ר׳ אלעזר ברומי צווחין להו סנטורייא דעשו. וכן יש לתקן בב״ר והדורש הביא כי ברומי קורין סנטר והוא ג״כ נוטריקון מן שונא נטר וראיתי בילקוט תולדות רמז קט״ו הביא בשם המדרש ב״ר וישטום עשו נעשה לו שונא ונוטר כדין קראין סנטראי דרומאי ועיין עוד בלקח טוב כ״ז מ״א ובהערה קל״ז ושם הרחבתי לדבר בכוונת המדרש ע״ש: סט) ותנן רשב״ג אומר המוכר, את העיר מכר את הסנטר. הוא במשנה ב״ב ס״ח ע״א: ע) ואמרינן מאי סנטר ומותבינן הכי תרגימו בר מחווגייתא. הוא בגמרא שם. ובאמת אין המלה הזאת שייכות לדברי המדרש כי הוראה אחרת לה היינו שוטר:

ויעקבני זה פעמים את בכורתי לקח והנה עתה לקח את ברכתי. (נה) כיון ששמע יצחק על הבכורה שמח שהיה מתפחד ואמר שלא עשיתי כהוגן שעשיתי בכור למי שאינו בכור, כי עד עכשיו לא שמע על עסק הבכורה שמכר לו, וכיון ששמע אמר כהוגן ברכתי: ויאמר. לכך התחיל בויאמר כי היה שם הפסק: הלא אצלת לי ברכה. עיקר המלה לשון רבוי, ודומה ואצלתי מן הרוח (במדבר יא יז), ויאצל מן הרוח (שם שם כה), א״ל דרך הקב״ה לרבות מדברו אחד דברים הרבה ואתה אפשר שאין לך ריבוי דברים לתת לי ברכה אחת (נו) מן הניצולות:

לז) ויען יצחק ויאמר לעשו הן גביר שמתיו לך. (נז) א״ר ברכיה גביר ברכה שביעית היא, שנאמר הוי גביר לאחיך (בראשית כז כט), אלא א״ל ברכה הראויה לך נתתי לו: ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים. זו ברכה חמישית שנאמר יעבדוך עמים (שם), ולמה אמרו תחלה, אלא כך אמר לו מלך עשיתיו עליך וברכותיך שלו הן עבדים וכל דיליה למאריה: (ולך) [ולכה] איפוא. כלומר עכשיו כמו שדרשנו: מה אעשה בני. אין הדברים חוזרין לאחור, אפי׳ בזמן שישראל בגלות ברכות הללו מתקיימות בהן, (נח) שהאומות חורשין וזורעין וקוצרין נוטעים גנות ופרדסים, וישראל אוכלים ושותין ומבהיקים בתורה:

לח) ויאמר עשו אל אביו הברכה. ה׳ פתוחה וחטורה להתמיה המלה: הברכה אחת היא לך אבי. וכי בענין אחר נטית לברך: ברכני גם אני אבי. יודע אני שהברכה ליעקב אלא ברך אף אותי: וישא עשו (אח) קולו ויבך. (נט) שתי טיפות דמעות הוריד מעיניו וירש מהם מלכות וסייף, מיד נתמלא עליו יצחק רחמים, (ס) אמר רבש״ע יוחן (ישעיה כו י), אמר הקב״ה רשע (שם) הוא, אמר יצחק בתימה בל למד צדק (שם), והלא הוא למד לעשות לי צדקה לכבדני, א״ל הקב״ה בארץ נכוחות יעול (שם), עתיד הוא לפשוט ידו בבית המקדש, אמר יצחק א״כ השפע לו טובה בעוה״ז, ובל יראה גאות ה׳ (שם), לעולם הבא:

לט) ויען יצחק אביו. לדבריו של עשו: ויאמר אליו. אחר דברי רוח הקודש: הנה משמני הארץ יהיה מושביך. (סא) ומשמני של יעקב, ו׳ מ׳ הן תכשיט התיבה, וכמו שדרשנו שם, והחוטר שתחת המ׳ מודיע כי הוא נשמע כך ששם נאמר מטל ומשמני, אבל משמני של עשו המ׳ מיסודות התיבה, כמו משמן בשרם ירזה (ישעיה יז ד), ובמשמני מדינה (דניאל יא כד), כלומר בכח שכל כך רחקתני לברכך שמנה של ארץ שם יהיה מושבך, (סב) היא איטליא שהיא ארץ שמינה ובעלת פירות. ומטל השמים מעל. שלא תדור בארץ ציה ומלח, אלא בארץ שהיא שותה ממה שיורד לה מן השמים, טל של ברכה, כגון בית גברין:

הערות ותקונים

הביא רש״י במרמה בחכמה: נה) כיון ששמע יצחק על הבכורה שמח כו׳. עיין ב״ר פס״ג אות ב׳ בשם ר׳ לוי. והמחבר הביא כמו שכתב הלק״ט: נו) מן הניצולות. ב״ר שם והובא בערוך ערך נצל בשם ב״ר וכתב פי׳ החסוכים. ועיין לקח טוב ויצא ל״א ט׳ ובהערה ט׳: נז) א״ר ברכי׳ גביר ברכה שביעית היא. ב״ר שם וילקוט רמז קט״ו, ורש״י עה״ת ולק״ט. שנאמר מטל השמים, ומשמני הארץ, ורוב דגן, ותירוש. יעבדוך עמים, וישתחוו לך לאומים הרי וי״ו ברכות, הוי גביר, שביעית היא: נח) שהאומות חורשין כו׳. וזה ליתא במדרש ב״ר לפנינו ועיין מדרש אגדה כ״ז ל״ו ובהערה נ׳: נט) שתי טיפות דמעות הוריד מעיניו. בתנחומא הקדום תולדות אות כ״ד ובסוף קדושים איתא שלש דמעות הוריד עשו וע״ש הערה קס״ח ועיין שו״ט מזמור פ׳ אות י״ד ובהערה י״ד ועיין רש״י תהלים פ׳ ו׳ וברש״י סנהדרין צ״ז ע״ב: ס) אמר רבש״ע יוחן. עיין ב״ר פס״ז אות ה׳ באיזה שינויים: סא) ומשמני של יעקב. בפסוק כ״ח ומשמני הארץ: סב) היא איטליא כו׳ כגון בית גברין. ב״ר

חרד (מז) יותר ממה שחרד על גבי המזבח: ויאמר מי איפוא. כלומר מי עכשיו: הוא הצד ציד ויבא לי. כל איפוא הנכתב בסופו באל"ף משמש כמו עכשיו. כגון איפוא [זאת עשו] (בראשית מג טו). איפוא בני והנצל (משלי ו ג). ואיה [אפו] תקותי (איוב יז טו). מי יתן [אפו] ויכתבון מלי (שם יט כג). ואם לא [אפו] מי יכזיבני (שם כד כה). וכל דומיהן. וכל איפוה שנכתב סופו בה"א. משמש כמו אנה. כגון איפה האנשים אשר הרגתם בתבור (שופטים ח יח). ואיפה ישרים נכחדו (איוב ד ז). איפה לקטת היום (רות ב יט). וכל דוגמיהן. וגם נשמע כאילו נחצה לשתי תיבות אי פה. או כמו אנה. אי הבל אחיך (בראשית ד ט). אי אלהימו (דברים לב לז). אי חנית המלך (ש"א כו טז). אי זה הדרך (מ"א יג יב). וכל דומיהן. פה כמו כאן. ודומה מי לך פה (בראשית יט יב). וכל דומיהן. ולא שחרד לדעת מי הוא כי קודם שיצא מפיו הכיר בו. שנאמר הקול קול יעקב (שם כז ב). אלא חרד איך הסכים להקב"ה לעשות את הצעיר גביר. ואת הפשוט בכור. מה שרימה בני יעקב אותי אין לתמוה. כי כהו עיני. אבל הקב"ה שהכל גלוי לפניו איך הסכים על ידי. אלא שמע מיניה כי עתיד הוא בעצמו לברכו. לכך נאמר גם ברוך יהיה: ואוכל מכל. מה שברא הקב"ה בעולמו שראוי לאכילה טעם יצחק. (מח) וכן אתה דורש כאן דברי ר' יהודה ור' נחמיה דאמרי אף מכל טוב המתוקן לצדיקים לעתיד לבא טעם: בטרם תבא ואברכהו. (מט) כי מן השמים היה עיכובך: ואברכהו. על כרחי. (נ) א"ר יצחק בא לקללו. אמר דבר הקדש הזהר שאם תקללו לעצמך אתה מקלל. שכך אמרת אורריך ארור (פסוק כט). ואם תברכהו לעצמך אתה מברך. שכך אמרת ומברכך ברוך (שם). לפיכך חתם ברכותיו וקיימם. ואמר גם ברוך יהיה. (נא) א"ר אליעזר אין קיום הגט אלא בחותמיו. שלא תאמר אילולי שלא רימה יעקב את אביו לא נטל את הברכות, ת"ל גם ברוך יהיה הוזהר מפי הקב"ה לברכו וחתם ברכותיו מרצונו:

לד) כשמע עשו [את] דברי אביו. (נב) שאלו ואמר לו עיקר הדבר מה האכילך. א"ל טועם הייתי טעם פת. טעם דגים. טעם בשר. וכל מיני מטעמים. (נג) א"ר ברכיה כיון שהזכיר אביו בשר. מיד: ויצעק צעקה גדולה ומרה עד מאד. היה צועק על הבכורה וקרוב להיות על הברכה אמר ומה בשביל קערה אחת של עדשים שהאכילני נטל ממני את הבכורה. עכשיו שהאכילך בשר ודגים חנבין וכל מיני מטעמים על אחת כמה וכמה: ויאמר לאביו ברכני גם אני אבי. כלומר גם לעצמי:

לה) ויאמר בא אחיך במרמה. (נד) כלומר בחכמה. ואע"ג שאנו מתרגמינן כך מפני כבוד אבינו יעקב. מ"מ לא מצינו מרמה זולת אצל הרשעים. וגם הוא עצמו מדבר מרמאות הצדיקים כנגד הרשעים המרמין אותם כשנדרוש בויגד יעקב לרחל: ויקח (ברכותיך) [ברכתיך]. ברכות כבוד הראוי לך. שהיתה מזומנת בפי לברכך:

לו) ויאמר הכי. ג' הכי במקרא. ואין אחד נדרש כחבירו. הכי אחי אתה (בראשית כט טו). כלומר כיון שאחי אתה. הכי אמרתי הבו לי (איוב ו כב). לשון כן בדברי רבותינו. וכאן לשון תימה הכי קרא שמו יעקב. ששמו מוכיח כי עקבן הוא:

הערות ותקונים

(כ"ז ל"א) וע"ש בהערה קט"ז: מז) יותר ממה שחרד על גבי המזבח. ב"ר ריש פס"ז וילקוט רמז קט"ו. ולק"ט. ועיין תנחומא הקדום תולדות אות כ"ב ובהערה קמ"ט וכן מובא במדרש אגדה: מח) וכן אתה דורש כאן דברי ר"י ור"נ. ב"ר שם וילקוט ולק"ט: מט) כי מן השמים הי' עיכובך. לק"ט: נ) אמר ר' יצחק. ב"ר פס"ז אות ג'. וילקוט: נא) א"ר אליעזר. ב"ר שם אות ב' וגמרא גיטין כ"ב ע"ב ולק"ט: נב) שאלו ואמר לו עיקר הדבר מה האכילך. א"ל טועם הייתי כו'. ב"ר שם אות ב': נג) א"ר ברכי'. ב"ר שם: נד) כלומר בחכמה ואע"ג שאנו מתרגמינן. כך הוא בת"א בחכמתא. וכן

קלג ג): ומשמני. דושנה של ארץ. כמו כן תהנה בזרעך ובנטיעתך לא שילקו אחרי עלותם, אלא יהיו לרוב דגן ותירוש, והוא הדין לשאר פירות, ומפני מה פרט לאלו, מפני שהם עיקר, תלה כולן באלו, למה נקרא דגן שמדגין את הגוף, תירוש שבך גזר הקב״ה שתהא ראש לכל הבשמים, (לט) והכי אמרינן בנזיקין בב״ב כדברי ר׳ בנאה בריש כל מרעין אנא דם בריש כל אסוון אנא חמר באתר דלית חמר תמן מתבעי סממנין:

כט) יעבדוך עמים. אלו משפחות שאר בני נח, שעליו הוא אומר בהנחל עליון גוים [וגו׳] יצב גבולות עמים (דברים לב ח), כלל עמים: וישתחוו לך לאמים. (מ) בני ישמעאל ובני קטורה: הוי גביר לאחיך. (מא) אלו אלופי עשו שהבנים במקום אביהם היו עומדים: גביר. מלשון גבר גבור, ופי׳ משמעתו לשון גבורה. וסימן לדבר כי יהודה (גבור באחים ונגיד) [גבר באחיו ולנגיד] ממנו (דה״א ה ב): וישתחוו לך בני אמך. (מב) מדברי רבותינו אנשי עיר הקודש אנו למדין שלא בא אלא לדרוש לומר לך יצחק שלא היה לו אשה אחרת אלא אשה אחת, כתיב ביה בני אמך, שאין לך להוציא מן הכלל אורריך ארור יהיו ומברכך ברוך יהיו. (מב*) א״ר יצחק בר אבא הרשעים שתחילתן שלוים וסופם יסורין פותחין בברוך ומסיימין בארור, כגון בלעם, והצדיקים שתחילתן יסורים וסופן שלום פותחין בארור ומסיימין בברוך, כגון יצחק, (מג) י״ב ויאמר כתיב בפ׳ זו, כנגד י״ב שבטים:

ל) ויהי כאשר כלה יצחק לברך את יעקב ויהי אך. לשון מיעוט: יצוא יצא. (מד) כפל היציאות שנראה כיוצא ועדיין לא יצא מן הבית אלא מאת פניו של יצחק אביו יצא שהיו הדלתות של יצחק מקופלות לאחריהן, וכשראה יעקב את עשו עמד לו אחורי הדלת, וכיון שנכנס עשו, מיד קפץ יעקב וברח לו אצל בן נח ואצל עבר, ונשתהה שם י״ד שנה עד ששלחה רבקה וקראתו והביאתו אצל יצחק, וקיים לו הברכות וציוהו ללכת לחרן אצל לבן: ועשו אחיו בא מצידו. מזויין, (מה) מלמד שהיה מצייד וקושר, והמלאך מתירן כדי ליתן שהות ליעקב עד שיקבל הברכות:

לא) ויעש גם הוא מטעמים ויבא לאביו ויאמר (קום) [לאביו יקם] אבי ויאכל מציד בנו בעבור תברכני נפשך. כמשמעו, (מו) אלא שאמרו רבותינו אמר רוח הקודש ליעקב אתה אמרת קום נא שבה (פסוק יט), בלשון ענוה ובקשה, חייך בו בלשון אני עומד לבניך, שנא׳ קומה ה׳ (לשפוט) [ויפצו] אויביך וגו׳ (במדבר י לה). ועשו שאמר יקום, בו בלשון אני פורע לבניו, שנ׳ יקום אלהים (ויפיצו) [יפוצו] אויביו (תהלים סח ב):

לב) ויאמר לו יצחק אביו מי אתה ויאמר אני [בנך] בכרך עשו. כמשמעו:

לג) ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד. אלמלא לא נאמר עד הייתי אומר יותר מדאי וממה שחרד ונתיירא על גבי המזבח, וכשהוא אומר עד, כלומר קרוב להיות

הערות ותקונים

שדה האילן ושדה הלבן. משנה ריש שביעית: (לט) והכי אמרינן בנזיקין בב״ב כדברי ר׳ בנאה בריש כל מרעין כו׳. הוא בב״ב דף נ״ח ע״ב: (מ) בני ישמעאל ובני קטורה. ב״ר פס״ו אות ד׳ ולק״ט ומדרש אגדה: (מא) אלו אלופי עשו. עי׳ ב״ר שם: (מב) מדברי רבותינו אנשי עיר הקדש. ב״ר פס״ו אות ד׳ ולק״ט וילקוט שם ורש״י עה״ת: (מב*) א״ר יצחק בר אבא. בב״ר שם ר׳ יצחק בר רב חייא: (מג) י״ב ויאמר כתיב בפרשה זו כנגד י״ב שבטים. הוא לקוח מן לק״ט שכתב אומר אני כי י״ב ויאמר בפרשה זו מן ויבא אל אביו ויאמר עד סוף כל הברכות והם כנגד שנים עשר שבטים. היינו מן כ״ז י״ח עד פסוק כ״ז נמצא י״ב ויאמר: (מד) כפל היציאות כו׳. ב״ר ולק״ט וע״ש הערה קי״ד ומדרש אגדה וע״ש הערה מ׳ וכן בתנחומא הקדום תולדות אות י״ז, ובהערה ק״ג: (מה) מלמד שהיה מצייד וקושר. ב״ר פס״ז אות ב׳ ותנחומא הנדפס מכבר תולדות אות י״א ותנחומא הקדום אות י״ז: (מו) אלא שאמרו רבותינו. ב״ר פס״ה אות י״ח ולקח טוב

כי (אתך) [עמך] אני (ואל) [אל] תשתע כי אני אלהיך (ישעיה מא י). (לה) אל תשוע מלגשת:

כב) ויגש יעקב אל יצחק אביו וימושהו. גם זאת השי״ן נדגשת: ויאמר הקול קול יעקב. וודאי הקול שלך קולו של יעקב הוא. כי אפילו סומא ואפילו שאר אדם באישון לילה מכיר את חבירו ואת מכירו לשמע קולו. כך יצחק היה מכיר את קולו של יעקב שאינו דומה לקולו של עשו. ועוד שהוא מזכיר שם הנכבד והנורא: והידים. ודאי שעירותיהן דומות לידי עשו:

כג) ולא הכירו. כלומר מפני שיש ממדתו של יעקב ומשל עשו. לכך לא הכירו ודאי: כי היו ידיו כידי עשו אחיו שעירות ויברכהו:

כד) ויאמר אתה זה בני עשו. עוד שינה לשאלו. כלומר אם יעקב הוא זה ובמרמה הוא בא הרי הוא תמים לב שמא שיקר לו בתחלה ועתה חזר בו ואינו משקר ומודה על האמת אבל יעקב יוחזק כפרו ובדאו וחזר ואמר לקנות שלום בינו לבין אביו לכך שינה בדבריו:

כה) ויאמר הגישה [לי] ואכלה מציד בני למען תברכך נפשי. בשכר שאתה מהנה אותי: ויגש לו ויאכל. הלחם והתבשיל: ויבא לו יין. מאת אמו ששימרה לו לפני הפתח: וישת. כוס אחר:

כו) ויאמר (לו) [אליו] יצחק [אביו] גשה נא. לשון ענוה ובקשה: ושקה לי בני. (לו) והיא נשיקה תיכף לגדולה. וכן אתה [מוצא] בשמואל כשמשח את שאול. דכתיב וישקהו (ש״א י א). וכתיב (ויאמר ראה. משחך ה׳ למלך על ישראל) [ויאמר הלוא כי משחך ה׳ על נחלתו לנגיד (שם שם)]:

כז) ויגש וישק לו וירח את ריח (הבגדים) [בגדיו]. (לז) א״ר [יוחנן] אין לך ריח קשה מן השטף של עזים. ויאמר וירח את ריח בגדיו. אלא בשעה שנכנס יעקב אבינו הפיח הקב״ה עליו ריח גן עדן כדי לחבבו על אביו. לכך הריח מהנה נפשו: ויברכהו. כלומר ויהללוהו. וכן אתה דורש מברך רעהו בקול גדול (משלי כז יד): ויאמר ראה. כלפי הקב״ה אפילו גלוי וידוע הוא לפניך שיעקב הוא זה. איני נענש כלפי עשו מפני שאיני מבין. ועוד שריח בני כריח השדה. זהו גן עדן. (לח) שכן בלשון רבותינו שדה האילן ושדה הלבן: אשר ברכו ה׳. ששם הברכה האמורה לצדיקים משתלמת. ושם עץ החיים ורוחניות הטובים להרגיע ולדשן ולנהל על מי מנוחות כל רנעי ארץ ומצוקיה. ויש לי לפשטו כך. ראה ריח בני. עשו ודאי הוא זה כי ריחו כריח השדה. כי כן הוא איש שדה. ועכשיו אני מבין בדעתי כי ברכו ה׳ לתת לו פי שנים בארץ כנען. ומעתה צריך הוא לברכת טל. פתח ואמר:

כח) ויתן לך. אם היה תחלת הענין היה לו לומר יתן. אלא מפני שהוא סמוך לברכות הראשונים. שנאמר ויברכהו. שדימהו לגן עדן שבירכו ה׳. לכך התחיל לומר ויתן. ו׳ מוסיף על ענין ראשון. שבתחלה בירכו בריח. ועכשיו הוא מברכו במאכל שני לו: מטל השמים. ולא שתהא הארץ מליחה: ומשמני הארץ. ולא שאמר קצת בעינן מצאנך ומגרנך אלא כך אמר עיקר ריח ארצך לא יהא ממימי אוקינוס אלא מאוצר הטוב של ברכה. כדכתיב כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה׳ את הברכה (תהלים

הערות ותקונים

יג יח) מרפקו: לה) אל תשוע מלגשת. בב״ר שם אל תשתע אל תשוע, דרש תשתע לשון שעוה, ובילקוט רמז קט״ו סיים אל תהיה לבך כשעוה: לו) והיא נשיקה תיכף לגדולה. לק״ט: לז) א״ר יוחנן. ב״ר פס״ה אות כ״ב. ותקנתי כמו שהוא במדרש שם וילקוט שם: לח) שכן בלשון רבותינו

יצחק: הנני מי אתה בני. לא הקפיד הכתוב בין הנני רפה, להנני רגש, ולא בין הנני להבא:

יט) ויאמר יעקב אל אביו אנכי עשו בכרך. (כח) ראיתי בפי׳ ר׳ טוביה עשו הפסיק הענין, וכן אמר יעקב לאביו אנכי הוא המדבר, אבל עשו הוא בכורך, ולא נראו לי הדברים כפתור ופרח, כי יש להם סתירה בכמה מקראות שהן דומין בטעם ובנקודין, ואין לדרוש כך, כי איך יכול לומר אנכי ה׳ אלהיך (שמות כ ב), אנכי הוא הוא המדבר, אבל ה׳ אלהיך, ונשמע הדבר כשתי רשויות חלילה, וכן אנכי רות אמתיך (רות ג ט), איך יכשר לומר אנכי השוכבת מרגלותיך, אבל רות היא אמתיך, ונשמע הדבר כשתי נשים, ועוד אם הודיעו שאיננו עשו האיך השיבו ויאמר אני. אבל אם יש לדון את אבינו יעקב לזכות כך יש לדונו, כי ודאי אמר שהוא עשו, ומכוראו למד לשנות מפני דרכי שלום, כמו שמצינו בשרה שאמרה ואדוני זקן (בראשית יח יב), ודבר הקודש אמר, ואני זקנתי (שם יג), וזה אבינו נתכוין לשם שמים לקנות הברכות ולהאכיל אביו במצות אמו: קום נא שבה. לשון בקשה, כלומר (כט) שב בהסיבה, (ל) כל ישיבה שאין לה הסיבה, עמידה [שיש בה הסיבה] נוחה הימנה: ואכלה מצידי בעבר תברכני נפשך. ואכלה הראשון לשון בקשה ולהבא והיא כמו ואכול. ואכלה שני, כמו ואוכלה ואוכל, והכרת אותותם כי האל״ף חטופה והטעם בה׳, והשני מלאפו״ם בין א׳ לבין כ׳ וא׳ נחרטת תחתיה: תברכני. בשביל שהוא מתחלל כנגד לשון אשה הכ״ף פתוחה והנו״ן דגושה, ודומה לו תכבדני חית השדה (ישעיה מג כ), ואם כנגד זכר, היה הנו״ן של תברכני ושל תכבדני ננקדת בציר״י תחתיהן, הנו״ן רפיות:

כ) ויאמר יצחק אל בנו. סתם: מה זה מהרת למצוא. הציד בני, דרכן של ציידין לשטוח חרמים ומצודות ולארוב ולמצוא במתינות ואתה מהרת כלוקח אדם מעדרו: ויאמר כי הקרה ה׳ אלהיך. בזכותך הציד לפני ולהביאו לעשות רצונך. (לא) ואם לקרבנך המציא איל, למאכלך לא כ״ש:

כא) ויאמר יצחק אל יעקב. עכשיו קראו הכתוב יעקב, (לב) כי כששמע שמזכיר שם הנכבד והנורא, מה שאין דרכו של עשו להזכיר שם שמים, לכך אמר שמא יעקב הוא זה, לכך נאמר: גשה נא. בבקשה אל יקשה בעיניך שאני חושדך: ואמשך בני. גם זו השי״ן נדגשת ונשמע כאילו יש שני שיני״ן כמו ואמששך: האתה. ה״א חטורה לשון תימה, האתה זה בני עשו אם לא, א״ר אושיעיה (לג) אותו שעה התחיל יעקב נשפך מים על ברכיו, והיה לבו רפי כשעוה, חימן לו הקב״ה שני מלאכים אחד מימינו, ואחד משמאלו, (לד) והיו אוחזין אותו במרפקו שלא יפול, וש״ה אל תירא

הערות ותקונים

צניעות כו׳. לק״ט ומדרש אגדה: כח) ראיתי בפי׳ ר׳ טוביה כי עשו הפסיק הענין. הוא בלק״ט (כ״ז י״ט) וכן הוא במדרש אגדה. וכן רש״י עה״ת הביא אנכי המביא לך ועשו הוא בכורך. והוא נובע מתנחומא הקדום תולדות אות י׳ אנכי יעקב, עשו הוא בכורך ועי׳ בפי׳ הראב״ע: כט) כלומר שב בהסיבה כו׳. לק״ט ודורש שבה כאלו הוא בשי״ן שמאלית כמו סבה גם רש״י כתב שבה לשון מיסב על השלחן לכך מתרגם אסתחר: ל) כל ישיבה שאין לה הסיבה כו׳. לק״ט והוא נובע מגמרא כתובות קי״ב סע״א, ושם הגי׳ ישיבה שאין בה סמיכה עמידה שיש בה סמיכה נוחה הימנה, וכן מובא במדרש אגדה כמו שהביא הלק״ט: לא) אם לקרבנך המציא איל. ב״ר פס״ה אות י״ט, וילקוט רמז קט״ו ולק״ט: לב) כי כששמע שמזכיר שם הנכבד. ב״ר שם וילקוט שם ולק״ט. ורש״י עה״ת: לג) אמר ר׳ אושעיא אותה שעה התחיל יעקב נשפך מים על ברכיו. ב״ר שם. וילקוט שם, וחסר שם האומר, ובלק״ט מובא ג״כ אמר ר׳ הושעיא. והעירותי שם בהערה פ״ט גם בב״ר לך פמ״ד אות ג׳ איתא לנכון א״ר הושעיא לכן יש לתקן גם בב״ר פס״ה א״ר הושעיא. ועוד תראה בילקוט ישעיה רמז שי״ג מובא המאמר הזה ונרשם בצדו „ב״ר פס״ה״, והובא לנכון בשם ר׳ אושעיא: לד) והיו אוחזין אותו במרפקו. פי׳ תחת אצילי ידיו אצל הגוף, תרג׳ אצילי ידיו (יחזקאל

יד) וילך. אנוס כפוף ובוכה ומתפלל שלא יבוש. ורוח הקודש אומר, לא עתה יבוש יעקב וגו׳ (ישעיה כט כב): ויקח. הגדיים: ויבא לאמו. כדבריה: ותעש אמו מטעמים כאשר אהב אביו:

טו) ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדל. חסר ו׳, שהן קוראין אותו גדול, והקב״ה קראו קטן ובזוי. (טז) כדלעיל: החמודות. לשון נקיבה, כדכתיב וחמש חליפות שמלות (בראשית מה כב), והוא מתכסה (בשמלה) [בשלמה] חדשה (מ״א יא כט), שהיו חדשים, שמלות נאים ונחמדות, ושמלה לשון נקבה. (יז) ורבותינו אמרו כמו לחם חמודות (דניאל י ג). (יח) ולחם לשון זכר, וכן בגדים לשון זכר, וכתיב בגדי עשו החמודות, (יט) אלא זהו חמודות, זהו חמודים, כגון דברים דברות, אמרים אמרות, (כ) והיו בגדיו של אדם הראשון, ובאו ליד נמרוד וחמדן עשו ולקחן: אשר אתה בבית. והלא שתי נשים היו לו לעשו, והיה לו להניח בגדיו אצלן, (כא) אלא אלו הבגדים היו בבית אביו שהיה משמש בהן לאביו, ובגדיו שהיה יוצא בהן לא היה משמש בהן את אביו: ותלבש את יעקב בנה הקטן. (כב) היא קראתו קטן, אבל הקב״ה קראו גדול, שנאמר ומי גוי גדול (דברים ד ז), וכתיב בני בכורי ישראל (שמות ד כב):

טז) ואת עורת גדיי העזים הלבישה על ידיו ועל חלקת צווּאריו. (כג) א״ר יוחנן שני זרועי יעקב היו כשני עמודים של שיש, ואתה אומר הלבישה, אלא חותכתן (כד) וחייטן על ידיו, וכן על מקום חלק שבצווארו, ולכך נקראת שדה הלבן חלק השדה, שהוא חלק מאילנות, (כה) והיה מעשה נסים שאלמלא כך לא היו העורות לחצי הידים כ״ש לידים ולחלקת הצוואר:

יז) ותתן את המטעמים ואת הלחם אשר עשתה ביד יעקב בנה. (כו) כי ליותהו עד הפתח, מכאן ואילך נתנה הכל בידו והיא שימרה ועמדה לפני הפתח ואמרה מכאן ואילך יעמוד לך בוראך:

יח) ויבא אל אביו ויאמר אבי. (כז) לשון צניעות קראו תחילה, ואח״כ דיבר עמו כדרך התורה, שנאמר ויקרא אל משה, ואח״כ וידבר אליו ה׳ (ויקרא א א): ויאמר.

הערות ותקונים

פסוק א׳: יז) ורבותינו אמרו כמו לחם חמודות. אולי כוון לדברי בעל לק״ט שכתב ועלה בדעתי לומר כי זה הוא כמו לחם חמודות (דניאל י ג): יח) ולחם לשון זכר. וכן הביא הלק״ט והעירותי שם בהערה ע״ו לחם מצינו לשון זכר ולשון נקבה עי׳ תוי״ט מנחות פי״א מ״א ד״ה שתי: יט) אלא זהו חמודות זהו חמודים כו׳. לק״ט: כ) והיו בגדיו של אדם הראשון ובאו ליד נמרוד וחמדן עשו ולקחן. כן הובא בלק״ט. והעירותי שם בהערה ע״ז במדרש ב״ר פס״ה וילקוט רמז קט״ו איתא רק החמודות מה שחמד מנמרוד והרגו ונטלן, אולם בפדר״א פכ״ד מצאתי ר׳ אומר עשו ראה את הכתונת שעשה הקב״ה לאדם וחוה על נמרוד וחמד בלבו והרגו ולקח אותם ממנו, ומנין שהיו חמודות בעיניו, שנאמר החמודות ע״כ. וראיתי בב״ר פס״ג אנכי הולך למות שהיה נמרוד מבקש להמית אותו בשביל אותו הבגד שהיה לאדם הראשון כו׳. ועי׳ רש״י פסחים נ״ד רע״ב שכתב וז״ל בגדו של אדם הראשון שהיו חקוקות בו כל מין חיה ובהמה והוא נמסר לנמרוד על כן יאמר כנמרוד גבור ציד ועשו הרגו ונטלו לפיכך היה איש ציד, והוא שכתב בהן החמודות אשר אתה בבית. עכ״ל. ועי׳ מדרש אגדה ובהערה כ״ב: כא) אלא אלו הבגדים היו בבית אביו כו׳. הוא לשון בעל לק״ט. ועי׳ ב״ר פס״ה אות ט״ז. וילקוט רמז קט״ו. ועי׳ מדרש אגדה, ובתנחומא תולדות אות י״ב עשו היה רואה את נשיו עובדות ע״ז והפקידן אצל אמו. ועיין אגדת בראשית פמ״ב: כב) היא קראתו קטן. לק״ט: כג) אמר ר׳ יוחנן שני זרועי יעקב היו כשני עמודים של שיש. ב״ר פס״ה אות י״ז אמר ר׳ יוחנן תרין אדרעין דאבונן יעקב כתרי עמודין דיפרא סופא הערוך בערך פרסא הביא עמודין דפרסופא מלה אחת: כד) וחייטן על ידיו. בב״ר חייטתהון, פי׳ המ״כ היתה תופרת אחד אל אחד עד שהספיקו על ידיו: כה) והיה מעשה נסים. עי׳ בב״ר שם אות י״ז ובפי׳ המיוחס לרש״י ובמ״כ: כו) כי ליותהו עד הפתח כו׳. ב״ר שם. וילקוט ולק״ט: כז) לשון

בדבר יצחק אל עשו בנו. לפי שהוא אוהבו קוראו בנו: וילך עשו השדה. כלומר לשדה, ולפי שלא יכול להוסיף ה' בסוף הטיל לה בראש: לצוד ציד. (ו) אם מוצא טוב ואם לאו: להביא. מן הגזל ומן החמס:

ו) ורבקה אמרה אל יעקב בנה. לפי ששומע לדבריה קראה בנה: לאמר. ברוח הקדש: הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשו אחיך:

ז) הביאה לי ציד ועשה לי מטעמים ואכלה ואברככה. (יא) מלא ה', על שם עוה"ז שנברא בה' שיתברך בזה ולא בבא: לפני ה'. ששכינה עמו מסכמת שאם לא הזכירה לו שם המיוחד היה אומר לה וכי מפני שיברכני מפי עצמו אני מתעהו ח"ו הברכות לא יועילוני ונמצא חוטא, לכך שינתה בדבר ואמרה כך שמעתי מאביך שאמר לברך את עשו לפני ה' דהיינו מפי ה':

ח) ועתה בני שמע בקולי לאשר אני מצוה אותך. כמשמעו:

ט) לך נא אל הצאן. של אביך: (יב) וקח לי משם. משלי: שני גדיי עזים טובים: (יג) א"ר חלבו שכך כתב לה יצחק בכתובתה שתהא מעלה לה שני גדיים בכל יום: טבים. חסר ו', כל מקום שאתה מוצא טבים חסר ו', אינו אלא בינונים: ואעשה אותם מטעמים לאביך כאשר אהב. כמשמעו:

י) והבאת לאביך ואכל. כמו ויאכל, ו' שבראש התיבה משמשת להבא: בעבור תברכך לפני מותו. בשכר איתה הנאה:

יא) ויאמר יעקב אל רבקה אמו. שהיתה עליו מוראה, לכך נאמר אמו: הן עשו אחי. אע"פ שהוא אחי אינו דומה לי שהוא איש שעיר כשעיר: ואנכי איש חלק. שאין שער בעורי רק הראש והזקן ובית השחי:

יב) אולי ימשני. השי"ן הנרגשת משמעת המלה לשון מישוש, כאילו יש בה שני שיני"ן, כגון וימשש לבן (בראשית לא לד), ממשש בצהרים (דברים כח כט), וכל דומיהן, ואם היתה נרפית היתה משמעת לשון הסרה, כגון לא ימיש עמוד (שמות יג כב), וימש חושך (שם י כא), לא ימיש מתוך האהל (שם לג יא), וכך אמר שמא ימששני אבי בצואר או בפנים או בידים וימצאני חלק: והייתי בעיניו כמתעתע. שאני אומר לו שאני עשו והוא ימששני וימצא חלק הרי נמצאתי כמתעהו בדרך: והבאתי עלי קללה. שהרי הוא מקללני על שאני מתעהו, וכה"א ארור משגה עור (דברים כז יח): ולא ברכה. אפי' ברכה אחת שהוא עתיד ליתן לי בסוף לא יתן לי:

יג) ותאמר לו אמו עלי קללתך בני. אמרה לו כך דרכו של עולם כשאדם חוטא [אמו נתקללה], רמז לדבר ובן כסיל תוגת אמו (משלי י א), (יד) שהרי אדם הראשון חטא והארץ נתקללה, ואני עלי להכנס ולומר לאביך יעקב צדיק ועשו רשע, אם בא לקלל לא יקלל אלא אותי: אך שמע בקלי ולך קח לי. (טו) משלי מכתובתי:

הערות ותקונים

ב"ר פ"ח אות ב'. צייתנית שנאמר ושרה שומעת: י) אם מוצא טוב ואם לאו להביא מן הגזל ומן החמס. ב"ר שם: יא) מלא ה"א על שם העולם הזה שנברא בה"א שיתברך בזה ולא בבא. לק"ט ועי' שם בהערה ס"ג. ציינתי ב"ר פ"ח מנחות כ"ט ע"ב מס' היכולת פ"ז: יב) וקח לי משם, משלי. בב"ר שם אות י"ד אמר ר' לוי אם מצאת הרי מוטב ואם לאו תבא לי מפרפרונין שלי, ובלק"ט מהו לי, אמרה לו אם תמצא משל אביך הרי טוב, ואם לאו הבא לי משלי מכתובתי, והעירותי שם בהערה ס"ה פרפרונין היא ביוני מה שיותן לארוסה בלתי המוהר ורבינו טוביה השמיט המלה הזרה והציג „מכתובתי" ועי' רש"י עה"ת. ומדרש אגדה ובהערה י"ג: יג) אמר ר' חלבו. בב"ר שם הוא בשם ר' לוי ובשם ר' חלבו הובא מאמר אחר: יד) שהרי אדם הראשון כו'. ב"ר פס"ה אות ט"ו ומדרש אגדה: טו) משלי מכתובתי. עיין לעיל הערה י"ב: טז) כדלעיל.

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמך לה פרשת כהיית מאור, ואע"פ שנשואות מורת רחוק מקבלת ברכות בזמן כ"ב שנה סמכו לענין, ללמדך (א) שהכעס מכהה את המאור, וכה"א ותכה מכעס עיני (איוב יז ז):

[כז] א) ויהי כי זקן יצחק. בן קכ"ג שנה: (ותכהינה) [ותכהין] עיניו מראות. שחשך מאורו, ודומה לו והנה כהה הנגע (ויקרא יג ו), (ב) כל כך למה, כדי שיקבל יעקב את הברכות ולא יכירהו. ולפיכך גלגל הקב"ה כמה דברים על יצחק להכהות עיניו, (ג) כנדרש במדרש רבותינו: מראות. כלומר שלא יוכל לראות: ויקרא את עשו בנו הגדול. שיצא ראשונה לכך קראו גדול, אבל הקב"ה קראו קטן, שנא' קטן נתתיך בגוים (ירמיה מט טו), וכתיב בני בכורי ישראל (שמות ד כב): ויאמר אליו בני. כמחניף לרשע: ויאמר אליו הנני. לעובדך ולכבדך, וכן דרכן של ראשונים להשיב, ודבר (ד) זה היה ערב פסח, כמו שנדרש במדרש רבותינו:

ד) ויאמר הנה נא זקנתי, (ה) א"ר יהושע בן קרחה הגיע לפרק אבותיו קודם לחמש שנים, ידאג מן המיתה, שכן יצחק היה קכ"ג שנה, ואמר אם לשנותיו של אבי אני מגיע עד עכשיו מתבקש לי נ"ב שנה, אבל אם לשנות אמי אני מגיע, הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי, שלא גילהו הקב"ה לבן אדם, שנא' כי [גם] לא ידע האדם את (קצו) [עתו] (קהלת ט יב):

ג) ועתה שא נא. כלומר טול, כדומה לו וישא משאות (בראשית מג לד) בתחלה אמר לו דרך כלל, ואח"כ פרטו לו מהו: כליך תליך וקשתך. תליך, זו הסייף שהיא חגורה ומצומדת ותלויה על הירך: וקשתך, כמשמעו: וצא השדה וצודה לי צדה. ולמה לא ציוהו לקח מן הבקר או מן הצאן, כדי להטריחו לקבל שכר על פסיעותיו אילו יהיה לו לכפרת עון: צידה. (ו) אם למקרא, היא ציד ממש, כדכתיב ציד חיה או עוף (ויקרא יז יג), ואם למסורה, צידה לשון מזון, ודומה לו צדה שלח להם לשובע (תהלים עח כה), צדה לדרך (בראשית מב כה), והכל נדרש באיש יודע ציד (שם כה כז):

ד) ועשה לי מטעמים. אלו מיני תבשילין שיש בהן תבלין ומיני טעימה, כגון שמן ומלוח ופלפלין או כרכום או כמון: כאשר אהבתי. (ז) לשעבר הייתי נהנה מן הראייה, כי הייתי רואה דבר נאה, (ח) דא"ר אליעזר בשם ר' יוסי ג' דברים נאמרו בנאה, טוב למאכל, שנאמר כי טוב העץ למאכל (בראשית ג ז), ויפה לעינים, שנא' כי תאוה היא לעינים (שם), ומוסיף חכמה, שנאמר ונחמד העץ להשכיל (שם) וכולן ע"י ראייה, שנא' ותרא האשה כי טוב (שם), ועכשיו איני נהנה אלא מן הטעם, כדכתיב וחיך אוכל יטעם לו (איוב יב יא): והביאה לי. דבר הראוי לי, לא מן הגזל, ולא מן חחמס: ואכלה. לשון ענוה: והביאה. לשון ענוה כמחניף לרשע: בעבור תברכך נפשי בטרם אמות. כמשמעו:

ה) ורבקה שומעת. שומעת לא נאמר אלא שמעת, (ט) מכאן שהנשים צייתניות הן:

הערות ותקונים

[כז] א) שהכעס מכהה את המאור. לק"ט מלמד שהכעס מסלק את המאור. וכן הובא במדרש אגדה: ב) כל כך למה כדי שיקבל יעקב את הברכות ולא יכירהו. עי' ב"ר פס"ה אות ח' ילקוט רמז קי"א ולק"ט ומדרש אגדה: ג) כנדרש במדרש רבותינו. ב"ר שם אות י'. ועי' לק"ט ובמדרש אגדה: ד) זה היה ערב פסח כמו שנדרש במדרש רבותינו. הוא בפדר"א פל"ב הגיע ליל יום הפסח וקרא יצחק לעשו בנו הגדול ואמר לו בני זה הלילה כל העולם כלו אומרים בו הלל כו': ה) א"ר יהושע בן קרחה. ב"ר שם אות י"ב, וילקוט רמז קי"ד, ורש"י עה"ת, ולק"ט. ו) אם למקרא כו' ואם למסורה ציד קרינן וצידה כתיב. עי' לק"ט וע"ש הערה כ"ד ומדרש אגדה ובהערה י': ז) לשעבר הייתי נהנה מן הראייה. ב"ר פס"ה אות י"ג, וילקוט רמז קט"ו ולק"ט: ח) דאמר ר' אליעזר בשם ר' יוסי. ב"ר וילקוט ולק"ט: ט) מכאן שהנשים צייתניות הן. לק"ט, ועי'

ושבועה היא שנשבע אדם בעצמו בפיו, ולמה נקרא שבועה, כי היא מצוה שביעית שציוה הקב"ה לאדם, שש מצות עשה, והשביעית לא תעשה, בראשונה ציוהו על פריה ורביה למלאות את הארץ, בשניה ציוהו על הכבישה לרדות בכל הבריות, בשלישית ציוהו לאכול כל עשב וזרעונין, ברביעית ציוהו שיעבוד בגן, בחמישית ציוהו שישמרנה, בשישית שיאכל מכל עץ הגן, בשביעית השביעו שלא לאכול מעץ הדעת, ולכך שבעת ה' (שמות כב י), חסר ו', וכן כאן בפרשת אבימלך על שם השבועה קרא למקום שבעה ואע"פ שאמרנו כי אלה הוא מפי אחרים, מכל מקום כיון שקיבלה עליו הרי היא שבועה חמורה, והוא' שעונה אמן, והדבר מפורש במס' שבועות ובמסכת סוטה:

ירויהו דורשי הפרשה וישכילו וסמך לה פרשת חזיר משוקץ, ואע"פ שרחוק הענין זה, אפ"ה סמכו הענין למעשה אביו. (מד) דתני ר' חלקיה בשם ר' סימון מכל הנביאים שעמדו לא פירסמו את החזיר אלא משה ואסף, אסף אמר יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ יד), משה אמר ואת החזיר כי מפריס פרסה (דברים יד ח) (מה) והוא משונה מכל חיות, (מו) והוא מלכות הרשעה, (מז) ולמה נמשלה לחזיר, לומר לך מה חזיר כשהוא רובץ מפשיט את טלפיו ואומר ראו שאני טהור, כך מלכות הרשעה גוזלת וחומסת ומראית עצמה כגומלת חסד, ועליה הכתוב אומר וחסד לאומים חטאת (משלי יד לד), ועשו עשה מעשה אביו, כדי להראות עצמו חסיד כמו אביו, שכל הימים היה צד נשי כל האנשים ומענה אותם בסתר, וכיון שהגיע לארבעים שנה דומה עצמו לאביו, אמר ראו מה אבי נשא בן ארבעים שנה, אף אני נושא בן ארבעים שנה, לכך הסמיך הענין:

לד) ויהי עשו בן ארבעים שנה. ויצחק היה בן ק': ויקח אשה את יהודית. היא אהליבמה, אלא הוא כינה לה שם שבח: בת בארי. הוא צבעון: החתי. וקרי ליה חיוי, שהוא ב' משפחות (מח) הוא היה ממזר שבא על אמו והוליד את ענה כנדרש במקומו. (מט) הכינה הקב"ה מחיק שמא, שנאמר ואת עשו שנאתי (מלאכי א ג), לישא את מחיקת שם. שהרי כתיב בחיוי וחתי, כי החרם תחרימם (דברים כ יז), (נ) וכדר' סימון דאמר ר' סימון אפי' ממזר אחד בסוף העולם, וממזרת אחת בסוף העולם הקב"ה מביאן ומזווגן, שנא' אלהים מושיב יחידים ביתה (תהלים סח ז): ואת בשמת. היא עדה: בת אילון החתי. אלא שכינה הוא שם לשבח:

לה) ותהיין מורת רוח. כלומר ממרות רוח, ודומה לו סורר ומורה (דברים כא יח), מרו ועצבו (ישעיה סג י), ימרה את פיך (יהושע א יח), אל תמר בו (שמות כג כא), וכל דומיהן, והכל לפי הענין:

הערות ותקונים

בשלום אלא לך לשלום. עי' ברכות ס"ד ע"א ושמ"ר פ"ה אות ג': מד) דתני ר' חלקיה בשם ר' סימון. ב"ר פס"ה אות א' ויקרא פי"ג אות ה' ולפנינו בב"ר ר' פנחס בשם ר' סימון צ"ל ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון, כמו שהובא בוי"ר וכן היה לפני המכירי בב"ר וכן בשו"ט מזמור פ' אות ו' מובא לנכון ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון: מה) והוא משונה מכל חיות. צ"ל והיא משניה מן כל חיותא (דניאל ז ז), ור"ל היא חיוה רביעתא שראה דניאל: מו) והוא מלכות הרשעה. ר"ל מלכות רומי ועל דגלה היתה הרותה תמונת חזיר; מז) ולמה נמשלה לחזיר. ב"ר שם וי"ר שם. ורש"י עה"ת ועיין כל זה בלק"ט: מח) הוא היה ממזר שבא על אמו והוליד את ענה. פסחים נ"ד: מט) הכינה הקב"ה מחיק שמא. עיין ב"ר שם: נ) וכדר' סימון דאמר ר' סימון. בב"ר הגי' ר' יהודה, ובילקוט רמז קי"ב ר' יודן בר' סימון. והמאמר נשנה בירושלמי קדושין פ"ג הי"ד (דף ס"ד ע"ג), ושם הגי' ר' יודן בר פזי:

כו) **ואבימלך** הלך אליו מגרר. ששם היה בית מלכו: ואחזת מרעהו. (לח) כלומר משרתו, ודומה לו (ויתנו לרעהו) [למרעהו] אשר רעה לו (שופטים יד כ) (ואתנה לזרעך) שלשים מרעים (שם שם יא): ופיכול שר צבאו. שלשתן הלכו אצלו: (לט) פיכול. פה שכל צבאותיו נושקין כלי זיין על פיו: זש"ה ואיבי חיים (עצמת) [עצמו] (תהלים לח כ). כל אלו היו בימי אברהם ועכשיו הן מקנאים בבנו, אברהם נפטר והן חיים ועומדין:

כז) **ויאמר** אליהם יצחק מדוע באתם אלי. מלת מרוע לא מצאתי לה דמיון, וי"ל מאיזה דעה לשון תימה: ואתם שנאתם אותי ותשלחוני מאתכם. הלמ"ד דגושה, כלומר וטרדתם אותי על מנת שלא לחזור, לא החניפם בדברים, אלא נתווכח עמהם, כמו שעשה אביו (מ) שהוויכוח מביא לידי אהבה:

כח) **ויאמרו** (ראה) [ראו] ראינו. כפל הראייה, כלומר ראינו מעשה אביך ומעשיך, ונדרש למסורת ה' כתיב, כלומר ראה הקב"ה אתך צדיק לפניו והיה עמך ואנו כשראינו כך: ונאמר תהי נא אלה בינותינו. השבועה שהייתה בינותיך בין אביו ובנינו תהי עכשיו בינותינו ביניני ובינך: ונכרתה ברית עמך. ברית חדשה:

כט) **אם** תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך. דכתיב כל הנוגע באיש הזה וגו' (פסוק יא): וכאשר עשינו עמך רק טוב. (מא) רק לשון מיעוט מלמד שלא עשו עמו טובה שלימה: ונשלחך בשלום. שאמרנו לך מעמנו (פסוק טז), ולא שהזקקנו לך: אתה עתה ברוך ה'. (מב) כי מוצלח אתה בכל מקום בין עמנו ובין זולתינו ואין לך לחוש אם נתפרדת מאתנו:

ל) **ויעש** להם משתה ויאכלו וישתו. זש"ה דוד משיח ה', ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם (תהלים מא יא), טובות ולא רעות, שהרי באמת אל תאמר אשלמה רע:

לא) **וישכימו** בבקר וישבע איש לאחיו. אחוה זו אינו לא לשום קריבות, ולא אחים בתורה ובמצות, אלא אחות ברית שלום, וחידוש השבועה שהיה לאברהם עם אבימלך: וישלחם יצחק. שילוח ע"מ שלא לחזור: וילכו מאתו בשלום. (מג) דרך העולם כשנפטר אדם מחבירו לא יאמר לך בשלום אלא לך לשלום, כמו שאמר יתרו למשה, אלא הם אמרו לו ונשלחך בשלום (פסוק כט), ענה הוא גם לכסילים כאולתם, וילכו מאתם בשלום:

לב) **ויהי** ביום ההוא. יום ששלחם: ויבואו עבדי יצחק ויגידו לו על אדות הבאר אשר חפרו. הוא הבאר הכתוב לעיל, דכתיב ויחפרו עבדי יצחק בנחל (גרר) וימצאו שם באר מים חיים (פסוק יט), וכאן בא לומר כי מצאנו מים, ולא שייך מוקדם ומאוחר בתורה, אלא מכאן שהוזקק הסדרן לומר, וישב יצחק ויחפור את בארות המים (פסוק יח), סיים סדר הבארות כולן, ואח"כ מתחיל ומפרש דברי אבימלך ופירש לך הזמן כי ביום אחר ששלחם בו ביום היתה בשורת הבאר הראשון:

לג) **ויקרא** אותו שבעה. על שם השבועה כי נשבעו שניהם. רחש לבי לומר כי האלה הוא שמשביע אדם את חבירו, כדכתיב ושמעה קול אלה (ויקרא ה א),

הערות ותקונים

לח) כלומר משרתו. בב"ר שם אות ט' ר' נחמיה אמר סיעת מרחמוהי, וכן ת"א, ענינו חביב: לט) פיכול פה שכל צבאותיו נושקין כלי זין על פיו. בב"ר פנ"ד אות ב' ופס"ד אות ט' ר' נחמיה אמר פה שכל צבאותיו נושקים לו על פיו: מ) שהוויכוח מביא לידי אהבה. לק"ט שמתוך התוכחות באה האהבה: מא) רק לשון מיעוט מלמד שלא עשו עמו טובה שלימה. ב"ר שם אות י' ולק"ט: מב) כי מוצלח אתה בכל מקום כו'. לק"ט: מג) דרך העולם כשנפטר אדם מחבירו לא יאמר לך

יח) וישב יצחק ויחפור את בארות המים. מיעוט בארות שתים, ולכך חסר ו׳: אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמו פלשתים. כדלעיל: ויקרא להן. יצחק: שמות כשמות אשר קרא להן אביו. שלא לסתור את דבריו, ולהודיע כי משל אביו היה:

יט) ויחפרו. מלת חפר אחד מן הדברים שאין יכולת לדעת טעמו, בלעדי תיבה הסמוכה לה, כי יש לומר חפר לשון כניעת חרפה, כגון וחפרה הלבנה (ישעיה כד כג), כי לא תחפירי (שם נד ה), וכל דומיהן, ויש לומר לשון מרגלים, כגון לחפור את הארץ (יהושע ב ב), וכגון לחפור פארות ולעטלפים (ישעיה ב כ), ומתרגם לטעייתא, היא ע״ז של אשירה המחפית עובדיה, וכגון ותחפרו מהגנות (שם א כט), ויש לומר לשון כרייה וחפירה בקרקע, כגון באר חפרוה שרים (במדבר כא יח), וכגון זה ויחפרו עבדי יצחק בנחל. (ל) ה׳ בארות חפרו חוץ מאותן של אביו, כנגד ה׳ ספרי תורה הקרואה מים חיים, הראשון זה, שנאמר וימצאו שם באר מים חיים, כלומר נובעין שאין פוסקין:

כ) ויריבו רעי גרר עם רועי יצחק לאמר לנו המים. אע״פ שטרחתם וחפרתם, מ״מ המים מן הנחל שלנו נוגרין ולאחר שנצח: ויקרא שם הבאר עשק כי התעשקו עמו. (לא) ובמדרש רבותינו כנגד ס׳ בראשית שבו מגיד שעסק הקב״ה וברא את עולמו:

כא) ויחפרו באר אחרת ויריבו גם עליה ויקרא שמה שטנה. משטינין אותי כלפי המלכות. (לב) ובמדרש רבותינו כנגד ס׳ שמות דכתיב וימררו את חייהם בעבודה קשה (שמות א יד):

כב) ויעתק. כלומר ויסתלק, ודומה לו המעתיק הרים (איוב ט ה): ויחפור באר אחרת ולא רבו עליה ויקרא שמה רחובות וגו׳. והרבה בשמועו. (לג) ובמדרש רבותינו כנגד ס׳ ויקרא שהוא ממולא ומרובה הלכות ותורות:

כג) ויעל משם באר שבע. (לג*) במדרש רבותינו כנגד ס׳ וידבר שהוא משלים שבעה ספרי תורה, (לד) כדברי בר קפרא דעביד מן רישיה דספרא דוידבר עד ויהי בנסוע ספר בפני עצמו, מן ויהי בנסוע עד רבבות אלפי ישראל ספר בפני עצמו, מן ויהי העם כמתאוננים עד סופא ספר בפני עצמו:

כד) וירא אליו ה׳ בלילה ההוא. (לה) שהוא מקום המזומן לחזיון: ויאמר אנכי אלהי אברהם אביך אל תירא. מפני שאמרתי לך שתגור בארץ הזאת, ואתה עלית לכאן בלי דברי, כי מסבים אני על ידך: כי אתך אני. לסייעך מן האומות שהתחילו לקנאות בך: וברכתיך. בעושר ובנכסים: והרבתי את זרעך בעבור אברהם אביך שהוצאתיו מבית אביו ולא הרהר אחר מדותי:

כה) ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה׳. שקראו לשם הקב״ה: ויט שם אהלו. ממש, זה אם למקרא, ונדרש אם למסורה, אהלה (לו) שקבע אוהל לרבקה: ויכרו שם עבדי יצחק באר. (לז) במדרש רבותינו כנגד אלה הדברים, כשם שהבאר תיכף למזבח, כך ספר זה תיכף לביאת הארץ:

הערות ותקונים

משלנו. ב״ר שם: כט) קווקין. פי׳ בקר ועדר: ל) ה׳ בארות כנגד ה׳ ספרי תורה. ב״ר פס״ג אות ח׳ בשם רבנן, והובא בלק״ט: לא) ובמדרש רבותינו כנגד ס׳ בראשית. ב״ר פס״ד אות ח׳: לב) ובמדרש רבותינו כנגד ס׳ שמות. שם: לג) ובמדרש רבותינו כנגד ספר ויקרא. שם: לג*) במדרש רבותינו כנגד ס׳ וידבר. שם: לד) כדברי בר קפרא. שם: לה) שהוא מקום המזומן לחזיון. לק״ט: לו) שקבע אהל לרבקה. לק״ט: לז) במדרש רבותינו כנגד אלה הדברים. ב״ר שם ויקרא שמה רחובות כנגד משנה תורה על שם כי ירחיב כי עתה הרחיב ה׳ לנו ופרינו בארץ:

יא) ויצו אבימלך את כל העם לאמר. זה לזה משמו: הנוגע באיש (ההוא) [הזה]. להרע, ודומה לו אל תגעו במשיחי (תהלים קה טו): ובאשתו. לשום ביאה, ודומה לו לא ינקה [כל] הנוגע בה (משלי ו כט), (יז) א״ר אבהו כל הנוגע אפי׳ צרור אל יזרוק אדם בהן: מות יומת. בשום מיתה:

יב) ויזרע יצחק בארץ ההיא. (יח) אע״פ שהיתה ארץ קשה: וימצא בשנה ההיא. אע״פ שהיתה שנה רעה: מאה שערים. מאה כורין, לשון שיעור. (יט) ודומה לו בדברי רבותינו אין פוסקין על הפירות עד שיצא השער, יצא השער פוסקין, (כ) מלמד שאמר אותן ועשאת במאה, (כא) והלא אין ברכה שורה על דבר שהוא במדה ובמשקל ובמניין, ומפני מה אמדוהו, אלא בשביל המעשרות, (כב) שכן מצינו באברהם ויתן לו מעשר מכל (בראשית יד כ), וביעקב עשר אעשרנו לך (שם כח כב) וכאן מצינו ביצחק ויברכהו אלהים, תיכף למעשרות, וכה״א ובחנוני נא בזאת וגו׳ (מלאכי ג י), (כג) ואלו היה הארץ רפה והשנה טובה על אחת כמה וכמה:

יג) ויגדל האיש. בעושר ובנכסים: וילך הלוך וגדל. בכל יום: עד כי גדל מאד. במטלטלין יותר מאבימלך, (כד) א״ר יצחק עד שהיו הכל אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך, (כה) שלש לשונות גדל כתיב בפסוק, גדול במעשים, גדול בעושר, גדול בשם:

יד) ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבודה רבה. אלו עבדים ושפחות, (כו) ועבדה חסר ו׳, דניאל חיטייא אמר אם אין אדם נעשה כעבד לעבדו אינו קונה אותו, לכך חסר ו׳: ויקנאו אותו פלשתים. (כז) היינו דתנן הקנאה והתאוה מוציאין את האדם מן העולם:

טו) וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו סתמו פלשתים. מקום מוצא מימיהם: וימלאום עפר. עד שלא פורצים ונובעים:

טז) ויאמר אבימלך אל יצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד. אפי׳ ממני, (כח) אפס רבותינו דרשו ממנו כמו משלנו, א״ל כל העצימות שעצמת משלנו הוא, לשעבר הות לך חדא (כט) קווקין, וכדין אית ליך קווקין סגין, ואין הדבר מדובר על אופן הפשט, כי לא תמצא במקרא ממנו דמסתבר מדבר שלנו, זולתי בלשון יחיד משלו, או כמו מאותו הדבר ממש, דכתיב כי ממנו נקח (שמות י כו), לקטן ממנו, ממנו פנה ממנו יתד (זכריה י ד), או בלשון רבים, כמו מעצמינו, וכגון זה כי עצמת ממנו, וכגון איש ממנו (בראשית כג ו), כי חזק הוא ממנו (במדבר יג לא), לא נפקד ממנו איש (שם לא מט):

יז) וילך משם יצחק. הרחיק עצמו מן המחלוקת, ולא שנסתלק לגמרי מגבול גרר בשביל מה שאמר לו הקב״ה גור בארץ הזאת (פסוק ג), אלא ויחן בנחל גרר וישב שם. מפני רוב מקניהו נתיישב על המים:

הערות ותקונים

ושם איתא שהאשם בא על מעילת השוגג: יז) א״ר אבהו. ב״ר פס״ד אות ז׳, ושם הגירסא א״ר אייבו: יח) אע״פ שהיתה ארץ קשה כו׳ אע״פ שהיתה שנה רעה. ב״ר שם אות ו׳ ולק״ט, וילקוט רמז קי״א, ורשב״ם עה״ת: יט) ודומה לו בדברי רבותינו אין פוסקין על הפירות עד שיצא השער. ב״מ פ״ה מ״ז. כ) מלמד. ב״ר פס״ד אות ו׳: כא) והלא אין ברכה שורה על דבר שהוא במדה ובמשקל. ב״ר שם, ותענית דף ח׳: כב) שכן מצינו באברהם כו׳. שאב מן לקח טוב: כג) ואלו היה הארץ רפה. ב״ר שם: כד) א״ר יצחק. בב״ר שם אות ז׳ הובא זה בשם ר׳ חנין, ובילקוט ובלק״ט חסר שם האומר, וכן הובא ברש״י עה״ת: כה) שלש לשונות גדל כתיב בפסוק. ר״ל שלשה פעמים כתיב גדול בפסוק זה. ועי׳ לק״ט בהערה כ״א: כו) ועבדה חסר וי״ו דניאל חט״א אמר. ב״ר שם: כז) היינו דתנן. אבות פ״ב, והובא בלק״ט. כח) אפס רבותינו דרשו ממנו כמו

ה) **עקב.** בשביל, ודומה לו עקב תשמעון (דברים ז יב). ומלת עקב מתפרד לחמשה ראשים, עקב לשון עקבי רגל, כמו בעקב עשו (בראשית כה כו). עקב לשון רמאות, כמו ויעקבני (שם כז לו). עקב לשון עיקום הלב, כמו חילוף עקב אשר שמע. עקב לשון מניעה, כמו ולא יעקבם כי ישמע קולו (איוב לז ד). עקב הוא לשון סוף הענין, והכרת אותותם ע"י הטעם והנקודות, והוא מפורש במקום אחר, כידוע לאותן הבקיאין בחכמת הדקדוק:

ו) **וישב** יצחק בגרר. מקום שדר בו אביו. (ז) רבותינו אמרו גררה זו גרדיקי:

ז) **וישאלו** אנשי המקום לאשתו. (ח) לא ששאלו אותה, אלא לו שאלו על עסקי אשתו, ודומה לדבר אל הנער הזה התפללתי (ש"א א כז): ויאמר אחותי היא כי ירא לאמור אשתי. וכן אמר בדעתו: פן יהרגני אנשי המקום על רבקה. שאינם גדורין מן הערוה ועוד: כי טובת מראה היא. (ט) כמו שאמר אברהם כך אמר יצחק, אלא מפני המעשה שאירע לאבימלך על שרה לא לקח את רבקה:

ח) **ויהי** כי ארכו לו שם הימים. שעשה שם ימים הרבה, ודומה לדבר אורך ימים עולם ועד (תהלים כא ה), אורך ימים אשביעהו (שם צא טז): וישקף אבימלך מלך פלשתים בעד החלון. אין השקפה אלא מלמעלה למטה, וכבר דרשנו בוישקף על פני סדום (בראשית יט כח): וירא והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו. (י) היה משמש מטתו ביום, (יא) ובשביל שנתגנה יצחק בכך, (יב) לפיכך גזרו הקרושים על כך אא"כ בבית אפל, או תלמיד חכם מאפיל בטליתו, ועיקר לתשמיש בלילה, (יג) וכן הוא אומר הלילה אמר הורה גבר (איוב ג ב), שקילל ליל עיבורו, וירמיה שקילל יום עיבורו, שחלקיהו אביו נזקק לאשתו ביום ועיברה בו, מפני איזבל שהיתה הורגת נביאי ה', וחלקיהו הכהן היה נחבא במערה ויצא ובא ושימש מטתו וברח, וכל כך למה, (יד) אמרו רבותינו שמא יראה באשתו דבר מגונה ותתגנה עליו, והתורה אמרה ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט יח), הלכך במקום אופל מותר:

ט) **ויקרא** אבימלך ליצחק ויאמר אך. לשון מיעוט, כלומר מיעטת עצמך מדוברי אמת: הנה. כלומר הנה נמצא מתוך מעשיך שאשתך היא: ואיך אמרת אחותי היא ויאמר אליו יצחק כי אמרתי פן אמות עליה. כלומר בשבילה, כמו שאמר אביו:

י) **ויאמר** אבימלך מה זאת עשית לנו. להחטיאנו: כמעט שכב אחד העם את אשתך. כלומר (טו) המיוחד שבעם, והוא המלך, אמר ברמז על עצמו. כל אחד שהאל"ף פתוחה הרי הוא נתלה על תיבה הבאה סמוכה לו, וכל שהאל"ף בסגו"ל הרי הוא עומד על עצמו: והבאת עלינו אשם. (טז) שהאשם בא על המעילות ועל השוגג, והיה בדעתו לשדך עליה כדרך המלכות ונמצא שוגג עליה, כי בחזקת פנויה הי' ששידך עליה:

הערות ותקונים

זו גרדיקי. ב"ר שם, וכן הוא בת"י: ח) לא ששאלו אותה אלא לו שאלו על עסקי אשתו. בעל לק"ט הביא לאשתו כמו בשביל אשתו, לו שאלו אבל לא לאשתו. וכן רש"י הביא לאשתו על אשתו: ט) כמו שאמר אברהם כך אמר יצחק. עי' לקח טוב: י) היה משמש מטתו ביום. רש"י עה"ת, ועי' ב"ר פס"ד אות ה': יא) ובשביל שנתגנה יצחק בכך. הוספת המחבר: יב) לפיכך גזרו הקדושים על כך אא"כ בבית אפל או ת"ח מאפיל בטליתו. שבת פ"ו סע"א. כתובות ס"ב ע"ב: יג) וכן הוא אומר. עי' ב"ר שם וע"ש בפי' מהרז"ו: יד) אמרו רבותינו. נדה י"ז ע"א: טו) כלומר המיוחד שבעם והוא המלך. וכן בתרגום אונקלוס דמיחד בעמא, וביב"ע מלכא דמיחד בעמא, וכן הביא רש"י עה"ת ולק"ט: טז) שהאשם בא על המעילות ועל השוגג כו'. הוא מלק"ט

מאמין במה שהבטיח הקב"ה את אברהם ליתן לזרעו את הארץ. (עה) ראיתי בפי' ר' טוביה ב"ר אליעזר ז"ל מן האדום האדום, כי גם זהב שהוא אדום שאל לו על דמי הבכורה יחד עם התבשיל האדום, ולכך כופלן הכתוב, כי בתבשיל לבדו לא היה מוכרה. ומה דכתיב ויאכל וישת, אחר שנתן לו הזהב בדמי הבכורה, עוד הוסיף והאכילו והשקהו, כדי שימכור לו בעין יפה: ויבז עשו. שהיה מלעיג על הבכורה, אמר דבר שאין אני עתיד לירש אני מוכרה לזה בממון: ויקם וילך. יצא מידי עולמו מה שביזה את הבכורה, (עו) א"ר לוי מתחיית המתים, אמר לית אלא עולם הדין ולית עולם אחר, אין עונש ואין שכר, פה דוברי שקר יסכר:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמך לפרשת בוז פרשת חרפה, שנאמר בבא רשע בא גם בוז ועם קלון חרפה (משלי יח ג), בבא רשע זה עשו הרשע, שנאמר ויבא עשו מן השדה, בא גם בוז, שבא לבזות את דבר בוראו ותחיית המתים והעולם הבא, ועם קלון חרפה שבעבור להודיע קלון חטאו, הביא הקב"ה חרפה במקומו, ואין חרפה אלא רעב, שנא' למען אשר לא תקחו עוד חרפת רעב בגוים (יחזקאל לו ל):

[כו] א) ויהי רעב בארץ. (א) זה אחד מעשרה רעבון שבא לעולם, וכבר דרשנום: מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. ומה ת"ל, אלא כשנפטר אברהם בא רעב לעולם, (ב) אותו שהיה בימי אברהם לא היה אלא לנסותו, וזה רעב לא בא על נסיון, אלא להודיע כי צדיק נפטר מן העולם, ועשו יצא מתרבותו: וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה. כמו לגרר, ולפי שהוצרך לתיבה למ"ד בראש התיבה הוטל לה ה"א בסופה:

ב) וירא אליו ה'. קודם שהגיע לגרר: אל תרד מצרימה. (ג) שאתה עולה תמימה מה עולה תמימה אם יוצאת חוץ לקלעים נפסלת, אף אתה אם תצא חוץ לארץ תפסל: שכון בארץ. (ד) שכן כתיב חסר ו', כלומר שַכן שכינתי בארץ:

ג) גור. לאחר שהגיע שם א"ל גור בארץ הזאת: ואהיה עמך. דבר קדשי יהיה עמך להושיעך מכל רע: ואברכך. ואכבדך: כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל. (ה) דרשו רבותינו האל קשות האלה יותר, (ו) וכן אתה דורש האל מקצתן ולא כולן, כי לא ינחלו ישראל אלא ז' גוים, והנותרים ינחלו לעתיד לבא, שנאמר וירד מים עד ים ומנהר (ועד) [עד] אפסי ארץ (תהלים עב ח): והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך. בהר המוריה:

ד) והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצות האל. אע"פ שהן תמימים: והתברכו בזרעך. כמו שדרשנו באברהם:

הערות ותקונים

טוב: עה) ראיתי בפי' ר' טובי' ב"ר אליעזר ז"ל. הוא בלקח טוב (כ"ה ל"ד) ושם בהערה ק"א הבאתי כי זה הביא בשמו הגאון חיד"א בספרו פני דוד על התורה (דף כ"א ע"ב): עו) אמר ר' לוי. עיין ב"ר סוף פס"ג:

(כו] א) זה אחד מעשרה רעבון שבא לעולם. עי' ב"ר פס"ד אות ב': ב) אותו שהיה בימי אברהם לא היה אלא לנסותו. לקח טוב: ג) שאתה עולה תמימה. ב"ר פס"ג אות ג' ותנחומא הקדום תולדות אות ו' ולק"ט וילקוט רמז קי"א ולזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת: ד) שכן כתיב חסר כלומר שכן שכינתי בארץ. בב"ר שם שכון בארץ שכן את השכינה בארץ. ובעל מנחת שי הביא וז"ל שכן בארץ חסר וי"ו ויש בו דרש בב"ר פס"ה [צ"ל פס"ד]: ה) דרשו רבותינו. עי' ב"ר שם. ובעל לקח טוב הביא הארצות האל, הקשות שהיו האומות חזקות, וע"ש בהערה ד'. ועי' יבמות כ"א ע"א: ו) וכן אתה דורש. ב"ר שם ולק"ט: ז) רבותינו אמרו גררה

להרבות דברים. (ס) ואמרינן אגרא דבי טמיא שתיקותא. שנאמר וידום אהרן (ויקרא י ג), וכתיב ישב בדד וידום (איכה ג כח). (סא) ד"א לפי שהביצה עגולה ומתגלגל. כך המיתה גלגול לעולם. דור הולך ודור בא (סב) ומתחלה היו מנחמין בעדשים שאין להם פה. (סג) כמו שיש לבטנים ולפולים. ועוד שהוא עגול: ויבא עשו מן השדה והוא עיף. (סד) רבנן אמרי משום ר' סימון את מוצא אברהם שחי קע"ה שנה. ויצחק ק"פ שנה. אלא אותן ה' שנים שמנע הקב"ה מחיי אברהם. מפני שבא עשו על נערה המאורסה. דכתיב כי בשדה מצאה (איש) וגו' (דברים כב כז). וכתיב הכא ויבא עשו מן השדה. והרג את האדם. כתיב הכא והוא עיף. וכתיב התם עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד לא). אמר הקב"ה אני אמרתי לאברהם תקבר בשיבה טובה (בראשית טו טו). ואין זו שיבה טובה. שיהא בן בנו עובד ע"ז. ומגלה עריות. ושופך דמים. מוטב לו שיפטר מן העולם. הה"ד כי טוב חסדך מחיים (תהלים סג ד). וכתיב מפני הרעה נאסף הצדיק (ישעיה נז א): מן האדום האדום הזה. (סה) ר' יוחנן אמר מיניה מן פטרוניא. ר"ל אמר מיניה ומן דכוותיה. הוא אדום. ותבשילו אדום. וארצו אדומה. דכתיב [ארצה] שעיר שדה אדום (בראשית לב ד). מנן גבוריו מאודם. לבושו מאודם. שנאמר אנשי חיל מתולעים (נחום ב ד). בעולם הזה פורע מהם דוד שהוא אדום כדלעיל. ולעתיד יפרע ממנו הקב"ה. דכתיב דודי צח ואדום (שה"ש ה יא). בלבוש אדום. דכתיב מדוע אדום ללבושיך (ישעיה סג ב): מכרה כיום. (סו) בפרהסיא כיום שהוא גלוי: (סז) ד"א א"ל הב לי יום חד מדידך. א"ר אחא כל מי שיודע לחשוב [כמה שנים ישב אבינו יעקב בשלוה ימצא] יום אחד ישב אביר יעקב (סח) בשלוה שלא היה בצל עשו: (סט) ד"א כיום. מה יום הולך ואינו חוזר. אף מכירתך קיימת ואינה חוזרת לך: מה ראה יעקב ליתן נפשו על הבכורה. (ע) דתנן עד שלא הוקם המשכן היו מותרין בבמות והעבודה בבכורות משהוקם המשכן נאסרו הבמות וניתנה העבודה לכהנים. אמר יעקב חס ושלום שיהא רשע זה עומד ומקריב. זה"ש אם (לדם) [לא דם] שנאת (יחזקאל לה ו) זה דם קרבנות. ודם ירדפוך (שם). זו שפיכות דמים. (עא) ר' חמא בר חנינא אמר זה דם ברית מילה. שכפר בה. (עב) ומנע מזרעו. ומשך ערלתו: ולמה זה לי בכורה. (עג) רשב"ל אמר התחיל מחרף ומגדף. למה לי אין כתיב כאן. אלא למה זה לי. כפר בעיקר אמר שאין לו חלק בהקב"ה. דכתיב ביה זה אלי ואנוהו (שמות טו ב). (עד) בכורה. שכפר ולא היה חושש אלא בדבר שלפניו. ולא היה

הערות ותקונים

ס) ואמרינן. ברכות ו' ע"ב. כן היא הגי' לפנינו בגמרא והערוך ערך אגר הביא אגרא דבי טעמא שתיקותא ועיין מה שהביא בעל ערוך השלם: סא) ד"א לפי שהביצה עגולה כו'. לקח טוב: סב) ומתחלה הי' מנחמין בעדשים. עיין ב"ב שם. וב"ר פס"ג וברש"י עה"ת. ולק"ט: סג) כמו שיש לבטנים ולפולים. בגמרא ב"ב שם עדשים אין להן פה. פירש"י כמו שיש לפולין ולשאר מיני קיטנות כמין סדק. ובמקום שהביא המחבר כמו שיש לבטנים ולפולים הובא בלקח טוב כמו לאפונים ולפולים: סד) רבנן אמרי משום ר' סימון. ב"ר פס"ג אות י"ב. ילקוט רמז ק"י ופסיקתא דר"כ פסקא זכור (כ"ב ע"ב) תנחומא הנדפס מכבר תצא אות ג' ותנחומא הקדום תצא אות ד' וע"ש בהערה י"א י"ב י"ג ט"ו ט"ז י"ז וכן הובא בלק"ט (כ"ה כ"ט) וע"ש בהערות שלי ועיין ב"ב ט"ז ע"ב: סה) ר' יוחנן אמר. ב"ר פס"ג אות י"ב: סו) בפרהסיא. לק"ט: סז) ד"א א"ל הב לי יום חד מדידך כו'. ב"ר פס"ג אות י"ג וילקוט רמז ק"א: סח) שלא הי' בצל עשו. במדרש וילקוט נמצא שיום אחד ישב יעקב בשלוה בצלו של עשו: סט) ד"א כיום מה יום הולך ואינו חוזר. לקח טוב: ע) דתנן עד שלא הוקם המשכן. זבחים קי"ב ע"ב. ב"ר פס"ג אות י"ג ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: עא) ר' חמא בר חנינא אמר זה דם ברית מילה. בב"ר שם ר' לוי אמר והמלות בשם ר' חמא בר חנינא ליתא וכן ליתא בילקוט רמז ק"א ובלק"ט הובא ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא: עב) ומנע מזרעו ומשך ערלתו. הוספת המחבר: עג) רשב"ל אמר. ב"ר שם ושם הגי' ריש לקיש אמר והכל אחד וכן נשנה בלקח טוב ועיין ב"ב ט"ז ע"ב: עד) בכורה שכפר לקח

(מח) יעבד חסר ו' זכה צעיר יֵעָבֵד, לא זכה יַעֲבוד: ויצא הראשון. (מט) למה יצא ראשון כדי שתצא סריותו עמו. (נ) כעבד שנכנס תחלה ומשטף את המרחץ, ואח"כ נכנס רבו ורוחץ: אדמני. (נ*) א"ר אבא בר כהנא שהוא שופך דמים, כשראה שמואל הנביא את דוד והוא אדמוני (ש"א טז יב), נתיירא ואמר אף זה שופך דמים, משיבו רוח הקדש ואומר עם יפה עינים (שם), עשו מדעת עצמו עושה, אבל זה מדעת סנהדרין, שנאמר עיניך בריכות בחשבון (שה"ש ז ה). (נא) יבא אדמוני ויפרע מאדמוני, וש"ה ויך את אדום בגיא מלח שנים עשר אלף (תהלים ס ב), אלו שהכה יואב, וכתיב עד הכרית כל זכר באדום (מ"א יא טז): כלו כאדרת שער. חסר ו', כלומר כולו כאדרת שער, הה"ד באדין דקו (כחדא) [כחדה] פרזלא חספא נחשא כספא ודהבא (והוא כמו עור) [והוו כעור] מן אידרי קיט (דניאל ב לה). (נב) א"ר חנינא בר יצחק מי גרם להם להיות כעור מן אידרי קיט, על שפשטו ידיהם באדידים: ויקראו שמו עשו. (נג) משמש לשון עשב, הוא מלא שער, כשדה מלא עשב: איש יודע ציד. (נד) ר' אבהו אמר ציידני סיידני, צד בבית צד בשדה, בבית האיך מתקנין מילחא, בשדה האיך מתקנין תיבנא. (נה) ר' חייא בר אבא אמר איש שדה שהפקיר עצמו כשדה, אמרו ישראל רבש"ע לא דיינו שנשתעבדנו לכל האומות אלא אף לזה שנבעל כנשים, אמר להן הקב"ה אף אני בו בלשון אפרע ממנו, שנאמר והיה לב גבורי אדום ביום ההוא כלב אשה מצרה (ירמיה מט כב): ויעקב איש תם. בדרכיו: יושב אהלים. (נו) אמר הקב"ה אתה פתחת באהלים, חייך כי בזכותך אשיב שבות בניך, שנאמר הנני שב (את) שבות אהלי יעקב ומשכנותיו ארחם (ירמיה ל יח). (נז) י'ע'ק'ב' יו"ד על שם כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כח יב), אחד מן עשרה, ע' על שם בשבעים נפש (דברים י כב), ק' על שם ק"נ ברכות שקיבל מאביו בק"נ אותיות, מן ויתן לך עד ברוך, ק' כנגד ק' של יעקב, ג' כנגד אמן שענו לו מן השמים. ב' שנתברך מן ב' אחיות: ויזד יעקב נזיד. (נח) אותו היום הלך אברהם לבית עולמו, והלך יעקב לבשל עדשים לניחומים, (נט) אמרו רבותינו מפני מה מנחמים בביצים, שכשם שאין פה לביצה שהיא ענולה, כך אסור בבית האבל

הערות ותקונים

שכן צריך להגיה בשו"ט מזמור ט'. ועיין לקח טוב ובהערה נ"ב: מט) למה יצא ראשון. ב"ר וילקוט ולק"ט: נ) כעבד שנכנס תחלה ומשטף את המרחץ. בב"ר וילקוט כהדין פרביטא ועיין לקח טוב בהערה נ"ז: נ*) א"ר אבא בר כהנא. ב"ר פס"ג אות ח' וילקוט רמז ק"י: נא) יבא אדמוני ויפרע מאדמוני כו'. ליתא במדרש והובא כן בלק"ט (כ"ה כ"ה): נב) א"ר חנינא בר יצחק. ב"ר שם וילקוט שם: נג) משמש לשון עשב כו'. כן הובא בלק"ט: נד) ר' אבהו אמר ציידני סיידני. ב"ר שם אות י' ולפנינו הגי' שם שודני צידני. ועיין במ"כ שם ובילקוט רמז ק"י הגי' צדני צודני ועיין תנחומא הקדום תולדות הערה ח': נה) ר' חייא בר אבא אמר. ב"ר שם ושם נאמר ר' חייא אמר והמלות „בר אבא" ליתא: נו) אמר הקב"ה אתה פתחת באהלים. תנחומא הקדום תולדות אות ב' ועי"ש הערה י' והובא בלקח טוב: נז) יעקב יו"ד על שם כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך ע' על שם כו'. כל זה שאב מן לקח טוב (כ"ה כ"ו), והעירותי שם בהערה ס"ט כי מובא באיזה שינויים בתנחומא הנדפס מכבר קרח אות י"ב, ובמ"ר פי"ח אות כ"א ד"ה מנצפ"ך, וכן מצאתי מובא בס' המעשים כ"י באוצר הספרים במינכען ונדפס ממנו איזה אגדות ומדרשים במחברת נוה שלום שהו"ל הר"ש טויסיג דף ע"ז, יעקב יו"ד כנגד נדר שנדר עשר אעשרנו לך, כשאתה מהשב השבטים מבנימין שבט לוי עשירי. ע' כנגד שבעים נפש, ק' כנגד אותיות שנתברך בהן והם ויתן לך הוציא מהם השם ונשאר מאה, ב' כנגד שני מלאכי אלהים עולים ויורדים: נח) אותו היום הלך אברהם אבינו לבית עולמו. ב"ב ט"ז ע"ב, וב"ר פס"ג אות י"א, ופדר"א פל"ה: נט) אמרו רבותינו מפני מה מנחמים בביצים. בגמרא ב"ב שם איתא מאי בינייהו איכא בינייהו לנחומי בביעי, פירש"י אין להם פה אבל אינם מתגלגלים כגלגל, ועיין רש"י בפי' עה"ת ולפיכך המנהג להברות האבל בתחלת מאכלו בצים שהם עגולים ואין להם פה, כך אבל אין לו פה:

בכורתך, מכור אותו לי מעכשיו. כי כבר הבטיח הקב"ה את אברהם לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו' (בראשית טו יח), והיה עשו ראוי ליטול פי שנים:

לב) ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות. כשראה שנפטר הצדיק זקינו, אמר באותו זקן נגעה הדין, א"כ לא מתן שכר ולא תחית המתים ועכשיו אני עיף וקרוב למות, ולפי פשוטה הולך בכל יום לצוד חיות בשדה ומסכן עצמו למיתה ואיך אדע שאירש את אבי, אבל אתה יושב בבית המדרש בהשקט, יש לבטוח שתחיה ותירש: ולמה זה לי בכורה. מה צריך לי להאמין דבר זה שאהא נוחל בארץ חלק בכורה:

לג) ויאמר יעקב השבעה לי כיום. א"ל אע"פ שאין אתה מאמין בכך השבעה לי באותו היום שתהא ראוי לנחול שלא תערער עלי, וישבע לו שלא יבקש חלק בארץ כלל אפילו כפשוט: וימכור את בכורתו ליעקב. בדמי המאכל והמשתה, וכן הוא אומר וילך (מאיליו) [אל ארץ] מפני יעקב אחיו (בראשית לו ו). שנשבע לו על כל חלקו:

לד) ויעקב נתן לעשו. בדמי הבכורה: לחם ונזיד עדשים ויאכל וישת. כל צרכו: ויקם וילך. ולא נשתהה אצל אביו לנחמו: ויבז עשו. לשון בזיון, ודומה לו ויבז בעיניו (אסתר ג ו), בוו יבוזו לו (שה"ש ח ז), לא יבוזו לגנב כי יגנוב (משלי ו ל). והכנים עמו כת של פורנים אמר נאכל ונשתה ונלעג עליו ואמסור לו דבר בטל מה שלא בא לידי, ולא עתיד לבוא לידי לעולם:

ורבותינו דרשו ואלה תולדות יצחק. למה הוצרך לומר בן אברהם, אלא לומר (מ) לך כל תולדותיו של אברהם האחרות אין בהם חפץ, זולתי תולדותיו של יצחק בן אברהם: אברהם הוליד את יצחק. (מא) שהיו דומין זה לזה וכן במעשיו הטובים, והיו הכל אומרים ודאי אברהם הוליד את יצחק: ויעתר יצחק. (מב) כמו ויחתר יצחק, מלשון מחתרת, כאדם שחותר בקיר לפתוח לו פתח: לה'. לשם הנכבד שקרא אביו, שנאמר ויקרא [שם] אברם בשם ה' (בראשית יג ד), ולהר המוריה הלכו למקום שנעקד שם. ויעתר כלומר ויחתר, כמו שיצחק מחתר פתח רחמים, כך הקב"ה שמח לעשות רצון צדיק לפתוח לו פתח רחמים: ויתרוצצו הבנים. (מג) אמר ריש לקיש זה מתיר ציווּיו של זה, וזה מתיר צוויו של זה, וממעי אמן זרתו מתוחה כנגדו: (מד) ד"א ויתרוצצו הבנים בקרבה. כשהיא עוברת על בתי ע"ז היה מפרכס עשו לצאת, ועליו נאמר זורו רשעים מרחם תעו מבטן דוברי כזב (תהלים נח ד), וכשהיתה עוברת למקום קדושה, כגון בית המדרש היה יעקב מפרכס לצאת, ונדרש ויתרוצצו לשון מרוצה: ותלך לדרוש את ה'. (מה) להביא קרבן: ויאמר ה' לה. על ידי מלאך: שני גויים. (מו) גיים כתיב, יו"ד באל"ף מתחלף, (מז) שלמה ביעקב אנדריינוס בעשו: ורב יעבוד צעיר. כלומר והרבה יעבוד צעיר כמו ורב [ש]יהיו ימי (חייו) [שניו] (קהלת ו ג).

הערות ותקונים

ובפסיקתא שם: מ) כל תולדותיו של אברהם האחרות אין בהם חפץ. וכן הובא בלק"ט: מא) שהיו דומין זה לזה. תנחומא הנדפס מכבר תולדות אות ג' בהוספת המדפים ממנטובה ועיין ב"מ פ"ז ע"א, ורש"י עה"ת ויב"ע ולק"ט, ומדרש אגדה: מב) כמו ויחתר יצחק. עיין ב"ר פס"ג אות ה' ולק"ט (כ"ה כ"א): מג) אמר ריש לקיש. ב"ר שם אות ו'. תנחומא תצא אות י"ד (דף י"ח ע"א) ופסיקתא דר"כ פסקא זכור וע"ש הערה מ"ז ולקח טוב ופי' זרתיה אגרופו: מד) ד"א ויתרוצצו. שם שם: מה) להביא קרבן. וכן הובא בלק"ט: מו) גיים כתיב. עיין לעיל הערה י"ז: מז) שלמה ביעקב אנדריינוס בעשו. בב"ר פס"ג אות ז' אדריינוס בגוים שלמה בישראל: מח) יעבד חסר וי"ו. ז"ל בעל מנחת שי ורב יעבד צעיר יעבד חסר וי"ו כתיב וכל יעבד באורייתא דכותיה, ובב"ר פס"ג א"ר הונא אם זכה יעבוד ואם לא יעבד, וכתב בעל יפ"ת סי' ט' דחסר וא"ו כתיב ויש אם למקרא ואם למסורת, אם זכה הצעיר יעבד אותו הרב כפי המקרא ואם לאו יעבד הרב מהצעיר, ונראה

ב״ר שמעון צריך אדם לטפל בבנו י״ג שנים, מכאן ואילך צריך שיאמר (לא) ברוך שפטרני מעונש בני: ויהי עשו איש יודע ציד. מתרבותו של נמרוד, שהיה צד את הבריות בפיו כדרשנו. ועיקר הפשט ציד ציד ממש, ודומה לו לצוד ציד (בראשית כז ה), אשר יצוד ציד חיה (ויקרא יז יג). ולבי רחש להדבירו על אופן צידה, כדבר צידה שלח להם לשובע (תהלים עח כה), צידה לדרך (בראשית יב כה) כולן לשון מזון, אבל צידה שהוא לשון פועל כגון לצוד [ציד], יצוד ציד, הוא לשון מארב, כגון ואשר לא צדה (שמות כא יג), ודומיהן:

כח) ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו. ולפי שהיה יצחק בן זקונים היה מעונג ומפונק והיה אוהב מיני מעדנים והיה עשו צד חיות ועופות ומבשל ומאכילו היפה ומביא יין מובחר ומשקהו: ורבקה אוהבת את יעקב. (לב) לא נאמר אהבה אלא אוהבת, כל זמן ששומעת דבריו הנעימים ורואת דרכיו התמימות מוספת לו אהבה על אהבה:

כט) ויזד יעקב נזיד. לפי שכבר סיים סדרו של עולם לא הזכירו עוד, (לג) אלא כאן היה זמן פטירתו כשהיו הנערים בני ט״ו שנים אז נפטר אברהם, ויעקב שהיה גומל חסד הלך לנחם את אביו במיני תבשילין: ויזד יעקב נזיד. (לד) חבירו מוכיח עליו שתבשיל של עדשים היה, יסוד מלת זה הוא זד לבד, ולא מצאתי לו דמיון אלא עניינו מפרשו לשון תבשיל: ויבא עשו מן השדה. (לה) שבא על נערה המאורסה, ורמז לדבר ואם בשדה ימצא האיש את (נערה) [הנערה] המאורסה (דברים כב כה): והוא עיף. שהרג את הנפש, וכה״א כי עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד לא):

ל) ויאמר עשו אל יעקב הלעיטני נא. עיקר מלת לעט סבירא לי (לו) כדכתב רב חסדא הוא שמאכיל אדם את הנער או את החולה או לשום בריה ביד להיותו אוכל מחמת מאכיל, ואין לו דמיון במקרא זולתי בדברי רבותינו, (לז) דאמרי׳ במסכת שבת איזו הוא המראה ואיזה הוא הלעטה, אמר רב חסדא המראה הוא בכלי, והלעטה ביד, פי׳ המראה פיטום שור ומריא, (לח) ואנשי עיר הקודש פירשו הלעיטני נא, שפער פיו כגמל, ואמר אני אפתח את פי, ואתה הלעיטני ביד. (לט) ותנן אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו מאכלות הרבה כדי שילך ימים הרבה בלא מאכל: נא. לשון בקשה: מן האדום האדום הזה. כפל הדיבור שראה המאכל מבושל היטב והמרק מאודם מחמת העדשים האדומים, לכך ביקש לו מן העדשים ומן המרק שבו: כי עיף אנכי. כלומר כדי שירחם עליו: על כן. בשביל טיפול דבריו שהיה כופל לנזיד ב׳ פעמים, לכך קרא יעקב את שמו אדום:

לא) ויאמר יעקב מכרה. לשון ענוה: כיום. כלומר כאותו יום שאתה עתיד לירש את

הערות ותקונים

ר׳ אלעזר ב״ר שמעון. כ״ה בלק״ט. ובב״ר איתא א״ר אלעזר לבד: לא) ברוך שפטרני מעונש בני. בב״ר מעונשו של זה ובלק״ט מעונשו של בן זה ועיין ש״ע או״ח סי׳ רכ״ה: לב) לא נאמר אהבה אלא אוהבת. לשון הלקח טוב: לג) אלא כאן היה זמן פטירתו. ב״ר שם וב״ב ט״ז ע״ב ולק״ט: לד) חבירו מוכיח עליו שתבשיל של עדשים היה. מה שנאמר לחם ונזיד עדשים. ועיין לקח טוב (כ״ה כ״ט): לה) שבא על נערה המאורסה כו׳ שהרג את הנפש. עיין פסיקתא דר״כ פסקא זכור (כ״ב ע״ב) ובהערה ל״ב ול״ג וב״ר פס״ג אות י״ב. ותנחומא הקדום תולדות אות ג׳ ובהערה ט״ז ותנחומא תצא, ובגמרא ב״ב ט״ז ע״ב ובתנחומא הנדפס מכבר ריש שמות, ובתיב״ע ובלקח טוב ובהערה פ״ו פ״ז פ״ח וברש״י עה״ת: לו) כדכתב רב חסדא. עיין בהערה שלאחריה: לז) דאמרינן במס׳ שבת. דף קנ״ה ע״ב: לח) ואנשי עיר הקודש פירשו. ב״ר פס״ג אות י״ב, וילקוט רמז ק״ט, ובפסיקתא דר״כ פסקא את קרבני (נ״ט ע״א), ובפסיקתא רבתי פסקא את קרבני, ובתנחומא פנחס, ובמ״ר פנחס, ורש״י עה״ת, ולק״ט, וע״ש הערה צ״א: (לט) ותנן אין אובסין. גמרא שם, וב״ר שם,

ורב יעבוד צעיר, או ולרב יעבוד, אלא משמע האומץ והשיעבוד לזה ולזה, כל זמן שיעקב אמיץ עשו משועבד, שנאמר (ותהי) [ויהי כל] אדום עבדים לדוד (ש״ב ח יד), וכתיב עד הכרית כל זכר באדום (מ״א יא טז), וכיון שפשע יעקב בבוראו עשו אמיץ, ויעקב משועבד, שנאמר היו צריה לראש (איכה א ה), זכור ה׳ לבני אדום את יום ירושלים (תהלים קלז ז), וכתיב ועברת את אויביך (דברים כח מח), וכן יצחק לעשו אמר ואת אחיך תעבוד והיה כאשר תריד ופרקת עלו וגו׳ (בראשית כז מ):

כד) וימלאו ימיה ללדת. לסוף מאתים ושבעים יום: והנה תומים בבטנה. (כא) חסר א׳ כתיב, שלא היה מהם אלא תם אחד. אבל בתמר (שם לח כז) תאומים מלא כתיב, ששניהם היו תמימי דרך:

כה) ויצא הראשון אדמוני. שהיה עיקר יצירתו מטיפת אודם של אמו, ולפיכך היה אדום, ולפיכך יצא תחלה: כלו כאדרת שער. שלא היה בו מקום חלק אלא כאיצטלית הזו שעושין מן הצמר ומניחין במחצית קצוות הצמר לחוץ בשביל הגשמים שלא יטשטשו את בעליהן עוברי דרכים: ויקראו (את) שמו עשו. (כב) כאיש גדול ובעל שער. (כג) ויש אומרים עושה שוא, הוא שוא, ואלוהותו שוא, וזה מדרש:

כו) ואחרי כן יצא אחיו. שעתיד לתפוש אחריו ממשלת עולם: וידו אוחזת בעקב. ברגל של עשו: ויקרא שמו. (כד) קראהו הקב״ה יעקב: (כה) א״ר יצחק אמר הקב״ה אתן קריתם לחזירתכון שם, אף אני קורא לבני בכורי שם, שנאמר כה אמר ה׳ בני בכורי ישראל (שמות ד כב), ועיקר הפשט לכך נקרא יעקב על שיצא נאחז בעקב אחיו, אבל רבותינו אמרו שהקב״ה קראו יעקב שתופס מלכות בעקב, ומתברך בלשון עקב, כדכתיב והיה עקב תשמעון (דברים ז יב): ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם. ורבקה בת כ״ג שנה, ואברהם בן ק״ס, וראה את יעקב בן ט״ו שנה יושב באהלי תורה, ואם יאמר אדם למה לא היה אברהם מבקש רחמים על רבקה, יש להשיב כי רצה הקב״ה לחבב את יצחק בימי אביו ולהעמידו על מכונת אביו שיאמרו הכל ממלא מקום אבותיו הוא, ומה שכתב לפני זה ויגוע וימת אברהם (בראשית כה ח), וכתיב ויהי אחרי מות אברהם (שם שם יא), לא שיש מוקדם ומאוחר בתורה, רק כך דרכה של תורה, שפותח איש איש בפני עצמו ומסיימו:

כז) ויגדלו הנערים. (כו) עד שהיו בן י״ג שנים לא היו מעשיהן ניכרין, כיון שהוגדלו מעשיהן ניכרין, (כז) א״ר פנחס בר לוי (כח) כהדס ועצבונית, (כט) פי׳ קמשין, שגדלין זה על גבי זה, כיון שהגדילו, זה נותן ריחו, וזה נותן ריחו, כך אלו כל י״ג שנים היו שניהן הולכין ללמוד מצות ושניהם חוזרין בספר, (ל) מכאן אמר ר׳ אליעזר

הערות ותקונים

ורב יעבוד צעיר או ולרב יעבוד. עיין לקח טוב בהערה נ״ב, ושם הארכתי: כא) חסר א׳ כתיב. ב״ר פס״ג אות ח׳. וילקוט רמז ק״י ולק״ט ורש״י עה״ת ומדרש אגדה. ולדעתי יש לתקן בב״ר במקום להלן חסרים וכאן מלאים צ״ל להלן מלאים וכאן חסרים, ובב״ר פפ״ה אות י״ג כאן חסרים ולהלן מלאים. צ״ל כאן מלאים ולהלן חסרים: כב) כאיש גדול ובעל שער. בלקח טוב על שם הגוף שיצא עשו כאיש בעל שער: כג) וי״א עושה שוא כו׳. בלק״ט ד״א עשו עשוי להיות שוא ודתו שוא: כד) קראהו הקב״ה יעקב. לקח טוב ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: כה) א״ר יצחק. ב״ר פס״ג אות ח׳: כו) עד שהיה בן י״ג שנים לא היו מעשיהם נכרים. ב״ר פס״ג אות י׳ ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: כז) א״ר פנחס בר לוי. בב״ר שם נאמר ר׳ לוי אמר והמלות ר׳ פנחס ב״ר״ ליתא שם, ובילקוט רמז ק״י השמיט שם האומר, ובלקח טוב ר׳ פנחס בשם ר׳ לוי, והמאמר נשנה בתנחומא הנדפס מכבר אות ד׳ וגם שם מובא בשם ר׳ לוי לבד: כח) כהדס ועצבונית. ב״ר שם ותנחומא הקדום תולדות אות ב׳: כט) פי׳ קמשין. צ״ל פי׳ קוצין: ל) מכאן אמר

מן והעתרתם עלי דבריכם (שם). ועיקר תיבותיו לשון היפוך המדה. (ד) ודומה להן בדברי רבותינו עתר דפומבדיתא. (ה) ועל זה אמרו רבותינו למה נמשלו דברי תורה לעתר, לומר לך מה עתר זה מהפך את התבואה ממקום למקום, אף תפלתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקב״ה ממדת אכזריות למדת רחמנות. וכן יש לפתור והעתרתם עלי דבריכם (שם), כלומר והפכתם עלי דבריכם. וכן כתוב אחד אומר והפכתם [את] דברי אלהים חיים (ירמיה כג לו). וכן פשוטו של פסוק ויעתר יצחק, התפלל יצחק והיפך מדה בלבו של הקב״ה: לנכח אשתו. שהיא שטוחה בתחינה, והוא שטוח נוכחה, (ו) ואומר רבש״ע יודע אני שגזירתך קיימת, ואתה אמרת לאברהם אבי, כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), ועכשיו כל בנים שאתה עתיד ליתן לי תן לי מצדקת זו: כי עקרה היא. (ז) שנעקר עיקר מיטרא שלה: ויעתר לו ה׳. היפך הקב״ה מדתו בזכותו שכבר נעקד באהבתו לה׳, לכך שמח לעשות רצונו, ולכך שהתה עמו עשרים שנה, כדי שלא יאמרו אחיה וקרוביה ברכת תפלתם עשאה פירות: ותהר רבקה אשתו. (ח) גזר הקב״ה ונגלף לה עיקר מיטרא לקבל הוולד הריון:

כב) ויתרוצצו. (ט) היו מתחתכין ודוחקין זה את זה כשתי גבורים, (י) שזה רץ להרוג את זה, וזה להרוג את זה, ודומה לדבר ותרץ את גלגלתו (שופטים ט נג): בקרבה. במעיה, יש קרב שהיא כרס ממש, כדכתיב ואת כל החלב אשר על הקרב (ויקרא ג ג), ויש שהיא מעים, כדכתיב ותצחק שרה בקרבה, ודומה לו ותורתך בתוך מעי (תהלים מ ט), ויש שהיא תוך סתם, כדכתיב בקרב העם הזה (במדבר יד יד), וכל דומיהן: ותאמר אם כן. (יא) ר׳ חגי משום ר׳ יצחק אמר מלמד שהיתה רבקה מחזרת על פתחיהן של נשים (יב) [ואומרת להן הגיע לכם הצער הזה] ואומרת לאו, והיא צועקת ואומרת א״כ ששאר נשים לא הגיע להן כך: למה זה אנכי. בצער הזה: ותלך. (יג) לבית מדרשו של עבר: לדרוש את ה׳. לבקש רחמים על העובר, ואע״פ שאברהם קיים, הלכה אצל זקנים (יד) ללמדך שכל המקבל פני זקן שבדור, כאילו מקבל פני שכינה:

כג) ויאמר ה׳ לה. (טו) לא שנזדקק דבר קדשו ממש להשיח עם אשה מעולם זולתי עם שרה כדדרשי׳, (טז) אלא ע״י שם בן נח כהן צדק שחי אח״כ נ״א שנה, כי כל ימי חיי שם היו ת״ר שנה פחות שתי שנים, ועכשיו נמצא שהוא בן תקמ״ז שנה: שני גוים בבטנך. (יז) גיים כתיב, (יח) זה מתגבר בעולמו, וזה במלכותו, (יט) זה מלביש כלאים, וזה מלביש ציצית, זה עורך מערכות מלחמה, וזה סומך זקנים וסנהדרין: ושני לאומים ממעיך. מתוך מעיך יהיו נפרדין, זה מהול, וזה מושך ערלה: ולאם מלאם. מכאן עד סוף הפסוק אינו אלא דברים תלוין בסתם, שלא פירש מי יאמץ מזה, (כ) וכן

הערות ותקונים

ד) ודומה להן בדברי רבותינו עתר דפומבדיתא. נעלם ממני מקומו: ה) אמרו רבותינו יבמות ס״ד ע״ב: ו) ואומר רבש״ע. ב״ר פס״ג אות ה׳: ז) שנעקר עיקר מיטרא. עיין ב״ר שם: ח) גזר הקב״ה ונגלף לה עיקר מיטרא. ב״ר שם: ט) היו מתחתכין כו׳. לקח טוב וע״ש הערה ל״ט: י) שזה רץ להרוג את זה. ב״ר פס״ג אות ו׳ ולק״ט: יא) ר׳ חגי משום ר׳ יצחק. וכן הוא בלק״ט אבל במדרש ב״ר פס״ג אות ו׳ איתא ר׳ יצחק אומר והמלות „ר׳ חגי משום״ חסרים שם: יב) ואומרת להן הגיע לכם הצער הזה. הוספתי. וכן איתא בלקח טוב כלום הגיע לידכם כזה הצער ויאמרו לה לאו: יג) לבית מדרשו של עבר. בב״ר פס״ג אות ו׳ הלכה למדרש של שם ועבר, וכן הביא רש״י בפי׳ התורה וכן במדרש אגדה לבית מדרשו של שם: יד) ללמדך שכל המקבל פני זקן שבדור. ב״ר שם: טו) לא שנזדקק כו׳. עיין ב״ר פס״ג אות ז׳ ושו״ט מזמור ט׳ אות ז׳ וע״ש הערה מ״ז: טז) אלא ע״י שם בן נח. ב״ר שם ר׳ אלעזר אמר על ידי שם בן נח. ועיין שו״ט שם הערה מ״ט: יז) גיים כתיב. עיין ב״ר פס״ג אות ז׳ שני גוים שני גיאי גוים, ובמדרש שו״ט שם הגי׳ שני גוים גיים כתיב, ועיין במדרש לקח טוב כ״ה כ״ג ובהערה מ״ט: יח) זה מתגבר בעולמו וזה במלכותו. ב״ר שם, ועיין שו״ט הערה נ״ג: יט) זה מלביש כלאים. זה מחול כו׳. הוספת המחבר: כ) וכן

את יעקב, ויצחק היה בן ס' כשהוליד את יעקב, נמצא יעקב היה בן ס״ג כשנתברך, והלך יעקב אצל עבר, ולמד תורה ממנו י״ד שנה, עד שלא הלך לחרן, הרי בעמדו על הבאר בן ע״ז שנה היה, וי״ד שנים עבד בשתי נשיו, עד שלא נולד יוסף, ויוסף בן ל' שנה היה בעמדו לפני פרעה, ושבע שני השבע, ושנתיים של רעב, הרי ק״ל ליעקב בעמדו לפני פרעה, וכה״א ימי שני מגורי שלושים ומאת שנה (בראשית מז ט), הא למדת כל אלו י״ד שנה אצל עבר היה:

יח) וישכנו. כלומר בני ישמעאל: מחוילה. שכתוב בה ארץ החוילה אשר שם הזהב (שם ב יא): עד שור. היא קדש: אשר על פני מצרים. גבול כנגד גבול: באכה אשורה. מצר השלישי: על (כל פני) [פני כל] אחיו נפל. באחוזתו בין בני קטורה לבני יצחק. (לב) הכא אמר נפל, ולהלן הוא אומר ישכון (בראשית טז יב), אלא כל ימים שהיה אברהם קיים אמר ישכון, לאחר שנפטר אברהם נפל ישמעאל, (לג) ויש אומרים עד שלא פשט ידו בבית המקדש ישכון, כיון שפשט ידו בבה״מ נפל, (לד) ועליו הכתוב אומר על כן לא השכילו וכל (מרשתה נפרצה) [מרעיתם נפוצה] (ירמיה י כא):

שלמה פרשת לחיי שרה וירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמך לה פרשת עטרת הזקן ותפארת הבנים. עטרתו של אברהם שניצל מכבשן האש, אלא בשביל יעקב ובניו שעתידין לצאת ממנו, שנא' כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם וגו' (ישעיה כט כב). יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמיעני את קולך כי קולך ערב ומראך נאוה (שה״ש ב יד). אמר הקב״ה בת עמי דמיתיך ליונה המתחופפת בכנפיה וניצולת, כך אתה מחופפת במצותי וניצלת ומסתתרת בחנוי ובמדרנה בשביל שאני מכסך, וכל כך למה, מפני שאני מתאוה שתשחרי פני בצר ליך, כי קולך ערב לפני בשיחות תפילתך, ומראך נאוה לפני בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, וזה דרכך מנעוריך ואהבת כלולותיך, כי לאמותיך עקרתי ארבעתן שהייתי מתאוה לשיחתם ולתפלת בעליהן ונעתרו לי ופקדתי אותם:

תולדות.

יט) ואלה תולדות יצחק. אע״פ שתולדות ישמעאל ובני קטורה פסולין, (א) אעפ״כ לא כתב אלה, אלא ואלה, להוסיף על צדקותיו של אברהם: אברהם הוליד את יצחק. מה תלמוד לומר אלא שלא נקרא אברהם עד שנתבשר שיוליד את יצחק:

כ) ויהי יצחק בן ארבעים שנה. (ב) ג' שנה אחר שנעקד: בקחתו את רבקה בת בתואל הארמי. (ג) רמאי הוא בעל רמאות ומרמות: מפדן ארם. ממש: (אחיות) [אחות] לבן הארמי. כאביו: לו לאשה. כלומר ראויה היא לו לאשה, שגודלה בין רמאין הללו, והיתה תמימת דרך:

כא) ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו. עתירה לשון בקשה, ודומה לו העתירו (שמות ח ד), העתרתם (יחזקאל לה יג), אבל אין להם דמיון במקרא שילמדו ממנו, זולתי

הערות ותקונים

כ״ח ס': וכן הובא בלק״ט (כ״ה י״ב): לב) הכא את אמר נפל. ב״ר סוף חיי ורש״י עה״ת: לג) ויש אומרים. ב״ר שם: לד) ועליו הכתוב אומר הוספת המחבר:

תולדות. א) אע״פ לא כתב אלה אלא ואלה, להוסיף כו'. ר״ל ואלה מוסיף על הראשונים. עי' ב״ר פ״ב ופ״ל ושמ״ר ריש משפטים: ב) ג' שנים אחר שנעקד. עיין ברש״י עה״ת (כ״ה כ') ועיין תוספות יבמות ס״א ע״ב ד״ה וכן: ג) רמאי הוא. ב״ר פס״ג אות ד':

(כד) סתמו פלשתים בארות של אברהם: ויברך אלהים את יצחק בנו. העמיד תחתיו ושב ויחפור אותו. ויהי אחרי מות משה (יהושע א א), פסק המן והבאר וענני כבוד, העמיד הקב"ה את יהושע, וכבש לו לישראל את הארץ. ויהי אחרי מות יהושע (שופטים א א), נתגרה בהן יתירת הארץ, העמיד הקב"ה יהודה תחתיו וכבשן. שנא' ויאמר ה' יהודה יעלה (שם שם ב), תחילה. ויהי אחרי מות שאול (ש"ב א א), היו פלשתים נלחמים בישראל, העמיד הקב"ה תחתיו את דוד וכבשן: ויברך אלהים את יצחק בנו. (כה) אמר אברהם אני בשר ודם עובר, אם אני מברך את יצחק הרי אני מגרה בו את ישמעאל ובני קטורה, אלא אני הולך לבית עולמי, ומה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו יעשה, לכך נגלה דבר קדשו על יצחק ובירכו, והעמידו על כוונת אביו: וישב יצחק עם באר. סמוך ישובו לבאר שנגלה דבריו של חי העולמים על הגר, ואמרה אתה רואי בעלבון:

יב) ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם. לא שפסל את הראשונים בני קטורה, אלא לייחסם אחר מות אברהם, מפני כבודו של אברהם, להודיע שקיים הקב"ה מה שאמר לאברהם, ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו וגו' (בראשית יז כ), מכיון שבירך את יצחק הפריד הפסולת ממנו, לומר שאינן בכלל אחד, לכך חזר הכתוב לומר: אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם. שאין בן האמה בכלל בן הגבירה:

יג) ואלה שמות בני ישמעאל בשמותם. ולא שיקרא בהם שם האבות אברהם ויצחק אלא לתולדתם נתייחסו, אחר מולדת אמם: בכור. חסר ו' כתיב, שלא יירש בכורה. ולא שמעתי מדרש שמותם:

טז) אלה הם בני ישמעאל. הפסולין להתיחס אחר זקינם: ואלה שמותם [בחצריהם ובטירותם]. אחר חצריהן ועל שם טירותם. חצרים אלו כפרים (כו) ותרגם פצחיהון, כלומר פתוחין בלי חומה, כמו יפצחו הרים רינה (ישעיה מט יג), טירות אלו בתי טייטראות, וית כל בית סגדתהון, וכאן תרגם כרכיהון, כדי ללמוד זה מזה כי לא היו מניחין בתי ע"ז שלהן זולתי בכרכין: שנים עשר נשיאים. כמו שאמר הקב"ה לאברהם: לאמתם. חסר ו' כתיב, שכולם יהיו לאומה אחת:

יז) ואלה שני חיי ישמעאל (מאה) [מאת] שנה ושלשים שנה ושבע שנים ויגוע. (כז) בחולי מעיים, כדי למרק עונותיו, (כח) כי עשה תשובה ונתייסר בחולי מעיים: וימת ויאסף אל עמיו. שחלקו בנ"ע, (כט) ולמה נמנין שנותיו, לפי שבא מקדקדו של מדבר לגמול חסד לאברהם. (ל) א"ר לוי בר חמא מה ראה הכתוב לייחס שנותיו של ישמעאל, כדי לייחס שנותיו של יצחק, בן כמה שנים היה כשבירך את יעקב, ובן כמה שנים היה יעקב כשנתברך, (לא) מפורש במגילה, באותה שעה שנתברך יעקב מת ישמעאל, שנאמר וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם, וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל [בן אברהם] אחות נביות (בראשית כח ז ט), מלמד שקידשה ישמעאל לעשו, ומת באותו הפרק, והשיאה נביות אחיה, וישמעאל קדם ליצחק י"ד שנה, הוצ"א י"ד מן קל"ז, פשו להו קכ"ג, הרי שיצחק היה בן קכ"ג כשבירך

הערות ותקונים

ב"ר שם אות ד' וילקוט שם: כד) סתמו פלשתים. שם: כה) אמר אברהם אני בשר ודם עובר וכו'. ב"ר פס"א ועיין רש"י עה"ת ויחי כ"ה י"א ומדרש אגדה (כה יא): כו) ותרגם פצחיהון כו' וכאן תרגם כרכיהון. כוונתו לת"א: כז) בחולי מעיים. עיין ב"ר פס"ב אות ב': כח) כי עשה תשובה. ב"ב ט"ז ע"ב, ומדרש אגדה ורש"י עה"ת: כט) ולמה נמנין שנותיו. ב"ר סוף חיי: ל) א"ר לוי בר חמא. ב"ר שם ולפנינו בב"ר הגירסא א"ר לוי בשם ר' חייא. ובגמרא יבמות ס"ד ע"א אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן למה נמנו שנותיו של ישמעאל כדי לייחס בהן שנותיו של יעקב, וכ"ה בגמרא מגילה י"ז ע"א: לא) מפורש במגילה י"ז ע"א ומובא ברש"י עה"ת. ועיין רש"י תולדות

וקטורה כתיב אשה, ובשרה כתיב אשה, לכך ראויין להיות שווים בירושה, והשיב להן מתורת משה, ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו, אב שחילק נכסיו לבניו וישלחם זה מעל זה, כלום יש להם טענה זה על זה, ויצאו בבושת פנים: בעודנו חי אל ארץ (קדמה) [קדם]. (יא) אמר להם כל מה שאתם יכולין ללכת לפאת מזרח הזריחו שלא תכוו בנחלתו של יצחק:

ז) ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי. כדכתיב וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב ד). (מאה) [מאת] שנה ושבעים שנה וחמש שנים. (יב) ראה את יעקב בן ט"ו שנה:

ח) ויגוע. (יג) א"ר יהודה בר אלעאי חסידים הראשונים היו מתייסרין בחולי מעיים בעשרה בעשרים יום, (יד) לומר שהחולי ממרק: וימת אברהם בשיבה טובה. טובה. כמו שהבטיחו בין הבתרים: זקן ושבע. (טו) מלמד שהקב"ה מראה להן להצדיקים שכרן לפני מיתתן ונפשם שבעין וישונן להם, כמו שנאמר כי עתה שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי (איוב ג יג): (ויאסוף) [ויאסף] אל עמיו. (טז) מלמד שעשה תרח אביו תשובה ונפשו בג"ע, (יז) וכבר דרשינן ג' אנשים שנאמר בהן שיבה טובה:

(ט) ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו. (יח) כאן בן האמה חלק כבוד לבן הגבירה: אל מערת המכפלה. (יט) שהיתה כפולה בדמים כשתי שדות אחרות:

י) השדה אשר קנה אברהם מאת בני חת שמה קבר אברהם ושרה אשתו. (כ) קבר כתיב חסר ו', ללמדך שכל מי שגמל חסד בקבורת שרה, זכה לגמול חסד בקבורת אברהם: (כא) א"ר שמואל בר נחמני שם ועבר היו מהלכין לפני מטתן, וכבר דרשנו כמה נכנסו משנותיו של שם בשנותיו של יצחק, וראו איזה מקום מופנה לאברהם, וקברו את שרה (כב) בדייטרין שלו:

יא) ויהי אחרי מות אברהם. (כג) א"ר יודן כל מקום שנאמר ויהי אחרי מות, אילולי שהעמיד הקב"ה אחרים תחתיהם חזר העולם לאחוריו: ויהי אחרי מות אברהם.

הערות ותקונים

סנהדרין שם. ובב"ר פס"א אות ז' ולק"ט ע"ש: יא) אמר להם כו'. ב"ר שם וילקוט רמז ק"י ולק"ט וע"ש הערה י"ד: יב) ראה את יעקב בן ט"ו שנה. כן הובא בלקח טוב. ועי' סד"ע רבא פ"א יעקב שימש את אבינו אברהם ט"ו שנה: יג) אר"י בר אלעאי. ב"ר פס"ב אות ב'. וילקוט רמז ק"י ולק"ט: יד) לומר שהחולי ממרק. עי' רש"י שבת קי"ח ע"ב וע"ש בתוס', ועי' בלק"ט שם בהערה י"ז: טו) מלמד שהקב"ה מראה. ב"ר וילקוט ולק"ט: טז) מלמד שעשה תרח אביו תשובה ונפשו בג"ע. בב"ר פל"ח אות י"ב בישרו שיש לאביו חלק בעוה"ב, ובלקח טוב בישרו שתרח אביו בגן עדן. ובמדרש אגדה (ט"ו ט"ו) בישרו שעשה תרח אביו תשובה. וכן בלק"ט (י"א כ"ז) הודיענו הכתוב כי תרח עשה תשובה: יז) וכבר דרשינן ג' אנשים שנאמרו בהם שיבה טובה. ב"ר פמ"ד אות כ', ופס"ב אות ב': יח) כאן בן האמה. ב"ר שם ובלק"ט שחלק לו כבוד ישמעאל ליצחק: יט) שהיתה כפולה כו' לקח טוב: כ) קבר כתיב חסר וי"ו ללמדך שכל מי שגמל חסד כו'. הדרוש חסר כתיב ליתא במדרש ב"ר רק בב"ר שם פס"ב אות ג' איתא כך: השדה אשר קנה אברהם א"ר תנחומא והלא מקבורתו של שרה לקבורתו של אברהם ל"ח שנה והכא את אמר שמה קבר אברהם ושרה אשתו, אלא בא ללמדך שכל מי שגמל חסד לשרה זכה לגמול חסד לאברהם, וכן הובא בילקוט רמז ק"י ובלק"ט: כא) א"ר שמואל בר נחמני שם ועבר היו מהלכין לפני מטתן. ב"ר שם וילקוט שם. כב) בדייטרין שלו. בב"ר שם בדיוטרין שלו „במקום מוכן ומזומן". המלות שהסגרתי הם הוספה מאיזה מפרש, וכן כתב המ"כ, והמאמר מובא בערוך ערך דיוטר והמלות האלה ליתא שם, וכן ליתא בילקוט סוף חיי, ופי' מערה כפולה (דאפפעלהעהלע): כג) א"ר יודן.

אשה לבנו גדול, ואח"כ ישא לעצמו, שנא' ויביאה יצחק האהלה וגו', וכתיב בתריה ויוסף אברהם ויקח אשה וגו':

[כה] א) ויוסף אברהם. עיקר תוספות זו כאדם שעסוק בדבר ופוסק ומוסיף עוד לעשות בו, כענין שנא' ויוסף ה' דבר אלי עוד (ישעי' ח ה) וכתיב מה יוסיף ה' דבר עמי (במדבר כב יט): ויקח אשה. ולא לשון פילגש: ושמה קטורה. לשון קישור, ולשון תרגום היא, כדכתיב ותקשר (בראשית לח כח), ותרגם וקטרת, דאע"ג דכתיב בה ותלך ותתע במדבר (בראשית כא יד), תאמר שנחשד עליה בריה, ת"ל ושמה קטורה, (ב) קשורה כאדם שחותם גנזיו ומצאו בחותמו, ודומה לדבר גן נעול מעין חתום (שה"ש ד יב):

ב) ותלד לו. (ג) ריש לקיש אמר תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, קין עיקר ושת לשון תוספות, ונתמלא העולם משת, ישמעאל עיקר ובני קטורה ע"י שהן לשון תוספות נתרבו, יוסף עיקר של רחל והוליד שנים, ובנימין שהוא לשון תוספת העמיד עשרה, שנא' ובני בנימין בלע וגו' (בראשית מו כא), ער עיקר, ושלה שהוא לשון תוספת (ד) מעמיד שני בתי דינין. עיקר שנות איוב ק"י שנה, ונוספו לו ק"מ שנה, עיקר מלכות חזקיהו י"ד שנה, ונוספו לו ט"ו שנה, ודומה לדבר ונפשו קשורה בנפשו (בראשית מד ל): את זמרן. (ה) שמזמר (בתוף) לע"ז: ואת יקשן. שמקיש בתוף לע"ז. ומדרש השאר לא שמעתי:

ג) אשורים ולטושים ולאומים. (ו) א"ר שמואל ב"ר נחמני תגרין לופרין וראשי אומין כולהון:

ה) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. (ז) זו מערת המכפלה והדייתקי:

ו) ולבני הפלגשים. (ח) חסר כתיב, שלא היתה אלא פילגש אחת. היא קטורה היא הגר כדדרשנו: נתן אברהם מתנות. (ט) שמסר להם שם טומאה, היינו איצטגנינות שהיה יודע: וישלחם מעל יצחק בנו. שלא יערערו עליו עוד, (י) ובכך נצח גביהה בן פסיסא את בני ישמעאל ובני קטורה, כשבאו לדון עם ישראל לפני אלכסנדר מוקדון, על עסקי ארץ כנען, שאומרים יש להם חלק בו שהיו דנין מתורת משה, שנא' ישמעאל בן אברהם (בראשית כה יב), וכתיב יצחק בן אברהם (שם שם יט), בהגר

הערות ותקונים

וז"ל: ולמה נסמכה פרשה זו למעלה לומר לך שאם יש לאדם בן גדול צריך שישיאנו תחלה ואח"כ ישא הוא אשה: ב) קשורה כאדם שחותם גנזיו ב"ר וילקוט שם ולק"ט. וע"ש בהערה ח': ג) ריש לקיש אמר תוספתו של הקב"ה. בב"ר פס"א אות ד' בר קפרא אמר תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, ובילקוט סוף רמז ק"ט ובלק"ט (כ"ה א') מובא ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא. ומזה תראה כי במדרש ב"ר לפנינו נשמטו המלות „רשב"ל בשם" והמחבר הביא ריש לקיש אמר, ורשב"ל וריש לקיש הכל אחד, והשמיט המלות בשם בר קפרא: ד) מעמיד שני בתי דינין. בב"ר שם מעמיד עשרה בתי דינים. וכתב מהרז"ו צ"ע מנ"ל על עשרה ב"ד ובכתוב יש ראיה על שני בתי דינים כמ"ש ער אבי לכה ולעדן אבי מרשה ודרשו ברות רבה רפ"ב אב"ד של לכה ואב"ד של מרשה וע"ש בחידושי הרד"ל: ה) שמזמר בתוף לע"ז. ב"ר שם אות ה' בשם רבנן: ו) ארשב"נ תגרין לופרין וראשי אומין כלהון. בב"ר שם רשב"נ אמר אע"ג דאיתון מתורגמינן אימרין תגרי לופרין וראשי אומין, כלהון ראשי אומות הן. עי' ערוך ערך אמפר וערך תגר: ז) זו מערת המכפלה והדייתקי. בב"ר שם אות ו' ורבנן אמרי קבורה ודאתיקו: ח) חסר כתיב שלא היתה אלא פילגש אחת היא קטורה היא הגר. לפנינו מלא כתיב. וכן בב"ר פס"א אות ד' ולבני הפילגשים אשר לאברהם פלגשם כתיב אותה שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני. וגם רש"י בפי' עה"ת (כ"ה ו') הפילגשם חסר כתיב שלא היתה אלא פלגש אחת היא הגר היא קטורה, ועי' מנחת שי: ט) שמסר להם שם טומאה. סנהדרין צ"א ע"א ורש"י עה"ת ומדרש אגדה: י) ובכך נצח גביהה בן פסיסא את בני ישמעאל כשבאו לדין עם ישראל לפני אלכסנדר מוקדון.

דקא מודים אסיק ר׳ יוסף הלכתא כר״א וכר״ג דאמרי נאמנת ואת לא תעביד עובדא להשיאה ליוחסין, ואי נשאית לה מפקינן לה מניה, אבל היכא דלא מודי ודאי רוב פסולין אצלה, ובתר רובא אזלינן ומאינש דעלמא היא מעברא והולד ממזר. והתיר לנו את הנשואות, פי׳ נשואות שלנו ע״י חופה הבאה מחמת קידושין, וחותם בא״י מקדש ישראל ע״י חופה וקידושין. אלמא דבלא חופה וקידושין אין הורתו של ישראל בקדושה, אלא כבא אל אשה זונה: (קנא) ושבע ברכות של חופה מברכין אותה ז׳ ימי המשתה בדאיכא פנים חדשות, ואי ליכא פנים חדשות אינה מברך, אלא ברכה שביעית ותו לא: ובמכתב שטר כתובה יש שינוי מנהג בישראל על מכתב התוספת והנדוניא ולא פסיקא מילתא אפילו מדרבנן אלא כפי מנהג העיר, זולתי מאתים זוז לבתולה, שהן כ״ה סלעים דנפקא לן מן מוהר הבתולות, ולאלמנה מנה מדרבנן כשמה דהיינו אל מנה: ואנב שהזקקתי לכל כך כתבתי טופס השטר דצריך למקני לך קנין כתובה באנפי עשרה כי היכי דלישתעביד באחריותה, וצריך לשרטיה בשרטוטין, והה״ה לכל שטרי ב״ד, ולא יהא בה תיבה שאינה נמורה, ואם נחסר בה תיבה צריך לכותבה בין חטי ולמכתב בשיטה אחרונה דביני חטי קיימא, וכן אם אירע בה שום שיבוש ומחקה צריך לקיימו בשיטה אחרונה, אם יש לה אב כותב ודין נדוניא דהנעלת ליה מבית אבוה, ואם לא כותב דהנעלת ליה סתם, ואם היא בחזקת בתולה כותב פלונית בתולתא, ואם היתה כבר אלמנה כותב פלונית בת פלוני סתם, וכן אם היא בחזקת בתולה כותב ויהיבנא ליכי כסף זוזי מאתן מוהר בתוליכי דחזי לכי מדאוריתא, ואם היא אלמנה כותב זוזי מאה סתם, והנדוניא והתוספות כותב כמנהג, וחותם החתן ואחריו שנים או שלשה עדים כשרים במעשיהם ורחוקים מקרובות, וצריכים בני ברית קודש ללמוד מצור חצבתם להדבק בטובים שבעולם, שנאמר כי אם אל ארצי ואל מולדתי תלך ולקחת אשה לבני משם (בראשית כד ד). וכל הנושא אשה לשם שמים דרכיו מוצלחים, ויש לו חלק לעולם הבא, (קנב) והנושא אשה שאינה הוגנת לשום ממון, עליו הכתוב אומר בה׳ בגדו כי בנים זרים ילדו עתה (יאכלו) [יאכלם] חדש את חלקיהם (הושע ה ז), חדש נכנס וחדש יצא, וממון כלה, והנושא לשום יופי הויין לו עזי פנים, (קנג) והנושא בת עם הארץ, נמשל כענבי הגפן שמשתרגות בסנה דבר כיעור ואינו מתקבל, והוויין לו בנים קשים ומורדים בישראל, ובתו ככלב, ועליו הכתוב אומר כל שוכב עם בהמה מות יומת (שמות כב יח), (קנד) והנותן בתו לע״ה כאילו כופתה ונותנה לפני ארי, מה ארי דורס ואוכל, אף ע״ה דורס ובועל ואינו מתבייש, ואיזהו ע״ה כל שאין יודע גבורותיו של הקב״ה, ואינו יודע תפלה וברכות שאפילו נראה שהוא חסיד, ארור הוא לאלהי ישראל, שאינו יודע שבחו של הקב״ה, אע״פ שנראה חסיד עיקרו רשע, (קנה) שכך אמרו רבותינו אין בור ירא חטא ולא ע״ה חסיד. (קנו) ולפיכך ימכור אדם מה שיש לו וישא בת ת״ח, שאם מת או גולה, בניו ת״ח, וישיא בתו לת״ח, משל לענבי גפן בענבי גפן דבר נאה ומתקבל:

ירויהו דורשי הענין וישכילו. (א) וסמוך לה פרשה תלמוד דרך ארץ, שישא אדם

הערות ותקונים

י״ג סע״ב: קנא) ושבע ברכות של חופה מברכין אותה ז׳ ימי המשתה בדאיכא פנים חדשות. כתובות ח׳ ע״א, ושאילתות חיי ולק״ט: קנב) והנושא אשה שאינה הוגנת. קידושין ע׳ ע״א: קנג) הנושא בת ע״ה. פסחים מ״ט ע״א: קנד) והנותן בתו לע״ה כאילו כופתה ונותנה לפני ארי. גמרא שם: קנה) שכך אמרו רבותינו אין בור ירא חטא. אבות פ״ב מ״ו: קנו) ולפיכך ימכור אדם מה שיש לו. גמרא פסחים שם:

[כה] א) וסמוך ליה פרשה תלמוד ד״א שישא אדם אשה לבנו הגדול. ב״ר סוף פ״ס וילקוט רמז ק״ט ותנחומא הנדפס מכבר חיי אות ח׳ ולק״ט וע״ש בהערה א׳ ומדרש אגדה הביא

במשפחתה ובקרובותיה ולקדש בפני שני עדים כשרים. (קמג) ואח״כ נוטל כוס של יין ומברך בפה״ג. (קמד) שהכל ברא לכבודו, יוצר האדם, שמח תשמח, שהוא ברכה להזוג, וכל מה שיכולין לברך ולשמח החתן והכלה עושין. (קמה) שכל המברכו ומשמחו זוכה לחמשה קולות. וז׳ ברכות הללו, כנגד ז׳ ברכות שבירך הקב״ה את אדם וחוה, שנאמר ויברך אותם אלהים (בראשית א כב). ראשונה ברכת היין המשמח אלהים ואנשים, והיא קודמת לכל קידוש והבדלה. ואחריה שהכל ברא לכבודו, ואע״פ שאינו מן הענין והסדר אלא מאשר יצר ואילך שמתחיל בדבר שניהם, אלא על שברא הקב״ה כל בריות העולם וכולם לא בראו אלא לכבודו, שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו (ישעיה מג ז). וכתיב כל פעל ה׳ למענהו (משלי טז ד). ואחריו יוצר האדם, כי אחר יצירת כל בריות יצר את אדם הראשון, (קמו) כי ביום הששי בשעה ראשונה עלה במחשבה, בשניה נמלך במלאכי השרת, בשלישי הוצבר עפרו, ברביעית גבלו, בחמישית רקמו, בששית נפח בו רוח חיים ועמד על רגליו, לפיכך מברך יוצר האדם על יצירת אדם לבדו, ומתחיל בסדר הזוג ומברך אשר יצר את האדם בצלמו, שבשעה ששית הפיל עליו תרדמה, שהרי כבר בראו צלם ודמות ותבנית ועכשיו התקין לו ממנו, כלומר מצלעו בניין עדי עד, כדכתיב ויבן ה׳ את הצלע (בראשית ב כב), ומסיים יוצר האדם, כי שניהם להדדי נקראו אדם, שנאמר זכר ונקבה בראם (שם ה ב): (קמז) ברכת אירוסין. אשר קדשנו במצותיו וצונו על העריות, (קמח) בתורה שבכתב, דכתיב איש איש אל כל שאר בשרו לא (תקריבו) [תקרבו] לגלות (ערותה) [ערוה] (ויקרא יח ו), ואסר לנו, בתורה שבעל פה, דכתיב לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך (דברים יז יא). אסר לנו ארוסות עצמינו שלא להתייחד עמה עד שיכניסנה לחופה ויתן לה כתובה, ויברך שבע ברכות, ואז תבעל לו בטוהר ובנקיון, ואם נתייחד עמה קודם לכן נמצא מרבה ספק ממזרות בישראל. (קמט) דתנן ראוה מעוברת ואמרו לה מה טיבו של עובר זה, אמרה להן מאיש פלוני וכהן הוא ר״א (ורבנן) [ור׳ גמליאל] אומרים נאמנת, ר׳ יהושע אומר לא מפיה אנו חיין אלא הרי זו בחזקת בעולה לנתין ולממזר עד שתביא ראיה לדבריה. (קנ) ואמרינן ההוא ארוס וארוסתו דאתו לקמיה דרב יוסף היא אומרת מגיה, והוא אמר אין מנאי, ומשום

הערות ותקונים

וע״ב אמר ליה רבה בר שימי בפירוש אמר מר דלא סבר להא דרב ושמואל. וע״ש בתוס׳ ד״ה בפירוש והביאו שם בשם רב אלפס ושאילתות דהלכתא כרבינא דהוא בתראה וסוף הוראה היה ע״ש, וכן ראיתי בבה״ג סוף הל׳ קידושין שהביא וז״ל אמר להו רבא בר שימי לרב אשי בפירוש לא סבר לה מר לדרב ושמואל דאמרי נערה שנתקדשה שלא לדעת אביה כי שדיך צריכה גט וצריכה מיאון אלא לא אמרינן כיון דשדיך הוה ליה כמאן דארצי קמיה ושתיק וכיון דשתיק בשעת קידושין דילמא מינח נייח לי והלכתא כרבינא. ובאלפסי פ״ב דקדושין הביא וכלהו רבוואתא קמאי ז״ל הכי פסקי כגון רב אחא משבחא (הוא בעל השאילתות) ובעל הלכות גדולות ורבינו האי בתשובותיו הני כלהו פסקו הלכתא כרבינא דהוא בתרא ע״ש: (קמג) ואח״כ נוטל כוס של יין ומברך בפה״ג. בגמרא כתובות ז׳ ע״ב ליתא שמברך על הכוס ברכת הגפן, רק כ״ה בשאילתות פ׳ חיי אות ט״ז וכן בבה״ג ריש ה׳ כתובות, ועי׳ מס׳ סופרים פי״ט הי״א, וכן הביאה רב עמרם גאון בסידורו צד נ״ג, וכן הביא הלק״ט חיי כ״ד ג׳: קמד) שהכל ברא לכבודו יוצר האדם שמח תשמח. חסרון הניכר יש כאן כי לא הביא כל הברכות. והביאם במאמר שלאחריו: קמה) שכל המברכו ומשמחו זוכה לחמשה קולות. עי׳ ברכות ו׳ ע״ב: קמו) כי ביום הששי בשעה ראשונה עלה במחשבה. עי׳ פסיקתא דר״כ פסקא בחדש השביעי (ק״נ ע״ב), וי״ר ריש פכ״ט, תנחומא הקדום שמיני אות י״ג, פדר״א פי״א, אדר״נ פ״א, ופסיקתא רבתי פסקא מנה אחת אפים, ושו״ט מזמור צ״ב אות ג׳, וסנהדרין ל״ח ע״ב, ותראה שנויים וחלופים: קמז) ברכת אירוסין אשר קדשנו כו׳. כתובות ז׳ ע״ב: קמח) בתורה שבכתב. הוא דברי המחבר: קמט) דתנן ראוה מעוברת. משנה כתובות י״ג ע״א: קנ) ואמרינן ההוא ארוס וארוסתו דאתו לקמיה דרב יוסף. גמרא שם

לאחר שתשתחררי, לאחר שימות בעלך, לאחר שיחלוץ יבמיך, לאחר שתמות אחותך, אינה מקודשת. משום שאין הדברים מסורין בידו באותה שעה לפיכך לא קנאה אפילו להתגייר הוא לא בידיה דבעי ב״ד של שלשה, דהא משפט כתיב ביה, ומי יימר דמזדקקי ליה ביה תלתא. (קלג) וכן האומר לחבירו אם ילדה אשתך נקבה תהא מקודשת לי, לא אמר ולא כלום. (קלד) א״ר חנינא לא שנו אלא שאין אשתו מעוברת, אבל אשתו מעוברת ועוברה ניכר דבריו קיימין, ודברי הכל: (קלה) הממנה שליח נאמן ואומר לו צא וקדש לי אשה בכל מקום שאתה מוצא והלך ונאנס, ולא יכול להחזיר שליחותו, אם קידש אם לא קידש, או היכן קידש ואימתי קידש, ומת אותו שליח או נשבה למרחוק, יש לומר חזקה שליח נאמן עושה שליחותו, והרי זה נאסר בכל הנשים שבעולם, שבכל אחת ואחת יש לומר שמא אחותה קידש לו שלוחו או אמה או בתה, והרי זו נאסרת עליו, ואע״פ שהנשים אשר בסתם זה מותרות לכל אדם בלעדיו, הוא ודאי אסור בהן, שחזקה שליח נאמן עושה שליחותו. (קלו) ומודה רב נחמן באשה שאין לה לא אם ולא בת ולא אחות ולא שאר קרובות שהיא נאסרת לאיש בעבורו שהוא מותר לקחתה, וכן אם היו לו קרובות הללו ובעת שהלך שלוחו לקדש לו אשה היו אלו הקרובות נשואות או ארוסות ונמצא כי אחר לכת השליח נתארמלו או נתגרשו הרי זו מותרת לו. כי אם זו קידש שלוחו מוטב כי הקרה ה׳ לפניו אותה, ועל קרובותיה אין לחוש שהרי הן נשי אחרים ולא היה יכול השליח לקדשן, וצריך הדבר להיות מעומד על בוריו בדקדוק ע״פ עדים, אבל גבי גט אע״ג דהדר אמר נתתי לה לא אמרינן חזקה שליח שעושה שליחותו, ופיו שאומר נתתי לה הרי הוא כשני עדים ופטורה, אלא אסורה עד שתתגרש בעדים. (קלז) דאתמר בעל אומר לגירושין, (קלח) ושליח אומר לגירושין, ואשה אומרת נתנו לי ואבד ממני (קלט) ר׳ יוחנן אמר אין דבר שבערוה פחות משנים, והלכתא כוותיה לחומרא, דהיינו קידושין אמרינן חזקה שליח עשה שליחותו, אבל להקל להתיר אשת איש לעלמא לא: (קמ) ונערה המאורסה דפסקינן דהלכתא דברי הכל אביה ולא היא, (קמא) הני בדלא שדך לאביה, אבל שדך ליה מעיקרא ואירצי ליה ובתר הכי קדשה שלא מדעתו רב ושמואל דאמרי תרווייהו צריכה גט וצריכה מיאון, (קמב) ולא קי״ל כותייהו, אלא כרבינא דהוא בתרא, דאמר דשייך לא ניחא ליה דלפקעה עצמה מרשותיה דהא זיכה ליה רחמנא בכסף קידושין, הלכך לא אירצי דלתקדשי בלא דעתיה, וכיון דלא ניחא ליה בהני קידושין אינה מקודשת: וצריכין בני ברית קודש כשבאין לישא אשה לבדוק תחלה

הערות ותקונים

זו מקודשת לאחר שאתגייר. משנה שם: קלג) וכן האומר לחברו. משנה שם: קלד) א״ר חנינא. גמרא שם ס״ב ע״ב: קלה) הממנה שליח כו׳. עי׳ גיטין ס״ד סע״א דאמר ר׳ יצחק האומר לשלוחו צא וקדש לי אשה סתם ומת שלוחו אסור בכל הנשים שבעולם חזקה שליח עושה שליחותו, ועי׳ נזיר י״א סע״ב וי״ב רע״א וברש״י שם, ועי׳ טור אה״ע סי׳ ל״ה ובב״י שם. ונראה כי המחבר נקיט לישנא דהשאילתות פ׳ חיי סי׳ י״ז ע״ש: קלו) ומודה רב נחמן. צ״ל ומודה ר׳ יוחנן עי׳ נזיר י״ב ע״א, ועי׳ בשאילתות שם: קלז) דאתמר בעל אמר לגירושין. גיטין ס״ד ע״א: קלח) ושליח אומר לגירושין. צ״ל ושליש אומר: קלט) ר׳ יוחנן אמר. גמרא שם: קמ) ונערה המאורסה דפסקינן דהלכתא דברי הכל אביה ולא היא. משנה גיטין ס״ד ע״ב נערה המאורסה היא ואביה מקבלים את גיטה, א״ר יהודה וכו׳ אלא אביה מקבל את גיטה לבד, וכן הוא בקידושין מ״ג ע״ב ור׳ יוחנן אמר לקדושין דברי הכל אביה ולא היא: קמא) הני בדלא שדך לאביה אבל שדך ליה מעיקרא ואירצי ליה ובתר הכי קדשה שלא מדעתו רב ושמואל דאמרי תרווייהו צריכה גט וצריכה מיאון. כונתו למאמרם קידושין מ״ד ע״ב איתמר קטנה שנתקדשה שלא לדעת אביה אמר שמואל צריכה גט וצריכה מיאון כו׳ שררוה לקמיה דרב אמר האלהים צריכה גט וצריכה מיאון כו׳ א״ר נחמן והוא ששדכו וע״ש בתוס׳ ד״ה קטנה שכתבו ונראה דה״ה בנערה כו׳: קמב) ולא קי״ל כוותיהו אלא כרבינא דהוא בתרא. כוונתו למה דאיתא בגמרא שם מ״ה ע״א

מקודשת: (קיג) א״ר פפא באתרא דמקדשי והדר מסבלי חיישינן, פי׳ אם שידך לאשה ונתרצית וקדם ושלח לה סבלונות, כיון דאורחייהו לקדש ברישא חיישינן שמא שלח הני לשום קידושין, מסבלי והדר מקדשי לא חיישינן לסבלונות: (קיד) האומר לחבירו צא וקדש לי אשה פלונית והלך וקידשה לעצמו מקודשת לשני אלא שהלך ברמאות (קטו) וכן האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר למ״ד יום, ובא אחר וקדשה בתוך למ״ד, מקודשת לשני, (קטז) לא קדשה אחר בתוך ל׳ רב ושמואל דאמרי תרוייהו מקודשת ואע״פ שנתאכלו הני זוזי ולא לפקדון דמי ולא למלוה דמי, אלא בתורת קרושין יהבינהו להו. (קטז*) לא קדשה אחר וחזרה בה, ר׳ יוסי אומר חוזרת, והלכתא כוותיה. (קיז) וכן היא שנתנה רשות לשליח לקדשה והלכה היא וקדשה את עצמה, אם שלה קדמה לשל שליח קידושיה קידושין לא קידשה עצמה וחזרה בה, ר׳ יוחנן אמר חוזרת דאתי דיבור ומבטל דיבור, וקיי״ל כוותיה. (קיט) המקדש אשה ע״מ כך וכך, נתקיים התנאי הרי זו מקודשת, לא נתקיים התנאי אינה מקודשת. (קכ) ע״מ שירצה אבא מכאן ועד שלשים יום לא מחה האב מקודשת, מחה האב אינה מקודשת, מת האב בתוך למ״ד יום מקודשת, דאמרינן תו מאן ימחה. (קכא) מת הבן בתוך שלשים יום מלמדין את האב שיאמר א׳ני רוצה שלא תצטרך לחליצה או ליבום: (קכב) האומר קדשתי את בתי ואיני יודע למי קדשתיה, ובא אחד ואמר אני קדשתיה נאמן, בין לכנוס בין ליתן גט, אבל באו שנים זה אומר אני קדשתיה וזה אומר אני קדשתיה צריכה גט משניהם, ואם רצו אחד נותן גט ואחד כונס. (קכג) אמרה נתקדשתי ואיני יודע למי נתקדשתי, ובא אחד ואמר אני קדשתיה, נותן גט ואינו נאמן לכנוס, דלא מירתת דידע שתהא מחפה לקחתו ותיבוש לומר אין זה שקידש אותי. (קכד) האומר לאשה קדשתיך (קכה) בפני פלוני ופלוני והלכו להם למדינת הים, והיא אומרת לא קדשתני כלל, הוא אסור בקרובותיה, (קכו) משום דשוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא, והיא מותרת בקרוביו (קכז), משום דאמרי איהו שקורי קמשקר. (קכח) וכן האומר קדשתיך בפני פלוני ופלוני והלכו להם למדינת הים, והיא אומרת לא קדשת אלא בתי, היא מותרת בקרוביו והוא אסור בקרובותיה ומותר בקרובות בתה, והבת מותרת בקרוביו, משום דאמרה אמי לאו כל הימנה לאוסרני. (קכט) וכן האומר קדשתי את בתך והיא אומרת לא קדשת אלא אותי, הוא אסור בקרובת הבת שהוא אסרן עליו ובבת שהיא אסרה עליה: (קל) המקדש את האשה סתם ואמר סבור הייתי שהיא כהנת והרי היא לויה, לויה והרי זו כהנת, עשירה והיא עניה, עניה והיא עשירה, הרי היא מקודשת מפני שלא הטעתו, (קלא) אלא דברים שבלב היו, ואין בהם כלום: (קלב) הרי זו מקודשת לי לאחר שאתגייר, לאחר שתתגירי, לאחר שאשתחרר,

הערות ותקונים

קיג) א״ר פפא באתרא דמקדשי והדר מסבלי חיישינן. קידושין נ׳ ע״ב: קיד) האומר לחבירו צא וקדש לי אשה. קידושין נ״ח ע״ב במשנה: קטו) וכן האומר לאשה. משנה שם: קטז) לא קדשה אחר בתוך ל׳ רב ושמואל. גמרא שם נ״ט ע״א: קטז*) לא קדשה אחר וחזרה בה, ר׳ יוסי אומר חוזרת. גמרא שם ולפנינו הגי׳ ר׳ יוחנן אמר חוזרת: קיז) וכן היא שנתנה רשות לשליח לקדשה. גמרא שם נ״ט ע״ב: קיט) המקדש אשה ע״מ כך וכך. משנה קידושין ס׳ ע״א: קכ) על מנת שירצה אבא. קידושין ס״ג ע״א וע״ב: קכא) מת הבן. שם ס״ג ע״ב: קכב) האומר קדשתי את בתי. שם שם במשנה: קכג) אמרה נקדשתי. גמרא שם: קכד) האומר לאשה קדשתיך. משנה קידושין ס״ה ע״א: קכה) בפני פלוני ופלוני והלכו להם למדינת הים. גמרא שם: קכו) משום דשוויא אנפשית חתיכא דאיסורא. הוספת המחבר, וכן פירש״י: קכז) משום דאמרי איהו שקורי קמשקר. הוספת המחבר: קכח) וכן האומר קדשתיך בפני פלוני ופלוני. במשנה שם: קכט) וכן האומר קדשתי את בתך. משנה שם: קל) המקדש את האשה סתם ואמר סבור הייתי. קדושין במשנה ס״ב ע״ב: קלא) אלא דברים שבלב היו ואין בהם כלום. הוספת המחבר, וכן פירש״י: קלב) הרי

(צו) ת״ר האיש מקדש בו ובשלוחו. (צז) אלא מצוה בו יותר מבשלוחו. האשה מתקדשת בה ובשלוחה, דאמרה טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלא: (צח) אמר רב שליח נעשה עד לקידושין, והלכתא כוותיה דהא ר׳ נחמן קאי כוותיה. (צט) דאמר רבא א״ר נחמן האומר לשנים צאו וקדשו לי את האשה הן הן עדיו הן הן שלוחיו, בין בקידושין בין בגיטין בין בממון. (ק) האיש מקדש את בתו כשהיא נערה. (קא) פי׳ מאחת עשרה שנה ומחצה עד סוף שתים עשרה שנה, כל שכן כשהיא קטנה משנולדה עד שהיא בת י״א שנה ומחצה, בו ובשלוחו: (קב) תנן התם נערה המאורסה בין היא ובין אביה מקבלין את גיטה, ר׳ יהודה אומר אין שתי ידים (קג) זוכות בגוף אחד, אלא אביה מקבל את גיטה ולא היא, (קד) וקיי״ל כר׳ יוחנן דאמר מחלוקת בגירושין דמכנסת עצמה בקבלת גיטה לרשות האב, אמרינן אביה נמי ניחא ליה שתקבלנו, משום הכי הוי גיטא, אבל בקידושין דמפקעת עצמה מרשות אביה, דברי הכל אביה ולא היא: (קה) יתומה שהשיאה אמה או אחיה כשהיא קטנה ברעתה ויודעת לשמור קידושיה, יכולה למאן, וכשנדלה והגיעה לבוגרת אמר׳ אי אפשי בקידושין שקידשני אמי או אחי הרי זה מיאון. השיאוה שלא לדעתה ואינה יכולה לשמור קידושיה אינה צריכה למאן. הגדילה ונתקדשה לאחר קידושיה הן הן מיאונה, (קו) וקיי״ל כר׳ חנינא בן אנטיגנוס, וכרב יהודה בן בתירה, והיא מותרת לכל קרוביו אלא שפסולה מן הכהונה: (קז) קידושי טעות, כגון דאמר לה התקדשי לי בכוס זה של יין, ונמצאת של דבש, על מנת שאני עשיר ונמצא עני, קיי״ל כתנא קמא בין לשבח בין לגריעותא בין שהטעתו היא אינה מקודשת, ואע״פ שאמרה בלבי היה להתקדש בו לו דברים שבלב אינו כלום: (קח) האומר לשלוחו צא וקדש לי אשה פלונית במקום פלוני, והלך וקידשה במקום אחר אינה מקודשת, דדוקא קאמר מקום פלוני שאין לי שם אויבים, אבל אם אמר לו הרי היא במקום פלוני והלך וקדשה במקום אחר מקודשת, שמראה מקום הוא לו ולאו דוקא קאמר ליה משום איבה: קטן שקידש אינן קידושין: קיבל קידושי בתו קטנה מקודשת ובאותו קידושין מקבלת את גיטה אבל קידשה ביהדותו של אב לגרשה בשמדו לא פשיטא לי: קטנה שקידשה אמה ואחיה ונמצא שאביה קיים אפילו מיאון אינה צריכה ושריא לעלמא: (קט) המקדש את האשה ע״מ שאין עליה נדרים, ונמצא עליה נדרים אינה מקודשת, כנסה סתם ונמצאו עליה נדרים תצא שלא בכתובה, (קי) דמצי אמר אי אפשי באשה נדרנית אבל גיטא בעי מדבריהם מספיקא, כיון דלא פירש דלמא דעתיה נמי אדרונא. וכן נמי במומין: (קיא) המקדש שתי נשים בפרוטה אחת או אשה בפחות משוה פרוטה, אע״פ ששלח סבלונות לאחר מכאן אינה מקודשת שמחמת קידושין הראשונים שלח ולא היה יודע שאין קידושיה קידושין: (קיב) וכן קטן שקידש בפרוטה אם שלח סבלונות לאחר שהגדיל אינה

הערות ותקונים

עי׳ כל זה בפוסקים הראשונים. צו) ת״ר האיש מקדש בו ובשלוחו. קידושין מ״א ע״א: צז) אלא מצוה בו. גמרא שם: צח) אמר רב שליח נעשה עד. קידושין מ״ג ע״א: צט) דאמר רבא אמר רב נחמן, גמרא שם: ק) האיש מקדש את בתו כשהיא נערה. קידושין מ״א ע״א במשנה: קא) פי׳ מאחת עשרה שנה ומחצה. הוספת המחבר: קב) תנן התם נערה המאורסה. משנה גיטין ס״ד ע״ב. ובגמרא קידושין מ״ג ע״ב: קג) זוכות בגוף אחד. במשנה שם זוכין כאחת. ובגמרא קידושין זוכות כאחד: קד) וקיי״ל כר׳ יוחנן. גמרא קידושין שם: קה) יתומה שהשיאה אמה. יבמות ק״ז ע״ב במשנה: קו) וקי״ל כר׳ חנינא בן אנטיגנוס וכרב יהודה בן בתירה. גמרא שם ק״ח ע״א: קז) קידושי טעות כגון דאמר לה התקדשי לי בכוס זה של יין כו׳. משנה קידושין מ״ח ע״ב: קח) האומר לשלוחו צא וקדש לי אשה פלונית. משנה קידושין נ׳ ע״א: קט) המקדש את האשה ע״מ שאין עליה נדרים. כתובות ע״ב ע״ב במשנה: קי) דמצי אמר אי אפשי באשה נדרנית כו׳. שם ע״ג ע״ב: קיא) המקדש שני נשים בפרוטה אחת. קידושין נ׳ ע״א במשנה: קיב) וכן קטן שקידש בפרוטה. משנה שם וכן קטן שקידש, ופירש״י ושלח סבלונות משתגדיל:

אמר כנסי סלע זה בפקדון וחזר ואמר התקדשי לי בו בשעת מתן הסלע, בין שאמרה ובין ששתקה מקודשת, אבל לאחר מתן סלע אם אמרה הין מקודשת, אבל אם שתקה אינה מקודשת, ואם אמר כנסי סלע זה שאני חייב לך וחזר ואמר התקדשי לי, ובשעת מתן סלע אמרה הן מקודשת, שתקה אינה מקודשת, לאחר מתן סלע אפילו אמרה הין אינה מקודשת. (פה) קידשה בגזל דידיה בחמס דידיה בגניבה דידיה, או שחטף סלע מידה וקידשה אם שידכה מקודם לכן מקודשת, והגזל ישלם לאשה, ואם לא שידכה אינה מקודשת. (פו) היה מדבר עמה על עסקי קידושיה ונתן לה דבר לשם קידושין ולא פירש, ר' יוסי אומר דיו, וקיימא לן כוותיה, והוא שעסקו בענין קידושין ולא פסקו עד שעת המתן וכן בגט. (פז) ואם אמר הרי את מקודשת לי על מנת שאתן לך כך וכך ממון, הרי זו מקודשת, והוא יתן, (פח) וקיי"ל כרב הונא דקאי ר' יוחנן כוותיה. (פט) ואם היה פקדונו אצלה ואמר לה התקדשי לי בפקדוני שאצלך, אם נגנב או אבד ונשתייר ממנו שוה פרוטה מקודשת, וקיי"ל כר' אליעזר. (צ) אמר רב נחמן האומר לאשה התקדשי במנה והניח לה משכון על אותו המנה אינה מקודשת, וקיי"ל כוותיה. (צא) והמקדש במלוה שיש עלה משכון מקודשת. (צב) פי' שהלוה לה מעות תחילה והניחה משכון עליהם ועכשיו מחל לה המלוה ומסר לה המשכון לשם קידושין, (צג) דאמר ר' יוסי ב"ר יהודה מעות הראשונים לא לקידושין ניתנו, וקיי"ל כוותיה. אבל במלוה עצמה שכבר הלוה אותה ויצאו המעות או שום דבר ועתה אומר לה מה שאתה חייבת לי יהא מחול ליך והתקדשי לי בו אינה מקודשת, דהא מעות אין כאן ומשכון אין כאן: (צד) ת"ר בשטר כיצד כתב לה על הנייר או על החרס אע"פ שאינה שוה פרוטה בתך מקודשת לי בתך מאורסת לי הרי זו מקודשת, והיא שלא בגרה וקיבלו: (צה) בביאה כיצד כגון שאמר לה מכור לי בתך לביאה שתהא מקודשת בגמר ביאה זו, ואפילו בת שלשה שנים ויום אחד מקודשת, אבל בפחות מכאן כנותן אצבע בעין ואינה ביאה. והוא שיש עדים שמסר לו האב ושנתייחד עמה ושהוציא האב את בתוליה לפניהם. וכשם שקידושין זו ע"י האב, כך כל ענייני קידושין ע"י האב, עד סוף שתים עשרה שנה, ומתחלת י"ג ולמעלה שנעשה בוגרות ואין לאביה רשות בה רק היא מקבלת קידושיה בין ע"י עצמה בין ע"י שליח. היו ע"י שליח צריכין להיות בפני שני עדים כשרים ורחוקים, שיכירו האיש והאשה, ויראו מה שהוא נותן לה, וישמעו מה שהוא אומר לה, וכיצד קבלת החפץ: ואם הטמינם אחרי גדר, אע"פ ששמעו דבריו, כיון שלא ראו מתת החפץ וקבלתו אינה מקודשת, וכן אתה אומר במקדש בלילה, אם לאור הנר והלבנה והאבוקה היה, וראו ושמעו הדבר מקודשת. והמקדש בעד אחד אין חוששין לקידושיו, ואפילו זה וזו מודין. וכן המקדש בשני פסולים, או בשני קרובין או עד אחד כשר ואחד פסול דאורייתא אינה מקודשת, אבל עד אחד כשר ואחד פסול דרבנן חיישינן לה וצריכה גט.

הערות ותקונים

ג' ע"א וג"ב ע"א ועי' בטור אבן העזר סי' כ"ח ובב"י שם: פו) היה מדבר עמה על עיסקי קידושיה כו' ר' יוסי אומר דיו. קידושין ו' ע"א ועי' בטור אה"ע סי' כ"ז ובב"י שם: פז) ואם אמר לה הרי את מקודשת לי על מנת שאתן לך כך וכך. קידושין ס' ע"א במשנה: פח) וקיי"ל כרב הונא דקאי ר' יוחנן כוותיה. בה"ג ה' קידושין: פט) ואם היה פקדונו ואמר לה התקדשי לי בפקדוני. קידושין מ"ז ע"א: צ) אמר רב נחמן האומר לאשה התקדשי לי במנה. קידושין ח' סע"א, ועי' בטור אה"ע סי' כ"ח: צא) והמקדש במלוה שיש עלה משכון מקודשת. קידושין י"ט ע"א: צב) פי' שהלוה לה מעות תחילה כו'. עי' בתוס' שם ד"ה במלוה. ועי' בהרא"ש ובקרבן נתנאל שם: צג) דאמר ר' יוסי ב"ר יהודה מעות הראשונים לא לקדושין ניתנו. גמרא שם: צד) ת"ר בשטר כיצד. קידושין ט' ע"א ועי' טור אה"ע סי' ל"ב ובב"י שם: צה) בביאה כיצד.

ד״א והנערה טובת מראה מאד בתולה. (עד) אר״ל בנות הגוים משמרות עצמן ממקום אחר, אבל זו בתולה ממקום בתולין: **ואיש לא ידעה.** ממקום אחר: (עה) תנן הגדול שבא על הקטנה, והקטן שבא על הגדולה ומוכת עץ כתובתן מאתים, דברי ר״מ וחכמים אומרים מוכת עץ כתובתה מנה. (עו) ר׳ אבהו בשם ר״א אומר טעמא דר״מ ואיש לא ידעה, הא אם נבעלה מעץ בתולה נקראת. טעמייהו דרבנן בתולה היא הא אם נבעלה מעץ בעולה היא נקראת: והלכות בתולים (עז) בפרשה ושם לה עלילות דברים (דברים כב יד) יזכינו הקב״ה לדורשן: **ויקח האיש נזם זהב וגו׳.** נתן לה לשום מתנה, ומתנות הללו בלשון רבותינו סבלונות. (עז*) דאיכא אתרא דמסבלי והדר מקדשי, והני סבלונות לא הדרי בין שמתה היא אחר שנתקדשה, בין מת הוא, בין שחזר, בין שחזרה בה, אבל באתרא דמקדשי והדר מסבלי משפטן. (עח) תנן השולח סבלונות לבית חמיו שילח שם מאה מנה ואכל שם סעודת חתן, (עט) שאפילו שוה פרוטה בלבד ומתה היא או חזרה בה, אין נגבין, שעל דעת סעידה שולח, ואגב שאכל שם סעודת חתן בדינר מחל לו הכל, אבל לא אכל ושתה שם שוה דינר לא חשיב ונגבין הכל. (פ) סבלונות מרובין, כגון כלי כסף וכלי זהב ובגדים יקרים שיחזרו עמה לבית בעלה, הרי אלו נגבין, בין שמתה היא, בין שמת הוא, בין שחזרה היא, בין שחזר הוא, אבל סבלונות מועטין אינן נגבין, וכן מאכלות ששילח לבית חמיו אינן חוזרין כשמתה או כשמת הוא או שחזר בו הוא, אבל חזרה היא אפילו אגודת ירק מחזרת ושמין לו הדמים בזול: **ומוהר הן תכשיטין** שנותן לאחר קידושין, עלייהו (פא) אמר רב פפא הלכתא בין מתה היא בין מת הוא בין חזר הוא בין חזרה היא מוהרי הדרי, קידושין לא הדרי, דאי הדרי קדושין אתי למיטעי לומר שמותר באחותה משום הכי אמרי דקידושין לא הדרי: (פב) תנן האשה נקנית בשלשה דרכים, וקונה את עצמה בשתי דרכים, נקנית בכסף בשטר ובביאה, בכסף [ב״ש אומרים בדינר ובשוה דינר] ב״ה אומרים בפרוטה או בשוה פרוטה, וכמה הוא פרוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי, הוא של כסף דמיו ח׳ פרוטות נחושת. (פג) ת״ר כיצד בכסף, נתן לה כסף או שוה כסף ואמר לה הרי את מקודשת לי, הרי זו מקודשת. נתן הוא ואמרה היא הריני מקודשת לך הוי קידושין מדרבנן, נתנה היא ואמר הוא אינה מקודשת, נתנה היא ואמרה היא אינה מקידשת, אבל אמר הילך דבר זה במתנה, וחזרה ואמרה הרי הוא שלך ואקדש ליך בו חיישינן ליה מדרבנן וצריכה גט. (פד) וכן אם

הערות ותקונים

עד) אר״ל בנות הגוים כו׳. ב״ר פ״ס אות ה׳ ושם הוא בנוסח אחר אר״ל לפי שבנותן של הגוים משמרות עצמן ממקום ערותן ומפקירות עצמן ממקים אחר אבל זאת בתולה ממקום בתולים ואיש לא ידעה ממקום אחר. ועיין בלק״ט (כ״ד ט״ז), וע״ש בהערה ע״א וע״ב: עה) תנן. משנה כתובות י׳ ע״ב. ובב״ר פ״ס אות ה׳: עו) ר׳ אבהו בשם ר״א אומר. ב״ר שם והגי׳ שם ר׳ חנינא משום ר׳ אליעזר: עז) בפרשת ושם לה עלילות דברים. הוא דברים כ״ב י״ד: עז*) דאיכא אתרא. עיין קידושין נ׳ ע״ב: עח) תנן השולח סבלונות לבית חמיו. משנה ב״ב קמ״ו ע״א: עט) שאפילו שוה פרוטה בלבד ומתה היא או חזרה בה אין נגבין. המחבר הוסיף על לשון המשנה כי במשנה שם נאמר „אפילו בדינר אינן נגבין״ ותו לא. גם המלות שהביא על דעת סעודה שילח ואגב שאכל שם סעודת חתן בדינר מחל לו הכל, הוסיף ג״כ. ועיין בפי׳ הרשב״ם שם שהביא מצאתי גירסא בפי׳ ר״ח שאינה בספרים שלנו ע״ש, ועיין גם בתוס׳ שם ד״ה איבעיא להו. ועיין בערוך ערך סבלונות: פ) סבלונות מרובין. מוסב על המשנה שם שלח סבלונות מרובין שיחזרו עמה לבית בעלה. וע״ז כתב כגון כלי כסף וכו׳. וכן מה שהביא אבל סבלונות מועטין אינן נגבית הוא גם כן במשנה שם. והסיום וכן מאכלות ששלח לבית חמיו אינן חוזרין כשמתה כו׳ הם ג״כ דברי המחבר: פא) עלייהו אמר רב פפא. ב״ב קמ״ה ע״א וע״ש בפי׳ הרשב״ם: פב) תנן האשה נקנית בשלשה דרכים. קדושין ב׳ ע״א במשנה: פג) ת״ר כיצד בכסף. שם ה׳ ע״ב וע״ש והמחבר הוסיף הרבה מדנפשיה: פד) וכן אם אמר כנסי סלע זה. קידושין י״ב ע״ב: פה) קידשה בגזל. עי׳ קדושין

והלא עדיין היה נפרד מאצל אביו ויושב עם עבר ת״ל והוא יושב בארץ הנגב, כבר שמשו ג׳ שנים ובא בפרק זה ויושב אצל אביו בחברון, כדכתיב ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה (בראשית יב ט), כנגד בית הבחירה:

סג) **ויצא** יצחק. מחברון: לשוח בשדה לפנות ערב. להתפלל לפני בוראו שהיה מוראו תמיד על פניו שלא ינסהו. לפיכך הוסיף על מעשה אביו, שאביו היה מתפלל בבקר לבד, וזה הוסיף וקבע תפלת המנחה, כדדרשינן, (סה) ועיקר מלת שיח אינה אלא תפלה, שנאמר אשפוך לפניו שיחי (תהלים קמב ג), וכתיב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו (שם קב א): לפנות ערב. בעונת המנחה, כדדרשינן בתפלת השחר של אברהם: וישא עיניו וירא והנה גמלים באים. הכיר שהם גמליו:

סד) **ותשא** רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפל. (סו) הרכינה עצמה מעל הגמל, ודומה לו כי יפול (ולא) [לא] יוטל (תהלים לז כד).

סה) **ותאמר** אל העבד מי האיש הלזה. (סז) ראתהו הדר כלוז, ודומה לו דבר אל הנער (הלזה) [הלז] (זכריה ב ח), וכן הנה בעל החלומות הלזה בא (בראשית לז יט) שהראה עצמו הדור לפניהם בכתונת פסים, וכן הארץ הלזו (יחזקאל לו לה) שהיתה הדורה ומעוטרת באילנות ועכשיו היא נשמה. רבנן אמרי הלזה כאלון זה: ההולך בשדה לקראתינו ויאמר העבד הוא אדוני. שתינשאי לו: ותקח הצעיף ותתכס. עצמה בו. צעיף לא מצאתי לו דמיון במקרא, זולתי [ותכס בצעיף (בראשית לח יד) וכן], ותסר צעיפה (שם שם יט), ויש לו לדורשו המוצע על פניה, ועיקר המלה היא רדיד, כי ותקח הצעיף, מתרגמינן בירושלמי ונסיב רדידא. ובלשון רבותינו נקרא הצעיף כבינתא, וכן יונתן בן עוזיאל תרגם והרדידים (ישעיה ג כג), וכבינתא. והוא בגד דק מאוד שמשימות הנשים על הראש, (סח) וכן גרסינן בשבת גבי רחילים, מאי כבינות שמכבנין אותו למילת, והוא צמר דק, פי׳ שמכבנים אותו לטלאים לעשותו נקי למילות, וכן (סט) צמר צחר (יחזקאל כז יח), מתרגמינן צמר נקי כבונא, ואונקלוס תרגם עיפא, שמרוב דחיקתו הוא נכפל שלא יראה שער ראשה, שכן מתרגם על וכפלת (שמות כו ט), ותעיף:

סו) **ויספר** העבד ליצחק את כל הדברים אשר עשה. כפשוטו, (ע) רבנן אמרי דברי שבח גילה, איך קפצה הארץ לפניו, (עא) א״ר אליעזר כללותיו של תורה מרובין מפרטותיה, שאילו בא לכתוב כל הדברים, היה כותב ב׳ וג׳ דפין:

סז) **ויביאה** האהלה שרה. (עב) כלומר כל מה שפסק באהל של שרה אחר מיתת שרה, (ענ) כדאמרינן בגמרא, חזר בביאת רבקה כמות שהי׳ בחייה של שרה, ולכך: ויאהבה (יצחק וינחם) [וינחם יצחק] אחרי אמו. כיון שחזרו כל הברכות שהיו אצל אמו:

הערות ותקונים

המחבר: סד*) כנגד בית הבחירה. ב״ר סוף פל״ט וילקוט סוף רמז ס״ז הלך ונסוע הנגבה. היה מכוין והלך כנגד בית המקדש: סה) ועיקר מלת שיח אינה אלא תפלה. ב״ר שם וילקוט ברכות כ״ו ע״ב, ע״ז ד׳ ע״ב, וכן ת״א לצלאה. וכן הביא הלק״ט: סו) הרכינה עצמה מעל הגמל. ב״ר שם אות ט״ו וילקוט ולק״ט. ותפול מעל הגמל איתרכינת. והוא לשון הת״א, ועי׳ רש״י עה״ת: סז) ראתהו הדר כלוז. בב״ר שם ראתה אותו הדור. והמלה „כלוז" הוסיף המחבר. ועיין בלק״ט ובהערה קמ״ב: סח) וכן גרסינן בשבת. דף נ״ד ע״א: סט) וכן צמר צחר מתרגמינן צמר נקי כבינא. בתרגום מתרגם ועמר מילת כבינא, וכן הביא הערוך את התרגום, ועיין בערוך השלם שם: ע) רבנן אמרי. ב״ר פ״ס אות ט״ו: עא) א״ר אלעזר. ב״ר שם וילקוט רמז ק״ט ולק״ט: עב) כלומר כל מה שפסק באהל של שרה אחר מיתת שרה חזר בביאת רבקה. הוא בב״ר שם אות ט״ז ושנו חושב ה׳ דברים שהיו בזמן שרה ופסקו וחזרו אח״כ כשנכנסת רבקה, ועיין בלק״ט הערה קמ״ז: ענ) כדאמרינן בגמרא. צ״ל במדרש והוא בב״ר שם. ובגמרא אין זכר מזה:

נט) וישלחו. הל' דגושה שהיא שילוח על מנת שלא לחזור: את רבקה אחותם. אחותו היה לו לומר, אלא מלמד שבאו כל קרוביה ובני העיר לגמול לה חסד ולשלחה: ואת מנקתה. (נו) זו דבורה: ואת עבד אברהם ואת אנשיו. כולם ליווס:

ס) ויברכו את רבקה ויאמרו לה אחתנו את היי לאלפי רבבה. כלומר תהיה, וכן בלשון זכר, הוה גביר (בראשית כז כט), הוה ארץ (איוב לז ו), היה אתה לעם (שמות יח יט), כולן לשון קל, וכאילו התי"ו בתחילת תיבתם, והה"א נחטפת. אמרו לה שמענו שהקב"ה אמר לאברהם, והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית יח כד), ועכשיו יהי רצון שאת תהיה עיקר הברכה, וממך יהיו אלפי רבבה ששכינה שורה בקרבם. (נז) ופלינא דר' אבהו, דאמר ר' אבהו דוויין ושפופין היו, (נח) ולא היו מברכין אלא בפה, שהרי אמרו לה את היי לאלפי רבבה, ואפ"ה לא נפקדה עד עשרים שנה משניסת ונתפלל עליה יצחק ונפקדה, ולכך כתיב ויעתר לו ה' (בראשית כה כא), לו ולא לקרוביה, (נט) שלא יאמרו האומות תפלתינו עשתה פירות, ועמדו ממנה אלפי רבבה, שנאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל (במדבר י לו): ויירש זרעך את שער (אויביו) [שונאיו]. בני כנען:

סא) ותקם רבקה ונערותיה. לא נאמרה קימה אלא בלשון יחידה, כנגד רבקה (ס) שקימה היתה לה, שיצאת מבית הפסול, ונזדווגה לצדיק: ותרכבנה על הגמלים. כלומר הגמלים שלקח עמו, (סא) שכן דרך הגמלין גדילין במזרח: ותלכנה אחרי האיש. (סב) א"ר מכאן שאסור לאיש להלוך אחרי האשה. ותרכבנה ותלכנה, וכל דומיהן, הו' והת' שבראש התיבה משמיע המלה לשעבר אם הו' נפתחת וגם הת' נדגשת, אבל אם שבא תחת הוי"ו והתי"ו גרפית התיבה נשמעת להבא, כגון ותשמענה הגבעות (מיכה ו א), (ותשאנו) [ותשנה] עלינו (ירמיה ט יז), (ותרדנו) [ותרדנה] עינינו (שם): ויקח העבד את רבקה. בדברים, אמר לה אשריך שזכית להזדווג בצדיק שבחר בו הקב"ה להיות קודש כליל, ובירכו שבו ובזרעו יתברכו כל גויי הארץ: וילך. הל' נפתחת, כי סוף ענין הוא, ואם צירי תחתיו, היא תחלת ענין:

סב) ויצחק בא מבוא. (סג) כלומר בא מלהביא את הגר שישבה על הבאר ואמרה לחי עולמים אתה רואה בעלבוני, והלך יצחק והביאה לאביו לישאנה. (סד) וא"ת

הערות ותקונים

חנינא בריה דרב אדא: נו) זו דבורה. בעל לקח טוב הביא זו דבורה שנאמר ותמת דבורה מינקת רבקה (בראשית לה ח), ועי' בלק"ט שם ובהערה ט"ו: נז) ופליגא דר' אבהו, דאמר ר' אבהו דווין ושפופין היו. בב"ר פ"ס אות י"ג הגי' א"ר אייבו ועי' בערוך השלם ערך שף ז' ובערך פרן ו' והביא ג"כ א"ר אייבו: נח) ולא היו מברכין אלא בפה. בב"ר שם ולא היו מפרינין אלא בפה. ובלק"ט א"ר חייא בפה היו מברכין. וזה שהביא המחבר הוא כמו שהביא הלק"ט ושם בהערה קל"א הבאתי את פי' הערוך בערך פרן שפי' מפייסין בפה ולא בלב, והמוספי כתב שם פי' בל"י פעל המחזיק בדברים ועוזר בפה את חבירו, כלומר שהיו צרי עין ונתנו ברכות לרבקה תחת הנדוניא, וע"ש בערוך השלם שפי' ולא היו מפרינין לא נתנו מהר אלא בפה, כי ת"י של מוהר פורנה גם הבאתי שם שהרמב"ן בפי' עה"ת על הכתוב בן פורת יוסף הביא לשון המדרש ולא היו מפרינין וכתב שהוא לשון ברכה ושבח ע"ש. ובעבור זה הביא בעל לקח טוב ואחריו המחבר שלפנינו לא היו מברכין: נט) שלא יאמרו האומות. ב"ר פ"ס אות י"ג ולק"ט: ס) שקימה היתה לה. לקח טוב: סא) שכן דרך הגמלין גדילין במדבר. ב"ר שם אות י"ד: סב) א"ר מכאן שאסור לאיש להלוך אחרי אשה. בב"ר שם ובילקוט שכעור לאיש להיות מהלך אחר האשה. וחסר שם האומר. אולם בברכות ס"א ע"א מובא בשם ר' יוחנן אחורי ארי ולא אחורי אשה, וגם הלק"ט הביא מר' יוחנן מפני שאין ראוי לאיש להלוך אחרי אשה, לכן יש לתקן לפנינו, א"ר יוחנן ובמדרש אגדה מכאן שאין רשות לזכר ללכת אחרי אשה: סג) כלומר בא מלהביא את הגר. ב"ר שם וילקוט ולק"ט ומדרש אגדה ועיין רש"י עה"ת: סד) וא"ת והלא עדיין היה נפרד מאצל אביו. הוספת

טז א): ותהי. לשון נקבה ולהבא שהיא נשרקת והתי"ו נרפית, ואם הו' נפתחת והתי"ו נדגשת, הרי הוא לשעבר, כגון ותהי ראשית ממלאכתו (בראשית י י), ותהי שרה עקרה (שם יא ל), ודומיהן: ותהי אשה לבן אדוניך כאשר דבר ה'. אליו בהר המוריה, (מב) מכאן אמרו רבותינו מה' אשה לאיש:

נב) ויהי כאשר שמע עבד אברהם את דבריהם וישתחו ארצה לה'. (מג) [הודה] על בשורה טובה:

נג) ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב ובגדים. לאחר שנתרצו ליתנה לו לאשה: ויתן לרבקה. (מד) לשם קידושין: ומגדנות נתן לאחיה ולאמה. (מה) ר"ג אומר נתן להם מיני מגדים קליות של תבואה ואגוזים, שהקליות היו חביבות מן הכל בעיניהם, (מו) והביאן עמו מארץ ישראל. לימדך שאין אדם יוצא לדרך אלא (מז) אם כן אסטרכא עמו מסתכף:

נד) ויאכלו וישתו הוא ואנשים אשר עמו. מעבדי אדוניו: וילינו ויקומו בבקר ויאמר שלחני לאדוני. (מח) זש"ה כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו (משלי כה יג):

נה) ויאמר אחיה ואמה. ובתואל מת, (מט) כי היה בדעתו לעכב וניגף בלילה ההוא, כדדרשינן מוישם לפניו (פסוק לג): תשב הנערה אתנו. ותתאבל על אביה ותשהה אצלינו כי קטנה היא: (נ) ימים. זו שנה תמימה. (נא) שנאמר מימים ימימה (שמות יג י), (נב) אלו י"ב חודש שנותנין לבתולה משתבעה הבעל, (נג) וא"ר קטנה בין היא בין אביה יכולין לעכב: או עשור. י' חדשים: אחר תלך. עמך:

נו) ויאמר אליהם אל תאחרו אותי. עליו הכתוב אומר וציר אמונים מרפא (משלי יג יז): וה' הצליח דרכי. אין לכם לעכב גזירתו: שלחני ואלכה. לשון ענוה: לאדוני. אקדם את עצמי ואשמחנו:

נז) ויאמרו נקרא לנערה ונשאלה את פיה. (נד) מכאן שאין משיאין את היתומה אלא על פיה:

נח) ויקראו לרבקה ויאמרו אליה התלכי עם האיש הזה. ה' של התלכי פתוחה ונחטפת להתמיה המלה. (נה) רב נחמן בר יצחק אמר מרמזין היו לה שלא תלך עמו עד שיבא יצחק אצלה: ותאמר אלך. אפילו על כרחכם:

הערות ותקונים

שם ולק"ט: מב) מכאן אמרו רבותינו מה' אשה לאיש. עיין מ"ק י"ח ע"ב מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה' אשה לאיש מן התורה דכתיב ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר, וכן הובא במדרש אגדה: מג) הודה על בשורה טובה. לק"ט ורש"י עה"ת: מד) לשם קידושין. ז"ל בעל לקח טוב אלו נתן לשם קידושין כי הראשונים לשם מתנה היו, מה טעם שאין אדם רשאי שיקדש אשה עד שישדך: מה) ר"ג אומר נתן להם מיני מגדים קליות של תבואה ואגוזים. בב"ר פ"ס אות י"א רבנן אמרי קליות ואגוזים וקליות היו חביבים מכל, אלא ללמדך שאם יוצא אדם לדרך ואין אצטרכיא מסתגף: מו) והביאו עמו מארץ ישראל. זה ליתא במדרש וגם רש"י עה"ת הביא מגדנות לשון מגדים שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל. וגם בעל לקח טוב כתב שהביא מארץ ישראל: מז) אלא אם כן אצטרכיא עמו מסתגף, עיין לעיל הערה מ"ה הבאתי בב"ר הגי' ואין אצטרכיא עמו מסתגף. וכן הובא בערוך ערך אצטרכיא מאמר המדרש וכתב פי' ואין צרכיו עמו מתענה, ועיין בערך סגף: מח) זש"ה כצנת וגו'. כן הובא בלק"ט: מט) כי הי' בדעתו לעכב. ב"ר שם אות י"ב ועיין לעיל הערה ל"ה: נ) ימים זו שנה תמימה. כתובות נ"ז ע"ב, ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: נא) שנאמר מימים ימימה. וכן הוא בלק"ט ובמדרש אגדה. ובגמרא שם מובא הכתוב ימים תהיה גאלתו: נב) אלו י"ב חודש. ב"ר שם וגמרא שם: נג) וא"ר. צ"ל וא"ר זירא כמו שהוא בגמרא שם: נד) מכאן שאין משיאין את היתומה אלא על פיה. ב"ר שם וילקוט רמז ק"ח ורש"י עה"ת ולק"ט: נה) רב נחמן בר יצחק. בב"ר איתא א"ר יצחק סתמי. ובלק"ט הביא ר'

מג) **הנה** אנכי נצב על עין המים. וממתין: והיה העלמה. כלומר הנערה, ודומה לו הנה העלמה הרה (ישעיה ז יד), ישוב לימי עלומיו (איוב לג כה):

מד) **ואמרה.** ו׳ שבראש התיבה משמעת להבא: גם אתה שתה. גם לרבות האנשים שעמו.

מה) **אני** טרם אכלה לדבר. נענתי במענה פי: אל לבי. שלא הוצאתי הדיבור מפי אלא רחשתי בלבי. (לז) כל מי שנאמר בו אל לבו, הוא צדיק, וכל מי שנאמר בו בלבו, הוא רשע, בר מן חד, ויאמר בלבו הלבן מאה שנה (בראשית יז יז), ובאמת דרשנוהו למה שינה: וְהנה רבקה יוצאת. מזומנת לצאת באותו שעה: וכדה. קטן מעין גופה על שכמה: ואמר אליה השקיני נא. השקני משמע כדי צרכי ושינה בדברים:

מו) **ותמהר** [ותורד] כדה מעליה. לאחזתו בידה: ותאמר שתה. כל צרכך: וגם גמליך אשקה. כדדרשנו:

מז) **ואשאל** אותה. זהו כלל במקרה כל תיבה שהוא פועל או מפעל או סיפור ותחלתה וא״ו, ויש פתח תחת הו׳, הרי היא לשעבר, ואם שבא תחתיה, הרי היא להבא, כגון ואמרה אליו אחי ובית אבי (בראשית מו לא), ואכלה מצידי (שם כז יט), ואבאה אליה (שם כט כא), ואגידה לכם (שם מט א), ודומיהן. ולשעבר, ואמר ה׳ אלהי (שם כד מב), ואכל מכל (שם כז לג), ואבא היום (פסוק מב), ואהיה מתהלך (ש״ב ז ו), וכל דומיהן. אבל כל תיבה שהוא דיבור ממש יוצא מתנאי זה, כי כל מקום הו׳ נפתחת בין לשעבר בין להבא, כגון שמעה ואדברה (תהלים נ ז), ואדברה אליך (דברים ה לא), וכל דומיהן, והכרת אותותם, כי דיבור שהוא להבא הוטל לו ה׳ בסופה: ואשאל אותה. להתבשר בפיה לאמר בת מי את, שדאגנתי שמא אינה הוגנת: ותאמר בת בתואל. ומיד: ואשים הנזם על אפה והצמידים על ידיה:

מח) **ואקוד** ואשתחוה [לה׳] ואברך [את ה׳] אלהי אדוני אברהם. (לח) לימדם שצריך לברך שם הנכבד על בשורה טובה: אשר הנחני בדרך אמת. התחיל ראש אמנה: לקחת את בת אחי אדוני לבנו. כמו שציוה עלי:

מט) **ועתה** כלומר ועתה שאתם מכירין שמאת הגבורה היא: אם ישכם עושים חסד. שלא להטריחו לכאן: ואמת את אדוני. שתעשו כמו שציוה עלי שימצאו דבריו אמיתים כאילו הוא אצליכם: הגידו לי. ואם לא ואפנה על ימין. (לט) וזהו מדרשו ואקח לו את בת ישמעאל: או על שמאל. (מ) או מבנות לוט. שאמר לו אברהם אם השמאל ואימינה (בראשית יג ט). כדדרשנו:

נג) **ויען** לבן ובתואל. אביו שעדיין היה חי: ויאמרו (אם) מה׳ יצא הדבר. הזה, (מא) כי שמענו בהר המוריה נתבשר דבר זה, ועוד שאנו שומעין מפיך שקפצה הארץ לפניך: לא נוכל דבר אליך רע או טוב. אלא כמו שנגזר מאת הקב״ה: דבר. כמו לדבר:

נא) **הנה** רבקה לפניך. אין אנו מעכבין אותה: קח ולך. כל סוף ענין ולך הו׳ נפתחת, כגון קח ולך (בראשית יב יט), נהג ולך (מ״ב ד כד), וכל שכמותו, וכל תחלת הענין שבא תחת הו׳, כגון ולך לך (בראשית כב ב), ולך (ואשלחך) [אשלחך] (ש״א

הערות ותקונים

הלק״ט וע״ש בהערה נ״ב, ונ״ב ונ״ג: לז) כל מי שנאמר בו אל לבו הוא צדיק. ב״ר פל״ד אות י׳ ופס״ז אות ח׳, קה״ר פ״ה פסוק ב׳ אסתר רבה פ״י אות ג׳ שו״ט מזמור י״ד אות ב׳ ולקח טוב תולדות כ״ז מ״א, ופ׳ חיי כ״ד מ״ה: לח) לימדם שצריך לברך שם הנכבד על בשורה טובה. ב״ר פ״ס אות ו׳ וילקוט רמז ק״ט, ולק״ט: לט) וזהו מדרשו. ב״ר פ״ס אות ט׳ ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: מ) או מבנות לוט. שם: מא) כי שמענו בהר המוריה נתבשר דבר זה. ב״ר שם וילקוט

כב) ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות. אז ידע שהיא הגונה לבן אדוניו שהיא מרחמת
על הבריות, כדכתיב יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב י): ויקח האיש נזם.
זהב. הוא נזם האף:

כו) ויקוד האיש. קידה על אפיים. (והשתחו) [וישתחו] לה'. שזימן לפניו אשה הגונה:

כט) ולרבקה אח ושמו לבן. (לג) שהיה מלובן ברשע:

לג) ויושם לפניו לאכול. (לד) וישם כתיב, (לה) מלמד שנתנו לפניו סם המות, ועד
שמדברין בא מלאך והפך הקערה לפני בתואל ואכל ומת בלילה ההוא.
תדע שהרי בפסוק דלקמן כתיב ויאמר אחיה ואמה (פסוק נה), ובתואל היכן היה, אלא
כדדרשנו, שמת באותו סם המות:

לד) וה'. הוא ובית דינו: ברך את אברם בכל. בני ארצו נתברכו בשבילו: ויגדל.
בעושר: ויתן לו צאן ובקר וגו'. אינו נהנה מן הגזל, אלא מתת אלהים היא לו:

לו) ותלד שרה אשת אדני בן לאדוני. הודיעם שהוא יחידי לירושה: אחרי זקנתה.
הודיעם נפלאות ה': ויתן לו את כל אשר לו. (לו) הוציא דייתיקי מכיסו
להראות שאין ישמעאל יורש עם יצחק:

לז) וישבעני אדוני לאמר. ברוח הקודש: לא תקח אשה לבני מבנות (הכנעניים)
[הכנעני]. ענר אשכול וממרא: אשר אנכי יושב בארצו:

לח) אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי. הודיעם שהוא מחבבן: ולקחת אשה
לבני. הודיעם שמינהו שליח:

לט) ואומר אל אדוני אולי. שמא לא תלך האשה אחרי אלא עד שילך בנך אצלה:

מ) ויאמר אלי ה' אשר התהלכתי לפניו. הודיעם שבטחונו בהקב"ה: ישלח מלאכו
אתך והצליח דרכיך. הודיעם שמלאכי השרת מלווין אותו ואינו דואג: ולקחת
אשה לבני ממשפחתי ומבית אבי. שאינו ראוי להזדווג עם שאר משפחות:

מא) אז תנקה מאלתי. אלה לשון שבועה, ודומה לו ושמעה קול אלה (ויקרא ה א):
כי תבוא אל משפחתי. ואם לא יתנו לך. אחר שתבקשנו מאתם: והיית נקי
מאלתי. כאילו נתנה לך:

הערות ותקונים

כו' עיין רש"י עה"ת והראב"ע: לב) שהי' ממצמץ ומצמצם וגם בב"ר פ"ס אות ו' ממצמץ ומביט בה וכן הובא בלק"ט ופי' המ"כ ממצמץ מצמצם עיניו להביט בה היטב, ויהי' לדעתו מצמץ כמו צמצם בהיפך האותיות: לג) שהי' מלובן ברשע. ב"ר שם אות ז' בשם ר' ברכיה: לד) וישם כתיב. כי הקרי ויושם: לה) מלמד שנתנו לפניו סם המות כו'. כן הביא בעל לקח טוב. והעירותי שם בהערה צ"ו הדרש הזה הביא הילקוט רמז ק"ח בשם מדרש וז"ל הניחו קערה לפניו וסם המות בתוכה ובזכות אברהם נחלפה הקערה ואכל בתואל ממנה ומת ואין ויושם אלא לשון סם עכ"ל. וזה לא נמצא בב"ר לפנינו רק על הכתוב ויאמר אחיה ואמה, איתא ובתואל היכן הוא, בקש לעכב וניגף בלילה. וכן הביא רש"י שם ובתואל היכן היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו, וכן תרגום יב"ע הביא הדרש הזה וסדרא קומיה למיכל תבשילא דביה סמא דקטול וארגיש בה, וכן בפסוק נ"ה כתב בתואל הוה אכיל מההוא תבשילא ואשכחנוהי בקריצתא דהא מיית, וגם בעל הטורים הביא ג"כ ויישם כתיב מלמד שנתן לו סם המות בקערה כו', וכן הביא הבחיי וז"ל ויישם כתיב ודרשו רז"ל סם המות הטיל לו בקערה כדי שימות ויטלו כל ממונו כו'. וכעת ראיתי כי הובא גם במדרש אגדה פסוק ל"ג ויישם לפניו ששם לפניו סם המות ובפסוק נ"ב אחיה ואמה היכן הי' בתואל, אמרו עליו שאותו המלאך שאמר אברהם לאליעזר הוא ישלח מלאכו, החליף הקערה שהי' בה סם המות לפני אליעזר ונתנה לפני בתואל ואכלה ומת. בכתב יד בראשית רבתי הנמצא באוצר הספרים בפראג הובא שם ויושם לפניו לאכול כמו שנכנסו לבית הניח הקערה לפניו וסם המות בתוכה, שנאמר ויושם וישם כתיב סם המות הניחו לפניו לאכול, מיד עמדה ברכת אברהם נוכח מלאך והחליף הקערה לפני בתואל ומת באותה הלילה ע"כ. כמו שהבאתי שם בהערה כ"ו: לו) הוציא דייתיקי. וכן הביא

היו לו לאותו העין וירדה שם: ותמלא כדה. בידה ולא בחבל: ותעל. מלמד שהיתה זריזה במלאכתה:

יז) וירץ העבד לקראתה. כשראה בה (כה) זכות שהמים עלו לקראתה ולא הצריכה למלאות בחבל: ויאמר הגמיאני נא מעט מים מכדך. מלת הגמיאני אין לה דמיון במקרא, (כו) אלא בדברי רבותינו, גמיעה ולגימה, (כז) כדאמרי' בגמרא מלא לוגמיו ושיעורו כדי שיקלוט אדם בפיו מן הכלי בפעם אחת:

יח) ותאמר שתה אדוני. (כח) נדיבה בת נדיבה מכבד הבריות והן מכובדין על הבריות, כדכתיב נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם וגו' (תהלים מז י): ותמהר ותרד כדה על ידה ותשקהו. בידה ולא שלקה הכד מידה.

יט) ותכל. יש דורשין לשון אות נפש. כמו (ותכל) [ויכל] דוד (ש"ב ו יח), כלו תפלת דוד (תהלים עב כ), אבל המדרש אינו מדובר על אותו הפשט אלא ותכל להשקותו (כט) הוא שאל לוגמא אחת, והיא השקה כל צורכו, ודומה לו טרם כלה לדבר (בראשית כא טו), ככלותו לדבר (שמות לא יח), ככלת שלמה (מ"א ח נד), וכל דומיהן: ותאמר גם לגמליך אשאב. מן המעיין לצרכו: עד אם כלו לשתות. אחדל לשאוב ואם לא כלו, לא אחדל:

כ) ותמהר כשראתו שותק: ותער כדה. מה שנשאר בכד משתיית כל צרכו. עיקר מלת ותער לשון ריקון, ודומה לו אל תער נפשי (תהלים קמא ח), ויסוד התיבה ער, ולבי רחש להזכיר גם כערער בערבה (ירמיה יז ו). על אופן זה: אל השוקת. כעין אנן היה שם מאבן, ובה משקין את הבהמות, וכן אתה מוצא בבנות יתרו, ותדלנה ותמלאנה את הרהטים (שמות ב טז): ותרץ עוד אל הבאר לשאוב. חזר וקראו באר בשביל שעלו המים לקראתה, כדכתיב עלי באר ענו לה (במדבר כא יז): ותשאב לכל (עשרה) גמליו. כדי צרכן:

כא) והאיש. מעתה הכתוב קראו איש על כל דבר, לפי שהיה נוהג עצמו בפרישות ובהצנע, כדרך רבו, עד שאמר עבד אברהם אנכי (פסוק לד), ומכאן ואילך קראו עבד כבתחלה, מכאן שאין אדם נענש בכינוי שם לחבירו, אם הוא הודיע בעצמו הכינוי; משתאה לה. (ל) רבותינו פירשו לשון שהות, ולא נראה בחבורי זה להמיר המלה אות באות ולדורשו כעניין הפשט, (לא) ורחש לבי להזכיר תיבת משתאה על אופן בהלה ומחשבה (לב) שהיה ממצמץ ומצמצם שתייתו מחשב ומביט לה ומתבהל, ודומה לו אשתומם (כחדא שעה) [כשעה חדא] (דניאל ד טז), ויסוד התיבה שאה לבד, והתי"ו המתכוונת הרי היא תכשיט, כגון ט' שבתיבת נצטדק, וכן ת' שבתיבת ויתהלך, ודומה לו שאו ערים (ישעיה ו' יא), ושאיה יכת שער (שם כד יב), כולם לשון צמצום וחסרון, ואין להחבירו בלשון שאון, שאין לו מעמד בלא נו"ן, ועוד שאין שאון בלי קול, שנא' קול שאון מעיר (ישעיה סו ו), וכאן כתיב מחריש לדעת מחשבותיה מתוך מעשיה, אם היא מרחמת על הבריות והגונה לבן אדוניו יודע אני שהצליח ה' דרכי, ואם לא לא הצליח דרכי בקפיצת הארץ, ואינו מעשה נס, אלא מרוצה בעלמא היתה:

הערות ותקונים

עלו לקראתה. ב"ר וילקוט ולק"ט: כו) אלא כדברי רבותינו גמיעה ולגימה. מה שהביא „ולגימה". נעלם ממני הכוונה: כז) כדאמרינן בגמרא מלא לוגמיו. פסחים ק"ז ע"א ועוד בהרבה מקומות: כח) נדיבה בת נדיבה. כן הביא בעל לקח טוב: כט) הוא שאל לוגמא אחת. בלק"ט הוא שאל גמיאה אחת. ובב"ר גמייה אחת. וכן בפסיקתא דר"כ את קרבני (נ"ט ע"א) ועי"ש בהערה מ"ו: ל) רבותינו פירשו לשון שהות. לא נמצא כן בחז"ל שפירשו כן רק בת"א שתרגם וגבר שהי' ועיין ברש"י עה"ת שהביא תרגום אונקלוס: לא) ורחש לבי להזכיר תיבת ישתאה על אופן בהלה ומחשבה

צריך הוא חסד שהוא מתגלגל ואומר הוא ישלח מלאכו לפניך (בראשית כד ז), והצליח דרכך:

יג) הנה אנכי נצב על עין המים: כבר פירשתי למה נקרא על עין המים. ובנות אנשי העיר יוצאות לשאוב מים. (כ) ובנת חסר ו׳, שלא יצאת באותו הפרק, זולתי רבקה לבדה:

יד) והיה. ו׳ שבראש התיבה משמעתה לשון עתיד, וראויה לומר והיתה הנערה, כענין שנאמר והיתה לך לאשה (דברים כא יג), אלא כל מקום שסמוך והיה לענין נקבה אינו אלא נס, או דבר מופלא, ועליו הוא אומר, והיה בגוים (?), והיה העיר הקרובה אל החלל (דברים כא ג), ונס גדול היה שם כשנדרוש בעניינו, וכן כאן והיה הנערה שמעשה נס היה (כא) ששאל שלא כהוגן, וכשהענין משתנה, כגון כי יהיה נערה בתולה (דברים כב כג), נדרוש בענין אחר: (כב) הנער. כולן חסר ה׳, (כג) שהיתה קטנה בת ג׳ שנים, כי בשנה שנעקד יצחק נולדה רבקה, והיה יצחק בן ל״ז שנה, ושהה ג׳ שנים עד שנשא את רבקה, שנאמר ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה, נמצא רבקה בנשואיה בת שלש שנים, ואל תתמה איך יצאה לשאוב מים, שהרי דורות הראשונים בת שלש שנים כבת עשר של דורות הללו, ומכל מקום בת ג׳ ראויה לביאה, ועוד תראה כי הרן הוליד את מלכה לו׳ שנים, ואת שרה לח׳ שנים, כדדרשנו: אשר אומר אליה הטי נא כדך (ואשת) [ואשתה]. כד היא לנין של כלי חרס, וראיה לדבר ותשבר כד על המבוע (קהלת יב ו): (ואשת) [ואשתה]. שב״א תחת הו׳ משמעת להבא, ואם היתה נפתחת היתה משמע לשון עבר: ואמרה שתה. כדרך הנדיבים: וגם גמליך אשקה אותה הוכחת. להיות עזר נכחו: לעבדך ליצחק ובה אדע. אם היא הוגנת: כי עשית חסד עם אדוני. שאין מזדווגין לו לאדם אלא לפי שראוי לו, שנאמ׳ כי לא ינוח שבט (רשע) [הרשע] על גורל הצדיקים (תהלים קכה ג). ינוח. מלשון מנוח אשר ייטיב לך (רות ג א), וזהו זווגו:

טו) ויהי הוא טרם כלה לדבר. (כד) שלשה נענו במענה פיהם, אליעזר עבד אברהם, ומשה, ושלמה. אליעזר, דכתיב טרם כלה לדבר. משה, דכתיב ויהי ככלותו וגו׳ (שמות לא יח). שלמה, דכתיב ויהי ככלות שלמה להתפלל (מ״א ח נד), ונדרוש הדבר במדרש רבותינו כי לא נראה דבר פשוט, שהרי במשה ושלמה נענו לאחר שכלו תפילתן, ואילו אליעזר בטרם כלה וצ״ע: והנה רבקה יוצאת. חסר ו׳ שמעולם לא יצאה לבדה, אלא בפעם הזאת: אשר ילדה לבתואל בן מלכה אשת נחור אחי אברהם. חזר הכתוב לייחסה: וכדה על שכמה. אילו נאמר כד הייתי אומר כד ואפילו גדול, אלא דכתיב כדה הראוי לשכמה קטן:

טז) והנערה היתה טובת מראה מאוד. בזיו איקונין של חוה, וכן דרשנו בשרה: בתולה. שלא איבדה בתוליה אפילו בהכאת עץ, כ״ש ע״י איש: ואיש לא ידעה. שלא תבע בה איש מעולם והרהרה והשיר בתוליה: ותרד העינה. מעלות

הערות ותקונים

שהוא צדיק גמור צריך הוא חסד. ב״ר שם וילקוט ולק״ט: כ) ובנת חסר וי״ו. לפנינו מלא כתיב: כא) ששאל שלא כהוגן. ארבעה שאלו שלא כהוגן. ב״ר שם אות ג׳ ויקרא רבה פל״ז ולק״ט: כב) הנער כולן חסר ה׳. היינו פסוק י״ד, ט״ז, כ״ח, נ״ה נ״ז. ובכולם הכתיב חסר והקרי מלא הנערה: כג) שהיתה קטנה בת ג׳ שנים כו׳. סדר עולם רבה פ״א. ופדר״א פל״א ובילקוט רמז ק״י תדב״א רבה פכ״ז, ועיין תוס׳ יבמות ס״א ע״א ד״ה וכן. ועיין בסד״ע שם בהערת הרב המופלג מוהר״ב ראטנער הערה ל״ח. ועיין לקח טוב חיי צד מ״ד מה שהביא בשם אביו ז״ל ודברי המחבר נובעים משם: כד) שלשה נענו במענה פיהם. ב״ר שם אות ד׳ ילקוט רמז ק״ח ולק״ט: כה) שהמים

ואשר נשבע לי. בין הבתרים: לאמור. כמו שאמר לי בארץ בכניסתי שם: הוא ישלח מלאכו לפניך. ללוותך ועוד אחרי ישלח להוציא לפניך אשה הגונה, ולקחת על ידו אשה לבני משם. (יב) ולא מגכסיא אחרת:

ח) ואם לא תאבה. זה אחד מן הדברים שאין טעמן נודע, בלעדי תיבות הסמוכות להן, כי יש לומר תאבה כנגד זכר, כגון לא תאבה לו (דברים יג ט), ויש לומר לשון נקבה, כגון זה, עד שיפרוט העניין, כגון ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך, עד שהוא הולך אצלה: ונקית משבועתי זאת רק את בני לא תשיב שמה. (יג) רק לשון מיעוטא, נתכווין ברוח הקודש שבנו אינו חוזר לשם, אבל בן בנו חוזר שם ע״כ:

ט) וישם העבד [את] ידו תחת ירך אברהם אדוניו. לפי שלא היה מזרעו לכך לא בוש: וישבע לו. בתפיסת מילה: על הדבר הזה. שהשביעו וקיבל שבועתו עליו וענה אחריו אמן:

י) ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדוניו וילך. (יד) גמליו של אברהם היו נכרין בכל מקום שהיו יוצאין זמומין, שלא ישלחו פיהם בגזל: וכל טוב אדוניו בידו. (טו) זו דייתיקי, להראות שהוא אפוטרופוס של אברהם, והיה הדייתיקי יוצאת על שמו, וכן אתה דורש ביוסף בבית פוטיפר, דכתיב ויפקדהו על ביתו וכל יש לו נתן בידו (בראשית לט ד), דכתיב ויבא (הבית) [הביתה] לעשות מלאכתו (שם שם יא). ויקם וילך. (טז) מלמד שקפצה להם הדרך ובו ביום הלך אל ארם נהרים, שהיתה ממוצעת בין שני לשונות של נהר פרת אל עיר נחור, אחיו של אברהם:

יא) ויברך. (יז) הכריען על ברכיהן, שכן דרך הגמלים להיות כורעין בשעת שתיה, ודומה לו ויברך על ברכיו (דה״ב ו יג): מחוץ לעיר אל באר המים. וכן אתה מוצא ביעקב ובמשה שיצאו ממקומן והלכו אל הבאר והצליחו: לעת ערב. של אותו היום שיצא מחברון: לעת צאת השואבות. הנשים הממלאות מים ומוליכות לצורך סעודת ערבית ולא נודע לי דמיון לתיבת השואבות, זולת מעיקר עניינה, כגון ותשאב (בראשית כד כ), שואב מימיך (דברים כט י), ושואבי מים (יהושע ט כא), והיה לי לדמותו לשאף, כדכתיב ושאף צמים (איוב ה ה), שאפה רוח (ירמיה ב כד), וכל דומיהן, ופירושו שקולט דבר ותפסו, אלא שאין דרך לפנינו להמיר אות באות ולדרוש ולא לעקם התיבה ולדרשה, זולתי בשמות:

יב) ויאמר. זו אחד מן שבעה דברים הנטעמין בשלשלת, וכולן לדורשה, וזה לפי שהרים קולו ואמר כיון שהתחלת נמור: ה׳ אלהי אדוני אברהם שנתייחדת עליו מכל בריותיך: הקרה. כלומר זמן בבקשה לפניך מה שאני מבקש, ודומה לו כי הקרה ה׳ אלהיך לפני (בראשית כז כ), אשר קרך בדרך (דברים כה יח), את כל אשר קרהו (אסתר ד ז), וכל דומיהן: היום. היום הזה התחלת לעשות נס שקפצה לי הדרך (יח) היום גמור הדבר: ועשה חסד עם אדוני אברהם. (יט) שאע״פ שהוא צדיק גמור

הערות ותקונים

אתן את הארץ הזאת: יב) ולא מגכסיא אחרת. המלה משובשת ולא אדע לתקן: יג) רק לשון מיעוט כו׳. ב״ר וילקוט ולק״ט: יד) גמליו של אברהם. ב״ר שם אות י״א וילקוט ורש״י עה״ת ולק״ט: טו) זו דייתיקי. ב״ר וילקוט ולק״ט ופדר״א פט״ז ות״י ויב״ע ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: טז) מלמד שקפצה להם הדרך ובו ביום הלך אל ארם נהרים. ב״ר שם ר׳ יצחק אמר בן יומו, פי׳ באותו יום שיצא בא לחרן ועיין סנהדרין צ״ה ע״א ומובא בילקוט רמז ק״ז: יז) הכריען על ברכיהן שכן דרך הגמלים. בב״ר שם ויברך ארבעינן, פי׳ הרביצם על ברכם כדי שיוכלו לשתות מן הבאר: יח) היום גמור הדבר. ב״ר פ״ס אות ב׳ התחלת גמור וילקוט רמז ק״ז ולק״ט: יט) שאע״פ

ירויהו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לה עטרת זקנים. (א) עד שלא בא אברהם לא היתה זקנה, ולא היה ניכר בין בחור לזקן, ולא היה הזקן מתכבד על הבחור, כיון שגמל אברהם חסד עם שרה, בקש רחמים על הזקנה שיהא היכר בין זקן לבחור, אמר הקב"ה אתה תפשת אומנותי שעשית צדקה וגמילות חסדים, ב"א ולבוש לבושי, שנא' שער (רישיה) [ראשה] כעמר (נקי) [נקא] (דניאל ז ט). וכתיב ואברהם זקן:

[כד] א) ואברהם זקן בא בימים. לא שקפצה עליו זקנה כשמואל, אלא בא בימים באלו ימים שאין אדם יכול לצאת ולבא. בשנה שמתה שרה נהיה זקן מלא ימים, והיה בן קל"ז שנה: וה' בירך את אברהם בכל. בכל מיני ברכה הרבה, שהיו לו עבדים ונכסים, ויכול לשלוח שלוחים הרבה. (ב) ומדרשו שלא נתן לו בת כל עיקר, והשליטו ביצרו, ועשה ישמעאל תשובה בימיו, ולא חיסר כלום, ולא נסהו עוד:

ב) ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו. שכבר היה זקן ועדיין היה בביתו. (ג) אפס כי אנשי עיר הקודש דרשו שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. המושל בכל אשר לו. שמינהו אפוטרופוס בנכסיו: שים נא ידך תחת ירכי. נא לשון בקשה, (ד) ולפי שנתנה להם המילה בצער היו נשבעין בה, (ה) שעיקר שבועה בנקיטת חפץ, כגון ספר תורה ותפילין, וזה הדבר היה ג' שנים אחר פטירת שרה:

ג) ואשביעך בה' אלהי השמים. (ו) עד שלא נודע יחודו לבריותיו. ואלהי הארץ. אחרי שנודע יחודו לבריותיו: אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו. (ז) הזהירו על בנות ענר אשכול וממרא, ואע"פ שהן צדקניות, וכ"ש על הרשעיות. יושב מלא ו', שהיה לו באותו פרק ישיב מלא שם:

ד) כי אם אל ארצי. שהייתי בה תחלה: ואל מולדתי תלך. (ח) זו שכונתי: ולקחת אשה לבני. המיוחד, ליצחק:

ה) ויאמר אליו העבד אולי. שמא לא תלך ולא תאבה האשה ללכת אחרי, לבא אצל בנך אל הארץ הזאת, ההשיב אשיב את בנך כדי לקחת אל הארץ אשר יצאת משם:

ו) ויאמר אליו אברהם השמר לך. (ט) א"ר אלעאי כל מקום שנאמר השמר פן ואל, אינו אלא לא תעשה, (י) ולפי שנקרב כליל לא רצה להוציאו אל חוץ לארץ ולהורידו מקדושה, לכן הזהירו ואמר פן תשיב את בני שמה:

ז) ה' אלהי השמים אשר לקחני. בדבריו: מבית אבי ומארץ מולדתי. משכונתי ואותו שעה לא נודע יחודו לבריותיו בארץ: (יא) ואשר דיבר לי. בהר המוריה:

הערות ותקונים

[כד] א) עד שלא בא אברהם לא היתה זקנה. ב"מ פ"ז ע"א סנהדרין ק"ז ע"ב: ב) ומדרשו. ב"ר פנ"ט אות ז' וילקוט רמז ק"ג: ג) אפס כי אנשי עיר הקודש דרשו. ב"ר שם אות ח' וילקוט רמז ק"ו ומדרש אגדה: ד) ולפי שנתנה להם המילה בצער. ב"ר שם בשם ר' ברכי' ועיין רש"י עה"ת ובתרגום יב"ע וספרי האזינו פסקא ש"ג: ה) שעיקר שבועה בנקיטת חפץ. שבועות ל"א ע"ב ורש"י עה"ת: ו) עד שלא נודע יחודו לבריותיו. ב"ר וילקוט שם ולק"ט בשם ר' פנחס: ז) הזהירו. ב"ר וילקוט ולק"ט: ח) זו שכינתי. ב"ר וילקוט ולק"ט: ט) א"ר אלעזר. סוטה ה' ע"א ושם הגי' ר' אבין א"ר אילעא ועיין לק"ט הערה מ"ו: י) ולפי שנקרב כליל. לקח טוב: יא) אשר דבר לי בהר המוריה ואשר נשבע לי בין הבתרים. צ"ל כמו שהביא בעל לקח טוב אשר דבר לי בחרן ואשר נשבע לי בין הבתרים, והעירותי שם בהערה מ"ט בב"ר בטעות ואשר נשבע לי בחרן ואשר דבר לי בין הבתרים, וצ"ל כמו שהביא בעל לקח טוב, וכן מובא לנכון בילקוט רמז ק"ז בשם ב"ר והכוונה אשר דבר לי בחרן לך לך מארצך וממולדתך וגו' ואשר נשבע לי בין הבתרים לאמר לזרעך

לא מצית הדרי, ואי בעינא בשטר אקני דאי בעינא למיהדר בך הדרנא דבריו קיימין. (נט) והמוכר שדהו מפני רעתה, אם כתב לו על הנייר או על החרס, אע״פ שאין בו שוה פרוטה, שדי מכורה לך, שדי נתונה לך במתנה, הרי זו מכורה ונתונה. רב אשי אמר במתנה ביקש ליתנה לו, ולמה כתיב בלשון מכר כדי ליפות כחו. (ס) בחזקה מנלן, אמר חזקיה דאמר קרא ושבו בעריכם אשר תפשתם (ירמיה מ י), במה תפשתם בישיבה, דבי ר׳ ישמעאל תנו וירשתם אותה (דברים יא לא), בישיבה. וחזקת קרקע ג׳ שנים, וכל חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה, ולפי שלא הגיענו למקור לא הארכנו במשפטה. וחזקת המתנה והתמורה והחלוקה ונכסי הגוי והגר אי רפק בה פורתא או נעל וגדר ופרץ כל שהוא הוי חזקה:

השדה והמערה אשר בו. (סא) אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה המוכר שדה לחבירו בבקעה גדולה, אע״פ שמצר לו מצריו החיצונים, (סב) כגון שכתב לו למזרח הבקעה נהר לצפון הר למערבה יער לדרומה רשות הרבים וכההיא אתרא קוץ לשדה שדה ולבקעה בקעה לא קנה, אלא שיעור שדה אחר. שיהיו רוחותיה מכוונות כנגד מיצריו הללו, וכן אתה דן במוכר בית בבירה גדולה מפני שצריך לדקדק ולברר מקחו ולכתוב מיצריו, וצריך לכתוב לו כל שיכות הזביני שנאמר וכל העץ אשר בשדה. (סג) ותנן מכר את השדה מכר את האבנים שהן לצורכה, ואת התבואה שהיא מחוברת לקרקע [ואת חיצת הקנים שהיא פחותה מבית רובע], פי׳ שפחותה מבית רובע קים לן דלא חשיבא ומדת קרקעיתה ב׳ אמות וכ׳ אצבעות, האורך והרוחב ארבע טפחים, ואצבע ושליש, כי סתם שדה ט׳ קבין דהיינו ע״ה אמה אורך על ג׳, ופחות מכאן אינו קרוי שדה, ואת (סד) (הנשמר) [השומירה] העשויה בטיט וכו׳ (סד*) אבל לא מכר את האבנים שאינן לצורכה וכו׳, (סה) ולא חרוב המורכב, שכל זמן שאינו מורכב אינו חשוב, ומשהרכיבוהו הרי הוא חשוב, (סו) ולא סדן בשקמה, הוא ארז שנקצצה נופו התחתונה כדי שישביח וינדל, כלל העולה המוכר בעין רעה הוא מוכר, וכל מה שלא פירש לא קנה הלוקח: אלה הם קצות משפטיהם על סדר הישועות. ונחזור על סדר הפרשה: ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו. שלמד מדרכו של בוראו שהוא גומל חסד עם החיים ועם המתים, עם החיים, מתחלת תורתו, שנא׳ ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (בראשית ג כא). עם המתים, מתכלית תורתו, שנא׳ ויקבור אותו (בגאי) [בגי] (דברים לד ה). לפי׳ למד אברהם לגמול חסד עם החיים, דכתיב ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית יב ה). את המתים. מהכא דכתיב ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו (סז), ועליו הכתוב אומר רודף צדקה וחסד ימצא חיים (צדק) [צדקה] וכבוד (משלי כא כא), בשביל שרדף אברהם לעשות צדקה וחסד עם החיים והמתים, לפיכך חיה שרה (סח), ואעפ״כ כבוד היה לה לשרה למות קודם אברהם שלא תתבזה אחריו. אברהם זכה בשרה, לפיכך זכו בניו יצחק וישמעאל אחריו. אשריהן לצדיקים שזוכין ומזכין גם לבניהם אחריהן:

הערות ותקונים

המחבר: נט) והמוכר שדהו מפני רעתה כו׳. גמרא שם: ס) בחזקה מנלן. גמרא שם: סא) אמר רב נחמן. ב״ב ס״א ע״ב: סב) כגון שכתב לו למזרח הבקעה הוספת המחבר: סג) ותנן מכר את השדה. שם ס״ח ע״ב: סד) ואת השומירה העשויה בטיט. במשנה שם: סד*) אבל לא מכר את האבנים שם: סה) ולא חרוב. שם: סו) ולא סדן בשקמה. שם: סז) ועליו הכתוב אומר רודף צדקה וחסד. עיין ב״ר פנ״ח אות ט׳. ועיין לקח טוב חיי כ״ג הערה מ״ז: סח) ואעפ״כ כבוד היה לה לשרה למות קודם אברהם כו׳. הוא לשון הלקח טוב חיי כ״ג ג׳.

[נשמטים א' א' וקורין, אין המת מוטל לפניהם] הם יושבין וקורין, והוא יושב ודומם, הם עומדים ומתפללים, והוא עומד ומצדיק עליו את הדין, ואומר רבון כל העולמים הרבה חטאתי לפניך [ולא נפרעת ממני אחד מני אלף], יהי רצון שתגדור פרצותי ופרצות עמך ישראל ברחמים. ואין אומרים לפני המת אלא דברים של מת. תנו (מו) קברו את המת וחזרו, אם יכולין להתחיל ולגמור אפי' פרשת שמע עד שלא יגיעו לשורה יתחילו:

(מז) ת"ר העומדים בשורה, הרואה שורה פנימה, פי' שרואה פני האבל פטור, ואעפ"י שאינן קרובין, ושאינה רואה פני האבל חייבין, ואע"פ שהן קרובין. וקיי"ל כת"ק ולא כר"י: (מח) תנא לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין או ספר תורה בזרועו וקורא ועובר משום לועג לרש חרף עושהו, (מט) וקיי"ל מת תופס ארבע אמות, אבל חוץ לארבע אמות שרי לאנוחי תפילין וליצלויי. (נ) פי' לועג לרש, כיון דאינהו לא מצי לעסוקי במצות, דכתיב לא המתים יהללו יה (תהלים קטו יז), חלשא דעתייהו, והמחליש דעתם כאלו חרף לעושהו. (נא) ודבר ברור הוא שהקבורה מן התורה, שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט). (נב) נתעסק אדה"ר וחצב לו מערת המכפלה, כדרשנו לעיל, ונקבר שם הוא וחוה, ולפיכך נתעסק אברהם אבינו לקנותה לקבורה, ואע"ג דאסמכוה רבנן כי קבר תקברנו (דברים כא כג), (נג) הני מילי לזכר, אבל לאשה נפקא לן מן ותמת שם מרים ותקבר שם (במדבר כ א), (נד) ועוד דביזיונא דאינשי הוא, וגדול כבוד הבריות לפני המקום. (נה) דתניא קברו את המת וחזרו וכו': נתתי כסף השדה קח ממני. (נו) תנן נכסים שיש להן אחריות נקנין בכסף בשטר ובחזקה, בכסף מנלן אמר חזקיהו דאמר קרא שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים (ירמיה לב מד). ואימא עד דיהיב כספא לא קני עד דיהיב ליה שטרא, מי כתיב בכסף ובספר יקנו, אלא בכסף הוא דקנו ושטרא ראיה בעלמא הוא. בשטר מנלן, אי אמרת מהאי קרא הא אמרת שטרא לראיה בעלמא הוא, אלא מהכא, דכתיב ואקח את הספר המקנה (ירמיה לב יא). (נז) אמר שמואל לא שנו אלא בשטר מתנה, אבל במכר אע"פ שכתב לו שטר לא קנה עד שיתן לו דמים, (נח) מכאן שכותבין שטר על המכר, אע"פ שנתן דמים לא קנאו עד שיכתוב לו שטר, ואם פירש הקונה ואמר אי בעינא בכספא איקני דאי בעי' למיהדר בי

הערות ותקונים

גמרא שם דף י"ט ע"א ותקנתי בפנים כמו שהוא בגמרא: מו) תנן קברו את המת וחזרו, שם י"ז ע"ב במשנה: מז) ת"ר העומדים בשורה כו'. שם י"ט ע"ב: מח) תני לא יהלך אדם בבית הקברות. שם י"ח ע"א: מט) וקיי"ל מת תופס ארבע אמות. עיין בגמרא שם: נ) פי' לועג לרש כיון דאינהו לא מצי לעסוקי במצות חלשא דעתייהו. כן הביא הלק"ט. והעירותי שם בהערה י"א כי לקח מהשאילתות דרב אחאי גאון חיי אות י"ד, ובה"ג ה' ברכות פ"ג וז"ל לא יהלך אדם בבית הקברות כו', דכיון דאינהו לאו בני הכי ניכהו חלשא דעתייהו, ועיין הרא"ש ברכות פ"ג אות ה' ובמעדני יו"ט שם ובהעמק שאלה בשאילתות שם אות ז': נא) ודבר ברור שהקבורה מן התורה, שנ' כי עפר אתה וגו'. בגמרא סנהדרין מ"ו ע"ב א"ר יוחנן משום רשב"י רמז לקבורה מן התורה מנין, ת"ל כי קבור תקברנו. והמחבר הביא מן כי עפר אתה, ובלק"ט הביא וז"ל וקבורא דנהוג עלמא ודאי דאורייתא הוא, ואע"ג דאסמוכוהו רבנן מכי קבור תקברנו והביא מדכתיב כי עפר עתה ואל עפר תשוב, והעירותי שם בהערה י"ז בגמרא סנהדרין מ"ו ע"ב, ופי' דלפי „מסקנת הש"ס" שם אין ראיה מן התורה לקבורה לזה קאמר דאעפ"כ היא דאורייתא והביא ראיה מסברת עצמו מקרא כי עפר אתה ואל עפר תשוב. ועיין ספר המצות להרמב"ם בשרשיו ובהשגת רמב"ן ובסמ"ג עשין מד"ס ב': נב) נתעסק אדם הראשון עד לקנותה לקבורה הוא מאמר מוסגר: נג) הני מילי לזכר אבל לאשה נפקא לן מן ותמת שם מרים ותקבר שם. הוספת המחבר: נד) ועוד דביזיונא דאינשי הוא. עיין בגמרא שם: נה) דתניא קברו את המת וחזרו. משנה. ברכות י"ז ע"ב ולדעתי צ"ל תניא והוא מאמר בפני עצמו: נו) תנן נכסים שיש להן אחריות כו'. קדושין כ"ו ע"א במשנה ובגמרא שם: נז) אמר שמואל. גמרא שם: נח) מכאן שכותבין שטר על המכר עד דבריו קיימין. הוסיף

ורבותינו דרשו ויהיו חיי שרה. לפי שמסרה דין בעלה לשמים. לפיכך נענשה, שנא' ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה. לפיכך צריכין בני ברית קודש להתעסק במתי ישראל, להמצא לו ולספדו ולבכות עליו, שהוא כבודו של מת, ואם אינו נספד כראוי לו, (ל) סימן יפה הוא לו שנפרעין לו אחר מיתה. (לא) ובהכי סגי ליה לאיתפרועיה מיניה בדינא חטאו. אבל מי שעליו להספידו ואינו סופדו נענש עליו: (לב) הרואה את המת ואינו מלווהו עובר משום לועג לרש חרף עשהו (משלי יז ה'). ואם ליווהו מה שכרו, עליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו (שם יט יז). אבל אם אינו נספד ואינו נקבר, זה חלק אדם רשע, שנאמר לא יספדו ולא יקברו (ירמיה טז ד). (לג) והעומד על המת בשעת יציאת נשמתו (לד) של אדם חשוב חייב לקרוע. וחכם שמת כבודו בהספידו, וכל אדם חייבין לספדו כאילו הן קרובין. ושכר ההספד להרים קול: (לה) ותניא מפני מה בניו ובנותיו של אדם מתים כשהם קטנים, מפני שלא התאבלו על אדם כשר, והמתאבלין עליו מוחלין לו על עונותיו, בשכר כבוד שעשה:

(לו) **תנו** רבותינו בעת פטירתו של חולה מלאך המות עומד למעלה מראשותיו וחרבו שלופה בידו וטיפה של מרה תלויה בו, כיון שרואה מזדעזע ופותח פיו וזורקו לתוך פיו, ממנה מת, ממנה מסריח, ממנה פניו מוריקות: (לז) ת"ר לעת פטירתו של חולה אומרים לו התוודה, שכן דרך המומתין, (לח) שכל המתודה על עונותיו יש לו חלק לעוה"ב, ואם אינו יודע להתוודות אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתהא מיתתי כפרה על כל עונותי: (לט) ואינו נפטר עד שיראה פני שכינה, שנאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה (תהלים כב ל), (מ) וכל זכיותיו ועונותיו (מא) נפטרין לפניו, ואומרים לו חתום, והוא חותם, שנאמר ביד כל אדם יחתום לדעת כל (אנוש) [אנשי] מעשיהו (איוב לז ז): ואקברה את מתי מלפני. שכל זמן שמת מוטל לפניו עליו לקברו כמוטל לפניו דמי, ואפי' במקום אחר, (מב) דת"ר מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפילין ומן התפלה, (מג) וקיי"ל כדתירץ רב אשי דהיא בתרא, ואפילו הוא בבית אחר מתו הוא וכמוטל לפניו דמי, דכתיב ואקברה את מתי מלפני, וההיא שעתא לאו לפניו הוות. (מד) נושאי המטה וחלופיהן וחילופי חילופיהן, את שהמטה צורך בהן פטורין, ואת שאין המטה צורך בהן חייבין, ואלו ואלו פטורין מן התפלה. והמשמר את המת אע"פ שאינו מתו פטור, ובשבת שאין המת מוטל עליו לקברו, בו ביום מיסב ואוכל בשר ושותה יין, ומברך ומזמן, וחייב בכל מצות האמורות בתורה, אבל בחול מחזיר פניו ואוכל, ואינו חייב בכל אלו. (מה) ת"ר העם העסוקים בהספד בזמן שהמת מוטל לפניהם

הערות ותקונים

ל) סימן יפה הוא לו שנפרעין לו אחר מיתה. סנהדרין מ"ז ע"א בשם ר' נתן ועיין תוס' דף מ"ו ע"ב ד"ה קבורה: לא) ובהכי סגי ליה לאיתפרועיה מיניה. הוא לשון השאילתות פ' חיי: לב) הרואה את המת. ברכות י"ח ע"ב: לג) והעומד על המת. מ"ק כ"ת ע"א: לד) של אדם חשוב. זה הוסיף המחבר ובגמרא שם בגליון כתוב משמע ליה להש"ס דמיירי אפילו באינו כשר כ"כ התוס' בשבת ק"ה ד"ה דתניא: לה) ותניא. גמרא שם: לו) תנו רבותינו. ע"ז כ' ע"ב: לז) ת"ר לעת פטירתו של חולה. שבת ל"ב ע"א: לח) שכל המתוודה על עונותיו יש לו חלק לעוה"ב ואם אינו יודע להתוודות כו'. הוא במשנה סנהדרין מ"ג ע"ב אצל הנסקל עפ"י ב"ד, והמחבר הרכיב ב' מאמרים יחד. ולקח דבריו מן הלק"ט כי הוא הביא כן: לט) ואינו נפטר עד שיראה פני שכינה. גם זה הוא בלק"ט שם ונובע מספרי בהעלותך פסקא ק"ב ובריש ת"כ ובמ"ר פ' נשא ובפדר"א פל"ד ומובא בילקוט שמות רמז שצ"ו בשם פרקי דר"א, ובפדר"א מובא הכתוב כי לא יראני האדם וחי: מ) וכל זכיותיו. תענית י"א ע"א והובא ג"כ בלק"ט: מא) נפטרין לפניו. וכ"ה בגמרא שם וכן הובא בלק"ט וצ"ל נפרטין כמו שהגיה הרי"ב וכ"ה לנכון בשאילתות האזינו סי' קס"ג: מב) דת"ר מי שמתו מוטל לפניו. ברכות י"ז ע"ב: מג) וקיי"ל כדדתריץ רב אשי. גמרא שם י"ח ע"א: מד) נושאי המטה. שם י"ז ע"ב: מה) ת"ר העם העסוקים בהספד.

כלו מלא ו׳, ומן וישקול אברהם כל עפרון חסר ו׳, (כ) מכאן אמרו רבותינו שהרשעים אומרים הרבה ואפי׳ מעט אינם עושין, שהרי עפרון אמר לחת השדה לאברהם במתנה, ואח״כ העלה אותו בדמים יקרים:

טז) וישמע אברהם (לעפרון) [אל עפרון]. שלא שינה אחר דבריו לומר לו פחת לי מקצב זה: וישקול אברהם לעפרון את הכסף אשר דבר. שלא פיחת פרוטה: ארבע מאות שקל. קנטרין של כסף: עובר לסוחר. (כא) א״ר אבא בר אבינא פרגמטיא נפוק, (כב) שהיה שוקלה בהכרע מתקבל לכל סוחר:

יז) ויקם שדה עפרון. (כג) אע״פ שאמרו רבותינו שהיתה נפולה ביד הדיוט, וקמה ביד בן אדם גדול, אבל דרך הפשוט אינו מדבר אלא על אופן קום, ודומה לדבר וקם הבית אשר בעיר (ויקרא כה ל): אשר במכפלה אשר לפני ממרא. בא לשנות הענין כדרך הקונים צריכין לשנות הענין המקנה לומר שדה פלוני במקום פלונית במצר פלוני: והמערה אשר בו. מכאן שצריך לפרש כל אשר בה בניינים ומעלות ומורדות מערות ונקיקים: וכל העץ אשר בשדה. (כד) מכאן שצריך לפרש כל אשר בה בחיבור: אשר בכל (גבול) [גבולו] סביב. מכאן שצריך לפרש מצריה:

יח) לאברהם למקנה. כל מקום שנאמר קנין הרי הדבר סתם בין במתנה, בין בתמורה, בין בכסף, בין בשטר, בין בחזקה, עד שיפרוט לך במה קנה, וכל מקום שנאמר נקנה אינו אלא מקנת כסף ממש: לאברהם למקנה. בכסף זה: לעיני בני חת. מכאן שצריך לקנות בעדים: בכל באי שער עירו. שכולן באים לגמול חסד לשרה, (כה) כדדרשינן לעיל:

יט) ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו. אחר שקמה לו לאחוזה: אל מערת שדי המכפלה. (כו) שנכפל בעיני כל שוכבי׳ ששכרן כפול ומכופל: על פני ממרא. כנגד אילני ממרא: הוא חברון. המגונה שבארץ כנען, ארבע מקומות הן המגונים שבא״י ואלו הן. (כז) דנה וקרית סנה ותמנת סרק וחברון:

כ) ויקם השדה. קנין בקיום: והמערה אשר בו לאברהם לאחזת קבר. בישר גם הוא וזרעו נקברין שם: מאת בני חת. מה ת״ל מאת בני חת, והלא של עפרון היתה וממנה קנאה אלא הם נתעסקו לברר מקחו, ונעשים לו מליצים ועדים, (כח) לפיכך שיפך עליהם כמה דיו ושיבר כמה קולמסין לכתוב בני חת עשרה פעמים, (כט) ללמדך כל המברר מקחו של צדיק כאילו מקיים עשרת הדברות:

הערות ותקונים

כו׳. ב״ר שם שמ״ר פל״א ותנחומא שם ופסיקתא שם, ומכילתא ריש יתרו ומדרש אגדה ולק״ט ורש״י עה״ת: כ) מכאן אמרו רבותינו. עיין נדרים כ״א ע״ב והובא בלק״ט: כא) א״ר אבא בר אבינא פרגמטיא נפוק. ב״ר פנ״ח אות ז׳ הגי׳ רבי אבא בר ביזנא אמר פרגמטיא נפק: כב) שהי׳ שוקלה בהכרע מתקבל לכל סוחר. הוספת המחבר, וכן בת״א מתקבל סחורתא בכל מדינתא: כג) אע״פ שאמרו רבתינו שהיתה נפולה ביד הדיוט וקמה ביד בן אדם גדול. ב״ר שם אות ח׳ דהוה נפילה וקמת דהוה דבר אינש זעיר, ואיתעבידת לבר נש רב. וכן הובא ברש״י עה״ת ובלקח טוב וע״ש בהערה מ׳: כד) מכאן שצריך לפרש כל אשר בה. בב״ר שם אמר רבי תמן תנינן המוכר את שדהו צריך לכתוב את שדהו ואת סימניה, וכן הובא בילקוט ובלק״ט וכוונו למאמרם ב״ב ס״ט ע״ב אמר ר׳ יהודה אמר רב דאמר קרא ויקם שדה עפרון כו׳. מכאן למצרים מן התורה, ועיין ברש״י שם: כה) כדדרשנו לעיל. פסוק י״ב: כו) שנכפל בעיני כל שוכביה. לעיל בפסוק ט׳: כז) דנה וקרית סנה ותמנת סרק וחברון. שמות המקומות לא נתברר: כח) לפיכך שיפך עליהם כמה דיו ושיבר כמה קולמסין לכתוב בני חת עשרה פעמים. ב״ר פנ״ח אות ח׳ ולק״ט. והיינו ח׳ פעמים בפסוק י״ח ופעם אחד, בראשית כ״ה י׳ ועוד שם מ״ט ל״ב הרי עשרה פעמים: כט) ללמדך. ב״ר ולק״ט:

ח) וידבר אתם לאמר. לומר לעפרון: אם יש את נפשכם. כלומר ברצון נפשכם, ודומה לדבר ונפשו אותה ויעש (איוב כג יג): לקבור את מתי מלפני. שאין ראוי לי שתשהה: שמעוני. במה שאני חפץ: ופגעו לי. מלשון בקשה, ודומה לו (אל יפגעו נא בה) [ופגעו נא בה'] (ירמיה כז יח). כלומר סרסרו עצמכם בעבורי עד שתפגעו בעפרון בן צוחר, אם מתפייס מוטב, (י) ואם לאו צלו עלי:

ט) ויתן לי את מערת המכפלה. (יא) שכל מי שקבור שם בטוח ששכרו כפול ומכופל: בכסף מלא. כלומר כל מה שהוא שוה: יתננה לי בתוככם לאחזת קבר. ולא לבנין:

י) ועפרון יושב. (יב) חסר ו' כתיב ישב, (יג) א"ר יצחק בר אמי מינוהו (יד) שוטר עליהם (טו) וגזרו שלא יקנה אדם גדול קרקע ממי שהוא קטן ממנו: ויען עפרון החתי את אברהם. שהיה שם לפניו: באזני בני חת. ולא בינו לבין עצמו, אלא להשמיע לכל באי שער עירו שלא תהא מתנתא טמירתא ויערער חד עליה: לאמר. לא היית צריך סרסר אלא פיך אל פי היה לך לומר:

יא) לא אדני. כמו שאתה אומר שאני נוטל דמים ממך, אלא שמעני וקבל ממני חנם: השדה נתתי לך. גמרתי בלבי לך למוצא ומובא משעה שדברת לבני עמי: והמערה אשר בו. כמו כן לא נתתיך לקבריך בגמר הלב, לעיני בני עמי אני מודיע כי דברי כל פיך כמעשה, וכאילו נתתיה לך כבר, לא לאחוזת עולם אלא קבר את מתך:

יב) וישתחו אברהם. עוד הזר והודה על שבישרו הוא עצמו טובה: לפני עם הארץ. (טז) מלמד שנעלו דלתותיהן והלכו לגמול חסד לשרה:

יג) וידבר אל עפרון באזני עם הארץ לאמר. שלא על ידי סרסור. אך לשון מעוט, כלומר איני מבקש ממך חנם, כי דבר גדול הוא, אלא אם היה חפץ בטובתי לו ישמעני הלואי שתשמעני: נתתי. לשון עבר, כלומר כבר גמרתי בלבי לקנותה בדמים, ודברי מעשה הם: כסף השדה קח ממני. שתהא נקנית לי בכסף: ואקברה. לשון ענוה: את מתי שמה. לשם שאיני רוצה שתהא נקברת בקרקע של אחרים, שלא תתבזה אחר זמן:

יד) ויען עפרון את אברהם לאמר לו. מה ת"ל לו, אלא בשיטת דבריו השיבו:

טו) אדני שמעני. בקצב הדמים: ארץ ארבע מאות. כלומר ודאי הארץ הזו שוה ארבע מאות שקל כסף, ולחלקה בינו לבינך מה היא אינו כדי לשני בני אדם: ואת מתך קבר. כלומר תקחנה כאילו נהת הדמים: (יז) א"ר חנינא כל שקלים הנאמר במקרא הן סלעים, (יח) ד' דינרין בסלע, ו' מעה בדינר, כ"ד מעות בסלע, והאמור בנביאים ליטרא, והאמור בכתובים קנטרין, חוץ מכסף עפרון שהן קנטרין, וש"ה נבהל להון איש רע עין (משלי כח כב), זה עפרון: ולא ידע כי חסר יבואנו (שם). שחסרו על כך נכסיו, (יט) והתורה חסרה ו' משמו, שהרי מתחלת הפרשה עד וישמע אברהם לעפרון הרי

הערות ותקונים

טובה. ב"ר שם אות ו' מכאן שמודים על בשורה טובה, וכן הובא בלק"ט: י) ואם לאו צלו עלי. עיין ב"ר שם אות ז' והובא בלק"ט: יא) שכל מי שקבור שם בטוח ששכרו כפול. ב"ר שם אות ח' וילקוט ולק"ט: יב) חסר וי"ו. ב"ר וילקוט ולק"ט: יג) א"ר יצחק בר אמי. כ"ה גם בלק"ט ובב"ר חסרים המלות „בר אמי": יד) שוטר עליהם. בב"ר ארכיכמרטיגוס והיא מלה יונית ופי' ראש שרי החיל (פעלדהערר): טו) וגזרו שלא יקנה אדם גדול ממי שהוא קטן ממנו. בב"ר שם דלא יהא בר נש רב זבין מן בר נש זעיר. והמחבר הביא זה בלשון עברי: טז) מלמד שנעלו דלתותיהן. ב"ר שם אות ז' וילקוט ולק"ט בשם ר' פנחס: יז) א"ר חנינא. ב"מ פ"ז ע"א, בכורות נ' ע"א, ירושלמי קדושין פ"א (נ"ט ע"ד), ב"ר שם אות ז', פסיקתא דר"כ עשר תעשר (צ"ה ע"א) פסיקתא רבתי פ"א אות ד', רות רבה פ"ג, תנחומא ראה, שמ"ר פל"א ולקח טוב, ומדרש אגדה: יח) ד' דינרין בסלע, ו' מעה בדינר כ"ד מעות בסלע. זה הוסיף המחבר: יט) והתורה חסרה וי"ו

חיי שרה.

[כג] א) ויהיו חיי שרה מאה שנה. (א) מה ראה לומר כל כך שנה שנה שנים. (ב) אלא בת מאה שנה כבת עשרים לנוי, בת עשרים שנה שווחה לבת שבע ביופי: שני חיי שרה. שכך היתה חייה, וכולן עברו בשמחה ובששון.

ב) ותמת שרה. בהיות אברהם בהר המוריה כשדר בקרית ארבע (ג) שהיא של אחימן שישי ותלמי וענק אביהן: היא חברון. ששם נוחין האבות וחברותיהם: בארץ כנען. המבוזה שבארץ כנען היפך הפשט: ויבא אב״הם לספוד לשרה ולבכותה. כך דרך פשט המקרא, לאדם המזדמן לעשות הדבר בעצמו קוראו בא, כגון בא אלי לשכב עמי (בראשית לט יד), ויבא אברהם. (ד) מהר המוריה, באותו היום נעשה שמת שרה ונתעסק לספוד לשרה ולבכותה, כדי לקבל עליה שכר. (ה) ולמדנו שהיה יצחק בן ל״ז שנה כשנעקד על הר המוריה, וכשנפטרת ביום עקידתו היתה בת קכ״ז שנה:

ג) ויקם אברהם מעל פני מתו. היה לו לומר מעל פני שרה, ומה ת״ל מתו, כלומר מותו, (ו) מלמד שהיה רואה מלאך המות עומד ומתרים כנגדו:

ד) גר ותושב. (ז) אם רציתי גר, ואם לא תושב, שכבר אמר לי הקב״ה לך (ולזרעך אתננה) [אתננה ולזרעך] (בראשית יג טו). תנו לי אחוזת קבר עמכם. בגבולכם: ואקברה מתי מלפני. זו יחידה מלפני, שאין דרך העולם להשהות את האשה:

ה) ויענו בני חת את אברהם לאמר לו. בלשון ענוה:

ו) שמענו. רפי שעל הנו״ן משמיענו לשון רבים, ואם הנו״ן היתה דגושה אומר כלפי היחיד: אדני. היה לו לומר אדונינו, אלא הגדול שבהן קראו אדון, וכן יתר בני עמו קראו נשיא אלהים ולא גר, כלומר מלך אתה בתוכנו, אעפ״כ לא היה מקבל: במבחר קברינו קבר את מתך. בקברי מלכים וגדולי המלכות: איש ממנו את קברו. אפי׳ הקבר המזומן לו: לא יכלה. כלומר לא ימנע, ודומה לו לא (תכלה) [תכלא] רחמיך ממני (תהלים מ יב), ויכלא הגשם (בראשית ח ב). אפס כי יש לדרוש בלא הנכתב באל״ף הוא לשון מסגר למנוע היוצא, וכל שהוא נכתב בה״א הרי הוא לשון מניעה בדבור ונזירה: מקבר מתיך, (ח) אפי׳ מתים הרבה:

ז) ויקם אברהם. שהיה יושב ביניהם וקם: וישתחו לעם הארץ. הם בני חת, (ט) לימד על שמודין על בשורה טובה:

הערות ותקונים

[כג] א) מה ראה לומר כל כך שנה שנה שנים. ר״ל למה נכתב שנה בכל כלל וכלל: ב) אלא בת מאה שנה כבת עשרים לנוי בת עשרים שווחה לבת שבע ביופי. צ״ל בת עשרים שווחה לבת שבע לחטא. וכן הביא הלק״ט, אולם בב״ר ריש פנ״ח וילקוט ריש חיי ומדרש אגדה הגי׳ בת עשרים כבת שבע לנוי בת מאה כבת עשרים לחטא, וכן הביא רש״י עה״ת, אבל בפיר׳ המיוחס לרש״י בב״ר שם, ובילקוט תהלים רמז תש״ל, הביא כנוסחת המחבר ולק״ט, ועיין במזרחי: ג) שהיא של אחימן ששי ותלמי וענק אביהם. ב״ר שם וילקוט ריש חיי ורש״י ולק״ט: ד) מהר המוריה. ב״ר שם אות ה׳ וילקוט, וי״ר פ״כ פדר״א פל״ב ולק״ט: ה) ולמדנו שהי׳ יצחק בן ל״ז שנה כשנעקד. וכן מובא בלק״ט ועיין סדר עולם פ״א ובהערות הרה״ח מהר״ב ראטנער: ו) מלמד שהי׳ רואה מלאך המות. ב״ר שם אות ו׳: ז) אם רציתי גר כו׳. בב״ר שם אות ו׳ אם רציתם גר ואם לאו מארי ביתא שכך אמר לי הקב״ה לזרעך נתתי את הארץ הזאת. וכן הביא רש״י עה״ת: ח) אפילו מתים הרבה. ב״ר שם מיתין סגיאין ר״ל מתים הרבה: ט) לימד על שמודין על בשורה

שיכבשו רחמיך את כעסך על בני ועל דורותיהם: ד״א ה׳ יראה. (קלא) אברהם קראו יראה, שם קראו שלם, לכך נקרא ירושלים: וישב אברהם אל נעריו. (קלב) יצחק היכן הי׳, מלמד ששלחו אצל שם ללמוד תורה, (קלג) ועשה שם ג׳ שנים:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לה פרשת שמועה טובה, (קלד) היה אברהם מהרהר ואומר אלו מת בני בהר המוריה הייתי מת בלי בנים, עכשיו שנעשה נס אשיאנו מבנות ענר אשכול וממרא שהן צדקניות, ומי איכפת לי ביוחסין, א״ל הקב״ה אין אתה צריך שכבר נולד זיוונו של יצחק בנך:

כ) ויהי אחרי הדברים האלה. (קלה) כל מקום שנאמר ויהי אחרי הענין מופלג, וכאן מופלג הוא עניין תחילת הלידה של מלכה ל״ז שנה, כי כשנפקדה שרה נפקדה מלכה אחותה, ולמה נסמכו עניינין מפני לידתה של רבקה בת בתואל שנולדה באותה שנה שנעקד יצחק, (קלו) והיה אברהם מהרהר דברים אחר העקידה אמר בני קדש הוא כליל הוא, והיאך יצא לחוץ לארץ לישא אשה, או היאך ישא אשה מבנות כנען, ועד שהוא עומד בהר המוריה נתבשר: הנה גם היא ילדה מלכה בנים לנחור אחיך. (קלז) מה ת״ל גם היא, אלא מה שרה יהיו לה בני גבירות שמונה, ו׳ ללאה, ב׳ לרחל ובני פלגשים ארבע, ב׳ לבלהה, וב׳ לזלפה, אף מלכה בני גבירה שמונה, ובני פלגשים ארבע, כאמור בענין:

כא) את עוץ בכורו. לא הוצרך הכתוב אלא לייחס את רבקה. ולמה פתח בעוץ, שהי׳ מתירא מן היסורין, א״ל אי אתה צריך (קלח) כבר נולד איש ואיוב שמו, שנא׳ איש הי׳ בארץ עוץ איוב שמו (איוב א א). וזה מדרשו: (קלח*) את בוז. זקינו של אליהו בן ברכאל: קלט) ואת קמואל. שקם על אומתו של אל, וזה בלעם: אבי ארם. אבי הרמאין זה לבן:

כב) ואת כשד וגו׳. לא שמעתי מדרש לשמותם:

כג) ובתואל ילד את רבקה. קרא שמה על שם ענלה מרבק, וכן אתה דורש ברחל על שם הכבשות: שמונה אלה ילדה מלכה לנחור אחי אברהם. מעת שנפקדה שרה היא יסכה כל זה בא להראות ולקיים מ״ש ומה׳ אשה משכלת (משלי יט יד):

נשלמה פ׳ וירא.

הערות ותקונים

מה להשיב. ב״ר פנ״ו אות י׳ פסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי (קנ״ט ע״א), ויקרא רבה פכ״ט אות ט׳ ירושלמי תענית פ״ב הל׳ ד׳ (ס״ה ע״ב) שוחר טוב מזמור כ״ט אות א׳, ופסיקתא רבתי פ״מ, ותנחומא סוף וירא. ולקח טוב: קלא) אברהם קראו יראה. ב״ר שם. שוחר טוב מזמור ע״ו אות ג׳, ולקח טוב: קלב) יצחק היכן היה. ב״ר שם אות י״א, וילקוט רמז ק״ב, ולקח טוב, ומדרש אגדה וע״ש הערה ל״ח: קלג) ועשה שם ג׳ שנים. זה ליתא במקומות הנ״ל. ובפדר״א פל״ב איתא ר׳ יוסי אומר שלש שנים עשה יצחק אבל על שרה אמו לאחר ג׳ שנים לקח את רבקה. כי בן ל״ז היה בעקדה ובן מ׳ שנה הי׳ בקחתו את רבקה, ועיין סדר עולם פ״א ובהערת הרב הגדול מהר״ב ראטנער הערה ל״ח: קלד) הי׳ אברהם מהרהר. ב״ר פנ״ז אות ג׳: קלה) כל מקום שנאמר אחרי הענין מופלג. ב״ר פמ״ד אות ה׳ ר׳ הונא אמר בכל מקום שנאמר אחר סמוך אחרי מופלג: קלו) והי׳ אברהם מהרהר דברים. לקח טוב: קלז) מה ת״ל גם היא. ב״ר שם ולק״ט: קלח) כבר נולד איש ואיוב שמו. ב״ר שם אות ד׳ ולק״ט: קלח*) את בוז, זקינו של אליהו בן ברכאל. זה לא מצאתי במדרש: קלט) ואת קמואל שקם על אומתו של אל וזה בלעם. ב״ר סוף וירא. ושם יש לתקן הוא בלעם הוא קמואל ע״ש בחדושי הרד״ל:

לאורכו ודבקו פסול, ארוך וקיצרו, או שנסדק לרחבו ונשתייר בו כדי שיאחזנה בידו ויהא נראה מכאן ומכאן כשר, ואם לא פסול. גירדו בין מבפנים בין מבחוץ, ואפי׳ העמידו על גלדו כשר. הכנים שופר לתוך שופר אחר ותקע בו, אם קולו של פנימי שמע יצא, מפני שהוא עיקר, והחיצון טפל לו, ואם קולו של חיצון שמע לא יצא. הרחיב את הקצר, וקצר את הרחב, ותקע לא יצא, שהרי נאמר והעברת שופר תרועה (ויקרא כה ט), דרך עברתו אמר הקב״ה. דיבק שברי שופרות פסול. ניקב נקב מפולש וסתמו במינו, (קכ) רב יהודאי גאון פסק דקיי״ל כתרי לישנא דר׳ יוחנן לחומרא, דהיכא דסתמו שלא במינו אע״ג שנשתייר רובו שלם פסול, סתמו במינו אם נשתייר רובו ולא עכבו הנקבים שנסתמו התקיעה הרי זה כשר, ואע״פ שנפחת רובו אבל שלא במינו פסול, ואע״פ שנשתייר רובו, הוסיף עליו כל שהוא בין במינו בין שלא במינו פסול. (קכא) קדחו בזכרותו ותקע בו יצא, ולא תימא מין במינו חוצץ. (קכב) התוקע לתוך הבור או כיוצא בו אותן העומדין בבור יצאו ידי חובתן, אבל העומדים על שפת הבור, אם שמעו ממש קול שופר יצאו, ואם קול הברתו שמעו לא יצאו, והוא שתוקע ועולה לו. (קכג) שופר של עולה ושלמים לא יתקע בו לכתחלה, ואם תקע בשופר גזול יצא, וכן בשל ע״ז ושל עיר הנדחת, משום דמצות לאו ליהנות ניתנו. (קכד) והמודר הנאה מחברו מותר לתקוע לו בשופר. (קכה) הכל חייבין לשמוע קול שופר, שנא׳ יום תרועה יהי׳ לכם (במדבר כט א), וכתיב תורה אחת יהיה לכם (שם טו כט), ישראלים גירי צדק עבדים משוחררים טומטום ואנדרוגינוס, ומי שחציו עבד וחציו בן חורין, ואפי׳ כהנים ולוים שאינם במצות יובל, שהרי מוכרין לעולם, וגואלין לעולם, מיהו בתקיעת דר״ה איתנייהו, דהא בשילוח עבדים מיחייב. כהנים לוים וישראלים וגרים ועבדים משוחררין יוצאין ומוציאין אחרים ידי חובתן, טומטום אינו מוציא לא את מינו ולא את שאינו מינו, אנדרוגינוס מוציא את מינו לבד, מי שחציו עבד וחציו בן חורין הרי הוא כטומטום, ואפי׳ לעצמו אינו מוציא. (קכו) והנשים אינן חייבין לא בשופר ולא בכל מצות עשה שהזמן גרמא, (קכז) וכל מי שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתן, ומי שיצא ידי חובו מוציא אחרים ידי חובתן:

נשוב לענין מדרש הפרשה. וירא והנה איל. (קכח) ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר לפי שהי׳ רואה אברהם שהאיל ניתוש מחורש זה לחורש אחר ונסבך, אמר לו הקב״ה כך עתידין בניך להסתבך במלכיות מבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום, ומאדום עתידין להגאל בתקיעת שופר, שנא׳ (קכט) ביום ההוא (נאום ה׳) יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור וגו (ישעי׳ כז יג): ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה׳ יראה. (קל) גלוי לפניך שהי׳ לי מה להשיב, וכבשתי רחמי לעשות רצונך, כן יהי רצון מלפניך

הערות ותקונים

אם ציפהו מבפנים פסול. גמרא שם כ״ז ע״ב ועי׳ בשבלי הלקט שם הערה ד׳: קיט) נסדק לאורכו. גמרא שם: קכ) רב יהודאי גאון פסק. עי׳ בשבלי הלקט השלם ה׳ ר״ה סי׳ רצ״ג שהביא וכן פסק ר׳ יהודאי גאון זצ״ל בתשובותיו לחומרא עי׳ שם ועיין בשערי שמחה ה׳ הרי״ץ גיאות ה׳ ר״ה דף ל״ג ע״ב: קכא) קדחו בזכרותו. ר״ה כ״ז ע״ב: קכב) התוקע לתוך הבור. שם: קכג) שופר של עולה ושלמים. עיין ר״ה כ״ח ע״א: קכד) והמודר הנאה. גמרא שם: קכה) הכל חייבין. ר״ה כ״ט ע״א: קכו) והנשים אינן חייבין לא בשופר. עיין שבלי הלקט סי׳ רצ״ה: קכז) וכל מי שאינו מחויב בדבר. ר״ה כ״ט ע״א במשנה: קכח) ר׳ יהושע דסכנין בש״ר לוי אמר. בלקח טוב (וירא כב יג) מובא זה בשם ר׳ יוסי דסכנין בשם ר׳ לוי. ובב״ר פנ״ו אות ט׳ מובא זה בשם ר׳ לוי סתמי, ובוי״ר פכ״ט אות י׳ איתא ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אולם שם מובא מאמר אחר בשמו, והמאמר שלפנינו מובא שם בשם ר׳ הונא בר יצחק, ועי׳ בפסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השביעי ובהערה ע״ב: קכט) שנאמר ביום ההוא וגו׳. במדרש שם ובלקח טוב הובא הכתוב וה׳ אלהים בשופר יתקע והלך בסערת תימן (זכריה ט יג): קל) גלוי לפניך שהיה לי

כגון שנאנסו או נתרשלו מלתקוע. (קט) מאי טעמא מריעין לה משום דלא נתערבב השטן (קי) כי כששומע קול שופר אומר שמא זהו יום, שנא' בו ביום ההוא יתקע בשופר גדול (ישעי' כז יג). לפיכך עומד ושותק ואין לו רשות לקטרג, ואם לא תקע בראש השנה הוא מקטרג ונוטל רשות ובא ומגלגל פורעניות לעולם. לפיכך צריכין גוי צדיק שומר אמונים להיות מאמינים בבוראם שהוא מוציא צדקם כאור ומשפטם כצהרים, לבוא בקיחת דברים לפניו בראש השנה. (קיא) יום בו נוצר אדם הראשון, ובו ביום נידון ומצא כופר, וביום זה כל באי עולם נסקרין בסקירה ונידונין בו מה יהא עליהם עד סוף השנה, דכתיב תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו (תהלים פא ד), (קיב) איזהו חג שהחודש מתכסה בו שאין הירח נראה, הוי אומר זה ר"ה, וכתיב כי חק לישראל הוא (שם שם ה), שהן נכנסין תחלה לדין מקמיה דליפוש חרון אף, ואח"כ משפט לאלהי יעקב (שם), שגם כל העולם כולו נידונין בו ביום, וצריכין לומר סדר מלכיות שקבלו מלכותו עליהן, שנא' אני ה' אלהיכם (במדבר י י), ולחתום בא"י זוכר הברית, כדי שיזכור לנו עקידת יצחק שנעקד כאיל בא"י מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון, ולתקוע תשר"ת, ולומר סדר זכרונות, ויחתום ויכתבו לחיים, שנא' ונזכרתם לפני ה' אלהיכם (שם שם ט), ולתקיע תש"ת ולומר סדר שופרות, כדכתיב יום תרועה יהי' לכם (שם כט א), ולחתום בא"י שומע תרועה, פי' ששומע ומקבלה ברצון, שנא' עלה (ה') [אלהים] בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מז ו), וכשהציבור יושבין והוא מתחיל לתקוע, צריך לברך קודם תקיעה בא"י אמ"ה אקב"ו (קיג) לשמוע קול שופר, ואין רשאי לומר בקול שופר, שאין השופר מלך ורב לשמוע בקולו, כדכתיב ושמעת בקול ה' (דברים כז י), וכתיב כי אם שמוע תשמע בקולו (שמות כג כב), אלא קולו ע"י אדם אנו מצווין לשמוע, וכן אינו רשאי לברך לתקיע בשופר, שאם אינו כך או אינו תוקע נמצא מחייב את עצמו בדבריו, (קיד) וצריך לברך שהחיינו, דכתיב ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום (דברים ד ד), וכתיב ברוך ה' (אלהים) [אלהי] אדוני אברהם אשר לא עזב חסדו וגו' (בראשית כד כז): (קטו) שופר של יום הכיפורים ביעל ופשוט, של ראש השנה של אילים, (קטז) ויהיו שופרות כפופים, (קיז) ואם ציפהו זהב או כסף במקום הנחת פה פסול, שמצות היום בשופר של איל, ולא במיני חצוצרות ושארי כלי שיר, וזהו קולו משתנה, (קיח) וכן אם ציפהו מבפנים פסול. (קיט) נסדק

הערות ותקונים

שנאנסו או נתרשלו מלתקוע. הוא דברי המחבר. ונובע מבה"ג ה' ר"ה והביא וז"ל פירושא ולאו דאיקלע ר"ה בשבת אלא דאיתיליד אונסא. ודבריו הובא בתוס' ר"ה שם ד"ה שאין וכן הובא בר"ן ובטור או"ח סי' תקפ"ה: קט) מאי טעמא מריעין לה. גמרא שם: קי) כי כששומע קול שופר כו' לפיכך צריכין גוי צדיק כו'. הם דברי המחבר: קיא) יום בו נוצר אדם הראשון. עי' פסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי ובהערה י' ובשו"ט מזמור צ"ב ובהערה ל"ו: קיב) איזהו חג שהחודש מתכסה בו. ביצה ט"ז ע"א, ועי' פסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי ובהערה מ"ו: קיג) לשמוע קול שופר ואין רשאי לומר בקול שופר. רב עמרם גאון בסדר שלו דף מ"ה ע"ב הביא בקול שופר וכן גי' הבה"ג ועי' הרא"ש וב"י סי' תקפ"ה, ובאו"ז ר"ה סי' רע"א וכן הביא הלק"ט. ועיין בשו"ת פאר הדור שאלה נ"א החילוק בין לשמוע קול שופר ובין על תקיעת שופר והב"י הביא שם בשם הרמב"ם דמברך קול שופר. וכן בתשובת שערי תשובה להגאונים סי' ע"ט בשם רב האי גאון וכן באבודרהם ה' ר"ה בשם רב האי שיש לברך לשמוע קול שופר: קיד) וצריך לברך שהחיינו. וכן הביא רב עמרם גאון בסדרו. וגם איתא בשו"ת הגאונים חמדה גנוזה סי' ס"ד בשם רב משה גאון ז"ל. וכן הביא האו"ז ולק"ט: קטו) שופר של יום הכפורים ביעל ופשוט. ר"ה כ"ו ע"ב במשנה איתא שופר של ראש השנה של יעל פשוט. וע"ש בתוס' ד"ה של יעל ובאו"ז ה' ר"ה סי' רנ"ח: קטז) ויהיו שופרות כפופים. גמרא שם ע"ש, בתוס' הנ"ל: קיז) ואם ציפהו זהב או כסף במקום הנחת פה פסול. גמרא ר"ה כ"ז ע"א, וכן הוא בשבלי הלקט השלם ה' ר"ה סי' רצ"ג: קיט) וכן

אין צריך היחיד לחזור ולהתפלל. ואם הוא ביחיד ונתמנה לו שופר אחר תפלת מוסף, אינו צריך לחזור ולהתפלל תפלתו כדי לשמוע סדר התקיעות על סדר הברכות, אלא שומע על סדר התקיעות תשר"ת ג' פעמים, תש"ת ג"פ, תר"ת ג"פ. (צג) יחיד שלא תקע, חבירו תוקע לו, ויחיד שלא בירך סדר הברכות אין חבירו מברך לו, כלומר שזה מתפלל, וזה יוצא בתפלת חבירו זולתי בתפלת שליח ציבור, (צד) דקיי"ל כר"ג דאמר שליח ציבור מוציא הרבים ידי חובתן, וכשם שמוציא את שאינו בקי, כך מוציא את הבקי, (צה) וא"ר יוחנן הלכה כר"ג בברכות של ר"ה ויו"כ, ולא עוד אלא אפי' מי שאינו אנוס ואינו נמצא בעיר, כגון עם שבשדות ואינן בקיאין בסדר תפלות וברכות היה פוטרן ר"ג בתפלת שליח ציבור, אע"ג שלא שמעו הברכות, אבל הנמצא בעיר אינו יוצא ידי חובתו עד שמתפלל בעצמו סדר ברכות או שומע ומתכוין לתפלת שליח ציבור, ומה שפטר ר"ג עם שבשדות שבתוך התחום לא פטרן אלא מן הברכות שהן מדרבנן, אבל מתקיעות אינן פטורין, כי התקיעות הן מן התורה, ואם איש מישראל תוך התחום חייב לבוא לשמוע התקיעות על הסדר, ואם לא שמע עבר על מצות עשה, שנא' יום תרועה יהי' לכם (במדבר כט א). אבל אם נמצא חוץ לתחום אין מחללין עליו את היו"ט, (צו), דתנן שופר של ר"ה אין מעבירין עליו את התחום, ואין מפקחין עליו את הגל, ולא עולין באילן, ולא רוכבין על גבי בהמה, ולא שטין על פני המים, ולא חותכין אותו לתקנו בדבר שהוא משום שבות, כגון מגל וכ"ש בדבר האסור משום לא תעשה, כגון סכין, ואם רצה ליתן לתוכו מים או יין (צח) כדי לצחצחו מותר, אבל לא יתן לתוכו מי רגלים מפני הכבוד, וכן (צט) אתה מוצא בפיטום הקטורת, (ק) ואין מעכבין את התינוקת שלא הגיע לחינוך מלתקוע בשבת, כיון שאינן בני מצות לא גזרי' עלייהו שמא יטלטל ארבע אמות, וכשהגיע לחינוך מעכבין אותן בשבת, משום גזירה, שמא יוליכנו אצל בקי ללמוד ויעבירנו ארבע אמות ברשות הרבים, (קא) אבל ביו"ט אין מעכבין אותו, שהותרה הוצאה, בין לצורך, בין שלא לצורך ומעסקינן בתינוק שלא הגיע לחינוך אפילו בשבת. (קב) והשומע מן המתעסק לא יצא, (קג) ושליח ציבור דעתיה אכולא עלמא, ולפי' אם שמע אדם קול שופר או קריאת מגילה מפיו וכיוון לבו לשמוע יצא, אבל יחיד ויחיד לא יצא, עד שיתכוין שומע ומשמיע, (קד) דאמר לי' ר' זירא לשמעיה כי לא שכיח חבר עיר איכוון ותקע לי: (קה) ואם חל יו"ט הראשון של ר"ה בשבת אין תוקעין, (קו) דא"ר זירא גזירה הוא דגזרו אנשי כנסת הגדולה על השופר ועל הלולב ועל המגילה שלא לנהוג בשבת שמא יוליכם אצל בקי ללמוד עניינים אי נמי ברכותיהן ויעבירם ארבע אמות בר"ה נמצא מחלל את השבת, ואין עשה דוחה את לא תעשה ועשה, (קז) והא דאמר ר' יצחק כל שנה שלא תקעו בה בתחלה מריעין לה בסופה, (קח) לא אמר כשחל ר"ה בשבת, דהא גזירת הכתוב שלא יתקעו, שנא' זכרון תרועה (ויקרא כג כד), אלא

הערות ותקונים

רע"א ובשבלי הלקט השלם ה' ר"ה סי' ש': צג) יחיד שלא תקע. ר"ה ל"ד ע"ב וע"ש בתוס' ד"ה כך: צד) דקי"ל כר"ג. גמרא שם: צה) וא"ר יוחנן. שם: צו) דתנן שופר של ר"ה, ר"ה ל"ב ע"ב במשנה: צז) ואם רצה ליתן לתוכו מים. שם במשנה: צח) כדי לצחצחו. בגמרא שם ל"ג ע"א: צט) וכן אתה מוצא בפטום הקטורת. הוספת המחבר: ק) ואין מעכבין התינוקת. במשנה שם: קא) אבל ביו"ט אין מעכבין אותו. עי' תוס' ר"ה ל"ג ע"א ד"ה תניא: קב) והשומע מן המתעסק. משנה שם: קג) ושליח צבור. הוספת רבינו: קד) דאמר ליה ר' זירא. ר"ה ל"ג ע"ב: קה) ואם חל יו"ט הראשון של ר"ה בשבת אין תוקעין. עי' במשנה ר"ה כ"ט ע"ב: קו) דא"ר זירא גזירה הוא דגזרו אנשי כנסת הגדולה כו'. בגמרא ר"ה שם הובא בשם רבה גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד ויעבירנו ד' אמות בר"ה והיינו טעמא דלולב ומגלה: קז) והא דאמר ר' יצחק כל שנה שלא תקעה בה בתחלה. ר"ה ט"ז ע"ב: קח) לא אמר כשחל ר"ה בשבת כו' אלא כגון

בקדשו, ומן יו"ד זכרונות, כנגד יו"ד הדברות, ומן יו"ד שופרות, כנגד י' מאמרות שבהן נברא העולם. (עט) וקיי"ל כר' יוחנן בן נורי בדיעבד דאם אמר פסוק אחד של מלכיות, ואחד של זכרונות, ואחד של שופרות יצא. (פ) ואין מזכירין מלכיות זכרונות ושופרות של פורעניות של ישראל, אלא של אומות העולם מזכירין, כגון וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן (זכרי' ט יד), מלכיות כגון ה' מלך ירגזו עמים (תהלים צט א), זכרונות כגון זכור ה' לבני אדום (שם קלז ז), ולא של יחיד אפי' לטובה, כגון זכרה לי (אלהים) [אלהי] לטובה (נחמיה ה' יט), ופקדונות אבות כרבים דמי, כגון וה' פקד את שרה כאשר אמר (בראשית כא א), (פא) ומתחיל בפסוקים של תורה, (פב) ואומר בשל כתובים, ומסיים בשל נביאים, (פג) ר' יוסי אומר המשלים בשל תורה הרי זה משובח, וכך היו וותיקין עושין. (פד) העובר לפני התיבה ביום טוב של ראש השנה, השני מתקיע, (פה) ובשעת הלל, כלומר ביום שאומרין בו הלל, כגון פסח ועצרת וסוכות, הראשון מקרא הלל, (פו) בתפילת יוצר. משום זריזין מקדימין למצות. וכך היו מקדימין לתקוע בשופר ביוצר בר"ה בראשונה. (פז) אלא בשעת השמד שינו הדבר ואיחרו התקיעות לעשותן במוסף. (פח) מפני מעשה שהי'. ודייקינן בשעת הלל, (פט) מכלל דבראש השנה ויו"כ ליכא הלל, שאפשר שיהא מלך יושב בדין וספרי חיים וספרי מתים לפניו פתוחים וישראל אומרים שירה: (צ) תקיעות של ר"ה ויה"כ מעכבות זו את זו, (צא) ולא דמיין לתפלה, אלא לארבע מינים שבלולב, לפיכך אין רשאי התוקע לשוח בין ברכה לתקיעה, ולא בין תקיעה לתקיעה. עד שישלים ל' קולות מתקיעות מעומד כשהציבור יושבין, וכן על סדר ברכות אין רשאי לשוח בין סדר מלכיות לזכרונות, ולא בין זכרונות לשופרות, ולא בין מלכיות לתשר"ת, ולא בין זכרונות לתש"ת, ולא בין שופרות לתר"ת. עד שיגמור ברכות כולן הן ותקיעתן. (צב) ומי שבירך על סדר הברכות מלכיות זכרונות ושופרות וסיים תפלתו ולאחר עושה השלום נתמנה לו שופר, שלא נמצא לו שופר מעיקרא, ועכשיו נמצא לו, אם הוא בחבר עיר, דהיינו ציבור, צריך להשמיע התקיעות על סדר הברכות, שחוזר שליח צבור ותוקע שלשים על הסדר ברכות שחוזר ופותח בתפלת מוסף, ואומר מגן ומחיה האל הקדוש, וכולל מלכיות עם קדושת היום ותוקע תשר"ת, ואומר זכרונות, ותוקע תש"ת, ואומר שופרות, ותוקע תר"ת, אבל בלחש

הערות ותקונים

במשנה שלאחריה: עט) וקיי"ל כר' יוחנן בן נורי. ר"ה שם: פ) ואין מזכירין מלכיות זכרונות ושופרות של פורעניות. ר"ה שם במשנה והובא בלק"ט. וכן הגיה שם הגאון הרי"ב במשנה כמו שהובא בלק"ט וכמו שהביא המחבר: פא) ומתחיל בפסוקים של תורה. ר"ה ל"ב ע"ב: פב) „ואומר בשל כתובים". זה ליתא בגמרא, ורש"י שם הביא והכתובים בינתיים: פג) ר' יוסי אומר. שם: פד) העובר לפני התיבה. ר"ה ל"ב ע"ב במשנה: פה) ובשעת ההלל, כלומר ביום שאומרים בו הלל, כגון פסח ועצרת וסוכות. במשנה שם נאמר רק ובשעת ההלל. וכן בלקח טוב הוסיף לפרש המשנה וכתב ובשעת ההלל כגון שאר ימים טובים שקורין בהן את ההלל, וכן הביא כן המחבר וע"ש בהערה נ"ב: פו) הראשון מקרא הלל בתפלת יוצר. במשנה שם הראשון מקרא את הלל והוסיף המחבר בתפלת יוצר. וכן הלקח טוב הביא כלומר בתפלת היוצר: פז) אלא בשעת השמד שינו הדבר. כן הוא בגמרא שם א"ר יוחנן בשעת גזרת המלכות שנו: פח) מפני מעשה שהיה. ע"ש בפירש"י ובתוס' ד"ה בשעת גזרת המלכות ועי' שבלי הלקט השלם סי' שי"ד מה שהביא בשם הירושלמי והוא בירושלמי ר"ה פ"ד ה"ח דף נ"ט ע"ג: פט) מכלל דבר"ה ויו"כ ליכא הלל. בגמרא שם מכלל דבראש השנה ליכא הלל. והמחבר הביא גם „ויו"כ" וכן הביא הלק"ט ובראש השנה ויום הכפורים אין בהם הלל. ובש"ס מינכען הגי' דר"ה ויו"כ לית בהו הלל וע"ש בדקדוקי סופרים דף ל"ב הערה א': צ) תקיעות של ר"ה ויו"כ מעכבות זו את זו. ר"ה ל"ד ע"ב ועי' בתוס' ר"ה דף ל"ג ע"ב ד"ה שיעור, ועי' באו"ז ה' ר"ה סי' ע"ד: צא) ולא דמיין לתפלה. הוא דברי המחבר: צב) ומי שבירך כו' נתמנה לו שופר. עי' ר"ה ל"ד ע"ב ועי' או"ז ה' ר"ה סי'

כדכתיב כל אשר יעבור תחת השבט (ויקרא כג לב). (סז) ר"ל אומר שלשה ספרים נפתחים בראש השנה לפני הקב"ה, אחד של צדיקים גמורים, ואחד של רשעים גמורים, ואחד של בינונים, צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיי עד, רשעים גמורים נכתבין ונחתמין (סח) לדין מות, בינונים תולה להם ברחמיו עד יום הכפורים, זכו נכתבין לחיי עד, לא זכו נכתבין למיתה. (סט) ומלאכי דין ומלאכי רחמים באים להתיצב על ה', אלה לקטרג, ואלה להמליץ יושר, והשטן בא ועומד בתוכם להשטין בני ברית בקרב העמים, ומאהבת ה' אותנו קבע יום זה פקידה טובה ורחמים, (ע) בו פקד את אמנו שרה ורחל וחנה, (עא) בו ביום פקד את יוסף והוציאו מבית הסוהר, (עב) שנא' עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים (תהלים פא ו), (עג) בו ביום בטלה עבודה מאבותינו ולא נתעבדו לפרעה עד יום צאתם משם, בו ביום קבע לעמו פקודה טובה ורחמים, שנא' ונזכרתם לפני ה' אלהיכם (במדבר י ט): (עד) כתיב שבתון זכרון תרועה מקרא קודש (ויק"א כג כד). שבתון קדשהו בעשיית מלאכה, זכרון אלו זכרונות, תרועה אלו שופרות, מקרא קודש אלו קדושת היום, ומניין שאמרינן מלכיות, שנא' והיו לכם לזכרון לפני (ה') אלהיכם אני ה' אלהיכם (במדבר י י), זה בנה אב שכל מקום שנאמרו זכרונות יהיו מלכיות עמהן, ולפי שהשטן בא לקטרג בדין, (עה) לכך אמר הקב"ה אמרו לפני מלכיות זכרונות ושופרות בראש השנה, מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, שנא' אני ה' אלהיכם (שם שם י), זכרונות שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, שנא' ונזכרתם לפני ה' אלהיכם (שם שם ט), ובמה בשופר, שנא' (והעברתם) [והעברת] שופר תרועה בחדש השביעי (ויקרא כה ט). (עו) ותוקעין ומריעין כשהן יושבין תשר"ת תשר"ת תשר"ת תש"ת תש"ת תש"ת תר"ת תר"ת תר"ת, כולן סמוכין, ותוקעין ומריעין כשהן עומדין בתפלת המוספין, (עז) כדתנן סדר ברכות של ר"ה אומר אבות וגבורות וקדושת השם, וכולל מלכיות עם קדושת היום, ותוקע תשר"ת, ואומר זכרונות ותוקע תש"ת, ואומר שופרות ותוקע תר"ת, ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים, וכל כך למה תוקעין, כדי לערבב את השטן, ולעלות הקב"ה מכסא דין לכסא רחמים. (עח) אין פוחתין מעשרה פסוקים של מלכיות, כנגד יו"ד הלולים שבהללו אל

הערות ותקונים

כבני מרון, הכי תרגומו כבני אמרנא. והערוך ערך אמר א' הביא המאמר מגמרא שם, והמלות „הכי תרגומו" לא הביא. ומובא ג"כ בלקח טוב, ובלשון סורי פי' כבשים: סז) ר"ל אומר. בר"ה ט"ז ע"ב הובא בשם ר' כרוספדאי בשם ר' יוחנן: סח) לדין מות. שם הגי' לגיהנם וכן הביא הלק"ט: סט) ומלאכי דין ומלאכי רחמים באים להתיצב על ה' כו'. במעין גנים מהשר ר' שמואל בן ר' נסים מסנות (אשר הוצאתי לאור ברלין תרמ"ט) הביא על הכתוב (איוב א ו) ויהי היום ויבואו בני האלהים להתיצב על ה' ויבא גם השטן בתוכם: ויהי היום היה יום ראש השנה שכל בני עולם עומדים בו לפני הקב"ה כבני מרון, נתיצבו כתות כתות של מלאכים באותו היום לדין כנגד הבריות מהם מלמדין עליהם זכות ומהם מלמדים עליהם חובה כו' והעירותי שם בהערה ל"ד בשבלי הלקט השלם (שהוצאתי לאור) סי' ש"ב הביא וז"ל וכן פי' רבינו יוסף קרא ז"ל בפי' איוב ויהי היום ויבואו בני האלהים להתיצב, יום ר"ה היה שכל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון וסניגורין מליצי יושר וקטיגורין מקטרגין ובא השטן לקטרגו, ולפי שהקב"ה חובב את ישראל וחפץ להצדיקם בדין הודיעם איך לזכותם. וכן מובא בתניא סי' ע"ה, וגם התרגום תרגם והוה ביומא דדינא בריש שתא, וכן הביא הראב"ע בפי' איוב: ע) בו פקד את אמנו שרה ורחל וחנה. ברכות כ"ט ע"א ור"ה י' ע"ב בר"ה נפקדה שרה ורחל וחנה: עא) בו ביום פקד את יוסף להוציאו מבית הסוהר. ר"ה י' ע"ב בר"ה יצא יוסף מבית האסורים: עב) שנאמר עדות ביהוסף שמו. עי' שו"ט מזמור פ"א אות ז': עג) בו ביום בטלה עבודה מאבותינו. ר"ה י"א ע"א: עד) כתיב שבתון זכרון תרועה מקרא קודש. ר"ה ל"ב ע"א: עה) לכך אמר הקב"ה אמרו לפני מלכיות זכרונות ושופרות. ר"ה ט"ז ע"א ול"ד ע"ב: עו) ותוקעין ומריעין כשהן יושבין. עי' שבלי הלקט השלם סדר ר"ה סי' ש"א וסי' ש"ב שהאריך בזה והביא שם דברי הגאונים. ועי' או"ז ה' ר"ה סי' רע"א ועי' בהעיטור: עז) כדתנן סדר ברכות. ר"ה ל"ב ע"א במשנה: עח) אין פוחתין. ר"ה ל"ב ע"א

ואין חותכין בה בשר, (נז) ואין מקנחין בה את המכה, ואין מחצצים בה את השינים, (נח) מפני שרוח רעה שורה עליה: ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה. כלומר רואה הוא שיש לי עליו שיחות, (נט) תחלה אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, וחזרת ואמרת לי קח נא את בנך, ועכשיו אתה אומר אל תשלח ידך, דומה שיש שינוי בדברים, וא"כ איך יקוים כי ביצחק יקרא לך זרע, א"ל הקב"ה לא אחלל את בריתי, ואמרתי את בריתי אקים את יצחק, ומוצא שפתי לא אשנה, שלא אמרתי לך ושחטהו שם, אלא והעלהו שם, עליה ממש על מנת לירד, ומכיון שהעליתו על המזבח ממעל לעצים קיימתה הדבר: ר' (ס) יודא אומר כיון שהגיעה חרב לצוארו פרחה נשמתו בג"ע וראה נשמת שרה אמו שכבר מתה שהלך סמאל והודיעה ואמר לה עלובה בן שניתן לך לעת זקנתך כבר שחטו אביו וצווחה ויצאת נשמתה, וכיון שהשמיע הקב"ה קולו מבין הכרובים ואמר אל תשלח ידך אל הנער, הורה נשמתו לגופו והתירו אביו ועמד על רגליו ואמר בא"י מחיה המתים: וירא והנה איל אחר. (סא) א"ר יודן אחר המעשים הללו ישראל (סב) נאחזין בע"כ ונסבכין בצרות, וסופן להגאל בשופר של איל, שנא' וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן, ה' צבאות יגן עליהם (זכרי' ט יד טו). (סג) א"ר חנינא בר יצחק כל ימות השנה ישראל נאחזין בעבירות ונסבכין בצרות, ובראש השנה ניצולין בשופר של איל, נוטלין אותו ותוקעין ומערבין את השטן וניצולין מידו, שנא' עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מז ו), וכתיב תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו כי חוק לישראל הוא וגו' (שם פא ד), וכתיב יום תרועה יהיה לכם (במדבר כט א). (סד) ואמר ר' אבהו מפני מה תוקעין בראש השנה בשופר של איל, כדי לזכור עקדתו של יצחק, אמר הקב"ה תקעו לפני ביום הזה בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקדת יצחק שנעקד כאיל, ומעלה אני עליכם כאילו נעקדתם עצמיכם לפני: (סה) תנן בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, שנאמר היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם (תהלים לג טו), מאי כבני מרון, (סו) כבני אימרי,

הערות ותקונים

ה' דברים נאמרו בקרומיות: נז) ואין מקנחין בה את המכה. בב"ר שם ואין מקנחין בה את הידים. והמלות „את המכה" הוספת המחבר ובמדרש נוסף „את הידים" והיא גירסא משובשת עיין בפירש"י בגמרא שם ובירושלמי שבת נאמר „ואין מקנחין בה" לא יותר: נח) מפני שרוח רעה שורה עליה. כ"ה בירושלמי שם ובב"ר שם וליתא בגמרא וע"ש בפירש"י: נט) תחלה אמרת לי. עי' ב"ר פנ"ו אות ח' וברש"י עה"ת פסוק י"ב: ס) ר' יודא אומר כיון שהגיע חרב לצוארו פרחה נשמתו בג"ע וראה נשמת שרה אמו שכבר מתה שהלך סמאל והודיעה כו'. פה הביא המחבר ב' מאמרים מפדר"א יחד. המאמר הראשון הוא מפדר"א פל"א ר' יהודה אומר כיון שהגיע החרב על צוארו פרחה ויצאה נשמתו של יצחק, כיון שהשמיע [הקב"ה] קולו מבין שני הכרובים ואמר אל תשלח ידך אל הנער, חזרה הנפש לגופו והתירו ועמד על רגליו כו' באותה השעה פתח ואמר בא"י מחיה המתים. ואחר זה בפל"ב הובא בפדר"א כשבא אברהם מהר המוריה חרה אפו של שטן, מה עשה הלך ואמר לשרה לקח אישך הזקן לנער ליצחק והקריבו לעולה מיד התחילה בוכה ומייללת ופרחה נשמתה ומתה. ועי' ב"ר פנ"ו אות ד' בא לו סמאל אצל אברהם וגם אצל יצחק. ועי' פסיקתא דר"כ פסקא אחרי מות ובהערה ס' ס"א ס"ב, ובוי"ר פ"כ אות ב'. ובתנחומא הנדפס מכבר וירא אות כ"ג הוסיף המדפים ממנטובה מאמר בתנחומא מן מיד בנו שניהם את המזבח עד מהיכן בא מהר המוריה, ועי' בתנחומא הקדום וירא אות מ"ו וע"ש בהערה רס"א, ועי' שם גם בהערה רכ"ז ואין להכפיל הדברים, ועי' גם בספר הישר ובתיב"ע עה"ת: סא) א"ר יודן אחר המעשים הללו. ב"ר פנ"ו אות ט'. וירושלמי תענית פ"ב ה"ד (ס"ה ע"ד), ושם הגי' א"ר יודה בר סימון, ועי' בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי ובהערה ע': סב) נאחזין בע"כ. צ"ל בעבירות כמו שהוא בב"ר שם, ובפסיקתא שם הגי' נאחזין בעונות, ובירושלמי ליאחז בעונות: סג) א"ר חנינא בר יצחק. ב"ר שם בקצת שינויים: סד) ואמר ר' אבהו. ר"ה ט"ז ע"ב ולקח טוב ומתחיל שם „ענין ראש השנה": סה) תנן. במשנה שם: סו) כבני אימרי. שם י"ח ע"א. ולפנינו מאי

יד) **ויקרא** אברהם שם המקום ההוא ה׳ יראה. כלומר ה׳ יראה, (מו) כי יש לי להשיב תשובות וכו׳, כדמפורש בדברי רבותינו. ודרך הפשט כך הוא, לכך קרא שמו ה׳ יראה, על שאמר לו ליצחק ה׳ יראה לו השה: אשר יאמר היום כלומר היום שהקב״ה בוחר בזה המקום למנוחתו: בהר ה׳ יראה. [על שם] יראה כל זכורך (דברים טז טז):

טו) **ויאמר** בי נשבעתי נאם ה׳. שכן אמר ה׳, יש נאום שהוא לשון עבר, כלומר אם בין שסמוך לשם קודש, כגון נאום ה׳, בין שסמוך לשם חול, כגון נאום בלעם (במדבר כד ג), ויש נאום שהוא מאמר ממש, והכרת אותותם, כל נאום שהוא חסר ו׳ הרי הוא לשון עבר, וכל שהוא מאמר ממש מלא ו׳, כגון נאם פשע (תהלים לו ב), כאן נשבע המלאך בעצמו ויאמר נאום ה׳, כך אמר ה׳, כדרך הנביאים שאומרים נאום ה׳, ומה צורך לשבועה זו, שידע שלא יניסהו עוד: כי יען אשר עשית את הדבר הזה. ששקול כנגד הכל: ולא חשכת את בנך את יחידך. מלעשות רצון בורא: בקריאה ראשונה נאמר ממני, בשני׳ לא נאמר ממני, וזה אמיתת הדבר על דרך הפשט, כי בתחלה קראו המלאך שיסכים לדבר הקב״ה, וכן דרך העולם כשהמלך רוצה לדבר פותח עבדו, ואומר שמעו לדברי המלך, וכיון שהעם שותקים המלך מדבר, וכן המלאך קראו והשיב הנני, לאחר כך דיבר הקב״ה שנא׳ אל תשלח ידך, (מז) וכבר דרש ר׳ יהודה שהשמיע הקב״ה קולו מבין שני הכרובים ואמר אל תשלח ידך וגו׳, ולכך סיים ממני, ממה שציויתיך לעשות בו, אבן בקריאה השנית לא נאמר ממני, כי הם דברי המלאך במצות הבורא, ולא ראוי מלאך לומר ממני, דקם לי׳ בדרבה מני׳:

יז) **כי** ברך אברכך. כפל הדבר ברכה לאב שלא ינסהו עוד, ברכה לבן, כמו שמפורש בפסוק: והרבה ארבה. רבות לאב ורבות לבן: את זרעך ככוכבי שמים וכחול אשר על שפת הים. למניין: וירש זרעך את שער אויביו. בני כנען:

יח) **והתברכו** בזרעך. בזכותם: כל גויי הארץ. (מח) כדדרשינן בלך לך: עקב. כמו בעבור: אשר שמעת בקולי. בדבר הזה שציויתיך:

ד״א ויעקב את יצחק. (מט) א״ר חנינא ב״ר יצחק כל מה שהי׳ אברהם (נ) [עוקד את יצחק בנו מלמטה היה הקב״ה] כופת שרי או״ה מלמעלה, (נא) וכיון שחטאו ישראל בימי ירמיה, אמר להן הקב״ה (נב) ישרתיהו הנה כפיית, שנאמר כי עד סירים סבוכים וגו׳ (נחום א י): ויקח את המאכלת. (נג) מכאן שאין שוחטין אלא בדבר המטלטל (נד), ותנן השוחט במגל יד ובקנה שחיטתו כשרה בדיעבד, (נה) ותנן היו נעוצים מתחילתן הרי אלו פסולים, תלושין ונעצנין. הרי אלו כשרים בדיעבד, (נו) א״ר יוסי בר אבא חמשה דברים נאמרו בקרומית של קנה, אין שוחטין בה, ואין מוהלין בה,

הערות ותקונים

נשמט מסבך זה. בב״ר פנ״ו אות ט׳ ולק״ט ניתוש מן החורש הזה, ועי׳ פסיקתא דר״כ פסקא בחדש השביעי ובהערה ע׳: מו) כי יש לי להשיב תשובות. ב״ר שם אות י׳ בשם ר׳ יוחנן: מז) וכבר דרש ר׳ יהודה שהשמיע הקב״ה קולו מבין שני הכרובים. פדר״א פל״א: מח) כדדרשינן בלך לך. י״ח י״ח: מט) א״ר חנינא בר׳ יצחק. ב״ר פנ״ו אות ה׳ ושם בטעות רבי חפני בר יצחק צ״ל כמו שהביא המחבר וכן תיקן שם הרד״ל ז״ל: נ) עוקד את יצחק. הוספתי כמו שהוא לנכון במדרש שם ובילקוט רמז ק״א: נא) וכיון שחטאו ישראל בימי ירמיה. בב״ר שם הגי׳ שהפליגו: נב) ישרתיהו הנה כפיית. בב״ר וילקוט אשתרון יתהון כפתיא: נג) מכאן שאין שוחטין אלא בדבר המטלטל. עי׳ ב״ר שם אות ו׳ ועי׳ חולין ט״ז ע״א: נד) ותנן השוחט במגל. חולין ט״ו ע״ב ובב״ר שם: נה) ותנן היו נעוצים. שם: נו) א״ר יוסי בר אבא. בב״ר חסרים המלות „בר אבא" ובירושלמי שבת פ״ח ה״ו (דף י״א ע״ג) איתא רבי יוסי בי רבי בון בשם ר׳ חונא. ושם הגירסא בגלומות במקום בקרומות ובגמרא חולין ט״ז ע״ב א״ר חסדא א״ר יצחק ואמרי לה במתניתא תנא

הבין יצחק כי הוא נבחר לעולה, ויתחזק לבו: וילכו שניהם יחדו. (לה) זה לשחוט, וזה לישחט:

ט) ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים ויבן שם אברהם את המזבח. (לו) מזבח לא נאמר, אלא המזבח, כלומר המזבח המיוחד ששם הקריבו קין והבל, ונח ובניו, הוא אשר הקריב עליו אדם הראשון פר הודאה מקרין מפרים, כדדרשינן: ויערוך את העצים. שעל גבי יצחק: ויעקד. (לז) כפת את יצחק בנו בידיו וברגליו שלא יפסול את השחיטה, ופן יבעוט באביו, ויעבור על מצות כיבוד אב: וישם אותו על המזבח ממעל לעצים. של מערכה:

י) וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו. (לח) ובכו מלאכי השרת לפניו, שנאמר הן אראלים צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון (ישעיה לג ז):

יא) ויקרא אליו מלאך ה׳ מן השמים. כל מלאך שסמך לשם קודש האל״ף נפתחת לבד, וכל העומד על עצמו האל״ף נקמצת: ויאמר אברהם אברהם. (לט) כל מי שנכפל שמו מפי דבר הקודש אין בדורו כמותו, אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, שמואל שמואל, כולן קוראן דבר בכפול, ואין בדורן כמותן. וא״ת יצחק אמאי לא נכפל שמו, ויש להשיב כי קודם שנפטר אברהם היה יעקב ממלא את מקומו: ויאמר הנני. (מ) תני ר״ח לשון חיבה וזירוז:

יב) ויאמר אל תשלח ידך אל הנער. (מא) מלמד שנזלו דמעות של מלאכי השרת על הסכין. אמר לחנקו, א״ל אל תשלח ידך אל הנער, (מב) אמר אברהם אוציא ממנו טיפת דם, א״ל אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה: כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. ידעתי לכל כי ירא אלהים אתה: ולא חשכת. כלומר לא מנעת את בנך: את יחידך ממני. (מג) שלא תאמר כל חליים שחוץ לגוף אינם חליים, אלא מעלה אני עליך כי כשם שלא חשכת את בנך, כך לא היית חושך את יחידך, כלומר את נפשך ממני להקריב אותה לפני, זהו מדרשו.

יג) וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל. (מד) שנברא ונזדמן לדבר זה מששת ימי בראשית אחר כל המעשים הי׳: נאחז בסבך בקרניו. סבך הוא אילן שענפיו צפופין מאד, דומה לו ונקף סבכי היער בברזל (ישעי׳ י לד), בסבך עץ קרדמות (תהלים עד ה), היה השטן מעכבו, (מה) והי׳ נשמט מסבך זה, ונסבך בחורש אחר. וי״א טעם אחר שנאחז בסבך בקרניו, כדי שיהא נח לו לתפסו, והוא דרך הפשוט: וילך אברהם ויקח את האיל. מן הסבך: ויעלהו לעולה תחת בנו:

הערות ותקונים

המחבר ולפנינו הגי׳ גם בילקוט יצף. וכן ראיתי בערוך ערך צף ו׳ שהביא המאמר מב״ר יציף לההוא דגער ביה וכתב המוספי פי׳ יגער ויצער וידאג ע״כ, ותרגום ודאג לנו (ש״א ט ה) ייציף לנא, וכן תרגום עצב, ובתנחומא סוף וירא הוא בא ליצף אותך, וע״ש מ״ש בהערה רס״ב ורס״ג: לה) זה לשחוט וזה לישחט. ב״ר שם: לו) מזבח לא נאמר אלא המזבח כו׳. נובע מפדר״א פל״א ומובא בילקוט רמז ק״א: לז) כפת את יצחק בנו בידיו וברגליו. פדר״א שם וילקוט, ועיין בביאור הרד״ל מה שהביא מתדב״א רבה פכ״ז ופסיקתא רבתי פסקא דבאחד לחדש ותיב״ע: לח) ובכו מלאכי השרת ב״ר ופדר״א וילקוט לט) כל מי שנכפל שמו. ב״ר שם ולק״ט וילקוט רמז ק״א: מ) תני ר׳ חייא לשון חיבה וזירוז. ב״ר פנ״ו אות ז׳ ולק״ט וגם שם הובא בשם ר״ח ונשנה בספרא ויקרא פ״א והמדרש במה שהביא „תני ר׳ חייא״ כוון להספרא כמו שהעירותי בלקח טוב וירא כ״ב הערה כ״ד. וכן נשנה המאמר הזה בתוספתא ברכות פ״א ומדרש שמואל פ״ט אות ח׳: מא) מלמד. ב״ר וילקוט: מב) אמר אברהם אוציא ממנו טפת דם. ב״ר וילקוט ולק״ט: מג) שלא תאמר כל חליים. ב״ר וילקוט: מד) שנברא ונזדמן לדבר זה מששת ימי בראשית. אבות פ״ה פדר״א פל״א תנחומא הנדפס מכבר סוף וירא זה אחד מעשרה דברים שנבראו בין השמשות ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: מה) והיה

ד) ביום השלישי. (כ) היה השטן מבלבלו ואינו מניחו לראות כבוד השכינה עד ג׳ ימים.
(כא) אמר הקב״ה איני מניח הצדיק בצער יותר מג׳ ימים. (כב) וכן אתה מוצא בשבטים. ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי זאת עשו וחיו (בראשית מב יח). וכן במתן תורה ויהי ביום השלישי בהיות הבקר (שמות יט טז). וכן ונחבאתם שם (שלשה) [שלשת ימים (יהושע ב טז). וכן באסתר ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות (אסתר ה א). וכן ביונה ויהי יונה במעי הדגה שלשה ימים (יונה ב א). וכן בעולי הגולה. ונחנה שם (שלשה ימים) [ימים שלשה] (עזרא ח טו). וכן לעתיד לבא. דכתיב יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (הושע ו ב): וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק. שנים עשר מיל. וכן אתה דורש ויעמוד העם מרחוק (שמות כ כא). ומה ראה. (כג) אנשי עיר הקודש הביאו דרשה. ראה ענן קשור על ההר. ועמוד של אש בתוכה. והבין כי שם כבוד השכינה ממתנת לו. אמר לנעריו אליעזר וישמעאל רואים אתם כלום. אמרו לו לאו. אמר להם שבו לכם וגו׳. והשיב יצחק רואה אני עמוד אש וענן קשור:
ה) ויאמר אברהם אל נעריו. אליעזר וישמעאל: שבו לכם פה. ברחוק י״ב מיל נהג כבוד במקום הקודש שאין דרך כבוד לכנס אדם במקום שכינה עם בהמה טמאה:
עם החמור. (כד) עם הדומה לחמור מה חמור לא ראה ולא הבין, אף אתם כן: ואני והנער. שהבין: נלכה עד כה. כלומר עד כאן: ונשתחוה. להקב״ה: ונשובה אליכם. (כט) נפלה בשורה טובה בפיו שיהיו חוזרין מהר המוריה בשלום:
ו) ויקח אברהם [את] עצי עולה. מעל החמור לקחם: וישם על יצחק בנו. (ל) כזה שטוען צלובו על כתפו: ויקח בידו את האש ואת המאכלת. שהיו ביד הנערים:
וילכו שניהם. הוא ויצחק. ולכך לא הוליך אחד מהנערים עמו. שלא לעכב על ידו לשחוט את יצחק: יחדיו. בלב תמים. (לא) זה לעקוד. וזה להשתחוות. כי לא גילה לו שהוא יהיה לעולה. ולמה נקרא הסכין מאכלת. (לב) א״ר חנינא שמכשרת את הבשר ומאכלת אותו לישראל בהיתר. שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (בראשית ט ד). וכתיב וזבחת [שלמים] ואכלת (דברים כז ז). (לג) ואני אומר סכין שמסכן את הבריות:
ז) ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי. כפל הכתוב בדברים אבי אבי. ויאמר ויאמר ג׳ פעמים. כדי שיתמלא עליו רחמיו: ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעולה. כמתנכר מידיעה:
ח) ויאמר אברהם אלהים יראה לו השה לעולה. (לד) א״ל זעף לההוא גברא דיגער ביה מ״מ אלהים יראה לו השה. והוא יזמנו לפניך. ואם לאו לעולה בני. אז

הערות ותקונים

כ) היה השטן מבלבלו. וכן הביא הלק״ט ועיין מדרש אגדה וירא כ״ב הערה י׳: כא) אמר הקב״ה איני מניח הצדיק בצער יותר מג׳ ימים. ב״ר פצ״א אות ז׳. ובאסתר רבה פ״ט אות ב׳ ושו״ט מזמור כ״ב אות ה׳ וע״ש בהערה כ״ט ולקח טוב. ונראה מדברי רבינו ולק״ט כי חסר ההתחלה בב״ר ריש פנ״ו: כב) וכן אתה מוצא בשבטים. ב״ר ריש פנ״ו וילקוט רמז צ״ט ולק״ט. ועיין במדרש שו״ט שם המאמר ברחבה: כג) אנשי עיר הקודש הביאו דרשה. ב״ר פנ״ו אות א׳ ילקוט רמז צ״ט ותנחומא הנדפס מכבר סוף וירא ותנחומא הקדום וירא אות מ״ו ע״ש בהערות ופסיקתא דר״כ אחרי מות (ק״ע ע״ב) ומדרש אגדה ורש״י עה״ת ולק״ט ותיב״ע: כד) עם הדומה לחמור. ב״ר שם: כט) נפלה בשורה טובה בפיו. ב״ר שם ולק״ט. ובלק״ט שם במקום פי׳ מבשרו צ״ל פיו מבשרו: ל) כזה שטוען. ב״ר פנ״ו אות ג׳. וילקוט רמז ק״א: לא) זה לעקוד וזה להשתחוות. בב״ר הגי׳ זה לעקוד וזה ליעקד וכן הביא הלק״ט: לב) א״ר חנינא כו׳. ב״ר שם ושם הגי׳ שמכשר אוכלים. ועיין בערוך שהביא שמכשרת את האוכלים ועיין בתנחומא וירא ובהערה רנ״ט ובלק״ט הערה כ״ג: לג) ואני אומר סכין. הביא דרך אגב לפרש למה נקרא מאכלת סכין: לד) א״ל זעף לההוא גברא דיגער ביה. בב״ר הגי׳ יצף לההוא גברא. פי׳ ידאג. והיפ״ת הביא גי׳ הילקוט יזעף כמו שהביא

תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד (משלי כה ו), אברהם אמר בשני מקומות הנני, הנני למלכות, הנני לכהונה, וזכה לזו ולזו, ומשה כמו כן אמר בשני מקומות הנני, וא"ל הקב"ה אל תקרב הלום (שמות ג ה), ואין קריבה אלא כהונה, שנא' והזר הקרב יומת (במדבר א נא), ואין הלום אלא מלכות, שנא' כי הבאתני עד הלום (ש"ב ז יח):

ב) ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת. קח. בדברים: (ז) נא. לשון בקשה, א"ל הקב"ה בבקשה ממך עמוד לי בנסיון זה, כדי שלא יאמרו אין ממש בראשונים: את בנך. (ח) א"ל איזה הוא, א"ל את יחידך. א"ל זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, א"ל אשר אהבת, א"ל וכי תחומין במעיין, שמוליד אדם זה ממקום טוב, וזה ממקום רע, שניהם אני אוהב, א"ל את יצחק, ולמה לא פירש לו מתחלה, אלא כדי לחבבה בעיניו וליתן לו שכר על דיבור ודיבור, וכן אתה דורש באל הארץ אשר אראך (בראשית א יב) ולא פירש לו תחלה, כדי לחבבה בעיניו, וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה: ולך לך. (ט) הראשונה לך לך והשניה ולך לך. הוסיף לה ו' להוסיף לה חבה: אל ארץ המוריה. (י) שקטורת המור שם קריבה לפניך, וכה"א אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה (שה"ש ד ו): והעלהו שם לעולה. (יא) להעלאה ולא לזביחה: אל אחד ההרים אשר אומר אליך. (יב) רב הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הקב"ה מתהא דבריו בעיני צדיקים כדי לחבב דבריו לפניהם, ואח"כ מגלה להם טעמו של דבר, שנאמ' אל הארץ אשר אראך (בראשית יב א). את הקריאה אשר (אני) [אנכי] דובר אליך (יונה ג ב). קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך (יחזקאל ג כב):

ג) וישכם אברהם בבקר. (יג) זירז עצמו למצות בוראו: ויחבוש את חמורו. (יד) ארשב"י אהבה מקלקלת את השורה. כי כמה עבדים היה לו לאברהם, ומאהבתו את בוראו חבש עצמו, וכן אתה דורש בבלעם שחבש בעצמו מתוך שנאתו. חבישה עיקר לשונו קשירת מרדעת כקשירת חיתול על המכה, כדכתיב לשום חתול (לחבש) [לחבשה] (יחזקאל ל כא): ויקח את שני נעריו אתו. (טו) אליעזר וישמעאל, (טז) מכאן שאין אדם הגון ראוי לילך יחידי, (יז) וכן מצינו בשאול וילך הוא ושני אנשיו אתו לבקש האתונות: ויבקע עצי עולה. (יח) לפיכך זכו בניו להתבקע הים לפניהם: עצי עולה. הראויין למערכה: ויקם וילך. ליתן לו שכר קימה והליכה: אל המקום אשר אמר לו האלהים. באותו היום הגיעו שם (יט) והמקום נקרא צופים:

הערות ותקונים

יהושע בן קרחא. ב"ר שם אות ו' וילקוט שם: ז) נא לשון בקשה. סנהדרין שם, תנחומא הנדפס מכבר וירא אות כ"ב ורש"י עה"ת ולק"ט: ח) א"ל איזהו הוא. שם שם ב"ר פל"ט אות ט' ופנ"ה, אות ז', ופסיקתא רבתי פ"מ פדר"א פל"א שו"ט מזמור כ"ט אות א' ומדרש אגדה (דף ב'): ט) הראשונה לך לך. ב"ר שם בשם ר' לוי, וכן הוא בלק"ט: י) שקטורת המור שם קריבה לפניך. ב"ר וילקוט בשם רבנן: יא) להעלאה ולא לזביחה. לקח טוב ועיין רש"י עה"ת: יב) רב הונא. ב"ר שם ולק"ט וע"ש בהערה י"א: יג) זירז עצמו למצות בוראו. פסחים ד' ע"א וע"ש בתוס': יד) ארשב"י אהבה מקלקלת את השורה. ב"ר פנ"ה אות ח', וילקוט רמז צ"ז ורש"י עה"ת ולק"ט סנהדרין ק"ה ע"ב ומכילתא בשלח פ"א. ומדרש אגדה. (דף ב"א): טו) אליעזר וישמעאל. פדר"א פל"א וי"ר פכ"ו אות ז' ותרגום יב"ע ורש"י עה"ת ומדרש אגדה. טז) מכאן שאין אדם הגון. ב"ר סוף פנ"ה וילקוט רמז צ"ז א"ר אבהו שני בני אדם נהגו בד"א. וי"ר פכ"ו אות ז', מדרש שמואל פכ"ד ותנחומא אמור אות ד' וע"ש הערה כ"ו, ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה וירא ע"ש הערה ט': יז) וכן מצינו בשאול וילך הוא ושני אנשיו אתו לבקש האתונות. אין זה לשון הכתוב. רק קח נא אתך את אחד מהנערים וקום לך בקש את האתונות (ש"א ט ג). ופה יש לתקן ולהביא את הכתוב וילך הוא ושני אנשים עמו (ש"א כ"ה ח') כמו שמובא בב"ר ובלק"ט ובילקוט סוף רמז צ"ג וגם במדרש שמואל פכ"ד נדרשה הדרשה על וילך הוא ושני אנשיו עמו: יח) לפיכך זכו בניו. ב"ר שם וילקוט רמז צ"ח ולק"ט: יט) והמקום נקרא צופים. פדר"א פל"א ביום השלישי הגיעו לצופים:

(פ) כלומר לעתיד סימן לבניך שתעלה באר לפניהם, שנאמ' עלו באר ענו לה (במדבר כא יז): ויטע אשל. (פב) ר' יודן אומר פרדס, תיבה הפוכה (פג) אשל שאל, ומה תשאל ענבים תאנים ורימונים. (פד) מלמד שנטע בו כל מיני מאכל. ר' נחמיא אומר פונדק, שאל, מה תשאל יין בשר ובצים. (פו) ר' יודן אומר אשל זה סנהדרין, כדכתיב ושאול יושב בגבעה תחת האשל (אשר בחברון) [ברמה] (ש"א כב ו), והכי אמרי רבנן (פז) במסכתא יומא, לא פסקת ישיבה מאבותינו מעולם, אברהם זקן יושב בישיבה היה, שנאמר ואברהם זקן (בראשית כד א), וכן יצחק ויהי כי זקן יצחק (שם כז א), וכן יעקב דכתיב ועיני ישראל כבדו מזוקן (שם מח י), וכן אבותינו במצרים דכתיב לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז), וכן במדבר דכתיב אספו לי שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא טז): (פח) רבנן אמרו אשל אכילה שתיה ולויה:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמוך לו נסיון עשירי, ובא מקרא זה לעשות משתה של יצחק, וטיהרת ישמעאל, ודברי אבימלך עניין אחד. ועל כולן אמר ויהי אחר הדברים האלה, ואע"פ שהזמנים מופלגין, (א) ובכל מקום שנאמר אחר משמע לשון מיד וסמוך, אפ"ה שייך כאן אחֿר. (ב) לפי שהיו הרהורי דברים על משתה של יצחק, לפיכך סמוך העניין ואמר אחר הדברים האלה, כלומר הדברים האלה שכבר כתבנו ויעש אברהם משתה גדול, והנסיונות תכופין ומראין העניין סמוכין ונכתבין סמוכין, לכך כתיב אחר, לומר לך אחר סמוך הוא:

[כב] א) ויהי אחר הדברים האלה. אחרי באו מארץ פלשתים לחברון, (ג) ועשה בחברון שתים עשרה שנה, ובסוף י"ב שנה והאלהים נסה את אברהם. (ד) אחרי הרהורי דברי מלאכי השרת, והאלהים הוא ובית דינו ניסה את אברהם. (ה) אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע אברהם זה שמח ושימח לכל, ולא הפריש לך לא פר ולא גוזל אחד, אמר להן הקב"ה אם אומר לו שיקריב את בנו אינו מעכב, לכך כתיב והאלהים שהסכים לדברי בית דינו ונסהו: ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני. כלומר הנני כמה שאתה מצוה. (ו) א"ר יהושע בן קרחה בשתי מקומות דימה עצמו משה לאברהם וא"ל הקב"ה אל

הערות ותקונים

יצחק. בב"ר ר' יצחק בר חקורה: פ) כלומר לעתיד סימן לבניך. עיין בב"ר גי' אחרת ונוסחת המחבר נכונה: פב) ר' יודן אמר פרדס. ב"ר סוף פנ"ד סוטה י' ע"א ולק"ט ורש"י עה"ת, ורש"י הבִיא שם רב ושמואל במקום ר' יהודה ור' נחמיה: פג) אשל שאל. ב"ר ולק"ט: פד) „מלמד שנטע בו כל מיני מאכל" הוספת המחבר: פה) יין בשר ובצים. בב"ר שם עיגולא (פי' לחם) קופר (בשר) חמר (יין) ביעין (ביצים): פו) ר' יודן אמר אשל זו סנהדרין. צ"ל ר' עזרי' בש"ר יהודה בר סימון. כמו שהוא בב"ר שם: פז) במסכתא יומא. כ"ח ע"ב: פח) רבנן אמרי אשל אכילה שתיה ולויה. בלקח טוב הביא רבנן אמרי אכילה שתיה לויה ודרשו אשל נוטריקון, וכן הובא במדרש אגדה (דף נ'), וזה נשמט בב"ר לפנינו והי' גם לפני רש"י כי הביא בגמרא סוטה י' ע"א ד"ה פונדק, אשל נוטריקון הוא אכילה שתיה לויה, שהיה מאכילן ומשקן ואח"כ מלוה אותם עכ"ל. וכן ראיתי במדרש שו"ט מזמור ל"ז אות א' אשל אכילה שתיה לויה, וכן במזמור ק"י אות א', מהו אשל אכילה שתיה לויה ע"ש בהערה ד':

[כב]. א) ובכל מקום שנאמר אחר משמע מיד וסמוך. ב"ר פמ"ד אות ה', ועיין תוס' גיטין דף ס' ד"ה ופרשת: ב) לפי שהיו הרהורי דברים. עיין ב"ר שם ופנ"ה אות ד': ג) ועשה בחברון שתים עשרה שנה. עיין רש"י עה"ת (וירא כא לד) שסיים שם מיד יצא משם וחזר לחברון ואותה שנה קדמה לפני עקידתו של יצחק י"ב שנה והביא זה בשם סדר עולם, והסיום הזה מרש"י ליתא בסדר עולם פרק א' ועיין שם בדברי הרב הגדול מהר"ב ראטנער הערה ל"ט: ד) אחרי הרהורי דברי מלאכי השרת והאלהים הוא ובית דינו. ב"ר פנ"ה אות ד'. וילקוט סוף רמז צ"ה: ה) אמרו מלאכי השרת. ב"ר שם ולק"ט וילקוט רמז צ"ו ורש"י עה"ת וסנהדרין פ"ט ע"ב: ו) א"ר

כח) **ויצב** אברהם את שבע כבשות הצאן לבדהן. צאן לא נאמר, אלא הצאן, הנזכרים למעלה: לבדהן. שהפלינן מן הבקר:

כט) **ויאמר** אבימלך אל אברהם מה הנה שבע כבשות האלה. ולא כבר נתתם לי עם הבקר ועכשיו מה טעם הצבת לבדנה, כמו לבדן, ודומה לו עדנה, כמו עדן, וכן דרך המקרא כל מקום שהתיבה לשון רבים, כגון ותאמרן, ותבאן, ותלדן, ותהרין, וכל דומיהם, פעמים נכתבים בנ׳ לבד, ופעמים בנ״ה:

ל) **ויאמר** כי את שבע כבשת תקח מידי בעבור תהיה לי הצבה זו לעדות כי חפרתי את הבאר הזאת ושלי היא: (עא) כל כבשות שבענין זה חסרים ו׳, שבעבורם נקנס זרע אברהם וחסרו שכרו. (עב) שבעבור ז׳ הכבשת הרגו פלשתים ז׳ חסידי ישראל. שמשון וחפני ופנחס ושאול ושלש בניו. והחריבו ז׳ משכנות אהל מועד וגלגל ונוב ושילה וגבעון ובית עולמים בראשונה ובשניה. ושהה ארון ה׳ בשדה פלשתים ז׳ חדשים. (עג) ר׳ ירמיה בשם ר׳ שמואל בר נחמני אומר אמר הקב״ה אלו תרנגולת של אחד מכם אבדה היה מחזר עליה כמה פתחים ואיזה מכם השגיח על ארוני. כל עדות המסור לזכר, הרי הכתוב קראו עד, ושמסורה לנקבה קוראה עדה, ובניין אב לכולהון עד הגל הזה ועדה המצבה (בראשית לא נב). ומה בין עדה שהיא לשון עדות, לעדה שהיא קיהול עשרה, עדה שהיא לשון עדות הע׳ נגקדת בצירי, שהיא קמוצה קטנה, כגון תהיה לי לעדה (בראשית כא ל). ועדה המצבה (שם לא נב). אבל עדה של עשרה הע׳ נסגלה, כגון לעדה הרעה הזאת (במדבר יד כז), בתוך העדה (שם כז ג), ועוד עדה שהיא עשרה, כשתדמימה לתיבה שלפניה, הע׳ נחטפת. וה׳ שלסוף נתמרת בתי״ו. כגון עדת ה׳ (שם כז יז) בעדת קרח (שם כו ט), אבל עדה שהיא לשון עדות, אין לה תמורה:

לא) **על כן** קרא למקום ההוא באר שבע. באר שבע כבשות. ועוד כי שם נשבעו שניהם, שלא יזיקו זה לזה עד שלשה דורות:

לב) **ויכרתו** ברית. תנאי קיים בבאר שבע: ויקם אבימלך ופיכול שר צבאו. קומה היתה כשהשלימו עם הצדיק: וישובו אל ארץ פלשתים. בשלום:

לד) **ויגר** אברהם בארץ פלשתים ימים רבים. יותר ממה שעשה בחברון, (עד) כי בחברון עשה חמש ועשרים שנה, וכאן עשרים ושש שנים: אשר גזלו עבדי אבימלך. איזהו גזילה, (עה) ר״א אומר זה שגוזל בפני עשרה בפרהסיא, כדכתיב וינזלו כל אשר (עובר) [יעבור] עליהם בדרך (שופטים ט כה), מה דרך בפרהסיא, אף גזל בפרהסיא. (עו) רשב״י אומר מהכא, והבאתם (את הגזול) [גזול] ואת הפסח (מלאכי א יג), מה פסח שהוא בעל מום בגלוי, אף גזל בגלוי: (עז) ר׳ יוסי בשם ר׳ אבהו אומר לפני תשעה גנב, לפני עשרה גזלן: ר׳ תנחומא בשם ר׳ הונא אומר לעולם אינו גזלן עד שינזול מתחת ידו, שנאמר וינזול את החנית מיד המצרי (ש״ב כג כא): בעבור תהיה לי לעדה. (עח) רבנן אמרי רועיו של אבימלך היו מדיינין עם רועי אברהם לאמר לנו המים, ונתנו סימן ביניהם, שכל מי שיעלו המים לקראת פני צאנו הרי הבאר שלו, וכיון שעלו לפני צאן אברהם, היתה הבאר שלו. (עט) א״ר יצחק בעבור היתה, אין כתיב כאן, אלא תהיה,

הערות ותקונים

היה אברהם צדיק. ב״ר פנ״ד אות א׳ ואות ב׳ וילקוט רמז צ״ה ולק״ט: עא) כל כבשות שבענין זה חסרים וי״ו. בעל מנחת שי לא הביא זה: עב) שבעבור ז׳ הכבשת. ב״ר פנ״ד אות ד׳ ולקח טוב ומדרש שמואל פי״ב אות א׳ וע״ש מה שכתבתי בהערה ב׳ וג׳: עג) ר׳ ירמי׳ בש״ר שמואל בר נחמני. בב״ר שם ובלק״ט הגי׳ בשם ר׳ שמואל בר רב יצחק: עד) כי בחברון עשה כ״ה שנה ב״ר סוף פנ״ד. ועיין סדר עולם פ״א ובהערות הרב הגדול מוהר״ב ראטנער: עה) ר״א אומר זה שגוזל. בב״ר שם אות ג׳ הגי׳ בר קפרא אמר: עו) רשב״י אומר. שם: עז) ר׳ יוסי בשם ר׳ אבהו. בב״ר שם הגי׳ ר׳ אבהו בשם ריש לקיש: עח) רבנן אמרי. ב״ר שם אות ה׳ ולק״ט: עט) א״ר

לענין אלמנה ונרושה כדי שלא תענן עוד, אבל ביושבת תחת בעלה קיי"ל כר' יהושע דאמר אפילו ארבע או חמש שנים ונושא חבילה על כתפו אבל פירש שלשה ימים מעת לעת לאחר כ"ד חודש וחזור וינק אפילו ר' יהושע מודה שהרי הוא כיונק שקץ, (נז) וגרסינן בירושלמי במה דברים אמורים שפירש מתוך בוריו אבל פירש מתוך חוליו מחזירין מפני הסכנה: **וינדל הילד וינמל.** כדדרשינן: **ויעש אברהם משתה גדול.** (נח) היה שם גדול העולמים ושש, והיינו דכתיב כי ישוב ה' לשוש עליך [לטוב] כאשר שש על אבותיך (דברים ל ט), במשתה יצחק: **ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק.** (נט) דרש ר"ע אין צחוק אלא לשון עדוה, שנא' בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי (בראשית לט יז), שהיה מכביש וצד נשי אנשים ומענה אותן, (ס) ר' ישמעאל אומר לשון ע"ז, כדכתיב ויקומו לצחק (שמות לב ו), שהיה (סא) בונה במות (סב) וצד חגבים ומקריב עליהן, (סג) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי אומר לשון שפיכות דמים, (סד) כדכתיב כמתלהלה יורה (החצים) [זקים חצים] ומות, כן איש רימה את רעהו ואמר הלא משחק אני (משלי כו יח יט), והלכתא כבולהו תנאי: **כי ביצחק יקרא לך זרע.** (סה) ר' עזוריה בשם ר' הונא אומר בשם ר' יודן בר שלום זש"ה זכר עשה לנפלאותיו (תהלים קיא ד) וכתיב זכרו נפלאותיו אשר עשה מופתיו ומשפטי פיו (שם קה ה), מופת נתתי שמוצא דבר מפיו, כי כל מי שמודה בפיו בב' עולמות יקרא לך זרע, (סו) וזה שדקדק ביצחק הבי"ת יתירה לדרשה, וכל מי שאינו מודה בשני עולמות לא נקרא לך זרע: **כי שמע ה' את קול הנער באשר הוא שם.** (סז) א"ר סימון קפצו מלאכי השרת לקטרגו, אמרו לפניו רבש"ע אדם שעתיד להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר, מנלן דכתיב משא בערב (שער) [ביער] בערב תלינו אורחות דדנים (ישעיה כא יג), וכתיב לקראת צמא התיו מים וגו' (שם שם יד), ולא די שלא נתן להם מים, אלא האכילום מלוחים לשמונים אלף לבושי שריונים, אמר להן הקב"ה למלאכי השרת, אין דנין את האדם אלא לפי שעתו, ועכשיו צדיק הוא מדבר זה: **ויהי רובה קשת,** (סח) וקשיותו עמו, (סט) רבה על כל המורים בקשת:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו וסמך לו פרשת שלל האויב, שנ' ברצות ה' דרכי איש כל אויביו ישלים אתו (משלי טז ז), ולמה נסמכו (ע) שהיו אומרים אילו היה אברהם צדיק לא היה טורד את בנו בעצת אשתו, כיון שראו מעשיו של ישמעאל שהיה מלסטם את הבריות, ונשא אשה מארץ מצרים, חזרו והודו למעשיו לומר **אלהים עמך בכל אשר אתה עושה** (פסוק כב), אפי' בטרידת בנך ממך:

הערות ותקונים

חיבור הס' שכל טוב. ועיין גם בפוסקים הראשונים: נז) וגרסינן בירושלמי. גם הרי"ף כתובות פ"ה סי' רע"ה הביא הירושלמי: נח) היה שם גדול העולמים, ב"ר פנ"ג אות י' ולק"ט: נט) דרש ר"ע. ב"ר שם אות י"א וילקוט רמז צ"ד ולק"ט, ועיין תוספתא סוטה פ"ו וספרי ואתחנן פיסקא ל"ד: נט) שהיה מכבש. בב"ר שם מכבש גנות וע"ש במפרשים: ס) ר' ישמעאל אומר. שם ורש"י עה"ת סא) בונה במות. בב"ר שם בונה בימוסיות. והוראתה במה: סב) וצד חגבים. עיין בפי' הרד"ל שם אות ט"ז: סג) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי. בב"ר שם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי: סד) כדכתיב כמתלהלה. עיין ב"ר שם ותראה כי חסר פה ומה שהביא המחבר הכתוב כמתלהלה הוא דברי ר' עזרי', ועיין רש"י עה"ת, וכאשר הובא בילקוט רמז צ"ד משמע שגורס כדברי המחבר: סה) ר' עזרי' בש"ר הונא אומר בש"ר יודן. עיין ב"ר שם אות י"ב ותראה כי לפני רבינו היתה גי' אחרת במדרש, ועיין שו"ט מזמור ק"ה ובהערה ג': סו) וזה שדקדק ביצחק הבי"ת יתירה. זה דברי ר' יודן בב"ר שם: סז) א"ר סימון. ב"ר שם אות י"ד, והמחבר הרכיב ב' מאמרים מב"ר ומדרש איכה פ"ב פסוק בלע ה' ולקח דבריו מלקח טוב וע"ש מה שהעירותי: סח) וקשיותו עמו. בב"ר הגי' רבה וקשיותו עמו: סט) רבה על כל המורים בקשת. ב"ר ולק"ט: ע) שהיו אומרים אילו

ורבותינו דרשו (מה) למה נסמכה פרשת פקידת שרה לענין אבימלך, והלא רחוק ענין אבימלך מפקידת שרה כחצי שנה, ומן הלידה שנה אחת, אלא לדרוש בה (מו) גבורי כח שכל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחילה, מה כתיב למעלה מן הענין, ויתפלל אברהם על אבימלך (בראשית כ יז), וסמוך לו וה׳ פקד את שרה כאשר אמר, אברהם: ויעש ה׳ לשרה כאשר דיבר, לאברהם בתפלתו של אבימלך: בן לזקוניו. (מז) דומה לזיו איקונין שלו. (מח) וכן אתה דורש ביוסף: למועד אשר דבר אתו אלהים. באותו מועד שדבר הבשורה, מה התם בחצי היום, שנא׳ כחום היום (בראשית יח א), (מט) אף הכא בחצי היום, כדי שישמעו הכל חבלי לידתה ויכנסו ויראו: מי מלל. (נ) רמז לק׳ שנה שהוא מוליד כמנין מלל: ויגדל הילד ויגמל. (נא) נגמל מחלבו לסוף כ״ד חדשים: (נב) ת״ר תינוק יונק והולך עד כ״ד חודש מכאן ואילך כיונק שקץ. ואע״ג דקיי״ל דאין הלב מהלכי שתים טמא אלא טהור, דכתיב טמא הוא לכם (ויקרא יא ד). הוא טמא ואין חלב מהלכי שתים. דהיינו אדם טמא אלא טהור אסור לינק אלא עד כ״ד חודש, וזה זמן למניקה שאם נתארמלה או נתגרשה והיא מעוברת או מניקה אסורה ליארס כל שכן לינשא עד כ״ד חודש. (נג) דת״ר מניקה שמת בעלה בתוך עשרים וארבע חודש הרו זו לא תינשא ולא תיארס עד שעברו כ״ד חודש, דברי ר׳ מאיר. וקיי״ל כר״מ בגזירותיו. ואע״ג דאמרינן הלכה כר׳ יהודה סבירא לי׳ דאמר שמונה עשר חודש, ואביי שרא לאריסי׳ לא סבירא לן הכי (נד) כדאורי לי׳ ר׳ יוסף לאביי דהא רב ושמואל דאמרי תרוייהו צריכה להמתין כ״ד חודש חוץ מיום שנולד וחוץ מיום שנתארסה בו: (נה) ות״ר לא ישא אדם מעוברת חבירו ולא מינקת חבירו עד כ״ד חודש, ואם נשא יוציא ולא יחזירה עולמית דברי ר׳ מאיר, וחכמים אמרו יוציא בגט וכשהגיע זמנו לכנוס יכנוס ובהא לית הלכתא כר״מ בגזירותיו אלא כרבנן, הלכך אם ישראל הוא יוציא בגט ולאחר שימלאו׳ לה כ״ד חודש לוולד יחזור ויקדש ויכנוס. (נו) (סמ״ג) אפי׳ כהן יוציא בגט או יפריש ממנה עד תכלית הזמן. ואם מת הולד בתוך כ״ד חודש מותרת לינשא אחר ג׳ חדשים ולא חיישינן לעובדא דסורא דההיא איתתא שחנקה את בנה כדי להנשא דההיא שוטית הוית. ואפי׳ נתנה בנה לאשה אחרת להניק או נמלתהו בתוך כ״ד חודש מצאתי בתשו׳ הגאונים שאין קרוי מינקת חבירו אם נתנה בנה לינוק במינקת ג׳ חדשים קודם מיתת בעלה והיא לא הניקה כלל בתוך ג׳ חדשים. וטעמא מאי אסורה לינשא תוך ימי מניקתה דלמא מעברא משני ומעכרא לה לחלבא וזה בעלה השני כיון דלא ברי׳ הוא לא יהיב לי׳ מדיליה דתהוי ממסמסת לי׳ בביצים וחלב וקרובים נמי לא יהבי׳ לי׳ והיא נמי מכספא למתבע מנייהו ונמצא הוולד בא לידי סכנה, וכתיב אל תשיג גבול עולם (ובשדה) [ובשדי] יתומים (משלי כג י), קרי ביה עולם וקרי ביה ובשֵׂרי, ואע״ג דפסקינן נמי מניקות כ״ד חודש כדברי ר״א, הני מילי

הערות ותקונים

בפדר״א שם: מה) ורבותינו דרשו למה נסמכה. וכן הביא רש״י בפי׳ עה״ת ולא נמצא הדרשה לפנינו, ועיין ב״ק צ״ב ע״א: מו) גבורי כח שכל המבקש כו׳. מכנה כן את חכמינו ז״ל והוא בגמרא שם: מז) דומה לזיו איקוניו שלו. ב״ר וילקוט ולק״ט: מח) וכן אתה דורש ביוסף. על הכתוב כי בן זקונים הוא לו (בראשית לז ג), וכן הובא בלק״ט: מט) אף הכי בחצי היום. עיין לק״ט בהערה ז׳: נ) רמז לק׳ שנה. ב״ר פנ״ג אות ט׳ וילקוט רמז צ״ג ולק״ט: נא) נגמל מחלבו. ב״ר שם וילקוט רמז צ״ד ולק״ט בשם רבנן. והמלות לסוף כ״ד חדשים, הוא הוספת המחבר: נב) ת״ר תינוק יונק. כתובות ס׳ ע״א: נג) דת״ר מניקה שמת בעלה. שם: נד) כדאורי לי׳ ר׳ יוסף לאביי דהא רב ושמואל דאמרי תרווייהו. גמרא שם דף ס׳ ע״ב: נה) ות״ר לא ישא אדם מעוברת חבירו. יבמות ל״ו ע״ב: נו) סמ״ג. זה הוסיף המעתיק והוא בסמ״ג עשין סי׳ נ׳. והרב ר׳ משה מקוצי בעל הסמ״ג חיבר את ספרו בתחלת האלף הששי׳ וא״כ חיבר ספרו מאה שנים אחר

בספרתך (תהלים נו ט). פי' נודי ספרת אתה וגזרת כמה ימים אתה גולה שימה דמעתי רצוי' לפניך, כדמעות בעלת נוד המים. ואם בשביל שהיתה גיורת היתה חביבה לפניך, כי גר אנכי עמך (שם לט יג). נמצא מוכח גם מכאן שהחמת נוד הוא:

יז) וישמע אלהים את קול הנער. (לב) אמרו רבותינו יפה תפילת החולה וצעקתו בחוליו יותר משל כל אדם. (לג) וכה"א ויבך חזקי' בכי גדול (ישעי' לח ג). ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים. (לד) בזכות אברהם: ויאמר לה מה לך הגר. להטיח דברים כלפי מעלה: אל תראי. מן הנער שהוא חולה וצמא למים: כי שמע אלהים את קול הנער באשר הוא שם. (לה) אעפ"י שהוא עתיד לבוא ענש בדין אינו נידון אלא כאשר הוא עכשיו צדיק. (לו) ואין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה:

יח) קומי שאי את הנער והחזיקי את ידיך בו. בישר רפואתו. בתחלה שאי ולבסוף החזיקי רק ידך בו. כמנהל ביד. ודומה לו אין מנהל לה (אין להחזיק) [ואין מחזיק] בידה (ישעי' נא יח): כי לגוי גדול אשימנו. כמו שבשרתיך כבר. ויש לומר כי הוא היה המלאך שנדבר עמה כבר בתחלה:

יט) ויפקח. לשון פתיחה. ורוב תמצא סמוך לפנים. ודומה לכולן. פקח קוח (ישעיה סא א). יעור פקחים (שמות כג ח). חכמה שלכם ועיניכם פתוחין בתורה:

ויפקח אלהים את עיניה. (לז) ר' בנימין בר לוי ור' יונתן בן עמרם תרוייהו אמרין הכל בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר עיניהן: ותרא באר מים. הוא באר לחי רואי. שהרי העלימה הקב"ה ממנה וחזר והעלה אותן. להודיע גבורותיו לעולם: ותלך ותמלא [את] החמת מים. תחלה. (לח) שהיתה חסרת אמנה שמא יחסרו מי הבאר ויבשו. ואחר כך ותשק את הנער ממי הבאר:

כ) ויהי אלהים את הנער. (לט) דרש ר"ע את לרבות חמרין וגמלין ובני ביתו וכל אשר לו לברכה: ויגדל בנכסים: ויהי רובה קשת. (מ) רובה גדול ומתלמד להיות קשת. כי כל בעלי קשת נקראים קשתיים. וכל בעלי קלע קלעים:

כא) וישב במדבר פארן. לפי שהוא סמוך לפארן. (מא) לפי' ב' פתוח לבד. וכן דרך כל המקרא: ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים. (מב) א"ר יצחק זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקרי' קאי. לפי שהיתה שפחה מצרית ולכך נשאה לבנה מאבותיה (מג) ושמה עדישה (מד) גירשה שהיתה מרשעת ולקח גם משם אשה שהיתה טובה מן הראשונה:

הערות ותקונים

ובפי' מהרז"ו: לב) אמרו רבותינו. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת ולק"ט: לג) וכה"א ויבך חזקי' בכי גדול. הוספת המחבר: לד) בזכות אברהם. ב"ר וילקוט ולק"ט: לה) ואע"פ שהוא עתיד. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת ולק"ט: לו) ואין דנין. ר"ה ט"ז ע"ב ולק"ט וע"ש הערה ל"ב: לז) ר' בנימין בר לוי ור' יונתן בן עמרם תרווייהו אמרין. כן הביא בעל לקח טוב והעירותי שם בהערה ל"ה בב"ר פנ"ג איתא א"ר בנימין לבד, והמלות „בן לוי ור' יונתן בן עמרם" חסרות שם וכנראה היו ג"כ לפני המחבר במדרש ב"ר: לח) שהיתה חסרה אמנה. ב"ר שם וילקוט רמז צ"ה: לט) דרש ר"ע. ב"ר שם אות ט"ו וילקוט שם ולק"ט וע"ש הערה ל"ו: מ) ריבה. ב"ר וילקוט ולק"ט: מא) לפיכך ב' פתוח. עיין לעיל פסוק י"ד מה שכתב שם המחבר: מב) א"ר יצחק. ב"ר וילקוט שם ולק"ט ורש"י עה"ת, ובב"ר סוף פפ"ו הגי' זרוק חוטרא לארעא ועל עיקרא נפק, צ"ל זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקרא נפל, כזורקין מטה כלפי מעלה הוא יורד ונופל על הארץ למקום שרשו. ובתנחומא הקדום בלק אות כ"ו ובנדפס מכבר אות י"ז ובמדרש במ"ר פ"כ אות כ"ג זרוק מטה לאויר לעיקרא נופל: מג) ושמה עדישה. כ"ה בת"י (בראשית כא כא) ונסיב איתתא ית עדישא ותרכה ונסיבת ליה אמיה ית פטימא אתתא, ונובע מפדר"א פ"ל ואשתו ראשונה של מחמד נקראת Chadyga ושם בתה Fatima. ובפדר"א שם ועיפה שמה צ"ל ועדישא שמה, ובילקוט שם בשם הדר"א ועשוייה שמה צ"ל ועדישה שמה: מד) גירשה שהיתה מרשעת. עיין

ולבסוף ב׳ שנים אחרות, שהיא שנת ט״ז לו נגמל יצחק, וזה הדבר בשנת י״ז לו: (כג) אלא שרה הכניסה בו עין הרע, וחלצתה חמה, ונקלש בשרו, ושופו עצמותיו ונוטלתו על שכמה מצדה השנית: וישלחה. ששלחה לשם נירושין, שלא תחזור עוד אל ביתו: ותלך ותתע במדבר באר שבע. היא הלכה ותתעה במדבר. שבא שתחתי׳ מודיע כי היא מדברה של באר שבע, ועוד כל המדבר שהוא עומד על עצמו כגון במדבר בערבה (דברים א א), אחר המדבר (שמות ג א), ובמדבר אשר ראית (דברים א לא), וכל שכמותה כולן הבי״ת נקמצת, וכל מדבר שהוא סמוך על תיבה הבאה כמו מדבר שור (שמות טו כב), מדבר סין (שם טז א), במדבר הגדול (דברים ח טו), במדבר הזה (במדבר יד ב), מדבר סיני (שמות יט א), מדבר פארן (במדבר יג כו), וכל שכמותה, הכל פתוח לבד:

טו) ויכלו המים מן החמת. (כד) שהי׳ קדוח וחולה כמו שדרשנו, והי׳ שותה בכל שעה כדרך בעלי קדוח: ותשלך את הילד תחת אחד השיחים. (כה) אילן רותם היה, שכן דרך הרתמים להיות גדלין במדבר, ולמה נקראו השיחים, (כו) א״ר יוסי ששם הסיחו עמה מלאכי השרת, ודומה לו לשוח בשדה (בראשית כד סג), וכענין זה דרשינן וכל שיח השדה (שם ב ה):

טז) ותלך ותשב לה מנגד. הרחק ממנו אלפים אמה, ולכך הה״א חטופה, (כז) כדי שנלמוד הרחק מרחוק בג״ש, כתיב הכא הרחק, וכתיב התם אך רחוק יהי׳ ביניכם ובינו כאלפים אמה (יהושע ג ד), מה התם אלפים, אף הכא אלפים, וזה כמטחוי קשת, (כח) דא״ר יצחק שני מטחוי קשת מיל, ואם הי׳ אומר כטחוי קשת, הייתי אומר שני טחוי קשת אחר והוא שהיא מיל אחר, כשהוא מוסיף מ׳ כמטחוי לדרשה, לומר לך שני ענייני טחוי, והן ד׳ טחוי קשת שהן ב׳ מילין. ועיקר יסוד המלה שמטיח החץ על יתר הקשת וזורקו, וכה״א כוננו חצים על יתר לירות (תהלים יא ב), ודומה לו טחי (טפל) [תפל] (יחזקאל יג יא), וטח את הבית (ויקרא יד מב), וכל דומיהן, (כט) ותהי המלה כמו ו׳ בחגוי הסלע (שה״ש ב יד), הנגדרת מן המצרי לאנה יחוגו וינועו: כי אמרה אל אראה במות הילד ותשב מנגד. זה מנגד בא להיותו מופנה לג״ש ללמוד (ל) נגד מנגד: ותשא את קולה ותבך. (ל*) א״ר ברכי׳ היתה מטחת דברים כלפי מעלה אמרה אתמול אמרת הרבה ארבה את זרעך (בראשית טז י), ועכשיו הוא מת בצמא (לא), וזה שאמר דוד המלך ע״ה משיח ה׳, נודי ספרת אתה שימה [דמעתי] בנאדך הלא

הערות ותקונים

כג) אלא שרה הכניסה בו עין הרע וחלצתה חמה. בב״ר פנ״ג אות י״ג אלא מלמד שהכניסה בו שרה עין הרע ונכנסה בו חמה ואכאבית. יש לתקן ואבאבית והיא מלה ערבית ופירושה קדחת (פיעבער) וכן חמה פי׳ בערבי קדחת: כד) שהיה קדוח וחולה והיה שותה בכל שעה. בב״ר שם שכן דרך החולה להיות שותה הרבה ובכל שעה, וכן הובא בלק״ט: כה) אילן רותם היה שכן דרך הרתמים. זה דברי ר׳ מאיר בב״ר שם. ושם חסרים המלות „אילן רותם היה״ ונמצא לנכון בילקוט רמז צ״ד ובלק״ט: כו) א״ר יוסי. בב״ר א״ר אמי ובלק״ט א״ר אסי, ובילקוט חסר שם האומר: כז) כדי שנלמד הרחק מרחוק בג״ש. ב״ר שם: כח) דא״ר יצחק. ב״ר שם, ע״ש במ״כ ובפי׳ ריש״י המיוחס לו. ובמדרש אגדה כמטחוי קשת, כשני חוטין שבקשת, וברש״י עה״ת כתב כמטחוי קשת כשתי טיחות: כט) ותהי המלה כמו ו׳ בחגוי הסלע הנגדרת מן המצרי לאנה יחוגו וינועו. וז״ל רש״י משפט הוי״ו ליכנס לכאן כמו בחגוי הסלע מגזרת והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא, ומגזרת יחוגו וינועו כשכור, וכן קצוי ארץ מגזרת קצה: ל) ללמוד נגד מנגד. עיין ב״ר שם נאמר כאן מנגד ולהלן הוא אומר מנגד סביב לאהל מועד (במדבר ב), ולדעתי הוא הוספת איזה מעתיק והיה כתוב ולהלן הוא אומר מנגד והכוונה לסיפא דקרא ותשב מנגד כמו שהביא המחבר: ל*) א״ר ברכי׳. ב״ר וילקוט שם: לא) וזה שאמר דוד. עיין ב״ר פנ״ג אות י״ד וילקוט רמז צ״ד

ח) ויגדל הילד ויגמל. עיקר מלת ויגמל לשון תשלום גמול, כמו (כי גמל) [כגמל] עלי נפשי (תהלים קלא ב), ודומיהן: ויעש אברהם משתה גדול. כדי לפרסם מפעלות ה׳, וכל מלכי האמורי זימן לשם על המשתה, ואמר שרה אשתי עקרה היתה, וה׳ פתח את רחמה והולידה, והיו רואין את יצחק ומודים ומשבחים להקב״ה:

ט) ותרא שרה את בן הגר המצרית וגו׳ מצחק. בתוך המשתה משבחת היתה להקב״ה, ואמרה ברוך המקום שנתן לי בן הראוי לירש את אביו. וישמעאל הי׳ מתמיה עליו (טו) ואמר הלא אני הוא בכורו ואטול פי שנים:

י) ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק. הואיל ואמ׳ ליקח פי שנים לא יירש כלל: עם בני. אפי׳ אינו יצחק: עם יצחק. אפי׳ אינו בני, כ״ש השתא. וזהו שהבטיחו הקב״ה ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה (בראשית יז כא):

יא וירע הדבר מאוד בעיני אברהם. לעשותה ולמה על אדות בנו ישמעאל שבקש עליו לו ישמעאל יחיה לפניך (בראשית יז יח), והקב״ה השיבו ולישמעאל שמעתיך (שם שם כ):

יב) ויאמר אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך על הנער. שנפרש ממך לתרבות רעה: ועל אמתך. שיצאת להפקר: כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה. כי כל דבריה ברוח הקודש: כי ביצחק. בזרעו של יצחק: יקרא לך זרע. שהן מייחסין אחריך ואחר אלהותיך, שכך אמרתי לך ואת בריתי אקים את יצחק (בראשית יז כא):

יג) וגם את בן האמה לגוי אשימנו. מופרד מיצחק ויהי גוי גדול בפני עצמו: כי זרעך הוא. זשי״ה ועלהו לא יבול (תהלים א ג):

יד) וישכם אברהם בבקר. זירז עצמו לקיים מה שאמר לו הקב״ה, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (בראשית כא יב): ויקח לחם וחמת מים. חמת הוא נוד שעושין מן העור, וראיה מן דברי רבותינו חמת של קנים שהבצים שלה מקבלות כו׳ (טז) במס׳ כלים פ״ד, (יז) ועוד שנינו חמת חלילין, פי׳ שפושטין הגדי ועושין הרועים ממנו נוד להיות מחללין בקולם בו. (יח) ותנן נמי חמת שעשאה תרמל, ותרמל שעשאה חמת, הרי למדנו שהחמת נוד של עור היא: (יט) וביתו של אברהם אבינו וותרנין היו, ולפיכך נתן להם לחם וחמת מים, כאשר תוכל שאת מצד אחד: שם על שכמה. (כא) שכן דרך העוברים: ואת הילד. משכמה אחר. (כב) והיה באותו פרק בן י״ז שנה כי כשנמל היה בן י״ג שנה, ולבסוף שנה באה שהיא שנת י״ד לו, נולד יצחק,

הערות ותקונים

רמז צ״ג פדר״א פכ״ב תנחומא הנדפס מכבר תולדות אות ג׳. בהוספת המדפיס ממנטובה ותנחומא הקדום וירא אות ל״ז. ב״ר פנ״ג אות ט׳ ובפסיקתא דר״כ פסקא שוש אשיש (קמ״ו ע״ב), וברבתי פסקא כי פקד את חנה. ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: טו) ואמר הלא אני הוא בכורו ואטול פי שנים. עיין ב״ר שם אות י״א. וילקוט שם: טז) במס׳ כלים פ״ד צ״ל פי״ט והוא במשנה ח׳: יז) ועוד שנינו חמת חלילין. שם פ״כ משנה ב׳: יח) ותנן נמי חמת שעשאה תרמל. שם פכ״ח משנה ה׳: יט) וביתו של אברהם וותרנין היו. ב״ר שם: כ) ולפיכך נתן להם לחם וחמת מים כאשר תוכל שאת מצד אחד. הוסיף המחבר: כא) שכן דרך העוברים. בב״ר שכן דרך עבדים שיהיו ממלאים כדים על שכמם. יש לתקן שכן דרך עוברים. כב) והיה באותו פרק בן י״ז שנה. ובב״ר שם הגי׳ בן כ״ז שנה, אולם בילקוט רמז צ״ד הובא ג״כ בן י״ז שנה כמו שהביא המחבר ועיין פדר״א פ״ל ושם הגי׳ בן כ״ד שנה היה ישמעאל וע״ש בביאור הרד״ל ועיין רבינו בחיי שהביא בן י״ו שנה היה ע״ש, ובלקח טוב (וירא כא יד) הביא וז״ל בן כ״ז שנה, י״ד קודם ליצחק וי״ג היה יצחק, דכתיב כי לא יירש וגו׳, בן הראוי לחלק בירושה הוא יצחק, וי״א ישמעאל היה בן י״ז שנה, י״ד עד יצחק, וג׳ עד הגמל את יצחק הרי י״ז: וע״ש מה שהעירותי בהערה כ״ג וכ״ד:

כי אם על ידי הקב"ה בעצמו. שנא' וה' פקד את שרה. (ז) ופקידה זאת היתה בר"ה ולמחר פירסה שרה נדה. שנאמר אחרי בלותי היתה לי עדנה (בראשית יח יב). ושהתה בנדתה ב' ימים ומינה ה' ימים על הב' הרי ז'. כי כן הי' דרך הראשונים. ובליל שמיני טבלה שהיא תשיעי לראש השנה נותרו כ"ב ימים לתשרי. וכ"ט למרחשון. ול' לכסליו. וכ"ט לטבת. ול' לשבט. כ"ט לאדר. וכ"ט לאדר שני. כי אותה שנה מעוברת היתה. ובי"ד בניסן ילדה בחצי היום. זמן שחיטת הפסח. והן שבעה חדשים מנין ה'ר'ב'ה' ארבה עצבונך. רי"ב יום הם שבעה חדשים. חוץ מיום שנולד בו. וחוץ מיום שנתעברה בו. ומניין שבזמן שחיטת הפסח נולד יצחק. (ח) א"ר הונא בשם חזקיה. כתיב הכא למועד אשר דבר אתו. וכתיב התם מועד צאתך (מארץ מצרים) [ממצרים]. לנ"ש:

ג) **ויקרא** אברהם את שם בנו הנולד לו אשר ילדה [לו] שרה. כל כך הכתוב מחזר על הדברים כדי להעיד עליו שהוא בנו: יצחק. (ט) יצא חוק לעולם:

ד) **וימל** אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים כאשר צוה אותו אלהים. זה שממנו יצא חוק לעולם. שגזר הקב"ה ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר (בראשית יז יב). וזהו ראשון לנימולים לשמונה:

ו) **ותאמר** שרה צחוק עשה לי אלהים. כל צחוק שנאמר בו באברהם ושרה לשון תימה היא. כי כשאמרו לו לאדם בשורה טובה מופלאת הוא מתמיה. ובתוך התמיה מצחק בפיו. אבל אין שמחה הבאה מן הלב. שנאמר ויפול אברהם על פניו ויצחק (בראשית יז יז). לשון תימה. צחוק עשה לי אלהים דבר של תימה עשה לי אלהים. כי בבחרותי לא נתן לי אלהים הריון. ואחרי בלותי נתן לי הריון: כל השומע יצחק. יתמה לי איך נהיה דבר זה ללדת אשה בת תשעים. וכן ותצחק שרה (בראשית יח יב). תמה בלבה. ויש צחוק שהוא על דבר עבירה. כדכתיב בישמעאל אשר ילדה לאברהם מצחק (שם כא ט). וכתיב בעגל ויקומו לצחק (שמות לב ו). וכתיב כן איש רימה את רעהו (ויאמר הלא מצחק) [ואמר הלא משחק] אני (משלי כו יט). ויש צחוק שהוא כשחוק. כגון ויהי כמצחק בעיני חתניו (בראשית יט יד). שהשחוק לשון בזיון ולעג הוא. וכה"א (ה') [יושב] בשמים ישחק (תהלים ב ד). שחוק לרעהו אהיה (איוב לב ד). זולת במקומות מיוחדין נמצא שחוק וצחוק לשון שמחה. כדכתיב ויצא מהם תודה וקול משחקים (ירמי' ל יט). (י) לכך דרש ר' ברכי' צחוק עשה לי אלהים שמחה יתירה עשה לי הקב"ה. כי נתן לי הריון עם בן זכר: כל השומע יצחק לי. (יא) שהרי עקרות הרבה נפקדו עמי. הרבה חרשים נתפקחו. הרבה סומין נפתחו. הרבה שוטים (יב) נשתפו:

ז) **ותאמר** מי מלל לאברהם. (יג) לשון תרגום. כלומר מי דיבר לאברהם זאת. (יד) כשילדה שרה לא היו מאמינים אלא הכל אומרים אספו להם אסופי אחד מן השוק. ואומרים עליו בנינו הוא זה. והיו השרות מבקרות אותה ומביאין גוריהן בחיקן. אמר אברהם לשרה אין זו שעת הצנע. גלי לדדיך והניקי תנוקות הללו. לפרסם מפעלות אלהינו. ולפי שהי' הדבר קשה בעיני שרה. לכך אמרה מי מלל לאברהם הניקה שרה בנים זרים:

הערות ותקונים

רמז צ"א: ז) ופקידה זאת היתה בר"ה. עיין ר"ה י"א ע"א: ח) א"ר הונא בשם חזקיה. ב"ר שם וילקוט רמז צ"ב ושם הגי' בשם ר' חזקיה: ט) יצא חוק לעולם. ב"ר שם וילקוט שם והכוונה יצא חוק מילה שיצחק היה הראשון שנמול לח'. כמו שהביא המחבר בעצמו בפסוק שלאחריו: י) לכך דרש ר' ברכיה. עיין ב"ר שם אות ח' וילקוט רמז צ"ג: יא) שהרי עקרות הרבה. ב"ר וילקוט שם ופסיקתא רבתי פמ"ב ופסיקתא דר"כ פסקא שוש אשיש (קמ"ו ע"א): יב) נשתפו עי' בפסיקתא דר"כ שם הערה ו' ובילקוט בטעות נשתנו צ"ל נשתפו: יג) לשון תרגום. כי תרגום דבר מלל וכן וידבר ומליל ובדניאל ו' עם מלכא מליל: יד) כשילדה שרה. עיין ב"מ פ"ז ע"א וילקוט

לה מזונות כל זמן שהיא במרדה ולא בלאות כשהיא יוצאת: כי עצר עצר ה'. (מב) רבותינו אנשי עיר הקדש דרשו נאמר עצירה בפה, ועצירה בגרון, עצירה בעין, ועצירה באוזן, עצירה מלמעלה, ועצירה מלמטה, והכל אומרים על דבר שרה אשת אברהם: (מג) אמר ר' ברכיה כל אותו הלילה היתה שרה שטוחה על פניה ואמרה רבש"ע אברהם יוצא בהבטחה ואני באמנה, אברהם חוץ לסירה, ואני גידונה בסירה, אמר לה הקב"ה כל מה שאני עושה בשבילך אני עושה, והכל יאמרו על דבר שרה אשת אברהם שהיא ראויה לו: (מד) א"ר לוי כל אותו הלילה המלאך עומד (מה) (ומלגבין) [ומגלבין] בידו, אם אמרה לו שרה מחי הוי מחי, ואם אמרה לו שבוק הוי שביק, כל כך למה, שהיתה אומרת לו אשת אברהם אני, ולא הי' משלחה, וכן אתה דורש בפרעה. (מו) ר' אליעזר בן יעקב אומר שמענו בפרעה שלקה בצרעת, ואבימלך נלקה בעיצור, מניין ליתן את האמור בזה לשל זה, נאמר כאן על דבר שרה, ונאמר להלן על דבר שרי, לגזירה שוה:

ירויהו דורשי הפרשה וישכילו וסמיך ליה פרשת פקדונות, (א) א"ר אחא אמר הקב"ה בעל פקדונות אני, עמלק הפקיד אצלי חבילה של קוצים, (ב) שהי' מחתך זמורות ומשליכן כלפי מעלה, והחזרתי לו קוצים, שנא' פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל (ש"א טו ב), (ג) שרה הפקידה אצלי צדקה וגמילות חסדים, ואני מחזיר לה, שנא' וה' פקד את שרה, (ד) א"ר יצחק כתיב ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע (במדבר ה כח), וזו נכנסה לבית פרעה ויצאתה טהורה, לבית אבימלך ויצאת טהורה, דין היא שתפקד בבן זכר, לכן נסמכו הפרשיות זו לזו: כל מעשה אבימלך היתה בתכלית ניסן והמתין הקב"ה לפוקדה לטובה עד ר"ה (ה) כדי שלא יאמרו גרוף הי' הולד מבית אבימלך:

[כא] א) וה' פקד את שרה. (ו) א"ר יהודה בר סימון אע"ג דאמר רב הונא מלאך הוא הממונה על התאוה ועל ההריון, אבל שרה לא נפקדה ע"י המלאך

הערות ותקונים

כתובות פ"ה סי' ל"ג: מב) רבותינו אנשי עיר הקודש. ב"ר פנ"ב אות י"ג ועיין ב"ק צ"ג ע"ב ופסיקתא רבתי פיסקא מ"ב: מג) א"ר ברכיה. ב"ר שם ופמ"א אות ב' וילקוט רמז ס"ט: מד) א"ר לוי. שם: מה) ומלגבין. תקנתי ומגלבין. כמו שהוא לנכון בב"ר ומגלב בידו, ועיין ערוך ערך מגלב מתג לחמור תר' ומגלבא לחמרא: מו) ר' אליעזר בן יעקב. בב"ר שם רבי אלעזר תני לה משום ר' אליעזר:

[כא] א) א"ר אחא. בב"ר פנ"ג אות ה' הגי' א"ר אדא, אולם בפסיקתא רבתי פמ"ג אות ה' הגי' כמו שהביא המחבר א"ר אחא, לכן יש לתקן כן במדרש ב"ר, וכן בילקוט רמז צ"א הגי' א"ר אחא. וכן יש לתקן במדרש אמר הקב"ה בעל פקדונות אני, וכן צ"ל והחזרתי לו קוצים: ב) שהיה מחתך זמורות ומשליכן כלפי מעלה. זה ליתא בב"ר וילקוט, וכן ליתא בפסיקתא רבתי שם ובפסיקתא רבתי סיים והפקיד אצלו קוצים כמ"ש ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים, וכן אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים. ומפורש בפסיקתא דר"כ פסקא זכור (כ"ז ע"ב) ע"ש בהערה קי"ט: ג) שרה הפקידה אצלי צדקה וגמילות חסדים. בב"ר וילקוט הגי' מצות ומעשים טובים, ועיין בפסיקתא רבתי שם אברהם מגייר אנשים ושרה מגיירת נשים והיו מביאים את הבריות תחת כנפי השכינה: ד) א"ר יצחק. ב"ר וילקוט שם: ה) כדי שלא יאמרו גרוף היה הולד מבית אבימלך. עיין ב"ר שם וילקוט רמז צ"ב ר' יודן אמר לט' חדשים נולד שלא יהיו אומרים גרוף הוא מביתו של אבימלך. ופי' גרוף ענין הריון: ו) א"ר יהודה בר סימון. ב"ר פנ"ג אות ו' וילקוט

הקב״ה, ובשעה] שבקשו להתעותי מדרכי, נגלה עלי הקב״ה, ואמר לי לך לך (בראשית יב א). וכשבקשו להתעותי מדרך הקב״ה העמיד לי שני גדולים מבית אבי שם ועבר, והם היו מתריסין בהם: הנה הוא לך כסות עינים. (כט) שתעשה לך כסות שיהיו הכל מביטין בה ולא ביופייך: כסות עינים. (ל) א״ר ברכי׳ שתהא מטרונא מכוסה מן העין, כדכתיב כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה יד). ר״ל אמר ביקש להקנותה בפני בעלה שיאמרו בני אדם כל השנים הללו היתה אצלו ולא עשה לה דבר משונה ובא זה לילה אחד ועשה לה כל השבח הזה. (לא) בפ׳ החובל בחבירו אמרינן א״ר יצחק אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך, שהרי אבימלך קלל את שרה ונתקיים בזרעה, שנאמר הנה הוא לך כסות עינים, אמר אבימלך הואיל וכיסתה ממני ולא גלית לי שאתה אשת איש וגרמת לי כל הצער הזה יהי רצון שיהיו לך בנים כסות עינים, ונתקיים בזרעה, שנא׳ ויהי כי זקן יצחק ותכהן עיניו מראות (בראשית כז א): ואת כל ונוכחת. (לב) אמר לה כבר תוכחה דההיא גברא נביה, מפני שמרד ביך וריחקה מאצלו באומרו אחותי היא, לפיכך המעט הזה שהיא מציאתך וראוי להיות שלו יהי׳ שלך, והיכן מצינו שהתורה הסכימה על דבריו. (לג) דתנן המורדת על בעלה פוחתין לה מכתובתה ז׳ דנרין בשבת, כנגד שבעה מלאכות שחייבת לעשות לבעלה, טוחנת ואופה ומכבסת ומבשלת ומניקת את בנה ומצעת המטה ועושת בצמר, לפיכך פוחתין לה מכתובתה ז׳ דינרין בכל שבת, (לה) ומכריזין עלי׳ ארבע שבתות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואומרים לה הוי יודעת שאפי׳ כתובתך מאה מנה הפסדת, (לו) והוא דאמרה בעינא לי׳ ומצערנא לי׳ בתשמיש. (לד) שצערו של איש קשה משל אשה. שנא׳ ויהי כי הציקה לו [בדבריה] כל הימים ותאלצהו (שופטים טז טז), שהיתה שומטת עצמה מתחתיו בשעת גמר תשמיש, דכתיב ותקצר נפשו למות (שם שם). (לח) א״ר יוחנן הוא קצר נפשו למות והיא לא קצרה נפשה, שהיתה עושה צרכיה ממקום אחר, (לט) אבל אמרה מאיס עלי, (מ) כגון מוכה שחין ובעל פוליפוס והמקמץ, וכדומה להם, לא כייפינן לה, (מא) ומורדת אע״פ דתפסה מידי דכתיב לה בעלה בכתובתה, מפקינן מינה, ומהדרינן לי׳ לבעל, אבל מידי דאייתת מבית אביה בין תפשת ובין לא תפשת מגבינן לה מה דאיתא בעינא ודליתי׳ בעיני׳ מגבינין לה דמי, והמורד על אשתו, שמרחקה בטהרתה מתשמיש, מוסיפין ב״ד על כתובתה שלשה דנרין בשבת כנגד שלשה דברים שהוא חייב לה שאר כסות ועונה. והמורד על אשתו, וחוזר בו לרצון חכמים אין כופין אותו להוציא, אלא יקיים, ואם נתארמלה לאחר הקיום אינה גובה תוס׳ זו זולתי כשנתגרשה בתוך המרד, אבל המורדת על בעלה יהיב לה גט לאלתר ויהיב לה כתובתה שבעה דינרין פחות לכל שבוע משך ימי המרד, ומה שהביאה מבית אביה גובה את הכל ואין

הערות ותקונים

גדרוש הדין קריא תלת אפין: כט) שתעשה לך כסות שיהיה הכל מביטין. ב״ר שם אות י״ב ולק״ט: ל) א״ר ברכיה שתהא מטרונא מכוסה מן העין. בב״ר ובילקוט ר׳ ברכיה אמר עשאה מטרונא כסות שהיא מכוסת מן העין, עיין במ״כ שם. ובאגדת בראשית פכ״ו ובלק״ט: לא) בפרק החובל. ב״ק צ״ג ע״א ומגילה כ״ח ע״א: לב) אמר לה. ב״ר שם אות י״ב: לג) דתנן המורדת על בעלה. כתובות ס״ג ע״א במשנה ירושלמי כתובות פ״ה ה״ח וב״ר שם אות י״ב ולק״ט, ועיין בתוס׳ כתובות שם ד״ה פותחין: לד) שצערו של איש קשה משל אשה. ב״ר שם: לה) ומכריזין עליה. שם ס״ג ע״ב: לו) והוא דאמרה. שם שם ב״ר: לז) שהיתה שומטת עצמה. ב״ר שם וגמרא סוטה ט׳ ע״ב: לח) א״ר יוחנן. עיין בב״ר שם: לט) אבל אמרה מאיס עלי. כתובות שם: מ) כגון מוכה שחין ובעל פוליפוס והמקמץ. הוסיף המחבר והוא שם דף ע״ז ע״א במשנה: מא) ומורדת אע״פ דתפסה כו׳. המחבר נקיט לישנא דהגאונים ועיין הרי״ף כתובות פ״ה סי׳ רפ״ג, העיטור ה׳ מרד דף נ״ט, טור אה״ע סי׳ ע״ז, ובבית יוסף שם, וברמב״ם ה׳ אישות פי״ד, ובהרא״ש

טז) ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף. סלעים: לאחיך. לאברהם: הנה הוא לך כסות עינים. כי הלך למצרים וסחר בך, בא לכאן וסחר בך, ועכשיו הכסף הזה הרי הוא לך לכסות קלון שהרי נפל אור פניך, כדכתיב ואור פני לא יפולון (איוב כט כד), וכתיב למה חרה לך ולמה נפלו פניך (בראשית ד ו). כי כשאדם בא לידי בושה אין מרים פניו, ואין מביט היטב לא למביישו ולא ליודעים בושתו, ואם עושה לו קורת רוח, כגון ריצוי ותשלום, הרי מכסה קלון פניו באותו דבר, כדכתי' ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י יב). לכך אמר הנה הוא הכסף לך כסות עינים על הלבנת פניך. ולמה לכל אשר עשיתי אתך. שלקחתיך מבעלך והבאתיך אצלי ועיניתי בך ומשמשתי ידיך: ואת כל ונוכחת. כלומר את כל הדברים האלה שגרם לך תזכרי ותהיי ונוכחת ולא תסכים לו עוד לומר אחי הוא. ואני אומר המלה משמש לשון כי, אם אמר הכתוב (טז) ונוכחת התי"ו דגושה, הייתי אומר ותתווכחתי אמר לה, כמו ורחצת וסכת (רות ג ג), וכל דומיהן, אבל השתא שהתי"ו רפויה משמש שקיבלה תוכחתו כגון ויודע ואומר שהיא כבר:

יז) ויתפלל אברהם אל האלהים. שבא עליהן בדין: וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו. (יז) א"ר יוסי בר' חנינא מתחלת הספר ועד כאן (יח) לא נאמר לשון פלול. כיון שהתפלל אברהם הותר אותו הקשר. (יט) ומה וילדו, נתרווחו:

יח) כי עצר עצר ה'. (כ) קיי"ל כרבנן כי עצר עצר שתים באיש שכבת זרע וקטנים, ושלשה באשה שכבת זרע וקטנים ולידה, לכך כפל העצירה לאיש ולאשה: בעד כל רחם לבית אבימלך. (כא) אמרי דבי ר' ינאי אפי' תרנגולת של בית אבימלך לא הטילה ביצתה, והכל אומרים על דבר שרה אשת אברהם:

ורבותינו דרשו ויסע משם אברהם. (כב) שלא לשמוע דבר קלקולו של לוט: והיא בעולת בעל. א"ר אחא (כג) בעלה נתעטר בה והיא לא נתעטרה בו. (כד) כדכתיב אשת חיל עטרת בעלה (משלי יב ד), (כה) רבנן אמרי מרתי' דבעלה, בכל מקום האיש גוזר, אבל הכא כתיב כל אשר תאמרי אליך שרה שמע בקולה (בראשית כא יב): ואבימלך לא קרב אליה. אפי' שום קריבה בעולם, ומה' עשה זאת שנענש על הלקיחה, כי נביא הוא, מתוך דבריו למד לומר אחותי היא. כי (כו) כשאכסנאי בא לעיר אין שואלין אותו על עסקי אשתו, אלא על עסקי אכילה ושתיה, ואתם ששאלתם אותו על אשתו, לכך דאג ואמר כך: מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי. (כז) א"ר חלבו בכל מקום היתה הרווחה מקדמתך: ויהי כאשר התעו. (כח) א"ר חנינא הלוי נדרש הדין קרא תלת אפין וניפוק ידוי, בשעה שבקשו א"ה להזדווג לי להורגו עד שאני בבית אבי [נתקיים עלי

הערות ותקונים

דגושה. עי' במבאר: יז) א"ר בר חנינא. ב"ר פנ"ב אות י"ג ושם הגי' א"ר חמא בר רבי חנינא: יח) לא נאמר לשון פלול. בב"ר איתא לא נאמר בלשון הזה, וכתב המ"כ שיהא אדם מתפלל על אחרים, והרד"ל כתב לא נאמר בלשון זה, לשון תפלה וי"ל לא התפלל אדם ונענה לבטל הגזרה עד אברהם שפתח הפתח הזה: יט) ומה וילדו נתרווחו. כן ת"א ואתרוחו, וכן הביא הלק"ט וכן הובא במדרש אגדה ורש"י עה"ת: כ) קיי"ל כרבנן. בגמרא ב"ק צ"ב ע"א איתא במתניתא תנא שתים באיש שלשה באשה: כא) אמרי דבי ר' ינאי. גמרא שם: כב) שלא לשמוע דבר קלקולו של לוט. ב"ר פנ"ב אות ד'. ילקוט רמז פ"ז, ורש"י עה"ת ולק"ט: כג) בעלה נתעטר בה. ב"ר פנ"ב אות ה' ולק"ט וילקוט רמז פ"ט ושם הגי' אמר רב, וצ"ל א"ר אחא: כד) „כדכתיב אשת חיל עטרת בעלה". הסיום הזה ליתא בב"ר וילקוט, ונמצא בב"ר ריש פמ"ז כתיב אשת חיל עטרת בעלה א"ר אחא בעלה נתעטר בה והיא לא נתעטרה בבעלה וכן מובא בלק"ט: כה) רבנן אמרי. ב"ר שם: כו) כי כשאכסנאי בא לעיר. ב"ק צ"ב ע"א ולק"ט: כז) א"ר חלבו. ב"ר שם אות י' ולק"ט: כח) א"ר חנינא הלוי. ב"ר שם אות י"א וילקוט רמז צ"א ושם הגי' א"ר חנון הלואי

לו דחקו בשאילה, אמר מה טעם ראית שעשית את הדבר הזה, שהרי לא נאנסת,
(ט) וגם אנו אין שטופין בזימה כמצרים:

יא) ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה. (י) כי ראיתי שאיש
נפנה לפני האשה, ואשה לפני איש, ולא מצטנעים זה מזה, לכך אמרתי
אינם גדורים מן העריות, ויעלו על לבבם לקחת אשתי ממני ויהרגוני על דבר אשתי,
לפיכך סמך הקב"ה לא תרצח ולא תנאף, לומר כל הבא לגלות ערות אשת איש בזרוע
שהוא שופך דמים שאם ימצא לו בעלה הרי הוא מרצחו:

יב) וגם אמנה. לשון אמת. ודומה לו אמונה אומן (ישעי' כז א): אחותי [בת אבי]
היא. (יא) בשיטתן השיבן, (יב) שהרי גר שהיתה הורתו ולידתו שלא בקדושה
יש לו שאר האם ולא שאר האב, כיצד נשא אחד אחותו מן האם יוציא, מן האב
יקיים, אחות האב מן האם יוציא, מן האב ר"א יוציא וחכ"א יקיים. נשא אשה
ובתה כונס אחת ומוציא אחת, ולכתחילה לא יכנוס, מתה אשתו מותר בחמותו, וכך
השיבו אברהם קורבה דאחות אית לי בה מן האב, אבל לא מן האם, שהרי היא בת
הרן כדלעיל:

יג) ויהי כאשר התעו. (יג) עזרא כהן צדק נביא ה' ציין עלינו טעם הפסוק להבין
פשוטו, חוץ ממדרש רבותינו, מן ויהי עד אתי, הוא ענין אחד שעל תי"ו אתי
מפסיק, ומן אלהים עד אבי ענין אחד, והזרקא וסגלתו מודיע, וכן יאמר לה דברים
כפשוטו, וכך הפסוק מדובר על הפשיטו, ויהי כאשר התעו אותי נמרוד ועמו לכבשן
האש ונצלתי, ודומה לו והנה תועה בשדה (בראשית לז טו). אלהים מבית אבי לקחני,
ואומר לה כשלקחתיה ללכת עמי, זה חסדך אשר תעשה עמדי, שלא אהרוג עליך, כל
המקום אשר נבוא שמה, כלומר לשם, אמרי לי בפני בני המקום, אחי הוא:

יד) ויקח אבימלך צאן ובקר ועבדים ושפחות ויתן לאברהם. לפי שידע כי לא נתכוין
עליו לרעה להחטיאו אלא מפני דאגת נפשו: וישב לו את שרה אשתו.
טהורה לו כבתחלה:

כא) ויאמר אבימלך הנה ארצי לפניך (כטוב) [בטוב] בעיניך שב. (יד) זש"ה ברצות
ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז) (טו) ושהי' אבימלך
חסיד שבאומות, לכך רצה להיות שכן עם הצדיק:

הערות ותקונים

שראה עשנה של סדום. ב"ר שם אות ט' וילקוט רמז צ' ולק"ט: ט) וגם אנו אין שטופין בזימה כמצרים. לקח טוב: י) כי ראיתי שאיש נפנה לפני האשה. לקח טוב: יא) בשיטתן השיבן. ב"ר שם אות י"א וילקוט רמז צ"א ולק"ט, ושם בלק"ט סיים קורבא דאחוה אית לי בה מאבא ולא מאמא שהיא בת הרן אחיו. וע"ש בהערה כ"ז שכתבתי שבני נח לא היו נוהגים איסור בשאר האב רק בשאר האם. עי' סנהדרין נ"ח ע"ב, ורש"י עה"ת ועי' תנחומא וירא אות כ"ו בהערה קנ"ג וכן הובא במדרש אגדה. וכן בעל הערוך ערך אח א' הביא דברי המדרש ב"ר כשיטתן השיבן וכתב שבת אב מותרת להם ובת אם אינה מותרת לפיכך השיבן כמנהגן: יב) שהרי גר. עיין ב"ר פי"ח אות ה' תניא גר שנתגייר כו', ועי' יבמות צ"ח ע"א ובתוס' שם וסנהדרין נ"ח ע"ב, ועיין ירושלמי יבמות פי"א ה"ב וברש"י עה"ת: יג) עזרא כהן צדק כו'. מן ויהי עד אתי הוא ענין אחד שעל תי"ו אתי מפסיק, ומן אלהים עד אבי ענין אחר והזרקא וסגלתו מודיע כו'. עיין במבאר שכתב המתבונן בנגינת הטעמים ידע שאף הוא כוון להרחיק פעל התעו מן השם ב"ה, ולזה הפריד מלת אותי בטעם רביע שהוא מפסיק יותר מן הזרקא שבמלת אלהים ויהיה כאלו אמר האלהים אשר בבית אבי ויהיה אלהים חול, ובאור הכתוב שהאלילים אשר בבית אביו גרמו לו לעזוב את ארץ מולדתו ולהיות תועה בארץ אחרת. אולם לדעתי אלהים קדש ע"ש: יד) זש"ה ברצות ה'. כן הובא בלק"ט: טו) שהיה אבימלך חסיד שבאומות. לק"ט: טז) ונוכחת התי"ו

בשדה לפנות ערב (בראשית כד סג) ומדיצא לפנות ערב שים דגמר תפלה עד הערב, ותפלת הערב אין לה קבע לסומכה זולתי על אברים ופדרים שלא נתעכלו מבעוד יום שמקריבין כל הלילה. (קפג) ואבינו יעקב תקנה, שנא׳ ויפגע במקום (בראשית כח א), ונדרש במקומה הלכך עונת פגיעתה משקיעת החמה עד סוף הלילה, אבל קריאת שמע לא יעבור על סיינו המסויג עד חצות לילה, ופורץ גדר ישכנו נחש:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו [כ] א) ויסע משם אברהם. מאלוני ממרא אשר בחברון: ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור. במקום שנגלו המלאכים להגר: ויגר בגרר. נתר לו אוהל בגרר, (א) לפי שחרבה סדום ובנותיה, ופסקו העוברים ושבים, אמר מה אני מפסיק צדקה מביתי, הלך ונטע לו אוהל בגרר כדי להכנים אורחין. (ב) ואנשי עיר הקודש דרשו בגרר בגרדוקי:

ב) ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא. (ג) בעל כורחה, שהרי בראשונה אמר לה אמרי נא אחותי את, וכן עשתה, ולפי שנלקחה במצרים לא רצתה עכשיו לומר כן, והוא הי׳ על כרחך אומר כך והיא שתקה: וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה. בתומו בחזקת פנויה:

ג) ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה. (ד) ככר דרשו רבותינו שאין הקב״ה נגלה לגוים ולנביאי או״ה אלא בלילה, שנא׳ בסעיפים מחזיונות לילה (איוב ד יג):

ז) ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא. (ה) אמר אבימלך מי מפייסו להודיע שלא נגעתי בה, א״ל הקב״ה כי נביא הוא, ואני הודעתיו שלא באת על אשתו, לכך אין בלבו עליך: ויתפלל בעדך. בשביל כך וחיה ואם אינך משיב דע כי לא תהגה רק מות תמות אתה וכל אשר לך (ו) מכאן שבן נח נהרג בלא התראה, שהיה לו ללמוד ולא למד:

ח) וישכם אבימלך בבקר ויקרא לכל עבדיו וידבר את כל הדברים האלה באזניהם. (ז) מה שנדבר עמו דבר הקודש ומעייניו נעצרים ממימי רגליו ומשכבת זרעו: וייראו האנשים מאוד. יותר מטה שהיו יראים עד עכשיו, (ח) כיון שראו עשנה של סדום עולה כקיטור הכבשן נתייראו, ועכשיו אמרו שמא אותן המלאכים שהפכו לסדום נשתלחו לכאן בשביל חטא זה שחטא זה והרי כולנו מתים:

ט) ויקרא אבימלך לאברהם ויאמר [לו] מה עשית לנו. שרימית בנו כך: ומה חטאתי לך. שנרמת לי דבר זה: כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה. לפרוץ בעריות כמעשה דור המבול ואנשי סדום: מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי. שאין אדם עשוי לומר על אשתו שהיא פנוי׳ ולהתירה לאחרים, שהרי אחרים לוקחין אותה והוא נענש, ושמא דימתה להענישנו בה שנהפך כסדום:

י) ויאמר אבימלך [אל אברהם] מה ראית. מכאן שראוהו עניו ושפל רוח ואינו משיב

הערות ותקונים

[כ] א) לפי שחרבה סדום ובנתיה. ב״ר פנ״ב אות א׳, וילקוט רמז פ״ז, ולק״ט ורש״י עה״ת, ופסיקתא רבתי פמ״ב: ב) ואנשי עיר הקודש. ב״ר שם אות ד׳ ופס״ד אות ג׳ וילך יצחק אל אבימלך גררה לגרדיקי וחבל גרר נקרא בימי הרומים גרדיקי (Gerariticus): ג) בעל כרחה. עי׳ ב״ר ויאמר אברם אל שרה אשתו אחותי היא ע״כ שלא בטובתה, ועי׳ רש״י עה״ת ובלק״ט וילקוט רמז פ״ח ופי׳ מהרז״ו: ד) וכבר דרשו רבותינו. ב״ר שם ילקוט ולק״ט: ה) אמר אבימלך מי מפייסו. ב״ר שם אות ח׳ וילקוט רמז צ׳: ו) מכאן שבן נח נהרג. ב״ר שם ילקוט רמז צ״א, סנהדרין נ״ז ע״ב, ב״ק צ״ב ע״א ולק״ט: ז) מה שנדבר עמו. עי׳ ב״ק שם ורש״י עה״ת: ח) כיון

בשמן קדשי משחתיו (תהלים פט כא), היכן מצאתיו בסדום: הנה נא העיר הזאת קרובה. (קסט) כל עיר שישיבתה קרובין עוונותיה צעירין. (קע) וישיבת צוער נ"א שנה, וישיבת סדום נ"ב שנה. (קעא) א"ר ירמי' עיקר שלותה של סדום לא הי' אלא חמשים ושתים שנה, ומהם עשרים ושתים שנה הי' הקב"ה מרעים עליהם הרים ומביא עליהם זועות, כדי שיעשה תשובה ולא עשו. הה"ד (המרגיז) [המעתיק] הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו (איוב ט ה): וה' המטיר על סדום. (קעב) ר' יהודה בר סימון אומר זה גבריאל שנקרא בשם רבו: מאת ה'. מן הגבורה. (קעג) אמר ר' יצחק בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שבן אדם מזכיר שמו שני פעמים בפסוק אחד, כל שכן לגבוה. בתורה דכתיב ויאמר למך לנשיו נשי למך (בראשית ד כג). בנביאים דכתיב ויאמר המלך [להם] קחו עמכם את עבדי אדוניכם. (קעד) והי' יכול לומר את עבדי. בכתובים דכתיב כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בטבעת המלך (אסתר ג יב) כ"ש לגבוה. (קעה) שנאמר ושמרו דרך ה' וגו' למען הביא ה' (בראשית יח יט). וכן ה' המטיר [וגו'] מאת ה': וישכם אברהם בבקר. (קעו) זירז עצמו לתפלה, וכבר פסקנו בפרשת לך לך. (קעז) דהלכתא כר' יהודה בתפלת השחר עד ארבע שעות: אל המקום אשר עמד שם. (קעח) מכאן אמרו רבותינו כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם יהיה בעזרו: את פני ה'. (קעט) מכאן למתפלל שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו. וכתיב שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט (תהלים טז ח). ולפי שגרמו עונינו ובטלו התמידין שמלבנין עונותינו, צריכין בני האבות להתפלל תפלות אשר תקנו לנו. להיות איש שוחר טוב וזריז לתפלה, להקדים בשבח בוראו, ולקבל עליו מלכות שמים, ולקרות קריאת שמע מעת הנץ החמה עד רביעית היום, זמן ג' שעות, ותפלתו לעמוד בה לפני מלכו, עד שליש היום, זמן ד' שעות, שכן תמיד של שחר קרב עד ד' שעות, ותפלת מנחתו לגשת בה לפני מלכו של עולם, מתשע שעה ומחצה ולמעלה, עד הערב. (קפ) כדברי רבנן שמכשירין תמיד של בין הערבים להשחט בח' שעות ומחצה, ולהקרב בט' ומחצה ועד הערב, ולדברי ר' יהודה עד י"א שעות ומחצה ביום, (קפא) ופסקו הגאונים דעביד כרבנן עביד, ודעביד כר' יהודה עביד, ואנן סבירא לן כרבנן וכרבי יוסי דמקשי תפלת המנחה לקטורת, שנא' תכון תפלתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב (תהלים קמא ב). (קפב) ואבינו יצחק תקנה, שנא' ויצא יצחק לשוח

הערות ותקונים

ע"ז ע"א: קסט) כל עיר. שבת י' ע"ב ולק"ט ומדרש אגדה: קע) וישיבת צוער נ"א שנה. עיין בגמרא שם וברש"י ותוס' שם וברש"י עה"ת וירא י"ט כ', ובלק"ט ובהערה ל"ט: קעא) אמר ר' ירמיה, ב"ר פמ"ט אות ו', ושם הגי' א"ר ירמיה בן אלעזר ועיין סד"ע רבה פ"א ובגמרא שבת שם ובפי' מהרז"ו בב"ר שם: קעב) ר' יהודה בר סימון אומר זה גבריאל. ב"ר פנ"א אות ב', וילקוט רמז פ"ה ולק"ט: קעג) א"ר יצחק. ב"ר וילקוט ולק"ט ורש"י עה"ת: קעד) "והיה יכול לומר את עבדי" זה הוספת המחבר, וגם רש"י עה"ת הביא וז"ל: וכן אמר דוד קחו עמכם את עבדי אדניכם ולא אמר עבדי, ועי' לקח טוב בהערה מ"ו והעירותי שבמדרש ב"ר את עבדי אין כתיב כאן אלא את עבדי אדניכם. ומדברי המחבר נראה שבמדרש את בן המלך אין כתיב כאן אלא את שלמה בני הוא הוספה: קעה) שנאמר ושמרו דרך כו'. הוספת המחבר: קעו) זירז עצמו לתפלה. פסחים ד' ע"א זריזין מקדימין למצות: קעז) דהלכתא כר' יהודה בתפלת השחר עד ארבע שעות. נראה כי חסר פה וכצ"ל אל המקום אשר עמד שם זו תפלת שחרית, מיכן ארז"ל אברהם תיקן תפלת שחרית ועל זה הביא המאמר תפלת השחר עד ארבע שעות והוא בברכות כ"ו ע"א במשנה כמו שהובא בלקח טוב וירא י"ט כ"ז: קעח) מכאן אמרו רבותינו. ברכות ו' ע"ב: קעט) מכאן למתפלל שיראה כאילו שכינה כנגדו. סנהדרין כ"ב ע"א: קפ) כדברי רבנן. עי' ברכות כ"ו ע"ב וכ"ז ע"א: קפא) ופסקו הגאונים. כן היה לפניו בדברי הגאונים: קפב) ואבינו יצחק תקנה. ברכות כ"ו ע"ב: קפג) ואבינו יעקב תקנה. שם שם:

עשתה מלאת את הכד קמח והחליפה. נטלה זו את שביד זו. כיון שהרגישו סרומיים נטלוה ושרפוה באש. (קסב) ובפ' חלק אמרינן ההיא רביתא דהוי מפקי ריפתא לעניא בחצבא, אגלאי מילתא שפיוה דבשא ואוקמוה על איגר שורא, אתי זבורי ואכלוה, והיינו דכתיב זעקת סדום ועמורה כי רבה. [ואמר ר' יהודה] על עיסקי ריבה: ואנכי עפר ואפר. אמר הקב"ה אתה אמרת כך, חייך שאני נותן בהם כפרה לפניך, אפר חטאת, ועפר שריפת החטאת: האף תספה. (קסד) רבי ורבי יונתן אמרו בשר ודם האף כובשן, אבל הקב"ה כובש האף, שנא' נקם ה' ובעל חימה (נחום א ב). ר' יהושע אומר בשר ודם קנאה כובשו, אבל הקב"ה כובש את הקנאה, שנא' (ה') [אל] קנא ונוקם [ה'] (שם שם): האחד בא לגור וישפוט שפוט. (קסה) אמרו דין שדנו ראשונים בא זה לעוות עלינו: ומקצת מדרש נפרש להצדיק דין בוראינו עליהם. (קסו) ת"ר אנשי סדום לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע עליהם הקב"ה, גאון (שבע לחם ושלוה והשקט) [שבעת לחם ושלות השקט] הי' לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל טז מט), וכתיב ארץ ממנה יצא לחם ותחתיה נהפך כמו אש (איוב כח ה), וכתיב מקום ספיר אבניה ועפרות זהב לו (שם שם ו), לפי' לא הדריכוהו בני שחץ וגו' (שם שם ח). (קסז) כדגרסי' בפ' חלק (קסח) ארבע דינים היו בסדום, שקראי ושקרוראי זייפי ומצלי דיני' דמחי לי' לאיתתא דחברי' ומפלת לה אמר לי' יהבה ניהלי' דנעברה [ניהליך] דפסק לי' לאודנא דחברי', אמרו לי' יהבי' ניהלי' עד (דקדחא) [דקרחא] דפרע לי' לחברי', אמרי לי' הב לי' אגרא דשקיל לך דמא דעבר במכרא יהיב ארבע זוזי דעבר במיא יהיב תמני זוזי, זימנא חדא אתא ההוא כובס איקלע להתם, אמרו לי' הב ארבע זוזי, אמר להו אנא במים עברי, א"ל א"כ הב תמניא דעברת במיא [לא יהיב פדיוהו אתא לקמיה דדיינא א"ל הב ליה אגרא דשקיל לך דמא ותמניא זוזי דעברת במיא]: אליעזר עבד אברהם איתרמי התם פדיוהו, אתא לקמי' דדייני אמרו ליה הב לי' אגרא דשקיל לך דמא שקל גללים פדיוהו איהו לדייני אמרו מאי האי אמר להם אגרא דנפק לי מנך הב ניהלי להאי וזוזי דידי כדקיימי קיימי הויא להו פורייתא דמגיר עלה אורחים כי מאריך גייזי כי גוץ מתחין לי': אליעזר עבד אברהם איקלע להתם אמרו לי' קום גני אפוריא אמר להם נדרא נדרנא מן יומא דמיתת אימא לא גנינא אפורייא, ויתר דברי חטאתם ורעתם נאמרים שם: ואת שתי בנותיך הנמצאות. (קסח*) ר' טוביא בר יצחק אומר שתי מציאות, רות המואביה, ונעמה העמונית, וכן הוא אומר מצאתי דוד עבדי

הערות ותקונים

שם, ובעל הילקוט הביא בתחלה מאמר מפדר"א פכ"ה ואח"כ כתב „ואית דמפקין בהאי לישנא" א"ר לוי כו', המלות שהסגרתי הוסיף בעל הילקוט: קסב) ובפ' חלק. סנהדרין ק"ט ע"ב: קסג) אמר הקב"ה כו'. ב"ר פמ"ט אות י"א וילקוט ולק"ט (בראשית יח כו), ובמדרש במ"ר פ"ט אות ט"ו רבותינו אמרו בשכר שאמר אברהם אבינו ואנכי עפר ואפר זכו בניו לשתי מצות אפר פרה ועפר סוטה. וכוון במה שאומר אמרו רבותינו למדרש ב"ר או יותר נכון למאמרם סוטה י"ז ע"א. וכן הובא במדרש אגדה: קסד) רבי ור' יונתן אמרו. עי' ב"ר שם אות ח' ושם הגי' רבי ור' יונתן רבי אומר ב"ו חמה כובשתו אבל הקב"ה כובש את החימה, שנאמר נוקם ה' ובעל חימה, ר' יונתן אומר ב"ו קנאה כובשתו אבל הקב"ה כובש את הקנאה שנאמר אל קנא ונוקם ה', והמחבר הביא מאמר הראשון בשם רבי ור' יונתן, והמאמר השני הביא בש"ר ר' יהושע, והילקוט רמז פ"ג הביא בשם ב"ר כמו שהוא לפנינו, ובעל לקח טוב (וירא י"ח כ"ד) הביא רק המאמר הראשון בלי שם האומר: קסה) אמרו דין שדנו ראשונים בא זה לעוות. כן הביא גם בעל לקח טוב (וירא יח ט), ובב"ר פ"נ אות ז' דין שדנו ראשונים אתה בא להרוס: קסו) ת"ר אנשי סדום. סנהדרין ק"ט ע"א ע"ש: קסז) כדגרסינן בפרק חלק. שם שם: קסח) ארבע דיינים. סנהדרין שם ע"ב ועי"ש בפירש"י: קסח*) ר' טוביה בר' יצחק. ב"ר פ"נ אות י' ילקוט רמז פ"ד, ועיין יבמות

באוהל היתה, אלא מאי הנה באוהל, להודיע שצנועה היתה, כדי לחבבה על בעלה. (קמה) ר' יוסי בר חנינא אומר כדי שישגר לה כוס של ברכה, וס"ל כיש אומרים דברכת המזון טעונה כוס, (קמו) דתניא עשרה דברים נאמרו בברכת וכו'. (קמז) ויש אומרים משגרין לאשתו במתנה, ואמרינן מאי טעמא, ומתרץ (קמח) כי היכי דליתבריך דביתהו, ואנן סבירא לן כרב אחא, דלא צריך: (קמט) תנא ר' יוסי למה נקוד על אליו, לימד תורה דרך ארץ, שישאל אדם בשלום אכסנאי שלו, ואקשינן והאמר שמואל אין שואלין בשלום אשה כלל, ומהדר ע"י בעלה קאמר, (קנ) ור' אומר בפרק עשרה יוחסין אין משתמשין בנשים לא בקטנה ולא בגדולה, שלא ירגילה אצלו, ואין שואלין בשלום אשה כלל, (קנא) אפי' ע"י שליח: והוא אחריו. (קנב) זה ישמעאל: ד"א והוא אחריו. (קנג) הרגיש שבא אורח: אחרי בלותי. (קנד) אחר שכלה הבשר ורבו הקמטים: היתה לי עדנה, (קנה) תכשיטין. אמרה אשה זו כל זמן שהיא ילדה צריכה תכשיטין, זקינה אינה צריכה תכשיטין, שנאמר המלבשכם שני עם עדנים (ש"ב א כד), וכתיב ואעדך עדי (יחזקאל טז יא): ואברהם היו יהי'. (קנו) ר' תנחום בר חנילאי אומר בשרו שאין העולם חסר משלשים כמותו כמנין יהיה: כי ידעתיו [וגו'] לעשות צדקה ומשפט. (קנז) ר' עזריה בשם ר' סימון אומר בתחלה צדקה ולבסוף משפט, כיצד אברהם עשה, תחלה הי' מאכיל לכל עובר ושב לשום צדקה, לאחר האכילה אמר לו אמור (קנח) ברוך אל עליון שאכלנו משלו, אם הי' אומר כך, הי' פוטרו לשלום ומלוהו, ואם לא אמר כך, אמר תן לי דמים ממה שאכלת, וזהו משפט, לכך נאמר ויטע אשל וגו' (בראשית כא לג): זעקת סדום ועמורה כי רבה. (קנט) ר' ברכי' בשם ר' יוחנן אומר נאמר כאן כי רבה, ונאמר במבול כי רבה (בראשית ו ה), ליתן את האמור במבול בסדום, ואת האמור בסדום במבול, שאלו ואלו נידונין באש ובמים: ואם לא אדעה. (קס) ר' אבא בר כהנא אמר פתח להם פתח לתשובה. כדכתיב וידע אלהים (שמות ב כה): הכצעקתה הבאה אלי. (קסא) אמר ר' לוי אמר הקב"ה אפי' אם אני מבקש לשתוק דינה של נערה, אינה מניחני לשתוק, מעשה בשתי נערות שירדו למלאות מים מן המעיין, אמרה אחת לחברתה למה פניך חולנית, אמרה לה כלו מזונותינו וכבר אנו רעיבים למות, מה

הערות ותקונים

קמה) ר' יוסי בר חנינא אומר. גמרא שם: קמו) דתניא עשרה דברים נאמרו בברכת וכו'. צ"ל נאמרו בברכת הכוס, ברכות נ"א ע"א: קמז) ויש אומרים משגרין לאשתו במתנה. גמרא שם וי"א אף משגרו במתנה לאנשי ביתו: קמח) כי היכי דליתבריך דביתהו. גמרא שם: קמט) תני ר' יוסי למה נקוד על אליו. ב"מ פ"ז ע"א. ור"ל על איו שבאליו, ועי' ב"ר פמ"ח אות ט"ו. ולקח טוב, וילקוט רמז פ"ב, וירושלמי פסחים פ"ט ה"ב (דף ל"ו ע"ד) ומדרש חזית פ' צוארך, ועי' מס' סופרים פ"ב, ואדר"נ פל"ד: קנ) ור' אומר בפרק עשרה יוחסין אין משתמשין בנשים. צ"ל ור' שמואל אומר והוא בקידושין ע' ע"א: קנא) אפילו ע"י שליח. עי' בגמרא שם: קנב) זה ישמעאל. ב"ר וילקוט ולק"ט: קנג) הרגיש שבא אורח. צ"ל אורה וכן בלקח טוב הרגיש שבא אורח ותקנתי אורה. וז"ל המדרש ב"ר שם והוא אחריו זה המלאך שהביט לאחריו והרגיש שבא אורה מלאחריו: קנד) אחר שכלה הבשר ורבו הקמטים. בגמרא ב"מ פ"ז ע"א אמר רב חסדא אחר שנתבלה הבשר ורבו הקמטין נתעדן הבשר ונתפשטו הקמטין, לכן יש לתקן לפנינו שבלה: קנה) תכשיטין. ב"ר שם אות י"ז: קנו) ר' תנחום בר חנילאי אומר כו'. ב"ר פמ"ט אות ג' ובילקוט הגי' ר' תנחום בש"ר ברכיה ועי' שו"ט מזמור ה' ובהערה כ"ח. והמחבר הביא דרשת ר' יודן ונכלל עם דרשת ר' תנחום, עי' במדרש שם: קנז) ר' עזריה בש"ר סימון. בב"ר פמ"ט אות ד' ר' עזריה בשם ר' יהודה. ובילקוט רמז פ"ב ר' יהודה בר סימון: קנח) ברוך אל עליון. כ"ה גם בילקוט, ובב"ר הגי' ברוך אל עולם: קנט) ר' ברכיה בש"ר יוחנן. ב"ר שם אות ה', גם בפכ"ז אות ג' וילקוט רמז פ"ג ולק"ט: קס) ר' אבא בר כהנא אמר. ב"ר וילקוט ולק"ט: קסא) א"ר לוי. ב"ר שם אות ו' וילקוט

ובעצמות וגידין תסוככני (שם), זה סוף יצירה. (קל) ולפי׳ נתן לפניהם חמאה וחלב תחלה, ואח״כ ובן הבקר, והקב״ה הסכים על ידו, ואמר לא תבשל גדי בחלב אמו (דברים יד כא), ורבותינו עשו משמרת למשמרת החוקים. (קלא) דתנן ב״ש אומרים העוף עולה עם הגבינה על השלחן ואינו נאכל, וב״ה אומרים אינו עולה ואינו נאכל, ובשלחן שאוכלין עליו אסור, אבל בשלחן שאין אוכלין עליו נותן זה בצד זה בקערותיהן, ואינו חושש, והלכתא כב״ה. (קלב) ת״ר ב״ש אומרים מקנח, וב״ה אומרים מדיח, ומסיק דב״ש וב״ה בעי מקנח ומדיח, ומר אמר חדא, ומר אמר חדא ולא פליגי, ולדברי הכל אם אכל מין חלב צריך קנוח הפה בפת, ובכל מילי הוי קינוח, לבר מתמרא וקמחא וירקא, ואח״כ צריך הדחה, ואח״כ אוכל בשר, מדמתרצינן דמים אמצעים בין גבינה לבשר חובה, (קלג) אמר רב חסדא אכל בשר אסור לאכול גבינה, אפי׳ לבתר קנוח והדחה, אכל גבינה (אסור) [מותר] לאכול בשר, ולא מצאנו מי שמתיר לאכול גבינה אחר בשר בפחות מעת לעת, אלא מר עוקבא דהוי אכל בשר בסעודה אחרת כגון בבקר ולערב אכל גבינה, אי נמי אפכא, ואמר על עצמו דבהא (קלד) מילתא חלא לגבי חמרא אנא, דאבא כי הוי אכיל בשרא האידנא לא הוי אכיל גבינה עד למחר כ׳ האיך שעתא, דהוי מעת לעת, ואלו אנא בהאי סעודה לא אכילנא, אבל בסעודה אחריתא אכילנא, ואי אפשר להתיר בפחות משיעור זה, (קלה) והבשר של בין השיניים חייב לנוטלו כשבא לאכול גבינה, שבשר גמור הוא. (קלו) אמרינן בהשוכר את הפועלים ויקח בן בקר רך וטוב, אמר רב בן בקר חד, רך וטוב תרי, הרי שלשה לשלשה אנשים, וכל חד וחד הביא לנער חד, וכל כך למה כדי להאכילם שלשה לשונות בחרדל: (קלז) ר׳ יהושע אומר תשע סאין קמח היו, (קלח) ג׳ למצות, ג׳ ללחמניות, (קלט), ג׳ למיני מלטוסיות, (קמ) ואותו היום פרוס הפסח היה: כתיב קמח וכתיב סלת, (קמא) מכאן שהאשה עיניה צרה באורחין יותר מן האיש, ולכך פירש לה, ואילו לחם לא אתיא קמייהו, (קמב) אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר׳ מאיר משום ר׳ מאיר, (קמג) אברהם אבינו אוכל חולין בטהרה הי׳, ושרה אמנו אותו היום פרסה נדה: ויאמרו אליו איו שרה אשתך. (קמד) א״ר יהודה אמר רב יצחק יודעין היו מלאכי השרת ששרה

הערות ותקונים

ח׳: קל) ולפיכך נתן לפניהם חמאה וחלב תחלה ואח״כ ובן הבקר. בלקח טוב י״ח ח׳ ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה. מיכן שבתחלה ראוי להביא חלב ואח״כ תבשיל של בשר: קלא) דתנן ב״ש אומרים העוף עולה עם הגבינה על השלחן. חולין ק״ד ע״ב במשנה: קלב) ת״ר ב״ש אומרים מקנח. בגמרא שם ק״ה ע״א ושם הגי׳ תניא ב״ש אומרים: קלג) א״ר חסדא. שם: קלד) חלא לגבי חמרא הוא. בגמרא שם חלא בר חמרא לגבי אבא. פירש״י לדבר זה אני גרוע מאבי כחומץ בן יין: קלה) והבשר שבין השיניים חייב לנוטלו כשבא לאכול גבינה. עי׳ בגמרא שם בשר שבין השינים מהו, קרי עליה הבשר עודנו בין שיניהם פירש״י אלמא מיקרי בשר. וכן בש״ע יו״ד סי׳ פ״ט אם יש בשר בין השינים צריך להסירן. ועי׳ בענין זה ברי״ף פרק כל הבשר ובר״ן שם וברמב״ם ה׳ מאכלות אסורות פ״ט ובכסף משנה ולחם משנה שם: קלו) אמרינן בהשוכר את הפועלים ב״מ פ״ו ע״ב ומובא ברש״י עה״ת: קלז) ר׳ יהושע אומר. בב״ר פמ״ח אות י״ב הגי׳ ר׳ אביתר אמר, ובילקוט רמז פ״ב חסר שם האומר: קלח) ג׳ למצות ג׳ ללחמניות. בב״ר שם וילקוט הגי׳ ג׳ לעוגות ג׳ לחביץ: קלט) ג׳ למיני מלטוסיות. צ״ל מלטומיות, ועי׳ ערוך ערך מלטמיא והביא המאמר מב״ר והמלה יונית ופי׳ מאכל מתוקן בדבש (האניגקוכען) ועי׳ פסיקתא דר״כ פיסקא את קרבני ובהערה ל״ה: קמ) ואותו היום פרס הפסח היה. ב״ר וילקוט ופסיקתא רבתי פ״ו: קמא) מכאן שהאשה עיניה צרה באורחין. ב״מ פ״ז ע״א: קמב) אמר אפרים מקשאה. ב״ר פמ״ח אות י״ג וילקוט ולק״ט וגמרא שם. פדר״א פל״ו ורש״י עה״ת ומדרש אגדה: קמג) אברהם אבינו אוכל חולין בטהרה היה. זה הוא בגמרא שם, ובמדרש אגדה, וליתא במדרש שם: קמד) א״ר יהודה א״ר יצחק. בגמרא שם אמר רב יהודה אמר רב ואיתימא ר׳ יצחק:

נא לה (במדבר יב יג). (קיז) וכל מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקב״ה מביא יסורין מכוערין ומעכרין אותו. שנא׳ נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר (תהלים לט ג). (קיח). וכל שהקב״ה חפץ בו מדכאו ביסורין. שנא׳ וה׳ חפץ דכאו החלי (ישעי׳ נג י). ואם קבל עליו מאהבה. יראה זרע יאריך ימים. (קיט) וכל יסורין שאין בהן ביטול תפלה. הן יסורין של אהבה. שנא׳ ברוך ה׳ אשר לא הסיר (חסדו ותפלתו) [תפלתי וחסדו] מאתי (תהלים סו כ). ואמר ריש לקיש נאמר ברית במלח. ונאמר ברית ביסורין. (קכא) דכתיב והבאתי אתכם במסורת הברית (יחזקאל כ לז). מה מלח ממתקת בשר הקרבנות. אף יסורין (קכב) ממרקין כל גופו של אדם. לכך צריכין כל בני ברית לבקר חולי עמם. ולהזדקק להם. ולהמציא עצמם לחולים. כדי לסעדם ולסייעם בין בגופן בין בממונם בין בתפלתן: ויאמר אדוני. (קכג) תני ר׳ חייא למלאך הגדול שבהן (קכד) וזהו מיכאל: יוקח נא מעט מים. (קכה) ר׳ אליעזר בשם ר׳ סימאי אומר אמר הקב״ה חייך שאני פורע כל זאת לבניך במדבר ובארץ ולעתיד לבא. אתה אמרת יקח נא מעט מים. ואני פורע לבניך במדבר ובארץ ולעתיד לבא. במדבר. עלי באר ענו לה (במדבר כא יז). ובארץ. [ארץ] נחלי מים (דברים ח׳ ו׳). ולעתיד. יצאו מים חיים מירושלים (זכרי׳ יד ח): ורחצו רגליכם. אני פורע לבניך. במדבר. וארחצך במים (יחזקאל טז ט). ובארץ. רחצו (והזכו) [הזכו] (ישעי׳ א טז). לעתיד. אם רחץ ה׳ את צואת בנות ציון (שם ד ד): והשענו תחת העץ. אני פורע לבניך. במדבר. ענן (במסך) [למסך] (תהלים קה לא). בארץ. בסוכות תשבו (ויקרא כג מב). לעתיד. וסוכה תהיה לצל (ישעי׳ ד ו): ואקחה פת לחם. אני פורע לבניך. במדבר. הנני ממטיר לכם לחם (שמות טז ד). בארץ. [ארץ] חטה ושעורה (דברים ח ח). לעתיד. יהי פיסת בר [בארץ] (תהלים עב טז): ואל הבקר רץ אברהם. אני פורע לבניך. במדבר. (קכו) של מים. בארץ. ומקנה רב הי׳ לבני ראובן (במדבר לב א). לעתיד. יחי׳ איש עגלת בקר ושתי צאן (ישעי׳ ז כא). המרחם על העני הקב״ה מרחם עליו. שנאמר אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה׳ (תהלים יא ב). (קכז) עני המבקש מזונות נותנין לו מיד. ואין צריך בדיקה. והמבקש כסות ולבוש בודקין אותו שמא רמאי הוא. דהכא חי נפש. והתם לאו חי נפש. וקיי״ל כר׳ יהודה. (קכח) דתניא כוותיה הבא ואמר כסוני בודקין אותו. פרנסוני אין בודקין אותו: ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה. (קכט) למד אברהם אבינו מיצירת האדם. שנאמר כחלב תתיכני (איוב י י). זה תחלת שכבת זרע. וכגבינה תקפיאני (שם). זה אחר קליטה. עור ובשר תלבישני (שם שם יא). זה תחלת יצירה.

הערות ותקונים

אין צריך להזכיר שמו. כמאמרם ברכות ל״ד ע״א א״ר יעקב א״ר חסדא המבקש רחמים על חבירו אינו צריך להזכיר שמו שנאמר אל נא רפא נא לה (במדבר יב יג). ולא קמדכר שמא דמרים: קיז) וכל מי שאפשר לו לעסוק בתורה. ברכות ה׳ ע״א: קיח) וכל שהקב״ה חפץ בו. שם שם: קיט) וכל יסורין שאין בהן בטול תפלה. שם שם: קכ) ואמר ריש לקיש. שם הגי׳ ר׳ שמעון בן לקיש: קכא) דכתיב והבאתי אתכם במסורת הברית. בגמרא שם נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין, נאמר ברית במלח, דכתיב ולא תשבית מלח ברית (ויקרא ב), ונאמר ברית ביסורין, דכתיב אלה דברי הברית (דברים כח): קכב) ממרקין כל גופו של אדם. בגמרא ממרקין כל עונותיו של אדם. ונראה כי כן תיקן רש״י שם: קכג) תני ר׳ חייא. ב״ר פמ״ח אות י׳ שבועות ל״ה ע״ב ורש״י עה״ת: קכד) וזהו מיכאל. ב״ר שם. ומס׳ ד״א פ״ד: קכה) ר׳ אליעזר בש״ר סימאי. ב״ר שם ילקוט רמז פ״ב ולק״ט פסיקתא רבתי פי״ד אות ג׳ מכילתא בשלח מסכת דויסע ריש פ״ב: קכו) של מים. יש לתקן כמו שהוא בב״ר ורוח נסע מאת ה׳ ויגז שלוים מן הים (במדבר יא): קכז) עני המבקש מזונות נותנין לו מיד ואין צריך בדיקה. בגמרא ב״ב ט׳ ע״א רב יהודה אמר בודקין לכסות ואין בודקין למזונות ועי׳ רמב״ם ה׳ מתנות עניים פ״ז ה״ו: קכח) דתניא כוותיה הבא ואמר כסוני בודקין אותו. גמרא שם. קכט) למד אברהם אבינו מיצירת האדם. עי׳ לעיל י״ח

וארצו ניצול, וק"ו ממנו, (קט) אלא מתחלה היה להוט אחר בולמוס של עריות, לכך האכילו מבשרו, ולפי' זכרי עמון ומואב נתרחקו מקהל ה', והבנות טהרו לבוא בקהל, כי אמותיהן נתכוונו לשם שמים:

לד) ויהי ממחרת ותאמר הבכירה אל הצעירה הן שכבתי אמש. לכך נקרא אמש תחלת הלילה, שהחושך ממשמש ובא והיינו ערב: עם אבי. והרגיש בקומי, ועתה נשקנה יין גם הלילה הזו, גם יותר ממה שהשקינוהו אתמול, ובאי שכבה עמו, כמו שעשתה היא למדה לאחותה לעשות: ונחיה מאבינו זרע. כי לשם שמים אנו עושים:

לה) ותשקין גם בלילה. יותר בלילה הזה מבלילה שעברה: את אביהן יין. בלא מדה: ותקם הצעירה ותשכב עמו. כמשכב אחותה: ולא ידע לא בשכבה ולא במקומה.

(קי) בשכבה דבכירה השי"ן נפתחת וקמוצה, דמשמע בשכבה אצלו סתם, ודומה לו ויהי בשכבו (רות ג ד), שכיבה בלעדי ביאה, כי בעת שבאה לשכב אצלו לא ידע, ובעת החימום ידע ונתאווה לו יותר ממנה. בשכבה דצעירה חירק תחת השי"ן, ומשמע בשכבת זרעה, ודומה לו שכבת זרע (ויקרא טו טז), שכבת הטל (שמות טז יג), כי כשבאה אצלו ידע ונתאווה לה יותר ממנה, אלא מרוב השכרות ישן לו וכשמשמשה עמו, היה מהרהר, ומתוך הרהורו קפצה שכבת זרעו עליו, ולא הרגיש כך, כמנהג בעל קרי:

וירא אליו ה'. ללמדנו בא שנאמר אחרי ה' (אלהים) [אלהיכם] תלכו (דברים יג ה), אחרי דרכיו, (קיא) שכן הוא בכבודו בא לבקר החולים עם פמליא שלו, (קיב) וכתיב ה' יסעדנו על ערש דוי (תהלים מא ד), וכתיב ופקודת כל אדם יפקד עליהם (במדבר טז כט), ומתרגמינן וסעודת כל אדם יסעד עליהם, ולפי שמל אברהם וחלה לכך בא לבקרו, (קיג) לפי' אמרו רבותינו אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, והקרן קיימת לעולם הבא, כיבוד אב ואם, וגמילות חסדים, וביקור חולים, ובקור לשון פשפוש הוא, כדכתיב לא יבקר בין לטוב לרע (ויקרא כג לג): (קיד) הוא שאדם הולך ושואל לחולה מה אתה צריך, ולהזדקק לו כפי הענין, ואם הוא בן גילו (קטו) נוטל מעליו אחד מששים שבחליו, (קטז) ואם בא להתפלל עליו צריך להזכיר שמו, שנאמר אל נא רפא

הערות ותקונים

וילקוט רמז פ"ה לק"ט ורש"י עה"ת ומדרש אגדה: קט) אלא בתחלה היה להוט אחר בולמוס של עריות. עי' ב"ר שם א"ר נחמן בר חנין כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות סוף שמאכילין אותו מבשרו וכן הובא ברש"י עה"ת: קי) בשכבה דבכירה השי"ן נפתחת וקמוצה כו' בשכבה דצעירה חירק תחת השי"ן. לפנינו גם בשכבה דבכירה חירק תחת השי"ן: קיא) שכן הוא בכבודו בא לבקר החולים עם פמליא שלו. עיין ב"ר פמ"ח אות ט' ולקח טוב ריש וירא ורש"י ריש וירא: קיב) וכתיב ה' יסעדנו על ערש דוי, וכתיב ופקודת כל אדם יפקד עליהם, ומתרגמינן וסעודת כל אדם יסעד עליהם. לפנינו בת"א וסערה דכל אינשא יסתער עליהון. ברי"ש. וכן בלקח טוב ריש וירא לפי שהקב"ה מבקר חולים, שנאמר ה' יסעדנו על ערש דוי מאי משמע דכתיב ופקודת כל אדם יפקד עליהם מתרגם וסערא דכל אנשא יסתער עליהון, ועי' שבת י"ב ע"ב מנין שהשכינה סועד את החולה, שנאמר ה' יסעדנו על ערש דוי, וכתב רש"י סועד סומך בתשות כחו, ומשום רבינו יעקב סוער תרגומו של פוקד כלומר מבקר, כמו ואת אחיך תפקוד לשלום (ש"א יז יח), ומתרגמינן ואת אחיך תסער לשלם, ולהך לישנא גרסינן אל תקרי יסעדנו אלא יסערנו עכ"ל. וכן בערוך ערך סר ב' הביא וז"ל: מנין שהקב"ה סר את החולה, שנאמר ה' יסעדנו, קרי ביה יסערנו, פי' סר סער בהבלעת ע'. תרגם פוקד מסער, והגאון הרי"ב הגיה כן בגמרא שם ולא זכר את הערוך. ובגמרא נדרים מ' ע"א לא לסעוד איניש כתב רש"י כמו ופקודת כל האדם מתרגמינן וסעודא. יש לתקן לא לסעור וכן ברש"י ופקודת מתרגמינן וסעורא. וכן עוד שם ברש"י שנאמר ה' יסעדנו קרי ביה יסעדנו, צ"ל קרי ביה יסערנו: קיג) לפיכך אמרו רבותינו שבת קכ"ז ע"א: קיד) הוא שאדם הולך ושואל לחולה כו'. פה הביא המחבר עניני ביקור חולים: קטו) נוטל מעליו אחד מששים. עי' גמרא נדרים ל"ט ע"ב: קטז) ואם בא להתפלל עליו צריך להזכיר שמו. צ"ל

הכבשן. עיקר מלת קיטור, הוא העשן הפרוש על ההרים בשחר, ויש לו אוצרות בתחתיות הארץ ויוצא ומשליט בעולם, ואח״כ חוזר לאחוריו, וכן העשן של כבשן ששורפין בו את האבנים לסיד קרוי קיטור. ומשמע לשון קישור. (צז) וכן קראו רבותינו לעמוד ענן עמוד קישור, שמתקשר ועולה, וכן ותקשר (בראשית לח כח). (צח) ומתרגמינן וקטרת, (צט) ובדברי רבותינו קטרא, לכך דימה הכתוב עישונה של סדום שעלה מתוך השרפה לעשן הכבשן שהוא קיטור:

כט) ויהי בשחת אלהים. במדת הדין: את ערי הככר ויזכור אלהים. מתוך הדין: את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה. (ק) בזכות ששתק לאברהם כשאמר לשרה אשתו אחותי היא, והוא ידע ושתק: בהפוך את הערים אשר ישב בהן לוט. וכי בכולן ישב אלא היה מלוה בהן ברבית, (קא) זו דברי רבותינו, (קב) ובדברי הפשט ישיבה ממש, ואע״פ שהיה יושב בסדום, אותו הפרק בכולן הי׳ נוסע וחונה, וכה״א ולוט ישב בערי הככר (בראשית יג יב), (קג) וכך דרש ר׳ שמואל בר נחמני:

ל) ויעל לוט מצוער וישב בהר. בקצה ארץ ישראל: ושתי בנותיו עמו כי ירא לשבת בצוער. אמר כיון שנגזרה גזירה אינה ניצולית וכן היה (קד) שנבלעו דיוריה: וישב במערה הוא ושתי בנותיו. ביחוד ולכך נענש:

לא) ותאמר הבכירה אל הצעירה אבינו זקן. שמא נתעכב בדרך וימות: ואיש אין בארץ לבא עלינו. בבעילה: כדרך כל הארץ. שגזר הקב״ה לזכרים פרו ורבו ומלאו את הארץ, (קה) כסבורין היו שנתכלה העולם כבדור המבול, ולשם שמים עשו, ואע״פ שנשתיירה צוער היא עם מצער, ושמא לא יהא לנו ממנה תובעין:

לב) לכה. לשון ענוה: נשקה את אבינו יין. (קו) לפי שהיו לאמוריים יין הרבה, והיו מכניסין אותו לתוך מערות ואותו יין המוצנע שם מצאו במערה: ונשכבה עמו. שלא ירגיש ויפרוש: ונחיה מאבינו זרע. כמו שנתחיו מנח אחר המבול:

לג) ותשקין את אביהן יין. בלא מדה: בלילה הוא. לא נאמר ההוא, אלא הוא, כלומר כי הוא עצמו השכים להשתכר: ותבא הבכירה ותשכב את אביה. משמשתו בערוותו (קז) והוציאה ערוותה לחוץ [ונתעברו] כמביאה שנייה כל כך שלטה בעצמה עד שהרגיש הזרע ויצא וידע בקומה מתחתיו. (קח) לכך נקוד על ובקומה, ולפי שהרגיש וידע בקומה היה לו להזהר עוד שלא ישתכר ביין כל זמן שמייחדת עמו כדי שלא ירגילוהו לעבירה, שאע״פ שהן סבורין שאין איש בעולם בלעדיו אבל הוא ודאי יודע כי אברהם וכל ביתו

הערות ותקונים

ענן עמוד קישור. לא אדע אל איזה מאמר כוון: צח) ומתרגמינן וקטרת כוון לת״א: צט) ובדברי רבותינו קטרא. עי׳ ערוך ערך קטר: ק) בזכות ששתק. ב״ר פנ״א אות ו׳ ורש״י עה״ת ולק״ט וילקוט רמז פ״ה ומדרש אגדה: קא) זו דברי רבותינו. ב״ר וילקוט ולק״ט: קב) ובדברי הפשט. והראב״ע כתב אשר ישב בהן, באחת מהן: קג) וכך דרש ר׳ שמואל בר נחמני. ב״ר וילקוט ארשב״נ שהיה שרוי בהן: קד) שנבלעו דיוריה. עי׳ לעיל פסוק כ״ב: קה) כסבורין היו. ב״ר וילקוט ורש״י ולק״ט: קו) לפי שהיו לאמוריים יין הרבה כו׳ מצאו במערה. עי׳ ספרי עקב פיסקא מ״ג ובמכילתא בשלח מסכת דשירתא פ״ב וכן רש״י בפי׳ עה״ת הביא יין נזדמן להן במערה להוציא מהן שני אומות, ובב״ר שם וילקוט סוף רמז פ״ה מניין היה להם יין במערה אלא ממה שהיין מרובה להן היו מחביאין אותו במערות וכן הביא הלק״ט. ורבינו בחיי הביא וזה שדרשו רבותינו ז״ל הקב״ה סייע באותו מעשה ונזדמן להן יין במערה. וכן במדרש אגדה הביא וי״א במערה מצאוהו ומעשה נסים וע״ש מה שכתבתי בהערה כ׳: קז) והוציאה ערותה לחוץ. בב״ר פנ״א אות ט׳ א״ר תנחומא שלטו בעצמן והוציאו ערותן ונתעברו כמביאה שניה. וכן הביא רש״י עה״ת והובא גם בילקוט, והערוך ערך עד ג׳ הביא המאמר מב״ר וגורס עדותן וכתב עדותן היינו בתולים: קח) לכך נקוד על ובקומה. ב״ר פנ״א אות ח׳ אדר״נ פל״ד, ספרי בהעלתך נזיר כ״ג ע״א

הוא מאת ה' מן השמים היתה הגזירה, וזאת נלקחה מן הארץ, כמו הגפרית. (פד) וכך מנהג בני אדם, אם אדה רודה פת בתנור ובא בנו רעב לפניו נותן לו לחם, וכשיבא אורח הופכו בגחלים ונותנו על ראשו, אף הקב"ה כן, כשבאו בניו רעבים המטיר להם לחם מן השמים, וכשמררו סדומיים חתה עליהם גחלים, אבל גפרית ח"ו שיאמר אדם שעלה לשמים, או שירד מן השמים, אלא אמיתת הצדק כדדרשנו, וכן אתה דורש ימטר על רשעים פחים אש וגפרית (תהלים יא ו), שאינה יורדת מן השמים, אלא רוח זלעפות הוא מנת כוסם, הוא בית קבולם של פחי אש וגפרית הי' נושא אותם, את האש מתופת, ואת הגפרית מנחל של גפרית אשר שם, והיא ממטרת על רשעים בגיהנם בגזירתו של הקב"ה, וכן אתה דורש וברד שלג וקיטור (תהלים קמח ח), כי אינם יורדין מן השמים, אלא רוח סערה עושה דברו של הקב"ה, ומתגברת ולוקחת אותם מאוצרות אשר בתחתית הארץ, כדדרשנו בתחלת שכל טוב, וממטרת אותם בגזירתו על הארץ, (פה) וכן אמר ר' חנינא בן פזי אין דבר רע יורד מן השמים, (פו) א"ר יודן מפני מה אדם מפחד מאש ונפשו (סוללת) [סולדת] עליו בגופו, מפני שהיא נידונית בה לעתיד, וא"ר יודן מפני מה אדם מריח גפרית ונפשו (פז) (סוללת) [סולדת] עליו, שיודעת שנידונית בה לעתיד:

כה) **ויהפוך** את (כל) הערים האל. (פח) א"ר לוי בשם ר' שמואל בר נחמני חמשה כרכים הללו יושבות על צור אחד, לכך נאמר האל, שהיו קשות, שלח המלאך את ידו והפכן, זש"ה בחלמיש שלח ידו הפך משורש הרים (איוב כח ט): ואת כל הככר. השדות והכרמים וכל הקרקע שבמישור וצמח האדמה, (פט) א"ר יהושע בן לוי ואם יקלוט אדם מטר מאוירה של סדום ויתן אל ערוגה אחרת אינה מצמחת:

כו) **ותבט** אשתו מאחריו. (צ) מאחרי המלאך לראות מה יהא בבית אביה, ועברה על דבר המלאך, שאמר אל תבט אחריך: ותהי נציב מלח. (צא) על שחטאת במלח, (צב) כדדרשנו:

כז) **וישכם** אברהם בבקר. (צג) שהיה זריז ומקדים לתפלה, (צד) והוא קבע את תפלת השחר, והוא קבע מקום לתפלתו, שנא' אל המקום אשר עמד שם:

כח) **וישקף** על פני סדום ועמורה ועל [כל] פני ארץ הככר. (צה) אין השקפה אלא ממקום גבוה למקום נמוך, כדדרשינן: (צו) וירא והנה עלה קיטור הארץ כקיטור

הערות ותקונים

אר"א כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, ועי' רש"י עה"ת וברמב"ן: פד) וכך מנהג בני אדם. עי' ב"ר שם, וילקוט, א"ר אבון לשפחה שהיתה רודה פת בתנור, ועי' בלקח טוב: פה) וכן אמר ר' חנינא בן פזי. בב"ר פנ"א אות ג' איתא א"ר חנינא אין דבר רע יורד מלמעלה, יש לתקן ר' חנינא בן פזי כמו שהביא המחבר, וזה שסיים שם מילתא דרשב"ל פליגא אהא דא"ר חנינא בן פזי: פו) א"ר יודן מפני מה אדם מפחד מאש. זה ליתא במדרש ב"ר רק כן מובא בלקח טוב. והמאמר השני שהביא המחבר וא"ר יודן מפני מה אדם מריח גפרית הוא בב"ר פנ"א אות ג'. ומובא בילקוט רמז פ"ה, וכן בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השלישי (ק"ג ע"א). וכן הוא בשו"ט מזמור י"א אות ה': פז) סוללת עליו. תקנתי סולדת כמו שהוא במקומות הנ"ל ומובא בערוך ערך סלד וע"ש הערה ס': פח) א"ר לוי בש"ר שמואל בר נחמני. ב"ר פנ"א אות ד' וילקוט רמז פ"ה, ועי' רש"י עה"ת ובמזרחי. ועי' מדרש אגדה ובהערה י"ז: פט) א"ר יהושע בן לוי ב"ר וילקוט ולק"ט: צ) מאחרי המלאך. ורש"י והראב"ע כתבו מאחרי לוט ועי' במבאר: צא) על שחטאת במלח. ב"ר שם, ורש"י עה"ת ועי' ב"ר פ"נ אות ד' ועי' במדרש אגדה: צב) כדדרשנו. לעיל פי"ט פסוק ג': צג) שהיה זריז. עי' פסחים ד' ע"א מיכן שהזריזין מקדימין למצות: צד) והוא קבע תפלת השחר. ברכות ו' ע"ב, כ"ו ע"ב. צה) אין השקפה אלא ממקום גבוה למקום נמוך. עיין לקח טוב י"ט כ"ח ובהערה נ"ו: צו) כדדרשינן. לעיל י"ח ט"ז: צז) ולכן קראו רבותינו לעמוד

כ) הנה לשון ענוה: נא, לשון בקשה: העיר הזאת קרובה לנוס שמה. יותר מן ההר, כי אינה בריחוק אלא ד׳ מילין: והיא מצער. (פ) שעוונותיה צעירים מסדום, שישיבת סדום נ״ב שנה, וישיבת צוער נ״א, כדדרשנו: אמלטה, לשון ענוה: נא, לשון בקשה: שמה. כמו לשם, ולפי שהוצרך למ״ד בראש, הוטל לה ה׳ בסוף: הלא מצער הוא. ונקל בעיני הקב״ה להצילה: ותחי נפשי. בה:

כא) ויאמר אליו הנה נשאתי פניך. א״ל גבריאל בשביל שחלקת לי כבוד לפיכך נשאתי פניך גם לדבר הזה, בין לחיות נפשך בה בין על העיר לבלתי הפכי את העיר צוער, אשר דברת בבקשתך:

כב) מהר המלט שמה כי לא אוכל לעשות דבר. של פורעניות לסדום ובנותיה: עד בואך שמה. פן תספה גם אתה עמהן: על כן קרא שם העיר צוער. שנאמר עליה הלא מצער הוא (פסוק כ), כי מתחלה היה שמה בלע, ואע״פ שלא נהפכה צוער באותו פעם בבקשת לוט, לאחר שעלה לוט מצוער וישב לו בהר, (פא) נבלעו דיורית של צוער במקומו, לכך נקראת בלע שנבלעו דיוריה, סדום שהיתה כמשרפות סיד, עמורה שנתעמרו יושביה ונקטפו, אדמה שנהפך כמו אדמה, צבוים שנפלו נפשות מן האש והגפרית והיו צבוים בדם, ודין אחד לארבעתן:

כג) השמש יצא על הארץ. כלומר האירה על הארץ: ולוט בא צוערה. כלומר לצוער: (פב) השמש היה יוצא מן המזרח, ולבנה עדיין במערב, והיה יום ששה עשר בניסן, שהוא יום שני של פסח, שנאמר למועד הזה בשנה האחרת (בראשית יז כא), וכתיב למועד אשוב אליך כעת חי׳ ולשרה בן (שם יח כד), ויצחק נולד בשנה האחרת בפסח, וביקש הקב״ה לשפוט סדום ואת בנותיה בי״ו בניסן, כצאת השמש על הארץ, קודם שקיעת הירח, ובאותו יום שהירח במלואתה ולעיניהם דנם שהן היו עובדין ומשתחוים לשמש ולירח, שלא יאמרו באי העולם קפץ עליהם פתאום ושפטן כשאין אלהיהם בעולם, שאלמלא היו בעולם היו עומדין להם בצרתן, לכך שפטן לעיני השמש והירח: יצא. פעמים תמצא במקרא ששמש לשון זכר, כדכתיב השמש יצא, ויזרח לו השמש (בראשית לב לב), כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה׳ לא), ופעמים בלשון נקיבה, כגון והשמש זרחה על (הארץ) [המים] (מ״ב ג כב), ויהי השמש באה (בראשית טו יז), וכן הירח פעמים לשון זכר, שנאמר שמש (וירח) [ירח] עמד זבולו (חבקוק י יא), וירח יקר הולך (איוב לא כו), וידום השמש וירח עמד (יהושע י יג), ופעמים לשון נקיבה, כדכתיב צר ואור חשך בעריפיה (ישעי׳ ה ל), אלא עיקר לשונם לשון זכר, שכך נקראו בתחילתם, את שני המאורות הגדולים (בראשית א טז):

כד) וה׳ המטיר. ע״י בית דינו: על סדום ועל עמורה גפרית. הגפרית מין עפר הוא, כגון המלח הנחצב, (פג) וצוה הקב״ה לגבריאל ולבית דינו ולקח גפרית מן העפר והמטיר על סדום ועל עמורה, והכל ע״י רוח קדים נשא הגפרית ממקומו, מן הנחל של גפרית, כדכתיב נשמת ה׳ כנחל גפרית (ישעיה ל לג), וכה״א מנשמת (אלהים) [אלוה] יאבדו ומרוח אפו יכלו (איוב ד ט), וכן אתה דורש בפסוק ויט משה את ידו על הים (שמות יד כא), ויש שם אתנחתא וגבול המלים, התחיל ואמר כל זה

הערות ותקונים

וכ״ה בלק״ט ועי׳ שבת י׳ ע״ב וע״ש ברש״י ותוס׳ ד״ה ושל סדום וברש״י עה״ת ומדרש אגדה, ועי׳ ב״ר פמ״ט על הכתוב ארדה נא ועי׳ סד״ע פ״א: פא) נבלעו דיורית של צוער במקומו לכך נקראת בלע שנבלעו דיוריה. ב״ר פמ״ב אות ה׳ בלע היא צוער שנתבלעו דיוריה: פב) השמש היה יוצא מן המזרח. עי׳ ב״ר סוף פ״נ וילקוט סוף רמז פ״ד ורש״י עה״ת ולקח טוב: פג) וצוה הקב״ה לגבריאל ובית דינו. ב״ר פנ״א אות ב׳ וה׳ המטיר זה גבריאל, מאת ה׳ מן השמים זה הקב״ה,

מפצלין כו׳: ויאיצו. לשון דוחק, ודומה לו אל תאיצו לנחמני (ישעיה כב ד): קח את אשתך. בדברים: ואת שתי בנותיך הנמצאות (לך). טהורות וכשרות: פן תספה בעון העיר. (עא) מכאן כיון שניתן רשות למשחית ולמחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע:

טז) ויתמהמה. (עב) תמהון אחר תמהון, (עג) אמר אריק אוצרי בזהב ובכסף ובאבנים טובות: ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנותיו בחמלת ה׳ עליו. (עד) ע״י רפאל: ויוציאוהו ויניחוהו מחוץ לעיר. הכא קרא הכתוב למלאכים אנשים, על שם שהיו עושים מעשה אנשים, מחזיקים בידי נשים נשואות וארוסות:

יז) ויהי כהוציאם אותם החוצה. שניהם הוציאו אותו ואת הנשים: החוצה. רחוק מן העיר: ויאמר. רפאל לבדו שבא להצילו: המלט על נפשך. והוא הדין לנשים: אל תבט אחריך. שלא תתעכב: ואל תעמוד בכל הככר. כי על כולן נגזרת הגזירה: ההרה המלט. (עה) בזכות אברהם: פן תספה. כמו שדרשנו לעיל:

יח) ויאמר לוט אליהם. חלק כבוד לשניהם ע״י רפאל, ובקש מהם: אל נא אדוני. בקשה מכם רבות, (עו) ואע״פ שהנו״ן נקמצת לשון חול הוא, אלא דרך האתנחתא וסוף פסוק להקמיץ אותותם:

יט) הנה נא מצא עבדך חן בעיניך. אע״פ שחלק כבוד לגבריאל, עיקר בקשתו לא היה אלא לרפאל, שנשתלח להצלתו, שהרי יודע היה לוט שגבריאל לא נשתלח אלא להפוך את סדום ובנותי׳, לכך נתחזק בבקשה כלפי רפאל לבד. ואמר הנה נא מצא עבדך חן בעיניך ותגדל חסדך אשר עשית עמדי. שבאת להחיות את נפשי, את לרבות הנשים. ועתה אתה אומר ההרה המלט אל אברהם, ואנכי לא אוכל להמלט ההרה אצלו, כי (עז) עד שאני בסדום היו מעשי הטובים רבים משל בני עירי ראה הקב״ה וריחם עלי, ועכשיו שאדור אצל אברהם יהיו מעשיו רבים ממעשי, (עח) ואיני יכול לעמוד בגורלו, ומתירא אני פן תדבקני הרעה ומתי: (עט) וזהו ששנו רבותינו כשם שהנוה הרע בודק, כך הנוה הטוב בודק, כי סדום היתה בעומק הככר, והמלאך אומר ההרה המלט, והוא מושיבו לא אוכל מפני שהדבר קשה עליו. בקשה זו היה מבקש מגבריאל, שלא יהפוך את צוער מפני שינוי הווסת:

הערות ותקונים

בגמרא שם אף שחר זה מפציע לכאן ולכאן: עא) מכאן כיון שניתן רשות למשחית. ב״ק ס׳ ע״א: עב) תמהון אחר תמהון. ב״ר פ״נ אות י״א וילקוט ולק״ט: עג) אמר אריק אוצרי. בב״ר אמר כמה אבוד בכסף ובזהב וכן הובא בלק״ט. ובפירש״י לב״ר המיוחס לו ובילקוט במה אברור: עד) ע״י רפאל. וכן בב״ר מי היה זה, זה רפאל. ועי׳ לעיל י״ח הערה י״ב וי״ט הערה א׳, וכן בלקח טוב ויאמר המלט זה רפאל שבא להצילו עי׳ מדרש אגדה בפסוק ויאמר המלט: עה) בזכות אברהם. ב״ר וילקוט בזכות אברהם שנקרא הר כו׳ ועי׳ פסיקתא רבתי פ״ג אות ג׳, ועי׳ רש״י עה״ת שכתב וז״ל ההרה המלט אצל אברהם ברח שהוא יושב בהר, שנאמר ויעתק משם ההרה כו׳: עו) ואע״פ שהנו״ן נקמצת לשון חול הוא. גם הראב״ע ורבינו בחיי פירשו לשון חול, ובגמרא שבועות ל״ה ע״ב ומס׳ סופרים פ״ד ה״ז ורש״י עה״ת ששם זה קודש. וגם הראב״ע כתב כמו שהביא המחבר אדני חול ונקמץ בעבור שהוא סוף פסוק: עז) כי עד שאני בסדום. עי׳ ב״ר סוף פ״נ, וילקוט רמז פ״ד, ופסיקתא רבתי פ״ג ולק״ט ורש״י עה״ת: עח) ואיני יכול לעמוד בגורלו. בב״ר איני יכול לעמוד בנחלתו יש לתקן בגחלתו בגימ״ל במקום נו״ן, וכן הביא לנכון הילקוט והלק״ט והוא מלשון הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה, ובב״ר פנ״ב אות ד׳ ויסע משם אברהם שמעית מינוקא יתיבין וקריין ויסע משם אברם אמרתי גדולים דברי חכמים שאמרו הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה כו׳. ובפסיקתא רבתי שם ר׳ חייא בר אבא נכנס לבית הכנסת ושמע תינוקת שהיו קורין ויסע משם אברם אמר יפה שנו חכמים הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה כו׳ וע״ש בזרע אפרים אות י׳: עט) וזה ששנו רבותינו. ב״ר שם וילקוט ולק״ט כתובות ק״י ע״ב: פ) שעוונותיה צעירים מסדום.

בשם (ר׳ לוי) [ר׳ שמואל] בר נחמני אומר על שגלו (נג) מסטירין של הקב״ה לכך נדחו,
שנא׳ כי גדלה צעקתם את פני ה׳ וישלחנו ה׳ לשחתה. ללישנא קמא ניחא ליה רישא
דקרא, ללישנא בתרא ניחא ליה סיפא:
יד) ויצא לוט. כי ששמע שהאנשים אשר פתח הבית אינן יכולין להזיקו יצא: וידבר אל
חתניו. (נד) ד׳ בנות היו לו ב׳ נשואות וב׳ ארוסות: (נה) לוקחי בנותיו. לקוחי
בנותיו אין כתיב כאן, אלא לוקחי בנותיו, שעתידין להיות לוקחי בנותיו: ויאמר קומו צאו
מן המקום הזה כי משחית ה׳ את העיר, על רעת יושבי בה: ויהי כמצחק בעיני חתניו.
היה בעיני׳ כמשתטה, (נו) רבותינו אמרו (נז) ארדכלין וכרבלין בעיר, והעיר נהפכת:
טו) וכמו השחר עלה. (נח) א״ר חנינא (נט) משעלה עמוד השחר עד שיאיר המזרח
אדם מהלך ד׳ מיל, שנא׳ השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה (פסוק ג),
ומסדום לצוער ד׳ מילין, (ס) א״ר יוסי אם אמר לך אדם הרא כוכבתא דצפרא איילתא
דשחרא היא אל תאמין, (סא) שפעמים שהיא מקדמת ופעמים שהיא מאחרת [פעמים
שהיא פוחתת], ופעמים שהיא מוספת, (סב) אלא כמין שני דוקרנא עולין ומאירין את
העולם, (סג) וזהו ששנינו אמר להם הממונה צאו וראו אם הגיעה זמן השחיטה אם הגיע
הרואה אומר ברקאי וכו׳, (סד) ואמרינן למאי הלכתא, (סה) ומהדרינן דחיישינן דלמא
מיחלף, שפעם אחת עלה מאור הלבנה ודימו שהאיר המזרח ושחטו התמיד והוציאו לבית
השריפה. (סו) ואמרי׳ ומי מיחלף, והתניא רבי אומר אינו דומה תימור הלבנה לתימור
של חמה, תימור של לבנה מתמר ועולה כמקל, ותימור של חמה (סז) מתפצל לכאן
ולכאן, (סח) אף שחר מפצל לכאן ולכאן, (סט) וזה שאמרינן מאי טעמא דרבי, דכתיב
למנצח על אילת השחר (תהלים כב א), מה אילת זו קרניה מפצלין, (ע) אף שחר קרניו

הערות ותקונים

נג) מסטירין. פי׳ בל״י ול״ר סוד וסתר: נד) ד׳ בנות. ב״ר פ״נ אות ט׳. דרש חתניו שנשאו כבר ולוקחי בנותיו הארוסות שהיו עתידין ליקח, והראב״ע כתב לוקחי בנותיו, ב׳ בנות אחרות היו לו ומתו בסדום והעד הנמצאות, ועי׳ בהמבאר: נה) לקוחי אין כתיב כאן אלא לוקחי. ב״ר וילקוט שם: נו) ורבותינו אמרו. ב״ר שם וילקוט שם: נז) ארדכלין וכרבלין. בב״ר אדרכולין וכרבלין, ובילקוט אדרבולין וכרבלין. ובב״ר פכ״ג אות ג׳ כנור ועוגב אדריכולין ובורבלין. ויש לתקן בכל המקומות ארדבלין. וכן בפכ״ג שם צ״ל וכרבלין. ומובא לנכון בערוך ערך הרדולים והוראתם בל״י עוגב ע״ש במוספי ובדברי הר״א קאהוט ז״ל: נח) א״ר חנינא. ב״ר וילקוט וירושלמי ברכות פ״א (דף ב׳ ע״ג) וירושלמי יומא פ״ג ה״ב (דף מ׳ ע״ב) ולקח טוב, ועי׳ בבלי פסחים צ״ג ע״ב: נט) משעלה עמוד השחר עד שיאיר המזרח. פה חסר וצ״ל ומשהאיר המזרח עד הנץ החמה ד׳ מילין: ס) א״ר יוסי. בב״ר ובירושלמי א״ר יוסי בר אבין: סא) שפעמים שהיא מקדמת ופעמים שהיא מאחרת פעמים שהיא פוחתת ופעמים שהיא מוספת. בירושלמי שם נאמר רק זימנין דהיא מקדמא וזימנין דהיא מאחרה. ובמדרש ב״ר ליתא זה ונאמר פעמים פוחתת ופעמים שהיא מוספת. ועי׳ בפי׳ המיוחס לרש״י בב״ר שם. ונראה כי לפני המחבר היו ב׳ הנוסחאות בב״ר שם: סב) אלא כמין שני דוקרנא עולין. בב״ר כמין תרתין קרנין, ובירושלמי תרין דוקרנין. והערוך ערך דקרן הביא המאמר מב״ר וגורס ג״כ כמין תרין דקרנין וכתב שהוא מלשון כי קרן עור פניו (שמות לד כט). ולדעתי היה כתוב כמין דוקרנין מורכב מן דו שפי׳ ביוני שנים ומן קרן ואח״כ הוסיף אחד בגליון לבאר מלת דו שפי׳ תרין והובא אח״כ פנימה. ועתה ראיתי כי גם בעל ערוך השלם העיר על זה: סג) וזהו ששנינו. יומא כ״א ע״א במשנה: סד) ואמרינן למאי הלכתא. צ״ל ולמה הוצרכו והוא במשנה שם: סה) ומהדרינן כו׳ שפעם אחת כו׳ משנה שם: סו) ואמרינן ומי מיחלף. גמרא שם דף כ״ח ע״ב: סז) מתפצל לכאן ולכאן. בגמרא שם מפציע לכאן ולכאן. וכן הערוך ערך פצע הביא המאמר מגמרא יומא שם מפצע לכאן ולכאן. וכתב פי׳ מפצע כמו מפצל. והעיר בעל ערוך השלם בפסקי רי״ד ליומא כ״ח ע״ב אי׳ באמת הגי׳ מפצל. וכאשר הביא המחבר היה לפניו הגי׳ מתפצל: סח) אף שחר מפצל לכאן ולכאן. בגמרא שם הוא במאמר שלאחריו: סט) וזה שאמרינן מאי טעמא דרבי. יומא שם כ״ט ע״א: ע) אף שחר קרניו מפצלין.

חזרו ואמרו זה לזה האחד. האדם הזה בא יחידי לגור בא־צנו. ועכשו וישפוט שפוט. כפל הדיבור. כלומר לא די שמגינו אותו (מב) ערכי הדיינין. אלא אפילו דינים שקדמונינו דנו (מג) שכל אכסנאי שבא לכאן נהי׳ מעוללין בו וליקח ממונו. וזה בא לעות דינם עלינו: עתה נרע לך מהם. כי אין דינם אלא לבועלם ולשוללם לכך נבעלם ונהרגם: ויפצרו באיש בלוט. מה ת״ל באיש. שהי׳ מתעלה בעיניהם על כל דיבור ודיבור ומתיראים לפניו ואינן רשאים להרע לו. והיו מצודין בפיהם ומפייסין אותו כשראו שלא שמע להם: ויגשו: לשבור (את) הדלת. לכנוס ולהוציאם: דלת אין לו דמיון זולתי דלי״ת זו נסמכת על דבר אחד וסובבת על צרה. אף דל״ת זו נסמכת באסקופה וסובבת על צרה שנא׳ הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (משלי כו יד):

י) וישלחו האנשים את ידם. משלחת זו ע״מ לחזור. שאין אדם שולח את ידו אלא להשיבו אליו. אלו נאמר את ידיהם היית אומר כל אחד שלח את ידיו כדכתיב ירחצו את ידיהם על העגלה (דברים כא ו). כל אחד רחץ שתי ידיו. ועכשו שנא׳ ידם. זה ידו אחת. וזה ידו אחת: ויבאו את לוט אליהם הביתה. כלומר חדר בחדר. וזה נדרש כמו הפתחה לפתח. וכמו לשאולה: ואת הדלת סגרו. שלא יבאו לנסות שם שמים:

יא) ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים. עיקר מלת סנורים הטחה וכיסוי. ואע״פ שאין לו דמיון במקרא זולתה רעותה בדברי אלישע (מ״ב ו יח). יש לה דמיון בדברי רבותינו. (מד) דתנן בפרק במה אשה יצאה. ולא בקסדא. ואמר רב סנווארתא. (מה) וזה כובע של ברזל שהוא מוטח על הראש ומכסהו. (מו) ואמרי׳ אשה החוגרת בסינר (מז) דמחאתא כו׳ מיד עד שנראית כגבשושית בשיפולי מיעיה. (מח) ואמרי׳ סינר מפסיק בינו לבינה. אלו מכנסיים קטנים שמניחים בין בשרם. ותרוייהו דברי הטחה ומכסה. וכן נמי סנוורים דבר הטחה ומכסה בעיניים. כדכתיב כי טח (עיניהם מראות) [מראות עיניהם] (ישעיה מב יח). (מט) ומתרגמינן בירושלמי הכו בסנוורים [בחברבריה]:

יג) כי משחיתים אנחנו. (נ) חסר ב׳ יודי״ן. כי בשביל שתלו הגדולה בעצמן. לפיכך נדחו ממחיצתן קל״ח שנה עד שעלו מבאר שבע. שנאמר והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב). כי (נא) שנה אחת קודם שנולד יצחק נשתלחו לסדום. וכשהוליד יצחק את יעקב היה יצחק בן ס׳ שנה הרי ס״א. וכשנתברך יעקב ויצא מבאר שבע היה יעקב בן ע״ז שנה. ובאותו פרק עלו. צרף ס״א עם ע״ז הרי קל״ח. (נב) ור׳ לוי

הערות ותקונים

ארכי הדיינין עי׳ לעיל הערה י״ד: מג) שכל אכסנאי שבא לכאן נהיה מעללין בו. בב״ר פ״נ אות ז׳ וילקוט רמז פ״ד ושם הגי׳ יהו בועלים אותו. וכן בלקח טוב הביא מתעללים בו: מד) דתנן בפרק במה אשה יצאה. שבת ס״ב ע״א: מה) וזה כובע של ברזל. וכן פי׳ הערוך בערך סנוארתא: מו) ואמרינן אשה החוגרת בסינר. שבת צ״ב ע״ב במשנה: מז) דמחאתא כו׳ מיד עד שנראית כגבשושית בשיפולי מיעיה. הלשון משובש ע״י המעתיק וכן צ״ל דמחתה ביה מידעם שנראית בגבשושית בשיפולי מיעיה. והוא פי׳ ר״ח הנדפס בש״ס ווילנא והובא בערוך ערך סנר סתמי ולא בשם הר״ח: מח) ואמרינן סינר מפסיק בינו לבינה. שבת י״ג ע״ב: מט) ומתרגמינן בירושלמי הכו בסנורים. פה חסר ולא הביא את לשון התרגום. ובת״י שם על בסנוורים תרגם בחדבריה ובתרגום יב״ע בחוודרוריא. וב׳ נוסחאות הם בטעות וצ״ל בחוורוריא וכן הביא הערוך ערך חור סנורים ת״י בחיוורוריא (ווייסע שטאאר) ותרגום לבן חור: נ) חסר ב׳ יודי״ן. לפנינו חסר יו״ד קדמאה. ויש מחלוקת בספרים. עי׳ מנחת שי ירמיה ו׳ כ״ח כלם משחיתם המה: נא) כי שנה אחת קודם שנולד יצחק נשלחו לסדום. החשבון מבואר ג״כ בלקח טוב: נב) ור׳ לוי בשם ר׳ לוי בר נחמני. תקנתי בשם ר׳ שמואל בר נחמני. ובב״ר פ״נ אות ט׳ וילקוט רמז פ״ד ר׳ לוי בשם רב נחמן אולם בפס״ח אות י״ב וילקוט רמז קי״ט נאמר ר׳ לוי בש״ר שמואל בר נחמן:

לבקש עליהם רחמים, כי מעשיהם כמעשה דור המבול, (לג) שהיו כותבין (גמומריות) [גמומסיות] לזכר ולבהמה:

ו) ויצא אליהם לוט הפתחה. אלו נאמר פתחה, הייתי אומר (לב) בשביל שהוצרך למ״ד בתחלתה הוטל לה ה״א בסופה, כלומר לפתח. כשהוא אומר הפתחה ה׳ בתחלה וה׳ בסוף, הוי אומר חוץ לפתח, וכן אתה דורש ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט יח), שהי׳ לומר שאולה, ואני אומר לשאול, ומה ת״ל לשאולה, (לה) א״ר אבא בר זבדא (לו) לאמבטי תחתונה שבשאול: (לז) והדלת סגר לוט אחריו. ורבותינו אמרו הדלת סגר מעצמו לאחר צאת לוט:

ז) ויאמר אל נא. לשון בקשה: אחי. קרובים אתם מצד אשתי שהבעל כאשתו, והאשה כבעל, לעדות קרובים: אל נא אחי תרעו. לא תעשו דבר זה כי רעה גדולה היא לפני הקב״ה, שנאמר ואיך אעשה (את) הרעה הגדולה הזאת (בראשית לט ט), וכן הזהיר הקב״ה את בני נח, שנאמר ודבק באשתו והיו לבשר אחד (בראשית ב כד) ולא בזכר שאין נעשין בשר אחד, כדדרשינן לעיל:

ח) הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש. (לח) ואעפ״כ שהן ארוסות: אוציאה נא. לשון בקשה אמר אוציאה נא אתהן אליכם להפקר: ועשו להן כטוב בעיניכם. כי אפי׳ נכנסו לחופה ולא נבעלו הרי הן כפנויות ומותרות לביאה: רק לאנשים האל. (לט) שנשתלחו במשלחת האל הגדול אל תעשו דבר: כי על כן באו בצל קורתי. (מ) ולא בצל אשתי, שהיא אחותיכם, אלו דברי רבותינו, (מא) ועל פי הפשט כך הוא כי על כן באו בצל קורתי, לפיכך יש לכם לחוס על כבודי שלא אכסוף בביתי:

ט) ויאמרו גש הלאה. אע״פ שנדרש בשיטת רבותינו, צריכין אנו לפושטן, שאין המקרא יוצא מידי פשוטו. כך אמרו גש הלאה אל תקרב אצלינו אין גש הלאה אלא לשון דחיפה, ודומה לדבר מהלאה לשערי ירושלים (ירמי׳ כב יט), וכה״א האומר (אליך קרב הלאה) [קרב אליך] אל (תינע) [תגש] בי כי קדשתיך (ישעי׳ סה ה),

הערות ותקונים

לכף זכות: לג) שהיו כותבים גמומריות. תקנתי גמומסיות. עי׳ ב״ר פכ״ו אות ה׳ וי״ר פכ״ג ר׳ הונא בשם רבי אמר דור המבול לא נימחו מן העולם עד שכתבו גמומסיות לזכר ולנקבה ופי׳ בל״י שטר כתובה ונשואין, והערוך גורס גמססיות, ועי׳ פסיקתא דר״כ החודש ובהערה קע״ט, ועי׳ בערוך השלם ערך גמס והובא שם בשמי את אשר הבאתי בהערה הנ״ל: לד) בשביל שהוצרך למ״ד בתחלתה. ב״ר פ״נ אות ג׳ פס״ח אות ח׳ פפ״ו אות ב׳. ירושלמי יבמות פ״א ה״ו (דף ג׳ ע״א), שו״ט מזמור ט׳ אות ט״ו, וילקוט תורה רמז פ״ד ורמז קי״ז ורמז קמ״ה, וילקוט תהלים, ועי׳ בבלי יבמות י״ג ע״ב ומובא גם ברש״י תהלים שם: לה) א״ר אבא בר זבדא. שם שם: לו) לאמבטי תחתונה שבשאול. בב״ר פ״נ ופפ״ו הגון לבוטי, ובפס״ח הגי׳ לאמבטי, ובירושלמי ובשו״ט הגי׳ לדיוטא, וכן הביא הרשב״א והריטב״א בחי׳ ביבמות, והערוך ערך בט הביא המאמר מב״ר וכתב המוספי פי׳ בל״י מקום עמוק, והרב בעל ערוך השלם הביא מלה אחרת מל״י ע״ש, ויש לקיים גם הגי׳ לדיוטא ופי׳ למדור התחתון שבשאול, עי׳ ערוך ערך דייט: לז) והדלת סגר לוט אחריו. ורבותינו אמרו הדלת סגר מעצמו אחר צאת לוט. מה שהביא ורבותינו אמרו שאב מלקח טוב כי הביא וז״ל: והדלת סגר אחריו מעצמו סגר הדלת, ועי׳ בביאור שהביא והדלת סגר אחריו סגר הסוגר מבפנים אחריו של לוט אחר שיצא אליהם, ויותר נראה ששב אל לוט שהוא סגר מבחוץ אחר שיצא אליהם כי ירא פן יבואו בחזקה אל הבית לקחת האנשים: לח) ואע״פ שהן ארוסות. עי׳ ב״ר פ״נ אות ט׳ ארבע בנות היו לו שתים ארוסות ושתים נשואות, לכן הנשואות היו כבר בבית בעליהן: לט) שנשתלחו במשלחת האל הגדול. בלק״ט רק לאנשים האל, לשון אלהות. שליחות אלהים הם עושים: מ) ולא בצל אשתי שהיא אחותיכם אלו דברי רבותינו. בב״ר פ״נ אות ו׳ מלמד שהפתח את הבית עליהם, א״ל אם בעית מקבלתון קבל בחלקך ועי׳ בפי׳ המיוחס לרש״י שהביא בשם התנחומא מלמד שבקש להכניסן לתוך ביתו ולא הניחה לו אשתו כו׳. הוא בתנחומא הקדום שהוצאתי לאור וירא אות כ״ב: מא) ועפ״י הפשט. עי׳ ברש״י עה״ת: מב) ערכי הדיינין צ״ל

סורו נא אל בית עבדכם ולינו. אמר להם בבקשה מכם אפילו איני כדאי, (יט) עקמו עלי את הדרך, שלא תהיו נראין באין אצלי ובלבד שתבאו אל בית עבדכם: ולינו. הלילה: ורחצו רגליכם. (כ) אברהם הקדים רחיצה כדרך העולם לעוברי דרכים, אבל לוט הקדים לינה לרחיצה, כדי שיצאו בבקר מראה אבק ברגליהם, כדי שלא יאמרו אנשי סדום היכא לנו הלילה, אלא לומר עכשיו בבקר באו, והראי' ראו שהרי רחצו רגליהם עכשיו: והשכמתם והלכתם לדרכיכם. לאחר רחיצה לא תתעכבו: ויאמרו לא כי ברחוב נלין:

ג) ויפצר בם מאוד. (כא) מכאן שמסרבין לקטן ולא לגדול. עיקר מלת פצר לשון דוחק, כלומר פה מיצר ודוחק, ודומה לו ואון ותרפים הפצר (ש"א טו כג), (כב) ותרגום יונתן בן עוזיאל דבציר: ויסורו אליו. (כג) עקמו הדרך: ויבאו אל ביתו. דרך עקלתון: ויעש להם משתה. כדי להסעידן היטב: ומצות אפה. (כד) שהי' ליל שני של פסח והי' שומר המצות מתדכות דורו: ויאכלו. (כה) נראין כאוכלין, (כו) באברהם כתיב לושי ועשי עוגות (בראשית יח ו), שאמנו שרה טרחה ועשתה כדבריה, ובלוט כתיב ומצות אפה, שאפי' מלח לא הביאה אשתו של לוט לפניהם: א"ר יצחק מצות גדולה עמדה על המלח, הוא אומר לה הביא לאילין אכסנאי קליל מלחה, והיא אמרה אוף דין (כז*) סניתא בישתא בעי את מילפא הכא, ושמעתי מרבותי כי סימן הי' לה עם סדומית קרובותיה כששואלת מלח, היו יודעין כי בא אורח אצל בעלה, ויבאו ויקחו, ולפיכך ותהי נציב מלח:

ד) טרם ישכבו. אני המחבר דקדקתי ולא מצאתי דמיון לטרם, לא במקרא ולא בדברי רבותינו, אלא בפני עצמו נדרש, במקום עד לא, כדכתיב בטרם [הרים] הטבעו (משלי ח כה), וכתיב עד לא עשה ארץ וחוצות (שם שם כו), (כח) התחילו שואלין אותו שאלות, אנשי מקום זה מה הם, השיב להם לוט בכל מקום יש רעים וטובים, אמרו לו אבל כאן רובם רעים, אז הכיר שבאו על אנשי העיר, התחיל לבקש רחמים עליהם: ואנשי העיר. לא תאמר גרים גרורים, אלא אנשי סדום, גדולי העיר נסבו על הבית תחלה, ואח"כ מנער ועד זקן, וכל העם מקצה, (כט) ואין אחד מעכב על חבירו:

ה) ויקראו אל לוט ויאמרו לו איה האנשים אשר באו אליך הלילה. ואתה כיסית ממנו: הוציאם אלינו. להפקר: (ל) ונדעה אותם. בביאה, ודומה לדבר ואיש לא ידעה (בראשית כב טז), והאדם ידע את חוה אשתו (שם ד א), אז אמרו לו המלאכים (לא) עד כאן היית מבקש עליהם (לב) רחמים והיינו מקבלים ממך, ועכשיו ומעתה אין אתה רשאי

הערות ותקונים

יט) עקמו עלי את הדרך. ב"ר פ"נ אות ד' וילקוט ורש"י עה"ת ולק"ט: כ) אברהם הקדים רחיצה ב"ר וילקוט ולק"ט ומס' ד"א פ"א, ורש"י עה"ת: כא) מכאן שמסרבין לקטן. כ"ה בתנחומא הנדפס מכבר וירא אות י"א ובמדרש אגדה וברש"י עה"ת ובב"ר וילקוט ובלק"ט ממאנין בקטן ואין ממאנין בגדול, ועיין ב"מ פ"ז רע"א, פסחים פ"ו ע"ב: כב) ותרגם יב"ע דבציר. לפנינו בתרגום יונתן דפצר וכן הביא רש"י שם את התרגום: כג) עקמו הדרך. עי' לעיל הערה י"ט: כד) שהיה ליל שני של פסח. עי' לעיל י"ח הערה כ"ד. וכן רש"י הביא פה פסח היה ועי' במזרחי: כה) נראין כאוכלין. ב"ר פמ"ח אות י"ד על הכתוב והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, וכי אוכלין היו אלא נראין כאוכלין. וכן בגמרא ב"מ פ"ו ע"ב ואכלו ס"ד אלא אימא כמו שאכלו ושתו, וכן ביב"ע ודמי ליה כאילו אכלין: כו) באברהם כתיב. לקח טוב: כז) א"ר יצחק מצות גדולה עמדה על המלח. ב"ר פ"נ אות ד'. והוא מלשון ריב ומצה עי' בפי' מהרז"ו ובחדושי הרד"ל: *כז) סניתא בישתא. פי' מנהיג רע: כח) התחילו שואלין אותו שאלות. ב"ר פ"נ אות ה'. ילקוט רמז פ"ד ורש"י עה"ת ולק"ט: כט) ואין אחד מעכב. ב"ר שם: ל) ונדעה אותם בביאה. ב"ר ולק"ט ורש"י עה"ת: לא) עד כאן היית מבקש. ב"ר וילקוט: לב) רחמים. בב"ר הובא סניגוריא והוראת סניגוריא הכרעת

מעליהם ולבשו מלאכות, ואם היה אומר ויבאו שני מלאכים, הייתי אומר מלאכים אחרים אלא כשהוא אומר המלאכים. מלמד שהן המלאכים שעברו על אברהם: סדומה בערב. תימה יש בדבר (ד) כי בשני שעות על היום נפטרו מאברהם, ואיך לא באו לסדום עד הערב, והא כתיב רצוא ושוב כמראה הבזק (יחזקאל א יד), (ה) א״ר לוי (ו) [כזה] שבזק גפת בכירה, שנאמר משרתיו אש לוהט (תהלים קד ד), (ז) ר׳ חייא בר אבא אמר כרוחא לזיקא, שנאמר עושה מלאכיו רוחות (שם), (ח) רבנן אמרי כזיקא לעריצא, שנאמר רוח סערה עושה דברו (שם קמח ח), (ט) אלא מלאכי רחמים היו, כסבורין הן שמא ימצא אברהם זכות לסדום ובנותיה, לכך היו ממתינים עד הערב, כיון שראו שאין להם זכות, הלכו לעשות שליחותם, וכן דרך העולם כל זמן שהסניגור מלמד זכות אין הדין נגמר, ואין רשות לשליח ב״ד לעשות מעשה, נשתתק הסניגור נגמר הדין, ושליח ב״ד עושה שליחותו לכך כתיב ואברהם שב למקומו ויבאו שני המלאכים סדומה בערב, (י) א״ר לוי אין הקב״ה דן את האומות אלא בלילה (יא) כשישנים מן העבירות, (יב) שנא׳ ידין לאומים במשרים (תהלים ט ט): ולוט ישב. (יג) חסר ו׳, שאותו היום מינוהו (יד) ערכי הדיינין בשער סדום, (טו) אנשי עיר הקודש אמרו כי חמשה דיינים הקימו עליהם, (טז) נבל רב שקר מסטירין קלפנדר, ולוט הי׳ ערכי הדיינין, (יז) כשהיה אומר דבריו היו עריבין עליהם ואומרין דברי ביזיון אחר בא לגור: וירא לוט ויקם לקראתם. כתש כח: וישתחוו אפים ארצה. דרך ענוה מלמודו של אברהם:

ב) ויאמר הנה נא. לשון בקשה: (יח) אדני. לשון חול הוא, כלומר ארון שלי, והכרת אותותיו שהנו״ן פתוחה ואינה נקמצת, כגון אימרי בני גבורי דברי ודומיהן:

הערות ותקונים

אנשים והנה שלשה אנשים (יח ב) ויקומו משם האנשים (יח טז) ויפנו משם האנשים (יח כב): ג) תימה יש בדבר. עיין ב״ר ריש פ״נ: ד) כי בשני שעות צ״ל בשש שעות. וכ״ה בב״ר שם וכן תראה בב״ר פמ״ח אות ח׳ כחום היום בשש שעות, וכן הביא שם המחבר בעצמו: ה) וא״ר לוי. ב״ר שם ריש פ״נ ר״י בש״ר סימון בשם ר׳ לוי בר פרטא ובערוך ערך בזק הביא ר׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ לוי בר פרטא: ו) כזה שבזק גפת בכירה. פי׳ לשון פיזור ערוך שם ור״ל כזה שהוא מפזר גפת שהוא פסולת של זתים בתוך התנור: ז) ר׳ חייא בר אבא אמר כרוחא לזיקא. זיקא פי׳ נאד כרוח המגלגל בנוד: ח) רבנן אמרי כזיקא לעריצא. צ״ל לעננא כמו שהוא בב״ר ופי׳ כרוח שמפזר העננים. והוראת זיקא בלשון סורי רוח. הראשון פי׳ נוד והשני רוח: ט) אלא מלאכי רחמים היו. ב״ר וילקוט ולק״ט ורש״י עה״ת: י) א״ר לוי. ב״ר פ״נ אות ב׳ וילקוט ולק״ט וירושלמי ר״ה פ״א ה״ג (דף נ״ז ע״א) ושו״ט מזמור ט׳ אות י״א וע״ש בהערה ע״ז: יא) כשישנים מן העבירות. בב״ר חסרים המלות „מן העבירות״ וכ״ה לנכון בילקוט ולק״ט ושו״ט: יב) שנאמר ידין לאומים במישרים. בפסיקתא רבתי פ״מ פסקא בחדש השביעי ידין לאומים במישרים דן אותם בישרות שדן אותם בלילה אימתי כשהם ישנים מן העבירות, עיין שו״ט מזמור ט׳ הערה ע״ז ועיין ב״ר פ״נ אות ג׳: יג) חסר ו׳. ב״ר פמ״ח אות ז׳ ופ״נ אות ג׳ ופנ״ח אות ז׳ וילקוט רמז פ״ד, ופדר״א פכ״ח ופסיקתא דר״כ החודש (מ״ח ע״ב) ולק״ט ורש״י עה״ת, וכתבו חכמי התוס׳ פסחים ג׳ ע״ב ד״ה רכבת כל היכי דכתיב ישב בלא וי״ו אתא לדרשא: יד) ערכי הדיינים. צ״ל ארכי הדיינים, עיין לק״ט וירא י״ט הערה ח׳: טו) אנשי עיר הקודש. כוונתו למדרש ב״ר והוא בפ״נ אות ג׳: טז) נבל רב שקר מסטירין קלפנדר. במדרש שם קץ שקר, רב שקר, רב מסטידין רב נבל וקלא פנדר ובילקוט הביא הגי׳ מסטירין. והערוך ערך קלפנדר הביא דברי המדרש וגורס קושקר רב שקר רב נבל מסטה דין, וקלאפנדר, וכתב המוספי פי׳ בלי. גונב אדם וע״ש בערוך השלם. יז) כשהי׳ אומר דבריו היו עריבין עליהם. הלשון משובש ונמצא לנכון בב״ר שם והובא בילקוט בשעה שהיה אומר להם דברים ערבים להם הן אומרים לו גש הלאה סק לעיל, ובשעה שהי׳ אומר להם דברים שאין ערבים להם היו אומרים לו האחד בא לגור וישפוט שפוט וכן הוא בלק״ט ומדרש אגדה: יח) אדני לשון חול. כי כל אדני שנאמר בלוט חול הוא, עיין בלק״ט ועיין שבועות ל״ה ע״ב:

כט) ויוסף עוד לדבר. (עז) אולי ימצאון ארבעים. לארבע מקומות סדום ועמורה אדמה וצבוים, וצוער שישיבתה קרובה ועונותיה מועטין תכפר להם בעד רחמיך, ואמר הקב"ה לא אעשה כליה עמהם אם אמצא שם ארבעים:

ל) ויאמר אל [נא] יחר לאדוני. לאדון העולמים: ואדברה. צירי תחת הבי"ת, לפי שהתיבה עומדת על עצמה, וכשהיא נתלית בתיבה שלאחריה, הבי"ת בשב"א תחתיו, כגון ואדברה אך הפעם (פסוק לב), ודומיהם: אולי ימצאון שם שלשים. יו"ד לסדום, ויו"ד לעמורה, ויו"ד לאדמה, ואתה מלא רחמים שבחך יפה תלה לצבוים בעד רחמיך, ואני שחילי תן לי צוער שחטאה קלין בעד בקשתי, ויאמר הקב"ה לא אעשה כלה אם אמצא ל':

לא) ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל ה'. כמו שפירשתי: אולי ימצאון שם עשרים. עדה לסדום, ועדה לעמורה, וכיון שהסכמת לדברי לתלות לצבוים בעד רחמיך, ולצוער בעד בקשתי, הרי אדמה נשארה יחידה, ואין להשגיח מעשה יחיד במקום רבים, כי היחיד בטל במיעוטו, ויאמר הקב"ה לא אשחית בעבור העשרים כדבריך:

לב) ויאמר אל נא יחר לאדוני. לאדון העולם: ואדברה אך הפעם. כי איני מטריח עוד בדברים: אולי ימצאון שם עשרה. כיון שדברתי כך שאתה רחום וחנון ארך אפים ורב חסד כל כך יודע אני שאם ימצאון בדור המבול עדה אחת, שהיו עומדין ומבקשים לפניך היית נושא לכל באי עולם בעדם. (עח) אלא לא נמצא בם אחרי מות משותלח, אלא שמונה, נח ואשתו עם ג' בניו וכלותיו, ולא יכלו להגן על דורם, אבל עכשו אולי ימצאון שם עשרה, ויש לך לתלות בכל מקום בשביל העדה האחת של צדיקים, ויש לך להצטרף עמהם, כדכתיב אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (תהלים פב א), ולשפוט את כל המקומות במשרים שבם, (עט) כי אברהם סבר שלוט ואשתו וארבע בנותיו וארבע חתניו יהיו צדיקים, ויאמר הקב"ה לא אשחית את המקום בעבור זכות העשרה, אבל גלוי וידוע לפני, כי אין שם אלא פחות משליש עדה לוט ושתי בנותיו הארוסות, והיחידים בטלים במעוטן:

לג) וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם. מכאן שהקב"ה מקיים הדברים ולא אברהם, שאמר הקב"ה שאין נקיים אלא ג', כדדרשינן, אז נסתלקה השכינה: ואברהם שב למקומו. לאלני ממרא אשר בחברון, (פ) וכן דרך העולם כל זמן שהסניגור מלמד זכות, הדיין עומד ושומע דבריו ומשיב, נשתתק הסניגור הדיין עומד והולך לו:

[יט] א) ויבאו שני המלאכים סדומה. גבריאל ורפאל, (א) שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת, (ב) אלא מיכאל נשתלח לבשר את יצחק, כיון שבישר נסתלק, גבריאל נשתלח להפוך סדום ובנותיה, רפאל נשתלח להציל את לוט ובנותיו, (ג) ועכשיו קורא אותן מלאכים, שנסתלקה שכינה

הערות ותקונים

לכל כרך. וכן הביא רש"י: עז) אולי ימצאון ארבעים לארבע מקומות. וכן תראה בתרגום יב"ע שתרגם כן: עח) אלא לא נמצא בם אחרי מות משותלח אלא שמונה נח ואשתו עם ג' בניו כלותיו. בב"ר פמ"ט אות י"ג ד"א למה עשרה כבר נשתייר בדור המבול שמונה ולא נתלה לעולם בזכותן. פירש"י בפי' המיוחס לו נח [ואשתו] ושלשה בניו ונשותיהם: עט) כי אברהם סבר. ב"ר שם ועיין ב"ר פ"נ אות ט' ארבע בנות היו לו שתים ארוסות ושתים נשואות: פ) וכן דרך העולם כו'. ב"ר סוף פמ"ט, וילקוט רמז פ"ד ולק"ט ועי' רש"י עה"ת:

[יט] א) שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות. ב"ר פ"נ אות ב' וילקוט רמז פ"ד ועיין לעיל פרשה י"ח הערה י"ב וברש"י עה"ת וירא י"ח ב': ב) אלא מיכאל נשתלח לבשר את יצחק כיון שבשר נסתלק. שם: ג) ועכשיו קורא אותן מלאכים. ב"ר שם ולק"ט. כי למעלה קורא אותם

אחת מהן, (סו) אמר ר' יוחנן כל צדיקים שנאמרו בסדום חסירין יו"ד האחרונה הן, כלומר ואע"פ שאינם צדיקים נמורין אלא צדיק יותר משאר אנשי מקומן יגון זכותן בעדן, ואם חסירין הם. (סז) אתה צדיקו של עולם, צרף עצמך עמהם ויעלו לחמישים:

כה) חללה לך. חסר יו"ד. (סח) כלומר חול הוא לך: מעשות כדבר הזה. ואתה קדוש ומעשיך קדושים. (סט) והי' ראוי לומר בדבר הזה, ומה ת"ל כדבר. (ע) אמר ר' אבין בר כהנא כך אמר אברהם, חילול שם שמים יש בכך. (עא) ואין ראוי לעשות כדבר הזה לא הוא ולא קטן ממנו. (עב) נשבעת שאינך מביא מבול לעולם, ועכשיו אי אתה מביא מבול מים לעולם, אלא מבול של אש ונפרית, א"כ לא יתקיים שבועתך, ואם מערים על השבועה אתה חלילה לך לדבר כך: (עג) השופט. ה' חטופה להתמיה המלה, כלומר וכי בשביל שהמלך שופט את כל הארץ ואין מי מעכב על ידו, א"כ נמצא העולם נספה בלא משפט מקומן. (עד) ועתה אם אתה חפץ בעולמיך, יש לך לוותר כמעט, כי אם יש עולם אין משפט בלא צדק, ואם יש משפט בלא צדק, אין עולם מתקיים, שכן לדין בלא משפט להמית צדיק עם רשע, א"כ הי' כצדיק כרשע, ומה הועילו צדקתן, לכך כפל לומר חלילה, ופי' לו הקב"ה להשיב ח"ו שאני מערים בשבועה, כי אם בפי' אמרתי לא יכרת כל בשר. כלומר יחד אבל רשעים מעוטים שבעולם לא דברתי ולא עלתה על לבי שלא לדינם בין באש ובין במים, אלא מה שלא השיבו, כדי ליפות כחו, ועליו הכתוב אומר אהבת צדק ותשנא רשע (תהלים מה ח), א"ל אהבת לצדיק בריותי ויצאת לחייבין, על כן משחך אלהים [אלהיך] שמן ששון מחבריך (שם), שמן זה שם טוב, כי מנח ועדיך עשרה דורות, ולא דברתי עם אחד מהם, זולתי עמך, לכך הודה לו:

כז) ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי. כלומר מכיון שהתחלתי לדבר אל הקב"ה אפי' אם יקטלני לא אמנע מלבקש רחמים: ואנכי עפר ואפר. (עה) שאם הרגני נמרוד בחרב כבר נהייתי עפר, ואם שרף אותי באור כבר נהייתי אפר:

כח) אולי יחסרון חמשה. כך אמר אברהם רבש"ע אולי ימצאון ארבעים וחמשה (עו) נמצאו ט' לכל כרך וכרך, א"כ צרף עצמך עמהם, ויהיו עדה להציל הנשארים עבורם, ויאמר הקב"ה לא אשחית בעבור החמשה, רק אעשה כדבריך:

הערות ותקונים

הערה ע' הבאתי כי כ"ה גם בתרגום יב"ע שם: סו) א"ר יוחנן. ב"ר פמ"ט אות ט' וילקוט רמז פ"ג ולק"ט ועי"ש בהערה ע"ד: סז) אתה צדיקו של עולם. ב"ר שם בשם ר' יהושע בן לוי: סח) כלומר חול הוא לך. וגם רש"י הביא חולין הוא לך ובלק"ט הביא חלילה לך א"ר אבא בר כהנא אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע חולין הוא לך מעשות. וזה ליתא בב"ר לפנינו. וכן המאמר אתה קדוש ומעשיך קדושים מובא בלק"ט שם, וראיתי בתנחומא הנדפס מכבר וירא אות ח' חלילה לך מעשות. חללה כתיב כד"א אשה זונה וחללה (ויקרא כא), לא חול הוא לך, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה אתמהה: סט) והי' ראוי לומר בדבר הזה. בב"ר שם הגי' א"ר אבא מעשות דבר אין כתיב כאן אלא מעשות כדבר: ע) א"ר אבין בר כהנא בב"ר הגי' א"ר אחא חלילה חלילה שתי פעמים חלול שמים יש בדבר וכן הביא הלק"ט ועיין תנחומא הקדום וירא אות ט' ובהערה ע"ד: עא) ואין ראוי לעשות כדבר הזה. הוא בב"ר בשם ר' אבא ובלק"ט בשם ר' אבא בר כהנא וכן יש לתקן בב"ר: עב) נשבעת שאינך מביא מבול ב"ר פמ"ט אות ט' בשם ר' אבא: עג) השופט ה' חטופה להתמיה המלה. וכן רש"י הביא וז"ל נקוד בחטף פתח לשון תמיה וכי מה שהוא שופט לא יעשה משפט אמת עכ"ל: עד) ועתה אם אתה חפץ בעולמיך. עיין ב"ר שם: עה) שאם הרגני נמרוד בחרב כבר נהייתי עפר. וכ"ה בלק"ט והעירותי שם בהערה ע"ו בב"ר שם אות י"א הגי' אלו הרגני אמרפל לא הייתי עפר ואולי שרפני נמרוד לא הייתי אפר וכ"ה בילקוט רמז פ"ג ובמדרש אגדה אולי הרגוני המלכים שנלחמתי עמהם הייתי עפר, ואילו שרפני נמרוד הייתי אפר: עו) נמצאו ט'

מודיעין את האב תחלה: ואברהם היו יהיה. כפל הדבר, כלומר בעולם הזה ובעולם הבא: לגוי גדול. בלי מספר: ועצום. בתוקף הממשלה: ונברכו בו כל גויי הארץ. (נח) כדדרשינן בענין לך לך:

יט) כי ידעתיו. שלבו תמים: למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו. (נט) כשהוא בריא: אחריו. בצוואת שכיב מרע: ושמרו דרך ה׳. ו׳ שבראש התיבה משמעת לשון עתיד כלומר וישמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט, מה אני גומל חסדים, דכתיב טוב ה׳ לכל ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמה ט), אף הם יהיו גומלי חסדים, מה אני מבקר חולים, דכתיב וירא אליו ה׳ (פסוק א׳), וכתיב ה׳ יסעדנו על ערש דוי (תהלים מא ד) אף הם מבקרין חולים, מה אני מלביש ערומים, דכתיב ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (בראשית ג כא), אף הם מלבישים ערומים, מה אני עושה נפשות, שנאמר חי ה׳ אשר עשה [לנו] את הנפש (הזה) [הזאת] (ירמי׳ לח טז), אף הם עושים נפשות, שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית יב ב): ומשפט. מה אני אוהב משפט ושונא גזל אף הם כן: למען הביא ה׳ על אברהם [את] אשר דיבר עליו. כלומר כל הטובות אשר אני מביא על זרעו כאילו אני מביא על עצמו, (ס) שהרי לא נאמר לו, אלא עליו, (סא) ותנא רשב״י כל מי שיש לו בן ויגע בתורה כאילו לא מת, וכתיב כי שכב דוד עם אבותיו, וכי מת יואב שר הצבא (מ״א יא כא), דוד שהניח בן כמותו נאמר בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמר בו מיתה, ומה שנאמר מיתה באבות ובנביאים גדולים, כדי שלא יעשו אלהות:

כ) ויאמר ה׳ זעקת סדום ועמורה כי רבה. (סב) האתנחתא לעיל ברי״ש, ומשמע כי רבה כבר, ויגיד עליו ריעו וחטאתם כי כבדה מאוד, אבל כי רבה היא שהטעם לרע בבי״ת, משמע שגדולה היא וודאי, רק הולכת ונודלת:

כא) ארדה. לשון ענוה, (סג) וזו אחד מעשר ירידות היא שדרשו בפסוק וישמעו את קול ה׳ אלהים מתהלך בגן (בראשית ג׳ ח), שנסתלקה השכינה על מעשה הדורות עד לרקיע השביעי, (סד) כיון שעמד אברהם הורידה לרקיע ששי, ומשם הי׳ קול אלהים חיים נשמע לו, ולכך אמר ארדה נא, אוריד רוח קדשי לאויר שלמטה: ואראה. אעפ״י שגלוי לפני כי כן הוא, צריך אני לעיין בדינם בפני עדים גבריאל ורפאל ואתה לוט: הכצעקתה הבאה אלי עשו. אפסיק לומר כלה הן חייבין, ואם לא אודיע מידת הדין בעולם כי לא על חנם רחמתי עליהם: אדעה. דומה לו ואדעה מה אעשה לך (שמות לג ה), (סד*) כי יש ידיעה לשון רחמים, כדכתיב יודע ה׳ דרך (תמומים) [צדיקים] (תהלים א ו), יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב י):

כד) אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר. (סה) לכך פתח בחמשים שהי׳ אברהם סבור שיגיע לכל כרך עשרה צדיקים שהם עדה ויבקשו רחמים על האחרים: האף תספה. הנם תכלה: ולא תשא למקום. את עונם בשביל חמשים צדיקים אשר בקרבה בקרב

הערות ותקונים

נח) כדדרשינן בענין לך לך. הוא פ׳ לך י״ב ג׳ ובכ״י חסר ההתחלה: נט) כשהוא בריא, וכן הביא הלק״ט זה צוואת בריא וע״ש הערה נ״ז: ס) שהרי לא נאמר לו אלא עליו. בב״ר פמ״ט סוף אות ד׳ אליו לא נאמר אלא עליו, ובילקוט סוף רמז פ״ב הגי׳ כמו שהביא המחבר, ועיין ברש״י עה״ת גי׳ אחרת ועיין במזרחי ובלקח טוב וירא י״ח ובהערה נ״ט: סא) ותנא רשב״י. ב״ר שם ורש״י עה״ת, ועיין ב״ב קט״ז ע״א כי שכב דוד וכי מת יואב, דוד שהניח בן כמותו: סב) האתנחתא לעיל ברי״ש. וכן הביא רש״י עה״ת ע״ש ועיין בנה״ש: סג) וזו אחד מעשר ירידות. ב״ר שם פדר״א פי״ד, אדר״נ פל״ד, ספרי בהעלותך פיסקא צ״ג ולקט: סד) כיון שעמד אברהם הורידה לרקיע ששי. עיין פסיקתא דר״כ פסקא ויהי ביום כלות משה (א׳ ע״ב) ובהערה כ״ב: סד*) כי יש ידיעה לשון רחמים. לקח טוב: סה) לכך פתח בחמשים. מדרש אגדה. ולקח טוב ורש״י עה״ת ושם בלק״ט

צחקת, (מה) א"ר יודא בר סימון מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם זו הצדקת (מו) וכמה (סרסורין בדבר) [כרכורין כרכר] בשביל להשיח עמה, (מז) ואף היא ע"י עילה, ואני אומר ע"י בעלה, ויש אם למסורת, שנאמר ויאמר לו כי צחקת, (מח) לו כתיב לא קרי, (מט) וכן עם חוה ע"י אדה"ר, שנא' ויאמר ה' אלהים לאשה (בראשית ג יג), אלו נאמר אל האשה, הייתי אומר דבר עמה ממש, כדכתיב ויאמר ה' אל משה (שמות ד ד), השתא דכתיב לאשה, פירושו שאמר לאדם בשביל האשה, ומה שנאמר ותקרא שם ה' הדובר אליה (בראשית טז יג), (נ) ר"י בר נחמני אומר ע"י מלאך ומפורש בעניין, ומה שנאמר ויאמר ה' לה (בראשית כה כג), ר' לוי אומר ע"י מלאך, (נא) ר' יוסי בן זמרא אומר ע"י שם בן נח. וכן עתה דורש בחנה ודבורה וחולדה על ידי מלאך:

יו) ויקומו משם האנשים. ממקום הזימון: וישקיפו על פני סדום. (נב) כל מקום שנאמר השקפה אינו אלא ממקום גבוה למקום נמוך, וכה"א השקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כו טו), וישקף אבימלך (בראשית כו ח), בעד החלון נשקפה (שופטים ה כח), ולפי שהיו בחברון שהוא מקום גבוה והיו פונים לסדום שהיא ארץ שפלה ומישור, לכך כתיב וישקיפו: ואברהם הולך עמם לשלחם. שכן דרך גומלי חסדים להאכיל ולהשקות לעוברי דרכים, וללותם ממקום למקום, (נג) וזהו שדרשו ויטע אשל (בראשית כא לג), אכילה שתיי לויה:

יז) וה' אמר המכסה אני מאברהם. המ"ם פתוחה וחטירה להתמיה המילה, (נד) זש"ה כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז), אמר הקב"ה אברהם אוהבי ירא שמים ונביא, ואין ראוי להיות מכסה ומסתיר מאברהם, אשר אני עושה בעולם, לאחר שהזכירו ברכו, שנאמר

יח) ואברהם היו יהי' וגו', (נה) מכאן שכל המזכיר את הצדיק חייב לברכו, שנאמר זכר צדיק לברכה (משלי י ז), (נו) וכן כשהקב"ה זוכר מעשיהן של ישראל ותורתן הוא מברכן, שנא' ה' זכרנו יברך יברך את בית ישראל וגו' (תהלים קטו יב), (נז) ולמה הוצרך להודיע, שהרי קראו אב המון גוים (בראשית יז ה), ואין דנין את הבן אלא

הערות ותקונים

לשונות אי דילמא אלא דהא עכ"ל: מה) א"ר יודה בר סימון. ב"ר פמ"ח אות כ': מו) וכמה כרכורין כרכר. כן תקנתי, ונשנה בב"ר פ"כ אות ו' ופמ"ח אות ב' ירושלמי סוטה פ"ז ה"א (כ"א ע"ב) שו"ט מזמור ט' אות ז' וע"ש הערה מ"ז: מז) ואף הוא ע"י עילה. עיין ב"ר שם: מח) לו כתיב לא קרי. לפנינו לא נמצא קרי וכתיב רק כתוב לא כי צחקת באל"ף: מט) וכן עם חוה ע"י אדה"ר כו'. עיין ירושלמי שם שהקשה והא כתיב אל האשה אמר הרבה ארבה וגו' א"ר יעקב דכפר חנין ע"י המתורגמן, פי' ע"י מלאך: נ) ר"י בר נחמני אמר. בב"ר הגי' ר' יהושע בר נחמיה בשם ר' אידי: נא) ר' יוסי בן זמרא. בב"ר הגי' ר' אלעזר בשם ר' יוסי בר זימרא: נב) כל מקום שנאמר השקפה. עיין לקח טוב וירא י"ט כ"ח ובהערה נ"ו: נג) וזה שדרשו ויטע אשל אכילה שתיה לויה. עיין לקח טוב וירא כ"א בהערה נ"ה, ובב"ר סוף פמ"ח איתא ואברהם הולך עמם לשלחם מתלא אמר אכלית אשקית לוית, יש לתקן אכלית שקית לוית, ודורש ג"כ נוטריקון, ועיין ברש"י סוטה י' ע"א ד"ה פונדק. וכן במדרש שו"ט מזמור ל"ז אות א' אשל אכילה שתיה לויה, וכן במזמור ק"י אות א' מהו אשל אכילת שתיה לויה ע"ש בהערה ד': נד) זש"ה כי לא יעשה ה'. עי' ב"ר פמ"ט אות ב', וילקוט רמז פ"ב ותנחומא הנדפס מכבר וירא אות ו': נה) מכאן שכל המזכיר את הצדיק חייב לברכו. ב"ר שם אות א' א"ר יצחק כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה, וכן נשנה בגמרא יומא ל"ח ע"ב, ובפסיקתא רבתי פי"ב, ועיין שו"ט ריש מזמור קי"ח ובהערה א', ובלקח טוב: נו) וכן כשהקב"ה זוכר מעשיהן של ישראל. ב"ר שם: נז) ולמה הוצרך להודיע. זה נובע מב"ר שם ורבנן אמרי כבר קראתי אותו אביהם שנ' כי אב המון גוים נתתיך דנים את הבן חוץ מן האב ע"כ, ר"ל אין ראוי לדון הבן חוץ מדעת האב, ולזה המאמר כוון גם רש"י קראתי אותו אברהם אבן המון גוים ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי:

אברהם וחזרו ואמרו לו איה שרה אשתך לפיכך נקוד על אי"ו לדרוש את הנקודה: ויאמר הנה באהל. (לו) שכן דרך האמהות להצטנע באוהל:

י) ויאמר שוב אשוב אליך. כפל הדיבור, כלומר אמת ונכון, כי בודאי אשוב בלי ספק, כעת חיה. כעת הזאת לשנה הבאה, וכולכם היו חיין וקיימין. (לז) אבל אלישע שהוא בן אדם ואינו יודע את עתו, לא אמר לשונמית, אלא למועד הזה כעת חי' את חובקת בן (מ"ב ד טז): והנה בן לשרה אשתך. (לח) מכאן שבפסח נולד יצחק: ושרה שומעת פתח האהל והוא אחריו. ואברהם אחרי המלאך הי' מצניע את אשתו ממנו, שנדמה לו בדמות ערבי, והערבים שטופי זימה:

יא) ואברהם ושרה זקנים. (לט) א"ר יוחנן הלא כבר כתיב הלבן מאה שנה וגו' (בראשית יז יז), ומה ת"ל ואברהם ושרה זקנים, אלא לפי שצריך לדרוש ששבו לנערותן, לפיכך חזר והפריש דבריו שבעת הבשורה היו זקנים, וחזרו לנערותן, שנאמר ואברהם זקן בא בימים (בראשית כד א), (מ) א"ר אסא כאן זקנה שיש בה להלוחית, ולהלן זקנה שאין בה להלוחית: חדל. (מא) כלומר פסק, ודומה לו כי תחדל לנדור (דברים כג כג), וחדל לעשות הפסח (במדבר ט יג). חדלו פרזון (שופטים ה ז). שכבר פסק להיות לשרה אורח כנשים, דרכן של נשים לראות דם נדה, ודם זיבה, וכשהן מזקינות הדם נצרר, והבשר נקלש, והעור נקלט, והמקור יבש, והמעיין נסתם:

יב) ותצחק שרה בקרבה. בינה לבין עצמה: לאמר. ברוח הקודש נתפרסם שכך צחקה כמתמהת: אחרי בלותי. אחר שבלה הבשר, ונצרר הדם, יהא דבר זה, ואעפ"כ אם היתה לי עדנה, כלומר עידן ווסת של נשים, הייתי יכולה להוליד אלא ואדני זקן, (מב) טוחן ואינו פולט, ולפיכך אי אפשר:

יג) ויאמר ה'. מכאן שמלאכי השרת אינם יודעין מה שבלבו של אדם, זולתי הקב"ה לבדו, שנאמר לא יבצר ממך מזימה (איוב מב ב):

יד) היפלא מה' דבר. (מג) אמר הקב"ה וכי לא אוכל להחזירכם לנערותיכם, והלא אין דבר נפלא ממני: למועד. הל' פתוחה, כלומר לאותו מועד שאמרתי לך, שנאמר למועד הזה בשנה האחרת (בראשית יז כא): אשוב אליך. אגלה שכינתי עליך בעת הזאת ותהיו חיין וקיימין, ולשרה בן:

טו) ותכחש שרה. מפני היראה: לאמר. לאברהם: לא צחקתי כי יראה. מפני קול רוח הקדש, (מד) כי בלשון דהא: ויאמר. רוח הקדש: לא כי. בלשון אלא וודאי

הערות ותקונים

לו) שכן דרך האמהות להצטנע באוהל. עיין גמרא ב"מ פ"ז ע"א הנה באוהל להודיע ששרה אמנו צנועה היתה: לז) אבל אלישע. בלקח טוב הביא וז"ל ויאמר שוב אשוב אליך, מיכן ידענו שמלאך היה שאדם אין יודע עתו שיאמר שוב אשוב, שהרי אלישע אמר לשונמית למועד הזה (מ"ב ד יז) ולא אמר שוב אשוב, ועיין רש"י עה"ת וכן הוא במדרש אגדה: לח) מכאן שבפסח נולד יצחק. סד"ע פ"ח, ר"ה י"א ע"א, ורש"י עה"ת ותוס' עה"ת ומדרש אגדה וילקוט שם ותנחומא הנדפס מכבר וירא אות י"ז בהוספת המדפיס ממנטובא: לט) א"ר יוחנן. ב"ר פמ"ח אות ט"ז וילקוט שם ולק"ט, וגם לפני המחבר היתה הגי' א"ר יוחנן במקום א"ר יצחק שהביא בעל לקח טוב, ואין ספק שהי' כתוב לפני המעתיק „אר"י" בר"ת, והציג א"ר יצחק במקום א"ר יוחנן וכן יש לתקן בהערה מ"ג בלקח טוב: מ) א"ר אסא. בב"ר הגי' א"ר אמי: מא) כלומר פסק. ב"ר שם, ועיין לקח טוב בהערה מ"ד: מב) טוחן ואינו פולט. ב"ר שם אות י"ז בשם רב יהודה; מג) אמר הקב"ה. עיין ב"ר שם אות י"ט ולק"ט: מד) כי בלשון דהא כו' בלשון אלא. וכן הביא רש"י בפי' התורה כי יראה כי צחקת, כי הראשון משמש לשון דהא נותן טעם לדבר ותכחש שרה לפי שיראה והשני משמש בלשון אלא ויאמר לא כדברך הוא אלא שחקת, שאמרו רבותינו כי משמש בארבע

ז) ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר רך וטוב: [רך]. (כה) ולא זקן וגדול: וטוב. שלישי לבטן: ויתן אל הנער. (כו) זה ישמעאל: וימהר לעשות אותו. לזרזו במצות:

ח) ויקח חמאה וחלב. אחר כך ובן בקר אשר עשה אותו ישמעאל תבשילין, (כז) מכאן שמתחלה ראוי להביא מיני חלב, ואח״כ מיני בשר, סימן לדבר יצירת העובר. שנאמר הלא כחלב תתיכני, ואח״כ עור ובשר תלבישני (עצמות) [ובעצמות] וגידין תסוככני (איוב י יא): ויתן לפניהם. בזה אחר זה, (כז*) והלחם לא הוצרך לומר, והלא דברים ק״ו, ומה חמאה ובשר שלא אמר להם הביא לפניהם, פת שאמר להם על אחת כמה וכמה, (כח) שהרי הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה: והוא עומד עליהם. (כט) עד שלא יצא ידיהן כתיב נצבים עליו, (פסוק ב), לאחר שיצא ידיהן כתיב והוא עומד עליהם, שהיו מרתתין מלפניו, וכן אתה דורש בהוציאו כל איש מעלי (בראשית מה א) שלא יכול להתוודע ברית מילתו לפני מצרים. וכן ויבאו בני אלהים להתיצב על ה׳ (איוב א ו) (ל) שהיה יום הדין והיו הסניגורין והקטינורין עומדין לפניו, ועדיין לא יצאו ידיהן, ולכך כתיב ויאמר ה׳ אל השטן מאין תבוא (איוב א ו), וכל הענין, וכל צבא השמים (עומדין) [עומד] עליו (מ״א כ יט), שהיו מלמדין עליו קטגורין על אחאב, ועדיין לא יצאו ידיהן, ולכך כתיב מי יפתה את אחאב (שם שם כ), ישמע חכם ויוסיף לקח: תחת העץ. (לא) זה האשל: ויאכלו. (לב) נראין כאוכלין וראשון ראשון מסתלק, וכל כך למה, (לג) כדי ללמוד דרך ארץ להתנהג בעיר כנמוס בני העיר, שהרי משה עלה למרום שאין שם אכילה ושתי׳ ועשה ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ושתי׳, ואלו שבאו למקום בני אדם הראו עצמן אוכלין ושותין, ליפות כחו של אברהם, ושלא להקפיח שכר יציאותיו:

ט) ויאמרו אליו. שלשתן שאלוהו, שאם היה אחד מהן שואלו עליה, הי׳ משים עצמו השוד, לאחר כך בישר מיכאל לבד: אליו. נקוד על א׳ י׳ ו׳, (לד) אר״ש בן אליעזר כל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה (לה) [אתה דורש את הכתב נקודה רבה על הכתב] אתה דורש הנקודה, וכאן נקוד א׳ י׳ ו׳, כי אברהם לאחר סעודה הי׳ עומד אחר המלאך, שנאמר והוא אחריו, והם שאלו עליו ועל שרה ויאמר אי״ו אי״ה איו

הערות ותקונים

וירא י״ח הערה ל״א, ובמדרש אגדה: כה) רך ולא זקן וגדול. עיין ב״ר שם אות י״ג ובלק״ט ובהערה ל״ב: כו) זה ישמעאל. ב״ר שם ואדר״נ פי״ג, וילקוט רמז פ״ב ורש״י ולק״ט: כז) מכאן שמתחלה ראוי להביא מיני חלב כו׳. לקח טוב, והכוונה שאברהם קיים כל התורה לכן הקדים חלב לבשר וכן איתא במדרש אגדה הביא חלב תחלה ואכלו ואח״כ הביא בשר ואכלו על הסדר של מקרא: כז*) והלחם לא הוצרך לומר. ב״ר שם אות י״ד בשם רבנן, וילקוט שם, ועיין ב״מ פ״ז ע״א, ופדר״א פל״ו, ולקח טוב: כח) שהרי הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה. ב״מ שם, ותנחומא הנדפס מכבר וירא אות ד׳ ולק״ט: כט) עד שלא יצא ידיהן. ב״ר שם אות י״ד וילקוט שם: ל) שהיה יום הדין והיו הסניגורין והקטיגורין עומדין לפניו. בס׳ מעין גנים מהשר ר׳ שמואל בן נסים אשר הוצאתי לאור (צד 4) הביאו וז״ל: ויהי היום, יום ראש השנה היה שכל בני עולם עומדים בו לפני הקב״ה כבני מרון. והבאתי שם בהערה ל״ד בשם שבלי הלקט השלם (שהוצאתי לאור) סי׳ ל״ב שהביא וז״ל וכן פי׳ רבינו יוסף קרא ז״ל בפי׳ איוב ויהי היום ויבואו בני האלהים להתיצב ויבא גם השטן בתוכם יום ראש השנה היה שכל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון וסניגורין מליצי יושר וקטיגורין מקטרגין כו׳: לא) זה האשל. לקח טוב: לב) נראין כאוכלין. ב״ר שם, וילקוט שם, וב״מ פ״ו ע״ב ורש״י עה״ת ולק״ט ומדרש אגדה: לג) כדי ללמוד דרך ארץ. עיין ב״מ פ״ו ע״ב, וב״ר שם אות י״ד: לד) אר״ש בן אלעזר כל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה ב״ר פמ״ח אות ט״ו ופע״ח אות ט׳, ירושלמי פסחים פ״ט ה״ב, במ״ר פ״ג אות י״ג, חזית פ״ז, וילקוט רמז פ״ב, ומס׳ סופרים פ״ב, אדר״נ פל״ד, ב״מ פ״ז ע״א ולקח טוב ורש״י עה״ת: לה) אתה דורש את הכתב. כן הוספתי;

(יד) לד' רוחות העולם לכנוס בו כל עובר ושב. (טו) וכשראה אותן שהפליגו וחולקין כבוד זה לזה, אמר ודאי אנשים הגונים, ואלי נשתלחו, כדי לקבל שכר עליהם, ודומה והוא עומד עליהם תחת העץ (בראשית יח ח), לקבל שכר עליהם: וירא. (טז) מה ת"ל וירא שני פעמים, אלא וירא ששכינה ממתנת עליהם, מיד וירץ לקראתם מפתח האהל. שם התחיל לרוץ עד שהגיע אליהם, באברהם כתיב וירץ לקראתם, שנדמה כעוף הפורח, אבל בלוט לא כתיב וירץ אלא ויקם (שם יט א), כאדם שהוא יגע וקם: וישתחוו ארצה. כדרך ענוים שמשתחוים לגדולים, שכן מצינו ביעקב, שנא' וישתחו ארצה שבע פעמים עד גשתו עד אחיו (בראשית לג ג), וכן בדוד, שנאמר ודוד קם וישתחו שלש פעמים (ש"א כ יא), והרבה כמותם במקרא:

ג) ויאמר אדני לשון תחינה, (יז) כל אדני האמור באברהם לשון קודש, והאמור בלוט לשון חול, והכרת אותותם כל שם שכתוב באדני והנו"ן נקמצת דע שהוא שם הנכבד, והנו"ן נפתחת לבד בלי קמץ דע שהוא חול, כלומר אדוני שלי:

ה) ואקחה פת לחם. לא אמר ככר לחם אלא פת, התיכה, (יח) שכן הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה: וסעדו לבכם. מן התורה ומן הנביאים [ומן הכתובים למדנו שהלחם סועד, בתורה כתיב וסעדו לבכם, בנביאים] כתיב סעד לבך פת לחם (שופטים יט ה), בכתובים כתיב לחם לבב אנוש יסעד (תהלים קד טו): אחר תעבורו. לאחר שתסעדו תעבורו מעלי ותלכו לדרכיכם: כי על כן עברתם (מעל עבדיכם) [על עבדכם]. כלומר בשביל שעברתם מאצלי אזדקק לכם ואקבל עליכם שכר:

ו) וימהר אברהם האהלה אל שרה. (כא) שהיתה צנועה יושבת פנימה: ויאמר מהרי. [כב] מכאן שמזרזין למזומן: שלש (סאין) [סאים] קמח סלת. (כג) קמח סתם הוא התבואה הנטחנת ולא נתנפית, סלת לאחר שנפ־שה מן הפסולת, ואין בה סיבין, וכך רמז לה שתקח ג' סאין קמח, ומהן תפרוש סאה סלת: ועשי עוגות. להאכילם לחם חמודות: ופשוטו שאין אורחים יכולין להתעכב עד שתחמיץ הבצק. (כד) ושהיה יום הפסח, ובקבלה היה שומר כל התורה, שנא' אשר שמר אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי (בראשית כו ה):

הערות ותקונים

ועיין בלק"ט וירא שם הערה י"ט: יד) לד' רוחות העולם. זה ליתא בב"ר, וכ"ה גם בלק"ט, ועיין אדר"נ פ"ז: טו) וכשראה אותן שהפליגו וחולקין כבוד. עיין ב"ר אות ט', ובערוך ערך הגן הביא נוסחא אחרת בב"ר ועיין לק"ט ובהערה י"ז: טז) מה ת"ל וירא שני פעמים. ועיין בפי' רש"י עה"ת: יז) כל אדני האמור באברהם. שביעית ל"ה ע"ב, מס' סופרים פ"ד ועיין ברש"י עה"ת ובמנחת שי: יח) שכן הצדיקים אומרים מעט. ב"מ פ"ז ע"ב תנחומא הנדפס מכבר וירא אות ד', ולקח טוב ומדרש אגדה: יט) מן התורה. ב"ר שם אות י"א, וילקוט רמז פ"ב ושו"ט מזמור ק"ד אות י"ב ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: כ) ומן הכתובים. הוספתי ונשמט ע"י שגגת המעתיקים: כא) שהיתה צנועה יושבת פנימה. בלק"ט כל כבודה בת מלך פנימה: כב) מכאן שמזרזין למזומן. אולי צ"ל מכאן שמזרזין למזרז, מכות כ"ג ע"ב אין מזרזין אלא למזרז או צ"ל למזורזין כמו שהוא בספרי נשא פיסקא א': כג) קמח סתם הוא התבואה הנטחנת כו'. סלת הוא הקמח שהוא טחון טחינה גסה, ומזה אמרו נפה שהיא מוציאה את הקמח וקולטת את הסולת (אבות פ"ה מט"ו), ועיין ב"מ פ"ז ע"א וברש"י שם, ועיין בלקח טוב אם קמח למה סולת, אלא ג' סאין היה קמח, והוציאה מהם סאה סולת, ועיין ברש"י עה"ת ובתנחומא הנדפס מכבר וירא אות ד' שלש סאים מקמח ושלש סאים מסולת וכן משמע בב"ר וכן הוא במדרש אגדה: כד) ושהיה יום הפסח. ב"ר פמ"ח אות י"ב, פרס הפסח הוה, ומובא בילקוט רמז פ"ב וכן הוא בפסיקתא רבתי פ"ו אות ה' לושי ועשי עגות שהיה פסח. וסדר עולם פ"ה, ועיין תוס' ר"ה י"א ע"א ד"ה אלא הביאו דברי המדרש ב"ר, והביאו ג"כ ור' מאיר שליח צבור יסד במעריב של פסח ומצות אפה ויאכלו בלילי חג פסח, ועיין בלקח טוב

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו. וסמך לה פרשת גילוי שכינה, (א) כי כשמל אברהם אמר לו הקב"ה עד שלא מלת היו בני אדם פחותין באין אצלך, ואם תאמר מעתה אין עוברי דרכים באין אצלך, הריני מתחיל ומבקרך, לפיכך נגלה עליו סמוך למילה בחום שמש צדקה ומרפא, אותה שעה פחדו בציון חטאים (ישעי' לג יד) פחדו חטאי הדור, ואחזו רעדה חניפים (שם). אמרו מי יגור לנו אש אכלה (שם), כאברהם שניצל מן האש ומרבק באש אוכלה אש, מי יגור לנו מוקדי עולם (שם), שעה אחת ודאי אין חפץ ברור זולתי בצדיק זה, הוא מרומים ישכון (שם שם יו), ראוי לעלות למעלה מכיפת הרקיע, מלך ביפיו תחזינה עיניך תראנה ארץ מרחקים (שם שם יז). (ב) רבותינו אנשי עיר הקודש דרשו מקרא זה באברהם, שנגלה עליו מלכו בכבודו והראהו מתן שכרו ופרענות ארץ סדום ועמורה שנתרחקו מלפניו:

וירא

[יח] א) וירא. (ג) בשביל שמל אברהם ונצטער נגלה עליו הקב"ה לבקרו: אליו. ולא לשאר הנימולים: ה'. במדת הרחמים ומרפא: באילוני ממרא. (ה) במישור של ארץ ממרא. שהמרה פנים בו (ו) כדדרשינן: והוא יושב פתח האוהל. (ז) דרך שעוברים ושבים עוברים משם: כחום היום. (ח) בשש שעות היום זמן סעודה, כי עד ארבע שעות צל צונן ושמש חום, כמו שנאמר וחם השמש ונמס (שמות יו כא), המן מחום השמש, (ט) ובשש שעות הצל והשמש חמין לפי שאין לבריות צל תחתיו. ומחצות ואילך נקרא ערבית, שנא' כי פנה היום כי ינטו צללי ערב (ירמי' ו ד). ומפורש הדבר בפרשת החורש, (י) לפי שהחימו פה המכה, לפיכך הי' יושב להחתמם, (יא) ביקש לעמוד מפני השכינה, א"ל הקב"ה סימן לבניך שיהיו יושבין בבתי כנסיות ובתי מדרשות, ואני ניצב עליהן, שנא' אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א):

ב) וישא עיניו וירא. לאחר שנגלה עליו שכינה: והנה שלשה אנשים. (יב) מיכאל גבריאל רפאל היו, אלא כששכינה עמהן קרא הכתוב אנשים כי תש חילם כבני אדם, וכשנסתלקה השכינה קראן מלאכים, ופעמים קראן אנשים לאחר סילוק שכינה, והמקום יאיר עיני עבדו לדורשן: נצבים עליו. (יג) שהי' ביתו של אברהם מפולש.

הערות ותקונים

הוא חן לו. אין ספק שהיה כתוב במדרש שם הן' לן' והוא התחלת המלות **הוא לוקח**, ואח"כ נשתבש ונעשית **הן לו**: קט) ר' יודא בשם ר' לקיש. צ"ל רבי יהושע בן לוי:

[יח] א) כי כשמל אברהם אמר לו הקב"ה כו'. ב"ר סוף פמ"ז ופמ"ח אות ט' ילקוט רמז פ"ב, והמחבר הביא כלשון הלקח טוב: ב) רבותינו אנשי עיר הקודש דרשו מקרא זה באברהם. ב"ר פמ"ח אות ו': ג) בשביל שמל אברהם. תנחומא הנדפס מכבר וירא אות ב' ותנחומא הקדום וירא אות ד' ורש"י עה"ת ולק"ט: ד) ולא לשאר הנימולים. לקח טוב: ה) במישור של ארץ ממרא. ב"ר סוף פמ"ב ר' יהודה אמר במשריא דממרא כו', ולמה נקרא ממרא שהמרה פנים באברהם, ודרש ממרא מלשון מרי: ו) כדדרשינן לעיל. לך י"ד י"ג בפסוק והוא שוכן באלוני ממרא אולם לדאבון נפשינו חסר בכ"י מן בראשית עד לך ט"ו: ז) דרך שעוברים ושבים עוברים משם. בב"ר פמ"ח אות ח', וילקוט רמז פ"ב, ולק"ט, פתח האהל פתח טוב פתחת לעוברים ושבים: ח) בשש שעות היום כו'. עיין ב"ר שם באריכות: ט) ובשש שעות הצל והשמש חמין לפי שאין לבריות צל תחתיו. בב"ר שם א"ר תנחומא בשעה שאין לבריות צל תחתיו, ועיין בפי' הרז"וו שכתב שיש לתקן שאין לבריה צל אלא תחתיו ע"ש: י) לפי שהחימו פה המכה. צ"ל לפי שהחום יפה למכה, וכן הוא בב"ר שם: יא) ביקש לעמוד מפני השכינה. ב"ר שם אות ז': יב) מיכאל גבריאל רפאל היו. יומא ל"ז ע"א, מס' ד"א פ"ג, וב"מ פ"ו ע"ב וב"ר פ"נ ועיין רש"י שבועות ל"ה ע"ב ורש"י עה"ת ולק"ט ומדרש אגדה: יג) שהיה ביתו של אברהם מפולש. ב"ר שם אות ט'

עצמן: כל זכר באנשי בית אברהם. ואפי' גרים ועבדים גדולים כולן לקח בדברים טובים אמר להם אשריכם שבחר הקב"ה בכם להיותכם תמימי גוף כמותי ולהיותכם קריבין תחת כנפי השכינה: וימל. עיקר יסוד מילת וימל, לשון מיעוך, ודומה לו ימולל ויבש (תהלים צ ו), ופרח לבנון אומלל (נחום א ד), אומללה יולדת (ירמי' טו ט), וכדומה, כך מעשה המילה שממעך וממסמס הערלה מעל העטרה וקוטף ומשליכה: וימל את בשר ערלתם. שרובם היו רווקים ולא נתמעכו ע"י אשה, לכך כתיב את בשר: בעצם היום הזה. לא שהה אברהם וגם הם לא עיכבו וכולן נזדרזו לקיים המצוה ביום שנצטוה: כאשר דבר אתו. כלומר כאותו חלום שדבר אתו אלהים, דהיינו ביום הפסח:

כד) ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו בשר ערלתו. (צז) לפי שנתמעך ע"י אשה לא כתיב ביה את בשר ערלתו:

כה) וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה בהמולו את בשר ערלתו. (צח) לפי שלא נתמעך ערלתו על ידי משכבי אשה לכך כתיב את בשר ערלתו:

כו) בעצם היום הזה. קרא יתירא הוא זה, בא לדרוש בו, כי בפסח נצטוו, ובו ביום נימול אברהם וישמעל בנו: (צט) היה לומר מל אברהם, ומה ת"ל נימול, (ק) א"ר לוי הרגיש ונצטער כדי שיכפול לו הקב"ה שכרו:

כז) וכל אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף. כולן הרגישו ונצטערו וקבלו שכר משלם: (קא) ורבותינו דרשו יו"ד שנטל הקב"ה משרי, זכתה להיות בראש יהושע, שנאמר ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג יו): היום (קב) א"ר ברכי' וש"ה לא מראש בסתר דברתי (ישעי' מח יו), אמר הקב"ה אילו מל אברהם בלילה היה כל דורו אומר שלא היו יודעין בו, שאילו היינו יודעין לא היו מניחין אותו לימול, לכך מל אותו בעצם היום, (קג) בעיצומו של יום, כדי שירגישו כל העולם, (קד) וראיתי בברייתא דר"א ששלח אברהם וקרא לשם בן נח שהיה כהן ותמים שנולד מהול, והודיעו מה שנצטוה, והוא עמד ומל את אברהם, שנא' נימול אברהם, ומשמע על ידי אחרים, ודומה לדבר כאשר הם נמולים (בראשית לד כב), (קה) ואברהם מל את ישמעאל ואת כל זכרי ביתו שנא' ויקח וגו' וימל את בשר ערלתם (בראשית יז כג), וכתיב נימולו [אתו] (שם שם כז), על ידו: (קו) תני הלך ליריד של גוים ולקח מהם בתים שדות וכרמים ועבדות ושפחות, (קז) ר' אמי בשם ר"ל (קח) לא סוף עבדים הוא לוקח אלא עבדים ערלים נמי, מפני שמכניסן תחת כנפי השכינה, (קט) ר' יודא בשם ר"ל בעא קומי ר"ל מהו ליקח מן הגוי לעבדים ערלים, אמר לו אימת תשאלני ביו"ט, או אפי' בשבת, א"ל אפי' בשבת:

נשלמה פרשת לך לך:

הערות ותקונים

מחבירו. ב"ר פמ"ז אות ו', וילקוט רמז פ"ב, ועיין מס' ד"א ריש פ"ה: לז) לפי שנתמעך. ב"ר פמ"ז אות ח' וילקוט שם: לח) לפי שלא נתמעך, שם שם: לט) היה לו לומר מל אברהם. ב"ר פמ"ז אות ט': ק) א"ר לוי הרגיש ונצטער. זה מובא בב"ר בשם ר' אבא בר כהנא, ובשם ר' לוי מובא מל את עצמו ומצא עצמו מהול, וע"ש בחדושי הרד"ל, ולפני המחבר היתה נוסחא אחרת במדרש, וכן היה כן לפני בעל לקח טוב עיין שם לך י"ז בהערה פ"ד: קא) ורבותינו דרשו יו"ד שנטל הקב"ה משרי. ב"ר ריש פמ"ז, ולקח טוב י"ז ט"ו: קב) א"ר ברכיה. ב"ר שם, וילקוט ישעיה רמז שכ"ה: קג) בעצומו של יום. פדר"א פכ"ט, ומובא בלקח טוב ורש"י עה"ת ומדרש אגדה: קד) וראיתי בברייתא דר"א. הוא בפדר"א פכ"ט בשם רבן גמליאל: קה) ואברהם מל את ישמעאל. עיין בפדר"א שם שגם ישמעאל נימול ע"י שם בן נח וע"ש בפי' הרד"ל אות ב': קו) תני הלך ליריד. ב"ר שם, וע"ז י"ג ע"א וצ"ל הולכין: קז) ר' אמי בשם ר"ל. וכ"ה בב"ר שם, ועיין בגמרא שם דף י"ג ע"ב כי אתא רבין אמר ר"ש בן לקיש, אולי צ"ל כי אתא ר' אמי. ובירושלמי ע"ז פ"א ה"א מובא בשם ר"ל לבד: קח) לא סוף עבדים הוא לוקח. בב"ר שם לא סוף דבר עבדים מהולים

(פט) על שם שצחקת על דברי. זה מן ד׳ שנקרא שמם טרם לידתן. (צ) רמז לו על עשר נסיונות ושתלד שרה לצ׳ שנה, וימול לח׳ ימים. ואברהם יולדהו לק׳ שנה: והקימותי את בריתי. אשר כרתי אתך בין הבתרים אקימנו אותו ומילה שנתתי לך, לברית עולם לזרעו אחריו. ולא לזרע ישמעאל. לפיכך נאמר לזרעו ולא ולזרעו שלא תהא ו׳ מוסיף על ענין ראשון לומר לזרע ישמעאל ולזרעו. אלא לזרעו לבד:

כ) ולישמעאל שמעתיך. מה שבקשת עליו: הנה ברכתי כבר על יד המלאכים: והפרתי אותו והרביתי אותו. מעתה במאוד יותר מלוט. מאוד יותר מנחור אחיך: שנים עשר נשיאים. (צא) שזכותן משכמת והולכת מלפני כענן בוקר שנקראו נשיאים ורוח וגשם אין (משלי כה יד). ובדברי הפשט נשיאים ממש. (צב) אבל יעקב שבטים, דבר שיש בו ממש ונטועים ועושים פירות. ושל עשו אלופים. מסורין לטבח ביום אף ה׳ ככבש אלוף יובל (לטבח) [לטבוח] (ירמי׳ יא יט): ונתתיו לגוי גדול. וק״ו לבן הגבירה:

כא) ואת בריתי. שכרתי אתך: אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת. (צג) זמן פסח לשנה האחרת ולא סבירא לי׳ כמה (צד) דדרשו רבותינו בברייתא דר״א דביום הכיפורים נימול אברהם, ודרשו גזירה שוה מן בעצם היום הזה, כתיב (וימול) [וימל] את בשר (ערלתו) [ערלתם] בעצם היום הזה (בראשית יז כג), וכתיב התם כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה (ויקרא כג כט). וקשיא להו קרא דכתיב למועד הזה בשנה האחרת, כי בפירוש קים לן שבחג נולד יצחק, והיינו למועד הזה, ועוד מעוגות מצות שאפה לשלשה המלאכים, אלא אי איכא למידרש ג״ש הכי דרשינן, כתיב הכא בעצם היום הזה וימול אברהם (בראשית י״ז כ״ו) וכתיב ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה׳ מארץ מצרים (שמות יב מא), אלמא דבפסח נימול אברהם, וליום השלישי בקרו הקב״ה עם ג׳ מלאכים, וברביעי בפסח נידונו סדום ועמורה, וכן בפסח הי׳ דבר ה׳ אליו במחזה בין הבתרים, ובליל הפסח נחלק עליו הלילה, כשנלחם עם המלכים:

כב) ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם. (צה) שהאבות חשובין כמרכבה לפני השכינה ששרה עליהם. (צו) מכאן שנפטר מחבירו צריך ליטול ממנו רשות, ואפילו גדול מקטן, שהרי כשנפטר דבר הקדוש מאברהם אמר אפטר ממך לשלום:

כג) ויקח אברהם את ישמעאל בנו ואת כל ילידי ביתו. שנולדו משפחות שטבלו: ואת כל מקנת כספו. שנולדו משפחות שקנו אותם מעוברת או שקנה הוולדות

הערות ותקונים

אמת, ותרגום אבל שרה אשתך בקושטא. וכן הביא רש״י בגמרא שם ועיין רש״י עה״ת: פט) זה מן ד׳ שנקרא שמם טרם לידתן. כ״ה בירושלמי ברכות סוף פ״א (דף ד׳ ע״א) ד׳ נקראו עד שלא נולדו ואילו הן: יצחק וישמעאל יאשיהו ושלמה. והביא שם ראיות מהכתובים. ובפדר״א ריש פל״ב הובא ששה נקראו בשמותן עד שלא נולדו וחושב גם משה רבינו ושמו של משיח, ובמכילתא בא פט״ז תנו ג׳ נקראו מפי הקב״ה: צ) רמז לו על עשר נסיונות. פדר״א שם ודורש יצחק נוטריקון, וכן נשנה בב״ר פנ״ג אות ז׳ (ושם הובא י׳ כנגד עשרת הדברות), במ״ר פי״ח אות כ״א, ובתנחומא הנדפס מכבר קרח אות י״ב, וגם רש״י עה״ת לך י״ז י״ט הביא בשם יש אומרים י׳ על שם עשרה נסיונות כו׳. וכן הוא במדרש אגדה. ובמחזור וויטרי צד 638: צא) שזכותן משכמת והולכת מלפני כענן בוקר וכו׳. עיין ב״ר פמ״ז אות ה׳ כל אלה שבטי ישראל שנים עשר אלו בני גבורה, וישמעאל אינו מעמיד י״ב, אלא אותן נשיאים, המד״א נשיאים ורוח וגשם אין, ועיין פדר״א סוף פ״ל: צב) אבל יעקב שבטים. דכתיב כל אלה שבטי יה שנים עשר (בראשית מט כח): צג) זמן פסח. עיין ב״ר פמ״ח אות י״ב, ועיין ר״ה י״א ע״א ובתוס׳ שם ד״ה אלא, וכן בפסיקתא רבתי פ״ו אות ה׳ לושי ועשי עגות שהיה פסח, וחכמי התוס׳ הביאו ג״כ ור׳ מאיר שליח צבור יסד במעריב של פסח ומצות אפה ויאכלו בלילי חג פסח: צד) דדרשו רבותינו בברייתא דר״א. הוא בפדר״א פכ״ט, ומובא בתוס׳ ר״ה שם: צה) שהאבות חשובין כמרכבה. ב״ר שם האבות הן הן המרכבה, שנאמר ויעל אלהים מעל אברהם, וכן מובא בלקח טוב, ועיין רש״י עה״ת וברמב״ן: צו) מכאן שנפטר

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו (עט) וסמך ליה אשת החן עטרת בעלה, (פ) שלקח הקב"ה יו"ד משרי, וחלקה לשתים, ונתן חציה לשם שרה, וחציה הנשארת קירב לשם בעלה:

טו) ויאמר אלהים אל אברהם. כך גזירתי שרי אינה יולדת, אבל שרה יולדת, (פא) ומעתה לא תקרא שמה שרי שרית לאומתה, אלא שרה לכל באי עולם:

יו) וברכתי. המשרת שתחת התי"ו משמיע המלה לשון עתיד, ואם הי' תחת רי"ש משמיע לשון עבר, כך בישרו וברכתי אותה בגופה: וגם נתתי. כי גזירתי מעשה היא, וכבר גזרתי להיות לך ממנה בן, שיבנה ביתיך ממנה: (פב) וברכתיה. בהשפעת הלב: והיתה לגוים. מופרשים זה מזה: מלכי. לא נאמר ומלכי להוסיף על הענין, אלא מלכי, כי פירש מה שאמר והיתה לגוים, שהיתה ממנה גוים מתחלקים למלכיות, לכך נאמר מלכי עמים ממנה יהיו:

יז) ויפול אברהם על פניו ויצחק. (פג) כבר דרשינין שתי פעמים שנפל: ויצחק בתמי', ודומה לדבר ויהי כמצחק (בראשית יט יד), צחוק עשה לי (שם כא ו), כולן לשון תימה: ויאמר בלבו. (פד) בכל מקום אתה מוצא לגבי צדיקים אל לבו, ולגבי רשעים בלבו, ומה ר"ל כאן בלבו, לפי שהי' מתמיה כעין קטנה אמנה ח"ו, ואומר הלבן מאה שנה יולד ה' פתוחה וחטופה להתמיה המלה, ודומה לו הליי תגמלו זאת (דברים לב ו). ושרה אומרת הבת תשעים תלד, (פה) שהאיש אינו מזקין ועד ק' שנה מוליד, ואשה מזקנת ואינה מתעברת לאחר שפסקה ממנה דם נדתה: הבת, ה' חטופה ונפתחת להתמיה המלה:

יח) ויאמר אברהם אל אלהים לו ישמעאל יחיה לפניך. (פו) ר' יודן בשם ר' יהודה אומר דומין דבריו של אברהם (פז) למלך שמעלה מטנא אוהבו לזמן אמר לו המלך אנה מבקש לכפול פרנסתך מטנך, א"ל לא תמלא קדים בטנך הלואי הראשונה לא תמנע ממני:

יט) ויאמר אלהים אבל. (פח) לשון אמת, ודומה לו אבל אשמים אנחנו (בראשית מב כא), כלומר באמת שרה אשתך יולדת בן של קיימא: וקראת את שמו יצחק.

הערות ותקונים

נתעטר בה והיא לא נתעטרה בבעלה, ואולי היתה הגי' לפני המחבר אשת חן במקום אשת חיל, וכוונת המפרש ששרה נקראת אשת חיל ובעלה נתעטר בה כמו שדורש במדרש משלי פל"א: פ) שלקח הקב"ה יו"ד משרי. ב"ר שם וי"ר פי"ט אות ב' ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו (דף ג' ע"ג) ולקח טוב וילקוט רמז פ"ב ובמ"ר פי"ח אות כ"א, ומדרש אגדה: פא) ומעתה לא תקרא שמה שרי שרית לאומתה, אלא שרה לכל באי עולם. ב"ר ולקח טוב וילקוט שם ומדרש אגדה. ובב"ר הגי' שרה לעצמה וצ"ל לעמה וכן הביא הילקוט שם בשם ב"ר, ובגמרא ברכות י"ג ע"א שרי היא שרה בתחלה נעשית שרה לאומתה ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו. ורש"י הביא, שרי משמע לי ולא לאחרים, שרה שתהא שרה על כל: פב) וברכתיה בהשפעת חלב. ב"ר לקח טוב וילקוט: פג) כבר דרשינן שתי פעמים שנפל. לעיל בפסוק ג' כתיב ויפל אברהם על פניו, וגם בפסוק זה כתיב ויפל אברהם על פניו, ובב"ר פמ"ו ופמ"ז דרשו שתי פעמים נפל אברהם וכנגדו ניטלה מילה מבניו ב' פעמים: פד) בכל מקום אתה מוצא. ב"ר פל"ד אות י' ופס"ז אות ח' ולקח טוב: פה) שהאיש אינו מזקין. ב"ר פמ"ז אות ג' וילקוט ולקח טוב: פו) ר' יודן בש"ר יהודה. ב"ר פמ"ז אות ד', ושם הגי' בשם ר' יהודה ב"ר סימון: פז) למלך שמעלה מטנא אוהבו. נוסחא משובשת היתה לפני המחבר בב"ר פמ"ז אות ד' ולפנינו משל לאוהבו של מלך שהית המלך מעלה לו אנונא, א"ל המלך אני מבקש לכפול אנונא שלך, א"ל לא תמלא רוחי קריר, הלואי קדמייתא לא תמנע. ופי' אנונא מזון לספוק והמלה יונית ורומית, וכן בלשון סורי ענין כלכול מזונות: פח) לשון אמת. כן מובא בלקח טוב. ובערוך ערך אבל הביא מאמר אמר להן אבל (עירובין ל"ח ע"א), ופי' אבל

דבריהן (סו*) עושין ב״ד של ג׳, ומלין אותו בפניהם, משום דמשפט כתיב ביה, והמל אותו מכסה ערותו (סז) ומברך על המילה, ומל ופורע וחוזר על בשר החופה רוב העטרה ונוטלו, ואפי׳ גוי שנולד כשהוא מהול, או שעלתה מכה על בשר ערלתו שנימל ע״י הרופא בעצמו (סח) צריך להטיף ממנו דם ברית, ולא קיי״ל כרשב״א, דלא איפלינו ב״ש וב״ה בהא, אלא בקטן בר ישראל שנולד כשהוא מהול, דאמרי ב״ה דא״צ להטיף ממנו דם ברית משום דמסתמא גוי מולים מקרי, וקיי״ל דהמודר הנאה מן הערלים מותר בערלי ישראל, והמודר הנאה מן המולים, אסור במולי גוים, משום דשייך מילה בגוי, ולאחר שמל אותו נוטל אחד מן הב״ד את הכוס ומברך בפה״ג, וברכה שניה כדלעיל, וקורא לו שם, כדמצינו באברהם אבינו שקרא לאותן שגייר אברהם לשם חניכה, כדדרשינן וירק את חניכיו, (סט) ועד שיתרפא אין טובלין אותו, וכשמטבילין אותו (ע) צריך ב״ד של שלשה להטבילו, ואומר לו כאותן הדברים הראשונים, (עא) וגוזרין את שערו, וחותכין צפרני ידיו ורגליו, ואחר שעלה מן הטבילה ממים חיים אומר ברכת הטבילה, דהכי אמרי רבנן כל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן, חוץ מטבילת גר בלבד, משום דאכתי גברא לא חזי הוא ואינו קדוש במצות, אבל שאר חייבי טבילות, כגון נדה ויולדת וזבין מברכין קודם טבילתן. (עב) ואין מטבילין את הגרים לא בלילה ולא בשבת, וגר שטבל לשם קריו, או גיורת שטבלה לשם נידתה, לא עלתה להן טבילה זאת, וחוזרין וטובלין לשם יהדות, ומברכין על הטבילה, (עג) וגר וגיורת שבאו ואמרו נתגיירנו, צריכין להביא עדות שמלו וטבלו בפני שלשה: (הנה אלה קצות משפטי המילה עם הלכותיהן ונחזור על סדר עתך) כתיב את בריתי הפר. (עד) זה המושך לו ערלה, (עה) מכאן אמרו רבותינו אסור להניח ידו כנגד פניו כדי לכבוש מילתו, מפני שממשיך ערלתו ומחפה את העטרה, ומחלל בריתו של אברהם אבינו, (עו) אבל אם בא לצאת מן המרחץ והיו שם שני ב״א או בנו או חותנו ורוצה להצניע מהם לובש כעין מכנסים ומתכסה, כי (עז) הא דרבא כד הוה נחית לנהרא זקיף, וכי סליק שחי, משום שמתקשה מחמת חום המים, ולפיכך שחי, דלא לעייני ביה, וכן רבנן דבי ר״א כי נחתי זקפו, וכי סלקי שחיין. (עח) ולא ירחץ אדם עם בנו ורבו בבית המרחץ, דכתיב מקוה ישראל ה׳ כל עוזביך יבושו (ירמיה יז יג), מה ים הזה רוחצין בו אב ובנו הרב ותלמידו ואינו בושין זה מזה, אף הקב״ה מתוודין הכל לפניו ומקבלין בתשובה ולא בושין זה מזה, ולא יודעין זה מזה, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות ב כה). אבל אם הרב צריך לבנו שישמשנו והרב לתלמידו מותר:

הערות ותקונים

אותו. עיין גמרא שם: סו*) עושין ב״ד של שלשה. וכן הביא הטור ה׳ גרים סי׳ רס״ח, וכתב מרן ב״י אע״פ שלא נתפרש בהדיא בגמרא יש ללמוד כן מטבילה כו׳, ועיין בגמרא יבמות מ״ז ע״ב, ומה שהביא המחבר דמשפט כתיב ביה, וכן הוא בגמרא שם גם צריך ג׳ דמשפט כתיב ביה וע״ש ברש״י: סז) ומברך על המילה. שבת קל״ז ע״ב: סח) צריך להטיף ממנו דם ברית. עיין בטור שם ובב״י שם: סט) ועד שיתרפא אין טובלין אותו. יבמות שם: ע) צריך ב״ד של שלשה. גמרא שם: עא) וגוזרין את שערו וחותכין צפרני ידיו ורגליו. וכן הביא הטור שם וגייז מזייה ושקיל טופרים דידים ודכרעיה, וכן הביא הרי״ף, ובוודאי הוא לשון הגאונים: עב) ואין מטבילין את הגרים לא בלילה ולא בשבת. יבמות שם: עג) וגר וגיורת שבאו ואמרו נתגיירנו. יבמות שם, ועיין בטור ובב״י שם: עד) זה המושך לו ערלה. ב״ר סוף פמ״ו, ילקוט רמז פ״ב, יבמות ע״ב ע״א, ולקח טוב: עה) מכאן אמרו רבותינו. גמרא שם: עו) אבל אם בא לצאת מן המרחץ. לקח טוב: עז) כי הא דרבא. לפנינו בגמרא נוסחא אחרת והמחבר הביא כמו שהוא בלקח טוב: עח) ולא ירחץ אדם עם בנו. פסחים נ״א ע״א: עט) וסמך ליה אשת החן עטרת בעלה. זה לקח מב״ר ריש פמ״ז, ושם מתחיל כתיב אשת חיל עטרת בע״ה, א״ר אחא בעלה

ומוציץ ומזלף ונותן עליו איספלנית. (נז) ויטמון הערלה בעפר, לקיים מי מנה עפר יעקב (במדבר כג ו), (נח) וכן מצינו אצל אברהם שקבץ את כל הערלות אל מקום אחד, והיה נראה כעין גדיש, וקראו אותו גבעות הערלות, וכשזרחה החמה עליו היה ריחו נודף, וערב לפני הקב"ה כריח קטורת. זש"ה עד שיפוח היום ונסו הצללים אלך [לי] אל הר המור ואל גבעת (הערלות) [הלבונה] (שה"ש ד ו) וכתיב (וימול) [וימל] את בני ישראל [אל גבעת] הערלות (יהושע ה ג), ונוטל כוס של ברכה (נט) ומברך בא"י אמ"ה אשר קידש ידיד מבטן חק בשארו שם וצאצאיו חתם באות ברית קודש ונו' בא"י כורת הברית, אלהינו ואלהי אבותינו קיים את הילד הזה לאביו ולאמו, ויקרא שמו בישראל פב"פ, ישמח האב ביוצאי הלציו, פלוני זה הקטן כשם שיכנס לברית, כן יכנס לתורה ולחופה ולמעשים טובים. (ס) תשתלח אסותיה דחיי ודרחמי מן קדם מרי דבשמיא לרביא הדין, דהוא צריך אסותא, כמה דאתסן מי מרה ע"י משה, וכמי יריחו ע"י אלישע, כך יתסי רביא הדין מכל מרעין בישין, בעגלא ובזמן קריב אמן, והעומדים עונים אמן. ועוד תשלח אסותיה לאימיה דרביא הדין, [דהיא צריכה אסותא, ותתסי כמא דאיתסיאו מי מרה ע"י משה וכמיא דיריחו ע"י אלישע כן תתסי בעגלא ואמרו אמן], ושותה הכוס של ברכה, (סא) ומשגרין המותר לאם הילד, דכיון שנאמרו עליו ברכות מעלי הם לאסותא. (סב) גם מצוה למעבד מושב כבוד לאליהו מלאך הברית, כדדרשינן בברייתא דר"א: (סג) המל את העבדים אומר נוסח הברכה כדלעיל, ומוהל ופורע וחוזר על בשר החופה רוב העטרה, ונוטלו ועומד על רגליו ומברך על הכוס כפה"ג, ואח"כ בא"י אמ"ה אקב"ו למול את העבדים, ולהטיף מהם דם ברית, שאלמלא דם ברית, לא נתקיימה שמים וארץ, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה), בא"י כורת הברית: (סד) מי שבא להתגייר, אומרים לו מה ראית להתגייר אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דחופין סחופין ומטורפין, ויסורין באין עליהם, אם אומר יודע אני, וע"מ כן אני בא, מקבלין אותו, (סה) ואי פריש יפרוש, מפני שהגרים קשים לישראל כספחת בבשר החי, שנאמר ונלוה (עליהם הגר) [הגר עליהם] ונספחו על בית יעקב (ישעיה יד א), (סו) ומודיעין אותו מקצת מצות קלות, כגון לקט שכחה ופאה, משום שבן נח נהרג על שוה פרוטה שלא ניתן להשבון, ומודיעין אותו עונשין של עבירות, כגון כרת על אכילת חלב, סקילה על חילול שבת, ומודיעין אותו מתן שכרן של מצות, ואין מרבין עליו, ואין מדקדקין עליו, שנא' ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה (רות א יח), קיבל

הערות ותקונים

והוא סוף פ"ד (דף ל"ה ע"ג): נו) ת"ר המוהל אומר. שבת קל"ז ע"ב: נז) ויטמון הערלה בעפר. פדר"א פכ"ט, ועיין אור זרוע ה' מילה סי' ק"ז בשם ס' המקצועות: נח) וכן מצינו אצל אברהם. עיין ב"ר פמ"ז אות ז', ובשה"ש רבה פ"ד פסוק עד שיפוח היום, ובפדר"א שם, ועיין בתנחומא וירא אות ד' ובהערה כ"ב: נט) ומברך. שבת קל"ז ע"ב: ס) תשתלח אסותא. כן מובא בסדר רב עמרם גאון ז"ל דף נ"ב ע"ב ובחדושי אנשי שם על המרדכי סוף יומא, ובמהרי"ל ה' מילה, והביאו בשם הירושלמי ואין זכר מזה בירושלמי, והאו"ז ה' מילה סי' ק"ז הביא זה בשם רבינו שמואל בר נטרונאי זצ"ל שהביא זה בשם ירושלמי: סא) ומשגרין המותר לאם הילד. עיין בסדר ר' עמרם גאון שם ולמה לאמו של תינוק כו': סב) גם מצוה למעבד מושב כבוד לאליהו כדדרשינן בברייתא דר"א. הוא בפדר"א פכ"ט. ובשבלי הלקט השלם ה' מילה סי' ו' הביא וז"ל מצאתי בהלכות גדולות של ר' שמעון קיירא ז"ל ונהוג רבנן למעבד כסא כבוד בברית מילה משום כבודו של אליהו דמיתקרי מלאך הברית, כדתניא בברייתא דר"א בענין שנאמר קנא קנאתי לה' צבאות כו', ומכאן נהוג רבנן למעבד כסא כבוד למלאך הברית דהוא אליהו זכור לטוב. ולפנינו בפדר"א הגי' מכאן התקינו חכמים שיהיו עושין מושב כבוד למלאך הברית, ועיין טור יו"ד סי' רס"ה: סג) המל את העבדים. עיין מה שכתבתי על זה באריכות בלקח טוב לך י"ז י"ג הערה נ"א ואין להכפיל הדברים: סד) מי שבא להתגייר. יבמות מ"ז ע"א: סה) ואי פריש יפרוש. שם שם ע"ב: סו) ומודיעין

לא נראה בזמנו. (מד) דקיי״ל כר״א בר צדוק, (מה) ובישראל מקדשין את המועדות אפי׳ שוגגין אפי׳ טועין הרי הן קדושין וקבועין, ואין אדם יכול לומר בד״א בנביאים הראשונים כגון משה ואהרן יהושע והזקנים והנביאים, אבל בדורות האחרונים אין יכולין לחדש תיקון, שהרי הוא אומר ה׳ אשר עשה את משה ואת אהרן (ש״א יב ו), ומצינו שחזקיה כתת נחש הנחושת אשר עשה משה, (מו) ואנשי כנסת הגדולה הוסיפו שלישית השקל על מחצית השקל אשר צוה ה׳ את משה, ואלמלא שקשה להאריך בדברים, יש לגדור מן התורה, ומן התלמוד, שיכולין חכמי הדורות ויודעי השם לחדש תיקון לפי הנראה להם, לפיכך תיקן ר״א הגדול וחבריו את הדחיות, ור״נ מסר סוד העיבור, כאשר קיבל מבית אבי אבא בקבלה מאנשי כנסת הגדולה תלמידי חגי זכריה ומלאכי. (מז) ומילה דוחה את השבת מק״ו מצרעת, ומה צרעת דוחה את העבודה, ועבודה דוחה את השבת, מילה דוחה אותה פי׳ את הצרעת, שבת נידחית מפני העבודה, אינו דין שהמילה תהא דוחה אותה, פי׳ את השבת, ומנלן דעבודה דוחה את השבת, דכתיב וביום השבת שני כבשים (במדבר כח ט), ומנלן דצרעת דוחה את העבודה, שאם היה מצורע נדחה קרבן פסחו מן י״ד ניסן לי״ד אייר, ומנלן דצרעת נדחה מפני מילה, הא כתיב ביה השמר בנגע הצרעת (דברים כד ח׳), דכתיב ימול בשר ערלתו (ויקרא יב ג), אע״פ שיש שם בהרת: (מח) כל צרכי המילה שאפשר לעשותן מערב שבת אין מחללין עליהם את השבת, וה״מ אותן דלקמיה מילה, אבל לבתר מילה מחללין מפני הסכנה, ולא מבעיא מילה דדחיא את השבת, (מט) מל ולא פרע כאילו לא מל. (נ) וחוזר על ציצין המעכבין ושאינו חוזר ונוטל על שאינו מעכבין שאם פרע ולא נטל ציצין המעכבין הוא ענוש בשוגג מפני שנראה כעושה חבורה ובר מילקא הוא, (נא) ומצוה למצוץ את הדם, ואפילו בשבת, ומאן דלא מייץ מעברינן ליה. (נב) ומאן דמרתתן ידי אינשי לא בידים נהוריה אסור למימהל שמא יעשנו שפכה, (נג) וקטן שמת קודם שנימול אין מחתכין ערלתו, שנאמר ואתה בריתי תשמור (בראשית יז ט), (נד) וכיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות, שנא׳ במתים חפשי וגו׳ (תהלים פח ו), ואין לומר כדי לזכותו לחיי עוה״ב אינו צריך, (נה) דה״ג בתלמוד ירושלמי במס׳ שבועות דפליגי התם רבנן ור״א, ואמר ר״א דאפי׳ נפלים של ישראל באין לחיי עוה״ב, והלכתא כר״א דהוא בתרא. (נו) ת״ר המוהל אומר בא״י אמ״ה אשר קב״ו על המילה, והאב אומר בא״י אמ״ה אקב״ו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, והעומדים שם עונים כשם שהכנסתהו לברית כן תכניסהו לתורה ולחופה ולמעשים טובים, והמוהל פורע

הערות ותקונים

מד) דקיי״ל כר״א בר צדוק. לא מצאתי עוד למה כוון: מה) ובישראל מקדשין את המועדות. עיין לקח טוב שם דף ל״ט ע״ב: מו) ואנשי כנסת הגדולה הוסיפו שלישית השקל על מחצית השקל. דכתיב והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה (נחמיה י לג): מז) ומילה דוחה את השבת. שבת קל״ב ע״א: מח) כל צרכי מילה. שם קל״ג ע״א: מט) מל ולא פרע. שם קל״ז ע״ב: נ) וחוזר על ציצין. עיין שבת קל״ג ע״ב: נא) ומצוה למצוץ את הדם. שם שם: נב) ומאן דמרתתן ידי אינשי. לא בידים נהוריה. המאמר משובש ומצאתי הובא לנכון בס׳ האספות כתב יד סי׳ שפ״ט (עיין מבוא סי׳ ח׳ אות א׳) ונדפס גם בס׳ כללי המילה לר׳ גרשום ב״ר יעקב הגוזר עפ״י ס׳ האספות (עיין מבוא שם אות ב׳) ושם נאמר לנכון זקן דמרתתן ידיה והוא הדין בחור, אי נמי דלא בריין נהוריה, אסור למימהל שמא יעשנו כרות שפכה: נג) וקטן שמת קודם שנמול אין מחתכין ערלתו. עיין אור זרוע ח׳ מילה סי׳ ק״ד שהביא ששאל רש״י מרבינו נתן על קטן שמת קודם שמונה ימים אם צריך לחתוך בשר ערלתו לאחר מותו, וכנראה ראה המחבר את התשובה, והפוסקים הביאו בשם רב נחשן גאון שמלין אותו על קברו, וכן הביא הרא״ש פ״ג דמ״ק סי׳ קל״ה, ועיין הגהות מיימוניות פ״א מה׳ מילה אות י׳: נד) וכיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות. שבת ל׳ ע״א וקנ״א ע״ב: נה) דה״ג בתלמוד ירושלמי במס׳ שבועות. צ״ל במס׳ שביעית

ברכת המילה, והרי הוא כישראל מהול לכל דבריו. (לה) ובשעה שמכירין בו שהוא מחול קוראין לו שם בפני עשרה, ואם אין שם עדה קורין בפני שנים. (לו) וישראל שמתו אחיו מחמת מילה אין מלין אותו אם הוא אדמדם עד שיבלע בו דמו, ואם הוא ירוק עד שיפול בו דמו, שנאמר אשר יעשה (אותו) [אותם] האדם וחי בהם (ויקרא יח ה) ולא שימות בה. (לז) וכי מהלינן בין מילה בזמנה בין שלא בזמנה בין לגרים בין לעבדים, אין מלין אלא ביום, שנא' וביום השמיני ימול (שם יב ג). (לח) תנן קטן נימול לח' לט' לי' ולי״א ולי״ב, לא פחות ולא יותר. כיצד כדרכו נימול לשמונה, נולד בין השמשות בחול נימול לתשעה מפני הספק, נולד בין השמשות בערב שבת נימול לעשרה, לפי שיום שבת ספק יום ח' או ספק יום ט' היא, ומספק לא מחללינן את השבת, לפיכך נימול לעשרה שהוא אחד בשבת, נולד בין השמשות ערב שבת וחל יו״ט שני של גליות להיות באחד בשבת, נימול לאחד עשר, שאחר שנידחית מילה בזמנה, כשם שאין מחללין שבת מספק, כך אין מחללין יו״ט מספק, לכך נימול לי״א, שהוא שני בשבת, נולד בין השמשות ערב שבת וחל יום ט״ו ראשון של פסח, או י״ט ראשון של שבועות, או של חג להיות באחד בשבת, נימול לשנים עשר, שהוא שלישי בשבת, שכשם שאין מחללין יו״ט הראשון משום ספק, כך אין מחללין יו״ט שני מספק: (לט) יש להשיב כי משנתינו קודם תקנת הדחייה נשנית, ורבנן בתראי תקנו דחיות, כמו שהזכרנו בתחלת שכל טוב, ולמה תקנו לא אד״ו ראש, שאם אינו קובע יו״ט א' ר״ה לשנה הבאה, יהיה ר״ה ביום ד' שאין בין ר״ה לר״ה אלא ד' ימים בלבד, ועד ועד בכלל, ואם השנה מעוברת מרחשון וכסליו כסדרן, חמשה, וכשר״ה חל ביום ד', נמצא יוה״כ ביום ו', ונמצאו שבתות סמוכות זו לזו, ומת שנפטר ערב יו״כ עם חשיכה מוטל על פני האדמה עד מוצאי שבת, והרי מבאיש ומתבזה על הבריות, וכשחל ר״ה ביום ו' יו״כ ביום א', ונמצאו גם סמוכות לבזיון המת, וגדול כבוד הבריות שדוחה את ל״ת שבתורה, להכי תקנו שלא יהא ריה באד״ו, ומשום תקנה איתיה (מ) כדאמרינן במס' ר״ה, (מא) ואל יאמר קטן האמונה הלא שמבראשית היו מקדשין על פי הראיה בכל יום לעת שהלבנה נראית ואין חידושה תיקון הדחיות, כי יש להכחיד שאלתו תחת לשונו, (מב) שנא' אלה מועדי ה' אשר תקראו אתם (ויקרא כג לז), שקידוש מועדים תלוין, ואפי' בימי הנביאים לא הלכו אלא אחר קידוש ב״ד, שנאמר החודש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ב), כזה ראה וקדש, (מג) שאין הדבר תלוי בראיית לבנה, אלא בקידוש ב״ד [על פי חשבון, שיהיו ב״ד] מעיינין ואומרים מקודש מקודש החודש, וכתיב תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגינו כי חק לישראל הוא (תהלים פ״א ד), תחלה, ואח״כ משפט לאלהי יעקב (שם), וכתיב זאת עולת חדש בחדשו (במדבר כח יד), בחידוש קבועו בין נראה ובין לא נראה מקריבין קרבנו בזמן קבועו, אפס כי אם

הערות ותקונים

המילה, ור' יונה כתב שצריך לברך עיין בקרבן נתנאל שם: לה) ובשעה שמכירין בו כשהוא מהול קורין לו שם בפני עשרה. בשבלי הלקט השלם הל' מילה הביא בשם רב צמח גאון מצות מילה בעשרה: לו) וישראל שמתו אחיו מחמת מילה. עיין שבת קל״ד ע״א: לז) וכי מהלינן כו'. אין מלין אלא ביום. יבמות ע״ב סע״א ועיין שבת קל״ב ע״א ובתוס' שם ד״ה ההיא: לח) תנן קטן נימול לח'. שבת קל״ז ע״א במשנה: לט) יש להשיב כי משנתינו קודם תקנת הדחייה. עיין לקח טוב לך י״ז י״ג (דף ל״ט ע״א): מ) כדאמרי' במס' ר״ה. דף כ' ע״א: מא) ואל יאמר קטן האמונה הלא שמבראשית היו מקדשין עפ״י הראיה. לקח טוב שם דף ל״ט ע״ב: מב) שנאמר אלה מועדי ה'. בלקח טוב שם הערה ל״א כתבתי בקרא ליתא למלת אלה וציינתי ויקרא כ״ג ב' אולם טעות היה בידי כי כוון לקרא ויקרא כ״ג ל״ז: מג) שאין הדבר תלוי בראיית לבנה. לקח טוב שם, ועיין רבינו בחיי פ' בא מה שהביא בשם רבינו חננאל, ועיין יסוד עולם מאמר רביעי פ״ו:

מעוברת ע"מ להטבילה וילדה: מכל בן נכר. מכל עם ולשון: אשר לא מזרעך הוא. כ"ש זרעך שהוא עיקר שנמול לשמונה:

יג) המל ימול. (כא) גם זה המל חסר ו'. לדרוש כן. וכל ימול אשר היו"ד בחירק המלה (כב) לשון יתפעל. כלומר קרי ביה כל מי שאינו בכלל גוי ימול. (כג) ואפי' בת ישראל ימול את אחרים. וכה"א ותקח צפורה צור ותכרת את ערלת בנה (שמות ד כה). ולהוציא את הגוי שאינו נימול שלא ימול אחרים. אמר המל ימול. והגוי אינו בכלל גמולים. וכה"א כי כל הגוים ערלים (ירמיה ט כה): יליד ביתך. זה שלקח ישראל שאינה מעוברת ע"מ שלא להטבילה. שהרי היא גויה גמורה. ומגעה עושה יין נסך. ואם בן ברשות ישראל אינו מוהלו לשמונה. אלא לאחר שמונה. שהרי הוא גר. ומאי שנא יליד בית ומקנת כסף דקרא. אלא שאותן לידתן בקדושה. לפיכך (כד) נימול לח'. אלא לאחר זמן כגרים בעלמא: ומקנת כסף. לאחר שמונה ימים זה שקנה שפחה מעוברת ע"מ שלא להטבילה וילדה נימול לאחר שמונה: והיתה בריתי בבשרכם. כמשפט הזה לברית עולם אשר לא תשונה:

יד) וערל זכר. כדדרשינן. אפס דרך הפשט מדבר על אפנו. כי עד כאן הזהיר. ועכשיו בא לענוש כרת. וערל זכר אשר לא מלוהו אבותיו ולא מל את עצמו לכשהגדיל ונכרתה הנפש ההיא המזידה. ונכרתה עריריי מת בלא יומו. אע"פ שהאב והאדון חייבין בבן ובעבד למולו אם לא מלו הרי עובר בעשה. אבל אינו בכרת. אלא על ערלת הגוף עצמו: את בריתי הפר. (כה) זה המושך לו ערלה לאחר שנימול: ורבותינו דרשו ובן שמונת ימים ימול לכם. (כו) ואפי' אם חל שמיני שלו בשבת דוחה את השבת. (כז) וכל שאמו טמאה לידה כגון כהנת ולויה בת ישראל והגיורת ומשוחררת ממזרת ונתינה ושתוקית ואסופית ושפחה שטבלה כולן נימולין לשמונה ומילתם דוחה שבת. (כח) ויצא דופן ומי שיש לו שתי ערלות נימול לשמונה. ואפי' דיוצא דופן אין אמו טמאה לידה. אבל לחלל עליהם את השבת (כט) פלוגתא דרב הונא ורב חייא בר אבא. (ל) והיכא דמשתמע קול הולד בין השמשות ולא נולד עד שחשיכה. אין מילתו דוחה את השבת. דודאי הוציא ראשו (לא) חוץ לפרגוד בין השמשות והוה ליה נולד דאי לא הוציא ראשו לא הוה מצייץ דכמה דאיתא במעי אמו פיו סתום וטבורו פתוח. ולפיכך זמן מילתו ספק הוא. וכל מילה ספק אינו דוחה את השבת. (לב) והיכא דנולד מהול אין צריך להטיף ממנו דם ברית. (לג) דתניא ימול בשר ערלתו. ערלתו ודאי דוחה את השבת ולא הנולד כשהוא מהול דוחה את השבת. ולא אנדרוגינוס דוחה את השבת. שב"ש אומרים צריך להטיף ממנו דם ברית. וב"ה אומרים אין צריך להטיף ממנו דם ברית. (לד) ולא לברך

הערות ותקונים

כא) גם זה המל חסר וי"ו. לפנינו מלא ועיין לעיל הערה ט"ו: כב) לשון יתפעל. וכן הביא רש"י ימול לשון יפּעל. והביא הרב החכם הגדול מהר"א בערלינר בזכור לאברהם בכ"י הגי' יתפעל: כג) אפילו בת ישראל ימול את אחרים. עיין לקח טוב י"ז הערה י"ב: כד) נימול לח'. כאן חסר קצת בכתב יד: כה) זה המושך לו ערלה. יבמות ע"ב ע"א וב"ר סוף פמ"ו: כו) ואפילו אם חל שמיני שלו בשבת. שבת קל"ב ע"א: כז) וכל שאמה טמאה לידה. שבת קל"ה ע"א: כח) ויצא דופן ומי שיש לו שתי ערלות. שם שם ע"ב ופירש"י שתי ערלות שני עורות זה על זה: כט) פלוגתא דרב הונא ור' חייא בר אבא. בגמרא שם הגי' ורב חייא בר רב: ל) והיכא דמשתמע קול הילד. נדה מ"ב ע"ב: לא) חוץ לפרגוד. בגמרא שם חוץ לפרוזדור. ובשאילתות סוף פ' לך הביא ג"כ חוץ מן הפרגוד: לב) והיכא דנולד מהול אין צריך להטיף ממנו דם ברית. שבת קל"ה ע"א. וע"ש בתוס' ב"ה לא נחלקו: לג) דתניא. שבת קל"ד סע"ב וע"ש ברש"י: לד) ולא לברך ברכת המילה. עיין בהרא"ש פי"ט בשבת סי' ה' שהביא בשם רב האי גאון שאין מברכין על

(ירמיה ו י). ערלת הפה, דכתיב ואני ערל שפתים (שמות ו יב). ערלת הלב, דכתיב וכל בית ישראל ערלי לב (ירמיה ט כה), וכתיב ומל ה' אלהיך את (ערלת) לבבך ואת לבב זרעך (דברים ל ו): והיה אברהם יושב ומתמה ואמר אם אמול מן האוזן הריני בעל מום, ואם מן הפה הריני בעל מום, ואם מן הלב הריני מת, ולא היה מבין ערלת הגוף, עד שפי' לו הקב"ה, (י) אמר ר' תנחומא (יא) מסתברא להדא קרא וערל זכר, וכי יש ערל נקבה אלא ממקום שניכר אם זכר אם נקבה משם ימול: ויפל אברהם על פניו. (יב) ר' פנחס בשם ר' לוי אמר ב' פעמים נפל על פניו, וכנגדן ניטלה מילה מבניו, א' במצרים, ואחר במדבר, במצרים בא משה ומלם, שנא' ואראך מתבוססת בדמיך (יחזקאל טז ו), (יג) דם מילה ודם פסח, במדבר בא יהושע ומלם, שנאמר ושוב מול את בני ישראל שנית (יהושע ה ב):

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו כי לא הפסיק הענין, אלא שדבר הקודש מרויח לאברהם אולי יבין מהיכן ימול, וכיון שמרמזו ולא נרמז, שנה הדיבור ופירש לו, (יד) אמר לפניו רבש"ע אם חביבה לפניך המילה למה לא נתתה לאדה"ר, א"ל אני ואתה דיי בעולם, ואם אין מקבלה דיי עד כאן, ודיי לערלה עד כאן, והמילה תהא ענומה, אלא רצוני שתקבלי עליך, לפיכך שנה לו בדיבור:

ט) ויאמר אלהים לאברהם. לא רציתי ליתנה אלא לך: ואתה את בריתי תשמור, אתה וזרעך אחריך לדורותם. לדרתם חסר ו', שרוב דורותיו ביטלו מעליהם:

י) זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם. אתה והגרים וילידי ביתך ומקנת כספך הנמצאים עמך ברשותך הם ולא לזרעם אלא אתה ובין זרעך אחריך המול לכם כל זכר. (טו) המל חסר ו', (טז) לפי שניתנה להם בלא פריעה עד שנצטוה למשה במצרים: כל זכר. במקום זכרות, כדי שיצא טפת זרע ממקום מילה:

יא) ונמלתם את בשר ערלתכם. (יח) מי שלא מלו אותו בקטנותו ימול את עצמו, (יט) והיה לו לומר ומלתם, כדכתיב ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י טז), ולמה הוסיף נ', לדרוש בה שהערלה היא כנמי על הבשר, אם נטלה הרופא הרי הבשר מעלה ארוכה, ואם לא, נהפך לטרייה, כלומר ונמי לתמם, שהיא תלויה בבשר ואינו מעיקר הגוף: והיה לאות ברית ביני וביניכם. שיכירו אתכם כל הגוים, כי אתם זרע ברך ה':

יב) ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר. כל מי שאמו טמאה לידה, כגון בת ישראל וגיורת ושפחה משוחררת ימול לשמונה: לדורותיכם. בכל דור ודור: יליד בית. (כ) שלקח ישראל שפחה ע"מ להטבילה ונתעברה ברשותו וילדה: ומקנת כסף. שלקח ישראל שפחה

הערות ותקונים

ופדר"א פכ"ט: י) א"ר תנחומא. ב"ר שם: יא) מסתברא להדא קרא. בב"ר שם הגי' מסתברא הדא מקרא ובהתחלת המאמר שם נאמר מקרא אמר, והכוונה הפסוק אומר, וכן מסתברא הדא מקרא הכוונה ג"כ כן, אבל בוי"ר שם הגי' נגדא אמר מסתברא דנגרא, ופי' המ"כ שם חכם: יב) ר' פנחס בש"ר לוי. ב"ר שם אות ו', והראיות מהכתובים הוסיף המחבר: יג) דם מילה ודם פסח. עיין פדר"א פכ"ט ר' אליעזר אומר וכי מה ראה הקב"ה לומר שני פעמים בדמיך חיי, אלא אמר הקב"ה בזכות דם פסח ודם מילה תגאלו ממצרים: יד) אמר לפניו רבש"ע. ב"ר שם במאמר שלפניו אות ג': טו) המל חסר וי"ו. בכל הספרים מלא וי"ו, ועיין ב"ר פמ"ז אות י"ב המול ימול מכאן למוהל שיהיה מהול, וכתב המ"כ המול ימול קרי ביה המל ימול יהא נמול עכ"ל. ועיין ע"ז כ"ז ע"א כתב רש"י המול ימול קרי ביה המל ימול מי שהוא מהול ימול אחרים ועיין לקח טוב י"ז ט' ובהערה ט': טז) לפי שניתנה להם בלא פריעה. עיין יבמות ע"א ע"ב לא ניתנה פריעת מילה לאברהם וע"ש בתוס': יח) מי שלא מלו אותו בקטנותו. לקח טוב י"ז י"א: יט) היה לו לומר ומלתם ולמה הוסיף נו"ן כו'. עיין רש"י עה"ת שכתב ונמלתם כמו ומלתם והנו"ן בו יתירה כו', ועי' בראב"ע: כ) שלקח ישראל שפחה. עיין שבת קל"ו ע"ב וברש"י שם שהביא גי' השאלתות:

ירויחו דורשי הפרשה וישכילו (עה) וסמוך ליה ראיית בכורה בראשיתה, שאין פסולת אלא עוקצה, ואינה נכשרת לאכול אלא בבישולה, וצוה המלך להנטל עוקצה ולהכשר לפניו. ולמה המתין לצוותו עד צ״ט שנים לאחר שנצרר דמו כדי להפליא נסיון עמו, צא ולמד מקנמון מה קנמון זה כל מה שאתה מזבלו ומעדרו הוא מוציא פירות, אף כך אברהם פושט את קמטיו והרגיש את דמו ועורר תאוותו, לאחר זקונו ציוה לימול, כדי שיצא יצחק מטפה קדושה:

[יז] א) ויהי אברם בן תשעים שנה ותשע שנים. מה ת״ל שנה ושנים, שעתיד לחזור לעולמו כבן תשע שנים, ולא רצה הקב״ה שיבא לק׳ שנה במומו: וירא ה׳ אל אברם. הראהו כבודו בראיית נשמה: ויאמר אליו אני אל שדי. (א) שאמרתי לשמים וארץ אל תתמתחו עוד שדי לכם בכך, וכנון כן אני גוזר לערלתך די ופתח תחת השין של שדי, כאילו היא סגול (ב) כגון בשַׁגם (בראשית ו׳ ג), כמו בשֶׁגם: והיה תמים. (ג) בגופך מעתה, כי עד עכשיו היה בך מום:

ג) ויפול אברם על פניו. (ד) לפי שלא היה מהול לא יכול לעמוד כנגד הדיבור: וידבר אתו אלהים לאמר. כך דיני עליך לאמר לאנשי ביתו ומקנת כספו:

ה) ולא יקרא עוד את שמך אברם. (ה) וכל הקוראך מעתה אברם עובר בלא תעשה: והיה שמך אברהם. גם לעבור בעשה: כי אב המון גוים נתתיך. כך גזרתי עליך, ונזרתי מעשה הוא:

ו) והפרתי אותך במאד מאד. כדדרשינן לעיל: ונתתיך לגוים, מופרשים מזה לזה, ו׳ המוסיף משמשת לשון עתיד: ומלכים ממך יצאו. מעתה:

ז) והקמתי את בריתי. שכרתי אתך בין הבתרים, אקיימנה לך ולזרעך אחריך לדורתם, שאזכרנה בכל דור ודור:

ח) ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך. הארץ שאתה מתגורר בה עכשיו, ולא חברון ובית אל ומקומות מסעך בלבד, אלא את כל ארץ כנען, ולא לשום נירות, אלא לאחוזת עולם, על מנת שהייתי להם לאלהים מיוחד, ואם אינם מקבלים אלוהותי לא ינחלו כלל:

(ו) ורבותינו דרשו ויהי אברם בן תשעים שנה ותשע שנים, למה המתין עם מצות מילה עד צ״ט שנה, (ז) שלא לנעול דלת בפני גרים, שימולו כל זמן לבא תחת כנפי השכינה: והיה תמים. (ח) שאין בך מום אלא הערלה בלבד: ואתנה בריתי ביני ובינך. (ט) ר׳ עקיבא אמר ד׳ ערלות הן, ערלת האוזן, דכתיב הנה ערלה אזנם

הערות ותקונים

עיין ברש״י ורמב״ן: עה) וסמוך לו ראיית בכורה בראשית, שאין פסולת אלא עוקצה כו׳ עיין ב״ר פמ״ו רמז פ׳ ותנחומא לך אות כ״א:

[יז] א) שאמרתי לשמים וארץ כו׳. ב״ר פמ״ו אות ג׳, תנחומא הקדום לך אות כ״ה, ועיין חגיגה דף י״ב ע״א, ופדר״א פ״ג, ורש״י עה״ת ולקח טוב וברמב״ן: ב) כגון בשגם כמו בשגם. וכן הביא רש״י בפי׳ על בשגם שהוא כמו בסגול, וע״ש ברמב״ן: ג) בגופך מעתה, כי עד עכשיו היה בך מום. עיין ב״ר שם ותנחומא לך אות כ״ה ורש״י עה״ת ולקח טוב וע״ש הערה ב׳: ד) לפי שלא היה מהול. פדר״א פכ״ט ותנחומא לך אות כ״ז ולקח טוב: ה) וכל הקוראך מעתה אברם עובר בלא תעשה. ברכות י״ג ע״א ב״ר פמ״ו אות ז׳ ופע״ח אות ג׳, ילקוט רמז פ״א ולקח טוב ומדרש אגדה, וירושלמי ברכות פ״א דף ג׳ סע״ד: ו) ורבותינו דרשו. ב״ר פמ״ו: ז) שלא לנעול דלת בפני גרים. ב״ר שם אות ב׳, ועיין בתנחומא הקדום לך אות כ״ד ד״א למה מל בן צ״ט, ללמד לגרים שאם בקש גר להתגייר שלא יאמר זקן אני, מעכשיו איני מתגייר, למד מאברהם שמל בן תשעים ותשע שנה, וע״ש בהערה רכ״ח: ח) שאין בך מום אלא הערלה בלבד. ב״ר שם אות ד׳: ט) ר׳ עקיבא אומר. ב״ר שם אות ה׳ ומובא בילקוט רמז פ״א, ויי״ר פכ״ה אות ו׳,

כלום, אם גרשה או ליורש כשנתארמלה והיא שאוכלה דרך כבוד. אבל אם לא אכלם דרך כבוד ישבע כמה הוציא ויטול: (סז) ושומרת יבם שנפלו לה נכסים מוכרת ונותנת וקיים מתה נכסיה בחזקת יורשיה וכתובתה בחזקת יורשי הבעל נכסים הנכנסין והיוצאין עמה בחזקת יורשי האב ויורשי הבעל הן קוברין אותה מפני שהן יורשין כתובתה. ואם הביאה אשה לבעלה כלי כסף וכלי זהב ובגדים וכל מיני מטלטלין ונתארמלה או נתגרשה כל דבר שמוצאה בעין נוטלת הדבר עצמו משום בית אביה ואם רצתה נוטלת דמים ומה שכלה והולך אינה משתלמת כלום וכן מעות ודבר סחורה או שום ממון שהכניסה לו והיה הבעל נושא ונותן באותן ממון ונתארמלה או נתגרשה נוטלת הקרן והריוח לבעל או ליורשיו ואם כלה הקרן אינה משתלמת כלום. כל זה שאמרנו שאינה משתלמת כלום מה שהביאה כשלא כתב אותן הנכסין בכתובה כגון שמעריכין וכותבין ודין נדוניא דהנעלת ליה ממון כך וכך, אבל אם נכתב בכתובה שמם הוי צאן ברזל ומשתלמת הקרן ממקרקעי. במה דברים אמורים באשה שתבעה גט ויוצאת מתחת ידי בעלה אבל הוציאה הוא שלא לרצונה מגבין לה ב״ד כל מה שהביאה אצלו וכל מה שכתב לה בכתובתה וכן כשנתארמלה ממקרקע ומזיבורית: (הנה נזרנו בקצת דרכי נדני הבנות על גב שפחת מלוג של גברת אמנו שרה ועתה נחזור להלכתינו על סדר חוסן) ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה מקץ עשר שנים. (סח) מכאן שנו רבותינו נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל מפריה ורביה (סט) אלא כופין אותו עד שיאמר רוצה אני ומגרשה ונוטלת כתובתה: לשבת אברם בארץ כנען. (ע) ללמדך שאין ישיבת חו״ל עולה מן המנין. (עא) לפיכך אם חלה הוא. או שחלתה היא. או שנחבשו בבית האסירים. אינו עולה מן המנין. (עב) גירשה ראשון מותרת לינשא לשני. אף שאין לו בנים. שהה עמה עשר שנים ולא ילדה. תצא ותטול כתובה. אבל לשלישי לא תנשא אלא אם יש לו בנים. ואם נשאת למי שאין לו בנים תצא בלא כתובה. ואם נתעברה והפילה בתוך עשר שנים מונים לה עוד עשרה שנים משעה שהפילה כמשפט הראשון. ואם הפילה ג״פ זה אחר זה יוצאת מיד ונוטלת כתובה. ואם הוא אומר ג׳ פעמים הפילה והיא אומרת ב׳ פעמים נאמנת:

טו) **ותלד** הגר לאברם בן. עכשיו ילדה. אבל בעיבור ראשון הפילה (עג) כדדרשנו: ויקרא אברהם שם בנו (הנולד לו) [אשר ילדה הגר] ישמעאל. מן הראוי היה ששרה תקרא לו שם כדרך כל הגבירות שקוראים שם לבני שפחותיהן. כדמצינו ברחל שאמרה ואבנה גם אנכי ממנה (בראשית ל ג). והיא קראה שם לבני בלהה. וכן לאה קראה שם לבני זלפה. וכן נעמי היא ושכניה קראו שם לעובד בן כלתה. שנא׳ יולד בן לנעמי (רות ד יז). ולכך כפל הפסוק ותקראנה ב״פ. מלמד שעל פיה של נעמי קראו לו עובד. (עד) ושרה למה לא קראתה לו שם כדבר המלאך. מפני שהתקנאה בה על הקלתה:

טז) **ואברם** בן שמונים שנה ושש שנים. גם מכאן אנו למדין שהפילה עיבור הראשון. כי כשבא אל הגר היה אברם בן פ״ה. ובביאה ראשונה נתעברה והפילה. וחזרה ונתעברה כדבר המלאך וילדה את ישמעאל לשנה האחרת סוף שנת פ״ו לאברהם:

הערות ותקונים

עיין במשנה שם ובגמרא שם: סז) ושומרת יבם. עיין במשנה שם פ׳ ע״ב: סח) מכאן שנו רבותינו נשא אשה. יבמות ס״ד ע״א במשנה, ב״ר פמ״ה אות ג׳, ירושלמי יבמות פ״ו ה״ו דף ז׳ ע״ג: סט) אלא כופין אותו. עיין יבמות שם: ע) ללמדך ישיבת חו״ל. גמרא יבמות שם וב״ר שם: עא) לפיכך אם חלה היא. גמרא יבמות שם: עב) גרשה ראשון. עיין במשנה ובגמרא שם דף ס״ה ע״א ובתוס׳ שם: עג) כדדרשנו. לעיל ט״ז ה׳: עד) ושרה למה לא קראתה לו שם כדבר המלאך. המלאך צוה להגר שתקרנה לו ישמעאל אבל לא לשרה, והטעם שקרא אברהם שם בנו ולא הגר

למוכרה. (נב) שאלו את ריש לקיש מהו מלוג ששנינו, אמר להן כל מה דאיתאכיל קרוי מלוג, ודומה לו מלינת השיער מראש ורגלים. ועיקר המשפט שהקרן קיימין לאשה ולבעל מלוג אוכל פירות. (נג) תניא ולד בהמת מלוג לבעל, ולד שפחת מלוג לאשה, (נד) חנניא אומר (נה) וולד שפחת מלוג כולד בהמת מלוג, מה ולד בהמת מלוג לבעל, אף ולד שפחת מלוג לבעל, (נו) וקיי״ל כר׳ חנניא ולא כרבנן, (נז) אמר רבא ומודה ר׳ חנניא שאם נתגרשה נותנת דמים, ונוטלת הוולדות של שפחה, מפני שבח בית אביה. (נח) הכניסה לו עז לחלבה ורחל לגיזתה ותרנגולת לביצתה ודקל לפירותיו, אוכל והולך עד שתכלה הקרן, (נט) וכן אם הכניסה לו מלבוש לכסות, הוא מתכסה בו והולך עד שתכלה. (ס) תנן האשה שנפלו לה נכסים, (סא) פי׳ שנפלו לה נכסים בירושה, או במתנה, עד שלא תתארס, אע״פ שעכשיו היא מאורסת מוכרת ונותנת במתנה כשהיא ארוסה וקיים ולכתחלה הואיל ובזכותה נפלו קודם שנקנית לבעלה ואם נפלו לה משנתארסה לכתחילה לא תמכור כשהיא ארוסה דאימר בזכותו נפלו, ואם נפלו משנשאת, אפי׳ מכרה ונתנה הבעל מוציא מיד הלקוחות, שודאי בזכותו נפלו לה, ואם נפלו לה כשהיא ארוסה ומכרה בדיעבד כשהיא נשואה. (סב) א״ר גמליאל מכרה קיים, נפלו לה נכסים ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות. (סג) א״ר יוסי באושה התקינו האשה שמכרה נכסי מלוג בחיי בעלה ומתה הבעל מוציא מיד הלקוחות, ומתרצינין התניא דתני (סד) נפלו לה משנשאת אלו ואלו מודין שאם מכרה ונתנה שהבעל מוציא מיד הלקוחות בחייה היינו לפירות ותקנת אושה בנופה של קרקע ולאחר מיתה וכשיוצא הנכסים מיד הלקוחות חוזרין הלקוחות וגובין מעותיהן מיד הבעל, וכן הלכתא. נפלו לה זתים ונפנים זקנים ימכור לעצים וילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות, (סה) כשנפלו לה בשדה אחרים, אבל בשדה שלה דברי הכל לא תמכור, משום שבח בית אביה: (סו) המוציא הוצאות על נכסי אשתו ואפי׳ דבר מרובה ואכל מהן אפי׳ גרוגרות אחת מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל ואין לו עליו

הערות ותקונים

ידיה לאדון. זה ליתא בב״ר: נב) שאלו את ריש לקיש מהו מלוג ששנינו. אמר להם כל מה דאיתאכיל קרוי מלוג, ודומה לו מליגת השיער מראש ורגלים. בב״ר שם בעון קומי ריש לקיש מהו דתניא עבדי מלוג (ר״ל במשנה דיבמות ס״ו ע״א), אמר להון כמה דתימא מלוג מלוג. והערוך ערך מלג הביא המדרש ב״ר וגורס מהו דתנינן [עבדי מלוג] אמר מה דאת מליג מליג. ובירושלמי יבמות פ״ז ה״א (דף ח׳ ע״א) איתא ר׳ חייא בר אדא בעי קומי ר׳ מני מהו עבדי מלוג, א״ל כמה דאת אמר מליג מליג, וע״ש בפי׳ פ״מ וק״ע, ומה שכתב המחבר כל מה דאיתאכיל קרוי מלוג, הם דברי המחבר מדנפשיה ומה שסיים ודומה לו מליגת השיער מראש ורגלים. הערוך בערך מלג הביא וז״ל פי׳ מלוג כענין מליגת הראש שתולשין השער ועוזבין הראש כך הבעל אוכל הפירות ומניח הקרן ואין לו רשות בהם: נג) תניא ולד בהמת מלוג לבעל. כתובות ע״ט רע״ב, ועיין ירושלמי יבמות שם: נד) חנניה אומר בגמרא בבלי שם חנניה בן אחי יאשיה, ובירושלמי חנניה, בן אחי יהושע. וראיתי בסדר הדורות ערך חנניה בן אחי ר׳ יהושע הביא וז״ל: בכתובות ע״ט ע״ב חנניה בן אחי יאשיה אולי ט״ס וצ״ל ר׳ יהושע עכ״ל, ונעלם ממנו במח״כ כי בירושלמי נמצא בן אחי יהושע: נה) וולד שפחת מלוג כולד בהמת מלוג. כ״ה בגמרא בבלי שם, אבל בירושלמי הגי׳ וולד בהמת מלוג כוולד שפחת מלוג ויפה העירו שם הפ״מ והק״ע שיש לגרוס כמו שהוא בבבלי: נו) וקיי״ל כר׳ חנניא. עיין בגמרא שם א״ר הונא בר חייא אמר שמואל הלכה כחנניא, ועיין בירושלמי שם: נז) אמר רבא ומודה ר׳ חנניא. בבלי שם: נח) הכניסה לו עז לחלבה. בבלי שם: נט) וכן אם הכניסה לו מלבוש. בגמרא שם אר״נ עיילא ליה גלימא פירא הוי מכסי בי׳ ואזיל עד דכליא: ס) תנן האשה שנפלה לה נכסים. משנה כתובות ריש פ״ח (ע״ח ע״א): סא) פי׳ שנפלה לה נכסים כו׳ גם מה שכתב אע״פ שעכשיו היא מאורסת כו׳ הם דברי המחבר ועיין בתוס׳ שם ד״ה האשה: סב) א״ר גמליאל. משנה שם: סג) א״ר יוסי באושה התקינו, גמרא שם ע״ח ע״ב דאמר ר׳ יוסי בר חנינא באושה התקינו כו׳: סד) נפלו לה זתים. משנה שם ע״ט ע״ב: סה) כשנפלו לה בשדה אחרים. גמרא שם מחלוקת בשדה שאינה שלה כו׳: סו) המוציא הוצאות על נכסי אשתו.

יג) ותקרא שם ה׳ הדובר אליה. (לד) ע״י מלאך: **אתה אל ראי.** (לה) שראיתני בעלבון, כך כונת השם את אלהי הראיה, לפי שהטעם באל״ף (לו) והיא קמוצה בחטף יען כי שם הוא: **כי אמרה הגם הלום.** אתמה כי יש דרך לראות את אלהים במדברות, זהו פשוטו, לכך משמש כי הוא שם, כלומר אלהים הראיה, וכשהטעם ברי״ש משמש לשון מראית, כדכתיב טוב רואי (ש״א טז יב), והאל״ף רפויה: **כי אמרה הגם.** ה׳ חטופה להשתנות המלה מדרשו. **הגם הלום,** כלומר הגם המלכות ראיתי שתחת זרעי: **אחרי רואי.** אחר שראיתי שיצאו ממני רוב עם. (לז) הלום, לשון מלכות שהוליך המלך את עמו ודינו דין, ודומה לו כי הבאותני עד הלום (ש״ב יז יח). (לח) ותרגם יונתן בן עוזיאל עד מלכותא: (לח*) ראי השני, הרי״ש והאל״ף במלאפום בנתים והטעם באל״ף, להשמיע המלה כנון ראותי:

יד) על כן קרא לבאר. אברהם הסכים לדבריה וקרא לבאר **באר לחי רואי,** גם זה ראי השלישי נקרא במלאפום והטעם באל״ף ומתג באל״ף, כלומר להקב״ה שהוא חי העולמים נגלה צערי שראה אותי בעלבון, (לט) אבל רבותינו דרשו כי על שם המלאך שקרוי חיה וכרוב, לכך קראו לחי רואי למלאך הקרוי חיה, לראות בעלבוני, (מ) ובשיטת אונקלוס דרשהו, והדברים סותרים זה את זה, כי בתחלה כתיב ותקרא שם ה׳ וגו׳ כדדרשנו: **הנה בין קדש ובין ברד.** מזה סיפור הסדרה למדנו (מא) כי ברד זה שור, (מב) והתרגום מוכיח כי (מג) שניהם קורא חגרא, (מד) ואנשי עיר הקדש לשניהם קראו חלוצא: (מה) ורבותינו דרשו ושרי אשת אברם לא ילדה לו. (מו) שאילו נשאת לאחר ג״כ לא היתה ילדה, שנא׳ ותהי שרה עקרה (בראשית יא ל), שנתעקרו ציריה ממקומן, (מז) ר׳ יודא בשם ר״ל אמר כל מי שנאמר בו עקרה הרי הדבר כמשמעו, שאין לה עיקר מיטרא, (מח) ובלשון לע״ז הרחם קרוי מיטרא, וכשהקב״ה פוקדה נעשית בריה אחרת, שנגלף בה עיקר מיטרא, (מט) וקיי״ל כר׳ נחמיא, דדרש לן שהקב״ה מתאווה לתפילתן: **ולה שפחה מצרית.** (נ) שהיתה שפחת מלוג, שחייב במזונותיה, (נא) ומעשה ידיה לאדון, ואינו רשאי

הערות ותקונים

עד שלא פשט ידו בבית המקדש ישכון, כיון שפשט ידו בבית המקדש נפל, ועיין בלקח טוב: לד) ע״י מלאך. ב״ר פמ״ה אות י׳, וילקוט רמז פ׳: לה) שראיתני בעלבון. ב״ר וילקוט ורש״י עה״ת: לו) והיא קמוצה בחטף יען כי שם הוא. וכן מובא ברש״י עה״ת ט״ז י״ג אתה אל ראי נקוד חטף קמץ מפני שהוא שם דבר, אלוה הראיה: לז) הלום לשון מלכות. זבחים ק״ב ע״ב: לח) ותרגם יב״ע עד מלכותא. לפנינו בתרגום עד הלכא ותרגום הלום הלכא כמו אל תקרב הלום (שמות ג ה), וכן מי הביאך הלום (שופטים יח ג): לח*) ראי השני הרי״ש והאלף במלאפום בנתים. עיין מנחת שי גם באיוב ז׳ ח׳: לט) אבל רבותינו דרשו. כן מובא בלקח טוב: מ) ובשיטת אונקלס דרשהו. שתרגם על כן קרא לבירא בירא דמלאך קימא אתחזי עלה: מא) כי ברד זה שור. ר״ל הכתוב לעיל בדרך שור (פסוק ז): מב) והתרגום מוכית. ר״ל ת״א: מג) כי שניהם קורא חגרא. עיין לעיל הערה כ״ג: מד) ואנשי עיר הקודש לשניהם קראו חלוצה. בב״ר פמ״ה אות ז׳ וכן בתרגום ירושלמי בדרך שור (בראשית טז ז) וכן ברד (שם טז יד) תרגם חלוצה, והוא שם מחוז עיין לקח טוב ט״ז הערה ל״ד: מה) ורבותינו דרשו. ב״ר ריש פמ״ה וילקוט רמז ע״ח: מו) שאילו נשאת לאחר. הוא דעת ר׳ נחמיי בב״ר שם: מז) ר׳ יודא בשם ר״ל. ב״ר פמ״ז אות ב׳ ושם הגי׳ ר׳ יודן בשם ר״ל: מח) ובלשון לע״ז הרחם קרוי מיטרא. כ״ה בלשון יוני עיין פסיקתא דר״כ פסקא זכור (כ״ג ע״א) חתך מיטרין שלה, וכן בתנחומא תצא אות ד׳ וע״ש בהערות שלי: מט) וקיי״ל כר׳ נחמיא דדרש לן שהקב״ה מתאוה לתפילתן. אין זה דרשת ר׳ נחמי׳, ובב״ר שם פמ״ה אות ד׳ איתא ולמה נתעקרו האמהות ר׳ לוי משום רבי שילא דכפר תמרתא ור׳ חלבו בשם ר׳ יוחנן שהקב״ה מתאוה לתפלתן, וכן הוא בחזית פ״ב סוף פסוק יונתי. ובלקח טוב ר׳ חלבו משום ר׳ יוחנן ובגמרא יבמות ס״ד ע״א א״ר יצחק מפני מה היו אבותינו עקורים מפני שהקב״ה מתאוה לתפלתן של צדיקים: נ) שהיתה שפחת מלוג. ב״ר פמ״ה אות א׳, ומובא בילקוט רמז ע״ח ולקח טוב: נא) ומעשה

ז) וימצאה מלאך ה׳ על עין המים. עינו של אדם דומה למעין, כשם שהמעיין נובע מים ואינו פוסק, כך העין נובע מים ואינו פוסק, וזכר לדבר ועיני מקור דמעה (ירמיה ח כג), ולכך העין קרוי עין, כי מה המעיין כיון שפסקו מימיו אין בו הנאה, כך העין כיון שפסקו מימיו אין בו הנאה: בדרך שור. אונקלס תרגם חגרא (כג) בלשון בבל:

ח) ויאמר הגר שפחת שרי אי מזה באת ואנה תלכי. ידע היה המלאך, אלא לכך שאלה להשיבה בשיטתה: ותאמר מפני שרי גברתי. כשאמר לה אברהם הנה שפחתך בידיך, לא השגיחה הגר עד שעינתה שרי, וכשהמלאך קראה שפחת שרי, היא עצמה אומרת מפני שרי גברתי. וכשאמר התעני תחת ידיה, חזרה ונשתעבדה תחת ידיה:

י) ויאמר לה מלאך ה׳. מלאך חמישי, וקיי״ל (כד) כרב חמא בר חנינא, דאמר חמשה מלאכים נזדווגו לה, ולא כרבנן דאמרי ארבעה, שהרי (כה) ר׳ חייא בר אבא מפרש טעמא דר׳ חמא בר׳ חנינא, דאמר ר׳ חייא בר אבא בוא וראה מה בין ראשונים לאחרונים, שהרי הגר ראתה חמשה מלאכים יחד ולא נתייראה מהן כ״כ, ומנוח ראה אחד ואמר מות נמות כי אלהים ראינו (שופטים יג כב), ואם היו שני מלאכים גם אשתו אמרה כך, (כו) ואמר רב אחא צפרנם של אבות ולא כריסם של בנים, (כז) ור׳ יצחק אמר כתיב צופיה הליכות ביתה (משלי לא כז), לפי שהיתה בביתו של אברהם שהיו רגילין שם, לכך לא נתייראה מהן:

יא) הנך הרה. (כח) עוד עיבור שני, שזה שבמעיך לא יהיה בן קיימא. ויולדת בן, (כט) כדדרשינן לעיל. וקראת שמו ישמעאל כי שמע ה׳ (בענייך) [אל עניך].

(כט*) א״ר יצחק שלשה הן מישראל שנקראו בשמם לפני המקום קודם שנולדו, יצחק, ושלמה, ויאשיהו, ויש אומרים אף ישמעאל באומות, לפי שצריכין בני הדור לבשירת מעשיהם, וכולן נדרשין במקומם:

יב) והוא יהיה פרא אדם. (ל) שהכל גדילין ביישוב, והוא גדל בפראים במדבר, שהן הארי והדוב הנמר והברדלס, וכל כיוצא בהן, ודוגמא הן פראים במדבר יצאו (לפעלם) [בפעלם] משחרי (טרף) [לטרף] וגו׳ (איוב כד ה), הן בני אדם שאין להם ברכות והן הארורין, או יאמר ידו בכל ויד כל אדם בו, שהכל בוזזין ממון והוא בוזז נפשות, זה פשוטו, יד כל בו, כי נבוכדנצר (וכל) [ובכל] די דארין בני אנשא (וחית) [וְחֵיוַת] ברא (ועופא שמים) [ועוף שמיא] יהב בידך והשלטך (בכולהו) [בכלהון] (דניאל ב לח) לפי׳ נקרא כל והיתה ידו בבני ישמעאל, זש״ה לקדר (וממלכות) [ולממלכות] (קדר) חצור אשר הכה נבוכדנצר מלך בבל (ירמיה מט נא), (לא) שעצרן במדבר והרגן: ועל פני כל אחיו ישכון. בתוך בני קטורה ויעקב ועשו יבוא גבולו ממוצע. (לב) כאן כתיב ישכון שישבו בשלוה ורוח נוחה ממנו (לג) עד שיפשוט ידו בבית המקום:

הערות ותקונים

ותאמר ציון הערה נ״ד: כג) בלשון בבל. הכוונה כי תרגום אונקלס נקרא ג״כ תרגום בבלי, לכן אמר שתרגם בלשון בבלי, כי בתרגום ירושלמי תרגם חלוצה, וגם ביב״ע יש לתקן כן, וכן מדבר שור (שמות טו כב) תרגם חלוצה, וכן במדרש ב״ר ולקח טוב באורחא דחלוצה, ועיין מה שהערותי בלקח טוב הערה ל״ד: כד) כרב חמא בר חנינא. כ״ה גם בילקוט ובלקח טוב, אבל בב״ר איתא ר׳ יוסי בר חנינא: כה) ר׳ חייא בר אבא. בב״ר ובילקוט חסרים המלות „בר אבא״: כו) ואמר רב אחא. בב״ר אמר ר׳ חייא, ובגמרא יומא ט׳ ע״ב מובא זה בשם ר׳ יוחנן: כז) ור׳ יצחק אמר. ב״ר שם: כח) עוד עיבור שני שזה שבמעיך לא יהיה בן קיימא. ב״ר פמ״ה אות ה׳, וילקוט ולקח טוב ומדרש אגדה עין הרע נכנס בה והפילה, וכן מובא ברש״י ט״ז ה׳: כט) כדדרשינן לעיל. פסוק ו׳: כט*) א״ר יצחק שלשה הן. ב״ר וילקוט שם, וירושלמי ברכות סוף פ״א פדר״א פל״ב: ל) שהכל גדילין ביישוב שהכל בוזזין ממון. ב״ר וילקוט ולקח טוב: לא) שעצרן במדבר והרגן. ור״ל שסבבם וכבשם והרגם, ועיין מ״כ שכתב אצרן כמו עצרן ע״ש: לב) כאן כתיב ישכון. עיין ב״ר שם הכא את אמר ישכון והתם כתיב נפל: לג) עד שיפשוט ידו בבית המקום. עיין ב״ר שם

אמרה אשריך שתזדדק בגוף הקודש הזה: מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען. (ז) מכאן שישיבת חו"ל אינה עולה מן המנין:

ד) ויבא אל הגר ותהר. (ח) מיד מביאה ראשונה. אע"ג דאמר (ט) ר"י בן זכאי אין אשה מתעברת מביאה ראשונה, (י) מפני שאין דלתות מתפתחות כל כך עד ביאה שניה ה"מ בצנועות, אבל בפרוצות אתי מביאה ראשונה, שכן אתה מוצא בבנות לוט, שנא' ותבא הבכירה (ותבא) [ותקם] הצעירה (ותהרינה) [ותהרין] (בראשית יט לג לה לו) (יא) וא"ר תנחום שלטו בעצמן (יב) והוציאו ערותן להטותן בביאה ראשונה כמביאה שניה: ותרא כי הרתה ותקל גבירתה בעיניה. (יג) כיצד היו מטרונית באות לשאול בשלום שרה, והיתה שרה אומרת צאו ושאלו בשלומה של עלובה (יד) דוכמינר, וכשנכנסות אצל הגר היתה הגר אמרת שרי גבירתי אין סתרה כגלויה, מראה צדקת ואינה צדקת, ראו כמה שנים שלא נתעברה, ואני בלילה אחת נתעברתי, משיבה שרה ואמרת (טו) (אני) [איני] משנחת בדברים הללו, ומדיינת עליה עם אדוניה:

ה) ותאמר שרה אל אברם חמסי עליך. (טז) ר"י אומר כך אמרה לו חומסני בדברים שאתה שומע בזיוני ושותקת: אנכי נתתי שפחתי בחיקך. שתשמש עמה, ודונמא לדבר יבקשו (למלך) [לאדוני המלך] נערה בתולה ושכבה בחיקך (מ"א א ב): ישפוט ה' ביני וביניך. (יז) מלא י' שנתנה שרה עין הרע בעיבורה הראשון והפילה, לכך אמר לה המלאך הנך הרה מעתה ויולדת בן של קיימא:

ו) ויאמר אברם אל שרי הנה שפחתך בידך. (יח) מאחר שעשינו אותה גבירתה אין לנו רשות למוכרה, שנאמר לא תתעמר בה וגו' (דברים כא יד): עשי לה הטוב בעיניך. (יט) שאיני חושש לא בטובתה ולא ברעתה: ותענה שרי ותברח. (כ) מתשמיש, ודונמא לדבר, אם תענה את בנותי (בראשית לא נ), כיצד, אם תקח נשים על בנותי (שם), ותמנע את בנותי מתשמיש, אבל על דרך הפשט מדבר הדבר בשיטות (כא) ר' אבא בר כהנא דאמר (כב) מקפחת בקרדוקות על פניה, וכה"א מפני שרי גבירתי (אני) [אנכי] בורחת (פסוק ח), שהיא מקפחת את גופי, ועוד מסיפא דקדק, דכתיב ותברח מפניה:

הערות ותקונים

יבמות ס"ד ע"א, ורש"י עה"ת, ולקח טוב, ומדרש אגדה, ועיין ב"ר פט"ז ויקח ה' אלהים ר' נחמי' אמר פיתה המד"א קחו עמכם דברים (הושע יד ג): ז) מכאן שישיבת חוץ. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת ולקח טוב, יבמות ס"ד ע"א, ועיין ברמב"ן: ח) מיד מביאה ראשונה. ב"ר פמ"ה אות ד' ופנ"א אות ט', ילקוט רמז ע"ט, ורש"י עה"ת ולקח טוב, ועיין יבמות ל"ד ע"ב: ט) ר"י בן זכאי. בב"ר וילקוט שם מובא זה בשם ר' אלעזר: י) מפני שאין דלתות כו'. הוספת המחבר, ועיין ביפה תואר בב"ר שם: יא) א"ר תנחום. במדרש ב"ר שם הגי' א"ר תנחומא: יב) והוציאו ערותן. כ"ה בב"ר. וגי' הערוך בערך עד ג' עדותן וכתב פי' בתולים: יג) כיצד היו מטרונית באות כו'. ב"ר שם וילקוט ולקח טוב: יד) דוכמינר. נעלם ממני פתרונה: טו) ואומרת אני משגחת בדברים הללו. תקנתי איני משגחת, ובב"ר שם והיתה אומרת עם דא אני מיסב ומיתן הלואי מיסב ומיתן עם מרה. וכתב המ"כ עם זאת אני נושא ונותן להתקוטט עמה, בתמיה, טוב לי להתקוטט עם אדוניה. ובילקוט הגי' עם דא אנא משגחא מיסב ומיתן הלואי נסיב וניתן עם מרה: טז) ר"י אומר ב"ר וילקוט ולקח טוב. ור"י הוא ר"ת ר' יודן: יז) מלא יו"ד שנתנה שרה עין הרע. עיין רש"י עה"ת, ועיין ב"ר שם פמ"ה אות ה' וביפ"ת, ועיין ספרי בהעלותך, מס' סופרים פ"ו ה"ג, אבדר"נ פל"ג ובלקח טוב ובהערות שלי, ועיין רבינו בחיי על התורה, ובמזרחי ובחזקוני ובמנחת שי: יח) מאחר שעשינו אותה גבירתה. עיין ב"ר שם ובילקוט רמז ע"ט ובלקח טוב והלשון מקוטע קצת: יט) שאיני חושש. עיין במקומות שרשמתי: כ) מתשמיש. ב"ר שם וילקוט בשם ר' אבא בר כהנא, ובלקח טוב בשם ר' אבא בר ביזנא: כא) ר' אבא בר כהנא. צ"ל ר' ברכיה כמו שהוא בב"ר ובילקוט: כב) מקפחת בקרדוקות. בב"ר מפחתה בקירדקייסון, ובילקוט קפחתה בקורדיקון, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא

(נג) אברהם והיא שוה לו. דוד והיא שוה לו. גדעון ולא שוה לו. ויעש אותו [גדעון] לאיפוד (שופטים ח כז) לע"ז: כי לא שלם עון האמורי. זו האמירה שאמרתי ידוע תדע (פסוק יג): והנה תנור עשן ולפיד אש. (נד) ר' שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן אומר ד' דברים הראה לו. קרבנות. וגלות. ומתן תורה. וגיהנם. אמר לו כל זמן שבניך עסוקים בשתים. בתורה וקרבנות. נצולין משתים מלכיות וגיהנם. פירשו משתים. נדונו בשתים. כשחללו הקרבנות נשתעבדו במלכיות. (נה) ואנו תורת ה' בפינו. לא יהא גיהנם שולט בנו: (נו) תניא בש"א שלש כתות הם ליום הדין, אחת של צדיקים גמורים וכו'. (נז) וקיי"ל כב"ה (דצדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לאור באור החיים). רשעים גמורים (נח) כגון המינים והמשומדים והאפיקורסין, ושכפרו בתורה, ושכפרו בתחיית המתים, ושפרשו מדרכי צבור. (נט) ופרנסים המטילים אימה יתרה על הצבור שלא לשם שמים, ושחטאו והחטיאו (אחרים) [את] הרבים. כגון ירבעם בן נבט וחבריו. נידונים בגיהנם לדורי דורות. ועליהם נאמר ואשם לא תכבה (ישעיה סו כד). ועליהם אמרה חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (ש"א ב ו):

[טז] א) ושרי אשת אברם. (א) אע"פ שהבטיחו הקב"ה להנחילו את כל עשרה עממין, עדיין לא ילדה לו. והקב"ה היה רוצה לנסותו לפי שהיה מתאוה לתפלתו. וכה"א כי קולך ערב ומראך נאוה (שה"ש ב יד): ולה שפחה. (ב) לה ולא לו. (ג) שהיתה שפחת מלוג והיה חייב במזונותיה: מצרית. (ד) א"ר שמעון בן יוחאי בתו של פרעה היתה. וכיון שראתה מעשיה של שרה. אמרה מוטב להיות שפחת שרה. מבת פרעה. ועליה הכתוב אומר בנות מלכים ביקרותיך (תהלים מה י):

ב) הנה נא עצרני ה' מלדת. עצרני מלקלוט זרע: בא נא. בבקשה ממך שתבא עליה. כי אולי אזכה להבנות ממנה. וכן אמרה רחל. ואבנה גם אנכי ממנה (בראשית ל ג). השפחה יולדת. והגבירה מגדלת. ואז התינוק קרוי על שם הגבירה: וישמע אברם לקול שרי. (ה) ברוח הקודש היתה מדברת. שלא יבטל מפריה ורביה. וכה"א כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (בראשית כא יב):

ג) ותקח שרה אשת אברם את הגר המצרית. (ו) לקחתה בדברים. התחילה לפתותה

הערות ותקונים

טוב: נג) אברהם והיא שוה לו. ב"ר ושם איתא א"ר לקיש ג' שנאמר בהם בשיבה טובה: נד) ר' שמעון בר אבא. ב"ר ולקח טוב: נה) ואנו תורת ה' בפינו לא יהא גיהנם שולט בנו. דבריו נובעים מלקח טוב (ט"ו י"ז) שכתב וז"ל: אבל הואיל ותורת אלהינו אתנו אין גיהנם לישראל כו': (נו) תניא. ר"ה ט"ז ע"ב: נז) וקיי"ל כב"ה. המלות דצדיקים גמורים כו' הסגרתי כי מיותרות הן כי זה אליבא דכ"ע, גם לדעת ב"ש, והכוונה דקיי"ל כב"ה דרשעים גמורים היינו המינין והמשומדים והאפיקורסין וכו' הם יורדין לגיהנם ונידונין לדורי דורות, אבל בזולתם הקב"ה רב חסד ומטה כלפי חסד: נח) כגון המינים והמשומדים. ר"ה י"ז ע"א ובמקום והמשומדים הגי' בגמרא והמסורות, ופירש"י מלשינים שמוסרין ממון ישראל ביד הנכרים: נט) ופרנסים המטילים אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים. בגמרא שם ושנתנו חיתיהם בארץ חיים, אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים:

[טז] א) אעפ"י שהבטיחו הקב"ה. דורש סמוכים שאחר שנחשב העשרה אומות כתיב ושרי אשת אברם לא ילדה לו. ועיין ב"ר סוף פמ"ד כל אילן אמר הקב"ה לאברהם דיהב ליה את הקיני ואת הקניזי וגו' ועדיין ושרי אשת אברם לא ילדה לו: ב) לה ולא לו. עיין ב"ר ריש פמ"ה, וילקוט רמז ע"ח, ולקח טוב, ובמ"כ בב"ר שם: ג) שהיתה שפחת מלוג. ב"ר וילקוט ולקח טוב: ד) ארשב"י. ב"ר ריש פמ"ה וילקוט ורש"י עה"ת ולקח טוב: ה) ברוח הקודש היתה מדברת וכה"א כל תאמר וגו'. כ"ה בלקח טוב, ובב"ר איתא ר' יוסי אומר לקול רוח הקודש המד"א ואתה (תשמע) [שמע] לקול דברי ה' (ש"א טו א): ו) לקחתה בדברים. ב"ר פמ"ה אות ג' וילקוט רמז ע"ט

שיכעיסוך מוטב לי ואנכי הולך ערירי. דוד אמר חקרני (ה׳) [אל] ודע לבבי בחנני ודע שרעפי וראה אם דרך עוצב בי (תהלים קלט כג כד). אם עתיד אני להעמיד בנים שמעציבים אותך, ונחני בדרך עולם (שם). זו מיתה, דכתיב (ואנכי) [והנה אנכי] הולך [היום] בדרך כל הארץ (יהושע כג יד): הוא דמשק. (מ) דולה ומשקה מתורתו ומיסר ומזהיר לאחרים: ויוצא אותו החוצה. (מא) א״ל צא מאצטגנינות שלך, (מב) שאין אתה איסטרולוגנוס אלא נביא, בימי ירמיהו בקשו ישראל למדה זו, ולא הניחם הקב״ה. שנא׳ כה אמר ה׳ (צבאות) אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו (ירמיה י ב). לאברהם הוצאתי ממדה זו, אלא הניחו לגזרותי, (מג) כי התשובה והתפלה והצדקה מבטלות אותן, שנאמר (ויצאו) [ויכנעו] עמי אשר נקרא שמי עליהם (דה״ב ז יד), (מד) זו תשובה. ויתפללו (שם), כמשמעו. ויבקשו פני (שם), זו צדקה, שנאמר אני (בצדקה) [בצדק] אחזה פניך (תהלים יז טו), בזכות הצדקה אחזה פניך, (מה) רב הונא בשם ר׳ יוסי אומר אף שינוי השם ושינוי המקום ושינוי מעשה, [שינוי] שם מאברהם ושרה, שינוי מקום, שנא׳ לך לך [וגו׳] ואעשך לגוי גדול (בראשית יב א), שינוי מעשה מנינוה, שנא׳ וירא האלהים את מעשיהם כי שבו [מדרכם הרעה] וינחם (ה׳) [האלהים] על הרעה (יונה ג י): כה יהיה זרעך. (מו) הבטיחו שלא יחסר העולם מן שלשים צדיקים גמורים בכל דור מנין יהי״ה: קחה לי עגלה משולשת. (מז) זו בבל שמשלשת במלכים, נבוכדנצר אויל מרודך ובלשצר: ועז משולשת. זו מדי שמעמדת ג׳ מלכים, כורש דריוש אחשורוש: ואיל משולש זו יון, שכובשה ג׳ רוחות בעולם ורוח מזרחית לא כבשה, שנאמר ראיתי את האיל מנגח ימה צפונה ונגבה (דניאל ח ד): ותור וגוזל. (מח) תור זו בת ישראל, שנאמר אל תתן לחית נפש תוריך (תהלים עד יט), וגוזל זו בת אדום, שהיא גוזלת את ישראל: ויבתר אותם בתוך. (מט) כדי להתישן: ואת הצפור לא בתר. שלא נתן קץ למלכות אדום. (נ) ר׳ אבא (בשם ר׳) [בר] כהנא בשם ר׳ לוי אומר הראה לו כל שמעמיד פנים בגל הגל שאתו וכל מי שאין מעמיד בגל (נא) אין הגל שאתו: וירד העיט על הפגרים. (נב) זה מלך המשיח שעתיד להפילם פגרים פגרים: וישב אותם אברם. בתשובתו, [כי] אז (יהפוך על) [אהפוך אל] עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ ולעבדו שכם אחד (צפניה ג ט): תקבר בשבה טובה.

הערות ותקונים

מ) דולה ומשקה. יומא כ״ח ע״ב, ועיין לקח טוב ט״ו א׳ ובהערה י״א: מא) א״ל צא מאצטגנינות שלך. ב״ר שם, נדרים ל״ב ע״א, שבת קנ״ו ע״א, ורש״י עה״ת ולקח טוב: מב) שאין אתה איסטרולוגנוס. צ״ל איסטרולוגוס: מג) כי התשובה והתפלה והצדקה. ב״ר שם, וקה״ר פ׳ ביום טובה, ירושלמי תענית פ״ב ה״א (ס״ה ע״ב), ולקח טוב, ועיין בבלי ר״ה ט״ז ע״ב, ופסיקתא דר״כ פסקא שובה דף קס״ג ע״א: מד) זו תשובה. שם הגי׳ ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו (דה״ב ז׳ י״ד), הרי זו תפלה. ויבקשו פני (שם), זו צדקה, דכתיב אני בצדק אחזה פניך (תהלים יז טו). וישובו מדרכיהם הרעים (ד״ה שם), זו תשובה, ואח״כ ואסלח לחטאתם (שם): מה) ר׳ הונא בשם ר׳ יוסי. בב״ר רב הונא בר רב יוסף ובלקח טוב ר׳ חננא בשם ר׳ יוסף, צ״ל ר׳ חונא או ר׳ הונא, ואין ספק שבמדרש ב״ר נשמטו הקוים מן ב״ר רב והוא ר״ת בשם ר׳ ובטעות נעשית בר רב יוסף: מו) הבטיחו שלא יחסר העולם מן ל׳ צדיקים. כ״ה בלקח טוב, ונשנה בב״ר פי״ט על הכתוב ואברהם היה יהיה, בשרו שאין העולם חסר משלשים צדיקים כאברהם כו׳ יהי״ה בגימטריא שלשים, וכ״ה בתנחומא הנדפס מכבר וירא אות י״ג, ובפסיקתא דר״כ פסקא ויהי בשלח (פ״ח ע״א) איתא נשבע הקב״ה לאבינו אברהם שאין העולם פחות משלשים צדיקים כמוהו, ומ״ט ואברהם היה יהיה הוו תלתין, ועי״ש בהערה קמ״ה, ובלקח טוב לך ט״ו הערה כ״ב: מז) זו בבל. ב״ר פמ״ד אות ט״ו, ומובא בילקוט רמז ע״ז, ובלקח טוב לך ט״ו י׳, ועיין יפ״ת ובחדושי הרד״ל ובפי׳ מהרזו״ו: מח) תור זו בת ישראל. בב״ר הגי׳ משובשת ותור וגוזל זו מלכות אדום וצ״ל כמו לפנינו, ועיין לקח טוב ובהערה ל״ז מט) כדי להתישן. פדר״א פכ״ח ולקח טוב: נ) ר׳ אבא בר כהנא. כן תקנתי והוא לנכון בב״ר שם: נא) אין הגל שאתו. בב״ר אין הגל שוטפו: נב) זה מלך המשיח. פדר״א פכ״ח ולקח

יט) את הקיני. (ל) זה שלמאי: ואת הקניזי. ערביי: ואת הקדמוני. (לא) טוטי. (לב) דברי ר״י, וחכמים אומרים אדום ומואב וראשית בני עמלק. (לג) ר׳ חלבו ור׳ שמעיה בר אבא בשם ר׳ יוחנן אמרו כך עלה ברעתו של הקב״ה להנחיל עשרת עממין לישראל, אולם כדי לנסות בם, הניח מהם קני קניזי וקדמוני, ודוגמא לדבר ואלה הגוים אשר הניח ה׳ לנסות בם את ישראל (שופטים ג׳ א):

כ) ואת החיתי ואת הפריזי ואת הרפאים. (לד) ר׳ דוסתאי בשם ר׳ שמואל בר נחמן אומר לפי שלא הזכיר חיוי, לפיכך הביא רפאים:

כא) ואת האמורי והכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסי. (לה) א״ר יצחק כי אשתו של כנעני יורש בעולם בעשירה בנים, שרה הכשירה אפילו באחד, הזירתא רעיה בעשרה, ואימרתא לא בחד, כל אלה הבטיחו, ועדיין שרה אשת אברהם לא ילדה לו:

(לו) ורבותינו דרשו אחר הדברים האלה, אחר הרהורי דברים, שהיה אברהם מפחד ואומר שמא באותן אוכלסין שהרגתי היה בהן צדיק אחד או ירא שמים נמצאתי נענש עליו, א״ל הקב״ה במחזה אל תירא אברהם. שכולן היו קוצים כסוחין, וכולן ראוים למשרפות סיד: אנכי מגן לך. (לז) אני מעמיד מגינים ממך, ולא עוד אלא בשעה שבניך באין לידי עבירות אני רוצה צדיק אחד מהם שיכול לומר למדת הדין די, ומבטלו ומכפר על דורו: שכרך הרבה מאוד. על שפניתה עולמי מאותן הקוצים: ד״א מגן לך. (לח) [חנם] עשיתי עמך מה שעשיתי, אבל לעתיד שכרך הרבה מאוד: ה׳ אלהים מה תתן לי. (לט) אברהם ודוד אמרו דבר אחד, אברהם אמר מה תתן לי, רבש״ע אם עתיד אני להעמיד בנים

הערות ותקונים

רביעי שבנהרות וקראו הכתוב גדול. כן הביאו בעל לקח טוב, וכן הביא רש״י כאן ודברים א׳ ז׳, ועיין שבועות מ״ז ע״ב עד הנהר הגדול נהר פרת שמעון בן טרפון אמר קרב לגבי דהינא ואידהן, דבי ר״י תנא עבד מלך כמלך, ועי״ש בפירש״י כלומר הוא קטן משלש נהרות שהוא מנוי אצלם לבסוף. והנהר הרביעי הוא פרה, וכאן הוא קורא אותו נהר גדול, בשביל שהוא נזכר כאן על שם א״י שהיא חשובה נזכר גם הוא בחשיבות, ועיין שם בח״א למהרש״א ז״ל: ל) זה שלמאי ב״ר פמ״ד אות כ״ג, ומובא בילקוט רמז ע״ח, ונשנה בירושלמי שביעית פ״ו ה״א, קידושין פ״א ה״ח ובב״ר הגי׳ ערביה שלמויה נוטייה וצ״ל שלמייה ערבייה נוטייה, וכן יש לתקן כן בילקוט, וכן בירושלמי שביעית הגי׳ ערביא שלמיא נבטייא צ״ל שלמיא ערבייא נבטייא ונמצא לנכון בירושלמי קידושין שם שמלאי [צ״ל שלמאי] שכייה [צ״ל ערביא], נבטייא, וגם ת״א ויב״ע תרגמו על הקיני ית שלמאי, ובגמרא בבלי ב״ב נ״ו ע״א לאפוקי קני קניזי וקדמוני, תניא ר״מ אומר נפתוחה ערבא ושלמאה, לדעתי יש לתקן שלמאה ערבא נבטויא, או צ״ל נפטוייה, ובטעות נעשית נפתוחה גם נהפך הסדר: לא) טוטי. צ״ל נוטייה או נבטייה כמו שהוא בירושלמי ומדרש, והיא גליל אחד בארץ ערב Nabatha (דאס שטייניגע אראביען) ואנשיה נקראים Nabatäer וכל נשיאי קדר (יחזקאל כז כא) תרג׳ וכל רברבי נבט, ומזה במדרש ב״ר פמ״ח אות ט׳ אחד נדמה לו בדמות סרקי (Saracenen) ואחד נדמה לו בדמות נווטי (Nabatäers) ואחד בדמות ערבי (Arabers): לב) דברי ר״י. וגם בירושלמי בב׳ המקומות הגי׳ ר׳ יודה אומר, ובמדרש ב״ר שם הגי׳ רבי אומר ואין ספק שצ״ל ר״י אומר: לג) ר׳ חלבו ור׳ שמעי׳ בר אבא בשם ר׳ יוחנן. בב״ר ר׳ חלבו בשם ר׳ אבא בשם ר׳ יוחנן, צ״ל כמו שהוא בירושלמי שם ר׳ חלבו ור׳ שמעון בר אבא בשם ר׳ יוחנן, וגם לפנינו יש לתקן ור׳ שמעון בר אבא במקום ר׳ שמעי׳ בר אבא, ובירושלמי בר בא הוא כמו בר אבא בחסרון האל״ף ור׳ שמעון בר אבא למד אצל ר׳ יוחנן ואמר בהרבה מקומות בשמו, עיין אודותיו במבוא הירושלמי דף קכ״ז ע״ב: לד) ר׳ דוסתאי. ב״ר ולקח טוב, ובילקוט נשמט שם האומר: לה) א״ר יצחק. ב״ר וילקוט שם: לו) ורבותינו דרשו. ב״ר פמ״ד אות ד׳, והמחבר הביא את דרשתם בקיצור, וההתחלה אחר הירהורי דברים הוא במדרש ב״ר שם אות ה׳, וכנראה שאב המחבר דבריו מלקח טוב ט״ו א׳: לז) אני מעמיד מגינים ממך. ב״ר שם אות ה׳ ולקח טוב; לח) חנם עשיתי עמך. מלת חנם הוספתי כמו שהוא לנכון בלקח טוב, ובלשון חז״ל מגן פי׳ חנם וכן תרגום חנם מגן, וכ״ה בלשון ערבי: לט) אברהם ודוד אמרו דבר אחר. ב״ר שם, וילקוט רמז ע״ו ולקח טוב:

שהנוי ההוא יעבדו ג' דורות. והרביעי ישובו הנה. לארץ כנען. (כא) כגון קהת עמרם משה היו במצרים. ובני משה גרשום ואליעזר נכנסו לארץ: כי לא שלם עון האמורי. והוא הדין לשבעת עממין. כי עדיין לא מלאה סאתם. כי עד עכשיו היו גדורים בערוה. כי ברשעתן החטיאו והחניפו את הארץ וטמאוה עד שהקיאתן. ולא חתם הקב"ה עליהם גזר דין ליאבד. עד שמלאה סאתן. וכה"א במלאות ספקו יצר לו (איוב כ כב):

יז) ויהי השמש באה. (כב) טעמו בבי"ת. ללמדך כבר נכנס בין השמשות: ועלטה היה. עלטה לשון נקבה. היה לשון זכר. אלא רבותינו (כג) אנשי עיר הקודש. פירשו עלטה אמיטתא. והיא מראית ערפל. וערפל לשון זכר. וזה הערפל נראית לו בערב אחר בין השמשות: והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה. כלומר בין הבתרים האלה. אף על פי שהדברים כשמוען. שעבר כבוד אלהי ישראל בין הבתרים האלה כדרך כורתי ברית. אפ"ה צריכין אנו לידע מתוכה עיקר ענינה. כי אחר שהראהו כפרת קרבנות. (כד) הראה עול ד' מלכיות. עוד בערב הראהו דין גיהנם. שהיא מלהטת כתנור אש וממעננת ומחשכת רשעי עולם. שכך אמרו רבותינו שפניהם דומין כשולי קדירה. ודוגמא לדבר נאום ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (ישעיה לא ט): ולפיד אש. הראהו תורתו התמימה. שכתוב בה מימינו אש דת למו (דברים לג ב). וכתוב בו וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ יח):

יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית. (כה) והיה אברהם מתמה מהיכא לבניו להשפט ביום פקודת חטאתם. א"ל הקב"ה ברור לך מלכיות. והרי ברית נאמנת לך. ואני גואלם מכולם. וש"ה אם לא כי צורם (דברים לב ל). זה אברהם. שנאמר הביטו אל צור חצבתם (ישעיה נא א): וה' הסגירם (דברים שם). זה נמר וזה הסכים. רוב כריתות שבמקרא שנאמר בהם כריתה. אינו אלא ע"י חלוקת דבר. כרת ה' את אברהם ברית. בין הבתרים. כשכרת ברית עם אבימלך. ע"י הצבת שבע כבשות לבד. ה' אלהים כרת עמנו ברית בחורב (דברים ה ב). ע"י דם ברית אשר חילק ושם חצין באגנות וחצין זרק על המזבח. ועתה לכה ונכרתה ברית אני ואתה (בראשית לא מד). ע"י הגל והמצבה אשר ירה ביניהם. (כו) ובימי ירמיה כשכרתו ברית של העבדים. (כז) ע"י העגל אשר בתרו לשנים. ישמע חכם ויוסף לקח: לאמר. להבטיח גם את שרה: לזרעך נתתי. (כח) שגזרתי מעשה היא. ודומה לדבר כי פדה ה' את יעקב (ירמיה לא י): את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. (כט) הוא רביעי שבנהרות. וקראו הכתוב גדול. משום שבח א"י. ולכך הוא חסר ו'. שאינו גדול ממש משאר חביריו. אלא כדדרשינן:

הערות ותקונים

פ"ג, וא"כ מת מ' שנה קודם מיתת אברהם: כא) כגון קהת עמרם משה היו במצרים. עיין בלקח טוב וברש"י עה"ת: כב) טעמו בבי"ת. עיין רש"י עה"ת שכתב טעמו למעלה לכך הוא מבואר שבא כבר ואם היה טעמו למטה באל"ף היה מבואר כשהיא שוקעת כו'. ועיין גם ברש"י כ"ט ו' ובדברי המחבר שם: כג) אנשי עיר הקדש. כוונתו למדרש ב"ר פמ"ד אות כ"א. ומדרש בראשית רבה הוא אגדת ארץ ישראל. וגם רש"י (בראשית מז א) יכנהו „אגדת ארץ ישראל" ובמדרש ב"ר שם ומובא בילקוט רמז ע"ז מפורש ועלטה היה אמיטיתא הות. הענן והערפל (דברים ה יט) תרגם עננא ואמיטתא: כד) הראה עול ד' מלכיות. עיין ב"ר שם. ופסיקתא דר"כ פסקא החודש (מ"ב ע"ב). ופסיקתא רבתי פט"ו. ושו"ט מזמור נ"ב אות ח'. שמ"ר פנ"א אות ז'. ומכילתא יתרו פ' וכל העם רואים. ולקח טוב: כה) והיה אברהם מתמה עיין ב"ר שם: כו) ובימי ירמי' כשכרתו ברית של העבדים. (ירמי' לד יג). כז) ע"י העגל אשר בתרו לשנים. ירמי' ל"ד י"ח העגל אשר כרתו לשנים: כח) שגזרתי מעשה היא. מפורש בב"ר שם. ומובא בילקוט רמז ע"ח. מאמרו של הקב"ה מעשה. אתן את הארץ הזאת אין כתיב כאן אלא נתתי. וגם מה שהביא המחבר ודומה לדבר כי פדה את יעקב. מפורש בב"ר שם כי פודה אין כתיב כאן אלא כי פדה. ולזה כוון רש"י בפי' התורה אמירתו של הקב"ה כאלו היא עשויה. וכן מובא בלקח טוב מכאן שאמרו של הקב"ה מעשה כו': כט) הוא

[נפלם] רעשה הארץ (ירמיה מט כא). (יא) ויש שמחלפין: והיה אברהם עומד ומשתומם על המחזה ואינו יודע מה הוא, מיד

יג) **ויאמר לאברם.** לאחר שהראהו מלכים, התחיל לרומזו בשיעבוד של מצרים שהוא גואלם, וכשם שהוא גואלם ממצרים, הוא גואלם מד׳ מלכיות. (יב) לכך כפל לו בידיעות, ואמר לו וגם את, שהן לשונות של ריבוי. (יג) ידוע שאני מפזרן וממשכנן, תדע שאני מכנסן וגואלם: כי גר יהיה זרעך. משתראה לך זרע חשוב תתחיל הגירות. בארץ לא להם. חוץ מארץ כנען, כשנולד יצחק היה אברהם בגרר, כדכתיב ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים (בראשית כא לד). והחשבון נבאר לפנינו במקומן: ועבדום וענו אותם. ועבדום גויי הארץ, וענו אותם כימים אשר יענה אותם אם מעט אם הרבה. אבל הגירות והעינוי יהיה ארבע מאות שנה. עד שתתמלא סאתן של יושבי הארץ, שאין דיני לקפחם:

יד) **וגם את הגוי אשר יעבדו.** זרעך אותם: דן אנכי. (יד) ר״א אומר בשם ר״י בן זימרא בשתי אותיות הללו הבטיח הקב״ה את אברהם לגאול את בניו, וכשעשו תשובה גואלם (טו) בע״ב אותיות בשמו. וכן (טז) מן הנסה אלהים עד ובמוראים גדולים ע״ב אותיות. (יז) ואם יאמר לך אדם ע״ה הן, אטור לו הוצא גוי שני שאינו מן המנין: ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. (יח) ואחר כן לא נאמר, אלא ואחרי כן, הוסיף י׳, רמז לו על י׳ מכות שהביא על אותו גוי:

טו) **ואתה תבא אל אבותיך בשלום.** ואמר אברהם אף אני עמהם בשעבוד, אמר לו הקב״ה ואתה תבא אל אבותיך בשלום. (יט) בשרו שתרח אביו בגן עדן ומצא נשמתו נוחה. (כ) כי נפטר תרח קודם אברהם מ״ה שנים: בשלום. אע״פ שהגירות מתחלת בימיך, אין אתה משתעבד אלא שלום יהיה לך מכל עבריך מסביב: תקבר בשיבה טובה. שהיא שוה וראויה לך:

טז) **ודור רביעי ישובו הנה.** זה אחד מן הדברים שא״א לידע עיקרן. בלעדי מה שסומך מלפניו או מלאחריו. כי יש לומר הנה לשון רבות. כגון הן הנה היו לבני ישראל (במדבר לא טז). ויש לומר הנה לשון כאן, כגון זה ישובו הנה, אומר לו משיעבודן

הערות ותקונים

עיין ב״ר שם: יא) ויש שמחלפין. מפורש בב״ר שם, ועיין בפדר״א שם: יב) לכך כפל לו בידיעות ר״ל שאמר ידוע תדע, ועיין בלקח טוב לך ט״ו י״ג: יג) ידוע שאני מפזרן, עיין ב״ר שם ובלקח טוב: יד) ר״א בשם ריב״ז. ב״ר שם אות י״ט, וילקוט רמז ע״ז, ואדר״נ פי״ג, ועיין דב״ר פ״א ובחדושי הרד״ל אות ל״ה, ובלקח טוב ובהערה נ״ג: טו) בע״ב אותיות בשמו. הוא שם ע״ב, ועיין ב״ר שם, ופסיקתא דר״כ פסקא החודש (נ״ב ע״ב) שמו של הקב״ה הוא ע״ב אותיות, ועיין רש״י סוכה מ״ה ע״א ד״ה אני והוא: טז) מן הנסה אלהים. צ״ל מלבוא לקחת גוי, ור״ל מן תיבת לבוא עד סוף תיבת גדולים, אבל הנסה אלהים אינם בחשבון, ועיין ב״ר שם, ופסיקתא שם ובהערה קע״ה, ובוי״ר פכ״ג אות ב׳ וחזית פסוק כשושנה ותנחומא הנדפס מכבר וירא אות ד׳, ובלקח טוב ט״ו י״ד וע״ש בהערות שלי: יז) ואם יאמר לך אדם ע״ה הן. עיין בפסיקתא שם הערה קע״ה: יח) ואחר כן לא נאמר. ב״ר שם אות כ׳ מובא זה בשם ר׳ אחא. וגם בילקוט רמז ע״ה ובלקח טוב חסר שם האומר ובהערות שלי למדרש לקח טוב הערה נ״ו העירותי שרש״י כוון לזה שכתב דן אנכי בעשר מכות ויש לרשום שם בדברי רש״י ועל ואחרי כן, וכוון לדברי המדרש: יט) בשרו שתרח אביו בג״ע. לקח טוב, ועיין ב״ר פ״ל אות ד׳ ופל״ח אות י״ב בישרו שיש לאביו חלק לעוה״ב, ועיין תנחומא הקדום שמות אות ט״ו. ורש״י עה״ת הביא וז״ל אביו עובד ע״ז והוא מבשרו שיבוא אליו למדך שעשה תרח תשובה. ובמדרש אגדה לך ט״ו ט״ו בישרו שעשה תרח אביו תשובה: כ) כי נפטר תרח קודם אברהם מ״ה שנים. יש לתקן מ׳ שנה, כי אברהם נולד בשנת תתקמ״ח לאלף השני, ויגוע וימת בן מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנה, בשנת ב״א קכ״ג ליצירה, ותרח מת בשנת ב״א

ספר בראשית.

לך לך.

[טו] יב) ויהי (א) השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם. כבר (ב) פרשתיהו, אבל יש לנו להוסיף, כי (ג) ד' תרדמות הן, תרדמה לשון שינה, (ד) כאותה של אדם הראשון, ותרדמת נבואה (ה) כשל אברהם, (ו) ותרדמה לשון רואה ואינו רואה, (ז) ותרדמת שטות, שנא' כי נסך (ח) (ה' עליכם) [עליכם ה'] רוח תרדמה ויעצם את עיניכם (ישעי' כט י): והגה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו. ודאי הדברים כפשוטן, אלא צריכין אנו לידע עיקר ענינם, כי אחר שהראהו הקב"ה סדר הקרבנות, הראה לו ארבע מלכות, (ט) כי כשהפיל עליו אימה רמז לו על בבל ביד נבוכדנצר, דכתיב ביה וצלם אנפוהי אישתני (דניאל ג יט), מאימה: חשיכה. רמז לו על מלכות מדי, שחשכה עיני ישראל בצום ותענית בבכי ומספד: גדולה, רמז לו על מלכות יון, שהי' קשה ממדי, (י) שהעמידה ס' דוכסין, ס' איפרכון, בעקרב שמשרצת ס' בהשרצה אחת: נופלת עליו. רמז לו שנופלת על בנין מלכות אדום, כנפל הארי על הכבש, ודוגמא לדבר, ותפול שבא ותקחם (איוב א טו), והיא הפילה אלפים ורבבות מישראל, ועליו נאמר מקול (נפלה)

הערות ותקונים

א) ויהי השמש לבוא. חסר ההתחלה כי נאבדו העלים מהתחלת הספר עד כאן וחבל על דאבדין ולא משתכחין: ב) כבר פרשתיהו. כוון בלי ספק על מה שכתב על הפסוק ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם (בראשית ב כא): ג) כי ד' תרדמות הן. ב"ר פי"ז אות ה' ופמ"ד אות י"ז, רב אמר שלשה תרדמות הן, ורבנן הוסיפו תרדמה הרביעי, ומובא בילקוט רמז כ"ג, ורמז ע"ז, ובשמואל רמז קל"ט: ד) כאותה של אדם הראשון. דכתיב ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן (בראשית ב כא): ה) כשל אברהם. דכתיב ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם (שם טו יב): ו) ותרדמה לשון רואה ואינה רואה. בב"ר שם איתא ותרדמת מרמיטה, שנאמר ואין רואה ואין יודע ואין מקיץ כי כלם ישנים כי תרדמת ה' נפלה עליהם (ש"א כו יב), והמחבר השמיט המלה הזרה והציג „לשון רואה ואינו רואה". והוראת מלת מרמיטא כתב בעל עיר דוד בערך מרמיטה ואחריו הרמ"ל מבלי להזכיר שמו שהוא מין עכבר marmota נרדם כל ימי החורף, והוא אין רואה ואין יודע ואין מקיץ וזה שינה חזקה כשינת מות, ועיין בחדושי הרש"ש בב"ר שם מה שהביא בשם ספר שער השמים, אבל פי' זה לא ישר בעיני הרב בעל ערוך השלם וכתב שהיא המלה היונית *μορμωτός* ענין בהלה והושאל לתרדמה ושינה עמוקה כעין מות, ובילקוט שמואל רמז קל"ט גורס תרדימת דורמיטא והיא מלה רומית dormitio ופי' שנה עמוקה: ז) ותרדמת שטות. הוא דברי רבנן במדרש ב"ר שם: ח) ה' עליכם. וכן מובא בב"ר ובילקוט. ותקנתי עליכם ה' כמו שהוא במקרא: ט) כי כשהפיל עליו אימה רמז לו על בבל כו'. ב"ר פמ"ד אות י"ז. פסיקתא דר"כ פסקא החודש (דף מ"ב ע"ב) ופסיקתא רבתי פט"ו שמ"ר פנ"א אות ז' וי"ר פי"ג אות ה' שו"ט סוף מזמור נ"ב מכילתא יתרו ריש פ"ט, פדר"א פכ"ח, ותרגום ירושלמי ויב"ע, לקח טוב ט"ו ג"ב, ועי"ש ותמצא שינויים, ועיין בפסיקתא שם הערה כ"ב, ועיין מדרש אגדה ט"ו י"א: י) שהעמידה ס' דוכסין.

מדרש

שכל טוב

על ספר בראשית ושמות

עם הערות ותקונים ומראה מקומות

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

והתשובה היא בענין אשה שקיבל אביה קידושין כשהיא קטנה ובעת בגרותה בהינשאה לחופה אם תוכל להינשא ולקבל כתובתה בלא קידושין אחרין כך ראינו כו׳.

ועוד שם באמצע סי׳ נ״ז הביא תשובה שהשיב רבינו שלמה בר׳ אברהם בר׳ יחיאל את ר׳ מנחם בר׳ שלמה בר יצחק זצ״ל אם קידשה בששי בשבת לפנות ערב דלא יכול לכתוב כתובה קודם חשיכה ובמוצאי שבת כותב לה כתובה איזה זמן יכתוב כו׳ עוד שם סי׳ ע״ה הביא וגם רבינו שלמה ממשפחת רבינו יחיאל השיב בענין ברכת נישואין, והוא הוא ר׳ שלמה בר׳ אברהם הנ״ל.

א״כ התשובה כתובה מה״ר שלמה ב״ר אברהם בערך תת״ץ — תת״ק:

אלה הדברים ראיתי לשום בראש הספר. והרבה יגעתי ועמלתי לעת זקנתי הן בסידור המבוא והן בהערות ותקונים לגוף הספר כאשר יראה הקורא המבין וישפוט מישרים. ואם מלאכתי תמצא חן בעיני המבינים כל דבר לאשורו והיה זה שכרי.

ההגיון החרשות אשר ישתמש בהן המחבר, להמשיך עליו עיני כל דורשי דקדוק הלשון וחוקרי קדמוניות ישרון, כי ישימו עיניהם עליו.

לאחרונה הנני עוד להעיר כי מלבד ספרו שכל טוב על התורה כתב עוד מנחם כפי הנראה וחבר פירוש על חמש מגילות. מאמרים מקוטעים מהפירוש הזה אאמין כי מצאתי לפי דעתי בעלים אחדים, אשר אדבר מזה עוד בפרוטרוט ברשימת ספרי כ"י מבערלין. בקובץ סימן 707 שם ינתן מראה מקום לעיין בס' שכל טוב ויזכר שם שם ר' טוביה (בן אליעזר) (סד).

ואחרון חביב הוא הר' בנימין זאב ד"ר באכער כתב בס' עטרת צבי (יובעלשריפט) להחוקר המצוין ד"ר גרעטץ (צד 94—110) מאמר גדול בל"א על אודות ספר אבן בוחן ודבריו ראוים למי שאמרם. ואביא פה קצת מדבריו: ר' מנחם בר' שלמה בספרו אבן בוחן אינו מזכיר את שם מנחם בן סרוק אפילו פעם אחת, וכן אינו מזכיר בשם כי אם אונקלוס ויונתן בן עוזיאל בעלי התרגום. ועוד ר' אלעזר קליר בעל הפיוטים, אך בזכרו דברי „קדמוני עתים" על הרוב הוא רומז בזה על מנחם בן סרוק כי ל"ה פעמים מצאתי בספר אבן בוחן זכר קדמוני עתים וכמעט כל הדברים הנאמרים בשמם נמצאו בספר מחברת של בן סרוק, ולפי דעתי כוונת ר' מנחם בר' שלמה בזה לומר כי הדברים הנמצאים בס' מחברת מנחם אינם דברי יחיד אלא כדברי קדמונים הם נחשבים, ואינם כדברי חדשים מקרוב באו לחלוק על דברי מנחם בן סרוק, וגם במקומות אשר מזכיר בהם ר' מנחם בר' שלמה „רבותיו מוריו" על הרוב על דברי מנחם בן סרוק הוא רומז כי הוא חושב את עצמו כתלמידו, ואולם יש דברים רבים בספר אבן בוחן שאינם נמצאים במחברת בן סרוק, ור' מנחם בר' שלמה מזכירם בשם רבותיו ומוריו. במקומות האלה הוא רומז על מוריו ורבותיו וודאי אשר לקח מפיהם תורה וגם דברים אחרים מבלתי מה שנמצאים במחברת, אחד מרבותיו היה אביו אשר הוא הזכירו בערך כפר ב' ואלה דבריו: ולא שמעתי לאיזה דרך נוטה מלת כפרת עון אם לכיסוי אם להדחה, ועקב לא שמעתי הנכונה מפי אבי ורבי לכן אמרתי כי יכולת להדבירה על אופן כיסוי ואולי הוא רומז על אביו גם בערך הבר באמרו „כפי קבלת הורי ומורי קדמוני עתים" ועוד ערך גבן א' שמעתי מפי הוריי ומוריי. מגוף הדברים האלה ניכר כי ר' מנחם בר' שלמה קיבל תורתו בחכמת הלשון מפי אביו וגם דברים הנמצאים במחברת בן סרוק מפי אביו שמעם. ועיין עוד מה שכתב באריכות על אודות הס' אבן בוחן. ידרשם הקורא משם וימצא מבוקשו.

יב) אם היה מריץ שאלות או תשובות לגדולי ישראל.

בא בחליפות מכתבים עם הר' שלמה בר' אברהם בר' יחיאל ז"ל (הר' אברהם היה אחיו של הר' נתן בעל הערוך עיין או"ז הלכות ר"ה סי' ער"ה ובה' מילה סי' ק"ד) והר' שלמה ב"ר אברהם נזכר בשבלי הלקט השלם סי' קכ"ח, ובהקדמה לשבלי הלקט הערה קפ"ו הבאתי כי בשבלי הלקט ח"ב כתב יד (אשר היה לפני) סי' נ"ו (סה) הביא תשובת הר' שלמה בר' אברהם בר' יחיאל וצ"ל מן רומא שהשיב לר' מנחם בר' שלמה בר' יצחק ישיעום [צ"ל ישיעם והוא ר"ת יבוא שלום ינוח על משכבו) ומתחיל. ישא ברכה מאת השם המברך את עמו בשלום וצדקה מאת מצדיק ומושיע ומנו. בית רבינו יחיאל ישיע"ם קבל שלומים רבים להשפע אחה ר' מנחם בר' שלמה מעין הנובע.

סד) עי' לעיל בפרק ט' מה שהעירותי על זה.

סה) נזכר גם מצונץ בספרו גא"ל עמוד ע"ב ומן שד"ל בבית האוצר דף נ"ט ע"א ובהוצאה שניה דף ק"ט ע"א.

אותיות השורש המוכנות להתדבק בו, למדרגות נפרדות (מעלות) אך לא יוסופו להיות בכל מקום יותר מן חמש, יען שרשים בעלי שש אותיות מעט מזעיר הם, כן למשל יש לאות א׳ אך ארבע מדרגות או מעלות. יען אות א׳ לבדה בלי חיבור עם אות אחרת איננה מלת השורש בפני עצמה, אבל אות ב היא מלת השרש בפני עצמה ועל כן אות ב׳ יתפרד לחמשה מדרגות או מעלות, כל מדרגה או מעלה תתפרד ותתחלק לכך וכך שדרות או טורים כמה וכמה שרשים בה נמצא. כן למשל אות א׳, מעלה ראשונה (בעלי ב׳ אותיות) תתחלק לשבעה עשר טורים ואילו הן: אב, אד, או, אז, אח, אט, אי, אך, אל, אם, אן, אע, (בשפת כשדי) אף, אר, אש, וגם את. כל שורש ושורש בפני עצמו יתפרד עוד להוראותיו השונות (אופן) ונעשה לו על פי זה מדור בפני עצמי כדברי המחבר. מלת השורש האחרונה הבאה בשער הזה היא מלת תרשיש, אבל יבוא עוד בסוף קצת הערות על השרשים בעלי אות אחת בהתחברן עם אותיות השמוש אית״ן, ומאמר על דבר השרשים בעלי ב׳ אותיות, גם מורה באצבע על הרכבת השרשים באותיותיהן למיניהן בכלל, אך כמעט נגע בקצה עטו ולא העמיק הרחיב לדבר מזה כיאות.

שער השני ידבר מן י״ג אותיות השמושיות, ושם ידבר עמנו המחבר כאיש בקי ומנוסה אשר אין לבדוק ולהרהר אחריו, ובפרופרוט ידבר מן שבעה תנועות הגדולות (אבות המבטא).

בשער השלישי ידבר המחבר מהשתנות המלות ע״י חילופי אותיות, והשער הזה יתפרד לשלש עשרה מעלות. א) ה׳ במקום א׳ בראש המלה. ב) א׳ במקום ה׳ בסוף (בחותמת המלה). ג) ה׳ במקום א׳ בסוף המלה. ד) ה׳ במקום אשר. ה) ו׳ במקום י׳ הנרמה לאות השורש אבל אך בא להקל על ההברה, ולתפארת הקריאה. ו) במקום י׳ שרשית. ז) י׳ במקום ו׳ שרשית. ח) ל׳ במקום מלת כמו. ט) ל׳ במקום על. י) ל׳ במקום מלת אל, יא) ל׳ במקום מלת את. יב) את במקום מן. יג) ה׳ במקום ל׳.

השער הרביעי ידבר מאותיות הנוספות א׳ת׳ ה׳י׳מ׳ן בששה מעלות על פי מספר השש אותיות הנ״ל ועפ״י אשר ישתמש בהן העברי לתפארת הקריאה בלי שום כוונה ונטייה מיוחדת.

השער החמישי יאמר המחבר: „זה השער תבואינה בה כל אותיות הקדש מהן לצחצח מלין השניים בהתכפלן בשוליהן ומהן להסב את המלין לעברים בכאן בחותמיהן״. השער הזה ידבר מכל שרשי הכפולים וידבר מכל אופני גזרותיהם ובניניהם השונים, כאן נראה חסרון גדול בגוף הכ״י כאשר יעיר ע״ז בצדק המעתיק (בכ״י דף 304 ע״ב) ונראה בעליל כי הדברים הבאים אחרי זה שייכים לסוף השער התשיעי כאשר נראה מתוכן העניין, ויבא בדף 304 על נכון השער החמישים, החסרון והאבדה מן השערים הנשארים (מן התשיעי עד החמשים) שהלכו לטמיון הוא נזק גדול עד למאד וחבל על דאבדין.

המחבר יזכיר גם ספר אחר אשר הי׳ בדעתו לכתוב ולבאר כמה שרשים ומאמרים המובאים בתלמוד, וכה דבריו (דף 303 ע״ב) ועקב אשר דרשום בתלמוד לכן לא הוצרכתי לאוספם פה בספרי זה, ולולי מרבית המלאכה אשר היתה מיגעתי הייתי אוצל מהם רבים ומראה להם פנים כאשר הראוני מן השמים, אך חדלתי ואמרתי אולי יזכני בוראי לדרוש את כולנה איש במקומו. עד פה גבולות שלש עשרה המדות ותולדותיהן הן המדות היוצאות מהן הדומות להן, ועוד שמונה מדות נותרות אשר נהוגות במלות מדות (כן הוא בגוף הכ״י) ריבוי, ומדות מיעוט, ומדות ריבוי אחר ריבוי, ומדות מיעוט אחר מיעוט, ודבר המיוחד במקומו, ומדת דבר גדול הנתלה בקטן, וגימטריא ונוטריקון שמונה מדות וכללי הביאור אלה, וכארם המחבר בתכלית הקיצור. הספר אבן בוחן נכון הוא על פי קדמונותו המיוחדת לו הן במהות הספר, הן באיכות לשונו, והן בדבר מלות

גם החוקר מהר"ם שטיינשניידער כתב דברים אחרים אודות הספר אבן בוחן בהמזכיר משנת 1877 נומר 98 בלשון אשכנז ואתן פה העתקה מדבריו: ספרו של המחבר ר' מנחם בר' שלמה בחכמת ידיעת הלשון הנקרא בשם אבן בוחן ואשר אחר עבודתו אשר עבד בו המחבר משך חמשה חדשים נגמר ונשלם ממנו ביום ב' כ"ג טבת ד' אלפים תתק"ג (11 יאנואר 1143) הנה הוא בתוך הכ"י היחידי הנמצא והידוע בעולם במינכען באוצר הספרים קובץ 55 לדאבון נפשינו לא כולו בשלימותו. מספר ערכים ושרשים רבים עד ערך מ' הוציא דוקעס לאור במחברת מיוחדת (קובץ על יד) אשר באשמת המדפיס שולח רזון בה ונשמט ונפל ממנה רב. וערכים אחרים אחרים נתן לנו קירכהיים בדברי בקורתו למחברתו של דוקעס הנ"ל בליטעראטור בלאטט שנת השביעית צד 436 ע"פ העתקות אשר נתן בידו דוקעס ושם ינסה א"ע לדבר מתכונת הספר בכלל.

משאר חלקי הספר שאינם שייכים לענין חקר השרשים, וכן מאיכותו של הספר ישן נושן הלזה ומתכונתו המיוחדת לו, לא נודע עד עתה מאומה ולא הביא לנו שום אדם עוד ידיעה ברורה מהם, אעפ"י לפי דעתנו היה המחבר הראשון אשר נסה את כחו בזה לסלול דרך לתלמוד דקדוק השפה, ודוגמא מעין ספר תורת הלשון הראשון בשפת עבר מונח פה לנגד עינינו.

הנה הוא מתחיל בהקדמה מליצית, כאשר כן מגמת המחבר בכלל לבור לו דרך צחות וחן שפתים בכל דבריו (הנה זה תורה לנו המלה המובאה לרוב בזמן מיוחד ולנטייה מיוחדת בין מחברים שווים, וגם אצל המחבר שלנו הרבה פעמים הובאה זאת המלה צחצח או צחצוח.) למען כסות על כל מקשה ועקוב בלשון חכמים וספרות העברית אשר לא הרחיבה עוד גבולה ולא היתה עוד מתוקנת כראוי מחוסר מעתיקים רבים וסופרים מועילים כמו בזמננו ואשר על כן נעדרת היא מן קלות ההבנה ומציאות הכוונה הנכונה יסבול תחת משא אמרים והכברת מלים ללא צורך ויזכירנו לפעמים בלשון הפייטנים, לדוגמא ולראייה על כל האמור יסייע לנו פה בזה ראשית דבריו בהקדמתו. (הבאתי לעיל בראש הפרק את לשון הקדמתו המתחלת אבן בוחן לבנת ספיר כו').

אחרי אשר בענוה יתרה ומחוזקה ידבר המחבר מכחות נפשו הרפות והמצערות יבא לדבר מבריאת העולם על ידי כ"ב אותיות של הא"ב על פי שטת ספר יצירה במקום אשר יחלק את האותיות על פי מוצא קולן בחמשת כלי המבטא למחלקותיהן כאמור „בומ"ף בין השפתים ובראש הלשון נכרתות, גיכ"ק על שליש הלשון, דטלנ"ת על חצי הלשון משמשת גם בקול אמנם קרובות הן ללשון מבית ומחוץ, ז"ס בין שינים ובלשון שוכבת, צר"ש בין השינים. ותיכף בלי הפסק בנתיים יאמר המחבר אחר זה: וחמשים שערי צדק אשר להם אבא בם אודה מעלה שמותם אחרי אפרוט מוסדם ומעלתימו טורימו ומשקופימו מנעלימו ובריחמו צירמו וגשמימימו וכו'.

הספר מתחלק א"כ לחמשים שערים (אשר הבאתים למעלה בתחלת הפרק הזה) המכילים בקרבם את כל גבול שדמת השפה העברית וחקר ידיעת לשון המקרא. העשרים ושמונה שערים הראשונים יכנה המחבר בסוף הקדמתו „מדת המקרא" על פי המכתב אשר חכמי היסוד מוסיפים עוד למו את „שערי בינה" ומדת השכל אשר המה אצל המחבר מן שער תשעה ועשרים עד שלושים ושבעה, ולאלה יבואו עוד שם „שערי סייג ומשמרת", הלא המה שלש עשרה מדות של ר' ישמעאל שהתורה עם חוקיה ומשפטיה ודיניה נדרשת בהן, אבל לא לצורך דברי ההלכות בלבד אדניהן הטבעו.

השער הראשון ידבר איפוא מן השרשים (מדת היסודות), ואך הפרק הזה יכלול בקרבו את הכל אשר אנחנו בשם ספר המלים נכננו, וכך איפוא יתפרד למחלקותיו הפרטיים: כל אות ואות מן הא"ב (המחבר יכנמו יסוד א' יסוד ב' וכו') יתפרד, הכל לפי

כי היה את נפשו להוציא לאור עולם דוגמאות יקרות מהכ״י אבן בוחן אשר לא נקל חין ערכו בעניני ביאורי מקראות ופתרונן. המחבר חי בחצי הראשונה למאה השתים עשר למספר העמים והמחבר כתב את ספרו בשנת ד״א תתק״ג (1143) כמעט ברור הוא כי ארץ צרפת היתה מולדותיו כי אך בשפת צרפת לבד מתרגם לפעמים את המלות (והביא שם בהערה כי הביא „עדר״ לועזים אותה וננא, מקצוע סקלפילו).

מעמד ומצב ידיעותיו בחקרי הלשון לא התנשא למעלה ממעמד ומצב ידיעת המדקדקים מנחם בן סרוק ודונש אשר היו מוריו ומדריכיו. וכשיטת המדקדקים האלה שקדמוהו יבנה כל שרשיו אך מב׳ אותיות ולפעמים גם מאות אחת. ע״כ בניני הפעלים אינם עוד אצלו בתכלית השלימות, ומבניני העבר שלא נשלם וההוה אשר כבר העריכם חיוג לפניו, לא היה לו עוד שום ידיעה. גם הוא כדונש יחשוב את האותיות ד׳ וגם ט׳ לאותיות השמוש. גם ישתמש בשמות הכינויים למשפטי הלשון כמנחם ודונש. ככה יקרא לגזרת המלות ובנינן: מלאכה, לשורש המלה: יסוד, לאותיות הנוספות בראשי המלות או בסופן להכשיר או לצחצח, ולהוראות מיוחדות בבניני הפעלים בונה וסותר מבלי להעיר כי הסגולה הזאת מיוחדת אך לבנין הכבד ויחליף ע״ז לפעמים פועל עומד ביוצא, וכן להפך.

כרבינו סעדיה גאון ישתמש באוצר לשון התלמוד והתרגומים לבאר על ידם מלות בודדות במקרא, ובמקום אשר לפי מצב תלמוד דקדוק הלשון בימיו לא ידע לכנות שורש מלה אחת על מכונה, יבקש לו עזר וסעד לבאר דבריו עפ״י סגנון לשון בגמרא ויעיר בצדו כי שורש השם הלזה לא נוכל לבנות מן הפעל אשר לזה השורש. והוא כפרט היוצא מהכלל, על כן יאמר כי הנו״ן מן נפל אשת היא שרשית, אף כי במלת המפלת נחסרו הנו״ן ונפלה. וכלל הוא בידו כי לא נוכל לבנות שם דבר מן הפעלים הדומים להם בשרשם, אך להפך נוכל לבנות הפעל מן השם דבר.

המחבר יכנה את המדקדקים שקדמוהו בשם קדמוני עתים או אנשי לבב, אך לא יקראם בשם העצמי, ממחברת דונש יקח לפעמים מאמרים שלמים ומביאם בספרו מבלי להזכיר מקורם, עיין שורש כמה לשד לעע לבן שר וחרגל כי הם מדברי דונש. את הפייטנים יכנה בשרש צר בשם מחזרי השירות מפייסי ההלולים. מלבד ספרו שכל טוב הנזכר יכנה עוד (עיין שורש הבל ושורש נפש) את ספרו בשם ספר משכיל (כאשר דרשתי בס׳ שכל טוב ובס׳ משכיל).

בביאוריו למקרא יביא לפעמים אגדות התלמוד הרחוקים מאד מענין המדובר בו, ויצאו ביאוריו לפעמים מתחת ידו כסגנון באורי המדרשים אשר פרצו לרוב בין בני עמנו זמן מה אחרי חיי המחבר הנ״ל ולא מעט הזיקו להבנת הכתובים על פי הפשט הפשוט. ככה מתוך הרגש פנימי העלה לפעמים במצודתו גם ביאורי כתובים כתקנן והביא לנו את הפשט הנכון והאמתי, ואשר הביאו חכמים אחרים בזמנינו כפירושים חדשים כבר נגלו לו תעלומותיהם כי הביאם המחבר בספרו אבן בוחן על נכונה ורוחו הוא קבצן.

החכם הר׳ רפאל קירכהיים הביא עוד ראיות לדבריו מדברי המחבר אשר ראה בקוביץ על יד גם מסר לו החכם הר״ל דוקעס עוד דוגמאות מהספר. אבל שלא להאריך יותר מדאי לא הבאתים פה.

והנ״ל לא הבין כוונת חרב שי״ר ז״ל שם הביא כי בעל שכל טוב מזכיר פירושי רבינו חננאל ואח״כ הביא כי במרדכי פ״ז דסנהדרין מביא ס׳ שכל טוב בדיני עדות נראה כי גם מהוראות ידבר שם ואח״כ הביא הדברים שהביא הר׳ רפאל קירכהיים „וכן הר״ח בעצמו ע׳ לקוטים פ׳ שופטים״ כוונתו כי גם הר״ח הביא בפירושו דברים בענין פסקי דינים כמו שתראה בלקוטים שופטים (צד 54) שהביא בדיני פדיון הבן.

שער השלשה וארבעים. מדת כלל ופרט וכלל שאין אתה דן אלא כעין הפרט.

שער הארבעה וארבעים. מדת כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל.

שער חמשה וארבעים. מדת הדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ולא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא.

שער ששה וארבעים. מדת דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל להיטען טען אחר בענינו יצא להקל ולא להחמיר.

שער שבעה וארבעים. מדת דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל להטען טען אחר שלא בענינו יצא להקל ולהחמיר.

שער שמנה וארבעים. מדת דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לדון בו דבר חדש, ואי אתה יכול להחזירו לכללו בפירוש עד שיחזירנו [הכתוב] לכללו בפירוש.

שער תשעה וארבעים. מדת הלמד מענינו ודבר הלמד מסופו.

שער החמשים. מדת שני כתובין המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם.

עד פה גבולות שערי החכמה ומדת המקרא מלבד תולדותיהן והסכתן לעברים בהצטרך להם אנשי לבב אשר יסובו את המלים לעברים לכל חפצם על פי דקדוק הנקודות ותוספות המשרתים. והמבין יבין לאשורו ויפלס דרכו ויהי פחד אלהים לנגד עיניו ואז יבין וישכיל.

ובסוף סיים המחבר עד פה גבולות המקרא ותוצאותיה לשעריה למעלותיה לטוריה ולדקדוקיה ולמחקרותיה ולכל מתכונת צדקה, ותשלם כל מלאכת יסודותיה ובנייניה ומוצאיה ומובאיה ומהלכותיה למלים ולנקודות ולטעמים ולמדות כולנה מיבאים כל תהלוכותיה בחמשים שערים אשר פתחתי למו לכבוד אלהי ישראל אל עליון קונה שמים וארץ ואני קטן כל הקטנים מנחם ב״ר שלמה ישיע״ם לא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבי זולתי לכבוד בוראי כי ראיתי בני עמי הולכים ודלים מפני עול הגוים אינם יכולין לעסוק במקרא תמיד, לכן עשיתי את הדבר הזה כמתכוון להורות את בניו לעבודת ארוניהם אולי ידעון איך ישרתוהו אולי ימצא חן בעיניו, ככה כוונתי להשכיל את בני הקטנים ירידיה ושאלתיאל ויצחק החוט המשולש ברוכי ה׳ איך ישימו שכל ויבינו במקרא. ועסקתי במלאכת הלז חמשה חרשים שלמים ושלמה ועלתה בידי שלמה ומסוימת בשני בשבת בשלשה ועשרים יום לחדש טבת בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושלש לבריאה בתחלת מחזור רנ״ט האלהים יזכני לראות פניו בישועתו חזק ונתחזק אמן:

והעתקתי לי גם דוגמאות אחרות מגוף הספר אבל קצר פה המצע מלהעתיקם. והרבה דברים מספרו זה הנוגעים אל המחבר הבאתי לעיל במבוא במקומותם למושבותם.

החכם ר׳ יהודה ליב דוקעס הוציא לאור דוגמאות מהספר אבן בוחן במחברתו קובץ על יד (עסםלינגען תר״ו).

והחכם ר׳ רפאל קירכהיים כתב בקורתו על המחברת והוסיף איזה דברים מדנפשי׳ בלשון אשכנזי בעלי המזרח (ליטעראטור בלאטט דעס אריענטס) משנת 1846 נומער 28. וזה תוכן מהמאמר שלו. מהמחבר ר׳ מנחם בר׳ שלמה לא נודע עד עתה כי אם ספרו שכל טוב הנמצא באוצר הספרים להר״ד אפפענהיים. (סג) ואפריון נמטייה להר״ל דוקעס

סג) שם ציין ראה דברי שי״ר בתולדות רבינו חננאל צד 28. ובהערה שם העיר ר׳ רפאל קירכהיים בתולדות ר״ח שם הערה כ״ט נראה כי טעות הדפוס עלה במצודתו הרב שי״ר יאמר „וכן הר״ח בעצמו ע׳ לקוטים פ׳ שופטים״ ולא תוכל להיות כוונתו על בעל המחבר שכל טוב בשום אופן כי בעל המחבר „שכל טוב״ חי כמו מאה שנים אחרי כן גם לא נמצא במקום אשר יציין שם שי״ר (לקוטים פ׳ שופטים) אף מלה אחת מן המחבר הנ״ל אולם אין כאן טעות הדפוס

שער תשע עשר. מדת המלין נראין קצרי אות ולא קוצרים קוצר.
שער העשרים. מדת הפסוקים הנראים כפולים בעניינם וחציים יורה על רובן.
שער האחד ועשרים. מדת התמיהה המיוחד בפסוק על ידי ה״א ואחריו אם, או ה״א לבד פתוחה או חטופה.
שער השנים ועשרים. מדות עשרה המודעות הכתובות למעלה.
שער השלשה ועשרים. על המלות חסרי אות ובאה הנקודה ותעמוד תחתיה.
שער ארבע ועשרים. מדת המלים תולדות אות עליהן בקרבנה מלמעלה ונקראת, או בסופה תלויה ולא נקרֹאת.
שער חמשה ועשרים. מדת התיבות החסירות אות בסופה וצריכה למלה והחסרה בראשה וצריכה למלה.
שער ששה ועשרים. על תיבות הנקודות חמש עשרה אשר במקרא.
שער שבעה ועשרים. מדת הענין המוקדם והמאוחר.
שער שמנה ועשרים. על העניין המתהפך מלשון ללשון מזכר לנקבה, מרב למעט מכבר לאשר להיות.

עד פה מדת המקרא על פי המכתב מלבד תולדותיהן ותולדות תולדותיהן למרבית פניהם, וחכמי היסוד הוסיפו עליהם שערי בינה ומדות השכל ציוני צרק לצחצח לשונות המקרא ולהגיחם על מכונתן. שער אחר מדת א׳ח׳ה׳ע׳ הוא.
שער תשעה ועשרים. למנין שערי החכמה.
שער השלשים על מדת ב׳ג׳ד׳ כ׳פ׳ר׳ת׳ בהיותן סמוכות לי׳ה׳ו׳א׳ לראשיתן במה תודגשינה ובמה תרפינה.
שער אחד ושלשים. מדת כל האותיות מלבד ח׳ע׳ בהיותן בקרב המלות היך לרבות אות ולמעט אות כמו ולנו, ונתנו, נתנוך. היך תדגישנה והיך תרפינה.
שער שנים ושלשים. מדת פתח גדול ופתח קטון צירי וסגול פתח גדול קמץ מלואפום ופתח גדול חטף ופתח קטן מה פעלם ומה מלאכתם בכל האותיות.
שער שלשה ושלשים עלת שכונת הטעמים ואתנחתא וזקף קטן ופסק וסגול וכל הטעמים איך יפרידו, ענין הפסוק מלבד המשרתים אשר הם ישרתו לפלנותיהן.
שער ארבע ושלשים. על יתר הספרים שלושה תהלים איוב ומשלי טעמימו משרתימו איך ישתנה טבעם.
שער חמשה ושלשים. מדת המלות שרוחות ה׳ בחותמיהן ונראית לשון נקבה והטעם אשר בתיבה מודיע אם הה׳ צריכה ולשון נקבה או היא לציחצוח ולשון זכר, כמו בערה.
שער ששה ושלשים. על אותיות גדולות וקטנות גלולות ובעלת תניות.
שער שבעה ושלשים. על המדה הכונה והמסר נוספה ושקרה וכן לכל המדות ועוד יש במקרא שערי סייג ומשמרת שלש עשרה מדות אשר בשעריהן יוצא ובא כל דורכי נתיב אמת לדעת התורה והמצוות החוקים והמשפטים ובלעדיהם בל יבינם כל חכם ולא ישכילם כל דורש כי בהתרחקו מהם יטעה וישנה ולא ישיג הנכונה.

ואלה הן: האחד אשר הוא
שער שמנה ושלשים. לשערי החכמה היא מדת קל וחומר.
שער תשעה ושלשים. מדת גזירה שוה.
שער הארבעים. מדת בנין אב מכתוב אחד ומדת בנין אב משני כתובים.
שער אחד וארבעים. מדת כלל ופרט.
שער שנים וארבעים. מדת פרט וכלל.

שער השני. מדת השירות אשר לשלש עשרה המועדות לשרת רעותיה הנה עשתי עשר משרתות למלים מפה ומפה הן הנה א׳ב׳ה׳ ו׳י׳כ׳ל׳ מ׳נ׳ש׳ת׳ ושתים הנותרות ד׳ט׳ משרשות בקרב המלות בלבד אך שבות כולנה ומתייסדות יסוד ממש ושרש עיקר ביתר ריעות הנה, אבל תשע הנותרות ג׳ז׳ע׳[1]) ס׳ע׳ף צ׳ק׳ר מוסדות בכל מקום יסוד ממש ושורש עיקר נכונות ולא זזות אין להנה עבודת כל ופעולת מאומה לשרש ולהסב זולתי כי תסובינה לפשר ולמרבית פנים כי אמרתי כל הדברים הנבראים והנמצאים כולן נהיו לפני הבורא מאז וכוללן בתורתו בהירהור מחשבות בני אדם וכולל הכל בעשר מודעות שבע מהנה בכלל שער הראשון אשר (שאר) [שער] ליסודות הן המפעל העיקר ואיכה וחיבור וזמן ונציב אחת לשאלה ואחת לפעול אחת לכינוי יסודי המבטאות ניסבות למדבר ולנידבר, לזכר ולנקבה ליחיד ולרבים ולכבר ואשר להיות ויסוד מבטאי השאלה ולכל עבר ולכל פנים ומבטאי הפועל לכל דבר ולכל ערך ויסוד מבטאי הכנוי לכל פועל ולכל מפעל ולגבוה ולמעלה ולגבוה ולנכ׳הים אשר עליהם וכבוד אלהי ישראל נעלה ונשא ונכבד ונקדש למעלה מכל, ומאספי הדברות חמשה ענין סיפור ושאלה קריאה ציווי ובקשה.

שער שלישי. מדת האותיות אשר תיעתק האות מעל המלה בבא ריעותה לעמוד תחתיה, הן ה׳א׳ זו תחת זו ה׳ במקום אשר, ו׳י׳ זו תחת זו, כ׳ במקום כמו, ש׳ במקום אשר, ל׳ במקום על ובמקום אל ובמקום את, את במקום עם, מלבד תוצאותיהן ותוצאות תוצאותיהן.

שער רביעי. מרתו א׳ת׳ה׳ימ׳ן׳ הבאים בראש המלים ומדת מיוסדות נראות ברוב מלים ואין אחיזתן עיקר כי בא נצטרף המלים ההם עם אשר כניליפין אז נגלו שוליהן כי אינן יסודות ולא באו לא לשרת ולא לפעול זולתי ליפות התיבה לצחצח הלשון.

שער חמישי. מדת האותיות המצחצחות המלין בסופן ומסיבת אותנה לעמוד בסופן

שער ששי. מדתי מלים נכפלים בד בבד ויחצו לשתים במכתב, ויש נחצים לשתים מבלעדי ראשיתן.

שער שביעי. מדת מלה סרוחת אות בראשה ולא למלאכה וסרוחה בקרבה או בסופה ולא למלאכה.

שער שמיני. מדת מלים נכתבים אחדים שווים במכתב ושונים בטעם ופשר ולא על ידי כריתה ולא על ידי סמיכה.

שער תשיעי. מדת מלים שווים במכתב ושונים בניקוד ושונים בפשר ולא לכריתה ולא לסמיכה.

שער עשירי. מדת תיבות נחלקות לשני ענינים אחד לבנות ולנטוע ולקרב, והאחד להשחית ולאבד ולרחק.

שער אחד עשר. מדת מלים שוים בכל דבר מראה ושונין בפשר לא לכריתה ולא לסמיכה זולתי על ידי הענינים, גם יש דברי הענינין מודיעין פשר המלה השונה בפתרונה לשני אופנים לשלשה ולארבעה עד חמשה עשר פנים.

שער שנים עשר. מדת המלה אשר על ידי עמדת כריתותיה שונה מרעותיה הסמוכה על ריעותיה ותשונה בטעם בלבד.

שער שלשה עשר. מדת המלות הנכרתות והסמוכות השונות בטעם ובניקוד.

שער ארבעה עשר. מדת המלות הנכרתות והסמוכות השונות במכתב.

שער חמשה עשר. מדת המלות הנכרתות וסמוכות בתוספת אות.

שער ששה עשר. מדת המלות הנכרתות ונסמכות בנירעון אות.

שער שבעה עשר. על המלה הנראית חלוקה ולא חלוקה כי אם ישרה על המחוקה.

שער שמנה עשר. על הפסוקין הנראין קצרי תיבה ואין חסרין ויסוד נכון.

[1]) אולי צ״ל גז״ח.

כמזיד גורע ומוסיף ממיר ופוסל זולתי כשוגה ופתי אשר אנסו לבו ונתכוון לעבוד רבו ושנה, ואזכה בתשלום הפעולה כמו בראשונה לשבח ולרומם ולהלל ולברך את שמך ברוך אתה ה׳ למדני חקיך״.

הספר בכללו מתחלק לחמשים שערים. שער הראשון הוא חלק שרשי המלות או כדברי המחבר „אשר לו מדת היסודות״ ומתחלק לכ״ב אותיות מספר הא״ב. כל אות מתחלק לחמשה מעלות כזה: מעלה ראשונה יסודי אות אחת, מעלה שנייה יסוד ב׳ אותיות, מעלה שלישית יסודי ג׳ אותיות, מעלה רביעית יסודי ד׳ אותיות, ומעלה חמשית יסודי ה׳ אותיות. וכל מעלה מתחלקת לטורים ולאופנים ע״פ הסתעפות כל שרש ושרש למפלגותיו: שער הראשון הוא ספר היסודות מכיל 286 דפים. ומכאן עד סוף הספר, הוא דף 307, הוא חלק הדקדוק המתחלק למ״ט שערים. ולשער הראשון הוא חלק היסודות עוד דברי סיום וסוף דבר על שני דפים עד דף 288. בדף 288 מתחיל שער השני המדבר משלש עשרה אותיות המשרתות וסימנן אב״ה ויכ״ל מנש״ת, ושתים הנותרות ר״ט הבאות באמצע המלה, וסיום השער בדף 295 ע״ב. שער השלישי ידבר מאותות הנעתקות מעלי מלתן ותבא אחרת תחתיהן ומסיים בדף 297 ע״ב. שער הרביעי ידבר מאותות השמושיות א״ת הימ״ן ומסיים בדף 299 ע״ב. שער החמישי ידבר מאותות הכפולות, או כדברי המחבר הבאים רק לצחצח עד דף 202 ופה חסר עד שער החמשים ומתחיל כפי הנראה מאמר קטוע משער מ״ט ומתחיל תיכף שער החמשים המדבר משני כתובין המכחישין זה את זה ומסיים בדף 307 את כל הספר ואחרי שבח והודיה לאל מהרב המחבר ומן המעתיק יתום הספר.

עוד הביא המחבר וז״ל: וחמשים שערי צדק אשר להם אבא בם אודה מעלה שמותם אחרי אפרוט מוסדם ומעלותימו טורימו ומשקופימי מנעילימו ובריחימו צירימו ונשמימימו והשלחנות אשר פתוחין לפנימו ערוכי זהב וכסף ואבני שהם ומלואים כרכד ואקדח וכל חפץ יקר וכל מגדים חדשים וישנים ומשמנים ממוחים ושמנים מזוקקים וערך לחם ובזיכי לבונה וכל ראשי בשמים ודבש ונופת צופים ונוחים הם לכל הבא לעמוס את שכמו לשאת את כולן ולילך לו לא ינע ולא יעף וכל מה שיניח מהם הוא מתיינע, ואם לא ישא מהם מאומה והיה ינע בראותו אותם וירפו ידיו ויתעלף וימת.

שער הראשון. מדתו גדולה אשר עלתה על כל המדות כולינה ורחבה ונסבה למעלה למעלה עד שחקים והעמיקה עד תהום רבה והעמיקה והרחיבה עד ארבע קצוות העולם היא מדת היסודות מעלת חמש מאבני חפץ. מעלה אחת יסוד בו אבן אחת אמנם כי תקשר באבנים מתגלגלות, הן הנה אותיות השירות, כי כאשר לא תיכון מלה באות אחת בלי משרת אותה כי עקב קוצריה תרבינה ריעותיה לשרתינה.

מעלה השנית. יסוד בן שתי אבנים, גם הוא צריך קישור אבני גלגל שירות רעותיהן מובאות למו.

מעלה השלישית. יסוד בן שלש אבנים הוא הנכון והיציב אשר עליו תקשר רוב חומותיה כל הפיאות אשר לבירה בתיבת בעלת שלש אותיות נבנית רוב המקרא ואינן צריכין לשירות זולתי עקב הם בת המלות לעבדים ולאופנים.

מעלה רביעית. קטנה טוריה מעטים בני ארבע אבנים והן מועטין מאד [פה חסר מאמר שלם] כל שכן טורים בני שש אבנים אשר בטלו במיעוטן, ופעמים ישרתו את המלה אות אחת ופעמים שתים ושלש וארבע וחמש ושש ושבע, עד פה גבול תוספת האותיות באמרת והשתחותם מרחוק ש׳ח׳ בלבד יסוד התיבה וגזרתם שחי ונעבורה, וישח אדם, ומשרתיה שבע אותיות.

„אבן בוחן לבנת ספיר דמות כסא בוחנת כל חפץ מזהב שחוט מסגור פרוים מירקרק פז מחרוין וכסף מכסף עלול מרוקע כל צורף נצרף מבדלת כל מבדלת מאשרה כל מאושר. מהללת כל טהור מקרבת כל נקי מספכת (מספחת?) כל ברור פוסלת כל סיג מרחקת כל שמיץ דוחה כל זהב וגועלת כל באש משנאת כל צחן, פנת יקרת הנצבת בנויה לימין כסא עליון עושה כל קנין מצלחת כל בניין, משלמת כל מניין, מוסר יסוד עולם נכונה בלי רכס ישרה בלי עקב, קרובה בלי ריחוק המאמין בה לא יחוש ויבהל ברצותו לקנות תחבולותיה כי לא לו ארשת לפחות פתחיה עד יישר לבבו לאהבת בוראו. ותהיה פחדתו לנגד עיניו ומוראו תמיד עליו אז יקבוץ כל שפה ויצבור כל מבטא ויתפוש נתיבותי החכמה ברוח וחיל בהיות כל אלה לעורות (?) עיניו, אז ישים לבבו צלול ונבוב יבין וישכיל דבר ממוצאו ויזנח הריק ויטוש ההבל וימאס הפרפור וישנא הסכסוך וירחיק הרכס ויתעב העלג וידחה הרימוט ויחזיק באמונה ויתפש האמת ויבחר הצדק ויאות הנכונה ויבדיל הטוב מן הרע וענין מענין ולשון מלשון ומבטא ממבטא עד תחזק נפשו בדבר הברור בהדוברו כל דבר על אופניו וקשר את טוטפותיהם לאות על ידו וישים חותמיהם על לבו וטוטפותיהם בין שני עיניו להיותו נצב בעדם על אם הדרך הישרה ללכת בין האש ובין השלג, לא יטה לאש כי לא יכבה, ולא יטה לשלג ולא יאכלנו קרח אז תתיישר דרכו בפילסו מעגל דרכו וישגב בבניין החכמה אשר נבנתה בניין עולם בצדק ותיכוני באמת ותיכנה במשפט ותיבצר מרום עזה עד שחקים ותשפיל שאיותיה עד תהום רבה ותכן מצור לה אבנים יקרות גזרת ספיר טורי חפץ, ותשלם מלאכת בניינה בחמשים מדות שערים גדולים אשר אבני פשפשיהם מגררות במגרה גזית מחוטבות עומדות תכנית היכל.

ואני מנחם בן שלמה זצ״ל לא למדתי חכמה ודעת קדושים איך אדע להיכנס בעומק עמוק ולגשת ברחוק רחוק ממני, אכן פעולתי את אלוה ובו אבטח כי הוא חכם לבב ואמיץ כח יתברך שמו כי חלק מחכמתו לזרע אברהם יצחק ויעקב, והוא המלמד לאדם דעת יתעלה כבודו כי הפליא את עמו כל עם, ודיבר עמהם פנים אל פנים להודיע דברי תורתו ודעת מחצית חכמה אשר לפניו במקרא כתוב כי כפלים לתושיה וזאת אשר הודיעם הוא יסוד בכל כי ברא בה הכל במקרא כתוב למען יראו וידעו וישכילו יחדו כי יד ה׳ עשתה זאת והיא קנויה קדם כל מפעל במקרא כתוב אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם הן יראת ה׳ היא חכמה וסור מרע בינה רמז במקרא זה כי ראה הדבר בעצמו תחלה ויספרה כי הניב בה, כי בראותו הדבר וחפץ בו אז הניב בה וניבו אש בוערת ונהייתה להבות חצובות תבנית אותיות שתים ועשרים וצירפן למכתב תיבות הראויות לניב וצירף התיבות לפסוקים הראוין לספור לספר הכינה כל דבריה על מתכונן וגם חקרה לכלול בה מחשבת ומזמה להבין כל. לכן תחלת אמרתי אתן לו תהלה ופתח דברי אהודנו על כל הטובות אשר גמלני ולא שת חלקי עם יושבי קרנות ועתה יגדל נא חסדו עלי ויישר לבבי ויאיר עיני לעמוד על מרת חכמת תורתו ולצחצחה לשנותה כדת ודבריה וקריאותיה לבנות במשקלי צדק וקו אמת ותוכן ישר וערך ידוע ולשון למודים לעות כל דבר בעתו, ואם אשגה יעבור משוגתי ויעביר חרפתי וישא חטאתי וימחול אשמתי ויכפר עויתי ולא יחשבני

הגאון, ואם בא יבא איש להרהר על דבריו יהי מורא אלהים לנגד עיניו פן יוכיח בו ונכזב ותהי לו חכמתו כמו אכזב והמבין יבין וישכיל לפי ראות עיניו״.

המעתיק בפסוק זה. גם בסוף הספר לא העתיק המעתיק הזה את כל אשר היה לפניו בכ״י הראשון, וסיים בפרשת בשלח בהל׳ שבת פרק ט״ז בהמאמר „מתני׳ כופין הקערה על גבי הנר בשביל שלא תאחוז בקורה וכזה נשלם העמוד האחרון. ולמטה רשום מן המעתיק מלת „ועל״ ר״ל בדף שלאחריו מתחיל במלת „ועל״ והוא המשך המשנה שם אבל לא נמצא יותר או לא העתיק או נאבדו הגליונות מן מלת ועל ואילך. ואני ערכתי ההוצאה הזאת עפ״י כ״י השני הזה והוספתי את החסר בכ״י זה עפ״י כ״י הראשון על קלף אשר סובב הולך עד אמצע פ׳ יתרו (כמו שהבאתי לעיל).

בקובץ א׳ ובקובץ ב׳ (הנעתק מן הראשון) רשום בכל התחלת הפסוקים „פס׳״ ר״ל פסוק כמו שהיה גם בלקח טוב ואני השמטתי המלה „פס׳״ (גם בלק״ט) ורשמתי ציוני הפסוקים. הסופר הראשון והשני לא נתנו ריוח והפסקה בין מאמר למאמר גם לא רשם התחלת הסדרה ולא הפרשיות ואנכי הצגתי הציונים. גם לפעמים יש חסרון ולפעמים הכתב מטושטש, הוספתי את הנהסר בין שני חצאי מרובע [ ] ואת אשר מצאתי כי משובש המאמר או המלה הסגרתי בין שני חצאי עגולה ( ). המעתיק השני (בקובץ שני) העתיק גם לשון הסופר הראשון גם שם הכותב אשר כתב סוף פרשת בראשית (הבאתי לעיל).

יא) תבונת ספרו אבן בוחן.

הספר הזה מונח בכתב יד באוצר הספרים במינכען קובץ 55 והוא יחיד בעולם. הכ״י הזה נשלח אלי הנה עוד בשנת תרמ״א להשתמש בו. ושמתי עיני בו והוצאתי לי דברים הנוגעים אל הספר, מהותו ותכונתו. הכ״י נכתב בכתיבה יפה ונקייה בתבנית פאליע גדול על נייר יפה וחזק מחזיק ש״ז דפים, בכל דף ב׳ עמודים ובכל עמוד שלשים שורות. בקובץ הזה נמצא גם ס׳ נופת צופים להר״ם די ליאון (נדפס פעם ראשונה במאנטובה לפני שנת ר״ם ובפעם שנית ע״י הר״א ד״ר יעללינעק שנת תרכ״ג). ונעתק מידי הסופר ראובן ב״ר שלמה יום ד׳ ח׳ אייר בשנת ש״ב לאלף הששי. (היינו נעתק עוד הפעם כ׳ נתחבר הספר בשנת ד״א תתק״ג) (סב). בראש הספר נמצא הקדמה מן המחבר. ואמרתי להעתיקה פה:

סב) בהספר הזה חלו בו כמה כותבים ומעתיקים וכל אחד הוסיף נופך משלו ולא הכל יצא מתחת יד הסופר ר׳ ראובן ב״ר שלמה, עיין בשרשים אר, אוי, כי העתיק אשר מצא בגליון, בשרשי שש הביא המעתיק מצאתי גרד״ק כו׳, בערך קש אמר הכותב רש״י פירש בשרש נר נמצא הגהה והביא את דברי המחבר בספרו שכל טוב, ונמצא הרבה מן המעתיקים דברים אחדים זעיר שם זעיר שם בפנים הספר. בחלק הדקדוק יאמר המחבר פירושו על פסוק קדוש קדוש קדוש ה׳ צבאות וגם המעתיק יאמר דעת עצמו בפירוש הפסוק הנ״ל ואח״כ מסיים המעתיק: עד כאן דברי הקטן הלבלר ראובן בן מוהר״ר שלמה שלי״ט, ובעט המקומות אשר נרשם אני הכותב מלולי הנעדרים מכל השלימות וזרקתי מחט בין הברזלים. בסוף הספר דף 306 ע״ב נמצא ממנו מאמר אחד ומתחיל אמר הכותב במסכת ברכות בפ׳ אין עומדין דריש שם אמרה חנה לפני הקב״ה כו׳ ומסיים שם המעתיק גם בשיר אחד ובראשי החרוזות בשם שמו ראובן והביא כי החל להעתיק הספר יום ד׳ ח׳ אייר ש״ב. והשלים העתקתו ביום ג׳ כ״ט סיון ש״ב. גם נלקה הספר בחסר, בחלק הדקדוק דף 302—304 חסר מן שער הששי עד שער מ״ט ומתחיל תיכף אחרי הביאו עוד דברים אחדים משער מ״ט את שער החמשים וז״ל המעתיק שם: „וזה מצאתי וכתבתי והעתקתי, ואני הסופר מצאתי בהעתקה שהספר נחסר הרבה ומה שמצאתי כתבתי, וכל שיבין ובקי בספר הזה יכול לידע ולהודיע ולהיודע אשר אין אות במקרא אשר לא ימצא את עיקרו ומשמעו ופירושו וחיברו ויסודו ושרשו וגזעו ועומקו ודקדוקו ומהלכתו ומובאו ופעלו ופועלו ומפעלו ושבאו ושעברו ונקודו ולשונתו ודמיונו ודברו וקריאתו ומתכונתו והכל תמצא במאזני צדק וקו אמת ותוכן יושר ואין להרהר אחרי דברי

ישמעאל כרפס ובגמרא ירושלמי א״ר חנינא כרפס שבנהרות היינו פיטרוסיליצון [צ״ל פיטרוסילינון] הוא בירושלמי שביעית פ״ט דף ל״ח ע״ג והוא לשון הערוך. גם נמצא הדבורים עיקר מלת . . . מדוברת על אופן . . . לשון . . . ובהרבה פעמים כתב „כלומר" „ומדרשו, ומדרש הענין" וגם כאשר הביא דברים מדנפשיה סיים בסוף „משלי" וכן הביא „ומליצה" „ומליצתו" וכל הדבורים ההם לא נמצאים בשכל טוב. באסתר הביא „ורבותינו דרשו ולא נראה לי לפשט כזה אלא מפני מדרש אין להקפיד בכך".

י) תכונת השני כתבי יד מהספר.

מהכתב יד הזה „מדרש שכל טוב" אשר הוא יחיד בעולם ומונח כעת באוצר הספרים באקספארד ומלפנים באוצר הספרים של הגאון הר״ד אפפענהיים ז״ל נמצאים ב׳ קובצים האחד הוא קובץ 176 ברשימת אפפענהיים וקובץ 165 אצל נייבויער (וכן רשום על הגליון הראשון מהנ״ל) והוא כתוב על קלף וזקנה זרקה בו ומרוב ימים האותיות מטושטשות מאד והקלף שחור בגליון וכמעט קשה בהרבה מקומות לקרוא את הכתוב בו ובאיזה מקומות נחתכו הקלפים ובאיזה מקומות קרועים וחסר בצדם גם מגוף הספר. הכ״י כמו שהוא מכיל 145 דפים פאליע בכל דף ב׳ עמודים מצד ימין וב׳ עמודים מצד שמאל ועולים ס״ה 580 עמודים. הכ״י נלקה בחסר ומתחיל הנשאר לפליטה מן פרשת לך והתחלתו „כך היו צווחין ווי בימי יהויקים, ויהי בימי שפוט השופטים" כו׳ והוא בפ׳ לך י״ד א׳ על הכתוב ויהי בימי אמרפל. וסובב הולך עד אמצע פ׳ יתרו פרשה י״ט פסוק י׳ ויאמר ה׳ אל משה לך אל העם וקדשתם והסיום באמצע המאמר בשני לחודש שהוא שלישי בשבת אמר להם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. בשלישי בשבת לחודש. מכאן ואילך חסר ואיננו. והסופר בסוף העמוד הביא מלת „שהוא" ר״ל דף שלאחריו מתחיל במלת שהוא אבל לדאבון נפשנו לא נמצא יותר ונאבד ואיננו או לא העתיק יותר מן הכ״י שהיה לפניו לכן חסר מן סוף יתרו עד תשלום ספר שמות וספר ויקרא במדבר דברים.

שנת כתיבת הספר לא נמצא כי חסר יבואנו רק בסוף ספר בראשית אחר אשר מרובר שם מן הגאולה שתהיה לנו סיים הסופר „בימי (ר״ל שתהא בימי) יעקב בר׳ צדוק הלוי הכותב [ספר] שכל טוב שעשה רבי׳ מנחם בר׳ שלמה לכבוד יוצרו". בראש הדף הראשון כתב אחד בכתב מאוחר „שכל טוב".

הכ״י כתוב משני סופרים כי נשתנה קצת הכתיבה. קובץ השני נומר 175 אצל אפפענהיים (סא) ונומר 166 אצל נייבויער (כן רשם על הגליון הראשון) כתוב על נייר מחויק 211 דפים ובכל דף ב׳ עמודים עולה ס״ה 422 עמודים ונכתב כולו מיד סופר אחד והכתב הוא כתב מאוחר אבל ג״כ ישן מאד והוא העתקה מן הקובץ הראשון הכתוב על קלף אשר הבאתי למעלה. השער מצויר ונכתב בכתיבה מאוחרת ומפוארת בכתב אשורית „מדרש שכל טוב שחבר חד מן קמיא חכם ונבון, שמו קמיה שמיא גליא". וזה כתב אחד אשר שם המחבר נעלם ממנו. וגם בקובץ הזה חסר ההתחלה וסופו ומתחיל בפסוק ויהי השמש ותרדמה נפלה על אברם (לך טו יב). ובכ״י הראשון על קלף שהועתק ממנו נמצא בהתחלתו עוד ב׳ עמודים וקצת מעמוד ג׳ (כאשר הבאתי לעיל), אבל מטושטש מאד ובאיזה שורות קשה הקריאה ולא נודע הכתוב בהם לכן החל

סא) מתראוי הי׳ לרשום על הכ״י הראשון את הנומר 175 ועל כ״י השני 176 כי להכ״י הראשון על קלף משפט הבכורה והשני הוא רק העתקה מהראשון.

ט) איזה ספרים חבר עוד.

מלבד ספרו שכל טוב על חמשה חומשי תורה, ורק חלק ממנו נשאר לפליטה (עיין לעיל פ׳ א׳), אשר אני מוציא כעת בחסד אל לאור עולם מזכיר בספרו אבן בוחן ספר משכיל, אבל איננו ספר בפני עצמו רק הוא הוא הס׳ שכל טוב והס׳ הזה יכנהו לפעמים בשם „משכיל״ כמו שתראה בכ״י הנ״ל שרש הכל אך הבל בני אדם. אני פשטתיו בספרי ס׳ משכיל כאשר נראה לי ורבותי הראו פנים אחרים בדבר אך דמיון בני אדם להבל כו׳: שרש ניפול אך נראה לי דרך אחר . . . כאשר דרשתי בספרי שכל טוב בספר משכיל במקום הפסוק עצמו בפרשת השרצים כו׳. שרש ערג כן פירשתי בספרי אשר חברתי בס׳ משכיל. מכל האמור למעלה וביותר משורש ניפול ברור כי ספר משכיל וספר שכל טוב אחד הם. אך לפעמים יכנהו משכיל ולפעמים בשמו העצמי שכל טוב, ובעבור זה לא נמצא בספרו שכל טוב שמזכיר הספר משכיל אף פעם אחד.

ספר השני הוא ספרו „אבן בוחן״. כולל שרשי לה״ק כסדר א״ב בחמשים פרקים ונמצא בכ״י באוצר הספרים במינכען קובץ 55 ואדבר עוד בפ׳ י״א, מתכונת הספר.

עוד ייחס לו הרב החוקר מוהר״ם ד״ר שטיינשניידער השיורים הנמצאים באוצר הספרים בבערלין קובץ 707 על חמש מגלות ונעלם שם המחבר והם ביאורים קטועים בלתי שלמים. הגליונות האלה הפריד הד״ר בויער בדארמשטאדט מעל כריכת ספרים ויתן אותם במתנה לבית אוצר הספרים בברלין (1874) ושם נתקנו מעט ושער החכם הגדול מהרמש״ש בהמזכיר משנת 1877 נומר 98 צד 41 וברשימה שלו לספרי כ״י בעקד הספרים בבערלין, כי מחבר הביאורים האלה הוא כפי הנראה ר׳ מנחם בר׳ שלמה והביא שם דוגמאות מן השיורים הנשארים לפליטה, ותמך השערתו כי נזכר שמה פעם א׳ הס׳ שכל טוב. וכאשר קראתי הדברים האלה בקשתי את כבוד ידידי הנ״ל לעשות למעני ע״י אחד המעתיקים העתקה מן השיורים ההם, ויאות לבקשתי ושלח אלי העתקה אשר נעשתה למעני. וכאשר שמתי עיני בהם ראיתי כי לההשערה אין לה יסוד ולא כוון יפה והביאורים רבינו מנחם בר׳ שלמה לא הולידם (נט). ומה שהביא בביאורו לאיכה פסוק עורנו כתנור נכמרו וז״ל: „ועיקר המדרש מתואר ומבואר בספר שכל טוב בפרשת יוסף ואחיו״ [הוא מקץ מג ל] אין זה לשון רבינו מנחם, כי כאשר הביא את ספרו שכל טוב כותב תמיד כמו שפירשנו בספרי שכל טוב או כמו שדרשנו (עיין לעיל פ׳ א׳), גם לא נמצא בכל הספר שכל טוב הלשון „מתואר ומבואר״ רק הוא מן מחבר אחד אשר הביא את הס׳ שכל טוב. כמו שהביא באסתר „כתב ר׳ טוביה רמכים אלו הרוכבים שהם מרימים ידיהם בשוט ומכים הסוסים לרוץ״. הוא בלקח טוב על אסתר (שהוצאתי לאור) ח׳ י׳ דף נ״ה ע״ב (ס). גם היה כבר מסודר לפניו הערוך והביא כמו שנמצא בערוך אף כי לא הזכירו בשם. באסתר הביא כרפס ירוק ככרפס שבנהרות היינו אפיו בלע״ז ובלשון

נט) הלום ראיתי אחרי רואי כי גם הרה״ג מהר״ש ד״ר זאלפעלד בהביאו מפרשי הקדמונים על שיר השירים (מאגאצין של ד״ר בערלינר וד״ר האפמאן שנה חמישית צד 154) הביא ביניהם גם הביאור על שה״ש אשר שיורים מהם נשארו באוצר הספרים בבערלין עפ״י השערת החוקר הרמש״ש ורשם עליהם „מנחם בר׳ שלמה״ והציג סימן השאלה(?) כי לא נודע בבירור מי הוא המחבר וגם הרמש״ש מסופק וכתב „דירפטע מן ר׳ מנחם ב״ר שלמה העררירהרען״ ובמאגאצין שנה ששית צד 154 הביא גוף הפירוש ההוא מהג״ל מן שערך כעדר העזים עד סוף פסוק מה יפו דודיך.

ס) רוב דבריו לאסתר נובעים מפי׳ לקח טוב לאסתר כאשר תראה זו מול זו ונמצא בלק״ט פירושים לאיזה מלות והמסדר הזה הביאם כלשונו.

כח) הר׳ רפאל קירכהיים בעלי המזרח (ליטעראטורבלאט דעס אריענטס) משנת 1846 נומר 28 שם נמצא בלשון אשכנז בקירת על מחברת קיבץ על יד (הבאתי באות שלפניו) והביא שם המחבר (אבן בוחן) חי בחצי הראשונה למאה השתים עשר למספרם וכנראה כתב את ספרו אבן בוחן בשנת ד״א תתק״ג (1143) כמעט ברור הוא כי ארץ צרפת היתה מולדתיו. כי אך בשפת צרפת לבד יתרגם לפעמים את המלות (לדוגמא יאמר עדר לועזים אותה וניגא. מקצוע סקלפילו) מעמד ומצב ידיעותיו בחקרי הלשון לא התנשא למעלה ממעמד ומצב ידיעת המדקדקים מנחם בן סרוק ודונש אשר היו מוריו ומדריכיו. וכשיטת המדקדקים האלה שקדמוהו יבנה כל שרשיו אך מב׳ אותיות ולפעמים גם מאות אחת כו׳.

כט) הר׳ משה ד״ר שטיינשניידער ידבר בקצרה מן הכ״י אבן בוחן 1) ברשימה שלו מכ״י של אוצר הספרים במינכען (1875) קובץ 55. 2) בהמזכיר נומר 98 (משנת 1877) ואביא דבריו להלן בפרק י״א. 3) ברשימה מכ״י ברלין צד 13 (1878) ושם שער כי שיורים הנמצא בקובץ 707 על חמש מגלות הם מר׳ מנחם בר׳ שלמה (עיין להלן פרק ט׳ הבאתי את דבריו וחויתי דעתי בזה). 4) ברשימה הגדולה מספרי אקספארד (צד 1737 נומר 6364) שם הביא דברים אחדים אודותיו (נאָטיצען).

ל) הר׳ יצחק אייזיק בן יעקב בספרו אוצר הספרים (תר״מ) אות ש׳ סי׳ 669. וז״ל שכל טוב הר׳ מנחם בר׳ שלמה פי׳ עה״ת כמו מדרש על כל פסוק וכל מלה בדקדוק ופשוטו של מקרא. ומביא בו פירושי רבינו חננאל ובפ׳ בשלח כל דיני שבת ועירובין ובפ׳ בא דיני מס׳ פסחים מש״ס בבלי וירושלמי בקצור. חיברו בשנת ד״א תתצ״ט ונמצא קצת ממנו בכ״י רד״א No. 175. 176 בשם מדרש שכל טוב ודוגמא ממנו נדפס בס׳ תוכחת מגולה על קהלת לר״מ גומפיל שנאבער והתחלת ויקרא בכ״י מינכען קובץ 131 עיין רשימת רמש״ש ע׳ 1737 עכ״ל.

לא) הר״ה ד״ר גראס במאגאצין אשר יצא לאור ע״י החכמים ד״ר ברלינר וד״ר האפמאן שנה עשירית צד 86 הביא כי בס׳ האסופות כ״י הובא הס׳ שכל טוב ולדעתו חי באיטליה.

לב) הר״ש ד״ר זאלפעלד במאגאצין הנ״ל שנה חמישית צד 154 הביא את ר׳ מנחם בר׳ שלמה וכתב לא נודע בבירור מקום מגורו ולפי השעה חי באיטליה או בצרפת וחוץ ספרו שכל טוב ואבן בוחן לפי השערת החוקר שטיינשניידר יש להתייחס לו השיורים הנמצאים באוצר הספרים בבערלין קובץ 707 על חמש מגילות. עיין להלן פרק ט׳ בהערה נ״ט.

לג) הר׳ בנימין זאב המכונה פרופיסור ד״ר באכער. כתב מאמר בטוב טעם ודעת אודות ס׳ אבן בוחן בס׳ עטרת צבי (יובעלשריפט) ליום מלאת שבעים שנה להחוקר מהר״ה ד״ר גרעטץ (צד 94—110) ודבריו טובים ונכוחים למבין וקצת מדבריו אביא להלן בפרק י״א. גם הביא החכם הגדול הנ״ל לקוטים מספרו הנ״ל באוצר הספרות שנה חמישית (תרנ״ו) 257—263 גם הזכיר את המחבר בס׳ יודישע ליטעראטור (אשר יצא לאור ע״י החכמים ווינטער ווינשע) ח״ב צד 185 ועוד שם צד 272 ולדעתו חי באיטליה ברומי ושם חיבר ספריו.

לד) עוד מצאתי כי המעתיק מס׳ אבן בוחן בשרש נר אחר דברי המחבר שם כתב הגהה וזה מצאתי בספרו שכל טוב והביא מאמר גדול ממנו וסיים עד כאן ההגהה.

כג) בס׳ הכתב והקבלה מה״ר יעקב צבי מעקלענבורג הביא בהקדמתו צד 14 וז״ל: מצאנו ראינו למחברים קדמונים שהתעוררו על זה כספר שכל טוב אשר חברו ר׳ מנחם בר׳ שלמה בשנת ד״א תתצ״ט והוא פירוש על התורה ומבאר בו מקור כל המדרשים בפשט הפסוק, על כל פסוק ותיבה ממש ודקדוקו ופשוטו של מקרא, וכספר יורה דעה שהוא ג״כ פירוש על התורה ומבאר בו כל דקדוק המלות ודרשות חז״ל מאין יוצאים עפ״י פשוטו של מקרא אמנם לא זכינו לאור המחברים ז״ל כי לא הובאו עד הנה תחת מכבש הדפוס, והמה עד היום בכ״י מונחים תוך אוצר הספרים להג׳ ר״ד אפפענהיים, כפי עדות רשימת הספרים הנדפסת בהאמבורג ע״י ר״א כהן בשנת התקמ״ב עכ״ל.

כד) הרש״ל רפאפארט בתולדות רבינו חננאל צד 13 כתב וז״ל: פירוש מר״ח על התורה נזכר בקדמונים, והרבה בפירושי רבינו בחיי עה״ת, ונמצא ממנו ג״כ בספר שכל טוב אשר ישנו עוד היום בכתב. ובהערה 29 הביא וז״ל: בשפתי ישנים אות שי״ן שכל טוב פי׳ על התורה כ״י עכ״ל. ובשם הגדולים ח״ב אות ש׳ סי׳ 66 כתב וז״ל: שכל טוב פי׳ קדמון על התורה כתב יד מהרב ר׳ מנחם בר׳ שלמה חיברו שנת ד״א תת״צ [צ״ל תתצ״ט] ומזכיר פירושי רבינו חננאל ונמצא באוצר ספרי הגאון מוהר״ד אפפענהיים הזכירו בספר תוכחת מגולה פי׳ קהלת דף ז׳ ע״ב [ע״כ לשון השה״ג.] ובאוצר הספרים של הגאון רד״א הנ״ל הנדפס מחדש בשם קהלת דוד (האמבורג תקפ״ז) נמצא בין כ״י פאליע (נומר 175) מדרש שכל טוב עד פרשת יתרו לר׳ מנחם בר׳ שלמה: (נומר 176) מפרשת וירא עד פרשת יתרו להנ״ל קלף ע״כ. ומצאתי במרדכי פ״ז דסנהדרין (סי׳ תרצ״ד) [צ״ל תרצ״ט] מביא שכל טוב בדיני עדות נראה שגם מהוראות ידבר שם. וכן הר״ח בעצמו ע׳ לקוטים פ׳ שופטים. והיה אם אל שדי יתן רחמים בלב איזה איש מבין אשר לו מבוא בבית האוצר ההוא לחמול על שארית ילידי ענק הלוה להעלותם מארץ נשיה ולהוציאם לאור, יעתיק לו משם הנוסחא של ספר שכל טוב מבראשית עד יתרו. או עכ״פ הלקוטים של פירושי רבינו חננאל הנמצאים בתוכו, ויתחבר ללקוטים שאספנו מהם (הנמצאים בס׳ רבינו בחיי) וגם ללקוטים מס׳ מקצועות של הר״ח והיו כלם לס׳ אחד מהקדמון ר״ח, כאוד מוצל ממהפכת הזמן עכ״ל.

כה) הריט״ל צונץ בספרו גא״ל צד 71 הביא: ר׳ מנחם בר׳ שלמה חיבר בשנת 1130 [צ״ל 1139] באיטליה או בצרפת (ובצד 108 כתב לא נודע בבירור מקום מגורו) פי׳ על התורה בשם שכל טוב ומזכיר פירושי של רבינו חננאל, וחלקים מהספר נמצא באוצר הספרים של הרד״א נומר 176 ,175, ודוגמאות מהספר נמצא בפי׳ קהלת תוכחת מגולה (האמבורג 1784) ומתורגם ללשון רומי (ר״ל אשר כתוב בס׳ תוכחת מגולה) בישרון מדעליטש 88—184 .p.

כו) הרשד״ל בנחלת שד״ל (אוצר טוב משנת תרל״ט צד 42) מזכיר את ספר שכל טוב ההובא בס׳ האסופות כ״י שהיה בידו. עוד שם צד 47 בס׳ שבלי הלקט כ״י ח״ב סי׳ נ״ו ונ״ז מובא תשובה שהשיב ר׳ שלמה בר׳ אברהם בר׳ יחיאל לר׳ מנחם בר׳ שלמה. ועיין עוד בית האוצר לשכה ראשונה דף נ״ט ע״א (הוצאה שניה דף ק״ט ע״א) ובכרם חמד ח״ז צד 68 הביא כי הס׳ שכל טוב מובא בפי׳ כ״י על התורה אשר בידו וגם כמה פעמים בס׳ האסופות כ״י.

כז) הר׳ ליב דוקעס במחברתו קובץ על יד (דוגמאות מס׳ אבן בוחן) בהקדמתו הביא וז״ל: המחבר ר׳ מנחם בר׳ שלמה חבר שני ספרים הראשון נקרא שכל טוב והוא פירוש על התורה. והשני ספר אבן בוחן והוא אוצר שרשי לה״ק והספר הראשון יזכיר המחבר בעצמו בספרו השני, כפי הנראה היה צרפת ארץ מולדת החכם הזה, זמן חבור ספרו השני היה בשנת תתק״נ.

בין בשר לבשר או בין גבינה לגבינה וכיוצא בהן רשות, מים ראשונים נוטלין בין לתוך הכלי בין על גבי קרקע, מים אחרונים אין נוטלין על גבי קרקע מפני שרוה רעה שורה עליהן כו׳.

39) וראיתי בשכל טוב חמשה חוטי יש בכסלי תלתא מימינא ותרתי משמאלא כו׳.

40) וגם ראיתי בשכל טוב שהחוטין שבתוך החזה וכו׳ וראיותיו הרבה וכו׳.

41) וראיתי כתוב בשכל טוב מאן דמזלזל בנטילת ידים בר נידוי הוא, שהרי רבותינו נידו את אלעזר בן . . . שפקפק בנטילת ידים.

42) שאלתי ומצאתי כתוב בס׳ שכל טוב מהו דכתיב יין ושכר.

טו) כתב יד הנמצא באוצר הספרים בבערלין קובץ 707 שיורים על חמש מגילות. הביא שם את הס׳ שכל טוב, עיין מבוא פרק ט׳.

טז) הגאון חיד״א בשם הגדולים ח״ב סי׳ 66, 67 הביא וז״ל שכל טוב פי׳ קדמון על התורה כתב יד מהרב מנחם בר׳ שלמה חברו שנת ד״א תת״צ [צ״ל תתצ״ט] ומזכיר פירושי רבינו חננאל ונמצא באוצר ספרי הגאון מוהר״ד אופנהיים הזכירו בס׳ תוכחת מגולה פי׳ קהלת דף ז׳ ע״ב ומזכירו המרדכי כמ״ש מהרד״ך בתשובותיו בית כ״ד חדר א׳ ה׳ עכ״ל.

יז) שפתי ישנים אות ש׳ סי׳ 122 הביא וז״ל שכל טוב פירוש גדול על התורה כתב יד.

יח) בעל סדר הדורות ברשימת שמות הספרים הביא: שכל טוב פי׳ גדול עה״ת כ״י. ולקח דבריו משפתי ישנים.

יט) וואלף Bibliotheca Hebraica II S. 1425 No. 687 כתב שכל טוב פירוש על התורה בכתב יד ממחבר בלתי נודע נזכר בס׳ שפתי ישנים, הכת״י הזה נמצא באוצר הספרים אפפענהיים בכת״י פאליע בב׳ קובצים ושם הספר רשום שם: „שכל טוב שחבר חד מן קמיא, חכם ונבון שמו קמיה שמיא גליא״.

כ) תולדות גדולי ישראל מהרב מוהר״ר מרדכי שמואל גירונדי צד 230 הביא וז״ל: כמהר״ר מנחם בר׳ שלמה חכם קדמון פירוש על התורה בשם שכל טוב, ונשאר בכתובים, ופירוש על קהלת נדפס בעיר האמבורג בשנת תקכ״ד ושבחוהו חכמים על רוחב דעתו עכ״ל, פה טעה כי חשב שהוא חבר פי׳ על קהלת ונדפס בהאמבורג, והאמת כי הזכירו בעל תוכחת מגולה בפירושו לקהלת שנדפס בהאמבורג בשנת תקכ״ד כמו שהבאתי לעיל באות י״ב.

כא) החכם די ראססי בספרו Dizionario II p. 49 הביא בלשון רומי והעתקתו הוא: מנחם בר׳ שלמה חי בשנת 1130 [צ״ל 1139] חבר ביאור עה״ת הנקרא שכל טוב ונמצא בכ״י באוצר הספרים של אפענהיימר, ראה רשימה מאוצר הספרים הנ״ל צד 22 והמכתב של ר׳ ישראל ברעסלויער בס׳ תוכחת מגולה פי׳ לקהלת, (האמבורג 1784) ושם מהולל ספרו מאד וגם הובא איזה דוגמאות מספרו שכל טוב, מפירושים עה״ת טובא רק פי׳ רבינו חננאל אשר חי קרוב לפניו.

כב) החכם ד״ר יוליוס פירסט בספרו ביבליאטעקא יודאיקא (ח״ב צד 353) הביא ה״ר מנחם בר׳ שלמה (בצרפת) חבר ספר אבן בוחן אוצר שרשי לה״ק באריכות וחיברו בשנת 1143 בצרפת ונמצא באוצר הספרים במינכען קובץ 50 ודוגמאות ממנו הוציא מהר״ל דוקס במחברתו קובץ על יד. וספר השני הוא שכל טוב פי׳ עה״ת וחיברו בשנת 1130 [צ״ל 1139] ודוגמאות ממנו נמצא בספר תוכחת מגולה, ונעתק דברי בעל תוכחת מגולה בשפת רומי מהחכם דעליטש במחברתו ישרון 188—184.

17) **שאלתי ומצאתי כתוב בספר שכל טוב מהו דכתיב יין ושכר אל תשת כו'.** יין זה החדש שכר זה הישן ולמה נקרא שמו יין שמביא אנינות לעולם שנאמר כו' והתרגום מסייעינן כו'.

18) גם זה מצאתי בשכל טוב ע"ד ענין גט וחליצה אין מחמירין בו בגט כריתות כו'.

19) הכתובה של החתן כבר כתבתי לעיל משכל טוב כתובת אלמנה כבתולה רק במקום בתולתא תכתוב ארמלתא כו'.

20) גם זה מצאתי בשכל טוב על ענין גט וחליצה אין מחמירין בו בגט כריתות אמר שאם קצץ מן המגלה אחר כתובתו פסול כו'.

21) הלכות אלמנה וגרושה ומעוברת ומינקת משכל טוב.

22) ובפסקי הגאון רבינו מנחם בספרו שכל טוב דאין מקדשין על יין מבושל בלילי שבתות ובלילי ימים טובים ולא ברכת אירוסין ולא ברכת נישואין ולא ברכת מילה ולא ברכת כתובה וכששותין מברכין שהכל נהיה בדברו וראיותיו כתובים לעיל בסדר של פסח.

23) משכל טוב פירוש להמוציא תני לגבי ברכת הפת מה הוא אומר המוציא כו'.

24) כתב רבינו מנחם בספרו שכל טוב על שיעור קידוש והבדלה רבותינו שיערו רביעית של תורה כו'.

25) בשכל טוב כוס של ברכה צריך שיהא בו רביעית הלוג כדי שימזגנו במים שני חלקים מים ואחד יין ומעמיד על רביעית הלוג.

26) וזהו ענין טומאת אדם שבבית הכנסת שראיתי בשכל טוב כו'.

27) בשכל טוב מצאתי נהגו אחר הברכה לבקש רחמים לפני הקב"ה שתשוב עבודת בית המקדש למקומה וסדר העבודה לירושלים במהרה בימינו.

28) גם זה משכל טוב מיום הביאכם, כלומר אין הבאה אלא ביום, הא קצירה וספירה בלילה כו'.

29) אבל בשכל טוב דאין מנהיג כאוכל פסח בחוץ ולא מגביה קדשים בחוץ ונהגו העם להגביה הכוסות מלפיכך עד גאל ישראל ואינה חובה אלא שמחה בעלמא.

30) ועוד אאריך מענייני הבאת דורונות ביו"ט כגון ענבים או פירות או ירקות משכל טוב.

31) אבל ראיתי בשכל טוב אין מבקעין עצים לאמן של קורות שעומדין לבנין כו'.

32) וראיתי בשכל טוב לפי שהן ודאי חוק קבוע לכל ישראל מדרבנן שבתחלה לא מחמת ספק התחילו לעשותם אלא משום עדות החדש כו'.

33) בשכל טוב אמר רבא המוטל מת ליקבר אם יו"ט ראשון הוא של חג המצות או של חג השבועות או של חג הסכות יתעסקו בו עממין כו'.

34) זה הלכות אבילות שראיתי בשכל טוב.

35) מבטלין תלמוד תורה כו' אפילו בא ממקום רחוק ביום השביעי מונה עמו כן פסק בשכל טוב, ומאן דשכיב שכיבא ביו"ט האחרון של פסח כו'.

36) וראיתי בשכל טוב אפילו ספק נולדה ביו"ט או בחול אסור לאכלה ביו"ט נתערבה באלה ביצים כשרים שהיו מותרים כולן אסורות משום דיש לה מתירין דכל דבר שהיום אסור ולמחר מותר אפילו באלף לא בטיל, וקשיא לר' יהודה ולר' יצחק כו'.

37) חלב מחובר בחתיכה ונמלח עמה אפילו כל שהוא עושה כל החתיכות נבילה לפי שמין במינו הוא ולא בטל וזה ראיתי בשכל טוב.

38) וראיתי בשכל טוב מים ראשונים מצוה ומים אחרונים חובה ואמצעיים רשות בין בשר לגבינה אי אכל גבינה ורוצה לאכול בשר ואפילו אמצעיים חובה, אבל

אשכנז הראשונים והביא שם נ"כ הדברים האלו בשם שכל טוב או הוא הכ"י הנמצא כעת בקאמבריטש או היא העתקה אחרת מכ"י ההוא.

יד) כתב יד אחד הנמצא באקספארד קובץ 1101/2 הובא ברשימת נייבוער הביא הרבה פעמים את הס' שכל טוב. וכאשר נסע לאקספארד החכם המופלג מוהר"ר מנשה גראסבערג בקשתי ממנו להגיד לי תכונת הכ"י הזה ולהעתיק לי המאמרים שהובא בו מס' שכל טוב. וכתב אלי הכ"י הזה מכיל 239 דפים (478 עמודים) וכולל הלכות ופסקי דינים ואיזה שו"ת בדרך קצרה כדרך הראשונים ומביא כמה גאונים בשמם, אבל מי הוא המחבר ובאיזה זמן נתחבר נעלם ממנו. אבל כאשר הביא באיזה מקומות את רבו רבינו יעקב ב"ר יקר ויכנהו מורי הזקן ר' יעקב ב"ר יקר (הוא רבינו יעקב ב"ר יקר מווירמשא היה תלמיד רגמ"ה ואחד מרבותיו של רש"י) היה המחבר תלמיד מרבינו יעקב ב"ר יקר ז"ל: ואלה הם המקומות אשר הביא בו את הס' שכל טוב:

1) עד כאן כתבתי מקצת ענין נדה וענין זבה בלשון קצרה כמו שמצאתי בשכל טוב בחבור רבינו מנחם.

2) טעם זה בשכל טוב רבן שמעון בן גמליאל אומר הראשונים משתמשין ברוח הקדש והיו מוציאין שם בניהם לדבר המאורע ואנו שאין אנו משתמשים ברוח הקדש צריכין להוציא לשם אבותינו לשבח ולשם נאה, לפיכך אסור לבני ברית קדש להוציא שם זרעו בני נכר או על תיפלות, וכן אסור ליתן שם גנאי איש לרעהו והעושה כן מי ששם שמות בארץ הוא עתיד לגבות ממנו, ועליו הכתוב אומר בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה כו'.

3) וראיתי כתוב בשכל טוב שרבינו אלעזר ממיץ לקח כוס ומילא אותו כל מיני בשמים ולא היה אומר בורא עצי בשמים אלא על עצי בשמים וכן הלכה.

4) תינוק יונק וכו' משכל טוב.

5) דין קידושין משכל טוב.

6) וראיתי בשכל טוב לפי שהן ודאי חוק קבוע לכל ישראל מררבנן שבתחלה לא מחמת ספק התחילו לעשותם אלא משום עדות החדש כו'.

7) ואתי למיכל חמץ בפסח בשכל טוב כו'.

8) וראיתי בשכל טוב שכך כתב רבינו טוביה בלקח טוב שעיר של חג השבועות כתיב חסר י' ושעיר של יו"כ כמו כן חסר י' כתיב להקיש ליו"כ מה חג השבועות יום מתן שבו נתנו עשרת הדברות כך יום הכפורים יום מתן שבו נתנו לוחות האחרונות לכך הוקשה זה לזה וכו' באריכות נפלא.

9) ראיתי כתוב בס' שכל טוב שרבינו מנחם אינו נוהג אלא במים שלנו והרבה ראיותיו כו'.

10) וזהו מקצת ענינו של תשעה באב כמו שראיתי כתוב בספר רוקח ובשכל טוב.

11) בספר שכל טוב וטהרה ממקור דמיה מלמד שכל דמים שהיא רואה בין טמא בין טהור אינן באין אלא מן המקור. ומעיין אחד הוא והתורה מטמאתו והתורה מטהרתו כו'.

12) ועוד מצאתי בשכל טוב דכותבין הגט במגילת בשיעור שיעור זרת וגודל ויהיו כל שיטי הגט בו' שורות בשתים הראשונים יכתיב הטופס שם האיש ושם האשה ושם המדינה ועיקר שאר הגט יכתוב בה' שורות האחרות כו'.

13) הכתובת של החתן כבר כתבתי לעיל משכל טוב.

14) וראיתי בשכל טוב שהכבד אוסרת ואינה נאסרת כו'.

15) סליק הלכות איסור והיתר מטעמי ר' וגם מס' התרומה ומשכל טוב.

16) משאר גְאוֹנֵי עוֹלָם וזֶה אִיסוּרִין של גוים שראיתי כתוב בס' שכל טוב.

יב) בס׳ תוכחת מגולה פי׳ על קהלת חברו ר׳ מרדכי גומפל שנאבער (הנקרא ג״כ רופא ופראפעססאר לעוויסאן). נדפס בהאמבורג תקמ״ד בהקדמה שניה דף ז׳ ע״א הביא וז״ל: והנה מאז באתי פה ק״ק האמבורג לדבר עם איש יקר התורני המשכיל כהר״ר ישראל יצ״ו בן הרב הגדול כמוהר״ר מיכל ברעסלויא נ״י אשר יגעתי ומצאתי בענין השרשים. חפש בין הספרים היקרים אשר קבץ האב״ד וצוק״ל דק״ק פראג [הוא הגאון הר״ד אפפענהיים ז״ל] והנם פה בבית הקצין המפורסם התורני כהר״ר איצק כהן יצ״ו. ומצא בתוכם ספר ישן נושן אשר גם המחבר דרך במסלה הזאת ושלח אלי [ה״ר ישראל הנ״ל] מכתב מלא טוב טעם ודעת וכלו מחמדים הנה הנו: על דברת הדרת מעלת הרופא המרומם התורני כבוד הר״ר מרדכי גומפל שנאביר נר״ו. אשר נדברנו יחד על ענין לשונינו הקדושה כו׳ כו׳ אמרתי אני אל לבי אסורה נא ואראה למצוא עזר כנגדו בדבר השרשים האלו הי״ש משכיל דורש מקדמונינו נ״ע מזה. ואמצא ספר כתוב יד מיוחס לרבינו מנחם בר׳ שלמה ונתחבר בשנת ד״א ה׳ מאות ותשעים ליצירה [צ״ל ותשעים ותשע] נקרא בשם שכל טוב על התורה (איננו מביא ממפרשי התורה והגמרא זולת רבינו הנגאל) (נז) הפליא לעשות בפירושו בפשט הפסוק ובמדרשי רז״ל יפה אף נעים. ונטה אף הוא לנטוע ולייסד אר״ש ושרשי התיבות כשנים כשלישים יעשיה ואנכי אצינה נא מאשר אתי עד פ׳ בשלח (ומפ׳ בשלח ואילך חסר מהספר) אשר יראה מקצתם כי לא יחד עם מה שידענו משרשיהם עפ״י בעלי הדקדוק ושלישים על כלו (נח).

יג) בספר ביאורים על פירוש רש״י על התורה, לחכם אשכנזי כתב יד קובץ 36 באוצר הספרים בקאמבריטש, הובא ברשימה להרה״ח ד״ר שיללער סינעסי, הביא בין שאר ספרים גם את ספר שכל טוב לר׳ מנחם ב״ר שלמה ובקשתי את החוקר מהר״ז שעכטער להעתיק לי את הכתוב שם ויאות לבקשתי ואלה הדברים מובאים שם, צד 57 בתחלת פ׳ וארא חדוש נאה מר׳ מנחם [בספר] שכל טוב וארא אל האבות באל שדי ושמי ה׳ כלומר נראתי להם באל שדי וכן בשמי ה׳ עד כאן הגבול, כך לשון הגדול ר׳ מנחם. כלומר יש על ושמי ה׳ זקף קטן זה הגבול ע״כ. ולפנינו וארא ו׳ ג׳ הביא וז״ל באל שדי הודעתי אותם שאני אדון כל העולמים ולכן נקוד זקף קטן על ה׳ להודיע כי שם הגבול. וראיתי כי הרשד״ל בכ״ח ח״ז צד 68 הביא כי קנה כ״י ביאורים על התורה מאחד מחכמי

נז) מעה בזה עיין בפרק ז׳ אשר רשמתי שמות הסופרים והספרים המובאים בו.

נח) פה הביא דוגמאות מספר שכל טוב ויען כי הספר ערוך ומסודר לפנינו אביא רק המקומות אשר הביא ובגוף הספר ימצאם הקורא למקומותם למושבותם: (לך לך) וימל עיקר מלת וימל כמו. הוא לך י״ז כ״ג: (חיי שרה) ותער כדה עיקר מלת ותער כו׳. הוא שם כ״ד כ׳. (תולדות) הצעיף דבר המוצע על פנים כו׳. הוא שם כ״ד ס״ה. (ויצא) וישק אומר אני שק לבדו עיקר המלה כו׳. הוא שם כ״ט י״א. (וישלח) הנשה עיקר מלת הנשה כו׳. הוא שם ל״ב ל״ג. (וישב) ואת שר האופים תלה עיקר תלי׳ זקיפה כו׳. הוא שם מ׳ כ״ב. (מקץ) צפנת פענח כי פע לבדו הוא יסוד כו׳. הוא שם מ״א מ״ה: (ויגש) להתגולל הוא לשון גלגול כו׳. הוא שם מ״ג י״ח. (שם) ותלה ארץ מצרים ואומר אני ותלה לשון שיגעון ועיקר מלת ותלה לה בלבד כו׳. הוא שם מ״ז י״ג. (שמות) תנו לכם מופת כמו פתאום ולבי רחש להזכירו על אופן פיתו ויסוד התיבה פת כו׳. הוא שם ז׳ ט׳. (בא) בצקו טרם יחמץ בצק הוא עסה שנילושה ואותיות צק הם לבד יסוד המלה כו׳. הוא שם י״ב ל״ד. (שם) וינצלו את מצרים לדברי רבותינו צל לבד הם יסוד המלה כו׳. הוא שם י״ב ל״ו. (בשלח) נבוכים לשון ערבוב מטורפים כו׳ ואותיות בך לבד הם יסוד המלה. הוא שם י״ד ג׳. (שם) וילונו יסוד התיבה לן. הוא שם ט״ו כ״ד (*).

(*) הדוגמאות שהביא בעל תוכחת מגולה העתיקם בשפת רומי החכם דעליטש בספרו ישרון צד 184 עד 188.

יש בו רמ"ח אברים ובאשה ד' יותר והיינו ת"ק בגימטריא ב' פעמים נר כנגד היסוד איש ואשה. (שם הלכות פורים דף פ"א ע"ב) אמר מהר"ש שכתב בשכל טוב הא דלא עבדינן פורים באדר הראשון דהיינו חדש שנים עשר כאשר כתב במגילה היינו כדי לקרבן גאולת אסתר לגאולת מצרים ואתא כמ"ד פ"ק במגילה קורין אותה באדר השני, ואמרינן טפי מסמיך גאולה לגאולה עדיף. (שם) כתוב בשכל טוב אסתר היתה בת ע"ה שנה במעשה דפורים כי הדס"ה בגימטריא ע"ד ושנה אחת יליף ג"כ התם מקרא ואומר שמעולם לא היה אדם שהיה בו חן וחסד רק אסתר.

ז) ה"ר אלכסנדר הכהן המכונה ר' זוסלן מפראנקפורט הנקרא מהרז"ך הרבי"ץ תורה בקולוניא ובווירמייזא ועיין אודותיו בס' אור החיים ס"י 476. ובספרו אגודה (כתובות פ"ב ס"י ניז דף ק"ט ע"א) הביא וז"ל כתב רבינו מנחם בשכל טוב אם עשה מחק או טשטוש בכתובה או דילג תיבה או אות קודם שיכתוב שריר וקיים צריך לכתוב בשיטה אחרונה כל גירוע שבתיבה פלוני דביני חטי או בריש חטי או דעלויה חטי או דעל המחק שריר וקיים אז לא תהא פסולה הכתובה. ואם טעה בשמותם של חתן וכלה או שלא הזכיר שמותם הרי היא פסולה ואין כותבין שם חתן וכלה ושם העיר דביני חטי גם ראיתי בכתובה טעות בשיטה עליונה שכתב חמשה ימים והיה רק ארבעה ימים והגיהו למעלה על השיטה במקום חמשה בארבעה דתלויה מפני שהיה הטעות בשיטה העליונה ותמיה אני מפני מה לא כתבו בה בארבעה שעל גב השטר.

ח) מהר"ם מינ"ץ בשו"ת שלו ס"י ק"ט הביא כתב ר' מנחם בשכל טוב בשם האגודה פ"ב בכתובות כל הלשון שהבאתי למעלה בשם האגודה.

ט) הרד"ך בשו"ת שלו בית כ"ד חדר ב' הביא בשם המרדכי וז"ל וכן פסק שכל טוב והלכות גדולות ורבינו שמחה [והוא אשר הבאתי לעיל אות ג' בשם המרדכי].

י) ה"ר יעקב מווינא בספרו פשטים ופרושים על התורה הוציא לאור ה"ר מנשה גראסבערג (מגנצא תרמ"ח) בסוף חקת (דף קע"ה) הביא וז"ל: עם כמוש. בשכל טוב שהוא דמות אשה שחורה והוא אבן אחת משטת ימי בראשית, עומד במדבר והלכו שם האומות לטעות ואין חוזרין אחר מני אלף ובימי סיחון לא נדבקו בו אלא מואב (נד). עוד שם בסוף שופטים (דף ר"כ) הביא וז"ל ובשכל טוב תולעים יוצאים מן העגלה (נה).

יא) ה"ר יצחק בר' יהודה הלוי אחד מחכמי צרפת (חי באמצע המאה הראשונה לאלף הששי בספרו פענח רזא (נו) פירוש על התורה הביא ב' פעמים את הס' שכל טוב. ובמקומות ההם לקח דבריו מן הס' פשטים ופרושים שהבאתי באות י'. ובעל פענח רזא העתיק הרבה דברים מן הספר הזה כלשונו ממש פעמים בשם ר' יעקב סתם ופעמים הביא דבריו סתם ולא בשם אומרו. בסוף חקת הביא וז"ל עם כמוש בספר שכל טוב יש שהוא אבן אחת במדבר מששת ימי בראשית בדמות אשה שחורה כו' הוא כמו שהבאתי באות שלפניו מס' פשטים. וכמו כן סוף שופטים הביא וז"ל ובספר שכל טוב אומר שמהעגלה תולעים באים על הרוצח. והוא ג"כ שם בספר הנ"ל שהבאתי.

נד) עי' לקח טוב חקת ובמבוא שם דף י"א ע"א.

נה) עי' מדרש אגדה (שופטים כא ח) שהיתה העגלה מתלעתת והתולעים היו הולכים עד בית הרוצח, והתולעים היו הורגים את הרוצח כו'. ומה שהביא שם בס' פשטים ורמזים בירושלמי תולעים יוצאים מן ההרוג ונכנס בתוך ההורג והורגים אותו, כוונתו לתרגום יב"ע שם, ועי' בלקוטי סוף שופטים והביא שם התרגום ועיין בחיי סוף שופטים.

נו) נדפס רק קצורו, אך ישנו בכ"י בשלימות וארוך מאד ובעל שם הגדולים ראהו ונמצא באוצר הספרים באקספארד וברומא ולן במינכען קובץ 505. ובנדפס נמצאים הגהות וחברם הגאון הר' יצחק בר' שמשון כ"ץ ז"ל והוא הי' חתן מהר"ל מפראג עיין מה שכתבתי אודותיו במבוא למדרש תהלים דף נ"ז הערה ד'.

ב) הר׳ גרשם הנוזר בר׳ יעקב הנוזר בכללי המילה אשר הוציא לאור החכם מו״ה יעקב גלאזבערג מבערלין בספרו זכרון ברית לראשונים חלק שני נדפס בקראקא תרנ״ב עפ״י ס׳ האסופות כ״י הנ״ל. וה״ר גרשם הגוזר חי בסוף אלף החמישי ובס׳ האסופות דף קי״ז הובא כי ר׳ גרשם הגוזר מל את בנו בשנת ד״א תתקע״ה לפרט. והוא הביא את הס׳ שכל טוב בספר זכרון ברית לראשונים שם דף ק״ט מתחיל בשכל טוב קטן המסורבל בבשר רואין אותו כל זמן שמתקשה הגיד ונראה מהול אין צריך למולו שנית ונראה ואינו נראה ק״ל כברייתא דאין צריך למולו ונראה דשמואל לא שמיע לי׳ כברייתא. הוא אשר הבאתי לעיל מס׳ האסופות סי׳ שפ״ח דף ע״ח ע״ד. עוד שם בספר הנ״ל דף קל״ו בשכל טוב זקן דמרתתו ידיה והוא הדין בחור אי נמי דלא בריין נהוריה אסור למימהל שמא יעשה כרות שפכה. הוא אשר הבאתי לעיל מס׳ האסופות סי׳ שפ״ט דף פ״ו ע״א. והוא בשכל טוב לך י״ז י״ד. יותר מזה לא נמצא בדברי ר׳ גרשם הגוזר והמו״ל את הספר הנ״ל החכם הר״י גלאזבערג הוציא לאור ספר זכרון ברית לראשונים חלק ראשון בבערלין שנת תרנ״ב אשר חברו הר׳ יעקב הגוזר (אביו של הר׳ גרשם הגוזר הנ״ל) כתב על שער הספר בח״א „וכמה ענינים המובאים שם מספר שכל טוב על התורה״ בלי ספק כוון לח״ב מבנו הר׳ גרשם הגוזר כי בח״א מאביו הר׳ יעקב הגוזר אין זכר מס׳ שכל טוב.

ג) רבינו מרדכי ב״ר הלל (נפטר ה״א ע׳) בסנהדרין סי׳ תרצ״ט הביא וז״ל: כתב בשערים דרבינו שמואל בר רבי חפני הכהן ז״ל: פשטוה ממתני׳ שהקרובים פסולים להעיד המה שמונה והם ד׳ מעלות כו׳, וג׳ מעלות ראשונות דאורייתא אם קידש אשה אחת בעדות אחד מהן אינה מקודשת ואינה צריכה גט ומותרת לעלמא, ומעלה הרביעית מדרבנן מקודשת וצריכה גט משום ספיקא, וסיים וכן פסק שכל טוב והלכות גדולות ורבינו שמחה.

ד) רבינו אשר בר׳ יחיאל אשכנזי (הרא״ש) (נפטר ה״א פ״ח) בשו״ת הרא״ש תשובה ל״ג הביא באם אין לאיש אלא ביצה אחת וסיים וכן מצאתי בספר המצות דרבינו משה ב״ר מימון ז״ל, וכן בשכל טוב.

ה) הר׳ אהרן הכהן מלוניל (חי בסוף המאה הראשונה לאלף הששי) בספרו ארחות חיים ח״ב כתב יד (דף כ״ז ע״ב) הביא וז״ל והר׳ מנחם ב״ר שלמה ז״ל ביאר לפי שנתקלקלו הווסתות עמד רבינו הקדוש והתקין שכל שראתה יום אחד תשב ז׳ נקיים, והלא ראתה ב׳ ימים תשב חמשה נקיים והן ראתה ג׳ ימים אף בימי נדה תשב ז׳ ימים נקיים ונמצאה נדה דרבנן. כל שראתה יום א׳ או ב׳ ימים תשב ז׳ נקיים לגמרי ואין אותן ג׳ ימים עולין לה לספירה, ובזה לא היתה צריכה להראות דם לחכם ולא למנות ימי נדות וזיבה כלל. ויען כי המדרש שכל טוב לא נמצא לפנינו בשלימות לא אוכל להחליט כי כוון לר׳ מנחם בר׳ שלמה בעל שכל טוב ואולי כוון לר׳ מנחם בר׳ שלמה בעל המאירי.

ו) ה״ר שלום מאסטרייך רב בוויענער ניישטאדט רבו של ה״ר יעקב מולין הלוי המכונה מהרי״ל, ובס׳ מהרי״ל (מנהגים) מובא הרבה דברים בשמו. ובהקדמתו הביא הוספתי ביש מקומות דברי מה״ר שלום מאושטריך ע״ה וכללתיו שמו מהר״ש. והוא היה רבו מובהק של מהר״י סג״ל ורוב ניהוגיו עשה אחריו כו׳. והנה המהרי״ל ז״ל נולד בערך ה״א קכ״ה (1365 למספרם) ונפטר באלול שנת ה״א קפ״ז (1427). עיין ה׳ פסח דף נ׳ ע״א דפוס קרימונה, וסוף ה׳ ר״ה דף נ״ה ע״ב, וא״כ רבו מהר״ש הנ״ל חי במאה הראשונה לאלף הששי. ושאב דברים מן ס׳ שכל טוב. (הלכות שבת דף ל״ז ע״א) הביא וז״ל: ואמר הר״ש שבשכל טוב כתב הטעם למסתכל בנרות של שבת בשעת הדלקתו משום דפסיעה גסה נוטל אחד מה׳ מאות מאור עיניו של אדם, וב׳ פעמים נר עולה ת״ק, והמסתכל בשתי הנרות של שבת יהיו לו לרפואה. עוד כתב שם [בעל שכל טוב] טעם דכאיש

בפיו. ולמה נקראת שבועה, כי היא מצוה שביעית שצוה הקב״ה לאדם שש מצות עשה. בראשונה ציווהו על פו״ר למלאות את הארץ. בשנייה ציוהו על הכבישה לרדות בכל הבריות. בשלישית לאכול כל עשב וזרעוניו. ברביעית שיעבוד בגן עדן, בחמשית שישמרנה. בששית שיאכל מכל עץ הגן. בשביעית השביעו שלא יאכל מעץ הדעת. ולכך כתב שבעת ה׳ חסר וי״ו. וכן בפרשת אבימלך על שם השבועה קרא המקום שבעה ואע״פ שאמרנו שאלה היא מפי אחרים מיהו כיון שקבלה עליו הרי היא שבועה חמורה והוא שעונה אמן וכן הוא אומר והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה. וכתיב ואמרה האשה אמן אמן.

(דף קס״ה ע״ב) משכל טוב. יברכך ה׳, בברכות המפורשות, שנ׳ ברוך אתה בעיר וגו׳, יברכך בנכסים וישמרך בניפך, ותמצא בברכה ראשונה ג׳ תיבות כנגד אברהם יצחק ויעקב, וכנגדן קורין ג׳ אנשים התורה בשני ובחמשי ובתענית ובחנוכה ופורים ובמנחה לשבת, והן ט״ו אותיות כנגד ג׳ אבות וי״ב שבטים, בברכה שנייה ה׳תיבות כנגד ה׳ חומשי תורה. וכנגדן קורין ה׳ אנשים ביו״ט והן כ׳ אותיות כנגד אברהם שנבחר לסוף כ׳ דור. בברכה שלישית ז׳ תיבות כנגד מצות הניתנות ז׳ ז׳, שבת לז׳ ימי קודש, ז׳ ימי נדה, ז׳ ימי לידה, ז׳ ימי מצה, ז׳ ימי סוכה, וכנגדן קורין ז׳ אנשים לשבת. והן כ״ה אותיות, כנגד משה שקבל את התורה אחר כ״ה דורות, הכל ששים אותיות כנגד ששים רבוא יוצאי מצרים, וכנגד ג׳ יודי״ן, יו״ד ד״יברך, יו״ד ד״יאמר, יו״ד ד״ישא, כותבין את השם חוץ למקרא בג׳ יודי״ן כך י׳ י׳ ומסבבין סכיבותיהן ב אחת לפי שמהם יוצא שם שלשים ושתים והוא כתוב כך הפוך י׳ י׳] והכותבין בספרים כך בב׳ יודי״ן י׳ י׳] אינו כלום ותיקנו ג׳ פסוקים של ברכת כהנים בחומש בלא תרגום, לפי שאמרו רבותינו ברכת כהנים שלשת פסוקים הללו נקראין ולא מתרגמינן אפילו בבי רב מ״ט שמא ירגילו הכהנים ויבאו לברך את ישראל בלשון תרגום והתורה אמרה כה תברכו. בלשון הקודש כמו שאני אומר, והחזן אינו עונה אמן אחר הכהנים מפני טירוף הדעת. פי׳ שצריך החזן שיהא מכוין להקרות הברכה לכהנים שלא יטעו ואם יענה אמן שמא יבא להתיאש מן הקריאה ויטעו את הכהנים. מה שהכהנים מחלקין כפיהם כשנושאין ידיהם הכף אחת לג׳ חלקים וכן כף שנייה, משום שש כנפים שש כנפים לאחד.

(דף ק״א ע״א) בשכל טוב בפרשת אתם נצבים. תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם [דברים לא יא]. שיהו כלם שותקין ומקשיבין לקריאת ספר תורה מכאן אמרו כיון שספר תורה פתוחה שאסור לדבר וכן אתה מוצא בעזרא דכתיב ובפתחו עמדו כל העם ואין עמידה אלא שתיקה. שנאמר כי עמדו לא ענו עוד. וכתיב בעמדם תרפינה כנפיהם. לכך נאמר באזניהם, ודומה לו ואזני כל העם אל ספר תורה (נג).

נג) פה אעיר דרך אגב כי בס׳ האסופות הנ״ל סי׳ ת״י דף קכ״א ע״א הביא וז״ל: מה״ר עזריאל זצ״ל טעם למה קורין „פזמון״ לשון חביבות הוא כלומר חביב הוא לענות ולחזור ולשנות אותו, ובפסיקתא די מאנו כאשר חפץ לומר חביבות שלו אומר פיזמא דידיה, ע״א ותען להם מרים בתרגום ירושלמי ופזימת להון מרים, וכן תרגם של ויען איוב ופזים איוב עכ״ל המלה די מאנו משובשת וצ״ל דר׳ כהנא. ונמצא בפסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי (ק״א ע״ב) פיזמא דידיה וע״ש בהערה י״ח בארתי הוראת המלה ועיין שו״ט מזמור כ״ב הערה קי״ב. והמחבר הזה הביא את הפסיקתא דרב כהנא בסי׳ ש״פ דף ס״ו ע״ג מי שסכתו עריבה עליו כו׳ והוא בפסיקתא דר״כ פסקא ביום השמיני עצרת דף קצ״ג ע״א וע״ש הערה ס״ג והביא את הפסיקתא עוד שם דף ס״ז ע״ג ובפסיקתא דסוכות תני מר״ה נקצבים מזונותיו של אדם כו׳ והוא בפסקא ולקחתם לכם (קע״ח ע״ב) ע״ש הערה ז׳ וכן הביא בדף ס״ז ע״ג את הפסיקתא רבתי א״ר לוי עתידה ירושלים להיות כארץ ישראל כו׳ והוא ברבתי פסקא א׳.

(סי' תמ"ט דף ק"ל ע"ג) **שיעור שהייה בלא שמירת היין תנן בע"ז עד שישתום** וינוף ותגוב, ופי' עד שיפתח החבית שהיין בתוכה, וינוף כלומר ויסגור פה החבית בטיט ותגוב לשון חרבו המים מתרגמינן נגובו מיא, כלומר שלא יראה לחלוחית על גב החבית במקום שנשפך ממנו אם שהה היין כזה השיעור בלא שומר אסור. כן הוא בשכל טוב.

(סי' תק"ד דף קמ"ג ע"ג) בשכל טוב אינה צריכה להמתין **שלשה חדשים אחר החליצה שהרי אינה חולצת אלא לאחר שלשה חדשים של הבעל.**

(סי' תק"ו דף קמ"ד ע"א) תשב הנערה אתנו. ותתאבל על אביה ותשתהה אצלינו כי קטנה היא. ימים זה שנה תמימה, שנאמר מימים ימימה, אלו י"ב חדש שנותנין לבתולה משתבע בה הבעל, ולמה קורא השנה ימים, שבה כלין ימות החמה, שמה שהלבנה מהלכת לל' יום, החמה מהלכת לשס"ה ימים וא"ר זירא קטנה בין היא ובין ובין אביה יכולים לעכב. או עשור, יויד חדש. ויאמר נקרא לנערה ונשאלה את פיה, מיכן שאין משיאין את היתומה אלא על פיה, כן הוא בשכל טוב. [הוא לפנינו בשכל טוב חיי שרה כ"ד נ"ה ונ"ז].

(סי' תקמ"ב דף ק"נ ע"ג) בשכל טוב פרשת חליצה סנדל דחליצה החמירו בו רבותינו שלא יהא דבר חוליץ בין הרגל ובין המנעל לא האימ"א ממנו כדי שלא יהא העור כפול כנגד בשר הרגל, ומנקבין ותוחבין את הרצועה בנקביו כדי שלא יפסיק שום דבר בין בשר הרגל ובין הרצועה, ונהגו רבותינו לקרוע מנעל דחליצה או לקוברו או לאבדו בידים משום שנאמר ולא יהי' עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון, וכל זה מפני ענמת נפש.

(סי'... (נא) דף קס"א ע"ב) בשכל טוב שליח ב"ד מנעיל סנדל ברגל ימין של יבם ועונבו ברצועתו מלפנים כלפי הרגל, כדי שתהא עומדת ומתרת הרצ"עה לפני הזקנים.

(דף קס"ב ע"ד) בשכל טוב ויזד יעקב נזיד אותו יום הלך אברהם לבית עולמו והלך יעקב לבשל עדשים לניחומים, ואמרו רבותינו מפני מה מנחמים בעדשים ובביצים אלא כשם שעדשים אין להם פה כך אבל אין לו פה שאסור להרבות דברים בבית האבל וכשם שביצה זאת ענולה כך אבילות מתגלגל וחוזר בעולם ואמ' אגרא דבי טמיא שתיקותא, וכך אין לאבל פה לפני הקב"ה אלא לשתוק, או להצדיק את הדין שנאמר וידום אהרן. [הוא לפנינו בשכל ט"ב תולדות כ"ה כ"ט]. (דף קס"ד ע"ב) פסקי נדרים משכל טוב, כל אשר אסרה על נפשה יקום, שהרי יצאה מרשות הבעל ולרשות אב לא נכנסה, דכיון שנשאת אין לאביה רשות בה, אבל חכם מצי מתיר בין שהיא אלמנה או גרושה או נערה או בוגרת או קטנה שידעה למאי נדרה וטעמ' מאי דלא עדיפא מאי"ש דמתיר ליה חכם, ועוד שאפילו הנשבעת כשהיא תחת בעלה שלא תדבר עם שכינותיה וכיוצא בדבר אין בעלה יכול להתיר שבועתה אפילו בו ביום וחכם מצי מתיר לה, דקיימו לן הילכתא לכל נדר שנודרת האשה תחת בעלה בעל מפיר ביום שמעו אבל שבועה אין מתיר לה כל עיקר, דקיימו לן חכם מתיר ואין בעל מתיר בעל מפיר ואין חכם מפיר (נב). (דף קס"ד ע"ג) ועיקר שבועה בתפיסת חפץ כגון ספר תורה או תפלין כך הוא בשכל טוב. (שם שם) ועוד כתב [בשכל טוב] רחש לבי לומר כי האלה היא שמשביע אדם את חבירו כדכתיב ושמעה קול אלה, ושבועה היא **שנשבע אדם בעצמו**

נא) בכתב יד לא נרשמים הסימנים בצדו.

נב) אחר זה הביא עוד שם שאילה מי שנטל ס"ת או של דברי תחנונים או סליחות **או** תפלות ושאר כתבי הקודש ונשבע שבועה באותו ספר אותה שבועה כשבועת התורה **היא** כו' **אמר** רב האי גאון כך ראיתי ששבועתם כשבועת ספר תורה כו'.

טוב על יום שני של ר״ה לא שמענו בו טעם אך סבירה לי דלא שנא יו״ט שני של ר״ה מיו״ט שני של רגלים, דהא ק״ל דלגבי מת למתעסק ביה ישראל כי הדדי נינהו והכי מסקנא במס׳ יום טוב. (דף ק׳ ע״ג) על כל המתים רצה חולץ רצה אינו חולץ מנעליו על אביו ואמו חולץ לאלתר יש מפרש חליצת כתף. בשכל טוב כתוב חולץ תפליו. (שם שם) בשכל טוב העומד על אדם חשוב בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע כו׳. [הוא בשכל טוב חיי כג כ]. (דף ק״א ע״ד) לאחר שאמרו קדיש בבית הקברות מצאתי בשכל טוב שקלי עפרא ומנקין ידייהו ואמרי ועתה ה׳ אבינו אתה אנחנו החומר ואתה יוצרנו בריך רחמי ומעצר מותנא, ומקמי דעיילי לבית האבל משיין ידייהו תרתין זמנין כי היכי דלבטל רוגזא מינן כמיא דמשתפכן. ועיילי לבית האבל ומזגין ליה כסא דחמרא ומברכין כוס תנחומין, דהיינו ברכת רחבה הכי, ברוך דיין הרחמים שופט אמונות שדננו בדין אמיתו, ככתיב הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא ברוך אתה ה׳ מנחם אבלים, ולא שתו אינהו אלא יהיב כסא לאבל ומברך בורא פרי הגפן ושותה. ונהוג רבנן לצלויי כל שבעה בבית האבל צפרא ופניא. אבל למקרי בספר תורה התם לאו אורח ארעא, מה שמתוודה אדם בשעת פטירתו מכאן רמוז ואשמה הנפש ההוא וכתיב בתריה והתוודו את חטאתם אשר עשו וגו׳.

(סי׳ שצ״ב דף ק״ג ע״ד) בשכל טוב צריכין בני ברית קודש להזהר מלהזקק לאשה זולתי בטהרה ובקדושה, תחלה צריך לבדוק במשפחתה ואח״כ לשרך בערה כיון שנתרצו קרוביה צריך לקרשה בפני שני עדים כשרים ורחוקים ולומר לה בשעת מתן הקדושין הרי את מקודשת לי בחפץ זה כדת משה וישראל, ואם נערה או קטנה היא, יתן החפץ לאביה ויאמר לו תהי בתך פלונית מקדשת לי בחפץ זה כדת משה וישראל. ואם קדשה ע״י שליח יאמר השליח תהי בתך פלונית מקדשת לפלוני בחפץ זה כדת משה וישראל. [התחלת המאמר הוא בשכל טוב חיי כ״ד הלכות קידושין].

(סי׳ שצ״ג דף ק״ו ע״ד) משכל טוב דין ערלה ופדיונו פירי בפרדיסא דארבע שנין אסור למיכל מנהון עד דפריק להו. דכתיב ובשנה הרביעית קודש הלולים וגו׳, כלומר אחליה פדה אותו והוציאהו לחולין והדר אכליה. פרי דשאר אלנא לא מחייב האדנא למפרק, דכתיב קודש הלולים וגו׳ דבר שאומרין עליו שירה טעון חלול מה טעמא הלולים תרתי משמע ויין הוא דאמרי עליו שירה כו׳.

(סי׳ שצ״ד דף ק״ו ע״ד) לארס או לנשא אלמנה או גרושה מעוברת או מניקה, בשכל טוב ת״ר יונק תינוק עד עשרים וארבעה חדש, מכאן ואילך כיונק שקץ, ואע״ג דקיימי לן דאין חלב מהלכי שתים טמא אלא טהור אסור לינק מכ״ד חדש ואילך כו׳. [הוא לפנינו בשכל טוב וירא כא כא].

(סי׳ שצ״ה דף ק״ח ע״א) סדר חליצה משכל טוב גט חליצה אין מחמירין בו כגט כריתות לומר שאם קציץ מן המגילה אחר כתיבתו פסול, דגט כריתות בו האשה יוצאת מתחת ידי בעלה בלבד, אבל היבמה אינה ניתרת לשוק אלא ע״י חליצה ורקיקה וקריאות קודם שתינשא היבמה אל היבם לחלוץ אומר לו ב״ד הנה יבמתך הזאת עלתה לפנינו ובקשה ממנו שנאמר לך שתייבם אותה כי הכרנו בך שאתה אחי בעלה המת מן האב, ואם הוא ממאן ב״ד מקרין אותה מאן יבמי וגו׳ בלשון הקודש. ואומר לו ב״ד אמור אם רצונך לייבמה שהדבר תלוי בך, והוא עומד ואומר בלשון הקדש, לא חפצתי לקחתה, מיד באה היבמה ונגשת אליו לפני הדיינים הזקנים לחלוץ ועושה כאשר כתוב בסדר חליצה.

(סי׳ תכ״ח דף קכ״ד ע״ב) בשכל טוב היכא דאיכא אונס דלא מציא למטבל בליל שמיני טובלת ביום שמיני ומותר וכן משמיני ואילך ואעפ״כ אנן לא עבדינן הכי.

(שם דף נ"ו ע"א) אסור להתענות בר"ה שכן מצינו בספר עזרא תהיו שמחים בר"ה מפני שהעם היו בוכים בשובם מן הגלות, אמר להם עזרא לכו אכלו מעדנים ושתו ממתקים וגו' כי קדוש היום לאדונינו שהרי פסוק הוא ביום השמיני מקרא קודש, על אחד בחדש השביעי נאמר ומכאן עתה למד לכל המועדות שאסורין בתענית, כן הוא בשכל טוב.

(סי' שע"ה דף נ"ז ע"ב) שכל טוב כשהצבור יושבין התוקע מברך קודם תקיעתו באי"י אמ"ה אקב"ו לשמוע קול שופר, ואין רשאי לומר בקול שופר שאין השופר מלך ורב שנשמע בקול, כדכתיב ושמעת בקול ה', וכתיב כי אם שמוע תשמע בקולו, אלא קולו על ידי אדם אנו מצווין לשמוע וכן אינו רשאי לברך לתקוע בשופר שאם אינו בקי אז אין תוקע, נמצא מחייב את עצמו בדבריו. ומברך שהחיינו, כדכתיב ואתם הדבקים וגו', וכתיב ברוך ה' אלהי אדוני אברהם אשר לא עזב חסדו וגו'. [הוא לפנינו בשכל טוב וירא כב יח].

(סי' שע"ו דף נח ע"ג) בשכל טוב ערב יוה"כ חייבין בני ברית לטהר את עצמן בטבילת טהרה מ"ט שעות ולמעלה, שנאמר לפני ה' תטהרו.

(סי' שפ"ה דף ע"ג ע"ג) בשכל טוב שנרצף עליו ביום טוב היינו שדרסו עליו ונעקם אסור לתקנו אפילו לעשות בידים שהרי יכול להשתמש בו כמות שהוא וטירחא דלא צריך הוא.

(סי' שפ"ו דף ע"ד ע"א) בשכל טוב בפרשת פנחס למה חג שבועות נקרא עצרת שבו נעצרו לפני ה' ביום הקהל בששה בסיון יום אשר עמדנו בחרב לקבל התורה ושמענו קולו של הקב"ה, ועל שם שהיינו מוגבלין סביב הר סיני לקבל תורת אלהים מפי קדשו לפיכך קדש הקב"ה עלינו, ולפי שמשה רבינו קרא יום הקהל, לפיכך קראוהו רבותינו יום עצרת, ודומה לדבר קראו עצרה, והוא עצור וכן ת"א בשבועותיכם בעצרתיכון, ולמה נקרא שבועות על שם השלמת ז' שבועות.

(סי' שפ"ח דף ע"ח ע"ד) בשכל טוב אמר שמואל קטן המסורבל בבשר רואין אותו כל זמן שמתקשה הגיד ונראה מהול אין צריך למולו שנית, ואם לאו צריך למול שנית, ובנראה ואינו נראה ק"ל כברייתא דאין צריך למולו, ונראה דשמואל לא שמע ליה ברייתא כו'.

(סי' שפ"ט דף פ"ה ע"ב) אין מטבילין את הגר ולא את הגיורת בלילה אלא ביום ולא בשבתות ולא בימים טובים, אבל בשכל טוב מצאתי שיכולין להטביל בשבת. [בשכל טוב לך י"ז י"ד לא מצאתי כן ואולי הוא במקום אחר בשכל טוב]. (שם דף פ"ו ע"א) בשכל טוב זקן דמרתתן ידיה והוא הדין בחור אי נמי דלא בריין נהוריה אסור למימהל שמא יעשנו כרות שפכה. [הוא לפנינו בשכל טוב לך יז יד]. (דף צ"ח ע"ג) (נ) ובשכל טוב מצאתי פסק דיום שלשים כלפני שלשים וה"מ בחול אבל בשבת אם בא יום שלשים בשבת הרי הוא כלאחר שלשים. (דף ק' ע"א) בשכל טוב ויהי חיי שרה. לפי שמסרה דין בעלה לשמים לפיכך נענשה, שנאמר ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכתה, לפיכך צריכין בני ברית קודש להתעסק (בית) [במתי] ישראל להמציא לו לספדו ולבכות עליו שההספד כבוד המת הוא ואם אינו נספד כראוי סי' יפה לו שנפרעין ממנו לאחר מיתה ובהכי סני ליה ולא יתפרעו מניה בדיני (זוטא) [חטאו], אבל מי שיש עליו להספידו ואינו סופדו נענש עליו. [לפנינו חיי כג כ]. (דף ק' ע"ב) מת בשני ימים של ר"ה לא יטפל ישראל בצרכי המת כי קדושה אחת להן אבל עממין מתעסקין בהם. בשכל

נ) יען כי הגליונות נחתכים בצדם לכן חסרים הציונים מהסימנים.

(סי' שס"ז דף נ' ע"ג) בשכל טוב בשנים קדמוניות שישראל היו שרוים על אדמתם בימי הנביאים והחכמים שהיו מכירין את הדמים ומבחינים בין דם לדם בין דם טמא לדם טהר, כדכתיב כי יפלא ממך דבר וגומר וכתיב וקמת ועלית וגו' וכתיב ובאת אל הכהנים וגו' וכתיב ועשית על פי התורה וגו'. אבל בזמן הזה שאנו שרוין בארץ טמאה אין אנו יכולין לטהר את עצמינו בגלות, לפיכך החמירו בית יעקב על עצמן והסכימו בני ישראל על ידיהן שלא להראות דם לחכם שאין בכל מקום חכם בקי מצוי מפני שלא יבאו בני ברית קודש לידי חיוב כרת, קבלו עליהם להזהר מטומאת הנדה שהוא קשה לפני המקום ונזרו בין גרות בין זכות בין ספקות בין ודאות בין יולדות בין מעוברות בין מניקות בין זקנות בין בחורות בין בתולות בין מפילות בזמן שרואות אפילו טפת דם כחרדל מכל מראה מין דם יושבות וסופרות ז' נקיים לאחר שיפסוק (מט).

(סי' שס"ח דף נ"א ע"ג) הביא מאמר גדול בענין מקוה וסיים משכל טוב ואין לברר מאיזה מאמר החל להעת"ק את דבריו.

(סי' שס"ט דף נ"ג ע"א) נעתק משכל טוב בפרשת שלח לך בחלה תרימו תרומה לה' חובה בתרומה גדולה מתרומת חלה הכתוב מדבר מלמד שצריכן ישראל להפריש תרומה גדולה לתרומת חלה ועכשיו בגולה מפרישין תרומה קטנה וזורקה לאור ושורפה וחלה נותן לכהן וכשבא להפרישן מברך בא"י אמ"ה אקבו"צ להפריש תרומה וכן להפריש חלה, וסמך חלה לפרשת ע"ז להוריעך שכל המקיים המצות וכופר בע"ז נקרא יהודי, שנאמר איתא גוברין יהודאין די לא פלחו לצלמא.

(סי' שע"ד דף נ"ג ע"ד) בליל שני של פסח מתחילין למנות העומר ומונין יומי ושבועי שכן מצוה למנות יומי ושבועי דכתיב תספרו חמשים יום, וכתיב שבעה שבועות תספר לך, בכל יום ויום חייבין לברך ברכת העומר אחר תפלת ערבית ומעומד דכתיב בקמה מיהו אם בירך בישיבה יצא, כך מברך בא"י אמ"ה אקב"ו על ספירת העומר שהיום כך וכך ימים שהם כך וכך שבועות, ונהגו אחר הברכה לבקש רחמים מלפני הקב"ה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתשיב עבודת בית המקדש למקומה במהרה בימינו, זהו בשכל טוב.

(שם דף נ"ד ע"ב) בשכל טוב מיום הביאכם כלומר אין הבאה אלא ביום הא קצירה וספירה בלילה ולפי שהספירה בלילה והספירה נשמעת בלשון שבות לפיכך נהגו אבותינו שלא לעשות מלאכה מפסח עד עצרת משתשקע החמה שהוא זמן קצירה.

(סי' שע"ד דף נ"ה ע"ג) בשכל טוב תקיעות של ר"ה מעכבות זו את זו ולא דמיין לתפלין אלא לד' מינין שבלולב, לפיכך אין רשאי התוקע לשוח בין ברכה לתקיעה ולא בין תקיעה לתקיעה עד שישלים תקיעות מעומד וכשהצבור יושבין וכן על סדר ברכות אין רשאי לשוח בין סדר מלכיות לזכרונות ולא בין זכרונות לשופרות ולא בין מלכיות לתשר"ת ולא בין זכרונות לקש"ק ולא בין שופרות לקר"ת עד שינמור כל הברכות הן ותקיעותיהן ואין אומר זמן לתקיעת שופר כי אם ביום ראשון משום דקדושה אחת היא וכיומא אריכתא דמי כו' כו'. [הוא לפנינו בשכל טוב וירא כב יח].

חטרא מקרשי אריפתא ע"ש הערה ק"א ומה שהובא בס' האסופות שנקרא שבת הגדול עי' שבלי הלקט השלם סי' כ"ה בשם ס' הפרדס לרש"י ז"ל.

מט) אחר זה הביא וכתב ר' טוביה בלקחו הטוב בפרשת אשה כי תזריע על פסוק וכפר עליה הכהן וטהרה לאכול בזבחים שהרי לבעלה היא טהורה והשוטים אשר חדשו דחות שמקרוב באו ולא שערום אבותינו וטעו לומר בכל קודש לא תגע בעלה אם כן מה הפרש בין דמי טומאה לדמי טהרה כו', אלא שקר בימינם כו', הם ג"כ דברי השכל טוב, כי כן דרכו כאשר הביא את דברי ר' טוביי כתב תמיד בלקחו הטוב.

בשלימות על כל חמשה חומשי תורה. ולפנינו לא נשאר לפליטה רק חלק ממנו: ואלה הם המחברים אשר נודעו לי שראו את הספר שכל טוב והעתיקו ממנו, ודברי תורתו היו נר לרגלם ואור לנתיבתם.

א) ספר האסופות כתב יד (מז) כולל פסקי הלכות לאחר מהראשונים מרבני אשכנז אשר אסף ולקט מהרבה ספרים אשר קרמוהו וחי בערך ה״א ק׳ (במאה הי״ג למספרם). המאסף הזה מס׳ האסופות הביא הרבה פעמים את הספר שכל טוב בעניני דינים ופסקים ולפניו היה הכתב יד בשלימות על חמשה חומשי תורה ואלה הם:

(סי׳ מ״ה דף ד׳ ע״ב) מצאתי בשכל טוב שאין צריך לפרד שני האונות בסכין כשהן דבוקות אלא ינפח הריאה אם יצא הרוח טריפה ואם לאו כשירה, ואם נאבד הסכין לאחר שחיטה ולא נבדק כשירה דהע״מ בחזקת בדוק ואם לא בדק הסימנין טריפה.

(סי׳ קל״ז דף י״ז ע״א) מצאתי בשכל טוב בפרשת ויקרא הטחול אע״פ שכלו דם אם צלאו מותר לבשלו.

(סי׳ רצ״ב דף ל״ב ע״א) סדר פדיון הבן בשכל טוב כשבא ליתן ה׳ סלעים או שויהן לכהן, שואל הכהן לאביו ואומר בכור הוא זה, ואומר הן, רוצה אתה לפדותו, ואומר הן והוא אומר לבכור כשהיית במעי אמך היית ברשות בוראך ועכשיו אתה ברשותינו וקדש אותך כו׳ כו׳ [הוא בפ׳ בא י״ג סוף אות ט״ו].

(סי׳ שכ״ה דף ל״ד ע״ג) ובשכל טוב כל חמירא דמשתכח ברשותי דלא ידענא ביה יהא בטל וחשיב כחסף תביר דלית ביה מששא. [הוא פ׳ בא הלכות פסחים סוף פ״ג על המשנה י״ד שחל להיות בשבת].

(סי׳ שס״ג דף מ״ה ע״ב וע״ג) ולמה נקרא שמו שבת הגדול שבשעה שאמרו ישראל הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלנו, אמר הקב״ה פסח יקחו מבעשור ויראו המצרים צרתם לעיניהם שעתיד לזבוח ולא יפצו פה מפחד המכות וזהו נס גדול שהקדימו בדבר כל כך ולא השניחו בם וניסן שיצאו ישראל ממצרים א׳ בניסן שלו בחמשי היה כדאמר בפרק א״ר עקיבא שפסח חל אז יום ראשון להיות בחמשי ושבת שלפני הפסח הוא יום עשור לחדש ניסן ובו ביום לקחו כל אחד ואחד לחברותו את פסחם וקשרו בכרעי מטותיהם והיו שואלים המצריים מה ראה על ככה והם היו מגידים להם מה הגיע אליהם. שכל טוב (מח).

מז) הכתב יד הזה הוא יחיד בעולם, וטונח כעת באוצר הספרים של מונטיפיורע בראמסגאט Montefiore College Bibliothek תחת נומר 115. המחבר הי׳ אשכנזי וחי בתחלת אלף הששי. וראיתי כי הרשד״ל כתב על גליון הראשון מספר האסופות שהוא לר׳ אליהו בר׳ יצחק קרקשוני אשר הי׳ בתחלת האלף הששי ונזכר בשלשלת הקבלה ובשפתי ישנים. והחוקר המהולל רשזח״ה הוסיף בגליון שם וז״ל בדף קמ״ב ע״ד נמצא בכ״י טופס גט משנת ה״א ס״ז בווירמשא. ועיין בסוף ס׳ דקדוקי סופרים (סוף כרך ביצה חגיגה ומ״ק) שם כתב איזה דברים אודותיו, ואיננו לר׳ אליהו בר׳ יצחק קרקשוני אמנם ס׳ בעלי אסופות המובא בשלטי הגבורים הוא למחבר אחר, ועיין מ״ש רש״ז בהצופה למגיד שי״ב עמוד ת״ה ות״ו ועי׳ במכתב חדשי לגרעטץ ש״א 536 הערה 3, ועי׳ מה שכתב על תכונת הכ״י החוקר הגדול ד״ר גראס במאגאצין פיר דיא וויססענשאפט דעס יודענטהומס שנה עשירית צד 64 והלאה, גם כתב בטוב טעם ודעת אודות הכ״י הרב הגדול מהר״ם ד״ר גאסטער Jahresbericht des Judith „Montefiore“ College Ramsgate für 1892/93 גם הביא שם דוגמאות מהספר. הכ״י הי׳ לפני על זמן קצר והוצאתי לי המאמרים מכל המקומות אשר המאסף הביא את הספר שכל טוב.

מח) ואולי הסיום שכל טוב מוסב למטה המתחיל בסי׳ שס״ד הלכתא במובאי שבתות ובמובאי ימים טובים אי לית ליה חמרא מקדש אריפתא כו׳. ועתה ראיתי כי כן הוא ומצאתי המאמר שהביא בשכל טוב בא ה׳ פסחים סוף פרק י׳ שהביא והלכתא במוצאי שבת אי לית ליה

שאב כל זה מן האלפסי והיה לו למקור הן בסדר המאמרים והן בתמצית הגמרא והן בפירושו לאיזה מאמרים. וגם בעניני פסק הלכה כתב „וכן הלכתא״ כמו שהובא באלפסי. וכמו כן תראה האלפסי הביא דרך אגב מאמרים מתלמוד ממקומות אחרים וכתב והכי גרסינן בגמרא שם ושם, והמחבר הביא המאמרים ההם ג״כ במקומותם סתם מבלי לציין מאיזה מקום הם, והעירותי עליהם בהערות שלי בכל מקום ומקום, ופה אך למותר לציין כל המקומות ההם, כי רבים הם ואי אפשר לפורטם.

רבינו הרי״ף היה תלמיד מרבינו נסים ורבינו חננאל ז״ל, והיה מקלעת חמאד במדינת פיס (Fez) באפריקא, ומשם ברח לקורדבא במדינת ספרד, ואחר אשר עמד ימים מעטים בקורדבא בא למדינת אליסנא, ושם שבה נפשו אל אלהים יום שלישי בשבת עשרה ימים לחדש סיון שנת ד״א תתס״ג. (עיין כרם חמד ח״ד צד צ״ג וח״ז צד רנ״ה) וכן מפורש בתשב״ץ ח״א סי׳ ע״ב. ועיין שערי ציון מהרב ר׳ יצחק די לאטיש צד 37 ומה שכתבתי שם הערה תס״ג. והמחבר רבינו מנחם ב״ר שלמה ז״ל חיבר ספרו שכל טוב בשנת ד״א תתצ״ט, ל״ו שנים אחר פטירת הגאון הרי״ף ז״ל וספרו כבר נגלה לפניו והיה לו לעינים.

כד) מנחם בן סרוק. המחבר ראה את מחברת מנחם אף כי לא הזכירו בשם נראה שלקח ממנו כמה פירושים ובפרט בספרו אבן בוחן השתמש בו הרבה.

כה) מדרש לקח טוב מרבינו טוביה בר׳ אליעזר ז״ל היה לו למקור ושאב ממנו דברים הרבה אין מספר בלי הזכרת שמו, אבל נמצא כי גם הזכירו בשם כמו: (בראשית כה לד) ראיתי בפירוש ר׳ טוביה בר׳ אליעזר מן האדום האדום הזה כי גם זהב שהוא אדום שאל כו׳, הוא בלקח טוב כ״ה ל״ד. (כז יט) אנכי עשו בכורך ראיתי בפי׳ ר׳ טוביה עשו הפסיק ענין וכן אמר יעקב לאביו אנכי הוא המדבר אבל עשו הוא בכורך, הוא בלק״ט כ״ז י״ט. (ל כ) הביא זבדני ר׳ טוביה דימהו ללשון זבל [ר״ל זבול ע״ש הערה ל״ח], הוא בלק״ט שם. (לב לג) וכן פסק ר׳ טוביה בחיבורו. הוא בלק״ט ל״ב ל״ג. (לו ב) פי׳ ר׳ טוביה כי ענין ובאר דבר אחד הוא, הוא בלק״ט ל״ו ב׳. (לח ל) ד״ה ורבותינו דרשו הביא וראיתי שחלק ר׳ טוביה על דברי ר׳ אמי, הוא בלק״ט ל״ח י״ד וע״ש בהערה ע״ב. (סוף מקץ) הביא דברי ר׳ טוביה וז״ל. ראיתי דרשת ר׳ טוביה בלקחו הטוב, הוא בלק״ט מ״ד ט״ז. והמחבר סיים וכתב ודבריו לא ישרו בעיני. (מה כב) הביא כתב ר׳ טוביה בלקחו הטוב, הוא בלק״ט מ״ה כ״ב. (סוף ויגש) במאמר ורבותינו דרשו ד״ה ד״א לאלהי אבי יצחק הביא ור׳ טוביה כתב בלקחו הטוב, הוא בלק״ט מ״ו א׳. (וארא ז׳ כט) כתב ר׳ טוביה בלקחו הטוב, הוא בלק״ט ז׳ כ״ט. (ח ג) כתב ר׳ טוביה בלקחו הטוב. הוא בלק״ט שם. (ט יז) כתב ר׳ טובי׳ בלקחו הטוב, הוא בלק״ט שם. (ט לא) כתב ר׳ טוביה, הוא בלק״ט שם.

ח) מי מהמחברים הבאים אחריו הזכירוהו.

ספרו שכל טוב נזכר בספרים הן בפירושי הכתובים והן בפסקי הלכות, אשר גדולי הפוסקים נמשכו אחריו בפסקי הלכותיהם והיה להם למקור. ולפניהם היה עוד הספר

שלפנינו. ואולי הרי״ף שלפנינו הוא מהדורא ראשונה. וחסר על הפרקים ה׳ ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ ונמצא רק על פרק י׳ והרבה דברים שהביא המחבר נעלם ממני המקור ואף כי שאב הרבה מפי׳ רבינו חננאל לפסחים כמו שתראה בהערות שלי, אבל לא הכל שאב מר״ח והי׳ לו מקור אחר, ואין ספק אצלי כי הרי״ף על פסחים שהי׳ לפניו הוא מהדורא תניינא ובשלימות על כל הפרקים, ועי׳ בהערות שלי פסחים פ״א הערה ס״ז שהמחבר הביא את הירושלמי ובעל דקדוקי סופרים פסחים דף י׳ אות ו׳ הביא כי ברי״ף כתב יד הובא הירושלמי, לכן אין ספק שהמחבר שאב גם זה מהרי״ף שהי׳ לפניו בנוסח אחר ממה שלפנינו.

דחיי ודרחמי מן קדם מרי דבשמיא לרבנא הדין כו' ועוד תשלח אסותיה לאימיה דרביא הדין כו'. וכן הוא בסדר ר"ע גאון ז"ל דף נ"ב ע"ב ובחדושי אנשי שם על המרדכי סוף יומא ובמהרי"ל ה' מילה והביאו בשם הירושלמי ואין זכר מזה בירושלמי, והאו"ז ה' מילה סי' ק"ז הביא זה בשם רבינו שמואל בר נטרונאי זצ"ל שהביא זה בשם ירושלמי.

כא) ר' אליעזר הקליר. בספרו אבן בוחן שרש דר הביא ועל זה סח ר' אליעזר קלירי בחרוז ברכותיו בענין זכור החוח הנץ מגלגל ודר ומדור לדור גולגל ודור דור. וכן הביא הפייטנים בשרש שקר ומסקרות עינים הוא אשר יאמרו מחרוזי הברכות, וכן בשרש נאם מזכיר החרוזים ואנשי לבב.

כב) רבינו חננאל בר חושיאל (ר"ח). הראשון אשר מזכיר כי המחבר ר' מנחם בר שלמה ז"ל הביא את הר"ח הוא בהקדמה לס' תוכחת מגולה שהביא שם את המכתב מה"ר ישראל ברעסלוי וז"ל: „איננו מביא מפרשי התורה והגמרא זולת רבינו חננאל (עיין לעיל פרק ח' אות י"ב) ואחריו הלך הגאון חיד"א וכתב בשה"ג ח"ב סי' 66, 67 וז"ל שכל טוב פי' קדמון עה"ת כו' ומזכיר פירושי רבינו חננאל (עיין פרק ח' אות ט"ו) ועל הדברים האלה של הגאון חיד"א תמך יסודותיו הרש"ל ראפאפארט בתולדות רבינו חננאל צד 13 וכתב פי' הר"ח על התורה נזכר בקדמונים ונמצא ממנו ג"כ בס' שכל טוב כ"י ובהערה 29 מבקש להעתיק הלקוטים של פי' ר"ח הנמצאים בספר הנ"ל ולהחבירם ללקוטים הנמצאים בס' רבינו בחיי עה"ת אשר הוא אסף אותם לאספה בתולדות ר"ח והיו כלם לספר אחד מהקדמון ר"ח (עיין לעיל פ' ח' אות כ"ג). אולם ה"ר מנחם ב"ר שלמה בס' שכל טוב לא הביא כלל פירושו על התורה ולא היה למראה עיניו רק כוון לפירושים של הר"ח על התלמוד. (בא יב טו) בה' פסחים פרק ב' הביא ורבינו חננאל ז"ל פירש כוביא דהיינו טנן של חרס שאופין עליו עוגות ומלייה גחלים וארתחה למיפא ביה מצה כו', הוא בפי' ר"ח לפסחים (פאריש תרכ"ח) דף נ' עיין מה שהבאתי שם בהערה מ"ו ובהערה מ"ט. (בראשית יט יא) הביא פי' על אשה חוגרת בסינר שבת צ"ב ע"ב והוא לקוח מפי' ר"ח ע"ש הערה מ"ז. (לח כה) מוצת כתיב מוצאת קרינן כו'. ועיין תוס' כתובות ס"ז ע"ב ד"ה דכתיב היא מוצת שכתבו ר"ח גרים מוצת בלא אל"ף לשון ויצת אש בציון עכ"ל, וגם בעל מנחת יהודה עה"ת הביא כתובות פ' מציאת האשה [דף ס"ז ע"ב] וסוטה פ"ק [דף י' ע"ב] ומציעא פרק הזהב [דף נ"ט ע"א] נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים מנא לן מתמר דכתיב היא מוצאת. ור"ח גרים מוצאת חסר אל"ף מלשון ויצת אש בציון, וכבר כתב הריטב"א ז"ל שלא מצינו כן בכל הספרים אלא מוצאת לשון יציאה, ובערוך ערך צת נראה דהכי גרים בפרק הזהב בגמרא אל תקרי מוצאת אלא מוצת, וכן הביא בהדיא בפי' ב"ר המיוחס לו היא מוצאת מוצת קרי, לומר שהיתה ראוי לשריפה, ורבינו בחיי עה"ת על הכתוב היא מוצאת הביא דברי חז"ל מכתובות וסיים ואעפ"י שמלת מוצאת כתובה באל"ף יש לפרשו לפי הדרך הזה מלשון ויצת אש בציון. ודבריו נובעים ג"כ מפי' ר"ח אף כי לא הזכירו בשם. ואין ספק שהר"ח כתב כן בפי' לגמרא שם. (בא י ה) תני בתוספתא כל שמוציא עלים מעיקרו עשב הוא כו', ואח"כ הביא ומפרשי רבנן כל אילן דבסיתווא נתרי טרפיה ופיישין נוויה ועיילין מיא בנוויה כו', כל המאמר עד סופו ומברכין בורא פרי האדמה לקוח מפי' רבינו חננאל ז"ל והובא כל הלשון בשמו בשבלי הלקט השלם סי' ק"ם בשם רבינו חננאל ע"ש הערה ד'.

כג) רבינו יצחק אלפסי (הרי"ף) (מו) המח' שאב ממנו הרבה בה' פסחים עירובין שבת. אשר בשלשה הלכות הלך בדרך האלפסי להביא המשנה ותמצית הגמרא והמחבר

מו) ויש להעיר כי לפני המחבר היה האלפסי על פסחים בנוסחא אחרת. כי הפירושים שהביא אשר שאבם במס' עירובין ושבת מהרי"ף הם נמצאים לפנינו, ואשר הביא במס' פסחים לא נמצאים ברי"ף

„ואלו דברי הגאון" כינתו לרב יהודאי גאון ז"ל בעל הלכות גדולות ע"ש בהערות שלי. עוד שם במאמר המתחיל דאילו אית למתא שורא כו', כל המאמר עד ארבע אמות הוא מבה"ג ה' עירובין (ד' ויניציא כ"א ע"א. ברלין צד 127) ע"ש בהערות שלי. עוד שם ואי מתא דגוים הוא בבה"ג (ד' ויניציא כ"א רע"ב וברלין הוא לפני פרק דהדר ריש צד 128). עוד שם ואי לית בהו גוים כו' עד ארבע אמות על ארבע אמות. הוא בבה"ג (ד' ויניציא כ"א ע"ב וברלין צד 129) עוד שם והיכי דמעריב חד לכל בני המבוי, הוא בבה"ג (ויניציא כ"ב ע"ג ברלין צד 130 בסוף העמוד). עוד שם ואי אית להו אוכלא גביה כו'. הוא שם שם. עוד שם דאמר רב יהודה אמר רב. שם שם. עוד שם ומאן דאיתא בספינתא עד סופו ומולי רבעא דפרסה הוא מבה"ג. עוד שם שמעינן מניה דאם החצר כולה דחד גברא, הוא בבה"ג (ויניציא כ"א רע"ג ברלין 129). (בשלח סוף טז) בהלכות שבת פ"א הביא מנלן דכתיב ויצו משה כו', כל המאמר הוא מבה"ג הנדפס מכבר (דפוס ויניציא ט"ז ע"ג) ע"ש בהערות שלי. עוד שם בה' שבת פט"ז על המשנה מצילין מזון ג' סעודות במאמר וקידוש יום מן התורה כו', אין לי אלא שבת כו', וגם הרבה מאמרים שלאחריהן כולם נובעים מבה"ג כאשר העירותי על כלם בהערות. עוד פ' בשלח הלכות שבת פרק כ"ב על המשנה אין סוחטין פירות הביא וכן מוכחין בעל הלכות גדולות שכתביה בה' יו"ט, והעירותי שם בהערה ז' כי זה נובע מהרי"ף שם. ובריי"ף הביא וכן מצינו בעל הלכות פסוקות שכתבה ביו"ט ולא כתבה בשבת, והוא לפנינו בבה"ג ה' יו"ט (דף ל' ע"ד) והמחבר הביא בעל הלכות גדולות במקום שהריי"ף הביא בעל הלכות פסוקות.

כ) ספרי הגאונים. (בראשית ספי"ט) ופסקו הגאונים דעביד כרבנן עביד ודעביד כר' יהודה עביד, הוא בענין תפלת המנחה ע"ש הערה קפ"א. (כא כא) מצאתי בתשובות הגאונים שאין קרוי מינקת חבירו אם נתנה בנה לינוק במינקת ג' חדשים קודם מיתת בעלה והיא לא הניקה כלל בתוך ג' חדשים כו'. זה נוסף בדברי המחבר מאת המעתיק ורשום „סמ"ג" עיין שם הערה נ"ו לכן המאמר בשם תשובת הגאונים הוא לשון הסמ"ג גם בשלטי הגבורים כתובות פ"ה הביא זה בשם תשובת הגאונים וכן מרן ב"י טור אה"ע סי' י"ג הביא בשמם, וכן נפסק להלכה בש"ע אה"ע סי' י"ג סעיף י"א וכן הובא בשמם בבאר הגולה שם. (כב יח) ר' יהודאי גאון פסק דקיי"ל כתרי לישנא כר' יוחנן לחומרא דהיכא דסתמו שלא במינו אע"ג שנשתייר רובו ולא עכבו הנקבים שנסתמו התקיעה הרי זה כשר ואע"פ שנפתח רובו אבל שלא במינו פסול ואע"פ שנשתייר רובו הוסיף עליו כל שהוא בין במינו בין שלא במינו פסול. ועיין בשבלי הלקט השלם ה' ר"ה סי' רצ"ג שהביא וכן פסק ר' יהודאי גאון זצ"ל בתשובותיו לחומרא ע"ש ועיין בשערי שמחה בהלכות הרי"ץ גיאות ה' ר"ה דף ל"ג ע"ב. וכן בפ' בשלח ה' עירובין פרק ו' הביא „ואלו דברי הגאון" כונתו לרב יהודאי גאון בבה"ג ה' עירובין (דפוס ויניציא כ"א ע"ג וברלין צד 130) עיין לעיל סי' י"ט. עוד בפ' בשלח ה' שבת ריש פרק ג' הביא וראיתי שפסק הגאון המבשל בשבת לחולה כו', וכוון בזה לבעל האלפסי ע"ש בהערה ד'. עוד שם פרק י"א על המשנה ספינות קשורות הביא ופסק הגאון על ישראל שהיה יושב בספינה בשבת והיא מהלכת מוציא ממנה זיז כו' וע"ש בהערה ל"א. עוד שם פרק ט"ז הביא מאמר גדול וסיים ואלו דברי הגאון, כונתו לבה"ג עיין שם הערה ע"ח ע"ט פ' ופ"א. עוד שם ה' שבת פ' כ"ב סיים שם והכי חזינן דפסיק הגאון ולית ספיקא, נובע מהריי"ף שבת שם והביא שהכי חזינן לרב האי גאון ז"ל ולית בה ספיקא כמו שהבאתי שם בהערה ז'. וכן הביא דברי הגאונים סתם, כמו בפ' בשלח בפרק ח' מה' עירובין הביא הלכך כד הווין תמני סעודות לקב כו' עד חצי ליטרא קמח. הוא בס' העתים כתב יד בשם האלפסי ולפנינו באלפסי עירובין פ"ח נתקצר המאמר ע"ש בהערה. וכן (לך יז יד) תשתלח אסוסא

יח) שאילתות דרב אחאי. המחבר היה שוקד על דבריו והשתמש בהם כמו שתראה (בראשית לד לא) הביא מכאן אמרו רבותינו. וכל המאמר שהביא הוא משאילתות וישלח סי׳ כ״ה, ע״ש בהערות שלי הערה מ״ז עד הערה נ״ב: (לח ל) ד״ה ורבותינו דרשו הביא מאמר גדול המתחיל מכאן אמרו שומרת יבם, והוא מבה״ג ה׳ יבום וחליצה ואח״כ מן וקיי״ל יבמי תפשי בה קידושין הוא משאילתות אחרי סי׳ צ״ה ע״ש הערה ס״ב: (מד יז) במאמר המתחיל ורבותי דרשו ושם נמצא ואלו מאן דחזי בחלמא דמשמתין ליה כו׳ עד סופו לקוח מן השאילתות כלשונו בריש מקץ סי׳ כ״ט ע״ש בהערות שלי: (סוף מקץ) במאמר המתחיל מן ותנא רבא לא תשנא אחיך בלבבך יכול לא יכנו כו׳, הוא משאילתות וישב סי׳ כ״ז וכ״ח: (שם שם) במאמר המתחיל ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים, הביא ופי׳ רב אחא דמן שבחא, וכוון להשאילתות ולא מצאתי בשאילתות לפנינו, ועיין בב״י טור או״ח סי׳ נ״ה. (שם שם) במאמר המתחיל ויאמרו שנים עשר עבדיך אחים אנחנו, כל המאמר הוא משאילתות מקץ סי׳ ל״א: (שם שם) במאמר המתחיל אם לא הביאותיו אליך, הוא משאילתות מקץ סי׳ ל׳: (סוף ויחי) הביא הרבה דברים בה׳ אבל הנמצאים בשאילתות ויחי: וכן בא י״ג ד׳ במאמר המתחיל ורבותינו דרשו כו׳ בכור אדם כו׳, הוא לקוח מן השאילתות במדבר סי׳ קי״ז וקי״ח כמו שתראה שם בהערות שלי מן הערה כ׳ ואילך. ועוד שם מן ומאן דמתיליד ליה בוכרא עד סופו, הוא לקוח משאילתות ריש בא סי׳ מ״ד, ע״ש בהערה מ״ה ואילך העתיק דבריו ככתבם וכלשונם: וכן (בא יג טז) בהלכות תפילין בסופו וה״מ ס״ת ומאמרים שלאחריהם נובעים מהשאילתות בא סי׳ מ״ה עיין בהערות שלי. וכן עוד שם בסוף ה׳ תפילין הנכנס לבית הכסא כו׳, לקח דבריו מהשאילתות בא סי׳ מ״ה עיין בהערות שלי. עוד י״ג כ״ב בסוף הפרשה המתחיל ודאתן עלה סיהת מחייבי בית ישראל לארלוקי שרגא בערב שבת ליקרא דשבתא כו׳, כל המאמר עד סופו הוא משאילתות ר״פ תצוה סי׳ ס״ג: וכן (בשלח) הלכות עירובין פרק ה׳ המתחיל ומנלן דעיבורא דמעברינן לה כו׳ עד לבר מטתא, הוא לשון השאילתות בשלח סי׳ מ״ח: עוד שם סוף פ״ה מה׳ עירובין שהביא וקיי״ל כרבנן דאקילו דאמר ר׳ יעקב בר אידי עד סוף הפרק הוא משאילתות שם פ׳ בשלח בסוף המאמר המתחיל ברם צריך: עוד שם בה׳ שבת פ״ב על המשנה שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ע״ש עם חשיכה עשרתם ערבתם הדליקו את הנר. מה״מ אריב״ל דאמר קרא וידעת כי שלום אהלך וגו׳, ועל זה הביא ואי לא עשרו כיון דלא שרי למיכל ליכא שלום בביתו כו׳ וזה לקח משאילתות תצוה סי׳ ס״ג ורב אחאי גאון מפרש שיהיה מובן שהובא הכתוב, כי שלום אהלך ורמיא כלם במלת שלום ע״ש:

יט) הלכות גדולות (בה״ג). את הספר הזה לא הזכיר המחבר בשמו אבל שאב ממנו הרבה, כמו שתראה (וישב לח ל) במאמר ורבותינו דרשו הביא מכאן אומרים שומרת יבם שנישאת בלא חליצה כו׳, הוא מבה״ג ה׳ יבום וחליצה ע״ש הערה נ״ו והערה ס״ד. (סוף ויחי) הביא הרבה דברים הנמצאים בבה״ג, כמו שהעירותי שם בהערות שלי. (בא יב טו) ה׳ פסחים סוף פרק ב׳ הביא ורבנן בתראי אומרים לא מבעיא מיתב בשימשא ומילש דאסור כו׳, הוא בבה״ג ה׳ פסח פרק כל שעה (דפוס ויניציא דף כ״ח ע״ד) והובא ברי״ף והרא״ש שם סוף פ״ב. וכן עוד שם ה׳ פסחים פ״נ ומקמי פסחא צריך לחוורי כל מאני דאישתמיש בהו חמץ כו׳, הוא מבה״ג סוף ה׳ פסח ועיין מ״ש בהערה י״א. עוד שם פרק י׳ ואוכלין ושותין כל צרכיהון כו׳. הוא מבה״ג שם עיין הערה פ״נ, ועוד מאמרים שלאחריהם נובעים מבה״ג ע״ש בהערות שלי. (בשלח טז י) בה׳ עירובין פ״ו מתני׳ בעל הבית שהיה שותף. הביא שם והיכא דאיכא ב׳ ביתא דפתחא חד מנהון כו׳. כל המאמר הוא מבה״ג ה׳ עירובין (דפוס ויניציא דף כ״א ע״ג וברלין צד 130). וזה שסיים המחבר

יג) מדרש בראשית רבה. המדרש הזה היה לו מקור להרבה פירושים בחבורו לספר בראשית. ולרוב הביא „ורבותינו אמרו", „ורבותינו דרשו" וכוון למדרש ב"ר. ולפעמים הביא „ואנשי עיר הקודש" וכוון למדרש הזה, כמו (בראשית טו יז, יח ט, יט א, כ א, כ יח, כב ד, כד ב, כה ל, כז כט, מ כ, מב יא, מג ד, מו כד), ופעם אחת (בראשית יא יג) יכנהו בשם בברייתא דבראשית רבא, אבל כן העתיק מן הלקח טוב. ובכמה מקומות בהערותי תראה כי גם בכתב יד מן המדרש הזה אשר היה להמחבר מב"ר הנוסחאות לפעמים משונה מנוסחאות המדרש שלפנינו (מה).

יד) פסיקתא דרב כהנא. (כא יב לד) הביא וז"ל ודומה לו בדברי רבותינו נכס ליה חד תור אפא ליה חד אצווא ופיתא [צ"ל דפיתא] דהיינו תנור מלא פת וסיים „במדרש ויהי בשלח פרעה". הוא בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח (צ"א מ"ב) והמאמר הזה מהפסיקתא הובא גם בעריך ערך אצוותא ע"ש בהערה קצ"ו.

טו) פרקי דר' אליעזר. המחבר מכנה אותו ברייתא דר' אליעזר כמו (בראשית יז יד) ויטמון העלה בעפר כדדרשינן בברייתא דר"א, הוא בפדר"א פכ"ט: (יז כא) כמה דדרשו רבותינו בברייתא דר"א דביום הכפורים נימול אברהם, הוא בפדר"א פכ"ט ומובא בתוס' ר"ה י"א ע"א ד"ה אלא. (יז כו) וראיתי בברייתא דר"א ששלח אברהם וקרא לשם בן נח שהוא כהן ותמים שנולד מהול והודיע מה שנצטוה והוא עמד ומל את אברהם כו' הוא בפדר"א פכ"ט בשם רבן גמליאל. (ל יד) וראיתי בברייתא של ר"א בן הורקנוס שירד לו שמן מן השמים ויצק עליו [על האבן]. הוא בפדר"א פל"ה. וגם הביא מאמרים הנמצאים בפדר"א בלי הזכרת שמו, כמו (בראשית כב ט) מזבח לא נאמר, הוא מפדר"א פל"א. (כב טו) וכבר דרש ר' יהודה כו', הוא בפדר"א פל"א. (כב יח) ר' יודא אומר כיון שהגיעה חרב לצוארו פרחה נשמתו, הוא מפדר"א פל"א. (כח ט), ערב פסח היה כו', הוא בפדר"א פל"ב. (ל יג) ר' יהושע בן לוי אמר אותו הלילה הראה לו הקב"ה את כל האותות, הוא בפדר"א פל"ה ע"ש בהערה ל"ח.

טז) ספר הישר. את הספר הזה הביא (בשלח יד כא) וז"ל כשתצטרף את שלשתן את מוצא מהם שם של ע"ב שמות הכתוב על ספר הישר. וזה הביא רבינו טובי' בספרו לקח טוב ועיין במבוא שם סי' ט' אות כ"א. והספר הזה היה נודע כבר לרב האי גאון כי נזכר ממנו בתשובה הנדפסת בקובץ טעם זקנים [דף נ"ו] שכתב שם הרבה מאד יש אצלנו מזאת אשר נקרא ספר הישר ואשר נקרא חרבא דמשה אשר תחלתה ארבעה מלכים ממונים על החרב כי בה גבוהות ונפלאות כו'. גם בעל הציוני [תשא דף נ"ח ע"ב] מזכירו והחוקר הגדול מהריט"ל צונץ בספרו על הדרשות צד קס"ו העיר אשר ברשימה כתבי יד אפפענהיים מובא ספר הישר ועניני קבלה מעשיות ושמות הקדושים וא"ב של מלאכים והשבעותיהם.

יז) שימוש תפילין. (שמות יג טז) הביא שימוש תפילין ועיין בהרא"ש בהלכות קטנות מה שהביא בשם שמושא רבא והוא חיבור קדמון מהגאונים בדיני תפילין מובא בפוסקים.

(מה) את המדרש שמות רבה לא ראה ולא הזכירו בספר שמות: ויש להעיר פעם אחת (יתרו יח ט) הביא כדאמרו רבנן בהגדה. כוון בזה למדרש איכה פ"ג אות י"ז פסוק וחזנה. אולם המחבר שאב זה מן הלקח טוב (יתרו יח ט) שהביא המאמר בשם הגדת איכה ועיין במדרש איכה הערה ס"ו ובלקח טוב הערה ל"ד.

י) סדר עולם. מזכיר בשמו (בא יב מ) בסדר עולם. (יב מב) תנינא בסדר עולם. (בשלח יד ב) דתניא בסדר עולם. (טז א) ולא קיימא לן בהא כתנא דמכילתא אלא כתנא דסדר עולם דתניא בסדר עולם.

יא) תלמוד ירושלמי. המחבר הזכירו והיה לו למקור, כמו (בראשית טז יד) דה"נ בתלמוד ירושלמי במס' שבועות צ"ל במס' שביעית והוא שם סוף פ"ד. (לה ענ) עוד (כא כא) ונרסינן בירושלמי בד"א שפירש מתוך בוריו. אבל פירש מתוך חוליו מחזירין בפני הסכנה. גם הרי"ף כתובות פ"ה סי' רע"ה הביא את הירושלמי הזה. (ל כא) ופירשו אנשי עיר הקודש בתלמודא, כוון לגמרא לירושלמי ע"ש בהערה. (לח ל) דגרסינן בירושלמי, הוא בירושלמי ב"מ פ"ד ה"ב (דף ט וי"ג). (סוף ויחי) בהלכות אבל הביא גי' הירושלמי בד"א דהוו מן המנין כו', הוא בירושלמי מגילה פ"ד ה"ב דף ע"ה ע"ג. והירושלמי הובא גם בהרי"ץ גיאות ה' אבל דף ס"ב. (וארא ז כח) כדאמרינן בירושלמי אפא ליה חד אצוא. הוא בירושלמי מעשרות פ"ג ה"ה דף נ' ע"ד ע"ש הערה מ"ז. וכן בפ' בא ה' פסחים פרק א' ובן פרק ב' הביא ונרסינן בירושלמי כל האוכל מצה קודם זמנו כבא על ארוסתו בבית חמיו. הוא בירושלמי פסחים פ"י ה"א דף ל"ז ע"ב והובא הירושלמי ברי"ף פסחים פ' אלו עוברין על המשנה י"ד שחל להיות בשבת, והובא גם בהרא"ש שם ובהרי"ץ גיאות דף צ"ז ובשבלי הלקט השלם ה' פסח סי' ר"ח ובטור או"ח סי' תע"א. עוד שם בה' פסחים פ"א הביא ירושלמי הדא אמרה אפילו ביום צריך לבדיקת הנר כו', הוא בירושלמי פסחים פ"א ה"א דף כ"ז ע"א והובא בהרי"ץ גיאות ה' פסחים ובהרא"ש פסחים שם ובב"י בטור או"ח סי' תל"ג. וראיתי כי בעל דקדוקי סופרים פסחים דף י' אות ו' הביא כי ברי"ף כתב יד הובא הירושלמי לכן אין ספק שהמחבר העתיק מהרי"ף. עוד שם בה' פסחים פרק כ' על המשנה אלו דברים הביא ומפרשי בני מערבא כו', הוא בירושלמי חלה פ"א ה"א דף נ"ז ע"ב. עוד שם בה' פסחים סוף פרק ד' הביא ירושלמי ר' אלעזר בשם ר' בון כו'. הוא בירושלמי פסחים פ"ד ה"א דף ל' ע"ד ותענית פ"א ה"ו ס"ד ע"ג. והירושלמי הובא בפי' הר"ח פסחים דף פ"ה ולזה הירושלמי כוונו חכמי התוס' פסחים נ"א ע"ב ד"ה אי ע"ש. עוד בשלח ה' שבת פ"א הביא ירושלמי והוא בירושלמי תענית פ"ג ה"ג ושאב זה מן האלפסי ע"ש בהערה שלי. ולדעתי לא הי' הירושלמי נגד עיניו ושאב מאמרי הירושלמי שהביא מספרי הגאונים.

יב) תלמוד בבלי. בהביאו את התלמוד הביא כמה פעמים שם המסכתא לבד, ולפעמים הוסיף גם ציון הפרק, אולם לרוב לא הזכיר שם המסכתא ולא הפרק רק כותב רבותינו אמרו, ובהערותי ינעתי ועמלתי לעשות הציונים ומראה מקומות. והכתב יד מן תלמוד בבלי אשר היה לפני המחבר משונה לפעמים בגרסאותיו מנוסחאות התלמוד שלנו, והעירותי על חלופי נוסחאותיו בהערותי במקום המצאם (מד).

מד) גם בספרו אבן בוחן מסתייע המחבר מלשון התלמוד ולפעמים יביא דוגמאות לשרש הנדבר בו מדברי התלמוד כמו בשרשי: אד. אן. אר. אבל. אטד. אפד. אפל. אשת. אפר. אובל. אפדנו. אשמורת. בל. בכר. בלם. בתק. גד. גל. גף. גר. גבל. גוש. גלל. גלל. געל. גרב. גרם. דד. די. דר. דר. דר. דבש. דהב. דרדר. הל. היך. זך. זק. זחל. זלג. זלת. זנק. זרזר. חג. חר. חלם. חמץ. חנט. חרג. חרך. טטף. טלא. כר. כר. כמס. כנס. כסס. כסת. כען. כפר. ל. להג. להט. לול. לכן. לעג. לעז. מה. מז. מס. מר. מרד. מרק. מסכן. נד. נר. נש. נצח. סך. סגן. סלד. על. עש. עביש. עגם. עשש. עלם. עלע. עקר. ערג. עשק. ערער. פג. פר. פש. פעם. פקע. פענח. צבת. צחן. צפח. קב. קט. קף. קטב. קלט. קנץ. קצע. קשט. רק. רגל. רות. רכש. רעד. רצד. שן. שף. שק. שר. שר. שאר. שבח. שגת. שגם. שגר. שהץ. שחר. שקד. שקר. תז. תש.

כמו: (בראשית ל לב) הביא ומתרגמינן והוא במלכים ובעמוס. (לו כ) והוא בשמואל. (לו מג) והוא במלכים. (מב לח) הוא בצפניה. (שמות ג ה) הוא בשמואל. (י״ב ה׳ פסחים פ״ו) הוא בישעיה.

ד) תרגום כתובים הביא (בראשית ל לב) ומתרגמינן והוא בתרגום איוב. (מא ב) ומתרגמינן הוא ג״כ באיוב. (מט יא) ומתרגם הוא בתרגום משלי. (וארא ט יב) מתרגמינן הוא בתרגום תהלים (מב). (בשלח ה׳ שבת פ״ו) ומתרגם וזגרא יהבת לתגרא הוא בתרגום משלי. (שם ה׳ שבת פ״ח) ומתרגמינן מאפותא נפיק קוטרא הוא בתרגום איוב.

ה) המשנה. הרבה פעמים הביא דברים ממנה ולפעמים יסייע המחבר לדבריו מלשון משנה. וגם הביא המשנה בספרו אבן בוחן (מג).

ו) התוספתא. גם בה השתמש כמו (בראשית כז מא) ותניא ישראל כו׳. הוא מתוספתא ב״מ פ״ה. (עוד שם) ועוד תניא הביילין כו׳ הוא מתוספתא ב״מ פ״ט ה״ה. עוד בה׳ פסחים פ״ג בקיצור ובאספלנית כו׳. הוא מתוספתא פסחים ריש פ״ג והמחבר שאב מפיר״ח או מהרי״ף עיין שם הערה כ״ג. (בא י ה) תני בתוספתא כל שמוציא עלים מעיקרא עשב הוא כו׳. הוא בתוספתא כלאים סוף פ״ג דכלאים וע״ש בהערה ד׳. (בא י״ב ה׳ פסחים פ״ב) ישראל וגוי שהיו באין בספינה כו׳. הוא מתוספתא פסחים פ״ב הכ״ד אבל המחבר שאב זה מבה״ג עיין שם הערה כ״ו.

ז) מכילתא. היה לו לעינים בפירושו לספר שמות. ומזכירה בשם (שמות ו כח), (בא יב כח), (בשלח טז א), (יתרו יב י). גם לפעמים הביא כדדרשינן במסכתא כמו (בא יג ה ויג ו) וכוון להמכילתא. ואף כי הרבה פעמים העתיק את המכילתא כמו שהובא בלקח טוב, אבל באיזה מקומות הביא דברי המכילתא אשר לא הביא הלק״ט או בנוסחא אחרת כי שאב גם מגוף המכילתא, והיה לו גם שינוי נוסחאות במכילתא מאשר הוא לפנינו, כי לפניו הי׳ עוד הכל בכתב יד ולרוב הביא כנוסח שהי׳ לפני בעל הילקוט. והעירותי בהערות שלי על הנוסחאות במקומותם למושבותם.

ח) ספרא או תורת כהנים. בלי ספק לקח פירושיו ודרשותיו על ספר ויקרא מן הספרא, אבל לדאבון נפשינו נאבד הספר על ויקרא במדבר דברים וחלק גדול מן ספר שמות.

ט) ספרי. השתמש בו בספרו לסדר במדבר ודברים. אבל לא זכינו לאורו. והובא פעם אחת (בשלח טז לה) והכי נמי תנינן בסוף ספרי.

מב) גם בספרו אבן בוחן הביא הרבה פעמים את התרגום סתם אבל לדאבון נפשי לא רשמתי לי אז את המקומות אשר כוון בהם בתרגום. ואלה הם המקומות: „כתרגומו״, „ותרגומו״ בשרש: אין. איתן. זמה. זרע. כד. כלה. כידודי. לאט. מתק. צב. צל. שלך: „והתרגום״, „ותרגומו״, „לשון תרגום״ בשרש: אח. אפס. ברד. ברם. דהר. טו. להם. מה. מחק. עיר. צבת. צפד. קבל. קדם. קנץ. רגל. רצד. שור. „מתורגם״ „מתרגמינן״ בשרש: אכל. אמץ. אפי. אשד. בא. בל. בר. בבת. בדד. בוץ. בכר. ברד. גח. גל. גאל. גבן. גוש. גלש. גמא. גמר. דבר. דהר. דחל. דחק. ד״ג. דרם. הב. הצן. זג. זך. זם. זן. זע. זוי. זלג. זר. זרז. חד. חם. חר. חגר. חטף. חטר. חיל. חנף. חסל. חסף. חצר. חרת. טול. טל. טפר. טרף יחש. כף. כדן. כסח. כפר. כפת. כרת. כתל. ל. לע. לעב. מט. מס. מנך. מנור. נס. נר. נגד. נהר. סע. עבר. עזק. ערק. עתק. פגל. פדן. פחד. פרק. פתשגן. צפה. קט. קבל. קטף. קנץ. קסת. קצע. קרץ. רבע. רבץ. רחץ. רחש. רעל. רענן. שע. שע. שע. ש״. שר. שח. שדף. שזב. שחץ. שטר. שמש. שפק. תן.

מג) ובאלה השרשים אשר יסתייע בם מלשון המשנה: גף. גף. גלד. גרד. זק. טע. כה. כר. כבש. כרם. כרך. כרס. כרע. מה. מחק. נף. נבל. נגר. סכר. ער. עצם. עקר. פלך. פנם. פשם. צבט. צבת. צהב. צנם צנק. צרך. קש. קש. קלש. קלף. ראה. רבד. רבך. רמך. שר. שר. שחט. שחר. שער. שקר. שרך. שרת. שתם. תז. תמר.

צריבי באש (לה). (ד י) והכי מתרגמינן בירושלמי ארום חגר פום וחגר לשון אנא (לו). (ט יב) ואת החגב (ויקרא יא כב) מתרגמינן בירושלמי וית כרזובא (לז). (ט לא) דמתרגמינן בירושלמי (וכיתא) [וכתנא] עבד פקולין (לח). (פ׳ בשלח ה׳ שבת פ׳ ט״ז) מכנסי בד שמות כ״ח מ״ב תרגום ירושלמי אברקסין דבוץ (לט):

ג) תרגום נביאים הביא בשם תרגום יונתן בן עוזיאל (מ) עפ״י מאמרם (מגילה ג ע״א) תרגום על התורה אונקלוס הגר אמרו. תרגום נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו. ואלה הם המקומות אשר הביא את תרגום יונתן בן עוזיאל: (בראשית טז יג) הוא תרגום של ש״ב. (יט ג) הוא בתרגום ש״א. (כד סה) היא בתרגום ישעיה. (ל לז) היא בתרגום הושע. (לד ל) הוא בתרגום ישעיה. (לה ח) הוא בתרגום ישעיה ויחזקאל. (מג לד) הוא בתרגום ש״ב. (מה כב) הוא בתרגום שופטים. (מה כו) הוא בירמיה. (מט ד) הוא בשופטים. (מט יט) הוא בתרגום חבקוק. (מט בסופו) הוא בירמיה. (וארא ח כב) הוא בתרגום מלכים. (ט ז) בתרגום מלכים. (בא י יא) הוא ביואל. (יא ז) הוא במלכים. (שם שם) הוא ביהושע. (שם יב) בה׳ פסחים פ״ה הוא ביחזקאל. (יג טו) הוא ביחזקאל. (טו ו) הוא בשופטים. (טו ח) הוא בזכריה. (בשלח כ״א בסוף המאמר המתחיל רבותינו אמרו) הוא ביחזקאל. (שם ה׳ שבת פט״ו) הוא בישעיה. (שם ה׳ שבת פט״ז) הוא במ״א. (יתרו יח ב) הוא במ״א (מא). ולפעמים הביא „ומתרגמינן" וכונתו לתרגום יונתן בן עוזיאל

לה) לפנינו בת״י והנה הסנה בוער באש, בעיר באשה וביב״ע משריב באישתא.

לו) בת״י לפנינו ארום חגור פום וקשי ממליל אנא, וביב״ע ארום חגר פום וחגר ממלל אנא.

לז) לפנינו לא נמצא בת״י רק בתרגום יב״ע מתרגם כן, והערוך ערך כרוכה ב׳ הביא ואת החגב תרגם ירושלמי כרוכה לזנוהי. אין ספק שלפני הערוך היתה הגי׳ בת״י כרוכה במקום כרזובא.

לח) לפנינו בת״י וכתנא הות גבעולין, אבל ביב״ע מתרגם וכיתנא עבד פקולין, ופי׳ אגודה בל״י כמו שהביא המוספי והביא שם גם התרגום.

לט) לפנינו בת״י אברסקין, וביב״ע אוורקסין, וכן ביב״ע שמות ל״ט כ״ח אוורקיסי, וכן ויקרא ו׳ ג׳ בת״י ואברסקין וביב״ע ואוורקטין צ״ל ואוורקסין, וכן ויקרא ט״ז ג׳ ביב״ע ואוורקסין, וכאשר הביא המחבר היא הגי׳ הנכונה כי המלה יונית ורומית ופי׳ מכנסים.

מ) בב׳ מקומות הביא תרגום יונתן בן עוזיאל ולא אדע אל איזה תרגום כוון כמו: (בראשית ל״א כ״ה) ויעקב תקע את אהלו הביא וז״ל ודומה לו ותקע את היתד ברקתו (שופטים ד כא) ומתרגמינן וכפסת ויונתן בן עוזיאל תרגם ודעצת. בתרגום שופטים שם תרגם ונקישת ית סכתא. וביב״ע על התורה על תקע את אהלו תרגם פרס ית משכניה. לכן מה שהביא בשם יב״ע שתרגם ודעצת לא אדע למי כוון. וכן (בראשית לו ו) וילך אל ארץ הביא תרגם יונתן בן עוזיאל איטלטלי לארעא בת״י לא נמצא תרגום על זה, רק ביב״ע עה״ת שם ותרגם וטייל לארעא, ותרגום זה לא הביא ולא יכנהו יונתן בן עוזיאל, ואין ספק שכוון לתרגום נביאים וגם זה נעלם ממני לאיזה מקום בתרגום כוון.

מא) וגם בספרו אבן בוחן הביא תרגום יונתן בן עוזיאל ואלה הם המקומות: שריש אח. אי. אל. אבח. אבל. אגר. אטד. אטר. איל. אלץ. אמה. אמן. אמץ. אמר. אנך. אנוש. אסך. אפר. אציל. אורן. אובל. אקדח. אתיק. בד. בר. בח בח. בדל. בחן. בכר. בלג בלק. ברם. בחק. גב. גל. גל. גף. גאל. גבל. גלל. גלם. גמא. גמד. גנז. גרם. גרע. גרש. דג. דד. דד. דם. ידע. דר. דכש. בהב. דהר. דיק. דשן. דראון. והד. הז. הדם. הרם. זע. זק. זק. זעיר. זר. זר. חץ. חק. חגו. חדש. חות. חלט. חלץ. חפש. חרט. חרץ. חרש. חשף. חשש. חתל. חתר. חרצב. טפסר. יבל. יגב. כן. כר. כר. רר. כבר. כחל. כלף. כפס. כשל. כנען. לט. לבב. להב. לול. לעג. לקט. מח. מם. מע. מגל. מלא. נ. נד. נק. נטף. נצר. נקר. סך. סף. סר. סר. סדן. סוף. סחר. סחש. על. ער. עש. עכס. עלג. עלל. עסס. עקב. עקד. ערב. ערב. ערער. פחז. פצם. פרש. פשח. צו. צף. צר. צבע. צחן. צען. צפע. צקל. קח. קט. קלח. קלס. קרץ. רדד. רחף. רעץ. רשם. רחם. שד. שן. שף. שר. שבם. שבץ. שגע. שדם. שחם. שחר. שמן שסע. שעל. שפת. שצף. שקר. שקד. שרב. שרד. שרק. ששר. שרן .שנהר. תא. תק. תן.

ובהרבה מקומות לא הזכירו בשם. רק כוון לתרגומו. כמו: (טז יד) והתרגום מוכיח. (יט כח) ומתרגמינן. (יט לה) ומתרגמינן וסעודת כל אדם יסעד עליהם. כוון לת״א ולפנינו נוסחא אחרת בתרגום ע״ש הערה קי״ב. (כה טו) ותרגם פצחיהון. (ל לב) נקוד מתרגמינן נמור. (ל לה) ולהכי מתרגמינן רגולייא. (לא מ) מתרגמינן. (לב לא) וכן התרגום מוכיח. (לו לט) בשיטת התרגום. (מא ו) וכן התרגום אומר. (מא כג) מתרגמינן. (מו ט) ומתרגם ותפלי. (מו יד) מתרגמינן לבושי שימושי. (שם) שכן אלון מתרגמינן מישר. (מז יט) וכדברי התרגום. (מט בסופו) ובשליתה מתרגמינן ובזעיר בנהא. (נ י) דמתרגמינן ואטדין. (שמות ב ג) וה״נ מתרגמינן. (וארא ח יא) ומתרגמינן. (ט ד) ודומה לו בלשון תרגום. (בא ב יד) מתרגמינן. (בשלח ה׳ שבת פ״ו) דמתרגמינן דפיל במשח. (יתרו יח כא) ומתרגמינן.

גם בספרו אבן בוחן הביא את התרגום אונקלוס לסייע לדבריו ולביאוריו או לבאר ולפתור על ידו המלות הקשות (כז).

ב) תרגום ירושלמי על התורה. (כח) לפעמים יכנהו תרגום אנשי עיר הקודש, ולפעמים הביא מפורש ומתרגמינן בירושלמי (כט), כמו (טז יד) ואנשי עיר הקודש לשניהם קראו חלוצה (ל): (ל מ) ויתן פני הצאן אל עקד. רבותינו אנשי עיר הקודש מתרגמינן ויהיב בריש ענא משכוכית (לא): (לג יט) ואנשי עיר הקודש תירגמו במאה קשיטה במאה מרגליין: (לז ז) ואנשי עיר הקידש מתרגמין מפרכין פירוכין: (לז בסופו) חיה רעה אכלתהו תרגמו אנשי עיר הקודש לא חייתא בישתא אכלתיה אלא חמי אנא (דחיתא) [דאיתתא] בישתא קיימי לקובליה (לב): (מא ב) וכן אנשי עיר הקידש מתרגימו רעין בנו גומייא: ובאלה המקומות הביא תרגום ירושלמי מפורש כמו (יט יא) הכו בסנורים ומתרגמינן בירושלמי בחברבריה (לג): (כד סה) ותקח הצעיף מתרגמינן בירושלמי ונסיב רדידא: (לו כח) שהרי עושק מתרגמינן עוצייא (לד): (שמות ג ב) וכן מתרגמינן בירושלמי

כז) באלה השרשים הביא את תרגום אונקלוס: איל, אמר, אשך, אתר, איתן, אלון, בך, גף דד, ו׳, זח, זע, זר, זחל, זלג, זקף, חי, חם, טח, כס, להב, לקש, נד, סף, סוף, עטף, פחת, פער, פצר, צב, צל, צלצל, צהב, צפח, קש, רחף, רעץ, שד, שאר, תאב, תרשיש.

כח) תרגום המכונה יב״ע על התורה לא ראה ואם כי הביא לפעמים תרגום ירושלמי ולא נמצא לפנינו בת״י רק ביב״ע, ברור כי לפניו הי׳ כן בת״י ונשמט אח״כ כי המדפיסים קצרו התרגום הירושלמי והביאו רק הנוסחאות אשר משונות מיב״ע ולפעמים רק מלה אחת ואין ספק כי הי׳ שלם על התורה.

כט) גם בספרו אבן בוחן הביא תרגום אנשי עיר הקודש בשורש שט, תפש, ואנשי ירושלים תרגמו בשורש נד, תרגום ירושלמי בשורש את, אמר, בהק, בהר, גבל, עפרת, ולא רשמתי לי הלשון מהתרגום שהביא.

ל) לשניהם קראו חלוצה. היינו שור בת״י בראשית ט״ז ז׳. ושמות ט״ו כ״ב, וכן ברד ביב״ע בראשית ט״ו י״ד וליתא לפנינו בת״י.

לא) לפנינו לא נמצא בת״י רק בתרגום המכונה יב״ע עה״ת ובטעות שם משכוביתא וצ״ל משכוכיתא, וכ״ה בגמרא ב״ק נ״ב ע״א מאי משכוכיתא ר׳ יעקב אמר עיזא דאזלא ברישא, וכתב הערוך בערך משכוכית פי׳ המהלכת בראש העדר שתולין לה זוג בצוארה והצאן נמשכין אחריה.

(לב) לפנינו בת״י לא חיותא ברא אכלת יתיה ולא מתקטל ברי יוסף ברם חמי אנא ברוח קודשא היך אתתא בישא קימא לקוביליה.

לג) לפנינו בתרגום ירושלמי בטעות בחרבריה וצ״ל בחברבריה, וביב״ע בחיוורוריא והיא נוסחא יותר מתוקנת, וכן הערוך ערך חוור הביא תרגום ירושלמי בסנורים (בראשית יט יא) בחיוורוריא, היה גם לפניו כן בת״י ופי׳ לובן שבעין (דער וויסע שטאאר).

לד) העושק אשר עשק (ויקרא ה כג) ת״י עציא.

(יח ג) גרשם חסר ו׳. (יח כ) והזהרתה מלא ה״א. אתהם מלא ה״א ש״מ לדרשה כו׳. (שם שם) יעשון מלא ן׳ לרבות כו׳. (יח כב) כל דבר הגדל, הגדל חסר ו׳. (יח כו) יבואון אל משה מלא ו׳ כו׳. (יט ג) ותגיד מלא כתיב. (יט ד) ואבא חסר י׳ כתיב כו׳.

רשימה ה

מהמקומות אשר הביא דברים אדות נקודות וטעמים.

(לך טו יז) ויהי השמש באה, טעמו בבי״ת. (טז יג) אתה אל ראי. לפי שהטעם באל״ף והיא קמוצה בחטף יען כי שם הוא. (שם) וכשהטעם ברי״ש משמש לשון מראית כדכתיב טוב רואי והאל״ף רפויה. (שם) כי אמרה הגם, ה׳ חטופה כו׳. (שם) ראי השני הרי״ש והאל״ף במלאפום בנתים והטעם באל״ף, להשמיע המלה כנון ראותי. (שם טז יד) באר לחי רואי, גם זה ראי השלישי נקרא במלאפום והטעם באל״ף ומתג באל״ף כו׳. (וירא יח כ) כי רבה, האתנחתא לעיל ברי״ש ומשמע כי רבה כבר, אבל כי רבה הוא שהטעם לרע בבי״ת משמע שגדולה היא ודאי רק הולכת וגודלת. (יט יח) אל נא אדוני ואע״פ שהנו״ן נקמצת לשון חול הוא. (יט כד) ויש שם אתנחתא כו׳. (יט לג) לכך נקוד על ובקומה. (יט לה) בשכבה דבכורה השי״ן נפתחת וקמוצה כו׳ בשכבה דצעירה חירק תחת השי״ן כו׳ [ובאמת לפנינו גם בשכבה הראשון חירק תחת השי״ן]. (כ יג) ויהי כאשר התעו, עזרא כהן צדק נביא ה׳ ציין עלינו טעם הפסיק להבין פשוטו כו . (כא ל) עדה שהוא לשון עדות הע׳ ננקדת בצירי שהיא קמוצה קטנה, אבל עדה של עשרה הע׳ נסגלה ועוד עדה שהיא עשרה, כשתרמימה לתיבה שלפניה הע׳ נחטפת, וה׳ שלבסוף נתמרת בתי״ו, אבל עדה שהיא לשון עדות אין לה תמורה. (חיי כד יב) ויאמר, זו אחד מן שבעה דברים הנטעמין בשלשלת וכולן לדרשה. (וישלח לד כט) שבו, הטעם בבי״ת שהוא לשון שביה. (וישב לט ח) וימאן טעמו בשלשלת. (ויגש מז יט) לעיניך נקוד ברביעי. (ויחי מט ט) וניקד מטרף בתביר לחלקו אמלת בני. (שם מט כב) תיבה נקודה בשני חוטרין כו׳.

(שמות ג יב) נקוד באתנחתא כו׳. (שם ג יג) הטעם בתי״ו. (שם ו ג) ולכן נקוד זקף קטן. (שם ז כא) כל מתה דטעמה במ״ם. (וארא ט לא) לפי שהן באתנחתא. (בא י א) הטעם שהוא בתי״ו. (ו ז) הטרם ה״א נפתחת ונחטפת שהמלה לשון תימה. (יג יא) כל אתנחתא כו׳. (בשלח יד ד) המשרת שבתי״ו משמעת המלה לשון עתיד. (טו ב) ונקד בחטף קטן. (טו יז) וזקף גדול עליו. (יז ג) וספרי דייקיני נקרי וילן שם (בראשית לב יד) סגול תחת הלמ״ד דהיינו פתחא ונקד וילן העם צירי תחת הלמ״ד. ע״כ. אולם לפנינו נקוד שניהם וַיָּלֶן.

ז) שמות הספרים והסופרים המובאים בו.

א) תרגום אונקלוס. את התרגום הזה מזכיר המחבר בשם „אונקלוס" ולפעמים משתמש בדבור תרגם, מתרגם, מתרגמינן. כמו: (בראשית טז ז) אונקלוס תרג׳ שור חגרא. (טז יד) ובשיטת אונקלוס דרשהו. (כד סב) ואונקלוס תרגם. (כז מא) תרג׳ אונקלס. (לא מ) וכן ת״א. (לא נא) תרגם אונקלוס. (לג יט) וכן ת״א. (לד טו) ואונקלוס תרגם. (לה ח) ת״א. (לז ז) ת״א מאסרין אסרין. (לז יח) ת״א למיקם בנכילה. (מ ו) ת״א נסיסין. (מב ד) ת״א. (מט יב) וכן אונקלוס אמר וסמקין טורוהי. (בא יא ז) ת״א. (יב לד) ת״א. (בשלח יד ג) וכן ת״א. (טו ו) ואונקלוס תרגם. (טז יד) ואשר אמר אונקלוס מחספס מגלף.

ו׳. (כו יח) בארת חסר ו׳. (כו לג) שבעת ה׳ חסר ו׳. (כז ה) שומעת חסר: (כז ז) ואכלה מלא ה״א. (כז ט) טבים חסר וי״ו. (כז טו) הגדול חסר ו׳. (כז מ) תעבר חסר וי״ו. (ויצא כח יט) לראשונה חסר וי״ו. (כט כא) ואבואה אליה מלא ו׳. (כט כז) מלא שבע חסר ו׳. (ל לו) ויעקב רעה חסר ו׳. (שם) עטפים קשרים חסרים ו׳. (ל מג) ושפחת חסר ו׳. (לא א) כבוד חסר ו׳ (טו). (לא טו) י״ג מלאי וי״ו במקרא וכולן לדרשה. (לא כב) ויגד ללבן חסר ו׳. (לא כד) בחלם הלילה חסר ו׳ כו׳ בחלום אדבר בו מלא ו׳. (לא כח) עשה ה׳ כתיב (טז). (לא לד) ותשמם חסר י׳. (לא לה) לוא מלא ו׳. (לא מא) ותחלף חסר יו״ד. (וישלח לב ה) תאמרון ט׳ מלאים. (לב טז) כל אתונות שבמקרא מלאין וי״ו חוץ אתונות שנתן פרעה לאברהם וכן אתונות ששלח יעקב לעשו. (לב יט) שלוחה מלא ו׳. (לב כ) תדברוּן מלא ו׳. (לב כד) ויעברם חסר יו״ד. (לד י) כראות חסר ו׳. (לג יא) הבאת חסר י׳. (לד ג) כל נערה שבמקרא הכתובים חסרים ה׳ כו׳ וכל שנכתב מלא כו׳. (לד ה) והחרש חסר ו׳. (לד יז) בתנו חסר יו״ד. (לה ב) הסרו חסר י׳. (לה ב) בתככם חסר ו׳. (לה יח) בנימין נכתב מלא ב׳ יוד״ן והן י״ז במקרא. (לה כו) ילד חסר ו׳. (לו כא) ודישן מלא י׳ (יז). (שם) ודישן חסר ו׳. (לו כה) ואלה בני ענה דשן, חסר יו״ד וחסר ו׳. (וישב לז ד) לשלם חסר ו׳. (לז ו) אליהם מלא. (לז יג) הלוא מלא ו׳. (לז יג) מלא ה׳ חסר ה׳. (לז יח) מרחק חסר ו׳. (לז כד) ויקחהו חסר ו׳. (שם) וישלכהו חסר יו״ד. (לז כז) וידנו חסר יו״ד. (לז לג) ויכירה חסר יו״ד (יח). (שם) טרף טרף שניהם חסרים ו׳. (לח יג) ויגד לתמר חסר ו׳. (לח כד) ויגד חסר וי״ו. (לח כז) כאן תאומים מלא וברבקה חסר. (לט ו) אוכל מלא. (מ טו) כי גנב חסר ו׳. (שם) גנבתי חסר ו׳. (מקץ מא ח) אותם מלא ו׳. (מב ל) ואדוני האדונים מליאי ו׳. (מג יח) וייראו מלא ב׳ יודי״ן. (מג כה) בוא מלא ו׳. (מה יד) צוארו חסר י׳ (יט). (מה כו) ויגדו לו חסר יו״ד. (מו ח) בכור חסר ו׳. (מו כא) ובני בנימין מלא י׳ (כ). (מח כ) לאמור מלא ו׳. (מט כח) אותם מלא ו׳. (נ כו) ויישם. בארון בשני יודי״ן.

(שמות א׳ טו) למילדת העברית חסר. (א כ) וייטב בשתי יודי״ן. (א כא) שעלים חסר ו׳. (ב י) משה חסר ו׳. (ג ג) אסרה חסר ו׳. (ג טו) לעלם כתיב חסר ו׳. (ד ח) לקל כתיב חסר ו׳. (שם) לקול מלא ו׳ (ד כ) וירכבם חסר י׳. (שם) החמר חסר ו׳. (וארא ו יד) בכר חסר ו׳. ז כט) ד׳ בכה מליין ה׳ במקרא. (ח י) חמרם חמרם חסרים י׳. (ח יב) לכנם חסר י׳. (ט יא) החרטמם כתיב חסר ו׳ וחסר י׳ (כא). (ט כ) הירא הורא כתיב בוי״ו (כב). (ט כח) קלת הקלות כולהי חסר ו׳. (ט ל) תיראון מלא ן׳. (יא ז) תדעון מלא נו״ן. (שם) לשנו חסר ו׳. (בא יב ב) החדש חסר ו׳. (יב יט) שאר חסר ו׳. (יב מב) שמרים חסר ו׳. (יג ו) מצת חסר ו׳. (יג ט) והיו לך לאות חסר ו׳ (כג). (יג ג) למועדה מלא ו׳. (יג יא) יבאך חסר וי״ו יו״ד. (יג יג) חמר חסר ו׳. (יג טז) לאות חסר ו׳ (כד). (יג טז) לטטפת חסר שני וי״ן. (בשלח יג יט) ועלתם חסר י׳ (כה). (יד ז) ושלשים דפרעה חסר י׳ (כו). (יד ט) אותם ל״ט מליין ו׳ וכולן לדרשה וזה מלא ו׳ כו׳. (יד לא) בסוף המאמר המתחיל ורבותינו אמרו ויוגד למלך מצרים חסר. (יד בסופו) חמה חסר ו׳. (טו ד) טבעו חסר ו׳. (טז יב) כל התלונות של ישראל חסרין. (טז כח) ותורתי חסר ו׳. (טז לב) מחספס חסר ו׳. (יז ו) עמד כתיב חסר ו׳. (יז יב) ד׳ הן שמלאין ו׳ במקרא כו׳. [צ״ל י״ד הן]. (יח כהתחלתו) עפרון מלא ו׳ ואחר כך נכתב עפרן חסר ו׳.

טו) לפנינו מלא: טז) לפנינו עשו: יז) לפנינו חסר יו״ד: יח) לפנינו מלא: יט) לפנינו מלא יו״ד: כ) לפנינו חסר: כא) והאמת מלא יו״ד כתיב: כב) לא כן לפנינו: כג) בכל הספרים כתיב מלא: כד) לפנינו מלא: כה) לפנינו מלא: כו) לפנינו חסרה גם יו״ד האחרונה וכתיב ושלשם:

(יח ט) ויחד, כענין ויבן, וַיִּפת, יַפת אותם התיבות אשר בבג"ד כפ"ת דגש והיה משפטו להיות ב' שוואין בתיבה אך מפני החי"ת אשר משפטו להפתח לא ניתן לתיבה זולתי חטף אחת והטעם בי' הפועלת כמשפטו. (יח יח) נבל תבול, בי"ת למ"ד לבדם הם יסוד התיבה, נו"ן תי"ו הם תכשיטין שכן דרך אותיות אית"ן להיותן תכשיטין לתיבה להדבירה על אופן מפעל. (יח כב) ושפטו, וי"ו שבראש התיבה משמעותה לשון עתיד. (יח כב) ישפטו הם, קדימה ישפטו בתראה ישפוטו.

רשימה ג

מהמדרשות על פי הקרי והכתיב.

(וירא יח טו) ויש אם למסורת ויאמר לו כי צחקת לו כתיב לא קרי (ה). (ויצא ל יא) בגד יש אם למסורה (ר"ל הכתיב הוא תיבה אחת) ויש אם למקרא ב' תיבות (כי הקרי הוא בא גד). (שם לא כח) עשה ה' כתיב וקורין עשו בוי"ו. (עיין במסורה ובבעל הטורים). (וישלח לג ד) צוארו כתיב (הקרי צואריו). (שם לד יד) הוא כתיב היא קרי (ו). (וישב לז כד) וגם נדרש אם למקרא. (שם לח כה) מוצת כתיב מוצאת קריינן (ז). (שם לט כב) אם וי"ו כתיב ויו"ד קרי, או יו"ד כתיב וי"ו קרי. (ויחי מט כח) לדוב לדיב כתיב. (סוף ויחי) לי כתיב. (שמות ד ב) מזה כתיב נדרש למסורת. (וארא ט כ) הירא את דבר ה', הורא בוי"ו כתיב ודרשינן ליה אם למסורה (ח). (בא יב ב) יש לגבורי כח לדרוש אם למקרא ואם למסורת כו'. (שם יב יט) ההוא וי"ו כתיב יו"ד קרי. (יתרו יז יד) כי מחה ה' כתיב וי"ו קרי ותדרש אם למסורת (ט).

רשימה ד

מהמקומות אשר הביא דרשות על חסר ויתיר.

(לך טו יח) הגדול חסר וי"ו. (יז ט) לדורותם חסר וי"ו. (יז י) המל חסר וי"ו (י). (יז יג) המל ימול גם זה המל חסר וי"ו (יא). (יח כד) כל צדיקים שנאמרו בסדום חסרין יו"ד. (יח כה) חללה לך חסר י'. (יט יג) כי משחיתים אנחנו חסר ב' יודי"ן (יב). (וירא כא ל) כל כבשות שבענין זה חסרים. (כד ב) ישב מלא. (חיי כד יג) ובנת חסר ו' (יג). (כד יד) הנער חסר ה"א. (כד טו) יוצאת חסר. (כד לג) ויושם כתיב חסר. (כה ו) הפלגשים חסר (יד). (כה) י) קבר כתיב חסר וי"ו. (כה יג) בכור חסר וי"ו כתיב. (כה טז) לאמתם חסר ו' כתיב. (כה כד) תומים חסר אל"ף כתיב. (כה בסופו) יעבד חסר וי"ו כתיב. (שם) כלו כאדרת שער חסר ו'. (תולדות כו ב) שכן כתיב חסר ו'. (כו יד) ועבדה חסר

ה) לפנינו לא נמצא בזה קרי וכתיב: ו) לפנינו אין כאן קרי וכתיב: ז) נראה כי הכתיב היה מוצת בחסרון אל"ף והקרי הי' מוצאת, ובמקרא נאמר מוצאת, ועיין תוס' כתובות ס"ז ע"ב ד"ה דכתיב היא מוצת והביאו רבינו חננאל גריס מוצת בלא אל"ף לשון ויצת אש בציון עכ"ל וגם בעל מנחת יהודה עה"ת הביא כן בשם רבינו חננאל וכתב ולא שחסר כי הוא מלא בכל הספרים מדוייקים, אך אינה נקראת כו' ועיין מנחת שי שהביא ור"ח גריס מוצת וכבר כתב הריטב"א ז"ל שלא מצינו כן בכל הספרים אלא לשון יציאה, ובערוך ערך צא נראה דהכי גריס בב"מ נ"ט ע"א אל תקרי מוצאת אלא מוצת, וכן כתב רש"י בהדיא בפי' ב"ר המיוחס לו היא מוצאת, מוצת קרי וכן עיין בחיי פסוק הוא מוצאת: ח) לפנינו הירא כתיב ולא הורא: ט) לפנינו אין כאן קרי וכתיב רק כתיב בה"א: י) לפנינו מלא; יא) לפנינו מלא: יב) לפנינו חסרה רק יו"ד אחת: יג) לפנינו מלא: יד) לפנינו מלא;

(בשלח טו א) אז ישיר. יש אז שסמוך ללשון עתיד כו׳ ויש אז סמוך ללשון עבר כו׳. (שם) כי גאה גאה. גאה רפי גאה דגש. ואין לו עלילה להדגיש אלא דינו להרפה ולמה נדגש לומר לך כו׳. (טו ב) עזי. וננקד בחטף קטן להודיעך כי הוא שם דבר, והיו״ד טפל בו כו׳ וכן וזמרת, זמר הוא יסוד המלה והוא שם דבר, והתי״ו לסמיכה. (טו ה) תהומות יכסיומו. כלומר היו מכסין אותן ואע״פ שיו״ד בראש התיבה הרי הוא לשון עבר. ודומה לדבר כגון שוא ידברו יעשו עגל בחורב. יו״ד יפוי המלה ולפי שתהומות לשון רבים, לפיכך אמר יכסיומו לשון רבים, אבל עמל שהוא לשון יחיד אמר יכסמו לשון יחיד, שנאמר עמל שפתימו יכסמו. (טו ו), ימינך, לשון נקבה נאדרי לשון זכר כו׳ והיו״ד בו טפל כמו רבתי בגוים כו׳. תרעץ אויב, תרעץ היתה רועצת אויב תי״ו שבראש התיבה היא משמעתה שהיא לשון נקבה כו׳. (טו ז) תהרס, לשון עבר וכן תשלח לשון עבר כו׳. (טו ט) תמלאמו נפשי, נפש לשון נקבה לפיכך אמר תמלאמו, כלומר תמלא מהם נפשי, שאם אמר תמלאמו שהתי״ו נחטפת, הייתי אומר תמלא אותם נפשי, וכשהוא אומר תמלאמו שהתי״ו הירקת הרי הוא אומר תמלא מהם נפשי שאם אמר לשעבר אלו הייתם הורגין בהם הייתי תובע מידכם בגימוסי מלכות. (טו יא) מי כמוך באלים ה׳ מי כמוך נאדר בקדש, כמוך הראשון רפה, כמוך השני נדגש, ואין לו עלילה להדגישו אלא דינו להרפא ומפני מה נדגש לומר לך בתחלה היו משבחין בשפה רפה ולבסוף צועקים מקירות לבם בפה מלא. (טו יד) חיל אחז, כל אחז שהוא לשון אחיזה האל״ף קמוצה והחי״ת פתוחה בלבד. וכל שהוא שם אחר כגון אחז יחזקיהו כולן בקמץ. (טו יז) מקדש ה׳ (שמות כה ח), הקו״ף רפויה והד׳ נדגשת דמשמע מקום מקודש, ונאמר כאן מקדש הקו״ף דגושה והד׳ רפויה וזקף גדול עליו, דמשמע מעין קידש ה׳ כוננו ידיך, דהיינו מעין ביהמ״ק של מעלה, כלומר מקודש הוא הר בית ה׳ כוננו ידיך. (טו כד) וילנו העם, עיקר מלת וילני לשון תרעומת היא, ויסוד התיבה לנ בלבד, אפס כשהוא מקום שם אינה נכשרת בלא תי״ו כגון תלונות, וכשהוא מקום פועל נכשרת בלא תי״ו. (טז ג) ברעב, ר׳ אלעזר המודעי אומר ברעב בא רעב אחר רעב, כלומר מדהוה ליה למימר ברעב שב״א תחת בי״ת ואמר ברעב שהבי״ת נפתחת ש״מ לכדרשינן. (טז ה) והיה משנה, כל מקום שנאמר משנה סמיך ללמ״ד הרי היא לגריעות, כגון משנה למלך אחשורוש, גרוע מאחשורוש, במרכבת המשנה אשר לו, גרוע מאותה המרכבה שרכב ביום מלכו, וכל מקום שאינו סמוך ללמ״ד הרי הוא לשון שינוי לגדולה, כמו מגיד משנה אשיב לך, וכגון זה והיה משנה. (טז יד) מחספס, היינו מגולה ואין לו דמיון במקרא ואשר אמר אונקלוס מגלף לא סבירא לי. דעיקר המלה לשון חשף, מפני שני דברים, הא׳ כי נכתב מחספס בסמ״ך, ועוד כי כל מלה שיסודיה ג׳ אותיות לא יאות בשילוה אות אחת זולתי בב׳ אותיות, כמו ירקרק אדמדם, ואל תשיבני פרחת כי כפל החית״ן הוא, אבל לכפול אות התיכונה לא נמצא במקרא. (יז ה) והלכת, וי״ו שבראש תיבת והלכת היא משמעתה לשון עתיד כו׳. (יז יב) ויהי, לשון יחיד ידיו לשון נקבה ולשון רבות.

(יתרו יח ח) את כל התלאה מסלסלי התורה גבורי כח יכולין לומר כי למ״ד לבדה היא יסוד התיבה, אפס כי חלוקין חכמי ישראל על מלת ותלה, כי מפרשין מקצת חכמים כי ל׳ ה׳ יסוד התיבה בלבד והיא לשון שגעון, ודומה לו כמתלהלה היורה חצים, שהרי ותלה אין א׳ בתיבה, ואם תאמר ותלה ת׳ ל׳ הן יסוד התיבה, יש להשיב כי ברוב התיבות שהן בלשון הזה ל׳ א׳ הן יסוד התיבה ואין שם תי״ו כגון ונלאו מצרים ואני אומר כל שהוא פועל הרי התיבה מיוסדת בתי״ו למ״ד אל״ף, וכגון התלאה אשר מצאתם וכל שהוא מפעל הרי התיבה מיוסדת בלמ״ד אל״ף לבד כגון ונלאו וילאו נלאיתי נלאה.

מלת ותלה לה בלבד והן יסוד התיבה. ילפיכך הה׳ קמוצה. אלא אם אתה מדבירו על אופן תלאה, היה לו לומר ותתלה להיות ת׳ אחת מן היסוד, והאחת למשרת, כמו ותתם ועוד שלא תמצא מלה במקרא שהיא לשון נקיב משני צדדיו. לפיכך אי אתה יכול להרפות את הה״א ולעשותה למשרת כו׳.

(ויחי מח כא) והשיב, כלומר וישיב, ודומה לו והשיב בך את כל מדוי מצרים, וי״ו שבראש התיבה משמעת המלה לשון עתיד, וה״ה למלת והשיבך והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם, מובטחין אתם בכך שהקב״ה נשבע לאבותיכם ליתנה לזרעם. (מט ד) פחז, תיבת פחז כולה נפתחת ונחטרת למעלה, לפי שהיא מפעל. (מט יא) סותו, מדוברת על אופן מסוה דהיינו מלבוש ויסוד המלה סו בלבד. (מט כב) בנות צעדה, תיבה נקודה בשני חוטרין ומושכין טעם קריאתה להשמיע המלה בלשון ראות כו׳.

(שמות א יז) ותיראן, האל״ף שבנתיים שהיא רפויה משמעת המלה לשון יראה, ואם היתה מפיק א׳ היתה משמעת לשון ראייה. (א כ) וייטב אלהים בשתי יודי״ן. (שם שם) והכלל בכל המקרא כל מלה שהיא ענין סיפור פועל אשר פעל כבר, ויש למ״ד בתחלת המלה, ויו״ד סמוך לה, אם המלה בלשון הפעול הרי היו״ד נגקדת בצירי כמו וייטב אלהים. וכאשר היא בלשון ויפעל תהי היו״ד נגקדת בחירק, כה משפט המלין אשר אין היו״ד מיוסדת בהן, אבל כשהיו״ד מיוסדת בהן כולו בצירי כמו ויֵלך ויֵשב, ואם לשון הפעיל יהיה היו״ד במלאפום כמו ויולך ה׳ את הים, או בפתח, כמו וישב את כל הרכוש. (ב ג) הצפינו, הצפינו מבעיא ליה דליהוי הפ״א נדגשת במשמע כמו להצפינו דהיינו לשון קל, ודומה לדבר הראותם כמו להראותם, וכמה לשונות במקרא אלא מאי הצפינו הצ׳ דגושה והפ׳ רפויה דמשמע הצפן שלו כו׳. (ב ה) אמתה מסתברא כמאן דאמר שפחתה, שלא תמצא אמה במקרא שהמ׳ נרפית אלא בלשון שפחות, ולא שהמ׳ נדגשת אלא בלשון יד. (ב ז) האלך, ה׳ נחטרת לפי שהמלה היא לשון נטילת רשות. (ג ט) באה, הטעם בבי״ת שהיא לשון עבר, ודומה לו והנה רחל באה עם הצאן, וי״א במקרא שטעמן באל״ף והן לשון עתיד. (ב טז) וחטאת, הט״ת הנירפת משמעת המלה לשון שם דבר כו׳. (ז כז) ואם מאן, מאן שהמ״ם נפתחת הוא ענין מיאון, אבל מאן שהמ״ם נסגלת אי נמי בצירי הוא מיאון שכבר היה כו׳.

(וארא ח יב) והיה, ו׳ שבראש התיבה משמעתה לשון עתיד. (ט ז) ויכבד לב פרעה, ויכבד הוי לשון פועל שהיו״ד נפתחת וצירי תחת הבי״ת, ויכבד חירק תחת היו״ד והבי״ת נפתחת הוי מפעל. (ט טו) ואך אותך, הפתח שתחת הוי״ו משמעת המלה לשון הכאה. (ט יח) למן היום הוסדה, ה׳ רפויה לפי שלא היה בניינה שלימה וחזקה, (ט יט) וירד עליהם הברד ומתו, כל וָמֵתו וַמֵת כגון לשחת יורידוך וַמֵתַי שהוי״ו נפתחת כולן מיתה אחר גמר דין, וכל שהוא מפיק וי״ו כגון ומתו בו כי יחללוה, ומת כל בכור כולם מיתה קודם גמר דין, כלומר ויתחייבו מיתה, אבל כשיש וי״ו מוספת באמצע התיבה כגון ומות בהר, ברך אלהים ומות, אין בהם שינוי, ויש אומרים שאין שינוי אפילו בכולן ואותן שהווי״ן שלהן נפתחות אינו אלא מפני שהן באתנחתא וסוף פסוק. (ט כה) ויך הברד, מסלסלי התורה ודורשיה אומרים כל ענין הכאה כ״ף זולתה עיקר לענין הזאת, יין יו״ד זולתה עיקר לענין, נטויה ט״ת זולתה עיקר. (ט ל) כי טרם תיראון, מלא ן׳ כלומר יראה יתירה, תיראון התי״ו נחטרת מוכחת שהיא לשון יראה. (י כא) וימש חשך, אין ראוי להזכיר מלת וימש על אופן מישוש, זולתי בדינוש השי״ן, כענין אולי ימושני אבי, כי כשהשי״ן נדגשת נדגשת במקום שתי שיני״ן.

(בא יב לב) ולכו, כל מקום שנאמר ולכו שהוי״ו נשרקת והלמ״ד נחטפת היא תחלת ענין, וכל שהוי״ו נפתחת והלמ״ד נגקדת בצירי הוא סוף ענין.

בן לפני זה. ואני אומר אם כן היא היתה ראויה הוי״ו להיות נפתחת כוי״ו של ופסי והאל״ף רפויה, אבל השב״א שתחתיה היא מטפלת. (לו כו) ואלה בני דישן, פעם קורא דישון במלאפום ופעמים קוראו דישן השי״ן נפתחת.

(וישב לז י) הבוא נבוא, ה׳ חטופה להתמיה המלה. (לז יא) כל קנאה הסמוכה ללמ״ד לשון היבה כו׳ וכל קנאה הסמוכה לבי״ת הרי היא לשון תחרות. (לז יד) שלום הצאן, כל מלה שהיא חטופה פ״א הפועל, כגון שלום דיבר, הרי היא ניתלת על חברתה, ואם היתה נפתחת ונקמצת כגון שלום רב וכל דומיהן הלא דבר הוא. (לז לב) הכר נא הכתונת, ה׳ פתוחה וחטירה והוא לשון שמא. (לח כג) תקח לה, התי״ו של תקח לה נחרטת להשמיע המלה לשון נקבה. (לט טז) ותנח בגדו אצלה, נו״ן דגושה שהוא לשון הנחת חפץ. (לט כג) אין שר בית הסוהר, כל שר שנתלה על תיבה הסמוכה לאחרי׳ הרי השי״ן פתוחה לבד, כגון שר בית הסוהר, שר צבא ה׳, וכל דומיהן, וכל שר העומד על עצמו, כגון אליך השר וכל דומיהן, הרי השי״ן קמוצה. (מ יא) ואתן, ו׳ פתוחה לשון עבר. (מ יד) והשיבך, ו׳ פתוחה ליסד המלה בלשון ישוב וקבוע אבל והשיבך ה׳ מצרים לשון השבה וחזרה, והכרת אותותם והשיבך על כניך ו׳ פתוחה, והשיבך ה׳ מצרים צירי תחת וי״ו.

(מקץ מא טז) בלעדי אלהים יענה, כל מקום שתמצא בלעדי שמפיק יו״ד הרי הדבר כנגד אומר, כגון בלעדי רק אשר אכלו הנערים היש אלוה מבלעדי וכל דומיהן, אבל אם אינו מפיק יו״ד, כגון בלעדי אחזה אתה הורני, הוא חוץ כמו לבד. (מא ל) וקמו, וי״ו שבראש התיבה משמעתה לשון עתיד. (מא לח) הנמצא, ה׳ פתוחה וחטופה להתמיה המלה. (מב ד) ואת בנימין אחי יוסף, אל״ף של אחי חטופה, מפני שהתיבה ניתלית על חברתה, וכל שעומד על עצמו, כגון אחי הוא, הרי האל״ף נקמצת. (מב טו) כי אם בבוא אחיכם הקטן הנה, כאן הנה אחת מן התיבות שאין טעמן נודע בלעדי תיבות הסמוכות להן, כי יש הנה שהוא כאן ויש הנה שהוא לשון נקבה, עד שיפרוט לך הענין, כגון שני, יש שני כמו שנים, כדכתיב שני אנשים עברים, ויש שני שהוא לשון שנה, וכל תיבות הללו אין להם הכרת אות ולא בניקוד זולתי מתוך הענין נודע טעמם ומתוך תיבות הסמוכות. (מב טז) האמת אתכם, ה׳ פתוחה וחטורה הוא לשון ספק קרוב למתמיה. (מב לה) את צרורות כספיהם, כל צרורות שהוא פועל, כגון צרורות כספיהם הרי המלה כולה ננקדת במלאפום, וכל שהוא פעל כגון ותהיינה צרורות עד יום מותן הרי המלה ננקדת תחת הרי״ש ראשונה שורק ואחריתה במלאפום, וכל שהוא מופעל ובלשון יחיד, הרי הוא נקוד בשורק והצ׳ פתוחה, כגון צרר עון אפרים, וכל שהוא פועל כגון צרור הכסף הרי הצדי״ק שבא תחתיה ולמעלה התיבה נקודה מלאפום. (מג ד) אם ישך משלח את אחינו אתנו, היה לו לומר שולח, הלמ״ד רפויה שליחות ע״מ לחזור, ומה ת״ל משלח הלמ״ד דגושה שהיה שליחות על מנת שלא לחזור. (מג יח) וייראו האנשים, מלא ב׳ יודי״ן שהיא לשון יראה, ודומה לו ויירא ויצר, והכרת אותותם, כי וייראו שהוא לשון יראה מלא ב׳ יודי״ן או יו״ד אחת והיא נחטרת ומושכת קריאתה, וכל שהוא לשון ראייה אינה אלא ביו״ד אחת והטעם ביו״ד ונפתחת.

(וינש מה כד) וישלח את אחיו וילכו. אע״פ שדרשנו שכל שילוח הלמ״ד נדגשת הרי הוא ע״מ שלא לחזור, והכא הלמ״ד נרפית הרי היא לשון שליחות, עוד יש שלוחין במקרא שהלמ״ד נדגשת, והן לשון לוויה, כגון ואברהם הולך עמם לשלחם כו׳ כולן מדוברים על אופן לווייה. (מז יג) ותלה ארץ מצרים, עיקר מלת ותלה לשון ליאות ויניעה, ויסוד המלה למ״ד לבדה והמסלסל ימצא כמו כן כו׳ ואני אומר ותלה לשון שגעון ודומה לו כמתלהלה, ומלת מתלהלה היא מן התיבות הנכפלות כמו אדמדם, ועיקר

בקשה ולהבא, והוא כמו ואכול, ואכלה השני, כמו ואוכלה ואוכל, והכרת אותותם כי האל״ף פתוחה והטעם בה״א, והשני מלאפו״ם בין א׳ לבין כ׳ וא׳ נחרטת תחתיה. (שם שם) תברכני, בשביל שהוא מתחלל כנגד לשון אשה הכ״ף פתוחה והנו״ן דגושה, ואם כנגד זכר היה הנו״ן של תברכני ושל תכבדני ננקדת בציר״י תחתיהן, והנוני״ן רפויות. (כז כא) ואמשך בני, גם זו השי״ן נדגשת ונשמע כאילו יש שני שיני״ן כמו ואמשך. (שם) האתה, ה״א הטורה לשון תימה. (כז כב) וימשהו, גם זאת השי״ן נדגשת. (כז לג) מי איפוא, כל איפוא הנכתב בסופו באל״ף משמש כמו עכשיו, וכל איפוה שנכתב סופו בה״א משמש כמו אנה. (כז לח) הברכה, ה״א פתוחה וחטורה, להתמיה המלה. (כז לט) משמני הארץ, ומשמני של יעקב ו׳ מ׳ הן תכשיט התיבה, והחוטר שתחת המ׳ מוריע כי הוא נשמע כך ששם נאמר מטל ומשמני. אבל משמני של עשו המ׳ מיסודות התיבה.

(ויצא כט ו) באה עם הצאן, כל באה שבמקרא וטעמו באל״ף, כולן נדרשין לשון עתיד, או לשום דבר שעדיין לא הגיע, ולשון נקבה, כלומר משמשת ובאה, וכן כל שמספר מלכים ויחזקאל שטעמם באל״ף נדרשין כך, ואילו כגון ורחל בתו באה, באה מגלעד, ויתרם מפורשים במסורה, וכל שטעמם בבי״ת כגון והשמועה באה, באה הצפירה כולן לשון עבר. (כט ט) עודנו, כשהנו״ן דגושה לשון יחיד, ושהנו״ן רפויה לשון רבים. (שם) ורחל באה, לשון עבר, לפי שהטעם בבי״ת. (כט טו) וי״ו שבראש התיבה ועבדתני משמעת המלה להבא. (ל א) ותקנא רחל, כל קנאה הסמוכה לבי״ת הרי היא לשון תחרות, וכל הסמוכה ללמ״ד הרי הוא לשון חיבה. (ל ו) דנני אלהים, בין דנני שהוא דגש, ובין שהוא רפה אין הפרש ביניהם. (שם שם) על כן קראה שמו דן, כל דן שהוא שם אדם הד׳ קמוצה, ושהוא פועל הד׳ פתוח לבד. (ל טו) המעט קחתך ולקחת גם את דודאי בני, אם היה המ״ם דגושה וה׳ פתוחה היתה התיבה נשמעת לשון פועל נקבה ממש, ועכשיו שהיא רפויה וה״א פתוחה משמע פועל סתם, בין זכר ובין נקבה. (שם שם) ויש מדייקין ונוקדים ח׳ בו, וזה כשבא ולקחתם והתי״ו רפויה. (לא יד) העוד לנו, ה׳ פתוחה ונחטרת לשון תמיה. (לא נב) ועדה המצבה, מחצה פתח ומחצה קמץ, בעבור להבחין בין עדה שהוא לשון עדות, ובין עדה שהיא עשרה.

(וישלח לב כג) כל אחד שהיא ניתלה על תיבה הבאה הרי כולן נפתחין כגון אחד עשר ילדיו, אחד העם, וכל שהוא עומד על עצמו, מחצה סגול ומחצה קמץ, כגון ה׳ אחד, איש אחד. (לב כו) ותקע ודומה לו פן תקע נפשי ממך, והכרת אותותם שהתי״ו שלהם ננקדת בצירי או בסגול והטעם בקו״ף. (לד טז) ונתנו, היה לו לומר ונתננו, אלא הדגש שבנו״ן פוטר התיבה מנו״ן השנייה, כיוצא בו ולנו בגבעה, הלמ״ד פתוחה לבד והנו״ן דגושה, כיוצא בו, נתנו יד, התי״ו פתוחה והנו״ן דגושה, והרבה כמותם במקרא, שהתיבה צריכה ב׳ אותיות בתווך כגון אלו, והדגש אשר באחת מהן פוטרת את האות האחרת חברה, בין בלשון יחיד בין בלשון רבים. (לה ח) אלון בכות, להדביר האלון בכות, המודגש בלמ״ד והנפתח באל״ף, על אופן אלון מורה שננקדת האל״ף בצירי והלמ״ד נרפית. (לה יח) כי מתה, הפסוק הזה נדרש מוקדם ומאוחר, כלומר ויהי כי מתה כשהגיעה למות, ודומה לו והדגה אשר ביאור מתה, לשון פועל דתרווייהו טעמם לעיל בה״א, אבל כל שהטעם לרע בתי״ו היינו שכבר מתה, והיינו מפעל. (לו כד) ואיה וענה, וי״ו של ואיה יתירה היא, ואינה נדרשת להוסיף על הענין, כי לא הוזכר בכתוב בן לצבעון לפני איה, ובדברי הימים כתיב איה בלי וי״ו, ויש מרבותינו אומרים כי וי״ו של איה מיסוד השם הוא כמו ופסי ואיננה טפילה כשאר ווי״ן, שהן בראשית שמות כמו וי״ו ודישן ואצר וכל שמות שאחרי ריעיהן, אלא מעיקר השם היא, כי לא הזכיר לצבעון

נקמצת, וכל מדבר שהוא סמוך על תיבה הבאה כמו מדבר שור כו׳ וכל שכמותה הכל פתוח לבד. (כא כט) לבדנה, כמו לבדן, ודומה לו עדינה כמו עדן, וכן דרך המקרא כל מקום שהתיבה לשון רבים, כגון ותאמרן ותבאן וכל דומיהם נכתבים בנו״ן לבד ופעמים בנ״ה. (כא ל) מה בין עדה שהוא לשון עדות, לעדה שהוא לשון קיהול, עדה שהיא לשון עדות הע׳ ננקדת בצירה שהיא קמוצה קטנה, כגון תהי׳ לי לעדה, אבל עדה של עשרה הע׳ נסגלה, כגון לעדה הרעה הזאת. (כב יא) ויקרא אליו מלאך ה׳, כל מלאך שסמוך לשם קודש האל״ף נפתחת לבד, וכל העומד על עצמו האל״ף נקמצת.

(חיי כג ו) שמענו, רפי שעל הנו״ן משמיענו לשון רבים, ואם הנו״ן היתה דגושה אומר כלפי היחיד. (שם שם) ויכלא הגשם, אפס כי יש לדרוש כלא הנכתב באל״ף הוא לשון מסגר למנוע היוצא, וכל שהוא נכתב בה״א הרי הוא לשון מניעה בדיבור ונזירה. (כד יד) והיה, וי״ו שבראש התיבה משמעתה לשון עתיד, וכל מקום שסמוך והיה לענין נקבה אינו אלא נס או דבר מופלא ועליו הוא אומר והיה בגוים, והיה העיר הקרובה אל החלל, ונס גדול היה שם. (שם שם) ואשתה, שב״א תחת הוי״ו משמעת להבא, ואם היתה נפתחת היתה משמע לשון עבר. (כד כא) משתאה לה, רחש לבי להזכיר תיבת משתאה על אופן בהלה ומחשבה שהיה ממצמץ ומצמצם שתיתו מחשב ומביט לה ומתבהל, ודומה לו אשתומם כשעה חדא, ויסוד התיבה שאה לבד, והתי״ו המתכוונת הרי היא תכשיט, כגון ט׳ שבתיבה נצטדק, וכן ת׳ שבתיבת ויתהלך, ודומה לו שאו הרים לשון צמצום וחסרון, ואין להחבירו בלשון שאון, שאין לו מעמד בלא נו״ן, ועוד שאין שאון בלי קול שנאמר קול שאון מעיר. (כד מד) ואמרה, וי״ו שבראש התיבה משמעת להבא. (כד מז) ואשאל אותה, זהו כלל במקרא, כל תיבה שהיא פועל או מפעל או סיפור ותחלתה ו״א, ויש פתח תחת הוי״ו, הרי היא לשעבר, ואם שבא תחתיה, הרי היא להבא כגון ואמרה אליה אחי ובית אבי, ואכל מצידי ודומיהם. ולשעבר כו׳, אבל כל תיבה שהיא דיבור ממש יוצא מתנאי זה, כי כל מקום הוי״ו נפתחת בין לשעבר כגון שמעה ואדברה, וכל דומיהן והכרת אותותם כי דיבור שהוא להבא הוטל לה ה״א בסופה. (כד נא) קח ולך, כל סוף ענין ולך הוי״ו נפתחת וכל תחלת הענין שב״א תחת הוי״ו. (שם שם) ותהי, לשון נקבה ולהבא שהיא נשרקת והתי״ו נרפית, ואם הוי״ו נפתחת והתי״ו נדגשת, הרי הוא לשעבר. (כד נח) התלכי עם האיש הזה, ה׳ של התלכי פתוחה ונחטפת להתמיה המלה. (כד נט) וישלחו, הלמ״ד דגושה שהוא שילוח על מנת שלא לחזור. (כד ס) את היי לאלפי רבבה, כלומר תהיה, וכן בלשון זכר הוה גביר כו׳, כולן לשון קל, וכאילו התי״ו בתחלת תיבתם, וההי״א נחטפת. (כד סא) ותרכבנה ותלכנה, הוי״ו והתי״ו שבראש התיבה משמיע המלה לשעבר, אם התי״ו נפתחת וגם הוי״ו נפתחת אבל אם שב״א תחת הוי״ו והתי״ו נרפית התיבה נשמעת להבא. (שם) וילך, הלמ״ד נפתחת כי סוף ענין הוא, ואם צירי תחתיה הוא תחלת ענין.

(תולדות כו י) אחד העם, כל אחד שהאל״ף פתוחה הרי היא נתלה על תיבה הבאה סמוכה לו, וכל שהאל״ף בסגו״ל הרי הוא עומד על עצמו. (כו טז) כי עצמת ממנו, רבותינו דרשו ממנו כמו משלנו, ואין הדבר מדובר על אופן הפשט, כי לא תמצא במקרא ממנו דמסתבר מדבר שלנו, זולתי בלשון יחיד משלו, או כמו מאותו הדבר ממש, דכתיב כי ממנו נקח, או בלשון רבים. (כו כז) ותשלחוני מאתכם, הלמ״ד דגושה כו׳. (כז יב) אולי ימשני, השי״ן הנדגשת משמעת המלה לשון מישוש, כאילו יש בה שני שיני״ן, כגון וימשש לבן, ממשש בצהרים וכל דומיהן, ואם היתה נרפית היתה משמעת לשון הסרה, כגון לא ימיש עמוד. (כז יח) הנני מי אתה בני, לא הקפיד הכתוב בין הנני רפה להנני דגש, ולא בין הנני להבא. (כז יט) ואכלה מצידי, ואכלה הראשון לשון

לכבדו כהנה. (שם לה ל) ה' שומרת יבם וכתב שם ומשפטי היבום יזכני בוראי לדורשן בפרשתן. (שם שם) ה' ערב. (שם שם) ה' יחוד. (מקץ מד יז ד"ה ורבותינו דרשו) בענין שנאת חנם. (שם שם) ה' זימון. (שם שם) ה' ערב. (ויחי נ כו ד"ה ורבותינו דרשו) ה' אבל ואבילות. (בא יב) ה' פסחים. (שם יג ד) ה' פדיון בכור ובכור בהמה. (שם יג טז) ה' תפילין שימוש תפילין ועשיתן. (שם יג סוף פסוק טז) ענין פדיון בכור. (בשלח טו כ) בענין קריאת התורה. (שם טז ה) כתב יזכני בוראי לכבדו בהלכות עירוב תבשילין בסדר יו"ט בפרשת עצרת. (שם טז י) ה' עירובין. (שם סוף טז) ה' שבת (ד) ועוד הובא הרבה פסקי דינים מן פ' יתרו ואילך ובספר ויקרא במדבר דברים אשר נאבדו מאתנו וקצת מהם הובאו בשמו בספר האסופות (עיין פרק ח).

רשימה ב

מן המקומות אשר הביא מאמרים ויסודתם בדקדוק לשון הקודש.

(לך טו יז) עלטה לשון נקבה. היה לשון זכר, ערפל לשון נקבה. (שם טז יג) אתה אל רואי. כך בינת השם אתה אלהי הראיה. לפי שהטעם באל"ף והיא קמוצה בחטף יען כי שם הוא. (שם) כי אמרה הגם הלום. אתמה כי יש דרך לראות את אלהים במדברות זהו פשוטו, לכך משמש כי הוא שם. כלומר אלהים הראיה. וכשהטעם בריש משמע לשון מראית, כדכתיב טוב רואי. והאל"ף רפויה. ראי השני הרי"ש והאל"ף במלאפום בנתים והטעם באל"ף, להשמיע המלה כגון ראותי. (שם שם יד) גם זה ראי השלישי נקרא במלאפום והטעם באל"ף ומתג באל"ף. (יז ו) ונתתיך וי"ו המוסיף משמשת לשון עתיד. (יז יג) כל ימול אשר היו"ד בחירק המלה לשון יתפעל. (יז טז) וברכתי המשרת שתחת התי"ו משמיע המלה לשון עתיד. ואם הי' תחת הרי"ש ישמיע לשון עבר. (יז יז) הלבן מאה שנה יולד, ה' פתוחה וחטורה להתמיה המלה. (שם) הבת ה' חטופה ונפתחת להתמיה המלה. (שם כג) וימל עיקר יסוד מלת וימל לשון מיעוך ודומה לו ימולל ויבש.

(וירא יח ג) כל שם שכתוב באדני והנו"ן נקמצת דע שהוא שם הנכבד, והנו"ן נפתחת לבד בלי קמץ דע שהוא חול. (יח יד) למועד הלמ"ד פתוחה, כלומר לאותו מועד שאמרתי לך. (יח יז) המכסה המ"ם פתוחה וחטורה להתמיה המלה. (יח יט) ושמרו דרך ה', וי"ו שבראש התיבה משמעת לשון עתיד. (יח כ) כי רבה, האתנחתא לעיל ברי"ש, ומשמע כי רבה כבר, אבל כי רבה הוא שהטעם לרע בבי"ת, משמע שגדולה היא וודאי, רק הולכת וגודלת. (יח ל) ואדברה צירי תחת הבי"ת, לפי שהתיבה עומדת על עצמה, וכשהיא נתלית בתיבה שלאחריה הבי"ת בשב"א תחתיו. (יט ב) ארני לשון חול הוא כלומר אדון שלי, והכרת אותותיו שהנו"ן פתוחה ואינה נקמצת. (יט ו) הפתחה, אלו נאמר פתחה הייתי אומר בשביל שהוצרך למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה, כלומר לפתח, כשהוא אומר הפתחה, ה"א בתחלה וה' בסוף הוי אומר חוץ לפתח. (יט כ) אל נא אדוני אעפ"י שהנו"ן נקמצת לשון חול הוא, אלא דרך האתנחתא וסוף פסוק להקמיץ אותותם. (יט כג) השמש יצא פעמים תמצא במקרא ששמש לשון זכר כו' ופעמים לשון נקיבה כו', וכן הירח פעמים לשון זכר כו' ופעמים לשון נקיבה כו'. (כא יד) ותלך ותתע במדבר. שב"א שתחתיה מודיע כי היא מדברה של באר שבע, ועוד כל המדבר שהוא עומד על עצמו כגון במדבר בערבה, וכל שכמותה כולן בבי"ת

ד) המאמרים מגמרא פסחים עירובים שבת הוא כעין האלפסי בסדר הפרקים ובתחלת תביא המשנה ואח"כ קיצור ההלכות ולרוב כתב והלכתא כו'.

כאשר הביא ראיות ורצה אח״כ לקצר סיים ישמע חכם ויוסף לקח, כמו לדוגמא (בראשית טו יח, ויח ח) ודומיהם: לפעמים רצה לבאר הענין, כתב (בראשית טו יב) ודאי הדברים כפשוטן אלא צריכין אנו לידע עיקר ענינם. (שם טו יז) אע״פ שהדברים כשמוען אפ״ה צריכין אנו לידע מתוכה עיקר ענינה. דרכו לפרש המלות ולחקור עליהן כמו לדוגמא (בראשית יט ב) אני המחבר דקדקתי ולא מצאתי דמיון למלת טרם לא במקרא ולא בדברי רבותינו כו׳, ודומיהם הרבה. גם תראה איך היה מוקיר הדרשות וכתב (בראשית ל יג) אמרתי אני אע״פ שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, מה שהיה ביד רבותינו הקדושים הראשונים בקבלה הסכימו הדברים על דברי תורה איש לפי קבלתו ולא שמדרשים סותרים זה את זה אלא כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. עוד שם אע״פ שהמקרא אינו יוצא מידי פשוטו דרשו רבותינו ענין זה מדרשות לסמוך קבלתן על דברי תורה. (שם יב ט) כתב מפני כבוד רבותינו אשר דרשו את התורה וחקותיה ומשפטיה באר היטב יראתם על פני היתה תמיד בלי לשנות אחרי דברים במדרשי המצות והחקים והמשפטים והתורות אעפ״כ במה שלבי רוחש איני יכול לבלום עצמי מבלי לכבד יוצרי באשר חלק לי והוא ברחמיו ישאני, אמרתי אני בלבי כו׳. גם היה דרכו בענין הגשמיות שבתורה שאין לוקח הדברים כפשוטם. (בשלח יג כא) וה׳ הולך לפניהם יומם כתב שכינת כבודו אשר באויר הנכבד אשר הענין דק מכל דק, וחזק מכל חזק וקדוש מכל קדוש, אשר בו מראה כבודו במראית הלב ולא בראיית העין לנביאיו, ובו מדבר בחזון לחסידיו. הרבה פעמים ציין בעצמו באיזה מקום נמצא דרשתו, כמו לדונמא (בראשית טו יב) כבר פירשתיהו לעיל. (שם יט ז) כדרשינן לעיל, וכן (שם ל א) נדרש בפ׳ פנחס ודומיהם. גם לפעמים הוסיף אח״כ דבריו שלא במקומו כמו (שם מא מה) אחר שסיים דרשותיו על פסוק מ״ה פתח דרשותיו על פסוק מ״ג וכתב מפני השכחה כתבתי במדרש מוקדם ומאוחר.

והנני נותן בזה לפני הקוראים הישרים חמשה רשימות. רשימה א) מן המקומות אשר הביא בהם הלכות ופסקי דינים להורות דעת את העם את המעשה אשר יעשו בדרך החיים. והכל רק מאשר נשאר לנו לפליטה על בראשית ושמות הנמצאים לפנינו. רשימה ב) מן המאמרים אשר יסודתם בדקדוק לשון הקודש. רשימה ג) מן הדרשות עפ״י קרי וכתיב. רשימה ד) מן המקומות אשר הביא דרשות על חסר ויתיר. רשימה ה) מן המְקומות אשר הביא דברים אדות נקודות וטעמים.

רשימה א

מן המקומות אשר הביא בהם הלכות ופסקי דינים.

(לך טו יד) הלכות שפחת מלוג. (שם יז יד) ה׳ מילה. (שם שם) ה׳ גרים. (וירא יט לה) ה׳ בשר בחלב. (שם שם) ה׳ תפלה. (שם כ יח) ה׳ מורדת. (שם כא כא) ה׳ מינקת חבירו. (שם כב יח) ה׳ שופר ה׳ ר״ה ה׳ תקיעות. (חיי כג כ) ה׳ אבילות. (שם) ה׳ שטר מכירה. (שם כד סז) הביא ה׳ בתולים הובא בדברים כ״ב י״ד. (שם שם) ה׳ סבלונות ה׳ קידושין וברכת אירוסין ושטר כתובה. (ויצא לב ג) ה׳ שומר. (שם לג סוף יז במאמר ורבותינו דרשו) ה׳ גיד הנשה. (וישלח לד לא) ה׳ גוי ועבד שקידש בת ישראל. (שם שם) קצת ה׳ מילה, וסיים ויתר צרכי מילה יזכני בוראי במקומו

(בשלח טו כב) פסוק ויסע משה ורשום שם ס. (שם טו כז) פ׳ ויבאו אלימה ורשום שם ס. (שם טז לב) פ׳ ויאמר משה והוא על סוף פ׳ ל״ו ורשום שם פ. (שם יז ח) ויבא עמלק ורשום שם פ.

ו) ענין הספר ותכונתו.

מגמת המחבר היה לבאר את התורה עפ״י מדרשי חז״ל בתלמוד בבלי מכילתא ומדרשים. גם לפרש הכתובים לפי פשוטם ולפרש הוראת המלות ועל פי דקדוק לשון הקדש. בכל זאת המדרש נחשב לו לעיקר ובבקיאות נפלאה קבץ הפירושים על כל פסוק ופסוק וסדרם בסדר נאה ובתכלית הקיצור ולא האריך בפלפולי האגדות רק הוא קובץ מאמרי בעלי המדרש והקורא ימצא כאלו הם הפשט הברור. והביא תמיד תמצית הדרש בלשון צח ומזוקק והשמיט מלת הזרות מהמדרשים והלך בדרך בעל לקח טוב אשר שאב ממנו הרבה. ולפעמים הזכירו בשם (עיין פרק ז׳). גם דרכו לפרש המאמרים מחז״ל והמלות המובאים בו והביא „פירוש" או „היינו" והוא מבאר אותם עפ״י הגאונים שקדמוהו ועפ״י פי׳ רבינו חננאל ולרוב עפ״י האלפסי. ספר הערוך לא ראה עוד וגם פי׳ רש״י לא היה עוד לנגד עיניו. גם הביא הרבה בדקדוק לשון הקדש ודברי מנחם בן סרוק במחברתו מחברת מנחם היו נר לרגלו ואור לנתיבתו והעתיק ממנו כמה פירושים ונמשך אחריו גם בדעה שאינה עקרית בהכרח שכל שרש הוא בעל שלש אותיות. גם נמצא בו דרשות על פי הקרי והכתיב גם דרשות על חסר ויתיר גם דברים אדות נקודות וטעמים כאשר תראה להלן מן הרשימות אשר אני נותן לפני הקוראים מכל המקומות ההן. בכל פרשה ופרשה אחר אשר מפרש הכתובים מתחיל בסוף עוד הפעם „ורבותינו אמרו" או „ורבותינו דרשו" והוא דרשת רבותינו במדרש ב״ר (על ספר בראשית) או דרשת רבותינו במכילתא (על ספר שמות).

גם יוסיף המחבר על מדרש הכתובים להביא הלכות שונות ולפעמים מבאר אותם והלך בזה בדרך הגאונים. ובשלשה הלכות היינו שבת עירובין פסחים הרחיב וסדרם עפ״י סדר הפרקים. עיין ברשימה להלן.

בהתחלת הסדרה והפרשיות (ג) כתב ירויחו דורשי הפרשה וישכילו, ודורש סמוכים על סמיכת הפרשה לפרשה שלאחריה, וכתב תמיד וסמוך ליה כו׳. הרבה פעמים

ג) חלוקי הפרשיות היו לפניו משונה מאשר הוא לפנינו. והביא הלשון ירויחו „דורשי הפרשה וישכילו" גם אף כי אין שם כלל התחלת הפרשה כמו שתראה (לך יז ג) פסוק ויפל אברם על פניו. (שם יז יח) פסוק ונתתי עוד. שם (יז טו) פסוק ויאמר אלהים ונרשם שם עפ״י המסורה ס (ר״ל סתומה). (וירא כא כב) פ׳ ויהי בעת ההוא ונרשם שם פ (ר״ל פתוחה). (שם כב כ) פ׳ ויהי אחרי הדברים וגם שם נרשם פ. (תולדות כו לד) פ׳ ויהי עשו ונרשם שם ס. (ויצא ל יד) פ׳ וילך ראובן. ובעל מנחת שי כתב אין כאן פיסקא. (שם כב) פסוק ויזכור אלהים את רחל. (שם לא ג) פ׳ ויאמר ה׳ אל יעקב, ובמדרש ב״ר פע״ד מתחיל פה פע״ד: (וישלח לג יח) פ׳ ויבא יעקב שלם ונרשם שם ס וגם במדרש ב״ר מתחיל פה פע״ט: (וישלח לח ט) פסוק וירא אלהים ונרשם שם פ. (שם לו לא) פסוק ואלה המלכים ונרשם שם פ. וכן מתחיל במדרש ב״ר פרשה פ״ג (וישב לט ז) פסוק ויהי אחר הדברים האלה. וגם במדרש ב״ר מתחיל בזה פרשה פ״ז, (ויחי מט כח) פסוק כל אלה שבטי יח ובפסוק מ״ט כ״ז בנימין זאב יטרוף נרשם פ: (שמות ב יא) פסוק ויהי בימים ההם (וארא ו יג) פ׳ וידבר ה׳ אל משה ונרשם שם פ. (שם שם יד) פ׳ אלה ראשי בית אבותם ורשום שם ס. (שם ז ח) פ׳ ויאמר ה׳ ורשום שם פ. (שם ח יב) פסוק ויאמר ה׳ ורשום שם ס. (שם ח טז) פ׳ ויאמר ה׳ ורשום שם ס. (שם ט יג) פ׳ ויאמר ה׳ ורשום שם ס. (בא י כא) פסוק ויאמר ה׳ ורשום שם פ. (שם יא ד) פ׳ ויאמר משה ורשום שם ס. (שם יב כא) פ׳ ויקרא משה ורשום שם פ. (שם יב כה) פסוק והיה כי תבואו. (שם יב כט) פסוק ויהי בחצי הלילה ורשום שם ס. (שם יב לז) פ׳ ויסעו בני ישראל ורשום פ. (שם יב מג) פסוק ויאמר ה׳ רשום שם פ. (שם יב נא) פ׳ ויהי בעצם היום הזה ורשום ס. (שם יג ד) היום אתם יוצאים. (שם יג יא) פסוק והיה כי יביאך ורשום שם פ.

והנה בשכל טוב שהביא בסוף ויגש וראיתי מקצת רבותי שאמרו, הובא ג״כ כן בלקח טוב מ״ז י״ח ד״ה ואם רצונך אמור וכמו כן שמות א׳ ט׳ שהביא אפס כי רבותי. הובא כן בלקח ט״ב וכמו כן שמות א׳ א׳ ורבותי הדבירו, כוונתו ללקח טוב וגם שמות ז׳ ו׳ ורבותינו דרשו הביא הדרשות כמו שהובא בלק״ט. (עיין להלן פרק ח׳ כי הביא את הלקח טוב). אבל הלשונות האחרות שהביא וכמו כן בספרו אבן בוחן כוון בוודאי למנחם בן סרוק, וכן הוא דעת ידידי הרב החוקר הגדול פרופיסור דר. באכער במאמרו על ספר אבן בוחן הנדפס בספר היובל לדר. גרעטץ. כי לרוב הוא רומז על מנחם בן סרוק וכמעט רוב הדברים שהביא בשם „קדמוני עתים" נמצאים בספר מחברת של מנחם בן סרוק וכוונת ר׳ מנחם בר׳ שלמה בזה לומר כי הדברים הנמצאים בס׳ מחברת אינם דברי יחיד אבל כדברי קדמונים הם נחשבים ואינם כדברי חדשים מקרוב באו לחלוק על דברי מנחם בן סרוק, וגם במקומות אשר מזכיר בהם ר׳ מנחם בר׳ שלמה „רבותיי", „מוריי" על הרוב על דברי מנחם בן סרוק הוא רומז כי חושב את עצמו כתלמידו. יש דברים רבים בספר אבן בוחן שאינם נמצאים במחברת בן סרוק ור׳ מנחם בר׳ שלמה מזכירם בשם רבותיו ומוריו. במקומות האלה הוא רומז על מוריו ורבותיו וודאי אשר לקח מפיהם תורה וגם דברים אחרים מבלתי מה שנמצא במחברת. אחד מרבותיו היה אביו אשר הוא מזכיר בערך כפר ב׳ ואלה דבריו „ולא שמעתי לאיזה דרך נוטה מלת כפרת עון אם לכיסוי אם להדחה ועקב לא שמעתי הנכונה מפי אבי ורבי לכן אמרתי בגמגום כי יכולת להדבירה על אופן כיסוי". ומזה ניכר כי קבל תורתו בחכמת הלשון מפי אביו.

ה) באיזה זמן חי המחבר.

לא נוכל לדעת שנת הולדתו וגם השנה אשר בה הלך למנוחות ועד כמה ימי שני מגוריו הגיעו. רק זאת נודע לנו כי ספרו שכל טוב חיבר בשנת ד״א תתצ״ט (1139) למספרם. וז״ל המחבר בספרו שכל טוב (בא יב מב) „משחרב בית המקדש שני אלף ושבעים ואחת שנה, בשנת שש עשרה למחזור רנ״ח הרי לנו משנברא העולם ארבע אלפים ושמונה מאות ותשעים ותשע שנה עד עכשיו שאני מנחם ברבי שלמה עוסק לחבר חיבורי זה אשר קראתיו שכל טוב לכבוד אלהי ישראל". ויודע כי חרבן בית שני היה בשנת ג״א תתכ״ח ואם נחשוב למספר הזה אלף וע״א שנים יעלה החשבון ד״א תתצ״ט. וכמו כן כל מחזור הוא י״ט שנים. וא״כ רנ״ז מחזורים ושש עשרה שנה עולה ג״כ ד״א תתצ״ט.

ובס׳ תוכחת מגולה בהקדמתו (עיין להלן פרק ח׳) הביא בטעות ונתחבר בשנת ד״א ח׳ מאות ותשעים ליצירה. נשמטה המלה „ותשע" וצ״ל ח׳ מאות ותשעים ותשע. לכן הטעה את הגאון חיד״א בשם הגדולים שהביא ד״א תת״ץ, וכמו כן את המלומד די ראססי בספרו דיציאנריא II p. 49 והציג 1130 במקום 1139 וכמו כן את החוקר צונץ בספרו נא״ל.

את ספרו אבן בוחן חבר בשנת ד״א תתק״ג (1143 למספרם). וז״ל בסוף הספר: ואני קטן כל הקטנים מנחם ב״ר שלמה ישיע״ם לא לכבודי עשיתי זאת ולא לכבוד בית אבי זולתי לכבוד בוראי כו׳ ועסקתי במלאכת הלזו חמשה חדשים שלמים ושלמה ועלתה בידי שלמה ומסויימת בשני בשבת בשלשה ועשרים יום לחדש טבת בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושלש לבריאת העולם בתחלת מחזור רנ״ט. האלהים יזכני לראות פניו בישועתו חזק ונתחזק אמן.

ואם נאמר שחבר ספריו בעת הגיע לארבעים או לחמשים שנה א״כ נולד בערך ד״א תת״ן—תת״ס (1090—1100 למספרם).

ד) מי הם רבותיו.

לא מצינו בספריו שכל טוב ואבן בוחן אף רמז קטן מרבותיו אשר יזכירם בשם זולתי סתם „מוריי", „רבותיי" כמו שתראה בספרו שכל טוב (בראשית יט ג) שמעתי מרבותי. (בראשית מז יג) אלו דברי רבותי. (בראשית מז כג) אלה דברי רבותי ואני אומר. (סוף ויגש) וראיתי מקצת רבותי שאמרו. (שמות א ט) אפס כי רבותי. (שמות א יד) ורבותי הדבירו מלת מסים. (שמות יב בה' פסחים פ"א) הורו לנו רבותינו. (שמות יג י) ורבותיי דרשו. ופעמים יכנם בשם גיבורי כח (בראשית מב לר ומג א. שמות ז וח יח ויב יט ויח ח), נאמני רוח (בראשית מג א), מסלסלי התורה (שמות ט כה ויב לד ויח ח), מעמיקי לשון הפשט (בראשית לב לג ולג ד), ומקצת בני הדור (בראשית לו כט). גם בספרו אבן בחן תמצא בשרשים אבל, אכף, אני, אתר, אפדנו, בש, בדר, גה, גבן, ד' ה' זק, זר, חוח, חרום, טוטפות, טות, טרי, כל, לב, לקח, מס, מר, מגן, מהר, מכר, מפל, מקק מריך, נא, נג, נד, נבב, נחיך, נקק, ס', פפא, ענן, צלצל, קט, ר', רהט, שר, שת, שחת. באלה השרשים הביא, אלה דברי מוריי, אלה דברי רבותי, כך קבלתי מפי מוריי, שמעתי מפי הוריי ומוריי, קבלתי מרבותיי, אך חזקו עלי דברי רבותי, ולולי מורא רבותי לנגד עיני. גם לפעמים יכנם „אנשי לבב", כמו בשרש אפל איתן בצר גב געל גרב ד' דד זל זלת זר טוטפות לול חגל מסכן נם נזר סל סלה סרב עט קרש תן. וגם בשם „חכמי לב" בשרש מגר, שף. וגם בשם גבורי כח חכמי לב בשרש תפל. גם מקצת אנשי שכל בשרש שרם. או חכמי תעודה אמרו, או מקצת חכמי ישראל תעודה בשרש נף, רק. ומקצת הנבונים בשרש גר גש גלל גלע. ומסלסלי התורה בשרש בקע גם די מה מהר. קדמוני עתים אמרו, או מקצת קדמוני עתים אמרו, בשרש איל כל כם כר כלת כידודי לן מר נד נר נין סבל צן צען צר קרש קל רם רגל רצד רקם שג שר של שע שר שר שבל שכל שפא שרת תר תקן תקף.

בכל אלה המקומות גם בספרו אבן בוחן כאשר הביא דברים בשם מוריו לא הזכירם בשם ובהרבה מקומות בספרו אבן בוחן כאשר הביא דברי רבותיו כתב „ולי נראה", „ואני אמרתי, „ולי אני עבדם", „ולא נראה לי", „אחרי כן אמרתי", „וקרוב בעיני לומר", „אפס רחש לבי לומר".

(טז לא) ובלע"ז קורין גד קוליינדירי. גם הערוך ערך גד ח' הביא בלע"ז כוליינדרו וגם רש"י (בשלח ט"ז לא) הביא עשב ששמו קוליינדר והיא בלשון איטלי' coriandro.

(בשלח ה' שבת פ"ח) ראש הכרכר דהיינו רייו בלע"ז. (בספרו אבן בוחן ערך אבק) ופרחם כאבק יעלה, ובה פשרו אשר ראוי לעמוד נציב כו' יהיו כמק עניני שַׁבַּן דבר הנימוס ונימוק ובטל. (ערך בטן) יוסד שם פרי כאומר בטנים ושקדים (בראשית מג יא) ולועזים קורין אותו אבלינ"י. היא מלה איטלי' avellana.

(שם) ויש לועז נוֹדֵילִי יש לתקן נוציאלי והובא לנכון בערוך ערך בטן א' בלע"ז נוצילי והיא המלה באיטלי' nocella (האזעלנוס). (ערך גד) ולועזי רומי קורין אותו אלייגדרו (עיין לעיל ט"ז ל"א) וראיתי בזכור לאברהם להרב החוקר מוהר"א ד"ר בערלינר (בשלח לז לא) הביא בהערה כ"ה וכן כתב ר' מנחם ב"ר שלמה באבן בוחן שלו לועזי רומי קורין אלייגרי (צ"ל אלייגדרו). (ערך עד) ולועזים קורין אותו וַנְגָא, היא המלה vanga (שפאטען). (ערך פתאם) ענין קרוב אל פתע כי הפתע בְּבִתְקִי ופתאום בהיסח הדעת כו'. (ערך קצע) ובמקצעות יעשוהו כלומר בכלי ברזל מחודש יחקנוה ובלע"ז קרוי סקולפילו, היא המלה בלשון איטלי' scalpello (מייסעל).

משובשות הן. וגם דעת החכם הגדול ד״ר גראס (מאנאצין ח״י צד 82) כי הי׳ מארץ איטליא.

(טז יד) ובלשון לעז הרחם קרוי מיטרא ע״כ. בלשון רומי matrix אם האשה, (געבער-מוטטער) ובלשון איטליה matrice.

(לה ח) אלון בכות אחר בכות דארשב״ג שכן בל״י קורין לאחר אלון, ובלשון לעז אליין כוונתו ללשון איטליה alieno (איין אנדערער).

(לז ז) ודומה בדברי רבותינו התיה והחלתית והאלום (טבול יום פ״א מ״ה) תייה קורין בלע״ז דירה, והוא מין עץ.

(שם) חלתית בלע״ז לזרו פולאנטו. והערוך ערך חלחית הביא פי׳ בלע״ז לזרו פודולינטו. וע״ש בערוך השלם שהביא עוד גירסאות מהמלה הלועזית והגיה שצ״ל לזרפיטיון laserpitium והביא ג״כ בלשון איטליה assa foetida.

(לו כ) וכן בדברי רז״ל קורין למשוחרר חיור, והן נקראין תרפולי.

(מא מג) בלשון רומי מלך ריכי. היא המלה הרומית rex (הערשער).

(מג יא) ולוט זה זיעה של עץ שקורין בלע״ז שטינקו, ונראה כקטורת ועשוי הוא בולים, כבולים של מלח, והוא עצמו קרוי מסטיני. צ״ל משטיקי, וכן בב״ר פצ״א נכאת ולט, נכאת שעוה ולוט מסטיכי והיא המלה הרומית mastix, ומה שסיים והוא עצמו קרוי מסטיני צ״ל מסטיכי.

(שם) בטנים זו זיעה של עצי בטנים ובלע״ז קורין העץ לרזו. והשרף קורין לרגטו.

(וארא ח יא) ורחש לבי לומר כי כינים היינו כנימא שאמרו רבותינו והם בלע״ז קורין טוגנלו היא tignola (מאטטע).

(ט יד) דעת בלי לעז סיגנו.

(יב ח) חזרת דהיינו חסא לטוג״א בלע״ז. וכן הביא הערוך בערך חזר ג׳ פי׳ חזרת לטוגא, הוא בלשון איטליה lattuga (לאטטיך) ע״ש בערוך השלם: וכן הביא רש״י פסחים ל״ט ע״א במשנה.

(שם) עולשין קריספינו בלע״ז. היא המלה בלשון איטליה crespino וכן הביא הערוך בערך עלש עולשי שדה י״א כריספיניו (האזענקאהל) ורש״י הביא שם עשב שקורין קרישפלא צ״ל קרישפנא, וכן בשבלי הלקט השלם סי׳ רי״ח הביא בשם רש״י קריספיניי.

(שם) ובתמכא היינו גרדא בורדוני. היא המלה בלשון איטליה cardo גם הערוך הביא פי׳ קרדו, ואשר הביא המחבר בורדוני לא נודע לי פתרונה. והמלה הלועזית הביא המחבר עוד הפעם בפ׳ בא י״ד בהלכות פסחים פ״ב על המשנה ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח.

(שם) וי״ש אומרים מרוביו. וגם הערוך הביא וי״א מרוביו. היא בלשון איטלי׳ marrobio (לונגענקרויט).

(שם) ובחרחבינה דהיינו ציקוריירי בלע״ז.

(שם) ובחרחלין דהיינו רונדומי בלע״ז.

(שם) ובחרגינין דהיינו גרדי פורציני בלע״ז.

(שם) ובחזרת גלין לטוקא. בארתי לעיל.

(יב טו) כוסמין בלע״ז שפילצא. צ״ל שפילתא וכן להלן בה׳ פסחים פ״ב על המשנה אלו דברים שאדם יוצא בהם ידי חובתו בפסח, הביא כוסמין היינו אישפילתא בלע״ז והיא המלה בלשון איטלי׳ spelta spelda וכן רש״י פסחים ל״ה ע״א הביא כוסמין אספילטא בלע״ז.

(שם) שבולת שועל היינו ווינא בלע״ז, וכן בה׳ פסחים שם הביא כן. הוא בלשון איטלי׳ vena (האפער) וכן הביא הערוך בערך שבל י״א ווינה, וכן הביא רבינו גרשון מאור הגולה במנחות עיין ערוך השלם וכן רש״י בפסחים במשנה שם הביא שבולת שועל אביינא avena.

(שם) והשיפון דישרא בלע״ז. דישרא איננה מלה לועזית כי היא לשון חז״ל (פסחים ל״ה ע״א) החטין שיפון דישרא. ופה יש לתקן והשיפון דישרא סיגלתא בלע״ז, וכן רש״י בגמרא שם כתב דישרא שיגלא בלע״ז והיא המלה segale (ראגגען) עי׳ ערוך השלם ערך דשרא.

(יז טז) על ידך זה גובה של יד דהיינו קיבורת בלע״ז ברודונצילא. רש״י ברכות י״ג ע״ב מתורגם ברדון. ובמפרש המלות הלועזיות ברש״י הביא המלה Bradon (אבערארם) ועי״ש שהאריך בזה.

(יד כד) דעת בלשון לעז סיגנו (עי׳ לעיל ט׳ י״ד).

עוסק לחבר חיבורי זה ואשר קראתיו שכל טוב. וכן (בשלח טו כא) אני מנחם ברבי שלמה אשר חברתי שכל טוב לכבודו. וכן (שם יז טז) יראו עיני אני מנחם עבדך. וכן בחתימת ספרו אבן בוחן כתב ואני קטן הקטנים מנחם בר' שלמה ישיע"ם (ר"ת יבוא שלום ינוח על משכבו). וגם המעתיק מס' שכל טוב כתב והשכיל בימי יעקב בר צדוק הלוי הכותב שכל טוב שעשה רבנו מנחם בר' שלמה לכבוד יוצרו. ולהלן בפרק י"ב הבאתי כי בתשובת ה"ר שלמה ב"ר אברהם ב"ר יחיאל מן רומי אליו מביאו ר' מנחם ב"ר שלמה ב"ר יצחק.

את אביו לא הביא אף פעם אחת בספרו שכל טוב. רק פעם אחת בספרו אבן בוחן ערך כפר הביא וז"ל ועקב לא שמעתי הנכונה מפי אבי ורבי לכן אמרתי בנמגום כאן.

שלשה בנים היו להמחבר ומזכירם בחתימת ספרו אבן בוחן וז"ל ואני קטן הקטנים מנחם בר' שלמה ישיע"ם לא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבי זולתי לכבוד בוראי כי ראיתי בני עמי הולכים ודלים מפני עול הגוים ואינם יכולים לעסוק במקרא תמיד, לכן עשיתי את הדבר הזה במתכוין להורות את בניו לעבודת ארוניהם אולי ידעון איך ישרתוהו אולי ימצאו חן בעיניו. ככה כוונתי להשכיל את בני הקטנים ידידיה, ושאלתיאל, ויצחק החוט המשולש ברוכי ה'. איך ישימו שכל ויבינו במקרא ועסקתי במלאכתי זו חמשה חדשים שלמים ושלמה ועלתה בידי שלמה ומסוימת בשני בשבת בשלשה ועשרים יום לחדש טבת בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושלש לבריאת העולם בתחלת מחזור רנ"ט. האלהים יזכני לראות פניו בישועתו חזק ונתחזק אמן.

ג) איה היתה ארץ מגוריו.

לא נתברר עד היום לדבר ברור המקום אשר חי המחבר בו. הוא בעצמו לא הזכיר אף רמז מזה. החכם החוקר מהריט"ל צונץ בספרו גא"ל צד 108 כתב חי באיטלי' או בצרפת ולא נודע בבירור מקום מגורו. הר"ל דוקעס בהקדמתו לקובץ על יד כתב כפי הנראה הי' צרפת ארץ מולדת החכם הזה. אבל היא השערה רחוקה כי אם הי' צרפתי הי' גם הוא כמו מבארי צרפת ובראשם מאור עינינו רש"י ז"ל אשר יביאו תמיד לבאר במלות בלע"ז אשר מוצאן משפת צרפת. ובס' שכל טוב ובס' אבן בוחן לא נמצא אף מלה אחת מלשון צרפת והמלות הזרות הם מלשון איטלי' (ב) אבל יש מהם אשר קשה לבארן כי

בן שלמה וחשב החוקר מהריט"ל צונץ בספרו גא"ל צד 108 שכוון בזה אל מחבר שלנו, אולם באמת אינו כן רק כונתו לר' מנחם בן שלמה בעל המאירי בפירושו למשלי (הפי' הזה נדפס בראשונה עם פי' הרלב"ג סביב ס' משלי בליריא רנ"ב ואח"כ נדפס באמשטרדם במקראות גדולות (נקראו קהלת משה) והמאמרים שהביא בעל אוהל מועד כלם סובבים על מקראות מס' משלי ונובעים מדברי בעל המאירי כמו שתראה בערך בזה (דף י' ע"א) הביא וז"ל כתב רבי מנחם בן שלמה ע"ה כי מה שאמר הכתוב קצין שוטר ומושל הם מדרגות זה למעלה מזו כסדר כתיבתם כו'. ערך מתג (נ"ד ע"א) ומענין זה כתב רבי מנחם בן שלמה ז"ל עד בליעל יליץ משפט כלומר העד הבליעל כו'. ערך נביא (נ"ד ע"ב) וכתב רבי מנחם בן שלמה ז"ל שמזה נתפשט לכל מאמר חכמה ודבור כו'. ערך סכל (ס"ג ע"ב) עד מתי פתים תאהבו פתי, כתב רבי מנחם בן שלמה ז"ל כי הלשון נגזר מן פתוי כו'. ערך סתר (ס"ו ע"ב) וכסה קלון ערום, פירשם רבי מנחם בן שלמה ז"ל לשון העלמה. ערך רוב (פ"ט ע"א) ואל תתגר בם, כתב רבי מנחם בן שלמה ז"ל כי לפעמים יאמר זה הלשון על הקטטה עצמה כו'. ערך רשע (צ"ג ע"א) בליעל כתב רבי מנחם בן שלמה ז"ל כי מלת בליעל מונחת כו'. וכל זה הוא בפי' משלי מהרב המאירי ז"ל.

ב) ואלה הם המלות לועזיות אשר הביא בספרו שכל טוב ואבן בוחן: (טו ד) והיתה שרה אומרת צאו ושאלה בשלומת של עלובה דוכמינר.

מבוא

א) שם הספר הזה אשר נתן לו מחברו.

הספר הזה קראהו מחברו „שכל טוב" כן תמצא מפורש בספרו ריש שמות (בספר בראשית חסר ההתחלה). וז"ל שכל טוב יתן חן אמרתי אני בלבי לפתוח ספר יציאת כושרות בשכל טוב ולקרותו שכל טוב לכבוד יוצרי שהוא שכל העולם כו'. וכן בפ' בא (יב מב) כתב וז"ל: הרי לנו משנברא העולם ארבע אלפים ושמונה מאות ותשעים ותשע שנה עד עכשיו שאני מנחם ברבי שלמה עוסק לחבר חבורי זה ואשר קראתיו שכל טוב לכבוד אלהי ישראל. וכן הביא (בראשית יז יר) כמו שהזכרנו בתחלת שכל טוב. (שם יט כד) כדדרשנו בתחלת שכל טוב. (שם לו יג) כמו שדרשנו בתחלת שכל טוב. וכן (שמות ג יד) ונראה לי העבד המחבר ס' השכל הזה. (וארא ט כט) כדדרשינן בתחלת שכל טוב. (בא יא ד) כאשר פרשנו בתחלת שכל טוב. (שם יב יב) המפורש בתחלת שכל טוב. (שם יב טז) סדורים בחבורי אשר בשכל טוב הספר הנכבד הזה על פרשיות המועדות אשר בסדר אמור אל הכהנים. (בשלח יג כא) כאשר כתבנו בתחלת שכל טוב. (שם טו כא) אשר חברתי שכל טוב לכבודו. וכן על שער הספר כתוב בכתיבה מאוחרת „מדרש שכל טוב שחבר חד מן קמיא חכם ונבון שמו קמיה שמיא גליא" לא ידע הסופר את שם המחבר. וכמו כן בספרו השני הנקרא אבן בוחן (עיין פרק י"א) מזכיר המחבר את ספרו שכל טוב כמו ערך הבל אני פשטתיו בספרי ס' משכיל, לדעתי הוא הוא ספרו שכל טוב. בערך חלם כאשר ערכתי בספרי שכל טוב אשר חברתי לכבוד אלהי ישראל אל עליון קונה שמים וארץ. בערך כתם מזכיר ספרו שכל טוב. ערך נפש כאשר דרשתי בספרי שכל טוב בספר משכיל. גם בכאן שכתב בספר משכיל, כוונתו על ספרו שכל טוב לכן הביא בספר משכיל ולא בספרי. ערך ערג כן פירשתי בספרי אשר חברתי בספר משכיל. ערך צעף וכבר פירשתי בספרי שכל טוב. ערך קטף כאשר דרשתי בספרי שכל טוב. וגם המעתיק מס' שכל טוב כתב: בימי יעקב בר צדוק הלוי הכותב שכל טוב שעשה רבנו מנחם בר שלמה לכבוד יוצרו. וגם המעתיק בס' אבן בוחן ערך נר הוסיף וכתב וזה מצאתי בספרו שכל טוב. וגם הקדמונים אשר הביאו דברים מתוך ספרו (עיין פרק ח') יביאו בשם „שכל טוב":

ב) שם המחבר ושם אביו ובניו.

שם המחבר הוא ה"ר מנחם ושם אביו הוא ה"ר שלמה (א) בספרו שכל טוב (וארא ט מב) כתב ואני מנחם אומר. וכן (בא יב מב) הביא שאני מנחם ברבי שלמה

(א) עוד מחבר אחד היה אשר שמו היה ג"כ ר' מנחם ב"ר שלמה והוא בעל המאירי, ובעל אוהל מועד מרי שלמה בן אברהם מאורבינו אשר הביא בספרו איזה דברים בשם ר' מנחם

דפה להשתמש בו כרצוני ועשיתי לי העתקה ממנו ע״י מעתיק מומחה כאשר הודעתי במבוא התנחומא סי׳ י״א וזה ימים לא כבירים קבלתי עפ״י שאלתי גם הקובץ הראשון נומר 165 על קלף והשלמתי לי את החסר בכ״י השני נומר 166.

ההעתקה אשר עשיתי מן הספר היקר הזה היתה מונחת אצלי זה עשרים שנה (ה) ולא הי׳ לאל ידי לערוך עליה הערות ותקונים ומראה מקומות כי טרוד הייתי בעבודתי בספרים אחרים אשר הוצאתי בחסד אל לאור עולם. ועתה כי זקנתי ושבתי אמרתי עד מתי אוחיל עוד ואם לא עכשיו אימתי, והעמסתי עלי העבודה הכבדה והעצומה. וברוך אל עליון שהצליח חפצי בידי להשלים המלאכה עד תומה ולהעלות הספר על מכבש הדפוס לדובב שפתי ישנים ולהפיץ דברי אחד מקדמונינו בקרב ישרון (ו).

והנה זה משפט מלאכתי אשר הכינותי: א) הצבתי ציונים לפרשיות ולפסוקים בפנים הספר. ב) עשיתי מראה מקומות כל הפסוקים שהביא המחבר וציינתים ג״כ בפנים הספר. ג) נתתי רֶוח והפסקה בין ענין לענין, בין מאמר למאמר ובין מרשו עליו, כי בכתב יד היה הכל בערבוביא. ד) לפעמים תקנתי הנוסחא הישרה והוספתי את החסר בפנים הספר בתוך שני חצאי מרובע (ז). ה) גם תקנתי מספר רב בהעתקות הכתובים שבכתבי קודש, אשר אינם מובאים כהוגן, ותקנתי ג״כ כנ״ל ואת המלה אשר הובאה ללא נכון הצגתי בשני חצאי עגולה. ו) גם הכינותי הערות על דברי המחבר ומראה מקומות מהמקורות אשר שאב המחבר. ז) השויתי המאמרים זה מול זה עם המקורות וביררתי הנוסחא הישרה והנכונה, כי לפניו היה עוד הכל בכתובים, לכן בנוסחאותיו לא חלו בהן ידי מגיהים משבשי הספרים. ח) רשמתי גם המקור מס׳ לקח טוב אשר שאב ממנו המחבר בהרבה מקומות. ט) בארתי דברי המחבר במקומות הצריכים באור. י) גם צרפתי את גוף הספר מהטעיות אשר נפלו בו מטעות המעתיק. גם מבוא הכינותי בראש הספר מכיל י״ב פרקים. וזה משפט המבוא: א) שם הספר אשר נתן לו מחברו. ב) שם המחבר ואביו ושמות בניו. ג) איה היתה ארץ מגוריו. ד) מי הם רבותיו. ה) באיזה זמן חי המחבר. ו) ענין הספר ותכונתו. ז) שמות הספרים והסופרים המובאים בו. ח) מי מהחברים הבאים אחריו הזכירוהו. ט) איזה ספרים חבר עוד. י) תכונת כתב יד הזה. יא) תכונת ספרו אבן בוחן הנמצא בכ״י. יב) אם היה מריץ שאלות או תשובות לגדולי ישראל.

את כל זה הקדמתי במבוא בראש הספר, ואקוה כי הקוראים היקרים יקבלו גם המנחה הזאת באהבה וברצון ויברכוני בעד המטמון היקר הזה, כי ברכה בו, ושכל טוב יתן חן!

ה) עי׳ במבוא ללקח בהערה ל׳.

ו) פה לא אוכל התאפק מלתת תודה מקירות לבי אל ראשי חברת מקיצי נרדמים, וביחוד אל ידידי הרב החוקר המצוין מוהר״ר אברהם ד״ר ברלינר אשר הואילו בטובם להוציא לאור המטמון היקר הזה מלבד מה אשר כבר קבלו ממני לדפוס את הספר מעין גנים על איוב מהשר ר׳ שמואל ב״ר נסים מסגות ז״ל (בשנת תרמ״ט) ואת מדרש זוטא על שה״ש רות איכה וקהלת (בשנת תרנ״ה), כלם ברוכים יהיו מעם ה׳ אלהי ישראל על הטוב והחסד אשר עשו עם החיים והמתים.

ז) באיזה מקומות קשה היה עלי לתקן ולברר הנוסחא הישרה באשר לא היה לפני כתב יד שני (כי יחיד הוא בעולם) להשוות המאמרים זו מול זו.

לבוב, ערב ראש השנה תר״ס.

שלמה ב״ר ישעי׳ אברהם הלוי באבער.

פתח דבר.

ברוך אלהים שהחיני וקימני והגיעני לזמן הזה להוציא הספר היקר הזה לאור עולם, הוא מדרש שכל טוב חברו רבנו מנחם בר׳ שלמה ז״ל בשנת ד״א תתצ״ט (1139 למספרם) עם הערות ותקונים ומראה מקומות וציונים כיד ה׳ הטובה עלי. והכל תלוי במזל אפילו כתב יד שבאוצרות ספרים. זה שבע מאות וששים שנה מונח הספר הזה, אין דורש ואין מבקש להוציא ממסגר אסיר. עוד בשנת תקס״ז התעורר הרה״ג החוקר המצוין מהרש״ל ראפאפארט ז״ל בתולדות רבינו חננאל הערה 29 לחמול על כתב יד הזה ולהעלותו מארץ נשיה ולהוציאו לאור. (עיין מבוא פרק ח׳ אות כ״ד):

כתב יד הזה הוא יחיד בעולם ונתחבר על כל חמשה חומשי תורה (א) אבל לדאבון נפשנו רק חלק ממנו נשאר לפליטה, היינו מן לך ט״ו א׳ עד אמצע יתרו י״ט (ב): ומונח כעת באוצר הספרים באקספארד במדינת בריטאניא (ביבליאטהעקא באדליאנא) בשני קובצים קובץ 165 (רשימת נייבויער) כתוב על קלף מחזיק קמ״ח דפים ובכל דף שני עמודים מצד ימין, ושני עמודים מצד שמאל. וכ״י שני (ג) הוא העתקה מן כ״י הראשון והוא קובץ 166 מחזיק רי״א דפים ובכל דף שני עמורים אחד מימין ואחד משמאל. והיו מקדם בבית גנזו של הרב הגאון מוהר״ר דוד אפפענהיים ז״ל אשר הי׳ רב בהרבה קהלות ובסוף בק״ק פראג. הרב הזה אסף ספרים הרבה אין קץ מהם נדפסים ומהם כתבי יד הרבה מאד, והאוצר הזה הוא כעת באקספארד, וב׳ כ״י האלה נזכרים ברשימה קהלת דוד בין כתבי יד שלו נומר 175 ונומר 176 (ד): והנה בעת אשר בקשתי מאת שרי המלוכה (המיניסטעריום) לשלוח אלי את כתבי יד מהתנחומא הנמצאים באוצר הספרים באקספארד שאלתי אז לשלוח לי ביחד גם את המדרש שכל טוב, ויואילו בחסדם ושלחו אלי גם את המדרש שכל טוב קובץ 166 (שהוא העתקה מקובץ 165), אל בית האוצר מהאוניווערזיטעט

א) באוצר הספרים במינכען בקובץ 131 נמצאים שיורים מתחלת ס׳ ויקרא והבאתים בסוף הספר.

ב) כן הוא מכיל בכ״י ראשון על קלף אולם בכ״י שני על נייר שהוא העתקה מכ״י הראשון מתחיל מן לך ט״ו י״ב ויהי השמש לבוא כי הכ״י מטושטש מאד בהתחלתו ולא העתיק המעתיק רק מן ט״ו י״ב. גם בקובץ א׳ על קלף הוא עד אמצע פ׳ יתרו, אבל בכ״י שני על נייר לא נמצא כל כך, והסיום הוא בפ׳ בשלח בה׳ שבת פ׳ ט״ז, עי׳ מה שכתבתי במבוא פרק י׳.

ג) במבוא ללקח טוב הערה ל׳ כתבתי שהכ״י שכל טוב מונח באקספארד בשני חלקים רי״א דפים, הבאתי כמו שהודיעוני, ויש לתקן מונח באקספארד בשתי העתקות וקובץ השני מכיל רי״א דפים.

ד) במבוא ללקח טוב הערה ל׳ הבאתי ברשימה קהלת דוד נמצא רשום בין כתבי יד נומר 175 מדרש שכל טוב לר׳ מנחם ב״ר שלמה עד פ׳ יתרו ובנומר 176 מפ׳ וירא עד פ׳ יתרו על קלף וכן הובא בתולדות ר״ח הערה 29 אולם בעל הרשימה לא רשם בכתב אמת כי נומר 175 אשר הוא העתקה מן נומר 176 הוא רק עד פ׳ בשלח כמו שהבאתי לעיל הערה א׳ והנומר 176 הוא ג״כ מפ׳ לך עד פרשת יתרו. והקובצים איננם מצוינים כהוגן כי מהראוי לרשום על הכ״י הראשון את הנומר 175 ועל כ״י השני שהוא רק העתקה מכ״י הראשון הנכתב על קלף ראוי לרשום נומר 176.

שֵׂכֶל־טוֹב יִתֶּן חֵן׃
(משלי י״ג ט״ו).

מדרש

שכל טוב

על ספר בראשית ושמות

חברו

רבינו מנחם ב"ר שלמה ז"ל

(בשנת ד"א תתצ"ט).

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

עפ"י שני כתבי יד יחידים בעולם, מאוצר הספרים באקספארד קובץ 165 וקובץ 166 אשר היו מקדם בבית עקד הספרים של הרב הגאון מוהר"ר דוד אפפענהיים ז"ל קובץ 175 וקובץ 176.

ערוך ומסודר

עם ציוני הפרשיות וסימני הכתובים, ומראה מקומות מתנ"ך בגוף הספר, ועם הערות ותקונים לברר וללבן דבריו ועם ציונים על המקורות אשר מהם שאב המחבר, וגם מבוא גדול בראש הספר, המפיץ אור על הספר ועל מחברו.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

ספר בראשית.

ברלין.

ברפוס צבי הירש ב"ר יצחק איטצקאווסקי.

תר"ס.

SECHEL TOB.

Commentar

zum

ersten und zweiten Buch Mosis

von

Rabbi Menachem ben Salomo

verfasst i. J. 1139.

Zum ersten Male herausgegeben

nach den beiden Handschriften cod. 165 u. 166 in der Bodlejana
kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer ausführlichen
Einleitung versehen

von

Salomon Buber.

Berlin.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.

1900.

1

ספרים

היוצאים לאור בפעם הראשונה

על ידי

חברת מקיצי נרדמים

(הוקמה מחדש בשנת תרמ"ה)

בהשגחת ראשי החברה:

אברהם ברלינער בברלין,
בנימין זאב באכער בבודאפעסט,
מרדכי בראנן בברעסלא,
שלמה באבער בלעמבערג,
דוד גינסבורג בפעטרסבורג,
אברהם אליהו הרכבי בפעטרסבורג,
מרדכי יאסטראוו בפילאדעלפיא,
צדוק כהן בפארים,
שמואל צבי מרגליות בפירינצי,
דוד סימאנסען בקאפענהאגען.

שנת ט"ו (תר"ס).

Midrasch Sechel-Tob.

BERLIN 1900.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins **M'KIZE NIRDAMIM.**

(Dr. A. Berliner.)

In Commission bei J. Kauffmann

Frankfurt a. M.